DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13920

Ashmiany Memorial Book

Sefer zikaron li-ḳehilat Oshminah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

©2003 THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY AND
THE NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Sefer zikaron li-kehilat Oshminah / [ha-orekh, M. Gelbert].
TITLE	880-03 Tel-Aviv : Irgun yots'e Oshminah be-Yiśra'el, 1969.
IMPRINT	659, 109 p. : ill., facsims., maps, ports. ; 28 cm.
DESCRIPT	Jews -- Belarus -- Ashmi͡any.
SUBJECT	Ashmi͡any (Belarus) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Ashmi͡any.
	Gelbart, M. (Mendl), b. 1898.
ADD'L NAME	Sefer Oshmene'
ADD'L TITLE	Sefer zikaron li-kehilat Oshminah / [ha-orekh, M. Gelbert].

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

Provided by the Library of Congress
Public Law 480 Program

ספר זכרון לקהילת אושמינה

71-952787

ספר זכרון

לקהילת אושמינה

בהוצאת ארגון יוצאי אושמינה בישראל
ובעזרת בני עירנו בתפוצות

אַרויסגעגעבן דורך דעם אַשמענער קאָמיטעט אין ישראל
מיט דער הילף פון אונדזערע לאַנדסלייט אין דער וועלט

תל־אביב, תשכ״ט — 1969

PL 480

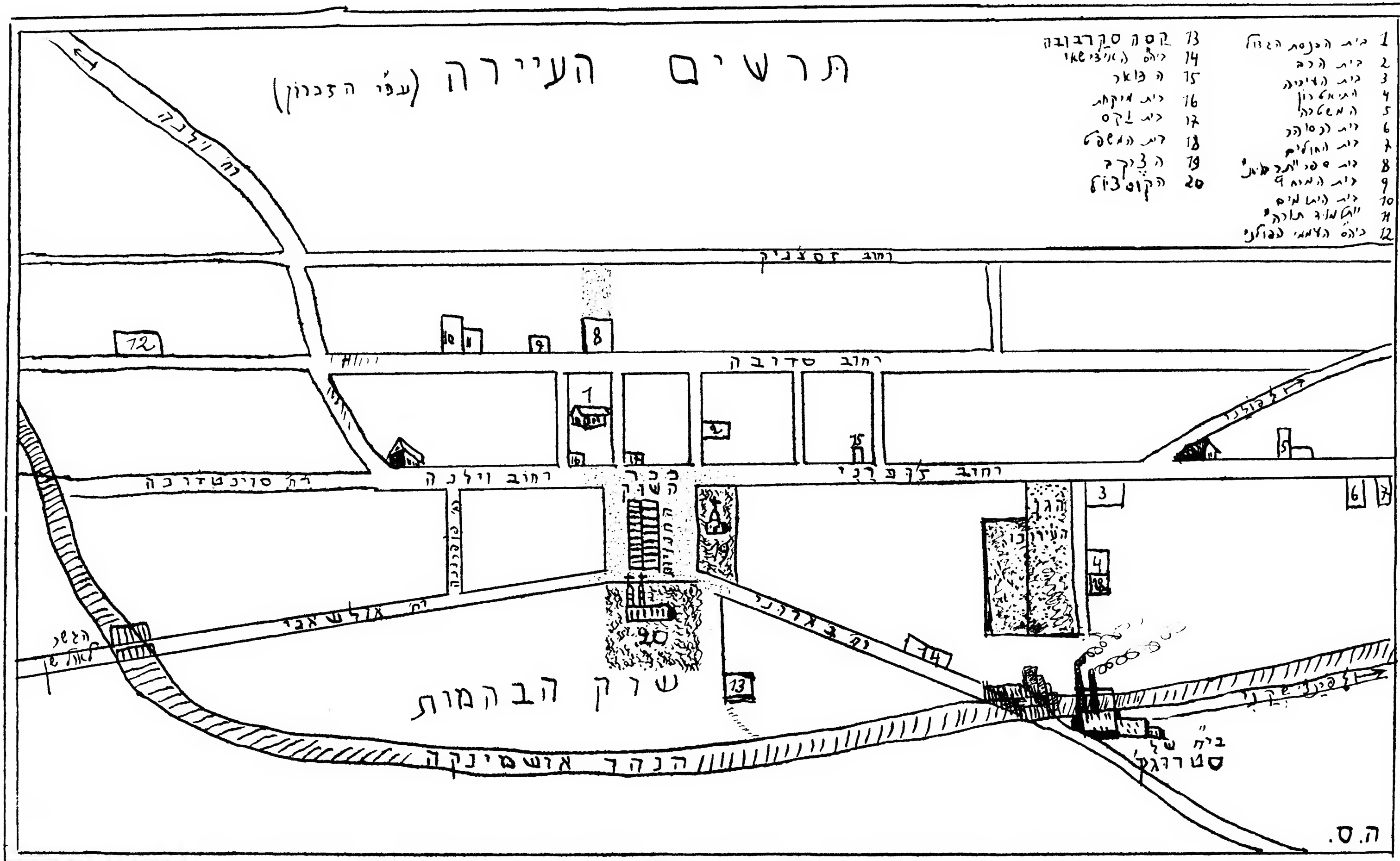
העורך: מ. גלברט

המערכת:

מיכאל פלד, ראובן סולל, משה בקר,
הושע סולץ, זלדה זיסקינד

הועד למען הוצאת ספר הזכרון, בישיבתו מיום י״ח בתשרי תשכ״ט, החליט פה אחד, להביע את הערכתו והוקרתו למשה בקר, יו״ר ועד ארגון עולי אושמינה בישראל, ולזלדה זיסקינד, מזכירת הארגון, על פעולותיהם הברוכות למען הגשמת מפעל הזכרון לקהילת אושמינה.

דפוס „אורלי״, ת״א, טל. 32062

מפת אושמינה (שורטטה בידי הושע סולץ)

פלאַן פון אָשמענע (געצייכנט פון הושע סולץ)

השרטוט : הושע סולץ

תוכן ● אינהאלט

עירנו — אונדזער אַלטע היים

מתולדות העיר — געשיכטע פון אָשמענע

קואופרטיבים חקלאיים — לאַנדווירטשאַפטלעכע קאָאָ־פעראַטיוון

אושמינה וסביבתה — אָשמענע און איר סביבה

חורבן

אושמינה לאחר השואה — אָשמענע נאָכן אומקום

דמויות — געשטאַלטן

בני עירנו שהלכו לעולמם ואלה שנפלו על הגנת הארץ — געשטאָרבענע און געפאַלענע לאַנדסלייט אין ישראל

המשך

הועד להוצאת ספר הזכרון

דער יזכור־בוך קאָמיטעט

יושבים (מימין לשמאל):
ס'זיצן (פון רעכטס צו לינקס):
מלכה סולל, ראובן סולל, משה בקר, מיכאל פלד.

עומדים (מימין לשמאל):
ס'שטיין (פון רעכטס צו לינקס):
זלדה זיסקינד, משה בייניגסון, לובה פיסטול, הושע סולץ, רבקה שפירא, יונה ליבנה.

הקדמה לספר הזכרון

עם הופעת ספר הזכרון לאושמינה, אנו עושים במידת מה להנצחת זכרם של אבות ואמהות, בנים ובנות, אחים ואחיות; קהילה שלמה אשר נרצחה בכל מיני מיתות משונות בידי הקלגסים הנאצים.

נשמותיהם המרחפות בחלל תובעות מאתנו להקים להם יד ושם בספר זכרון.

יהא נא ספר זה נר לנשמתם.

משך זמן רב דובר בין החברים בכנסים של יוצאי אושמינה על הוצאת ספר זכרון, ורק בשנת 1964 החלה פעולה ממשית למען הספר. בתחילת ינואר 1964 התקיימה ישיבה של הועד בנוכחות מספר מוזמנים, ולאחר דיון מקיף על תוכן הספר ועל הצעדים האירגוניים הראשוניים, נבחרה ועדה מצומצמת בהרכב הבא: בקר משה, ביניינסון משה, זיסקינד זלדה, ליבנה יונה, סולץ הושע, סולל ראובן ופלד מיכאל.

הפעולה הראשונה היתה הפצת חוזר, כעין קול־קורא, לבני עירנו בארץ ובתפוצות, שבו הוסברה החשיבות הגדולה של הנצחת קהילת אושמינה בספר זכרון, פירוט תוכן הספר, ופניה לחברים לכתוב מאמרים ורשימות ולתרום למען הספר. זמן קצר אחרי כן, בחודש מרץ, ארגנו כנס רב משתתפים, בו הודענו על החלטתנו להוציא ספר זכרון. הנאספים קבלו בספוק רב את הודעתנו, ובו במקום תרמו בעין יפה למען הספר.

החלטנו שהפעולה היעילה ביותר תהיה לדבר פנים אל פנים עם בני עירנו. בקרנו בערים ובמושבות, בהן ארגנו פגישות עם בני עירנו, וקימנו שיחות על מפעל הספר. הודות לפעולות אלו, החלו להגיע אט אט רשימות, מאמרים וגם תרומות. החברים כתבו על כל מה שעבר עליהם בימי השואה. מזעזעים הם הדברים; לא בדיו כתבו — אלא בדם לבם.

החלו להגיע גם רשימות על אושמינה לפני השואה, על חיי הקהילה היהודית, מוסדותיה הכלכליים, התרבותיים והחברתיים.

פעולה זו התנהלה כל העת, עד שראינו שיש בידינו די חומר ואמצעים המאפשרים לנו לגשת לעריכת הספר והוצאתו לאור.

ברצוני לציין את חברי הועד של יוצאי אושמינה באמריקה, ובראשם את מר אהרון בורובסקי, אשר העמיד עצמו לרשות הועד בישראל, בא בקשרים עם כל בני עירנו בארה"ב, ארגן כנס של בני עירנו בניו־יורק ותרם רבות להצלחת המפעל.

את מר הרי גינזברג מארה״ב, על עזרתו הכספית הנדיבה למען הספר.

את עורכנו, הסופר מר מ. גלברט, אשר מחוץ לעבודתו המקצועית ניהל אותנו בעצתו הטובה, הדריך אותנו בכל העניינים הטכניים, דאג להגיע לארכיונים כדי להוציא חומר חשוב ורב ערך למען ספר הזכרון.

את מר חיים רינדזונסקי מהצינקוגרפיה ,,חרט״ בחיפה, על עבודתו המסורה בשטח האילוסטרציה והתמונות שבספר.

את ,,מורשת״ — בית עדות על שם מרדכי אנילביץ — על עזרתם הנדיבה בהגשת החומר החשוב על עירנו.

את מר מר מיכאל פלד, אשר נתן ביטוי נאמן ברשימותיו לחיי הקהילה היהודית באושמינה.

תודתנו העמוקה נתונה למלכה וראובן סולל, על תרומתם הנכבדה — הנייר להדפסת הספר, לזכר האח חיים סולודוכה ז״ל, ועל פעולתם הרבה למען ספר הזכרון.

את הושע סולץ על עבודתו הנאמנה במערכת, בעבוד ותרגום החומר על תולדות אושמינה ועריכת מפת העיר והסביבה.

את זלדה זיסקינד על עבודתה המסורה בפעולה היום־יומית של הוצאת הספר.

את בקשט זאב, על עבודתו החשובה באיסוף ועיבוד החומר על אישים ועל תולדות הקהילה באושמינה.

בהערכה והוקרה אציין את פעלם של החברים משה ביניגסון, יונה ליבנה, ליובה פיסטול, רבקה שפירא, יונה ברקמן, חיים ברקמן, אליקים זיסקינד, דובה בקר.

ואחרון אחרון: חברינו בני עירנו, אשר התפנו מדאגותיהם ועמלם, ונענו לקריאותינו, כתבו רשימות, שלחו תמונות יקרות ערך ותרומות ועזרו להוציא ,,יש גדול מאין״ — יעמדו כולם על הברכה.

ספר זה נועד לאלה שראו אור בעירנו, ספגו בקרבם את אוירת ,,בית אבא״ ונושאים בלבם זכרונות מאושמינה.

חזקה תקותינו שגם בנינו יקראו בספר, ויעמדו על כור מחצבתם של הוריהם, על תולדותיה של קהילה אשר נאבקה על חייה והושמדה במחי יד נפשעת.

ארגון יוצאי אושמינה בישראל

משה בקר

יושב ראש

בעת העריכה נלקחו בחשבון ייחודו ההיסטורי של הנושא וכמו כן סיגנונים של המחברים.

הקדמה

מיטן דערשיינען פון יזכור־בוך פון אָשמענע האָבן מיר געטאָן וואָס ס'איז געווען אין אונדזערע באַגרעניצטע מעגלעכקייטן צו פאַר־אייביקן דעם אָנדענק פון פאָטערס און מוטערס, זין און טעכטער, ברידער און שוועסטער — אַ גאַנצע קהילה, וואָס איז אויסגעמאָרדעט געוואָרן מיט אַלערליי מיתות משונות דורך די נאַצישע האָרדעס. די נשמות פון די קדושים שוועבן אין דער לופט. זאָל דאָס בוך דינען ווי אַן אָנדענק־ליכט פאַר זייערע נשמות.

במשך אַ לענגערע צייט איז בעת די צוזאַמענטרעפן פון די אָשמענער לאַנדסלייט באַהאַנדלט געוואָרן די פראַגע וועגן אַרויסגעבן דאָס אָנדענק־בוך, און ערשט אין יאָר 1964 האָט זיך אָנגעהויבן די טעטיקייט דערצו.

אָנהייב יאַנואַר 1964 איז פאָרגעקומען אַ זיצונג פון קאָמיטעט, צוזאַמען מיט אַ צאָל איינגעלאַדענע. נאָך אַ ברייטערע באַהאַנדלונג וועגן אינהאַלט פון בוך און די ערשטע אָרגאַניזאַציאָנעלע שריט, איז אויסגעוויילט געוואָרן אַן ענגערע קאָמיסיע אין פאָלגנדיקן צוזאַמענ־שטעל: משה בעקער, משה בענינסאָן, זעלדע זיסקינד, יונה ליבנה, הושע סאָלץ, ראובן סולל און מיכאל פלד.

דער ערשטער שריט איז באַשטאַנען אין אַרויסשיקן אַ צירקולאַר, ווי אַ קול־קורא צו די לאַנדסלייט אין ישראל און אין די תפוצות. אין צירקולאַר איז אויפגעקלערט געוואָרן די גרויסע וויכטיקייט צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון דער אָשמענער קהילה אין יזכור־בוך, פרטים וועגן אינהאַלט פון בוך און אַ ווענדונג צו די חברים צו שרייבן אַרטיקלען און שפענדן פאַרן בוך.

אַ קורצע צייט דערנאָך, אין חודש מערץ, האָבן מיר אויף אַן איינגעאָרדנטן און פילצאָליק באַזוכטן אָוונט מודיע געווען וועגן אונדזער באַשלוס אַרויסצוגעבן דאָס יזכור־בוך. די פאַרזאַמלטע האָבן אויפגע־נומען אונדזער באַשלוס מיט גרויס צופרידנקייט און אויפן אָרט אויך געשפענדעט פאַרן בוך.

מיר האָבן באַשלאָסן צו דעם צוועק זיך צו טרעפן פערזענלעך מיט אונדזערע שטאָטישע. מיר האָבן באַזוכט אונדזערע לאַנדסלייט אין אַלע זייערע וווינערטער. אומעטום האָבן מיר אָרגאַניזירט צוזאַמענטרעפן און אָנגעהאַלטן קאָנטאַקט וועגן דער בוך־אַקציע. אַ דאַנק אָט די באַמיאונגען האָבן סוקצעסיוו אָנגעהויבן אָנקומען אַרטיקלען און אויך

געלט־שפּענדונגען. חברים האָבן געשריבן וועגן זייערע דערשיטערנדיקע איבערלעבונגען בעת דעם חורבן. נישט מיט טינט איז עס באַשריבן געוואָרן, נאָר מיט טריפנדיק בלוט פון האַרץ.

מיט דער צייט זענען אויך אָנגעקומען זכרונות פון פאַרמלחמהדיקן יידישן לעבן אין אָשמענע, אירע ווירטשאַפטלעכע, קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס.

די דאָזיקע טעטיקייט איז אָנגעגאַנגען אַ צייט ביז מיר האָבן שוין באַוויזן אָנצוזאַמלען גענוג מאַטעריאַל און פינאַנציעלע מיטלען, און דערמיט איז דערמעגלעכט געוואָרן צוצטרעטן רעדאַגירן און אַרויסגעבן דאָס יזכור־בוך.

מיר דערמאָנען מיט דאַנק :

די קאָמיטעט־מיטגלידער פון די אָשמענער לאַנדסלייט אין די פאַראייניקטע שטאַטן, מיט ה׳ אהרון באָראָווסקי בראש, וועלכער האָט זיך געשטעלט צו דער דיספּאָזיציע פון דעם קאָמיטעט אין ישראל, געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט אַלע אונדזערע שטאָטישע אין די פאַר.־שטאַטן, אָרגאַניזירט אַ צוזאַמענטרעף פון דער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק און פיל בייגעשטייערט צום דערפאָלג פון דער אַקציע ;

מר האַרי גינזבערג פאַר זיין באַדייטנדיקע שפּענדונג פאַרן יזכור־בוך.

אונדזער רעדאַקטאָר, דעם שרייבער מ. געלבאַרט, וועלכער האָט אויסער זיין פּראָפעסיאָנעלע אַרבעט, אונדז פיל מיטגעהאָלפן מיט גוטן ראַט. ער האָט אונדז אויך אינסטרואירט אין אַלע טעכנישע ענינים, געזאָרגט צוצוקומען צו אַרכיוון און געפונען ווערטפול און וויכטיק מאַטעריאַל פאַרן יזכור־בוך ;

אונדזער לאַנדסמאַן ה׳ חיים רינדזינסקי (פון דער צינקאָגראַפיע „חרט״ אין חיפה) פאַר זיין איבערגעגעבענער אַרבעט אין געביט פון אילוסטראַציע אינעם בוך.

דעם בית העדות „מורשת״ ע״ש מרדכי אַנילעוויטש, פאַר די באַ־קומענע וויכטיקע מאַטעריאַלן ;

מיכאל פלד, וועמענס זכרונות גיבן אַ טריי בילד פון יידישן שטיי־גער־לעבן אין אונדזער שטעטל.

אונדזער טיפן דאַנק דריקן מיר אויס אונדזערע לאַנדסלייט מלכה און ראובן סולל פאַר זייער איבערגעגעבענער טעטיקייט פאַר דער אָשמענער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל און יזכור־בוך, זייער וויכטיקן ביישטייער מיטן באַזאָרגן דאָס פּאַפּיר צום דרוקן דאָס בוך — צום אָנדענק פון דעם ברודער חיים סאָלאָדוכא ז״ל.

יהושע סאָלץ פאַר זיין געטרייע מיטאַרבעט אין רעדאַקציע־קאָלעגיע, באַזונדערס פאַרן באַאַרבעטן און איבערזעצן דאָס געשיכט־לעכע מאַטעריאַל פון אָשמענע און דאָס צייכענען די מאַפּע פון דער שטאָט ;

זעלדע זיסקינד, פאַר איר גרענעצלאָזע איבערגעגעבנקייט און טרייקייט, נעמענדיק אויף זיך די טאָג־טעגלעכע זאָרג פאַרן בוך;

זאב באַקשט פאַר באַאַרבעטן דאָס מאַטעריאַל פון געשטאַלטן און די געשיכטע פון דער קהילה.

מען דאַרף דערמאָנען מיט דאַנק די ח"ח משה בענינסאָן, יונה ליבנה, ליובה פיסטאל, רבקה שאפירא, יונה בערקמאן, חיים בערקמאַן, אליוקים זיסקינד און דאָבע בעקער.

און אַלע אונדזערע שטאָטישע, וועלכע האָבן אַוועקגעלייגט זייערע טאָג־טעגלעכע דאגות און אַרבעט, און זיך אָפּגערופן אויף אונדזערע ווענדונגען, האָבן געשריבן, געשיקט ווערטפולע בילדער פון אָשמענע, געשפּענדעט געלט און דערמיט געהאָלפן אַרויסגעבן דאָס בוך.

✶

דאָס בוך איז באַשטימט פאַר אַלע, וועלכע האָבן געזען די ליכטיקע שיין אין אונדזער שטאָט, איינגעזאַפּט אין זיך די אַטמאָספערע פון דער היים און טראָגן נאָך אין זיך די זכרונות פון אָשמענע, ווי אויך פאַר אונדזערע קינדער, וועלכע וועלן אין דעם בוך געפונען זייער אָפּ־שטאַם און די שפורן פון אַ יידישער קהילה, וואָס האָט זיך ביטער געראַנגלט פאַרן לעבן און איז אַזוי אכזריותדיק אָפּגעמעקט געוואָרן מיט אַ מאָל.

ארגון יוצאי אושמינה בישראל
משה בעקער — פאָרזיצער

ביים רעדאַגירן איז גענומען געוואָרן אין באַטראַכט די געשיכטלעכע אייגנ־אַרטיקייט פון דער טעמאַטיק ווי אויך דער סטיל פון די מחברים.

ע י ר נ ו

אונדזער אלטע היים

מתולדות העיר

געשיכטע פון אשמענע

הושע סולץ / תל־אביב

מתולדות אושמינה

אושמינה נוסדה בימי הביניים הקדומים. הבתים הראשונים נבנו על שפת הנהר אושמינקה, במקום שנמצא כיום הכפר פרנצישקני (אושמינה הישנה). בתעודה היסטורית משנת 1040 כבר נזכר שמה של אושמינה. מוצא השם ליטאי, שפירושו חוד.

בימי האחוד הפרסונלי בין פולין וליטא, הנסיך הליטאי יאגללו (1434־1350) נשא לאשה את מלכת פולין יאדויגה בארמונו שבעיירה קרבו. אושמינה השתייכה אז לנסיכות קרבו.

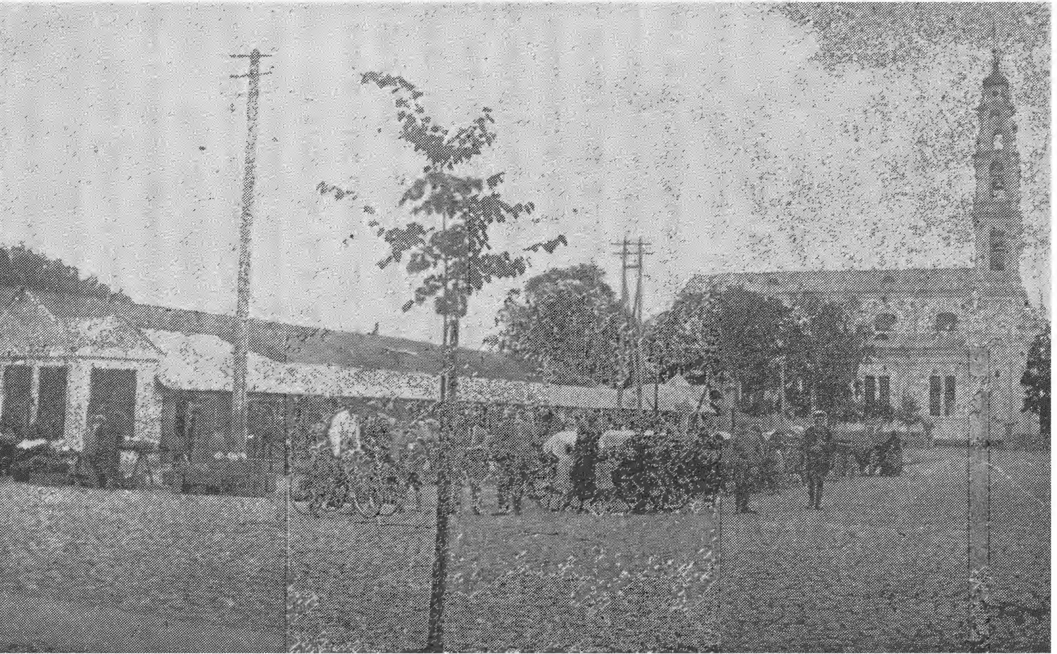
בשנת 1384 התנפלו הצלבנים על נסיכות קרבו כדי להשמידה. הצלבנים התחפרו בכפר מדניקי ובזזו את כל הישובים בסביבה, תושבי אושמינה ברחו מן המקום, רכושם נשדד ובתיהם נשרפו.

בשנת 1432 היתה אושמינה שוב לשדה קרב. בימים ההם הדיח המלך יאגללו את הנסיך סבידריגיילו, שהתגורר באחוזתו סמוך לאושמינה, בגלל שלטונו הקשה והאכזרי בנסיכות ליטא. בקרבות האכזריים, שנערכו על יד אושמינה, נפלו כ־10,000 (עשרת אלפים) חללים. המלך יאגללו, כאות תודה לנצחונותיו, בנה באושמינה בשנת 1434 את הכנסיה הקתולית הראשונה. מיד לאחר זה התחילה במקום תקופת התרחבות ופריחה. בתים רבים נבנו בסביבת הכנסיה, לאורך הדרכים שהובילו מן הכפרים אליה. במרוצת הזמן נהפך המקום לעיירה. על יד הכנסיה היתה ככר רחבה ששימשה כמקום מפגש לאנשי הסביבה. הככר נהפכה במשך הזמן לשוק. מן הככר הסתעפו ארבעה רחובות: רחוב ז׳ופרני, רחוב ווילנה, רחוב אולשני ורחוב בארוני.

בשנת 1537 נקבעו, על פי צו מלכותי בורשה, החובות (מסים) והזכויות של תושבי העיירה. התקדמות חשובה חלה במצבה החוקי של אושמינה בשנת 1792. לפי בקשת ראש העיריה והלבניקים, קבע המלך סטניסלב פוניאטובסקי את אושמינה כעיירה חופשית מעול הפריצים ופטורה מכל תשלומי מסים לגורמים זרים. התושבים שלמו מסים רק לעירית אושמינה. כמו כן, נקבע בעיירה בית משפט עם זכות ערעור לפני בית המשפט לערעורים בווילנה.

קשה לקבוע בדיוק מתי הגיעו המשפחות היהודיות הראשונות לאושמינה. לפי האנציקלופדיה היהודית (הוצאה בפטרבורג) היו בקהילת אושמינה, בשנת 1765, 376 משלמי מס הגולגולת.

אחרי חלוקת פולין האחרונה (1795) נספחה פולין המזרחית לרוסיה. השלטונות הרוסיים דאגו לרוסיפיקציה של הסביבה. באושמינה הוקמה בכיכר השוק כנסיה פרבוסלבית (צערקוו) ונפתח בית ספר רוסי. אושמינה נקבעה כעיר מחוז. אליה השתייכו העיירות: ז׳ופרני, סולי, סמורגון, קרבו, אולשני, וישניבו, וולוזין דז׳יבני־שוק. בשנת 1880 גרו במחוז אושמינה 162,285 נפש, ביניהם 11,131 יהודים. בתקופה זו השתפר מצבם הכלכלי של היהודים, כי נפתחו לפניהם השווקים הרחבים של רוסיה הגדולה.

ככר השוק

דער מאַרק־פּלאַץ

המפקדים שנערכו באמצע ובסוף המאה ה־19 מעידים על גידול מהיר של הקהילות היהודיות במחוז.

הקהילה	בשנת 1847	בשנת 1897
אושמינה	1460 נפש	3803 נפש
וולוז׳ין	590	2452
וישניבה	196	1463
אולשני	336	1049
ז׳ופרני	164	415
סולי	245	530
קרבו	438	
סמורגון	1612	

בשנת 1897 חיו בעיירה אושמינה 7214 תושבים, מהם 3803 יהודים. לפי האנציקלופדיה הרוסית הגדולה (יצאה בפטרבורג בשנת 1914) היו אז באושמינה 23 בתי חרושת, בעיקר לעבוד עורות, 276 פועלים, 704 בעלי מלאכה, 4 בתי ספר. שניים רוסיים ושניים יהודיים.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1914) עזבו הרוסים את אושמינה. הגרמנים נכנסו לעיירה ביום הראשון של סוכות שנת 1915. מסוף הקיץ של שנת 1915 היתה פולין הרוסית כפופה לשלטון הכובשים הגרמנים שנמשך 3 שנים, עד סוף מלחמת העולם הראשונה.

כשנגמרה מלחמת העולם הראשונה עברה אושמינה מספר פעמים מידי הרוסים לידי הפולנים. שני הצדדים פרעו ביהודים והפילו חללים. משנת 1920 השתייכה אושמינה לפולין החדשה.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, תחת השלטון הפולני, גדלה העיירה מאוד הפולנים שהיו מעונינים להגדיל את מספר תושביה הפולניים, סיפחו לגבולותיה המוניציפליים כפרים רבים מהסביבה הקרובה והרחוקה.

היהודים השתתפו באופן פעיל בחיי העיירה ותרמו רבות לגידולה ושגשוגה. במועצת העיריה היו תמיד מספר נציגים יהודיים. סמוך לפרוץ מלחמת העולם השניה, לפי עדותו של מר יוסף גולמבו, היו 7 יהודים במועצת עירית אושמינה ואלה שמותיהם: אברהם סטרוגץ׳ (סגן ראש העיריה), שלמה גרופ, יוסף גולמבי, שאול מיליקובסקי, אהרון סולודוכו, חנן שריידר, א. קצ׳ר.

בשנת 1939 פרצה מלחמת העולם השניה. לפי הסכם מולוטוב־ריבנטרופ כבשה ברית המועצות בסתיו של אותה שנה את מזרחה של פולין. אושמינה עברה לשלטון רוסיה.

ביום ראשון, 22.6.41 התקיפו הגרמנים את ברית המועצות. הגרמנים פלשו לרוסיה. כעבור מספר ימים, ביום חמישי, 26.6.41, נכנסו הגרמנים לאושמינה.

מיד באו ימי הרס וחורבן על יהודי העיירה. קהילת אושמינה המפוארת, בת מאות השנים, על רבניה הגאונים ופרנסיה החרוצים, על חכמיה ולמדניה, על יהודיה נדיבי הלב וילדיה אצילי הרוח, על כולם באה השואה.

באפריל 1943 חוסל הגיטו. חלק מיהודי אושמינה הועבר לגיטו ווילנה והשאר לפונאר.

ארגון עולי אושמינה בישראל קבע את יום ב׳ באב, היום שבו הושמדו כל הגברים, כיום זכרון לקדושינו.

לפני גמר מלחמת העולם השניה, ביולי 1944, עברה אושמינה שוב לידי ברית המועצות. כיום מתגוררים באושמינה כמה עשרות יהודים מבני העיירה והסביבה.

די געשיכטע פון אָשמענע

אָשמענע איז געגרינדעט געוואָרן אין פריערן מיטלאַלטער. די ערשטע הייזער זיינען אויפגעבויט געוואָרן אויפן ברעג פונעם טייך אָשמיאַנקאַ, דאָרט, ווו ס׳גע־פינט זיך היינט דאָס דאָרף פראַנציִשקאַני (אַלט־אָשמענע). אין אַן אַלטן היסטאָ־רישן דאָקומענט פון יאָר 1040 ווערט שוין דערמאָנט דער נאָמען — אָשמיאַנע. די אָפּשטאַמונג פון דעם נאָמען איז אַ ליטווישע, וואָס עס מיינט: שפּיץ־שאַרף.

בעת דער פּערסאָנעלער אוניע און פּאַראייניקונג צווישן פּוילן און ליטע, האָט דער ליטווישער פּרינץ יאַגעללאָ (1434—1350) חתונה־געהאַט מיט דער פּוילישער קעניגין יאַדוויגאַ אין זיין פּאַלאַץ אין שטעטל קרעוואָ. אָשמיאַנע האָט דאַן באַ־לאַנגט צום פירשטנטום פון קרעוואָ.

אין יאָר 1384 זיינען די קרייצציגלער איבערגעפאַלן דאָס פירשטנטום קרעוואָ, כדי עס צו פאַרניכטן. די קרייצציגלער האָבן זיך איינגעגראָבן אין דעם דאָרף מעדניקי און צעראַבירט אַלע ישובים אין דער געגנט. די איינוווינער פון אָשמענע זענען אַנטלאָפן, זייער פאַרמעגן איז געוואָרן צוגערויבט און די הייזער פאַרברענט.

אין יאָר 1432 איז אָשמענע ווידער אַ מאָל געווען אַ קריגס־פעלד. אין יענער צייט האָט דער קעניג יאַגעללאָ אַראָפּגעזעצט דעם פּרינץ סווידריגיעלאָ, וועלכער האָט געוווינט אין זיין גוט ביי אָשמענע, צוליב זיין שווערער און אכזריותדיקער הערשאַפט אין ליטווישן פירשטנטום. אין די בלוטיקע שלאַכטן, וואָס זיינען דאַן פאָרגעקומען אַרום אָשמענע, זיינען געפאַלן אַרום צען טויזנט טויטע. אַלס דאַנק־אויסדרוק אויף זיינע זיגן האָט דער קעניג יאַגעללאָ אויסגעבויט אין יאָר 1434 די ערשטע קאַטוילישע קירכע אין אָשמענע. באַלד נאָך דעם האָט זיך דאָרט אָנגעהויבן אַ צייט פון אַנטוויקלונג און אויפבוי. פיל הייזער זיינען אויפגעבויט געוואָרן אין דער נאָענט פון דער קירכע, לענגויס די וועגן, וואָס האָבן צו איר געפירט פון די דערפער. אין פאַרלויף פון דער צייט איז דאָס אָרט געוואָרן אַ שטעטל. ביי דער קירכע איז שוין געווען אַ ברייטער פּלאַץ, וואָס האָט געדינט אַלס טרעפפּונקט פאַר די מענטשן פון דער געגנט. מיט דער צייט איז דער פּלאַץ פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מאַרק. פון דעם פּלאַץ האָבן זיך געצויגן פיר גאַסן: זשופּראַנער, ווילנער, אָלשאַנער און באָרונער.

אין יאָר 1537 זענען, לויט אַ קעניגלעכן דעקרעט אין וואַרשע, באַשטימט גע־

וואָרן די פּליכטן (שטייערן) און רעכט פון די איינוווינער פונעם שטעטל. אַ וויכ־טיקער פּאַרשריט אין געזעצלעכן סטאַטוט פון אָשמענע איז איינגעטראָטן אין יאָר 1792. לויט דער ביטע פון בירגערמייסטער און די לאַווניקעס, האָט דער קעניג סטאַניסלאַוו פּאָניאַטאָווסקי באַפרייט אָשמענע פון דעם עול פון די פּריצים און פון אַלע שטייער־אָפּצאָלן צו פרעמדע פאַקטאָרן. די איינוווינער האָבן געצאָלט שטייערן נאָר דעם אָשמענער מאַגיסטראַט. ער האָט אויך באַשטימט אין שטעטל אַ געריכט מיט אַפּעלאַציע־רעכט צום אַפּעלאַציע־געריכט אין ווילנע.

ס'איז שווער פעסטצושטעלן גענוי ווען ס'זענען אָנגעקומען די ערשטע יידישע פאַמיליעס אין אָשמענע. לויט דער יידישער ענציקלאָפּעדיע (אַרויסגעגעבן אין פּעטערבורג) זיינען אין 1765 געווען אין דער אָשמענער יידישער קהילה 376 צאָלער פון קאָפּ־שטייער.

נאָך דער לעצטער צעטיילונג פון פּוילן (1795) איז מזרח־פּוילן צו קאַפּיטירט געוואָרן צו רוסלאַנד. די רוסישע מאַכט האָט גענזאַרגט צו רוסיפיצירן די געגנט. אין אָשמענע איז אויפגעשטעלט געוואָרן אויפן מאַרק־פּלאַץ אַ פּראַוואָסלאַווע קירכע (אַ צערקווע) און ס'איז געעפנט געוואָרן אַ רוסישע שול. אָשמענע איז באַשטימט געוואָרן אַלס אַ קרייז־שטאָט. צו איר האָבן באַלאַנגט די שטעטלעך: זשופּראַני, סאָלי, סמאָרגאָן, קרעווא, אָלשאַני, ווישניעווא, וואָלאָזשין, דזשיווענישאָק. אין יאָר 1880 האָבן געוווינט אין אָשמענער קרייז 162,285 נפשות — דערונטער 11,131 יידן. אין דער צייט האָט זיך פאַרבעסערט די עקאָנאָמישע לאַגע פון יידן, ווייל ס'האָבן זיך געעפנט פאַר זיי די ברייטע מערק פון גרויסן רוסלאַנד.

די ציילונגען, וואָס זיינען דורכגעפירט געוואָרן אין מיטן און ענדע פון 19טן יאָרהונדערט, ווייזן אויף אַ שנעלן וווקס פון די יידישע קהילות אין דעם קרייז.

די קהילה:	נפשות: אין יאָר 1847	נפשות: אין יאָר 1897
אָשמענע	1460	3803
וואָלאָזשין	590	2452
ווישניעווא	196	1463
אָלשאַני	336	1049
זשופּראַני	164	415
סאָלי	245	530
קרעווא	438	—
סמאָרגאָן	1612	—

אין יאָר 1897 זענען געווען אין שטעטל אָשמענע 7214 איינוווינער, פון זיי 3803 יידן. לויט דער רוסישער גרויסער ענציקלאָפּעדיע (דערשינען אין פּעטער־בורג אין יאָר 1914) זיינען דאַן געווען אין אָשמענע 23 פאַבריקן, דער עיקר צו באַאַרבעטן לעדער, 276 אַרבעטער, 704 בעלי־מלאכות, 4 שולן (צוויי רוסישע און צוויי יידישע).

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה (1914) האָבן די רוסן פאַר־לאָזט אָשמענע. די דייטשן זיינען אַריין אין שטעטל דעם ערשטן טאָג סוכות פון

יאָר 1915. פון ענדע זומער 1915 איז דאָס רוסישע פוילן געווען אונטערגעוואָרפן דער מאַכט פון די דייטשישע אָקופּאַנטן אין פאַרלויף פון דריי יאָר, ביזן סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

אַז די ערשטע וועלט־מלחמה האָט זיך געענדיקט, איז אָשמענע עטלעכע מאָל איבערגעגאַנגען פון די רוסן אין די הענט פון די פּאָליאַקן. ביידע צדדים האָבן פּאָגראָמירט יידן און ס'זיינען געפאַלן קרבנות. פון 1920 האָט אָשמענע געהערט צום נייעם פוילן.

אין דער תקופה צווישן די צוויי וועלט־מלחמות, אונטער דער פּוילישער מאַכט, איז דאָס שטעטל זייער אויסגעוואַקסן. די פּאָליאַקן, וועלכע זיינען געווען פאַראינטערעסירט צו פאַרגרעסערן די צאָל פון אירע פּוילישע איינוווינער, האָבן צוקאָאָפּטירט צו אירע מוניציפּאַלע גרענעצן פיל דערפער פון דער נאָענטער און ווייטערער סביבה.

די יידן האָבן זיך אַקטיוו מיטבאַטייליקט אינעם לעבן פון שטעטל און פיל געלייסטעט פאַר איר וווּקס און אַנטוויקלונג. אין שטאָטראַט זיינען שטענדיק געווען פאַרטראָטן עטלעכע יידישע פאָרשטייער. נאָענט פאַרן אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג, זיינען געווען, לויט די ידיעות פון יוסף גאָלעמבאַ, 7 יידן אין אָשמענער שטאָטראַט: אברהם סטרוגאַטש (וויצע־בירגערמייסטער), שלמה גרופּ, יוסף גאָלעמבאָ, שאול מיליקאָווסקי, אהרון סאָלאָדוכאָ, חנן שריידער און א. קאַטשער.

אין יאָר 1939 איז אויסגעבראָכן דער צווייטער וועלט־קריג. לויטן אָפּמאַך פון מאָלאָטאָוו—ריבענטראָפּ האָט דער ראַטנפאַרבאַנד פאַרנומען, אין האַרבסט פון זעלבן יאָר, די מזרח־טיילן פון פוילן. אָשמענע איז איבערגעגאַנגען אונטער דער מאַכט פון סאָוויעט־רוסלאַנד.

זונטיק, דעם 22סטן יוני 1941, האָבן די דייטשן אָנגעגריפן דעם ראַטנפאַרבאַנד. נאָך עטלעכע טעג זיינען די דייטשן אַריינגעדרונגען אין רוסלאַנד. דאָנערשטיק, דעם 26סטן יוני 1941, זיינען די דייטשן אַריין קיין אָשמענע.

באַלד דערנאָך זיינען געקומען טעג פון צעשטערונג און חורבן אויף די יידן פון שטעטל. די פּרעכטיקע אָשמענער קהילה, וואָס האָט עקזיסטירט הונדערטער יאָרן, מיט אירע רבנים גאונים, פּלייסיקע דאָזאָרעס, חכמים און למדנים, מיט אירע האָרציקע און ווילע יידן, איידעלע קינדער — אויף אַלע איז געקומען די פאַרלענדונג.

אין אַפּריל 1943 איז ליקווידירט געוואָרן דאָס געטאָ. אַ טייל פון די אָשמענער יידן זיינען אַריבערגעפירט געוואָרן אין ווילנער געטאָ, און די איבעריקע — אויף פּאָנאַר.

די לאַנדסמאַנשאַפט פון די אָשמענער יידן אין ישראל האָט באַשטימט דעם צווייטן טאָג פון חודש אָב, אין טאָג ווען ס'זיינען אומגעבראַכט געוואָרן אַלע מענער, אַלס געדענק־טאָג פאַר אונדזערע קדושים.

פאַר דעם סוף פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, אין יולי 1944, איז אָשמענע צוריק איבערגעגאַנגען צום ראַטנפאַרבאַנד. היינט וווינען אין אָשמענע עטלעכע צענדליק יידן, אָפּשטאַמיקע פון שטעטל און פון דער סביבה.

הושע סולץ

החיים הדתיים

דאס רעליגיעזע לעבן

רבנים באושמינה

זאב בקשט / ירושלים

הרב ר' מאיר־מיכל כהנא

מי ישב על כסא הרבנות באושמינה, לפני הרב ר' מרדכי רוזנבלט?

תשובה לשאלה זו אנו מוצאים בכתבה מענינת מאושמינה שנדפסה ב„המליץ" מיום 15.6.1883 וזו לשונה:

אשמינא (פלך ווילנא)

ע"ד האיש יעקב מאיר מאטאשניקער מנאוואגרודאק אשר מאיזה מקומות נגלה תרמיתו, ובידו נמצאה תעודתנו כי ישר הולך הוא ועוסק במעשה הצדקה, הננו להשיב כי האיש הנ"ל התגורר פה משך עשרה חודשים ויקדיש עתותיו רק למעשה הצדקה, ויהי מעוז לדל ומחסה לאביון, הלביש ערומים והשביע רעבים, והוצאותיו על זה עלו ליותר מט"ו רו"כ לשבוע, אשר קבץ על ידי מיושבי עירנו, או מאחינו הדרים בכפרים סביבות העיר, והוא בעצמו כלכל נפשו כל ימי השבוע רק בלחם ומים, כעדותו של השמש דהכנסת אורחים, אשר בבית הנ"ל היה מעונו, מלבד שבת ויו"ט סעד על שלחן אחד הבע"ב. מפה נסע לווילנה למלא מקום ר' שמעון קאפטאן ז"ל ויבקש מאתנו להעיד עליו, ואחרי כי כל ימי התמהמתו פה כל עולתה לא נמצאה בו העידונו עליו כי עסק פה במעשה הצדקה ואיש ישר הוא, ומה היה לו עתה לא נדע.

יוכל היות כי כה גדול תרמיתו עד כי לבש אדרת אמונה וצדק — משך עשרה ירחים — למען תפוש לבות עיר שלמה עם רבניה למען יעידו עליו כי תם וישר הוא ואז יצא לצוד ציד בערי השדה.

גם באיוויע הקרובה לעיר נאוואגרודאק ששם גר ארבע שנים עם ב"ב (בני ביתו), בל"ס (בלי ספק) לא נכחד עצמו מהרב דשם וגם הוא נתן עדותו עליו כי איש ישר הולך הוא, וא"כ אין לתמוה עלינו.

את כל זאת מצאנו א"ע (את עצמנו) מחוייבים בדבר להודיע גלוי לכל לבלי יחזיקו אותנו לנמהרים לתת תעודה לכל הפושט יד, ואתה המו"ל הואיל נא בטובך לתת דברנו אלה במליצך (הכוונה: ב„המליץ" שלך).

נאום **מאיר מיכל כהנא** חופ"ק

עד כאן לשון הכתבה, שממנה אנו למדים שנוכלים ורמאים היו גם בימים ההם, אבל מה שמעניין אותנו זוהי חתימתו של ר' מיכל כהנא בתוספת חופ"ק (ראשי תיבות של: חונה פה קהלת...) שהיה נוסח מקובל שבא לפני או אחרי חתימתו של רב הקהלה, ומכאן שבשנת 1883 ישב על כסא הרבנות באושמינה.

היות ור' מרדכי רוזנבלט נתקבל כרב באושמינה בשנת 1891, הרי יש מקום לשער שירש את כסא הרבנות אחרי הרב ר' מאיר מיכל כהנא, שהיה נצר למשפחה מיוחסת מאד שמנתה דורות רבים של רבנים ותלמידי חכמים מפורסמים, ביניהם ר' שבתי כהן בעל הש"ך (שפתי כהן) שהיה מגדולי ההוראה, מפרשי השלחן ערוך, ומגדולי הפוסקים במאה השבע־עשר.

הערה: ראה ג"כ את המאמר על ר' יצחק כהן, מיוצאי אושמינה בין ותיקי הישוב בארץ.

הרב ר' מרדכי רוזנבלט (ר' מרדכי'לה)

הקהילה היהודית באושמינה היתה ידועה כקהילה מכובדת מאד, ורבנים גדולי תורה ראו להם זכות מיוחדת לשבת על כסא הרבנות באושמינה.

בתחילת המאה הזאת ישב על כסא הרבנות הרב ר' מרדכי רוזנבלט, שהיה ידוע בעולם היהודי בכנויים שונים כגון: הצדיק מבוטן (דער בוטענער צדיק), הרב מקרליץ (דער קאַרעליצער רב), היהודי הטוב מאושמינה (דער אושמינער גוטער ייד) ור' מרדכי־לה מסלונים (ר' מרדכי־לה סלאנימער).

והרי כמה קוים לתולדותיו ולדמותו כפי שהצלחתי למצוא במקורות שונים.

ר' מרדכי נולד לאביו, הרב ר' אברהם מנחם ווייצל, בעיר אנטאפולי (פלך גרודנה) בג' באייר תקצ"ז (1837). אביו היה סוחר נכבד באנטאפולי, ואע"פ שהיה גדול בתורה ומוסמך לרבנות, לא רצה לעשות את התורה קרדום לחפור בו, ועסק במסחר.

כבר מילדותו הצטיין ר' מרדכי בכשרונותיו הנעלים, בהתמדתו העצומה וזריזותו לתורה ולעבודה. אלה שהכירו אותו בילדותו היו מספרים שהתמדתו ושקידתו היו למעלה מכוח אנוש.

בגיל צעיר למד כבר תורה מפי הרב ר' יצחק הירש — שהיה רב בסיאטיץ, ובגיל 14 נשא לאשה אחת מבנות אנטפולי.

בשנת 1856 (תרט"ז) עבר לפינסק ושם יצק מים על ידיו של הגאון ר' מרדכי זקהיים — אב בית הדין בפינסק — והוסמך על ידו לרבנות.

אחרי שהוסמך לרבנות חזר לעיירת מולדתו אנטפולי והתמנה כעוזר לרב ר' פנחס מיכאל — אבד"ק אנטפולי, אשר אהבו כבן וחיבבו עד מאד.

במשך שנים למדו יחד תורה וכן הקדישו שניהם מזמנם ללימוד קבלה מעשית.

בשנת 1870 התמנה כרב ב„בוטן" (פלך גרודנה), והודות לחיי הסיגוף שלו והתמדתו בלימוד תורה, התפרסם כצדיק ועושה נפלאות. המוני אנשים זרמו אליו מקרוב ומרחוק על מנת לשאול בעצתו ולבקש את ברכתו, ולא רק היהודים פנו אליו אלא גם נוצרים ומבני האצילים שבסביבה.

בשנת 1887 התמנה לרב בקורליץ (פלך מינסק) וארבע שנים אחרי זה, בשנת 1891, התמנה לרב באושמינה.

על דבר המאורע הזה אנו מוצאים ב„המליץ" מיום 2.4.1891 את הכתבה הבאה:

„אשמינא — הננו מודיעים בשערי בת רבים, כי כבוד הרב הגאון המפורסם מוהר"ר (מורנו ורבנו הרב רבי...) מרדכי ראזינבלאט שליט"א (שיזכה לאורך ימים טובים, אמן) הואיל לקבל משרת הרבנות בעירנו, ותיכף אחרי חג המצות הבע"ל (הבא עלינו לטובה) יבוא לשכון כבוד בתוכנו, וע"כ יחדלו נא הדורשים אחר רבנות עירנו להטרידנו במכת פיהם, ולשלוח ציריהם הנה, כי כבר זווגנו ת"ל (תהילה לאל) עלה יפה. החתום: משה בר' לייב שרירא".

זכורני מפי אמא שתחילה התגורר הרב ברחוב הולשני, בביתו של ר' משה

שרירא (שהיה ידוע בכינויו, ר' משה דער בולוואנישקער), ובימיו של ר' מרדכי נבנה בית הרב, הזכור בוודאי ליוצאי אושמינה.

באושמינה ישב על כסא הרבנות עד שנת 1904, ובשנה זו עבר לכהן כרב בקהילת סלונים.

נראה שבזמן שבתו באושמינה פנו אליו קהילות שונות והציעו לו את כסא הרבנות בעירם אבל ללא הצלחה.

בקשר לכך אנו מוצאים ב„המליץ" מיום 8.3.1896 (מס.58) את הכתבה הבאה:

אשמינא — בעלי המכתב הנדפס מקאברין („המליץ" נו' 33 ש"ז) נאמר כי עדת קאברין בחרו להם לרב את הרב הגאון ר' מרדכי בוטענער השוכן כבוד כעת בעירנו. לכן הנני להגיד, כי אך שמועות שוא העביר הכותב במחנה ישראל. אמנם עדת קאברין שלחו אנשים למסור כתב רבנות להרב דעירנו, אך רבנו לא קבל, אם כי הבטיחו לו יותר הרבה מאשר יקח מעדתנו, והכותב בשמעו כי ידברו על אודות הרב, ראה לנכון להודיע זאת ב„המליץ", לבל ידמו איזה רבנים כי כסא הרבנות בעירנו הוא פנוי וירבו בהוצאות חנם לבוא אלינו. עברי אנכי".

נראה שקהילת קוברין לא התיאשה מלהשפיע על הרב ר' מרדכי שיאות לקבל ולשבת על כסא הרבנות בעירם ע"י הצעות מושכות לב, שכן ב„המליץ" מס. 42 מיום 19.2.1898 שוב אנו מוצאים כתבה בענין זה, וזה לשונה:

„מאשמינא מודיע אותנו הח' יהודה אידל ציזלינג כי שוא השתדלות רבים לשבת על כסא הרבנות באשמינא, אחרי שמעם כי סוף כל סוף נעתר הרב הגאון מאשמינא להיות לרב בקוברין, כי אין להשמועה הזאת רגלים. הרב לא יעזוב את עדתו היודעת לכבדו וללכת לכל עיר שתשחרהו, אף כי לקוברין אשר בה נתחלל עבור הרבנות באופן מגונה, כידוע לקוראי „המליץ" ודבר שנצטער על חילול כבוד התורה והדת וחילול שם שמים גם יחד, איך יכשל הוא בעצמו בזה? חס לי' לרב וגאון כמוהו לחשדו בדבר כזה".

מהכתבות דלעיל אנו למדים שקהילת אושמינה ידעה לכבד את הרב ר' מרדכי ולא בנקל נפרדה ממנו.

בימי נעורי שמעתי מפי זקני אושמינה שכאשר נודע בעיר שבאה משלחת מסלונים, והרב הסכים לקבל מהם את כתב הרבנות, הפקידו שומרים על בית הרב, על מנת למנוע ממנו לעזוב את עירנו, ורק בליל סופה וגשם הצליחה המשלחת מסלונים להוציא בסתר את הרב ר מרדכי מאושמינה. נראה שהרב היה קשור גם כן לאושמינה, שכן באושמינה נשא לו לאשה (בזיווג שני), את בתו של הגביר ר' אברהם גרינבערג, אחרי שאשתו הראשונה נפטרה.

הרבה אגדות ומעשי נפלאות שמעתי, מפי זקני העיירה, על ר' מרדכי־לה, והרי אחת מהן:

מעשה באשה שבאה אל הרבי וילד כבן שנתיים בזרועותיה. כיוון שהרבי היה עדיין בבית המדרש, נכנסה האשה לבית שכן ובקשה להרשות לה לנוח מעמל הדרך עד שהרב יחזור לביתו. לשאלת המארחים סיפרה שזה שנים שהיא נשואה לאיש, אבל במשך כל השנים נמנע ממנה פרי בטנה, ורק לפני כשנתיים ילדה את הילד שבזרועותיה. ילד נחמד מאד, אולם אילם הוא ואינו מדבר, ובאה לרב שיחזיר לו את כושר הדיבור.

אחרי שהיתה בבית הרב עם ילדה, חזרה כולה שטופת דמעות על מנת לקחת את צרורה שהשאירה אצל המארחים, ועזבה את ביתם בחפזון רב, מבלי לספר דבר.

לימים נודע בעיר, שכאשר נכנסה האשה אל הרב וסיפרה לו את דאגתה וכאביה, שאל אותה הרב: אולי רצוי שהילד לא ידבר? שוב סיפרה האשה שזהו בן יחיד לה, ואינה יודעת אם השם יזכה אותה שוב בפרי בטן, ונחמתה היחידה בחייה הוא הילד, ואיך לא תתפלץ למראה בנה האילם?

והרב שוב בשאלתו: אולי יותר טוב שהילד לא ידבר?

רק אחרי שחזרה האשה בשלישית על בקשתה, פנה הרב לילד ושאל: אינגעלע, פארוואס רעדסטו נישט? (ילדי, מדוע אינך מדבר?) והילד שותק!

שוב פנה הרב לילד ושואל: אינגעלע, פארוואס רעדסטו נישט?

ואז קרה הנס.

הילד הסתכל בעיניו הפקחיות באמא, פנה והסתכל ברב, ופתח פיו ואמר: רבי, זאל איך ריידען, אז איך בין אַ ממזר? (רבי, מה אספר, שאני הנני ממזר?) ואז פרצה האשה בבכי וצעקה: רבי, שישתוק, יותר טוב שישתוק כל ימי חייו ולא ידבר! וברחה מבית הרב.

יש בספור זה הרבה „מוסר השכל", אבל את זה הנני משאיר לקורא.

בנו הבכור בסלונים עמד — נוסף לרבנות — בראש הישיבה העתיקה „עץ חיים" שנוסדה עוד בראשית המאה התשע־עשרה, ובימיו למדו בה יותר מארבע מאות תלמידים.

ר' מרדכי־לה נפטר בימי מלחמת העולם הראשונה, (השנה המדוייקת אינה ידועה לי) והשאיר אחריו שני בנים ושתי בנות.

בנו הבכור, הרב אשר וויצעל, היה רב בעיר דרוהיטשין, ובנו השני הר' שמואל יהושע וויצעל היה ג"כ גדול בתורה, אבל עסק במסחר והיה סוחר נכבד בסלונים.

שני חתניו היו ג"כ רבנים, האחד אבד"ק גולדליעווא (פלך סובלק), והשני אבד"ק בוטן (פלך גרודנה).

עוד בימי נעוריו פרסם ספר על הפלפול בלימוד התלמוד בשם „עלה חבצלת" ועל שם ספרו זה כינוהו רבותיו וחבריו בשם „ראזעבלאט", שם זה נשאר בפי כל יודעיו.

בשנת 1899, בשבתו על כסא הרבנות באושמינה, הופיע בוילנה ספרו „הדרת מרדכי" בשני חלקים המכיל שו"ת (שאלות ותשובות) להלכה ולמעשה, וכן דרושים ופלפולים.

כמו כן ידוע שהשאיר כתב־יד רב הכמות, ולא ידוע לי אם חיבורו זה ראה אור.

לבסוף ברצוני לציין שמאנשי אושמינה הנזכרים כאן, היה ידוע לי ר' יהודה אידל ציזלינג, בעל הדרת הפנים שהיה גדול בתורה ו„רבי" ומחנך בחסד עליון, ובימי נעורי זכיתי להיות אחד מתלמידיו.

זאב בקשט

הרב ר׳ מרדכי׳לה מקרליץ

אושמינה התברכה ברבנים בעלי שם, גדולי תורה, שומרי מצוות, ובעלי כושר מנהיגות לעדתם.

שונים באפיים היו רבני אושמינה. מהם בעלי מזג נוח ומהם בעלי מזג סוער ומסעיר.

אחד מהם ומהמפורסמים שבהם היה ר׳ מרדכי׳לה זצ״ל, שתפש את כסא

תמונת הרב הגאון הגדול מו״ה מרדכי ראזענבלאט עה״י אב״ד ד״קק אסמינא
וכעת נתקבל לאב״ד בעיר סלאנים; פאטאגראפירט יז׳ ימים לחדש אב בשנת תר״סה
ע׳ יעקב שער בעיר אסמינא

הרבנות באושמינה בשנות סוף המאה ה־19, ובראשיתה של המאה העשרים. מוצאו היה מקרליץ, ומקום מוצאו הפך לכינויו.

ר׳ מרדכי מקרליץ היה עניו, מצניע לכת, ובורח מהכבוד. וכמו שנאמר — הכבוד רודף אחריו. שכן היה מקובל מאד על הבריות, שכיבדוהו והוקירוהו מאד. מפורסם היה כמכניס אורחים גדול, כראוי לזרעו של אברהם אבינו. לסעודות ליל שבת היה מזמין לשולחנו עוברי אורח עניים, וכמעט לא סעד סעודה ראשונה של שבת ללא אורחים. מספרים עליו, שאם קרה ולא היו אורחים מסבים לשולחן השבת שלו — היה מצטער. סיפורים רבים ואגדות שונות היו קשורים בשמו. המפורסם שבסיפורים אלה, הוא מעשה הגניבה, שיהודי סלונים נתקנאו ביהודי אושמינה שר׳ מרדכי׳לה הוא רבם, הגיעו באישון לילה „וגנבו" את הרב והעבירוהו אליהם לסלונים. שם כיהן כרב עד מותו.

לא רק יהודי אושמינה העריצו את ר׳ מרדכי׳לה. רבים מחוץ למקום היו באים אליו לשאול בעצתו ולקבל ברכתו. ואפילו גויים שלא מבני ברית מהסביבה הקרובה האמינו בו ובמעשי המופת שלו.

בעתות צרה היה מעודד ומחזק את רוח צאן מרעיתו. פעם פרצה שריפה גדולה, וכל הרחוב הוילנאי עמד בלהבות. מבוהלים אצו יהודים אל הרב, והוא נסך בהם מרוח הבטחון שפיעמה בו בהפטירו: על חורבות הרחוב הזה שהיה למאכולת אש, יקום וייבנה רחוב חדש ובתיו יתנוססו לתפארת שהאש לא תשלוט בהם.

פעם באה אליו אשה בלווית בת שאחז בה „הדיבוק". האם התחננה וביקשה מהרב שיעשה ויגרש את הדיבוק מבתה. נטל הרב את הבת, הישיר אליה מבטו ושאל: הגידי, מה טעם את ממלמלת הבלים? על שום מה לא תדברי לענין? — השיבה הבת מניה וביה: לא אני, כי אמי היא אשר חטאה, ועל עוונותיה אני כובלת.

שנים רבות לאחר שר׳ מרדכי׳לה כבר לא היה באושמינה, וגם לאחר שנפטר, ועד היום הזה, מרבים לספר בו ולזכרו לטובה. זכר צדיק לברכה.

נ. נ.

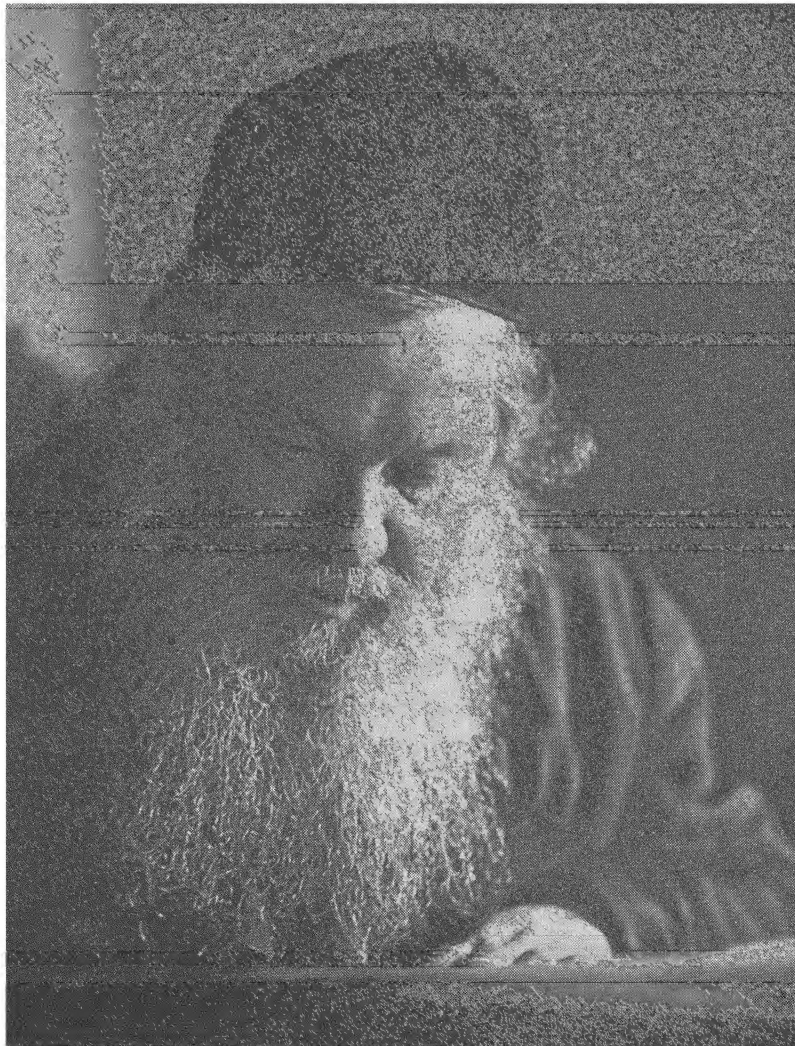
הרב ר׳ יהודה ליב פיין

הגאון רבי יהודה ליב פיין, מגזע השר ר׳ שאול וואהל ונצר מגזע הש״ך, נולד בווילקומיר (ליטא) בשנת תרל״א. למד בישיבות סלובודקה ואיישישוק, אצל הגאון ר׳ יהודא ליב ראב״ד דמינסק ואצל הגאון ר׳ יצחק רבינוביץ מפוניביז׳.

הגאונים ר׳ יצחק אלחנן זצ״ל מקובנה ור׳ יהודא ליב זצ״ל ממינסק סמכוהו להורות ולדין.

בשנת תרנ״ה נתקבל לרב בעיר פיאסוצנה (פלך מינסק), בשנת תרנ״ט לרב בעיר קופישוק (פלך קובנה) ובשנת תרס״ו נתמנה לרב ואב״ד בק״ק אושמינה.

הוא נכד הרב ר׳ אלי ליב גינצבורג ז״ל, הנקרא ר׳ ליב אריה׳ס מיאנובה (פלך קובנה). מזקנו זה נשאר ספר, בכתב־יד, בשם „אבק מוגמר״, ובהקדמת הספר

כתוב לאמור, כי הוא מיוצאי חלציו של הגאון ר׳ אלישע זצ״ל בעהמ״ח של הספרים: „פי שנים" ו„קו ונקי". בספר „פי שנים" מראה הגאון ר׳ אלישע סדר יחוסו, דור אחר דור, שהוא מיוצאי חלציו של הגאון בעל „שארית יוסף" גיסו של הרמ״א ז״ל ומהגאון מהר״ם ז״ל מפדובה. זקנו הרב ר׳ ליב הנ״ל הוא נכד הגאון ר׳ מרדכי ז״ל אב״ד דפאקראי, אחד משלושת חסידי ראסיין המפורסמים בעולם, אף הוא נצר מגזע ה״ך ז״ל ומגזע הגאון ר׳ מאיר ז״ל אב״ד דק״ק ויזין וגליל רוסיה.

בספר „אהלי שם" (אשמינה) נמצא כתוב: שהוא, הרב יהודה לייב פיין, הוא מהתלמידים המצויינים בישיבת וולוז׳ין. יש בידי הרב הזה בכתובים ספר על תרי״ג מצוות, בסגנונו של הספר מנחת חינוך, תחת השגחתו מתנהלת ישיבה שנוסדה זה חמישים שזה.

נוסף על הספר הנ״ל וספר גדול על התורה היו לו בכתב־יד הרבה חידושים בכל מקצועות התורה. רבנים גדולים היו פונים אליו בשאלות בעניני הלכה ומעשה, והוא היה משיב להם הדברים. ובספריהם של הרבה מחברים נמצאות תשובותיו. בספריו הוא היו כתובים בשולי הגליונות הערותיו והארותיו מאירות עיניים. גם הספרים שהיו בארונות בבתי־המדרש בערים שהוא שימש בהן ברבנות היו מעוטרים דברי־תורה שלו בעניינים שונים. הוא היה גדול כפוסק, פסק הלכה שסמכו גדולי הרבנים. היה גם חכים למידן דיני־תורה, והיו מזמינים אותו כבורר בעניינים מסובכים בערים שונות.

עוד בשחר נעוריו יצא לו מוניטין בישיבות ונתפרסם כעילוי ומתמיד ונוסף לכך יצא שמו כדרשן מחונן — פה מפיק מרגליות. בפיאסוצנה (עיירה שבה שימשו ברבנות גדולי ישראל) נתקבל בתור רב בהיותו בן 22.

מספרים דבר מעניין: כשבאו אל מנהל ישיבת סלובודקה, הגה״צ ר׳ נתן צבי פינקל זצ״ל, שהעריך והוקיר אותו ואהבו אהבת־נפש, והודיעו לו שנתקבל לרב בעיירה פיאסוצנה, אמר בתמיהה: לו יאה משרת הרבנות בפיאסוצנה? הולמת לו עטרת הרבנות בסלונים. מוקיריו של רבי נטע הירש ראו בזה מעין חזות עתידות, כרואה ומביט למרחוק. כי בסלונים נתקבל לאחר שכבר שימש ברבנות בפיאסוצנה, קופישוק, אושמינה — היינו, שסלונים היתה התחנה האחרונה ברבנות שלו.

היה מפורסם כנואם בחסד עליון לא רק בערים ששימש ברבנות אלא גם במקומות אחרים שהיו נחשבים לעיר ואם בישראל. בכל מקרה או מאורע חשוב בחיי היהודים מצאו לנכון להזמין את הרב מאשמינה. היה פשוט תענוג לשמוע את הרצאותיו שהיו עשירות בתוכן ויפות בצורה ובסגנון והיו מקסימות ומרתקות את הקהל, שהיה עומד צפוף ומקשיב קשב רב לדבריו הנלהבים והמלבבים שנבעו מתוך נפשו.

הגאון רבי חיים עוזר, שהיה נחשב לרבם של כל בני הגולה, היה מזמינו לכל מאורע חשוב, אם זה היה אחר פטירתו של צדיק הדור ה„חפץ חיים" זצ״ל, להספידו בבית־המדרש בוילנא, שהיה מלא מפה אל פה. אם זה היה לכתיבת ספר־תורה על שמו של ה„חפץ חיים" זצ״ל. גם למקומות אחרים שהתקיימו פתיחות־מגבית לישיבות, אם זה היה במיר, בקלצק וכד׳ לא מצאו לנכון ונחוץ להזמין מישהו אחר. הוא, הרב פיין הוזמן לפעול ולהשפיע ולעבד את הציבור לעניין הגדול והקדוש שעומד ברומו של עולם היהדות.

הרב פיין החזיק בכלל: „אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך" מצד אחד היה קרוב בכוחו, בדעתו ובמחשבותיו אל „אגודת ישראל", ובכנסיה שהתקיימה בוינה, בשנת 1928, נאם נאום גדול וחשוב שעוֹרר את הצירים — סימן לדבר: כשבחרו בנשיא אגודת הרבנים בפולין, ונבחר האדמו"ר מפביאניץ, נבחר הוא לסגן. זה מראה על הכבוד הגדול שחלקו לו הרבנים והאדמורים זצ"ל. ביחוד היה אהוב וחביב על האדמו"ר מטשורטקוב זצ"ל. ומאידך גיסא היה קרוב לרעיון „המזרחי" והיה מועמד לאחת הוועידות של „המזרחי" בפולין.

כאן, בא"י, ימצא מר נתן גרדי, מוותיקי „הפועל המזרחי", התופס מקום חשוב בתנועת המפד"ל, המספר דברים אלה: פעם בא לסלונים, בתור שליח „המזרחי", לנהל תעמולה ולכבוש אוהדים למעַן בנין הארץ. המקום המיועד לנאום היה בית־המדרש הגדול דשם. פתאום הופיע יהודי מיהודי העִיר לביתו של הרב וקרא: רבי! בא לסלונים נואם ציוני ורוצה לדרוש בבית המדרש הגדול לטובת הציונות. והוא, היהודי מבקש מאת הרב לתת הוראה לשמש בית־המדרש לא לפתוח את הדלתות. שאלו הרב לאותו היהודי, שהיה אגב מחשובי בעלי־הבתים בעיר: מי הוא הנואם שבא להשמיע דבריו, יהודי או גוי? — כמובן, שהתשובה היתה שהאורח־הנואם הוא יהודי. „אם כן" — הגיב הרב זצ"ל ואמר: „יפתחו לפניו דלתות בית־המדרש וינאם למען ארץ־ישראל!". היהודי יצא נבוך.

בתקופה שהרב פיין זצ"ל כיהן ברבנות באושמינה היו שם מראשי העיר אנשי־תורה אלה: הרב ר' איתמר שייברג; הרב ר' מרדכי זכס; הרב ר' משה קרמר; ר' צבי שוב, בבית־המדרש הגדול; ר' יצחק — בחברה ש"ס; ר' מרדכי צבי — בחברה משניות; ר' משה רובניק — בחברה לומדי גמרא; ר' רפאל לרנר — בחברה עין יעקב; ר' מאיר בנימין — בבית־המדרש דחייטים (שמות אלה נמצאים בספר „דברי אמת" שהוצא לאור ע"י הרב משה יהודא ליב גולדברג בווילנא).

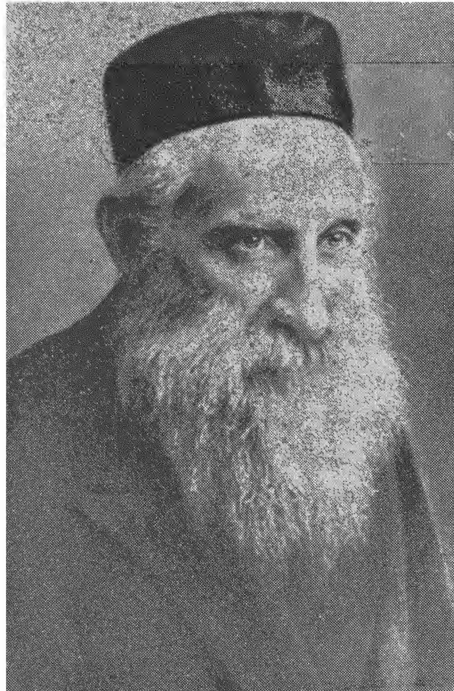
הרב פיין, כאמור, היה מגזע השור רבי שאול וואהל, ועליו נאמר בספר „סדר הדורות" (מערכת הגדולים): „„מי שלא ראה את שאול וואהל עם בניו וחתניו ונכדיו וכל הדור ההוא ממשפחתו, לא ראה כל ימיו תורה וגדולה ועושר וכבוד וקרוב למלכות במקום אחד".

מפי הבת ובעלה רבינר

(תל־אביב)

הרב ר׳ גרשון משה גלבורד

הרב הגאון ר׳ גרשון משה (אלטער) גלבורד זצ״ל נפטר ביום כ״ח לחודש מרחשון תרפ״ז (1926). כבן שישים היה במותו.

בצעירותו, כשהיה תלמיד בישיבות של וולוז׳ין, טלז וסלובודקה כונה בשם העילוי מטרוקי (ע״ש עיר מולדתו שע״י וילנה). אח״כ היה ידוע ומפורסם כאחד מחשובי הרבנים, גדולי התורה בדורו.

מלבד גדולתו בתורה וצדקתו היה גם משכיל, ידען בהוויות העולם ואיש מרשים ומקסים בהליכותיו בדבורו וביפי תארו. ואם כי הגיע לאושמינה בשנת 1921 שבע סבל ויסורים, שהיו קשורים במלחמת העולם הראשונה, המהפכות ברוסיה, מות רעיתו, מות בן, אבדן ביתו ורכושו ולבסוף נאלץ לעזוב את קהילתו, בה היה נערץ ואהוב והיה לפליט שברח מרוסיה, לא הועם זהרו והיה שובה לבות האנשים שהכירו אותו מקרוב.

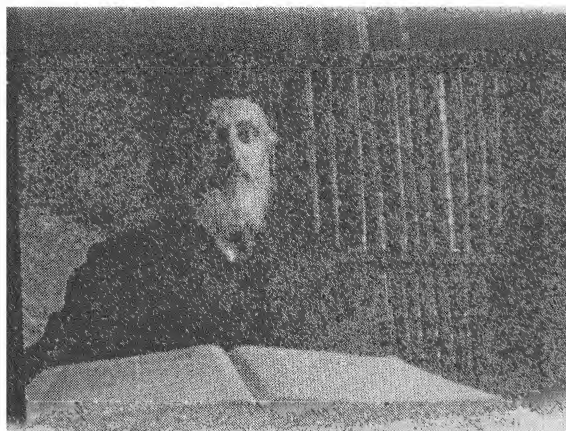
מותו החריד את הרבנים ויודעי התורה בכל הסביבה, בהלוויתו השתתפו כל בני העיר, גברים ונשים, זקנים וצעירים ועליהם נוספו מאות רבנים ואנשי תורה מוילנה והסביבה כולה. כשהגיעה הידיעה על מותו לארץ יצא מיד הגאון ר׳ איסר זלמן מלצר ז״ל מירושלים לחברון כדי להספידו בישיבת סולובודקה, שנמצאה אז שם.

י. גלברד / תל־אביב

חיים ברקמן / חדרה

הרב מנשה חיים שמואלזון

הרב ר׳ מנשה־חיים שמואלזון אב״ד דק״ק ז״ל, נולד בעיירה זאסקוביץ על יד מולודצנה, שם גם כהן אביו ז״ל כרב. הרב שמואלזון למד בישיבות מיר וולוז׳ין, ולאחר קבלת הסמיכות נשא לאשה את צביה, שהיתה קרובה למשפחת בונימוביץ (בנקאי ידוע בווילנה). הרב שמואלזון היה דיין באחת העיירות ואחר־כך נתמנה לדיין באושמינה, ולאחר מותו של הרב גלבורד ז״ל — עלה על כסא הרבנות בעיר. בזמן כהונתו כדיין וכרב — היה הרב שמואלזון עקבי בפסקי־הדין וההלכה היתה נר לרגליו. הרב שמואלזון ז״ל חבר מספר ספרי חודש, שנמצאו בספרית סטרשון בווילנה (שהיו קרובים משפחה עם הרב) ובמלחמת העולם השניה נלקחו בין אלפי ספרים אחרים לגרמניה. אחרי המלחמה הועברו הספרים לאמריקה ושם הם נמצאים עד היום.

הרב מנשה שמואלזון

בשנת 1933, כשהייתי צריך לעלות ארצה ולהתחתן עם אשתי טובה, היה זה בתקופת „שלשת השבועות״ (בין שבעה עשר לתמוז עד תשעה באב), שאין נוהגים להעמיד חופה. מהמשרד הארץ־ישראלי הודיעו לי, כי אם לא אמציא את התעודות הדרושות בזמן, לא אקבל את הסרטיפיקט. הבאתי את המכתב לרב שמואלזון ז״ל והוא כִנס ישיבה של שלושה רבנים והוחלט להתיר את הנשואין, בתנאי שלא ישירו ולא ינגנו, ואת הכתב הזה הניחו בארון הקודש למשמרת.

הרב ר׳ מנשה־חיים שמואלזון נפטר בשנת 1936 באושמינה. לרב שמואלזון ולרבנית צביה נולדו 3 בנים ו־4 בנות. הבן שמואל נסע לווילנה ללמוד בישיבה, ואביו קווה שבנו יהיה לרב וימשיך בשרשרת הארוכה של רבנים במשפחה (תשעה עָשר דורות רבנים והוא צריך היה להיות העשרים במספר). אולם תקוותו נכזבה לצערו הרב. הבן נסע למוסקבה ולמד שם רפואה. הבן, הבת רוזה ובעלה, הנם

רופאים הנמצאים ברוסיה (כבר בפנסיה). יתר הבנים והבנות עלו ארצה והעלו אחר־כך את אמם.

הרבנית צביה נפטרה בארץ בשנת תשט״ז, י״ב בניסן.

הבת לאה גדוד (שמואלזון) — נפטרה בארץ בשנת תש״ז, ג׳ בניסן, 4.4.1957.

הבן אליהו שמואלזון נפטר בארץ בשנת תשכ״ו, ט״ז בניסן, 4.6.1966.

הבן אליעזר שמואלזון נפטר בארץ בשנת תשכ״ח, כ״ה בטבת, 26.1.1968.

יהי זכרם ברוך!

בית־המדרש

הרב ר' הלר הי"ד

אחרי הרב פיין נבחר כרבה של אושמינה הרב גלבורד שלפני כן היה רב בעיירה הסמוכה טיקטין. הוא היה ידוע כמעמיק גדול ובעל הדרת פנים. יחד אתו כיהן באושמינה כדיין ר' מנשה שמואלזון. ר' מנשה היה קפדן גדול אך גם גדול בתורה. לאחר מספר שנים חלה הרב גלבורד ולאחר שנתייסר ביסורים גדולים נפטר לעולם האמת. במשך תקופת זמן נשאר הדיין שמואלזון מכהן כרב יחיד בעיר.

לאחר מכן הגיעו לאושמינה רבנים גדולי שם, שכן נחשב המקום כמכובד מאוד. אנשי „האגודה" הביאו אז את הרב מקוברין, ועוד רבנים ידועי שם. אך כל המועמדים של „האגודה" לא היו לרוחו של העשיר בין יהודי אושמינה סטרוגאץ'. לו נודע על רב צעיר בעיירה הסמוכה אוסטרוביץ שבה הוא מכהן כרב והוא איש משכיל ודורש נאה. שלח עגלה רתומה לצמד סוסים לאוס־טרוביץ הרחוקה רק כעשרים קילומטרים להביא את הרב הצעיר הזה, הלר. בית־הכנסת שבו היה צריך הרב הצעיר הזה לשאת את דרשתו היה מלא מפה לפה וצר היה מלהכיל את כל הבאים לשמוע אותו. מאות צעירים וצעירות הצטופפו ליד החלונות ומחוץ לבית. הרב הצעיר היה בעל קומה גבוהה, דק גוף ופניו טובים ועדיני סבר, רק זקנו קצר היה, שכן לא הספיק לגדול מחמת גילו הצעיר. בנאומו היה מבריק ופיו הפיק מרגליות וכשרק פתח רכש לבם של שומעיו הרבים שנסמרו למקומותיהם פעורי פה ולא היו משים ממקומם אילו היה ממשיך לדבר כל אותו הלילה.

הרב הלר היה רב מודרני ומלבד ידיעותיו בתורה הוא היה גם בעל השכלה כללית רחבה, שביצבצה בדבריו. בפיסקה אחת מדבריו ניסה להסביר שבני אהרן לא ידעו להרכיב את הקטורת נכונה ומחמת טעות בהרכבה כימית נשרפו... פירוש מדעי זה — לא יכלו לשאתו אנשי „האגודה" והתפרצו כנגדו בזעקות זעם: „שגץ! רד מהבמה!" — אך שאר הנאספים דעתם היתה אחרת והם עודדו את הרב בקריאות: „רבי, אתה נשאר אצלנו!"

היתה אז שערוריה גדולה. והמערכה על כסא הרבנות באושמינה היתה כבדה וחמורה. מערכה זו ארכה מספר חדשים. יום אחד לפני הבחירות בקלפי בין המועמדים לכסא הרבנות שלח שוב סטרוגאַץ' עגלת חורף להביא את הרב הלר מאוסטרוביץ. אך כשבאו לקחתו מצאוהו שוכב חולה עם חום גבוה. אך חרף מחלתו השכיבוהו בעגלת־החורף מכוסה בשמיכות והביאוהו לאושמינה. כשנודע על בואו, שוב התאסף קהל רב בבית־הכנסת שצר היה גם הפעם מלהכיל את כל הבאים. כשעלה הרב על הבמה ניכרו בו היטב אותות מחלתו. אך כשהתחיל לדבר גבר על חולשת מחלתו ודבריו חישמלו את השומעים שבלעו ממש כל מילה שיצאה מפיו. כשסיים דרשתו הפטיר אחריו שוב הקהל: „רבי, אתה נשאר אצלנו!"

בבחירות שלמחרת נבחר הרב הלר כרבה הראשי של אושמינה. אך אנשי „האגודה" לא טמנו ידם בצלחת ופנו אל הרבנות בווילנה לפסול את הבחירה. ולא

הסתפקו בכך, אלא הרחיקו לכת ואף הגיעו לשלטונות הפולניים, שמועמדותו לא תאושר מטעם הרשות. מחלוקת זאת ארכה שנים אך נסתיימה באישורו של הרב הלר. אנשי „האגודה" לא השלימו עם העובדה ולא התקרבו אליו גם לאחר מכן.

הרב הלר כיהן כרבה של אושמינה עד למלחמת העולם השנייה. אנשים שהיו במחיצתו של הרב הלר בימיו האחרונים מספרים על מות־הקדושים שלו בידי הרוצחים הגרמנים הטמאים.

בימים הראשונים לכניסת צבא־הרוצחים לעיר הוצא הרב הלר עם עוד גברים אל מחוץ לעיר על מנת לרצחם. בהגיעם למקום ההריגה וכשראה הרב מה שעומד להתרחש, פנה לקצין ואמר לו שבביתו מוסתר עמו כסף רב והוא מוכן לחזור ולהראות לו את מקום האוצר. הקצין נתפתה. וכשחזר הקצין עם הרב לביתו שבגיטו, פרץ הרב בצעקות: „יידן ראַטעוועט זיך!" — יהודים, הצילו את נפשותיכם! כדור מאקדחו של הקצין השתיק את צעקות הרב ושם קץ לחייו.

כך ניספה הרב הלר כאשר זעקת אזהרתו לבני עיירתו פולחת ומהדהדת בחוצות הגיטו של אושמינה היהודית על סף אובדנה.

דער לעצטער אָשמענער רב הרב ר׳ העלער הי״ד

נאָך הרב פּיק איז אויסגעווײלט געוואָרן אַלס אָשמענער רב הרב געלבאַרד, וועלכער איז פריער געווען רב אין דעם דערבייאיקן שטעטל טיקטין. ער איז געווען באַוווּסט מיט זיין טיפן תורה לערנען און אַ בעל הדרת פּנים. צוזאַמען מיט אים האָט אַמטירט אַלס דיין אין אָשמענע ר׳ מנשה שמואליזאָן. ר׳ מנשה איז געווען אַ שטרענגער פּעדאַנט און אַ גרויסער תורה־קענער. נאָך עטלעכע יאָרן איז דער רב געלבאַרד קראַנק געוואָרן און נאָך גרויסע יסורים געשטאָרבן. אין פאַרלויף פון אַ געוויסער צייט איז פאַרבליבן דער דיין שמואליזאָן אַלס איינציקער רב אין שטאָט.

שפּעטער זענען געקומען קיין אָשמענע באַרימטע רבנים, ווייל אָשמענע איז אָנגעגאַנגען אַלס אַ בכבודיקע שטאָט. די אַגודה־לייט האָבן דאַן אַראָפּגעבראַכט דעם קאָברינער רב און נאָך אַנדערע באַרימטע רבנים. אָבער אַלע קאַנדידאַטן פון דער „אגודה״ זענען נישט געפעלן געוואָרן דעם אָשמענער רייכן ייד סטרוגאַטש. ער האָט זיך דערוווּסט וועגן אַ יונגן רב אין אַ נאָענטן שטעטל אָסטראָוויעץ, ווו ער אַמטירט צום ערשטן מאָל אַלס רב און איז אַן אינטעליגענטער מענטש און אַ גוטער רעדנער. האָט ער אַוועקגעשיקט אַ וואָגן, איינגעשפּאַנט אין צוויי פערד, צו ברענגען פון אָסטראָוויעץ אָט דעם יונגן רב העלער. די שול, ווו דער דאָזיקער יונגער רב האָט געדאַרפט האַלטן זיין דרשה, איז געווען פול געפּאַקט מיט מענטשן און האָט נישט געקענט אַריינגעמען די אַלע, וואָס האָבן זיך געשטופּט צו זען און הערן דעם יונגן רב. הונדערטער יונגע בחורים און מיידלעך זענען געשטאַנען אין דרויסן ביי די פענצטער פון דער שיל. דער יונגער רב איז געווען אַ הויכער און שלאַנקער, מיט אַ שיין איידל געזיכט, מיט אַ קורץ בערדל, וואָס האָט נאָך נישט באַוויזן לענגער אָנצוּוואַקסן צוליב זיין יונגן עלטער. אין זיין דרשה איז ער געווען זייער אימפּאָזאַנט מיט די פּערל וואָס האָבן זיך געשיט פון זיין מויל. אַז ער האָט נאָר אָנגעהויבן רעדן האָט ער באַלד באַהערשט זיינע צוהערער, וועלכע האָבן ווי עלעקטריזירטע אים געהערט מיט אָפענע מיילער און וואָלטן זיך פון זייערע ערטער נישט גערירט ווען ער וואָלט אַזוי גערעדט אַ גאַנצע נאַכט.

דער רב העלער איז געווען אַ מאָדערנער רב און אויסער זיינע קענטעענישן אין תורה און תלמוד, איז ער געווען אַ מענטש מיט אַ ברייטער אַלגעמיינער בילדונג וואָס איז געקומען צום אויסדרוק אין זיינע רייד. אין אַ שטעלע פון זיין דרשה האָט ער געפּרוּווט אויפקלערן אַז אהרנס זין האָבן נישט געוווּסט ווי אַזוי צוזאַמענ־צושטעלן דאָס קטורת ווי ס׳געהער צו זיין און צוליב אַ טעות אין דעם כעמישן צו־זאַמענשטעל זענען זיי פאַרברענט געוואָרן... דעם דאָזיקן וויסנשאַפטלעכן פּירוש האָבן די „אגודה״־לייט נישט געקענט פאַרטראָגן און זיי זענען אַרויסגעשפּרונגען קעגן אים מיט בייזע אויסגעשרייען: „שייגעץ, אַראָפּ פון באַלעמער!״

די אַנדערע פּאַרזאַמלטע האָבן אָבער אַנדערש געטראַכט און געמוטיקט דעם רב מיט אויסרופן: „רבי, איר בלייבט ביי אונדז!״

ס׳איז דאַן געווען אַ גרויסער סקאַנדאַל. דער שטרייט אַרום דעם רבנות פון

אָשמענע איז געווען זייער אַ שווערער, און האָט זיך פאַרצויגן גאַנצע חדשים. אַ געוויסן טאָג פאַר די וואַלן, אין אַן אורנע, צווישן די קאַנדידאַטן אויף דער רבנות־שטעלע, האָט ווידער אַ מאָל סטרוגאַטש געשיקט אַ שליטן קיין אָסטראָ־וויעץ צו ברענגען דעם רב העלער. ווען מען איז אים אָבער געקומען נעמען, האָט מען אים געפונען אַ קראַנקן מיט הויכר היץ אין בעט. אָבער טראָץ דעם האָט מען אים גענומען מיטן שליטן און, אַן איינגעוויקלטן אין קאָלדרעס, געברענגט קיין אָשמענע. אַז ס׳איז באַקאַנט געוואָרן אין שטאָט, אַז ער איז געקומען, האָט זיך ווידער אַ מאָל פאַרזאַמלט אַ גרויסער עולם מענטשן אין שיל, וואָס איז געווען צו קליין אַריינצונעמען דעם גאַנצן עולם. בעת דער רב איז אַרויפגעגאַנגען אויפן באַלעמער, איז געווען גענוג קענטיק, אַז ער איז קראַנק. ווען ער האָט אָבער אָנ־געהויבן רעדן, האָט ער באַוועלטיקט זיין שלאַפקייט און זיינע ווערטער האָבן עלעקטריזירט די צוהערער, וועלכע האָבן ממש געשלונגען יעדעס וואָרט, וואָס איז אַרויס פון זיין מויל. אַז ער האָט פאַרענדיקט זיין דרשה, האָט דער עולם אים ווידער באַגלייט מיט אויסרופן: „רבי, איר בלייבט ביי אונדז!"

אין די וואַלן איז אויסגעוויילט געוואָרן דער רב העלער אַלס הויפּט־רב פון אָשמענע, פאַר די „אגודה"־לייט האָט זיך אָבער דערמיט דער ענין נישט געענ־דיקט. זיי האָבן זיך געווענדט צום ראַבינאַט אין ווילנע, מען זאָל פסלען די וואַלן. דער ענין האָט אַפילו דערגרייכט צו די פוילישע מאַכט־אָרגאַנען, זיי זאָלן נישט באַשטעטיקן העלערס קאַנדידאַטור. די מחלוקת האָט אָנגעהאַלטן יאָרן און האָט זיך פאַרענדיקט מיט דער באַשטעטיקונג פונעם רב העלער. די „אגודה" האָט אויך נאָך דעם נישט איינגעשטימט מיטן פאַקט און אירע מענטשן האָבן זיך נישט דערנענטערט צו אים.

דער רב העלער האָט אַמטירט אַלס אָשמענער רב ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה. מענטשן, וועלכע זענען געווען צוזאַמען מיט אים אין זיינע לעצטע טעג, דערציילן ווי אַזוי ער איז אומגעקומען ווי אַ קדוש פון די רוצחים און טמאים.

אין די ערשטע טעג נאָך דעם ווי די מערדער־אַרמיי איז אַריין אין שטאָט, איז דער רב העלער אַרויסגעפירט געוואָרן צוזאַמען מיט נאָך יידן אונטער דער שטאָט, כדי זיי דאָרט צו דערמאָרדן. אַז זיי זענען אָנגעקומען צום מאָרד־פּלאַץ און דער רב האָט פאַרשטאַנען וואָס עס האַלט ביים געשען, האָט ער זיך געווענדט צו אַן אָפיציר און געזאָגט, אַז ביי אים אין הויז האָט ער באַהאַלטן פיל געלט און ער איז גרייט צוריק גיין און וייזן דאָס אָרט פון אוצר. דאָס האָט דעם אָפיציר געלאָקט. ווען דער רב איז צוריק געקומען צוזאַמען מיטן אָפיציר אין געטאָ, האָט דער אויסגעבראָכן מיט הילכיקע געשרייען: „יידן, ראַטעוועט זיך!" אַ קויל פון אָפי־צירס רעוואָלווער האָט שטיל געמאַכט דעם רבס געשרייען. ער איז געפאַלן טויט אויפן אָרט.

אַזוי איז אומגעקומען דער לעצטער רב פון אָשמענע, הרב העלער, הי"ד., ווען זיין האַרצרייסנדיקער וואָרענונגס־געשריי צו זיין עדה שניידט די לופט און הילכט אין די גאַסן פון יידישן אָשמענע אויף דער שוועל פון איר אומקום.

חיים בערקמאַן

מיכאל פלד / תל־אביב

בתי כנסת וקלויז׳ן

מלבד „בית המדרש הגדול" שהיה להלכה מקום תפילה ונקרא בית מדרש, משום שבו למדו ודרשו בעניני תורה, (קיימו בו „ישיבה קטנה", להבדיל „מישיבה גדולה" ששם הגיעו הלומדים לסמיכות לרבנות) היו עוד מקומות תפילה רשמיים: „בית הכנסת הגדול" (או די „קאלטע שול" — שלא הסיקו את התנורים בחורף ולא היה בשימוש). וכן מספר גדול של „קלויז׳ן".

מכאן אתה למד שאלה שמשו לא רק לתפילה, אלא כמוסדות חברתיים צבוריים, כמדת הפצול החברתי בעיר. הרבה מן „הקלויז׳ן" נוסדו ע"י בעלי מקצוע ממויינים כגון: הקלויז של החייטים, הקלויז של הבורסקאים, הקלויז של הסנדלרים. ולא רק לפי מקצועות, כי גם לפי פעילויות תרבות וחברה, כגון: „חברת לומדי גמרא", „חברת משנה ברורה", „בית המדרש הקטן", „הקלויז של חסידים", בס"ה 7 קלויז׳ן.

חצר בית הכנסת (דער שול הויף) הכיל את „בית המדרש הגדול" ובכניסה אליו (ב„פאלעש") מצד ימין היה בית המדרש הקטן ומשמאל הקלויז של הבורסקאים. בהמשך החצר התנשא בית הכנסת, שאליו ירדו במדרגות בכדי לקיים את הכתוב „ממעמקים קראתיך ה׳ ". ובכניסה מימין „חברת לומדי גמרא" ומשמאל „חברת משנה ברורה".

בבית המדרש הקטן למדו בערבים חומש בשתי קבוצות, החזקה למדה עם רש"י. ובקלויז הבורסקאים קיימו את „חברת אומרי תהילים"; גם אלה שלא הטיבו לקרוא „עברי" יכלו להשתתף מאחר וידעו את מזמורי התהילים בע"פ.

הזוכר את מבנה העיירה יזכר אל נכון שבסמטה שבין ביתו של יצחק קוזלובסקי הרוקח לבין ביתו של אברהם בנסקי, בעל חנות לברזל, היה הקלויז של החסידים, אם כי בין שתי מלחמות העולם כבר לא שמעו על „חסידים".

קצת הלאה מזה בסמטה הבאה בעמק שכן קלויז החייטים, אגב הגדול ביותר „והעשיר" ביותר לעומת יתר ה„קלויז׳ן".

מלבד כל אלה היו קיימים „מניינים" בימי חג ומועד, בפנות שונות של העיר. לרבוי „הקלויז׳ן" לא גרם המחסור במקומות תפילה, כי אם מתוך הבדלי מעמדות חברתיים ובעלי מקצועות וכן לא נעדר המומנט האישי.

כל קלויז איפשר להגיע לגבאות, לעסקנות וממילא לעמדה חברתית חשובה יותר, אך לא פחות מזה היה גורם ששמו העליה לתורה. אילו למשל התפללו באולם גדול ומפואר המכיל את כל או את רוב מתפללי העיר, לא היו יותר „משבעת קרואים" (השבעה שמוזמנים בשבתות ומועדים לעלות ולברך על קריאת התורה). עם קיומם של ה„קלויז׳ן" עלו שבעה קרואים כפול מספר בתי התפילה. יתר על כן, כידוע היו „עליות" מכובדות יותר ומכובדות פחות ואפשר היה

גם בקלויז'ן להתהדר בכאלה. מלבד זה הרי היו „כבודים" נוספים: „פתיחת הארון", „הגבהה", „גלילה", „אחד שלפני האחרון", „שלפני מפטיר", „מפטיר עצמו", „שלישי", „שישי", כהן ולוי ועוד. רבוי הקלויז'ן הקנה למתפללים בו את הרגשת העצמיות ורגש הכבוד במקום הרגשת הנחיתות של אלה שנקלעו אל בין הר' „שמעלקעס" („יחסנים" בזלזול מה).

ענין נוסף בכל בית תפילה היה המקום „במזרח", השורה המכובדת בזכות ארון הקודש שהיה נמצא בצד זה. עדיין לא היו מודרניים, כיום מצאו לזה כביכול מוצא, כל הפנים למזרח, אעפי"כ גם כיום יש מקום מכובד יותר ומכובד פחות. מי בשורה הראשונה ומי באחרונה בקרבת הדלת.

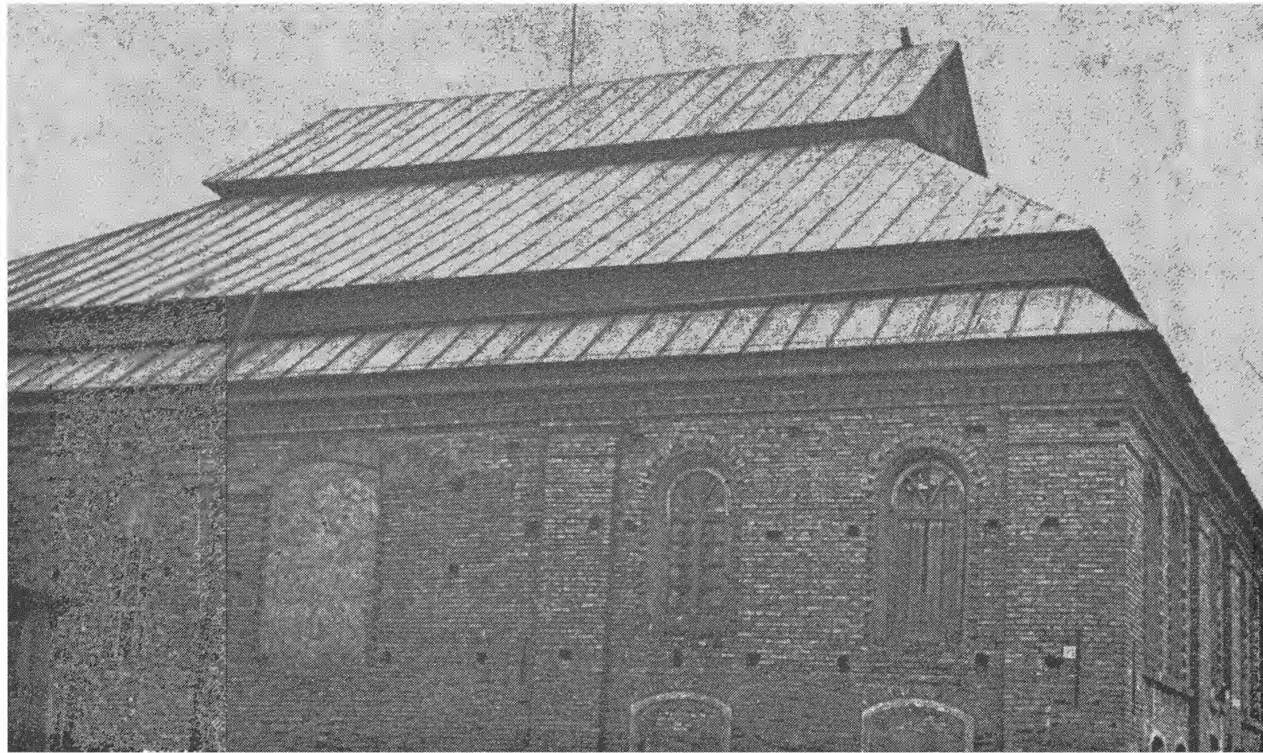
בענינים צבוריים חשובים היה הרב דמתא או יושב ראש ועד הקהילה מזמן את גבאי בתי התפילה ואז היו מיוצגים כל השכבות והמעמדות החברתיים, מעמד שהיה עמו הרגשת חשיבות לכולם. דעת כולם היתה נשמעת וכל גבאי או חבר ועד בית הכנסת היה נוהג למסור דו"ח למתפללים והיו אנשים מרוצים מרגישים עצמם חשובים יותר, ערכם עלה בעיני עצמם והוסיף טעם לחייהם. עד מלחמת העולם הראשונה שמשו הרבה „קלויז'ן" כ„חדרים" למלמדים שונים. גם אספות צבוריות מכל סוג שהוא היו מתקיימות בבתי התפילה, אלה היו המועדונים של היהודים.

הרבה מחאות צבוריות או סכסוכים צבוריים ואף מחאת יחיד נגד עוול או קפוח היו באות לידי בטוי ע"י „עכוב הקריאה" בשבתות ומועדים. ורצוי לציין שזה נחשב כאמצעי ואף התקיפים שבין הגבאים או הפרנסים היו מתחשבים בכך. וכך היה הנוהג:

קבוצת אנשים שהיו לה תביעות לראשי הקהילה ומשום מה לא באו על ספוקם, היו מופיעים לאותו בית כנסת שם התפללו אלה. ולאחר הוצאת התורה מארון הקודש והנחתו על הבימה. וכבר הגבאי „ובעל הקריאה" עומדים מוכנים להתחלה, היו כובשים את הבימה, מעכבים את הקריאה עד שיאלצו לאפשר להם להרצות טענותיהם ותביעותיהם. ברור שהופעה זו היתה מסעירה את כלל המתפללים שנחלקו בדעותיהם. אחרי דין ודברים היו נמצאים מפשרים. „הכובשים" עוזבים את המקום, קוראים בתורה ובאותו היום מאחרים ל„טשולנט", דבר שהרגיז מאד מאד את הנשים וגם סיפק שיחות לכל היום ולעתים לכל השבוע.

מראה מעורר התרגשות בערבי חג ומועדים הן „הקערות". „בפלויש" של בתי־הכנסת היו מתישבים גבאי חברות שונות ע"י קערות ממש והנכנסים היו תורמים מתוך רצון והכרה פנימית כאשר ידבנו לבו.

ויש לציין שההכנסות היו ראויות לשמן. עמדה גם „קערה" אחת מכוסה שאיש לא ישב על ידה וזאת היתה הקערה של „מתן בסתר". הממונה על „הקערה" הזאת היה נוכח בין היושבים ע"י קערות אחרות, אך איש לא ידע זהותו ואף הסקרנים נמנעו מלנחש. פותחו תכונות נעלות ע"י „שליליות" שהגלות המרה פתחה ביהודים הנאבקים על קיומם וחייהם במצוקה, הגבלות ורדיפות. כל בית תפילה ולו הקטן שבקטנים היה מרכז דתי, צבורי וחברתי לקבוצות שונות לפי דרגתם, רמתם התרבותית והסוציאלית. ענפה ומגוונת היתה הפעילות הציבורית.

בית־הכנסת הגדול

די גרויסע שול

זאב בקשט / ירושלים

בית הכנסת הגדול

בחצר בתי הכנסת (שולהויף) שבאושמינה היו 2 בתי כנסת, האחד שנקרא „בתי המדרש" (דער בית מדרש) ומחוברים לו 2 קלויזים: מצד ימין בית המדרש הקטן, ומצד שמאל קלויז הבורסקאים. בית המדרש הגדול (די גרויסע שול). מצד ימין חברה לומדי גמרא, מצד שמאל משנה ברורה.

בית הכנסת הגדול היה חדש באופן יחסי, שכן בסטטיסטיקה מיום 1.1.1896. על בתי התפילה בכלל באושמינה אנו מוצאים את הפירוט כדלקמן:

א. 2 כנסיות פרבוסלביות.

ב. 1 כנסיה קתולית.

ג. 1 סינגוגה ושלשה בתי תפילה.

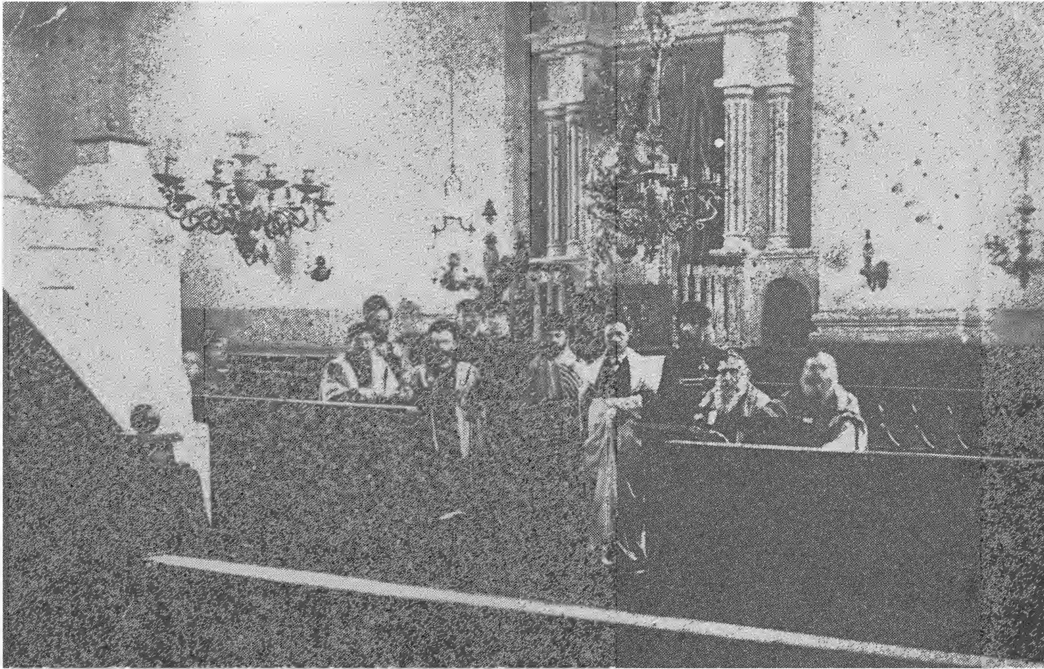
ז.א. שבשנת 1896 לא היה קיים עוד בית הכנסת הגדול. ואמנם, בנייתו נסתיימה בשנת 1902, ועל דבר חנוכתו אנו מוצאים ב„המליץ" מיום 25.8.1902 כדלקמן:

אשמינה (פלך ווילנא).

ביום ד' ואתחנן חגגה עדתנו את חג חנכת בית הכנסת ברוב פאר והדר. תזמורת של מכבים חפשים נגנה שירים ערבים, אח"כ עלה הבמתה הרב הגאון ויבאר בדברים נלהבים את פרשת החגיגה, ואחריו עוד 2 דרשנים ובין כל הפסקה והפסקה נגנה התזמורת. ולאות הכרת תודה הגישו נכבדי העדה והרב בראשם מכתב תודה לגבור היום, העסקן החרוץ ה' הורוויץ, שהוא גם גבאי בית הכנסת הזה, אשר יגע ועמל ולא חס על עתותיו לשכלל ולפאר את הבית הזה, שבלעדו לא שם איש לב לזאת, זה שנים רבות, כמה תודות וברכות לאיש החרוץ הזה. ולכן לפלא בעיני כל ישרי לב: שכשהגיע עת בחירת הגבאים הודח האיש רב המעללים הזה ממשמרתו. בעת שעוד רבות לעשות לתיקון הבית מחוץ, ומבלעדו לא יתעורר איש לדאוג לזה.

חתום: ל. שחט

הערה: ה' הורוויץ הנזכר בכתבה הנ"ל, היה הורביץ החובש (הורוויץ דער פעלדשער) שהודח מהגבאות בגלל תקיפותו ומרוב קנאה בהצלחתו.

ארון הקודש בבית הכנסת הגדול (במרכז: החזן מיליקובסקי)

דער ארון הקודש אין דער גרויסער שול (אין פאָדערגרונט: דער חזן מיליקאָווסקי)

חינוך ותרבות

דערציונג און קולטור

מיכאל פלד / תל־אביב

חינוך

בפרוס המאה ה־20 היתה העיר משופעת במוסדות חינוך ותרבות המאפיינים את התקופה בעירות ליטא ועריה.

החינוך היהודי המסורתי נמצא בידי „המלמדים" ב„חדרים", ירוב ילדי ישראל למדו בהם עד שעזבו ויצאו, מי לעבודה ולמלאכה, מי נקלט בעסקי ההורים ומי שמצא דרכו לישיבה להמשך לימודי התורה והתלמוד, עד שהגיעה שעתם לבנות להם בית ואז היו מופקרים ליד המקרה ש„דאג" כביכול לסדורם בצורת נדוניה, להיות סמוכים על שולחן חותניהם ועוד. היו ביניהם בעלי יזמה וכשרון שמצאו דרכם בחיים במישור המסחרי. מיעוטם הגיעו למשרות רבנים, דיינים, שוב"־ים ועוד, היינו כלי קדש.

אולם כבר בשנים ההם נמצאו יהודים ש„סטו" מדרכם הנוקשה של הרבים והשתדלו להקנות לבניהם ובנותיהם השכלה כללית בשפת המדינה. (באותו זמן שלטו במחוז הרוסים). אלה שהגיעו לאוניברסיטאות ממש היו בודדים. אך בעלי השכלה כללית תיכונית או שש מחלקות גמנסיה — מספרם היה גדול יותר. גורלם של אלה, (בעלי ההשכלה הכללית המוגבלת בדרך כלל) להשתלב בחיי היום־יום לא שפר מהטפוס הקודם. עתים אפילו הפריע הדבר. כאמור, הם נתקו עצמם ממסורת ושכבה־חברתית בה גדלו, ולשלבים גבוהים יותר ולא הגיעו. זאת היתה בדרך כלל הטרגדיה של הנוער היהודי תחת שלטון הצאר, שכל התקדמות ממשית, הדרך אליה היתה חסומה ע"י הגבלות וגזרות שונות נגד היהודים. לא בכל מקום מותר היה לגור (תחום המושב), לא לכל מוסד נתקבלו ואף אם עקרונית יכלו להתקבל למוסדות ממלכתיים או עירוניים, הרי היה זה לפי אחוזים. רק המצטיינים ביותר — ואף זה אחרי ריצות וטרדות וגם שוחד. ודאי ידוע לרבים שאם כבר נאותו השלטונות לקבל, הרי לעתים בתנאי שיקיימו על חשבונם פרבוסלבי אחד או יותר. הרי באמת, רק המוכשרים ביותר, העקשנים בכל מחיר זכו להתקדם ומובן שאלה היו בודדים.

כל הנ"ל בא לשם סקירה כללית יותר במספר שורות מעטות ביותר. אנסה לסקר עכשו את המצב הריאלי בעיר.

„חדרים" היו בשלש דרגות:

1. מלמד דרדקי, אצלו למדו שנה שנתיים והשיגו את הקריאה, קצת תפילה וראשית חומש.
2. „חדרים" בהם למדו חומש עם רש"י, תנ"ך וגמרא על קצה המזלג.
3. „חדרים" בהם למדו חומש עם רש"י, תנ"ך וגמרא עם תוספות, בדרגה די גבוהה.

ארגון ה„חדר"

ה„חדר" היה מתארגן ע"י כך, שכל מלמד היה בין „הזמנים" מבקר בבתי ה„בעלי בתים" ומבקש את בניהם לחדר. התשלום היה לפי „זמן", למרות ששנת הלמוד היתה מורכבת משני זמנים („זמן" — פרושו מאסרו־חג ועד ערב חג).

ה„חדר" של לייבע דער „באס"

שמו לייבע וכנויו דער „באס", כי שמש כ„באס" במקהלת „המשוררים" של החזן מיליקובסקי, בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה. איש לא ידע את שם משפחתו, כי אף אחד בעיירה לא קרא לו בשם המשפחה.

היה זה אדם גוץ, רחב כתפים וסמוק פנים וזקנו שחור. תלמידיו אף פעם לא ראוהו חובש כפה. לראשו תמיד חבש כובע „קאסקעט". כיפה עשויה קטיפה היתה לראשו רק כשהופיע כ„משורר" במקהלת החזן. משכנו של החדר היה בתקופת הקיץ בבית הכנסת של החייטים ובתקופת החורף בבית, אשר נמצא באחת הסימטאות מאחורי האטליזים, בביתה של „באשע די מילכעקרן". הוא היה שייך למלמד הדרדקי. בחדרו למדו רק קריאה („עיברע"). שיטת הלמוד היתה, כמקובלת אז: קמץ — א—אָ. שיטת החינוך המקובלת ניתן להגדירה כדברי הספרטאים: „אין חינוך בלי מכות". ואמנם, בשיטת חינוך זאת הצטיין ובזאת לא היה יוצא דופן, כי זאת היתה השיטה המקובלת בכל ה„חדרים". נוהג היה כעונש „למתוח" על הספסל ובחגורת מכנסיו הרחבה היה מצליף אחת ואחת... המענין בדבר, שלא עלה על דעת התלמידים, וכנראה גם לא על דעת ההורים, להתנגד לשיטת עונשין זאת. כל אשר דינו יצא למלקות היה משתרע על הספסל. אעפ"י כן, לא נעדרו סרבנים, אך היה מפליא מכותיהם משנפלו לידיו. סוג נוסף של עונש היה לו: עמידה בפינה על הברכים, כשביד אחת מטאטא ועל ראשו של הילד חבושה נטלת המים. וכך היה התלמיד עומד, עד שהרבי שחררו. בחדרו למדתי שני „זמנים". לא רבים הילדים הזכורים לי מאותם הימים, אולם אזכור היטב את שמותיהם של יודקע ראפאפארט, הירשקע דער קראפישקער ושני האחים לוין שהגרו לאמריקה.

„החדר" של ר' אברהם (אברהם'ל די קורצע פיסל)

גם „חדר" זה כקודמו, היה שייך לסוג החדר הדרדקי, כששיטות הלמוד והחינוך היו אותן. חדרו היה בביתו, בחצר אחרי בית הרב שמואלזון. רוב הילדים שבקרו בהדר זה, היו, כמובן, ילדי הסביבה מרחוב „בארוני"

„החדר" של אברהם דער גלאצער („גלאצער" היה כנוי על עיניו הבולטות)

החדר נמצא ברחוב זאסצעניק, מאחורי בית זופראנער. מכונה היה אברהם „דער גלאצער", בגלל עיניו הבולטות והמטילות אימה. החדר הזה יש למנות לסוג השני, בו למדו גם חומש וגם התחלה של גמרא.

„החדר" של ר' פיווע מאטוק

חדר זה התקיים בביתו הפרטי ברח' פאפערעצ'נע, מול הכנסיה הפרבוסלבית, שהפולנים הרסו אותה ובנו במקום זה בית מגורים למושל המחוז (סטאראסטא). בחדר הזה שהיה בעל רמה גבוהה מהנ"ל היו שתי כתות למוד, אך לא היתה כתה למתחילים. הבאים לחדר זה כבר ידעו לקרא. כתה ראשונה למדה חומש, קצת רש"י וגמרא למתחילים, ואמנם היה ספר כזה ממסכת נזיקין „בבא קמא" ו„בבא מציעא". אלה היו טקסטים מקוצרים ומשניות נבחרות מהקלות ביותר. בכתה השניה למדו תנ"ך וגמרא בנוסח מלא, אך לא עם „תוספות". סדר הלמודים היה: שעה עם הרבי ושעה בצד, למוד עצמאי, פרושו של דבר: חזרה על הנלמד, ולגבי כתה ב' גם נסיון להתקדם בכוחות עצמאיים.

חידוש כבר היה בחדר זה. הרבי הכניס לתכנית הלמודים שעה ללמוד עברית בעברית, ע"י מורה מיוחד. בין המורים לעברית בחדר זה הזכורים לטובה היה בערל איצקוביץ ודוד חדש. מהתלמידים הזכורים לי היטב שאתם למדתי בהדר זה היו: הענעך ואחיו ברוך זיסקינד, הרש לערנער (כיום בארה"ב), אידל אבעלוביץ, יוסף לפידעס, שני בניו של יאנקעלעביץ מתחנת הרכבת בסול, זלמן שיינברג ועוד. היה זה חדר בעל מוניטין. לימים התקדם החדר בניהולו של בני אברעמעלע מאטוק. שיטות הלמוד היו טובות יותר, כנראה בגלל כושרו האישי של „המלמד".

שיטת העונשין היתה אמנם גופנית, אך לא הלקאה, אלא סטירות לחי. אין אף אחד מאתנו זוכר זאת לרעה.

עוד שני חדרים היו:

האחד של ר' משה הירש המלמד והשני של ר' מרדכי הירש קלמנוביץ. הראשון נמוך קומה, רחב כתפים ובעל כרס, איש שפרקו נאה וזקנו עשוי כהלכה. השני גבוה, רזה וזקנו יורד על מדותיו.

שני „חדרים" אלה שאחד שכן ברחוב הזסציעניק והשני באחת הדירות של משה חיים חרט העץ (טאקער בלע"ז) ברח' וילנה, שייכים לסוג השני של החדרים.

כדאי לציין, שאף אחד מ„המלמדים" לא הספיקה פרנסתו לקיום ביתו ומשפחתו, לרבות ר' יהודה איד'ל ציזלינג ונשותיהם עסקו באומנות נוספת או חנות היתה להם. ה„מלמדות" ספקה כידוע לחם צר ומים במשורה, אך זה אינו אופייני רק לעירנו, היתה זו מנת ה„מלמדים" בכל אתר ואתר.

היו עוד שנים שנקראו מורים, קשה לשייך אותם לאף סוג מהמנוי לעיל. האחים סילעביץ קיימו כל אחד בנפרד כמובן (האחוה לא היתה שרויה ביניהם בגלל התחרות על „אינגלעך") בתי אולפנא, כי אין לכנותם „חדר" ואף לא בית־ספר. שונים היו מכל האחרים גם בזאת שאצלם למדו גם בנות. כי זאת לדעת, שב„חדרים" למדו רק בנים. הם גם שמשו ואולי ביחוד „כמורים לשעות" וכך היו אומרים: „ער גיט שטונדן".

עוד שני „מורים לשעות" היו בעיר, ללשון הרוסית ויסודות החשבון והגיאומטריה והם: דוד דאנשבסקי והשני שם משפחתו מלמד. הראשון היה

מפורסם ביותר יהיה בא ללמד גם בבתיהם של תלמידים „מיוחסים", פרושו של דבר ששלמו יותר.

עד עתה סקרתי את המוסדות הלימודיים היהודיים. להשלמת הסקירה יש להוסיף את „הישיבה הקטנה" בבית המדרש הגדול עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, ואת „הישיבה הקטנה", בזמן הכבוש הגרמני, בקלויז הבורסקאים, שנוהלה ע"י האברך המחונן מרק'ל, פליט מלחמה מהעיירה וישניבה. הנה, כי כן לא חסרו מקומות לימוד לכל הרוצה בכך.

בשנים המאוחרות נוסף עוד „חדר" ע"י יהודי המכונה „דער קרעוועד מלמד", כי מוצאו מקרעווע, עיירה לא הרחק מאושמינה העיר, הגיע בזמנו כפליט. וכן החדר המתקדם של יצחק בר בקשט. אחד החדרים המשובחים היה שייך לר' מיכל ביננסון.

ה„תלמוד־תורה"

מלבד החדרים הפרטיים, קיים היה „חדר צבורי" בשם „תלמוד־תורה", ששכן באותו בנין שלאחר מכן היה בי"ס „תרבות". תלמידי התלמוד־תורה היו בני העניים המרודים ביותר שבעיירה. מלבד למוד קבלו גם ארוחה, הכל חינם, ע"ח הקהילה. בראש המוסד עמדו ה„גבאים", שלא תמיד נהגו באדיבות ובנדיבות לב כלפי המלמדים של אותו מוסד. הגבאים ראו את עצמם אדוניהם והמלמדים היו כנועים להם, שפרנסתם תלויה בגבאים. ומנהג היה קיים שילדי התלמוד־תורה השתתפו בהלויות כמגידי תהילים, כשהם לבושי שחורים, צועדים בראש ההלויה. הבגדים השחורים היו רכוש הקהילה.

„החדר המתוקן"

סמוך לפרוץ מלחמת העולם הראשונה, הופיע יצור חדש במערכת החינוך היהודית, הרי הוא „החדר המתוקן". וגם בעירנו נוסד כזה.

במהותו שמש כעין הקדמה לבתי־ספר „תרבות" שקמו לאחר המלחמה. שפת ההוראה היתה עברית. ביתר דיוק קראו לזה „עברית בעברית". היו שעורים קצובים של 50 דקות (ממש כמו היום), למדו מלבד לשון עברית וספרותה, גם דקדוק, חשבון וטבע (המקצוע העלוב ביותר, יסלח לי, גם המורים לא ידעו) שנלמד באופן מלולי, שטחי וללא כל תכנית. היו שעות מיוחדות לזמרה והמורה חדש יזכר לברכה, היה בין היתר מורה „שירה" — היינו זמרה, כשהוא מלווה עצמו בקונצרטינה.

אם ב„חדר" למדו בשני המשכים: עד הצהרים ואחר הצהרים עד הערב ממש (כך שיכלו לקיים בחדר גם „תפילת מינחה" ו„מעריב"), הרי ב„חדר המתוקן" למדו בהמשך אחד עד השעה שתים. מייסד ה„חדר המתוקן" היה אחד קלמן, כשעל ידו מסייעים המורים: שלמה רודניק (עלה לארץ סמוך לפרוץ המלחמה) ודוד חדש, בעל ידיעות רחבות ויסודיות בלשון העברית. כאן לא היה בשמוש המונח רבי, כי אם „אדוני המורה" — כך למדונו לפנות. כמו כן הופיע עונש חדש — עמידה בפינה.

תלמידי המוסד המודרני הזה בימים ההם, היו בני ציונים ואוהדים ואנשים מתקדמים עם רוח הזמן.

מאחר והלמודים נמשכו רק עד הצהריים, היה סיפק בידי התלמידים ללמוד אצל מורים פרטיים את שפת המדינה, רוסית וחשבון ברמה גבוהה, ואפילו הנדסה.

לא זמן רב התקיים „החדר המתוקן". המורה קלמן עזב את המקום עם נסיגת הצבא הרוסי ופלישת הגרמנים, כי היה „רוסופיל", המורה רודניק, כאמור, עלה ארצה והמורה חדש, היחידי שנשאר, הקים על „חורבות" „החדר המתוקן", את בית הספר העברי בזמן הכבוש הגרמני, ברשות שלטונות הכבוש, בתנאי שיקדישו שעות להוראת הלשון הגרמנית. בי"ס זה היוה את הנחת היסוד של בי"ס „תרבות" שלאחר המלחמה. מיסדו ומנהלו במשך שנים רבות היה המורה הבלתי נשכח דוד חדש הי"ד.

ר׳ יהודה איד׳ל ציזלינג

יהודי נמוך קומה, צנום, ופנים שהשכינה שורה עליהם תמיד, היה האיש. ה„חדר" שלו שקיים בביתו היה שונה במהותו מכל „חדר" אחר, מכל דרגה שהיא. אדם אציל רוח ולמדן מופלג שהיה גם „כתבה רבא". ספק, אם בכלל אפשר לכנות את המוסד הלימודי שלו בשם „חדר". לא היה כל דמיון ל„חדר" לא בצורה, לא בתוכן ולא בחינוך האישיות.

רבי יהודה אידל ציזלינג מעולם לא כתת רגליו „בין הזמנים" לחפש נערים. לפיכך, בעלי־בתים חשובים היו מדפקים על דלתו שיקבל והיה כבוד גדול להמנות בין תלמידיו, כי הוא אשר בחר בהם, לאחר שקבל אינפורמציה מוקדמת ולאחר שראיין את הנער ואביו. לא נשא פני חשובים ונגידים, כי אם מוחות טובים והרוצים ללמוד. וכך היה אומר: „אקבל את אלה שראוי אני להיות רבם והם ראויים להיות תלמידי". מספר תלמידיו היה מוגבל, כי רצה להתמסר לכל אחד. באותם הימים היה הרבי ציוני נלהב — ציוני דתי — ללא חותם מפלגתי, וב„חדרו" היה מלמדנו שירים ציוניים בעברית. לימים נתאכזב כנראה ולאט לאט הלך והתרחק מהציונות והציונים והגיע ל„אגודת ישראל". אך אז כבר לא היה חדר ולא תלמידים. בחדר זה לא היו ענשים, לא של גוף ולא של נפש. זכורני פגישה אתו מאותם הימים שנטה עורף לציונות. היה זה כאשר סיימתי את הסמינר למורים בוילנה ועמדתי להתחיל בהוראה. פעם ברחוב, (לאחר העדרות ממושכת מהעיר) לא ענה על ברכתי „שלום רבי". סבור הייתי, שמא לא השגיח בי, אולם משהדבר חזר מספר פעמים עצרתי בעדו ברחוב ושאלתיו: „רבי, למה אינך עונה על ברכתי, וכי במה חטאתי נגדך, דע לך רבי, הדבר גורם לי צער רב". על זה השיב: „בני, לא די שאתה יצאת לתרבות רעה והנך בבחינת חוטא, עכשו משאתה תעסוק בהוראה ויהיו לך תלמידים הרבה, נמצא שהנך מחטיא את הרבים. וכי כיצד אברך אותך בשלום והרי נאמר כבר „ולא יכלו דברו לשלום". אין אני יכול לדבר אתך אחת בפה ואחת בלב. הדבר מכאיב גם לי, אך לא אוכל לנהוג אחרת".

דבריו גרמו לי צער רב ולא יכלתי להשלים עם נתוק היחסים עם ה„רבי"

הנערץ. „רבי", השבתי, „אודה לך, אם תזמינני לביתך לשיחה קלה, אנסה להסביר את עצמי, לא אוכל לותר עליך, יקר אתה לי והנני חייב לך הרבה, מה גם שהנני חייב בכבוד הרב שמפיו שמעתי תורה הרבה וספגתי חכמה ומוסר, אנא, תבליג על רגשותיך והזמן אותי".

נענה לי הרבי. נכנסנו לביתו שנמצא במרחק שני בתים מביתי. בקשני לשבת ואף כבדני במו ידיו בכוס תה. רבי, אמרתי, שאלה לי אליך ומובטחני כי תגרום לך צער ואין זאת כוונתי — התרשה לי לשאול? כן, אמר הרבי במבוכת מה. (בהיותך תלמידי, אמר, ידעת לשאול) ובכן, רבי, הרי תלמידיך לפניך, זלמן שיינברג, נתן קאצער, הירש פוטשניק, מרדכי לעפיין, אברהם ינקליביץ, יוסף דנישבסקי, אני ועוד, אנו שמענו תורה מפיך, ספגנו את מנות המוסר והחינוך, היית לנו סמל של תום ויושר, מה קרה לנו? מילא, תלמידי לא ימצאו בי מורה גדול כמוך וודאי לא בעל השפעה כאישיותך הדגולה, רבי, — קראתי כנראה בזעקה, מה קרה לנו?! הוריד הרבי ראשו, שקע בהרהור, וכשהרים עיניו, הן היו עצובות, עצובות מאד, רחמתי על שנינו; על עצמי שנאלצתי לשאול שאלתי ועליו, על כי הכאבתי לו ואילצתיו להשיב.

כשהבליג על סערת רוחו, הפטיר בקול נוגה ונמוך, „רוח הזמן גרף אתכם, לא נוכל עשות דבר". התפייסנו. הייתי מאושר ונדמה לי גם הוא. נאמרו דברים אולי בוטים אך גלויי לב. מאז גברה ידידותנו. מדי פעם בפעם הייתי מבקרו ונהנה ממאור פניו. ועוד מעשה גרם להתקרבות המחודשת.

רבי יהודה איד'ל ציזלינג היה יושב בראש השולחן ב„חברת לומדי גמרא" ומורה את הדף היומי לשומעיו שגם הם לא היו בבחינת „קטלא קניא". זלמן שיינברג ואנכי היינו בין שומעי לקחו במשך שנים אחדות. ופעם כשלבו טוב עליו אמר: „אני תקוה שתמיד תהיו יהודים טובים ולא לרוח זריתי תורתי וחינוכי, אני מפוייס".

הנה כי כן, יהיו דברי המעטים זכרון לרבי גדול וחשוב, למחנך בעל שאר רוח. יהי זכרו ברוך!

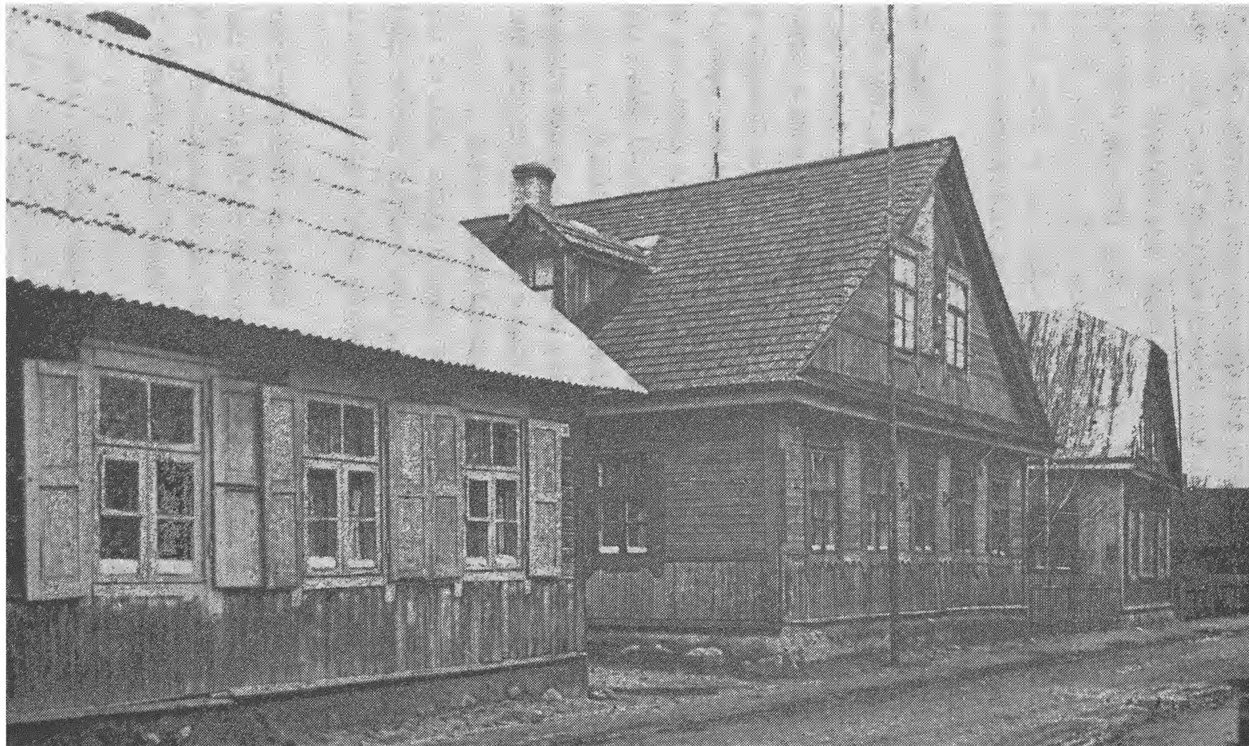
בית־הספר „תרבות"

א.

ראוי בית־ספר זה שיקדישו לו שורות מיוחדות ומיחדות בגלל תפקידו החשוב שמלא בעיר.

ראשיתו נעוצה ב„חדר המתוקן" לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, המשכו בתקופת הכבוש הגרמני 1915—1918, ובסוסו והתפתחותו בימי שלטון פולין שבה היתה ליהודים כמעט אוטונומיה תרבותית.

דל ומצומק בחומר ורוח (באופן יחסי) היה בתקופת הכבוש הגרמני (במלחמת העולם הראשונה), אף על פי כן מלא תפקיד חשוב ביותר בהקנותו תורה ודעת

בית הספר „תרבות״ — די „תרבות״־שול

לחינוך יהודי בימי כבוש קשים, כשרעב ודלות שוררים בכל. נמצאו לו לבית ספר זה „המשוגעים לדבר" שהקימוהו וקימוהו במסגרת התנאים הקשים. בראש בית הספר עמד המורה המסור אהרון דוד חדש ז"ל. את השפה הגרמנית צריך היה ללמד לפי פקודת שלטונות הכבוש, המורה לגרמנית היתה בת עירנו רוזה גולמבו ז"ל, בבי"ס זה למדו גם בנים וגם בנות.

מלבד ללימוד וחינוך שמש בית־הספר מקלט לחלק גדול מילדי העיר שיכלו להיות טרף לרחוב הפרוץ והרעב.

„תור זהב" הגיע לבית הספר עם הכבוש הפולני, החוקה הפולנית לגבי המיעוטים היתה ליברלית והקנתה זכויות תרבות וחינוך לאומי־יהודי לרוצים בכך. מלבד החוקה היתה השפעה לא מבוטלת לרגישותם של הפולנים. עם החיאת מדינתם, למה יאסרו מעבר לגבולות מדינתם? ומשקל לא מועט ליהדות ארצות הברית.

היו אלה „ירחי הדבש" ביחסים שבין השלטונות הפולנים לבין הקבוץ היהודי הגדול בן שלשת המליונים. הצהרת בלפור כבר היתה מאחורינו והתסיסה הציונית היתה גדולה, גלים גואים ועולים של כסופים ושאיפות הגשמה הציפו את הרחוב היהודי ולא נעדרו גם מפנות רחוקות ונדחות בהן נמצאו יהודים.

אושמינה לא פגרה אחרי ההתעוררות הכללית ואף תפסה מקום נכבד בארגון ופעילות, אין מאמר זה מטפל במסגרות אחרות ומפלגות פוליטיות אלא בבית־הספר „תרבות" והסובב אותו, המקיים אותו ונושאו כאומן על זרועותיו.

כשרק נדמו רעמי המלחמה בין הפולנים והסוביטים והשלטון הפולני התיצב והתבסס, התארגן בי"ס תרבות בראשותו ונהולו של המורה והמנהל דוד חדש ז"ל ושושביניו הנאמנים מכל הפלגים והזרמים הציונים. במדה והיו חלוקי דעות והשקפות פוליטיות בין החלקים השונים, הרי נעלמו כלא היו כשהמדובר היה בבית־הספר העברי. היה זה המוסד המלכד והמאחד את הטובים, הנאמנים והמסורים לחינוך הדור, נאמן למורשת אבות ושאיפה להגשמה ציונית על ידי עליה לארץ. בית־הספר הווה את המקור לגדולו של נוער מפואר וגאה שבחזונו כבר ראה ובדמו הרגיש את פעמי החופש הלאומי הציוני במולדת האבות. עדים לכך הרבים רבים שעלו לארץ והיו בה חלוצים.

בית־הספר פרנס בכח אדם את תנועות הנוער הציוניות, פוליטיות וחלוציות. כמעט ולא נתן להצביע על עריקים ולו בודדים ממחנה זה, או מתנכרים במדה כל שהיא, רוב ילדי העיר בקרו בבית־ספר תרבות.

בשנים האחרונות היו מתחרים רציניים. בית־הספר האידישאי שהתפתח קלט לא מעט מבני עירנו, בית־הספר „יבנה", בית־ספר דתי שההשפעה הגדולה בו היתה לא לאנשי „מזרחי" (מפלגה ציונית דתית) אלא דוקא לנוטים אחרי „אגודת ישראל". גם יחס השלטונות נעשה צונן וקר יותר לגבי בית־ספר תרבות בגלל עמדתם הנמרצת של הציונים בפרלמנט הפולני (סיים). על אף כל המכשולים וההפרעות שגשג בית הספר ורמתו היתה גבוהה.

כמתחרים קשים הופיעו גם בית הספר העממי הפולני שאמנם משך מעטים לכתליו וכן הגמנסיה הפולנית, שאמנם לא קל היה להתקבל אליה אך הרבה בני נוער למדו בה כשנגד עיניהם התכליתיות ועתידם ואין לגנות על כך. וזאת לדעת

ש„ירחי הדבש" בין השלטונות והיהודים לא האריכו ימים; ככל שארכו הימים כן החלו נושבות רוחות רעות במדינה. ובמפעליה ברשויות המקומיות ומפעליה במדינה נחסמו הדרכים לתעסוקה ליהודים, שאף בימי הטובה היו כחוט דק ובלתי נראה לעין. החינוך במוסדות הממשלה היה חינם, דבר שהבטיח עתיד טוב יותר ורמת חיים גבוהה יותר.

הרחובות היהודיים נתמלאו צעירים הולכי בטל ודלי סכויים, נסו היהודים להתקבל לבתי אולפנא של הממשלה, אך גם כאן לא תמיד האיר המזל פנים.

מן הראוי לציין שבית הספר תרבות עמד במבחן הימים, מאות תלמידים התחנכו בין כתליו שנה שנה כשנאמניו נושאים בעולו, בעול כבד אולי מנשא כשרק האידיאל הלאומי־היהודי לנגד עיניהם. בית הספר קיים עצמו על תשלום הורים, ימי פרח ונשפים ולעתים תרומה צנועה על ידי אחינו בני עירנו בארצות הברית.

נאמני בית־הספר מי הם?

יעמדו על הברכה, הזכרון והערצה מאות מאות ההורים שברובם הגדול נמנו על מעמד לא מעמד, סוחרים זעירים, חנונים ובעלי מלאכה ושכבה דקה מאד של מקצועות חפשיים, שהיו חוסכים פרוטותיהם הדלות ומשלמים בחרדת קדש את שכר הלימוד, בלבד לקיים חינוך יהודי ציוני, להקנות לילדיהם את הלשון העברית, תרבותה ומורשת אבות. ברוב רובם של המקרים היו נשארים שטרותיהם ללא פרעון וכל סוף שנה היה ביה"ס מכריז על שמיטת חובות. לא מרע לב נהגו כך, לא מצרות עין, פשוט לא היה להם. לו סוכמו חובות אלה היו ודאי מגיעים למאות אלפי זהובים פולניים של הימים ההם.

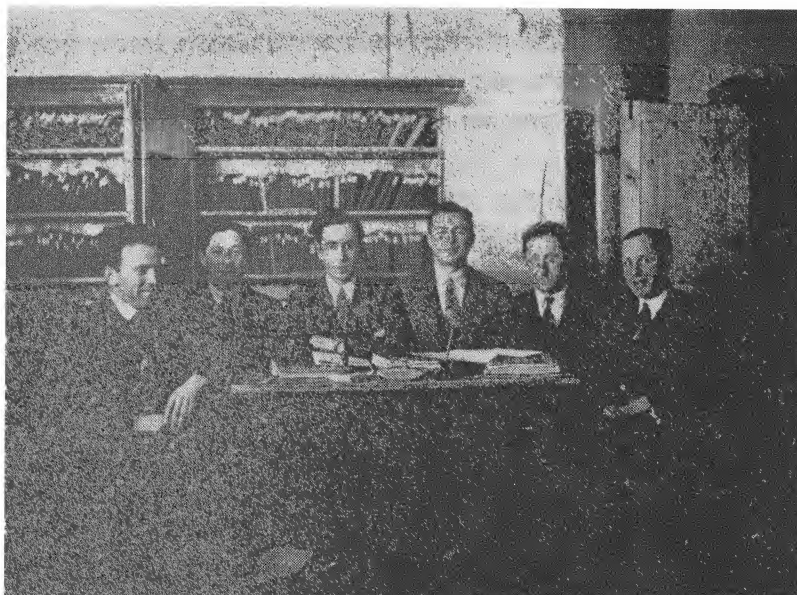
הדלות פרנסה את ביה"ס. למען האמת יש לציין שאוכלוסית בית־הספר „תרבות" נמנתה כביכול על בעלי „היכולת". המוסדות החינוכיים האחרים דלותם היתה גדולה עוד יותר, את תורתם קיימו יהודינו מתוך עוני ודלות חמרית אך מתוך עושר הנפש, גדל הנשמה ונדיבות הלב.

יעמדו על הברכה, הזכרון הקדוש וההערצה עסקני „תרבות"

חברת „תרבות" באושמינה היתה הבעלות הרשמית כלפי השלטונות, בלי חברה מוכרת זאת על פי חוק המדינה אי אפשר היה לקבל רשות לפתיחת בי"ס. כיושב ראש „תרבות" במקום היה מהיום הראשון ועד בערך 1930 אהרון סולודוכה ז"ל.

פ. סולודוכה, נאטל טאבוריסקי, שלום קלמן שרירא, אברהם קיט, אשר קמין, אהרון קורניצקי, יעקב פסח חדש ועוד, שאת שמותיהם במדויק כבר לא אזכרה, כל אלה ורבים אותם שלא מניתי שמותיהם נספו בשואה, ה' ינקם דמם.

מ־1930 עמד בראש „תרבות" ובראש המטפלים בביה"ס יוסף גולומבו ז"ל, כשעל ידו חברים נוספים חדשים, זלמן שיינברג, יוסף דנישבסקי ואהרון רבינוביץ. כל אלה נספו בשואה. הי"ד.

ועד ספרית „תרבות" ע"ש מרים סולודוכה
מימין לשמאל: נוטל טבורסקי, שמעון בר לוין, פייבה סולודוכה, מיכאל פלד, מיכאל אלישקיעביץ, אברהם (קמינר) בן־צור

פאַרוואַלטונג פון דער „תרבות" ביבליאָטעק

מכתב ציון תודה

ספריה
ע"ש מרים סולודוחה
„תרבות"
באושמינה.

1926 15- VIII

№ 30

ועדת הספריה מביעה בזה את תודתה העמקה

למר(ת) [illegible]

בעד נדבתו לטובת הספריה סך (5 זהובים)

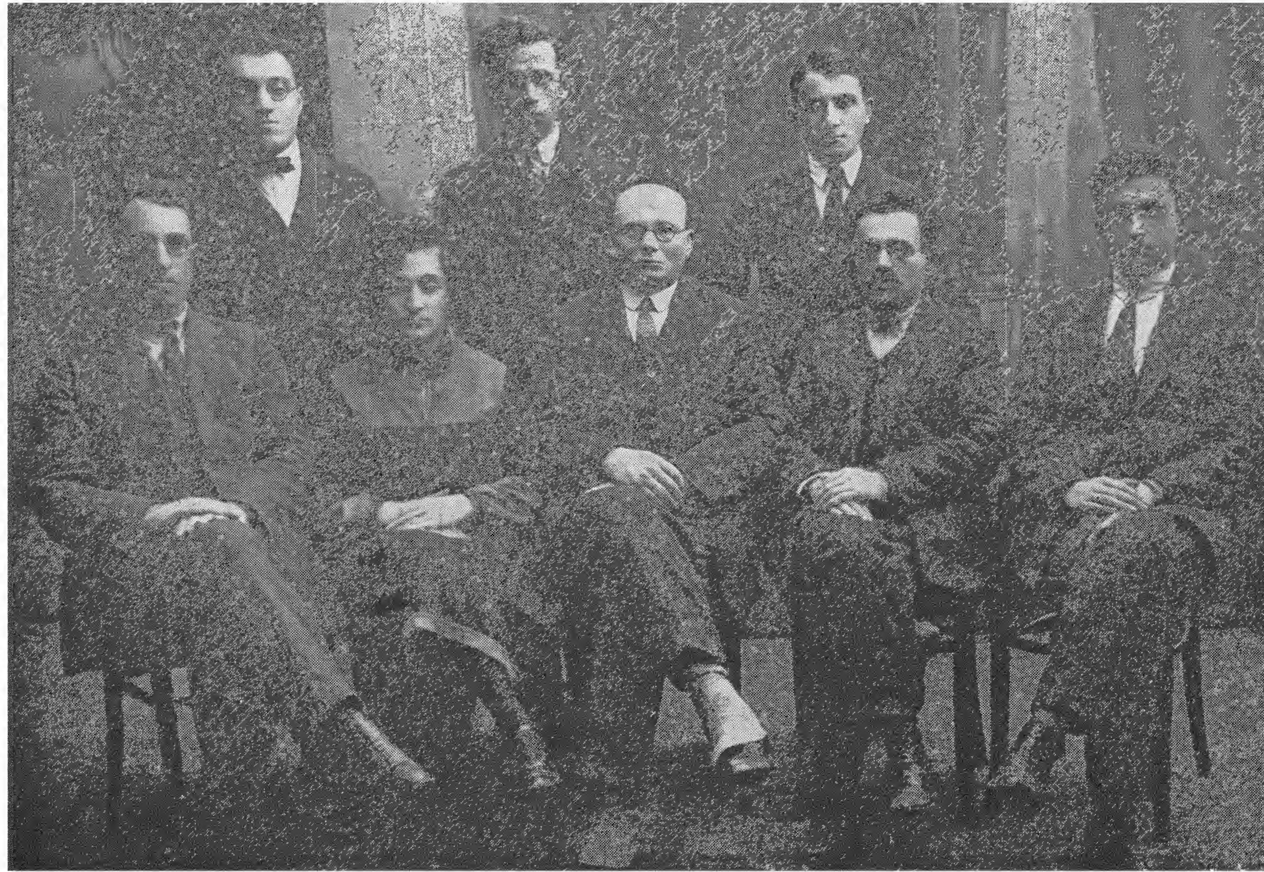
ראש [illegible]

הועדה

דפוס לוין באושמינה

אשור על תרומה לספריה

באַשטייערונג פאַר דער „תרבות"־ביבליאָטעק

המפקח מר איינשטיין וחבר מורי ביה״ס „תרבות״ **דער אינספעקטאָר איינשטיין מיט די לערער פון דער „תרבות־שול״**

יושבים מימין לשמאל: **צבי שניצר ז״ל, א.ד. חדש ז״ל, המפקח איינשטיין ז״ל, רבקה בוטביניק ז״ל, נחמיה פרסקי ז״ל.**

עומדים מימין לשמאל: **יעקב בנדנר ז״ל, מיכאל פלד, יוסף לב ז״ל.**

מעטים מבין עסקני „תרבות" נשארו בין החיים, מהם בארץ ומהם בחוצה לה על כן אין אני מזכיר שמותיהם.

חברת „תרבות" היתה אחראית לא רק כלפי השלטונות כי אם גם לפני המורים הם היו המזמינים את המורים, הם היו אחראים למשכרתם וביחד עם ועד ההורים היו משתתפים במועצות ביה"ס ומכוונים דרכיו בשתוף פעולה מלא אמון הדדי יחד עם המורים. יש להוסיף כי לחבר המורים היתה נציגות רשמית ב„חברת תרבות".

הנהלת תרבות היתה חותמת על ההתחיבויות ועל השטרות שהופקדו בבנק, לשלם ולהשלים משכורתם של המורים, במקרה ששכר הלימוד של ההורים לא יספיק לכסות את המגיע ואת צרכי ביה"ס.

אף פעם לא קוימו ההתחיבויות. אף פעם לא נדרש חבר הועד „לתרום" לגרעון ואף פעם לא הוגשה תביעה כל שהיא מצד המורים. לא מתוך קלות דעת התחיבו וחתמו העסקנים, כי בלבם האמונה שיעמדו בכך. לא אשמתם היתה זאת שלא יכלו לעמוד בהתחיבויותיהם. אמונה ותמימות מבורכת לוו פועלם. אילו לא אמונה זאת ותמימות זאת מי יודע, אם היינו מתקיימים כעם. הרבה רוגז לוו את המעשים, הרבה אי שקט, אך גם הרבה ספוק ואושר רוחני על עקשנות והתמדה בהליכה בדרך לא דרך לאור חזון גדול. חזון של שיבת ציון, בנין הארץ ותחית הלשון העברית ותרבותה לא כחנופה, אלא שופעת חיים מתפתחת ומשגשגת.

היום, בסקרנו אחורנית את דרכם של כל אלה, אנו מלאים הערצה ותודה על פועלם הגדול.

דערציִונג און בילדונג אַ מאָל

אין אָנהייב פון 20סטן יאָרהונדערט איז די שטאָט געווען פול מיט דערציונג־ און קולטור־אַנשטאַלטן, וואָס כאַראַקטעריזירן די תקופה אין די שטעט און שטעט־לעך פון ליטע.

דער טראַדיציאָנעלער יידישער חינוך האָט זיך געפונען אין די הענט פון די „מלמדים" אין די „חדרים", און דער רוב פון די יידישע קינדער האָט דאָרט גע־לערנט. נאָכן לערנען אין „חדר" האָבן זיי זיך געווענדט אין פאַרשידענע ריכטונ־גען — ווער צו אַרבעט און מלאכה, ווער צו די געשעפטן פון די עלטערן און ווער ס'האָט געפונען זיין וועג אין אַ ישיבה, פאָרצוזעצן דאָס לערנען תורה און תלמוד. און ווען ס'איז געקומען זייער צייט אויפצושטעלן אַן אייגענע היים, זיינען זיי דאַן געווען אויסגעשטעלט אויפן צופאַל, וואָס האָט מ'שטיינס געזאָגט „געזאָרגט" פאַר זייער איינאָרדענען זיך מיט דער הילף פון אַ נדן, אָדער צו עסן קעסט ביי שוויגער־עלטערן. ס'זיינען אויך געווען צווישן זיי פעיִקע און מיט איניציאַטיוו, וועלכע

האָבן געפונען זייער וועג אין האַנדל. די מינדערהייט פון זיי האָט דערגרייכט צו ווערן רבנים, דיינים, שוחטים און אַנדערע כלי־קודש.

אָבער שוין אין יענע יאָרן האָבן זיך געפונען יידן, וואָס האָבן זיך באַמיט צו געבן זייערע זין און טעכטער אַלגעמיינע בילדונג אין דער מלוכה־שפּראַך. אין יענער צאַרישע תקופה זיינען אין די אוניווערסיטעטן אָנגעקומען נאָר איינצלנע: אָבער אַזעלכע וואָס האָבן באַקומען פולע מיטעלע בילדונג אָדער זעקס קלאַסן גימנאַזיע זיינען געווען פיל מער. דער גורל פון די לעצטע, זיך אַריינצופלעכטן אין לעבן, איז ניט געווען קיין בעסערער ווי פון די יעניקע, וואָס האָבן גאָר קיין אַלגעמיינע בילדונג ניט באַקומען. טייל מאָל האָט דאָס אַפילו געשטערט. זיי האָבן זיך דערווייטערט פון דער טראַדיציע און פון דער געזעלשאַפטלעכער שיכט, אין וועלכער זיי זיינען אויסגעוואַקסן און צו העכערע שטאַפּלען ניט דערגרייכט. דאָס איז געווען, אין אַלגעמיין, די טראַגעדיע פון דער יידישער יוגנט אונטער דער צאַרישער הערשאַפט, ווו אַלע וועגן צו ממשותדיקע פאָרשריטן זיינען פאַר זיי געווען פאַרשפּאַרט דורך באַגרענעצונגען און פאַרשידענע גזירות קעגן יידן. נישט אומעטום האָט מען געמעגט ווינען (תחום המושב), נישט אין יעדן אַנשטאַלט זיינען זיי אָנגענומען געוואָרן. און כאָטש פּרינציפּיעל האָבן זיי געקענט אָנגענומען ווערן אין מלוכהשע אָדער שטאָטישע לערן־אַנשטאַלטן, איז עס געווען לויט נאָרמעס, און דאָס נאָר די גאָר אויסגעצייכנטע. אויך ביי זיי איז עס געווען פאַרבונדן מיט לויפעניַשן און אָפּט אויך — דורך שוחד. ס׳איז באַוווסט, אַז אויב די מאַכט האָט שוין באַוויליקט ווען אָנצונעמען, איז עס טייל מאָל געווען מיטן תנאי אויסצוהאַלטן אַ רוס אויפן חשבון פון אָנגענומענעם. אַלזאָ — נאָר די פעיִקסטע און עקשנים, און פאַר יעדן פּרייז, האָבן זוכה געווען דערצו, און אַזעלכע זיינע פאַרשטענדלעך געווען איינצלנע.

נאָך דעם אַלגעמיינעם קורצן איבערזיכט, איז כדאי זיך אָפּצושטעלן אויף דעם קאָנקרעטן מצב אויף דעם געביט אין שטאָט.

„חדרים" זיינען געווען אין דריי שטופעס:

א) דרדקי מלמד — ביי אים האָט מען געלערנט אַ יאָר־צוויי און דערגרייכט צו קענען לייענען, אַ ביסל דאַוונען און אָנהייב פון חומש.

ב) „חדרים" — ווו מ׳האָט געלערנט חומש מיט רש״י, תנ״ך און גמרא אויפן „שפּיץ גאָפּל".

ג) „חדרים — ווו מ׳האָט געלערנט חומש און רש״י, תנ״ך און גמרא מיט תוספות, אויף אַ גאַנץ הויכער שטופע.

די אָרגאַניזאַציע פון „חדר"

אַ „חדר" האָט זיך אָרגאַניזירט דורכן מלמד, וועלכער האָט באַזוכט צווישן די „זמנים" די בעלי־בתים און געבעטן זיי זאָלן אָנגעבן זייערע זין אויפן קומענדיקן „זמן" צו זיי אין חדר אַריין. דער אָפּצאָל איז געווען לויטן „זמן". כאָטש דאָס לערן־יאָר איז באַשטאַנען פון צוויי זמנים (אַ „זמן" — פון איסרו־חג ביז ערב יום־טוב).

דער „חדר" פון לייבע דעם „באַס"

דעם צונאָמען „דער באַס" האָט לייב באַקומען, ווייל ער האָט געזונגען אַלס באַס אין „משוררים"־כאָר ביים חזן מיליקאָווסקי אין דער צייט פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. קיינער האָט ניט געוווסט זיין פאַמיליע־נאָמען, ווייל קיינער אין שטעטל האָט אים נישט גערופן מיטן פאַמיליע־נאָמען.

ער איז געווען אַ קליינגעוויקסיקער ייד, אַ ברייט־פּלייציקער מיט אַ רויט פּנים און שוואַרצער באָרד. זיינע תלמידים האָבן אים קיין מאָל ניט געזען מיט אַ קאַפּל אויפן קאָפּ. תמיד האָט ער געטראָגן אַ קאַשקעט־היטל איבער דעם קאַפּל פון סאַמעט אויפן קאָפּ, נאָך ווען ער איז געווען משורר אין כאָר פון חזן. זומער האָט זיך זיין חדר געפונען אין דער שניידער־שיל, און ווינטער — ביי אים אין דער היים, אין איינער פון די געסלעך הינטער די יאַטקעס — אין הויז פון „באַשע די מילכי־קעריןׄ" ער איז געווען אַ דרדקי־מלמד. אין זיין „חדר" האָט מען נאָר געלערנט עברי־לייענען; דער לערן־סיסטעם איז געווען דער דעמאָלט אָנגענומענער: קאָמץ אַלף — אָ, און די דערציונגס־סיסטעם ווי אין ספּאַרטאַ: „ניטאָ קיין דערציִונג אָן קלעפּ".

דער דאָזיקער דערציִונג־סיסטעם איז געווען אָנגענומען אין אַלע „חדרים", און זיין „חדר" איז ניט געווען קיין אויסנאַם — ער האָט זיך נאָר דערין באַזונדער אויסגעצייכנט. ער, דער מלמד לייבע, האָט זיך נוהג געווען, דעם פאַרשולדיקטן תלמיד אויסצוציִען אויפן באַנק און מיטן פּאַסעק פון זיינע הויזן אַריינשמייסן איינס און נאָך איינס אין... אינטערעסאַנט, אַז די תלמידים איז גאָרנישט איינגעפאַלן, און אויך נישט זייערע עלטערן, זיך קעגנצושטעלן דעם דאָזיקן שטראָף־סיסטעם. ווער עס האָט געפרווווט זיך קעגנצושטעלן איז אַריינגעפאַלן אין זיינע הענט, און באַקומען נאָך מער שמיץ. ער האָט געהאַט נאָך אַ מין שטראָף: שטיין אין ווינקל אויף די קני און האַלטן אין איין האַנט אַ בעזים און אויפן קאָפּ די וואַסער־קוואַרט. אַזוי פלעגט דער תלמיד שטיין ביז דער רבי האָט אים באַפרייט. אין זיין „חדר" האָב איך געלערנט צוויי „זמנים". איך געדענק נישט קיין סך קינדער פון יענער צייט, כ׳געדענק אָבער גוט די נעמען פון יודקע ראַפּאַפּאָרט, הירשקע דער קראַ־פּישקער און די צוויי ברידער לעווין, וועלכע האָבן עמיגרירט קיין אַמעריקע.

דער „חדר" פון ר׳ אברהם (אברהמל די קורצע פיסל)

אויך דער דאָזיקער „חדר" איז געווען פאַר דרדקי תלמידים מיטן זעלבן אופן פון לערנען און דערציִונג. זיין „חדר" איז געווען ביי אים אין דער היים — אין הויף, נאָכן הויז פון דעם רב שמואלזאָן. די מערהייט פון די, וואָס זענען גע־גאַנגען אין דעם „חדר" זענען, פאַרשטענדלעך, געווען פון דער נאָענטער באַרוני־גאַס.

דער „חדר" פון אברהם דער גלאָצער

„גלאָצער" איז געווען זיין צונאָמען, צוליב זיינע גלאָציקע אויגן. דער „חדר" איז געווען אין דער זאַסצעניק־גאַס הינטערן הויז פון זשופּראַנער. דער „חדר" האָט

שוין געהערט צו דער צווייטער, העכערער מדרגה — דאָרט האָט מען געלערנט אויך חומש און אָנפאַנג פון גמרא.

דער „חדר" פון ר' פייוועל מאטוק

פון דעם זעלבן סאָרט, אָבער אין פיל פּרטים אויף אַ פיל העכערן ניוואָ, דער „חדר" איז געווען אין זיין פּריוואַטער וווינונג אויף פּאַפּערעטשנע־גאַס, אַנטקעגן דער פּראַוואָסלאַוונער צערקווע, וואָס די פּאַליאַקן האָבן צעשטערט און אויפגע־בויט אויף דעם אָרט אַ וווינונג פאַרן סטאַראָסטע. אין דעם „חדר" זיינען געווען צוויי לערן־קלאַסן. ס'איז אָבער נישט געווען קיין קלאַס פאַר אָנפאַנגער. די קינ־דער וואָס זיינען געקומען דאָ לערנען, האָבן שוין געדאַרפט קענען לייענען. אין ערשטן קלאַס האָט מען געלערנט חומש, אַ ביסל רש"י און גמרא פאַר אָנפאַנגער („בבא קמא" און „בבא מציעא"). ס'איז געווען אַזאַ ספּעציעל ספר מיט געקירצטע טעקסטן און אויסגעקליבענע לייכטע משניותן. אין צווייטן קלאַס האָט מען גע־לערנט תנ"ך און גמרא אין פולן נוסח, נאָר אָן „תוספות. די אָרדענונג פון לערנען איז געווען אַזאַ: אַ שעה מיטן רבין און אַ שעה אין דער זייט אַליין צו לערנען, ד. ה. איבערחזרן וואָס מ'האָט געלערנט, און וואָס שייך דעם צווייטן קלאַס — איז עס שוין געווען אַ פּרווו צו גיין פאָרויס מיט אייגענע כוחות.

אין דעם „חדר" איז שוין געווען אַ חידוש. דער רבי האָט באַשטימט צו לער־נען מיט אַ ספּעציעלן לערער אַ שעה העברעיִש (עברית בעברית). צווישן די העב־רעיִשע לערער אין דעם „חדר" דאַרפן דערמאָנט ווערן צום גוטן בערל איצקאָוויטש און דוד חדש. פון די תלמידים מיט וועמען איך האָב געלערנט אין דעם „חדר" — און וועלכע כ'געדענק גוט — זיינען געווען: הענעך זיסקינד און זיין ברודער ברוך, הירש לערנער (היינט אין די פאַר. שטאַטן). אידל אַבעלאָוויטש, יוסף לאַפּידעס, יאַנקעלעוויטשס צוויי זין פון דער באַן־סטאַציע אין סאָל, זלמן שיינבערג אַ. אַנד. דאָס איז געווען אַ „חדר„ מיט אַ רענאָמע. שפּעטער האָט זיך דער „חדר" אַנט־וויקלט אונטער דער לייטונג פון מלמדס זון — אברעמעלע. די לערן־שיטות האָבן זיך פאַרבעסערט, וויזט אויס, אַ דאַנק דער פּערזענלעכער פעיִקייט פונעם „מלמד" הגם דער שטראָף־סיסטעם איז דאָך אויך געווען אַ פיזישער (נישט שמיץ נאָר פּעטש), דאָך געדענקט עס קיינער פון אונדז ניט צום שלעכטן.

נאָך צוויי חדרים זיינען געווען: איינער פון ר' משה הירש דעם מלמד, און דער צווייטער — פון ר' מרדכי הירש קאַלמאַנאָוויטש. דער ערשטער מלמד — אַ נידעריקער, ברייטפּלייציקער מיט אַ בויך, דאָך אַ סימפּאַטישער מענטש מיט אַ געפּוצט בערדל; דער צווייטער — אַ הויכער, דאַרער, מיט אַ לאַנגער באָרד.

די צוויי חדרים זיינען געווען פון צווייטן סאָרט. איינער פון זיי איז געווען אויף דער זאַסצעניק־גאַס און דער צווייטער — אין איינער פון משה חיים טאָקערס דירות אין ווילנער־גאַס.

ס'איז כדאי צו באַצייכענען, אַז קיינער פון די מלמדים האָט ניט געהאַט גענוג פּרנסה אויסצוהאַלטן די פאַמיליע, צווישן זיי אויך ר' יהודה אידל ציזלינג. זייערע פרוי'ען האָבן צוגעהאָלפן מיט אַרבעט אָדער אַ קרעמל. די „מלמדות" אַליין האָט

ניט געסטאַיעט אויף דער גאַנצער חיונה. דאָס איז ניט נאָר געווען כאַראַקטעריס־טיש פאַר אונדזער שטאָט, נאָר אויך דער גורל פון די „מלמדים" אומעטום.

ס'זיינען געווען נאָך צוויי, וועלכע מען האָט גערופן לערער. מען קען זיי ניט צורעכענען אַפילו צו איינער פון די דערמאָנטע קאַטעגאָריעס; דאָס זיינען די ברידער סילעוויטש (זייער ברודערשאַפט איז געשטערט געווען צוליב דער קאָנ־קורענץ צווישן זיך וועגן „יינגלעך"), וואָס יעדער פון זיי האָט געהאַט אַזאַ באַ־זונדערן לערן־אַנשטאַלט, וואָס מ'קען ניט אָנרופן ניט שול און ניט „חדר". זיי זיינען אַנדערש געווען פון אַלע אַנדערע אויך דערמיט, וואָס ביי זיי האָבן אויך געלערט מיידלעך (אין די „חדרים האָבן געלערנט נאָר יינגלעך). זיי זיינען אויך געווען, און אפשר דער עיקר, „שטונדן־לערער" און מען האָט אויף אַזעלכן געזאָגט: „ער גיט שטונדן".

נאָך צוויי „שטונדן־לערער" זיינען געווען אין שטאָט, וועלכע האָבן געלערנט רוסיש, מאַטעמאַטיק אי״ן געאָמעטריע: דוד דאַנישעווסקי און עדר צווייטער מיטן פאַמיליע־נאָמען מלמד. דאַנישעווסקי איז געווען זייער באַוווּסט, און איז אויך גע־גאַנגען לערנען אין די היימען פון מיוחסדיקע שילער, וואָס עס מיינט, אַז זיי האָבן מער באַצאָלט.

*

כדי צו דערגענצן דעם איבערבליק, דאַרף מען צוגעבן די קליינע ישיבה („ישיבה קטנה") אין גרויסן בית־מדרש ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, און די „ישיבה קטנה" אין דער צייט פון דער דייטשישער אָקופּאַציע (אין קלויז פון די גאַרבער), וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן דורכן באַגאַבטן יונגערמאַן מאַרקל, אַ קריגס־פּליט פון שטעטל ווישניעוו. ס'האָט אַלזאָ ניט געפעלט ווי צו לערנען — ווער ס'האָט נאָר געוואָלט.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז צוגעקומען נאָך אַ „חדר" דורך אַ ייד, וועמען מ'האָט גערופן „דער קרעווער מלמד", לויטן זיין אָפּשטאַמונג — פון קרעווע (אַ שטעטל ניט ווייט פון אָשמענע) איז געקומען אין זיינער צייט אַלס פּליט; ווי אויך דער פאָרגעשריטענער „חדר" פון יצחק־בער באַקשט. איינער פון די בעסטע „חדרים" האָט געהערט צו ר' מיכל בינענסאָן.

די תלמוד־תורה

אויסער די פּריוואַטע „חדרים", איז אויך געווען „געזעלשאַפטלעכער „חדר" מיטן נאָמען „תלמוד־תורה", וואָס האָט זיך געפונען אין דער געבידע, ווו ס'האָט זיך שפּעטער לאָקירט די „תרבות"־שול. די תלמידים פון דער „תלמוד־תורה" זיינען געווען די אָרעמסטע קינדער אין שטעטל. אויסערן לערנען האָבן זיי דאָרט אויך באַקומען אַן אומזיסטן מאָלצייט, אויפן חשבון פון דער קהילה. אין שפּיץ פון דער „תלמוד־תורה" זיינען געשטאַנען גבאים, וועלכע זיינען ניט שטענדיק געווען זייער העפלעך און גרויסמוטיק צו די מלמדים אין דעם אַנשטאַלט. די גבאים האָבן זיך געהאַלטן ווי זייערע הערן, און די מלמדים זיינען געווען אונטערטעניק צו די גבאים אין וועמען ס'איז אָפּהענגיק געווען זייער פּרנסה. ס'איז געווען אַ מנהג, אַז

די „תלמוד־תורה״־קינדער האָבן זיך באַטייליקט אין לוויהס אַלס תהילים־זאָגער. דעמאָלט זיינען די קינדער געווען אָנגעטאָן אין אַזעלכע שוואַרצע מלבושים, וואָס איז געווען דאָס אייגנטום פון דער קהילה.

דער „חדר מתוקן״

נישט לאַנג פאַרן אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה איז אַנטשטאַנען אַ נייער סאָרט דערציונג־אַנשטאַלט — דאָס איז געווען דער „חדר מתוקן״. אויך ביי אונדז אין שטאָט איז אַזאַ אַנשטאַלט אַנטשטאַנען.

וועזנטלעך איז דער „חדר מתוקן״ געווען אַ פאָרויסלויפער פון די „תרבות״־שולן, וואָס זיינען אַנטשטאַנען נאָכן קריג. די לערן־שפּראַך איז געווען העברעיִש. פּינקטלעכער האָט מען דאָס גערופן „עברית בעברית״ (העברעיִש דורך העברעיִש) די לעקציעס זיינען געווען 50־מינוטיקע (ממש אַזוי ווי היינט). אויסער דער העב־רעישער שפּראַך און איר ליטעראַטור, האָט מען אויך געלערנט גראַמאַטיק, מאַטע־מאַטיק און נאַטור־וויסנשאַפט, אַ נעבעכדיקער קענגשטאַנד, ווייל די לערער האָבן אים אויך ניט געקענט, און איז געלערנט געוואָרן פלאַנלאָז און אויבערפלעכלעך. ס׳זיינען געווען ספּעציעלע לעקציעס פאַר געזאַנג. דער לערער חדש האָט צווישן אַנדערע קענגשטאַנדן אויך געלערנט זינגען און זיך אַליין באַגלייט מיט אַ קאָנ־צערטינע.

אין יעדן „חדר״ האָט מען געלערנט מיט אַן איבעררייס פון מיטאָג־צייט. פון פרי ביז מיטאָג און פון נאָך מיטאָג ביזן אָוונט, כדי מ׳זאָל אויך קענען דאַווענען אין חדר מנחה און מעריב. דאַקעגן אין „חדר מתוקן״ האָט מען געלערנט אַן איבער־רייס פון פרי ביז צוויי אַ זייגער נאָך מיטאָג. דער גרינדער פון „חדר מתוקן״ איז געווען אַ געוויסער קלמן, און געהאָלפן האָבן אים די לערער: שלמה רודניק (עולה געווען קיין א״י נאָענט פאַרן אויסברוך פון דער מלחמה) און דוד חדש — אַ מענטש מיט ברייטע גרינטלעכע קענטענישן אין דער העברעיִשער שפּראַך. דאָ האָט מען ניט באַנוצט, ווי אין יעדן חדר, דעם אויסדרוק „רבי״, נאָר „אדוני המורה״. דאָ איז אויך איינגעפירט געוואָרן די נייע שטראָף — שטיין אין ווינקל.

די שילער פון דעם מאָדערנעם „חדר״ זיינען אין יענער צייט געווען ציוניסטן און סימפּאַטיקער און פאָרגעשריטענע מענטשן אין גייסט פון דער צייט.

אַזוי ווי דאָס לערנען האָט זיך טעגלעך פאַרענדיקט צוויי אַ זייגער נאָך מיטאָג, האָבן די שילער אויך געהאַט צו לערנען ביי פּריוואַטע לערער די לאַנד־שפּראַך רוסיש און מאַטעמאַטיק אויף אַ הויכן ניוואָ און אַפילו געאָמעטריע.

דער „חדר מתוקן״ האָט ניט לאַנג אָפּגעהאַלטן. לערער קלמן האָט פאַרלאָזט די שטאָט צוזאַמען מיטן צוריקטריט פון רוסישן מיליטער בעת דער אינוואַזיע פון די דייטשן (ער איז געווען אַ „רוסאָפיל״). דער לערער רודניק האָט עולה געווען קיין ארץ־ישראל און דער לערער חדש, דער איינציקער וואָס איז פאַרבליבן, האָט אויפגעשטעלט אויף די „חורבות״ פון „חדר מתוקן״ די העברעיִשע שול. דאָס איז געווען אין דער צייט פון דער דייטשישער אָקופּאַציע. אין דער דערלויבעניש פון דער אָקופּאַציע־מאַכט איז געווען דער באַדינג ס׳זאָלן געווידמעט ווערן שעהען צו

לערנען די דייטשע שפּראַך. די דאָזיקע העברעיִשע שול איז געווען דער גרונדשטיין פאַר דער „תרבות״־שול נאָך דער מלחמה. דער גרינדער און לייטער פון דער „תרבות״־שול איז געווען אין פאַרלויף פון פיל יאָרן, דער אומפאַרגעסלעכער לערער דוד חדש הי״ד.

ר׳ יהודה אידל ציזלינג

אַ ייד פון נידעריקן וווּקס, אַ דאַרער, מיט אַ געזיכט וואָס די שכינה רוט אויף אים תמיד. דער „חדר״ ביי אים אין דער היים איז געווען גאָר עפּעס אַנדערש פון יעדן מין אַנדערן חדר. ער איז געווען אַ גייסטרייכער מענטש, אַ גרויסער למדן און האָט אויך געשריבן. אַ ספק, צי מ׳קען אָנרופן זיין לערן־אַנשטאַלט מיטן נאָמען „חדר״. נישט געווען קיין פאַרגלייך מיט אַ „חדר״ — ניט אין דער פאָרעם, ניט אין אינהאַלט און דערציִונג.

ר׳ יהודה אידל ציזלינג איז קיין מאָל ניט אַרומגעגאַנגען זוכן ייִנגלעך אין די „בין־הזמנים״. דערפאַר זיינען חשובע בעלי־בתים געקומען צו אים, ער זאָל אָננעמען זייערע ייִנגלעך, און ס׳איז געווען אַ גרויסער כבוד צו זיין זיינער אַ תלמיד, ווייל ער האָט געקליבן זיינע תלמידים, נאָך דעם ווי ער האָט זיך יוּעגן זיי אינפאָרמירט און נאָכן טרעפן זיך דירעקט מיטן ייִנגל און מיט זיין פאָטער. ער האָט ניט פּריווילעגירט קיין חשובע לייט און נגידים; ער האָט נאָר געזוכט גוטע קעפּ און פלייסיקע קינדער וואָס ווילן לערנען. ער פלעגט זאָגן: „איך וועל אָננעמען די, וועמען איך בין ראוי צו זיין זייער רבי, און זיי זיינען ראוי צו זיין מיינע תלמידים. די צאָל פון זיינע תלמידים איז געווען באַגרענעצט, ווייל ער האָט זיך געוואָלט אָפּגעבן מיט יעדן איינעם. אין יענער צייט איז דער רבי געווען אַ באַגייסטערטער ציוניסט — אַ רעליגיעזער ציוניסט — אַן וועלכן ס׳איז פאַרטייִשן סטעמפּל. אין זיין „חדר״ האָט ער אונדז געלערנט ציוניסטישע לידער אין העברעיִש. מיט דער צייט האָט ער זיך, ווייזט אויס, אַנטוישט, און פּאַמעלעך זיך דערווייטערט פון ציוניזם און איז דערגאַנגען צו „אגודת ישראל״. אָבער דאַן איז שוין ניט געווען ניט קיין „חדר״ און ניט קיין תלמידים.

אין דעם „חדר״ זיינען ניט געווען קיין פיזישע אָדער אַנדערע שטראָפן. איך דערמאָן זיך אַ צוזאַמענטרעף מיט אים אין יענע צייטן, ווען ער האָט זיך דערווייטערט פון ציוניזם. דאָס איז געווען ווען איך האָב געענדיקט דעם לערער־סעמינאַר אין ווילנע און אָנגעהויבן אַרבעטן אַלס לערער. איין מאָל אין גאַס (נאָך אַ לאַנגער אָפּוועזנהייט פון שטאָט) האָט ער מיר ניט געענטפערט אויף מיין באַגריסונג: „שלום, רבי״. איך האָב געמיינט אַז אפשר האָט ער מיך ניט באַמערקט, אָבער ווען דאָס זעלבע איז געשען נאָך עטלעכע מאָל, האָב איך אים פאַרהאַלטן אין גאַס און געפרעגט: „רבי, פאַרוואָס ענטפערט איר מיר ניט אויף מיין באַגריסונג, מיט וואָס האָב איך געזינדיקט קעגן אייך? זייט וויסן, רבי, אַז איך האָב דערפון פיל צער״. דעמאָלט האָט ער געענטפערט: „מיין קינד, ניט גענוג וואָס דו ביסט אַוועק אויף שלעכטע וועגן און דו ביסט ווי אַ זינדיקער, וועסטו נאָך איצטער זיין אַ לערער און וועסט האָבן פיל שילער און וועסט נאָך

אויך זינדיק מאַכן אַנדערע. טאָ, ווי קען איך דיך באַגריסן? ס׳איז דאָך שוין געזאָגט געוואָרן: „און זיי האָבן ניט געקענט אים זאָגן שלום״ (ולא יכלו דברו לשלום). איך קען ניט מיט דיר רעדן אַנדערש און טראַכטן וועגן דיר אַנדערש. עס טוט מיר אויך וויי, כ׳קען אָבער אַנדערש ניט האַנדלען״.

זיינע רייד האָבן מיר גורם געווען פיל צער און איך האָב ניט געקענט איינ־שטימען מיט די איבערגעריסענע באַציִונגען מיטן געשעצטן „רבי״. האָב איך געזאָגט — „רבי, כ׳וועל אייך דאַנקבאַר זיין, אויב איר וועט מיך איינלאַדן צו זיך אין הויז אויף אַ שמועס. כ׳וועל פרוּוון זיך אויפקלערן. איך קען ניט מוותר זיין אויף אייך. איר זענט מיר טייער און איך בין אייך זייער פיל שולדיק. איך בין דאָך, אויסער דעם, פאַרפליכטעט זיך צו באַציִען צו אייך מיטן העכסטן רעספעקט, ווייל פון אייך האָב איך געלערנט פיל תורה, געשעפּט חכמה און איינ־געזאַפּט מאָראַל און מוסר. איך בעט אייך, באַהערשט אייערע געפילן און לאַדנט מיך איין״.

הדר

דער רבי איז מיר אַנטקעגנגעקומען און מיר זיינען אַריינגעגאַנגען אין זיין הויז, וואָס איז געווען מיט צוויי הייזער ווייט פון מיין היים. ער האָט מיך געבעטן זיך זעצן, און אַליין, מיט די אייגענע הענט, מיר דערלאַנגט אַ גלאָז טיי.

— רבי, — האָב איך געזאָגט — כ׳האָב צו אייך אַ פראַגע און איך בין זיכער, אַז זי וועט אייך פאַרשאַפן צער. דאָס איז אָבער ניט מיין כוונה. איר דערלויבט מיר פרעגן?

— יאָ, — האָט געזאָגט דער רבי אַ ביסל אין פאַרלעגנהייט — ווען דו ביסט געווען אַ תלמיד האָסטו געוווּסט צו פרעגן.

— רבי, אָט זיינען אייערע תלמידים: זלמן שיינבערג, נתן קאצער, הירש פּוטשניק, מרדכי לעווין, אברהם יאַנקעלעוויטש, יוסף דאַנישעווסקי, איך און

אַנדערע. מיר האָבן ביי אייך געלערנט תורה, איינגעזאַפּט פון אייך מוסר און חנוך. איר זענט געווען אונדזער סימבאָל פון יושר און ערלעכקייט. וואָס איז מיט אונדז געשען? מילא, מיינע שילער וועלן אין מיר נישט האָבן אַזאַ גרויסן לערער, ווי איר, און ניט אַזאַ באַווירקער ווי אייער פּערזענלעכקייט. — רבי! — האָב איך, ווייזט אויס, אויסגעשריען — וואָס איז מיט אונדז געשען?

דער רבי האָט אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ און זיך פאַרטראַכט. ווען ער האָט אויפגעהויבן זיינע אויגן, זיינען זיי געווען אומעטיקע, זייער אומעטיקע. איך האָב רחמנות געהאַט אויף אונדז ביידע. אויף זיך, וואָס איך בין געווען געצוווּנגען צו פרעגן מיין פראַגע, און אויף אים — וואָס איך האָב אים פאַרשאַפט ווייטאָג אין געצוווּנגען צו ענטפערן.

ווען ער האָט זיך באַהערשט האָט ער שטיל און אומעטיק געזאָגט:

— דער גייסט פון דער צייט האָט אייך פאַרשלעפּט, מיר וועלן גאָרנישט מאַכן.

מיר האָבן זיך איבערגעבעטן. איך בין געווען גליקלעך און ס'דאַכט זיך מיר, אַז אויך ער. ס'זיינען געזאָגט געוואָרן שווערע רייד, אָבער אָפנהאַרציקע. פון דע־מאָלט אָן איז שטאַרקער געוואָרן אונדזער פריינדשאַפט. פון צייט צו צייט פלעג איך אים באַזוכן און געניסן פון זיין שטראַלנדיקער פערזענלעכקייט. און נאָך אַ זאַך האָט פאַרשטאַרקט אונדזער באַנייטע פריינדשאַפט:

רבי יהודה אידל ציזלינג איז געזעסן אויבנאָן ביים טיש אין דער „חברה גמרא־לערנער" („חברת לומדי גמרא") און געלערנט דעם דף־יומי פאַרן עולם, וואָס איז ווייט ניט געווען אַבי ווער. זלמן שיינבערג און איך זיינען עטלעכע יאָר געזעסן ביי דעם טיש און געלערנט מיט אים די גמרא. איין מאָל, בעת ער איז געווען אין אַ גוטער שטימונג, האָט ער געזאָגט:

— איך האָף, אַז איר וועט שטענדיק זיין גוטע יידן און נישט אומזיסט האָב איך אייך געלערנט תורה און דערצויגן. איך בין אַן איבערגעבעטענער!

זאָלן מיינע ווייניקע שורות דינען דעם אָנדענק פון אַ גרויסן, וויכטיקן רבין און אַ גייסטרייכן דערציִער. זאָל זיין אָנדענק זיין געבענטשט!

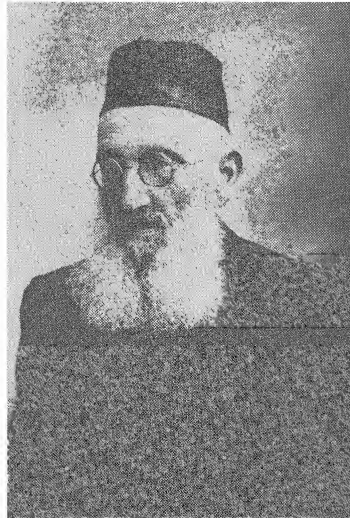
מיכאל פעלעד

משה בקר, רעננה.

ר׳ יהודה אידל ציזלינג ז״ל

בית עומד בחוץ, בלי פיסת קרקע, חדר גדול ומרווח. מטבח וכמה חדרים קטנים. בחזית — חנות, כמדומני שהיתה זו מכולת, שבה שולטות הבנות שלטון ללא מצרים. מסביב לשולחן, מי על הספה ומי על כסאות מרוכזת עדה קטנה של ילדים.

הרבי קטן הקומה פניו צחים, שיבה זרקה בזקנו, יושב על כסא מרופד. על הקיר ממול תמונות של רבנים: הרב הגאון ר׳ יצחק־אלחנן ועוד. אני מתפלא עד כמה פני הרב דומים לתמונות שעל הקיר.

ר׳ יהודה אידל ציזלינג ז״ל

הרבי פותח: אנו עומדים על המשמר, עוקבים אחרי תנועות הרבי. מחפשים במבט חטוף רצועה או מקל. ידי הרבי גרומות, ואנו יודעים מתוך הנסיון איזו מכה יד גרומה כזו יכולה להנחית. אך כאן אנו יושבים יום אחר יום מסביב לשולחן, ואין זכר לרצועה או למקל. ויצא קול שהרבי, ר׳ אידל ציזלינג, אינו מכה.

ימים נוראים. הרבי יושב וכותב שיר בכתב ידו הפניני, שיר לכבוד ראש־השנה, אותו הוא מעניק לנו כתשורה:

השנה הישנה חלפה הלכה —
ושנה חדשה במקומה זרחה.
ביפי הדרה עלינו זורחת —
תביא נא לנו רוב ברכה ונחת

תשעה באב. הרבי מעתיק את מושבו לחדרו הקטן הגדוש אצטבאות ספרים. אנו, מספר קטן של תלמידים, יושבים עמו. הרבי אינו יושב אלא עומד מעלינו,

רכון במקצת אנו אומרים „איכה" ואחר־כך הרבי מספר ברגש מאגדות החורבן ומביא אותנו לידי דמעות. „מי שבוכה בתשעה באב זוכה לגאולה השלמה", אומר הרבי, מחליק בידו על ראשינו ומוסיף ברגש: "אוהב אני אתכם ילדים יקרים, אוהב מאוד..."

קטע מתוך מכתב ששלח בנו של הרבי

הרבי היה מלמד את התנ"ך עם הרבה „מפרשים" מבלי שתלמידיו היו מרגישים בזה. היה מגיש את הלימודים „בנועם": היה מנעים אותם במשלים, בפתגמים ואפילו בבדיחות. הוא ניחן בכשרון חריזה שלא נוצל, ידע את השירה העברית על בוריה, על כל מכמניה ומסתוריה ואהב אותה אהבת נפש. הוא ידע לטעת בלב חניכיו לאומיות ואהבת ארץ־ישראל ועורר געגועים עזים לארץ ולבנינה. הרבי הוא שחיבר את הספר היחיד במינו: „ילקוט ארץ־ישראל" בשנת תר"נ (1890), קובץ דברי חז"ל הדנים בעיניני ארץ־ישראל.

יהי זכרו ברוך.

יונה ליבנה / תל־אביב

מלמדים און זייערע חדרים

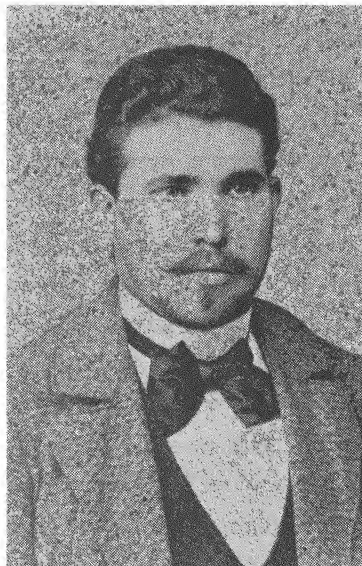
(פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה ביזן חורבן)

די אָשמענער מלמדים, גוטהאַרציקע יידן, וועלכע האָבן זיך באַמיט מיט זייער ליבשאַפט און כוח איינפלאַנצן די תורה אין זייערע תלמידים, זיינען געווען: ביינינסאָן מיכל, באָקשט איטשע־בער, גיטליץ מארקל, ציזלינג יידל, קאַלמאַנאָוויטש מרדכי־הירש, מאטוק פייווע (מיט זיין זון אברהם־עלי), ראָדנער משה־הירש און כאָנע דער מלמד. ביי איייניקע פון די דערמאָנטע האָבן די חדרים כמעט געהאַט דעם זעלבן אויסזען: איינער פון זייער גרעסטן ליכטיקסטן צימער האָט געדינט פאַרן חדר. אין אַ ווינקל פון צימער איז געשטאַנען אַ הילצערנע סאָפע אָוועק־צולייגן די תלמידימס מאַנטלען. ביינאַכט ווען די תלמידים פלעגן ענדיקן זייער לערן־טאָג, פלעגט ווערן אַ לויפעריי, שטויסעריי — און אָפטמאָל אַ קריגעריי צווישן די תלמידים, ווייל יעדער איינער האָט געוואָלט וואָס שנעלער אַרויסשלעפּן זיין מאַנטל און אַנטלויפן פון חדר. אין זעלבן צימער, נאָענט צו אַ פענצטער, איז געשטאַנען אַ הילצערנער גרויסער טיש, אַרומגעשטעלט מיט בענק. אויף די בענק זיינען די תלמידים געזעסן 9—10 שעה אַ טאָג און געלערנט. ביינאַכט, קומענדיק אַהיים, פלעגט ניט איינער פון די תלמידים זיך באַקלאָגן פאַר זייערע מאַמעס, אַז עס טוט אים ווי די פלייצע. די מאַמע, זייענדיק זיכער, אַז דאָס קומט פון פאַרקילונג, פלעגט באַלד רופן פייגען אָדער מלכה די באַנקעס־שטעלערין און בעטן קומען שטעלן דעם קינד באַנקעס. מען פלעגט מיטברענגען אַ 20—30 גלעזלעך, אַרומדרייען אַ העלצל מיט אַ שטיקל וואַטע, געטונקען אין ברען־ספּירט, אָנהיצן די באַנקע און שטעלן אויף דעם קינדס פלייצע, ביז ס׳זיינען דערפון געוואָרן בלויע צייכנס. נאָך אַ פּאָר טעג ליגן אין בעט, איז דער ווייטיק אַוועק, און דאָס יינגל איז ווידער געגאַנגען לערנען אין חדר.

אין בארונער גאַס, נאָענט צום טייך, איז געשטאַנען איינגעזונקען האַלב אין דער ערד אַ נידריק קליין הילצערן הייזל מיט קליינע פענצטער. דאָרט איז געווען דאָס צימער, וווּ כאָנע האָט געלערנט מיט זיינע תלמידים. דאָס זעלבע צימער האָט אויך געדינט פאַר אַ קיך און אַן עס־שטוב. דאָרט איז אַפילו זומער געווען האַלב־פינצטער. באַלד אין דער פרי האָט שרה, כאָנעס ווייב, איינגעהייצט דעם אויוון און געקאָכט אַ קרויט־באָרשט, אָדער אַן אַרבעס־זופּ צום מיטאָג, און די קליינע קינדער האָבן געמוזט איינזאַפּן דעם ריח פון דעם געקעכץ. שפּעטער איז שרה געזעסן אין זעלבן חדר הינטערן אויוון און געפליקט פעדערן, צוגרייטנדיק בעטגעוואַנד פאַר אירע דריי שיינע טעכטער. די תלמידימס בגדים זיינען געוואָרן שטענדיק באַשמוצט מיט פעדערן.

אין יענע יאָרן איז אין אָשמענע געווען אַ שיין מאָדערן חדר, וואָס איטשע־

בער באָקשט האָט איינגעאָרדנט אין 2 גרויסע, ליכטיקע צימרן. אין איין צימער זענען געווען הענגערס אויפצוהענגען די מאַנטלען און אַ טיש מיט בענקלעך פאַר די תלמידים צו עסן, מיטגעבראַכט פון דער היים. דאָס צווייטע צימער האָט געהאַט אַן אויסזען ווי אַ מאָדערנע שול. פון רעכטס איז געשטאַנען אַ גרויסער הילצערנער טאָוול. אַ האַלבער איז געווען געצייכנט מיט איינציקע ליניעס צו לערנען די תלמידים שרייבן עברית, די צווייטע האַלבע טאָוול איז געווען געצייכנט מיט קעסטעלעך צו לערנען חשבון. די בענק צום זיצן זיינען געווען מיט אַן אָנשפּאַר. יעדער תלמיד האָט געהאַט פאַר זיך אַ טישל צו שרייבן און אַ שופלאָד צו האַלטן די ביכער.

יצחק צבי באקשט ז"ל

אין יאָר 1912 האָט איטשע־בער דער מלמד באַשלאָסן, אַז די תלמידים מוזן אויך לערנען רוסיש — די מלוכה־שפּראַך פון יענער צייט. ער האָט געבראַכט אַ לערערין פון ווילנע צו לערנען רוסיש 2 שעה אַ טאָג. אָבער אַלע מלמדים זיינען געווען קעגן דעם, אַז אין אַ חדר זאָל מען לערנען רוסיש, און נאָך אַ יאָר האָט ער אָפּגעשאַפט דאָס לערנען רוסיש. עס זיינען אויך געווען איינציקע בחורים, וועלכע האָבן געלערנט אין דער „גאָראָדסקאָיע אוטשילישטשע" (שטאָטישע שול) און אין אָוונט פלעגן זיי נעמען ביי איטשע־בערן לעקציעס אויף תנ"ך. די דאָזיקע בחורים זיינען געווען: שמעון (לייבע באגאדס זון), אהרון (שלמה באגאדס זון) און קאמיניעצקיס 2 זין. איטשע־בער איז געווען אַ רעליגיעזער ייד, 3 מאָל אין טאָג געדאַוונט און אין די אָוונטן געלערנט מיט אַ חברה אַ בלאַט גמרא און אויך געווען אַ ציוניסט. צוליב דעם ערשטן וועלט־קריג איז ער מיט זיין פאַמיליע ניט עולה געווען קיין ארץ־ישראל. איינער פון זיינע בעסטע חברים, שלמה דער לערער, איז דעמאָלט טאַקע, אַ פּאָר יאָר פאַר דער מלחמה, עולה געווען קיין ארץ־ישראל. אין 1915 יאָר, איידער די דייטשן האָבן פאַרנומען אָשמענע, איז

דער גרעסטער טייל פון זיינע תלמידים, צוזאַמען מיט די עלטערן, אַוועק קיין רוסלאַנד, און ניט האָבנדיק מער קיין עקזיסטענץ אין אָשמענע, איז ער אַוועק קיין לאָדזש און האָט דאָרט געקראָגן אַרבעט אַלס לערער אין אַ גימנאַזיע אויף תנ״ך און תלמוד. אין 1920 האָט ער זיך צוריקגעקערט קיין אָשמענע.

צו יענער צייט האָבן זיך אין אָשמענע געגרינדעט 2 שולן: אַ „יבנה„-שול פון „מזרחי״, ווו עס האָבן געלערנט נאָר יינגלעך, און אַ תרבות־שול פאַר יינגלעך און מיידלעך צוזאַמען. מען האָט איטשע־בערן פאַרגעלייגט אין בײדע פלעצער אָננעמען אַרבעט אַלס לערער. ער האָט אויסגעקליבן די אַרבעט אין תרבות־שול, ווו ער האָט געאַרבעט דריי יאָר.

אהרון דוד חדש הי"ד

אף על פי שקטנתי מלהעלות קוים בולטים לאישיותו של חדש הי"ד, ובחדרי לבי אדע שנמצאים בתוכנו בני עיר, שבקולמוסם החד יצליחו לתארו פי שבעה ממני — ואף יעשו את זאת — אשתדל למרות הכל — כאדם שהכיר את ארחו ורבעו מימים ימימה, לדלות בעטי הדל, בדחילו ורחימו ובחרדת־קודש.

דוד חדש ז"ל
מיסד בית הספר „תרבות"

ימי ילדותו לא נהירין לי. אף פעם לא שאלתיו. לא תארתי לעצמי שבאחד הימים אצטרך להספידו מעל דפי ספר זכרון. ידוע לי שנולד במידל, עירה זעירונת הידועה באגמיה הברוכים, לאביו המלמד ר' משה קלמן חדש. ברבות הימים העתיקה המשפחה את מקום מגוריה לסמורגון הסמוכה לאושמינה. בנערותו נמנה בין קוני תורה ודעת בישיבת עירנו ואף אכל „ימים" אצל ר' אליהו רודניק ז"ל, סוחר תבואה ידוע, מי שעתיד להיות חותנו.

ראשית צעדו בעירנו כמורה לעברית ב„חדר מתוקן" ואחר מכן כמעצב דמותו וכמנהלו של בית הספר „תרבות". עם התבגרותי קמעא מתפזרים אט אט ערפילי זכרוני ומאז עוברים לפני בבהירות רבה, כבסרט־נע, חייו ופעליו למען ההוראה והחנוך של הדור הצעיר.

עד שנת השבע לימי חיי לא הבחנתי בו במשהו מיוחד. אולם משדרכה כף רגלי, על ספו של בית ספרנו, המקדש המעט, ובהכנסי לבין קורותיו הקדושים, הכרתי אותו כמורה. ומאז ועד רדתו אלי קבר, היוו ומהווים הכבוד וההערצה לו נר לרגלי.

בן דוד

צפורה קאַפּלאַוויטש-בדנס / פּאַראיינִיקטע שטאַטן

די תרבות־שול און דער לערער אהרון דוד חדש הי״ד

כאָטש מיין שטעטל איז געווען קליין, איינגאַנצן 5 גאַסן און אַ פּאָר זאַשציאַנ־קעס, איז עס אפשר דערפאַר געבליבן שטאַרק איינגעבאַקן אין האַרצן, און איך האָב דאָרט פאַרבראַכט מיינע בעסטע יוגנט־יאָרן, כאָטש עס איז שוין פאַרלאָפן אַזאַ לאַנגע צייט זינט איך האָב פאַרלאָזן מיין שטעטעלע, ווען די היטלער־מערדער האָבן אונדז אַזוי בלוטיק פאַרטריבן און פאַרברענט אונדזערע בעסטע און טייער־סטע. דאָס האַרץ בלוטיקט און וויינט. ביי יעדער דעראינערונג שטייט דאָס בילד פון מיין שטעטל לעבעדיק פאַר די אויגן.

נאָך זע איך אונדזער תרבות־שול, בראש מיטן טייערן און איבערגעגעבענעם לערער חדש ע״ה. דער לערער חדש איז געווען די פאַרקערפּערונג פון דער שול. וויפל מי און אַרבעט האָט ער דאָרט אַריינגעטאָן, כדי עס זאָל זיין אַלץ אין אָרדע־נונג. ניט איין מאָל האָט מען קוים מיט מי איינגעמאָנט דעם שכר־לימוד. קיין צו גרויסע גבירים זענען די עלטערן פון די תלמידים ניט געווען, אָבער פאַר יעדן איז געווען אַן אָרט, אפילו פאַרן אָרעמסטן קינד. ערשט ווען אַלע לערער פלעגן קריגן אויסגעצאָלט, פלעגט דער לערער חדש פאַר זיך נעמען וואָס עס איז איבער־געבליבן — און גאָר אָפט איז איבערגעבליבן זייער ווייניק. און דערפאַר האָט טאַקע אַזוי אָפט דער דלות געפייפט אין זיין הויז. אָבער דאָס האָט ניט גורם געווען אָפּצושוואַכן זיין אַרבעט, ער האָט אָנגעשטעלט די בעסטע לערער, און אונדזער תרבות־שול איז געשטאַנען אויף זייער אַ הויכן ניוואָ.

דער לערער חדש פלעגט מיט אונדז אָנפירן פאַרשידענע שפּליערייען. פאַר יעדן יום־טוב פלעגט ער שוין אויסאַרבעטן אַ פּלאַן פון אַ שפּיל מיט אַ כאָר. וויפל מי פלעגט ער אַריינלייגן אין די רעפּעטיציעס און ביים בילעטן־פאַרקויף, ווי אויך ביים שרייבן און אויסקלעפּן די פּלאַקאַטן אין די גאַסן. אַלץ האָט זיך געפונען אין זיינע הענט. זיין געשטאַלט שטייט מיר לעבעדיק פאַר די אויגן, בעת ער פלעגט מיט אונדז רעפּעטירן און צוגרייטן דעם כאָר — אַלץ איז געווען וווּנדערבאַר.

איך באַוויין מיין שטעטעלע, מיט איר טייערער יוגנט, אירע אָרעמעלייט און מיט די פּאָר גבירים, אפילו דער הקדש וואָס האָט זיך געגרענעצט מיט דער תרבות־שול — אַלץ צוזאַמען — אַ בילד פון אַ שטעטעלע, וואָס איז שוין מער ניטאָ.

מנחם שוגול / תל אביב

חג הפורים בבית הספר העברי „תרבות"

נער הייתי ועדיין זכורים לי ימי הפורים, כפי שנחוגו בבית הספר העברי בעירנו. נדמה לי, ששלוש-ארבע עשרות השנים שחלפו מאז לא האפירו מראות ילדות אלה, הנוצצים עדיין כאבני חן בזכרוני ובלי ספק אף בזכרונם של כל אלה, אשר נטלו חלק בהם וזכו להגיע עד הלום.

כהקדמה להכנת החגיגות השונות בימי הפורים היה, כחוק בל יעבור, לימוד כמה מסיפורי שלום עליכם, הדנים בחג הפורים ועל כולם הספור המשעשע „משלוח מנות" וההצגה „אסתר המלכה והמלך אחשורוש". אמצעי מנוסה ובדוק זה, נקוט היה בידי המורים מדי שנה, לפי הכלל: אין חגיגות פורים אלא אם כן מבוססות הן על הצגות פרי עטו של שלום עליכם.

ובכן בהגיע ראש חודש אדר, החלה תכונה רבה בבית ספרנו. קודם כל הוחל בבחירת „שחקנים". ודבר זה לא קל היה. שהרי בכשרונות בלבד לא ניתן לצאת ידי חובה. לפי שאמהות ולפעמים אף אבות דחפו את בניהם לתפקידים הראשיים בזכות ממונם או מעמדם, תוך התעלמות מוחלטת מכשרונותיהם. על המורים היה, איפוא, לעמוד במאבק קשה עד אשר הצליחו להרכיב את הלהקה. ומשהורכבה וחולקו התפקידים — בא תור התלבושות, האיפור והתפאורות. וזה — בלשונו של שלום עליכם — אל יהא דבר זה קל בעיניכם, כי קשה הוא כקריעת ים סוף. אולם בעזרת המוח היהודי, היוצר יש מאין ובסיוע נסיונות העבר, נקבצו התפאורות הדרושות והתלבושות הושגו מפה ומשם, כיד הדמיון הטובה על בעלי התפקידים.

עתה החלו החזרות. הלב דפק. מורא הצבור והביישנות הטבעית עכבו כל התקדמות. אך הרצון הכביר להצליח גבר על כל מכשול. אולם ככל שקרב מועד חגיגת הפורים, כן גדלה הדאגה בקרב האחראים בבית ספרנו, מה לעשות בכל אותם עשרות רבות של תלמידים, אשר לא נמצא להם תפקיד ולו הקל שבקלים. אך כבכל שנה, אף בשנה זו — הזכורה לי במיוחד, נמצא הפתרון: צבא אחשורוש גדל, סריסים ואחשדרפנים, טבחים ורקחים, משרתות ועוזרות לצורך ושלא לצורך...

ובהגיע היום המיוחל, גדלה העצבנות. עקרות בית מכובדות מהרו לסיים עסקי מטבח ולהוציא מן הקמטר את מיטב הלבוש, סוחרים ידועים סגרו חנויותיהם בטרם זמן. הכל נהר לבית הספר. רק פה ושם עמדו קבוצות קטנות של ערירים וליוו במבטי קנאה את המאושרים ההולכים לראות את בניהם ביומם הגדול.

בבית הספר עצמו — דרוש כשרונו התאורי של שלום עליכם, כדי לצייר את אשר נעשה בו אותה שעה, שעות ספורות לפני פתיחת נשף פורים, כשבפסגתו — ההצגה. ארמונו של אחשורוש הוקם כבר פעמיים לאחר שהתמוטט בגלל אחד השחקנים, נער כבד משקל, שמרוב להיטותו לתפקידו, פגע באחד מקירות ה„ארמון" ופרץ בו פרץ. יתר הקירות לא החזיקו מעמד אף הם וכרעו נפלו... גם אצל „כלי

בית הספר העברי באושמינה

העברעישע שול אין אשמענע

הזמר", בשיתוף עם התזמורת של בית הספר, לא היה הכל כשורה. נדמה לי שהכנר הראשון צעק שמישהו קרע לו נימה בכינורו. הוא איים לנטוש את הנשף כולו. לבסוף נרגע. בקצור — „ודי בזיון וקצף..."

אולם בהגיע השעה... באיחור של שעתיים, היה הכל מוכן, הכל שקט ורוגע ומצפה...

מנהל בית הספר פתח בדברים אלה: „תלמידים יקרים והורים נכבדים". ונדמה היה לי, אותה שעה, בעמדי בין השחקנים על הבמה, מאחורי המסך המורד, כי הנה עומד להתרחש מאורע כביר. משום מה נזכרתי במורנו לתנ"ך, שהיה תמיד מזכיר לנו את מעמד הר סיני אפילו כאשר עמדנו בפרשת "פילגש בגבעה"... ואכן הרגשתי אז ודאי לא היתה רחוקה מהרגשתם של יוצאי מצרים אשר הוקדשו ליום הגדול.

עד היום עובר בי רטט־כמיהה לאותם רגעים קוסמים בהשמיע מנהל בית הספר את דבריו ואנו ה„שחקנים" שומעים ולא שומעים וכל מעיננו נתון לרגע בו יורם המסך.

מחיאות כפיים סוערות קדמונו עם הרמת המסך. שניה של מבוכה ולאחריה פתח המן — הוא נער בן גילי, שלצערי שכחתי את שמו — בדברי בלע על היהודים היושבים בשבע ועשרים ומאה מדינה שבמלכות אחשורוש... וכך קלחו השיחות וההצגה — כדת. אך בהגיע תורי להגיד דברי, פרחו הדברים מזכרוני, מעשה שטן. עוד מעט וכל ההצגה תופר בעטיי. קשה לי עתה להעריך אף במעט את מצבי אז.. אולם ההצלה באה ממקור בלתי צפוי. אחד השחקנים, שהרגיש בכך, פתח בחלקו תוך כדי דילוג על פני הקטע שלי שקדם לו. איש בקהל לא גילה דבר ואני הודיתי לו בעינים מלאות ובהבעה אילמת.

ההצגה נמשכה ללא תקלות עד לרדת המסך על המערכה הראשונה. אך אני ידעתי שלא אוכל עוד להשתתף. מאמץ תקלתי־הצלתי הוציאני מכלל יכולת. למזלי היה חלקי במערכה שניה פחות אפילו מחלקי הדל במערכה הראשונה וניתן היה לוותר עליו. בשמחה עשיתי כן וחזרתי לאולם אל הורי, שקבלוני בנשיקות על הצלחתי הרבה בהצגה הגדולה...

מיכאל פלד / תל־אביב

על תולדות מפעל אחד

...„נכנסו חכמי ישראל אצלו, (אל דוד המלך) אמרו לו: אדוננו המלך, עמך ישראל צריכים פרנסה! אמר להם: ילכו ויתפרנסו זה מזה!"

(מסכת ברכות, דף ג' עמ' ב')

קראתי או שמעתי:

מספרים על שלשה רבנים גדולים בתורה, חכמים ונבונים שהופיעו כמשלחת לפני הרוזן ויטה שהיה מיניסטר בממשלת הצאר בפטרבורג (לנינגרד — היום) בהשתדלות לבטול גזרות ורדיפות על יהודים.

בין היתר הביאו בפניו את בעית „תחום המושב" ליהודים; (לא בכל מקום מותר היה ליהודים לגור. למקומות המותרים קראו בשם „תחום המושב" שהיה מוגבל ביותר). אם לא ניתן לבטל כליל גזרה מחפירה זו, לפחות להרחיב את הגבולות ולכלול גם ערים גדולות וראשיות.

אמר להם המיניסטר: אתם רבני ישראל שמלומדים הנכם ונבונים, הואילו נא להסכים שאין היהודים ראויים לשוויון זכויות, שימו אל לבכם, כמה סכל, רע לב ובזוי העם הזה. הרי המלשינים והמהרסים מכם יצאו. אם יפתח לו יהודי עסק, או בית מלאכה מיד יקיפוהו יהודים בחנויותיהם, עסוקם ומלאכתם. ההתחרות ביניהם בלתי אנושית, גוררים קונים אחד מהשני בכח וברמאות ואם לא די בכך יבלשו אחריו, ילשינו ויטילו בו דופי לפני השלטונות, הכי על אלה תמליצו?

הנה, ברוסיה הרחבה והאדירה מתגוררים שבעים עממים ולא תמצאו כגון זה. — לא! לא! אין לדבר על בטול הגבלות וגזרות!

ענה ראש המשלחת ואמר:

אתה, אדוני המיניסטר, הגרף ויטה, רום המעלה ונבון דבר, מספרים עליך שהנך מלומד ופקח. ואכן, כך התרשמנו גם אנו. כן נמסר לנו שהנך בוגר אוניבר־סיטה במדעי הטבע והביאולוגיה. ודאי נהירה לך תופעה מסוימת בטבע: אין אריות טורפים אריות ואין זאבים טורפים זאבים, כי אין כל הכרח בכך. כל היער, השדות והמרחבים פתוחים בפניהם ואינם נאלצים לטרוף את בני מינם. יספיקו להם שיות, שפנים, תרנגולות, ברווזים ובעלי חיים למיניהם. וכי למה, הוד מעלתך יתאנו רוסים לרוסים, יספיקו להם אוקראינים ובילורוסים ועממים אחרים. אין האוקראינים נזקקים לאוקראינים; יספיקו להם בילורוסים וכן הלאה...

רק בעל חיים אחד נאלץ לטרוף את בן־מינו, הלא הם הדגים, כי סגרו עליהם המים. אם דגים לא יטרפו יתמו לגווע.

כן אנו שסגרתם עלינו ב„תחום המושב", אם תרחיבו גבולותינו אף אנו לא נצטרך לאכל איש את בשר רעהו והיינו ככל האדם.

*

לא רק ההגבלות הפיזיות היו קשות ובלתי נסבלות, אף בתחומי ההשכלה,

התרבות וההתפתחות הרוחנית היו הגבלות ללא נשוא. הטפוס האינטלקטואלי שבין היהודים היה נתוןֹ בצבת של בלימת ההתקדמות.

אלה מבין השכבה הנ״ל שלא האמינו בהתבוללות כמוצא גואל, החלו לייצר תחומי פעילות תרבותיים במסגרת היהודית לאומית תרבותית. המשכילים ששוב לא נהרו ל„ישיבות״ חפשו אפיקים חדשים ולא מצאו.

המזון הרוחני נשאב מבפנים, מהמעינות היהודיים היוצרים והעומדים לעד.

ולא רק העבר הרחוק על כל מכמניו שמש יסוד, כי הופיעה ספרות מודרנית ואמנותית, המטפלת גם בחיי היום־יום וכלל ישראל בהווה, על צרותיו ומכאוביו, סבלותיו ועקשנותו לחיות ולהתקיים כעם, כאומה, היוצרת תרבות וערכים הלקוחים מן החיים למען החיים.

אושמינה היתה מרוחקת כ־50 ק״מ מווילנה, ירושלים דליטא. אך בימים ההם היה זה מרחק רב, רב מאד, כי לווילנה היו נוסעים בעגלות או במסילת ברזל — במצב האידיאלי — שתחנתה הקרובה ביותר היתה במרחק 17 ק״מ. הווה אומר: אי אפשר היה להתקיים על תרבות שתגיע מ„מרחק״ כה רב. קמו, איפוא, בני המקום והקימו מוסדות תרבות משלהם ולעצמם. ובין היתר קמה להקת חובבים — שחקנים שהעלו על קרשי הבמה ממיטב היצירה הדרמטית היהודית מהימים ההם: פרץ הירשביין, אברהם גולדפאדן, גורדין, ריכטער ואפילו שלום עליכם ושלום אש. ולא נעדרו מחזות מפורסמים משל אומות העולם כגון: „האב״ של סטרינד־ברג, „הקמצן״ של מולייר ועוד ועוד... לאלה שהקימו וקיימו את להקת החובבים ברצוני להקים יד וזכר, כי ראויים הם לשמש מופת למסירות וקנאות למפעלם.

על יד עריסת הלהקה עמדו בזמנו, שמעון בר לעווין, (בחייו הפרטיים פועל דפוס בבית הדפוס היחידי שהיה בעיר ולימים, בתקופת שלטון הפולנים, עצמאי כבעל בית־דפוס). אליהו שמואלזון, ממשכילי המקום שעיסוקו — פקידות. מאיר זלצר, הקומיקאי שבלהקה, בחייו הפרטיים פועל היה ולבסוף סוחר זעיר.

רבקה קפלן־גרבובסקי ואסתר ציזלינג ז״ל, בנות למשפחות נכבדות ומסורתיות שעד היום קשה להבין איך הסכימו האבות שבנותיהן „תשחקנה תיאטר״. זכור לטובה ר׳ אליהו קמנצקי, פקיד נכבד בבית־החרושת לספירט ושמרים, שהיה מנהל „תיאטרון החובבים״ שדאג לצד הארגוני, הפיננסי כביכול, ולכל הצרכים שבלעדיהם אי אפשר היה לקיים אף הצגה אחת.

אני מציין את עסוקם של הנ״ל בחיים הפרטיים, בכדי להדגיש מי ומי היו מניחי היסוד לפעולת חובבים זו.

בימי הכבוש הגרמני במלחמת העולם הראשונה היתה הפעילות מצומצמת ביותר, בגלל תנאי המלחמה והכבוש.

לאחר המלחמה נכללה העיר במדינת פולין והפעולה התרבותית האוטונומית שגשגה. באה תקופת גאות ל„להקת החובבים״. הצטרפו כוחות נוספים צעירים ומלאי מרץ ורצון להשקיע עצמם וכשרם בפעולם אמנותית זו למען הצבור ולמען עצמם, כדי לתת מוצא לאקטיביות התרבותית המפעמת בלבותיהם וישותם של „נצורים״ מבחינה רוחנית.

אציין לפחות אחדים מאלה:

זליג שרירא, הרצל פרסקי, האחים שלמה ושמואל מיאסניק, פרידה שלובסקי, זוסמנוביץ, פייווע סולודוכה ותבדל לחיים אידה קאמינר, האחיות לרנר, בקר, ביילה אולנסקי, שמואל קיבוביץ ותבדל לחיים גיטל גרודזנסקי (חייקלין), הענעך זיסקינד (כיום בארצות הברית) ועוד רבים שאין באפשרותי למנותם.

ישמשו שמות בודדים אלה זכרון לכולם, להם רחשו בני הקהילה הערכה וכבוד ובטוי להנצחת יקר פעולתם.

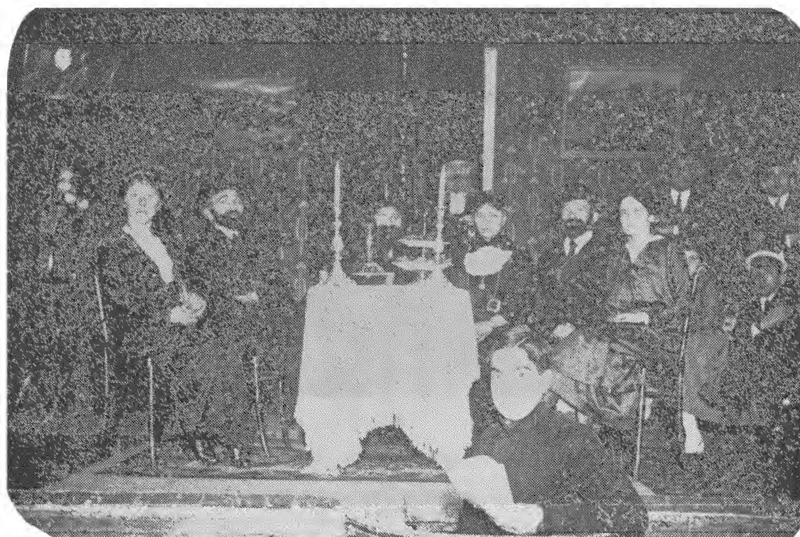
את החזרות היו מקיימים בבתים פרטיים בתנאים קשים, בלילות חורף ארוכים. הייתי עד להתלהבות שהיתה תוקפת את החבורה לקראת כל הופעה חדשה, התכונה היתה רבה, היחס רציני והבמוי כמעט קולקטיבי.

על־יד הלהקה היתה קיימת ועדה מיוחדת, שמתפקידה היה לטפל בצד הארגוני והטכני של ההצגה.

אולם הצגות לקהילה היהודית לא היה בכלל. לרוב השיגו אולם ריק מכל רהיט פרט לבמה. במקרה כזה היו אוספים כסאות מבתים פרטיים והיה זה מחזה מיוחד במינו, איך היתה מופיעה ברחוב עגלה שכורה ומשני צדיה חברי הועדה המבקרים בית בית ומקבלים בהשאלה כסא. בכדי לדעת למי שייך כל כסא היו משתמשים במדבקות. בתחתית כל כסא היו מדביקים פתק עם שם המשאיל. מענין לציין שאף בית לא סרב.

למחרת ההצגה היתה העגלה מופיעה שוב ברחוב, הפעם להחזיר. כן צריך היה לדאוג לתפאורה, לטפול בבמה, למסך ולכל יתר האביזרים הדרושים, מכוס, שלחן, סולם ועד למסמרים.

במסירות ללא גבול טיפלו בכל הדרוש ואילולא הם לא ניתן היה לבצע אף הצגה וכל המאמצים היו עולים בתוהו. יזכרו הם לטובה ולכבוד, הם אשר מעולם לא הופיעו בפומבי, שעשו ובצעו את המלאכה האפורה וגמולם — ההצלחה שבפעולה.

חובבי החוג הדרמטי — דראַם־קרייז

הצגת „שולמית" ע"י החוג הדרמטי

פאָרשטעלונג „שולמית", אויסגעפירט פון דראַמאַטישן קרייז

בשנים האחרונות אפשר היה להשתמש בבית־העם העירוני שנציגי הקהילה היהודית בעיירה טרחו בענין זה הרבה. האולם היה מרוהט (ספסלים פשוטים) והעגלה עם ערמת הכסאות נעלמה מהרחוב, מהנוף. היתה הקלה גדולה.

ואיך לא נזכיר את ה„כליזמר" שמקומם היה מכובד ככל הצגה. עליע קאגא־נוביץ ה„באס" ובנו יצחק כנור ראשון ומנצח, ה„סמארגאנער מוזיקאנט" (שמו אינו ידוע לי) ואהרון באראן המתופף. „רביעיה" זאת התיחסה בכובד ראש יוצא מגדר הרגיל לתפקידם בהצגות התיאטרוניות. הם היו המנגנים בעיר בכל החתונות והשמחות אך בהופעתם באולם ההצגה היו רואים עצמם נעלים ומכהנים בקודש.

יהי זכרם ברוך!

הנה כך נאבקו בני קהילתנו על קיום זהותם הלאומית־תרבותית וראויים הם להיפקד בספר הזכרון לדורות הבאים.

ציון לזכרם של כמה ממורי בית־ספר „תרבות"

ודאי זה אופיני לכל מורי „תרבות" בפולין שלפני מלחמת העולם השניה, אך דברי מתיחסים לאלה בלבד, ורק לאלה, ששרתו כמחנכים ומורים בבי"ס „תרבות" באושמינה.

מעולם לא קבלו משכורת, לפי מה שנקבע בין הצדדים;

מעולם לא קבלו משכורתם המועטת והדלה בזמן;

מעולם לא קבלו משכורתם בתשלום חדשי אחד, אלא בשעורין;

מעולם לא הכריזו שביתה, נדמה שאף לא איימו;

תמיד דיינו קשות עם נציגי „תרבות" וקובעי דבריה, אך אף פעם לא הגיעו לקרע, המתדיינים המשיכו דרכם בעקביות ובמסירות נפש, במשימתם הנעלה והאידיאלית. האם נהגו מתוך חוסר הכרה פרופסיונלית, האם כ„מלמדים" ראו את לחמם הדל כגזרה משמים? לא, ולא! היו אלה אנשים בעלי הכרה מעמדית מפותחת, לא בטלנים היו, אף לא „לא יוצלחים", שכל האפשרויות בחיים נסתמו ורק ההוראה פרנסת לחמם הדל. לא ולא! היו אלה אנשים מפוכחים בחיי יום יום, נאורים וחריפי מוח. להרבה עשיות היו מסוגלים.

לעיני אנשים אלה היתה אידאה שלאורה הלכו ופעלו. להיות מורה עברי בגולה, יעוד היה. יעוד של דור המשווע לגאולה וחרות במולדת נכספת ורחוקה. הם המורים העברים חישלו ביראת כבוד ורוממות הרוח את כוחו של הדור הצעיר מכיסופין להגשמה. ועל כך יעידו המאות מתלמידיהם שעלו ארצה והאלפים שלא זכו.

ואשר לרוח מי יתן דורות רבים שישוו להם. דור ראשון למורים לא קבלו הכשרתם בבתי מדרש למורים ובאוניברסיטאות לא למדו חינוך. משכילים, אידיאליסטים בעלי אינטואיציה פדגוגית עמוקה, נולדו כאילו להיות מורים לילדי ישראל בגולה, מהם בחורי ישיבה שהשכלתם הכללית היתה של אוטודידקטים

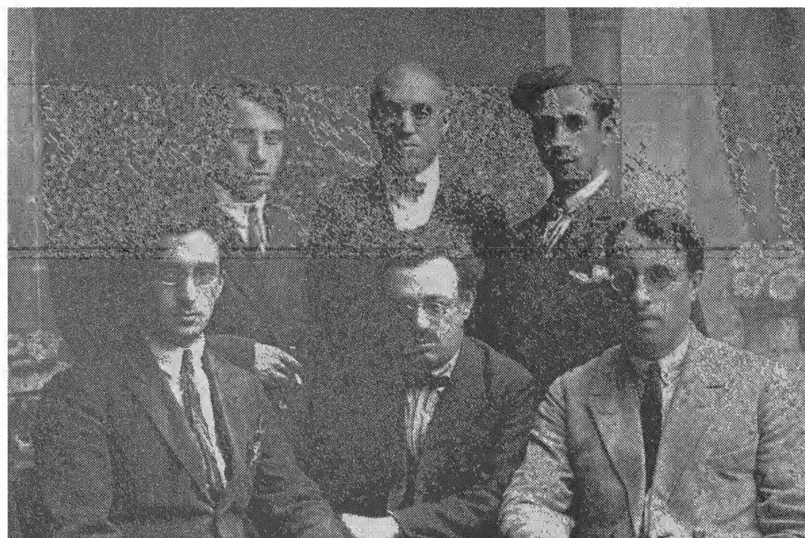
מוכשרים שהשתלטו על החומר כמעולים ומודרכים, ומהם שהשכלתם הכללית כבר היתה סדירה, אך עיקרם בחריצותם, מסירותם ולהט חזונם.

תכנית הלימודים של „תרבות" הצריכה תוספות ספציפיות וקורלציה עם תכנית הלימודים הממלכתית לבתי הספר היסודיים בפולין. אשר לספרי לימוד, טרם נוצרו בכמות ואיכות כפי שאנו יודעים היום. את כל החסר בחומר, בשיטה באיכות והתאמה צריכים היו המורים להעמיס על עצמם ועשו זאת בהרבה הצלחה.

היום כשאני משקיף אחורנית, לפני ארבעים שנה, תמה אני, היכן שאבו מורי הימים ההם כוחם, מרצם, כשרונם וכל שהצריך חריש עמוק ללא הדרכה כמעט ממוסדות עליונים. כן, במרוץ השנים נוצרו כלים מפוארים, אך מתיחס אני לאותן שנות בראשית, בהן יצק המורה העברי דפוסים ראשונים, בהם העמיק יסודות, הניח אדנים והקים מוסדות לתפארת. רק במחצית שנות השלשים החלו להופיע בבתי הספר חניכי הסמינר „תרבות" בוילנה ואח"כ, ורשה גרודנה ועוד.

אך לא מורים בלבד היו, כי אם שמשו את התנועה הציונית והחלוצית על כל הזרמים והפלגים. המורים היוו את חיל החלוץ לכל יעד לאומי בכל פנה ומועדון, הם שהיו המורים בשעורי הערב לנוער ולמבוגרים, המרצים במועדוני התנועות השונות, בקבוצי ההכשרה וכן כעסקנים במישורי צבור שונים. היו גם צללים פה ושם ולעתים „כעין משברים" אך רק לעומת הצללים בקעו האורות ונגהה זריחה על פעלם המבורך. חוב גדול חב להם העם היהודי בתפוצות והיושב בציון, כי הם היו המעין ממנו שאבו רבים רבים, כי קיימו הם בנפשם ומאודם את נצח ישראל.

ד ו ד ח ד ש, מיסד בי"ס „תרבות" באושמינה ומנהלו במשך שנים רבות.

מורים מבית־הספר „תרבות"

עומדים: מיכאל פלד, יוסף לב, יעקב בנדנר. יושבים: נחמיה פרסקי, דוד חדש (מנהל), צבי שניצר

לערער פון דער „תרבות"־שול

עומד לנגד עיני, נמוך קומה, בעל הלוך זריז כשגופו נוטה במקצת קדימה, בר אורין ושולט במכמני הלשון העברית ודקדוקה, בקי בתנ"ך ופרושים מרובים. מקנה תורה ודעת ואהבת העם ומורשתו. איש פקח ופכח, בעל הומור רב, היודע להיאבק בעקשנות מול אנשים שיצר „הגבאות" טבוע בהם כבימים שלפני מלחמת העולם הראשונה. חריף ועוקצני לגבי אלה שנסו לפגוע בצפור נפשו וסלחו לו רבים שלא היו מוכנים לסלוח לרבים אחרים.

נחמיה פרסקי, חניך ישיבת וולוזין, בן המקום, הכיר את כולם והוכר על ידם. הלוכו זקוף ומתון, הייתי אומר הליכה מלכותית. דרך זגוגיות משקפיו העבות היה רואה רחוק, חריף המוח, בקי ביהדות ויודע לחבבה, עסקן זריז ויודע לשכנע. איש המאבק ללא פשרה ידע ללכת בדרכו שלו ותורם לא רק לביה"ס, אלא גם כשליח צבור בהרבה מוסדות.

יוסף לעוו, לא מבני המקום היה. הגיע אלינו מסביבות סובלק, שם מבטאים "ל" קשה ומבליעים אותה במקצת. רחב כתפיים ובהיר מבט, לשונו שנונה ותשובותיו חריפות וקולעות. עיניו חדות, בורקות וחודרות וקשה היה לתלמידיו לעמוד בפני מבטו והיו משפילים עיניהם ומודים ומתודים. פקח, חריף והומור שופע. מתמתיקאי מובהק ותלמידיו זכרו לטובה בעבור ידיעותיהם היסודיות שקנו אצלו. אדם ריאליסט. מצליף ומתיז שאלותיו כברק ולא פחות מהיר תשובה. לימים נשא לאשה את בת המקום את סוניה קפלנוביץ, חברתנו מילדות וכך הפך לבן המקום. אף שתי בנות נולדו להם וטוב היה להיות חברו ולזכות בידידותו. את כולם בלעה השואה. הי"ד.

רפאל גרשטר, בן הסביבה (נולד במיכלישוק, פלך וילנה). תמיר ומתון, בעל ידיעות רבות ביהדות ובהשכלה כללית. השכלתו ומשנתו היתה סדורה וכן הגישה לתלמידיו, אשר ידעו להעריך יכלתו ומסירותו. אצילות היתה באיש. בעל תרבות עמוקה וחינוך לערכי אדם ויהודי. אוהב מוסיקה היה ואף משך בקשת הכינור בשעות שבין הערביים. רומנטיקן היה ורגיש לטוב ולרע. אף הוא כקודמו נשא את בת המקום את רלה קפלנוביץ, והיה גיס למורה לעוו. איש רעים, בעל טעם טוב ומעודן. היה משפיע בהליכותיו ונימוסיו שאין בהם דופי.

יעקב בנדנר, איש בריסק דליטא. בן ישיבה וחניך אוניברסיטה פולנית בוילנה למד כימיה. מורה בחסד עליון, חבב על תלמידיו את מקצוע הטבע כשהוא מהלך בינותם ומגדיר הצמחים ע"ש רוסטפינסקי בידיו. נקלט בחברה, תלמידיו אהבוהו והעריצוהו על ידיעותיו בעולם הטבע שלא היה קרוב לחיי היהודים. נשא לאשה את רבקה בת הרב גלבורד ז"ל והיה לאזרח המקום. הקים משפחה ועבר להורות בעיר אחרת ושם נספו כולם. הי"ד.

צבי שניצר (קראו לו הרשל), בא לאושמינה מעיירה פולנית מובהקת, שלא כקודמיו שהיו „ליטאים" במוצאם, חינוכם ותפיסת עולמם — היה „הפולני". עליו הוטל להיות מורה לשפה הפולנית כדרישת השלטונות. אידיאליסט ביסודו ומורה עברי בנשמתו תרם ואיזן את ההינוך הציוני־לאומי ותביעות המדינה. בעל משפחד ומיושב בדעתו. רע לחבריו בעבודה ומצטיין בקבלת אורחים בביתו. את כולם בלע האסון שירד על יהדות פולין.

ראויה לציון וזכרון חברתי הנערצה, הלא היא דורה סולץ, ששמשה במשך שנים מזכירה בביה״ס „תרבות״ בתקופת עבודתי שם כמורה ומחנך.

בת טובים היתה במשמעות הטהורה ביותר של המושג הזה. יפה בחיצוניותה ואצילה בפנימיותה. כאחת מכולם נשאה בעול, ולא נכר הבדל כמורה כפקידה. בעלת רוח טובה, צנועה בהליכותיה וביתה — מפגש לחברים וחברות הילדות הרחוקה מזמן שעוד יחד חבשנו ספסל הלימודים. לא מעט ימים קשים ראתה בחייה. לא אנחה ולא תלונה, פנים לא הזעיפה גם בימים ההם. לימים בנתה קנה, גדלה משפחה, שופר מצבה ואז עלה הכורת עליה ועל משפחתה. הי״ד.

רבקה בוטויניק, ילידת וולוזין, הכשרתה כמורה קבלה בוילנה. בעבודת ההוראה הצליחה מאד ותרמה רבות להקנות הלשון העברית לבני השבע בצעדיהם הראשונים בבית הספר „תרבות״.

ז׳ניה קריין, מוצאה מגרודנה, מורה מוסמכת, היתה שותפה נאמנה למפעל החיאת הלשון העברית כמורה בכתות הנמוכות א׳—ב׳.

רחל זוסקין, בת המקום, בוגרת בית־הספר „תרבות״, בת מורה שעבד בשעתו באותו המוסד, היתה גננת עברית, את הפעוטות השכילה ללמד עברית.

יהי זכרם ברוך!

בכתבי זכרונות על ימים עברו, ברצוני להזכיר מורה פולני, שלא נמנה על שונאי ישראל:

בגמנסיה הממשלתית באושמינה, כהן כמורה לספרות פולנית, רוזן בשם לוביץ־בורובסקי, אדם הגון ביותר. הכרתיו אישית ורבות יצא לי לשוחח אתו. באחת השיחות שאלני „נראה לי שהמורים היהודיים מצויינים הם כמורים ומחנכים, במה תסביר?״

הרהרתי והסברתי: „אצלכם הפולנים, כל הדלתות פתוחות, כל הדרכים סלולות, כל מוסדות ההשכלה, השלטון והשררה קולטים אתכם, את כל הסוגים, לפי דרגה, יכולת ולמעלה מזה — בהיותכם פולנים — בפנינו היהודים, כל הדלתות נעולות, הדרכים ממוקשות, מוסדות ההשכלה, השלטון, השררה ולו משרה כלשהי אפילו לא שוער בית, לא בדואר או ברכבת ואין לומר משהו למעלה מזאת. הטובים שבנו פונים להוראה, כן, הטובים והאידיאליסטים המסורים״. הרוזן, שקע בהרהורים, יישר גופו ואמר: „כן, אני מבין, אני מבין״...

כמה חם ללב להזכר בכל אלה. במחיצתם עבדתי, בחברתם ביליתי, כמו זכות גדולה היא לאדם להמנות בינותם. וכמה מתכווץ הלב וכואב על שאף אחד מהם לא זכה להיפטר לעולמו שבע ימים ועבודה. את כולם העלה על המוקד הרשע הגדול, המטורף, צמא הדם ומשרתיו האכזריים השטניים שלא היו כמותם מימי היות האדם. ימה שמם וזכרם לדור דור!

לא את שמות כולם העליתי, קשה עליהם הכתיבה, אף לא את כולם ידעתי מקרוב כל כך. יסלחו נא לי אלה שאת שמותיהם לא ציינתי. תהיינה נא שורות אלה מצבה צנועה לכולם לכולם, כי המה היו והנם ראויים לציון וזכרון.

מיכאל פלד

המחזור הראשון של ביה"ס „תרבות" — דער ערשטער אַרויסלאָז פון דער תרבות־שול

עומדים מימין לשמאל (פון רעכטס צו לינקס): אידה שמוקלר, חנה קמין, דוד קוצביצקי, לובה חדש, עטל אבלוביץ, יוכבד אייזנברג.
שורה שניה, יושבים, מימין לשמאל: גולדה קוזלובסקי, המורה מיכאל פלד, המורה יוסף לב, המורה יעקב בנדנר, מאשה ברקמן.
בשורה השלישית: ליזה קוזלובסקי, חנה פטשניק, חיים קוזלובסקי דבורה אברמוביץ.

לוליק יוסלסון / קיבוץ גל־און

בית הספר „תרבות" וקן „השומר־הצעיר"

בעיירתנו, שהושמדה ונחרבה ע"י הנאצים, הקימו חובבי השפה העברית וחברי התנועה הציונית בית ספר עברי „תרבות" לתפארת. בין כתליו קבלו את חנוכם מאות צעירים יהודיים, ברוח התחיה הלאומית והציונית. חלק מאותו נוער שסיים את חוק למודיו בבית הספר „תרבות" התארגן להקים בעיירתנו את קן „השומר הצעיר". היה זה בין שתי מלחמות העולם. את הזיקה והכיסופים לארץ ישראל קבלתי בהיותי עוד בבית הספר „תרבות". היות ורציתי להמשיך ולממש אותם הצטרפתי לקן „השומר הצעיר". בית ספר „תרבות" וקן „השומר הצעיר" כוונו את הנוער לקראת ארץ ישראל. כמעט כל אלה אשר עלו מאושמינה ונמצאים כאן היום, מהווים את שארית הפליטה לקהילת אושמינה המפוארת, אשר היתה עיר ואם בישראל במשך השנים, קבלו את חנוכם בבית הספר „תרבות" ובקן „השומר הצעיר".

עד כמה שאני זוכר היה מרוכז בקן „השומר הצעיר" מיטב הנוער בעיירה הוא היה פינת ארץ ישראל בעיירה הגלותית, היה גם שנים רבות פינת האור בעיירה, ולכל אלה הנמצאים כאן היום ישנם זכרונות נעימים מהתקופה הזאת, זהר ועלומים. אני רק רוצה לציין בצער שמכל הנוער הרב שמלאו את קן „השומר הצעיר" נשארו נאמנים לצור מחצבתם והגשימו רק 4 חברים הנמצאים כיום בקיבוצים, כל היתר לא מלאו את שליחותם. בהיותנו בקן חלמנו ושאפנו להיות האבנגרד, הבונה, המגשים, ולקשר את חיינו עם אלה שהקימו בהתחלה את הקיבוץ

כתה חמישית תרפ"ו — מבית־הספר „תרבות"
די פינפטע קלאַס פון דער „תרבות"־שול תרפ"ו

הארצי ולהצטרף אליו. כאשר עלו ארצה הראשונים, רובם עלו אחרי הכשרה, היו גם כאלה אשר עלו ארצה עקב היותם פעילים בקן, פנו עורף לצור מחצבתם. לא מלאו את שליחותם והתישבו לרוב בעיר העברית הראשונה וסביבתה. לאלה שעלו אחרי מלחמת העולם השניה אין לי טענות באשר הם היו מנותקים מהתנועה ומהישוב היהודי בארץ זמן רב.

אני רוצה לסיים שכל אלה הנמצאים כאן היום חייבים לזכור לטובה ובהערצה את התקופה הזאת עת היו והתחנכו בבית הספר „תרבות" ובקן „השומר הצעיר" ונסתפק בזה, גם זו לטובה שארבעה חברים מלאו את השליחות, הגשימו את חלומות נעוריהם, וממשיכים את חייהם במסגרת הקיבוץ הארצי.

רבקה שפאץ / בת־ים

שולן אין אשמענע

פון די שולן, וואָס אָשמענע האָט פאַרמאָגט, זיינען געווען: די „תרבות־שול״, די יידישע שול אויף בארונער גאַס (קעגנאיבער דעם אָשמענער טייך), די פוילישע פאָלקס־שול און די גימנאַזיע, באַזונדערס האָט פיל בייגעטראָגן צו דער גרינדונג פון דער יידישער פאָלקסשול איינער פון די אָנגעזעענסטע געשטאַלטן פון דער יידישער קולטורעלער אָשמענע — מאָטל סאָלעדוכע (שמואלס זון). דער שפּעטער פון דער שול און קינדער־גאָרטן האָט מיט דערפאָלג אַדורכגעפירט זיין אויפגאַבע. די לעצטע צוויי אינסטיטוציעס האָבן באַרייכערט דאָס קולטורעלע לעבן אין אָשמענע. מאָטל האָט געזאָרגט פאַר אַ גוטן לערער־פערסאָנאַל און געהעריקן ניוואָ פון די יידישע און אַלגעמיינע לימודים. ער האָט געשאַפן קולטורעלע קרייזן פון דער יוגנט, וועלכע פלעגן זיך צענויפקלייבן אין דער יידישער שול, עס פלעגן פאָרקומען רעפעראַטן און דיסקוסיעס אויף פאַרשידענע קולטורעלע טעמעס; ער האָט אויך געזאָרגט וועגן דער פינאַנציעלער לאַגע פון דער שול, מאָטל איז געווען דער פאָרשטייער פון דער יידישער באַוועגונג אין אָשמענער מאַגיסטראַט, און אַ לענגערע צייט אויך ראַטמאַן פון אָשמענער שטאָטראַט, צו די גוטסקייט און האַרציקייט פון מאָטלען איז ניט געווען קיין שיעור. שטענדיק מיטן שמייכל, איז ער געווען גרייט צו העלפן יעדן, וואָס האָט זיך צו אים געווענדעט. ער האָט אויך געזאָרגט פאַרן כלל און אַריינגעלייגט אין זיין שאַפונג זייער פיל מי און זאָרג. ער האָט קיינמאָל ניט פאַרלאָרן דעם מוט.

זיין פרוכטבאַרע טעטיקייט איז איבערגעריסן געוואָרן נאָך איידער די נאַ־צישע כוליגאַנעס האָבן אַריינגעמאַרשירט אין אָשמענע. זיינע שכנים האָבן פאַר־געלייגט מאָטלען, ער זאָל מיט זיי מיטפאָרן קיין רוסלאַנד (ס'איז נאָך דעמאָלט געווען אַ מעגלעכקייט זיך אַרויסרייסן פון שטעטל), נאָר מאָטל איז אָבער געווען פיזיש און גייסטיק צעבראָכן פון דער גרויסער געפאַר, און האָט ניט געוואָלט מיט זיי מיטפאָרן. אין אַ פאָר טעג שפּעטער זיינען געקומען צו מאָטלען אין דער היים אַ געסטאַפּאָוויעץ אין באַגלייטונג פון אַן אָשמענער פּאָליאַק און אים אַרויס־גענומען פון זיין וווינונג. ער האָט זיך שוין מער ניט צוריקגעקערט. די פאַמיליע האָט זייער געוואָלט וויסן ווו מען האָט אים אַוועקגעפירט, אָבער עס איז אוממעג־לעך געווען זיך צו דערוויסן. מאָטלס פרוי חיה שרה איז אַוועק צו פוס קיין ווילנע, וויל זי האָט געהערט, אַז ער איז דאָרט אין תפיסה, אָבער זיך צוריקגעקערט מיט גאָרניט.

זיין פרוי און צוויי טעכטער זיינען אומגעקומען אין די לאַגערן.

פעסיע קוסטין / אזור

די יידישע שול

אין דער באָרונער גאַס, ניט ווייט פון טייך אָשמיאַנקע, איז געשטאַנען אַ צוויי־שטאָקיק הילצערן הויז, ווו עס איז געווען די יידישע שול. אויפן ערשטן שטאָק, אונטן, איז געווען אַ פוילישע סטאָליערײַ. אין דער שול האָבן זיך געלערנט קינדער פון ערשטן ביזן זיבעטן קלאַס. די קינדער זיינען געווען פון פאַרשידענע היימען — בעל־בתישע און אָרעמע. פאַר יעדן קינד איז די שול געווען אַ היים. דער שול־לייטער איז אויך געווען דער קלאַס־דערציער; זיין פרוי זשעניע — אַ לערערין פון נאַטור־וויסנשאַפט. עס האָבן אויך געלערנט דער לערער קאמיאנסקי און אַנדערע. זיי פלעגן זיך אָפט בייטן, דער שול־לייטער מיט זיין פרוי האָבן דאָרט געאַרבעט ביזן אויסברוך פון צווייטן וועלטקריג.

די יידישע שול איז געווען באַליבט ביי אַלע שילער. נאָך די לעקציעס פלעגט מען לויפן אַהיים כאַפּן אַ „ביס" — און צוריק אין שול. ווייל נאָכמיטאָג פלעגן זיין פאַרשידענע קרייזן: אַ ליטעראַרישער קרייז, ווו מען פלעגט לייענען צייטונגען, און אַ דראַמאַטישער קרייז, צו רעפּעטירן פאַרשידענע פאָרשטעלונגען. די הויפּט־ראָלן פלעגן אויספירן אַבראַמקע זוסמאַן, דינקע לעווין, רבקה לעווין, אַרקע טראַב־סקי, איטשע קאַמפּ און נאָך אַנדערע מיידלעך. נעבן דער שול איז געשטאַנען אַ הילצערנע קוזשניע. דאָרט האָט געאַרבעט ליפּע דער שמיד. דורכן פענצטער פון דער שול פלעגן מיר זען ווי ער אַרבעט מיט דער גרויסער צוואַנג און זיין גרייז־גרויע באָרד פלעגט זיך אָפט פאַרטשעפּען אין פערדס פיס...

שיין פלעגט זיין פרילינג־צייט, ווען דאָס אייז צעגייט און דאָס וואַסער פון טייך גייט אַריבער און פאַרפלייצט די פעלדער. אויך ליפּעס שטוב, וואָס איז געשטאַנען ביים טייך, פלעגט אויך דערביי פאַרגאָסן ווערן; די קריעס פלעגן לויפן איבערן טייך און פייערלעשער מיט שטעקנס פלעגן מוזן שפּאַלטן דאָס אייז, כדי צו שיצן די בריק. דער טייך פלעגט אויך פאַרפלייצן די עלעקטרישע סטאַציע. אונדז קינדער פלעגט זיין אינטערעסאַנט צו לויפן זען ווי מען פירט אַריבער מיט פערד־און־וואָגן די, וואָס האָבן געוווינט אויף דער צווייטער זייט טייך. און דאָ פּלוצים דערהערט זיך דאָס גלעקל, און מיר מוזן צוריק אין שול אַריין אויף די לעקציעס, וואָס זיינען געווען טייערער פון אַלץ. אַזוי זיינען די קינדער־יאָרן פאַרגאַנגען.

אין יאָר 1939 איז אַריין די רויטע אַרמיי און מען האָט פון דער שול געמאַכט אַ קאָאָפּעראַטיוו. דער שול־לייטער איז אַוועק אין אַ צווייט שטעטל און מער האָט מען פון אים ניט געהערט. די ייִנגלעך און מיידלעך זיינען גרויס געוואָרן, פיל זיינען געווען אין די לאַגערן און דאָרט אומגעקומען. נאָר איינצלנע זיינען לעבן געבליבן און טראָגן נאָך אין זכרון אונדזער אַמאָליקע יידישע שול אין אָשמענע.

אהובה שבץ / בת־ים

זכרונות מבית היתומים

נולדתי בוולוז׳ין. אהרי מות אבי עברה אמי לגור באושמינה, כדי להכניס אותי לבית היתומים שבעיירה. הייתי בת 4. בגיל זה לא היו מקבלים לבית היתומים, על כן נשארתי עם אמי עד גיל 6. בזכות אחות אמי, אידה סברדלוב, שהיתה בת 13 וכבר נמצאה כשנה במוסד, נתקבלתי בו גם אני.

מנהלו של המוסד היה שלום קלמן שרירא ז״ל. הוא היה איש רב פעלים ומסור בלב ונפש למוסד ולחניכיו. במוסד התחנכו בערך 30 ילדים, בנים ובנות.

בית היתומים הוקם אחרי מלחמת העולם הראשונה ונתמך על ידי קרנות אמריקניות ועל ידי תרומות של יהודי העיירה. בית היתומים נמצא ברחוב סדובה, סמוך לבית הספר „יבנה״.

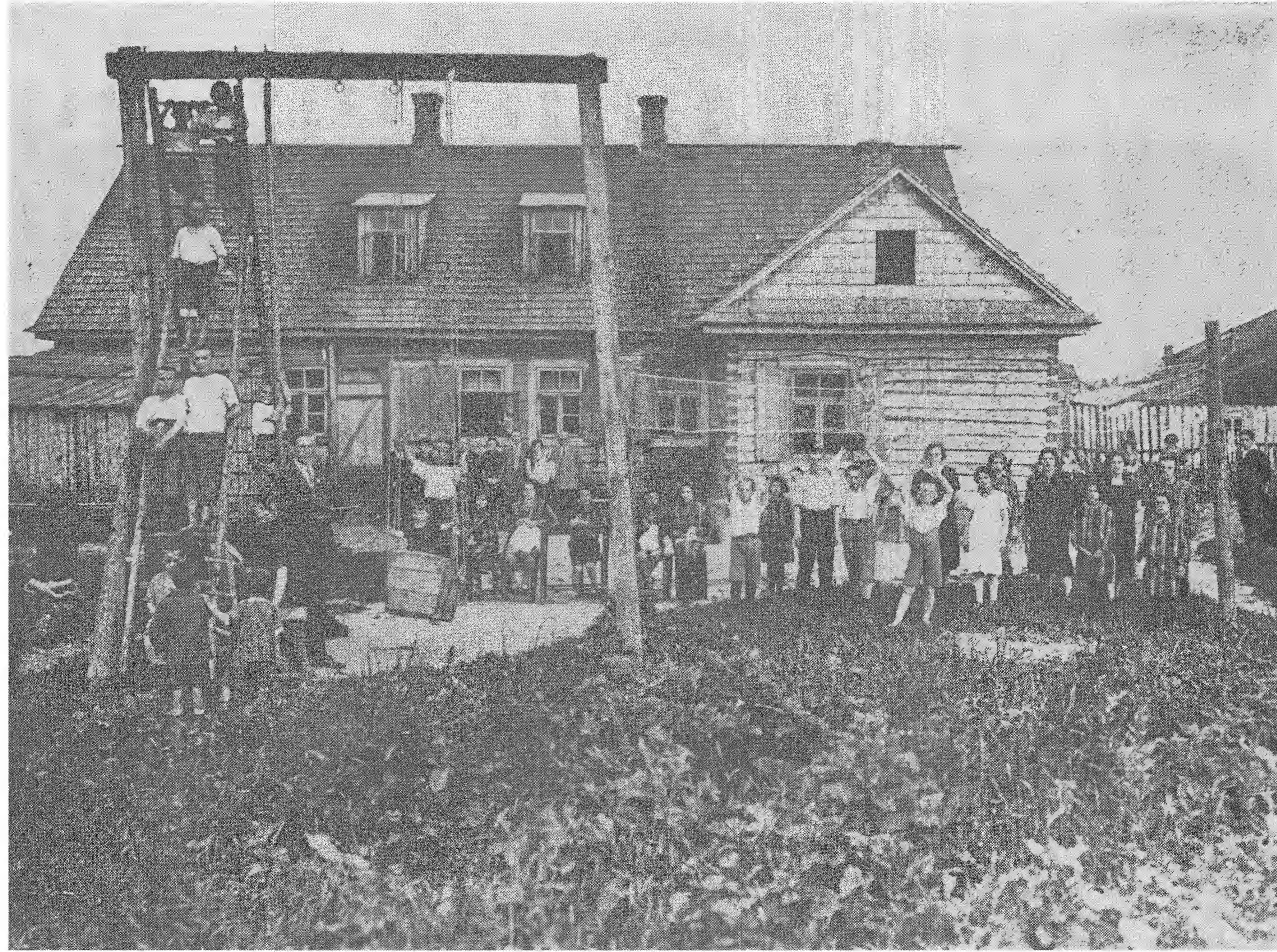
בבנין היו שתי קומות. בקומה הראשונה היו שני חדרי שינה, לבנים ולבנות, וחדר אוכל. בקומה השניה היה אולם להכנת שעורים ולמשחקים. מאחורי הבנין השתרעה חצר גדולה למשחקים ולספורט. כמו כן, היתה שם גינת ירקות שחניכי המוסד היו עובדים בה.

המוסד קלט לתוכו יתומים מבני אושמינה ומכל העיירות שבסביבה; וולוז׳ין, סמורגון, אולשני, סביר, ראדום, סול, מולודצ׳נו, ז׳ופרני ועוד. כל הילדים שנתקבלו היו בני 7־6 ושהו במוסד עד גיל 16, עד אשר גמרו את חוק למודיהם בבית הספר היסודי ורכשו מקצוע, כל אחד לפי נטיתו. את המקצוע למדו באושמינה אצל בעלי מלאכה שונים. רק לאחר שהחניך היה בשל להמשיך את חייו בכוחות עצמו, היה נפרד מהמוסד.

בבוקר למדנו בבתי הספר „תרבות״ ו„יבנה״. אחרי הצהרים היינו מכינים את השעורים ומספר פעמים בשבוע היינו לומדים במוסד מלאכת יד, בהדרכת ליובה חדש. דובה, אשתו של קלמן שרירא, הדריכה אותנו אחרי נסיעתה של ליובה חדש לארץ ישראל. עבודותינו היו נמכרות והכסף נזקף על חשבון החניכים ונתן להם כדמי כיס. המורה יוכבד, כפי שקראנו לה, היתה המורה הראשונה שעזרה לנו בהכנת השעורים. אחריה עזרה לנו בהכנת השעורים חסיה גורביץ׳ שהיתה גם מנהלת פנקסים במוסד. גם המבשלות היו שותפות בחיי המוסד. הן היו עובדות קבועות במטבח וגם גרו במוסד ואנו החניכים לפי תור עזרנו להן. ברצוני להזכיר את בילה קוזלובסקי, אשר שלוש בנותיה התחנכו במוסד. כמו כן, עבדו במטבח סוניה מראדום ומוסיה, אשתו של ווֶעלוול וקס הגרה היום בקרית גת.

המורות לא רק עזרו לנו בהכנת השעורים, אלא מלאו גם תפקידי „אם״, הן שמרו על בריאותנו, על הנקיון האישי, נקיון החדרים, הבגדים, קבעו תורנות לנקוי הבנין ותורנות במטבח ובחצר.

מנהל המוסד קלמן שרירא נחרת בזכרוני כאב נאמן ומסור לחניכים. בקומנו בשעה 6.30 בבוקר כבר היה אתנו במוסד. הוא היה שולח אותנו לבית הספר והיה

בית היתומים

מקפיד שכל אחד ואחד יצא בלבוש מסודר. בכל הארוחות היה אתנו ודאג שכל ילד יגמור את ארוחתו. בסוף כל חודש היה שוקל אותנו ודאג שמשקלנו לא יחסר. וכך היה נשאר במוסד עד שעה מאוחרת בלילה, עד כבוי אורות בשעה 9. הוא השגיח עלינו שלא נתרוצץ ברחובות ושכל ילד יעסיק את עצמו, יעבוד או יקרא. הוא דאג שנצא בכל שבת לטיול, בקיץ לגן העירוני או מחוץ לעיר. היינו מסתדרים זוגות זוגות וכך עוברים ברחובות העיירה בהדרכתו ובהדרכת המורות.

בשבת מותר היה לילדים שהיו להם קרובים באושמינה, לבקר אותם פעם בשבוע.

הוא למד אותנו תפילות „מודה אני" והנחת תפילין, אחרי הארוחות ברכנו על המזון ובערב היינו קוראים „קריאת שמע". בשבת ובחגים היו הבנים מבקרים בבית הכנסת. קלמן שרירא למד אותנו כל אלה והקפיד על חינוכנו המסורתי. אף פעם לא נשכח את ה„אב" היקר של המוסד, שבסבלנות רבה טפל בנו. הוא היה יותר שעות במוסד מאשר בחיק משפחתו. כל אלה שהתחנכו במוסד אף פעם לא ישכחו אותו וישאו את שמו בלבם בכבוד ובהערצה כל הימים. הוא עמד על משמרתו עד הרגע האחרון, עד כבוש אושמינה על ידי הרוסים.

בזמן הכבוש הרוסי התנהל המוסד על ידי הרוסים, אך בשעת הצורך פנינו אליו. בימי הרוסים גדל המוסד ובנין בית ספר „יבנה" צורף לבית היתומים. בזמן ההוא היו במוסד חניכים גם לא יהודים.

בשנת 1941, כשהרוסים נסוגו מאושמינה, עבר המוסד לרוסיה. בדרך הפציצו הגרמנים את האוטובוסים שנסענו בהם לכוון מינסק. אני הסתלקתי מן השיירה בזמן ההפצצה והלכתי לחפש מקום להציל את עצמי. ומאז נפרדתי מן המוסד. הייתי אז בת 15.

ברצוני להזכיר לטובה את הפעלשער סולודוכו, שהיה הנשיא של בית היתומים ודאג לקיומו ולבריאות חניכיו. כשחלה אחד הילדים היה מיד בא למוסד לטפל בו. כמעט יום־יום היה מבקר אותנו וכמובן שכל אלה עשה שלא על מנת לקבל פרס.

עסקני וחניכי בית היתומים

כלל־טוער און קינדער פון יתומים־הויז

לזכרון עולם

תהיינה שמות הנריבים חקוקים על כותלי בית הספר החרדי הזה, שתמכו וסייעו אותנו בסכומים הגונים לבנות בית עבור **תשב"ר** ללמד בו ילדי ישראל תורה ודעת עפ"י מסורת אבות, עם למודים הכלליים, וברוכים יהיו כל המנדבים, אחד המרבה ואחד הממעיט שתמכו לנו בימין צדקם להקים הבית על תלו בנוי לתלפיות בחדרים מרוחים ככל חוקי ההיגיענע.

ראשון תחלה נאמר שבא על יסוד הבנין מעזבון המנוח ר' **אליעזר** ב"ר **יהודא לעווין** ז"ל–**וועלבעטאוועד** ממכירת חנותו שהקדיש על הת"ת . . . . בסך מאתים דולר **200**

ויבדלו לחיים טובים וארוכים כל העושים והמעשים בקבוץ נדבות לבנין הבית הנ"ל, ביחוד ידידנו איש מורם מעם, במדותיו התרומיות, הרב הגאון ר' **אלי' אינזעלבוך** שליט"א רב דביהמ"ד הגדול ברוקלין, נוי-יארק אשר על ידי עמלו וטרחו, ובצירוף הנכבד בן עירנו מר **ירחמיאל וויינשטיין** נ"י, אספו מאחינו בני עירנו הנמצאים בנוי-יארק יותר מחמש מאות דולר. בהם נכללו הנדבות מאנשי „**אשמינא וטראב**" ומן **הפרויען פעראיין**, כלם יעמדו על הברכה . . . . דולר **257**

מאחינו בני עירנו בעיר טשיקאגא באמריקא. אשר בראשם עומד הפרעזעס הנכבד מ"ר **יוסף ארי' ווייל** נ"י, והמזכיר ה' **אלברט לעווין** נ"י נאסף סך מאתים וחמשה ועשרים דולר. וזה עתה קודם הפסח דשנת תר"ץ קבלנו מהם עוד שלש מאות **300** דולר להוצאות כלכלת הבית . . בס"ה חמש מאות ועשרים וחמשה דולר **225**

הגביר הנכבד דעירנו ר' **אברהם סטרוגאץ** . . . . תשעים דולר **90**

יליד עירנו בנוי-יארק מר **ליפמאן** ב"ר **מאיר** נ"י **גארדאן** . . . . תשעים דולר **90**

" " " מר **יקיר** ב"ר **חיים** נ"י **פאליסטין** . . . . שבעים וחמשה דולר **75**

" " " מר **ירחמיאל** ב"ר **שמעון** נ"י **וויינשטיין** . . . . שבעים דולר **70**

" " " מר **אברהם שמחה** בה"ר **מרדכי** נ"י **א'ש** . . . . חמשים דולר **50**

" " " ה' **דוד הורוויץ** לזכר נשמת אשתו **דאָבע** ב"ר **יעקב** ע"ה נפטרה בת נ"ב שנה ח"י סיון תרפ"ט, תנצב"ה, נדב . . . . חמשים דולר **50**

" " " ה' **חיים** (הענריך) **דאָניס** חתן ר' בן ציון גורוויץ . . . . שלשים דולר **30**

ואחרון חביב שהי' הראשון בנדבתו ה"ה הישיש המופלג בתו"י ר' **ראובן** הלוי **קיוועלעוויץ** שלשים דולר **30**

וברוכים יהיו כל הנטפלים והמסייעים לדבר מצוה זו באסיפת הנדבות ה"ה ארוואקאט **אברהם דאָניס**, וה' **יעקב וולאזינסקי**, וה' **אלי' דאווידסאן**. וגם ראוי לקבוע ברכה לעצמו לה' **בן ציון צבי הורוויץ** נ"י מפה, שכל ימי מלאכת הבנין הי' מפקח על עסקי בנין הבית ועל האומנים מעלות השחר עד צאת הכוכבים. זכרה לו אלקים לטובה!

חברי ההנהלה:

אשמינא. ב' סיון תר"ץ.

החיים החברתיים

דאס געזעלשאפטלעכע לעבן

מיכאל פלד / תל־אביב

לזכר אבי משה מרדכי, הי״ד

היה היתה עיר ושמה אושמינה

עיר מחוזית קדומה, נזכרת ביצירה הספרותית של מיצקביץ׳, הסופר הפולני הנודע, במשפט: „סקוביץ׳ מושל מחוז אושמינה״. המלומדים והבקיאים בתולדות המקום והסביבה טענו שהיא קימת הרבה מאות בשנים ומותר להניח שזה נכון. תחילתה מעברו האחד של הנהר „אושמיאנקא״ ושם העירה לפנים „סטרה אושמינה״ ובזמני „פרנצ׳יסקניי״ (פרבר). כבר במאה ה־20 היה זה פרבר של גנים והעיר „המודרנית״ השתרעה מעבר מזה של הנהר. גשר עץ גדול, ארוך ורחב הפריד בין שני החלקים. הישוב מעבר זה הווה את עיר היהודים, המוסדות והאינטלגנציה של הנוצרים.

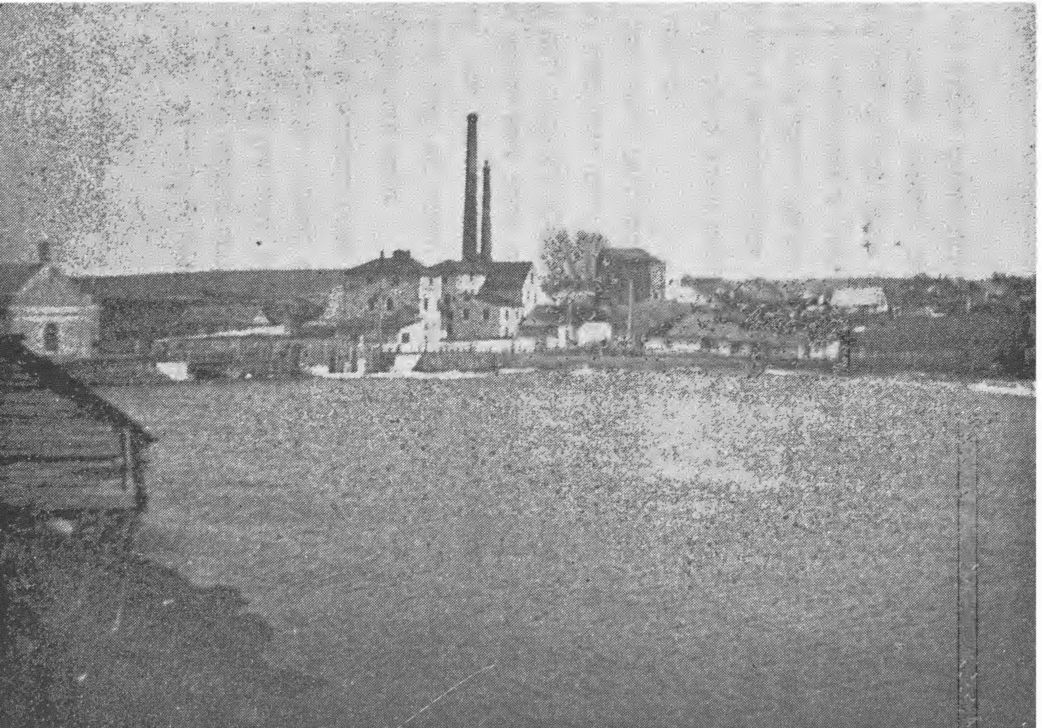
בחלק הגויי, בפרנציסקני, התגורר תמיד רק יהודי אחד, הרי הוא בעל טחנת הקמח. רחוב ארוך ובלתי סלול כשמשני עבריו מתמשכות שתי שורות בתים של גויים בעלי משקי עזר ובאמצע הפרבר נשען אל הנהר היתה טחנת הקמח (של ר׳ רפאל קוצ׳עוויצקי). ברבות השנים קמה ונבנתה טחנת קמח שניה, של אביליוביץ׳, בסמוך לגשר המרכזי, אך ביום מן הימים הגביהו הסכרים, הקימו תחנת חשמל הידרולית, סלקו את הטחנה ואת היהודי שנאלץ לעבור לעיירה הסמוכה זופרני ולפתח שם טחנה אחרת.

בשנים האחרונות נוספה טחנת קמח שלישית, לא על המים, בדרך המוליכה לעיירה הולשן (ע״י משפחת מכניצקי). איני יכול שלא להזכיר את טחנות הקמח, כי עם ילדיהם התרועעתי משחר ילדותי. חביב היה עלי שקשוק המים בנהר והמיתם, קולות הגלגלים המסתובבים, ריחות התבואה שנטחנה ואפילו האבק. לא מעט ספורי ילדות, הזיות וחלומות נשמעו בפנות האפלוליות של הטחנות בעודנו כולנו ילדים.

הגשר אותו כבר הזכרתי, שמש בתור הכניסה והיציאה הדרומית של העיר. הדרך הוליכה ל„בארון״ (שם מקום) ובצומת אותה דרך הוליכה דרך עפר לכפר היהודי „פאוויאז״, שם גרו כשתי עשרות משפחות יהודיות, במרחק 4 ק״מ מהעיר. לא רבים היו האכרים היהודיים בחבל ארץ זה ו„פאוויאז״ היה מהישובים הבודדים.

גשר שני, אף הוא „גדול״ וחשוב שמש כניסה ויציאה מהעיר. הרי זה הגשר המזרחי שנמתח על הנחל „ליילובקה״ שנפל ל„אושמינקה״ וקרוי היה „ז׳ופראנער בריק״, כי דרכו היו נוסעים בדרך לעיירה היהודית ז׳ופראן במרחק 10 ק״מ ומשם לתחנת הרכבת „סאליי״. מזכיר אני תחנת „סאליי״, כי עד כמה שלא יראה הדבר מוזר לאדם בן זמננו, הרי עיר המחוז אושמינה, שכנה במרחק כה רב ממסילת ברזל — במרחק 17 ק״מ.

מאבק מתמיד התנהל שנים רבות בין אושמינה לעיירה סמורגון (במרחק 20

רחוב בארוני — די באַרונער־גאַס

ק״מ בכוון מזרחה) על הזכות למסילת ברזל בתחומיה. עוד מימי „הצאר״ הרוסי נמשך המאבק, ולא הצליחו לשכנע אף את השלטונות הפולניים „המודרניים״.

וגשר שלישי — המערבי — או כפי שכונה „האלשאנער בריק״ והרחוב אליו נקרא בשם רחוב האלשן או „האלשאנער גאס״. משני עברי הגשר שכנו יהודים ורק יהודים ודרך רחובם באו מהעיירה היהודית אולשן — במרחק של 20 ק״מ מהעיר המחוזית. היציאה מן העיר והכניסה אליה מצד מערב לא היו על פני גשר. אלה היו דרך רחוב וילנה — „ווילנער גאס״ — דרכו נסעו לוילנה עיר הפלך ששכנה במרחק 50 ק״מ מאושמינה. הצד המזרחי והמשכו לצד מערב של העיר היה ארוך מאד בצורה של שתי רצועות: הרצועה הפנימית ששוכניה יהודים והרצועה החיצונית — חגורה של גויים שגבלו עם שדותיהם ללא דרכים לעולם הרחוק והקרוב, זה היה כעין קיר ללא חלונות ודלתות. ארוכה, ארוכה היתה העיר וצרה יחסית.

כל האורך התחלק לשני רחובות. רחוב זופרן, מהכניסה המזרחית (מצד הגמנסיה הפולנית לשעבר ששמשה כ„בית הסוהר החדש״ — „די נייע טורמע״ (בזמן שלטון הצאר), עד למרכז העיר, היינו: השוק וכל המקיף אותו ומעבר השני של השוק בהמשכו, החל רחוב וילנה — וילנער גאס — שכפופו הראשון לצד ימין ע״י בית חיים בערמאן (אקרעצמע) וכפופו השני שמאלה ע״י ביתו של יקיר קאמפ, כשממול „הקרעצמע״ של משפחת קוזלובסקי (די אליחויקער — שהיתה להם מאפיה מפורסמת בלחם השפון). והמשך הרחוב עד בית־החרושת לעבוד עור של קאצער וממול ביהח״ר לעבוד עורות של מיאסניק. ובאמרך „השוק״ הוה אומר: רבוע גדול גדול מוקף חנויות של יהודים וחצוי ע״י חנויות קטנות של יהודים — „עלמערלעך״ ולגבם צמודים עם הפנים לאחור כל חנויות הברזל של יהודים. נראה, איפוא, השוק כאילו יהודים שלטו בו, אך לא כן; מצד מזרח עמדה הכנסיה הפרובוסלבית ומצד דרום הכנסיה הקתולית. כזקיפים עמדו — כדי להזכיר שאין השוק של היהודים. מצד צפון היה בית־כנסת, בית מדרש „וקלויז׳ין״ — אך אלה הצטנעו בתוך סמטה, למען לא יזדקרו לעיניהם של שונאי ישראל.

כל השטח עליו היתה בנויה העיר, היה שייך לפנים לרוזן הויטיין — צ׳פסקי — ממוצא גרמני ובתקופת שלטון הרוסים שלמה העיירה מסים סמליים „ארנונה״ כסימן לאדנות, אם כי היו חוזים ל־99 שנים, כך שאף פעם לא יכול היה „הגרף״ לנשל אדם ממגרשו.

בימי שלטון הפולנים קבל הגרף צ׳פסקי סכום חד־פעמי ונפסקה אפילו התלות הסמלית.

האוכלוסיה בעיר מנתה כ־10 אלפים נפש, מזה כ־6 אלפים יהודים והיתה „סכנה״ שהרב היהודי ינהל את השלטון המוניציפלי בעיר. התחכמו הגויים וצרפו לשטח השפוט העירוני מספר כפרים כגון „פאנווילישקו״, „סביינטיידוך״, לילובקה ועוד. וכך באופן מלאכותי יצרו רוב נוצרי וראשות העיר היתה תמיד בידי נוצרי. אך היה סגן יהודי, והוא ר׳ אברהם סטרוגץ ז״ל, אחד מנכבדי העיר והעשיר ביותר. וכאן המקום להזכיר שמותיהם של יהודים חברי מועצת העיר. (לא את כולם אזכר). אברהם סטרוגץ, אליהו קמנצקי, אלחנן שריידר, אהרון סולודוכא, מאט׳ל סולודוכא, נחום לעווין ויוסף גולעמבא.

על קפוחם המשווע של יהודים תעיד העובדה, שלמרות הרוב היהודי באוכלוסית העיר, לא הועסקו יהודים במשרות כלשהן ע״י העיריה. יהודי אחד בלבד ורק אחד עבד בשרות העיריה והוא אלתר בקר ז״ל וזה בהשפעתו האישית של סגן ראש העיריה היהודי אברהם סטרוגץ׳ ז״ל שקרב את האיש ודאג לו.

אושמינה לא היתה עיר תעשיה מפותחת, רובה ככולה מסחר, חנונות, תגרנות ומלאכה. לא קשה למנות את מפעלי התעשיה. מקום ראשון תפס ביהח״ר לספירט, שמרים ומנסרה לעצים של האחים אברהם ודוד סטרוגאץ. מפעל זה העסיק לרוב פועלים נוצריים. רק עובדי המנהל, המשרד ומחלקת החשבונות היו יהודים.

במקום השני אפשר למנות את בתי החרושת לעבוד עורות שבעליהם היו: ברוך בונימוביץ, מיסאניק, בקר, קאצ׳ער וחיים גורדון. בס״ה 4 בתי־חרושת. היו גם מספר בתי מלאכה קטנים אחדים. רוב הפועלים בבתי־חרושת אלה היו יהודים ומעוטם נוצרים. בשנים האחרונות החלו פועלים יהודים נושרים ממלאכה זו.

אשר למסחר בקנה מדה גדול יש לציין 3 ענפים: יערות, פשתן וסוסים. (אחד מסוחרי הסוסים היה משווקם גם לאנגליה וסוג מסויים למכרות). העסקים המנויים לעיל העסיקו כ־150 משפחות, כולל: פקידים, סוכנים, מתוכים ו„נאמנים״. אין, איפוא, לראות את העיר כעיר תעשיה במיוחד ואף לא כמרכז למסחר מפותח, רחב ומקיף. רבה היתה החנונות, התגרנות והמלאכה. לעומת האמור לעיל רבו בעלי המלאכה בעיר. המקצועות: חייטות, נגרות, צבעות, זגגות, ספרות, אפיה, נפחות ומסגרות — היו בידי יהודים בלבד וגם רוב הסנדלרים ובעיקר המומחים היו יהודים. כל האיטליזים (רח׳ מיוחד) היו של יהודים. כל היתר היו בעלי חנויות גדולות וקטנות, מכל הסוגים הגודל וההיקף וכן תגרנים. כולם התקיימו בחלקם מהאוכלוסיה המקומית אך לרוב צפו בקוצר רוח לימי השוק (ימי שני וחמישי) ו„ירידים״ — שהיו מכנסים אלפי כפריים מהסביבה הקרובה והרחוקה. הייתי אומר שאין לה לעיר זו להתפאר בעשרה, רובם ככולם ממעמד הבינוני היו ובחלקם עניים. אך „ייחוס״ היה להם. משום מה כונו תושבי העיר בשם „שלכטה״ — מלה פולנית שפרושה אצולה. אפילו אינה עשירה בנכסיה, הרי היא אצילה במנהגיה, אורח חייה, תרבותה ושאיפותיה.

ועוד פרט מענין על הרכב האוכלוסיה

רבים מתושביה היו ממגורשי הכפרים בתקופת שלטון הצאר הרוסי. יעידו על כך שמותיהם, שלא כונו לפי שמות המשפחה, אלא לפי הכפרים מהם גורשו ובאו להשתקע בעיר. כגון:

ר׳ ז׳ושע דער ז׳וקיער (פרסקי)	שבא מהכפר ז׳וקי.
ר׳ אישיע דער קאלצינער (דודזון)	שבא מהכפר קאלצ׳ון.
ר׳ אישיע דער קאמינקער (שפירא)	שבא מהכפר קאמינקע.
ר׳ חיים דער וויגאדער	שבא מהכפר וויגאדא.
דער אליחויקער (קאזלאווסקי)	שבא מהכפר אליחויקע.
ר׳ לייבע דער דארז׳ער (קארפ)	שבא מהכפר דארז׳.
די לודיער (2 אחים מינץ)	שבאו מהכפר לודי.
ר׳ מאט׳ל דער וואלטופער	שבא מהכפר וואלטופי.

ר׳ בער׳ל דער סקריזימער	שבא מהכפר סקריזים.
ר׳ וועלוול׳ל דער גרינציער (גורביץ)	שבא מהכפר גרינצי.
ר׳ יאשע דער וואשעוויצער	שבא מהכפר וואשעוויצע.
ר׳ אהרן דער בארצער	שבא מהכפר בארציי.
ר׳ לייזר דער וולבעטאוער (לעווין)	שבא מהכפר וולבעטאוו.
ציפע די אלגעצישקער	שבא מהכפר אלגעצישקי.
ר׳ חיים דער רעמונער (שוטאן)	שבא מהכפר רעמוניי.
דער קראפישקער	שבא מהכפר קראפישקי.
ר׳ לייזער דער קאזלינקער	שבא מהכפר קאזלינקי.
די לויצער	שבא מהכפר לויצע.
ריבע ואסתר די גרייזז׳יסקער	שבא מהכפר גרייזיסקי.

ואין אלה כולם, מחנה גדול על בניהם, בנותיהם, נכדיהם ויתר צאצאיהם והנלווים אליהם; מחנה גדול של אנשים פשוטים, ישרים ועמלים שעדיין עלה מהם ריח השדה, כולם נכרתו, רק מתי מעט השרידים ותהיינה שורות מעטות אלה להם לזכר חלק נכבד של קהילה שהושמדה. בשטח המקצועות החפשיים תפסו היהודים לאו דוקא את המקום הראשון. לא היה במשך שנים רבות אף רופא יהודי אחד במקום. (היה מזמן לזמן נסיון מצד רופא יהודי להשתקע בעיר, אך הדבר משום מה לא הצליח). זכור אחד רופא ילדים, הד״ר לעווין, אחיה של סוניה סטרוגאץ, שהעתיק מקומו לוילנה וכן נסיון מצד רופא אחד ושמו ד״ר גיליס, אך לא שהה זמן רב במקום. הרפואה נמצאה איפוא, בידי נוצרים.

עד למלחמת העולם הראשונה היו שלשה עורכי דין יהודיים בעיר (אם אינני טועה היתה סמיכותם מוגבלת לדינים אזרחיים) הלא הם: ר׳ מאיר קוזלובסקי, ארקאדי אבעליוביץ ושמידט — כולם זכרונם לברכה!

לא בהרבה השתנה המצב בין שתי מלחמות העולם. לעומת זה היה מספר ניכר של מורים ומלמדים וכן מנהלי חשבונות, שעבדו במוסדות יהודיים בלבד. לא היה אף מהנדס אחד ואף לא טכנאים הקשורים במקצוע הבנין והאדריכלות. יתכן שהסבה לכך שלא היה להם דורש. שני בתי מרקחת, שבעליהם היו רוקחים מוסמכים בס״ה. האחד של נוצרי והשני של דבורה מאטוק, בתו של המלמד הותיק והנודע ר׳ פייווע. יתר הארבעה היו מוגבלים ע״י השלטונות במכירת תרופות מוכנות וארוזות ע״י מוסדות רפואה מוסמכים מהחוץ, הלא הם של ר׳ יצחק קוזלובסקי, אסתר שיינע לעווין, נאטל דאנישעווסקי ואחד שעבר מיד ליד: ראשיתו של הגב׳ מינדלסון, עבר לידי פיווע סולודוכא ולאשר קאמין.

כן היו בעיר שני פעלדשער־ים מצליחים ופופולריים מאד, הרי הם ר׳ אהרן סולודוכה, עסקן ציוני וצבורי פעיל, והשני לו גורביץ. אליהם נהרו יהודים וגם גויים ושמם הלך למרחוק. גורביץ הפעלדשער היה יהודי גברתן, אדם גאה ואחד מגבאי בית הכנסת (ולא להחליף בבית המדרש, שם היו גבאים אחרים).

מבין מנהלי החשבונות ראוי להתעכב במיוחד על אחד והוא יהושע (אישיע) קפלנוביץ. אישיות מענינת ביותר, מלבד שהיה מומחה גדול במקצועו, אדוק ביושר לבו, עד שלעתים היה כצנינים בעיני עסקנים חובבי „קומבינציות״; היה

האיש משכיל מאד וטפוס של פילוסוף במובן החיובי של המושג. לא קל היה לעמוד בפניו בוכוח בסוגיות שונות של אמונה, אידיאלים ומציאות. איש יקר, הוגה דעות שאין לו סדן לרקע ולחשל דעותיו. על כל פגישה אתו ברחוב שמחתי, כי שופע היה האיש דעות מקוריות ביותר, ומענינות מאד. הוא אבי האחיות דינה, רעליה וסוניה קפלנוביץ, הידועות ומקובלות על כל השכבות בעיר.

הגולה היתה מאורגנת

„הקהילה היהודית", המוכרת בחוקת המדינה של הרפובליקה הפולנית, היתה הגורם החשוב ביותר בחיי החברה המאורגנת. פולין היתה מדינה דמוקרטית והכירה בזכויות המעוטים לעצמאות קהילתית ותרבותית. הפרוטוקולים של ישיבות הנהלת הקהילה, מועצתה ואסיפותיה נרשמו ביידיש ללא צורך בתרגום שוטף לפולנית. בגבולות החוקה יכלה הקהילה היהודית לפעול באין מפריע. למעשה הצטמצמו פעולותיה לסעד והקצבות לחינוך יהודי מכל הזרמים.

למרות שהציונים היוו רוב גדול באוכלוסיה המקומית, אף פעם לא נמנה יו"ר הקהילה של הציונים, כי לא במעט פעלו כאן השלטונות הפולניים מאחורי הקלעים. אדם שחשוד היה באהדה בלבד לציונות לא נבחר כראש. כמובן בין הפרנסים היו ב"כ זרמים חברתיים שונים. מן הראוי לציין שה„יידישאים" הלכו תמיד בקואליציה עם „אגודת־ישראל" וסתם יהודים נגד הציונים ומצער הדבר שלמרות ציוניותה של העיר היו הם במיעוט. במשך שנים שמש כיושב ראש הקהילה ר' פרץ כ"ץ הי"ד.

בעלי המלאכה היו מאורגנים בשני ארגונים נפרדים, האחד חבריו ציוניים ובראשו משה מרדכי קוצביצקי הי"ד, והשני אנטי ציוני ובראשו מאט'ל סולודוכא

הספריה

הי״ד. במדה וידוע לי, לא רבה היתה הפעילות השוטפת אך עצם קיומם של שני ארגונים לבעלי המלאכה אישר את הניגודים החברתיים והאידיאולוגיים.

שני מוסדות כלכליים חשובים היו קיימים: הבנק העממי (פאלקס באנק) ומוסד „גמילות חסדים״. להלכה, זכאים היו היהודים במדינת פולין להעזר מבחינה כלכלית ע״י המוסדות הכספיים הממשלתיים, אך היה זה להלכה בלבד. מעולם לא הצליח יהודי להעזר ע״י מוסד ממלכתי כלכלי וכספי, וטובה גדולה עשו השלטונות ליהודים שהרשו להם לקיים מוסדות משלהם בפקוח קפדני ממשלתי. בראש הבנק עמד ר׳ אברהם סטרוגאץ הי״ד. בנק זה היה מבוסס על מניות של יחידים, תרומות של אחינו בני ישראל באמריקה ודמי עמלה, היה סעד ועזר לכל הזקוקים להלואות ופעולות בנקאיות שונות. כמובן שאין להזכיר בנשימה אחת את שני המוסדות. השני אפיו ומטרותיו שונות במהותן אם כי המשותף הוא סיוע כספי באמצעות הלוואות.

אגודת „גמילות חסדים״, מוסד המעניק הלוואות ללא רבית, נוסד והתקיים על תרומות, דמי חבר ועמלה. בו היו נעזרים אלה שמצבם החמרי קשה ביותר. בראש מוסד זה עמד במשך שנים רבות ר׳ שאול מיליקובסקי הי״ד.

במשך שנים רבות הביא מוסד זה עזר חיוני לנזקקיו ביחוד בימים שלפני שוק או יריד.

עוד היה מוסד רשמי מוכר ע״י השלטונות והוא ארגון הסוחרים. „ענקי״ המסחר בעיר לא נמנו על חבריו אך מספרם קטן היה, לעומת זה היו חברים בו גם בעלי חנויות או אם אפשר לכנות כך — המסחר הזעיר.

קשה לקבוע את התועלת הממשית שהעניק ארגון זה לחבריו, אך נסף

פעילי הקק״ל בימי כנס
במרכז: מר גרבובסקי ז״ל, ד״ר צינצינאטוס ז״ל, היה עורך „די צייט״ עתון יומי ציוני בוילנה
אַקטיוויסטן פון קרן־קיימת

בהם מקצת בטחון עצמי, סגולת כל ארגון. ארגון הסוחרים וארגון בעלי המלאכה היו מיוצגים במועצה המחוזית הצבורית שע״י לשכת מס ההכנסה. הם נקראו „שמאים". ה„שמאים" האלה היו לחוצים ע״י שני הצדדים. המלאו תפקידם באמונה? יש להניח שכן. ראש ארגון הסוחרים היה רבי אלחנן שריידר.

לא היה במקום אגוד פרופסיונלי של פועלים, כי מספרם בין היהודים היה מועט. כן לא היתה הסתדרות פקידים מאורגנת. ודאי שלא חסרו התנגשויות בין נותני עבודה למקבליה אך לא שמעתי על שביתות. „זקנים" ספרו שרק ב־1905 היו שביתות („זאבאסטאווקעס" בלע״ז בצבע יהודי). אלה היו הארגונים הגדולים, הרשמיים והרשומים אצל השלטון וגם נבדקו על ידם.

מלבד זה לא חסרו „חברות" שונות, כמו „לינת הצדק", שנתנו עזרה מרובה לנזקקים ע״י הקצבת תרופות חינם, השתתפות באישפוזים ואף ע״י תורנות לעזרת מקרה קשה. לימים חדלו להבחין בין „לינת הצדק" ו„בקור חולים". אף חברה לטפול באסירים יהודיים נתקיימה, שברבות הימים קיים אותה בגופו ונשמתו יהודי אחד בלבד ועוד בודדים עוזרים על ידו. ועוד היו חברות סעד שונות. יהודי הגולה ידעו לארגן חייהם וזה שקיימם בגלותם הקשה.

הם היו אידיאליסטים

עירנו אושמינה לא הצטינה כעירישה מגדלת אישים חשובים והוגי דעות בעלי שם. היו ודאי קהילות בתפוצות הגולה שהוו ממש מבוע לגדולים מפורסמים. אמנם היו בודדים ששמם יצא למרחוק, אך לא רחוק מאד. אין כמעט זכר לגאונים, עלויים או מלומדים בעלי שעור קומה שנתן ברשימה זאת להתגאות בהם, לשייך עצמנו לאילנות אלה.

הקדמה שבענוה, יחשבו, או שמא אני הרושם איני יודע או לא שמעתי והרי „לא שמעתי אינה ראיה". יסלח לי, אשמח מאד אם ימצאו בני עיר שידעו לתקן הערותי הנ״ל. אכן, גאונים אינם ידועים לי, אך אנשים טובים צנועים, משכילים ובעלי שאר רוח היו והיה מספרם רב בכל רבדי האוכלוסיה היהודית.

כמעט ולא אוכל לספר על אלה שלפני מלחמת העולם הראשונה, כי אם גם הגיעו אלי שמועות כל שהן הרי היה זה זעיר פה וזעיר שם, ולא ארשה לעצמי להתיחס לאותה תקופה. אולם ידועה לי היטב התקופה שבין שתי המלחמות.

המפלגתיות במובנה המצומצם של המלה לא היתה מפותחת; האם מחוסר מנהיגות מתאימה או שמא הספקנות הפקחית של ההולכים בראש כל מחנה. לא יחסו חשיבות מרובה ביותר להתפלספות הפוליטית או אולי המחסור באנשים בעלי רמה פוליטית גבוהה, השכלה וחינוך פוליטי מגובש אלה קבעו את הרמה הבינונית הצנועה.

היו מפלגות ציוניות ותו לא. הבלתי ציונים כמעט ולא הגדירו עצמם כחברי מפלגות כגון „בונד" „פאלקס־פארטיי" ועוד. אלה המתנגדים לכל זרם ציוני

שהוא, היו מאורגנים בחברות תרבות מסוימות כגון „יידישאים" וזרם דתי. אמנם באופן כמעט רשמי היו קיימים „ציונים כלליים", „צעירי ציון־אחדות", „המזרחי". אך כל זה כמעט ולא השפיע על התסיסה הפוליטית בנוער.

כל אלה שנמנו לעיל היו מאורגנים בחברת „תרבות", קק"ל וקרן היסוד והיוו נציגות של זרמים פוליטיים כביכול. אך כמעט ולא התקיימו אספות פוליטיות בהן באו לידי בטוי אידאות מפלגתיות מגובשות ואידיאות של הכרה מעמדית.

העדר מחנה פועלי תעשיה, פועלי בנין ושכירי יום אחרים ודאי שהיוו גורם מעכב להתפתחות פוליטית רב גונית, ענפה ותוססת.

רוב השכירים היו מועמדים להיות באחד הימים בעלי מלאכה — נותני עבודה כביכול — שבעליהם בהווה אף הם לא שפרו חלקם בחיים. לא נמצאו, איפוא, בתנאי העיר הבינוניים נושאי דגל מהפכה או ריאקציה, כפי שזה התפתח באופן טבעי בקהילות אחרות.

ודאי שהיו נושאי דגל קיצוניים במחתרת, אלא שאף הם היו „סלוניים" ולא פועלים ממש. שירי הפועלים, המהפכה וחזון המחר שרו „אינטליגנטים" שלא תמיד עוררו אמון באנשי השכבה העמלה ממש.

חלק נכר מאנשי המקום השתייך למחנה הציוני על כל זרמיו.

לנושאי הציונות, התרבות היהודית־העברית ושוחרי הלשון העברית אקדיש מספר שורות. כי ראויים אלה לציון ולזכרון. מה גם שרבים מהם לא נשאר להם שריד ופליט.

— אהרן סולודוכא (הפעלדשער) יו"ר הציונים הכללים ומספר חברי הועד, ביניהם ליפמן מכניק, פייווע סולודוכא, נחמיה פרסקי, שמעון בער לעוין, שלום שרירא, נאטל טאבאריסקי ועוד היו הנציגים המובהקים של המפלגה הציונית סוציאליסטית צעירי ציון־התאחדות. „המזרחי" כמפלגה, אפשר לומר שלא היה קיים. קיים היה „החלוץ המזרחי" שרכז מספר מכובד של צעירים ומבוגרים יותר ואף שלח חברים להכשרה ומהם אף זכו לעלות ארצה. אנשים טובים, שומרי מסורת אבות היו, תרמו לא מעט לתסיסה לאומית מודרנית והיוו מסגרת חברתית נאותה והגונה מתוך חיי עוני וסכנת ניוון.

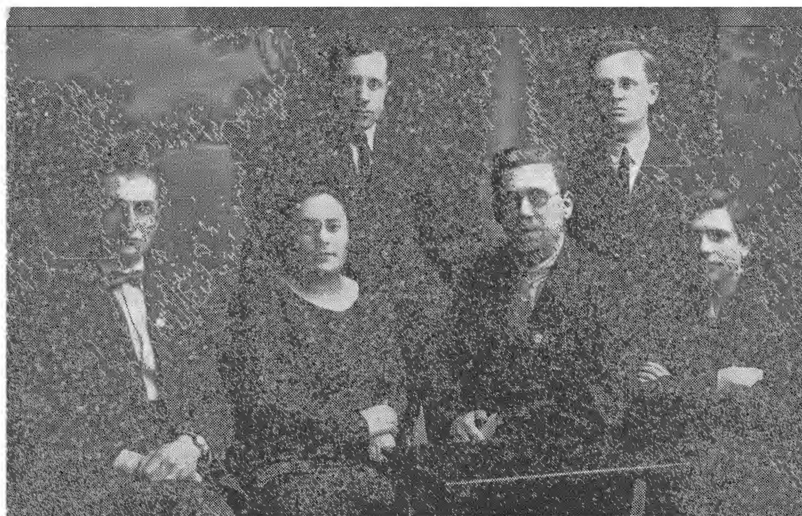
קיים היה „החלוץ" והחלוץ הצעיר (בני נוער ממש), רשומם היה ניכר ואף הם תרמו לקיומו של מוסר חברתי, פתוח חזון ושאיפות נעלות יותר. התנועות הנ"ל היו סכר בפני התבוללות בדרך; אדישות ויאוש מדעת ושלא מדעת.

קיימת היתה גם תנועת נוער השומר הצעיר. תנועה רעננה ותוססת שרישומה היה נכר ביותר.

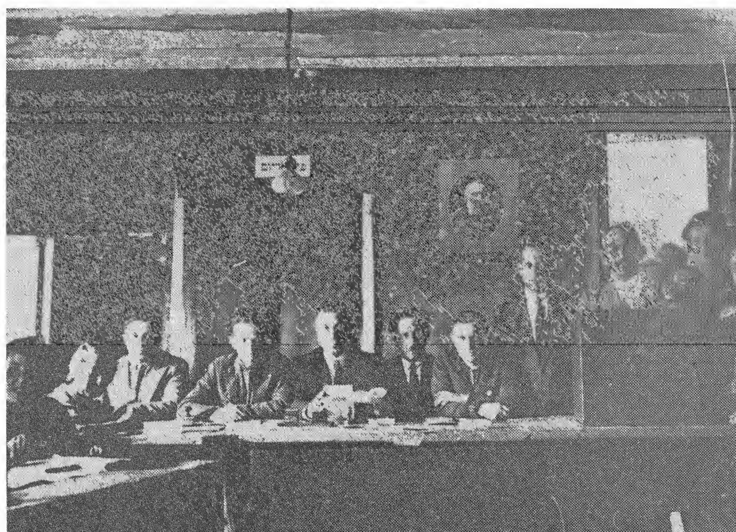
קשה לדבר על אגודת ישראל כעל מפלגה פוליטית מאורגנת כהלכה. היו יהודים שנטו לאידיאלוגיה הזאת ובראשם מאיר ואסילסקי הי"ד. טפוס של למדן מוזר ו„אגודאי" לוהט בדבקו במחנה המתנגדים. הצטרף גם יהודי מכובד ביותר ר' יהודה איד'ל ציזלינג ששר בשעתו את שירי ציון.

כל האמור לעיל הווה תאים תאים של פעילות חברתית תרבותית וסוציאלית וכל שעסקו בכך, אף לא שערו את גודל המעשה.

הארגון החברתי, הלאומי, הציוני והתרבותי היתה חברת „תרבות" שמוקדי

ועד קפא"י (קופת פועלי א"י)

ועדת בחירות לקונגרס ה־י"ז

דער וואַל־קאָמיטעט צום 17־טן קאָנגרעס

התענינותה היו ביד״ס העברי „תרבות״ באושמינה, ספרית „תרבות״, שעורי ערב למבוגרים ולנוער בלשון העברית וכן קיום חוג דרמטי בעל רמה גבוהה.

בארגון חברתי זה (תרבות) נפגשו אנשי כל הפלגים, הזרמים והאידיאות ופעלו מתוך מסירות נפש והקרבה על קיום היקר להם.

התרופפות המוסר בדור הצעיר סכן בפועל את ההכרה הלאומית והתרבותית והגיעו לסף התנונות. טובה עשה הקב״ה למבוגרים וצעירים כאחד שהוריד להם את האידיאה הלאומית ציונית על כל גווניה ופלגותיה והם מצאו בזה עוגן הצלה לנשמה הכמהה והמדלדלת בנסיבות ותנאי הזמן ההוא.

בית־הספר העברי „תרבות״ ראשיתו והתפתחותו ראויים לשורות מיוחדות. ראשיתו „בחדר מתוקן״ וסיסמתו „עברית בעברית״. מאחר והייתי מתלמידיו הראשונים זכורני את המייסדים, והם היו שלשה: קלמן ז״ל שאת שמו הפרטי איני זוכר ויתכן שגם לא ידעתי, שלמה רודניק (אח״כ מאירסון, ראש עירית חדרה לשעבר) ודיד חדש הי״ד, המיסד והמנהל הראשון במשך שנים רבות את בית הספר „תרבות״.

„החדר המתוקן״ נפתח בשנת 1914 ועם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בטל ועבר מן העולם. מנהלו קלמן עזב את העיר לפני כבושה ע״י הגרמנים והמורה רודניק עלה ארצה. בודד נשאר דוד חדש, האידיאליסט המסור והמאמין שהקים בזמן הכבוש את בית־הספר העברי הראשון בעירנו. הוא היה הולך מבית לבית כמטיף שאינו יודע לאות ועמלו נשא פרי. יהי זכרו ברוך ושמור בצרור השמות שהעלו את חייהם על מזבח החיית הלשון העברית.

באותו זמן היה קיים בי״ס ממלכתי פולני פתוח לכל (בי״ס עממי) וחינם, אך היהודים העדיפו לשלח ילדיהם לבתי״ס יהודיים (בעיר היה גם בי״ס „יידישאי״ וכן בי״ס של אגודת ישראל) תמורת תשלום בתנאי דיור וציוד גרועים וגם משוללי זכויות לעבור לתיכון ממשלתי ללא בחינות מיוחדות.

כן, היה דור של אידיאליסטים שלא ידענו אולי להעריכם כראוי, גם הורי ישראל וכן מוריו שחיו בדחקות ידעו להקריב מעצמם ומשלהם למען ההכרה היהודית לאומית על כל גווניה וזרמיה.

ראוי להזכר ברשימה זאת „בית היתומים״. לכאורה מוסד סוציאלי מובהק שנוסד עם תום מלחמת העולם הראשונה. מנהלו מהיום הראשון להוסדו היה שלום שרירא הי״ד, אך קיים היה מסביב לו מאבק פוליטי קשה ולעתים מר. בכדי לרכוש השפעה על חינוכם של ילדי המוסד נאבקו: אנשי אגודת ישראל, „יידישאים״ וציונים כשיד האחרונים על העליונה בזכות המנהל שהיה ציוני.

זוטות

אכסניות של יהודים

סתם אכסניה, („קרעצמע" ביידיש) הכונה לאכסניות דרכים. בימים ההם כשהתחבורה נתקיימה בעזרת סוסים ועגלות, נחשבו המרחקים בין עיר לעיר „גדולים". המרחק בין אושמינה לוילנה, היה 50 קילומטר. אמנם את המרחק עברו ביום אחד, (לעתים בימים גשומים או ימי חורף אף ביותר), אך ללא חניות בדרך, היה זה בלתי אפשרי. היה הכרח לתת נופש לבהמה ולאדם (העגלון), אך גם הנוסעים נזקקו לחילוץ עצמות. הנה כי כן, היו מפוזרות לאורך הדרך אכסניות דרכים (קרעצמעס).

אכסניה ראשונה כזאת, נמצאה בקילומטר ה־10, והיתה שייכת ליהודי ושמו בער׳ל מרובנה־פאלע (בער׳ל דער „רובנע־פאלער").

כאן היתה חניה ראשונה. כאן אכלו ארוחת בוקר דשנה, ממאכלי חלב טריים וטעימים, וכן היו מאביסים את הסוסים, משקים ומתירים במקצת את הרתמות.

אכסניה שניה היתה בקילומטר ה־17. הדורה מן הראשונה, ובעלי האכסניה, משפחת כץ, נהגו במידה מסויימת של „יחסנות". כאן סעדו כשמפה לבנה כשלג פרוסה על השולחן, הדבור היה בנוסח עירוני במקצת, ולא בסגנון הכפריים.

האכסניה הבאה היתה בכפר הגדול „מעדניקי". כאן, משום מה, לא היו מרבים לחנות. למה, לא אדע. אולי משום שתכפו האכסניות.

חניה נוספת היתה בכניסה לכפר „קריזאווע". בעלה, יענק׳ל דער „קריזאוווער", היה יהודי תמים, ישר דרך, וקפדן גדול בכל הנוגע לאירוח.

תחנה אחרונה היתה בעיירונת של כמה עשרות משפחות יהודיות. שמה: „מוראוואנה — אושמינקה". לפי השם צריכה היתה להיות מוקפת חומה, ונהר אושמינקה צריך היה לעבור בתוכה. אך לא היה סימן לשניהם. לא אדע את פשר השם המושאל. מזכיר אני את כל אלה, כדי להציב זכר לאותם יהודים תמימים וישרי דרך, אשר התגוררו כבודדים ושמרו על יהדותם וכבודם. כן מן הראוי לרשום, ולו ברמז, על אורח החיים של אותם ימים. עם אורח החיים שחלפו, נעלמו מן האופק והחיים גם יהודים אלה.

אך לא רק לאורך הדרכים עמדו אכסניות שבעליהם יהודים, גם בתחומי העיר אושמינה עמדו אכסניות במבנים רחבי מידות.

יש לקבל בוודאות שניתן ללמוד מכך על התרחבות והתפשטות השטח העירוני. מטבע הדברים שאכסניות עמדו, בדרך כלל, בכניסה לישובים ולא בתחומם. נקח לדוגמה את האכסניה של משפחת קארצמער ברחוב ז׳ופרני: היה זה הקצה המזרחי של העיר, רק במאה ה־20 התפשטה העיר מזרחה עד מעבר לנהר „ליילובקה". היתה זאת סביבה של גויים, ורק משפחות בודדות של יהודים גרו בשטח. לימים ניסתה העיריה הפולנית להעביר לסביבה הזאת את השוק העירוני שנמצא בטבורה של העיר, מוקף יהודים, על ידי כך היו מנשלים את היהודים מעמדות פרנסתם.

נזכור את האכסניות של משפחות: מרדכי אפט, אהרון שמוקלר, שמעון באקשט

וחיים ברקמן, שעמדו בקטר די קצר, והיוו ללא ספק את הקצה הנגדי של העיר. לימים פרצו הלאה, ובנו הרחק הרחק, עד בית החרושת לעורות של משפחת קאצ׳ער, כשממול נמצאת כעין אחוזה קטנה (ובית חרושת לבורסקאות) ששייכת היתה למשפ־חות מיאסניק ודוד בעקער. לא יתכן להזכיר „אחוזה" זאת שנקראה בלשון יידיש „דער הייפל", היינו „חצר" בתרגום, מבלי לציין את כח המשיכה למקום זה, למיטב הנוער היהודי שבעיר. ולא רק הבנות הנאות בלבד היו המניע (אם כי „מניע" חשוב ביותר), אלא שגם הורי הבנות והבנים של המשפחות מיאסניק ובקר ידעו להתחרות בבנותיהן ובניהם, בהיותם מארחים למופת, שביתם פתוח תמיד, ובסבר פנים של חיבה קבלו את פניך. אפילו אספות נוער וערבי בלוי רבים נתקימו בבתים אלה.

בהתרגשות מיוחדת הנך נזכר בכל אלה, וצר לך עד מעמקי הנפש על אבדן כל אלה שבמחיצתם היה כל כך טוב. יהי זכרם ברוך.

ימים של גיוס וגייסות

לא כבימינו אלה היה מאורגן גיוסם של חייבי השרות בצבא. בהשואה לזמננו נראה כאילו התרחשו הדברים הבאים לא במאה הזאת, כי אם בעבר הרחוק רחוק. אז, בימים ההם, בזמן שלטון הצאר הרוסי, היה הנוהג להזמין את חייבי השרות בצבא לעיר המחוז.

בימים לאחר חג הסוכות, היו נוהרים הצעירים מכל הכפרים והעיירות שבתחום השפוט המחוזי, העירה לגיוסם. חייבי השרות שבכל מקום, לא היו מופיעים כיחידים, אלא בקבוצות מובאים על ידי מוכתר המקום, האחראי להופעתם והתיצבותם. באלפיהם היו ממלאים את רחובות העיר והאכסניות. ימים על ימים היו מסתובבים באפס מעשה עד הגיע תורם להופיע בלשכת הגיוס לבדיקה ולקביעת גורלם. אלה שנמצאו ראויים לשרות, היו נכלאים מיד בקסרקטינים ארעיים, עד השלחם למקום שרותם, למרחקים.

בלוית משמר של חילים היו מכתתים רגליהם עד שהעלום לרכבות משא, והעבירום למקומות שנקבעו להם.

ימים אלה, „ימי הטירונים" נקראו, היו ימי פרנסה ופדיון לתושבים היהודים, אך גם ימי חרדה וזועה.

למרות האיסור למכור משקאות חריפים, היו „שקצים" אלה מצוידים ב„וודקא", ומשהשתכרו, החלו לעשות שמח: בוזזים והורסים כל אשר נמצא בדרכם. לא הועיל „טיפולם" של מפקחי המשטרה, מושל המחוז וקצין העיר, אשר שוחדו מראש. הבהלה והמהומה היתה רבה. בנות לא היו מעיזות לצאת לרחוב, ודלתות ננעלו עם ערב.

אך רווח והצלה היו באים מבין היהודים עצמם. עגלונים, קצבים וסתם בחורים אמיצים שבראשם גברתנים כגון לייבע באגאד (סוחר יערות), ובן־ציון גורביץ החובש, („פעלדשער"), אברהם טעפער הבורסקאי ועוד... כשהם מצוידים באלות ו„אגרופי ברזל" היו יוצאים לרחובות ו„מרגיעים" את המשתוללים. כדי שלא יאסרו

באשמת התנפלויות על נוצרים כשרים, היו „מורחים" ידי פקידי הרשות ומושליה ב„מתנת יד" הגונה, היינו שוחד.

יזכרו לטובה, כל אלה ששמרו על כבודם של יהודים, רכושם, ושלמותם.

אך היה גם פרק יהודי שחור בימים אלה. גם יהודים נלקחו לצבא. אמנם מספרם לא היה רב ביותר, אך העיק על הקהלה. „בגזרת הגורל" היו נלקחים בחורים מבין עניי העם ופשוטיו, לעתים בנים שפירנסו הורים זקנים, אחים ואחיות קְטנים.

תקופת השרות היתה ארוכה, (ארבע שנים), ציוד לדרך היה נחוץ מאד מאד, וגם להשאיר כסף בבית. היה זה מחובתה המוסרית של הקהילה לעזור למסכנים אלה. על רקע זה היו פורצים סכסוכים קשים בין המגויסים ומשפחותיהם לבין בעלי הבתים בעיר. היתה זאת תופעה שכיחה שבבית־הכנסת היו מעכבים את הקריאה בתורה, נשמעות צעקות עד לב השמים ועד לתגרת ידים היו מגיעים אלה, ואולי היתה גם „תקיפות" בעל־ביתית, כך או אחרת, מהומה ומבוכה שררו בימים אלה. לאט לאט היו מתפשרים, עוזרים ומתפייסים.

לאחר שעברו ימים אלה, שנמשכו כחודש, היה משתרר השקט ודממת בית־קברות היתה יורדת על העיר לאחר הרעש הגדול. כך עד לעונת הגיוס הבאה, והוזר חלילה...

מיכאל פלד

זאב בקשט / ירושלים

ביקור חולים ולינת הצדק

המשותף לשני המוסדות הנ"ל הוא זה ששניהם טפלו בהגשת עזרה וסעד לאדם בזמן חליו.

הביקור אצל חולה — כשלעצמו — נחשב למצוה גדולה ומוצאים אנו על כך כבר בתלמוד כמה אמרות כגון: „המבקר אצל החולה נוטל אחד מששים בצערו", „כל המבקר חולה ניצל מדינה של גיהנום" וכו'.

אבל חברת „ביקור חולים" עסקה לא רק בביקור החולה, אלא גם בהגשת סעד ממש, כגון: תשלום לרופא בעד ביקורו אצל חולה וקנית התרופה שנרשמה לחולה במקרה שידו לא השיגה לקנות אותה. חברת „לינת הצדק" דאגה להחליף את בני משפחת החולה — שעייפו במשך היום מהטיפול בחולה — שיוכלו לנוח בלילה, והיו שולחים אחד מחבריהם לשבת במשך הלילה על יד החולה.

גם באושמינה היו קיימים שני המוסדות הנ"ל ומשהו על הווסדם ופעולותיהם אנו מוצאים בעתונות מהימים ההם.

„המליץ" מיום 2.5.1858

אשמינא

זה כשלש שנים נוסדה בעירנו חברת „לינת הצדק" אשר מטרתה ידועה היטב, ראשית החברה היתה מצער, אך ברבות הימים נספחו אליה רוב בני העיר והכנסותיה גדלו ונתרבו; אולם כמו כל מוסד הצדקה בערים הקטנות החלו אשיותיה בעת האחרונה להתמוטט, והחברה חשבה להבטל עד שקם אחד מנכבדי עירנו וישימיה לתחיה.

אך על אחת יש להעיר את אוזן המנהל ההוא: מתוך חשבון ההוצאה וההכנסה לשנה השניה נראה כי לא הרבו מנהלי החברה וגבאיה לצאת לישע הנדכאים הרבים הקוראים אליה לעזרה, והחברה לא יצא ידי חובתה ומטרתה בהשאר בקופתה מחצית ההכנסה. הלא דבר הוא! האם לצבור כסף נוסדה החברה?"

חתום: י צ " ג

ועל זה באה הערה ב„המליץ" מיום 19.6.1895

„מאשמינה מודיעים וגם הרב מעיד ע"ז (על זה) כי לא כנים דברי הכותב יצ"ג ע"ד (על דבר) החו' „לינת הצדק" בעיר ואדרבא, ידי המנהלים פתוחות תמיד לעזור ולתמוך לכל הדורשים עזרתם".

ושלש שנים בערך אחרי זה, היינו ב„המליץ" מיום 12.9.98 אנו קוראים:

אשמינא (פלך ווילנא).

„ישנם בעירנו חברות ואגודות מועילות וטובות, אולם החברה „ביקור חולים" עולה על כולן. היא תצטיין בהנהגתה הטובה ובמשטרה הטוב ובשקידת מנהיגיה

העומדים בראשה להגדילה ולהאדירה ולהשגיא פעלה, להמציא עזר נכון לחולי עירנו ולסעדם על ערש דוי.

החברה הזאת, אשר עמודיה רופפו וכמעט היתה כלא היתה התעודדה ותשב לתחיה זה כשלש שנים, מני אז באה תחת הנהגת המנוח ה' משה בר"ש שרירא, אשר לא חשך מעמל נפשו, עד הקימה מעפר שפלותה וישימה למופת לאחיותיה; וגם עתה זה כשנה אחרי מות משה, עבד החברה הזאת, עוד רוחו חיה בהעוסקים בה באמונה; ה"ה צבי יעקב אבעלאוויץ, ה' א. נ. לעווין וה' א. טאבאריסקי, כאז כן עתה תעשה חיל. בימים האלה קבלה החברה הנ"ל נדבה הגונה מבנו של המנוח ר' משה בר"ש הנ"ל הגביר הנכבד ה' שמואל שרירא בבאקו, סך שלש מאות רו"ב לעשות בזה ציון לנפש אביו המנוח, אשר לטובת החברה היתה כל משאת נפשו בחיים, וגם הבטח הבטיח ה' ש. שרירא הנ"ל להיות למשען לה בכל עת מצוא.

אנשי עירנו בכלל והחברה ביקור חולים ביחוד מביעים לו בזה תודה וברכה בעד נדבת לבו ותרומת ידו זאת, היטיבה ה' לטובים. לא אמנע מהגיד גם ישרה של הח' „לינת הצדק" בעירנו, אשר שלובת זרוע ואחוזת יד תלך עם הח' בקור חולים, ותשקוד למלאות את תעודתה הנכבדה באופן היותר טוב ומועיל.

חתום: יואל אהרן בונימאָוויטש

כנראה נמצאו אנשים שקנאו בגבאים המצליחים, וגם נפשם חשקה לשמש בגבאות, וארגנו להם „לינת צדק" משלהם, שכן שבע שנים לאחר מכן, אנו קוראים ב„המליץ" מיום 1.1.1903 כדלקמן:

„יש פה שתי חברות „לינת הצדק" ואם יזדמן מקרה חולי ר"ל, לא ימצא איש שישב על יד מטת החולה להפוך את משכבו ולעזור לאנשי הבית העיפים, והחברות האלה הן רק לאנשים (הכוונה לגברים) ולא לנשים.

הנשים פה אינן משתתפות בכל דבר צדקה ומפעל של חסד.

גם בית החולים הדל הולך ומתמוטט באשמת מנהלים.

בית מושב הזקנים שנמצא פה הוא חרבה ישנה ממש, שמזכירה עונות של העובר עליה.

חתום: ל. שחט

מהשורות האחרונות של הכתבה אנו למדים שבזמנו היה קיים באושמינה ג"כ בית חולים יהודי, ואע"פ שהיה דל, הרי הביא, ללא ספק עזרה רבה לעניי העיר, וכן היה קיים מושב זקנים, שני מוסדות שבמשך השנים חלפו ועברו מן העולם, שכן לא היו קיימים בתקופה שבין שתי מלחמות העולם.

מכבי אש ודליקות באושמינה והמחוז

כל מי שמעיין בעתונות העברית שהופיעה בסוף המאה הקודמת, ובתחילת המאה הזאת, נדהם לריבוי הדליקות שארעו בערים ובעיירות שבתחום המושב.

האסון היה בא בחטף ובין לילה היו עשרות משפחות נשארות בלי גג לראשם, בעירום ובחוסר כל.

אין כמעט עיירה בסביבות אושמינה שלא נפגעה פעם ופעמיים והיות שהדליקות היו בממדים גדולים, ולפעמים אף היו קרבנות בנפש הרי מצאו את ביטויים בעתונות, ובהזדמנות זו בקשו ג״כ עזרה מעיירות אחרות, ובעיקר מיוצאי העיירה היושבים באמריקה.

להלן כתבות אחדות מהעתונות:

„המליץ" 12.2.1883

אשמינא (פלך ווילנא)

מקרה נורא קרה במקומנו, כי פרצה אש בבית הריחיים אשר בעירנו ותאכל אותו עד היסוד בו ושתי נפשות ישראל עלו באש השמימה, ילד בן י״ד וילדה בת י׳ שנים.

באחוז האש את הבית, השליכה השפחה את עצמה בעד החלון אל תוך הנהר וימשוה משם והיא כעת מרחפת בין חיים ומות. עצמות הילדים נמצאו אחרי השריפה אבל אבותיהם האומללים לא יכירום כי היו לגחלים.

המשתתף בצערם: דוד קמינשטיין

היות והאסונות קרו לעתים תכופות, הרי התפתח מעין ביטוח הדדי וולונטרי בין כל העיירות, ובקרות דליקה באחת העיירות ראו יתר העיירות מחובתן להגיש עזרה לזו שנפגעה, והתושבים נדרשו לתרום כל אחד כפי יכולתו.

„המליץ" 12.7.1895

„מאושמינא מודיעים כי בהגיע לעיר שועת בני הערים השרופות התאספו נכבדי העיר ויגמרו אומר, כי כל איש ואיש ירים תרומתו לטובת הנשרפים לא פחות מאשר נתן על מעות חטים בפסח העבר.

ואמנם לא החטיאו המטרה, כי הרבה אנשים אשר ממעות חיטים קפצו ידיהם ולא נתנו ערכם, נתנו עתה בחפץ לבב וביד נדיבה וגם יצאו שלשה אנשים לסובב בעיר ויעל הכסף הנאסף לסך חמש מאות רו״כ וישלחו חלק גדול ממנו לעיר איישישאק הקרובה והנותר לערים האחרות אשר נשפטו באש."

כמו כן ראיתי כתבות על עזרה שניתנה מאושמינה לסאל ולוולוזין, אבל לא רק לעיירות הקרובות השתדלו לסייע, אלא אף לערים מרוחקות כמו בוברויסק, והרי שתי כתבות בענין זה:

„הצפירה" 18.6.1902

אשמינא (פלך ווילנא)

ע"י הרה"ג בעזרת ה' אבעליאוויץ וה' צוקערמאַן נאסף פה סך מאה וחמישים רו"כ לתמיכת נגועי השריפה בבאברויסק.

(לעוויטאן)

„הצפירה" 12.6.1902

אשמינא (פלך ווילנא)

בהשתדלות מר א. ד. צוקערמאַן נערך פה נשף אשר הכנסותיו שעלו לסך הגון, הקדשו לתמיכת נגועי השריפה בבאברויסק.

(לעוויטאן)

אין פלא, איפוא, שתושבי העיירות התחילו לחפש דרכים ואמצעים על מנת להתגונן נגד מכת הדליקות ובין היתר התחילו לארגן אגודות „מכבי אש".

גם באושמינה נוסדה בשנת 1900 אגודת „מכבי אש" ובקשר למאורע זה אנו קוראים ב„המליץ" מיום 13.6.1900 :

אשמינא (פלך ווילנא)

דבר טוב ומועיל עשו אנשי עירנו כי בהשתדלות ה' דוד צוקערמאן נוסדה בעירנו חבורת מכבי אש מתנדבים ויותר ממאתיים איש חברים נתנו את ידם להשתתף בתשלומיהם שני רו"כ לשנה, וצעירינו המתנדבים כיהודים כנוצרים יתאספו פעמיים בשבוע ללמד את עצמם לעבוד עבודת הכיבוי בזריזות, איש איש על מקומו ולשמור את תפקידם.

לראש החבורה נבחר ברוב דעות שר המחוז סאלנצעוו ולמפקד ה' צוקערמאן אשר פעל ועשה הרבה לטובתה.

מוצא לכסף לקניות המכונות והכלים הדרושים הוא מתשלום החברים אשר יעלו לארבע מאות רו"כ, שש מאות רו"כ מקופת בית מועצת העיר, וגם תשע מאות רו"כ מעזבון הגביר המנוח ר' אליעזר לעווין ז"ל.

יעקב שווארצבארד

יתכן ובידי מכבי־אש עלה לצמצם את היקף הדליקות במשך הזמן, אבל קצרה ידם מלמנוע את הדליקה הגדולה שהתחוללה באושמינה בשנת 1903, שכלתה חלק גדול מהעיר, ובעיקר נשרפו הבתים ברחוב וילנה.

והרי כתבה על האסון הגדול :

„המליץ" 9.6.1903, אשמינא

ליל עברות היה לנו ליל ש"ק (שבת קודש) פרשת במדבר.* בשעה הראשונה הצות הלילה, בעת אשר כל יושבי העיר נמו שנתם, יצאה אש מאחד הבתים ותציג כמאה משפחות, מהן אמידות ועשירות על גחליהן ריקם. המחסור והעוני נורא מאד.

---

* פרשת במדבר חלה בשנת תרס"ג בד' בסיון (10.5.1903)

העזרה הראשונה לאומללים הושיטו בני עירנו (ביחוד הגדיל בית סטרוגאץ לעשות כי פזר נתן לזה חמש מאות רו"כ) ועוד ידנו נטויה.

אולם להחזיק בהאומללים לבל יפלו ולא יוסיפו קום, אין הקומץ משביע. לכן אחים רחמנים בני רחמנים, ברחמיכם הרבים חושו לעזרה. ביחוד פונים אנחנו בבקשתנו זאת אל בני עירנו, יושבי אמעריקא.

הכסף יוכל לשלוח בני עירנו שבאמעריקא על שם הרב הגאון דפה.

החתום: צבי הירש כהנא־שפירא שו"ב דפה

כידוע נבנו הבתים באושמינה אחרי הדליקה הזאת, מלבנים שרופות, הרי הם בתי החומה שהכרנו בחלק גדול מרחוב וילנה.

ארגונים ומוסדות

א. תלמוד־תורה

רבים מיוצאי אושמינה זוכרים ודאי לטובה את בית־הספר „תרבות", שבו עשו את צעדיהם הראשונים בקריאה וכתיבה, ובו בילו 7—6 שנים משנות ילדותם ונעוריהם. אבל מעטים מבין אלה זוכרים ויודעים שבנין בית־הספר „תרבות" שימש עד מלחמת העולם הראשונה ל„תלמוד־תורה" ורק אחרי המלחמה (1920 ?) פלשו מורים אחדים, ובראשם המורה הותיק ר' דוד חדש, לבנין זה, שעמד שומם במשך שנות המלחמה ולאחריה, ופתחו בו את בית הספר „תרבות".

להלן כתבות אחדות על ה„תלמוד־תורה", שמהן אנו למדים שעסקני אושמינה דאגו שגם בני העניים ילמדו תורה, וטפלו ב„תלמוד־תורה" במסירות רבה. בקשר לכך אנו מוצאים ב„המליץ" מיום 18.5.1900 את הכתבה הבאה:

אשמינא (פלך ווילנא).

„זה יותר משתי שנים עברו מאת אשר לא הייתי בעיר מולדתי זאת ומה מאד גדלה שמחתי בבאי עתה אליה ובראותי, כי הרבה דברים נשתנו פה לטובה במשך העת הזאת:

בית התלמוד־תורה השתלם והשתכלל בפנימיותו ובחיצוניותו הרבה מאד, עד כי בבואנו לתוך הבית פנימה ישתומם לבנו למראה הנקיון והסדר השורר בכל חדרי הבית המרווחים, ולמראה התלמידים אשר אינם עוד ערומים ויחפים כמו שהיו מלפנים.

גבאי הבית הזה ידאגו לטובת הנערים העניים האלה בין ברוח — בתתם להם מלמדים טובים ומורי שפת המדינה, בין בחומר — בהספיקם לתלמידים העניים ביותר, גם לחם לאכול ובגד ללבוש. אמנם עוד נמצא בבית הת"ת חסרון אחד

המרגש מאד, והוא: חסרון מורה שפת עבר היודע את השפה ודקדוקה על בורין, ואשר ידע פרק בתורת הפדגוגיה, למען ילמד את התלמידים לדעת קרוא וכתוב כראוי כשפת עבר, כי מדוע זה יגרע חלק שפתנו הקדושה מגורל שפה אחרת? נקוה, שהגבאים הנכבדים ישימו לב לתקן את החסרון המורגש הזה, ואז יהיה הבית משוכלל בכל."

חתום: יהודה אהרנזאהן

הערה: יהודה אהרנזאהן — זהו כנויו הספרותי של ר' יהודה סולודוכה, שמספר עליו במקום אחר בספר זה.

ב. כתבה שניה: „המליץ" מיום 1.1.1903

אחרי שהכתב ל. שחט מנה מספר מוסדות שהסדרים בהם לקויים ומעביר עליהם שבט בקורתו הוא כותב:

„הדבר האחד שיוכל למצוא חן בעינינו הוא ה„תלמוד־תורה" שמתנהג כשורה הודות לגבאים נ. באגאד וחתנו ה. מ. קאפלאן. החנוך והלמוד בו טוב. המורים עושים את מלאכתם באמונה: טוב היה לו ביחד עם הרוחניות דאגו המנהיגים גם לגשמיות של הנערים המתחנכים בו, לכסות את מערומיהם. אין פה בי"ס או חדר מתוקן כנהוג ברוב הקהלות והנערים ואצל (ואין צריך לומר) הנערות יגדלו בלי כל חנוך ומדברי ימינו ושפתינו אין להם כל מושג, כן מרגש פה זה כבר חסרון בית עקד טוב להקרא ספרים עבריים."

חתום: ל. שחט

וב„הצפירה" מיום 13.5.1902

אושמינא (פלך ווילנא)

„בבית האולפנא לילדי עניי ישראל נעשו שנויים לטובת החניכים העושים חיל בלימודיהם ומברכים את מיטיבם."

חתום: לעוויטאן

„גמילות־חסד", ימי שוק ו„ירידן"

על ימי שוק של „שני" ו„חמישי" בשבוע, היתה מבוססת פרנסתם וקיומם הדל של מעמד התגרנים, שהפרוטה אינה מצויה בידם. החנונים והסוחרים הזעירים, ציפו לימי שוק ו„ירידן" בכדי למכור סחורתם שהביאו ממרחקים, למאות ואלפי הכפריים שהיו נוהרים העירה למכור יבולם ולקנות מרכולתם וצרכיהם.

רע ומר היה גורל התגרנים העומדים לקנות מתוצרת הכפר ואין במה. אין פרוטה לפרטה. וכאן נכנס לתמונה „המוסד" הקרוי „גמילות חסד" לשעה. הווה אומר, נכנס הנזקק לאחד מבעלי־הבתים שהפרוטה בכיסו (לאו דווקא הרבה), בערב יום השוק, ומבקש ולעתים אף מתחנן (ואף משפיל עצמו) להלוות לו סכום פעוט, רק עד לאחר השוק. וכך יכלת לראות ביום ראשון בערב מתרוצצים העלובים ללוות,

וביום שני עם התפזר הקהל נחפזים להחזיר, בכדי להופיע בראש מושפל ועיניים ביום רביעי בערב ללוות פעם נוספת. ובערב יום חמישי נחפז להחזיר, כי אוי לו לעלוב נפש זה, אם לא יקפיד בהחזרת ה„גמילות־חסד" בדיקנות, הרי שוב לא יענה, ואנה הוא בא.

אך לא רק אלה מתרוצצים עם תום השוק. אותם חנויות וסיטונאים הנותנים סחורתם בהקפה (קרעדיט בלע"ז), יודעים הם שבעלי החובות פדיון כלשהו הגיע לידם. וניתן לקבל מהם „קצת" על חשבון חובם.

הנה כי כן, היתה קהילה שלמה מתרוצצת ברחובות, מנקרת בעפר העיירה ונאבקת על קיומה. לא פלא שסופרים כתבו על „יהודי של שבת ויום טוב", כי נחו מסמבטיון חייהם ומזעף מאבקם. ואף על כל זה היו מלאי גאווה על יהדותם, התבדחו על גורלם וקיוו לימים טובים.

עלה הכורת עליהם ועל תקוותם. תנצב"ה.

חובבי ציון באושמינה

אושמינה הצטיינה בין היתר גם כן בפעילות ציונית והסברה ציונית.
לפעילות הציונית הייתה מסורת רבת בשנים.

בעזבונו של שפ״ר (שאול פנחס רבינוביץ) שנתמנה בועידת־קטוביץ מזכיר הלישכה המרכזית של חובבי־ציון נמצאים שני מכתבים מאושמינה:

הראשון הוא מאוקטובר 1884 והרי קטע ממנו:

אסמינה 15־טען אוקטאָבער 1884

לנדיבנו היקר והישר באדם, טהור לב וזך הרעיון.

מו״ה שפ״ר ני״ו [1]

עוד בחורף העבר נתעוררנו אנחנו החו״מ [2] להתנועה הכללית שפעמה את לבות חובבי ציון ליסד גם פה חברה כזו, אספנו חברים מעט, אך כי לא ידענו אנחנו בעצמינו והמנדבים בטרם ידעו את המטרה הנכונה שאליה ישאו נדבותיהם בחפץ לבב לא יכולים להוציא הדבר הזה לפועל טוב, וכן למורת רוחנו נשאר הדבר עד העת הזאת.

שהדבר הנכבד הזה נתפשט יותר להודיע לאנשים שגם אינם מן הקוראים מכ״ע [3] ולקול קריאת הצירקולר הוורשאי שבא להרב־דפה בחוהמ״ס [4], ובחוהמ״ס הלכנו ואספנו חברי סכחמשים במספר, שנדבותיהם יגיע לערך 200 רו״כ [5] לשנה ועוד לא כלינו מלאכתנו, תקוה טובה נשקפה לנו כי נאסוף כהנה...

כן הדבקנו מודעות והכרזנו בבהמ״ד [6] שכל איש יברך השר מאָנטיפיורי בברכת מי שברך בש״ת [7] וירים נדבתו. מספר הנדבות יהא לערך 60 רובל ולע״ע [8] גבינו 33 רובל ובימים מעטים נכלה לגבות ונשלח הכסף, עם בא לנו ידיעה מהועד המרכזי...״

בסוף המכתב באות 3 חתימות, הראשונה אינה ניתנת לפענוח, השניה של ר׳ יהודא אידל ציזלינג והשלישית — של מרדכי בר׳ משה רפאל אש.

הסבר:

[1] מורנו ורבנו הרב שאול פנחס רבינוביץ, נרו יאיר ויזרח.
[2] החתומים מטה.
[3] מכתבי עתון.
[4] בחול המועד סוכות.
[5] רובל כסף
[6] בבית המדרש.
[7] בשבת תשובה.
[8] ולעת עתה.

המכתב השני שתצלום ממנו ניתן פה, הוא מתאריך ב׳ דחוהמ״פ (דחול המועד פסח) התרמ״ה, היינו 4.1885, וזה לשונו:

ב״ה ב׳ דחוהמ״פ לפ״ק אסמינה

כבוד הרב הגבור החכם השלם אשר הקדיש עתותיו לטובת ישא״י[1] מ. מאירסון[2] נ״י.

אחדש״ה[3] כמשפט — הננו שולחים לעת עתה בזה סך 50 רו״כ שנאסף על ידינו מנדבות מי שברך להשר הצדיק שליט״א[4] בש״ת ומקערת ערב יוה״כ[5] ותטיבו לשלח לנו על אדרעססא הרב הגאון דפה קבלה על זה ולמסו סכורם הכסף ליד הבאנקיר בעררענשטיין.[6]

כשיאסף גם מהנדבות השנתית סך מסוים נמהר להריצו לכם ויחד עם זה נודיע לכם כי קבלנו ספר הזכרון מאת המזכיר דחו״צ.[7] הכותבים בפקודת הרב הגאון דפה, העוסקים ומשתדלים בהרחבת הרעיון הקדוש.

אחיכם תמימי דעה אתכם.

החתימה הראשונה אינה ניתנת לפענוח. השניה — ר׳ יהודא אידל ציזלינג.

כפי שאנו רואים משני המכתבים דלעיל היה בימים ההם ר' יהודא אידל ציזלינג הרוח החיה בהסתדרות חובבי־ציון באושמינה, והוא אף הוציא בשנת תר"ן (1890) ספר בשם „ילקוט ארץ ישראל" ובו לקט מאמרי חז"ל המדברים בשבח ישוב הארץ.

נראה לי שהמכתבים דלעיל נכתבו גם כן ע"י ר' יהודא אידל ציזלינג.

זאב בקשט

הסבר:

[1] **ישוב ארץ ישראל.**

[2] **מ. מאירסון היה ח' הועד המרכזי של חובבי ציון ומלא תפקיד גזבר.**

[3] **אחר דרישת שלומו הטוב.**

[4] **שיזכה לאורך ימים טובים.**

[5] **יום הכפורים.**

[6] **הכוונה לאיגנץ ברנשטיין, בעל בנק בוורשה, חבר הועד המרכזי, ואצלו היו מפקידים את הכסף.**

[7] **דחובבי ציון.**

קרן קימת לישראל

תעודת זכרון

לה יצקוויץ

ב' אושמנה

בעד השתתפות זרוצה

בעבודת

הקרן הקימת לישראל

בשנת תרפה"

קרן קימת לישראל

הלשכה הארצית בפולין

תעודת השתתפות בעבודות הקרן הקיימת

אָנדענק־באַשייניקונג פאַר דער טעטיקייט פאַרן „קרן קיימת"

דב איצקוביץ ז״ל

מפעולות הציונים הכלליים

אני התחתנתי והשתקעתי בעירנו בערך שבוע אחד אחרי חג־השבועות, בשנת 1914. תיכף נתיידדתי עם הציונים הפעילים, הרי הוא המורה קילמן שהיה לו „חדר מתוקן״ והמורה חדש דוד, מורה פרטי לעברית שהיה גם מלמד 2—3 שעות ביום בחדר המתוקן של קילמן, שמעון דב, לווין בעל בית־הדפוס, חבר נחמד ומסור מאד — אהרון סולודוחה „החובש״ שאפשר להגיד שהיה בעירנו יותר מרופא ועוד חברים ספורים שאיני זוכר בדיוק. היינו נפגשים מזמן לזמן. פעולותינו היו מכירת בולי קק״ל והעמדת קערות בבתי הכנסת בערב יום־כיפורים לטובת הועד ליישוב הארץ אשר באודיסה, והפצת שקלים לפני הקונגרס. אמן נפלא להפצת השקלים היה החבר סולודוחה. ריננו אחריו שהוא מוכר שקלים גם לגוים. כשהערתי לו פעם על כך הודה ואמר: „מה יש, העיקר הוא הכסף, ועל הכסף לא כתוב יהודי או גוי״. ימים לפני תשעה באב פרצה המלחמה, כל הפעולות למען הארץ נפסקו חוץ מהעמדת קערות ערב יום־כיפור. כשנכנסו הגרמנים לעירנו בחול־המועד סוכות בשנת 1915 נפסקה גם פעולה זאת. בערך בשנת 24־1923 נתחדש ארגון הציונים הכללים, נוספו חברים: אהרון רבינוביץ, ישראל קאוונער — חבר מסור, סויט, זאב באקשט, צבי שניצר ועוד. התחלנו להתארגן, סולודוחה וחבריו אף שלא היו מהציונים הכלליים, אבל בעבודה למען הקק״ל היינו יחד, הפצנו קופסאות קק״ל ובכל חודש היינו מריקים אותן. בחרנו בוועד ואני הייתי היו״ר ושניצר המזכיר וגם המורשה לקק״ל. בערך בשנת 25־1924 בא מר גראבאווסקי ונאם בבית הכנסת על קרן היסוד. נקהל קהל גדול והיה צפוף והכריז: „למי זהב התפרקו מיד!״ עלו לבמה כמה אנשים: חנה שריידר, ר׳ מנשה שמואלזון הרב, בנימין ברובסקי ועוד. הרבה חפצי זהב לא היו בידי אנשי עירנו, מצב הכלכלה היה די דחוק והפרנסה לקויה ובכל זאת נצטברה כמות הגונה של זהב. כיושב ראש לפעולה הזאת נבחר בורובסקי בנימין, וכמה ימים עוד הביאו אנשים זהב וכסף. חברי ארגון הציונים הכללים לקחו חלק פעיל באיסוף ובהתרמות. כל בני עירנו בקרו בכל בית וכמעט כולם התחייבו תשלום חדשי לקרן היסוד. הרב מנשה שמואלזון היה מורשה קרן היסוד.

מתנגדים לציונות לא היו כלל. אני בעצמי הלכתי כמה פעמים עם וואסילסקי לאסוף תרומות לקק״ל ולקרן היסוד. מפעם לפעם היינו מתאספים בבית אחד החברים על פי רוב בבית פיווה סולודוכה, אף על פי שפיווה וחבריו היו כעין ארגון לחוד. היה להם מצע סוציאליסטי ואנו היינו סתם ציונים ודגלנו רק בבנית הארץ. היינו יחד ועשינו אותן הפעולות. מכיוון שארגוננו התרחב התחלנו לחפש לנו אולם מאחורי בית קוזלובסקי הרוקח. היה בית כנסת קטן שנקרא „חסידישע שטיבל״ אבל חסידים בעירנו חוץ ממנדל גיסו של גורוויץ לא היו, עמד בית הכנסת ריק, לקחנו את המקום עשינו קצת תקונים והיה לנו מקום תפילה ומקום כינוסים, התחייבו כל חברינו לבוא להתפלל במקום הזה. בשבת בין מינחה למעריב היה קם אחד מחברינו ונואם על הדשות השבוע בארץ כפי שקראנו בעתונות דברי העמולה ועוד כהנה. יש פתגם:

„במקום הקדושה חודרת גם הטומאה" וקמו מתנגדים לרעיון. ראשי המתנגדים היו וואסילסקי והמלמד פיווה מטוק ובנו אברהם מטוק, שאול מיליקאווסקי ומרדכי הירש המלמד ועוד כמה אוהדים. בעת ההיא קם ונוסד בעירנו „החלוץ" ו„השומר הצעיר". דיות וחברי „החלוץ" ו„השומר הצעיר" קבלו הוראות ממרכזם ונדרשו להיות פעילים בקרנות, וצריכים היו להוכיח שצברו כספים — באו אלינו ובקשו שנשתף אותם בעבודות הקרנות, מורשה קק"ל היה אצלנו החבר שניצר וכולנו עשינו מה שעשינו בלי כוונות צדדיות, אף אחד לא לחץ עלינו. החבר ביטנסקי המורשה מקק"ל מווילנה היה בא לבקר אצלנו לעתים תכופות והיה כמעט תמיד מתארח אצלי בבית וכשהיה בא שליח מקרן היסוד היינו כמעט כל החברים הולכים אתו להתרים. אני בעצמי פעמים נסעתי לעיירה סול, ליסד לשכה של קק"ל וקרן היסוד. פעם בקר אצלנו החבר ביטנסקי, ונתקימה אספה של כל משתתפי קק"ל ודחו את החבר שניצר מלהיות המורשה. אנו נעלבנו ומאז כמעט לא נפגשנו בשתוף פעולה, רק כאשר חברי „השומר הצעיר" שהם היו מאספי התרומות לקק"ל העיקריים והגביה התחילה לסבול, היו פונים אלינו ושלחנו מחברינו להגביר הגביה כי אלינו היה יחס התורמים יותר הוגן. בערך בשנת 1931 אחרי דיון בועד ארגוננו החלטנו ליסד חלוץ מקצועי, לקיים את בנית הארץ, לא רק לאסוף כספים, אלא גם בעליה לארץ, אנו גרסנו שמשפחת בעל־מלאכה שעולה לארץ יהיה לה קיום ובמשך הזמן תוכל להסתדר. ניהלנו תעמולה בין בעלי־המלאכה ומהר נספחו אלינו הרבה מהם. היינו כבר ארגון של יותר מ־100 חברים יסדנו שעורים לעברית. בכל ערב כמעט היו באים ללמוד השפה. כעבור זמן מה בהיותי בווילנה פגשתי את החבר כץ, ונודע לי שגם אצלם בווילנה יסדו בהסתדרות הציונים הכללים ארגון בעלי־מלאכה והחבר כץ עומד בראשו. בשיחתנו נתברר לנו שבעירנו קם הארגון עוד לפני ווילנה, רק הם קראו לו לא בשם „ארגון בעלי מקצוע" אלא „ארגון בעלי־מלאכה". הארגונים האלה נתפשטו מהר בכל ערי פולניה. אני הוזמנתי כמה פעמים ונסעתי לווילנה לדבר ולחזק הקשר בינינו.

בערך בשנת 1932 עמדה על הפרק בחירת רב בעיר ומלחמת הבחירות ניטשה בין הרב מקוברין והרב מאוסטראוויץ. הרב מקוברין היה בעל צורה ונואם מוכשר, כל חסרונו היה שהיה בין מתנגדי ציון, ומתנגדי ציון בעירנו הם שתמכו בו וניהלו תעמולה מרה בשבילו כמובן שבגלל חסרון זה אנחנו התנגדנו והיתה מלחמת בחירות קשה מאד. הסוף היה שנצחנו ונבחר רב מעיר אוסטראוויץ, אף על פי שלא היה מושלם במעלות טובות אבל הבטיח לעזור לנו נגד החבורה המתנגדת לציון. כדאי להזכיר עוד מאורע. משפחתי, כך נדמה לי, היתה המשפחה הראשונה מעירנו שעלתה ארצה כל המשפחה יחד. בשנת 1934 בחג הפורים, שחל אז ביום החמישי, יום השוק בעירנו, נתכנסו בביתי כמעט כל חברי ארגוננו ישבו אתי כל הלילה עד זמן הנסיעה ברכבת, מאוחר בלילה. בפרידה קמו כל החברים ושרנו „התקווה". עינינו מלאו דמעות מרוב התרגשות וכולם ליוו אותנו ועוד הרבה אנשים קמו משנתם ללוות אותנו ובשירת „התקווה" באמצע הרחוב נפרדתי מחברי ומי זה היה יכול לראות מראש שזאת היא פרידה סופית לצמיתות. עד שנכנסו הגרמנים לעירנו עוד הייתי בקשר מכתבים עם ארגוננו, השתדלתי בארץ בעד עלית כמה מחברי.

פרוטו-כל

ביום ה' וארבעה ימים לחדש תשרי שנת התרפ"ה פה [illegible], באספה
כללית של אגודת הציונים כלליים, בהשתתפות [illegible] לבחור לוועדה של
קרן קימת, והוועדה [illegible] [illegible] ביום [illegible] לחדש תשרי, [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] של אגודתנו

יושב ראש אהרן [illegible]

המזכיר [illegible]

חברי האגודה:

[illegible]

פרוטוקול מאסיפת הציונים הכלליים

פראָטאָקאָל פון אַ פאַרזאַמלונג פון די אַלגעמיינע ציוניסטן

הסתדרות החלוץ המזרחי

משה בינינסון / רמת גן

החלוץ הצעיר

בשנת 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה. אנו, הילדים שנולדנו באותה תקופה, חזינו מבשרנו את המהפיכה הגדולה שחלה בחיינו בכלל ובחיי הילד היהודי בפרט.

בעיירות הקטנות נסתיימה תקופת ה„חדרים". הילד היהודי, במקום ללמוד בחדר יצא כבן חורין ללחום את מלחמתו.

השפעת ההורים ירדה כליל. ההורים לא יכלו לפקח על ילדיהם, כי היו טרודים במציאת פרנסה, למען לקיים את משפחותיהם.

אנו הילדים היינו חופשיים או יותר נכון עזובים לנפשינו.

הנוער חיפש מסגרות חדשות לחיות את חייו. המסגרות נמצאו.

בשנת 1922 נוסדה באושמינה קבוצת הכשרה בשם „ארזיה" שמטרתה היתה להכשיר חלוצים לקראת עליה לארץ ישראל. חבריה עבדו בנגרות. אנו הנוער של העיירה, בהתקרבנו ל„חלוצים", שכולם היו מבני עיירות אחרות, ראינו בדרך חייהם מופת לעצמנו. הם חיו חיי שיתוף, הסתפקו במועט ולבם מלא חזון ציוני. הערכים הללו משכו את לבנו והחלטנו ללכת בדרכם.

בשנת 1923 הגיע לאושמינה הח' בנקובר ממרכז „החלוץ". בעזרתו ובעזרת חברי הקבוצה יסדנו את „החלוץ הצעיר".

אסיפת היסוד התקיימה באולם הקריאה של הספריה על שם סטרוגץ. האסיפה היתה רבת רושם. השתתפו בה כ־60 חברים. הח' בנקובר ניהל את האסיפה והחבר וואלינסקי מקבוצת „ארזיה" רשם את הפרטיכל.

באסיפה זו נבחר הועד הראשון של „החלוץ הצעיר" בעיירה ואלה היו חבריו:

משה בינינסון — יו"ר, דב ז'ופרנר — מזכיר, ליובע חדש ובתיה ליפקוביץ. (החבר החמישי לא זכור לי).

לאחר האסיפה פתחנו בעבודה תרבותית בין החברים.

כמטרה ראשונה שמנו לעצמנו ללמד עברית. פנינו לעזרת ביה"ס „תרבות" והמורה ז'ר בא לעזרתנו ולימד את הנוער עברית.

הסתדרות „החלוץ הצעיר" בעיירה השפיעה על רבים מן הנוער שהתקרב לתנועה הציונית. כעבור זמן מה נוסד בעיירה ביזמתו של ליפוביצקי, בנה של השחקנית אידה, קן „השומר הצעיר" על שם טרומפלדור. הנוער שהתרכז בתנועה זו היה בימים ההם רחוק מפוליטיקה והפעולות הוקדשו ללימוד הציונות והצופיות. בין הראשונים שהצטרפו ל„השומר הצעיר" היו משה בקר ומיכאל בארן. במשך הזמן רבים מבני הנוער וילדי העיירה נכנסו לתנועה זו, שהפכה להיות תנועה ערה ותוססת. לזכותה ייחשב כי רבים מבני העיירה שעלו לארץ ישראל, התחנכו בין שורותיה.

לזכרם של שלושה חברים

מרדכי אובסיציק, דב זופרנר ויוסף מינץ. בשנת 1920 נפגשנו יחד לראשונה באכסניה אחת וממנה המשכנו דרכנו יחדיו. אכסניה זאת הלא היא בית־הספר העממי באושמינה. שפות ההוראה והלימודים שתים: יידיש ולשון הקודש. אך לנו הארבעה היתה עוד שפה נוספת: שפת הרעות והידידות הטובה.

המורה לעברית היה א. חדש ואתו ובהדרכתו יצאנו למאבק על בית־ספר עברי. וקשתה המלחמה. כי לא קל היה להשיג בימים ההם מורים עברים ומה גם שהמורים ביידיש היו בני המקום וקשה היה לגבור עליהם.

המאבק למטרה האחת קירב אותנו והיינו לידידים ללא הפרד. בימים ההם צץ מאי שם המושג „חלוץ" שנדבק ברביעיה שלנו כמילת גנאי, כביכול.

אך לא שם־לוואי זה בלבד דבק בנו. לימים, כאשר סיימנו את בית הספר הלך שמנו לפנינו בעיר כ„בטלנים". למען האמת לא התבטלנו כלל וכלל ודווקא היינו עסוקים ביותר. אלא שהתעסקנו ב„דברים בטלים". שכן ייסדנו אז את החלוץ־הצעיר וניהלנו את פעולותיו הענפות. לימים פג וחלף הגנאי שבמושג „חלוץ", אבל שם־הלוואי „בטלנים" לא סר מאתנו ובתור שכאלה קבלנו לרשותנו את הנגריה „ארזיה" של החלוץ כדי להתכונן לעלייה ארצה.

זכור לי וויכוח אחד מני רבים שפרץ בינינו, שגם אלחנן קיט השתתף בו. וויכוח זה ניטש על עדיפות. מה עדיף על מה: עלייה לאלתר ארצה או להשאר במקום ולחנך את הדור הצעיר על ידי הוראה עברית.

שלושת החברים בחרו בדרך הקשה. הם עזבו את הנגריה ונתקבלו ללימודים בסמינר למורים מיסודה של „תרבות" בווילנה — מ. אובסיציק וי. מינץ חריפי המוח ודוב זופרנר המתמיד. וכך נתפרדה החבילה לעולמים, שכן עלו השלושה על מוקד שואת העם. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

משה ביינינסון

קבוץ שחריה

קבוצת חלוצים ראשונה באושמינה לפני עלייתה ארצה

די ערשטע אָשמענער עולים־גרופּע

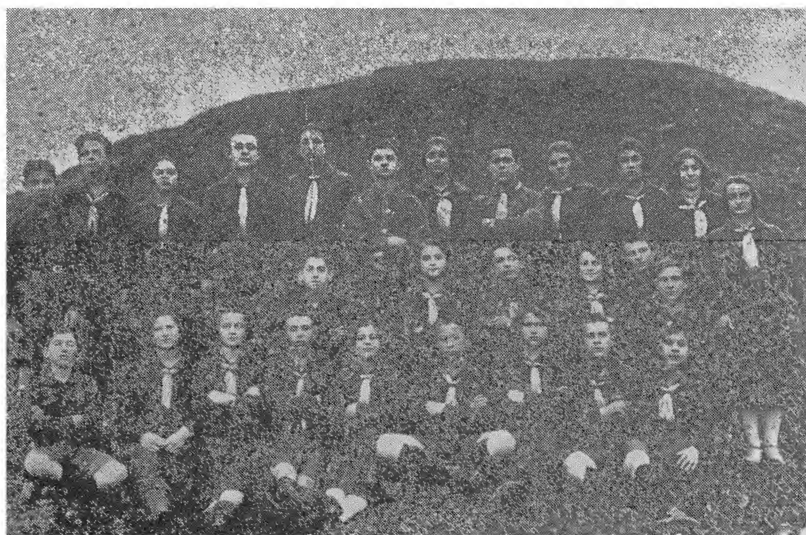

נגריה ע״י החלוץ באושמינה

שמעון שבלת / קיבוץ עמיר

השומר הצעיר

מדי שוקעי בזכרונות על העבר בעיירתנו, בה עברה ילדותי ובחרותי, נעמדות בפני כמו בעצם הימים ההם רחובותיה וסמטאותיה על בתי העץ וביניהם בתי לבנים בודדים המיושבים יהודים שהכרתים לפי שמותיהם ושמות הלוואי שלהם, אנשים ונשים, שטרודים היו בכל ימות השבוע בדאגה לפרנסתם. מי במלאכה ומי במסחר הגדול והזעיר, ביושבם על סף חנותם ומצפים לקונה, במיוחד ליום המיוחל בשבוע היה החינוך הבסיסי־שורשי בעיירה ה„חדר" ובראשו הרבי, על סביבתו, השראתו החקלאית למכירה ותמורתם רוכשים את צרכי מחייתם אצל יהודי העיירה. עומדים בפני פרנסי העיירה, עסקניה, מוסדותיה הציבוריים, התרבותיים והחינוכיים, מפלגו־תיה ותנועות הנוער שביחד עיצבו את הדמות היהודית של עיירתנו. אם בתחילתו היה החינוך הבסיסי־שורשי בעיירה ה„חדר" ובראשו הרבי על סביבתו, השראתו ואביזריו המיוחדים, הרי כבר בדור שלי, היווה את הבסיס לחינוך היהודי בית הספר העברי „תרבות" על מוריו. את המשכו של החינוך העברי היוו תנועות הנוער וביחוד „השומר הצעיר", שהיתה הראשונה שאירגנה את הנוער בשורותיה תוך התנגשות עם ההורים, ששמרו על ילדיהם בפחדם מן הבלתי ידוע להם. אולם הילדים והנערים מצאו כל מיני דרכים להתקבל לתנועה, אם זה במחתרת כלפי ההורים או ע"י זיוף חתימתם על בקשת הקבלה לקן. ומקרה מיני רבים: בהיותי בן 9 הצלחתי, יחד עם חברי מהכיתה בבית הספר, להקתבל לקן „השומר הצעיר", ששכן אז בבית לוין־הופלניק ברחוב וילנה, בלי הסכמת אמי ז"ל. מספר חדשים נשמר הסוד על

קבוצה של „השומר הצעיר" — אַ גרופּע „השומר הצעיר"

השתייכותי לקן מבני ביתי, אולם באחד הימים פגשה אותי אחותי לאה ז״ל כשאני וחברי מובילים עגלה עם גרוטאות ובקבוקים משומשים שאספנו בחצרות למכרם ותמורתם קודש לקק״ל. התחילה חקירה והסוד נתגלה והתוצאה — שהוציאוני מהקן. כעבור שנתיים כבר לא הזדקקתי לאישור הבית והצטרפתי לתנועה. מיסדי קן השומר בעיירתנו היו שליחי הקן הווילנאי כגון ליפובסקי ונמיוט, שתקופה מסויימת גם ניהלוהו והדריכוהו. אחר־כך ניהלו את הקן השלישיה בני העיירה: מיכאל ברן, אישיקע סולודוכה, (אחיו של ראובן סולל) ויחיאל (בן הרצען) שהיגרו אחר־כך לדרום אמריקה, כי אחרת הצטרכו להתגייס לצבא הפולני.

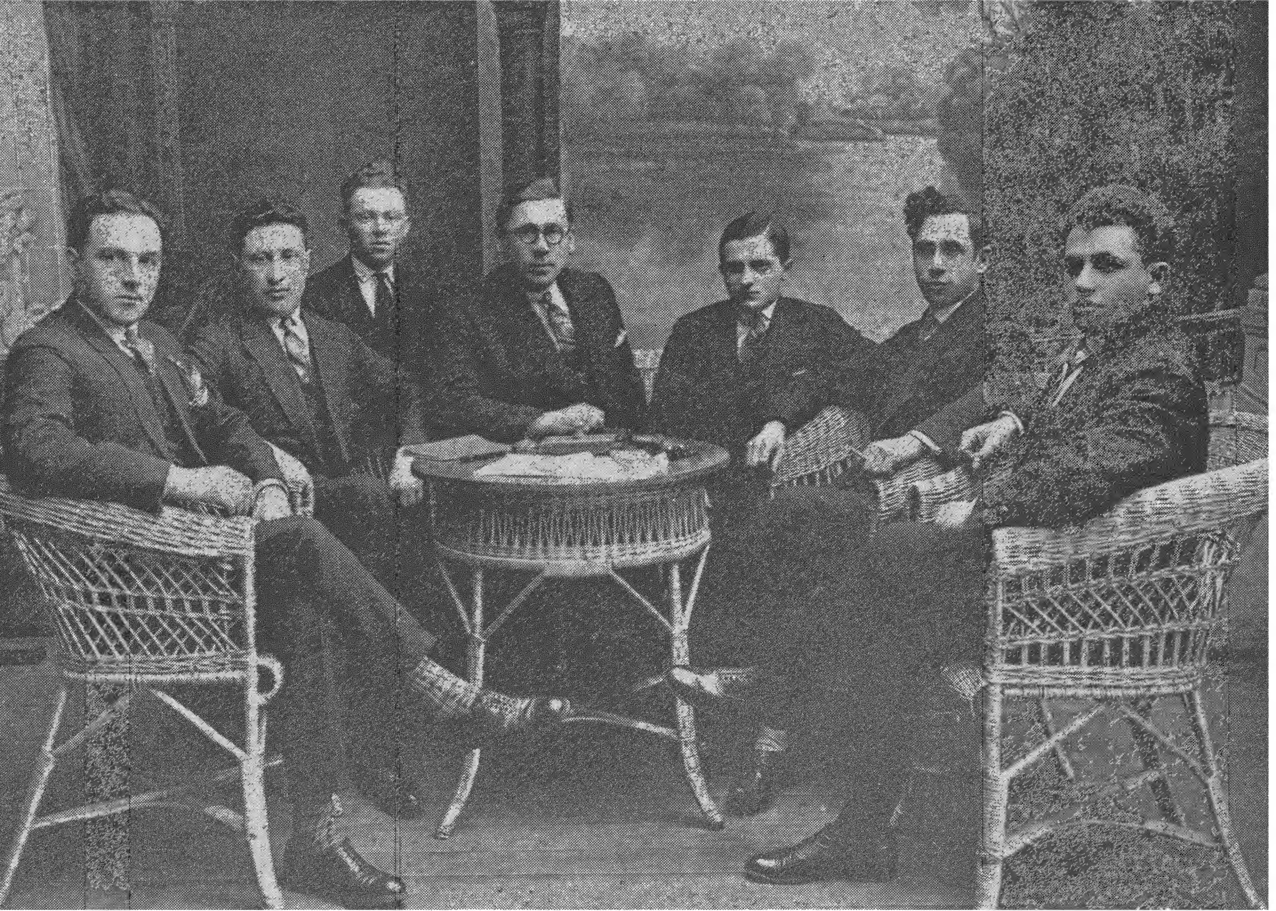
בתקופה זו דמה קן השומר בחיצוניותו ובשיטות פעולתו לתנועות נוער פולניות. אחרי זה עמדו בראש הקן השלישיה: שלמה בקר, דובה דרביצקי ומשה בינינסון, שהיו כבר המדריכים שלי ושל קבוצתי „אחדות״. באותה תקופה התחיל הביסוס הרעיוני בקן. מי זה לא זוכר את אותם הערבים והימים בהם התווכחנו תוך ניתוח מעמיק ויסודי על מצב העם היהודי בגולה ופתרון האנומליה היהודית בדרך הקידמה תוך בניית חברה חדשה במולדת הכסופה. מי לא זוכר את הבירורים בשאלות חינוכיות ובגיבוש דרכי חינוך לסגנון חיים חדשים, לעיצוב דמות אדם חדש, אשר מלאו את תוך תוכנו והתבטאו בכל מיני פעולות במסגרת הקבוצה והגדוד. הקן השומרי הפך באותה תקופה לבית שני לחניכיו, בו מצאו את חדוות נעוריהם ופורקן למרד הנעורים בדרכים קונסטרוקטיביות. הקן השומרי היווה באותה תקופה קרן אור בעיירה, הטרודה בטרדות הקיום היום יומי, למאות בני נוער ולציבור היהודי כולו. קרן אור שהאירה דמות יהודי חדש, הקם בין סימטאות העיירה, תוך שלילת חיי הגלות והשואף לבנות את המולדת ההיסטורית, תוך חינוך להגשמה אישית. „השומר הצעיר״ היה פעיל ולרוב הכוח המפעיל בכל שטחי הפעולה הציונית בעיירה באותה תקופה: ב„תרבות״, בקק״ל, ב„החלוץ״ וב„ליגה למען ארץ ישראל העובדת״. היינו מארגנים עונגי שבתות וערבים המוקדשים לספרות היידית ולפולקלור היהודי, תוך שיתוף שכבות נוער שונות מחוץ למסגרת הקן. נשפי הקן

קבוצה של „השומר הצעיר״ — אַ גרופּע „השומר הצעיר״

שאורגנו בחגיגות, יובלות התנועה והקן המוקדשים לקק״ל באולמי שליובסקי, מלאו תוכן תרבותי, רב גווני, אשר הדב ורשומם ניכר היה הרבה זמן בעיירה, ואפילו בעיני הגויים המשתוממים למראה דמות יהודי אחר, מאשר השתרש בדמיונם במשך שנים. תהלוכת „ל״ג בעומר״ ברחבת העיירה בדרך ליערות, מושבות הקיץ והחורף לחניכי הקן בכפר הפולני ואירגונו של כנס פעילי קק״ל מעיירות הסביבה במחנה צופי בחורשות „אזילי״, הפגינו את יוזמתו ויכולתו של קן „השומר הצעיר״ ברחוב היהודי והפולני כאחד. כל זה נעשה כלפי השלטונות במסוה של תנועה ספורטיבית „שומריה״. לא פעם עמדנו במבחנים חוקתיים חמורים תוך חקירות ודרישות של המשטרה הפולנית, שבלשה אחרינו.

בהוקרה הריני מזכיר את מר אהרון סולודוכה, הפטרון של הקן כלפי השלטונות והציבור בעיירה שעמד לימיננו כל הזמן, כמו כן בנו פייבל׳ בתמיכתו המוסרית והאידיאולוגית, ובאחרונה מרת רבקה קרפ שהיתה גם פעילה בכל שטחי הפעולה הציונית, בה מצאנו סעד והענות לכל פניותינו אשר לצרכי קן „השומר הצעיר״. בשנים האחרונות הצלחנו גם למשוך לעזרתנו את מר יוסף גולומבו ז״ל שהתמסר בשנים האחרונות לפני השואה לפעולה ציבורית תרבותית בתנועה הציונית.

חברי הקרן הקיימת

פעילי קרן הקיימת

רחל נובודבורסקי / תל־אביב

תנועת הנוער

בשנות העשרים הראשונות שימש בית־הורי בית־ועד לצעירים וצעירות. האחיות הבוגרות הצטרפו לתנועת החלוץ. הבית המה באסיפות, פגישות והרצאות והאווירה בו היתה חלוצית טובה. כקטנה בשנים הייתי משקיפה על כל ההמולה הפעילה הזאת פעורת פה ומלאת־קינאה באחיות הגדולות ממני. גם לבי נמשך לתנועה ולפעילות וכל כולי סופגת את אווירת הערגה לארץ־ישראל הרחוקה.

מילדותי נמשכתי לחזות בהצגות תיאטרון שנערכו באושמינה, לעתים קרובות, ע״י להקות שחקנים שהיו פוקדות את העיר ומציגות מחזות שונים ביידיש, פולנית או רוסית. לא תמיד היתה הפרוטה מצוייה בכיס לקניית כרטיס הכניסה וביחד עם ילדים אחרים היינו מחפשים כל מיני דרכים ומיבצעים קונדסיים כיצד להערים על שומרי פתחי אולם ההצגות ועל מבקרי הכרטיסים. במיבצע אחד כזה נתקלתי במבקר כרטיסים צעיר אחד כזה שהיה בנה של השחקנית ליפובסקה. לפגישה מקרית זו בפתחו של אולם ההצגות עם סאשה ליפובסקי היתה משמעות בעלת משקל בשבילי ובשביל הנוער היהודי באושמינה, שכן טמנה היא נבט פורה של תנועת הנוער „השומר־הצעיר״ בעיר.

סאשה ליפובסקי זה הדביק אותי למן השיחה הראשונה באש פעלתנות למען נייסד בעיר קן לתנועה זאת. מלאת התלהבות ואמונה כי אכן יקום הדבר סיפרתי על הבשורה לכל צעיר וצעירה, חברים מכרים וידידים.

סאשה היה מוכן להשאר בעיר, כדי לפעול. הבעיה העקרית היתה היכן לאכסנו. ומאחר ובית הורי כבר היה מורגל לאכסן שליחים ולארח אסיפות והרצ־אות — נקבע שסאשה יוצג בפני הורי כשליח. תחילה הכנתי אותו שישתדל להיות חביב עם אבי ושיעשה כמיטב יכולתו לנהוג כדתי, ולו במקצת, שלא יישב לשולחן בגלוי ראש, יתבל דבריו בדברי תורה ומאמרי חז״ל וכו׳.

במשך שבוע ימים ראשונים הצלחנו לרכוש 35 חברים. החבר סאשה היה עלם נאה ומשך אליו את עין הבנות ואל אלו נמשכו כדרך הטבע הבנים. וכך רחב המעגל והלך.

ובתום שבוע החליט סאשה לארגן ולקיים טיול שומרי ראשון אל היער הסמוך לעיר. וכנוהגו הצופי הטוב של „השומר־הצעיר״ היה צריך להצטייד במקלות, תרמילים, שמיכות לאוהלים ומזון ליום תמים. כמועד לטיול נקבע יום השבת. חששתי מאד למועד שנקבע ואף התנגדתי לו — ואמנם היה יסוד לחששותי.

הצרות התחילו כבר עם תחילת ההכנות לטיול בשבת. אבי הבחין שסאשה רושם רשימות הציוד בליל שבת. דבר זה שינה במחי את דעתו ויחסו של אבא אלינו: הייתכן, שבביתו יכתבו בשבת? כל נסיונות הסנגוריה שלי לא הועילו.

כשיצאנו בשבת, עם שחר, עמוסי הציוד הצופי היערה — פגשונו יהודים

שהלכו אל תפילת המנין הראשון של שבת לבית־הכנסת. נדהמים ונרגזים ליוו אותנו בחרפות: שקצים! אפיקורסים!!

בבוקר החלו ההורים מחפשים את ילדיהם שנעלמו ובעיקר את הבנים שהיו צריכים להילוות אליהם לבית־הכנסת. וכשנודע על הטיול החלו פושטות שמועות: מי יודע מה הם עושם שם ביער? ובעוד אנו עסוקים ביער בהקמת אוהלים ושטופים במשחקים החלו להגיע הורים לראות מה אנו עושים שם. בינתיים הגיעו הידיעות על הטיול לבית־הכנסת. כן נודע שכל הטיול הזה יצא לדרכו מאצל בית אבי — ועיני זעם של המתפללים הנרגשים הופנו על אבי ואף הוטחו נגדו דברים קשים שהאשימוהו בכל הרעה הזאת של חילול־השבת ע״י הטיול. כל זה העכיר את רוחו של אבי ועוד הגדישה את הסאה העובדה, שגם אחי הצטרף לטיולנו ולא היה בבית־הכנסת.

במצב דברים זה לא יכולנו כבר להאריך ימים בפעולותינו בבית אבי. עם התרחבות שורותינו גדלו גם אמצעינו הכספיים ושכרנו לנו דירה משלנו. וקן „השומר־הצעיר" יצא לדרך המלך.

לימים הצטרפתי ל„החלוץ" וכדי לזרז את העליה ארצה יצאתי להכשרה במסגרתו ב־1929 ושנתיים לאחר מכן עזבתי את פולין בדרך לארץ־ישראל. ולאחר ל״ג שנות חיים במולדת עולים זכרונות הילדות והנעורים בתנועת הנוער באושמינה, והלב עולה על גדותיו לזכר שנות החיים הצעירים והתמימים גדושי התקוות והשאיפות שרק מעטים כל כך זכו להגשימם.

קבוצת „הפועל הצעיר"

צבי חדש /רמת־גן

תנועת בית״ר

עירנו, אשר ינקה ללא כל ספק את תרבותה והשכלתה מירושלים דליטא — הסמוכה לה — הקימה בתוכה ארגוני נוער ציוניים, ובהם נוער לומד תוסס וער.

על אחד מארגוני הנוער האלה, אשר היה לי הכבוד לעמוד בראשו — כמעט עד פרוץ השואה האיומה — ארהיב עוז בנפשי להרחיב את הדבור.

לפני שאעשה זאת, הנני להדגיש שבעירנו היה קיים חוץ מבית״ר גם ברית הצה״ר וברית החייל. ועתה נחזור לתנועת בית״ר.

בית״ר, ר״ת ברית יוסף תרומפלדור נוסדה בעירנו על סף שנות השלושים. שאיפת בית״ר, ליצור אדם מישראל, השלם בגופו ובנשמתו על יסודות ההדר הבית״רי, שיעמוד כולו ותמיד לשרות המדינה העברית, ושיהיה לאזרחה בעתיד. דגל אחד ואידיאל אחד: יצירת המדינה העברית בגבולות ההסטוריים.

מפקדה הראשון ומעצב דמותה של בית״ר היה אריה זיסקוביץ הי״ד. מפקד נערץ ואמיץ, העשוי ללא חת, אשר נפל בקרב פנים אל פנים עם חיות הטרף הנאציות הארורות. תשמשנה שורות אלה, מצבה צנועה על קבר לא נודע.

ראשית דרכה של בית״ר בעירנו לא היתה סוגה בשושנים. אבני נגף, חתחתים והשפלה, אלה היו מנת חלקה — עד שעלתה על דרך המלך. האמונה ברעיון המדינה העברית, היא אשר הפיקה בנו עוז ומרץ כדי שנוכל לחזות בפרי עמלנו.

מסיבת חנוכה

אט אט, גדלה והתרחבה התנועה, עד שבאחרית שנות השלושים היה קיים בעירנו קן בית״ר משגשג ופורח ובו נוער לומד ועובד.

את בית ספרו השני מצא לו הבית״רי בתנועה. אחרי יום גדוש של שעורים והכנתם היה בא מידי ערב בערבו לקן, ובד׳ אמותיו של חדר צר וחמים — ולעתים לא כל־כך חמים — היה מוצא את פורקנו. האסיפות התנהלו על טהרת

מפקד בית״רים — אַפּעל פון בית״ר

שפת־עבר, ומי שלא שמע את השפה, השתתף בשעורי ערב לעברית. ביחוד תלמידי הגמנסיה הפולנית, אשר שפתנו היתה זרה להם — למדו בחשק ואף עשו חיל.

אחודם של התרבות והבידור לתכנית הכללית היה מובן מאליו. שירה, רקודי הורה, הצגות, קריאות, תפסו מקום נכבד בחיי הבית״רים. בעברך לעתים בלילות על יד קן בית״ר היו אזניך שומעות קול שירה אדירה — הבוקעת מפי בני־נוער עליזים, מלאי תקוה — שירה מלאת ערגה וכסופים למולדת, לירדן לכרמל ולכל שיח ופרח. ואז היו שפתיך דובבות חרש: אשרי העם שנוער כזה לו.

ההכשרה ההגנתית היתה לגבינו החשובה ביותר. לכן תנועתנו היתה מבוססת על עקרון המשמעת. אולם כדי להוציא את האמור לפועל, נתקלנו בקשיים ומכשולים לאין ספור. הרצון לדעת לירות כדבעי ולהחזיק בנשק היד עז. אולם לך ותירה באושמינה, שמסביבך שוטרים ושוטרי חרש למיניהם, העוקבים אחריך על כל צעד ושעל. ביוזמתו של זיסקוביץ הי״ד התקשרנו עם גוי, שמושבו היה בזופרני, ואשר היה ממונה על כלי הנשק של ה„סטשלץ״. הלה הסכים שנבוא — כמובן בלילות — ונתחיל ב„מלאכה״. זכורני, שבלילות טבת הארוכים והקרים, שרכנו דרכנו לזופרני העיירה ובבואנו, היה כבר מחסן הנשק הגדול מוכן לרשותנו. בהפציע השחר היינו חוזרים הביתה מרוצים, מי לבית ספרו ומי לעבודתו. כך למדנו לירות, בהחבא ובהסתר אולם בחשק רב, כדברי ראש בית״ר ז״ל: „למדו ילדים בחשק־רב, המקדים לדעת את הא״ב הוא שיזכה בדגל...״

ובכן, קוראי הנכבד, ירינו, כלנו ירינו וזכינו בדגל. בנס ישראל, אשר מתנוסס בגאון לא רק במדינתנו, אלא בכל רחבי החלד. אך הנוער שלנו, הנוער האושמינאי על כל ארגוניו הציוניים, זה נוער הפז התוסס והמלא חיים, לא זכה למה שאנחנו זכינו, כי בא עליו הכורת האכזר מכל אכזר, וקפד את פתיל חייו המלבלבים.

אבלה עירנו, חוצותיה שוממים. לא תשמע עוד מצהלות בני נוער. תם הכל באופן אכזרי, חלף כרוח וכקצף על פני המים.

נרכין ראש ונבכה מרה את מתינו. ואם נרבה ימים כחול, אותם לא נשכח לנצח.

*

בין מארגני תנועת בית״ר התבלט במיוחד הבית״רי הותיק — החי כעת עמנו בארץ, מיודענו אברהם קוזלובסקי. בהתמנותו למפקד הקן היתה עוד התנועה בחתוליה. עשה ימים כלילות כדי לרוממה ולהאדירה. הודות למרצו העז ולמרות הקשיים שקמו לו בדרכו גדלה ופרחה בית״ר לתפארת. היחיד מכלנו שיוצא להכשרה. בשובו מתכונן לעלות ארצה אך הסרטיפיקט ממנו והלאה... לא נותנים... אולם מטכס עצה, ובדרך לא דרך מעפיל אברהם ארצה. מזלו שיחק לו. אחרי נדודים בלב ימים, תלאות וסבל מגיע למחוז חפצו, לחופי ארצנו, טרם פרוץ השואה המחרידה. עם התחלת המלחמה, מוצאים אותו בין שורות המתנדבים לבריגדה. וגם לו חלק במיגור אויבנו בנפש.

פרשה לעצמה — היא חוקה גלזר (כעת קוזלובסקי). אלינו היא באה מסביבה זרה, מהגמנסיה הפולנית. חיש מהר היא עולה בשלבי הפקוד והיא כבר חברת המפקדה. גם היא ככולנו חושבת על „עליה״ אבל... שוב הסרטיפיקט... לא מקבלת... בינתיים ממשיכה במרץ להדריך ולהתמסר לתנועה. יותר מאוחר על סף המלחמה בא היום המקווה. עוזבת את עירנו בחשאי על מנת להעפיל ארצה. סוף סוף זכתה לאת שערגה נפשה, להגיע למרות הכל, למולדת. אולם הגורל התאכזר לה. כשהגיעה שיירת המעפילים לגבול הרומני, התקרבו כבר פעמי המלחמה והשואה בצעדי ענק, ושמי היהדות כוסו ענני שחור. הגבול נסגר. המומה חוזרת לאושמינה. תקותה האחרונה להגיע ארצה נכזבה והתנפצה לרסיסים.

כנראה שעתידה היא לשתות את כוס התרעלה עד תומה. יד אנוש לא תוכל לתאר את אשר עבר עליה במשך השנים הבאות. כבוש רוסי־נאצי, שכול, יתמות וגטו. הודות לאומץ לבה היא מפלסת לה דרך בין חומות הגיטו ומצטרפת לפרטיזנים. ממלאה כל משימה אשר מטילים עליה. עם הנצחון מוצאים אותה בין פעילי ארגון הבריחה. סוף סוף מגיעה ארצה ומקימה בה משפחה לתפארת.

בין הבית״רים הצעירים יותר, התבלטו בכשרונותיהם המיוחדים, ראובן גולמבו, שלמה פרסקי, יהודה ליב סלוצקי ועמנואל חדש. עולי־ימים היו, „גאונים קטנים״ צמאי תורה ודעת.

כשנודע ליהודה ליב על הסתלקותו של ראש בית״ר ז׳בוטינסקי ז״ל, אץ לבית־הכנסת ובמעמד של קהל מתפללים, הזדקף במלוא קומתו ואמר קדיש לעלוי נשמתו. רעד ורטט עברו בין המתפללים. האם מלתא זוטרתא היא? להעלות על דל שפתיים את שמו של ז׳בוטינסקי ז״ל, והימים ימי סטלין! ולא ידע הנער

התמים ויפה הנפש שהקדיש הצנוע הזה יהיה בעוכריו. חבשוהו בבית הפקודות ומאז לא נודעו עקבותיו.

עמנואל, שאר בשרו, אח הוא לי, וקשה לי שבעתיים לייחד את הדבור עליו. ועל אלה מספר השורות שאקדיש לשאר בשרי, אבקש סליחה ואם עויתי — מחילה.

כעץ השתול על פלגי מים היונק משרשיו הבריאים את אונו וכוחו כדי לתת את פריו, כן גדל הנער והרחיב את ידיעותיו. קנה דעת ותורה בכוחות עצמו. יומם ולילה הגה על ספרי למוד וקריאה, הופך בהם והופך בהם. כנהירין שבילי הגן לגנן, כן היו נהירין לו שבילי שפת־עבר. כבר בגיל צעיר הפתיע בשיריו, יודעי ספר ושירה נבאו לו עתיד מזהיר כמשורר. נהג להעביר את שיריו לראש בית״ר ז׳בוטינסקי ז״ל. על כמה משיריו קבל מענה כהאי לישנא, „את שיריך קראתי. תגדל, תשגשג, תלמד תהיה גאון בישראל״. אך לא גדל יותר הנער ולא שגשג. נגדע העץ הרך לפתע באכזריות, על שרשיו, פירותיו ופארותיו.

אײנלאַדונג

ח׳ ה׳ [illegible]

מיר האָבן דעם כבוד אײַך אײַנצולאַדן צו דער פײַערלעכער פאָן־ענטהילונג פון היגן קן בית״ר, װעלכע װעט פאָרקומען לויטן פאָלגענדן סדר:

זונטאָג דעם 2. VII. 1939 י.

1. 5 נ״מ אַ פײַערלעכע תפלה אין גרויסן בית־המדרש
2. 20.30 אַ אַקאַדעמיע אין שטאָט־זאַל.

א) פאָן־ענטהילונג מיטן אַרײַנקלאַפּן פון אָנדענקונגס־נעגל.

ב) פאָרטראָגן פון ד״ר י. שײב און י. עפּשטײן פון װילנע.

אַרײַנגאַנג פרײַ!

אין דער פײַערלעכקייט נעמען אָנטייל די מיטגלידער פון בית״רישער מחנה־קיץ פון װילנער־קרײַז.

קן בית״ר באושמינה.

Zaproszenie na poświęcenie sztandaru dla oddziału „Betar" w Oszmianie.

הזמנה לטכס של „ביתר"

איילאַדונג צו אַ „ביתר"־צוזאַמענטרעף

פסח אפרתי / תל־יוסף

אנשי הבנק

בעירנו היו נהר ויער. עצים לבלבו וגם קמלו. השמים היו מעוננים וגם תכולים. היה ירק ודשא וקמה. קרוב למחצית השנה כיסה את פני האדמה שלג צחור. רוחות קרות החרידו את עצי היער ויושבי בית. היו ברקים ורעמים.

בחודש מאי לבש כל היקום חגיגיות ופאר. בושם הפריחה מילא את חלל העולם והכל אמר הלל. המוני אנשים יצאו להשתטח על הדשא בצל עצים מלבלבים בגן העירוני הפורח והמטופח. במשך הקיץ החמים והגשום הקמה ושבליה הרטיטו את הלב.

ביתי היה בקצה העיר, לא הרחק מהגן העירוני שם שיחקנו וטיילנו. גשר עץ חיבר את העיר עם מקום מגורי. מתחת לגשר זרמו מים רבים ופרצו בכח רב מהסכר שמימיו הניעו טורבינה של תחנת החשמל. בסמוך לנהר ומול ביתנו עמדו מתקני ומבני בית החרושת שעליו היתה גאות עירנו ושמו נישא למרחקים. ארובת בית החרושת, עשויה מלבנים אדומות, גבוהה ותמירה, התנשאה מעל לכל בנין והגיעה עד לעננים...

איכרים, פועלים, סוחרים, חנוונים ובעלי מלאכה, נוצרים ויהודים חיו ביחד תוך נסיון להתרגל זה לזה. אך ההתקהלויות בימי ראשון בשבוע ובחגים הנוצריים הזכירו את האיום הקיים על קיומנו הפיזי בסביבה זרה ועוינת. המפקח מטעם בית החרושת עם כלבו הגדול והשקצים ברחוב שזרקו אבנים המחישו לי מדי פעם כי זרים אנו כאן ודי חלשים למרות שהיהודים היו רוב בעיר.

החדר ובית הספר טפחו את הקשר הסמוי עם העבר המפואר של עמנו. למדתי לחוש ולהבין כי הנני נצר לשלשלת יוחסין מכובדת ונערצת. סיפורי התנ״ך ודברי הנביאים, ספרי מאפו, שירי יל״ג וביאליק — כל אלה והרבה ספרים בנושאים דומים ששאלנו מהספריה העשירה בספרים ושעובדיה היו מתנדבים, אלה ואלה הזינו את הדמיון והולידו את הגעגועים לארץ ישראל.

תנועות הנוער השומר הצעיר והחלוץ הפכו את הגעגועים הנ״ל למעשה של התכוננות והכשרה לעליה לארץ. אך בין גמר בית הספר והעליה לארץ חלפו אי אילו שנים, מעטות אבל רבות חשיבות בעצוב הנטיה המקצועית להמשך החיים.

עם גמר בית הספר פניתי לדפוס של שמעון בר. מלאכת הסדור וההדפסה היתה רבת ענין. ברם לא עבר זמן רב ולפי משאלות אחרות ובעזרת גביר העיר סטרוגץ קבלתי עבודה בבנק. אף כי הייתי צעיר בשנים וחסר נסיון, השכלתי לעשות כל עבודה בהתלהבות ובמסירות. עבדתי בבנק מספר שנים ונדמה לי עתה כי עסקי הבנק, דרכי ארגונו ובצוע העבודה על ידי עובדיו היו לי לבית ספר חשוב מאוד. עובדי הבנק, שהקפידו לעשות את מלאכתם בטעם ובחריצות, שמשו לי בהמשך חיי, לא פעם אחת, כדוגמא וסמל, מאז ועד עתה.

שם הבנק היה „ליי און אפשפאר קאסע״. בראשו עמד גביר העיר אברהם

סטרוגץ, עשיר הסביבה, בעל קרקעות ובתים לתפארת ובאחד מהם מוזיאון (נכס נדיר בימים ההם). בשכנות לביתנו היה בית החרושת שלו שהשתרע על שטח גדול ומגודר בלוחות עץ גבוהים. חזית בית המגורים שלו ושל אחיו פנתה לעבר הכביש ממול למרפסת ביתי וחצר משפחתי. בחלון ביתם ומבעד לסדקים של הגדר ראיתי עולם נפלא ועשיר שמבחינת תנאיו ותכנו היה רחוק מרחק קטבי מאורח חיינו, למרות שרק אי אלה צעדים הפרידו בינינו. מחנכת מיוחדת מחוץ לארץ ולא ממוצא יהודי חינכה את ילדיהם. שפת דיבורם היתה פולנית וגרמנית. בכל זאת, למרות אורח חייהם הזר והמתנכר ליהדות מצא אברהם סטרוגץ ענין וזמן לעסוק בצרכי צבור. כנראה עסקי הבנק היו קרובים ללבו. הוא ישב ראש בישיבות מועצת הבנק. לעיתים קרובות נשלחתי לביתו לשאול בדעתו ולבקש את חתימתו על מסמכים. בהזדמנויות אלה הכרתי את החיים בסביבה המופלאה ונדמה היה לי אז כי בתנאים אלה המחלה והמוות אינם שולטים...

את פרטיכל המועצה היה כותב ומנהל לפידות, ראש וראשון בבנק לאחר סטרוגץ, מנהל החשבונות הראשי, המזכיר, המדריך והמתווה את מדיניות הבנק. זה האיש היה מורי ורבי במקצוע הנהלת החשבונות. חרוץ וקפדן היה לפידות. כתב ידו היה מסודר, ברור ונאה לעין. שעות רבות לאחר גמר יום עבודה ארוך המשיך לרשום את הפעולות השוטפות ולמיין אותן בספר הראשי והרחב, בעל הטורים הרבים, שתפס מלוא שטחו של השולחן. היה בא לבנק ראשון ויוצא אחרון.

במשך היום, שעה שנהל מו״מ עם הלקוחות או היה מכין וכותב „אורדרים״ (פקודות להנהלת החשבונות) — כל זה היה עושה בעמידה בהיותו גחון על שולחן משופע ורחב ידים ששמש לו כשולחן כתיבה. מאיש זה למדתי כיצד לשמור על סדר במקצוע החשבונאות ומהו סוד ההתמדה והשקידה. לפעמים הייתי עד לריב ומדון בין הלקוחות ובינו ובענינים כגון מצב החוב, שעור הריבית וכדומה. חרה לי על כך. סברתי שהתנהגותו היא ללא דופי. פעם לקוח נרגז הטיח בפניו כי עליו לחזור ולהיות סנדלר. לא טרחתי לבדוק עובדה זאת. בימים ההם היו

הנהלת גמילות חסד

הסנדלרים בעלי מקצוע משובחים שידעו לעשות מגפים ונעלים, נאות צורה, מעור משובח ועדין והעריצו את כושרם ויכולתם. בנוסף לזאת הצביעו על כמה מהם כבעלי עבר מהפכני ופעילים במפלגות שונות.

השני לחשיבות בבנק מבין העובדים היה הקופאי, ונדמה לי כי שמו היה שמואלזון: יהודי מזדקן, עובד חלקי, בעל בית מרקחת ברחוב השוק, בשכנות למאפיה הטובה והמשובחה באותו רחוב.

נחמה, בת דודתי, נערה צעירה וחיננית ניהלה את ספרי העזר של הבנק. היתה נוחה לבריות. היא סיגלה לעצמה כתב יד נאה ועשתה עבודתה במסירות. לאחר מות אמה אומצה נחמה לבת על ידי דודה (ודודי) ר׳ לייב, יהודי יפה־תואר, זקוף וגבוה, בעל זקן רב מידות, סוחר ובעל תפילה בשבתות ובחגים רגילים במנין הקבוע ברחוב שלנו. היה יהודי טוב לב, שמח ועליז.

ואני הצעיר ביניהם, כמעט ילד, עשיתי כל עבודה ומלאתי שליחויות שונות. כך הכרתי הרבה אנשים ועניינים שונים בעירנו. הייתי בן בית במשרד הדואר ובבית הנוטריון. ראיתי וחשתי בשממונם ובחוסר הטעם של חיי חנוונים רבים שהשתקעו ונדחסו ברחוב השוק כשחנות נוגעת בחנות וכולם צובאים על כל עובר ושב. ליבי שמח ורווח לי בימי השוק, אחת לשבוע, כשהרחוב התמלא המון איכרים. בימים אלה המו החנויות מקונים. הביקורים התכופים שלי אצל הנוטריון עם שטרות רבים בתיקי העידו, הוי מה העידו, על מצבם המעורער של החנוונים. עודני זוכר את הנוטריון, שמן ונמוך קומה, המבקר מדי שבוע בכנסיה שלו. לא היה לו דוגמא ואח בכתב ידו העגול, המדויק והמסודר להפליא, ממש כתב פנינים היה לו. מנורת לוקס האירה את חדר עבודתו בשעות אחר הצהריים, בבית נקי, מסודר ומרוהט בטוב טעם. רק הצ׳כי שנגן בכנור בלווי סרטים אלמים ועבד בקנטור של סטרוגץ, רק הוא התחרה ועלה בכתב ידו הקליגרפי על הנוטריון.

בתקופת עבודתי שכן הבנק בשני מקומות: בביתו של סולודוכו החובש וגם בבית הרב בקרבת רחוב השוק. באותו בית, בבית הרב, שכן גם מוסד לגמילות חסד, מנוהל על ידי קמנצקי, מנהל חשבונות חרוץ, כורך ספרים ובעל חנות למכשירי כתיבה.

עסקי הבנק נהיו לי נהירים עד כדי כך שארגנתי מוסד דומה בתנועת הנוער, כמובן בהיקף קטן. דומני כי מוסד זה הביא תועלת ועורר גם ענין. זכורני כי חברינו המבוגר בתנועה, החבר משה בינינסון, ציין זאת לשבח ואליו הצטרפו גם חברים אחרים. בכל אופן נסיון זה הביא לי תועלת ונסך בי בטחון על כושר שיפוטי בעניני ממון.

אלה קטעי זכרונות מהבנק, מוסד רב ערך בחיי העיר שלנו, עיר מחוז, שם נולדנו, שם מתו במתות משונות ואיומות, הורי ואחיותי ודודי ובני הדודים. יהיו שורות אלה נרות זכרון לבני משפחתי, שאבדו בידי הנאצים ועוזריהם בעולם מתנכר ואכזרי.

מי שלא ראה את עירנו ולא חי בימי חול ובימי מועד, בבית המדרש ובחדר, בבית הספר ובתנועה ובמשפחה — לא יבין מהו המעין ממנו שתינו מים חיים, מים זכים וטובים. נדמה כי לא נפריז אם נאמר: אשרינו שנפל בגורלנו לצמוח ולגדול בסביבה יהודית ברוכה כעירנו בימים ההם.

וועלוול שוגאר / חדרה

אשמענע 1905—1910

צום אָנדענק פון מיין פאָטער
מיכל צוקערזיס ז״ל —
דער לערער פון אָשמענע

אַ געבוירענער אין ווילנע, האָב איך פאַרלאָזן אָשמענע אין 1910, ווו איך האָב פאַרבראַכט זינט 1905, די 5 יאָר זיינען געווען גורלדיקע יאָרן, ניט נאָר פאַר מיר, דעם 16־יעריקן בחור, נאָר אויך. פאַר אָשמענע און אַלע אַרומיקע שטעט און שטעטלעך. — אויך אַפילו פאַר גאַנץ רוסלאַנד, כדאַי דאָ פאַרצייכענען איינדרוקן, געשעענישן, בעיקר מענטשן, וועלכע איך האָב דאָרט געטראָפן, ליב באַקומען און זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון, אָשמענע איז געוואָרן מיין צווייטע היים; איר שיינקייט, ריינקייט, אַרומיקע פעלדער און וועלדער; גאַסן און „זאַסטשענקעס״; דעם מאַרק און דעם ראָד קראָמען; אירע יידן מיט די טליתים אונטערן אָרעם; די האָרעפּאַשנע גאַרבערס, וואַלקערס, מיט וועלכע די שטאָט איז געווען פול. איך ווייס, אַז יענע אָשמענע איז שוין מער ניטאָ און די לעבנס פון מיינע חברים און קרובים זיינען אויסגעלאָשן.

אָשמענע, אַ שטאָט אין פוילן (היינט רוסלאַנד), אַרום 50 קילאָמעטער פון ווילנע, איז נאָך באַקאַנט פון 17טן יאָרהונדערט, אין 1910 האָט די שטאָט געציילט אַרום 7 טויזנט נפשות — אַ העלפט דערפון — יידן; געהאַט פאַבריקן, אויך גאַרבערייען, וואַלקערס, סטאָלאַרעס, בעל־עגלות און אַנדערע בעל־מלאכות. די באַציאונג צווישן יידן און גויים אין יענער צייט איז געווען אַ פרידלעכע, געווען אויך גויים, וועלכע האָבן גערעדט יידיש. איך געדענק צוויי גויעטעס — סטעפּקע און רוזשקע פון ווילנער גאַס, — זיי פלעגן לערנען יידישע קליינוואַרג זאָגן ברכות און מאַכן המוציא...

אָשמענע 1906: רעוואָלוציע־ווינטן טראָגן זיך איבער גאַנץ רוסלאַנד, זוויך אָשמענע פילט די ווירקונג. דער שלעכטער מצב פון דעם אַרבעטער איז גורם דעם פּראָטעסט קעגן זייער נאַציאָנאַלע, פּאָליטישע און עקאָנאָמישע באַדריקער. מיט העלדישקייט און מוט שליסט ער זיך אָן אין דער רעוואָלוציאָנערער אַרמיי, אויך דער מיטל־קלאַס און אינטעליגענץ באַשליסן מער ניט צו וואַרטן, אַ טייל קלייבט זיך אין וועג אַריין קיין ארץ־ישראל. יענע יאָרן קאָנען מיט רעכט באַטראַכט ווערן אַלס איבערברוך אין גייסטיקן לעבן פון אָשמענער יידן.

איך דערמאָן זיך אַ שפּאַציר אין פּאָזשאַרנע סאָד אויף זשופּראַנער גאַס אין אָשמענע. אין אָן אַנגענעמען פאַרנאַכט — עס שפּאַצירן בחורים און מיידלעך. אָן אַ זייט, אויף אַ באַנק, זיצט אַ יונגערמאַן, איך זעץ זיך צו, מיר צערעדן זיך, זיין נאָמען — יאַנקל דער מולער, איך געווין זיין פאַרטרויען, און ער לאַדט מיך איין דעם אָוונט אויף אַ געהיימער פאַרזאַמלונג, מאָרגן איז דער ערשטער מאַי, מיר

געפינען זיך אין אַן ענגן צימער אויף ווילנער גאַס ביי יאַנקל וואַלקער, די פענצטער פאַרהאַנגען. מיין האַרץ קלאַפּט שטאַרקער, איך זע פאַר זיך יונגע פּנימער, אין וועמענס אויגן עס פינקלט גלויבן און מוט. עס רעדט עלציק (דער מאליוועער), אַ געזונטער יונג, הגם אָן בילדונג, צינדן זיינע רייד אָן דעם עולם.

דער ערשטער מאַי, דעמאָנסטראַציע, אַ נערוועזע שטימונג אויפן מאַרק, יידן פאַרמאַכן זייערע קראָמען, מאַמעס האַלטן זייערע קינדער אין די הייזער, אַרום 11 אַזייגער האָט זיך גענומען טראָגן פון ווילנער גאַס דאָס געזאַנג פון רעוואָלוציאָנערע לידער, ביזן מאַרק איז די גרופּע אויסגעוואַקסן ביז הונדערט מאַן. אַ „באַיאָוואָי אָטריאַד" פון העלדישע, אומדערשראָקענע; ווער מיט שטעקנס, ווער מיט רעוואָלווערן, רינגלט אַרום די דעמאָנסטראַנטן די רויטע פאָן פלאַטערט אויף: „עס לעבט דער ערשטער מאַי". די פּאָר סטראַזשניקעס מיטן נאַדזיראַטעל זיינען ערגעץ פאַרשוווּנדן, דער עולם איז זיך רויק צעגאַנגען. אין צוויי טעג אַרום האָבן זיך אָנגעהויבן די אַרעסטן, דעם קאַסטן מיט געווער ברענגען צוויי אַרבעטער צו קלמן דעם וואַפּעלניק — אַן אַלטער ערלעכער ייד, וואָס האָט פאַרבראַכט זיין אָפּרו־שעה ביי אַן אַלטן ספר. ער האָט געהאָלפן באַהאַלטן די „טרייפענע" סחורה, ווייסנדיק אַז זיינע קינדער, זיינען גרייט מקריב צו זיין זייער פרייהייט, ווי אויך זייער לעבן פאַר דער גערעכטער זאַך. זיכער האָט אָט דער פּשוטער אָרנטלעכע פאָלקס־מענטש ניט געוווּסט פון פאַרטייען, וואָס זיינען געווען פיל אין יענע יאָרן.

דער צאַר האָט געגעבן אַ מאַניפעסט צו באַפרייען אַ טייל פּאָליטישע אַרעסטירטע, ווי אַן עלעקטרישער שטראָם האָט זיך די ידיעה דורכגעטראָגן איבער רוסלאַנד, אויך אָשמענע האָט דאָס אָנגעצונדן. ס'האָט זיך געשאַפן אַ קאָמיטעט מיט אַברהם סטרוגאַץ (דער גביר פון שטאָט) אַן דער שפּיץ. מיר גייען צום נאַדזיראַטעל. ער האָט נאָך דעם באַפעל פון ווילנע ניט געקראָגן. מיר זעצן אַוועק אין פּאָסט נעבן טעלעגראַפיסט אונדזערס אַ מענטש. די ידיעה קומט אָן: „באַפרייען!" באַלד ווערן געעפנט די טירן פון דער פּאָזשאַרנע קאָמאַנדע, מיר נעמען פון דאָרטן די פעך־פאַקלען, וואָס ווערן אָנגעצונדן. פון ערגעץ ווו איז אויסגעוואַקסן אַ כלי־זמר מיט אַ פּויק, און דער גרויסער עולם גייט צו דער טורמע אויף זופראַנער גאַס, מיטן נאַדזיראַטעל בראש. דאָס גרויסע טויער איז נאָך געווען פאַרשלאָסן, אָבער הינטערן הויכן הילצערנעם פּאַרקאַן הערן זיך שוין פרייהייטס־לידער. די טירן עפענען זיך ברייט. טרערן פון פרייד פילן אָן די אויגן, ווער קאָן דעם גרויסן מאָמענט פאַרגעסן. אָלשאַן האָט יענעם דאָנערשטיק געהאַט אַ יריד, מען ריכט זיך אויף אַ פּאָגראָם, אָשמענע שיקט אַוועק איר „באָיעוואָי אָטריאַד" — אַרבעטער און קצבים, אַלע געזונטע יונגען. די גויים האָבן זיי געזען אַרומשפּאַצירן איבערן מאַרק מיט די שטעקנס אין די הענט, און דער טאָג איז אַריבער רויק.

הווי וזכרונות

שטייגער לעבן און זכרונות

מיכאל פלד / תל־אביב

יהודים של שבת

„אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: משה, מתנה טובה יש לי בבית־גנזי ושבת שמה, ואני מבקש לתנה לישראל, לך והודיעם.״ (מסכת „שבת״ דף י׳)

הרבה טרחות טורח והרבה יגיעות יגע היהודי של כל ימות השנה, שאינו עשיר ולא עני, לא אמיד ולא דלפון — בנפשו יביא לחמו.

כל ימות השבוע יטרח ויגע ויסתפק בפרורים של קיום, הכל בכדי להכניס את צרכי השבת, לקדשה ולפארה.

כאלה היו יהודי עירנו ואם בבינוניים נאמר, בנמושות לא כל שכן.

את ההכנות לשבת החלו ביום חמישי בערב ואם עברת ברחוב בשעה מאוחרת של לילה דלקו אורות בהרבה בתים מצד המטבח, מכאן שעקרות הבית טרחו במוקדם בכדי לא להעמיס יתר על המידה על יום ששי, בין שהיה יום ארוך בקיץ, וודאי שלא על יום קצר בחורף.

ערב יום חמישי היה מוקדש בין היתר לחפיפת ראשי ילדים ולהליכה לבית המרחץ. מוזר אולי, אך בדירות ספורות בלבד היו אמבטיות רחצה או מקלחת (פחות יותר). נראה שקהילה שלמה עוסקת בחפיפת ראשי ילדים שבחלקם צורחים עד שנשמע קולם ברחובות. הכל בזמן אחד כאילו נדברו. זהו הווי שכיח בעירנו.

המשכים קום ביום ששי ועובר ברחובות, כבר הריח וספג בושם החלות הטריות וכל מיני מאפה לשבת, כי זריזות ופעלתניות היו עקרות הבית. אבוי, כל זה נעלם ואיננו עוד.

בבקרו של יום ששי לא הרגשת כל תכונה מיוחדת ברחוב, הכל כמנהגו, ככל ימות השבוע, פרט לעגלות עמוסות דגים של שבת.

כבודת ההכנות הנמרצות לשבת נמצאה בפנים הבית.

קיימו איפוא את הכתוב במסכת שבת: „לעולם ישכים אדם להוצאות שבת״.

בצהרי יום היה הרחוב מתחיל להשתנות: ההליכה ברחובות נעשית מזורזת, אין נעצרים לשיחת חולין, יש ממהרים לסיום עסקים ויש מזדרזין לבית המרחץ והכל נחפזים. עת צהרי היום מתחילים לנטות מערבה מתחילים המדקדקין לנעול חנויותיהם. לאט לאט הולכת וגוועת המולת הרחוב ומרגשת באויר צפיה לנעלה יותר, לשבת. המספרות מלאות עד אפס מקום לכבוד שבת. יכול הספר לשבת בחיבוק ידיים כל ימות השבוע, לא ידרך יהודי על הסף, אלא בסמוך לשבת, יתכן ביום חמישי, אך לאו דוקא קודם לכן.

אהבתי לשוטט ברחובות בערב שבת, סמוך לפנות ערב ולחוש איך השבת דוחה את החול, אמנם באיטיות, אך בעקשנות והתמדה, עד שליטה מלאה.

פה ושם מקרים של אחור בנעילת חנות או בית מלאכה, אך אז היו מופיעים

ברחוב „הקוזקים של הקדוש־ברוך־הוא", היינו, שלומי אמוני ישראל, הקנאים לקדושת השבת, ובהתפרצויות זעם היו לוחצים על סגירה ונעילה. בדרך כלל עשו זאת המשמשים בקודש, אך גם מספר צעירים ובראשם מ. ו. ז"ל, איש ירא שמים, תלמיד חכם וקנאי עד לקידוש השם. נזכר אני בחברי הטוב ז. ש. (ברבות הימים נתפס אף הוא לרוח הזמן ויצא רחמנא־ליצלן ל„תרבות רעה") שאף נמנה על חבורת הקנאים. לא פעם פרצו מריבות, אך בסופו של דבר היה הכל מסתיים בדברי פיוס והשבת כבר על הסף.

עם דמדומים מופיעים ההולכים לבתי הכנסת וכבר מתונות יהלכון, מתחילים בערב שבת לקיים את הצווי על שבת, ש„אין פוסעים בשבת פסיעה גסה".

אחרי תפילת מעריב וקבלת שבת התכנסו כולם לבתיהם לסעודה ראשונה של שבת. עתה רובץ הרחוב בדממתו, רק מן הבתים ינשאו קולות של „שלום עליכם מלאכי השרת" וגומר... וריחות של תבשילי שבת נשאים באויר. אל אלהים, איזה ריחות חריפים ומתובלים, טריות וערבות מכל חלון פתוח בקיץ ומכל סדק בחורף, נשא בחלל, חדר לנחירים ועורר תאבון וגאוה על שבת יהודי.

זכורני, היה זה בחודש אוגוסט ואני חיל בצבאה של פולין, לרגל תמרונים שנמשכו כל החודש עברנו באחד מלילות שבת את העירה סוינציאני, בחבל וילנה. שני יהודים היינו בפלוגה וצעדנו בשורה אחת. הרחוב היה שומם, כלתה רגל, החלונות פתוחים ודרך כל חלון נראים בני הבית מסובים לשולחן, המפה הלבנה, הנרות הדולקים, ריחות התבשילים הערבים נשאו בחריפות ושמו מחנק לגרון, אך דגדגו את העיניים עד לדמעות. כל העת שצעדנו ברחובות בלווי ה„זמירות" שנשאו מהבתים, שתקנו. רק כשיצאנו מתחומי העיר, נשמע לנו קולנו. רבונו של עולם, זעקנו, כמה יפה השבת, כמה חן וחסד שפוך עליה וכמה רגשות עדינים מרעיפה עלינו. נדמה שבתוך הבית, בית אבא, לא ידענו די כחה, ערכה וזיוה. הצריך היה להקלע אל בין שורות הגויים, בכדי לגלות את השבת? לא, קהילתנו לא הצטיינה באדיקות מופרזת, אך השבת יפה היתה, נעלה. וכבר ירדה „הנשמה היתרה", הנשמה של שבת, לשכון בבתי היהודים והוסיפה מהדרה ונסכה אצילות ונועם על כל פנים, יישרה קמטים, הרחיקה זעף והשליטה משלוות השבת ומתיקותה.

לא אבוא לתאר את השחרית של שבת, שעת קריאת התורה והמוסף בבתי הכנסת ואת חצר בית הכנסת בשעות שלפני הצהרים. אך יזכרו לטובה העוברים לפני התיבה ר׳ א. ש., פ. כ., א. ק. ועוד. וביחוד הבעל תפילה המבורך ר׳ דוד הסנדלר ז"ל, שהיה בקיא בפירוש המלים, קולו ערב ותפילתו נעלה.

וכך אגיע לסעודה שניה, הרי לפנינו שעת ה„טשולנט".

יהודים מבתי הכנסת והקלויז'ן פוסעים מתונות, שאין נחפזים בשבת, להיפך מחזיקים בה בכל כוח הרצון ומאריכים אותה. מספרים על ר׳ חיים ראש הישיבה המפורסם של וולוז'ין, שבאו יהודים והודיעו שהופיעה הרכבת במדינה ומשמעה שבמקום לטלטל ימים אחדים מוולוז'ין לוילנה — ירושלים דליטא — אפשר להגיע בכמה שעות, הצטחק ואמר: „יהודים, מה החיפזון. בכל מקום אפשר ללמוד, גם על העגלה". ואם בכל ימות השבוע אין להחפז, בשבת על אחת כמה וכמה. והיה בזה משום השקפת עולם.

ובכן ריח ה„טשולנט" נישא בחלל, חודר לכל סדק מסידקי הגוף והנפש ואף הגויים היו אומרים: ריח של שבת בעיר. מתבשמים ומתקנאים במאכלים של יהודים. וכשהגיעה שעת ה„קוגל" ומינים רבים היו, ו„הקוגל" הדשן „בוכה" (כך היו אומרים), מעורר תאבונם של האוכלים וממוגג את הגוף והנפש. וכי לא הומצא ה„קוגל" בזכותה של שבת? ולא רק ה„קוגל" אלא גם השולחן, המלבוש ופני הקודש של כל יהודי בזכות השבת ירדו לעולם.

אחרי ה„טשולנט" מגיעה שעת התנומה, כפי שנאמר: ראשי תיבות של שבת: „שינה בשבת תענוג". וליצני הדור אומרים: ראשי תיבות של שבת: שטאַרקע בראָנפן תרינק (ביידיש).

כך או אחרת, קהילה שלמה נמה. רק הילדים מסתובבים בבית או בחצר באפס מעשה, בשקט, בדומיה, במשחקים שקטים, כי אוי להם אם יפריעו לשלוות השבת.

היו יהודים שנסו לדחות את אכילת ה„טשולנט" ולו לשעה קלה. נדמה להם, מחזיקים בשיא שעה נוספת באמרם: רבותי, אַל בחפזון, אחרי אכילת הקוגל, מחליקה השבת במדרון. חלילה תתגלגל מהם ואבדה לנו אבן יקרה שנצטרך לחכות לה, לשבת, שבוע תמים.

ומשקמו משינה של שבת, היו מחליקים זקנים, נוטלים ידיהם, רוחצים פניהם, לובשים מלבוש של שבת ויוצאים לטייל. „לראות ולהראות". בכל יישוב קיים מסלול אחד או שניים בו נוהגים אוכלוסי המקום לטייל טיולים. בין אם זה טיול של חול שהוא נדיר, שאין הנפש נתונה לכך, ובין של שבת שזה פולחן קיים ועומד.

בעירנו היו מטילים ברחוב ז׳פראני (זשופראַנער גאַס — ביידיש). אורך המסלול היה לפי הגילים השונים. ככל שהנך צעיר, הנוער, כן גדול המרחק ועד ל„קרקובקה" יגיעו, ארבעה קילומטר מתחום העיר ו„לערוב" לא חששו. עד לבנין הגמנסיה הפולנית הלכת בשטח בנוי, מכאן ואילך, שדות, חורשות, שדרות, שמים מעל ודשא מתחת. הריהו מסלול הטיול של בני ובנות המקום הצעירים. אנשי ה„בינה" ו„העמידה" יגיעו רק עד הגשר המתוח על פני הנהר „ליילובקה" שם יעצרו, יעמדו על הגשר משני עבריו, ינוחו, יריחו ריח של מים ושדה, של עץ ושל שיח ואף לצפצוף הצפור יאזינו. הרי בכל ימות השבוע, ימות החולין, ימות העמל והיגע ומאבק על פרנסה לא יתנו את הדעת על כך. ואף חטאו אולי באומרם: „מה נאה אילן זה ומה נאה ניר זה" ספגו מקצת שבמקצת מריח השדה והזרו. יכלת לראות יוצאים לטיול משפחות שלמות כשהזאטוטים לפנים וההורים במאסף ובלב אמא תפילה: הלואי ולא תשלוט בהם עין רעה.

ואם בגיל הזקנה האנשים (וראשי תבות של זקנה ביידיש: זיפצן, קרעכצן, ניסן, הוסטן), יגיעו רק עד ביתו של ר׳ אביגדור אייזיק זיסקאנד ז״ל ומצד שמאל עד ביתו של איסר קרצ׳מר ז״ל. אם חלון ביתו של ר׳ אביגדור אייזיק פתוח — וזה כמעט תמיד — נעצרים מחליפים כוח ודברים, מחייכים וברוח טובה, סבים אחורה בדרך הביתה לקיים את מצוות הסעודה השלישית. כפי ששנו רבותינו במסכת שבת: „כמה סעודות חיב אדם לאכל בשבת? שלש". ר׳ חידקא אומר ארבע. (אני זוכר שבני קהילתנו קיימו רק „שלש סעודות"

בדרך הביתה, אם רחוקה היתה, סרו אל גן העיר שקראו לו „גן הכבאים" (פאָז׳ארנער סאַד — ביידיש). שם נחו שעה קלה על ספסל והמשיכו בדרכם.

אין דומה הסעודה השלישית לקודמותיה. המאכלים צוננים, אין ריחם נישא, אין קולות של זמירות מרנינות בוקעים מהבתים, אוכלים בשקט וחשים בהתרחק השבת, כאילו הולכת ונמוגה, ועגום קצת על הנשמה. הרהורים נדחקים ופורצים את חומת השלווה שכה היטיבו להתעטף בה ומכאן לתפילת מנחה וערבית. ההליכה של עכשיו אף היא מתונה, איטית אך כבד יצוק בה. החומרה בפנים מתפשטת ורק מעטים יצליחו להוסיף מהחל על הקדש וידחקו לעוד שעה קלה את החולין. אך אין דבר יהודים, חזקו ואמצו, השבוע יחלף מהר, אף נטל הדאגות לא ישחית ונזכה לשבת הבאה! לפי שעה, נלך, נחזור הביתה אחרי מעריב, נברך „המבדיל" ושוכן מרומים לא יעזוב את עמו. האמנם, לא יעזוב?

שבת־יידן

געזאָגט האָט הקדוש־ברוך־הוא צו משה׳ן: משה, כ׳האָב אַ גוטע מתנה אין מיין שאַצקאַמער און זי הייסט שבת, און איך וויל זי אַוועקגעבן דעם פאָלק ישראל. גיי און טו זיי דאָס צוּוויסן.
(שבת דף י׳, עמוד ב.)

אַ סך מי און מאַטער האָט דער ייד פון אַ גאַנץ יאָר — וואָס איז נישט נישט אָרעם און נישט רייך, נישט קיין עושר און נישט קיין דלפון — אַוועקגעלייגט כדי אַריינצוברענגען דאָס שטיקל ברויט אין שטוב אַריין.

אַ גאַנצע וואָך האָט מען זיך געמאַטערט און אָפּגעקומען מיט שהי׳־פהי׳, אַלץ כדי צו קענען מקדש זיין און צו פאַרשענערן דעם שבת מיט גוטע, געשמאַקע מאכלים.

אַזעלכע יידן זענען געווען ביי אונדז אין שטעטל. אויב דער מיטלקלאַס האָט זיך אַזוי געמאַטערט, האָבן זיך די אָרעמעלייט אַוודאי און אַוודאי געמאַטערט.

די צוגרייטונגען אויף שבת האָבן זיך אָנגעהויבן דאָנערשטיק אָוונט. אויב ביסט אַרומגעגאַנגען אין די גאַסן פונעם שטעטל דאָנערשטיק ביינאַכט, האָסטו אין די שפּעטע שעהן נאָך געקענט זען ליכט אין די הייזער דורך די פענצטער פון די קיך־צימערן — אַ סימן, אַז די באַלעבאַטים האָבן זיך געפּעדערט בכדי נישט איבערצולאָזן די גאַנצע אַרבעט פון צוגרייטן דעם שבת אויף פרייטיק. און דאָס, נישט געקוקט צי דער טאָג איז געווען אַ לאַנגער אַ זומערדיקער, צי אַ קורצער אַ ווינטערדיקער.

די דאָנערשטיק־אָוונטס זענען ביי זיך אויך געווען באַשטימט פאַר וואַשן די קעפּ פון די קינדער און אַליין גיין אין מרחץ. קיין באָדצימער און טושן זענען אין די וווינהייזער נישט געווען, אפשר ביי איינצלנע (ווי מאָדנע דאָס זאָל היינט נישט קלינגען). ס׳האָט אויסגעזען ווי אַ גאַנצע קהילה איז עוסק אין קעפּוואַשן פון די קינדער, וואָס אַ טייל פון זיי האָבן געקוויטשעט און פאַרהילכט די גאַסן.

און אַלע אין איין צייט, ווי זיך אָפּגערעדט. דאָס איז געווען אַן אָנגענומענער שטייגער אין אונדזער שטעטל.

דער וואָס איז פרי אויפגעשטאַנען פרייטיק אינדערפרי און איז אַדורכגעגאַנגען די גאַסן, האָט באַלד דערפילט און אַריינגעזאַפּט אין זיך דעם ריח פון געשמאַקע, פרישע חלות און אַנדערע מיני־געבעקסן אויף שבת, ווייל פלינקע און אַרבעט־זאַמע זענען געווען די באַלעבאָסטעס. ווי, ווי, דאָס אַלץ איז פאַרשוואונדן און מער נישטאָ.

פרייטיק אינדערפרי האָט מען נישט באַמערקט אין די גאַסן קיין שום אַנדערשקייט, אַלץ איז געווען גענוי אַזוי ווי אין די אַנדערע וואָכעדיקע טעג, אויסער וואָס ס׳האָבן זיך געזען וואָגנס אָנגעלאָדענע מיט פיש אויף שבת. די אייגנטלעכע און אויסגעשפּראָכענע צוגרייטונגען אויף שבת ווערן געמאַכט אינע־ווייניק, אינים הויז. זיי האָבן, זעט אויס, מקיים געווען וואָס ס׳שטייט געשריבן אין גמרא שבת: „תמיד זאָל זיך דער מענטש פעדערן צו... שבת״.

מיטאָגצייט האָט זיך דער דרויסן אָנגעהויבן איבערצואַנדערשן: דאָס גיין אין די גאַסן איז געוואָרן רעשיקער, מען שטעלט זיך נישט אָפּ כאַפּן סתם אַ שמועס. פאַראַן אַזעלכע וואָס איילן זיך צו פאַרענדיקן עפּעס אַן עסק, און פאַראַן אַזעלכע וואָס גייען שוין אין מרחץ אַריין. אָבער יעדער איילט זיך. בשעת דער טאָג הייבט זיך אָן אַוועקצונייגן צו מערב־זייט, הייבט מען אָן פאַרמאַכן די קראָמען. ביסלעכווייז שטילט זיך איין דער גאַסנטומל, און אין דער לופט פילט זיך עפּעס אַ דערוואַר־טונג, אַ בענקשאַפט צו עפּעס העכערס, צום שבת. די רעזורעס זענען געפּאַקט. דער פריזיער קען אַ גאַנצע וואָך זיצן מיט פאַרלייגטע הענט און קיין ייד וועט זיך נישט אַריינוויזן, נאָר נאָענט צו שבת, אַמאָל אויך דאָנערשטיק, אָבער נישט פריער.

פרייטיק פאַרנאַכט האָב איך ליב געהאַט אַרומצוואַנדערן אין די גאַסן פונעם שטעטל און פילן ווי אַזוי דער שבת שטופּט אַרויס די גרויע וואָך. אמת, לאַנגזאַם, באַזאַכט, אָבער מיט עקשנות און אויסדויער ביז צום געוועלטיקן איבערן שטעטל.

ס׳האָבן אויך געטראָפן פאַלן פון פאַרשפּעטיקן דאָס פאַרמאַכן אַ קראָם אָדער אַ ווערקשטעל. דעמאָלט האָבן זיך באַלד באַוויזן „גאָטס קאָזאַקן״, דהיינו, שלומי אמוני ישראל, פאַו ביסענע שבת־היטער, און מיט כעס־אויסברוך האָבן זיי גע־צוווּנגען צו פאַרמאַכן. בדרך־כלל איז דאָס געווען די אויפגאַבע פון דער כלי־קודש, אָבער אַ צאָל יוגנטלעכע, בראש פון מ. וו. ז״ל, אַ ירא־שמים, תלמיד־חכם און פאַנאַטיש ביז קדוש־השם. איך דערמאָן אויך מיין גוטן חבר ז. ש. (מיט דער צייט איז ער „געכאַפּט געוואָרן אין דער מעשה״ און אַרויס, רחמנא לצלן, לתרבות רעה), וואָס האָט געהערט צו די קנאים. נישט איינמאָל זענען אויסגעבראָכן קריגערייען — אָבער צום שלום האָט זיך אַלץ פאַרענדיקט מיט איבערבעטן זיך. און אָט שטייט דער שבת אויף דער שוועל.

בין השמשות באַווייזן זיך די שול־גייער. זיי גייען געמיטלעך כדי מקיים צו זיין דאָס, וואָס איז באַפעלט געוואָרן וועגן שבת: אין פוסעין בשבת פסיעה גסה״ (שבת שפּאַנט מען נישט מיט שנעלע טריט).

נאָך קבלת־שבת און מעריב־דאַווענען גייט יעדער צו זיך אין שטוב צו דער

ערשטער שבתדיקער סעודה. איצט ליגן די גאַסן איינגעהילט אין שטילקייט, נאָר פון די הייזער טראָגן זיך אַרויס קלאַנגען פון „שלום עליכם, מלאכי השרת" און אַנדערע זמירות... און ריחות פון שבתדיקע מאכלים טראָגן זיך אין דער לופט. גאָט אין הימל! וואָסערע שאַרפע, געווירצטע פרישע און געשמאַקע ריחות קומען דורך דעם אָפענעם פענצטער זומערצייט, און פון יעדער שפּאַלט ווינטערצייט און פאַרפולן דעם חלל, דרינגען אַריין אין דער נאָז און דערוועקן אַפּעטיט און שטאַלץ צום יידישן שבת.

כ'דערמאָן זיך, ווען כ'בין געווען אַ זעלנער אינעם פּוילישן מיליטער, האָבן מיר, צוליב די מאַנעוורעס וואָס זענען פאָרגעקומען אין אויגוסט און זיך געצויגן אַ חודש צייט, אין אַ פּריוואַטקאָנאַקט אַדורכמאַרשירט די גאַסן פונעם שטעטל שווענטשאַן, ווילנער קרייז. צווי יידן זענען מיר געווען אין דער קאָמפּאַניע און מיר זענען געגאַנגען אין איין ריי. די גאַסן זענען פּוסט, מען זעט נישט קיין מענטש. די פענצטער פון די הייזער שטייען אָפן און מען זעט ווי בני־בית זיצן אַרום די טישן וואָס זענען באַדעקט מיט ווייסע טישטוכער, די ליכט ברענען, ריחות פון געשמאַקע געקעכטסן טראָגן זיך מיט שאַרפקייט און ווערגן אַזש די קעל, רייצן אַפילו די אויגן ביז טרערן. די גאַנצע צייט וואָס מיר האָבן מאַרשירט אין די גאַסן אונטער דער באַגלייטונג פון די „זמירות" וואָס האָבן זיך אַרויסגעריסן פון די הייזער, האָבן מיר געשוויגן. ערשט ווען מיר זענען אַרויס הינטער דער שטאָט האָבן מיר דערהערט אינעווייניק אין אונדז אונדזער אייגן קול: „רבונו־של־עולם" — האָט אין אונדז עפּעס געשריגן — „ווי שיין איז דער שבת, וויפל חן און גנאָד איז אויסגעגאָסן אויף אים, און וואָסערע אידעלע געפילן ער טריפט אויף אונדז אַרויף. דאַכט זיך, אַז אין דער היים, ביים טאַטן אין שטוב, האָבן מיר נישט געוווּסט זיין כוח, זיין ווערט און זיין פּראַכט. צי האָט מען ערשט געדאַרפט אַריינפאַלן אין די גוישע רייען, כדי צו אַנטדעקן דעם שבת?"

ניין, אונדזער קהילה האָט זיך נישט אויסגעצייכנט מיט איבערגעטריבענער פרומקייט, אָבער דער שבת איז געווען שיין, דערהויבן.

און אָט איז שוין אַראָפּגעקומען די „נשמה יתרה", די נשמה פון שבת, זיך באַזעצן אין די יידישע שטובן און האָט צוגעגעבן פון איר שיינקייט און באַגאָסן מיט איידלקייט און ליבלעכקייט יעדער פּנים, אויסגעגליכן קנייטשן, דערוווייטערט פאַרביטערונג און איינגעפּירט די שבת־שלוה און האַרציקייט.

כ'וועל נישט שילדערן דעם שבתדיקן „שחרית" און נישט דאָס „לייענען" און נישט דעם „מוסף" אין דער שול און נישט דעם הויף ביי דער שול שבת פאַר מיטאָג. אָבער מען דאַרף דערמאָנען צום גוטן די „דאַווענער ביים ברעטל", ר' א. ש., פּ. כ., א. ק. און אַנדערע, איבערהויפּט דעם געבענטשטן בעל־תפילה ר' דוד שוסטער ז"ל, וואָס איז געווען אַ בקי אין פּירוש המלות, געהאַט אַן אַנגענעמע שטימע און זיין דאַווענען איז געווען דערהויבן.

און אַזוי קומען מיר צו דער צווייטער סעודה. אָט האָבן מיר טשאָלנט־צייט.

יידן פון די שולן און קלויזן גייען געלאַסן. שבת איילט מען זיך ניט, פאַרקערט, מען האַלט אים צו מיטן גאַנצן ווילנסקראַפט און מען פאַרלענגערט אים. מען דערציילט וועגן רבי חיים, דעם באַרימטן ראש־ישיבה פון וואָלאָזשין, אַז יידן

זענען צו אים געקומען און אים מבשר געווען, אַז מען האָט געמאַכט אַ באַן, וואָס אָנשטאָט זיך צו שלעפּן עטלעכע טעג פון וואָלאָזשין קיין ווילנע — ירושלים דליטא — קאָן מען מיט איר קומען אין עטלעכע שעה. האָט ער זיך צעשמייכלט און געזאָגט: „יידן וואָס איז דאָס געאייל? אויף יעדן אָרט קען מען לערנען, אויף אַ וואָגן אויך". אויב אַ גאַנצע וואָך דאַרף מען זיך נישט איילן, שבת אַוודאי און אָוודאי נישט. און אין דעם איז געווען אַ מין וועלטקוק אַלזאָ, דער טשאָלנט־ריח טראָגט זיך אינעם חלל, דרינגט אַריין אין יעדער שפּעלטל פונעם גוף און נשמה, אַזוי, אַז אַפילו די גויים פלעגן זאָגן: דער שבתדיקער ריח טראָגט זיך אין שטאָט. זיי שמעקן זיך אָן און זענען מקנא די יידישע מאכלים. און אַז ס׳איז געקומען די קוגל־צייט, און אַ סך מינים זענען געווען, איבערהויפּט די פּעטע „וויינענדיקע קוגל" (אַזוי האָט מען געזאָגט), האָט געררייצט דעם אַפּעטיט פון די עסערס און איז זיך צעגאַנגען אין אַלע אברים. צי איז די קוגל נישט אַנטדעקט געוואָרן אין זכות פון שבת? און נישט בלויז די קוגל, נאָר אויך דער טיש, דאָס מלבוש און דאָס הייליקע פּנים פון יעדן ייד זענען אַראָפּ אויף דער וועלט אין זכות פונים שבת.

נאָכן טשאָלנט כאַפּט מען אַ דרימל, ווי עס זאָגן די ראשי תבות פון שבת: „**ש**ינה **ב**שבת **ת**ענוג" און ליצים פלעגן זאָגן: **ש**טאַרקן **ב**ראָנפן **ת**רינק...

אַזוי אָדער אַנדערש, אַ גאַנצע קהילה דרימלט. נאָר דאָס קליינוואַרג דרייט זיך אַרום אין שטוב אָדער אין הויף רויק, שטיל, גאָרנישט טוענדיק, אָדער שפּילן זיך אין רויקע שפּילערייען, ווייל אָך און וויי וואָלט געווען ווען זיי שטערן די שבת־דיקע רו.

געווען יידן וואָס פלעגן דאָס טשאָלנט־עסן אַ ביסל אָפּלייגן, כאָטש אַ ביסל, ווייל ס׳האָט זיך זיי געדאַכטן אַז זיי האַלטן דעם הויכפּונקט נאָך אַ שטיקל צייט. זיי האָבן געזאָגט: רבותי, נישט געאיילט. נאָכן קוגל גליטשט זיך דער שבת באַרג־אַראָפּ און ער קאָן זיך, חלילה, שנעל אַוועקקאָלערן און מיר פאַרלירן אַ טייערן אוצר און מען וועט מוזן וואַרטן אויפן שבת אַ גאַנצע וואָך צייט.

און אַז מען איז אויפגעשטאַנען פונעם שבתדיקן דרימל, פלעג מען אויס־גלייכן די באָרד, וואַשן די הענט און דאָס פּנים. מען טוט זיך אָן שבתדיק און מען גייט אַרויס שפּאַצירן. „צו זען און אַליין זיך לאָזן זען".

אין יעדן יישוב איז פאַראַן אַ גאַס אָדער צוויי ווו עס פלעגט גיין שפּאַצירן די אָרטיקע באַפעלקערונג. נישט וויכטיק צי דאָס איז געווען אַ וואָכעדיקער שפּאַציר, וואָס אַזאַ איז פאַרגעקומען זעלטן, ווייל דער קאָפּ איז נישט געשטאַנען דערצו, צי דאָס איז געווען אַ שבתדיקער שפּאַציר וואָס איז געוואָרן אַ פעסט־שטייענדיקער מנהג.

אין אונדזער שטעטל פלעגט מען שפּאַצירן אויף דער זשופראַנער גאַס. די לענג פון דעם טראַקט איז געווען לויט דער עלטער. וואָס יונגער דו ביסט, אַלץ גרעסער דער מרחק און קענסט דערגיין ביז צו דער „קראַקווקע", פיר קילאָ־מעטער הינטער דער שטאָט, און פאַרן ערוב איז ניטאָ וואָס מורא צו האָבן. ביז דער פוילישער גימנאַזיע ביסטו געגאַנגען אין אַ פאַרבויטן שטח, און פון דאָ אָן און ווייטער: אַלייען, פעלדער און וועלדלעך, הימל פון אויבן און גראָז פון אונטן.

אָט דאָס איז דער שפּאַציר־טראַקט פון די אָרטיקע יונגע זין און טעכטער. מענטשן אין די „פערציקער" און „פופציקער" דערגייען בלויז ביז צו דער בריק, וואָס ליגט אַריבערגעוואָרפן איבערן טייך „לעלוווקע". דאָרט שטעלט מען זיך אָפּ, מען שפּאַרט זיך אָן אָן די אָנלענס פוןביידע זייטן בריק. מען רוט זיך אָפּ, מען זאַפּט אַריין דעם ריח פונעם טייך און פון פעלד, פון ביימער און קזשאַקעס און מען הערט זיך אַפילו צו צו דער שוויטשעריי פון די פייגל. אַ גאַנצע וואָך, אין די פּראָסטע טעג, טעג פון מי און פּראַצע און געראנגל וועגן ביסל פּרנסה, איז דאָך נישט דער קאָפּ צו אַזעלכע זאַכן. און אויב זיי האָבן געזינדיקט מיט זאָגן: „מה נאה אילן זה ומה נאה ניב זה" (ווי שיין איז דער בוים און ווי שיין איז דאָס פעלד), האָבן זיי דערפאַר אַריינגעזאַפּט אין זיך אַ ביסל פעלד־ריח און געגאַנגען צוריק אַהיים. מען האָט געקענט זען ווי גאַנצע משפחות גייען אַרויס אויפן שפּאַציר — דאָס קליינוואַרג פאָרויס און די עלטערן נאָך זיי, און אין די מאַמעשע הערצער אַ תפילה: ס'זאָל זיי נאָר קיין עין־הרע נישט שאַטן.

און אויב זענען די שפּאַצירער זקנה־מענטשן — זיפּצער, קרעכצער, ניסער, הוסטער — דערגייען זיי נאָר ביז צו ר' אביגדור זיסקאַנדס הויז, און אויף דער לינקער זייט ביז צו איסר קאַרטשמער'ס הויז. אויב דאָס פּענצטער איז אָפן ביי ר' אביגדור אייזיקן — אָפן כמעט שטענדיק — פאַרהאַלט מען זיך דאָרטן, מען כאַפּט אָפּ די כוחות און אויך אַ שמועס, און שמייכלענדיק מיט אַ גוט געמיט קערעוועט מען זיך אויס, צוריק אַהיים מקיים זיין די דריטע סעודה, לויט אונדזערע רביים האָבן געלערנט: „וויפל סעודות איז מען מחויב צו עסן שבת? דריי. ר' חידקא זאָגט פיר". (איך געדענק, אַז אין אונדזער קהילה האָט מען מקיים געווען נאָר „דריי סעודות").

אויפן וועג אַהיים, אויב ער איז געווען אַ לאַנגער, האָבן זיי אָפּגעטרעטן אינעם גאָרטן פון די פייערלעשער (פּאַזשאַרני סאַד) אַ ביסל זיך אָפּגערוט אויף אַ באַנק און דערנאָך פאָרגעזעצט דעם וועג אַהיים.

די דריטע סעודה איז נישט גלייך צו די אַנדערע: קאַלטע מאכלים, וואָס זייער ריח טראָגט זיך נישט אין מרחקים; קיין פריילעכע זמירות רייסן זיך נישט אַרויס פון די הייזער; מען עסט שטיל און מען פילט ווי דער שבת דערווייטערט זיך, ווי ער צערינט זיך, און ס'ווערט אַ ביסל טרויעריק אויפן געמיט. הירהורים שטופּן זיך אַריין אינעם מוח און ברעכן אויף די מויער פון שלווה מיט וועלכער מען האָט זיך געהאַט אַזוי ריין אַרומגעשטעלט. נאָך „שלוש סעודות" גייט מען צו מנחה־מעריב. דער איצטיקער גאַנג איז אויך געלאַסן, פאַמעלעך אָבער עפּעס אַ שווערקייט איז אָנגעגאָסן אין אים. די גשמותדיקע שטרענגקייט צעשפּרייט זיך אינעווייניק, און נאָר יחידים געלונגט פון אָט דער וואָכעדיקייט, וואָס הויבט אָן באַהערשן, עפּעס צוצוגעבן צו דער הייליקייט און אָפּשטופּן נאָך אַ ביסל די גרויע וואָך. אָבער נישט געדאגהט יידן, שטאַרקט אייך און מוטיקט אייך. די וואָכעדיקע טעג וועלן שנעל פאַרביי, אַפילו דאָס ביסל דאגות וועט נישט שטערן און מען וועט זוכה זיין צום קומענדיקן שבת! דערווייל וועט מען נאָך מעריב גיין אַהיים מאַכן הבדלה און דער אין די הימלען וועט ניט פאַרלאָזן זיין פאָלק. צי וועט ער טאַקע נישט פאַרלאָזן?

ניצוצות עולים מן החורבות

א. יושבי קרנות

„גאניק" או „גאנעק" — אינני יודע תרגומה של מלה זו לעברית, אף לא מוצאה ושורשה. תושבי המקום הנוצרים, אף הם כינו את זה בשם „גאנעק".

אך לא בפירושה של המלה עסקינן, אלא במהות של יום יום ואת התפקיד שמלא ה„גאנעק" בחיי התושבים, אחינו בני ישראל.

מקובל היה שפתח הבית לא יהיה ישר עם פני הקרקע אלא בהגבהה ניכרת. ועולים היו אל הפתח באחת, בשתיים או שלוש מדרגות. למדרגות אלו קראו „גאנעק". אם מספר המדרגות היה גדול יותר, קראו לזה פשוט — מדרגות.

ברצוני ליחד את תאורי ל„גאנעק" כמשהו מיוחד ובעל משמעות.

בשעות של בין־הערביים, בשבתות אחרי הצהרים, בערבי קיץ חמים, היו בני המשפחה מתישבים בחוץ על ה„גאנעק" שבדרך כלל נמצא בחזית הבית בקרבת המדרכה, לשאוף אויר צח, שלא תמיד היה באמת צח. למעשה, היתה ל„גאנעק" משמעות רחבה יותר.

יושבי ה„גאנעק" שעתם היתה פנויה, לבם פתוח, עיניהם פקוחות ואזניהם קשובות לכל המתרחש ברחוב, מימין, משמאל ומלפנים.

כל העובר על פני ה„גאנעק" נתון היה לתשומת לב מדוקדקת ולבקורת של הרגע בכל גדלו וישותו. ומשפתחו בשיחה על העובר או העוברים, הרי נמשך הדבר הלאה הלאה, עד שהופיע לנגד היושבים „מוצג" אחר ואז החליפו את הנשוא, אך לאו דוקא את הנושא.

הנה עובר על פני ה„גאנעק" הזקן י. ק. ז. ומיד מנמיכים הקולות, מקרבים פה לאוזן וכמגלים סוד אומרים: „חזיר זקן, קמצן וכילי, מה יהיה בסופו. אינו מרשה לעצמו מאכל טרי, רק יבש ומסריח, הגיע לכך ש„בשר טרי מזיק לקיבתו העדינה". בסך הכל יהודי הנותן כספו בנשך ובעלי חובותיו יהיו יורשיו"... ולמי זה איכפת — תוקע האחר דברו, — למה לדבר סרה ביהודי יודע תורה ושומר מצוות. אך הפותח בנושא אינו מרפה — עכשו אפשר לדיין בקול רם, האיש כבר רחוק ולאזניו לא יגיעו דברי הקטרוג — אמנם, מסכים הראשון, האמת, שלא איכפת, אך למה לו ליהודי כמוהו לחיות חיי כלב. רותחת הקבוצה היושבת, כאילו בהם אישית פוגע הדבר. אל יהי הדבר קל בעיניכם, קימת אחריות חברתית...

ואם זוג צעירים עבר, היה מיד טרף ללשון היושבים. הפעם היתה לרוב פותחת בנושא אשה. ומה גם אם היו במשפחה בנות שהגיעו לפרקן.

„היא (הכוונה לנערה), מה היחוס, למה תזקף ראש, בסך הכל אין בה לא יופי ולא חכמה, מה מצא בה שכה מרבה לחזר אחריה? ובעצם, מצא מין את מינו — אין הוא טוב יותר ממנה..." דברים אלה אינם לפי רוח הגבר והוא מגיב בקורטוב רוגזה לצד אשתו: „מה לך, כי נזעקת? ויפתח אלהים את פי האתון... וכי מה

רעה גרמו לך, ובכלל מה לך ולהם, דור צעיר, יערב להם, יבושם להם. וכי היית טובה מהם".

והאשה בחלקת לשונה: נו, נו, מכירים אותך. בדרך כלל אין אדם שיעבור לתומו ולא תשלח בו לשון ופתאום נפת צופים על לשונו, שמא גם נפשך חשקת בצעירות והנך מופיע כמלאך המגן... ומי יודע במה היתה מסתיימת השחזת לשונות זו, אלא בינתיים הופיע בשדה הראיה נושא חדש.

וכך שמש ה„גאנעק" מוסד שכל ההתרחשויות היו נידונות בשבט לשונם של היושבים. אמרתי לשבט? לא, לא תמיד — לשבט וגם לחסד.

כי אם עבר מי שטעון רחמים, הרי להשתפכות הנפש לא היה גבול...

„גאנעק" בעל ארבע מדרגות ומפורסם מאד היה פתחו של נ. ד. נילוו לבעל הבית ואשתו גם הדרים בחצר שנזקקו לחזית ולרחוב. הנה כי כן, היו „היושבים" הקבועים גם א. ז. גם א. ק. ואשתו ולעיתים אף עוברי אורח מבין הידידים.

ומנהג היה בביתו של נ. ד. שלפני היציאה ל„שאוף אויר" היו שותים תה של מנחה, מנהג שלא היה נפוץ ביותר, ולתה של מנחה היו נכנסים גם האחרים.

עתה, לאחר שקיימו את פולחן התה, היו „יושבים" ומתענגים על שיחה בטלה. בטלה? לא דוקא, אך לא שיחת חולין של תלמידי חכמים, כי תלמידי חכמים לא היו, אך גם לא הדיוטות, אלה היו יהודים של „לחצאין" משכילים למחצה, יודעי תורה למחצה ואף חכמים למחצה, אך מוחות חריפים להם, לשונם שנונה ועינם רואה למרחוק.

כאן לא עסקו בזקנים קמצנים, ברכילויות מסוג של נשים, כאן איוררו עסקים, פשיטות רגל, עניני הצבור במקום וגבאות בבתי הכנסת. מזמן לזמן, כפרפראות, נהנו מלשון לא מעודנת ביותר לעברן של נערות ונערים שנקלעו לטווח ראיה ושמיעה. „גאנעק" זה, יכלת להצטרף אליו גם לרגע קט, שמעת, צחקת יחד עם כולם וודאי היה לך שילווך בעקיצות ושנינויות על חשבונך. כאן היה המסתלק מיטיב לנהוג, אם אמר: „נו, נו הריני הולך כבר. המתינו רגע קט ותוכלו להעלותני על שולחן המטבח... אך אנא, נהגו בי בחסד..." הנהגו בחסד? איך לפעמים, הכל לפי מצב הרוח באותה שעה.

„מוסד" מעין זה שימש גם „החלון הפתוח" לרחוב. על אדנו היו נשענים בידיים שלובות, כמי שנח אחר עמלו של יום האיש ואשתו ובוהים אל הרחוב.

„מוסד" זה היה מדרגה נמוכה יותר בהיקף ועומק, אך לא נפל ממנו בקליטת „רשמים", בעיכולם וסינונם.

על יד חלון כזה היו נעצרים לעתים מן העוברים ושבים מחליפים מלה או שתיים בבחינת: ראית? שמעת? מה תאמר? ולא תמיד מחכים לתשובה או תגובה, הכל לפי השואל והשאלה.

היו חלונות בלתי חביבים, שאם הרגשת מרחוק שפתוחים הם העדפת לעבור למדרכה שממול, לעומתם היו חלונות שברצון עברת מן הצד השני, לכבד באמירת „שלום" ולקבל ברכה או לשמוע מלה טובה ואף דבר חכמה. הכל היה תלוי מי היו בעלי החלון הפתוח.

בשבת אחר הצהרים, כשהשלוה נסוכה על הרחוב היהודי והמנוחה עדיין שליטה באדם והדאגה נדחתה עד לאחר ההבדלה, טוב היה לעבור על יד חלון פתוח

ולהחליף ברכות. החיוך היה על כל פנים, שעה של רצון ורחמים, בהתקרב הדמדו־מים, בין מנחה למעריב, חוט של חן היה נסוך אפילו על נענוע ראש, כי זה כוחה של שבת וזה חינו של חלון פתוח. תמיד? לא. אך הרבה פעמים כן. ורואה הנך את החלונות הפתוחים ואת ה„גאניקעס" רובצים בחורבנם ודואב הלב ואינך שוכח.

ואף זה „מוסד". העמידה בקרן רחוב מסוים. הנה בית שהיה ידוע בשם „הבית של טאראבור". עד היום איני בטוח אם זה היה שם משפחה או כנוי, אך אין לזה חשיבות.

בקרן בית זה שמצד אחד הנך מסתכל לסמטת בית הכנסת ומצד שני לשוק היה מקום עמידתם של א. ש., ל. ל., ש. ג. ועוד. כאן היו מדיינים בעמקות בשפוט, חוות דעת ומסקנות וכל כך היו שקועים בדיוניהם שלא תמיד הרגישו בהולכים ושבים ועוברים, כי הרכילות רחוקה מהם, מכבודם ומעמדם.

כאן עמדו לדיון אגודת הסוחרים, המיסים, מסי השלטון והעיריה, מתווכחים על נציגים יהודים במוסדות השונים, בנקאות, הלוואות, שטרות, על גאות ושפל בעסקים ועל צרותיהם של יהודים.

לחבורה הקבועה הצטרפו מזמן לזמן אנשים מאותו סוג ונוטלים חלק בשיחה. שיחות של רצינות וכבד ראש.

הרבה דברים שנחתכו בפנים המוסדות, על יד שולחן הדיונים, ראשיתם בקרן רחוב מסוג זה.

קרנות כאלה, פגשת בכל כמה רחובות. קרן, קרן והאופי המיוחד למקום, למשוחחים ולנושאים.

ומי יאמר שנטולי ערך היו מפגשים אלה? גם הם, מפגשים אלה, היו חוטים ולפעמים חוטי משי ממש ברקמת ההוי והחיים היהודיים. נדמה לך, עוד עומדים שם יהודים יקרים אלה ומתווכחים בלהט, על דברים שברומו של עולם, למעשה נמחקו ביד זדונית והפכו לאגדה, אגדה שיש לכבדה ולזכרה.

ב. חרוסת

בקערה של פסח מקום החרוסת מתחת ל„לזרוע" מצד ימין. על המרור מברכים „על אכילת מרור" ומטבילים המרור בחרוסת (להמתיק) שאין מברכים על החרוסת כל ברכה. החרוסת עשויה מתערבת של אגוזים, שקדים, תפוח עץ, קנמון ומעורבבת ביין, ואף כי החרוסת זכר לטיט שגבלו בני ישראל במצרים, הריהי טעימה שלא כמרור שהנו זכר על שום שמררו המצרים את חיי אבותינו במצרים.

היודע יודע והזוכר זוכר שלא כל בית אב היה נוהג להכין חרוסת לקערה של ליל הסדר. הדבר לא נבע מחוסר ידיעה איך להכין וממה.

משום מה היה כאן מצב של מזכים וזוכים. בכל רחוב היה נמצא יהודי למדן וירא שמים שראה לנכון לזַכּוֹת את הרבים בחלוקת מנה של חרוסת.

זמן רב לפני החג נוהג היה להודיע לשכניו הקרובים והרחוקים לבל ישכחו חס וחלילה לבוא ולקבל מנה של חרוסת שהכין הוא הגבר במו ידיו, שלא כשאר דברים שהיתה מכינה עקרת הבית.

ברחובנו התגוררו שניים כאלה: א. ב. וי. א. צ. ואם יצאת לרחוב בשעה שלפני הליכה לבית הכנסת וראית נערים ולפעמים אף נערות עוברות בחפזון כשבידיהם צלחות מכוסות וידעת, כי את החרוסת מביאים הביתה מבתי המזַכּים.

חדוה וחרדת קודש היה מלווה ריצות אלה. אהבו הילדים את הברכות בהם ליוום בעלי החרוסת.

עלה הכורת על יהודים אלה ועל מנהגים נאים שעליהם חונכו דורות: „כיצד מהנין את האחרים״.

חלוקת חרוסת זאת, הנה סמל מעט ממערכת הסמלים וערכם הרב. סמלים שעלו בלהבות השואה.

ג. „שבועית״ (וואכער — ביידיש)

לבטוי „וואָכער״ ביידיש, היה מובן רב משמעות:

תשלומים לשעורים, מידי שבוע בשבוע (וואָך ביידיש משמע שבוע) והכוונה לא ללווה, אלא למלווה, שהיה נותן כספו בנשך בתנאי.

בפרעון החוב (את הרבית היו מנכים מראש) יעשה שבוע בשבוע ואם חלילה לא פרעת בזמן היית צפוי לאיבוד האמון ונסתם מקור חשוב להלוואות. מלוה מסוג זה היו קוראים „וואָכערניק״ משמע גביה קפדנית מידי שבוע. כנוי זה ל„בעל טובה״ הקרוי גם מלוה לא נחשב כשם של שבח וקילוס.

הבטוי „וואָכערניק״ היה מעביר צמרמורת בליבותיהם של רבים, אך היו שהודו, שאף אלה הצילו לא פעם.

בדרך כלל „וואָכערניק״ מושג שלילי היה והמלה „וואָכער״ מציינת דלות, כי הנתונים במצוקה גדולה היו נזקקים לאלה.

אך היה גם צליל משמעותי אחר למלה „וואָכער״ כשהמדובר היה בקניה בהקפה. ניתן היה לקנות בסכומים ניכרים מצרכים שונים ואף דברי טכסטיל ונעליים בתנאי תשלומים שבועיים ללא רבית וללא העלאה זדונית במחיר המצרך. נכון שבמזומנים אפשר היה לקנות בזול יותר, אך זה משום ש„המזומנים״ שחררו את בעל העסק מתשלום רבית על שטרותיו הוא.

שני הצדדים נזקקו לצורה עיסקית זו והיו מקובלים על שניהם מתוך הכרת הצדק ואהדה הדדית.

היה גם „וואָכער״ שונה משניהם. הרבה מפעלים תרבותיים היו מתקיימים על תרומות. היו תרומות חד פעמיות, מין אוסף כספים ללא התחייבות להבא. אך בין כל הצורות היתה גם צורת „וואָכער״. תשלום שבועי מתמיד מתוך התחייבות שנרשמה בפנקס המפעל ומתנדבים היו יוצאים ומחזירים על בתי המתחייבים ואוספים את תרומותיהם שנתנו מתוך הכרה ונפש חפצה.

רבים מהתורמים מסרו לעתים פרוטותיהם מתוך מצוקה חמרית של עצמם. ההתביישו לא להמנות בין התורמים, ההיו בעלי נשמות של חסד, אם לא למעלה מזה? היש טעם לחטט בכגון זה?

יעלו אלה לרצון וזכרון, המתרימים והתורמים הקדושים והטהורים שניצוצות מעשיהם ונוהגם מאירים מתוך אפלת השואה. וכבר אמרו חכמים: „אין את (אתה) יכול לעמוד על אופיה של אומה זאת — נתבעין לעגל ונותנין, נתבעין למשכן ונותנין״ (תלמוד ירושלמי מסכת שקלים, דף א׳ עמוד א׳).

יהודים אלה שנתנו, למשכן נתנו. יהי זכרונם לברכה!

פונקען פון די חורבות

א. ווינקל־זיצערס

„גאַניק" אָדער „גאַנעק", — שווער צו וויסן די אָפּשטאַמונג פון דעם וואָרט. די אָרטיקע קריסטלעכע איינוווינער האָבן עס אויך אָנגערופן מיטן נאָמען „גאַנעק". אָבער נישט דער עיקר איז דער שורש פון וואָרט, נאָר וואָס איז עס געווען טאָג־טעגלעך און וואָסער אויפגאַבע האָט דער דאָזיקער גאַנעק געשפּילט אין לעבן פון די יידן אין שטעטל צווישן אחינו בני ישראל.

ס'איז געווען אָנגענומען, אַז דער אַריינגאַנג פון אַ הויז זאָל ניט זיין גלייך מיטן באָדן, נאָר קענטיק העכער פון דער ערד. און צו דער טיר פלעגט מען אַרויפגיין מיט איין, צווי אָדער דריי טרעפּן. די דאָזיקע טרעפּן האָט מען גערופן „גאַנעק". אויב די צאָל פון די טרעפּן איז אָבער געווען אַ גרעסערע, האָט מען זיי פּשוט גערופן טרעפּ. מען דאַרף אויסטיילן דעם „גאַנעק" ווי עפּעס אייגנאַרטיקס און פון באַזונדערער באַדייטונג.

פאַרנאַכט, שבת נאָך מיטאָג און אין די הייסע זומערדיקע צייטן פלעגן זיך משפחות אַוועקזעצן אינדרויסן אויפן „גאַנעק", וואָס איז אין אַלגעמיין געווען אין פראָנט פון הויז נאָענט צום טראָטואַר, כדי צו שעפּן פרישע לופט (וואָס איז ניט שטענדיק געווען אַזוי פריש). פאַקטיש האָט דער „גאַנעק" געהאַט אַ פיל ברייטערן זין.

די „גאַנעק"־זיצערס האָבן געהאַט צייט, זייער האַרץ איז געווען אָפן, די אויגן צעפּראַלט און די אויערן אָנגעשטעלט צו אַלץ וואָס ס'קומט פאָר אין גאַס — פון רעכטס, לינקס און פון פאָרנט.

ווער ס'איז נאָר דורכגעגאַנגען פאַרן „גאַנעק" איז געווען אויסגעשטעלט אויף דער פּרעציזער אויפמערקזאַמקייט און אויף דער מאָמענטאַלער קריטיק מצד די „גאַנעק" זיצערס: אַזוי ווי ער שטייט און גייט מיט זיין גאַנצער גרויס און פולן וועזן. און, אַז ס'האָט זיך אָנגעהויבן דער שמועס איבער דעם פאַרבייגייענדיקן אָדער פאַרבייגיינדיקע, האָט ער זיך פאַרצויגן אָן אַ שיעור, וואָס ווייטער אַלץ מער — ביז ס'איז דערשינען פאַר די אויגן אַן אַנדער „עקספּאָנאַט"; דאַן האָבן זיי געביטן דעם סוביעקט, אָבער ניט די טעמע.

אָט גייט פאַרביי דעם „גאַנעק" דער אַלטער י. ק. ז., און באַלד ווערן די קולות שטילערע, מ'שטעלט מויל צו אויער — פונקט ווי מ'וואָלט אַנטפּלעקט, ווער ווייסט וועלכע סודות — זאָגט מען: „אָן אַלטער חזיר, קאַרגער און גייציקער קמצן, וואָס וועט זיין זיין סוף. ער פאַרגינט זיך ניט קיין פריש עסן, נאָר טרוקנס און פאַרשטונקנס. ר'איז שוין דערגאַנגען דערצו, אַז פריש פלייש שאַדט אים צו זיין איידעלען מאָגן. אין סך־הכל איז דאָס אַ ייד אַ פּראָצענטניק און זיינע בעלי־חובות וועלן צום סוף זיין זיינע יורשים"...

„און ווען גייט עס אָן" — מישט זיך אַריין אַן אַנדערער. „צו וואָס באַרעדן אַן אָפּגעהיטענעם ייד אין מצוות און אַ למדן?"

דער וואָס האָט אָנגעהויבן גיט זיך אָבער ניט אונטער — איצט קען מען שוין רעדן הויך, דער מענטש איז שוין ווייט און צו זיינע אויערן וועלן שוין די ווערטער ניט דערגרייכן — „אמת, ס׳איז טאַקע אמת״ — זאָגט דער ערשטער, — „ס׳גייט טאַקע קיינעם ניט אָן, אָבער פאַר וואָס זאָל אַזאַ ייד ווי ער לעבן אַזאַ הינטיש לעבן?״

ס׳קאָכט זיך אין דער זיצענדיקער גרופּע, גלייך ווי די זאַך וואָלט געווען ממש זייער אַ פּערזענלעכער ענין. מען טאָר עס טאַקע ניט גרינגשעצן. ס׳איז פּאָרט פאַראַן אַ געזעלשאַפטלעכע אחריות...

און ווען ס׳איז דורכגעגאַנגען אַ יונג פּאָרל, איז עס מאָמענטאַל ממש פאַרצוקט געוואָרן דורך די צינגער פון די זיצערס. אין דעם פאַל איז, מערסטנטייל, די באַרעדערין געווען אַ פרוי. בפרט ווען אין איר משפּחה זענען געווען „אויסצוגעבן״ טעכטער.

„זי (געמיינט דאָס מיידל), וואָס איז מיט איר דער יחוס, וואָס פאַררייסט זי אַזוי דעם קאָפּ? צוזאַמענגענומען פאַרמאָגט זי ניט קיין שיינקייט און ניט קיין חכמה. וואָס האָט ער אין איר געפונען וואָס ער לויפט איר אַזוי נאָך? און צוריקגעשמועסט האָט אייגנטלעך יעדער פון זיי געפונען „זיינס־גלייכן״, ווייל ער איז אויך ניט בעסער פון איר.״

די רייד געפעלן ניט דעם מאַן, און ער רעאַגירט אַביסל בייזלעך אין דער ריכטונג פון זיין פרוי: „וואָס איז מיט דיר, וואָס דו האָסט זיך אַזוי צעשריגן? און דער אויבערשטער האָט געעפנט ס׳מויל פון אייזל; וואָס פאַר אַ שלעכטס האָבן זיי דיר געטאָן? און אין אַלגעמיין וואָסערע געשעפטן האָסטו מיט זיי? יונגע מענטשן — זאָל זיי ווויל באַקומען. און דו ביסט בעסער געווען פון זיי?...״

דאָס ווייבל האָט ניט נאָכגעלאָזט און געשאַרפט אויף צוריק איר צינגל: „נו, נו, מען קען דיך. און בכלל טרעפט עס גאָרניט, אַז אַ מענטש זאָל דורכגיין און דו זאָלסט אים ניט באַגלייטן מיט דיין גאָלדן מויל, און איצט, פּלוצלונג, טריפט גאָר דיין צונג מיט לאַקריץ זיסקייט. אפשר האָבן זיך דיר אויך פאַרגלוסט יונגע מיידלעך און דערפאַר ביסטו זייער מליץ־יושר?״

און ווער ווייסט מיט וואָס דער צונגען־געפעכט וואָלט זיך פאַרענדיקט, ווען ס׳וואָלט נישט דערשינען אויף דער אַרענע קיין נייער אָביעקט.

אַזוי האָט דער „גאַנעק״ געדינט ווי אַן אַנשטאַלט וואָס אַלץ איז דאָרט באַהאַנדלט געוואָרן דורך די צונגען־שמיץ פון די זיצערס. אָבער נישט תמיד איז עס געווען נאָר צום שלעכטן. ס׳איז טיילמאָל אויך געווען צום גוטן.

ווייל טאָמער איז ווער פאַרבייגעגאַנגען, וואָס איז ווערט געווען מען זאָל אויף אים רחמנות האָבן — איז צום רחמנות קיין גרענעץ נישט געווען...

*

אַ באַרימטער „גאַנעק״ מיט פיר טרעפּן איז געווען פאַר דער טיר פון נ. ד. צום באַלעבאָס מיט זיין ווייב פּלעגן זיך דאָ צוזעצן די לאָקאַטאָרן פון הויף, וועלכע האָבן זיך געגויטיקט אין אַ פראָנט־אויסקוק צו דער גאַס. צווישן די

סטאַבילע „זיצערס" זענען דאָ אויך געווען א. ז. און א. ק. מיט דער פרוי און צייטנווייז אויך דורכגייער און פריינט.

און אַ מינהג איז געווען איינגעפירט ביי נ. ד. אין הויז, אַז פאַרן אַרויסגיין „אויף דער פרישער לופט" האָבן זיי געטרונקען אַ פאַרנאַכטיק גלעזל טיי. דאָס איז גראָד ניט געווען קיין פאַרשפרייטער מינהג. צו דעם פאַרנאַכטיק גלעזל טיי פלעגן אויך אַריינקומען אַנדערע. נאָך דעם ווי זיי האָבן אָפּגעריכט דעם טיי־קולט, האָבן זיי זיך „געזעצט" אין דרויסן צו „קיבעצן" און שמועסן מיט גרויס הנאה. אַ פּוסטער שמועס איז עס גראָד ניט געווען, אָבער אויך ניט פון תלמידי חכמים, ווייל קיין תלמידי חכמים זיינען זיי ניט געווען, אָבער קיין גראָבע יונגען אויך ניט. דאָס זיינען געווען „האַלביקע" יידן, האַלבע אינטעלי־געגטן, האַלבע תורה־קענער ווי אויך האַלבע חכמים, אָבער שאַרפע קעפּ האָבן זיי געטראָגן אויף זייערע אַקסלען און נאָך שאַרפערע צונגען, אין מויל און אויגן וואָס זען ווייט...

דאָ האָט מען זיך ניט פאַרנומען מיט קיין קאַרגע אַלטע לייט, אָדער מיט ווייבערישע „פּליאָטקעס". דאָ האָט מען דורכגעלופטערט געשעפטן, באַנקראָטן, אָרטלעכע געזעלשאַפטלעכע ענינים און גבאות פּראָבלעמען פון די שולן.

פון צייט צו צייט פלעגן זיי האָבן פאַרגעניגן, ווי פון אַ געשמאַקן ביסן, פון ניט קיין איבעריקע איידעלע באַמערקונגען אויפן אַדרעס פון מיידלעך און יינגלעך וואָס זענען אַריינגעפאַלן אין זייער זע־ און קער־קרייז.

צו דעם „גאַנעק" האָט מען געקענט צוקומען אויף אַ ווייל, צוהערן, מיטלאַכן מיט אַלע און מען איז געווען פאַרזיכערט אַז מ׳וועט באַגלייטן מיט שטעכלדיקע באַמערקונגען. דאָ האָט דער אַוועקגייער גוט געטאָן, אויב ער האָט געזאָגט: „נו, אַט גיי איך שוין אַוועק, וואַרט אונטער אַ ווילע און איר וועט מיך קענען אַרויפנעמען אויפן פלייש־באַנק... אָבער, כ׳בעט אייך, באַהאַנדלט מיך לייטיש מיט גנאָד און רחמים..."

צי האָבן זיי טאַקע אַזוי געטאָן? ווי אַ מאָל. אַלץ לויט דער שטימונג.

אַזאַ מין ענלעכער „אַנשטאַלט" איז אויך געווען דער „אָפענער פענצטער" אין גאַס אַרויס. אויף דעם פענצטער־פאַראַפּעט פלעגן זיך אָנשפּאַרן מיט פאַר־לייגטע הענט דער מאַן מיטן ווייב נאָך אַ מיפולן טאָג און „גאַפן" אין גאַס אַריין...

דער דאָזיקער „אַנשטאַלט" האָט זיך געפונען אויף אַ נידעריקערן שטאַפּל פונעם „גאַנעק" מיט זיין פאַרנעם און טיפקייט איז ער אָבער ניט געווען הינטער־שטעליק בנוגע אויפנעמען „איינדרוקן", מיטן איבערזייען און פאַרדייען זיי.

ביי אַזאַ פענצטער פלעגן פאַרבייגייענדיקע זיך פאַרהאַלטן, איבערוואַרפן עטלעכע ווערטער, למשל: „האָסטו געזען? געהערט? וואָס זאָגסטו דערצו?" און ניט שטענדיק פלעגט מען אפילו וואַרטן אויף אַן ענטפער. אָפּהענגיק פון דער טעמע.

עס זיינען געווען אומסימפּאַטישע פענצטער. אויב מ׳האָט דערפילט פונדער־ווייטנס, אַז זיי זיינען אָפן, איז מען אַריבערגעלאָפן אויפן צווייטן טראָטואַר. ס׳זיינען אָבער אויך געווען פענצטער, צו וועלכע מ׳איז גערן אַריבערגעגאַנגען פון דער צווייטער זייט, זאָגן „גוט־מאָרגן", באַגריסן אָדער הערן אַ גוט וואָרט

און אַפילו אַ קלוגן געדאַנק. אַלץ איז געווען אָפּהענגיק אין דעם, ביי וועמענס אָפּענעם פּענצטער.

שבת נאָך מיטאָג, בעת די געמיטלעכקייט איז אויסגעגאָסן אויף דער ידישער גאַס, דער מענטש איז אויסגערוט און די זאָרגן ווערן אָפּגעשטופּט ביז נאָך הבדלה — איז גוט געווען אַדורכצוגיין פאַרביי אַן אָפּענעם פּענצטער און איבערטויישן באַגריסונגען. דער שמייכל האָט אַראָפּגעלויכטן פון יעדן פּנים. שעהן פון גוטן ווילן און באַרמהאַרציקייט זיינען געווען די שעהן פון שבתדיקן פאַרנאַכט, צווישן מנחה און מעריב, איידער ס׳פאַלט צו די נאַכט פון וואָכעדיקייט. יעדער שאָקל מיטן קאָפּ איז געווען מלא חן, ווייל דאָס איז דער כוח פון שבת און דער חן פון אַן אָפּענעם פּענצטער. הגם ניט תמיד, אָבער פיל, פיל מאָל יאָ.

און דו זעסט די אָפענע פענצטער און „גאַניקעס" צעפאַלענע אין חורבות און ס׳ווייטיקט דאָס האַרץ און ס׳לאָזט זיך ניט פאַרגעסן.

ווינקלען — און אויך דאָס איז געווען אַן „אַנשטאַלט". שטיין אין ווינקל פון אַ געוויסער גאַס. אָט איז אַ הויז וואָס איז געווען באַקאַנט מיטן נאָמען „דאָס הויז פון טאַראַבאַר". ביז היינט בין איך ניט זיכער צי דאָס איז געווען אַ פאַמיליע־נאָמען אָדער אַ צונאָמען. דאָס איז אָבער אַן באַזונדערער ווינקל.

אין ווינקל פון דעם הויז, וואָס פון איין זייט האָט מען געקענט קוקן צום שול־געסל און פון דער צווייטער זייט צום מאַרק; ס׳איז געווען דאָס אָרט, ווו ס׳זיינען געשטאַנען א.ש., ל.ל., ש.ג. און נאָך אַנדערע. דאָ האָבן זיי טיף פאַלע־מיזירט אין פאַרשיידענע באַטראַכטונגען, מיינונגען און אויספירן און זיי זיינען געווען אַזוי פאַרטיפט אין זייערע געשפרעכן, אַז זיי האָבן ניט תמיד באַמערקט, ווער ס׳איז פאַרבייגעגאַנגען, ווייל פון רכילות זיינען זיי געווען ווייט און ס׳איז ניט פון זייער כבוד וועגן און שטאַנד זיך צו פאַרנעמען דערמיט.

דאָ איז באַהאַנדלט געוואָרן דער סוחרים־פאַראיין, שטייערן, רעגירונגס־שטייערן און שטאַטישע שטייערן. דאָ האָט מען דיסקוטירט איבער די יידישע פאַרשטייער אין די פאַרשיידענע אַנשטאַלטן, וועגן בענק, הלוואות, וועקסלען; וועגן גוטע און שלעכטע צייטן אין געשעפטן און וועגן — יידישע צרות.

צו דער סטאַבילער גרופּע זיינען פון צייט צו צייט צוגעשטאַנען מענטשן פון דער קאַטעגאָריע, וועלכע האָבן אָנטיילגענומען אין ערנסטע, שווער וואָגיקע געשפּרעכן.

פיל פון די זאַכן וואָס זיינען שפּעטער דעצידירט געוואָרן אין די אינסטי־טוציעס ביי די פאַרהאַנדלונגס־טישן, זיינען פריער אַרומגערעדט געוואָרן אין אַזאַ ווינקל פון אַ גאַס פון דער דאָזיקער קאַטעגאָריע.

אַזעלכע ווינקלען זיינען געווען אין יעדע עטלעכע גאַסן. יעדעס ווינקל מיט זיין באַזונדערן אָרטיקן כאַראַקטער — כאַראַקטעריסטיש, לויט דער טעמע און די אָנטיילנעמער.

ווער זאָגט עס אַז אָט די צוזאַמענטרעפן זיינען געווען מינדערווערטיק? אויך די צוזאַמענטרעפן זיינען געווען פעדים און טיילמאָל זיידענע פעדים אין געוועב פון יידישן שטייגער און יידישן לעבן.

ס׳דאַכט זיך, אַז אָט שטייען נאָך דאָרט די דאָזיקע טייערע יידן און פּאָלע־מיזירן הייס איבער די וויכטיקסטע פּראָבלעמען. זיי זיינען אָבער אָפּגעמעקט געוואָרן דורך רשעותדיקע הענט און פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ לעגענדע, אַ לעגענדע, וואָס דאַרף געדענקט און געשאַצט ווערן.

ב. חרוסת

אין דער פּסחדיקע קערה פון סדר־טיש איז דאָס אָרט פון חרוסת אונטער דער „זרוע" פון דער רעכטער זייט. אויף דעם כריין בענטשט מען „על אכילת מרור" און מען טונקט איין דעם כריין אין חרוסת (אויף זיס צו מאַכן) און אויפן חרוסת מאַכט מען ניט קיין שום ברכה. דער חרוסת ווערט געמאַכט דורך אַ מישונג פון ניס, מאַנדלען, עפּל, צימרינג מיט וויין. און כאָטש חרוסת איז אַן אָנדענק פון דעם ליים, אין וועלכן מען האָט געפּייניקט די יידן אין מצרים — איז זי דאָך זיס און געשמאַק און ניט ביטער ווי דער מרור, וואָס דאַרף דערמאָנען ווי די מצרים האָבן פאַרביטערט דאָס לעבן פון אונדזערע אור־עלטערן אין מצרים.

ווער ס׳ווייסט — ווייסט, און ווער עס געדענקט — געדענקט, אַז ניט אין יעדער משפּחה האָט מען זיך נוהג געווען צוצוגרייטן חרוסת פאַר דער קערה פון דער סדר־נאַכט און דאָס ניט צוליבן ניט וויסן ווי אַזוי און פון וואָס מען מאַכט עס.

אין דעם פאַל איז געווען אַ לאַגע פון געבער און נעמער. אין יעדער גאַס איז געווען אַן אָפּגעהיטענער ייד, אַ למדן, וועלכער האָט געהאַלטן פאַר נויטיק מזכה צו זיין יידן און טיילן זיי חרוסת וואָס ער האָט צוגעגרייט פאַר זיי.

אַ לענגערע צייט פאַר יום־טוב האָט אַזאַ ייד זיך געפּירט צו מעלדן זיינע נאָענטע שכנים און וויטערע באַקאַנטע, זיי זאָלן חס־וחלילה ניט פאַרגעסן צו קומען צו אים ערב פּסח נעמען זייער פּאַרציע חרוסת, וואָס ער, דער מאַנס־פּאַרשוין אַליין, האָט צוגעגרייט מיט זיינע אייגענע הענט. ווייל חרוסת איז געווען דער ענין פון די מאַנסלייט און ניט ווי אַנדערע זאַכן, וואָס די באַלעבאָסטע האָט געמאַכט.

אין אַונדזער גאַס האָבן געוווינט צוויי אַזעלכע יידן: א. ב. און י. א. צ. און ווען מ׳איז אַרויס אין גאַס פאַרן גיין ערב־פּסח אין שול אַריין, האָט מען געקענט זען יינגלעך און טיילמאָל אויך מיידלעך ווי זיי לויפן פאַרביי מיט באַדעקטע טעלערס. ס׳איז געווען קלאָר, אַז אָט ברענגען זיי אַהיים די חרוסת, וואָס זיי האָבן באַקומען ביים חרוסת־פּאַרטיילער. די דאָזיקע לויפּעניש זיינען געווען באַגלייט מיט פרייד און הייליקער אַנגסט. די קינדער האָבן ליב געהאַט די ברכות און ווונטשן, מיט וועלכע די חרוסת־געבער האָבן זיי באַגלייט.

און אָט זיינען פאַרשניטן געוואָרן די אַלע יידן מיט זייערע שיינע מנהגים, וואָס דורות האָבן זיך אויף זיי דערצויגן. צי קאָן מען דאָס פאַרבייטן?

די חרוסת־פּאַרטיילונג איז אַ געוויסער סימבאָל צווישן פיל, פיל אַנדערע ווערטפולע סימבאָלן, וואָס זיינען אַוועק מיטן רויך און פלאַמען פון דער פאַר־ניכטונג.

ג. „וואָכערס"

דער אויסדרוק „וואָכער" האָט געהאַט אַ פּילזייטיקע באַדייטונג. דאָס מיינט וועכנטלעכע ראַטן אויסצאָלונגען און דאָס מיינט ניט דעם הלוואה־נעמער, נאָר דעם געבער, וואָס לייט דאָס געלט אויף פּראָצענט.

דער פּראָצענט איז אַראָפּגערעכנט געוואָרן פאָרויס, באַלד ביים געבן די הלוואה. און דאָס אויסצאָלן דעם חוב, וואָס איז געבליבן נאָכן אַראָפּרעכענען דעם פּראָצענט, האָט געדאַרפט זיין וועכנטלעך. אויב די וואָך־ראַטע איז חלילה ניט באַצאָלט געוואָרן אין דער צייט, איז מען געווען אויסגעשטעלט צו פאַרלירן דעם צוטרוי און מער ניט צו באַקומען פון „וואָכער" קיין הלוואות. אַזאַ פּראָצענטניק האָט מען גערופן „וואָכערניק", וואָס עס מיינט, אַז ער מאָנט פּרעציז דאָס צאָלן יעדע וואָך. דער דאָזיקער ביי־נאָמען פון דעם „בעל־טובה" האָט אים, פאַרשטייט זיך, קיין לויב און רום ניט צוגעגעבן.

דער אויסדרוק „וואָכערניק" האָט אויפגעשוידערט הערצער ביי פיל מענטשן. ס' זיינען אָבער אויך געווען אַזעלכע, וועלכע האָבן מודה געווען, אַז ניט איין מאָל האָט אַ „וואָכערניק" גערעטעוועט. אין אַלגעמיין איז דער באַגריף „וואָכערניק" געווען אַ נעגאַטיווער און דאָס וואָרט „וואָכער" באַצייכנט אָרעמקייט, ווייל נאָר די, וואָס זיינען געווען אין אַ שווערער לאַגע, זיינען אָנגעקומען צו זיי.

דער באַגריף „וואָכער" האָט אָבער געהאַט אַן אַנדערע באַדייטונג, אַז מ'האָט גערעדט וועגן קויפן אויף באָרג. מען האָט געקענט קויפן פאַר אַ קענטיקע סומע פאַרשיידענע אַרטיקלען, אַפילו טעקסטיל־סחורה און שיכוואַרג פאַר ניט באַזונדערס בייזוויליקע העכערע פּרייזן און אויף וואָכענטלעכע אָן־פּראָצענטיקע אויסצאָלונגען. אמת, אַז פאַר מזומן־געלט האָט מען געקענט קויפן ביליקער, אָבער דאָס איז געווען דערפאַר, ווייל דאָס מזומן־געלט האָט באַפרייט דעם סוחר פון צאָלן פּראָצענט אויף זיינע וועקסלען.

ביידע צדדים זיינען געווען פאַראינטערעסירט אין דער דאָזיקער האַנדלס־פאָרם. זי איז געווען אָנגענומען ביי ביידע ווי אַ גערעכטע און מיט קעגנזייטיקער סימפּאַטיע.

ס'איז אויך געווען גאָר אַן אַנדערער „וואָכער". פיל קולטורעלע אונטער־נעמונגען האָבן עקזיסטירט אויף שפּענדונגען. ס'זיינען געווען איינמאָליקע שפּענדונגען, אַזאַ סאָרט געלט־זאַמלונג אָן אַ פאַרפּליכטונג אויף ווייטער. אָבער צווישן די פאַרשיידענע פאָרמען איז אויך געווען די „וואָכער"־פאָרם. ס'רעדט זיך וועגן אַ וואָכענטלעכן פּערמאַנענטן אָפּצאָל אויפן גרונט פון אַ פאַרפּליכטונג, וואָס איז פאַרצייכנט געוואָרן אין דער אונטערנעמונג. פרייוויליקע איינקאַסירער פלעגן אַרויסגיין באַזוכן די צאָלער אין די הייזער און אויפמאָנען די שפּענדונגען, וועלכע זיינען געגעבן געוואָרן באַווּסטזיניק און גוטוויליק.

פיל פון די שפּענדער האָבן טיילמאָל געגעבן זייערע גראָשנס געפּונענדיק זיך אַליין אין אַ שווערער לאַגע. האָבן זיי זיך געשעמט ניט צו זיין צווישן די שפּענדער, זיינען זיי געווען גנאַדיקע גוטוויליקע מענטשן, אויב ניט העכער...

זאָלן געדענקט ווערן די שפּענדער און פרייוויליקע אויפמאָנער, הייליקע און

זויבערע, וואָס זייערע טאַטן און שטייגער לייכטן ווי פונקען פון דער פינצטערניש פון אומקום. און ס'האָבן שוין געזאָגט אונדזערע חכמים: „קענסט ניט אָפּשאַצן דעם כאַראַקטער פון דעם פאָלק"! ווערן זיי אויפגעפאָדערט צו געבן פאַרן קאַלב — גיבן זיי; ווערן זיי אויפגעפאָדערט צו געבן פאַרן מישכן — גיבן זיי" (תלמוד ירושלמי מסכת שקלים, דף א׳, עמוד א׳).

די יידן, וועלכע האָבן געגעבן, האָבן געגעבן פאַרן מישכן.
זאָל זייער אָנדענק זיין געבענטשט.

„עליות"

לא בעליות־גג המדובר, שקיומן היה נפוץ במקום מגורים זול. הפעם מדובר ב„עליות" לתורה.

בדרך כלל מוזמנים בשבת בבית הכנסת, בשעת קריאה בתורה, שבעה קרואים. לקריאה היו עולים במספר מדרגות אל ה„בימה", ובהזמנה היה משום „עליה" לכבודה של תורה. האם משום כך קראו לזה „עליה"?

לכאורה, כל התורה קדושה היא, כל הפרשיות נכתבו על הר סיני ואין ביניהן ולא כלום בהבדל שבין פרשיה לפרשיה ואף על פי כן; נוצרו „עליות" מכובדות יותר ומכובדות פחות. את ההתפתחות איני יודע, אך העובדות היו שרירות וקיימות. אף איני יודע, אם כך היה הנוהג והיחס בכל תפוצות הגולה ובכל העדות בישראל, אך במקומנו, בקהילתנו כך היה. הקרואים ראשון ושני, לא ראשון ושני נקראו, לא כונו במספר. קראו ראשון תמיד כהן, שני תמיד לוי שכן כהנים ולויים יחסנים היו, להם הבכורה בעם. רק במקרים ולא היה בשעת התפילה כהן או לוי הוזמן „ישראל" פשוט, אלא הכריזו „במקום כהן" או „במקום לוי" ללמדך שזוכה מן ההפקר, כי לא לו מיועד כבוד זה. ואם כי בית המקדש לא היה קיים, שמרו בהקפדה על סדר היחוסין.

מכאן ואילך הכל במספר: שלישי, רביעי, חמישי, ששי ואחרון (לפני העליה למפטיר) ולא שביעי. איני יודע למה — עובדה, אחרון הקרואים היה „מפטיר" שבו קוראים מלבד הפרשה גם פרק תנ"ך, הכל בהתאם לתוכן ה„פרשה".

במספר קרואים זה היו איפוא „עליות" מכובדות יותר ומכובדות פחות. „שלישי" מקבל אחד מנכבדי העדה, „רביעי" מן הנמושות ועלבון צורב הוא לאחד „נכבד" להיות קרוא ל„רביעי". קצת מעלה מזה היה „חמישי" אך רק במעט לעומת זה היתה „ששי" עליה מכובדת מאד, אך לא יכלה להתחרות ב„שלישי" אלא בדוחק.

„מפטיר" — היתה זאת עליה מכובדת ומיוחדת במינה. „מפטיר" היתה נופלת בחלקו של נכבד, אברך צעיר, בר־מצוה ו„הקונה" „מפטיר".

„מפטיר" היה ברוב המקרים עומד ל„מכירה" והתרומה (קראו לזה „פלוני מנדב"), היתה לצרכי בית הכנסת, אחד ממקורות ההכנסה.

ענין „העליות" היוו מוקד חברתי ביחסים הצבוריים בין כתלי בית הכנסת ולעתים התגלגלו הדברים אף מחוץ לכתלים אלה.

לא מעט סכסוכים היו נגרמים בין באי הכנסת בגלל העליות לתורה, ביחוד שאוכלוסית המתפללים היתה גדולה. בגלל מיעוט ה„עליות" היו רבים שזכו לעליות לתורה לעתים רחוקות ואפילו לא פעם בשנה, אילולי חג שמחת־תורה שאז היו מתפצלים להרבה „מנינים" ומזכים „בעליה" את ההמונים ואפילו דלים וקבצנים היו זוכים לברך על התורה.

מי ידע להעריך נשמה יהודית שכלתה נפשה ל„עליה", לנשק את התורה, שלא ידע ממנה אף אות אחת, אך הכיר בקדושתה והשתוקק לברך עליה ואפילו בגמגום.

היו בין „האחרונים" שמקומם ע"י התנור (בקיץ ולא בחורף) בקרבת הפתח שלא ידעו ברכה כלשהי וכשנתנה האפשרות לזכות ב„עליה" (בשמחת תורה) היו חוזרים מלה, מלה, אחרי ה„בעל־קריאה"; יהי זכרם ברוך!

צר לומר שלא תמיד ידעו הפרנסים והגבאים להסתכל לעברם של אלה ולזכותם במצוות. אך מאידך נמצאו, שידעו וחוננו תמימים ישרים אלה.

רואה אני את א. ש. או את ש. ב. עומדים על ה„בימה" עמידה בטוחה ותקיפה כשעיניהם משוטטות מעל ראשי קהל המתפללים ולוחשים ל„בעל הקריאה" וזה כבר מסלסל מתוך גרון צלול או צרדרד את „יעמוד" פלוני בן פלוני ויעלה ל.... וכאן סימן המספר החשוב יותר או פחות. אם היה קרוא „שלישי", הרי ראית ממש איך מוזמן זה, נהרה משתפכת על פניו, יקום אט אט כאומר, יש פנאי, אין להחפז, ימתינו, ימתינו. מתקן הטלית על כתפיו ויצעד בטוחות לעבר הבימה. יעלה במדרגות צעד צעד, כאדם המכיר בערכו.

הפגישה בין המוזמן לגבאי חיכנית וטרם ינשק את גוילי התורה, יחזיק רגע קט את קצה הטלית ויסקר את המתפללים ורק אז יפתח בברכה. איש מסוג זה, חלק מבאי הבית יחייך לעומתו וחלק יזעיף פנים; ראו נא, ראו נא, כמה מנופחת גאוותו ואנו, הרי אנו מכירים אותו...

אם „רביעי" האיש, לא תמצאו אצלו כל גינוני הליכות, בצעד חפוז במקצת יעבור ממקומו אל הבימה, במהירות יברך, לא יסתכל לעבריו וירד, אך גם בין אנשי רביעי היו אנשים גאים שאף הם לא נתבטלו בפני מיוחסים והפגינו לא אכפתיות או אף שביעות רצון והעלו את המעמד של „רביעי" לדרגה גבוהה יותר.

כך ואחרת, כאלה וכאלה היו פני הדברים ופני האנשים שבמאבקם החברתי קדשו את התורה. ואם קרו מקרים של חילול הקודש בפרץ זעם שגרם לעיכוב הקריאה, הרי היו אלה מקרים בודדים ולא יוחד מקומם בקודש שהיה בדרך כלל שוכן בבית הזה.

תיקון חשוב ל„עליות" יש לראות ברבוי בתי הכנסת וה„קלויזן". זה נתן מקום לתוספת של גבאים שגם על זה היה נטוש מאבק צבורי — ומגדיל מספר העולים לתורה בשבת ומועד.

כבוד מיוחד נקבע לעליות לארון הקודש לפתיחה ולנעילה. מי שזכה בכך

או שמאוד נכבד היה, כגון רב, למדן גדול וירא שמים או שידע לקנות כבוד זה במיטב כספו לטובת בית הכנסת ולטובת מוסדות צדקה אחרים.

מן הראוי לציין שבבית הכנסת לא השתמשו בבטוי תורם, אלא „מנדב" בטוי לקוח מן התורה ואף כי גם המלה „תרומה" מן התורה היא ואף „סדרה" שלמה נקראת כך, זיכו את הנותן בתואר „מנדב" ככתוב בספר שמות, פרשת „תרומה" „דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה, מאת כל איש, אשר ידבנו לבו", הסמיך לבו ל„ידבנו" ולא ל„תרומה" (תרומה למשכן)

לא תמיד התבטאה נדבת הלב בכסף, לעתים הכריז המנדב כי יספק עצים להסקה לימות החורף והרי החורף ארוך היה וכבד, או יפריש סכום נכבד לשפוץ הבית. הנה, כי כן ספק בית הכנסת לא מקום לתפילה בלבד, אלא גם למעשים טובים.

לא נעדר גם מקומה של האשה במסכת „נדבת לבו": פרכת, כפורת, מפות לשולחנות ואף לצדקה. רב היה חלקן בקופת מתן בסתר שנמסר לידי איש נאמן, מאוד נאמן, נאמן על הכסף שמעולם לא נרשם שם הנותן ונאמן על הסוד, שמעולם לא נזכר שם המקבל. כאלה כאלה היו בקהילתנו שרק לאחר מותם נודע הדבר. יזכר נא כאן לברכה ולו אחד, הריהו הירשל האופה ואשתו ריסיה ז"ל ומעלה אני בזכרוני מילדותי, אחד שהיתה לו „חזקה" על פתיחה ונעילה של ארון הקודש בליל יום הכפורים הלא הוא ר' ש. ז. ל., איש פשוט, שתורה לא ידע ופרק לא שנה, אך הוקיר מעומק לבו כל קודש, תרם ונדב לבית הכנסת ולתמיכה בתלמידי חכמים. ודאי שרבים וטובים בתפוצות ישראל, אך קהילת אושמינה איננה עוד.

„עליות"

נישט וועגן עליות אין בוידעם־שטובן, וואָס זענען געווען אָנגענומענע און ביליקע וווין־ערטער רעדט זיך דאָ. אין דעם פאַל מיינט זיך עליות פון עולה זיין לתורה.

בדרך־כלל ווערן אין שול יעדן שבת אויפגערופן זיבן מתפללים צום „לייענען". לייענען די תורה פלעגט מען אויפן בעלעמער, אויף וועלכן מען איז אַרויפגעגאַנגען עטלעכע שטיגן. ביים אויפרופן צו דער תורה האָט מען במילא געמוזט אַרויפ־שטייגן לכבוד התורה. צי דען טאַקע צוליב דעם האָט מען דאָס גערופן „עליה"?

לכאורה, איז די גאַנצע תורה הייליק, אַלע פרשיות זענען געשריבן געוואָרן אויפן באַרג סיני, און צווישן איין פרשה און דער אַנדערער איז נישט פאַראַן קיין אונטערשיד, און פונעסטוועגן האָבן זיך געשאַפן עליות מער בכבודיקע און וויניקער בכבודיקע. דער גאַנג און אַנטוויקלונג פון דעם דאָזיקן שטייגער ווייס איך נישט, אָבער די פאַקטן זענען ריכטיקע. איך ווייס אויך נישט צי אַזוי איז געווען דער מנהג און צוגאַנג אין דער גאַנצער יידישער צעשפרייטקייט, אין אַלע יידישע קהילות, אָבער אין אונדזער געגנט, אין אונדזער קהילה האָט מען זיך

אַזוי געפירט: די ערשטע צוויי וואָס מען האָט אויסגערופן צו עלית־התורה האָט מען ניט גערופן לויט דער אָרדענונג־צאָל ווי דער שטייגער ביי די איבעריקע, נאָר דעם ערשטן האָט מען תמיד אויסגערופן כהן, און דעם צווייטן תמיד לוי. היות ווי כהנים און לויים זענען געווען יחסנים, קומט זיי די בכורהביים פאָלק. נאָר אין אויסנאַמספאַלן, ווען ס׳איז צווישן די מתפללים נישט געווען קיין כהן אָדער לוי, האָט מען אויפגערופן צו דער ערשטער און צווייטער עליה אַ פשוטן „ישראל״, אָבער דערביי אויסגערופן הויך, אויפן קול „במקום כהן״ אָדער „במקום לוי״ כדי דיר אָנצוּווייזן אַז האָסט זוכה געווען פונעם הפקר, אַז ניט פאַר דיר איז באַשטימט דער כבוד. און כאָטש דאָס בית המקדש האָט שוין לאַנג נישט עקזיסטירט, האָט מען מיט שטרענגקייט אָפּגעהיטן דעם ייחוס־סיסטעם.

פון איצט אָן און ווייטער זענען שוין אַלע אויסגערופן געוואָרן לויט דער אָרדענונגס־צאָל: שלישי, רביעי, חמישי, שישי און אחרון (דער מפטיר) און נישט שביעי, ווי ס׳דאַרף זיין. פאַרוואָס ווייס איך נישט — אָבער אַ פאַקט! דער סאַמע לעצטער וואָס איז געוואָרן אויפגערופן איז געווען „מפטיר״, וואָס ביי אים ווערט אויסער דער פרשה אויך געלייענט די הפטרה, אַ קאַפּיטל פון נביאים וועלכעס אַנטשפּרעכט דעם אינהאַלט פון דער סדרה.

אין דער דאָזיקער צאָל עליות זענען געווען מער בכבודיקע און ווייניקער בכבודיקע. „שלישי״ פלעגט באַקומען איינער פון די חשובי העיר. „רביעי״ האָט באַקומען אַן עפּיגאָן (אַ צווייטראַנגיקער) און אַ ברענענדיקע באַליידיקונג איז געווען פאַר אַ חשוב אויב ער איז אויפגערופן געוואָרן „רביעי״. „חמישי״ איז שוין געשטאַנען אויף אַ ביסל אַ העכערע מדרגה, אָבער נאָר אַ ביסל. אַקייגן דעם איז „שישי״ געווען אַ גאָר חשובע עליה אָבער מיט „שלישי״ האָט זי געקאָנט קאָנקורירן נאָר בדוחק.

„מפטיר״ איז געווען אַ גאָר וואָזשנע און ספּעציפישע עליה. „מפטיר״ פלעגט אַריינפאַלן צו אַ חשוב, אַ זיידן־יינגערמאַנטשיקן, אַ בר־מצוה־בחור און אַ „מפטיר־קויפער״. די דאָזיקע עליה איז על פּי רוב געשטאַנען צום „פאַרקויפן״ און די שפּענדע (גערופן האָט מען זי: דער און דער איז „מנדב״) איז געגאַנגען אויף שול־באַדערפעניש, איינע פון די הכנסות־קוואַלן אין שול.

דער ענין „עליות״ איז געווען אַ גוזעלשאַפטלעכער ברענפּונקט אין די סאָציאַלע באַציונגען צווישן די שול־ווענט און צייטנווייז זיך אויך אַרויסגעקייקלט אין דרויסן אַרויס.

נישט ווייניק סכסוכים האָבן זיך געשאַפן צווישן די מתפללים אין צוזאַמענ־האַנג מיט די עליות, איבערהויפּט ווען די צאָל דאַווענער איז געווען גרויס. צוליב דער קליינער צאָל „עליות״ זענען געווען אַ סך מתפללים וואָס האָבן זעלטן זוכה געווען עולה לתורה צו זיין, און געווען אַזעלכע וואָס וואָלטן איין מאָל אין יאָר אויך נישט זוכה געווען דערצו, ווען נישט שמחת־תורה וואָס דעמאָלט צעשפּאַלט זיך קהל אין אַ סך קליינע מנינים און מען איז מזכה מיט אַן עליה אויך דעם פּראָסטן המון, אַפילו אָרעמעלייט און בעטלער האָבן דעמאָלט זוכה געווען צו מאַכן אַ ברכה איבער דער תורה.

ווער קאָן אָפּשאַצן אַ יידישע נשמה וואָס איז ממש אויסגעגאַנגען נאָך אַן

„עליה", צו קושן דאָס אָפענע ספר, פון וועלכן ער האָט אפילו קיין איין אות נישט פאַרשטאַנען, אָבער ער האָט געוווּסט, געפילט די קדושה פון דעם און געלעכצט אַפילו שטאַמלענדיק צו מאַכן אַ ברכה איבער דער דאָזיקער הייליקייט.

ס'זענען געווען צווישן די „לעצטע", וואָס זייער אָרט איז ביי דער טיר, נעבן אויוון (נישט ווינטער נאָר זומער), אַזעלכע וואָס האָבן נישט געקענט מאַכן קיין ברכה, און ווען מען האָט זיי געגעבן די מעגלעכקייט עולה לתורה צו זיין (שמחת תורה) האָבן זיי איבערגעחזרט וואָרט ביי וואָרט די ברכה וואָס מיט זיי האָט געמאַכט דער „בעל־קורא". זאָל געבענטשט זיין זייער אָנדענק!

ס'טוט ווי צו זאָגן, אַז נישט תמיד האָבן די פּרנסים גבאים געדענקט אַהינ־צוקוקן אין זייער זייט, און מזכה זיין די דאָזיקע יידן מיט אַ מצווה, צו וועלכע זיי האָבן אַזוי געלעכצט.

אָבער צוריקגעשמועסט האָבן זיך אויך געפינען אַזעלכע וואָס האָבן יאָ געוווּסט זיך מרחם צו זיין אויף די דאָזיקע ערלעכע, אומשולדיקע יידן.

כ'זע נאָך פאַר די אויגן א. ש. אָדער ש. ב. ווי זיי שטייען אויפן בעלעמער פעסט און תקיפותדיק, זייערע אויגן וואַנדערן איבער די קעפּ פון די מתפללים און שעפּטשען צום „אויפרופער" און דער אַ ניגנט באַלד אויס, אַמאָל קלאַנגפול און אַמאָל הייזעריקלעך: יע־ע־מוד פלוני בן פלוני ויעלה ל... דאָ שטרייכט ער אונטער די אָרדענונג־צאָל פון דער מער אָדער ווייניק וויכטיקערע עליה. אויב האָט מען איינעם אויפגערופן „שלישי" האָט מען געזען באַשיימפערלעך ווי ביי יענעם שיינט אויף דאָס פנים. ער הייבט זיך דאַן פּאַמעליכקע אויף פונעם אָרט, ווי איינער וואָס זאָגט: ס'ברענט נישט, פאַראַן צייט, מ'קאָן וואַרטן, וואַרטן. ער מאַכט גלייך דעם טלית אויף די אַקסלען און שפּאַנט זיכער צום בעלעמער, ער גייט אַרויף טריט ביי טריט אויף די פאַר שטיגלעך, ווי איינער וואָס ווייסט זיין ווערט. די באַגעגעניש מיט די גבאים איז אַ שמייכלענדיקע און איידער ער קושט דאָס ספר, האַלט ער אַ צייט דעם שפּיץ טלית און וואַרפט אַ בליק אויף די מתפללים און ערשט דאַן טוט ער אַ באַריר מיטן שפּיץ טלית אויפן אָנגעוויזענעם אָרט אין דער תורה, גיט אַ קוש און מאַכט די ברכה. אַזאַ ס'גאַל מענטש ווערט פון אַ טייל אויפגענומען מיט אַ שמייכל און פון אַ טייל מיט כעס: זעט נאָר ווי דאָס בלאָזט מיט גאוה, מיר ווייסן דאָך יאָ ווער דו ביסט...

אויב איינער באַקומט „רביעי" ווערט מען אין זיין פירונג אָדער גאַנג נישט באַמערקן קיין שום מאַניערן. מיט גיכע טריט גייט ער אַרויף אויפן בעלעמער, מאַכט אויף גיך די ברכה און פטור. אָבער אויך צווישן „רביעי"־מענטשן זענען געווען שטאָלצע יידן און נישט בטול געוואָרן פאַר די מיוחסים. זיי האָבן ממש דעמאָנסטרירט זייער „עס אַרט מיך נישט" און אַפילו אַרויסגעוויזן צופרידנקייט מיט דער דאָזיקער עליה און האָבן דערהויבן „רביעי" צו אַ העכערע מדרגה.

אַזוי, אָדער ענלעך, האָבן אויסגעזען די מענטשן וואָס האָבן אין זייער געזעל־שאַפטלעכן גערעדל מקדש געווען די תורה. און אויב ס'זיינען געווען פאַלן פון חילול הקודש, צוליבן אויסברוך פון אַ געוויסן צאָרן וואָס האָט גורם געווען צום פאַרהאַלטן דאָס „לייענען", זענען זיי געווען איינצלנע פאַלן און האָבן נישט כאַראַקטעריזירט דאָס אָרט ווו די הייליקייט האָט געהערשט בדרך כלל.

אַ וויכטיקע רעפאָרם אין ענין עליות האָט זיך געשאַפן מיטן מערן זיך פון בתי־כנסת און „קלויזן". זיי האָבן געגעבן פּלאַץ פאַר נאָך גבאים, וואָס אויך אַרום דער פראַגע האָבן זיך געפירט געזעלשאַפטלעכע ראַנגלענישן, און אויך געגעבן די מעגלעכקייט מער מתפללים עולה לתורה צו זיין אין שבתים און ימים־טובים.

ס'איז ווינשנסווערט צו פאַרצייכענען, אַז אין בית־הכנסת האָט מען זיך ניט באַנוצט מיט דעם אויסדרוק תורם (שפּענדער), נאָר „מנדב" (שפּענדער פון גוטן ווילן) — אַן אויסדרוק וואָס איז גענומען געוואָרן פון דער תורה, נישט געקוקט דערויף וואָס דאָס וואָרט תרומה געפינט זיך אויך דאָרט, און אַפילו אַ גאַנצע סדרה רופט זיך מיט דעם נאָמען, האָט מען מזכה געווען דעם געבער מיטן טיטל „מנדב" ווי ס'שטייט געשריבן אין חומש שמות, פרשת תרומה: „רעד צו די קינדער פון ישראל און זאָלן זיי נעמען פאַר מיר שפּענדונג, פון יעדן איינעם, וואָס זיין האַרץ טוט באַוויליקן". די תורה דערנענטערט דאָס האַרץ צו גוטוויליקער שפּענדונג און נישט צו תרומה, סתם שפּענדונג (תרומה למשכן).

נישט תמיד האָט זיך אויסגעדריקט די גוטוויליקע שפּענדע אין געלט. צייטנ־ווייז פלעגט דער מנדב מעלדן, אַז ער שטעלט צו האָלץ אויף ווינטער, און דער ווינטער, ווי מיר ווייסן, האָט זיך לאַנג געצויגן און איז געווען שווער. אָדער ער האָט געמאָלדן, אַז ער האָלט אויס דעם רעמאָנט. אַזוי אַז די שול איז נישט געווען קיין אָרט בלויז פאַר תפילה, נאָר אויך פאַר מעשים טובים.

דאָס אָרט פון דער פרוי האָט אויך נישט געפעלט אין דער מסכתא „נדבת לבו": אַ פּרוכת, אַ כפּורת (לאַמבּרעקינע), טישטוכער און צדקה. אַ גרויסן חלק האָבן זיי געהאַט אין דער „מתן־בסתר־קאַסע", וואָס איז אָנגעטרויט געוואָרן אַ זייער באַגלייבטן מענטש, באַגלייבט אויפן געלט און ס'איז קיינמאָל נישט פאַרשריבן געוואָרן דער נאָמען פונעם געבער, און באַגלייבט אויפן סוד, אַז קיינמאָל וועט נישט אויסגעזאָגט ווערן דער נאָמען פונעם נעמער (פונעם נצרך).

אַזעלכע יידן זענען געווען אין אונדזער קהילה. ערשט נאָך זייער טויט איז מען געוואָר געוואָרן וועגן זייערע מעשים. זאָל געבענטשט זיין זייער אָנדענק! זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן כאָטש איינצלנע וואָס שווימען מיר אויף אויפן געדאַנק: הירשל דער בעקער און זיין ווייב רייסע ז"ל, און איינער ר. ש. ז"ל וואָס האָט געהאַט די „חזקה" פון פתיחה ונעילה יום־כפּור ביינאַכט. געווען איז דאָס אַ פּשוטער ייד וואָס האָט ניט געקענט לערנען און איז ניט געווען פון די לערנער, אָבער ער האָט טיף אין האַרץ געשעצט יעדע הייליקייט. ער האָט ווייליק געשפּענדעט פאַר דער שול און פאַר תלמידי חכמים. זיכער זענען פאַראַן נאָך אַזעלכע יידן גוטע, ערלעכע אין די תפוצות, אָבער קהילת אָשמענע איז מער נישטאָ.

עוללות

1. לא התנזר מכוסית, אך משום מה האמין, כי מצליח הוא להעלים מאחרים חולשה זאת.

מזנון בזעיר אנפין היה תלוי על הקיר מאחורי שולחן עבודתו. לעתים, אם ישב מישהו מולו, ואף על פי כן, לא יכל היה להתאפק, פונה היה אחורנית, משקיע ראשו במזנון, שותה כוסית, מקנח שפמו, חוזר לכסאו ואומר כמו שחושדים בו: „בבקשה ממך, השתיה אסורה עלי, אף איני מחבבה, אלא מאי, הצצתי בארון וקונם עלי שלא נפגעתי". „ודאי שלא נפגעת" — מחייך האורח, אך אם כן, שיהיה לבריאות!" לא, לא, מתעקש בעל הבית, כידוע „אסורה עלי השתיה, ואף איני מחבבה, תסלח אך הפעם, הפעם אחטא ולא אשוב ואחטא", והפעם לגם בפרהסיה. חייכו שניהם ואיחלו אחד לשני בריאות טובה.

2. אשה נאה ביותר היתה, טובת טעם ואצילה, הליכותיה צנועות ומידות לה תרומיות. קנא האיש באשתו, קנא מאד. היו מידידיו שרצו להרעימו. אמרו: „ידידנו הטוב, אשה מופלאה נפלה בחלקך" היה מתלהט, יורק לאחור ובכעס אומר: „אינכם מכירים אותה רבותי, לא די שאינה יפה בחיצוניותה, אלא אף אינה אשה טובה!". חייכו הידידים וענו: „אל תרגז, רק למען הקניטך אמרנו, ואתה מה?" נתפייס והשיב: „האמת, נאה ונפלאה היא".

3. היה בעיר אדם נכבד שמשום מה יצאו לו מוניטין של „כזבן" רחמנא ליצלן. אמר עליו הנכבד הקודם: „תודה לאל שאין בכזביו של פלוני להזיק, שאילו כן, היו כל בני עירנו מהלכים פצועים וחבולים". שמעו השומעים ואף „הנוגע בדבר" ותגובתם ידידותית, פשוט צוחקים וטופחים איש על שכם רעהו... נו, נו יפה דרשת!

4. וכך היה אומר:

לעולם לא ישא אדם אשה עובדת ועוזרת בפרנסת הבית.

„אני, שאין אשתי עובדת ומכניסה, אלא, ממונה על ההוצאות בלבד, הרי ערכי בעיניה כקליפת השום ואילו היתה עובדת ומכניסה? אנה אני בא..."

5. אשה זו ניתן להרגיש בה מרחוק מבלי לראותה אפילו, לפי שריחה נודף ת"ק על ת"ק פרסה ולאו דוקא ריח בשמים לה. כך היה טוען בעלה וכולם הסכימו לדעתו בניד ראש.

6. „אנכי איני קונה אצל מי שהייתי רוצה לקנות, אלא אצל מי שמוכן לתת לי אשראי".

7. האיש מעולם לא נמנה על חכמי המקום, יש והיו מטיחים בו את ההיפך. אך ארנקו היה „שמן". ידעו המתרימים במקום, שממנו לא יקבלו אפילו „אנחה", אך משום מה לא דלגנו על ביתו. את תשובתו ידעו בעל פה: „אלהים חלק לי ברב טובו כסף ועצה. הכסף אני שומר לעצמי, אך בעצה טובה אוכל לעזור לכם".

ברור, כסף לא קבלו ועצה טובה לא נטלו.

8. האחד מן העמלים ופרנסתו בדוחק. השני מאנשי „הצווארון הלבן" ופרנסתו מצויה בשפע.

ויהיו השניים „צהובים זה לזה". האחד — טינה נשא בלבו על השני. השני — מצטחק ולועג לו.

לימים נכנסו בריב שפתיים (בשבת בחצר בית־הכנסת). התאוה האחד לסטור על לחיו של השני. השני, לא צחק הפעם, נרתע אחורנית. המתקהלים מעודדים את האחד ואין נותנים לשני להתחמק. פתאום נפלה רוחו של האחד. ידו נשמטה, משה, נאנח ואמר: „נצלת הפעם, הלב לסטור חומד, אך הארנק אינו מרשה". סטירת לחי בימים ההם עלתה 20 זהובים (אדמיניסטראטיבית).

9. שניים שמהלכים בדרך לעיר ממרחק רב. נעצר פתאום האחד ואומר: „עתה ברור, דרך ארבעה קילומטרים לפנינו עד בואנו למקום". תמה השני ושואל: „וזו מניין לך? ציוני דרך איני רואה ושעון לפיו נחשב דרכנו אין לנו, וכיצד קבעת את המרחק בדיוק 4 קילומטרים?"

חייך הראשון ואמר: „הרחב נחירים ותרגיש בריח מוכר!" הרחיב השני נחיריו, נשם ונשף. התחילו הנחיריים רוטטים ומרעידים. אכן ריח חריף של תבשילים חרוכים עולה באפי. אף אתה חש ב„ריחות עדינים" אלה? „להווי ידוע לך ריח זה נשא משלשה בתים אשר בעירנו, שאם דלת, חלון או אפילו אשנב פתוח, הרי מגיע עד לארבעה קילומטרים בדיוק. ככל שנתקרב יחריף הריח וכשנתחיל להתעטש ולזורר — סימן שנותר רק קילומטר אחד".

„מה תגיד? אכן, הריני מסכים שעיר נפלאה היא זו! לא רק שמעה יצא למרחוק, אלא אף ריחה... ומי יודע עוד איזה סגולות נעלות טמונות בה."

כן, היו טמונות, אך טרם נתגלו, נעלמה הקהילה ואינה עוד...

10. תמהוני היה האיש ובעיר נודע על שם אשתו שאשת חיל היא.

חנות לכלי סידקית היתה להם במרכז החנויות, אשר בשוק העיר. הוא — הגבר היה מסתובב ומתלבט בין רגלי הקונים, מנסה להיות פעיל, אך נמצא תמיד מפריע. היתה אשתו שולחתו לבית־הכנסת ואל יהיה מטרד.

הפציר הבעל באשתו, חזור והפציר שתשלחהו פעם לוילנה העיר ולפי רשימה מדויקת שתתן בידו יקנה את הסחורה.

לא יכלה האשה לעמוד בסירובה והסכימה, אך זו הפעם. נטל הרשימה, את הכסף תפרה בבטנת מעילו וברכתהו בשלום. עלה על עגלתו של ש. ד. ונסע לתחנת הרכבת, מרחק שבעה־עשר קילומטרים מהעיר.

שמח ומדושן ענג הגיע לתחנה. נפרד מבעל העגלה ועמד להמתין לרכבת. והנה הפתעה: לתחנה הגיעה הכרכרה ההדורה של מושל המחוז. פונה ידידנו לרכב ושואל בדרך משל: „אילו צריך הייתי במקום לנסוע ברכבת, לחזור הביתה, ההיית נאות לקחתני?" הבין הגוי, במה דברים אמורים והשיב „כן". כעבור שלש שעות, בעצמו של יום, נעצרה הכרכרה המרופדת והרתומה לזוג ערמונים מול החנות ובפנים שמחות יורד הנוסע אל פתח החנות. כאן פרצה האשה בקולי קולות, וההתקהלות רבה. והוא בנחת: „האפשר להחמיץ הזדמנות כזאת?" זאת היתה הפעם הראשונה והאחרונה לנסיעתו לוילנה.

ז ק נ י ם

ר׳ שלמה דער „גאלגינישקער"

היינו ר׳ שלמה מגלגינישוק, כפר ממנו גורש בימי גזרות הצאר הרוסי שגזר על גרוש יהודים מהכפרים. איש ודאי לא ידע או לא זכר את שם משפחתו. מי יודע מתי השתמש בשם המשפחה. ילד הייתי באותם הימים וזוכרני אותו, כי התגורר מול ביתנו ב„קרעצמע" של אפט. לפי דבריו היה בן תשעים. אך הולכי רכיל טענו שמתקרב האיש למאה. בודד היה האיש, אשתו נפטרה מזמן, ילדיו, אחיו ובני משפחה אחרים נשאם הרוח לכל קצוי תבל.

גבוה היה מאוד ורזה מאוד ורגליו ארוכות שלא כרגיל ועדיין היה כל יום המישי לפנות ערב רוכב על סוסו ודוקא נמוך קומה ורגליו כמעט נגררות על האדמה. איני יודע ממה התפרנס האיש, כנראה מועטים היו צרכיו, אף כי בודד לא היה מר נפש, ותמיד אפשר היה לראותו עומד ברחוב מוקף אנשים מבוגרים וילדים. נוהג היה לספר על המרד הפולני נגד השלטון הרוסי משנת 1863. השומעים שתו דבריו בצמאון רב. זכר הכל במדה מפליאה על פרטי פרטים אך דבר אחד לא זכר... פעם לפנות ערב ברחוב נטפל לר׳ שמעון דוד באראן בשאלה שכנראה הטרידה אותו מאוד מאוד. הגד נא לי שמעון דוד, חזר ושנה בתרעומת מה, אח היה לי באמריקה ושכחתי את שמו, אך גם שמעון דוד לא זכר או לא ידע. רגז ר׳ שלמה, הכיצד שמעון דוד אינך מגלה לי שם אחי? באותו זמן עברתי ברחוב, קרא לי שמעון דוד, ספר לי את המעשה ואמר: קרא בשמות! נשמעתי והתחלתי לקרא בשמות משמות שונים עד שאחד מהם הזכיר לו את אחיו. שמח ר׳ שלמה ומרט אזני בהכרת תודה. ימים מספר לא יכלתי לנגע באוזן, כי כאבה. מריטה זאת שמתוך חיבה נמרטה זכורה היטב, אך כדאי היה — גרמתי אושר ליהודי זקן.

„יענקל דער פישר"

כך קראו לו. לא שדייג היה, אלא סוחר דגים שאחרים טרחו לדוג, אך כך היו מכנים בשפת היידיש, „פישער" (שפירושו אמנם דייג) — גם לסוחרי הדגים. זקן היה האיש, זקן מופלג וכן אשתו. זקנים אלה התגוררו בדירה האחורית של משה וולברג (בן להם באפריקה הדרומית) בודדים היו, כי בניהם הרחיקו נדוד לאמריקה ומשם שגרו מכתבים ובכל מכתב דולר אחד או שניים ועל זה קיומם.

ר׳ יעקב היה בביתו המוציא והמביא. וכך היה נוהגו: כל בוקר היה נכנס לחנותו של מחלה גינזבורג וקונה מצרכיו בהקפה, ולעת ערב בא ומחזיר חובו.

לימים שאלה אותו מחלה, — הגד לי ר׳ יעקב, מה נוהג הוא לך שבבוקר אתה לוקח את המצרכים בהקפה ולעת ערב אתה מחזיר, שמא תאמר אתה מרויח במשך היום והרי אתה חי על קצבתם הקבועה של בניך, מה טעם?

חייך ר׳ יעקב ואמר: אי לך מחלה שאשה נבונה את, הביני: כל ימי הייתי מקובל כאדם הגון וישר והכל הקיפו לי מתוך בטחון, שמא ישכחו שאפשר להקיף לר׳ יעקב, הריני ממשיך בכך ונהנה שאין את מסרבת לי. חייכה גם מחלה וענתה: ישר כחך! עד מאה ועשרים!

דער „פאדמוראוושציק"

אינני זוכר את שמו, יש להניח שגם לא ידעתי מעולם. באותם ימים למדתי ב„חדר" אצל ר׳ לייבע ה„באס". מאחורי בית הכנסת, בביתה של בתיה החלבנית, היה החדר — חלבנית על שום עיסוקה בחלב ותוצרת חלב. בסמטת בית המרחץ גר האיש וכינויו דער „פאדמוראוושציק", הווה אומר מתקין יסודות מאבנים מתחת לבתי העץ.

זקן גברתן היה, זקן מופלג והיה מגלגל את האבנים בידיו הגדולות והחזקות כגלגל כדורי טניס. אנו ילדי ה„חדר" היינו כרוכים אחריו וכרוכים אחרי ספוריו מתקופת „החטופים", כי קנטוניסט היה הזקן ובעודו ילד נעקר מבית הוריו. לקרא לא ידע בסדור והיו תפילות שידעם בעל פה. את ביתו ועירו לא זכר ואיך התגלגל לעירנו? ומעשה שהיה כך היה: מי שזכה לעבור כל מדורי הגהינום של החטופים לאחר 25 שנה בשרות סדיר מגיל 21, והרי גם עד גיל ההתגייסות גדלו בבתי גויים בכפרים שברוסיה הרחוקה. משנשחרר, חייב היה להיות רשום ב„ספר הנכתבים" של קהילה יהודית. אם לא נחשב היה כנווד ומגורש תדיר ממקום למקום. התגלגל הזקן הזה ממקום למקום וקהילת אושמינה נאותה להכניסו לרשימת ה„נכתבים" וכך הפך להיות בן עירנו. קרובים לא היו לו, בחסד אנשים לא רצה ועבד עד כלות כוחו וסיים חייו ב„הקדש".

ר׳ שמעון „דער דרייער"

כך כינוהו. ודאי שהיה לו שם משפחה, אך זה לא היה בשמוש ויש להניח שהזקן עצמו שכח מזמן את שם משפחתו והסתפק בשם הלווי „דער דרייער" ועל שום מה קראוהו כך? משום שעבד כ„דרייער" (מפעיל הגלגל — היינו מסובב) בבית הדפוס היחידי בעיר שהיה שייך לבעל בית בשם מעקעל.

כילדים היינו נעמדים בפתח בית הדפוס ומסתכלים בעבודתו. קשה לקבוע כיום בודאות, במה עורר ענין והרי עבודתו מכנית נעשתה, אולי בגלל עצמו, גבוה מאוד ורזה מאוד היה ר׳ שמעון „דער דרייער". קומתו כפופה היתה ותנועותיו כסימן שאלה גדול ושתקן היה, „שתקן נורא", ניסו הילדים להרעימו וצעקו לעברו, „דרייער" „דרייער" — המשמעות השניה של המלה הזאת היתה שלילית. „דרייער פרושו — איש לא הגון — איש המערים על הבריות — שאינו עומד בדבורו.

היה הזקן מפנה ראשו, מסתכל בעיניו העצובות, הגדולות והמפיקות טוב לב ואומר: „קינדער" — ילדים — מוטב לסובב את הגלגל מאשר לסובב בכחש בני

אדם, זכרו, אין דבר, איני מתרעם עליכם, הנכם ילדים, מוטב תחזרו ל„חדר״, למדו היטב ואל תרעו.

תשמשנה שורות אלה, מילות התנצלות של הרבה ילדים שבגרו ובילדותם צעקו בעליזות של תעלול: „דרייער! „דרייער״!

לאה ניסנס ז״ל

חותנתו של ר׳ איתמר שיינברג היתה, סבתם של זלמן, ניסן, יעקב ורבקה ילדי שיינברג. מוניטין יצאו לה בעיר כאשה נבונה ופקחת מאוד. מוח של גבר חכם היה תקוע בגולגלתה, כך היו אומרים כשמזכירים את שמה. כשהכרתיה זקנה היתה, זקנה מאוד וחיה גלמודה לבד, לא אצל ילדיה. בערבי החורף הארוכים והכפוריים כשהיינו יושבים תכופות בבית השיינברגים היתה עומדת, נשענת אל התנור החם מאזינה לפטפוטי הצעירים ומחייכת. אמנם פניה הביעו פקחות, ועיניה תבונה, אך לעתים רחוקות התערבה בשיחת הצעירים. היה לנו יחס של דרך ארץ לזקנתה ולמוניטין שלה ובטרם שמענו ממנה דבר של ממש. באחד מערבי הקרה („פראַסט״ ביידיש) ואנו כדרכנו, מסביב לשלחן נפתחה הדלת ואחד מחברינו פרץ הביתה, בהשאירו אחריו הבל הכפור והכריז: השמעתם? פלונית הבתולה הזקנה התארסה לפלוני! התגובה היתה: הא הא! פעמיים, הא אחד של שמחה — סוף סוף פלונית תנשא, מזמן הגיעה שעתה לשמוע קולם של כלי־זמר, והשני של פליאה, לו לזה, לחדל אישים זה התארסה, הרי זה „שדוך עקום״ („א קרומער שידעך״) ומן התנור נענתה הזקנה ואמרה: ילדים, דלי נסיון הנכם וארחות חיים טרם תדעו: דומה שידוך לסולם, רק כשהינו נשען בשפוע ניתן לטפס עליו ואם זקוף וישר יעמוד, דומה למי שמטפס על קיר חלק. וכי מה ערך לעובדה שבעיניכם לא ישר הדבר, כי בראי עקום הנכם מסתכלים. תברכו במזל טוב! הכל יתיישר.

לימים ידענו שהזוג חי באושר ונחת וזכרנו דברי לאה ניסנ׳ס.

ר׳ חנה בעל הכרכרה

היה גדול, כבד גוף וגברתן, אשתו נמוכה היתה, גוצה. ליצני העיר היו מתבדחים על חשבונו — עד כמה ירא הוא את אשתו הגוצה וכמה „קטן״ הוא בשלטונה.

והוא ר׳ חנה מנהג היה לו — מנהג הראוי לציון. כאמור היתה פרנסתו על הסעת אנשים לתחנת הרכבת הקרובה לעיר המחוזית. לתחנה זאת קראו סול והיא שכנה בסך הכל במרחק של 17 ק״מ. אך תשקלו על ידו כל הון שבעולם לא יסע ולא יעבוד לאחר שקיעת החמה. אז היה מתרחץ, מחליף כותונת והולך מתון לחברה „משנה ברורה״. איני יודע, מה היה כוחו בלמודים. נראה היה יותר קרוב לעמי הארצות ואף על פי כן, משנשאל מה טעם מוותר הוא על פרנסה והרי נצרך הוא, ענה: „דרך ארץ״ — היינו עגלונות אני מקיים מאונס, תורה אני מקיים מרצון ומתוך שמחה, שמא בזכות זאת יקלו מעלי במקצת מעול דרך ארץ, כי קבלתי עלי עול תורה.

אמצעי התחבורה בעיירה

אַמאָליקע קאָמוניקאַציע אין שטעטל

ר׳ ש. ד.

אף הוא בעל כרכרה ואף הוא פרנסתו על הסעת בני אדם לתחנת הרכבת.

אמרו עליו שבנו של שוחט היה ומתמצא באותיות הזעירות. אמרו עליו שביקר כמה כתות בבי״ס עירוני רוסי. לימים — כך היו מספרים — יצא ל„תרבות רעה״, התחבר „לחברה עליזה״ המרבה לשבת בבית המרזח. בעל בית בעמו היה, בית משלו, בניו משכילים, בבית אשתו מנהלת עסק והוא על הכרכרה. לא פשוט היה להיות בין נוסעיו. היושב בכרכרתו חייב היה לעמוד ב„בחינות״ הן בדקדוק רוסי ובמקצת בעברי, וחידות לפתור אין ספור. נעים היה בכרכרתו, כי הדרך עברה כאילו מהר מתוך ענין, אך לא פשוט היה הדבר. אם לא עמד האיש במבחן הצליף בו ר׳ ש. ד. בשבט לשון לא פחות משהצליף על הסוס בשוטו.

וכשנשאל: מה טעם אתה כועס ורוגז, מחרף ומגדף, היה עונה בחיוך מפייס: רבותי, היושב בעגלתי חייב לדעת לפתור חידות!

וכך קרה, ביום בוקר בהיר עזב הכל ובא לבית המדרש לשמש את הצבור. היה זה אדם אחר. אדם שחזר לשרשו.

ועוד אחד א.א.

כך נקרא רק בתעודות, בחיי יום יום נודע היה על פי כינויו. ואף נמנה על בעלי השוט. ומנהג היה לו, ביחוד בחורף כשהימים קצרים: בדרך לתחנת הרכבת במרחק 10 ק״מ מאושמינה ישבה על אם הדרך העיירה היהודית הקטנה זופרני. נוהג היה א.א. לערוך חניה במרכז העיירה. חניה של שתי דקות הוא יכנס לפונדק, הוא רק ילגום ויחמם אבריו הקפואים. נו, מילא, אומרים הנוסעים הלבושים יפה. אך הנה עברה מחצית השעה ויותר מכן „והילד איננו״. מטריח עצמו אחד, נכנס לראות מה קרה והנה, הצפור פרחה. מסתבר שיצא דרך הדלת האחורית והלך לבית המרחץ. כשהיה חוזר סוף סוף מעלה הבל וצוחק היו מתנפלים עליו „לרצחו נפש״, גזלן, היו זועקים, איך אפשר נאחר לרכבת! והוא בבטול „רכבת — שמכבת״ היום יום ששי בשבת, לכשאחזור הביתה לא אספיק לבית המרחץ ואיך אופיע ב„קלויז״? דעו לכם „אין תפילה בלי טבילה״, הריני משתף אתכם במצוה. כמובן שנתפייסו.

ואלה, וביחוד האחרון, על פשוטי העם נמנו שמקומם בבית הכנסת על יד הדלת, עליה לתורה, רק בשמחת תורה. אלה אבק אדם — „אדם״ היו אם התבוננת לתוך נשמתם.

יהי זכרם צרור בזכרון הקהילה שחרבה.

זקנים

ר׳ שלמה דער „גאלגינישקער"

דאָס מיינט ר׳ שלמה פון גאלגינישאָק, אַ דאָרף, פון וואַנען ער איז אַרויס־געטריבן געוואָרן אין די צייטן פון די גזירות פון רוסישן צאַר, וועלכער האָט באַפוילן אַרויסצוטרייבן יידן פון די דערפער. קיינער האָט זיכער נישט געוווסט, אָדער נישט געדענקט זיין פאַמיליע־נאָמען. ווער ווייסט ווען ער האָט זיך באַנוצט מיטן פאַמיליע־נאָמען? איך בין דאַן געווען אַ קינד און געדענק אים, ווען ער האָט געוווינט אַנטקעגן אונדזער הויז, אין דער „קרעטשמע פון אַפטן. לויט זיינע רייד איז ער אַלט געווען נײַנציק יאָר. אָבער רכילות־טרייבער האָבן געטענהט, אַז ער דערנענטערט זיך שוין צו די הונדערט. איינזאַם איז ער געווען. זיין ווייב איז שוין פון לאַנג געשטאָרבן. זיינע קינדער, ברידער און אַנדערע קרובים האָט דער ווינט פאַרטראָגן אין אַלע עקן וועלט.

ער איז געווען אַ זייער הויכער און דאַרער מיט אומגעווײנלעך לאַנגע פיס. יעדן דאָנערשטיק פאַרנאַכט פלעגט ער נאָך רייטן אויף זיין פערד, וואָס איז גראָד געווען נידעריק, און זיינע פיס פלעגן זיך ממש נאָכשלעפּן אויף דער ערד. איך ווייס ניט פון וואָס דער מענטש האָט געלעבט. זיינע באַדערפענישן זיינען, ווייזט אויס, געווען קליינע. כאָטש ער איז געווען איינזאַם איז ער ניט געווען פאַרביטערט, און שטענדיק האָט מען אים געקענט זען שטיין אין גאַס אַרומגערינגלט מיט מענטשן — דערוואַקסענע און קינדער. ער פלעגט דערציילן וועגן דעם אויפשטאַנד קעגן דער רוסישער מאַכט אין יאָר 1863. די צוהערער פלעגן אים הערן מיט גרויס אינטערעס. ער האָט אַלץ געדענקט מיט די קלענסטע איינצלהייטן. נאָר איין זאַך האָט ער ניט געדענקט... איין מאָל, אין אַ פאַרנאַכט, איז ער אין גאַס צוגע־שטאַנען צו ר׳ שמעון דוד באַראַן מיט אַ פראַגע, וואָס האָט אים, ווייזט אויס, זייער ניט צו רו געלאָזט:

— זאָג מיר, שמעון דוד, כ׳האָב געהאַט אַ ברודער אין אַמעריקע און איך האָב פאַרגעסן זיין נאָמען...

אָבער שמעון דוד האָט אויך ניט געדענקט, אָדער פריער ניט געוווסט. האָט זיך שלמה געבייזערט:

— פאַרוואָס זאָגסטו מיר ניט מיין ברודערס נאָמען?

איך בין דאַן דורכגעגאַנגען די גאַס, האָט מיך שמעון דוד צוגערופן, דער־ציילט די געשיכטע און געבעטן:

— רוף אָן נעמען:

כ׳האָב אים געפּאָלגט און אָנגעהויבן אויסרעכענען פאַרשידענע נעמען, ביז איינער פון זיי האָט אים דערמאָנט זיין ברודער. ר׳ שלמה האָט זיך געפרייט און מיר פאַר דאַנקבאַרקייט אָנגעריסן דאָס אויער. עטלעכע טעג האָב איך דאָס אויער נישט געקענט אָנרירן פון ווייטיק. דעם ווייטיק פון ליבשאַפט אָנגעריסענעם אויער געדענק איך גוט. ס׳איז אָבער כדאי געווען, ווייל איך האָב גורם געווען, אַז אַן אַלטער ייד זאָל זיין צופרידן.

„יענקל דער פישער"

קיין פישער איז ער ניט געווען, נאָר אַ הענדלער מיט פיש, וואָס אַנדערע האָבן זיך מטריח געווען צו כאַפּן, אָבער אין יידיש „פישער, האָט מען אויך גערופן די פיש־הענדלער. דער מענטש איז געווען אין טיפן עלטער. ער און זיין פרוי האָבן געוווינט אין דער אונטערשטער דירה פון משה וואָלבערג (זיי האָבן אַ זון אין דרום־אַפריקע). זיי זיינען געווען איינזאַם. זייערע קינדער האָבן וווּיט אויסגע־וואַנדערט קיין אַמעריקע און פון דאָרט געשיקט בריוו. אין יעדן בריוו איז געווען בייגעלייגט אַ דאָלאַר אָדער צוויי און דערפון האָבן די אַלטע לייט געלעבט.

ר׳ יעקב איז געווען דער גאַנצער מאַכער אין שטוב. יעדן פרימאָרגן פלעגט ער אַריינגיין אין מחלה גינזבורגס קראָם און קויפן פּראָדוקטן אויף באָרג. פאַר־נאַכט איז ער ווידער געקומען און אָפּגעגעבן דעם חוב.

איין מאָל האָט אים מחלה געפרעגט: — „זאָגט מיר, ר׳ יעקב, פאַרוואָס נעמט איר פּראָדוקטן אין דער פרי אויף באָרג און באַצאָלן באַצאָלט איר אין אָוונט. אפשר ווילט איר זאָגן, אַז איר פאַרדינט אין פאַרלויף פון טאָג — איר לעבט דאָך אָבער פון דער סטאַבילער שטיצע פון אייערע זין?

האָט ר׳יעקב אַ שמייכל געטאָן און געזאָגט: — „איר זענט אַ פרוי מיט פאַר־שטאַנד, מחלה. אַלע מיינע יאָרן בין איך געווען אָנגענומען אַלס אַן ערלעכער און אָרנטלעכער מענטש און אַלע האָבן מיר געבאָרגט און געטרויט. טאָמער וועט מען פאַרגעסן, אַז מ׳קען ר׳ יעקבן לייען, זעץ איך עס פאַר און האָב הנאה, וואָס איר זאָגט מיר ניט אָפּ". האָט אויך מחלה געשמייכלט און געזאָגט: — אַ יישר־כוח אייך, ביז הונדערט און צוואַנציק!

דער „פאַדמוראָווטשיק"

איך געדענק ניט זיין נאָמען, ס׳קען זיין, אַז כ׳האָב קיין מאָל ניט געוווּסט ווי מען האָט אים גערופן. אין יענער צייט האָב איך געלערנט אין חדר ביי ר׳ לייבע דעם „באָס". דער „חדר" איז געווען הינטער דער שיל, אין הויז פון בתיה די מילכיקערין, ווייל זי האָט פאַרקויפט מילך און מילך־פּראָדוקטן. אין באָד־געסל האָט דער מענטש געוווינט און זיין צונאָמען איז געווען „דער פאַדמוראָווטשיק", וואָס עס מיינט, אַז ער האָט איינגעריכטעט די שטיין־פונדאַמענטן אונטער די הילצערנע הייזער.

אַן אַלטער און שטאַרקער מאַן איז ער געווען. אין טיפן עלטער האָט ער גע־קוילערט די שטיינער מיט זיינע גרויסע שטאַרקע הענט ווי טעניס־באָלן. מיר, די קינדער, האָבן אים זייער גערן געהאַט, צוליב זיינע דערציילונגען וועגן ד־„געכאַפּטע", ווייל ער איז געווען אַ קאַנטאָניסט, און אַלס קינד איז ער געכאַפּט געוואָרן פון זיין עלטערן־היים. ער האָט ניט געקענט דאַווענען פון סידור, האָט אָבער געקענט די תפילות פון אויסנווייניק. זיין היימשטאָט האָט ער ניט געדענקט. ווי אַזוי איז ער פאַרוואָגלט געוואָרן אין אונדזער שטאָט? איז די מעשה אַזוי געווען: ער האָט זוכה געווען איבערצוקומען אַלע צרות פון די „געכאַפּטע". אַלס קינד

איז ער אויסגעוואַקסן אין גויִישע דאָרפישע הייזער אין טיף רוסלאַנד. פון 21סטן לעבנס־יאָר האָט ער 25 יאָר געדינט אין צאַרישן מיליטער. ווען ער איז ענדלעך באַפרייט געוואָרן, האָט ער געדאַרפט זיין רעגיסטרירט ווערן אין די מעלדונגס־ביכער פון אַ קהילה, אויב נישט, וואָלט ער געווען אָנגענומען אַלס וואַנדערער און וואָלט געטריבן געוואָרן פון אָרט צו אָרט. האָט ער זיך טאַקע געוואַלגערט פון איין אָרט צום צווייטן ביז די אָשמענער קהילה האָט אים איינגעשריבן אין דער ליסטע, און אַזוי איז ער געוואָרן אַן אָשמענער תושב. קיין קרובים האָט ער ניט געהאַט, קיין הילף פון מענטשן האָט ער ניט געוואָלט אָננעמען און געאַרבעט ביז זיינע לעצטע כוחות און פאַרענדיקט זיין לעבן אין „הקדש".

ר׳ שמעון „דער דרייער"

אַזוי האָט מען אים גערופן. זיכער האָט ער געהאַט אַ פאַמיליע־נאָמען, ער איז אָבער ניט באַנוצט געוואָרן און ס׳איז אָנצונעמען, אַז דער אַלטער אַליין האָט פון לאַנג שוין פאַרגעסן זיין פאַמיליע־נאָמען און זיך באַגנוגנט מיט דעם צונאָמען „דער דרייער". און פאַרוואָס האָט מען אים אַזוי גערופן? ווייל ער האָט געאַרבעט אַלס דרייער פון אַ ראָד אין דער איינציקער דרוקעריי אין שטאָט, וואָס האָט באַ־לאַנגט צום בעל־הבית מעקעל.

אַלס קינדער פלעגן מיר זיך אַוועקשטעלן אין טיר פון דער דרוקעריי און קוקן ווי ער אַרבעט. שווער היינט צו זאָגן מיט וואָס האָט אונדז אַזוי פאַראינטרי־גירט זיין מעכאַנישע אַרבעט. אפשר האָט ער אַליין אַרויסגערופן אונדזער אינ־טערעס. הויך און שלאַנק איז געווען ר׳ שמעון „דער דרייער". איינגעבויגן אײַן זיינע באַוועגונגען, האָט ער אויסגעזען ווי אַ גרויסער פראַגע־צייכן. אויסער דעם איז ער געווען אַ גרויסער שווייגער, אַ „געפערלעכער שווייגער". די קינדער פלעגן אים באַשרייען: „דרייער", „דרייער"! דאָס וואָרט איז צווידייטיק און די צווייטע באַדייטונג פון וואָרט איז אַ נעגאַטיווע. „דרייער" — מיינט — אויך ניט־ערלעכער מענטש. הערנדיק די געשרייען פון די קינדער פלעגט דער אַלטער אויסדרייען צו זיי דעם קאָפּ, קוקן אויף זיי מיט זיינע גרויסע, אומעטיקע און גוט־מוטיקע אויגן, און זאָגן: — „קינדער, בעסער דרייען דעם ראָד, איידער דרייען און אָפּנאַרן מענטשן. געדענקט, ס׳מאַכט ניט, איך בייזער זיך ניט. איר זענט קינדער גייט בעסער אין חדר אַריין לערנט גוט און טוט ניט קיין שלעכטס".

זאָלן די שורות דינען ווי אַנטשולדיקונגס־ווערטער פון פיל קינדער, וועלכע זיינען אויסגעוואַקסן און אַלס קינדער האָבן זיי פריילעך געשטיפּט מיט: „דרייער! דרייער!"

לאה ניסנס ז״ל

די שוויגער פון ר׳ איתמר שיינבערג איז געווען די באָבע פון זלמן, ניסן, יעקב און רבקה — שיינבערגס קינדער. זי איז געווען באַרימט אַלס אַ זייער קלוגע און פאַרשטענדלעכע פרוי. „אַ קאָפּ פון אַ מאַנצפּאַרשוין אַ חכם, פאַרמאָגט זי", אַזוי האָט מען געזאָגט אויף איר. ווען איך האָב זי דערקענט איז זי געווען אַלט,

זייער אַלט. זי האָט געלעבט איינזאַם, נישט מיט די קינדער. אין די ווינטערדיקע לאַנגע און פּראַסטיקע אָוונטן, בעת מיר זיינען אָפּט געזעסן ביי די שיינבערגס אין הויז — פלעגט זי שטיין אָנגעשפּאַרט ביים וואַרעמען אויוון, צוהערן זיך צו די רייד פון יונגוואַרג און שמייכלען. איר געזיכט האָט אויסגעדריקט קלוגשאַפט און פון אירע אויגן האָט אַרויסגעקוקט פאַרשטאַנד. זי האָט אָבער זיך זעלטן ווען אַריינגע־מישט אין שמועס פון די יוגנטלעכע. מיר האָבן זיך באַצויגן מיט גרויס דרך־ארץ צו איר עלטער און רענאָמע. אין אַ פּראַסטיקן אָוונט זיינען מיר איין מאָל געזעסן דאָרט אַרום טיש. ס׳האָט זיך אויפגעעפנט די טיר און איינער פון אונדזערע חברים איז אַריין אין שטוב: „איר האָט געהערט? די און די, די אַלטע מויד האָט תנאים געשריבן מיט דעם און דעם!" די רעאַקציע איז געווען: האַ, האַ! צווי מאָל האַ, איין האַ! פון פרייד אויף דעם וואָס זי וועט סוף־כל־סוף חתונה האָבן, ווייל ס׳איז שוין פון לאַנג צייט געווען, אַז זי זאָל הערן שפּילן. און דער צווייטער האַ! איר געוועזן פון וווּנדער — — וואָס מיט אים גייט זי חתונה האָבן, אָט מיט דעם גאָרנישט. ס׳איז דאָך אַ „קרומער שידוך". פון אויוון האָט זיך אָפּגערופן די אַלטע און געזאָגט: „קינדערלעך, איר זענט נאָך יונג און איר קענט ניט דאָס לעבן. אַ שידוך איז געגליכן צו אַ לייטער. נאָר ווען ער איז אָנגעשפּאַרט קרומלעך קען מען קלעטערן אויף אים. אויב דער לייטער שטייט אָבער שטאַרק און גלייך, איז דער וואָס פּרוווט קלעטערן אויף אים געגליכן צו איינעם וואָס דראַפּעט זיך אויף די גלייכע ווענט. וואָס איז וויכטיק, אַז אייך געפעלט נישט דער שידוך. איר קוקט דאָך אין אַ קרומען שפּיגל. זאָגט אַ „מזל־טוב" און אַלץ וועט זיין אין אָרדענונג.

שפּעטער האָבן מיר געוווּסט, אַז דאָס פּאָרל לעבט גליקלעך און צופרידן און מיר האָבן געדענקט לאה ניסנס ווערטער.

ר׳ חנא „דער דאָראָזשקאַזש"

ער איז געווען גרויס, דיק און שטאַרק. זיין ווייב, קליין, נידעריק און קורץ־געוויקסיק. די לצים פון שטאָט פלעגן זיך וויצלען אויף זיין חשבון — הלמאי ער האָט אַזוי מורא פאַר זיין קליין ווייב און ווי „קליין" ער איז אונטער איר הערשאַפט.

ר׳ חנא האָט געהאַט אַ מנהג, וואָס איז ווערט באַצייכנט צו ווערן. זיין פּרנסה איז, ווי געזאָגט, באַשטאַנען אין פירן פּאַסאַזשירן פון שטאָט צו דער באַן־סטאַציע. די סטאַציע האָט זיך גערופן סאָל און פון שטאָט איז סך־הכל ווייט געווען נאָר 17 קילאָמעטער. איר האָט אים אָבער געקענט אָפּציילן אויף דער האַנט די גרעסטע סומע געלט — וועט ער ניט פאָרן נאָכן זון־אונטערגאַנג. אין אָוונט פלעגט ער זיך אַרומוואַשן, איבערטאָן אַ העמד און גיין בנעימותדיק אין דער חברה „משנה ברורה". איך ווייס, וויפל ער האָט געקענט לערנען. ס׳האָט אויסגעזען, אַז ער איז נענטער צו עם־הארצות. פון דעסטוועגן, אַז מען האָט אים געפרעגט פאַרוואָס ער פאַר־ציכטעט אויף פּרנסה אין וועלכער ער נייטיקט זיך, האָט ער געענטפערט: „דרך־ארץ!" — וואָס עס מיינט — „בעל־עגלה בין איך צוליב נויט, אָבער תורה לערן איך פון פרייען ווילן און מיט פרייד, און אין דעם זכות וועט מיר אפשר לייכטער זיין דער עול פון דרך־ארץ, ווייל איך האָב גענומען אויף זיך דעם עול פון תורה".

ר׳ ש. ד.

ער האָט אויך געהאַט אַ דראָזשקע און אויך זיין פרנסה איז באַשטאַנען אין פירן מענטשן צו דער באַן־סטאַציע. מען האָט געזאָגט אויף אים, אַז ער איז אַ זון פון אַ שוחט און קען זיך אויס אין די קליינע אותיות. מ׳האָט אויך דערציילט, אַז ער האָט געלערנט אין עטלעכע קלאַסן פון אַ שטאַטישער רוסישער שול. מיט דער צייט — האָט מען דערציילט — איז ער אַרויף אויף „שלעכטע וועגן״, דערנענטערט זיך צו אַ „פריילעכער געזעלשאַפט״ וואָס האָט פיל פאַרבראַכט אין שענקן. ר׳איז געווען אַ בעל־הבית, מיט אַן אייגן הויז, געבילדעטע קינדער. אין שטוב האָט זיין ווייב געפירט אַ געשעפט, און ער — אויף דער קעלניע. ס׳איז נישט געווען פשוט צו פאָרן מיט אים. ווער ס׳איז געזעסן אין זיין דראָזשקע האָט געמוזט אויסהאַלטן „עקזאַמענס״ אין רוסישער גראַמאַטיק, און אַ ביסל אויך אין עברי, און רעטענישן האָט ער געמוזט טרעפן אָן אַ שיעור. עס איז געווען אָנגענעם אין זיין קאַרעטע, ווייל דער וועג איז אַריבער שנעל, מיט אינטערעס. די זאַך איז אָבער ניט געווען פשוט. האָט אַ מענטש עפּעס ניט געוווּסט, האָט אים ר׳ ש. ד. געשמיסן מיט זיין צונג, ניט ווייניקער ווי ר׳האָט געשמיסן זיין פערד מיט דער בייטש. אַז מ׳האָט אים געפרעגט, פאַרוואָס ער בייזערט זיך, זידלט און באַליידיקט, פלעגט ער ענטפערן מיט אַן איבערבעטנדיקן שמייכל: „רבותי, ווער ס׳זיצט ביי מיר אין וואָגן מוז קענען טרעפן רעטענישן!״

אין אַ געוויסן העלן פרימאָרגן האָט ער אַלץ איבערגעלאָזט און איז געקומען אין בית־מדרש אַריין משמש זיין און באַדינען דעם ציבור. דאָ איז ער געווען אַן אַנדערער מענטש, אַ מענטש, וואָס האָט זיך אומגעקערט צו זיינע וואָרצלען.

און נאָך איינער: א. א.

זיין נאָמען איז געווען נאָר אין די דאָקומענטן. אין טאָג־טעגלעכן לעבן איז ער געווען באַקאַנט מיט זיין צונאָמען. ער האָט אויך געהערט צו די בייטש־מענטשן. אין די ווינטערדיקע קורצע טעג האָט ער געהאַט אַ מנהג, פאַרנדיק צו דער באַן־סטאַציע, זיך אָפּצושטעלן אין יידישן שטעטל זשופּראַני — אין מיטן וועג, 10 קל״מ ווייט פון אָשמענע. אין מיטן שטעטל האָט ער זיך אָפּגעשטעלט „אויף צוויי מינוט״. ער פלעגט אַריינגיין אין קרעטשמע עפּעס אַ טרונק טאָן, צו דערוואַרעמען די פאַרפרוירענע גלידער. „נו, מילא״ — פלעגן זאָגן די גוט אָנגעטוענע פּאַסאַזשירן. אָבער אָט איז אַריבער אַ האַלבע שעה און ער איז ניטאָ. איז זיך איינער פון די פּאַסאַזשירן מטריח און גייט אַריין זען וואָס ס׳איז געשען — און ס׳ווייזט זיך אַרויס, אַז דער פויגל איז אַוועקגעפלויגן: ער איז אַרויס דורך דער הינטערשטער טיר און געגאַנגען אין באָד אַריין. אַז ער איז צוריקגעקומען אַ צעפּאַרעטער און לאַכנדיקער, האָבן זיך זיינע פּאַסאַזשירן אַ לאָז געטאָן אויף אים מיט כעס: „גזלן״, — האָבן זיי געשריגן — „ווי קען מען אַזוי? מיר וועלן דאָך פאַרשפּעטיקן די באַן!״ און ער, מיט ביטול: — „באַן—שמאַן, היינט איז פרייטיק און ווען איך וועל צוריקקומען אַהיים, וועל איך ניט באַוויזן צו גיין אין באָד אַריין און ווי אַזוי וועל איך קומען אין קלויז צו „לכו נרננה״? איר באַדאַרפט

וויסן, אַז ס'איז ניטאָ קיין תפילה אָן טבילה. איך נעם איך צו אַלס שותפים צו דער מצווה און פאַרטיק!" זיי האָבן, פאַרשטייט זיך, אים מוחל געווען.

*

אָט די אַלע, בפרט דער לעצטער, האָבן באַלאַנגט צו די פשוטע עמך־יידן און זייער אָרט אין שיל איז געווען ביי דער טיר. אָן עליה האָבן זיי באַקומען נאָר אין שמחת־תורה. פשוטע מענטשן — זייער מענטשלעכקייט האָט מען געזען ווען מ'האָט אַריינגעקוקט אין זייערע נשמות.

זאָל זייער אָנדענק זיין פאַראייביקט אין זכרון פון דער חרובער קהילה.

אייזיק הקברן
אייזיק דער באַגרעבער

הגלריה

הציפוני דמדומי זכרונות ועטפוני ערפילי העבר. ומתוך דמדומים אלה עולה בערבוביה, גלריה עשירה, עשירה של שמות, פנים, עיניים, מבטים, חיוכים ועוויתות של עצבות ומרירות. גופו ההולך של האחד כשראשו של השני על כתפיו וביחוד עיניים. עיניים בלי סוף, במערבולת וסחרור. באין יכולת לקבוע למי הן? ומציצות העיניים ונוקבות, חדורות ותובעות, אלמות וזועקות. אך למי מבטים אלה, מה התביעה באישוניהן? הכל סובב ומקיף, לכל אשר תפנה, עוקבות הן אחריך. יש מהן שמתוך תהיה קפאו כאילו. ומהן רומזות וקורצות בערמומיות, בפקחות. ועיניים רציניות המבט והשואלות. ומה שאלה בהן? הלב מפרפר לקראתן, המוח המעורפל מנסה להכניס סדר, לשייך כל זוג עיניים לבעליהן. לרגע, כאילו עלטה צועפת אותי ומשנהו מתחיל להתבהר בקרני שמש, המבקיעות להן שבילים לבינות טפות הגשם המענן והמגביל ראיה.

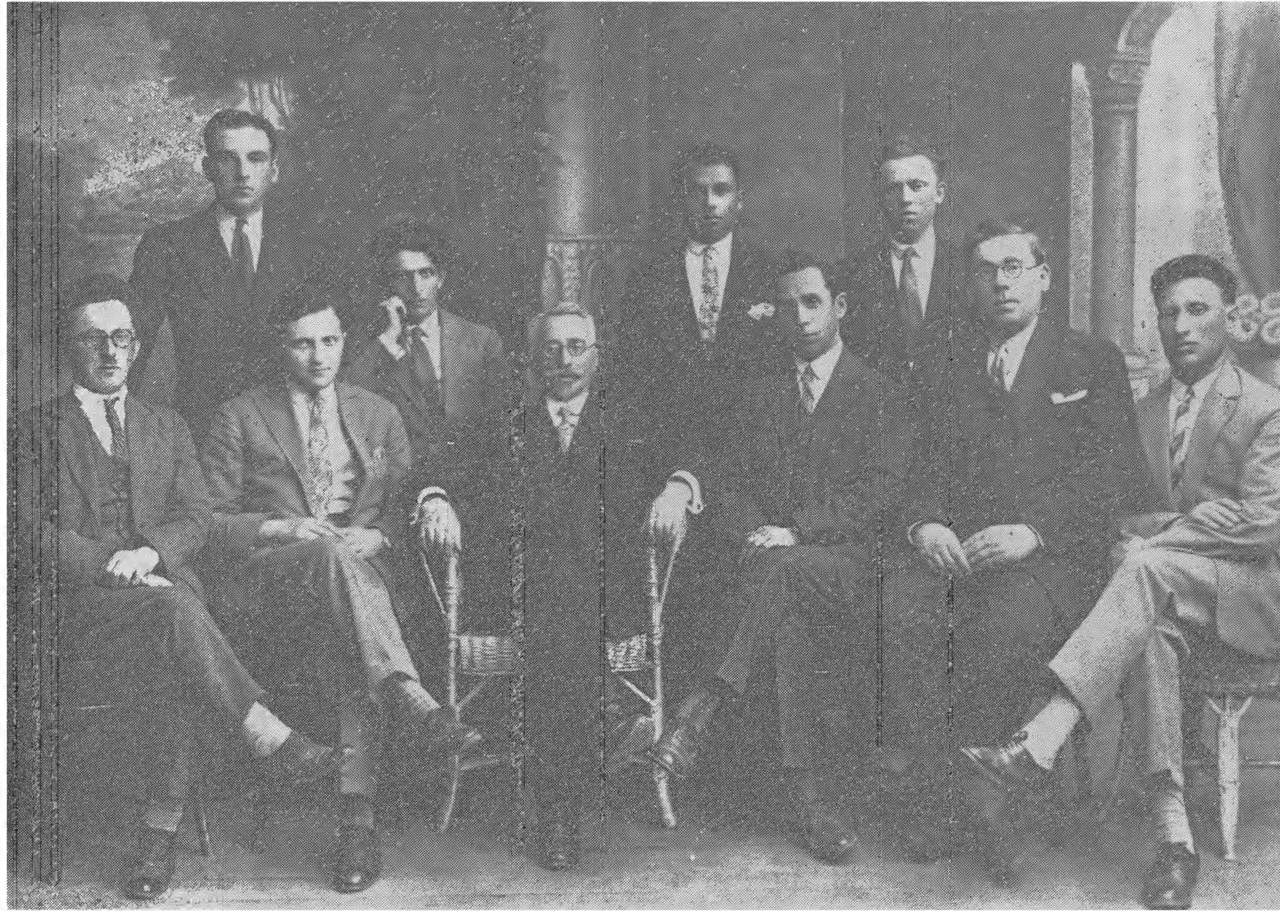
ומסתכל אני באלם קול ומאמץ ברכוז, הסתכלותי בהן, בעיניים. ולאט לאט, נסוגים דמדומים ונסים ערפילים ונמוגות חשרות מעיבות. הבהירות גוברת, הראיה מזדככת ולנוכח מבטי האוהב והמוקיר, המכבד ומעריץ מסתדרים הם בשורה עורפית — בתור — כביכול — נדחקים אל עטי. לא לפי סגולות מיוחדות תופסים מקומם בקולמוס, כולם זכורים לטובה ולחן. ועוברים הם על פני. ותכופות אני מרים עצמי מעל מושבי, מרכין ראשי בפניהם עמוק עמוק, ביראת כבוד, בחרדת קדש, וקול קורא אלי מנבכי הנפש ומתהומות הישות: „של נעליך מעל רגליך. כי המקום בו עומדים הם קודש הוא". קודש הוא, כי קדשו שמים בכל נפשם ובכל מאודם וצוו עלינו את החיים ואת הזכרון. רעד מטלטל בי לרגע, ואז, את עיניהם ראיתי מחדש, עינים מימים עברו, טובות, לוהטות וצמאות חיים ופעולה. מבט הרבים, הרבים, הרגיעני קמעה ואנכי החילותי לרשום. דקה אחת בלבד ושוב הרגשתי בקרבי הסוס. ואני, מי אני, כי ראוי אהיה להעלות זכרם. העיניים הרבות, הנוצצות המלטפות הרגיעוני, אתה, אתה תוכל! האוכל? אנסה!

פ י י ו ע ס ו ל ו ד כ ה, זקוף הקומה וההילוך הגאה. עיניו הגדולות והחומות מעוררות אמון. רומנטיקן בכל רמ"ח אבריו וציוני ללא שיור. נלהב ומלהיב והיצב אמונתו באידיאל מישות בוערת בלהט אישו העצור בקרבו. תרומתו לכל פעולה ציונית, תרבותית וצבורית האירה באור נשמתו הלוהבת. שאף להגשים חלום עליה לארץ — (ידועים לי נסיונותיו ללא הועיל) — ולא זכה. חבל על דאבדין ולא משתכחין!

פ ר י ד ה ס ו ל ד ו כ א ל ב י ת ש ע ל ו ב ס ק י, נאה ונאמנה לרעיונותיו של בעלה פייוע. אף היא שאפה לעלות ארצה ולא סייע הגורל. והנה עלתה על המוקד השואה. יהי זכרה ברוך!

יזכר נא כאן אחיה אליהו הי"ד.

נ א ט ל ט א ב ו ר י ס ק י, מלווהו הנאמן של פייוע. ידידו ללא תנאי. איש

יושבים מימין לשמאל: **י. רפאל גרשטר ז״ל, שלום שרירא ז״ל, מיכאל פלד, ד״ר י. ויגודסקי סנטור ז״ל, זלמן שיינברג ז״ל, שמעון דב לוין ז״ל**

עומדים מימין לשמאל: **אברהם קיט ז״ל, משה זופראנר, זליג סולרצ׳יק ז״ל, יוסף דנישבסקי ז״ל**

צנוע וענו. מעולם לא הציג דרישות לעצמו. השפיל מבט, שהילוכו מתון וקולו שלוו ובוטח. מי יסיר עפר מעיניך וראית מדינת ישראל קמה וחלומך שהתגשם. זכרונך יכובד!

שמעון בער לעווין נמוך קומה וגבה נפש, בעל בית דפוס ומוכן להקריב פרנסה למען אידיאלים. איש מוכשר, יודע נגן, חובב במה בעל ניצוצות. אהבת עם ומולדת בערו בקרבו, אך לא על מזבח אהבה זו עלה. שרפתהו השואה. הי״ד.

זלמן שיינברג, רעי מילדות, תכול העיניים ויפי הנפש, עדין הרוח ובלתי מחוסן נגד פגעים, אך טהר לב ובעל הליכות נעימות. הילוכו מתנדנד וגופו נוטה קדימה. שייך היה לאותם בעלי חלומות שלא העזו לבטאם בהגשמה.

וי להאי שופרא!

יזכר שמו של אחיו ניסן, אחד מהחבורה.

שלום קלמן שרירא, גבוה ורחב כתפיים, דבור קולני וצעדיו רחבים, אך נפש אידיאליסטית שכנה בגוף חסון זה. הציונות והלשון העברית היו האורים והתומים שלו, ישר דרך ובר לבב. נאכל בשואה ולא נשאר זכר לשפחתו. זכרונו לברכה!

אסתר ציזלינג, רכה ועדינה, בעלת נפש עשירה וכשר אמנותי. במשך שנים רבות היתה אחד מעמודי התווך של הלהקה הדרמטית של „תרבות״. קרשי הבמה היו לה לבטוי נפשי עמוק ולתפקידיה התיחסה כאל קודש ומלאה אותם ברוממות. תרמה רבות לחיי החברה. תזכר בכבוד והערצה. תזכרנה ביחד אחיותיה פייגל ופרומה.

אשר קאמין, ערני, תוסס ובעל יוזמה מברכת, הן בעיסוקיו הפרטיים והן במישור הצבורי. מעשי, שכלתני ותורם לחברתו כנותן בקלות, כמי שיש לו בשפע. יזכרו עמו יחד אחיו יעקב ואליהו ואחיות. את כולם בלעה השואה. הי״ד.

אהרון רבינוביץ, ב״כ של הציונים הכלליים בועד „תרבות״ הקהק״ל ומוסדות ציוניים נוספים. איש פשוט בהליכותיו, תמים דרך ותמים לבב. איש אשר מחלוקת רחקה ממנו וידע להרגיע רוחות. הוא ומשפחתו נספו. הי״ד.

ביילה אולנסקי, צעירה, שחורת עיניים, בעלת מזג סוער. חברה נאמנה בלהקת החובבים של „תרבות״ שם מצאה סדן למאויים, זכר לפעילות נפשית. צר על אלה ודואב!

זליג שרירא, איש שהליכותיו פשוטות, דבורו מתון וסברתו מפוכחת. תרם רבות לקיום הלהקה הדרמטית „תרבות״. אחד מחשובי החובבים, מוכשר ובעל אינטואיציה ליצור דמויות, שמש גם כמאפר. אי אפשר היה לתאר את הלהקה בלעדיו. כמה כואב, עלה על במת המטבח של הצורר ללא איפור וחשוף לאכזריות החיה הטורפת.

נפתלי תושב, „שובב״ גם בבגרותו. על כן מילא בלהקה הדרמטית מקום נכבד מאד בעיצוב דמויות עממיות של „עמך״. לא חס על זמנו, אהב את מקומו בחברה שאותה ידע לכבד. אין זכר למשפחתו. הי״ד.

אברהם קיט, דבורו מהיר וכן הליכתו, נאמן בית הציונות, לא בחל

בתפקידים מכל המינים בהיותו מוכן לשרת כל מבצע תרבותי ציוני. צעיר מחבריו בגילו צעד אתם צעד רחב ולא פיגר. יהי זכרו ברוך.

זליגי סולארציק, בוגר הסמינר העברי למורים „תרבות" בוילנה. בלהקה מלא תפקידים קומיים בהצלחה גדולה. הי"ד.

ליזה באגד־ביאלער, אלטע זופראנער־חדש, חנה מיסקין, מירה שלובסקי, פרומה ורוזה קוצ'עוויצקי, לאה ומשה מעכאניק, פאר הבנות בעירנו. היפות בגוף ונפש. ללא העלאת שמותיהן ברשימה זו הרי אין להן זכר. כולן זכרונן לברכה!

לייב מעכאניק, בנם של מלכה וליפמן. גדל בבית ציוני ונשאר נאמן לחינוכו. שייך היה לאותו סוג נוער שמתברכים בו. הלך ללא השאיר שריד. נזכרנו לטובה.

חיים דעאול, בעל השכלה ובעל אופי, שמש במשך שנים מורה בבית־ספר „תרבות". וכן אחותו הינדה, בעלת כשרון ספרותי רב ומורה מעולה. יהי זכרונם בין הנספים. הי"ד.

בריינה דעאול, אשה. בעלת בית למופת, בעלת כשרון מסחרי רב ובעלת תרבות גבוהה. אשה שאהבו לפגשה, לשוחח עמה ולהנות מפקחותה. יהי זכרה ברוך!

ר' איציק דער שלייפער ור' מאיר דער גלעזער

ריבה קארפ דעאול, נאה, בעלת תרבות שהשקיעה ממיטב נטיותיה על במת החובבים ובהצלחה, היתה מקובלת בחברה ויודעת להתרועע.

שמואל קיבוביץ׳, נעים הליכות ואיש רעים להתרועע. במשך שנים שימש בתפקידים חשובים אותם מלא בהצלחה רבה בלהקה הדרמטית „תרבות" אך כאיש בעל נטיות שמאליות יותר, ולא כציוני ותומך נלהב ביידישאים ויידיש, עבר לעמוד בראש להקת חובבים יידישאית והיה מקורב לחוג האחר. בגלל אישיותו הקוסמת ומיטב הרגשתו המשיך ידידותו כמאז עם חבריו הקודמים שלא היו חבריו לדעה. הוא ומשפחתו נספו. ה׳ ינקם דמם!

יצחק ליפקוביץ, נמוך קומה, בעל עיניים רושפות ומחיכות. אדם מוכשר ובעל כשר אנליטי מעולה. השתייך לשמאל, מעסקני בית־הספר היידישאי ונושא דברה ותרבותה של היידיש ויצירתה. טוב היה לשוחח אתו, לא הרים קולו ולא זלזל במתנגדיו. פרי חינוך לויאלי לכל דעת ודעת. לימים נשא את בתיה חדש. הקים משפחה וכולם נעלמו כלא היו בתחום השואה.

יוסף אליהו סבירסקי, מן הסוחרים בעיר, בעל בעמיו שהצטרף למחנה הציוני „תרבות". אף היה פעיל לעתים מזומנות. ידע לתת יד לפעולה בשעת הצורך. יהי זכרו ברוך!

יוסף ינקליביץ׳, מן הסוחרים. איש בעל השכלה ותרבות היודע הליכות עולם. נאמן בית הציונות המתקדמת ונוטה שכם למפעליה. ראוי לציין כאחד מן החבורה הפעילה. יזכרו נא כאן שני אחיו אברהם וקופל ואחותו מתילדה, אתם ישבתי על ספסל לימודים אחד. יהי זכרם ברוך!

שמעון מעקעל, ממעמד בעלי המלאכה. מתון ואיטי ביותר בעשיה, נפש חולמנית, ישר דרך ושואף לעליה במדרגות חברה. היה מרבה לקרא והתיחס בהכרה ורגש לתנועת החלוציות. הקים משפחה שכולם ביחד נספו בשואה. לא נשאר להם שריד. הי״ד.

יהודה רפופורט, איש פשוט וחסון. נפח היה. התיחס בכבוד לאומנותו. הכרתיו משחר ילדותו ואף שרתנו יחד בגדוד אחד בצבא הפולני. ידע נאמנות חברית מהי וכל פגישה אתו נעמה לי. הי״ד.

ברוך גולומבו, אחד מן החבורה, ראוי לציון ויזכר לטוב.

אברהם קריינוביץ, יפה תואר וחסון. טוב לב, כשחיוכו אינו סר מעל פניו. בחיי הצבור כמו בחיי החברות נענה תמיד לכל קריאה. היה פעיל בתנועה לכל ענפיה וכן אחד מחברי הלהקה הדרמטית „תרבות". עוד מהדהד באזני צחוקו המצטלצל מעמק חזהו הרחב. זכה, ושני בניו ראובן ודב ואמם ברכה נמצאים בארץ. הם הגשימו חלום אביהם. יזכר בכבוד והוקרה!

שבתי גולדנסקי, גדל ללא אב. בן נאמן לאמו. נאמן עד תום. אחד מן החבורה. פנה למסחר ואף הצליח. טרוד היה תמיד ועפי״כ גוזל מזמנו ומטרחתו ומקדיש לצבור ככל שיכול. לא נשאר זכר למשפחתו.

שמואל ודב באגאד, החיים לא תמיד האירו להם פנים. ילדותם בטוב ואף קרוב לפרץ השואה שפר חלקם. הגונים ונאמנים מעורים בפעולה במישור התנועה. לא נשאר להם זכר. הי״ד.

מילא קוזלובסקי, בת למשפחת בעלי כשרון ואף היא נחנה בכך.

חברה נאמנה בחברתה בעלת השכלה והתפתחות רחבה. הקימה משפחה. נספו בשואה. הי״ד.

יוסף דנישבסקי, יפה תואר ועדין נפש. הילוכו ומעשיו בהסוס מה. לעולם לא היה מסוגל להמנות בין פוגעים ועולבים. אהוב על חבריו וידידיו. לא נשאר פליט לביתו ולבית ההורים. יהי זכרם ברוך!

מרדכי חדש, בנו הבכור של יעקב פסח היה איש שקט וצנוע, קולו נמוך ודבורו מתון, את המוטל עליו נהג למלא ללא ערעור, איש רעים והליכות נעימות. הי״ד.

הרצל פרסקי, מאיר זלצר, שמואל מיאסניק, היו ממלאים בעיקר את התפקידים הקומיים בלהקה הדרמטית „תרבות״. ביחוד הצטינו שני הראשונים שזכו תמיד לתשואות סוערות מצד הקהל. יהי זכרם ברוך!

תסלחו לי קדושים יקרים, נסיתי להעלות שמותיכם, הקדשתי כמה שורות לאלה שעלו על קולמוסי, אך שמא לא דיקתי מעט, או אולי לא די אמרתי כפי שהנכם ראויים. ודאי לי שהנכם ראויים ליותר, אך דלה עטי להביע הרבה, לבטא את כל אשר ראוי לבטוי.

בשמותיכם קפלתי יד ומצבה גם לאותן נשמות שלא כיניתים בשמותיהם. רבים אתם רבים. קרבנות נערצים, ואיכה אשכיל להעלות הכל. אך כולכם, כולכם הנכם צרורים ב„ספר היזכר״ לקהילה קדושה אושמינה שהושמדה באכזריות. לאור הלהבות העולות מקברותיכם — לא קברים, יתחנכו דורות על קדושה יהודית, יעפילו לפסגת אמונה בחיים וימצאו דרכם במאבק על חרות האדם ועל תקומת ישראל בארצו — מדינתו. לצליל ה„קדיש״ מול קברותיכם הנעלמים, העלה שירה חדשה, רוננת של עם גאולים במולדתו ובתפוצות ישראל. יהי זכרכם שמור היטב לתפארת והוד קדושים!!!

ילדי עוני — אָרעמע קינדער

מול אלבום התמונות

„אין העולם מתקיים אלא בשביל
הבל תינוקות של בית־רבן".
(מסכת שבת קי"ט)

הזמן עמד מלכת. כל השנים נסוגו אחורנית. ההווה אינו קיים כלל. מכונת החיים החזירתני אל ימים עברו. האמנם היו ימים כאלה?

ההיו בכלל, „הימים ההם", או אין זאת אלא תעתועי דמיון, משחק חלומות של עולם נגוז? ושמא על כנפי אשליות וזכרונות שאינם רוצים לפוג הנך נישא?

לקחתי את אלבום התמונות מ„הימים ההם", והללו חייבים להעיד כמאה עדים שאכן היה עולם כזה, עולם זוהר וחייכני שנבט אליך בעליזות מתוך פניהם ועיניהם הנוגהות של המאות.

והמה, תלמידיך ותלמידי, כל אותם המורים שאף הם מסתכלים בך, משתדלים לשכנע, להוכיח לך, לעצמם ולכל האחרים, שהם הינם יצורים חיים, חיים ופועלים, ששמחה ועצב, מתח והרפיה, שישות אנושית נודפת מה.

הם קיימים!

האמנם קיימים? כן! קיימים!

אני מנסה לשוחח אתם והם נענים. אין כל צורך במאמץ לדובב אותם. ברצון משתתפים הם בשיחה, אף נכנסים אחד לדברי חברו ולאט לאט אנו שוקעים בזכרונות, ומעלים מנשית הזמן הרבה הרבה חויות משותפות. והזכרונות נערמים לציבורים, ציבורים של דברים, ממש גל ותל ונד.

לאט לאט מתחילים להכניס סדר בדברים...

השתררה שתיקה. שתיקה מכאיבה וצורבת.

אחרי פרידה כה ארוכה ואילמת, לא קל הדבור. תחילה נדהמו לראותני. לפגשני. הרבה מים זרמו בכל נהרות העולם מאז נפרדנו.

אך לא רק ביני לבינם שררה השתיקה, גם בינם לבין עצמם שתקו. כמין שתיקה עיקשת. מדוע לא פצה איש את פיו, שמא מתנכרים אחד לשני, או שמא הוכו כולם בתדהמת הפגישה הבלתי צפויה?

קודם שתקנו. הסתכלנו אחד בפני חברו, ושוב שתקנו והסתכלנו כבוחנים איש את פני רעהו. יתכן וחלו שנויים בחזותנו ואנו מתאמצים לזכור את הילדות ומראות הנעורים.

קשה לקבוע כמה זמן שהינו באלם זה, אך הנה התחילו עולות גניחות ואנחות — אנחות רוחה והפשרה. לא, שיני הזמן לא יכלו לזכרונות, להשמידם, לכלותם.

ופתאום קמה מהומה, רעש והמולה פרצו כל סכר וכשגם זה הגיע לרוגע, באה השיחה... השיחה הטובה, השלווה. ההתלהבות על הפגישה הבלתי צפויה משה הצידה. בינתיים גדלנו, בגרנו, ויש מקום לשיחה שקטה וידידותית.

פתחתי אני בשיחה בזכות היותי המבוגר ביותר.

אך האמנם נתקימה השיחה? שמא אני הוזה? — הוזה.

מנדלי אולקניצקי, אמרתי, מנדלי הממושקף, בהיר השיער ובהיר

העיניים, מה שלומך? גדלת והנך מרשים ביותר, איך ובמה עבר זמנך, שמעתי אף איש צבא היית, ולמה הגעת?

פלבל מנדלי, הילד, בעיניו והנה רציניות, נדנד גבותיו, אך פיו נשאר ללא תנועה.

ואתם, צבי לעסקעס, ויענקעלע לוין, מה לכם, כי כה תביטו כשואלים, והרי אני הדובר אליכם. זכורני, שובבים במקצת הייתם, אך תמימים וטובים. הנידו ראש ושתקו.

ואתן, עטעלע בנסקי ויהודית זוסמנוביץ, תענוג להסתכל בכן, פורחות הנכן, וודאי בחיים של טעם ונועם הנכן שרויות. ו... עטעלע בעיניה הצרות והעמוקות ויהודית החכמנית מחייכות, אך שותקות. שותקות. מדוע?

פניתי איפוא לשבח ברקמן — צר הפנים והעמקן, ועל ידו בערעלע שמש העליז. הסתכלו בי, נדמה בהבנה, אך משלא ראיתי אפילו שריר נע בפניהם, הסבתי ראשי מהם, בתמיהה ובלי תרעומת.

גרוניה קמינר הגיתי, חיים קוזלובסקי מקאזליקנע, כבד הדבור והסבר, ואתה כנדר קוזלובסקי היושב במחיצתם, אתה שבין הפקחים הנך, דבר, ספר על עצמך ועל חבריך.

השפיל ראשו כמבויש ולא הוציא הגה. תהיתי, מה פשר האלם והרי הפגישה היתה נרגשת, שמא בכלל רק נדמה לי שהם מאזינים לי. האין אני הוזה?

הפעם דברתי בהתרגשות אל קבוצה שלמה: מינץ וקיט, רחל׳ה שפירא, בתיה בת הרב גלבורד, חיה קרפ ולאה גרוף ורחל׳ה זוסקין.

הם הסתכלו אחד על השני, בשפת אילמים דובבו, קולם אלי לא הגיע.
אך מעיניהם ניבט העצב.

הפעם הצצתי ארוכות בפניהם הרציניים של זלמן אביליוביץ, ברוך בורובסקי, שלום לרנר, שרה פינגר, חנה׳לה לייבמן ואהרון וורונובסקי מאולשן. אף הם הביטו בי, מבט לאה ומבוגר.

ההבנה נכונה? הפגישה מזעזעת, גורמת להתרגשות עצומה, יש מה לספר, המורה, דברים איומים התרחשו ואין אחד שמסוגל לדבר, לתנות ולהשיח. שתקו.

עדיין שמרתי על קור רוח. עצם העובדה שהנני שרוי בין אלה מלטפת את הנשמה.

סבתי לאחורי בששמעי טפיפת צעדים, והנה באים ומתקרבים עוד ועוד... לא ממחזור אחד, לא מגיל אחד, רבון העולמים, מה קיבצם יחד?

הנה פרומה׳לה קוצ׳וויצקי מוולוז׳ין, מהצד מתקרבים האחים ראובן ומאיר גאלעמבא, ראובן בעל המוח הפתוח, בעל מאור הפנים, ואחריהם פוסעים: חיים קראוויעץ, חיים קוזלובסקי, חביבו של המורה יוסף לב, ומוסיפים ובאים אליעזר חדש, (בנו של המורה חדש) אליהו חדש, לייב שוגאל ואחותו בילה, יוכבד איזנברג ומינה שוגאל, גדולים וקטנים נוהרים וקרבים. בעקבותיהם הענעך בלעכער, שיינע קוזלובסקי, פרידה מינץ, איטע קארצ׳מער, עטעלע אבליוביץ׳ ועוד ועוד ועוד... רבים המה מספור....

ומן הצד קבוצה תמהונית, אינה מצטרפת לחבורה, והמה חניכי בית היתומים,

תלמידי בי״ס „תרבות״ ואף מבין אלה שלמדו בבית הספר של „צישא״ (בית הספר בשפת האידיש) עומדים, מטים גופם קדימה ושותקים. מאזינים, למה?

אני נבוך ואיני מבין פשר ההתקהלות ההתנהגות המוזרה והשתיקה.

עיניים, עיניים בוהות, עיניים מכל הגוונים וההבעות מרוכזות בך. שפתותיהם נעות וקולם לא ישמע. תנועות גוף ושרירי פנים והכל מדבר באלם קול. ואולי, אולי בוקעים קולות, מדברים ומספרים, רק אני החרש שאיני קולט, חרש האוזן ואטום התפיסה.

איני יודע כמה זמן נמשך מחזה תמהוני ומדכא זה, מדכא עד מאד.

פתאום נפרצו הסכרים. נפתח הלב וקולות נשמעים, ופיות מדברים והכל מובן... המורה, איננו קיימים, איננו נראים, אלא בזכרונך, אתה נושא את שמותינו בלבך, תודה לך, תודה.

מחנה גדול מתחיל לסגת אט אט אחורנית לכיוון האופק. הראיה מטשטשת והולכת, הדמויות הולכות ונעלמות. ערפל מתחיל להציף את המקום, אין רואים דבר. ואף על פי כן, בטוח אני שראיתים, ששמעתי קולם, שביקשוני לזכרם לעד, לעד.

התפכחתי מהזיותי ומשום מה ממשיך אני להאמין, כי אכן נתקיימה הפגישה, נתקיים הדו־שיח האילם, נתקיים!

פקדוני החלומות ובהם נתבעתי להנציח זכרם, זכר אלה, תלמידי בית־רבן שבזכותם חייב העולם להתקיים.

„להאי שופרא דבלי בארעא קא בכינא״.
(מסכת ברכות ה׳ ע״ב)

„על אותו יופי הנרקב בעפר אני בוכה״.
(בספרות הרבנית)

ביים בילדער־אַלבום

„די וועלט עקזיסטירט נאָר אין זכות
פון געפּלוידער פון די חדר־קינדער״.
(מסכת שבת קי״ט)

די צייט האָט זיך אָפּגעשטעלט. אַלע יאָרן האָבן זיך צוריק געצויגן. דער איצט עקזיסטירט נישט. די לעבנס־מאַשין האָט מיך צוריק געברענגט צו צייטן וואָס זיינען שוין פאַרביי: צי זיינען ווירקלעך געווען אַזעלכע צייטן?

צי זיינען בכלל געווען „יענע צייטן״, אָדער דאָס איז בלויז אַ שפּיל פון דער פאַנטאַזיע, אַ חלום־וויזיע פון אַ באַהאַלטענע וועלט? און אפשר טראַגסטו זיך אויף די פליגל פון אילוזיעס און זכרונות, וואָס ווילן זיך ניט אויסוועפּן?

כ׳האָב גענומען דעם בילדער־אַלבום פון „יענע צייטן״, און זיי דאַרפן ווי הונדערט עדות באַשטעטיקן, אַז ווירקלעך איז געווען אַזאַ וועלט, אַ וועלט, אַ וועלט אַ שיינענדיקע און לאַכנדיקע, וואָס האָט געקוקט אויף דיר מיט פריילעכקייט פון שיינענדיקן פנים און אויגן.

און זיי, דיינע און מיינע תלמידים, די אַלע לערער, וואָס איך זיי קוקן אויף דיר, באַמיען זיך איבערצוצייגן, באַווייזן, זיך אַליין און אַנדערע, אַז זיי זיינען באמת לעבעדיקע באַשעפענישן, טעטיקע און שאַפנדיקע, מיט פרייד און טרויער, שפּאַנונג און אויסלאַדענונג, מענטשלעך ווען איז זיי אייגן.

זיי עקזיסטירן!

צי ווירקלעך עקזיסטירן זיי? יאָ! זיי עקזיסטירן!

איך פּרוּוו שמועסן מיט זיי און זיי ענטפערן. עס פאָדערט זיך ניט קיין אָנ־שטרענגג, זיי זאָלן זיך צערעדן. גערן נעמען זיי אָנטייל אין שמועס. זיי רייסן איבער איינער דעם אַנדערן די ווערטער, און צוביסלעך זינקען מיר אין זכרונות, ציען אַרויס פון דער פאַרגעסענער צייט אַ סך, אַ סך געמיינזאַמע איבערלעבונגען. און די זכרונות קלויבן זיך צוזאַמען אין בינטלעך, בינטלעך רייד, ממש אַ קופּע, אַ באַרג.

צוביסלעך ווערט אַריינגעטראָגן אָרדענונג אין די רייד...

אַ שטילשווייגן האָט זיך איינגעשטעלט. אַ ווייטאָקדיק און ברענענדיק שטיל־שווייגן.

נאָך אַזאַ לאַנגע און שווייגנדיקע צעשיידקייט, איז ניט גרינג צו רעדן. פון אָנהייב זיינען זיי דערשטוינט געוואָרן ווען זיי האָבן מיך דערזען, באַגעגנט. זייט מיר האָבן זיך צעשיידט, זיינען פיל וואַסערן אָפּגעפלאָסן אין אַלע טייכן אויף דער וועלט.

דאָס שווייגעניש, וואָס האָט געהערשט איז ניט געווען נאָר צווישן מיר און זיי, אויך צווישן זיך האָבן זיי געשוויגן. אַ מין איינגעעקשנט שווייגן. פאַרוואָס האָט קיינער ניט געעפנט זיין מויל, אפשר פילן זיי זיך פרעמד איינער צום אַנדערן, אָדער אפשר זיינען זיי צעטומלט געוואָרן פון דער אומדערוואַרטער באַגעגעניש?

פריער האָבן מיר געשוויגן, געקוקט איינער אויפן אַנדערן, און ווידער גע־שוויגן און געקוקט ווי געוואָלט זיך געניי איבערצייגן. מעגלעך מיר האָבן זיך געענדערט אין אונדזער אויסזען, און מיר באַמיען זיך דערמאָנען אונדזערע קינדער־יאָרן און יונגן אויסזען.

שווער צו זאָגן ווי לאַנג מיר האָבן פאַרברענגט אין דעם שטילשווייגן, נאָר אָט האָבן זיך געלאָזט הערן זיפצן און קרעכצן — זיפצן פון לייכט־ווערן און אויפטייען. ניין, די צייַן פון דער צייט האָבן ניט געקענט די זכרונות פאַרניכטן אָדער אָפּמעקן.

פּלוצלינג איז אויסגעבראָכן אַ שטורעם, אַ רעש און גערודער האָבן אויפגע־ריסן יעדן צוים און ווען אויך דאָס האָט זיך איינגעשטילט, האָט זיך אָנגעהויבן דער שמועס... דער גוטער שמועס, דער רויקער. די באַגייסטערונג וועגן דער אומדערוואַרטער באַגעגעניש האָט זיך אָפּגערוקט אין אַ זייט. דערווייל זיינען מיר געוואַקסן, געוואָרן מער רייף, און מען קען זיך דערלויבן אַ רויקן פריינדלעכן שמועס.

אַלס עלטסטער, האָב איך זיך גענומען דער ערשטער רעדן.

צי איז ווירקלעך פאַרגעקומען דער שמועס? אפשר איז עס נאָר אַ פאַנטאַזיע? — איך פאַנטאַזיר.

מענדעלע אַלקעניצקי, האָב איך געזאָגט, מענדעלע מיט די ברילן, בלאָנדע אויגן און האָר, וואָס מאַכסטו? ביסט אויסגעוואַקסן גאָר שיין, ווי אַזוי און מיט וואָס איז דיר אַדורך די צייט? איך האָב געהערט, אַז דו ביסט געווען אַ מיליטער־מאַן, צו וואָס ביסטו דערגאַנגען?

מענדעלע, דאָס קינד, האָט געפינטלט מיט די ערנסטע אויגן, געצויגן די ברעמען. נאָר זיין מויל איז געבליבן אומבאַוועגלעך.

און איר, הערש לעסקעס, איך רעד דאָך צו אייך. איך געדענק, אַז קליינע שטיפער זענט איר געווען, אָבער גוטע און אָפנהאַרציקע. זיי האָבן געשאָקלט מיט די קעפּ און געשוויגן.

און איר, עטעלע בענסקי און יהודית זוסמאַנאָוויטש, אַ תענוג צו קוקן אויף אייך, איר בליט ווי בלומען, זיכער מאַכט איר אַ גוט און אַנגענעם לעבן. און... עטעלע מיט אירע שמאָלע טיפע אויגן, און די קלוגע יהודית, זיי לאַכן, נאָר שווייגן, שווייגן. פאַרוואָס?

איך האָב זיך אַלזאָ געווענדט צו שבח בערקמאַן — דער שמאָל־פּנימדיקער און נעבן אים דער לוסטיקער בערעלע שמש. זיי האָבן געקוקט אויף מיר, דאַכט זיך מיט פאַרשטענדעניש, נאָר ווען כ׳האָב ניט געזען אַפילו קיין מוסקל זיך רירן אויף זייערע פּנימער, האָב איך אַוועקגעדרייט מיין קאָפּ, פאַרוווּנדערט און אַן תרעומות.

גרוניע קאַמינער, חיים קאָזלאָווסקי פון קאָזלינקע, אַ שווייגער פון דער טבע. „און דו, סענדער קאָזלאָווסקי, וואָס זיצסט מיט זיי, דיך האָט מען דאָך געהאַלטן פאַר אַ קלוגן. רעד, דערצייל וועגן זיך און דיינע חברים״. ער האָט אַראָפּגעלאָזט זיין קאָפּ ווי פאַרשעמט און ניט אַרויסגעלאָזט קיין וואָרט. איך האָב זיך געוווּנדערט, וואָס זאָל דאָס באַדייטן אָט דאָס שווייגן, איז דאָך דער צוזאַמענטרעף געווען אַן אויפטרייסלענדיקער, אפשר דאַכט זיך מיר נאָר, אַז זיי הערן מיך. צי פאַנטאַזיר איך ניט?

איצט האָב איך גערעדט מיט גרייטקייט צו דער גאַנצער גרופּע: מינץ און קיט, רחלע שפּירא בתיה (הרב געלבאַרדס טאָכטער), חיה קאַרפּ, לאה גרופּ און רחלע זוסקין.

זיי האָבן זיך איינער דעם אַנדערן אָנגעקוקט, גערעדט אַ שטומע שפּראַך, זייער קול איז צו מיר ניט דערגאַנגען.

נאָר פון זייערע אויגן האָט אַרויסגעקוקט טרויער.

דאָס מאָל האָב איך לאַנג אַריינגעקוקט אין די ערנסטע פּנימער פון זלמן אַבילאָוויטש, ברוך באַראָווסקי, שלום לערנער, שרה פינגער, חנהלע לייבמאַן און אהרן וואַראַנסקי פון אַלשאַן, אויך זיי האָבן אויף מיר געקוקט מיט אַ מידן אָפּגעשטאַנענעם בליק.

צי איז אונדזער פאַרשטענדעניש אַ ריכטיקע? דער צוזאַמענטרעף איז אַן אויפטרייסלענדיקער, רופט אַרויס גרויס אויפרעגונג: „ס׳איז דאָך דאָ אַ סך צו

דערציילן, לערער אונדזערער, שרעקלעכע זאַכן זיינען פאָרגעקומען און קיינער איז ניט אומשטאַנד צו רעדן, צו דערציילן, אָפּצורעדן פון האַרצן״. זיי האָבן געשוויגן.

איך האָב זיך נאָך אַלץ באַהערשט, געוויין קאַלטבלוטיק. דער בלויזער פאַקט, וואָס איך בין צווישן זיי, גלעט די נשמה.

הערנדיק קלאַפּן פון טריט אונטער זיך, קוק איך זיך אום, אָט קומען און דערנענטערן זיך נאָך און נאָך... ניט פון איין קורס, ניט פון איין עלטער, גאָט אין הימל, וואָס האָט זיי צוזאַמען געברענגט ?

אָט איז פּרומעלע קוטשעוויצקי פון וואָלאָזשין, פון דער זייט דערנענטערן זיך די ברידער ראובן און מאיר גאַלאמבא, ראובן מיטן שאַרפזיניקן מוח, ליכטיקן פּנים. נאָך זיי שפּרייזן : חיים קראַוויעץ, חיים קאָזלאָווסקי, — דער ליבלינג פונעם לערער יוסף לעוו, און עס קומען נאָך אליעזר חדש (דער זון פון לערער חדש), אליהו חדש, לייב שוגאַל און זיין שוועסטער ביילע, יוכבד אייזנבערג און מינע שוגאַל, גרויס און קליין שטראָמען צו. נאָך זיי גייען הענעך בלעכער, שיינע קאָז־לאָווסקי, פרידע מינץ, איטע קאַרטשמער, עטעלע אַבעליאָוויטש און נאָך און נאָך... צופיל, אַז איך זאָל זיי ציילן...

און פון דער זייט אַ גרופּע אויסטערלישע, זיי האַלטן זיך באַזונדער, דאָס זענען די קינדער פון יתומים־הויז, תלמידים פון דער „תרבות״־שול, און די אויך פון דער ציש״אַ־שול (אַ שול„ ווו מען האָט געלערנט אין דער יידישער שפּראַך), שטייען, בייגן אויס זייערע קערפּער פאַרויס און שווייגן. הערן זיך צו, פאַרוואָס ?

איך בין פאַרלוירן און קען ניט פאַרשטיין די באַדייטונג פון דער פאַרזאַמלונג, דאָס אויסטערלישע אופפירן און דאָס שווייגן.

אויגן, טעמפּע אויגן, אויגן פון אַלע פאַרבן און אויסדרוקן קאָנצענטרירן זיך אויף דיר. זייערע ליפּן באַוועגן זיך, אָבער זייער קול הערט זיך ניט. מוסקלען פון קערפּער און פּנים באַוועגן זיך און אַלץ רעדט מיט אַ שטום קול. און אפשר, אפשר טראָגן זיך קלאַנגען, זיי רעדן און דערציילן, נאָר איך, דער טויבער, קען זיי ניט אויפכאַפּן. טויב איז דאָס אויער און פאַרשטאָפּט דער פאַרשטאַנד.

איך ווייס ניט ווי לאַנג עס האָט געדויערט די אויסטערלישע דערדריקנדיקע סצענע — דערדריקנדיק ביז גאָר.

פּלוצלינג האָבן זיך געעפנט די צוימען. עס האָט זיך געעפנט דאָס האַרץ און קולות האָבן זיך דערהערט, און מיילער רעדן און אַלץ איז פאַרשטענדלעך... „לערער אונדזערער, מיר עקזיסטירן ניט מער, מיר זיינען אומזעבאַר. נאָר אין דיין זכרון, דו טראָגסט אונדזערע נעמען אין דיין האַרצן, אַ דאַנק דיר, אַ דאַנק״.

אַ גרויסע מחנה קערט זיך ביסלעכווייז, לאַנגזאַם, צוריק אין דער ריכטונג פון האָריזאָנט. דאָס זעען ווערט אַלץ מער מטושטש, זיי גייען אַוועק און פאַר־שווינדן. אַ נעפּל הייבט אָן פאַרפלייצן דאָס אָרט. מען זעט שוין גאָרניט. און דאָך, איך בין זיכער, אַז איך האָב זיי געזען, געהערט זייער קול, אַז זיי האָבן געבעטן געדענקען זיי שטענדיק, אייביק.

איך האָב זיך אויסגעניכטערט פון מיינע פאַנטאַזיעס און דאָך, כ׳ווייס ניט פאַרוואָס, גלייב איך נאָך, אַז אין דער אמתן איז אַזאַ צוזאַמענטרעף פאַרגעקומען, ס׳איז געווען אַ שטומער שמועס, ס׳איז געווען!

חלומות זענען מיר געשיקט געוואָרן און אין זיי בין איך געפּאָדערט געוואָרן צו פאַראייביקן זייער אָנדענק, דעם אָנדענק פון זיי, די תלמידים פון די שולן, וואָס אין זייער זכות האָט די וועלט אַ קיום.

„אויף דער שיינקייט וואָס פוילט
אין דער ערד וויינען מיר״.
(מסכת ברכות ה׳ ע״ב)

בעוד היינו ילדים

ינוקתא כלילא דורדא. (מסכת שבת, דף קנ״ב, עמ׳ ב׳)
הילדות היא כליל ורדים. (בוזרגומו של ח. נ. ביאליק)

חדוות ילדים אינה נפגמת על ידי חוסר תנאים. שלא כמבוגרים, אפילו אינם מתלוננים. החדווה השוכנת בקרבם שופעת ופורצת חוצה, מצחיקה ומלהיבה, ולעתים אף מדבקת גדולים מהם. בכוחם של ילדים לפזר ענני עצב ותוגה מעל פנים חמורים.

על כן, לא היה „מחסור במגרשי משחקים״, לא שאלו למתקנים, כי יזמתם ויצר המשחק הולידו את כל נדרש.

כמגרשי משחק שמשו החצרות המרווחות, גני הירק לאחר האסיף, ומעל לכל חצר בית־הכנסת, בית־מדרש או קלויז.

ביחוד חביבים היו על הילדים החצרות של בתי הכנסת. מלבד המגרש (החצר), עמדו לרשותם ה„פאלוש״ (הפרוזדור), המדרגות המוליכות לעזרת־הנשים, מהם אפשר להחליק בכל מיני צורות, ולקיים תחרויות. ועזרת־הנשים היה מקום נפלא לרוצים להתבודד ולשחק במשחקים אסורים.

בשטח בית־הכנסת ובעזרת הנשים, הרגיש כל אחד כבתוך ביתו, ויותר מזה: כ„בעל מניות״. היה זה רשות הרבים, במקום חצר פרטית שלא אחת גרשו ממנה בחרפה את „המשתוללים״ והשקטים גם יחד.

זכורה חצר אחת גדולה ורחבה שהיתה שייכת לשני אחים: ר׳ יאשע ור׳ ישעיה־בער׳ל.

ר׳ יאשע הזקן טוב לב היה, אהב ילדים ולעתים עמד והסתכל במשחקיהם „הפרועים״ בהנאה. לעומתו ר׳ ישעיהו־בער, הגדול ממנו בשנים, היה אדם בעל

מרה שחורה והטיל מררתו על ילדים, רודפם על צואר, ומגרשם ואף מידה בהם מקל, מטלית רטובה, ואפילו דלי מים „לא חסך מהם".

מובן איפוא שהמקום האידיאלי היה חצר בית־הכנסת. מלבד היתרונות שמניתי הרי היה בית־הכנסת כשלעצמו מקום של „המון" חוויות. חוויות שברגש, ומהן שבבדיחות הדעת.

א. טלו למשל את ליל הושענא־רבא: ההתכנסות לתפילה ולחבטת („הושענות")

הערבה, היה בה מן המשובב את הנפש, ולא אחד שקל על הפוכו את המנהג לבדיחה עמוקה, ואף דובשניות חלקו. לא תמצא ילד שיוותר על שהייתו בבית־הכנסת בליל הושענא־רבא. הילדות היו מקנאות מאוד, ורק הקטנות ממש, היו מובאות על ידי הוריהם, והיו מקניטות את הגדולות מהן בגיל.

ב. או נקח למשל, את ליל תשעה באב: בית הכנסת היה נראה שומם, וארון הקודש מעורטל בפרוכת וכפורת, הספסלים הפוכים, יהודים זקנים יושבים לארץ בגרבים או סנדלים, ובוכים על חורבן בית המקדש. החוויות היו עזות, חריפות ומעמיקות. ודאי שלא ירדו לעמקו של בכי זה. ודאי שלא הבינו את חורבן הארץ והעם, אך הרגישו שדבר מה איום מעיק על לבותיהם של היהודים הזועקים מחמת סבל, שסמוי להם הילדים, אך ברור היה להם: לכשיזקינו, כך ינהגו וכך יילל.

לא אדע להסביר, כיצד נתלווה ליום קינה זה, לליל החורבן ונהי העם, מנהג משונה אותו אזכיר:

מנהג היה ואין לקבוע ממתי. הליצנים והילדים היו אוספים חפני חרולים („שישקעס") והיו זורקים לתוך שערותיהם וזקניהם של הסופדים על הארץ. ו„טבע" לו לחרול, שאם דבק בשערות הזקן הריהו מסתבך ואין לתלשו, אלא מתוך כאב ותלישת שערות גם יחד.

לחמו נגד מנהג פסול זה המעורר חרון וגם צחוק, רב וגבאי וסתם „בעלי־בתים" נכבדים. זעקות וצעקות: „ממזרים", חדלו לכם ממעשה טרוף וחילול הקודש. יש ורדפו החוצה אחרי „שקצים" אלה, והודפים אותם עד מחוץ לתחום בית־הכנסת. אך משרק נרגעו הרוחות קמעה, הופיעו שוב ה„חברה", ושוב רגמו בחרולים, וביחוד את „הרוגזים" והמאיימים. לא הועילו גם תחנונים ודברי שידול ופיוס. ובכן, הנה היו רגעים בהם הפך בית הכנסת למהומה מבוכה ומבולקה. הגבאים היו מבטיחים לאחוז באמצעים חריפים (איש לא ידע טיבם, גם לא המאיימים), אם ירצה השם, בשנה הבאה. אך מידי שנה היתה תמונה, בה בכי ומספד מתערבבים בצחוק ומעשה ליצנות.

כיום, אפשר רק להזכר בימים אלה. שוב אינם קיימים, לא זה ולא זה.

ג. ליל פורים, ליל קריאת המגילה — מגילת אסתר, ודאי שהיה בו מן „המצחיק". תמוהה היתה בעיני הילדים רקיעת הרגלים של אבות וסבים, שבמשך כל ימות השנה, לא כל כך נוח במחיצתם וקשה לעמוד בפני תביעותיהם בבית־הכנסת. לא כן בליל המגילה. כאן פרקו עול, הומים ורועשים, רוקעים ברגליהם וטופחים באגרופיהם על ה"עמודים" (שטענדער־ביידיש), מידי הזכיר הבעל־קריאה את שמו של המן ימח שמו. והילדים ב„רעשניהם" מרעישים עולמות לצורך ושלא לצורך, ולאו דווקא במקום הדרוש. לרגעים היה המקום הופך לחרדת אלוהים,

ולא הועילו דברי ההרגעה וההנחיה, מתי להידום. ואם לא די ברעשנים, הרי לא חסרו גם „פורים ביקסלעך" והתפוצצות „הפקקים" היתה מזעזעת את הנוכחים.

לא פעם היו אנשי „החברה הלבנה" („ווייסע חברה־ניקעס" ביידיש) קוֹבעים בחצר בית־הכנסת רעשן ענק, וכשזה היה משמיע „זעקותיו" היו השמשות רועדות.

ועם כל זה, רבים מבין באי בית־הכנסת היו מתיחסים בסלחנות לכל „התעלולים", ראו בזה חלק מ„הנוף החברתי", ובחיוך רחב על פניהם היו מברכים ומאחלים: כן נזכה לשנה הבאה! והנה בא היום המר והנמהר ולעולם לא יזכו לכל אותן חויות, וצר על חיים יהודיים שהכורת עלה עליהם.

ד. הכנות לפסח — וכך היו אומרים: „להכניס את הפסח" (אריינפירן דעם פסח — ביידיש) — לא היה זה דבר של מה בכך. למען „הכנסתו" של חג הפסח, טרחו, עמלו ותכננו כל השנה.

בהתקרב הקיץ לסיומו היו מכינים את המשקאות, כשר לפסח. היו קונים כמויות רציניות של דובדבנים, אוכמניות ועוד, ומשרים כל זה בספירט, מורידים למרתף, שם היה תוסס ומכין עצמו לקראת החג שיגיע בעוד שמונה חדשים.

מיד לאחר חג סוכות, היו מכינים את הסלק ומפרישים חלק לחג הפסח. לקראת חנוכה מפטמים אווזים וקובעים את החלק המתאים מהשומן בכלים כשרים לחג הפסח.

והעיקר:

במוצאי יום־פורים, היו מפעילים ומכשירים מאפיות מיוחדות לאפית מצות מעבודת־ידים. כיום אין איש יודע טורח זה, אבל אז, היה אחרת. יותר עליז ויותר שמח. למאפיות אלה קראו ביידיש „פאדריאדן". פרט לכמה בעלי מקצוע, עבדו בהן בני משפחה ומתנדבים.

כי כך היה הנוהג: כל משפחה היתה מביאה את הקמח מן הבית, ובעל המאפיה היה מקבל רק דמי ארגון „העסק" והעבודה המקצועית. כבעלי מקצוע נחשבו המכניס לתנור והמוציא, האשה שלשה את הבצק והמשגיח על הכשרות. מכיון שרבה היתה העבודה, היתה כל המשפחה „מגייסת" „מתנדבות" ו„מתנדבים": הריהם צעירות וצעירים, בחורות נחמדות ובחורים עליזים. פגישה זאת של מתנדבות ומתנדבים היתה הופכת לחויה עמוקה ובלתי נשכחת. העבודה היתה מלווית שירה, צחוק ועליזות. נתן לאמר שהיתה זאת התקופה העליזה והמתרוננת ביותר במשך השנה. מצב זה נמשך עד יומיים שלשה לפני החג. הנוער צוהל ושמח, והחג צועד לקראתם בכל הדרו ופארו.

כך היו טורחים ומתגעשים חדשים רבים, הכל לכבוד החג.

נעלמו חיים אלה, בחלקם בגלל הטכנולוגיה, ובמידה לא מועטת באבדן ההוי עם בעליהם ביחד.

שלש מדליות ושלשה יהודים

גם בעלי אותות הצטינות מצד שלטונות הצאר היו בעירנו:

ר' גדליה סולודוכא — על הישגים ממלכתיים בתעשית העורות.

ר׳ מרדכי (מאקס) סולץ — על הישג מעולה והוגן בשרות הצבור — דואר סוסים בימים ההם.

ר׳ משה מרדכי קוצביצקי — על שרות מצוין בצבא המלך.

יתכן שהיו נוספים שלא שמעתי עליהם, אך ודאי שרבים ראויים, ורק צרות עינם של השלטונות קימצה בהערכתם של יהודים.

יהי זכרם ברוך!

שעות

„פחדים"

אומרים: חשיבות נודעת לגורם הפחד בדומה לכאב, בשני המקרים הם מהווים יסוד לאזהרה וזהירות.

אומרים: ילדים מעריצים את גורם הפחד כמניע לגבורה.

אומרים: ילדים נלהבים למתיחות הנפשית בעקבת הפחד הממריץ לגבור עליו.

אומרים: באין פחד, אין גבורה ואין צורך בתושיה ובעוד סממנים כאלה שיש בהם משום הגאווה והתפארת.

ואיך לפרש את הכתוב: „אשרי אדם מפחד תמיד"? ודאי שלא מתוך חיוב מוגות הלב, אלא בידיעה להתגבר עליו ולקדמו בעצה ותבונה.

שעת אימים

אחת השעות החביבות עלינו הילדים ב„חדר", היתה השעה שבין מנחה למעריב. בדרך כלל נמצאנו בחדר כל שעות היום והערב (פרט להפסקה הגדולה, כשהתפזרנו לבתינו לסעודת הצהרים). את תפילת המנחה התפללנו בצבור, אף שלא היינו כשרים למנין, בגלל גילנו הצעיר, בני שבע או שמונה. היתה בזאת מטרה חינוכית בטרם הגיענו לבר־מצוה. אחד הילדים היה עובר לפני התיבה, ממש כמו מבוגרים בבית־הכנסת. ספגנו את הניגונים ואת ה„אמירה", היינו, קריאה מוטעמת וברורה כשכל מלה נתנת בצלילות ובהברה נכונה. חלק מן התפילות היינו מזמרים במקהלה, בנצוחו של ה„רבי" שנעזר בתיפוף ידו על לוח העמוד עליו נשען.

עם תום תפילת המנחה היינו מתפזרים לחצר עד לשעת ערבית. לשעת הפסקה זו אני מתכוון באומרי „שעת אימים".

בשעה זו, כשלאות מסוימת שלטה בנו, היה חלק מאתנו מתכנס בדיר העצים

שנשען על הבית, מצטופפים ומצפים לספורים מפי חברים. תמיד נמצאו מספרים. אף התחרו זה בזה ועוד יותר היו מאזינים נאמנים. ספורים אלה, אין לדעת מי המציא אותם. העברו במסורת מדור תלמידים אחד לשני, או היו אלה המצאות של הויגע על ידי יוצרים־ילדים מחוננים ובעלי דמיון?

אחת אדע, ספורים אלה רכזו הקשבה שאין למעלה הימנה ודריכות נפשית עליונה.

וכך היה פותח גדליה... מעשה שהיה כך היה, אין זו בדותא, אלא שמעתי מפי יודעי דבר זקנים ששמעו מפי זקנים והם מפי זקנים מהם וכן הלאה עד לדור ראשון שבראשונים ש... מעשה באחד רשע שנפטר לעולמו בלא „תשובה" שתקופה ארוכה שוטטה נשמתו בחלל העולם עד שזכתה להגיע לשמים. וכל זה משום שלא היה זהיר במצוות. והן לאו דוקא מן החמורות כגון: נטילת ידים, גזיזת צפרנים, ציצית שנפסלה ועוד... מכאן צאו וראו... ורק אז התחילה דרך היסורים, אך למה אקדים שני לראשון... כי קלה בעיניכם הטלטול בין שני העולמות, שנים על שנים, אולי מאה ואולי מאתיים, אם לא יותר וכל זה למה? למה אני שואל? אתם שותקים? אין מענה? הבה ואגידה לכם, כי לי ידוע הדבר, על שלא נטלו ידים, על שלא ברכו על הפת, וכאן היה מצטווח ומחקה קולו של ה„מלמד" ומאיים עלינו בענשים נוראים. צמרמורת היתה עוברת בגופנו. ודאי לי שכל אחד נדר בלבו להקפיד על שתי מצוות אלה ולהנצל מ„כף הקלע". דוחקים בגדליה שימשיך ויספר מה קרה לו לאותו רשע בסופו של דבר. כאן נשתתקו כולם מתוך צפיה להמשך ואף גדליה שותק. ועד שמחליט להמשיך במה שקרה, נשמע קולו של ה„רבי" — „הקבצו". ומתוך הרגשת אימה שטרם פגה, מתכנסים מסביב לשולחן לאור עששית ובחדר מתפשט הניגון של „אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד" וגומר... ונמשך הדבר ונספג הלך הנפש ומתמוגגים מיראה ופחד.

היטיב לספר „הירשקה" אף הוא, מאותם הספורים המעבירים רטט בגופך ועוצרים את הנשימה. הוא לא אהב להסתגר אתנו בדיר העצים, אלא מאחוריו, כי בספרו, היה ראשו נטוי כלפי מעלה, משקיף אל הרקיע כשואב משם השראתו. אוהב היה לפתח ספורו בשאלה: „נו חברה, האם ידוע לכם או שמא שמעתם פרחחים, אך מה טעם לשאול אתכם, הרי הנכם תינוקות, ממש תינוקות!" ואנו הזאטוטים היינו מושפלים קמעה, אך בכדי לא להפסיד ספורו לא הגבנו. שתקנו, פשוט שתקנו.

להווי ידוע לכם שאין בית הכנסת פנוי גם בלילות, אך לא לומדי תורה יושבים שם, אלה יושבים בבתי המדרש ובבית הכנסת מתאספים שדים ורוחות. ושמא תשאלו מה „הסיטרא אחרא" עושה שם? ובכן, הרכינו ראש, זיקפו אזניים והאזינו. אני הדובר אליכם, גר אני בסביבה יודע בדיוק... לאחר חצות נוהגים „בני הטומאה" להתכנס לבית־הכנסת, עטופים בטליתות עם ציצית פסולה ומתפללים את תפילתם הטמאה ואף קוראים בתורה שמספר אותיות פסולות בה ואוי לו למי שעובר בלילה בקרבת בית־הכנסת. לא פעם שמעתי קולות בוקעים משם, אף אני שאיני יודע פחד לא העזתי להתקרב. כי אין סכנה גדולה מזו! השמעתם,

תזהרו ותזהרו. אף ברקודים היו יוצאים ואם חלילה נקלעת בקרבתם שוב לא תחלץ מהם ותרקד רקודם עד כלות הנפש.

הלב מפרפר, הגרונות נשנקים, פחד להאנח ובקול דממה חוזרים ל„חדר" לקולו של המצילנו מכל הרשעים.

כמו כן ידעו הנערים לספר על דברים של „מטה", דברים שהתרחשו בעיר הזאת בה אנו יושבים, על שודדים וגזלנים שאף יהודים ביניהם, „רחמנא ליצלן". על נושאים אלה היטיב לספר א. י. שמשפחתם גרה פעם בין גויים ומשם שאב ספוריו שהיו מסמרי שער ומקפיאי דם.

לרוב שתקו המאזינים, אך לעתים הגיבו, מי מתוך אומץ לב ומי מתוך שהטיל ספק באמיתות הספורים ומי מתוך פחד. אך על הספורים לא ויתרו...

שעת חסד

אך לא רק ספורי אימים נשמעו. לעומתם היו שספרו על מעשה פלאים, על אות ומופת. מעשה ביהודי איש כפר שגוי רשע איים שישרוף את ביתו, עליו ועל בני ביתו. נחרד האיש ושם פעמיו אל הרב שבעיר הקרובה, אל הרב דמתא. ואם־כי ידוע היה שר׳ מ. ר. זצ"ל, בכנוי „דער גוטער ייד" („היהודי הטוב"), סלד ממעשה הבל של מופתים, אך תמיד קבל את פני הבאים בחומרה ובמאור פנים גם יחד. וזאת לדעת, אם אמר „יהיה טוב, חזור הביתה, בקרוב תפטרו ממנו", הרי כך היה.

ונתמלא לבנו דאגה, על שבימינו אין רב כזה שוכן בעירנו; שמא נזדקק לו... היה ל. פ. המספר מרגיעינו, אומר ומבטיח שאף ממרומים הוא משגיח עלינו ובצדקתו אנו חוסים. אלא שבשעת תפילה ומצוקה עלינו לחשוב עליו. נרגע הלב, הדברים נסכו בנו בטחון ושוב ידענו שיש לנו מליץ יושר בשמים ויש על מי להשליך יהבנו.

רבים רבים היו הספורים מסוג זה שראשיתם בצער, בדאגה, פחד וסופם טוב ושפיר. העיקר, ספורים מסוג זה יצקו בנו בטחון שאין העולם הפקר, חס וחלילה.

שעת רצון

בתקופה בה למדנו אצל ר׳ י. א. צ. ז"ל היינו כבר „גדולים". הספורים של בין הערביים נמשכו, אך נושאם היה כבר „רציני" יותר. חומר מן האגדה והמדרשים סיפק לנו רבנו ביד רחבה; מלבד ידיעתו הרבה ובקיאותו הגדולה היה אמן של ספור. כן, לספר, צריך לדעת, זוהי אמנות. והוא ספר, ספר הרבה ואנו ספגנו כספוג שאינו יודע שבעה. ולא רק בין הערביים ספר. לעתים כשעיפה נפשנו בהלכות היה מפסיק תלמודו, מעביר אצבעותיו בזקנו המטופח ואנו, אנו כבר ידענו. הרבי הבין לרוחנו, נדרכנו כולנו ושתקנו. לאחר דומיה קלה היה פותח ואומר: ובכן, אף האגדה תורה היא, אף זה כלול בתלמודכם. הבה נפסיק בהלכה המיבשת מוחין ונטייל רגעים ספורים ב־פ׳ר׳ד׳ס׳ (ראשי תבות: פ׳רוש, ר׳מז, ד׳רש, ס׳וד). והחל דורש:

פעם, פעם, בימים רחוקים, עת ישבו התנאים והתנצחו בהלכות כשתלמידיהם מתאבקים בעפר רגליהם ושעתם קודש לפלפול והתנצחות, היתה יורדת על בית־המדרש שעה של רצון.

באחת משעות הרצון הללו, פנה הרבי אל קהל תלמידיו ואמר: התורה, רבותי, מאה פנים לה ואחת מהן הרמז... קבלה בידנו מדורות ראשונים שהתורה רומזת על כל אדם, שמו וגורלו משׁשת ימי בראשית עד סוף כל הדורות. נפחדנו בשמענו זאת, הרי אילו ניתן להבין רמזים היה יכול כל אחד לגלות עצמו באחד מפסוקי התורה. רבי, אמרנו, היכן אנו נרמזים, מי יודע, מה גורל צפוי לנו?

הרהר הרבי, השפיל ראשו, עצם עיניו במקצת ואמר כמעט בלחש: אסור לשאול, אסור לשאול, קבלה היא ואין להרהר אחריה. כבר היה מי ששאל ונענש. הזהרו תלמידי. קבלו תורה כפי שנתנה, אמר והמשיך: הקשיבו!

בין התלמידים שהאזינו למדרש זה היה אחד גדול בתורה ויראת שמים ושמו אבנר. הקשה אבנר ושאלו לרבי: רבי, היכן נרמז אנכי, שמי וגורלי? התעצב הרבי והתחנן לפני תלמידו המצטיין שיוותר על שאלות. איני יודע, אמר. אך מאמין אנכי, שהכל מסיני ניתן, הגלויות והסתומות, וכבר נאמר שהגלויות לנו ולבנינו עד עולם ואשר לסתומות תתפרשנה ותתגלינה, רק עם ביאת המשיח. התעקש אבנר והוסיף ואמר: רבי, אם אינך מגלה לי, הרי שאין אני יכול להאמין, בדותא היא רבי. הפציר בו הרבי, בקול בוכים: חזור בך יקירי, הרי שאתה מגולל על עצמך גזרה שלא תוכל לעמוד בה. לא נתרצה התלמיד. קם, עזב את בית המדרש ויצא. ויצא לתרבות רעה.

לא שקטה רוחו של הרבי, צר היה לו על תלמידו, יקירו. עמד בתפילה, גזר על עצמו תענית ובקש רחמים שיגלו לו מן השמים. נתקבלה תפילתו וגילו לו. הזמין אליו הרבי את תלמידו ובנוכחות כולם ענה ואמר בקול מלא חרדה: נעיין בספר ,דברים׳ בפרשת ,האזינו׳ פסוק כ״ו. נאמר בו: ,אמרתי אפאיהם מאנוש זכרם׳. בפסוק זה הנך נרמז: שים לב, כל אות שלישית שבפסוק מרמז על שמך: ר׳ א׳ ב׳ נ׳ ר׳ וגורלך כרת (לא העולם הזה ולא העולם הבא). נשמתך נידונה לכליה.

קמה התרגשות נוראה בבית־המדרש ולאחריה דומית מות אבל וחפוי ראש עזב אבנר את המקום, הלך לכנרת, התישב בסירה ללא משוטים. הפליג ללא מטרה עד שטבע. הופיע אבנר בחלום לרבי ובקש שיעמוד למענו בתפילה. נענה לו הרבי. לאחר ימים נתגלה שוב ואמר בשמחה: רבי, תפילתך נשמעה ואנכי נתקבלתי לגיהינום. הסירו ממני את גזרת הכרת (אפאיהם — הפרוש: אשים להם קץ, מן המלה פאה — קצה). היש צורך להדגיש את השפעת הסיפור־המדרש?

רבות היו השעות. שעות של התרגשות והשראה. לשעות אלו קראנו: שעות של רצון — רצון טוב.

שעות של כיסופים

גדלנו. חיי ה„חדר״ ובית המדרש היו כבר מאחורינו. ענין התכלית והעתיד כבר דחקו עלינו ועמסו בכל כבדם. הופיעו דאגות המחר הקרוב והרחוק. שוב לא

היינו ילדים. נערים בעצומם של תהליכי בגרות ואחריות שהשמים כבר לא תמיד נראו כחולים. המרחבים והשדות לא לנו היו וחיי המקום לא פנקונו. בשיחותינו לבשנו רצינות, יתכן אפילו שבטרם עת. עתה היו הפגישות בינינו נדירות יותר, הישיבה בצוותא נעלמה, אך החברות נתקיימה. עליצים היינו, גם בים הדאגות שאפפו אותנו, נאמנים לגיל הנעורים. ובתוך כל זה נמשכו הספורים.

כן, הספורים, אך גונם אחר היה. בין הערביים המשיך להקסים כמו אז בהיותנו ילדים. בהרבה ערבים, כשנתכנסנו, כך, סתם ומשוחחים על דברים העומדים ברומו של עולם, היתה פתאום יורדת הערגה אל הלא נודע ונרקמו הזיות ונארגו ספורים פרי הדמיון המבורך שנאחז בשאיפות וכיסופים.

וכך לא מיהרו להדליק האור. שקעו בחלומות ומאוויים ועל ידינו בנות המעוררות ריגשה סמויה ומתיחות לאין קץ לקראת חלומות שחוזים בהקיץ ומחפשים פתרונם במציאות.

נתחלפו הנושאים, נשתנה המוסר השכל, אף הסגנון אחר, אך החלום אחד הוא. וזוכר אני ימי ערביים רבים, בחדרה של ר. ר. או בביתה של ב. ג. או בביתו של א. ק. ועוד, בהם היו, פתאום, כמו במטה קסם, נאלמות השיחות, מהורהרים יושבים קמעה עד שאחד חותך את הדומיה בעדינות ומספר ספורו. לא, לא תמו שעות הספורים ואולי הם אינם תמים לעולם.

ברשת זו של ערגה וכיסופים נארגו חיינו החברתיים ונמשכו גם לאחר שהחבילות נתפרדו, כל אחד לעברו, לעתידו, ולגורלו.

עתה, כשרוב המספרים נעלמו ביד זדונית, מרחפים עדיין סיפוריהם בחלל והנך ממשיך לנשום בהם. עולם של שעות שהיוו עטרה לראש הזוכרים והנזכרים צף ועולה, עולה ומעלה דמויות של חברות והברים, מורים ותלמידים, הורים ומשפחות של קהילה מפוארת שנשארה אחריה רק מצבה. מצבה שעליה יחרת לעולמים: כזאת היתה ואיננה.

„להד"ם"

לא היו דברים מעולם...

בדאים עקשניים היו בעיר. ומדור לדור נמסרו מפה לפה, ע"י התנור בקלויז. בערבי החורף הקרים היו חוזרים ומשכנעים שאמנם הדברים שיסופרו להלן נכונים הם.

אישית, איני מאמין באף אחת מן השטויות, וחושבני שאף המספרים לא האמינו. אף אחד מן המספרים ה„ידענים" ויודעי מלאכת הסיפור, לא ידעו ממי שמעו ואימתי שמעו.

הדבר לא הפריע במאומה לחזור ולספר: „בזמנו הילכו שמועות", מספרים בשם אדם שיש לסמוך עָליו, כמובן שאיש לא ידע ואף לא התענין לדעת, „מיהו

בעל הדברים שאפשר לסמוך עליו". העיקר, הסיפור צריך להיות שובה לב ומעורר דמיון. בעקבותיו בא דיון ושיפוט ואף הגיעו ל„טונים גבוהים" וזה עיקר שני „הטונים הגבוהים", הויכוח, הפולמוס. עיקר שלישי היה, בבואו הביתה, יכול „השומע" לספר בנימה של „סוד", כי הנה שמע „מעשה נורא" שקרה אמנם במאה הקודמת ואולי בכלל לא קרה, אך הדבר כשלעצמו מענין מאוד. הנה מה עלול לקרות ויש ללמוד מזה לקח... והשומעים בבית מאזינים במתיחות ובכובד ראש ונהנים.

סיפור מעין זה מסתיים תמיד בקביעה פסקנית: שקר הדבר!!! אך מין הנאה רוחנית מתפשטת בחלל וכולם נאנחים מתוך רווחה. כמה טוב שלא להם קרה כגון זה.

למה, אם כן מוכן אני לחזור על בדותות אלה?, משום רצוני להיות נאמן למסורת דורות האומרת: שמעת?! ואפילו ידוע לך שאין שמץ של אמת בסיפור זה, כולו שקר וכזב, מחובתך להמשיך, לחזור ולספר. אין לחשוש שמא יחולו שנויים בסיפור ושוב אי אפשר יהיה להבחין בין שקר לבדיה, אין בכך כל רע. העיקר, שהמסורת תקויים. וכבר אמר חכם אחד: נוהג אני לצאת בבקרו של כל יום ולשלח לחללה של עירנו „בדיה". בערב היא חוזרת אלי, לאחר הקפה יסודית, בקושי אני מכיר ולו ברמז את „יצירת הבקר" שלי.

ואם תחזור ותשאל, למה להמשיך במשחק סיפורי ההבל, הרי הדבר פשוט ביותר, משום ההנאה שזה גורם לבני אדם. ואין הרבה הנאות בעוונותיו הרבים.

מוזרים נבכי הנפש, יש ואדם נהנה אף מן השקר, בלבד שיהיה מעשה אמנות ויגרום להתרגשות.

בלי הבדותות והבדאים היה העולם משעמם, משעמם עד לבחילה!

ועכשיו:

1. מעשה ביהודי אחד שלצורך הבדיה יקרא ב.ב.

הדבר קרה לפני הרבה שנים, אף מן הזקנים ביותר אין זוכרים שמו של תושב שנקרא בשם ב.ב. וכל שיסופר עליו בודאי שבשקר יסודו, אך הסיפור, יש בו מן המאלף.

ב.ב. היה אדם צעיר, בעל לאשה ושני ילדים קטנים. אדם תמים וחרוץ שרצה לבסס מעמדו בחיים ולהניח בסיס איתן למצבו הכלכלי. אמרו עליו: אדם שקט ומתון זה, שדבורו איטי והליכתו מתונה, תמיד „מחשבות" מתרוצצות במוחו. באחד הימים, כך סיפרו ליד „התנור", ארז מזודה קטנה את מעותיו תפר בלבניו התחתו־נים — כנגד עין רעה של גנבים — ושם פעמיו לבירת המחוז. עירוני קטן היה האיש והליכות העיר הגדולה, מנהגיה וזרויותיה לא היו נהירות לו.

הגיע העירה, התאכסן במקום שאליו קיבל מראש כתובת ויצא להריח את אויר העיר וצפונותיה.

וכך שוטט לו ברחובות היהודים, כשעיניו בולשות שלטים, מתעכב ליד חלונות ראוה, כשמבע של התפעלות על פניו התמימים.

הרגישו בו כל אלה המסתובבים ברחוב לצורך ושלא לצורך, כולם הביעו סקרנות למראה בטלן פרובינציאלי זה. כמה מהם נכנסו אתו בשיחה והוא כמובן סיפר להם מיהו, מהו ומטרתו בעיר הזרה.

והנה נמצאו שהתחילו להשיא לו עצות. מוזר, אך אמון מיוחד עוררו שנים, אנשים בעלי מראה הגון וסבר טוב שאף הזמינוהו לכוס תה במקום קרוב.

כשנתידדו וידעו „צפונותיו" ומצבו הכספי הציעו בגלוי לב, עסקה דשנה. כמובן הוסיפו, בין יקבל דעתם ובין לא, עליו לדעת לשתוק כדג. הסקרנות גברה והלכה ולאחר הבטחות שבועות וחרמות גילו לו סוד כמוס שהנה הינם מזייפי שטרות כסף העשויים באמנות מפליאה ובמחיר ארבע מאות הרובלים התפורים בלבניו יכול לקבל אלפיים. כהוכחה שאין בדבר כל סכנה, הלכו אתו לבנק הממלכתי, הגישו לו „מכסף זה" שטר בן 25 רובלים. עליו לגשת לקופה ולבקש לפרוט שטרות בודדים. הנסיון נראה לו. ללא כל קושי, לאחר שהקופאי בדק את השטר, פרט לפי המבוקש. על נסיון דומה חזרו בעוד שניים שלושה בנקים. האיש השתכנע שאכן הכל כהלכה וניתן להתעשר בקלות. נמנו והסכימו להפגש בדירתו של אחד מהם. שם במקום שקל על ידיהם את ארבע המאות שהיו לו והם מצדם מסרו לידו מזודה קטנה שבתוכה היו סדורים שטרות הכסף בסך שהוסכם עליו. המזודה עמדה על השלחן פתוחה ומרהיבה. ברגע שעמד לנעול מזודה זו ולקחתה נשמעה נקישה בדלת. הברנשים העמידו פני נפחדים ומתוך אזהרה גם לו, חטפו את המזודה לחדר השני, שמא המשטרה מתדפקת על הדלת. בחדר הופיע „סתם אורח" ששהה דקות ספורות ועזב את הדירה. מיד החזירו לו את מזודתו עם האוצר ואף ליווהו לרכבת. כל הדרך החזיק את המזודה הקטנה על ברכיו.

בבואו הביתה מאושר, חכה עד לחצות ואז פתח את המזודה לעיני אשתו ומה נדהם, המזודה היתה מלאה עתונים ישנים, כל סימן לכסף לא היה. האיש התעלף, חלה קשה, זמן ממושך שכב על ערש דווי. מאז נשאר מלנכולי כל ימי חייו.

מסתבר, „הכסף המזויף" לא היה מזויף כלל, אלא, שבמקום כסף קיבל עתונים. ומכאן: אל תהיה אץ להתעשר...

אף לרגע איני מאמין שדבר זה קרה אי־פעם לבן־עירנו, אך הבדאים העקשנים היו ממשיכים לספר, כאילו היתה זאת אמת. ואולי?

2. ושוב בין תפילת מנחה למעריב על יד התנור. בחוץ זועף הקור ובפנים ממוגג החום. הנך מאזין לסיפורי זקנים ששמעו מפי זקניהם הם משכבר הימים.

— היה היה צעיר משכיל, איש מוכשר ונבון שלא הצליח להחלץ מחיי הבטלנות של עיר קטנה.

לימים עבד כפקיד במשרה הגונה יחסית אצל אחד מנכבדי העיר. לעולם לא ניתן לנחש, מי היה נכבד זה, כי לא חסרו ממין זה בעיר שמרבית תושביה מיוחסים ונכבדים. מבין היושבים והעומדים על יד התנור לא ידע איש מתי התרחש הדבר ובימי מי. ומי היה הצעיר? לא, מעולם לא שמעו את שמו.

באחד הימים, כך מספרת הבדותה, נכנס הנכבד, נותן העבודה, ללשכתו ומצא את מזכירו רכון על גליון ניר וכה שקוע בעבודתו עד כי לא שמע בהפתח הדלת ואף לא את צעדיו של בעל הבית. תהה הנכבד במה כל כך שקוע האיש. והנה לתדהמתו מצאו יושב, רושם, מצייר ומחקה את כתב ידו הוא, וביחוד את חתימתו.

התפעלותו הלכה וגברה בראותו שאין כל אפשרות להבחין בזיוף. היה זה חקוי מושלם. מושלם סוג א.א.

על אשר התרחש בין השניים התלחשו רבות... איש לא ידע בדיוק. הצעיר לא

פוטר, לא נמסר לידי השלטונות הרשעים. באמתלה של מחלה, יצא לחופשה קצרה ולאחר מכן קיבל משרה אחרת אחראית אצל נותן עבודה אחר, בהמלצתו החמה של הנכבד הראשון. וכך מסתיים הסיפור:

„מעולם לא ניצל הצעיר את כשרונו לרעה ואף מפויס היה עם הנכבד הקודם".

— נושא השיחה בין הזקנים לא התיחס לזיוף, אלא לכשרון. צאו וראו, איזה צעירים מוכשרים ידעה פעם העיר הזאת ועכשיו? הדור פוחת והולך ופוחת...

3. ופעם „גנבו" רב, כך סיפרו הזקנים. כן, „גנבו" משיבים הזקנים על תמיהת הצעירים.

רב גדול ומפורסם היה בעיר. חנן אותו האל בכל המידות הטובות שאפשר למנות בתלמיד חכם. בנוסף ללמדנות עמוקה ורחבה נודע בפקחותו הרבה. על רב זה היתה גאות הקהילה וזה חיפה על פגמים אחרים, אם חלילה היו.

הרב, זצ"ל, אף הוא היה מרוצה. רבים הקדימו לפתחו, מי לפסיקת הלכה ומי לבוררות והבית היה הומה, מבני אדם ואף מבני עכו"ם. על שעות לתורה הקפיד הרב בחומרה יתרה. תלמוד תורה שכנגד הרבה דברים עומד, כפי שנאמר ו„תלמוד תורה כנגד כולם", בטל רק במקרים של פיקוח־נפש. ופרושים למידת פיקוח־נפש נתן הרב בעצמו.

יצאו איפוא מוניטין של רב זה למרחוק ובאו מקהילות גדולות ומיוחסות להציע לו כסא רבנות מפוארת יותר. לא שעה הרב למפתים, ביחוד לא נראה לו הנימוק של משכורת גבוהה יותר, כי מה לו ולעסקי ממון.

אך כאן נכנסה לתמונה הרבנית ז"ל שעל כתפיה הדלות קיום הבית והמשפחה כולל הרב זצ"ל.

באו השליחים של קהילה נכבדה בדברים עם הרבנית ז"ל, והיא אשר ידה היתה „בגנבה" יסלח לה בורא עולם. ובאישון לילה נעלם הרב זצ"ל ולמחרתו הופיע בעיר האחרת.

האמנם היתה כאן „גנבה" או שמא „גזלה"? משכו הצעירים בכתפיהם.

בדותה, נאנחו הזקנים, אמנם קרה הדבר, אך בשום אופן לא „גנבה". ולמאי, אם כן קוראים לכך „גנבת־הרב", הרי אמרתי, ענה הזקן שבחבורה, נהנים מבדיות ומסיפורי הבל, זוהי חולשת אנוש וכך ממשיכים הדורות.

ללא כותרת

שרידי הקהילות היהודיות שהושמדו על ידי הנאצים ימ"ש, מאמצים כח, מחשבה וכסף ומעל לכל רצון לוהט להנציח זכר המקום ממנו באו וזכר אנשים בקרבם חיו ילדותם ורבים גם בגרותם, משתוקקים להעלות מנבכי העבר את כל היפה, כל חוט של חן, כל מראה המחמם את הנשמה, לזכרם!

לא הכל מפואר היה, לא הכל היה מלא אורה בלבד. לא מעט צללים לוו את חיי הקהילה. לא נעדרה המחלוקת מהחיים הצבוריים. בחירת רב היתה מתסיסה את האוכלוסיה היהודית, רבו הויכוחים ואפילו חרפות וגדופים. הייתי

עד לשלש בחירות מסוג זה. ביחוד בזמן בחירתו של הרב האחרון, הרב הלר הי״ד. צעיר היה האיש, צעיר מדי לדעת בעלי־הבתים הנכבדים שתמכו ברב ר׳ פסח פרוסקין מקוברין ז״ל. יהודי תלמיד חכם מופלג בתורה ופוסקים שפרקו נאה וזקנו מגודל. נכבדי העיר ולומדיה חשקה נפשם ברב זה, אך בשעת „דרשת הרב" למבחן, התבטא קשות על חשבון „החלוצים" ש„פתם פת עכו״ם, ויינם יין נסך". פסקה זאת הסעירה את הרוחות אצל אותם שבניהם נתפסו לחלוציות וציונות. ואם כי קרוב היה להבחר נכשל ולעומתו נבחר הצעיר שודאי היה „פחות" בלמדנות ונסיון חיים.

זוכרני את השיחה שהתנהלה בקשר לבחירה זו, במו אזני שמעתי, בין אבי ז״ל, שהיה גבאי ראשון באחד ה„קלויזן" לבין ר׳ איתמר שיינברג, מלמדני המקום. סח ר׳ איתמר לאבי: „אתה, שבן המקום הנך ויודע יפה איזה מגדולי התורה והחכמה ישבו על כסא הרבנות באושמינה, ר׳ מרדכי׳לה רוזנבלט זצ״ל, הרב פיין זצ״ל, הרב הלבורד ז״ל (המכונה העלוי מסמיטיץ) ענקי תורה וחכמה, עלויים ואנשי שם, מה ראית לתמוך ברב הצעיר שלמדנותו רדודה וחכמה לא יתרה ונסיון חיים טרם רכש, מה תאמר על כך?" ענה אבי ר׳ משה מרדכי: „ר׳ איתמר, תמהני על שאלתך ומפליאתני תמימותך. בשביל הבעלי־בתים דאז דרושים היו הרבנים „ההם" זצ״ל. בשביל אלה של היום, של היום, גם רב צעיר זה גדול הנהו. נתדלדלה הקהילה מגדוליה ומעסקניה!... דור דור ודורשיו, דור דור ורבניו".

לא קלים היו חיי הרבנים בקהילה, לא מעט הטרידו אותם בעלי ה„פרטנזיות" הגבאים והאברכים — אברכי המשי שכל תפארתם בפלוגתא עם הרבנים. באחד הערבים, בביתו של הרב שמואלזון ז״ל, התאונן על קשיחותם של בעלי־בתים, העזתי, אני הצעיר ואמרתי, ספק ברצינות, ספק בבדיחות הדעת, „עכשיו הוסבר לי על מה קוראים לרב „רב", כי הגבאים רבים בו. במקום לריב את ריבו" חייך הרב החכם בעל העינים המאירות ואמר: „בני, גם אתה יודע שאין זה מקורו של הכנוי אך כנראה „רמז" יש בכך. ולא לחינם אמרו חכמים „אהב את המלאכה ושנא את הרבנות".

הנה כי כן קיים היה נושא קבוע למחלוקת. ושיחה עם הרב פיין ז״ל: רב גדול היה, מכובד על הבריות והרשות עוד מימי השלטון הרוסי. כרב גדולתו כן רבו מתנגדיו בקרב תופשי התורה ולומדיה. אני שלמדתי יחד עם בנו הצעיר מרדכי׳לה, הייתי מרבה לבקר בביתו. לימים שאלתיו בתמימות של נער (נוהג היה לקרבני) רבי, מה קורה, הנך רב גדול וכל פעם שאני דורך על סף ביתך הנני מתמלא יראה וקדושה, מה טעם פוגעים בך הגבאים?"

חייך במרירות ואמר: „זכור את אשר אומר לך, נער הנך וטרם ידעת, לבחירת רב קודמים בקהילה ויכוחים, פלוגתות, מחלוקות והרבה דברים שאינם מכובדים ביותר. אלה טוענים: זה יהי רב בקהלתנו ותולים בו תקוות מרובות, ואלה, לא, כי לא ישב זה על כסא הרבנות בעירנו, כי חוששים הם לו, מפני מה חוששים? אין לכך כל חשיבות. סוף סוף מתגבר צד אחד על השני וה„הכתב" ניתן לאחד המועמדים, במשך הזמן חלים חלופי עמדות. אלה שהיו בעד, מגלים שתקוותיהם לא נתמלאו והופכים להיות צד שכנגד — זועמים הם, כי נכזבו. ואלה המתנגדים, שמקודם חששו, הופכים למצדדים, כביכול „בעד", אך מה

אפשר לעשות. אלה שהיו בעד כבר הפכו להיות „נגד", אך הצד שכנגד עדיין לא הפך להיות „בעד".

ואמנם, עבר הר' יהודה לייב פיין ז"ל לישב על כסא הרבנות בסלונים הקהלה, כקודמו הרב ר' מרדכי'לה רוזנבלט ז"ל. מוזר, קהלת סלונים היתה מזמינה רבניה מאושמינה. אולי זה מעיד על טעמה הטוב של עירי! ומדבריו של הרב ר' מרדכי'לה זצ"ל, ספר לי אבי: הרב ר' מרדכי'לה היה נודע בעולם היהודי מלבד למדנותו המופלגת, גם בחכמתו המרובה בעניני יום יום. רבים היו הדורשים לפתחו. לא רק בשאלות ותשובות, או לפסק בהלכות מסובכות וקשות, כי אם גם בעניני בוררות בין אדם לחברו. ולא רק יהודים נהגו כן, גם גויים בקשו סברתו, פקחותו ופכחותו. הצטיין הרב כבורר יחיד והמתדיינים תמיד קבלו דעתו. שאלוהו פעם „רבי, כיצד אתה בטוח שפסוקותיך ומסקנותיך צודקות הן". על זה ענה הרב ואמר „אם רואה אני ששני הצדדין מסתלקין ממני ומפסק דיני בלתי מרוצים שניהם כאחד, סימן, הצלחתי בפסק דיני. אך, אם אחד מרוצה מדי, שוב איני בטוח, חוששני, שמא חלילה קפחתי את השני ולו קמעה. כי זו דרכה של בוררות, אין האחד כולו זכאי והשני כולו חייב, יש לקרבן לאמצע המבורך, אתם קוראים לזאת „שביל הזהב". ושמעתי, כי גם בזמנו לא חסר מחלוקות. סלונים נטלה אותו מקהלת אושמינה. נמצאה העיר סלונים צהלה ושמחה. ואושמינה „היחסנית" דוויה ונפגעת.

— לא נושא הרבנות בלבד פרנס את ייצר הפילוגים, עוד נתקימו בחירות לועד הקהלה, חברא קדישא, גמילות חסדים, הבנק העממי, בית היתומים ועוד... ואף על פי כן, למרות המגרעות שלוו את חייה הערניים והתוססים של הקהלה רבו האורות ושגשגה הפעילות הצבורית הבונה, היוצרת והמקיימת את החברה היהודית על כל מעמדותיה ופלגיה.

יהי זכרם ברוך!

לסיום כתיבתי...

„מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה
ואבכה יומם ולילה את חללי בת־עמי".
(ירמיהו ח', כ"ג)

לא משורר וסופר כתב דפי זכרון והנצחה אלה. לא פיטן או אמן סופד לך, קהילה שנעלמה. לא אמן הלשון והוגה דעות העלה מנבכי לבו את רגשי הכאב והשכול.

כל אשר יקרא דפי זכרון אלה, יוכל אולי לחוש את תמצית האבלות שנושאים בלבם אלה, אשר ערש ילדותם עמדה ברחובות וסמטאות העיר. בעיר זו נתקיימה ונאבקה על קיומה וצביון לחיים יהודיים, קהילת אושמינה המפוארת ז"ל.

אנשים פשוטים, אך אוהבים מאוד, הערו נשמתם וענוותם בשורות אלה. אין זה סגנון של הגיון ונתוח, כי את שארית הזכרון היה הכרח לצקת בדמות אותיות מדברות ומספרות.

הצורך הנפשי לפרוע את החוב הגדול והנורא לאלה שהיו אבותינו, אמותינו, אחינו ואחיותינו, חברינו וידידינו וכל אשר נשמו את חיינו המשותפים, הביאנו לכתיבה.

בדם ודמע עלו וצפו ממעמקי ההויה האישית, הטוב והיפה, התוסס והחי והסגולה לקיים את הנאמר: „בדמיך חיי, בדמיך חיי!".

גדולה התקוה ועמוק האמון שנתן לקורא בבואו לשתף עצמו במה שהיה, במה שאיננו, במה שנתכה הקללה במקום הברכה.

אך לא דמעות בלבד יש לראות ברסיסי הבטוי, אלא גם אמונה איתנה בנצח ישראל. ומתוך תפילה שבלב עולה בדממה התקוה, כי תעבור מן העולם כל ממשלת זדון.

איזו מצבה, יד וזכר, לך קהילה יקרה, יכול להציב בנך אוהבך מלבד דפים בודדים, ספוגים צער ודאבון, אם לא להעלות זכרך בפני אלה ששרדו מחורבנך האיום.

יהי זכרך צרור בצרור הזכרונות של עם עולם שרבות רבות פעמים בתולדותיו עלה על גרדום הרשע ושמתוך להבות המוקדים עולה כמנצח לעד, לעד!!!

צום פאַרענדיקן מיין שרייבן...

„ולואי וואָלט מיין קאָפּ געווען פול וואַסער און מיינע אויגן — אַ קוואַל
פון טרערן, וואָלט איך באַוויינט, טאָג און נאַכט, די געפאַלענע פון
מיין פאָלק". (ירמיהו ח׳ כ״ג)

ניט קיין שרייבער, ניט קיין פּאָעט, האָט געשריבן די דאָזיקע פאַר־
אייביקונגס־בלעטער.
ניט קיין דיכטער אָדער קינסטלער האָט דיך באַקלאָגט —
אומגעברענגטע קהילה.
ניט קיין וואָרט־ווירטואָז און דענקער האָט אַרויסגעברענגט
פון די טיפענישן פון האַרץ די געפילן
פון ווייטאָק און פאַרשניטנקייט.

יעדער, וואָס וועט לייענען די דאָזיקע זכרונות־בלעטער, וועט אפשר קענען פילן דעם עיקר־טרויער, וואָס עס טראָגן אין האַרצן די, וועמענס קינדער־וויגל איז געשטאַנען אין די גאַסן און געסלעך פון דער שטאָט. אין דער שטאָט איז געווען און געקעמפט פאַר איר עקזיסטענץ, פאַר אַ פילפאַרביק ייִדיש לעבן — די באַרימטע אָשמענער קהילה ז״ל.

פראָסטע מענטשן, אָבער פול מיט ליבע, האָבן אויסגעגאָסן זייער נשמה און פיין אין די דאָזיקע שורות. דאָס איז ניט קיין סטיל פון קאַלטער לאָגיק און אַנאַליז, ווייל די רעשטלעך זכרונות איז נייטיק געווען איבערגיסן אין אַ פאָרם פון אותיות, וואָס זאָלן רעדן און דערציילן.

די גייסטיקע באַדערפעניש און דראַנג אָפּצוצאָלן דעם גרויסן און שרעקלעכן חוב צו אונדזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער, חברים און פריינד און די אַלע, וועלכע האָבן געאָטעמט אונדזער בשותפותדיק לעבן — האָט אונדז געברענגט צום שרייבן די בלעטער.

מיט בלוט און טרערן זיינען אויפגעגאַנגען און אַרויסגעשווומען פון די טיפענישן פון דער פערזענלעכער עקזיסטענץ, דאָס שיינע, דאָס גוטע, דאָס ברויזנדיקע און לעבעדיקע און די אייגנשאַפט מקיים צו זיין דאָס פון נביא אַ מאָל געזאָגטע: „אין בלוט וועסטו לעבן, אין דיין בלוט — אָבער דאָך זאָלסטו לעבן!"

גרויס איז די האָפענונג און טיף דער צוטרוי צום לייענער, וועלכער קומט זיך באַטייליקן אין דעם וואָס איז אַ מאָל געווען, וואָס איז אָבער מער ניטאָ, דאָרט, ווו עס האָט זיך אויסגעגאָסן די קללה, אַנשטאָט די ברכה.

נאָר ניט בלויז טרערן, דאַרף מען זען אין די שפּליטערן־אויסדרוק, נאָר אויך דעם פעסטן גלויבן אין דער ייִדישער אייביקייט. און פון דער תפילה אין האַרצן גייט אויף אין דער שטיל די האָפענונג, אַז פאַרשווינדן וועט די הערשאַפט פון שלעכטס פון דער וועלט.

וואָסערע מצבה, דענקמאָל און זכר, דיר, טייערע קהילה, קען אויפשטעלן

דיין דיך ליבנדיקער זון, אַחוץ איינצלנע בלעטער, דורכגעזאַפּטע מיט צער און טרויער, אויב ניט דורכן אויפהאַלטן דיין זכר פאַר די אַלע, וועלכע האָבן איבער־געלעבט דיין שרעקלעכן חורבן.

זאָל דיין זכרון זיין איינגעבינדן אין בונד זכרונות פון אייביקן פאָלק,
וועלכער פיל, פיל מאָל אין זיין געשיכטע איז אומגעקומען
אויפן שייטערהויפן פון רשעות,
און דאָך פון די ברענענדיקע פלאַמען גייט ער אויף אַלס אייביקער
זיגער, זיגער אויף אייביק!!!

מיכאל פעלער

זלדה זיסקינד / רעננה

העיירה והרחוב שלי

גרתי ברחוב ששמו היה רחוב המים עקב קרבתו לנהר. לא יעלה בכוחי לתאר את יופי הנוף והטבע במקום הזה. היה זה קצה מגורי היהודים, ומסיבה זו טעמנו את טעם האנטישמיות. אם היתה לנו סוכה בחג הסוכות, הרסו אותה הגויים, ושיכורים היו שרים לנו „סרנדות", ואנו פחדנו לצאת בלילות החוצה.

בשכנות הבית היה גן שהשתרע על עשרות דונמים עם דשאים, מטופל בשבילים ופרחים, עצים נהדרים אשר עד היום אזכור את הריח הנהדר והעדין של הלבלוב בשעות המוקדמות של הבוקר, וספסלים אשר ה„רומנטיקה" מצאה בם מקום.

בגן הזה, אשר נקרא „ה־3 במאי", היו נערכות חגיגות לאומיות וריקודי עם ואירועי ספורט שונים, מקומו של הגן היה על גבעה ואנחנו גרנו למרגלותיה. השכנים היו ברובם גויים שגרו בבתים קטנים. על יד כל בית היה בוסתן ופרחים בשלל צבעים.

את הנוף פאר בית החרושת של סטרוגץ לשמרים ויי"ש עם שתי ארובות שהזדקרו לשמים. בית החרושת היה עובד יומם ולילה והיה משמיע תקתוק מונוטוני מיוחד של מכונה; זר, שהיה נקלע לסביבה, היה משתומם ושואל כיצד אנשים גרים ברעש כזה, אבל אנחנו התרגלנו ולא שמענו את הרעש. ביום ראשון, הוא יום מנוחת הנוצרים, כשבית החרושת שבת, הרעש היה חסר לנו. את התמונה השלים הנהר, שגדותיו עטורות עשבי בר ועצים, ובימות החמה היו הכל רוחצים במימיו. הנהר זרם בנחת, בחורף היה קפוא והיינו מתחלקים על מחליקיים; לפני פסח, כשהשלגים הפשירו, היה הנהר משתפך על גדותיו ולא פעם לא יכלתי להגיע הביתה מבית הספר, והיו פעמים שהלנתי חברה שגרה מאחורי הנהר כי הגשר היה מוצף.

במורד הנהר היה מעין זך כבדולח ומימיו שימשו לשתיה. בלילה היינו שטים בסירות ושרנו שירי געגועים לארץ. בבית הספר „תרבות" קבלנו את ההשכלה היהודית. כאן נטעה האהבה לעמנו ולעברו, ופותחה הערגה לציון, שנתנה את אותותיה כעבור שנים בהצטרפות לתנועת הנוער „השומר הצעיר". אלה היו השנים היפות בחיי. קבלנו חינוך לקראת חיי חברה, ולאהבת ארץ ישראל.

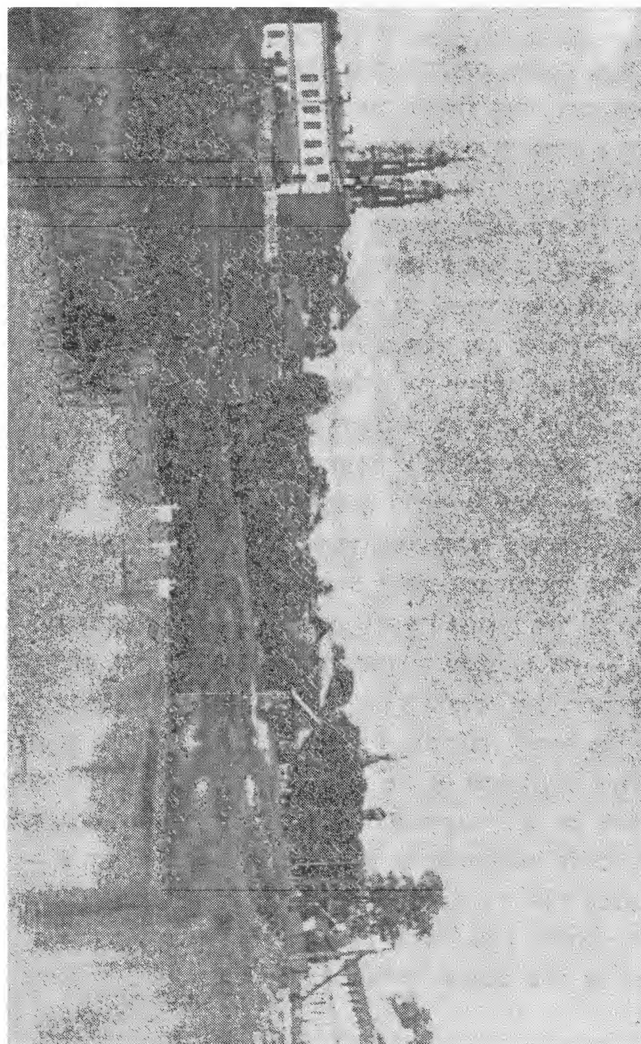
זוכרת אני שפעם הצטרכתי לצאת כמדריכה עם הקבוצה שלי למושבת קיץ אשר הכשירה את החניכים לצופיות וחיי עבודה בחוה חקלאית, ברם מתוך איזו שהיא סיבה לא יכלתי לצאת באותו יום המיועד ויצאתי כעבור יום; ביום שיצאתי — היה זה יום חמישי אחרי הצהריים, יום השוק השבועי, נסעתי בעגלה וירדתי בחושך אך לא מצאתי את המקום, אך מרחוק הגיע לאזני הד של שירה. לפי קולה יכולתי להגיע למקום. עברתי בדרכי חצרות, גדרות, כלבים נבחו — עד שהגעתי לבית המיועד.

בפתחי את הדלת כולם התנפלו עלי בשמחה וכמעט שנחנקתי על ידי הילדים

שהיו בגיל 14־16, אף שולבתי בריקוד הורה סוער. חונכנו וחינכנו לחיי פשטות וחיי עבודה.

בלבי עולים זכרונות על מוסדות ואישים, על ילדים, נערים שחלמו לעלות לארץ ישראל ולהצטרף לבוני הארץ, אולם פתיל חייהם נותק ע״י רוצחים.

תהיינה שורות אלה נר זכרון לנשמותיהם הטהורות.

נוף העיירה — שטאָט לאַנדשאַפט

אהרון באַראָווסקי / ניו־יאָרק

פון א באזוך אין היימשטעטל

(בלעטער פון אַ טאָגבוך)

פרייטיק, 3טער סעפטעמבער 1937

מיר זיינען אָנגעקומען קיין אָשמענע מיט לערנערס טעקסי, 6 אָוונט, כדי נייגיריקע זאָלן אונדז ניט אָנקוקן, זיינען מיר געפאָרן דורך דעם זאַסציאַנעק. פאָרנדיק דורך די פאַרשידענע געסלעך איז אָנגעפאַלן אויף אונדז אַ שרעק. עס האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז די הייזער זיינען איינגעפאַלן און די מענטשן אַזוי קליין אַזוי געפאַלן, עפּעס ווי לעבעדיקע מתים. אָט דאָס איז אָשמענע? איך האָב אָבער געוווּסט, אַז קומענדיק פון ניו־יאָרק און די גרויסע שטעט פון אייראָפּע מוז זיך שאַפן אַזאַ איינדרוק, און דעריבער האָב איך זיך ניט געאיילט מיט פאָראורטיילן.

אויפן וועג פאָרנדיק האָבן מיר זיך צעשמועסט מיט אונדזער פורמאַן און זיין העלפער. איידער וואָס זיינען מיר אָנגעקומען אין ווילנער גאַס און שוין, דוכט זיך, געוווּסט וועגן אַלעמען און וועגן אַלץ. למשל, אַז עס זיינען פאַראַן צוויי רבנים אין שטעטל; אַז אַ לאַנגע צייט איז אָנגעגאַנגען אַ מחלוקת צווישן ביידע צדדים וואָס סימפּאַטיזירן מיט זייערע רבנים: אַז ווען גורוויץ פעלדשער איז געשטאָרבן, זיינען נאָכגעגאַנגען און נאָכגעפאָרן די גאַנצע „פּאַזשאַרנע" מיט אירע פרייוויליקע פייערלעשער; אַז ער איז געווען שטאַרק ביזן לעצטן מאָמענט און פאַר זיינעם אַ שלום־עליכם האָט מען געציטערט; סאַלאָמאָן גרופּ איז געוואָרן רייך און קלייבט זיך אַריבער קיין ווילנע, ווייל ר׳האָט מורא פאַר אָשמענער עקסצעסן, און — אַז ער איז איינער פון די צוויי, וואָס האָט אַ באַדצימער און אַ טואַלעט מיט הייס וואַסער ביי זיך אין הויז; אַז ביי אונדז אין הויז, וואָס איז געשטאַנען ליידיק פאַר אַ ווײַלע נאָך פרומעלעס טויט, איז אַריינגעקומען אַ זון מיט אַן אַכסניה; אַז זינגער האַלט דעם קינעמאַטאָגראַף און האָט שוין דריי מאָל „אָנגעזעצט"; אַז עס זיינען פאַראַן דריי שולן — אַ העברעישע, אַ יידישע און אַן אָרטאָדאָקסישע (תלמוד־תורה).

ביי גאָלעמבן אין הויז, זאָגט מען אונדז, ריכט מען זיך שוין עטלעכע טעג, מען קאָכט, באַקט, וואַשט און סקראָביעט, און אַז אין גאַנץ אָשמענע דערוואַרט אונדז מיט אומגעדולד. מען האָט אונדז דאָרט גלייך געמאַכט פילן, אַז מיר זיינען ביי זיך אין דער היים.

שבת, 4טער סעפטעמבער

אַ ביסל שפּעטער בין איך אַרויס אויפן גאַס. אַרויסגייענדיק אויפן טראָטואַר הער איך ווי עמעצער רופט מיך: „אַרעלע, וואָס מאַכסטו?" איך קער זיך אום, עס שטייט אַ ייד מיט אַ לאַנגער באָרד. איך קוק אויף אים און דערקען אים:

„וואָס מאַכט איר, שמעון־דוד ?" --- „געוואָרן אַ שמש אין קלויז" „און אַ ביסל בראָנפן וועט איר נעמען ?", פרעג איך. „אויב דו וועסט נאָר געבן", איז דער ענט־פער". איך האָב אים געהייסן אַרויפקומען אַ ביסל שפּעטער.

מיר זיינען אַריינגעגאַנגען צו אונדז אין הויז. קאַרצמער, וועלכער איז אין מיין עלטער, איז געווען זייער צופרידן און מיך אַרומגעפירט אין הויז. איך בין דורכגעגאַנגען דעם הויף, דעם שטאַל און די קלייטן און די עטלעכע הייזקעלעך. עס איז דאָס זעלבע און — דאָך ניט דאָס זעלבע. איך בין אַריין צום ראַזירער, וועלכער איז ביי אונדז אין הויז, וווּ מיר האָבן געהאַט דאָס ווייך־געשעפט. האָב איך אַריינגעקוקט אין שרה לאה ניסנס קראָם. אַלץ הייסט אַ קראָם אין אָשמענע, ליידיקע פּאָליצעס, פּוסטע ווענט, זי זיצט מיט אַ גרויסע פּאַטשיילע אויפן קאָפּ און פּלייצע און וואַרט אויף אַ קונה. און אַז דער קונה קומט שוין אַריין, האָט זי סיי־ווי ניט וואָס ער וויל.

עס האָט זיך געוואָלט זען מער אָשמענער. גייענדיק שבת פון שול, האָב איך געזען חנה יענטע לערנער, דבורה, אביגדור אייזיק זיסקינדס פרוי, זייערע זין — חיים און שלום; קאַמינעצקי מיט זיין פרוי; איסער שיינבערג, זיינע זין ניסן און זאַמקע (אַן עלטערער זון, יעקב, אַ חדר־חבר, איז אַן אַדוואָקאַט און וווינט אין ווילנע). מיר געדענקען ניט נאָר די פּנימער, נאָר אפילו זייערע נעמען. אָט גייט נאָטיל דאַנישעווסקי, איך פרעג זיך וועגן מיין שווער און מיין שוואָגער יצחק לעווין. אָט גייט איצע זיסקאָוויץ, אָט גייט דער אַלטער פידלער, מאירקע זעלצער, דער אַמאָליקער קאָמעדיאַנט פון „קאָלדוניע", אָט גייט שמעון־בער — דער האָצ־מאַך פון דעם זעלבן ספּעקטאַקל; אָט איז חיים בעקער (איצע זיסקאָוויצס שוואָגער) און אָט זיינען מיר דערגאַנגען צו די קוריניעצקיס. אָפּגעגעסן, און מען גייט ווייטער. מען דאַרף צוגיין צו מיכלעצקין־גאָלעמבעס, עס דויערט אַ שעה צייט צוצוגיין די 2 בלאָקן. מען פרעגט זיך נאָך, וואָס מאַכט באָריס, אסתר, וואָלף, יצחק לעווין און אַנדערע ? וואָס מאַכט מירקע ? מיר מאַרשירן ווייטער און מען באַגלייט אונדז — פון רעכטס און פון לינקס, פון פאָרנט און פון הינטן. די גאַסן ווערן פול, עס איז שבת, די אָשמענער פילן זיך אַ ביסל מער יום־טובדיק, פאַרלייגנדיק די הענט אויף הינטן, שפּאַצירט מען אין גרופּעס אויף דער זשופּראַנער גאַס. מיר טרעפן לעקערס אַ טאָכטער און קלמן שפּירא.

די מעכאַניקעס שטעלן אונדז אָפּ, צי האָבן מיר געזען זייער זון און ברודער ? ליידער ניט. מיר האָבן זיך שוין ווי עס איז דערשלאָגן צו די גאָלעמבעס, געטראָפן אויך ברוכן, ער פאַרקויפט גאַזאָלין פאַר די אויטאָמאָבילן און אָמניבוסן. מיר זעען זיין פרוי אויך מיכליעצקיס מאַן. עס קומען אָן סאָניע מיט יוסף גאָלעמבאַ. ס'איז שוין מוצאי שבת. אַמאָל אין דער היים האָט מען ניט געוואָלט אָנצינדן קיין ליכט, כדי דעם שבת איינצוהאַלטן וואָס לענגער, איז מען געזעסן אין דער האַלבטונקלקייט און צוגעהערט זיך צו די מעשיות פון אידל ציזלינג, די פּאָגאָדעס, גורוויץ דער פעלדשער, טאַטע, מאַמע, ע"ה, סאָלאָדוכע און נאָך און נאָך. כ'דערמאָן מיך אַמאָל אין ווינטער— מיר זיינען ביי סאָניען און פרומלען אין צימער, דאָס איוועלע ברענט, די שיקסע האָט נאָר וואָס אַריינגעלייגט נאָך אַ שייטל האָלץ, עס ברענען די האָלעוועשקעס, און עס ווילט זיך עפּעס עס זאָל ברענען און ברענען,

אין צימער איז פינצטער און דער שיין פון דעם פּי־ער און פון די האָלעוועשקעס שפּיגלט אָפּ דאָס גאַנצע צימער. עס זיצן סאָניע, רבקה און הינדע קאַפּלאַן, סאָניע מיאַסניק, איך — און אַמאָל אויך וואָלף און אַנדערע, מען זינגט אומעטיקע רוסישע לידער — פול מיט ליבע, האָפענונג און יאוש. מען זינגט „יאַמטשיק, ניע גאַניי לאשאדיי". טאַקע וואָרעם איילן זיך, וואָס פאַרזאַמט מען? לעב, כל־זמן מען קען. עס איז עפּעס אַזוי טרויעריק און דאָך — געשמאַק און אָנגענעם. עס ווילט זיך פאַרלענגערן די צייט, עס ווילט זיך ניט הערן דעם „גוט־וואָך, גוט־יאָר". נאָך אַזוי פיל יאָרן — דער יונגער דור איז צעלאָפן זיך, ווער קיין פּאַלעסטינע, ווער קיין רוסלאַנד, און ווער קיין אַמעריקע, און די וועלכע זיינען יאָ געבליבן, האָבן אונטער דעם דרוק פון דער מלחמה און נאָך מלחמה־יאָרן פאַרלאָרן דעם גאַנצן חוש פון הומאָר, פון שמייכלען און לאַכן. און דעם נייעם דור, אים קען איך נישט.

די מומע באַשע היט אונדז אָפּ, עס קומען צו גיין ראַליע מיט איר מאַן, פאַליע מיט איר מיידעלע מירעלע. ראַליע איז זייער זיס, איר מאַן איז אַ לערער אין דער העברעיִשער שול. עס זיינען נאָך געקומען קעצעלע, פייגעלע, רחל באגאד (געווען אין רוסלאַנד 3 יאָר און איז צוריקגעקומען), אויך איז געקומען די פאַמיליע קורי־ניעצקי, יוסף יאַנקעלעוויץ און זלמן שיינבערג. שוין 18 יאָר זיך ניט געזען.

זונטיק, 5טער סעפּטעמבער

אונדזער מומע כאַשע איז אַ בריהטע. מיר זיינען צוגעגאַנגען צו די קריינאָ־וויצעס. טרויעריק איז געוואָרן ווען ראַליע האָט דערציילט פון דעם פאַרגאַנגענעם לעבן פון איר שוועסטער סאָניע (די יינגסטע), זי לעבט נעבן דער דייטשישער גרענעץ, און מיט דער הילף פון דינהן, וועלכער איז אַ הויפּט־קראַנקן־שוועסטער אין ארץ־ישראל, שטיצט מען זי.

היינט איז ערב ראש־השנה. צוזאַמען מיט סאָניען, געקומען מיט יוסף וועבער. מיר און סעלמאַ, גייען צוזאַמען מיט סאָניען צו שמואל גרופּ, אַן אַמאָליקער פריינד פון דער גאַנצער פאַמיליע זייערער. אַלע איילן זיך צו גיין אין שול. דער־ווייל איז אָנגעקומען מאָטל לאַסקאָוו (ער וווינט אין קיציעוויטשא), אויף ראש־השנה און יום־כיפור קומט ער קיין אָשמענע. חאָנע שניידער, דער גבאי פון בית־מדרש, האָט געבעטן, אַז איך זאָל אויך קומען דאַווענען אין בית־מדרש, ווייל מיין טאַטע ע"ה פלעגט אָפט דאָרט אויך דאַווענען. ער וועט מיר שוין געבן אַ שטאָט אין „מזרח". עס ווילט זיך דאָך ניט פאַרשווענכן דעם טאַטנס ע"ה נאָמען. האָב איך באַשלאָסן דעם ערשטן טאָג גיין אין שול און דעם צווייטן — אין בית־מדרש. גורוויץ דער פעלדשער האָט פאַר זיין טויט זייער פיל אויפגעטאָן פאַר דער שול. זייענדיק פאַר פיל יאָרן דער גבאי (די עלעקטרישע באַלייכטונג דאָרט האָט מיין טאַטע ע"ה איינגעפירט ווען ער איז געווען דער גבאי).

מאָנטיק, 6טער סעפּטעמבער

געקומען גאַנץ פרי אין שול. אָט איז געקומען סאָלאָדוכא דער פעלדשער, געשטעלט זיך דאַווענען נעבן מיר. אָט זיצט פּרץ כצס זון; מיכל דעם מאלערס זון;

אַט קומט אַריין אברהם סטרוגאַץ (זיין שטאָט איז נעבן אונדזערע), ער פרעגט מיך פראַגן וועגן אַמעריקאַנער לעבן, מיר גייען אַריין אין אַ דיסקוסיע און — מיט אַ מאָל: „יעמוד ר׳ אהרון בר׳ בנימין, מפטיר!". איך פיל זיך ווי אַ חתן, אַלע אויגן זיינען אויסגעשטעלט: אַט גייט דער אַמעריקאַנער! אין שול גיט מען נאָר פאַר דער שול, און אין בית־מדרש — אויך פאַר אַנדערע אַנשטאַלטן. ברוך גאָ־לעמבע גיט דעם פלאַן צו פאָטאָגראַפירן לאַנדסלייט. מיר האָבן זיך פאַרקירע־וועט אויף פאַפאַרעטשנע גאַס און פאָטאָגראַפירט אַלע יידן, מענער און פרויען — אַלע מיט מחזורים. שוין 18 יאָר ניט געזען אָט די סצענע. גייענדיק צוריק, זיינען מיר פאַרבייגעגאַנגען די ציזלינגס, אָפּגעשטעלט זיך און אַריין צו באַדאַנע שמואל חיימס; געזען חדש (דעם לערער), וועלכער איז שוין געווען זייער בלינד, און נאָך אַנדערע און אָפּגעשטעלט זיך ביי די קורענעצקעס, פון דאָרטן ווידער אויף טיי צו פייגל פּערסקי, פרומילס שוועסטער. נאָכן דאַוונען נעמט מיך יוסף אַהיים.

דינסטיק, 7טער סעפּטעמבער

מיר זיינען אין בית־המדרש, מיר שטייען נעבן נאַטיל דאַנישעווסקין, ער פרעגט זיך אויף מיין שוואָגער אייב לעווין און אויף מיין שווער בערל יאָסל ביי־ראַך. איך קריג ווידער מפטיר. איך הייס מאַכן „מי שבירכס" דעם בית־מדרש, די העברעישע און די יידישע שולן, די תלמוד־תורה, דעם בית־יתומים, „גמילת־חסד" און „לינת־הצדק". מער אַנשטאַלטן זיינען ניטאָ. איך גיב ח״י גילדן פאַר יעדער אינסטיטוציע. געזען ביים דאַוונען די מעכאַניצקיס, פּרץ כץ, אַלטער בע־קער, סאַלאָמאָן גרופּ, נאַטל טאַבעריסקי, חיימל בעקער סאַלאָמאָן מיאַסניק א״אַ. נאָך מיטאָג גייען מיר צו ציפּעס אַלגעטשושקעס אַ טאָכטער. מיר גייען פון דאָרטן צו אברהם אליאַנסקי — דער פּאַוויאַזער, אַמאָליקער גוטער פריינד צו דער בייראַך־פאַמיליע. פון דאָרטן שטעלן מיר זיך אָפּ ביי די זיסקאַנדס און מעו רופט שנעל צוזאַמען די גאַנצע פאַמיליע. מיר האָבן נאָך געהאַט אַ וויזיט ביי ראַליען אויף „לאַטקעס".

מיטוואָך, 8טער סעפּטעמבער

היינט איז צום־גדליה. מיר מאַכן אַ וויזיט אויפן בית־עולם. אָפּגעגעבן כבוד די טויטע אויפן בית־עולם, דערוואַרטן אונדז שוין אַ מחנה אָרעמעלייט. צוגע־רופן שמעון־דודן, וועלכער מאַכט הזכרות און געהייסן מאַכן אַן „אל מלא רחמים" פאַר יעדן באַזונדער. געגאַנגען באַטראַכטן אַנדערע קברים, צווישן זיי פון ר׳ נתן לעווין. מען דאַרף זיי אָפּגעבן דעם לעצטן כבוד. די בעטלער האַלטן אויג אויף מיר זיי האָבן מורא, איך זאָל זיי ניט איבערלאָזן. מען האָט מיר געגעבן אַן עצה, איבער־צוגעבן דאָס געלט צו איינעם — ער זאָל צעטיילן צווישן די איבעריקע. אַזוי האָב איך געטאָן. און זאָלן נאָך מקוים ווערן די ברכות, וואָס זיי האָבן אונדז מיטגעגעבן.

דאָנערשטיק, 9טער סעפּטעמבער

היינט איז אַ גרויסער מאַרק — דאַרף מען אַרויסגיין און פאָטאָגראַפירן. שוין לאַנג אַזעלכעס ניט געזען. אַ גרויסער טייל פון אָשמענער יונגוואַרג פאַרנעמט זיך

מיט האַנדל, מען וואַרט אַ גאַנצע וואָך אויפן מאַרק. אַנדערע בעלי־בתים גייען אַרויס איינקויפן פאַר די וואָך־באַדערפעניש. אַט גייט טאַקע סאַלאַדוכע דער פעלדשער מיט אַ גאַנדז אונטערן אָרעם. איך פאָטאָגראַפיר אים. אַט גייט קוציע־וויצקי דער שניידער, שטעלט זיך אָפּ ביי אַ וואָגן און טאַפּט אַ הון. קוריניעצקי טראָגט אַ זאַק תבואה אויף דער פּלייצע. די קאָנקורענץ איז גרויס. ער האָט מורא, אַז מען זאָל אים ניט אויסכאַפּן, שלעפּט ער עס שנעל צו זיך אין הויז. ביי איתמר שיינבערג אין קראָם שטייען אַ סך פּויערטעס און מען דינגט זיך. קיין וויזיטן זיינען היינט ניטאָ — אין אַ מאַרק־טאָג זיינען אַלע פאַרנומען. אין אָונט פאָר איך אַליין קיין סמאַרגאָן, ווייל סעלמאַ איז זייער מיד, מען פאָרט מיט אָמני־בוסן. איך קום ווידער קיין אָשמענע — 10 אַ זייגער האָב איך אַ צוזאַמענטרעף מיט דער יידישער שול, פאַר וועמען די אָשמענער האָבן געשיקט 25 דאָלאַר. זיי האָבן געבעטן, איך זאָל זיי אָפּגעבן אַ באַריכט, דאַרף מען זייער פאַרלאַנג דערפילן. 10 אַ זייגער קומט חיימל בעקער, אַן אַמאָליקער בונדיסט, און היינט זייער טיכטיק אין דער יידישער שול. די געביידע געפינט זיך אויף באַרונער גאַס. די איבעריקע באַאַמטע באַגעגענען אונדז. זיי זיינען: מאָטל סאַלאַדוכע און יודל רעזניק. זייער אויפגאַבע איז צו זען, אַז ווען די קינדער ענדיקן די שול (צו 14 יאָר) זאָלן זיי זיך נעמען צו אַ פאַך. עס ווערט דאָרט אַלץ געלערנט אין יידיש. עס האָט מיר זייער הנאה געטאָן, זעענדיק ווי קינדער פון אָרעמע עלטערן לערנען פאַרשידענע לימודים. איך האָב זיך דאָרט פאַרזאַמט צוויי שעה. שפּעטער בין איך און מייציק, מיין שטענ־דיקער באַגלייטער, אַוועקגעפאָרן צו דוד בעקער אין הייפל, דורכגערעדט זיך מיט דודן, מערלען, שייען און אַוועקגעפאָרן צוריק אַהיים. די אַמעריקאַנער האָבן געשיקט די פאַר דאָלאַר האָט מען דאָ איזוואָשציקעס, אויטאָמאָבילן פאַר פראַקט, עלטערן גיבן אויס זייערע טעכטער, אַ ביסל נדן גיט מען גלייך, און אַ ביסל — זאָגט מען צו. קומען צו אונדז מענטשן און פרעגן זיך נאָך אויף שוועסטער, ברידער און קרובים פון וועלכע זיי האָבן שוין לאַנג ניט געהערט. ביינאַכט זיינען מיר געווען איינגעלאַדן צו די ציזלינגס. אַלע דריי שוועסטער האָבן זיך זייער ווייניק געענדערט, זיי האַלטן אַ שפּייז־קרעמל.

שבת, 11טער סעפּטעמבער

מיר האָבן היינט אַ צוזאַמענטרעף מיט די „אַפּיסערס" פון בית־יתומים. עס וואַרטן אויף אונדז קלמן שרירא, חנה שניידער און עס קומט סאַלאַדוכע דער פעלדשער. מען גיט מיר איבער אַ באַריכט און איך פאַרשרייב אַלץ. אַמעריקע שיקט 100 דאָלאַר מאָנאַטלעך (עס קאָסט 150 דאָלאַר — דאָס איבעריקע זאַמלט מען). גייט טאַקע אַרום קלמן שרירא איבער די קראָמען און הייזער און אחינו בני ישראל העלפן אַרויס. 3 אַ זייגער האָבן מיר זיך צו טרעפן מיט סענדער פּאָטאַשניק, אויך זיין ברודער איז געקומען מיט זיין פרוי, פאַרברענגט מען ביי אַ גלעזל טיי.

זונטיק, 12טער סעפּטעמבער

היינט פרי גייען מיר צו דער תרבות־שול, דאָס איז די צווייטע שול, וווּ מען לערנט אַלץ אין העברעיש (אַחוץ דער פּוילישער שפּראַך). צוויי פון די לערער

זיינען: פאַליע גערשאַטער (ראַליעס מאַן) און דער צווייטער — נחמיה פּערסקי. דאָ לערנען זיך שוין באַלעבאַטישע קינדער, איז טאַקע ניט קיין ווונדער, אַז די מערסטע יינגלעך און מיידלעך אין אַשמענע רעדן העברעיש. איך האָב זיך צוגע־הערט צו עטלעכע לעקציעס. יוסף גאַלעמבאַ, וועלכער איז דער טוער פון „תרבות", נאַטירלעך נאָר אַ כבוד־אַמט, האָט זייער אַ סך ענערגיע און צייט אָפּגעגעבן צו מאַכן עס פאַר אַ שול, מיט וועלכער מיר יידן קענען זיך ניט שעמען. די לערער נאַטירלעך טוען אויך אַ סך, זייער געהאַלט איז קליין. עס זיינען דאָ 7 לערער. איך האָב זיך צוגעהערט צו די לעקציעס. אין אָוונט זיינען מיר איינגעלאַדן צו סאָניע מיאַסניק. עס איז גוט צו זיין אַ גאַסט. פון זיי זיינען מיר אַריין צו די מיליקאָווסקיס און טרעפן דאָרט עלטשיק קאַמען. ער האָט זיך זייער געענדערט, אָבער נאָך תמיד פריילעך.

מאָנטיק, 13טער סעפּטעמבער

עס ווערט נעענטער צום אָפּפאָרן. מיר האָבן נאָך צוויי וויזיטן צו באַזוכן. 4 אַ זייגער נאָך מיטאָג גייען מיר צו סטרוגאַצן, מיר נעמען אַ דראָזשקע צוזאַמען מיט יוסף און מאירקען. מען דערוואַרט מאַדאַם סטרוגאַץ, זי דאַרף אָנקומען פון ווילנע — זומער וווינען זיי אין הייפּל, עס איז אַ גוטע דאַטשע, ווינטער — אין אַשמענע. ער פירט אונדז באַווייזן זיין גאָרטן. עס קומט אָן סאָניע, זיין פרוי און זון, מיט זייער אויטאָמאָביל פון ווילנע.

דינסטיק, 14טער סעפּטעמבער

היינט איז ערב יום־כיפּור, און ווער געדענקט ניט אָט דעם טאָג אין אַ קליין שטעטל אויף יענער זייט ים. איך בין שוין טאַקע 18 יאָר אַוועק פון אָט דער אַטמאָספער, אָבער עס איז גענוג אויפצושטייז אין דער פרי, און מען דערמאָנט זיך גלייך ווו מען איז. אַ האָן קרייט, דאָרט שטייט ראובן און שלאָגט „כפּרות". אָרעמעלייט קומען — היינט איז אַ טאָג פון צדקה, נדבות, אויסלייז־געלט. אין גאַס איז שטיל. איידער מיר גייען אַרויס, זאָגט מיר מיין מאַמע, אַז איך זאָל קומען אַהיים 12 אַ זייגער, מען עסט היינט פרי. מיר גייען אַרויף צו צביה שמואלזאָן — זי איז דאָ מיט אַ טאָכטער — מען קלייבט זיך קיין פּאַלעסטינע. זי איז געווען אַ גוטע פריינדין פון מיין שוויגער, ווייל דערפאַר פלעגט זי אָפּגעבן איר אַ וויזיט. מיר שטעלן זיך אָפּ ביי שמואל לערנער. איך דערמאָן זיך ווי אונדזער טאַטע ע"ה פלעגט בענטשן די קינדער פאַרן גיין אין שול, עס פלעגט אָנפאַלן אַ שרעק, אַ פּחד, מען פלעגט ציטערן פאַר דער טויטער שטילקייט, עס איז דער יום־הדין. מיט שווערע געדאַנקען קומט מען אָן אין בית־מדרש. גרויסע ווייסע ליכט ברענען איבערן גאַנצן בית־מדרש. ווו איז אַרקאַדיע אַבעלאָוויץ, מאיר קאָזלאָווסקי, בנימין באַ־ראָווסקי, גורוויץ דער פעלדשער די באַגאַדעס, זעליג גאָלוב, דער אַלטער באַ־גאַד, אידל ציזלינג, מנשה שמואלזאָן און נאָך און נאָך. יונגע, נייע אויפגעקומענע, האָבן פאַרנומען זייערע פּלעצער. וועלן זיי גיין אין זייערע דרכים? חאָנע שניידער קומט צו צום עמוד. ער הוסט זיך אויס, כראַקעט צו אַ ביסל, עפנט דעם גרויסן

מחזור. ער איז פאַרטיק. איתמר שיינבערג איז מען מכבד מיטן אַרויסנעמען ד תורה. ער הייבט אָן כל־נדרי, דער עולם העלפט אים אונטער. דוכט זיך גאַר קיינע ווערטער, אָבער וואָס פאַראַ שטאַרקע באַדייטונג פאַר די אָנוועזנדיקע.

מיטוואָך, 15טער סעפּטעמבער

היינט איז יום־כיפור, קיינע באַזוכן. אויפן שול־הויף גייען אַרום יונגע באַ־לעבעסלעך מיט די טליתים און שמועסן. עס אָרגאַניזירן זיך קיפקעלעך. זיי האָבן שוין צופיל געדאַווענט, כל־נדרי איז שוין אָפּגעזאָגט, על־חטא האָט מען שוין געשלאָגן.

אָשמענע פּראָגרעסירט: מען האָט שוין אינסטאַלירט אַ ווענטלאַטאָר, אָבער עס איז אינעווייניק גאַנץ הייס. גייט מען אַרויס שעפּן אַ ביסל פרישע לופט. שפּעטער קומען אַהיים רבקה דעאול (רבקה קאַרפּ) מיט איר 14־יאָריקער טאָכטער. עס ווערט פינצטערלעך, מען דאַרף גיין צוריק אין שול. מיכל דער מלמד דאַוונט מנחה. איך דערמאָן זיך, אַז דער מפטיר־יונה פלעגט שטענדיק געהערן צו שלמה באגאד. קריגט ער עס איצט אויך אין מאָסקווע, אין סאָוויעט־רוסלאַנד? מען הייבט שוין אָן נעילה. עס דאַוונט שוין אַ בעסערער בעל־תפילה. ער ענדיקט, מען בלאָזט שופר — „לשנה הבאה בירושלים״.

מען קומט צו אונדז, אָבער ווער האָט צייט, מיר הייבן זיך אָן צו פּאַקן — מיר פאָרן אָפּ מאָרגן פרי. אונדזער פּאַקן ווערט אַלע ווילע איבערגעריסן פון באַ־קאַנטע, וועלכע קומען זאָגן אונדז אַ „זייי־געזונט״. מיר פאַרברענגען ביז שפּעט אין אָוונט.

דאָנערשטיק, 16טער סעפּטעמבער

ווי עס לויפט די צייט! שוין באַשטעלט די שיף, געקראָגן אַ פּאַס, אַראַנזשירט דאָס געשעפט, מען זאָל קענען רואיק אַוועקפאָרן. עס איז גוט צו האָבן אַזוי פיל גוטע פריינד. עס איז טאַקע פריילעך אויפן האַרצן, מען געזעגנט זיך מיט זיי, דוכט זיך נאָך אַ סך מענטשן ניט געזען, אפשר צו ווייניק אין הויז געשטאַנען, ניט גענוג זיך דורכגערעדט מיט אַלעמען.

10 אַ זייגער זיינען מיר אין ווילנע. עס באַגעגענען אונדז סעלמאַס מומע און פעטער. מיר פאָרן אַריין אין האָטעל „איראָפּאַ״. עס קומען צו גיין שפּעטער ראָזאַ באַראָווסקי (ישראלס טאָכטער). מיר גייען עסן מיטאָג אַלע צוזאַמען, ביי נאַכט פאָרן מיר אָפּ קיין וואַרשע. אין וואַרשע באַזוכן מיר יעקב שיינבערג (שווערלעך צו דערקענען), אויך מיך האָט ער ניט אַזוי לייכט דערקענט. מיר פאָרן ווייטער. אָפּגעשטעלט זיך ביי די שמידס, רחל שמידס שוועסטער, און מיר פאָרן ווייטער, דאָס מאָל — צו בנימין גאָלוב. ער איז אָבער ניט געווען אין הויז, מיר דערוואַרטן ראָזאַן, גערופן זי דורכן טעלעפאָן, צוגעזאָגט קומען 7 אַ זייגער. מיר זיצן ווי אויף שפּילקעס. עס קומען אַריין איר שוואָגער, די שוויגער און סתם שכנים, אַ שכנה האָט אַריינגעבראַכט אַ גראַמאָפאָן... אָבער שוין איינמאָל אַ קאַטאַרינקע, אָנגע־שטעלט אַ הייזעריקע פּליטע, און אַ חזן האָט אָנגעהויבן צו קרייען.

פונקט איז אָנגעקומען בנימין, אַלע זיינען געווען צופרידן וואָס מען האָט ניט געוואַרט אומזיסט, און ער האָט אונדז באַגלייט צום צוג. אויפן וועג האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט ביי בערמאַנען, סאַניע לערנערס אַ מומע. צום צוג זיינען געקומען ראובן שפּירא, שלמהקע פּערסקי, ראָזאַ באַראָווסקי מיטן ברודער און אויך פאַניע שרירא. ראָזע מיטן ברודער און אַלטע מיטן מאַן זיינען מיטגעפאָרן, עס קומט יעקב שיינעברג.

פרייטיק, 17טער סעפּטעמבער

מיר זיינען אָנגעקומען קיין וואַרשע 7 אין דער פרי. סעלמאָס מומע ריבל מיט איר מאַן אהרון קומען אונדז ווידער באַגעגענען, מיר פאָרן צום האָטעל „אָנגעלסקי״. מיר פאָרן אָפּ פון וואַרשע 3 בייטאָג און קומען אָן קיין גדיניע 10 אין אָוונט.

שבת, 18טער סעפּטעמבער

אויף דער שיף „בריטאַניאַ״. מיר פאָרן 3 און אַ האַלבן טאָג. דאָ אויף דער שיף הערט מען אַ סך רוסיש רעדן, 90 פּראָצענט פון די פּאַסאַזשירן זיינען פון אחינו בני ישראל, אָבער זיי ווייזן דאָס ניט אַרויס. מיר האָבן אויך גערעדט אַ ביסל רוסיש און אָפּגעפרישט אונדזער אַמאָליק לשון.

זונטיק 19טער סעפּטעמבער

אָנגעקומען קיין קאָפּענהאַגן, זיך אָפּגעשטעלט אויף דריי שעה. מיר שטעלן זיך אָפּ נעבן דער ייִדישער סינאַגאָגע, דער שמש ווייזט אונדז די שול. 5000 ייִדן אין קאָפּענהאַגן, ער באַווייזט די סוכה. אַ ייִד שטייט אין פענצטער און שאָקלט אַ לולב מיט אַן אתרוג אין האַנט. דענעמאַרק, קאָפּענהאַגן און ייִדן. מיר זיינען צוריק אויף דער שיף.

מיטוואָך 22סטער סעפּטעמבער

מיר קומען אָן אין האַוור, פראַנקרייך, דאָ דאַרפן מיר נעמען די שיף „נאָרמאַנ־דיאַ״, וועלכע דאַרף אָפּגיין היינט ביי טאָג, מיר געפינען אָבער אויס אַז עפּעס איז קאַליע געוואָרן און אַז זי גייט ניט אַן פאַר שבת.

שבת, 25סטער סעפּטעמבער

אין האָטעל באַגעגענען מיר צוויי ייִדישע עלטערע פּרויען, וועלכע פאָרן קיין ניו־יאָרק זיך זען מיט זייערע קינדער. זיי זיינען הילפלאָז צוליב דער שפּראַך. מיר זאָגן זיי צו אַרויסצוהעלפן און מיר נעמען זיי טאַקע אונטער אונדזער שוץ. מיר פאָרן אָפּ צוזאַמען צום פּאָרט. 3 אַ זייגער גייט אָפּ די שיף און קומט צומאָרגנס קיין ניו־יאָרק.

י. בערקמאַן / תל מונד

מיין שולד

זכרונות, זכרונות פון חרובע היימען,
פון לעבן פאַרשווונדן אויף וואָגל פון וועגן,
אין שלאָפּלאָזע נעכט טויכן אויפעט אינאיינעם
מיט גליאיקער שולד וואָס פאַרפלייצט אַלע ברעגן.

ווער ווייסט וויפל טרערן איך האָב שוין פאַרגאָסן
פון איר כאָטש איין שטויבעלע נאָר אָפּצוואַשן.
פון רחמים דער קוואַל, אָ, פאַר מיר איז געשלאָסן —
מיין שולד שטאַרצט אַרויסעט פון חורבות און אַשן...

פון חורבות און אַש פון מיין שטעטל פאַרוויסטן,
ווו יידישער נוסח דעם צלם ס׳פאַרשאָטנט,
פון טלית צעפליקטן, אין געטאָ, אין מיסט און
פון קינדערשן שיכל, כמעט ניט געטראָטן...

ווי ביליק, אַמאָל, כ׳האָב באַטראַכט אייער דויער,
אי טאַטעס און מאַמעס צו נעכטנס געבונדן,
מיט פרייד כ׳האָב געשטעלט זיך פון יענער זייט טויער
און טראָציק פאַרזען — איך פאַרטאָפּל אייך, וווּנדן.

עס האָבן געלאָקט מיך באַזוניקטע רוימען,
חלומות פון פרייהייט מיך האָב פאַרשוואָרן;
פון שולהויף צעבראָכן איך האָב אַלע צוימען,
אָן ווי זיך צעשיידט מיט דער אַלטער גמרא...

פאַראַקערט מיין בייט כ׳האָב אין וועלטלעכע ספרים,
און פרץ אין יידיש מיין בלוט האָט פאַרזאָדן;
געגלויבט, אַז פאַרוואַקסן עס וועלן די קברים
ווען רויטער פרימאָרגן ט׳באַהעלן דעם באָדן...

און היינט, ווען שוין צענדליקער פרילינגס עס זיינען
פון מיר אָפּגעפאַלן — פאַרוויאַנעטע בלעטער —
פאַרנעם איך פון גריבער נאָר קולות וואָס טענהען —
געקנסט האָסט אַ לעבן פאַר פרעמדע גאָר געטער...

אין דיר בענקט ביז היינט למנצח בנגינות
פון שבת־פּאַרנאַכטן אין קלויזן צעזונגען;
און נאָס ווערט דיין אויג פונעם ניגון פון קינות,
פון חסידישן וואָלאַך דיין האַרץ ווערט צעשפּרונגען.

„איז וואָס, זאָג, געטאָן האָסט פאַר זכר פון עדה,
וואָס האָט דיר אַ פּנים געגעבן, געשטאַלטיקט,
שוין איצט נאָכן פירן זיי צו דער עקדה
נ׳אַפילו דער שאָטן פון זיי איז פאַרגוואַלדיקט?...

ווו איז די מציבה וואָס דו׳סט אויסגעשמידט אונדז
אויף דורות צו לאָזן אונדז טיף אין זכרון?
באַזינט ניט דער אומקום די גרין־גרינע בליטן
בלייבסטו אָפּגעשמדט — אַ פאַרטריקנטער דאָרן!"

איך ליג איינגעדרייט, ווי כ׳וואָלט ליגן אַ הוילער
אין עדה באַטליתטע יידן, אין מיטן,
און שטום. כאָטש אַ כליפּע אין בלוטן זיך קוילערט,
ווי עמיץ פון מויל וואָלט מיין צונג אויסגעשניטן...

אזוי ווייזט שוין אויס...

אַזוי ווייזט שוין אויס ווען מיר נאָכגיין יאָר־ אויס און יאָר־איין
אַ קלעמונג וואָס נעכטיקט אין מיר באַלד אַ גאַנצן שוין דור,
אַ קלעמונג וואָס פינצטערט געהיים אויך אין לוסטיקן היינט
און ווישט אָפּ אַ לעצטן אויך שמייכל פון מיין גרויער וואָר.

עס טרעפט גאָר ניט זעלטן איך שפּאַן מיט אַ הייטערדיק אויג,
פאַרבליפט ווי אַ מאָלער אַ יונגער אין פאַרביקן רוים,
ווי פלוצלינג, אָ, מאַמע, כ׳דערזע ווי דיין רוקן זיך בויגט,
אַ בעזעם אין האַנט, אינעם געטאָ, באַוועגן זיך קוים...

כ׳בלייב שטיין. אַן אַננאָמענדיק ווייי שפּיזלט דורך מיין געמיט,
מיין לייב ווערט צעקוועטשט, ווי אין קלעם פון אַ שטאָלענער שפּין;
כ׳שטום אויס אַ געשריי, וואָס די זיילן פון יועלט ער צעשיט
און טרייסלט דעם כסא־הכבוד פון דיר, אלוהים...

אַ וויי, פונקט ווי טיטוסעס יתוש, אַן אויפהער ער נאָגט
אין בלוטן, געביין, אין געהירן בייטאָג און ביינאַכט,
דער ווייי פונעם זיכער וואָס טשאַטעט אויף יעטוועדן ראָג
אַנטקעגן דיין זינדיקן זון וואָס ט׳פאַרלאָרן דיין שליאַך.

דער זיכער, אַז ער האָט געגנוג ניט דיין כבוד געשוינט,
געלאָפן פון טויט, אַן דיין ברכה, פון פלאַמיקן רויך,
כאָטש דאָס איז מיסתמא געווען דיין טרייסט און דיין טרוים —
אַ קדיש וועט בלייבן נאָך דיר און אַ יאָרצייט־ליכט אויך.

נאָר איך, ווי אין חיבוט־הקבר, באַגומען פון גרויל,
כסדר איך טראָג אויס די לאַסט פון פאַרפאַלן געמיט —
ניט איך האָב געבראַכט דיר צו קבורת־ישראל, מיין קרוין,
איך האָב ניט געהאַלדזט דיך, געטרייע, אין בלוטיקן שניט...

מיין צער

דערציילן פון מיין טאַטן — וואַש איך קודם מיינע הענט,
איך אייל זיך אָפּגיסן פון מיין געדאַנק דאָס נעגל־וואַסער,
אַ זודיק־הייסע טרער, צוגלייך אַ פייער וואָלט געברענט,
מיין וואָכעדיקע אויג שטימט אָן יום־כּיפּורדיק, עס כשרט.

איך זע ביז היינט נאָך זיינע פינגער פון אַ פידל־ווירטואָז,
זיין הויך־געוועלבטן שטערן אַן עמבלעם פון טיפער תורה,
די לויטערקייט פון זיין געזיכט צעשפּילט אין בלאַסן ראָז,
אין טיף־פאַרבענקטן בליק אַ תּפילה צו דעם בורא...

ווער איינשטיין רואיק, טאַטע, האָט געקענט אין דיין געצעלט
ווען ס׳האָט פאַרהילכט אַ פּלוגתא אים פון רבא און אביי?
און ווען דערגרונטעוועט דעם עיקר האָסט און ס׳ט זיך צעהעלט
דיין אומרו מיט אַ קרעכץ וואָס היילט, איז מחיה?...

כ׳געדענק די טיפע זאָרג וואָס האָט באַהערשט דיין אויג —
ניט זיין, חלילה, פון די זין דיינע ווער שפּינען זאָל דעם פאָדעם,
דיין גאַנצע מי נאָר אויסגעדראָשן שטרוי אַ סטויג?
די קערנער ניט געפאַלן זיינען אויף דיין יידישלעכן באָדן...

כ׳געדענק דיין זאָג ביים לייגן זיך אין בעט, דיין קול געקוועלט
פון וויי, ווי אויסגעפּילט דו וואָלסט דו שליסט דאָ דיינע יאָרן,
„אַבי איך האָב געמיינט נאָך עפּעס אויפטאָן אויף דער וועלט"
ווען אויפטאָן האָט געמיינט פאַרטיפן זיך אין דער גמרא.

אַ לעבן לאַנג איך קלאָג, בסתר שלאָג איך זיך על־חטא,
און קען פון אייגן שולד, פון זיך אַליין כ׳קען ניט אַנטרינען,
וואָס כ׳האָב געשיידט זיך באַ דיין לעבן פון דיין קראַנקן בעט.
כאָטש כ׳האָב געלעבט אַפילו דאַן אין אָפּשיין פון דיין שכינה.

און פּונקט ווי דיך ט׳אין אַלע דיינע טראַכטונגען באַגלייט,
פון פריען טאָג ביז שפּעטער נאַכט, דער שם הוויה,
אַזוי נאָך גייט מיר נאָך אַפילו אין דער גרעסטער פרייד
דער צער, וואָס כ׳האָב געריסן קריעה ניט אין דיין לוויה...

30.12.64

אבא קובנר / קבוץ עין החורש

הדמעה השלישית

אבא קובנר — משורר ולוחם; נולד ב־14.3.1918. היה בין מפקדי גיטו וילנה וארגן את המרד המזויין שם. לאחר מכן היה ממארגני „הבריחה". הגיע ארצה ב־1945, נתפס ונאסר ע"י הבולשת הבריטית. במלחמת השחרור התגייס לחטיבת „גבעתי". מאז עלייתו לארץ חבר קבוץ עין־החורש.

א.

אמי, יעלה זכרונה, ברכתני לדרך
בעמדי עם שחר ממצמץ על הסף.
כך עמדה מדי בוקר. היא צותני לקום
וללכת. ונתנה ילקוטי על הגב.
ובעודני כורך את ספרי, את פתי
היא מורחת בשמן, לשעה שארעב.
פתי פתי! חרף כל תפילותי הגדולות
עם הפת יצאתי, אל הפת אני שב.
תפילותי בחשאי נשאוני לעבר
המחוז האחר, מעורטל ונכסף
למקום שאליו באים ברוב דעת
ושבים, לעת כלות הרעב.
שלכת שנים. הנה זה הבית —
הנער חוזר, ילקוטו על הגב.

ב.

לא ידעה האם את בנה
עד קראו הקול
לא ברכה את בנה האם
בקומו לפול
היא נשאה אליו ידיה
ואטם אזנו
השכוחה על אם הדרך
זאת אמו.

ג.

הנה באנו אמי לקץ הנדודים,
גם את גם אני עתה בני חורין.
את הגעת למקום משם אין חוזרים.
אני עד לכאן — ומכאן אין יוצאים.
ושנינו, אמי, נתפלל כאחד
שלא ישרף העולם בדמעה שהותרת.

(מתוך ספר השירים „מכל האהבות",
הוצ. ספרית פועלים)

צבי חדש / רמת־גן

עירי

לך שושלת יוחסין מקדמת דנה,
בתוכך שכן ר׳ מרדכל׳ה הרב.
ואד״ם הכהן גדול משוררי ההשכלה,
אותך הוא אוה למושב.

בית המדרש ובתי הכנסת,
בתי האולפנה ובית היתומים.
בתי עקד הספרים הגמילות החסד,
את שמך פארו באותם הימים.

זכור אזכרכי במלוא זהרך,
את הדר טבעך ותכול שמיך.
איכה נפלת שדודה? איך?
על אבות ובנים וטפיך.

ארור הקלגס שעל ההדק לחץ,
ארור הרובה שאת הכדור שלח,
ארור הכדור שאת הראש מחץ,
ואת הגוף המעונה לשנים פלח.

ולזה הגרמן חית הטרף,
שבידו המאכלת לשחוט ולהמית.
לא אתא המלאך להגיד לו, הרף!
„הרפה מהקרבן וזרוק החנית״.

נתענה ביוב׳ צום ותענית
על אלה שהלכו לבלי שוב, לתמיד!
נספידם ונזכירם אנחנו השארית,
את האב, האם, האח והעמית
שענגם ההוה והמר להם העתיד —
עמוקה החבורה — לעולם לא תגליד.

העניע זיגער-סווירסקי / **תל-אביב**

מיין שטעטעלע

איך האָב געוווינט אויף דער קרומער גאַס, ד. ה. — אונטער דער באָד, ווי מען האָט עס גערופן, דאָרט האָבן אויך געוווינט דער מגיד, אַ פערד־הענדלער, אַ קצב און אַ הענדלער פון טאַנדעט־זאַכן — אַלע מיט שיינע און גרויסע פאַמי־ליעס. די גאַנצע וואָך האָט יעדער אויף זיין שטייגער שווער געאַרבעט. נאָר פריי־טיק נאָך מיטאָג האָט זיך שוין געפילט דער שבת אין גאַס, יעדער איז שוין גע־פאָרן פון גאַס אַהיים, אויסגעשפּאַנט זיך פון דעם וואָכעדיקן יאָך, די קינדער זיינען אַרויס אין דרויסן אָפּגעוואַשענע, אָנגעטאָענע אין די שבתדיקער קליידער.

פרייטיק צו נאַכט: אין אַלע הייזער ברענען די שבתדיקע ליכט, די מענער שבתדיק אָנגעטאָן מיט די קינדער פאַר די הענט גייען אין שול אַריין, די ווייבער נאָך ליכט־בענטשן זיצן נעבן איינע פון די הייזער אויף אַ הויפן קלעצער, צוגע־גרייט צום אונטערבויען די שטוב, וואָס האַלט ביים איינפאַלן. זיי כאַפּן דערוויל אַ שמועס, וועגן אַן עלטער מיידל, וואָס דאַרף חתונה האָבן, און עס מאַכט זיך ניט קיין שידוך; פון איינע, וואָס האָט צו יונג חתונה געהאַט; וועגן דעם, וואָס די שכנה קאָכט און ווי איינע לעבט מיטן מאַן. זיי וואָלטן נאָך לאַנג געזעסן און געשמועסט, ווען ניט די אָנקומענדע מענער האָבן זיי גערופן אַהיים.

שבת: זומער אין דער פרי נעמען זיך די יידן פון שטעטל גיין אויף פרישע לופט אויף די לאָנקעס. די לאָנקע האָט געהערט צום קריסט בורקאָווסקי, וועלכער האָט געהאַט אַ הייפל אויפן יועג צו יאַגיעלאָווסצי־זנער וואַלד, דאָ איז ריכטיק געווען אַ גוטער אָפּרו. דער גוטער ריח פון די מאַי־ביימער. די לאָנקע איז געווען באַזעצט מיט הויכע סאָסנע־ביימער, און נידעריקע ווערבע־קוסטעס. עטוואָס ווייטער איז געווען אַ סאַזשעלקע מיט וואַסער, ווו ס'האָבן זיך געהאָדעוועט זשאַבעס. געגנדז פלעגן דאָרט אַרום שווימען, פאַסטעכער פלעגן זייערע סטאַדעס דאָרט אָנ־טרינקען. ווינטער האָט דאָס וואַסערל געדינט צו גליטשן זיך.

אַ ביסל ווייטער איז געווען דער פוילישער מאָגילניק; נאָך ווייטער אונטערן באַרג אַ וואַלד, ווו מען פלעגט גיין רייסן ניס, פּאָזשיאָמקעס, יאַגאָדעס, שוועמלעך, אָדער סתם שפּאַצירן אויף פרישע לופט. מיר פלעגן דאָרט אויך פירן די אסיפות פון „החלוץ" און „השומר הצעיר".

אויף סאַדאָווע גאַס איז געווען דער בית־יתומים, ווו קלמן שרירא איז געווען דער פאַרוואַלטער. נעבן בית־יתומים איז געווען די רעליגיעזע „יבנה־שולע נאָר פאַר יינגלעך; אַ ביסל ווייטער אויף דער זעלבער גאַס איז געווען די „תרבות"־שולע, אונטער דער לייטונג פון חדש ז"ל, ער איז געווען מיט לייב און לעבן אי־בערגעגעבן פאַר דער שולע די לערער זיינען געווען: ה' מיכאל פעלעד (קוצעוויצקי) לעוו, פּערסקי, דער לערער באַקשט (תנ"ך) און נאָך אַנדערע.

עס זענען אויך געווען קורסן פאַר עברית, אָן באַצאָלט, וועלכע זענען אָנגעפירט געוואָרן דורך נישט־קוואַליפיצירטע לערער, נאָר דורך די געוועזענע שילער פון גימנאַזיע: חיים וואַקס און די צוויי אָלשאַנער ברידער — דאָלינסקי אהרון און בנימין.

כמעט אין יעדער גאַס איז געווען אַ שול צום דאַווענען; אויף סאַדאָווע גאַס — דאָס שוסטערשע קלייזל; אַ ביסל ווייטער — די שנײַדערשע שול, און אויפן שול־הויף — די שיינע גרויסע שול, וואָס מיט איר פּראַכט און שיינקייט האָט זי פאַרלויכטן דאָס שטעטל. אין אָשמענע האָט זיך אויך געפונען אַ גרויסע ישיבה, וואָס די שטאָט האָט אויסגעהאַלטן.

נאָך דעם ציט זיך דער מאַרק, דעם גרויסן שטח פון מאַרק צעטיילן די על־מערלעך. אַזוי האָט מען גערופן אַ ראָד קליינע געשעפטן, וואָס עס האָבן געפירט בלויז ייִדן, דאָרט האָט מען געקענט קויפן: הערינג, נאָדלען, אײַזן, לענטעס, שפּילקעס צו די האָר, פאַרב, אַ קאָפּטיכל און אַ. וו. דערנעבן זײַנען געשטאַנען די סעמעכעס מיט פרוכטן. דאָנערשטיק איז געווען דער מאַרק־טאָג. דער מאַרק איז געווען פול מיט וועגענער, אויסגעשטעלטע מיט תבואה, חזירים, קעלבער, קי, הינער און קאַטשקעס. מען האָט געקענט פאַרטויבט ווערן פון די פאַרשידענע קולות, דאָ האָט זיך איינער צעשריען, אַז ער פאַרקויפט אַלץ פאַר אַ זלאָטע; אַ צווייטער איז געשטאַנען מיט אַ קאַטאַרינקע מיט אַ פּאַפּוגיי, אַמאָל פלעגט אַדורכפאָרן אַן אויסגעפּוצטע קריסטלעכע חתונה־קאַרעטע צום קלויסטער, פּלוצלינג לויפן אַלע צום וויען: עס האָט זיך אַראָפּגעלאָזן אַן עראָפּלאַן. קיינער האָט דאָס נאָך קיינמאָל ניט געזען.

יעדע פריידן און ליידן האָט דאָס שטעטל אַדורכגעמאַכט צוזאַמען, אַ שטייגער אַ חתונה: דאָס איז געווען אַ יום־טוב פאַרן שטעטל, אַלע פרייען זיך מיט. מען קוקט אַרויס פון די פענצטער, און ווען עס קומט אָן די קאַרעטקע צונעמען די מחותנים צו דער חתונה אין זאַל אַריין, דאָרט פלעגט מען זיך ווײַלן אַ גאַנצע נאַכט. אַ בדחן (דער געלער חזן) באַזעצט די כלה. דאָס גלײַכן איז געווען בײַ אַ לוויה, דאָס גאַנצע שטעטל פלעגט דעמאָלט אויסדריקן צער ווען מען פלעגט אַדורכגיין מיט דער לוויה, פלעגן אַלע שליסן די געשעפטן און באַגלייטן ביז האַלב וועג.

עליזה גופשטיין (ליזע קזלובסקי) / ניו־יורק

אושמינה עיירתי

שלושים שנה חלפו מהיום בו עזבתי את אושמינה עיירתי, מי יכול היה להעלות על הדעת שנפרדת אני ממנה לנצח והגורל יביא אותי לבירת העולם ניו־יורק, מעיירה שישבה על גדות הנחל „אושמינקה" לעיר מוקפת אוקינוס ונהרות אדירים עליהם נישאות אניות מכל קצווי תבל. אך מה הן בשבילי לעומת הסירות הקטנות שהתנדנדו על מימיה השקטים של אושמינקה. מה הזכרונות שישאירו צפירותיהן ושריקותיהן של כלי השיט השונים לעומת חבטות המשוטים שלרגעים היו מפסיקים את השקט מסביב, מה יכולים לספר לי מגרדי השחקים של ניו־יורק לעומת הבתים הנמוכים המפוזרים לאורך רחובותיה הצרים של אושמינה עיירתי שלכל אחד היה תוכן יהודי, ספוג חמימות ומסירות שנוצרו ע"י תושביהם אותם אני מזכירה בחרדת קודש ולא רק בגלל מותם המחריד, אלא גם בגלל חייהם הקשים בסביבה אויבת ודוקא כאן בניו־יורק בה מספר היהודים פי שניים ממספר היהודים בכל פולניה תופסת אני את הגבורה בחיים ההם, את ההקרבה והמסירות שהתבטאו בעזרה לעניים וחולים, בדאגה לחינוך יהודי לבניהם ובהמשכת טווית חוט קיום עמנו למרות השנאה שהקיפה אותנו.

הנה רואה אני לפני אדם, ששמו נשתכח ממני, אדם נמוך, גיבן וגר ברחוב וילנה, עם שקיק הבד בידו מלא מטבעות כסף אותן אסף ביום החמישי, יום השוק, מבעלי החנויות שרבות מהן היו כגודל ארון קטן, והיה מביא לאבי, ישראל קאזלאווסקי ז"ל, שעמד במשך שנים בראש חברת לינת צדק. רואה אני את פניו המאושרים של אבי בידעו שיוכל שוב למלא את בקשת כל חולה עני, רואה אני את פניהם של הנצרכים המביעות תודה לכל אלה שבתרומותיהם השבועיות איפשרו להושיט עזרה לילדם החולה, לבעלם החלש או למקבל עצמו שבקושי הגיע לבקש את החסר לו. ומה היו הקרבנות של חלק גדול מתושביה: חינוך יהודי של בניהם ובנותיהם. אלה לא שלחו את בניהם לבית הספר העממי הממשלתי בו קיבלו חינוך הינם, כי אם הקימו בפרוטותיהם האחרונות בי"ס עברי שהיה למופת בסביבה כולה.

הנה רואה אני את פניהם המודאגים של אנשי ועד ההורים שהיו מתכנסים בביתנו, מאין יקחו אמצעים להקמת כתה חדשה לבניהם שעומדים לסיים את ביה"ס? איפה למצוא מקום לזה? ומצאו פינה אחת בבנין ההקדש להפכו למקום תורה בשבילנו התשעה. מה גדולה היתה הקרבתם, וביחוד לאור העובדה שמסיימי בתי ספר עבריים נתקלו בקשיים רבים בעתיד. מה קדושה היתה עבודתם של האבות והאמהות הללו, בגלל התמסרותם זו יכולה אני לשבת כעת ולהתאחד עם זכרם הקדוש, בזכותם יכולה אני לתרום כעת לחינוך העברי של ילדי יהדות אמריקה, המשמשים לי אור, בעזרתו תלמידי מסוגלים להציץ בחשיכה שעטפה אותם ביחד עם שליש עמנו.

ומי ישכח את האיש שחייו היו קודש לחינוך העברי באושמינה והוא חדש ז"ל, שבילה את הימים והערבים באותו הבנין של ביה"ס שנמצא בסימטה המקבילה

לשוק שמקומו היה באמצע העיירה. הנה רואה אני אותו יושב עם הקונצרטינה ומכין אותנו לנשף חנוכה, ואותם השירים על גבורי עמנו שרה אני כעת עם תלמידי, ובאותה האהבה וההערצה שספגתי בין כתלי ביה״ס לעמנו וארצנו מדביקה אני כעת את תלמידי.

כן, ככה אזכור את אושמינה ותושביה, לא בשממתה, לא בחורבנה ארצה לזכרה, לא מתבוססת בדם תושביה היהודיים וביניהם אחי חיים ואלכסנדר ז״ל. ארצה לזכור אותה כעיירה בה ראו אחי ואחיותי בפעם הראשונה את אור העולם, בה גדלו, למדו ופיתחו את כשרונותיהם הגדולים, בה ישבו אחיותי טניה ומילה והתכוננו לבחינות לאור נר מהבהב, ארצה לזכור את רחובותיה הסלולים שהביאו ערב ערב את הדי צעדי אבי בחזרו מלמוד דף גמרא בבית הכנסת. אזכור אותה מלילות החורף שתושביה עטופי שינה, רק אמי ואבי ז״ל ערים ומקשיבים לשעטת צעדי הסוסים הרתומים לעגלת החורף בה אני ואחי חיים ז״ל חוזרים מוילנה לימי החופש, אזכור את עיירתי כשספוגה היא רוח החגים והשבתות אותם חגגו תושביה. כזאת היא אושמינה שתשאר בזכרוני.

שייט על הנהר אושמינ׳קה
אויספלוג אויפן טייך אָשמינקע

אשמענע מיין שטעטעלע

30 יאָר זיינען אַריבער זינט איך האָב פאַרלאָזן מיין שטעטל אָשמענע, און ווער האָט דאַן געקענט זיך פאָרשטעלן, אַז איך געזעגן זיך מיט איר אויף שטענדיק, און דער גורל וועט מיך ברענגען אין דער וועלט־שטאָט ניו־יאָרק, אַרומגערינגלט פון אַן אָקעאַן און מעכטיקע טייכן, וואָס טראָגן אויף זיך שיפן פון אַלע עקן וועלט. אָבער וואָס זיינען זיי אין פאַרגלייך מיט די קליינע לאָדקעלעך, וואָס פלעגן זיך וויגן אויף די רויִקע וואַסערן פון „אָשמיאַנקע", וואָס פאַר אַ זכרונות וועלן מיר איבערלאָזן די סירענעס מיט די פייפערייען פון די שיפן אַנטקעגן דעם שטילן געראַויש פון די וואַסערן דורך דעם באַריר פון די וויאָסלעס; וואָס קענען מיר דערציילן די וואָלקן־קראַצערס אַנטקעגן די קליינע הייזלעך, אויסגעשפרייט אין דער לענג פון שמאָלע גאַסן, אָנגעפילט מיט יידישן אינהאַלט, פול מיט וואַרעמקייט פון די איינוואוינער, ועמען איך דערמאָן מיט אַ הייליקן ציטער — ניט נאָר צוליב זייער מאַרטירער־טויט, נאָר אויך צוליב זייער שווערן לעבן אין אַזאַ פיינטלעכער סביבה. און דווקא דאָ אין גיגאַנטישן ניו־יאָרק פאַרשטיי איך און שאַץ אָפּ נאָך מער די העלדישקייט פון אַזאַ לעבן, זייער הילף פאַר אָרעמע און קראַנקע, און זייער גרויסע דאגה פאַר דער יידישער דערציאונג.

אָט זע איך פאַר מיר דעם ייד מיט דעם לייווענטענעם טאָרבעלע, פול מיט מטבעות, וואָס ער האָט געזאַמלט פון די קרעמער דאָנערשטיק, אין טאָג פון מאַרק, פאַרן לינת־הצדק. ער פלעגט זיי ברענגען צו מיין טאַטן ז״ל, וועלכער האָט פאַר פיל יאָרן אָנגעפירט מיט דער דאָזיקער הילפס־אינסטיטוציע פאַר אָרעמע קראַנקע.

ווי גרויס זיינען געווען די קרבנות פאַרן יידישן חינוך, הגם ס'איז געווען אַ פוילישע שול — די קינדער האָבן געלערנט אומזיסט. מיט מאַקסימאַלן אָנשטרענג ווערט אויפגעשטעלט אַ העברעישע מוסטער־שול. ס'ווערט פאַרוואַנדלט אַ קליין צימער אין בנין פון הקדש אויף אַן אָרט פאַר תורה. ווי גרויס זיינען געווען די קרבנות פון אָט די עלטערן אין ליכט פון דעם, וואָס קיין גרינגע צוקונפט האָט ניט דערוואַרט די קינדער, צוליב זייער העברעיִשן לימוד.

ווער קען פאַרגעסן דעם נאָמען פון דעם מענטש, וועלכער האָט אַוועקגעגעבן זיין צייט און וויסן פאַר אָט דער הייליקער אַרבעט — חדש ז״ל. אָט זע איך אים מיט די קאָנצערטינע צוגרייטן אונדז צו אַ חנוכה־אָוונט. די זעלבע לידער וועגן אונדזערע העלדן זינג איך איצט דאָ מיט מיינע שילער.

אָט אַזוי וועל איך געדענקען מיין געבורטס־שטעטל אָשמענע: ניט אַ חרובע, וואָס וויקט אין בלוט פון אירע יידישע איינוואוינער, און צווישן זיי — מיינע ברידער חיים און סענדער ז״ל, ווו מיינע שוועסטער האָבן זיך ביי אַ ליכטל געגרייט צו די עקזאַמענס אין ווילנער גימנאַזיע; איך וועל געדענקען די ברוקירטע גאַסן, וואָס פלעגן מיר יעדן אָוונט ברענגען דעם אָפּקלאַנג פון מיין טאַטנס טריט, גייענדיק פון דער שול נאָכן לערנען אַ בלאַט גמרא. איך וועל געדענקען די דאָרטיקע זומערדיקע לופט — אָנגעפילט מיט די שטימעלעך פון די שפילנדיקע קינדערלעך; איך וועל געדענקען די שבתים און ימים טובים. אָט אַזאַ וועט מיין געבורט־שטעטל אָשמענע פאַרבלייבן אין מיין זכרון.

עליזאַ גופשטיין

צבי חדש / רמת־גן

זכרונות

חלום זהו מושג אשר חולקים עליו, יש הסוברים שהחלום הוא חזיון שוא, הבל־הבלים ותו לא והאמונה בו — מהם והלאה. מאידך סוברים, שהחלום בא כתוצאה מהרהורים או געגועים וכו׳... לאלה נקרא בעלי חלומות ז.א. שהם מאמינים בו בלב ונפש, כגון: יוסף הצדיק — שנאמר עליו „והנה בעל החלומות״... דעתי היא עם האחרונים. אני לכשעצמי מאמין בחלום כפי שתווכחו להלן...

בהקשר להופעת ספרנו, לא פעם הרהרתי אודות אישים ורעים אשר חיו ופעלו באושמינה אך לדאבון לבנו — כי רב הוא — אינם עוד. זכרם לא יפקד ולא יזכר. ולכן אמרתי בלבי, אקדיש שורות מספר לנעדרים, כפי יכולתי וזכרוני. אך טרדות ימי היו בעוכרי. שבוע רודף שבוע, ירח רודף ירח ומאום לא כתבתי. חששתי פן יבולע לי, שמא אחמיץ את השעה הגדולה ולא אוכל להביע את אשר עם לבבי, והנה בימים שבין כסה לעשור השתא, שנת תשכ״א, תקפוני שוב ההרהורים, אולם הפעם ביתר שאת. ואחרי הרהורי היום באו חלומות הלילה, ואני חולם חלום. ובחלומי נמצא אנכי בבית הכנסת בו התפללתי בימי ילדותי... ועתה כתר לי זעיר — ידידי הקורא — והרשני במטותא ממך — למען הדיוק, והשלמת התמונה, לתאר לפניך את מקום בית הכנסת, אחר אגלה לך את סוד חלומי.

בדרך כלל היו כל בתי הכנסת בעירנו מרוכזים במקום אחד. זה היה בנין גדול ורחב מדות, אשר גדר עץ לא גבוהה סגרה עליו וכל המתרומם על בהונות רגליו היה רואה בעיניו את המדרש הגדול. אמצעיתו — עזרת הנשים, אחריתו כראשיתו, שני בתי כנסת ומולך ה„שול״ ועל אותו בית כנסת שמימין ה„שול״ נאמרים דברי אלה.

בין המתפללים הבולטים היו הרב ציזלינג ז״ל, אביהם של חיים וסנדר קוזלובסקי, ר׳ נתן אולנסקי (הקצב) שהיה הקורא. ר׳ הירשל האופה (הירשל דער בעקער) „שליח צבור״ בימי חג ומועד. ר׳ אלעזר ברקמן התוקע שהיה משמיע את תקיעותיו בחן ובטוב טעם ועוד כהנה וכהנה. פרט נוסף, כשהצצת מבעד לחרכי בית הכנסת נתגלתה לפניך הבאר. לימים כוסה פי הבאר והותקנה משאבה — המשאבה חרקה, אך מים שאבו בששון. באותו בית כנסת נתגלה לפני ר׳ הירשל האופה במלוא זהרו. בידו האחת החזיק את ה„קיטל״ ובידו השניה רמז לי להתקרב אליו. התקרבתי, ואחרי שהתקרבתי אליו פנה אלי בהאי לישנא, „שמעתי שהנכם מוצאים לאור ספר זכרון לזכר עירנו, אושמינה, אבקשך אנה, כתוב גם אודותי״. הבטחתי... הקיצותי... זעה קרה כסתה את פני. האמנם? האמנם השפיעו הרהורי היום? לא נשאר לי, אלא איפה, למלא את רצון המת.

ר׳ הירשל הנחתום (הירשל דער בעקער)

בטבורה של עירנו, לא הרחק מהכנסיה הקתולית מנגד די „עלמערלעך״ — לגבינו — יוצאי אושמינה וילידיה מלה לועזית זו מובנת מאליה, אולם לגבי

צאצאינו היא חידה. ובאם יזדמן ספר קדוש זה לידי יוצאי חלצינו ויהפכו בו, כדאי להסביר להם את פשר מלה זו. ובכן „די עלמערלעך" היו שורה ארוכה של חנויות זעירות ובהן כל מיני פרקמטיא. מול חנויות אלה בבנין גבה קומה — לפי מושג של לפני דור — מצא לו את משכנו ר' הירשל האופה. גם מאפיתו שכנה באותו בנין. בעליו של בנין זה — אם זכרוני לא מטעני — היה מר קובנר ז"ל אביו של אבא קובנר המשורר.

נחתום היה האיש. את מלאכתו לא עשה רמיה. לדברי המאפה שלו יצאו מוניטין בכל העיר בטיבם ובטעמם. חושבני שאין אחד מבני עירנו אשר לא אכל או טעם מהלחמניות, הכעכים, הגלוסקאות וכל מיני העוגות והרקיקים למיניהם, אשר ערבו לחיכנו. שמועות התהלכו, שלא על הכל יכול היה ר' הירשל להתפאר במעשי ידיו, כי העזר כנגדו, — אשתו — אשר נודעה בשמה „רישה די בעקערקע" (רישה האופה) היא, אשר ניהלה את העסק במרץ ובתבונה. כנראה, שר' הירשל לא שש למלאכתו ולכן השליך את יהבו על אשתו. את יומו חלק לשנים. מחצית היום — ההשגחה על העובדים — ולמחציתו — היו עיניו נשואות להשגחה כלל אחרת — להשגחה העליונה. את רוב ימיו בלה בין כתלי בית הכנסת. נמנה בין לומדי „חברה משניות" ואחרון אחרון היה בעל תפילה ושליח צבור בימי ראש השנה ויום הכפורים.

בעיני רוחי רואה אנכי את ר' הירשל עובר על פני התיבה שכולו זוהר וקורן, פניו מעלים סומק מרוב התרגשות ויראה. תפילות „הכל־נדרי" „הנעילה" ו„הנתנה תוקף שלו" מהדהדות באזני למרות שחלף מאז פרק זמן ארוך מאד. כנראה, שתפילותיו הזכות והתמות לא הגיעו אל על ואלהים לא שעה להן. כי גם ר' הירשל הנחתום הובל לעקדה יחד עם בני עירנו. תהי נשמתו צרורה בצרור החיים.

ר' אהרון סולודוכו החובש

איש גוץ, פנים עגלגלות עם זקן סנטר ושתי עינים טובות המרצדות אנה ואנה והנבטות מחוריהן בעדנה ורוך — אלה הם סמני ההכר של ר' אהרון סולודוכו החובש. דרכו תדיר אצה לו. תמיד שעתו דחקה. כי ר' אהרון צריך היה להביא מרפא וגהה לתושבי עירנו. את כתר הרפואה לא שמו על ראשו אף פעם. פקולטה למדיצינה לא סיים ובכל זאת היו נהירין לו שבילי הרפואה והיה בקי בהם. מי לא נבדק ונרפא על ידיו? החל מהתינוק שבעריסה וגמור בזקני העיר. כלם הכירוהו וכבדוהו בשל טוב לבו והתענינותו בחולה ובזולת.

מעשיה התהלכה בקרב תושבי עירנו על ר' אהרון סולודוכו. והמעשה שקרה כך קרה: כדרכו בקודש נכנס פעם לאחד מבתי העוני של עירנו על מנת לבדוק תינוק חולה. החדר שבו התגוררה המשפחה היה צר מלהכיל את יושביו. בירכתי החדר היה מוטל הרך, כלו יוקד מחום. ר' אהרון מעיף מבט בכל הנעשה בבית: על השלחן הרעוע שנוטה לפול דולקת מנורת נפט שזכוכיתה מפויחת מרוב עשן. בקצה החדר — דרגש שבור ורצוץ ועליו ישבו שני ילדים נוספים וסעדו פת ערבית. פת חרבה עם כוס חמין. ואחרי שעיניו שבעו מלראות את העוני והדלות המרה של משפחה זו, נגש ישר לתינוק החולה בדק אותו במסירות, רשם אי אלו

תרופות ופנה ללכת. אם התינוק עצרה בעדו ותאמר: אדוני, דמי טרחה ועמלה? כמה מגיע לך? „לא כלום", מלמל ר' אהרון, „לא צריך, בפעם שניה". אך האם התעקשה והושיטה לו את פרוטותיה האחרונות. כרעה ברך והתחננה בפניו שיקח. רגע עמד, הרהר, ולא ידע מה לעשות, הלקחת את כסף העני או לא? לפתע, אורו פניו ויען ויאמר: טוב! אקחה! וביד רועדת מגיל הגישה לו את מעט הפרוטות. אך יצא ר' אהרון בחפזה את הבית וקול צעקה פרצה מגרון האשה. בני הבית נבהלו ולא ידעו מה פשר צעקתה. וכשנרגעה קמעא אמרה, הוא החזיר לנו את הכסף, הנה על השולחן ע"י העששית... כן, סמוך למנורת הנפט המפוייחת, על השולחן הרעוע הניח ר' אהרון באופן פלאי את דמי טרחתו. כזה היה ר' אהרון סולודוכו.

בימיו לא שבע נחת. כאיוב בשעתו, כן עליו רבצה אלת ה'. צעיר בניו יהודה, סטודנט לרפואה, מת ממחלת השחפת והוא עודנו באבו. ועוד לא התאושש ממהלומה זו, מתה על פניו אשת נעוריו, בזה עוד לא תמו יסוריו מכאביו. כי כעבר זמן לא רב שיכל את כלתו הלא היא מרים, אשה יפת־תואר ומראה, אשת בנו בכורו פיווה הרוקח. את יגונו זה נשא בחובו בכאב ובשקט עד שיד הכורת לא פסחה גם עליו, על ר' אהרון סולודוכו טוב הלב ועושה הצדקה. יהי שמו מבורך.

יצחק בן־כהן / משק יגור

זכרונות

אל קדמת ילדותי רחוקה אתגעגע
אהה, עד מה אתגעגע.
דער נסתר

לא תמח במהרה דמעתי הכבדה
דמעתי מקרקע נשמתי שאבתי,
לבדי בלילות אפלים
בסתר, בסתר כאבתי, נואשתי,
חרקתי את שני על לבות ערלים:
„עם־אובד, עם נבל" לחשתי.

(משירי ח. נ. ביאליק)

ב־1927 גמרתי את חוק למודי בבי"ס „תרבות" באושמינה. בית ספר זה היה הראשון בין כל יתר בתי הספר העממיים בעיר. היו עוד שני בתי ספר: „יבנה", בי"ס דתי ו„צישא", בי"ס באידיש. רוב בני העיר למדו בבי"ס „תרבות", ושתי סיבות לכך: א. הפעולה הציונית שנעשתה בעיר. ב. רמת הלימודים בבי"ס זה היתה גבוהה מכל יתר בתי הספר. כשמדברים אנו על בי"ס „תרבות" באושמינה חייבים גם להזכיר את מיסדו ואת מנהלו של בית ספר זה והוא אהרון דוד חדש או בקיצור כפי שאנשי העיר היו קוראים לו — המורה חדש. נתנה האמת להאמר כי בית ספר זה קם והיה רק ביזמתו ובהדרכתו.

ביחוד התמחה המורה חדש במקצוע שפה וספרות, הוא היה הרוח החיה בפעולות החברתיות של הילדים, עסק באירגון מסבות, חגיגות, ערך וביים מחזות ילדים בכל מיני חגיגות, גם מקהלת ילדים אורגנה על ידו, כי היה גם מורה לשירה ולמוסיקה. אנו התלמידים ידענו והרגשנו שהמורה חדש הוא מנהל בית הספר, גם כאשר בית ספר זה הוכר והוכרז ע"י מרכז תרבות כחצי תיכון (פרו־גמנסיה) ומונה לכך מנהל אחד, „דירקטור" מטעם המרכז. ידו של המורה חדש היתה בכל. באירגון, בהנהלה, ובהדרכת מורים חדשים. כשבא מורה חדש ללמד והיו לו בעיות עם איזו שהיא כתה היה המורה חדש בעוזריו. לנהל בית ספר חילוני ולתת לנוער המתלמד השכלה ברוח הציונות וחינוך לאומי במובן הפשוט של המלה הזאת בעיירה שעוד שמשה גיטו ליהדות שהצטמצמה בד' אמות של הלכה, כשרוב תושבי העיר הם יהודים חרדים וביניהם לא מעט קנאים בעניני הלכות ודת שהסתכלו על המורים החילוניים של „תרבות" כעל גויים, היה דבר שדרש אומץ ורצון חזק כדי לעמוד בריבו ובמלחמה עם נכבדי הקהלה, כשרובם הם אנשי אגודת ישראל כפי שאנו מכירים אותם כיום. זוכר אני שנה אחת לפני שנכנסתי ללמוד בבי"ס „תרבות",

השוק — דער מאַרק

למדתי בחדר אצל מלמד גמרא, ר׳ מרדכי הירש ז״ל חותנו של „זליג שרירא״. אז הוקם גדר מסביב לבית הספר העיברי. שלח הרבי את הילדים, בני 12 היינו אז, לעלות ולהרוס את הגדר שמאחורי החצר וכך עשינו. מעשה מצווה עשיתם, אמר הרבי, כי מורים אשר הולכים בגלוי ראש, לא מתפללים ועוד מעשנים בשבת יעבירו את הילדים על דתם חלילה. כעבור שנה עברתי בעצמי את הגדר מהחדר לבית הספר העיברי.

לאן דרכי ?

כגיבור הסיפור של פיארברג, „לאן ?״, הייתי אני בסיימי את למודי בבית הספר. מחשבות רבות התרוצצו במוחי והשאלה לאן אפנה העסיקה אותי ימים רבים. אני בן להורים אדוקים, ברוחם גדלתי וחונכתי, אך בוגר בית הספר העברי מיסודו של „תרבות״, ינקתי את מזוני הרוחני מתקופת ההשכלה, חיבת ציון, והפעולה הציונית בעיר גם היא טבעה חותמה עלי ועל רוחי. השירה העיברית מתקופת ההשכלה וספרותה, כמו : „קוצו של יוד״ לי.ל. גורדון, „אגרת לאחי בציון״, „אל הציפור״ לביאליק וכד׳, נתנה לי את הדחיפה קדימה. קדימה לתנועת־נוער ציונית החלוץ הצעיר. המחשבה הציונית־חלוצית הלכה והתגבשה בתוכי, בחיפושי דרך להגשמה מעשית הגעתי לפעולה ב„החלוץ״ אושמינה.

מכאן מתחילה תקופה חדשה בחיי הנוער בעיר. עד כאן כתבתי בגוף ראשון, אך לא כדי לספר סיפורי שלי, אלא שסיפור חיים זה של נער יחיד אופיני הוא לכל הנערים. באותה תקופה נערים אשר עברו מהמלמד בחדר למורה המודרני בבית ספר, רוב הנוער חפש אז דרך לפתרון בעיות אידיאולוגיות שהיו קימות ברחוב היהודי.

החלוץ באושמינה

בשנת 1932 הצטרפתי כחבר לסניף „החלוץ״ באושמינה. הנוער היהודי בפולין בכלל ובעירנו בפרט לא ראה לפניו עתיד כל שהוא להסתדר בחיים. כי לא היתה בעיר זו תעשיה אשר תקלוט עובדים יהודים. לא היו קיימים מוסדות השכלה או בי״ס מקצועי אשר הנוער יוכל להמשיך בהם את למודיו. וזה עוד כשהעבודה אצל יהודים נחשבה לדבר נחות דרגה. העבודה היהודית הצטמצמה בעבודות קלות בערך כמו : תפירה, ספרות וכד׳, כל יתר הפרנסות היו רוכלות, מסחר זעיר וכד׳. החלוץ היה דבר חדש בעיר, באשר הוא הראה את הדרך המעשית הראשונה לנוער היהודי : הכשרה לעבודה, להיות פועל. זה יפתור לו בעיה חשובה לקראת עתידו וזו גם דרך להגשמת הציונות בארץ ישראל.

מאותה שנה היו מתקבלות במזכירות הסניף הרבה עשרות בקשות של חברים, כדי להצטרף להחלוץ. מכל השכבות והמעמדות, בעל המלאכה החייט והסנדלר, הרוכל והחנווני, פקיד ותלמיד גמנסיה נתקבצו ובאו ל„החלוץ״ כי לא נראה היה בעין עתיד אחר לנוער מאשר ארץ ישראל. היתה נהירה גדולה ל„החלוץ״ בעיקבות עליה גדולה לארץ עם סרטיפיקטים או בלי סרטיפיקטים. בגרמניה עלה לשלטון היטלר בשנת 1933 והסכמי הידידות בינו לבין ממשלת פולין עוררו מחשבות נוגות

בלב היהודים. עוד אז הרגשנו את הרוח הרעה העוברת על ממשלת פולין בהשפעתה הנכרת של גרמניה הנאצית.

בשובי מההכשרה אחרי ארבע שנים בשנת 1937, מצאתי עיירה אחרת לגמרי. חששות רבים וצודקים היו לתושביה היהודים של אושמינה לגבי המצב הפוליטי בפולין ולגבי מה שמתרחש בעיר עצמה. המצב כמעט מתוח, היתה נראית העיירה כמו לפני פרעות ממש. הנוער הפולני לבש עוז וחוצפה כלפי כל יהודי בעיר אם זקן ואם נער. שליחים מקרקוב, בנדין ומורשה שלחה המפלגה הנאצית הפולנית האנדקים לאושמינה ולכל העיירות בסביבה. היתה הסתה ותעמולה אנטי־שמית פרועה.

יום השוק הוא יום חמישי בשבוע היה לגיהנום ליהודים. כי לא עבר יום שוק אחד מבלי איזו שהיא תקרית בין שקצים ליהודים. עם צאת הכוכבים לא נראה אף בחור יהודי ברחוב והיו מקומות ציבוריים שהיהודים החרימו אותם בגלל הפחד של התנפלות פרובוקטיבית. כפרים בסביבה שבכל השנים נהנו רבות מקייטנים יהודים מאושמינה ומווילנה נשארו שוממים מאותה סיבה. באווירה הפוליטית היתה מורגשת רוח של ערב מלחמה ויחד עם זה הפחד והמחשבה מה יקרה לנו? בתת הכרתו של כל יהודי בפולין ידע והרגיש כל אחד מה עלול לקרות ליהודים אם חלילה תפרוץ מלחמה, אם כי המציאות לדאבונינו ולצערינו היתה טרגית מעל למשוער.

באותו זמן התכוננתי לעליה לארץ. סניף החלוץ באושמינה כמעט ולא קיים כי החברים הותיקים שהיו בשעתם פעילים בסניף עזבו את העיר, מי לקבוץ והכשרה ומי לארץ ישראל, והמספר המועט של חברים לא יכלו לעשות מאומה לקיום הסניף. כשם שהגיאות של החלוץ בעיקבות עליה גדולה לארץ כן בא השפל עם הפסקת העלי׳ה. כמבוא למלחמת העולם השניה פרצה באותה שנה מלחמת חבש—איטליה ובארץ חוסר עבודה רב, רשיונות לעליה לא נתנו, וזה נתן אותותיו להחלוץ בעירנו וכל יתר ערי המדינה. בלב חרד שמענו את הקריין בקול „ירושלים" מכריז: פרצה מלחמה בין גרמניה לבין פולין. היה זה ב־2 לספטמבר 1939 ואני אז חצי שנה בארץ. הרגשנו וידענו מה עלול לקרות ליהדות פולין עם נצחונו של השטן, ונצחון הרשע היה כמעט ודאי, אך באחת התנחמנו, אולי תפול אושמינה בידי הרוסים לפי ההסכם הידוע דאז ריבנטרופ—מולוטוב וכן היה, אושמינה היתה בידי הרוסים, אם כי גם מאלה לא שבענו נחת, אך נחמתנו היתה שמשפחותינו תשארנה בחיים, אמנם חיים קשים, אבל יש אמונה ובטחון לאדם חי שעוד מתי שהוא נפגש יחד. לא ארכו ימים וגם הנחמה הצנועה הזאת התנדפה.

יולי 1941. בפרוץ מלחמת גרמניה—רוסיה הופקרה אדמת ווילנה וסביבותיה לרוח הרעה שהשתוללה כבר על פני אדמת פולין.

שבת ב׳ באב שנת התש"א היתה השבת השחורה ליהודי אושמינה. אבותינו ואחינו נעצרו כולם והובלו אל מחוץ לעיר כאילו לעבודה, אך שם נרצחו ונקברו בקבר אחים ע"י הכפר ליילובקי, בדרך המובילה לז׳ופרן, כפי שמסרו, כמעט עדי ראיה, בהלם אחד קצר השטן את קצירו והושמדו רוב תושבי העיירה, כולם יהודים שהיו אבות המשפחות ואחים נאמנים לנו ולכל בני ישראל. היו אלה

יהודים אשר הוו את עמוד השדרה של העיר אושמינה, היהודית, החרדית, הציונית, אשר ידעה לנטוע בלב בניה ובנותיה את הגאוה הלאומית, את ההכרה הציונית חלוצית לבנות מולדת לעם בארץ ישראל. מאז 1924 התקיימו בעירנו קבוצי הכשרה לחלוצים שנעזרו בחומר וברוח על ידי התושבים. אושמינה ידעה יפה יפה לעמוד בהתחיבויותיה כלפי הקרנות הציוניות וכלפי כל מה שקשור לבנין הארץ. אם אומרים על וילנה שהיא נחשבת לירושלים דליטא הרי אושמינה וכל העיירות בסביבה היוו את פרוזדור „ירושלים דליטא". על המצב בו היו נתונים יהודי וילנה והסביבה תעיד עובדה כדלקמן: בשלהי 1938 התארגנו קבוצות סטודנטים אנדקים (נאצים פולניים) ואחרים מאוניברסיטת וילנה, ויצאו להפגין ברחובות נגד היהודים ותוך כדי ההפגנה היה בדעתם לפרוץ לרחובות הצרים שגרים בהם רק יהודים ולפרוע בהם פרעות. מבעוד מועד נודע הדבר לארגון העגלונים, והסבלים והם הם שעמדו בפרץ. בשעות המוקדמות של הבוקר באו העגלונים, והסבלים, והקצבים עם כליהם בידיהם ועמדו כקיר מגן מול הסטודנטים הפורעים, היתה קטטה והיו מכות אך ההפגנה נתפזרה ללא שוב, היה זה שמונה חדשים לפני פרוץ המלחמה ושתי שנים לפני השואה הגדולה.

ביראה ובכבוד נזכור את כל בני עמנו ומשפחותינו באושמינה ובכל יתר ערי פולין ואירופה אשר מבלי דעת הוכרעו לטבח, וזה לשנן לבנינו אחרינו ולדורות הבאים „זכור את אשר עשה לך עמלק". אין כעם היהודי למוד סבל ועינויים בכל דרך גלותו. אך האינקביזיציה בימי הבינים, הפרעות הגדולות בימי חמלניצקי, גזירות ת"ח ות"ט, עלילות הדם והמגפה השחורה, כל אלה חורו לעומת האסון והחורבן שהביאה עלינו ממשלת הזדון של היטלר ומריעיו.

וכך אמר המספר היהודי „דער נסתר" — בקוננו על השואה. „שום ירמיהו ושום עד לרוב חורבנות עמנו המנוסה ומיוסר הרבה אינם מסוגלים לבכות די בכי, לקונן די קינה".

נחמיה טרוקל / רמת־גן

קטעי זכרונות

לזכר ההורים נטע והשה, האחים דוד ואליעזר, האחות פשה ובני משפחותיהם — הנפשות היקרות שניספו בטבח הנאצים.

זוכר אני את העיר שלנו אושמינה עוד משחר ימי הילדות, כאשר התחלתי ללמוד בחדר של הרבי אלחנן שברחוב בארונער. ולאחר מכן אופפים את זכרונותי מוראות מלחמת העולם הראשונה. כאשר נסוגו הרוסים ואל העיר נכנסו צבאות הגרמנים ימח שמם בא אתם יחד גם הרעב הכבד שהפיל חללים רבים מבין יהודי העיר. זוכר אני את כרטיסי המזון שלהם ואת חלוקת הלחם הנשקל והמדוד במנות זעומות בבית מחלה האופה.

זוכר אני את השליטים בעיר שהתחלפו חדשות לבקרים. את הבולשביקים שבאו בעקבות הגרמנים שגם בשלטונם נמשך הרעב, שנוספו עליו מאסרים של יהודים רבים ואת הסבל הרב בכל אשר תפנה. בימי הבולשביקים נפתח בית־ספר רוסי, שהשתכן בביתו של פומראנץ — ובו למדנו.

לאחר שהבולשביקים נוצחו ועזבו את העיר נכנסו לעיר הפולנים ושלטונם התחיל להתייצב. המצב הכלכלי החל להשתפר. יהודים הזרו לשלוח ידם במסחר, בעלי מלאכה הפעילו סדנותיהם. בשוק וברחובות נפתחו חנויות. האיכרים מן הכפרים שבסביבה נהרו העירה למכור תוצרתם החקלאית וכל מיני מזונות ובכסף פדיונם קנו מיצרכים בחנויות. המקח והממכר הזה התרכז ביומיים שבכל שבוע אשר נקבעו כימי־שוק. בימי השוק היו הרחובות מתמלאים בסוסים רתומים לעגלות עמוסות סחורות למיניהן והחלל היה מלא שאון של שקלא וטריא, משא ומתן ותקיעות כף מהדהדות לסיומן של עיסקות.

לאחר שלמדתי עוד אצל משה צבי רודנר, קם והיה בעיר בית־הספר העברי העממי „תרבות", שזכיתי להיות בין ראשוני תלמידיו. ברחשי כבוד והערכה נזכר אני במורי בית־הספר שמפיהם למדנו תורה, דעת, אהבת ישראל ואהבת ארץ־ישראל. הלוא הם המורים הזכורים לטוב: חדש, נחמיה פרסקי, מטרופוליטנסקי, זוסקין וקונצקי — שכולם אינם עוד בחיים וכן חיים אברמסון שייבדל לחיים ארוכים החי עמנו בארץ בכפר־אז"ר ועוסק בצרכי ציבור באמונה. על יד בית־הספר התקיימה ספריה שנוהלה ע"י ועד משל התלמידים המבוגרים יותר.

עם בית־הספר „תרבות" שהחדיר בתלמידיו ובסביבתו רוח לאומית וציונית עברה גם רוח התעוררות בקרב עשרת אלפי נפשות היהודים בעיר לפעולה ציונית מעשית למען הקרן־הקימת־לישראל וקרן־היסוד. בכל שנה היינו מפיצים את השקל הציוני. לעיר היו מגיעים מזמן לזמן נואמים ומטיפים וביניהם גם שליחים מארץ־ישראל שעוררו את הלבבות למען ציון. זוכר אני במיוחד אחד מהם, גרבובסקי, שנאם בבית הכנסת הגדול בפני קהל יהודים גדול. לאחר הנאום הזה נחרת בזכרוני המעמד הבלתי נשכח כשגברים ונשים נדחקו לתרום מתכשיטיהם ועדייהם או מכספם

למען גאולת הארץ ובנינה. באותו זמן עבר גם גל התעוררות בקרב הנוער. נוסד „החלוץ" וקם קן השומר־הצעיר שגם אני הייתי בשורותיו. תנועות הנוער פעלו רבות במיוחד למען הקרן־הקימת. הקופסאות הכחולות חולקו בבתים ואחת לחודש היו פושטים צעירים וצעירות על בתי המנדבים ומוריקים את הקופסאות. והיתה נטושה התחרות בין הסתדרויות הנוער ובין יחידים מי יריק יותר קופסאות ומי יאסוף יותר כסף לקרן.

במשך הזמן קם גם אירגון „העובד", שבשורותיו התארגנו אנשי עבודה בוגרים יותר ובעלי־מלאכה שנשאו פניהם לעליה ולחיי עבודה בארץ־ישראל. מפעם לפעם היו זוכים חברי „העובד" ומקבלים אישור לעליה על פי נקודות זכות שונות שגם פעולה מסורה למען הקרנות היה לה משקל נכבד בהן. לימים נמניתי גם אני על חברי אירגון זה ורצה הגורל שבזכות התנדבותי להרקת קופסאות הקק"ל נוספו לחשבוני נקודות זכות שהכריעו את הכף לטובתי ואושרתי לעליה.

חיים יהודיים ערים תססו באושמינה במסגרות אירגונים רבים ושונים. בין היתר קיים היה גם אירגון בעלי־המלאכה שהקיף כמעט את כל בעלי־המלאכה היהודים. אירגון זה, שבראשו עמד מרדכי סולודוחה, דאג וטרח לצייד את חבריו בתעודות מקצועיות מתאימות בהתאם לחוק.

יהודי אושמינה היו ערים גם בתחום האזרחי הכללי ואף השיגו בבחירות לרשות המקומית את התפקיד של סגן לראש־העיר. בתפקיד זה כיהן בשעתו היהודי האמיד הנודע סטרוגץ'.

בזכרון עולים נופים מרגשים של מחוז הילדות, הנערות והבחרות, אנשים, דמויות, אירועים וחוויות רבים מני ספור שחלפו ואינם עוד כאשר היתה בהם יד הכורת של הנאצים הטמאים...

יעקב גורוויץ / דרום־אַפריקע

זכרונות

אין יאָר 1925 האָב איך און ראובן (אַ שוחט) געגרינדעט דעם „החלוץ המז־רחי" און דער דריטער איז געווען גדליהו, מיכל דעם מלמדס אַ זון. פון אָנהויב האָבן מיר געדונגען אַ צימער און וועבירט בחורים און מיידלעך, נאָכדעם האָבן מיר געקליבן פאַרן קרן קימת לישראל. יעדער מיטגליד האָט אָפּגעצאָלט זיין מיטגלידס־אָפּצאָל יעדן חודש. מיר האָבן שפּעטער באַקומען לאַנד (אין קאַראַקאַב־קע, דאַכט זיך) דאָרטן איז געווען אַ פאַרם. מיר האָבן דאָרט באַאַרבעט דאָס באַ־קומענע לאַנד און געפלאַנצט טאָמאַטן. צו באַקומען מיסט צום פלאַנצן די טאָמאַטן פלעגן אונדזערע חברים אויסראָמען פערד־שטאַלן פון דעם קיבוץ, אויך צו היטן איז יעדע נאַכט באַשטימט געוואָרן אַ שומר.

אין 1917, אָדער אין 1918, בין איך געקומען אין אָשמענע אויף 14 טעג אורלויב. ווען איך בין געגאַנגען אין זשופּראַנער גאַס זיך מעלדן ביים קאָמענדאַנט, האָב איך געזען ווי דייטשן האָבן געהיטן די יידן, וועלכע רוימען דעם שניי אויף שליטנס. אין ווילנער גאַס איז געשטאַנען אַ קרעטשמע, ווו די בעלי־עגלות פון דער באַן־סטאַציע פלעגן פאָרן ברענגען די פּאַסאַזשירן צום רבין נאָך אַ ברכה. דער קרעטשמער האָט געהייסן יודע־מיכל מאגילאָווסקי. אין שנײדערשע קלויז ביי אונדז אויפן הויף פלעגט ער קומען צו מנחה און זיצן מיט נאָך יידן ביז מעריב. ער פלעגט דערציילן פון די מענטשן, וואָס זיינען ביי אים איינגעשטאַנען, און באַ־זונדערס פון רבין, ר' מרדכילע. דאָס איז געווען, ווען איך בין נאָך געווען זייער יונג און האָב זייער ליב געהאַט צו גיין אין שול. מיר האָבן דאָרט געהאַט זייער אַ שיינעם פלאַץ, וואָס איז געבליבן פון מיין זיידן (יצחק דער קראַפּישקער — האָט מען אים גערופן). איך האָב געהערט דערציילן, אַז ער איז געווען אין קראַ־פּישקער הויף און זייער פאַרמעגלעך, ווען מען האָט געבויט די שול האָט ער געגעבן פיל ציגל. ער האָט געהאַט 2 ציגעלנעס.

אין אַ הויף ביי אַ פּריץ איז פיל יאָרן געווען אַ ייִדישער פאַקטאָר, ביז דער פאַרוואַלטער פון פּריץ איז איינמאָל אין כעס געוואָרן אויף דעם ייד און געמאַכט אויף אים אַ בילבול. ער האָט געדונגען עטלעכע אַרבעטער, זיי זאָלן דאָרט אונטער־צינדן אַ הויז. און באַשולדיקט אין דעם דעם ייד. דער ייד האָט צו דעם משפּט געדאַרפט פאָרן קיין פּעטערבורג, איז ער פריער געפאָרן צום רבין נאָך אַ ברכה. נאָך דעם ווי דער רבי האָט אַלעס אויסגעהערט, האָט ער אים געהייסן פאָרן נאָר אין דער ערשטער קלאַס. זיצנדיק אין דער קופּע האָט דער ייד געדאַוונט און גע־וויינט, אין דער זעלבער קופּע איז אויך געזעסן אַ קריסט. ווען דער ייד האָט גע־ענדיקט דאַווענען, האָט אים דער מאַן געפרעגט, פאַרוואָס האָט ער אַזוי געוויינט ביים דאַווענען. דער ייד האָט אים דערציילט וועגן דעם משפּט. שפּעטער, ווען דער ייד איז געקומען אין בית־המשפט, האָט ער דערזען, אַז דער מאַן, וואָס איז מיט

אים געפּאָרן, איז געווען דער שופט, וואָס דאַרף אים איצט משפטן. דער שופט האָט זיך געווענדעט צו די עדות און געזאָגט זיי, אַז ער ווייס, ווער עס האָט אונטערגעצונדן און אַז זיי זיינען פאַלשע עדות און זיי וועלן ווערן שטרענג באַ־שטראָפט, די עדות האָבן זיך באַלד מודה געווען און באַקומען זייער שטראָף, און דער ייד איז באַפרייט געוואָרן..

אליעזר קוזלובסקי / אמריקה

זכרונות

השם אושמינה מעורר זכרונות נעימים ונוגים גם יחד. נדמה לי שרק לפני זמן קצר הייתי רץ הביתה בערב עם הפנס ביד מהחדר המתוקן שנהל המורה קלמן, נדמה לי שאני שומע עדיין את קולו הצלול של רבנו בתלמוד, יהודה ציזלינג, כשהיינו יושבים כולנו בחדר צר מסביב לשולחנות ארוכים וחוזרים אחרי הרבי: הוי הוי, אמר רבא, הוי הוי אמר אביי. מי לא יזכור את המורה לעברית חדש, שהיה בא לשעתיים בכל יום ללמדנו עברית אחרי התלמוד, כמה שמחים ועליזים היינו אז, החיים בעיירה בלי מפח נפש ובלי דאגות.

הכיבוש הגרמני בימי מלחמת העולם הראשונה לא הביא שנויים כבירים בחיי העיירה. קצת רעבו ללחם, פה ושם אסרו אחד, את הצעירים לקחו לעבודה, אבל הבתים נשארו שלמים למרות החזית הקרובה, והחיים התנהלו בה כרגיל. אחרי הצהרת בלפור ואחרי מלחמת העולם הראשונה החלו חיים לאומיים וציוניים לפרוח בעיירה, בית הספר של תרבות, הלך והתפתח, ארגוני נוער מכל הזרמים נהלו עבודה תרבותית וציבורית מאומצת, ולאושמינה היה שם בכל הסביבה כעיירה של אנשים משכילים, מפותחים, עליזים, בעלי תרבות ומכובדים, והנה ירדה יד הכורת על אושמינה.

ראיתי את אושמינה בפעם האחרונה בשנת 1945, אחרי החורבן הגדול. יהודים כמובן לא מצאתי בעיירה, כל הבתים היו תפוסים ע״י האיכרים מהכפרים הסמוכים, רק מספר זעום של בחורות אשר חזרו ממחנות המות ובדרך נס נשארו בחיים פגשתי. הבתים דוקא נשארו שלמים, אבל תושביהם היהודים נפלו חללים בכל רחבי אירופה, באושמינה עצמה, בפונאר של ווילנה, במחנות ההסגר בליטה ובמחנות המות בפולין ובגרמניה.

אבינו שמואל אהרון קוזלובסקי, נרצח באושמינה יחד עם אלף היהודים באותה שבת הידועה בשנת 1941. אמנו, רייזל קוזלובסקי נחנקה ונשרפה בתא מוות של שטוטהאף בשנת 1944, אחותנו מאלע כ״ץ נרצחה בפאנאר של וילנה בשנת 1943, אחותנו פייגל מגיד, נחנקה ונשרפה בשטוטהאף, אחותנו איידל באראן, והילד שלה אברהם׳לה הובלו לאושוויץ ונחנקו ונשרפו שמה, אחינו, יהושע קוזלובסקי נרצח בוילנה, גיסנו יצחק כ״ץ נרצח באסטוניה, גסנו גרשון באראן נרצח באושמינה, בן אחותנו דוד גרשון כ״ץ נלקח לפורט התשיעי ונרצח שם, בת אחותנו רבקה כ״ץ נרצחה באסטוניה. יהיה זכרון הקדושים ברוך, ינקום ה׳ את דם הקדושים השפוך מידי הטמאים, וקללת ה׳ תרדוף את הגרמנים בכל מקום שימצאו לעולם ועד.

פסח קאָזלאָווסקי / קיבוץ תל־יוסף

אין דער אַלטער היים און אין רוסלאַנד

(יוגנט־זכרונות)

איך געדענק נאָך, ווי היינט, ווען אין אַ רעגנדיקן טאָג (איך בין דעמאָלט אַלט געווען 6 יאָר) האָט זיך צו מיין זיידנס שטוב דערנענטערט אַ פור מיט צוויי מענער: איינער, מיט אַ לאַנגער באָרד, מיט אַן אויסזען פון אַ ייד; דער צווייטער, מיט אַ גלאַט ראַזירט פּנים — מיט אַן אויסזען פון אַ קריסט. ווען די פור האָט זיך דער־נענטערט, איז דער מיט דער באָרד גלייך אַראָפּגעשפּרינגען און גענומען קושן זיך מיט אַלעמען, וועלכע זענען אַרויס אויפן גאַניק, און מיט מיר אויך. איך בין אין גאַנצן צעטומלט געוואָרן פון דעם וואָס דאָ קומט פאָר און אַוועקגעלאָפן אין שטוב. נאָך דעם ווען איך בין צוריקגעקומען, האָט מיך די מאַמע געפרעגט: „נו דו האָסט שוין געזען דעם טאַטן? ער האָט דאָך פאַר דיר געבראַכט גוטע זאַכן! וויס ברויט האָט ער געבראַכט!" זי האָט גענומען אַ שטיק וויס ברויט און מיך מכבד געווען. איצט האָב איך שוין פאַרשטאַנען אַז דער וועלכער איז געקומען צו פאָרן, מיט דער לאַנגער באָרד, איז דער טאַטע.

גלייך נאָכן טאַטנס קומען פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, זיינען מיר אָפּגעפאָרן צוריק אין מיין געבורט־שטאָט, ווו מ'האָט מיט מיר אָנגעהויבן שמועסן מכוח גיין אין חדר. אין חדר טאַקע האָב געהאַט חשק צו גיין. נאָך אונדזער אָנקומען דאָ, האָט מיך דער טאַטע אַוועקגעפירט אין חדר, וואָס איז געווען ביים אָנהייב פון אונדזער גאַס. דעם רבין האָט מען גערופן חנא דער מלמד. אויפן הויף פון חדר האָב איך דערזען אַ סך קינדער שפּילנדיק זיך אין פאַרשידענע שפּילן, וואָס איך האָב אין מיין לעבן נאָך ניט געזען, און צוליב די פיל קינדער האָב איך געקריגן גרויס חשק צו גיין אין חדר און ס'האָט מיך געצויגן אַהין.

נאָכן אָפּלערנען צוויי זמנים דאָ אין חדר, איז דער רבי פלוצלינג געשטאָרבן, און איך בין געקומען אין אַ צווייטן חדר אין בית־מדרש. דער טויט פון מיין פריִערדיקן רבין איז פאָרגעקומען אַזוי:

ער האָט געהאַט אַ נאַגייקע מיט וועלכער ער פלעגט שטענדיק שלאָגן. איין מאָל, ווען ער איז געשלאָפן, האָבן אים די קינדער צוגעגנבעט די נאַגייקע. ווען ער האָט זיך אויפגעכאַפּט און געוואָלט איבערקערן זיך, בכדי אַ קוק צו טאָן צו דער נאַגייקע, איז ער אַראָפּגעפאַלן פון בעט און נאָך אַ קורצער צייט געשטאָרבן.

אין נייעם חדר פלעגן מען יעדן אין דער פרי באַקומען צו שטיקלעך ברויט מיט קאַלטע קאַווע אין די מיטאָג־שעהן פלעגן אַלע שפּילן אין כלערליי שפּילן, וואָס איז געווען זייער פריילעך. אַזוי איז אַריבער אַ יאָר נאָך אַ יאָר, לערנענדיק פריִער צווישן די קליינע פיר ווענטלעך פון מלמדס שטוב, און איצט, צווישן די גרויסע

ווענט פון פּרעכטיקן בית־מדרש: ביי טאָג חומש און דקדוק און אין אָוונט ביי אַ לעמפּל — שרייבן און תנ״ך.

ווען איך האָב שוין געלערנט אין לעצטן — זעקסטן קלאַס פון דער „תרבות״־שול, האָבן מיר אַלס פּראָטעסט פאַר געוויסע עוולות מצד די לערער, געפירט עטלעכע שטרייקן אין אונדזער קלאַס, און ווען די שטרייקן האָבן קיין דערפאָלג ניט געהאַט, האָבן מיר אָנגעהויבן צו פּראַווען שילער־פאַרזאַמלונגען, בעיקר ביי נאַכט. ענדלעך בין איך אַוועק אַרבעטן אין אַ דרוקעריי.

נאָכן אָפּאַרבעטן אַ חודש צייט אין דער דרוקעריי, האָט מען מיך אין שטוב צוגערעדט צו אַרבעטן אין אַ באַנק, ווו עס האָט זיך געפאָדערט אַ יינגל. יעדן אין דער פרי האָב איך געדאַרפט קומען פריער פאַר אַלעמען אויפראַמען.

פּסח־צייט, ווען איך בין שוין געהאַט געווען אין באַנק אַ יאָר צייט, האָבן זיך צו מיר געווענדט עטלעכע חברה־לייט, אַריינצוטרעטן אין דער אָרגאַניזאַציע „השומר הצעיר״. חול־המועד־פּסח איז פאָרגעקומען אונדזער ערשטע פאַרזאַמלונג מיטן פאָרשטייער פון דער היגער אָרגאַניזאַציע — בן־משק. ס׳איז געגרינדעט געוואָרן אַ קבוצה מיטן נאָמען „הכח״. ס׳פלעגן אָפט פאָרקומען פאַרזאַמלונגען. נאָך אַ קורצער צייט טרעט אַריין אונדזער קבוצה אין קבוצת־אחדות.

איך קום אין באַנק שוין אָנגעטאָן אין אַן אוניפאָרם פון דער אָרגאַניזאַציע. דער פּרעזעס פון באַנק קוקט אויף מיר קרום, נאָר איך מאַך זיך ניט זעענדיק. מיטגלידער באַקומען הלוואות — צאָלן אַאז״וו. איך פאַרשטיי שוין אַלע ביכער פון באַנק. איין מאָל קוקנדיק אין קאָנטאָ־בוך זע איך, אַז דער וויצע־פּרעזעס האָט באַקומען אַ הלוואה, ניט האָבנדיק קיין „פּאַי״ (יעדער מיטגליד מוז האָבן אַריינגעטראָגן אין באַנק אַמווייניקסטן 25 זל. אַ „פּאַי״). דער וויצע־פּרעזעס האָט נאָר אַ טייל דערפון אַריינגעטראָגן. עס קומען אָרעמע הענדלער בעטן אַ הלוואה און באַקומען נישט, און ער — אַ רייכער בעל־הבית — באַקומט יאָ.

ווען אַ קריסט קומט אין באַנק בעטן אַן הלוואה, גיבן אים די אָנפירער אַפילו אָן אַ זיצונג, און צו אַ יידישע בעל־מלאכה באַצייט מען זיך אַנדערש, מען פאָדערט פון אים גוטע זשיראַנטן אד״גל.

איך ווער שוין אַן אַקטיווער מיטגליד אין דער אָרגאַניזאַציע און אויך אַ פאַר־וואַלטונגס־מיטגליד און סעקרעטאַר. איך גיב זיך אָפּ מער מיט דער אָרגאַניזאַציע, ווי מיט דער באַנק.

עס קומען פאַר די וואַלן צום סיים און סענאַט. דער פּרעזעס פון באַנק איז געווען אויך פאָרזיצער פון ב.ב.־קלוב (סאַנאַציע) ביי אונדז אין שטאָט. איך רעאַגיר קעגן דעם וואָס עס קומען פאָר פּאָליטישע פאַרזאַמלונגען אין באנק. וואָס איז פאַרבאָטן דורך דעם „פאַרבאַנד פון דער יידישער קאָאָפּעראַטיווער געזעלשאַפט״ אין פוילן. דער פאָרזיצער פון ב.ב.־קלוב הייסט מיך אַגיטירן פאַר דער ליסטע „1״, און איך אַגיטיר פאַר דער ליסטע „17״ (אַ ציוניסטישע ליסטע).

צוגלייך מיט מיין אַרבעט אין דער אָרגאַניזאַציע, לערן איך בוכפירונג, כדי צו פאַרלאָזן די באַנק. איך ווער סעקרעטאַר אין „החלוץ״ און פאַרוואַלטונגס־מיטגליד און סעקרעטאַר פון דער אָרטיקער „תרבות״־ביבליאָטעק און באַטייליק זיך אַקטיוו אין דער קולטור־אַרבעט פון „השומר הצעיר״.

דורך דער „שוואַרצער" גרענעץ

נישט האָבנדיק קיין געזיכערטע עקאָנאָמישע פּאָזיציע, באַשליס איך, צוזאַמען מיט איינעם אַ חבר ש., צו פאָרן קיין סאָוויעט־רוסלאַנד. מ׳עצהט אונדז, אַז מ׳קען גיין קיין רוסלאַנד און באַקומען אַרבעט.

עטלעכע וואָנטן האָבן מיר צווישן זיך גערעדט וועגן אונדזער פּלאַן, און איין מאָל, אַ זונטיק אין דער פרי, זיינען מיר ביידע אַוועק אין וועג.

קוקנדיק דורך די פענצטערלעך פון צוג, געזעגן איך זיך מיט דער פוילישער לאַנדשאַפט. ס׳לויפן פאַרביי פעלדער, וועלדער און מיר זיינען שוין אין מאָלאָדעטשנע. אַ פּאָליציאַנט קאָנטראָלירט יעדן פאַרבייגייענדיקן, אונדז האָט ער ניט קאָנטראָלירט, ווייל מיר האָבן זיך געהאַלטן שטייף און געטראָגן ביכלעך (ער האָט מסתמא געמיינט, אַז מיר זיינען שילער). די נאַכט איז שוין צוגעפאַלן און מיר גייען אַוועק אין אַ האָטעל. צו מאָרגנס אין דער פרי האָבן מיר געדינגען אַ פור און אַוועקגעפאָרן קיין האָראָדאָק.

דער טאָג איז געווען אַ פאַרוואָלקנטער, אַ שניי מיט אַ רעגן האָבן געשיט און געגאָסן אויף אונדזערע קעפּ. ס׳איז געווען שרעקלעך קאַלט, נאָר די האָפענונג, אַז מאָרגן ביי נאַכט וועלן מיר שוין זיין אין מינסק, האָט אונדז געוואַרעמט. מאָרגן וועלן מיר שוין זיין אין מינסק אויף אַרבעט — האָט אונדז פאַרזיכערט אונדזער פירער. דערווייל זיינען מיר אָנגעקומען קיין האָראָדאָק.

מיר זיינען פאַרפאָרן אין אַן אַריינפאָר־הויז אַנטקעגן דער צערקווע. ליגנדיק אין בעט, טראַכט איך ווייטער וועגן „מאָרגן". מאָרגן אין דער צייט וועלן מיר שוין זיין אויפן וועג קיין מינסק, מיר וועלן באַקומען וועש, זאַכן, אַ באָד און אָפּגעפירט ווערן צו דער אַרבעט. מיט די געדאַנקען בין איך איינגעשלאָפן.

צו מאָרגנס אין דער פרי גייען מיר אַרויס אין מאַרק. רעכטס פון דער צערקווע באַווייזט זיך א הויך־געוויקסיקער מענטש, אָנגעטאָן פויעריש. ער קוקט זיך אַרום. זיין גרויס ווינטערדיק היטל פאַרשטעלט זיין געזיכט. דאָס איז געווען אונדזער אַגענט, ער זוכט עמעצן. מיר גייען פאַרביי אים, און ער דערקענט אונדז.

— 3 אַ זייגער נאָך מיטאָג — זאָגט ער — וועל איך אַריין צו אייך אין זאַיאַזד און פון דאָרטן וועלן מיר אַוועקגיין אַהין...

יעדע רגע זעט אויס ווי אַ שעה. ער קומט מיט אַ יונגן קריסט און מיר גייען אים נאָך. אויפן פעלד ווייזט ער אונדז אָן אונדזער פירער. איך, מיין חבר, אַן אומבאַקאַנטער קריסט און דער איבערפירער גייען מיר אָפּ צו דער גרענעץ. מיר זען פאַר זיך נאָר וואַלד. צו דער גרענעץ איז נאָך אַן ערך 17 וויאָרסט. ענדלעך ענדיקט זיך דער וואַלד.

דער פירער האָט אונדז געזאָגט ווי אַזוי צו גיין און געוווּנטשן דערפאָלג אין וועג. צום ערשטן מאָל פירט ער מענטשן צו דער גרענעץ, און בכלל איז ער ניט באַקאַנט מיט דער געגנט... דער וועג נאָכן וואַלד איז בלאָטיק, און פון דאַנען זיינען מיר אַרויף אויף אַ צעאַקערט פעלד. דאָס גיין איז געווען שווער. דאָ איז שוין ניט געווען ווייט פון דער גרענעץ. דער פירער גייט פאָרויס און מיר — איינער נאָך דעם אַנדערן, האַלטנדיק זיך פאַר די הענט — גיין נאָך אים ווייטער צו אַ וואַלד

און אַ טאָל. דאָ אין וואַלד גייען מיר שוין אַנדערש ווי אין די פריִערדיקע וועלדער. מיר האָבן מורא צו שטעלן אַ טריט, אפשר וועט עמעץ הערן. נאָכן אָפּגיין אַ 50 מעטער האָבן מיר זיך אַלע אַוועקגעלייגט אויף דער נאַסער ערד און דער פירער האָט אויסגערופן: ג—ר—אַ—נ—י—צ—אַ!

דער פירער האָט אונדז געזאָגט ווי אַזוי צו גיין און געווינטשן דערפאָלג אין אונדזער אַריינטרעטן אין דעם נייעם לאַנד, און אַוועק מיטן זעלבן וועג.

דאָס איז שוין געווען אַ רוסישער וואַלד. מיר זענען שוין, הייסט עס, אויף דער רוסישער טעריטאָריע. מיר בלייבן דאָ נעכטיקן.

אין רויטן לאַנד

אַן אַלטער קריסט גייט פאַרביי און פרעגט אונדז פון וואַנען מיר זיינען.

— פון פוילן — ענטפערן מיר.

— עך, ווי דוראַקי, פּאַטשעמו ווי פּרישלי סודאַ? * — זאָגט דער אַלטער צו אונדז.

אויפן וועג, גייענדיק צו דער קאָמענדאַנטור, האָט אונדז אַ יונגער קריסט, וואָס האָט אונדז געפירט, דערציילט מיט התפעלות וועגן זייער לאַגע.

מיר זענען צוגעקומען צו דער קאָמענדאַנטור. אויפן הויז — אַ רויטע פאָן. אַ סאָלדאַט פירט אונדז אַריין אין ביוראָ און הייסט אונדז זעצן. דערנאָך פירט מען אונדז אַריין אין אַ קליין צימערל. אַ סאָלדאַט פרעגט אויס וועגן די פּערסאָנאַליען און דעם צוועק פון קומען אַהער.

שוין העכער 24 שעה זינט מיר האָבן ניט געגעסן. נאָר זיי מוז דאָס מסתמא קנאַפּ אינטערעסירן. דערנאָך פירט מען אונדז ווייטער אַוועק אין אַ דאָרף, ווו ס'איז פאַראַן אַ סאָלדאַטן־קיך. מ'האָט אונדז אַריינגעפירט אין אַ קליין צימערל מיט נאַרעס געבעט מיט שטרוי. אַנטקעגן אַריינגאַנג — אַ פאַרקראַטעוועט פענצטערל. די לופט — אַ שטיקנדיקע ביים אַריינגאַנג האָט אַרומגעשפּאַצירט אַ באַוואָפנטער סאָלדאַט. פון צייט צו צייט פלעגט ער אַריינקוקן צו אונדז און אַוועקגיין.

ס'איז געווען קאַלט, דער רעגן מיט אַ שנייעלע האָבן געגאָסן אויף אונדזער נייער היים. ס'איז געווען זייער אומעטיק אויפן האַרצן. ס'קומען אין אונדזער חדר נייע פּוילישע איבערוואַנדערער. ס'איז געוואָרן אַ ביסל פריילעכער. אין אַנדערן צימער זיינען דעמאָלט געווען פרויען, איינע מיט אַ קליין קינד. אויף אונדזער פענצטער — אַ גאַנצע קופּע מיט ווייסרוסישע ביכער. אַלע הייבן אַן לייענען. ניט קענענדיק די ווייסרוסישע שפּראַך. האָב איך ניט געהאַט וואָס צו טאָן און געקוקט אויף די לייענער.

מען איז שוין געוואָרן פריינדלעכער, מען חכמהט זיך איינער מיטן אַנדערן. אַלע זיצן אין קופּקעלעך און דערציילן זיך אַנעקדאָטן און פאַרשידענע מעשיות. אויף אַ באַנק, מיט אַ ביכל אין האַנט, זיצט אַ קריסט און לייענט־פאַר. אַזוי איז פאַריבער עטלעכע שעה און ס'איז אָנגעקומען די צייט פון מיטאָג. מיר האָבן געהאַט אויסגעקליבן אַן אייגענעם קוכער, אָנגעטאָן אין אַ סטזשעלעצקי אוניפאָרם.

---

* איר, אידיאָטן, צו וואָס זענט איר אַהערגעקומען?

היינטיקע נאַכט איז שוין פריילעכער, ווייל מען זינגט שוין לידער — פוילישע און רוסישע. אין דער נאַכטיקער שטילקייט האָט אונדזער געזאַנג אָפּגעקלינגען ווייט, ווייט, אפשר אין פוילן...

דאָס עסן — אַ זופּ מיט ברויט — צוויי מאָל אַ טאָג. פאַרן שלאָפן־גיין איז אַריין אַ „נאַטשאַלניק", הייסט אויסשטעלן זיך צו צוויי אין אַ שורה, און פרעגט יעדן איינעם דעם נאָמען און פאַמיליע־נאָמען, ווען ער איז אַריבער די גרענעץ. אַלץ ווערט פאַרשריבן דערנאָך פרעגט ער: „קאָקי דאַפּראָסי?". „אָפּפאָרן אויף אַרבעט ווילן מיר" — ענטפערן אַלע. דער נאַטשאַלניק זאָגט אונדז, אַז אין משך פון צוויי טעג וועלן מיר פאָרן.

נאָך עטלעכע טעג קומט אַריין דער נאַטשאַלניק און נעמט נאָר 20 מאַן — מיך בתוכם.

די פיס שטעלן זיך שוואַך אין דער בלאָטע, צוליבן שלעכטן עסן. פאָרויס רייט איינער אויף אַ פערד מיט אַ ביקס, אַ צווייטער פון הינטן און צוויי פון ביידע זייטן.

מיר זענען אָנגעקומען אין אַ הויף. מען פירט אונדז צו אַ שטאַל און הייסן נעמען בעזימס מיט רידלען צו מאַכן אָרדענונג און שפּעטער אויף אַ בערגל גראָבן ערד.

נאָך דער אַרבעט האָבן מיר באַקומען ברויט און גייען אין אַ קליין ענג צימערל. פאַר אַלע 20 מענטשן. מען זעצט זיך אויף אַ ברעט און אויף דער ערד. אויף דעם איינציקן שטול אין חדרל זיצט אַ סאָלדאַט נעבן אַ טישל מיט אַ צעבראָכענעם טעלעפאָן. אויף דער פּאָדלאָגע — אַ פולע בלאָטע. קענטיק, אַז מען האָט דאָס צימער שוין לאַנג ניט גערייניקט מיט אַ בעזים. אין אַ צווייט צימערל זענען געזעסן צוויי סאָלדאַטן: איינער איז געזעסן ביי אַ טישל און געשריבן, און פון צייט צו צייט פלעגט ער רעדן אין טעלעפאָן און לאַכן. דער צווייטער האָט וועגן אַלעם פונאַנדערגעפרעגט, למשל, וואָס איך האָב געטאָן אין פוילן, נאָך וואָס איך בין געקומען אַהער אאַז"וו. נאָך אונדזער אַלעמענס פאַרהער זיינען מיר אָפּגעפירט געוואָרן צוריק אין אונדזער היים (אַרעסט).

זונטיק אין דערפרי איז געקומען אַ נאַטשאַלניק און אויסגערופן לויט די נעמען אַלע, וואָס האָבן זיך צוזאַמענגעקליבן אין משך פון איין וואָך אין דעם פונקט: 55 מענער און 15 פרויען. מיר האָבן אַלע מאַרשירט צו פיר אין אַ שורה, אַרום אונדז זענען געריטן 10 סאָלדאַטן מיט אויסגעשטעלטע ביקסן. דער וועג איז געווען זייער אַ שווערער, בלאָטע ביז צו דער קני און נאָך אַ האַלבן טאָג זיינען מיר, פאַרמאַטערטע און דערפרוירענע, אָנגעקומען קיין זעסלאַוויע. מיר זיינען אַדורך אַ לאַנגע גאַס און אַריין אין אַ הויף ווו ס'זיינען געשטאַנען צוויי גרויסע געביידעס. דאָס איז געווען די נייע טורמע. אין הויף האָט מען אויסגערופן 20 מאַן און געהייסן אַריינגיין אין „קאַמער נומער 3" — אַ קליין צימערל מיט נאַרעס אויף וועלכע ס'האָבן זיך געקענט לייגן נאָר 10 מענטשן. די איבעריקע קאַמערן זיינען שוין פון לאַנג געווען איבערפולט מיט אָנגעקומענע פון פוילן.

אין דער נייער טורמע פלעגן מיר באַקומען צו פּייקעס ברויט און שפּעטער — די זופּ.

אין דער צווייטער קאַמער האָבן מיר דערזען אַ מאָדנע בילד: מענטשן שטייען נאַקעטע און האַלטן די העמדער אין די הענט, זיי מאַכן אַ רעוויזיע. א״ן אייניקע טעג שפּעטער האָבן מיר דאָס זעלבע געמוזט טאָן...

אין מאָל האָבן די וועלכע זיינען געגאַנגען נעמען דאָס מיטאָג — אָנגעפילט פולע קעשענעס מיט סקאַרינקעס. אין קיך איז אויף לינקס געשטאַנען אַ צעבער מיט וואַסער, וווהין די קיך־מיידלעך פלעגן וואַרפן די איבערגעבליבענע שטיקלעך ברויט. אונדזער חברה האָבן דאָס דערשמעקט און ביים מיטאָג גענומען פון צעבער די סקאַרניקעס און געוואָרפן אין בוזעם פון די שמוציקע העמדער.

איך מאָל האָט אַ סאָלדאַט צוגענומען פון אונדזער קאַמער צוויי מענטשן: מיין חבר און נאָך איינעם. צום ערשטן מאָל נעמט מען ביי אונדז מענטשן א״ן מיטן טאָג.

ס׳איז אונדז שוין נמאס געוואָרן צו וואַרטן „אויפן מאָרגן״, ווען מיר וועלן שוין פטור ווערן פון טורמע־לעבן, און אָנגעהויבן צו זוכן אַן אויסוועג.

מיר האָבן פאַרשטרייקט... און נאָך אַ טאָג נישט עסן האָבן מיר באַקומען אַ ביסל בעסערע באַדינגונגען.

היינט זיינען אָנגעקומען 180 מענטשן מיט דער באַן, אַרומגערינגלט מיט 50 רייטער. צו מאָרגנס האָבן מיר געזען ווי פון דער אַלטער טורמע האָט מען אַרויס־געפירט אַלע 180 מענטשן און אַרומגערינגלט זיי מיט זעלנער. אויך פון אונדזער קאַמער האָט מען אַרויסגעפירט איינעם. אַלע זיינען אָפּגעפירט געוואָרן אין דער ריכטונג פון נאָווע־פּאָליע.

דער וועג צוריק

נאָך צוועלף וואָכן טורמע־לעבן האָבן מיר זיך אַלע פאַרשריבן צוריקצופאָרן קיין פוילן. אין אַ טאָג נאָכן פאַרשרייבן זיך אַהיים, האָט אַ זעלנער מיך געהייסן גיין מיט אַ גרופּע אין דער ריכטונג פון נאָווע־פּאָליע.

פאַרנאַכטלעך זיינען מיר אָנגעקומען קיין נאָווע־פּאָליע. 11 ביי נאַכט האָט מען מיך אַרויסגעפירט און געהייסן גיין. מיט מיר איז געגאַנגען אַ זעלנער. אויפן וועג האָט ער מיך שטילערהייט געפרעגט ווו איך וויל ער זאָל מיך אָפּלאָזן — לעם אַ דאָרף אָדער אויף אַ פוסט פעלד. איך האָב אים געבעטן לעם אַ דאָרף. מיר זיינען צוגעקומען צו אַ פּונקט, און ער האָט זיך מיט מיר געזעגנט און געזאָגט: גיי גלייך צו יענעם פייערל, דאָס איז אַ פּויליש דאָרף. איך בין אַוועק אין דער ריכטונג פון פייערל און אין אַ האַלבע שעה אַרום בין איך שוין געווען אין פוילן.

צו מאָרגנס אין דער פרי האָט מען מיך אָפּגעפירט צו דער סטראַזשניצע. דאָרט האָט מען מיך איבערגענומען מיט דער באַגריסונג „זשיד!״ און פאַרשידענע שיקאַנעס. נאָכן אָפּזיצן אַ פּאָר שעה אין דער סטראַזשניצע, האָט מען מיך אַריינ־געפירט רעווידירן אין אַ שטאַל פון פערד. זיי האָבן ביי מיר גאָרנישט געפונען. עסן האָט מען מיר נישט געגעבן. נאָר אַ סערזשאַנט האָט אויף מיר רחמנות געהאַט און געגעבן עסן. פון דער סטראַזשניצע האָבן מיך זעלנער אָפּגעפירט קיין דאָמב־ראָווע. אויפן וועג פלעגן זיי מיך הייסן גיין פאָרויס, און ווען איך פלעג זיך דער־

ווייטערן פון זיי אַ ביסל, פלעגן זיי אויסשטעלן די ביקסן און שרייען: „מיר שיסן! וואָס אַנטלויפסטו פון אונדז!״ פון דאָמבראָווע האָט מען מיך אָפּגעפירט קיין אָליכנאָוויץ און פון דאָרט מיט דער באַן קיין ווילייקע. דאָרט האָט מען מיך גע־האַלטן שטרענג באַוואַכט אַ גאַנצע נאַכט. אין דער פרי פרעגט מיך אַן אָפיציר, אויב מען האָט מיך דאָרט אין רוסלאַנד געשלאָגן. „ניין״ — זאָג איך — „מען האָט מיך ניט געשלאָגן״. — „נו, וועלן מיר דיר באַלד ווייזן״. מען האָט מיך אַריינגע־פירט אין אַן אינקוויזיציע־צימערל, ספּעציעל פאַר רוסישע, און געגעבן אָנבייסן. איך האָב זיך שוין געריכט אויף די קלעפּ וואָס דער אָפיציר האָט מיר צוגעזאָגט, אָבער גאָרנישט באַקומען... נאָך מיטאָג האָט מען מיך פאַרהערט און געהייסן אָפּ־פירן קיין מאָלאָדעטשנע.

פרייטיק פאַר נאַכט בין איך אָנגעקומען מיט דער באַן קיין מאָלאָדעטשנע און מען האָט מיך אָפּגעפירט אין אַרעסט. די אַרעסטאַנטן האָבן מיך די גאַנצע נאַכט געשלאָגן. ס׳ איז שוין געווען נישט צו פאַרטראָגן. נאָר מיינע געשרייען האָבן ניט געהאָלפן. מען האָט מיך ווידער אַריינגעפירט אויף אַ פאַרהער. דער אַגענט, וועל־כער האָט מיך פאַרהערט האָט חוזק געמאַכט פון מיר און גערופן ידישע מאָדנע נעמען. נאָר מיך האָט דאָס געאַרט ווי די וואַנט. ער האָט מיר אויך ניט געזשאַ־לעוועט קיין קלעפּ. שבת בין איך באַפרייט געוואָרן, און פאַרנאַכט אָפּגעפאָרן אַהיים.

קומענדיק אין שטוב האָבן מיך באַפאַלן אַלע שכנים, ווייל מען האָט געקלערט אַז איך לעב שוין נישט.

אין אַ צייט אַרום בין איך פאַרמשפּט געוואָרן אויף אַ וואָך טורמע.

שפּעטער בין איך געגאַנגען אויף הכשרה און אַוועק אין אַ קיבוץ אין ארץ־ישראל.

(געשריבן אין יאָר 1932 אַלס קאָנקורס־אַרבעט
פאַרן „ייווא״ אין אַמעריקע)

פישל גאבער ז״ל

א שפּאַציר איבערן שטעטל

(זכרונות פון אָשמענע פאַר דעם ערשטן וועלט־קריג)

הונדערטער יאָרן האָבן יידן געלעבט אין שטעטל אָשמענע, פאַרוואָרצלט אין קעגנזייטיקער עקאָנאָמישער הילף, אמונה און טיפער בענקשאַפט נאָך גאולה. לאָמיר פרוּוון צוריק רופן אין זכרון און דערציילן וועגן כאָטש אַ טייל דערפון, וואָס מיר האָבן אַזוי טראַגיש פאַרלוירן.

רבנים: ר׳ ישראל דער דיק, ר׳ אליהו יונה דער דיין, הרב ר׳ מרדכילע (גערופן דער סלאָנימער רב, ווייל סלאָנים האָט אים צוויי מאָל צוגענומען פון אָשמענע); דער צווייטער — הרב פּיין, אַ באַרימטער רעדנער, ועמען ווילנע האָט געוואָלט נעמען פאַר אַ שטאָט־מגיד, אָבער מען האָט אויסגעפונען, אַז זיינס אַן עלטער־זיידע האָט געשטאַמט פון אַרבעטער, און — הרב געלבאַרט.

מלמדים און לערער: ר׳ מיכאל ביינענסאָן, ר׳ מרדכי הירש קאָל־מאַנאָוויץ, ר׳ משה הירש רודנער, ר׳ פּייווע מאַטוק, ר׳ יצחק באַקשט, ר׳ חאַנע (דער גלאַצער), ר׳ הירש (דאָס קורצע פּיסל), ר׳ לייזער גאָלובעק, ר׳ לייזער עלישקעוויץ, פּנחס באַראַן, אַ חזן מיט אַ כאָר (מוליקאָווסקי). שלמה דער לערער פון העברעיש. די ברידער שולעוויץ (מעכאַניק), משה פינגער (יידיש), דאַני־שעווסקי, ראָזע גאָלעמבע, ריסיע גאַבער (רוסיש).

בתי־מדרשים: דער גרויסער בית־מדרש, די גרויסע שול און דער קליינער בית־מדרש.

קלויזן: חברה לומדי גמרא, הרב ר׳ פּסח פלעגט יעדן אָוונט לערנען מיטן עולם אַ בלאַט גמרא, נאָך זיין פּטירה האָט אים פאַרביטן ר׳ אידל ציזלינג. די משנה ברורא פלעגט לערנען מיטן עולם ר׳ פּייווע מאַטוק, אין דעם שוסטערישן קלויז פלעגט לערנען מיטן עולם ר׳ רפאל לערנער, אין דער שניידערישער קלויז — מיין זיידע ר׳ עליע הירש דער גאַרבער (ווען ער איז געשטאָרבן, האָט מען אים געגעבן דעם טיש אַלס אַן אָרון). די גאַרבערישע קלויז (גערופן: אַבעס קלויז) אבא שמש פלעגט איר אָפּהיטן, דאָרט איז געווען ליכטיקער און וואַרעמער ווי אין אַלע קלויזן און אַלע פלעגן גיין דאַוונען אַהין, ווייל דאָרט פלעגט מען אויך אָנהייבן פריער און ענדיקן שפּעטער. אין דער חסידישער קלויז פלעגט מען דאַוונען נאָר שבת, אין ווילנער גאַס ביי אברהם לעווין דעם וואַפּעלניק פלעגט מען שבת מאַכן אַ מנין.

בעלי־תפילות: ר׳ אלחנן שריידער, ר׳ אהרון גאַבער (מיין פאָטער), ר׳ פּרץ כץ, ר׳ בערל בערמאַן, ר׳ מיכאל ביינענסאָן, ר׳ אַלטער קיט, ר׳ הירש באַקשט (דער בעקער), ברוך דער שמיד פון ווילנער גאַס, ר׳ שמואל לערנער, ר׳ אפרים קאַמפּ.

יידן, וועלכע פלעגן שבת זאָגן תהילים מיטן עולם: אברהם דער מאסטעווע־לישקער און יידל נתן גרופּ.

דאָקטוירים: לעווין, סאָלאָמאָן; דענטיסטן: לענאַ מיאַסניק, שאַפּירא, ריווע קויפמאַן, פאַניע שרירא, אַלטער קעלמאַן און באַסיע גובער.

אַקושערקעס: פעסל סלאָסבערג, יענטע דעאול און כץ.

אַפּטייק־געשעפטן: יצחק קאָזלאָווסקי (ווילנער גאַס), אסתר שיינע לעווין (זשופּראַנער גאַס), יואל בונימאָוויץ, די ברידער דאַנישעווסקי (אין מאַרק), קאַמין (זופּראַנער גאַס).

פעלדשערס: אהרון סאָלאָדוכע און בן־ציון גורוויץ.

אַדוואָקאַטן: די ברידער אַבעלאָוויץ, ר׳ מאיר קאָזלאָווסקי (אַ שרייבער פון פּראָשעניעס), אבא שרירא.

הורט־סוחרים: ר׳ יוסף געלוואַן, ר׳ בערל בערמאַן, שרה לעסקעס.

וואַלד־סוחרים: וויגדער אייזיק זיסקאַנד, משה זיסקאַנד, נחמן זיישקאָוויץ, לעווין, אברהם מרדכי לעווין (דער ציפּיק), אברהם בערקמאַן, שלמה שעלובסקי, יצחק שעלובסקי, שלמה באגאד, ליפּשיץ, אשר זיסקאָוויץ, לעווין, אברהם בערקמאַן, ס. איידים.

לעדער־פאַבריקן: מרדכי זאַקס, די ברידער סאָלאָדוכע, ברוך שלמה גערשאַטער, יודל פּיקטושאַנסקי, ברידער בונימאָוויץ, אברהם יצחק קאַטשער, שייע מיאַסניק, ר׳ עליע הירש שוואַרץ מיט דער טאָכטער שרה גאַבער (מיין מוטער מיטן זיידן), דוד בעקער.

וואַלקאַרניעס: אברהם פּארט (דער מייסטער — מען האָט אים אַזוי גערופן, ווייל ער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט דאָס פאַך געלערנט אין ווילנע), ישראל סקאַפּינקער (אַ שותּף מיט שמחה מיכל דערעוויאַצקי, וואָס איז געווען אַ וואָיאַזשאָר), די ברידער גאָלובאָק מענדל, יצחק, יאַנקל כץ און אַבראַמאָוויץ.

שטעפּער: איסאַק באגאד, עלע מאַרקוס, שמואל מינץ, פּנחס מאַלעוויץ (זיין הויז איז געווען אָפן פאַר אַלעמען).

שוסטער: פּייווע באגאד, ר׳ וועלוול באַראַן, פּרוסאַק, משה לעווין, ר׳ בערל ראַבינאָוויץ, וועלוול דער מוליער, זיין פרוי רחל (געהאַנדלט מיט פיש אַנטקעגן דער קרעטשמע פון דוד אגניסט).

לעדער־קרעמער: ר׳ חיים שוואַרץ, ר׳ יעקב פּיקטושאַנסקי, שרהביילע פּיקטושאַנסקי, יודל איזאַקסאָן, אַלטער צונזער, ארציק מאיר נישקעס, יצחק וואַקס, וועלוול וואַקס, שמואל סאָלאָדוכע, לייבע הערץ קאַמינאַר, הירשל קאַמינאַר, יודל רעזניק, זכריה.

רימער: חיים יצחק אפשייעוויץ, בענצע אפשייעוויץ, וועלוול אין ווילנער גאַס.

בלעכער: סאַנע וועלוולס (דעם קאָוואַלס זון), משה לייב מיט די זין.

שלאָסערס: מרדכי לאַוויט, קלמן קאַלטונאָוויץ.

טישלער: שלום קאַנטאָראָוויץ מיט די זין שלמה און משה, לייבע יצחק קאַטלאַרסקי, הירשל לאַפּוק מיט די זין.

מאַלער: בענצע, מיכאל מיליקאָווסקי מיט די זין.

שניידער: משה מאָטל קוצעוויצקי, יאַנקל אפשייציק, בידע זיינען געווען גבאים אין שניידערישן קלויז (מיין זיידע ר׳ אליהו הערש האָט געלערנט מיטן עולם אין דער שניידערישער קלויז).

טאַנדעטניקעס: ביינעס ארעיאָוויץ מיט די זין, אייזיק קולער מיטן זון, וועלוול די מאַפּאָלע, בערל דער דאַמסקער שניידער, בעקער.

שניט־קראָמען: איתמר שיינבערג, זעליק גאָלוב, אהרון גאַבער (מיין פאָטער), יצחק מיאַסניק, משה לייב גראָדזענסקי, גרשון באַקשט, ליובע וואַלבערג, אבע שרירא.

שיך־געשעפטן: בערל רעזניקאָוויץ, שרה יענטע ציזלינג, אַלטער קיט.

זאוואדן: משה אהרון פון סעלצערסקע, מאיר קריינאָוויץ.

אייזן־קראָמען: ר׳ ישראל אַלפּעראָוויץ, לייבע גאָלעמבאַ, ראובן גאָ־לעמבא, ר׳ אברהם בענסקי, ר׳ חיים לייב קויפמאַן.

גאַלאַנטעריע: מרדכי וואַקס, כיענעלע גורוויץ, ר׳ מאיר וואַסילסקי.

קירזשנער: משה ראַבינאָוויץ, חיה שרה מיטן זון פּאָדבערעסקי, מינע הירשל דעם קירזשנערס טאָכטער.

באַקאַליי: שרה קאַפּלאַן (דער מאַן הירשע יאַנקל האָט געהאַנדלט מיט וואַלד), ציביע שמואלזאָן, ליפקע לאַפּאַק, משה פידלער, בערל באַריס.

ווייַן־געשעפטן: ר׳ ישראל שלאָסבערג, ר׳ מרדכי בונימאָוויץ.

בעקערייען: הירשל פערעניאַטקע, שוויעט, מאכלי.

האָטעלן: באַראָווסקי, שעליובסקי, באגאד.

רעסטאָראַנען: יהודה מיכל מאגילאָווקער, מיסקין, טאבארסקי, יצחק לעווין (אַלשאַנער גאַס), ר׳ ישראל קאָזלאָווסקי (געהאַנדלט מיט וואַלד, גע־האַט אַ שפּייזקראָם, זיין זון זיידל געווען אין רוסלאַנד, פאַרנומען אַ פאַראַנט־וואָרטלעכן פּאָסטן, געהאַט אַ דרוקעריי), ר׳ קאָפּל שמידט(אַן אַדוואָקאַט אין ווילנער גאַס).

הענדלער פון בהמות: (וואָס פלעגן שיקן קיין ווילנע) ר׳ גרשון זעלצער, ר׳ לייב מיטן זון ליפּציק זעלצער.

קצבים און שינדער: ר׳ מאיר באַראַן, ר׳ חיים הירש, ווילק, ראובן ווילק, אברהם יצחק סווירסקי, עלע הירש באַראַן,ביילע די גרויסע, בענדעט מיט די זין, יאַנקל שאַשקע מיטן זון, אהרון דער פּייקלער.

פערדהענדלער: ר׳ יאָשע בער לייבס דעול, עקספּאָרטער קיין דייטש־לאַנד, זיין זון עליע לייב פלעגט עקספּאָרטירן קיין ענגלאַנד קליינע פערדלעך פאַר די שאַכטעס, אברהם דעול מיט די זין, חיים באַראַן מיט די זין, יואל משה מיט די זין, שמואל זיינוול ליובעצקי מיט די זין, לייזער ראַבינאָוויץ.

סוחרים — אימפּאָרטערן פון ווילנע פון פאַרשידענע סחורות פאַר די קרעמער א״א.: ר׳ שמואל לערנער, ר׳ יצחק לעווין, ר׳ יצחק מאיר סאַלאָדוכע, איציע דער קאַלצונער, דאַווידסאַן מיט די זין, אברהם מאסטעווילישקער מיט די זין, יודל נתן גרופּ, שלום פנחס.

בעלי־עגלות: (וואָס פלעגן פאָרן צו דער באַן) חאָנע, שמעון דוד, בערל

דער מלאך, אַלטער, שעפסל, אפרים מיטן זון, יאַנקל לייזער. גערטנער, אַ דאַנק אים האָט אָשמענע געהאַט אַ בעסערן טראַנספּאָרט, ער איז געווען דער ערשטער וויאָס האָט געבראַכט אַ דילזשאַנס.

בוכהענדלער, איינבינדער און לערער: ר׳ יוסף אשיראַן, קאַמין, יצחק בעקער (דער פאָטער פון אַלטער און יעקב בעקער), גורוויץ דער לערער.

בוכהאַלטערס: קאַפּלאַנאָוויץ, יואל בונימאָוויץ, אַלטער רודנער, שערע־שעווסקי (דער הויפּט־אָנפירער ביי די סטרוגאַטשעס), ר׳ עליע אליהו קאַמעניצקי, ר׳ אברהם נאָטע (דער שרייבער), שלמה גרופּ, קרעווער (דער לערער פון רוסיש און פּיאַנאָ — אין ווילנער גאַס אַנטקעגן בערקמאַנען), די טאָכטער פון טאַבאַריסקין אין מאַרק (אַ לערערקע), יצחק בער באַקשט (אַ לערער), שמעון באַגאַד (געהאַנדלט מיט וואַלד, אַן פּאָפּערעצנער גאַס אַ סקלאַד פון ברעטער, אין ווילנער גאַס אַ שפּייז־קראָם און בעקעריי (זיין איידעם ר׳ לייזער עלישקעוויץ — געווען אַ בוכ־האַלטער און געהאַנדלט מיט וואַלד), אליהו רודניק (דער שווער פון חדש דעם לערער), ר׳ יאַנקל טאַבאַריסקי (ווי מען פלעגט אים רופן: יאַנקל שאשקעס אין אָלשאַנער גאַס, געהאַנדלט מיט פאַרשידענע סחורות, זיין טאָכטער סאָניע סאָלאָדוכע, היינט אין אורוגוויי).

מילן: מעכאַניצקי מיט די זין, ר׳ חיים יצחק אַבעלאָוויץ, ר׳ רפאל קוצי־וויצקי אין פראצישקאַן (אונטערן מיל זיינען געווען עטלעכע פאַמיליעס, מען האָט זיי גערופן מיסצוקעס, ווייל זייער עלטער־זיידן האָט מען גערופן מעשל, אַלע זיינען געווען גאַרבער־ספּעציאַליסטן, די דעביסער יצחק און הירשל גורוויץ די קאַזלינקער).

זייגערמאַכערס: מיכאל קאָוונער, הירשל קאָוונער, חנינה אַשעראָוויץ, פידלער, קאַוועגסקי.

מעל־געשעפטן: קאַמין יצחק, קאַמין שמעון, זלאַטע די גרויסע, ברוך קאָזלאָווסקי, חיים געלקעס, ראכע חיה איטעס (אַלע אין ווילנער גאַס), ר׳ הירש לייב מיטן זון קאַמינער, קאַריניעצקי אהרון, ר׳ זוסיע פערסקי (דער פאָטער פון נחמיה פערסקי, אַ גוטער לערנער און אַ גוטער רעדנער, ר׳ אברהם בעקער דער מולער (געהאַט אַ שפּייז־קראָם און אַ בעקעריי).

גלעזער: ר׳ מאיר אויפן זאסצעניק (געווען לאַנגע יאָרן גבאי פון שניידע־רישן קלויז), ר׳ משה זרח דער גלעזער (דער שווער פון אַלטער קעלמאַן).

מוליערס: ר׳ לייזער בעקער (ער האָט אויפגעבויט האַלב סמאָרגאָן און אַלע גרעסערע הייזער אין אָשמענע), מאיר בערמאַן (זומער געבויט הייזער און ווינטער געהאַנדלט מיט פלאַקס), אברהם יצחק עפּעל (געהאַט אַ בעקעריי)

טשעסלער (וועלכע פלעגן בויען הילצערנע הייזער): ר׳ יונה, ר׳ משה לייב (ביידע געוווינט אויפן זאַסציאַנעק), די ברידער פּיזווישעוויץ (געהאַנדלט מיט פלאַקס און אויסגעאַרבעט שטריק, פּופּאַרעצנע גאַס), מענדל לאַפּידוס מיטן שוואָגער מרדכי גורוויץ (געהאַט מאשינעס צו רייניקן וואָל און פּראָדוצירט וואָלי־קעס אין פּופּאַרעצנע גאַס).

שמידן: ר׳ ליפּע (געאַרבעט ביי סאַלצן אין פּאָסט), ר׳ אברהם זלמן סאָלאָ־

דוכע אין אַלשאַנער גאַס, בערל, ברוך גיימאַן מיטן שותף שלום משה אין ווילנער גאַס, חאַנע צעפּעלונסקי, ווילנער גאַס, אַנטקעגן די פאַבריקן, משה יוטאַן מיט די זין, פלעגן צושטעלן צוקער פאַר די קרעמער, אויך געווען אַן אַגענט פון זינגערס ניימאַשינען, בערל יוסף בייראַק, געהאַט אַ רעסטאָראַן און געווען אַן אַגענט פון זינגערס ניימאַשינען, כאַצקל דער אַגענט.

שמשים פון דער הברה קדישא: אַבע, די ברידער סווירסקי (גערופן די קאַמינאַרעס), אייזיק דער גרעבער, דער געלער שמש פון שוסטערישן קלויז, אברהם פון דער גרויסער שול, ראובן פון גרויסן בית־מדרש, איצעלע פון קליינעם בית־מדרש, דער שלייפער פון דער חסידישער קלויז, דאָס רבילע פון שניידערישן קלויז.

רעמיזניקעס (וואָס פלעגן שטיין אויפן מאַרק): משה דער גרויסער, חיים דער דאָקטאָר, הירשל מאיר האָבער, ישראל דער קאַראלס (זיין זון דער שטומער), עליע מאַטע מיטן זון חיים פראַדקעס (ער פלעגט פאָרן קיין ווילנע מיט פּאַסאַזשירן).

קרעטשמעס (ווילנער גאַס): אברהם דער יאַפּעלניק, די ברידער בלאָך דוד אגניסט, אברהם בערקמאַן, שמעון באַקשט (ראָג פאַפראַצנער, דאָרטן האָט אַמאָל געהאַט הירשל זיין בעקעריי), קאַרצמער איסער אין זופראַנער גאַס (זיי האָבן אַלע געהאַט צוויי אַריינפאָרן פון ביידע זייטן).

קאָטליאַרעס: ר׳ יצחק רודניק מיטן זון, ר׳ שלמה דאַנישעווסקי מיטן זון וועלפקע (געהאַט אַ ראַזליוו פון ביר אין ווילנער גאַס).

הענדלער פון פאַרשידענע סחורות: אַלטער מאַרשאַק, ר׳ לייזער בערקמאַן (זיין פרוי גאָלדע, געווען אַ נייטערקע), זוסיע דער טעפּער מיט די זין מיטן איידעם, חיים דער וויגאַדאַר.

טאַנדייט־שניידער: סימעלע דער אַלטער, אויפן זאַסציאַנעק, לעבן מרדכי הירש קאַלמאַנאָוויץ, בערל דער דאַמסקער שניידער.

פאַרשידענע: ר׳ זעליק, ר׳ ראובן, די דריי ברידער אַנוצניקעס: יצחק שמעון און יוסף, פלעגן האַלטן סעדער און אַרומפאָרן אין דאָרף. יצחק האָט געהאַט אַ בעקעריי, יונה דעאול, די פרוי צירע גיטל (געהאַנדלט מיט וואָל און געהאַט אַ שפּייז־קראָם אַנטקעגן די יאַטקעס), דער יאָצמאַך (זיין זון סענדער איז געווען אַ שוחט), ר׳ משה חיים דער טאָקער און מאָלער מיטן זון שמחה אין ווילנער גאַס (געהאַט אַ גרויסן הויף), אלי דער קאַלאָשן־פאַרגיסער (אַ זון פון ר׳ יצחק דער קראַפּישקער, וואָס פלעגן קומען קיין אָשמענע אויף יום־טוב), ר׳ אברהם זעליק פון זהאַרניק (געהאַט אַ מיל, ר׳ אברהם דער פּאַליעניקער, שייע דער מאַרדיעשער (געווען אַ שמיד), לייבע קאַרפּ (דער פאָטער פון אַלטער קאַרפּ), בערל דער ריינע־פּאַלער (געהאַט אַ קרעטשמע; אַלע אָשמענער, וואָס פלעגן פאָרן קיין ווילנע, פלעגן ביי זיי איינשטיין), ר׳ שלמה כץ, בתיה פון קאַמינעלאַג (געהאַט אַ קרעטשמע, זייערע צוויי טעכטער זיינען געווען אין אָשמענע, איינע איז געווען די פרוי פון גרשון דאַווידסאָן דער קאַלצונער און די צווייטע — די פרוי פון חיים פּאָלאַק אין זופראַנער גאַס נעבן פּאַזשאַרנעם סאַד), זלמן אַבעלאָוויץ, כאַצקל אַבעלאָוויץ פון פּאָוויעשנע.

ג אַ ר ב ע ר (וואָס האָבן געאַרבעט ביי יענעם): גרויסע ספּעציאַליסטן: אברהם אָליאַנסקי דער פּאוויאזער, סענדער דער פאַלשער, מאיר יאַנקל לאפּוק, זונדל אָליאַנסקי, לייבע שוואַרץ, יצחק קאָזלאָווסקי, שמואל חיים דער נאברודקע.

עס איז געווען אַ ראָד עלמערלעך פון פאַרשידענע אַרטיקלען: ר׳ יוסף שע־סאנסקי, בתיה טאבאריסקי, לאה רודנער, זלאַטע טאבאריסקי, אליהו גאַט, שרה (ר׳ משה הירש דעם מלמדס טאָכטער), שארקע אסתר לייקער, הירשקע מיליקאָוו־סקי (אַמאָל געווען אַ שניידער), שיינקע די לערערקע.

פ אַ ר ש י ד ע נ ע: אין אָשמענע איז געווען אַ פּאָסט וואָס האָט געהערט צו מאַקס סאלץ. זיין פאָטער האָט געהאַט דאָס „גליק" צו פירן דעם רוסישן קייסער און צוליב דעם באַקומען אַ גאָלדענעם מעדאַל. ר׳ מאיר יוסף עלעס — צו אים האָט געהערט די קרעטשמע פון איסער קאַרצמער ר׳ קאָפּל יאקערס, צו אים האָבן געהערט די הייזער פון שמואל זאבל ליובעצקי ר׳ יצחק מאיר זאַרכע, צו אים האָבן געהערט אַמאָל אַלע הייזער פון שעליובסקי און שיינבערג ביזן זאסציאַנעק.

אַמאָליקע חברה קדישא: ר׳ לייזער לעווין, י׳ אברהם יצחק באגאד (דער פאָטער פון לייבע באגאד), אַבעליאָוויץ (דער פאָטער פון אַקאַדיע און מאיר אַבע־לאָוויץ), ר׳ ניסן באגאד (אַן עלטער־פעטער פון רבקה קאַפּלאַן), ר׳ לייזער וועל־בעטאָווער (דער שווער פון ר׳ שמואל לערנער), ר׳ משה שרירא (דער פאָטער פון דער דענטיסטין פאַניע שרירא), שאול לערנער, רפאל לערנער, ר׳ חיים שוואַרץ, ר׳ שאַיע וועלוול סאָלאָדוכע, ר׳ בנימין באָראָווסקי, ר׳ אלחנן שריידער ר׳ חיים הורוויץ, פרץ כץ (דער קאַזיאָנער רב).

פ י ל אַ נ ט ר אָ פּ ק ע ס די פרוי פון דוד אגניסט אין ווילנער גאַס אויפן ראָג זאַסציאַנעק, און די פרוי מנוחה פון שמואל זאבל דעם פערדהענדלערס ליובעצקי פלעגן אויך געבן זייערע הייזער פאַר אָרעמע חתונות.

יוסף גאלאמבא ז״ל

ערב חורבן

אין די לעצטע יאָרן פאַר דעם צווייטן וועלט־קריג איז די פוילישע רעגירונג, און ס׳רוב באַפעלקערונג, געווען אָנגעשטעקט מיט אַנטיסעמיטיזם, וואָס האָט זיך באַזונדערס אויסגעווירקט אויפן ווירטשאַפטלעכן געביט.

די יידישע באַפעלקערונג האָט געפרוווט זיך קעגן צו שטעלן דער שעדלעכער העצע פון אַנטיסעמיטיזם, און אין מאַנכע ערטער דערפאַר שווער געליטן דורך עקסצעסן (אין פשיטיק, בריסק א״אַ).

דער כלומרשט ליבעראַלער לעצטער פרעמיער סלאַוואָי־סקלאַדקאָווסקי האָט עפנטלעך דערקלערט אין סיים, אַז ער איז נישט קעגן באָיקאָט: „באָיקאָט — אָווּ־שעם, אַלע בעז גוואַלטו״ (באָיקאָט — אדרבא, אָבער אָן געוואַלט). אַ טייל פון דער אַנטיסעמיטישער אַקציע איז אויך געפירט געוואָרן אין סיים קעגן דער יידישער ריטועלער שחיטה, לויט דער איניציאַטיוו פון דער סיים־דעפּוטאַטין פּריסטאָר (די פרוי פון גענעראַל פּריסטאָר).

היות דער ווירטשאַפטלעכער באָיקאָט האָט געהאַט אין די שטעט און שטעט־לעך אַ גרעסערע ווירקונג ווי אין די דערפער, האָט זיך אָנגעהויבן די העצע קעגן די יידישע מאַרק־הענדלער. די רעגירונג האָט אינספּירירט די מוניציפּאַליטעטן, זיי זאָלן שטערן דעם יידישן מאַרק־האַנדל „צוליב סאַניטאַרע טעמים״.

דער ענין איז אויך באַהאַנדלט געוואָרן אין אָשמענער שטאָטראַט, ווו די באַציִונגען צווישן די 6 יידישע און 6 קריסטלעכע ראַטמענער מיטן בירגערמייס־טער בראש זיינען דעמאָלט געווען קאָרעקטע. צוליב דעם איז דאָרט נישט געקומען צו קיין דיסקרימינאַציעס און די דאָרטיקע יידן האָבן פון דעם ענין ניט געהאַט פיל פאַרדרוס.

קואופרטיבים חקלאיים

לאנדווירטשאפטלעכע קאאפעראטיוון

אליהו שניט /כפר חגלה

הקואופרטיב החקלאי הראשון באושמינה

אושמינה תרמה את חלקה לבנין הארץ לא רק ע"י הקמת סניף החלוץ ואכסון קבוצת הכשרה לחיים קולקטיביים ולהתמחות במקצוע הנגרות, אלא תרמה את חלקה בעקיפין גם לנסיון להקמת צורת מושב עובדים. ברצוני בזה להעמיד מצבה בספר זה לאי אלה אנשים שהיו שותפים ליצירה זו. מי מתוך כמיהה לשיבת יהודים לעבודות האדמה, כפי שנשבה הרוח לאחר הצהרת בלפור ואשור סן־רמו. ומי מתוך הכרח חיי יום יום. וגם לאלה שלצערנו לא זכו להמשיך אתנו כאן.

ומכאן התחלת הסיפור: אחרי מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1921 בערך, בזמן התחלת הקמת ההריסות היתה העיר אושמינה מדולדלת ומחוסרת פרנסה והורגש מחסור גדול בצרכי מחיה ולבוש. עיקר הקיום נבע אז ממה שקרובים, או מוסדות עזרה מאמריקה שהוקמו במיוחד למטרה זו, היו שולחים. בין המוסדות האלה שטיפלו בשיקום העיירות שנפגעו במלחמה, היתה גם חברת „אורט" שמטרתה היתה להפיץ חקלאות ומלאכה בין יהודים. היות ובין הנזקקים להלוואה נוחה לזריעת השדות היה אז גם אבי זליג שניט ז"ל, הוא נסע לוילנה ופנה להנהלת „אורט" בבקשה לאשר לו הלוואה לזריעת גני הירק והשדות שהיה מעבד כל השנים והבטיח לשלם את החוב בזמן מכירת היבול. לשם אישור הלוואה זו היה אבי צריך לקבל חתימה מהאגרונום פייגין שהיה אז עובד בהנהלת „אורט", פייגין זה שהיה בהשקפתו ציוני, חבר צעירי ציון ואולי גם מושפע מהמהפכה הרוסית, עלה אז בדעתו לעשות נסיון ולהקים חוה חקלאית קואופרטיבית עוד בגולה. ואחרי ששמע את תלאות אבי והתעניין במצב יתר בני העיירה מצאו מתאים למטרתו הוא, ואז פנה אל אבי בהצעה, שבמקום לקבל הלוואה קטנה שלא תהיה לו לעזר רב מוטב לארגן קבוצה של 30—25 מיהודי העיירה שיהוו קואופרטיב ולעבד תקנון. אז כמובן תקבלו הלוואה מתאימה לחכירת שטח ולרכישת בהמות־עבודה ויתר האינונטר. התנאים שהעמיד היו: כי את ההלוואה יש להחזיר מהיבול ואת הרווח הנותר צריך להתחלק בין כל החברים תמורת העבודה שהשקיעו. הוא גם הסכים שממשפחה אחת יכולים גם להצטרף לקואופרטיב יותר מעובד אחד. אבי חזר הביתה אמנם בכיס ריק, אבל נלהב ומושפע מהצעתו של האגרונום פייגין והחל להעביר תעמולה בין אנשי „עמך", שלפי דעתו מצב פרנסתם היה כזה שהם צריכים לקבל את ההצעה, אלא כרגיל הפחד מפני שיתוף ודבר חדש הרתיע אותם. ובכל זאת לאספה שאבי קרא בביתנו בהשתתפות האוגרונום פייגין באו כ־50 איש וביניהם למרבה התמהון באו גם אברהם סטרוגאץ ואבלוביץ הטוחן. (אז היה כבר אחרי השריפה בטחנת הקמח שלו על הנהר) אחרי ההסבר של פייגין והשאלות והתשובות החלו להרשם ונרשמו במקום 30 חברים ואלה היוו את הקואופרטיב. ואלה הם:

אבלוביץ הטוחן, 3. ליפה, 3. שניט זליג, 3. יעקב ברזניק, 2. ציפה מאלגעצי־שיק, 2. יושה קמינר, 2. ליב יצחק קוטלרסקי הנגר, 2. שיעה מינץ, 2. הרצען

קבוצה חקלאית של „החלוץ המזרחי"

אַ לאַנדווירטשאַפט־גרופּע פון „החלוץ המזרחי"

מברונר גאס, 2. סולודוכה החובש, 1. שמעון בר לווין, 1. ליבה רזניק, 1. חיה קמינר, 1, סבתה של אברהם צור. אלקה זילברשטיין, 1.

3 שנים קיים היה הקואופרטיב, וכשפג תוקף החוזה על הקרקע התפרק, אמנם בזמנו הענין לא עורר התפעלות מיוחדת, הזקוקים לפרנסה ראו בזה הכנסה כמו בכל עבודה אחרת שהבטיח להם לחם וכו׳, לרוב ימי השנה, ואלה שהצטרפו מתוך אידיאלים או רצו לתת פורקן לרעיונותיהם קבלו אולי הרגעת מצפון בזה שהשקיעו כמה ימי עבודה בחקלאות ונוסף להכנסה נשארו להם אולי זכרונות. עלי זה לא רק השאיר זכרונות וחויות אלא גם השפעה על חיי בעתיד.

זכורני לילות המרעה עם הסוסים, צלצולי השרשראות ברגלי הסוסים בליווי הדי השירה והצחוק ושמחת החיים שהגיעו אלי מרחוק. אודה שבכל לבי קנאתי אז בילדי הגויים בני גילי שיצאו כמוני למרעה לילה עליזים ושמחים ובלבותיהם לא מכרסם הספק לקיום המחר להם לעמם ולמולדתם, ובתודעתם רק שמחת האביב והנעורים, כל זה בא מהשדה הסמוך, אבל לדאבוני זה לא היה מנת חלקי, פזמתי לעצמי שירו של צבי מנה: שמש אביב נטה ימה עד לקצות שמים, זיוו חכלילי הוצק שמה תאוה לעינים, אז אעופה ואסע קדמה שם שר ומת הלוי, לי שדמות בר ופרי חיש ישכח כאבי. וכו׳. זכור לי גם ערב ליל שישי אחד: ליל ירח נעים. הצפרדעים קרקרו בבצה הסמוכה וכל היקום אמר שירה. תור השמירה באותו לילה היה של פייווע סולודוכה ושמעון דב לווין, אני נשארתי לסדר את הריתמות בגמר עבודת יומי ולכבול את רגלי הסוסים לקראת הלילה. כנראה שהיקום מסביב השפיע על שמעון דב נפנף בשוט על העשב ופרץ בשיר מעומק הלב: יה חה לי לי עָמלי לי וכו׳. ופייווע מלוהו בפזום: העבודה היא חיינו וכו׳. אח״כ עברו לשיר: „גרייסער גאט מיר זינגען לידער, אונזער הילף ביזטו אליין, קלייבט צונויף די סנאפעס ברידער, ביז די זון וועט אונטער גייך״ וכו׳. ושמעון דב פנה אז אלי ואמר: תראה שניט! עוד נצא ביחד לשמירה בארץ־ישראל שלנו, פייווע ושמעון דב זרעתם גרעינים של ציונות ושיבה לעבודת האדמה, אמנם הגרעינים נבטו וגם נתנו פרי רק אתם לא זכיתם לראות ולהנות כי נספיתם ביחד עם עיירתנו. חלפו מספר שנים ואני בארץ אחרי כמה גילגולים נטעתי אוהל בחדרה הקודחת אז, לא רק קדחת היה אז מנת חלקנו, אלא גם חוסר עבודה ממושך, מלחמה על עבודה עברית או כפי שנקראה אז כיבוש עבודה.

היו גם מקרים של עזיבת הארץ בהחבא ובבושה ע״י חברים מהשורה. באחד הימים האלה ואני מאחר לשכב במיטה (הייתי אז רוב הזמן מחוסר עבודה) בכדי לחסוך ארוחה, הרהרתי במצב ונזכרתי בקואופרטיב החקלאי בשומינה. התחלתי ירקום מחשבות איך להתארגן יחד כדוגמתו ולהתישב על יד המושבות הקיימות, לעבוד עבודה שכירה בעונת עבודה, ואחרי העבודה לפתח משק עצמאי עד שישא את עצמו ויתן לנו קיום שלא נהיה תלויים בעבודה שכירה, התחלתי וארגנתי את ארגון אינטנסיבי חדרה, שהתקיים כמה שנים עד שהכשרת הישוב לקרן־הקיימת רכשו את אדמת ודי־חורת, כיום עמק־חפר. הקצו לנו אדמה. עלינו התישבנו ובנינו את כפר חגלה שהוא אחד הכפרים הראשונים של התישבות אינטנסיבית בארץ. אבל כאן עלי לציין שהרעיון, הבטחון העצמי והביצוע שאבתי מהיותי חבר בקואופרטיב הנ״ל שהיה אז באושמינה בהנהלת אבלוביץ, זליג שניט וליפא.

משה בקר / רעננה

חקלאים יהודים באושמינה

נר לנשמת אבי דוד־צבי ואמי פרומה הי״ד.

אושמינה עמדה בעמק ארוך וצר ליד הנהר אושמינקה, ואדמתה אדמה שחורה וטובה. מים היו מתגלים לאחר חפירה של 3—2 מטרים. רוב בעלי הבתים שהיו להם חלקות אדמה קטנות מאחורי הבית היו מטפחים גינות ירק ומגדלים עצי פרי ובהם — שהיתה להם עז או פרה — כעין משקי עזר בלשוננו כאן, בארץ.

השדות שהשתרעו מסביב לאושמינה היו בעיקר גבעות רכות מבותרות על ידי ואדיות. עם הפשרת השלגים היו אמות מים נמשכות לנחלים מכל עבר לאושמינקה הנהר. וזה היה גואה משתפך על גדותיו ומאיים על משקים ובנינים הסמוכים לו.

האדמות קלות היו, אדמת יערות אורן שבראום האיכרים במשך מאות בשנים. העולה על גבעה גבוהה היה רואה חורשות קטנות פזורות סביב השדות המעובדים והזרועים — שארית יער עצום שפשט בימיו למרחבים עצומים.

על יסודם של יערות אלה קמה תעשיית הטרפנטין, שהיו מפיקים משריפת עצי האורן והאשוח ותעשית הפחמים שהיתה בעיקר בידי היהודים שעסקו בחקלאות.

היו שולחים ידם גם בקילוף קליפות העצים, לאחר שיובשו וכותשו עד דק היו משתמשים בהם לעיבוד עורות. בבורסקאות הגדולות והמרובות, שהיו קיימות באושמינה ובסמארגון הסמוכה לה, והעסיקו מאות פועלים, ומיעוטם בעלי חלקות אדמה משלהם. אלה ואלה משתדלים היו לשבת בקרבת העיירה לא רחוק מחיי הקהילה היהודית.

חקלאי יהודי, לאחר שהיה רוכש את האדמה, היה בונה את משקו, לפי המתכונת של איכרי הסביבה „הגויים״, היה גודר שטח של כמה דונם בגדר של כלונסאות ובולי עץ, ובתוך החצר היה מקים את בית המגורים ומבני המשק, וחופר לו באר מים. השדות היו כעין רצועות צרות וארוכות. לפעמים היה רוחב השדה כ־15—20 וארכו כמה קילומטרים. בין חלקה לחלקה הבדיל מיצר של כ־50 ס״מ שמשום שלא נחרש היה מכוסה בעשבים למיניהם, ובהם החמציץ שגדל פרא ושיחי גרגירים שונים. היו מלקטים אותם וכובשים לימי החורף וטעמם חמוץ־מתוק („ברוסניצעס״ בלע״ז) ומגישים אותם לפרפרת בשבת אחרי הטשולנט.

חלוקה משונה זו של השדות שרשה בימים קדומים ובימי „הצמיתים״ כשאיכרים היו משועבדים לאצילים הפולנים, ביקתותיהם צפופות מסביב האחוזה הגדולה של האציל. לאחר ששוחררו משעבודם, האדמות חולקו בין עובדיה המשוחררים. לא דאגו לחלוקה משקית מתוכננת, אלא כל אכר נשאר בבקתתו שמאחוריה נמתחה חלקתו הצרה למרחק רב. חלוקה זו הסבה לאיכרים בזבוז זמן וכוחות עבודה בחריש ובזריעה בימי קציר ואסיף.

רק בשנות השלושים החלה הממשלה הפולנית לערוך חלוקה חדשה של האדמות כדי לרכז את השדות מסביב לבית ולבניני המשק. המשק היה אכסטנסיבי והתבסס בעיקר על פלחה ובעלי חיים. יום העבודה של האיכר היה מתחיל עם הנץ החמה וכל בני הבית, גדולים כקטנים, היו משתתפים בו.

האב עם הבנים היו יוצאים לשדות, האם עם בנותיה עוסקות במשק הבית ובגינה, אף נערי ה„חדר" היו חייבים ליתן את מיכסת עבודתם.

עם דמדומי הערב היו חוזרים מהשדות ולאחר ארוחת ערב היו מובילים את הסוסים לכרים הסמוכים למרעה־לילה. כובלים את רגליהם הקדמיות ושולחים אותם לנפשם. הרועים מתכנסים יחד, גויים עם יהודים, עורכים מדורה, מישהו היה שולף „גרמושקה" וניגון מתפשט.

עם ציוץ צפורים ראשון היו מתירים את הסוסים וחוזרים בדהירה הביתה.

ימי הקציר היו ימים של עבודה קשה ומפרכת בחום היום. אצל בעלי החלקות הקטנות נעשתה העבודה בידיים וכל בני הבית מצויידים במגלים יצאו לשדה, ואם לא הספיקו ידי הבית, היו רותמים את הסוס לעגלה ונוסעים ל„לשכת העבודה" ברחוב בארוני על הגשר מול תחנת החשמל כדי להזמין פועלות.

בעונה זו היו סיעות של נשים נוצריות עומדות ומחכות להזמנה לקציר. ולאחר דין ודברים על המחיר, מתישבות על העגלה כשבידיהם המגל המלוטש ומעט צידה עטופה במטפחת — ליום ארוך ומייגע.

הקוצרים והקוצרות היו נעמדים בשורה, במרחק מתאים אחד מרעהו, כדי לאפשר תנועה חופשית עם המגל. קוצרים חופן שבלים, קולעים אותם ומותחים אותו על הקרקע כעין חבל, כדי להניח עליו את חפני השיבלים הבאים עד שיצטרפו לאלומה המקושרת באותו „חבל", לעת ערב היו אוספים את האלומות, גדישים של עשר עשר, כשעליהם למעלה, והאלומה העשירית מתפרשת כעין כיפה, ומכסה על הגדיש — תריס בפני צפורים ומפני הגשמים. כעבור כמה ימים לאחר שיבשו האלומות די הצורך, היו מועברות בעגלות לגורן. הגורן היה בנין גבוה וארוך, שבאמצע לכל ארכו שתי שורות של עמודים גבוהים מרוחקות זו מזו 5—4 מטרים. על עמודים חזקים אלה נשען גג עצים מכוסה קש, משני צדי הגורן היו שני שערים גבוהים ורחבים ברוחב שבין העמודים, כדי שעגלה עמוסת אלומות תוכל להכנס בריווח בשער האחד ולצאת, לאחר שנפרקו ממנה האלומות, בשער השני.

משני צידי העמודים היו מסדרים את התבואה, כל מין לחוד. השטח הארוך והצר היה עשוי כעין כביש יצוק מבליל של חימר מעורבב עם קש קצוץ. לאחר יישור והידוק וייבוש היה נוצר משטח חלק וישר שעליו היו דשים את התבואה.

בחורף היתה עיקר העבודה דישת התבואה בגורן. פותחים ופורסים על המשטח בשתי שורות את השבלים לאמצע ודשים בשלושה או ארבעה מורגים העולים ויורדים בקצב, ומכים בשבלים. לאחר הדישה, היו זורים בכדי לנפותם את הגרעינים מן המוץ ברוח הקלילה.

ענין אחר — קצירת השחת.

זו היתה נקצרת במקומות ביצה שבקושי נמצא בה מעמד לכפות הרגלים. היו

תוקעים כלונסאות באדמה ומערמים עליהם את השחת לייבוש, ורק בחורף — כשהאדמה קפאה אפשר היה להעביר את השחת בעגלות לחצר.

אותו זמן היו מפטמים את האווזים, ולכשהשמינו — מביאים ברוב עסק אל השוחט, כדי להכין שומן ו„גריבענעס" לחג הפסח.

בחורף היינו אנו הנערים יושבים ו„מתענים" כל היום בחדר, ועינינו כלות לראות את עגלת החורף הרתומה באה לקחתנו הביתה. את העגלות החורף היו האכרים בונים בעצמם, מביאים מן היער שני עצים צעירים ודקים ממין חזק, ובעודם רעננים, כופים קצותיהם כחצי עגול להקל את החליקה על השלג, מחברים את שני המוטות לכעין סולם שרחבו כ־80 ס"מ עד מטר אחד, כורתים ענפי עץ, חובטים בהם בפטיש עד שמתפצלים לרצועות וקולעים אותם לחבל חזק וגמיש, עמיד בפני הקור והרטיבות וקושרים בהם את היצולים לעגלה. בערבי חורף בהירים וקרים, כשהשלג חורק מתחת לרגליים, היינו סוחבים את עגלת החורף הכבדה בשארית כוחותינו לפסגת הגבעה כדי ממנה לגלוש למטה בצווחה וצהלה. לפעמים היתה עגלת חורף כבדה זו נתקלת במורד בגוש אדמה קפוא וכלנו „פור־חים" ממנה לתוך השלג הרך.

לעתים בחורף, אחרי סופת שלג שהשתוללה כל הלילה, היה שלג נערם עד משקופי הדלתות, ואז אי אפשר היה לצאת החוצה להאכיל את בעלי החיים, אותה שעה היו מפעילים את „תקנון העזרה ההדדית" — מצטיידים במעדרים גדולים ומפנים דרכים אל בניני המשק וממנו אל החוץ.

אחד המשקים האלה, „דער הייפל", כלומר „החצר", היה שייך לסבי ר' אליעזר בקר ז"ל, בו גרה משפחתי, וכן משפחת דודי. בכל שבת היה מתקיים „מנין" באולם הגדול שבבית דודי ר' שעיה מיאסניק ז"ל. כל השכנים מסביב היו באים אליו, ובעל־התפילה היה דודי, בעל קול ערב ו„בעל עברי" כפי שהיו אומרים השכנים, הוא היה גם הקורא בספר־התורה. אותם חוות וכפרים זעירים יהודיים היו פזורים בתוך ים של איכרים מבני הארץ. יחסי שכנות טובים, ואפילו ידידותיים, שרו ביניהם, עד שהחלו מנשבות הרוחות הרעות בפולניה בסמוך למלחמת העולם השניה.

חקלאים יהודיים אלה היו קשורים בכל נימי נפשם עם הקהילה: דאגו לחנך ילדיהם ברוח המסורת, ובימי חג ומועד היו עוזבים את משקיהם לפיקוח השכנים כדי לחוג יחד עם כל העדה. רבים מבניהם ובנותיהם היו בין מייסדי „החלוץ" ו„השומר הצעיר", עלו ארצה וממשיכים עד היום כחקלאים עברים במדינת ישראל.

(ערך: מ. ש.)

יידישע לאַנדווירטן אין אָשמענע

צום אָנדענק פון מיין פאָטער דוד־צבי
און מיין מוטער פרומע, הי״ד

אָשמענע ליגט אין אַ לאַנגן און שמאָלן טאָל ביים טייך אָשמינקע. די ערד איז שוואַרץ און גוט. נאָך גראָבן פון 2—3 מעטער האָט מען געפונען וואַסער. דער רוב בעלי־בתים, וועלכע האָבן באַזיצט קליינע ערד־שטחים אונטער די הייזער, האָבן באַאַרבעט זיי צום וואַקסן גרינס און פרוכט־ביימער. אַ סך האָבן אויך געהאַט ציגן, אָדער אַ קו — ענלעך צו אַ צוגאָב־ווירטשאַפט דאָ אין לאַנד.

די פעלדער, וואָס האָבן זיך געצויגן אַרום אָשמענע זענען בעיקר געווען ווייכע בערגלעך, דורכגעשניטענע דורך וואַדיס. ווען דער שניי פלעגט צעגיין, האָבן וואַסערן זיך געצויגן פון אַלע זייטן צום טייך אָשמינקע א.ו.י. אַז ער איז אָנגעשוואָלן געוואָרן, אַרויס פון די ברעגן און באַדראָט די אַרומיקע הייזער און ווירטשאַפטן.

די ערד איז געווען אַ לייכטע, אַמאָל געווען וועלדער מיט יאָלקע־ביימער, וואָס די פויערים האָבן במשך פון יאָרהונדערטער אויסגעהאַקט און אויסגעקאָר־טשעט. אַז מען איז אַרויף אויף אַ הויך בערגל האָט מען געזען קליינע וועלדלעך, צעשפּרייט אַרום די באַאַרבעטע און פאַרזייטע פעלדער — אַן איבערבלייבעניש פון אַ ריזיקן וואַלד, וואָס האָט אַמאָל זיך געצויגן אויף ברייטע מרחקים.

אויפן יסוד פון די וועלדער איז אַנטשטאַנען די טערפּענטין־אינדוסטריע, וואָס מען האָט אַרויסבאַקומען פונעם פאַרברענען די נאָדל־ביימער, און די קוילן־אויסאַרבעטונג, וואָס איז בעיקר געווען אין די הענט פון די יידן, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט לאַנדווירטשאַפט.

מען האָט זיך אויך פאַרנומען מיט שיילן די קאָרע פון ביימער. און נאָכן אויסטרוקענען זיי, דין צעשטויסן, האָט מען זיי געניצט ביי פעל־אויסאַרבעטונגען אין די פיל גרויסע גאַרבערייען, וואָס האָבן עקזיסטירט אין אָשמענע און אין שכנותדיקן סמאָרגאָן, ווו עס האָבן געאַרבעט הונדערטער אַרבעטער. האָט אַ טייל פון זיי געהאַט אייגענע ערד־שטחים פאַר לאַנדווירטשאַפט. זיי אַלע האָבן זיך באַמיט צו וווינען נאָענט פון שטעטל און נישט ווייט פון אַ יידיש קהילה־לעבן.

אַ יידישער לאַנדווירט, נאָכן קויפן די ערד, האָט געפלעגט בויען זיין ווירט־שאַפט לויטן מוסטער פון די שכנותדיקע פויערים, „די גויים", אַרומגעצוימט דעם שטח פון עטלעכע דונאַם מיט אַ צוים פון דינע דרענגלעך און הילצערנע סלופעס, און אין הויף אויפגעשטעלט אַ הויז צום וווינען און אַנדערע בנינים פאַר דער ווירטשאַפט און אויך געגראָבן אַ ברונעם אויף וואַסער. די פעלדער האָבן זיך געצויגן אין לאַנגע און שמאָלע פאַסן. טייל מאָל איז די ברייט פון פעלד געווען נישט מער פון 15—20 מעטער און זיך געצויגן עטלעכע קילאָמעטער. צווישן איין

ערד־חלק און אַנדערן איז געווען אַ גרענעץ־צייכן פון אַ 50 צ״מ, אַ נישט־פאַראַקערטער און דערפאַר געווען באַוואַקסן מיט פאַרשידענע גרעזער, און יאַגדעס. מען האָט זיי אָנגעקליבן און איינגעזויערט אויפן ווינטער ווען זיי זיינען געווען זויערלעך־זיס („ברוסניצעס) און געניצט אַלס צימעס שבת נאָכן טשאָלנט.

די משונהדיקע טיילונג פון די פעלדער האָט געשטאַמט נאָך פון דער צייט ווען עס האָט געהערשט „קנעכטשאַפט, ווען די פויערים זענען געווען פאַרקנעכטעט צו דער פוילישער שליאַכטע, און זייערע הייזלעך זיינען געווען ענג קאָנצענטרירט אַרום דעם גרויסן גוט פון פריץ. נאָכן באַפרייען פון דער קנעכטשאַפט זיינען די פעלדער צעטיילט געוואָרן צווישן די פויערים, וועלכע זיי האָבן באַאַרבעט. מען האָט דעמאָלט ניט געטראַכט וועגן אַ צעטיילונג לויט אַ פּלאַנירטער ווירטשאַפט, נאָר יעדער פויער איז געבליבן אין זיין הייזל, פון וועלכן עס האָט זיך געצויגן זיין שמאָלער חלק פעלד אויף אַ לאַנגן שטח. אַזאַ צעטיילונג האָט גורם געווען צו אַ פאַרשווענדונג פון פיל צייט און כוחות בעתן אַקערן און זייען אין דער צייט פון שניט.

ערשט אין די דרייסיקער יאָרן האָט די פוילישע רעגירונג אָנגעהויבן דורכפירן אַ נייע צעטיילונג פון די פעלדער, כדי צו קאָנצענטרירן די פעלדער אַרום דעם הויז און די בנינים פון דער ווירטשאַפט. די עיקר ווירטשאַפט איז באַשטאַנען פון ערד־אַרבעט און האָדעווען בעלי־חיים. דער אַרבעטס־טאָג פון פויער האָט זיך אָנגעהויבן מיטן זון־אויפגאַנג, און אַלע אין שטוב, פון גרויס ביז קליין, האָבן אָנטיילגענומען אין אים.

דער פאָטער מיט די זין זיינען אַוועק אויף די פעלדער; די מוטער מיט די טעכטער האָבן זיך באַשעפטיקט ביי שטוב־אַרבעט און אין גאָרטן. אויך די „חדר״־יינגלעך האָבן געמוזט געבן זייער אַרבעטס־נאָרמע.

ווען עס האָט אָנגעהויבן ווערן טונקל, האָט מען זיך צוריקגעקערט פון דער פעלד־אַרבעט און נאָכן נאָכט־עסן האָט מען אַרויסגעפירט די פערד אויף נאָכטפּאַשע אין די שכנותדיקע לאָנקעס. מען האָט געבינדן זייערע פאָדערשטע פיס און זיי געלאָזן פריי אַרומגיין. די פּאַסטעכער זענען זיך צונויפגעקומען, געמאַכט אַ פייער, עס האָט ווער אַרויסגענומען אַ האַרמאָשקע און אַ ניגון האָט זיך געטראָגן ווייט־ווייט. מיטן ערשטן צעזינגען זיך פון די פייגל האָט מען פונאַנדערגעבינדן די פערד און אין גאַלאָפּ זיך געלאָזט אַהיים.

שניט־צייט איז די אַרבעט געווען זייער אַ שווערע און אונטער דער ברענעדיקער זון. די וועלכע האָבן געהאַט ווייניק ערד האָבן געאַרבעט בלויז מיט די הענט. אַלע שטוביקע זענען אַרויס מיט סערפּן אין פעלד, און אויב עס איז נישט געווען גענוג אַרבעטס־הענט, האָט מען איינגעשפּאַנט אַ פערד און געפאָרן אין אַרבעטס־ביוראָ, אויף דער באַראַני־גאַס, אויף דער בריק, אַנטקעגן דער עלעקטראָווניע, כדי צו דינגען אַרבעטערינס.

בעתן סעזאָן האָבן קריסטלעכע פרויען געוואַרט דאָרט, מען זאָל זיי נעמען צום שניט, נאָכן אויסדינגען דעם פרייז, האָבן זיי זיך געזעצט אויפן וואָגן, האַלטנ־

דיק שאַרפע סערפּן אין זייערע הענט און אַ ביסל עסן פאַרבונדן אין אַ טיכל — און אַוועק אויף אַ לאַנגן און שווערן אַרבעטס־טאָג.

די שניידער און שניידערינס האָבן זיך אויסגעשטעלט אין אַ ריי, אין אַ פּאַ־סיקער ווייטקייט איינער פון אַנדערן, כדי צו דערמעגלעכן אַ פרייע באַוועגונג מיטן סערפּ. מען האָט אָפּגעשניטן אַ זשמעניע זאַנגען, זיי צוזאַמענגעפלאָכטן און אויסגעלייגט ווי אַ שטריק אויף דער ערד, כדי דאָרט אַוועקצולייגן די אָפּגעשני־טענע זאַנגען און מאַכן פון זיי אַ בינטל. פאַרנאַכט האָט מען צונויפגענומען אַלע בינטלעך, צען אויף אַן אָרט, די תבואה אין דער הייך און דאָס צענטע בינטל אויסגעשפּרייט ווי אַ קופּאַל, וואָס האָט פאַרדעקט אַלע — אַ מיטל קעגן רעגן און פייגל. נאָך עטלעכע טעג, ווען זיי האָבן זיך גענוג אויסגעטרוקנט, האָבן זיי אַרי־בערגעפירט אויף וועגענער אין שייער אַריין. דער שייער איז געווען אַ הויכע און לאַנגע הילצערנע געביידע, אין מיטן צוויי רייען פון הויכע סלופּעס, דערווייטערטע איינע פון דער אַנדערער אויף אַ 4—5 מעטער. אויף די שטאַרקע סלופּעס האָט זיך געהאַלטן דער הילצערנער דאַך באַדעקט מיט שטרוי. פוןביידע זייטן שייער זיינען געווען צוויי הויכע און ברייטע טויערן, כדי אַ אָנגעלאָדענער וואָגן מיט בינטלעך תבואה זאָל קענען אַריין דורך איין טויער און נאָכן אָפּלאָדענען אַרויס דורכן אַנדערן.

פון ביידע זייטן סלופּעס האָט מען אויסגעלייגט די תבואה, יעדער סאָרט באַזונדער. דער שמאָלער און לאַנגער באָדן איז געווען געמאַכט ווי אַ שאָסיי פון אַ געמיש פון ליים און געהאַקטע שטרוי. נאָכן אויסגלייכן, פאַרפעסטיקן און אויסטרוקענען איז דער באָדן געווען גלייך און גלאַטיק און אויף אים האָט מען געדראָשן די תבואה.

ווינטער איז די עיקר־אַרבעט געווען דאָס דרעשן די תבואה אין שייער. מען האָט געעפנט און אויסגעשפּרייט אויפן באָדן צוויי רייען זאַנגען מיט תבואה אין מיטן, און מיט דריי אָדער פיר דרעשער, וועלכע מען האָט אַראָפּגעלאָזט און אויפגעהויבן אין ריטם, האָט מען אויסגעקלאַפּט די זאַנגען. נאָכן דרעשן האָט מען צעשפּרייט די קערנער, כדי זיי אויסצופּלעווען פון די פּלעווע ביי אַ לייכט ווינטל.

אַן אַנדערע אַרבעט איז געווען דאָס היי־שניידן.

דאָס גראָז האָט מען געקאָשעט אין זומפּיקע ערטער, ווו מען האָט קוים געקענט די פיס אַוועקשטעלן. מען האָט אַריינגעשטעקט דרענגער אין דער ערד און אויף זיי צוזאַמענגעלייגט קופּעס היי צום טריקענען. ערשט ווינטער, ווען די ערד איז געווען פאַרפרוירן, האָט מען געקענט אַרויספירן מיט וועגענער דאָס היי אין הויף אַריין.

מיט אַ צווייטער זאַך האָט מען זיך דעמאָלט פאַרנומען — „שטאָפּן" גענדז. ווען זיי זענען פעט געוואָרן, האָט מען זיי געלאָזט שעכטן און פונעם פעטס האָט מען געמאַכט שמאַלץ און „גריוועניעס" אויף פסח.

ווינטער־צייט זענען מיר יינגלעך געזעסן און זיך „געפּייניקט" אין חדר, און מיט אומגעדולד אויסגעקוקט דעם שליטן, וואָס זאָל אונדז אהיים נעמען. דעם שליטן האָבן פּויערים געפלעגט מאַכן אַליין. מען האָט פון וואַלד געבראַנגט צוויי

יונגע דינע ביימלעך פון אַ שטאַרקן סאָרט, און ווען זיי זיינען נאָך געווען פריש, האָט מען איינגעבויגן זייערע עקן אויף האַלב-קײַלעכיק, כדי זיי זאָלן לייכט זיך גליטשן אויפן שניי. די צוויי דרענגלעך האָט מען צוגעפעסטיקט צו אַ מין לייטער, ברייט 80 צענטימעטער ביז אַ מעטער. מען האָט אָפּגעשניטן יונגע צווייגלעך, געקלאַפּט אויף זיי מיט אַ האַמער ביז זיי זיינען געשפּאָלטן געוואָרן אויף פּאַסן און פון זיי האָט מען געפלאָכטן אַ שטאַרקע און עלאַסטישע שטריק, וואָס האָט אויסגעהאַלטן קעלט און נעץ, און דערמיט האָט מען צוגעבינדן דעם דישעל צום שליטן. אין די קאַלטע און ליכטיקע ווינטער-נעכט, ווען דער שניי האָט געסקריפּעט אונטער די פיס, האָבן מיר מיט די לעצטע כוחות געשלעפּט דעם שליטן אויפן שפּיץ באַרג, כדי זיך אַראָפּגליטשן פון אים מיט אַ פריידיק געפילדער. טייל מאָל האָט דער שווערער שליטן זיך אָנגעשטויסן אין אַ שטיק פאַרפרוירענע ערד, און מיר אַלע זיינען פון אים „אַרויסגעפלויגן" אינעם ווייכן שניי אַריין.

אָפּטמאָל ווינטער, נאָך אַ שניי-שטורעם, וואָס האָט אָנגעהאַלטן אַ גאַנצע נאַכט, האָט דער שניי אָנגעשיט ביז דער שוועל פון דער טיר און ס'איז נישט מעגלעך געווען אַרויסצוגיין געבן עסן די בעלי-חיים. דעמאָלט האָט מען מאָביליזירט די „קעגנזייטיקע הילף" — זיך באַזאָרגט מיט גרויסע לאָפּעטעס און פריי געמאַכט דעם וועג צו די פאַרשידענע געביידעס פון דער ווירטשאַפט.

איינע אַזאַ ווירטשאַפט, „דאָס הייפל", האָט געהערט צו מיין זיידן ר' אליעזר בעקער ז"ל, ווו עס האָבן געוווינט אונדזער משפחה און די משפחה פון מיין פעטער ר' ישעיה מיאַסניק ז"ל. יעדן שבת איז דאָרט געווען אַ „מנין" אינעם גרויסן זאַל פון מיין פעטערס הויז. אַלע שכנים פון דער סביבה זענען געקומען צום דאַווענען און דער פעטער איז געווען בעל-תפילה. ער האָט געהאַט אַ שיינע שטימע און געווען אַ „בעל עברי", ווי די שכנים האָבן אויף אים געזאָגט. ער איז אויך געווען דער בעל-קורא.

אַזעלכער גיטער און קליינע יידישע דערפער זענען געווען צעשפּרייט אין אַ ים פון פּויערים אַרום. צווישן זיי האָבן געהערשט גוטע שכנותדיקע באַציונגען און אַפילו פריינדלעכע. ביז שלעכטע ווינטן האָבן אָנגעהויבן בלאָזן אין פּוילן, האַרט פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה.

די דאָזיקע יידישע לאַנדווירטן זיינען מיט דער גאַנצער נשמה זייערער געווען צוגעבונדן צו דער קהילה: זיי האָבן געזאָרגט, אַז זייערע קינדער זאָלן דערצויגן ווערן אין יידישן גייסט. אין די יום-טובים האָבן זיי איבערגעלאָזט די ווירטשאַפט אונטער דער אויפזיכט פון זייערע שכנים, כדי צו פייערן דעם יום-טוב צוזאַמען מיט אַלע יידן. פיל פון זייערע זין און טעכטער זענען געווען פון די גרינדער פון „החלוץ" און „השומר הצעיר", עולה געווען אין לאַנד און זעצן פאָר זייער אַרבעט אַלס לאַנדווירטן אין מדינת ישראל.

משה בעקער

יהודי האדמה

לזכר משפחת קוזלובסקי מקוזלינקי

בראשיתה של המאה הזאת לא היתה עיר ועיירה בתחום המושב היהודי של רוסיה שלא היו בעלי משקים חקלאיים יהודים, אם מעט ואם הרבה, עוטרים אותה סביב מכל עבריה. מהם קרובים לה ביותר ומהם — פחות, אך כולם כאחד קשורים אליה ושלובים במסכת חיה.

פזורים היו בין הגוים, אחד בכפר, לעתים — שניים שלושה, ואי־שם כפר קטן המצרף בקושי „מנין" לתפילה. להקמת ישוב של ממש לא הגיעו; „ישוב'־ניקים" היו קרויים בפי היהודים. מידת החינוך היהודי שלהם היתה, בדרך כלל, לפי המרחק מן „המרכז", מן העיירה, ולפי הישג ידו ועקשנותו של היחיד. היו שבניהם למדו ב„חדר" שבעיר, ואף הם עצמם מקפידים להתפלל עם הציבור בכל שבת ושבת, ומקום קבוע להם בבית הכנסת. והיו שידם השיגה אף להחזיק „מלמד" לבניהם בביתם. והיו שלא ניתן להם לא דא ולא הא, ואין רגלם דורכת בבית הכנסת אלא אחת או שלוש בשנה, במיוחד ב„ימים נוראים" — בראש השנה וביום הכפורים. בניהם ללא תורה, כל ידיעתם בספר היא התפילה, והשפעת סביבתם הנכרית נותנת אותותיה בהווי ובלשון.

אך אלה ואלה — שרשם עמוק בעמם, כאלונים. חסיני גוו ונפש, עמלים ישרים, תמימים עם אלוהים ואדם, אוהבי אדמה — עדות חיה לישראל הארצית, המבקשת קרקע לרגליה, ואפילו היא נכריה, וחכורה בלבד, שהרי לא ניתן ליהודים זכות בעלות על קרקע.

משקים אלה היו שרידים של ישובים גדולים הרבה יותר, שהלכו ונתמעטו בעקת הנכר. לקראת אמצע המאה הזאת לא נשארו מהם אלא מעטים, עד שבא הכורת הנאצי ומחה את הכל. והנה, כיום הזה, כשבא קומץ המוצלים מבני אושמינה להקים זכר לקהילתם בספר הזה, כבר אין איש יודע לספר על יהודים אלה, כי כולם תמו נכרתו, ללא שם ושארית.

אזכור משפחה אחת מאלה, אחת מרבות — משפחת איצ'ע קוזלובסקי, שהיה מכונה „דער לויצער" (איש לויצה) על שם הכפר שמשם בא לפני שני דורות עם בני ביתו לשבת קרוב לקהילה יהודית, וחכר אחוזה בשם קוזלינקי, במרחק דקות אחדות מבתיה הקיצוניים של אושמינה. הבדידות והנכר בכפר המרוחק, הכמיהה להשתלב בחיים יהודים מלאים, וליתן לילדים — ארבעה בנים ושתי בנות — חינוך יהודי לפי שיעור כוחם — דחף את האב לשינוי מקום זה, אך בלי לשנות מעיסוקו — החקלאות — שהיה חביב עליו מכל מלאכה אחרת שהיתה פתוחה לפני היהודים ומצויה בידם בימים ההם.

היה ברור מראש, שאחוזה זו, בעיבודה האכסטנסיבי, אף אם יהיה בה כדי לפרנס את המשפחה כיום, לא יהיה בה כדי להבטיח עתידם של הבנים, לכשיצאו לרשות עצמם, כי אין כל אפשרות ותקווה להרחבה חקלאית של ממש. נתנו הבנים עיניהם במקורות קיום אחרים, עירוניים. פרש הבכור, ישראל, ללימודים, הוכשר

לחשבונאות, אחז בה והקים ביתו בעיר, חינך בניו לתורה, ומסר בסופו של דבר את המצויין שבהם, זיידל קוזלובסקי, למהפכה הרוסית, שלאחריה נעשה מיופה כוח ראשון של השלטון הסובייטי באחד מאזורי סין. הצעיר שבבנים, משה, פרש ל„ישיבה" והוסמך לרבנות. הבן השלישי, יעקב, יצא מן האחוזה אך לא נטש את האדמה, אלא קיים בסמוך משק עזר חקלאי לשאר עיסוקיו. ואילו הבן הרביעי, אליעזר, עם אשתו צ׳רנה וחמשת בניהם ושתי בנותיהם, המשיכו לפתח את האחוזה, בעבודה עצמית חרוצה ופוריה.

לא מקרה הוא, שאחוזת קוזלינקי — וכמוה המשקים האחרים שמסביב לעיר — האריכה ימים יותר מבתי החרושת היהודיים, הבורסקאות, שהיו קיימים על ידה, ושהעסיקו בשעתם פועלים לעשרות רבות, אף שימשו, עם בורסקאותיה של סמארגון הסמוכה, אחד המרכזים החשובים לתנועת פועלים יהודית, בונדאית בעיקרה. מהם לא נשאר זכר, ואילו האיכרים היהודיים לא זזו ממקומם עד בוא השואה. זה כוחה של אדמה.

וערכה של חקלאות יהודית מועטת זו הובלט לא אחת, ובמיוחד בימי משבר. בימי המלחמה הראשונה, שעה שצבאות הגרמנים שטפו את תחום המושב היהודי, וחיי הכלכלה העירוניים נשתבשו והמוני עם מרובים רעבו ללחם — שימשו פינות חקלאיות אלה משען לקרובים ולרחוקים. והיו ימים שקוזלינקי זו הושיטה לעשרות בני משפחה, שבעיר ובעיירות סמוכות לה, עזרה בתוצרת חקלאית פרי אדמתה ומשקה החי, אף שימשה מקלט לפליטי חרב.

אך הדור השלישי של קוזלינקי כבר הוכרח להתפרנס אף הוא, כדרך בני דודיו, ולהקים בתי משפחה בעיר ובסביבתה.

בערב השואה, עם חשכה, היה מספר בני משפחת איצע איש „לויצע" לתולדותיהם — לא פחות משבעים נפש. מכל אלה לא שרדו אלא שניים — גרשון קוזלובסקי, מיציבי סולל־בונה בפתח־תקוה, ואברהם קוזלובסקי, מעובדי עירית ת״א, שזכו ועלו לארץ ישראל בעוד מועד.

מ. ש.

מיכאל פלד / תל־אביב

כפר יהודי זעיר, ז״ל

אתה חולף על פני בית הבורסקאות של ברוך בונימוביץ׳ כשמצד שמאל נמצא בית הורביץ המכונים „די דעבעסער״ ע״ש הכפר דעביסי שמשם עקרו בזמנו לפי צו הקיסר „ירום הודו״ על שיהודים היו. בית זה והבנינים הנספחים אליו היוו חוד שחילק את הדרך לפרשת דרכים — צומת. מצד שמאל לדרך „בארון״ וכך כונתה אמנם הדרך: „בארונער וועג״ — היינו: „כביש בארון״.

הדרך שמימין הוליכה לכפר היהודי הזעיר פאוויאז׳, ליתר דיוק פאוויאז הקטנה, להבדיל מפאוויאז׳ הגדולה, שכפר של גויים היה.

עד צומת זה הלכת בתוך יישוב ונוסף לכך יהודי (אמנם דליל היה), מדרכות לא היו והדרך אינה סלולה במיוחד. דרך עפר היתה לעגלות ובני אדם.

מכאן ואילך נגלו לפניך מרחבי שדות (בחורף שלגים) ובדידות. אם נער היית שמחת להלך בודד, מבלי לפגוש בנפש חיה — גויית, עד הגיעך לפאוויאז׳, כאמור, כפר יהודי זעיר.

בסוף המאה ה־19 והתחלת המאה ה־20 גורשו היהודים יושבי הכפרים ממקומותיהם ו„הגרו״ לעיירות הסמוכות. אמנם, לא היו ה„ישוב־ניקים״ חקלאיים במשמעות המלאה של המושג. חוכרים היו מאדמות בעל האחוזה, אך עסקו בנוסף לכך בעיסוקים שונים, חנות, בית מרזח, אכסנית דרכים, תגרנות ועוד... אף על פי כן נדף מהם ריח השדה.

והנה, במרחק לא רב מעירנו קיים היה כפר יהודי ממש. שמו „פאוויאז׳ הקטנה״, להבדיל מהכפר הנוצרי „פאוויז׳ הגדולה״ המרוחקת עוד מספר קילומטרים.

איני יודע את תולדות הכפר היהודי מראשיתו. ברור, שהיה שריד לכפר גדול יותר ומאוכלס יותר. כבר בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה היה מספר תושביו מועט. ביחוד ידועות שתי משפחות ענפות שהיוו את היסוד: משפחת אולנסקי ומשפחת פרסקי הי״ד. אלה התמידו עד השואה שירדה על קהלתנו ושכנותיה.

מהראוי לציין שהאדמות היו שייכות לבעלים היהודים. אך השטחים היו נרחבים ולא ספקו קיום לעובדיהם, כיום הייתי מכנה את המשקים כמשקי עזר. מלבד השטחים שהיו מצומצמים, הרי השלטונות לא סייעו לפתוחם ושגשוגם ואף הצרו צעדיהם. בכדי לקיים את משפחותיהם נאלצו הגברים לעבוד בעיר. רובם ככולם עבדו בבית החרושת לבורסקאות. את המשק הזעיר קיימו הנשים והילדים. עזרו בכך בעבודות הקשות הגברים בשעות הפנאי או פועל שכיר מבין הגויים. מכאן שגם פאוויאז׳ לא היתה נחשבת כמשק חקלאי על כל פרטיו ודקדוקיו אך על אף זאת שמשה יתד במערך הסוציאלי. גם על המעט הזה עלה הכורת ולא נשאר זכר לעמל היהודי ולעמלים גם יחד. הנסיון להשתרש בעבודת אדמה נעקר משרשו. גם אלה קדשו את שם העם ויהי זכרם רשום וחתום בספר הזכרון לקהילת אושמינה שהושמדה ושעליה נמנו. כבוד לזכרם!

אַ קליין יידיש דאָרף, ז״ל

ווען דו גייסט פאַרביי די גאַרבערייען פון ברוך בונימאָוויטש, זעסטו פון דער לינקער זייט דאָס הויז פון דער משפחה הורוויץ. וועלכע מען רופט „די דעבעסער״, אויפן נאָמען פון דאָרף, פון וואַנען זיי זיינען אַוועק אַ מאָל, לויטן באַפעל פונעם קייזער ירום הודו, דערפאַר וואָס זיי זיינען געווען יידן. דאָס הויז און די אַרומיקע בנינים האָבן געשאַפן אַ שפּיציקן עק, וואָס האָט צעטיילט דעם וועג אַלס שיידפּונקט — פּרשת דרכים. פון לינקס גייט אַ וועג קיין בארון און אַזוי האָט מען טאַקע גערופן: דער בארונער וועג.

פון רעכטס האָט דער וועג געפירט אין אַ יידיש דאָרף פּאוויאזש, וואָס מען האָט גערופן דאָס קליינע פּאוויאזש, כדי נישט צו פאַרטוישן מיטן גרויסן פּאוויאזש, וואָס איז געווען אַ גוייש דאָרף.

ביז דעם שיידוועג איז מען געגאַנגען אין אַ ישוב, און דערצו נאָך אַ יידישן (כאָטש אַ גאַנץ שיטערן), קיין טראָטואַרן זיינען ניט געווען, און דער וועג איז אויך ניט געווען ברוקירט. אַ זאַמד־וועג איז געווען פאַר וועגענער און מענטשן.

ווייטער אַ ביסל האָבן זיך באַוויזן ברייטע פעלדער (ווינטער באַדעקט מיט שניי) און איינזאַמקייט. אויב ביסט געווען יונג, ביסטו מיט פאַרגעניגן געגאַנגען אַליין, ניט אָנטרעפנדיק קיין גוייש לעבעדיק נפש, ביז דו ביסט געקומען קיין פּאוויאַזש, וואָס, ווי שוין דערמאָנט, איז געווען אַ קליין יידיש דאָרף.

ביים סוף פון 19טן יאָרהונדערט און אָנהייב 20סטן, זיינען די יידן פון די דערפער פאַרטריבן געוואָרן פון זייערע ערטער און זיינען אַוועק אין די שכנותדיקע שטעטלעך. אמת, די ישובניקעס זיינען קיין לאַנדווירטן אין פּולן באַגריף ניט געווען. זיי האָבן געפלעגט דינגען ערד פון אַ גוטבאַזיצער, און חוץ דעם זיך פאַר־נומען מיט אַנדערע באַשעפטיקונגען: אַ געוועלב, אַ שענק, אַן אכסניה, קליינהאַנדל אד״גל. דאָך האָט זיך געפילט פון זיי דער ריח פון ערד.

אָט אַזאַ יידיש דאָרף האָט עקזיסטירט ניט ווייט פון אונדזער שטאָט — דאָס קליינע פּאוויאזש.

די געשיכטע פון דעם דאָרף, פון זיין אַנטשטיין — ווייס איך ניט. ס׳איז אָבער זיכער, אַז דאָס דאָרף איז אַמאָל געווען גרעסער און געהאַט מער איינוווינער. פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די צאָל איינוווינער געווען אַ קליינע. ספּע־ציעל זיינען באַקאַנט געווען צוויי פאַרצווייגטע משפחות וועלכע האָבן דאָמינירט: די משפחות אולאַנסקי און פּערסקי, הי״ד. זיי האָבן דאָרט געוווינט ביזן חורבן פון אונדזער קהילה אין דער געגנט.

ס׳איז כדאי צו באַמערקן, אַז די ערד האָט געהערט צו די יידישע אייגנטימער. די שטחים זענען אָבער געווען קליינע און נישט געקענט מפרנס זיין זייערע אַר־בעטער. היינט וואָלט מען זיי גערופן צוגאָב־ווירטשאַפטן. חוץ דעם, די שטחים זענען געווען קליינע, האָבן די מאַכט־אָרגאַנען ניט בלויז ניט צוגעהאָלפן אַנטוויק־לען און פאַרברייטערן די ווירטשאַפטן, נאָר נאָך געלייגט שטיינער אין וועג.

כדי מפרנס זיין זייערע משפחות זיינען די מענער געצוווּנגען געווען צו אַרבעטן אין שטאָט. כמעט אַלע האָבן געאַרבעט אין די גאַרבערייען. די קליינע ווירטשאַפט האָבן געפירט די פרויען און קינדער. די שווערערע אַרבעטן האָבן די מענער אויסגעפירט אין זייער פרייער צייט, אָדער אַ געדונגענער אַרבעטער, אַ גוי. אַזוי, אַז פּאָוויאַזש האָט זיך ניט געקענט רעכענען אַלס אמתע ווירטשאַפט אין אַלע פּרטים. דאָך האָט דאָס דאָרף געשפּילט אַ ראָל אין דעם אַלגעמיינעם סאָציאַלן סיסטעם.

אויך אויפן דאָזיקן קליינעם דאָרף איז אויפגעהויבן געוואָרן די האַנט פון פאַרניכטונג. ס'איז ניט געבליבן קיין זכר פון דעם האָרעפּאַשנעם ייד און זיין האָרעוואַניע. דער פרווו איינצוואָרצלען זיך ביי ערד־אַרבעט איז אויסגעריסן געוואָרן מיטן וואָרצל. אויך די דאָרפס־יידן האָבן געהייליקט דעם נאָמען פון זייער פאָלק.

זאָל זייער זכרון זיין פאַראייביקט אין יזכור־בוך פון דער אומגעבראַכטער אַשמענער קהילה, צו וועלכער זיי האָבן געהערט.

כבוד זייער אָנדענק!

מיכאל פעלעד

יזכור!

יש לציין שחלק ניכר מהחקלאות היהודית נעלם, אך חלק נכבד המשיך לטפח את החקלאות ושאבו את פרנסתם מזה בלבד.

ואלה הם שקיימו את החקלאות עד הסוף המר:

משפחת מלמוד — קרקובה.

משפחת ברן — קרקובה.

משפחת קוזלובסקי — קזלינקה.

משפחת אבלוביץ — פובישנה.

משפחת אנצלביץ — פביז

ר' אבא פופקא.

ר' אברהם שמיט.

ר' משה שמיט.

ר' אליהו דער ליילופקער.

ר' דוד בקר

ר' אלטער קרפ.

ר' מוניה אבלוביץ.

ר' ליפה לייבמן (דער שוועגטעדוכער).

„יזכרו בספר, שומרי גחלת החקלאות היהודית בגולה.

והנה אחדים מאלה שנאלצו לזנוח את החקלאות מסבות שונות:

משפחת קאצער.

משפחת מיאַסניק.

ר' לייבה קרפ.

ר' לייזער מעש.

אושמינה וסביבתה

אשמענער סביבה

מיכאל פלד / תל־אביב

העיירה ז׳ופראן

ראוי כל יישוב יהודי ולו הזעיר ביותר שתוצב לו יד בספר זכרון. לא הצלחנו למצוא שריד מקהילה קטנה זו, שיוכל להקדיש מספר שורות לזכרה.

ודאי נמצא מי ברחבי תבל, אולם לא נמצאה לנו כתובת. רצוני איפוא להקדיש משפטים ספורים לזכר יהודי ז׳ופראן.

כינוי מיוחד היה לאנשי קהילה זו: „העיזים מז׳ופראן" („ז׳ופראנער ציגן" — ביידיש). לא היה בית שלא חלבו בו עיזים. לא יחידה היתה בסביבה שכינוי היה מלווה עיירה זו או אחרת: לעיירה אולשאן, מרחק 20 קילומטר מאושמינה, כינו: „הגורבים מאולשאן" ע״ש סריגת הגרביים שהיתה מפורסמת. אין זאת שכל נשי העיירה סרגו גרביים. ביידיש קראו „אולשאַנער פּאַנטשאָשניקעס", שמקורה במלה הפולנית „פונצ׳וחי" — גרביים.

לאנשי העיירה טראב, שהיתה מרוחקת כ־20 קילומטר, כינו בשם: „המתים מטראב". וכל זה למה? ברוסיה הגדולה שבתקופת הצאר לא היו נהוגות תעודות זהוי ולתעודת הלידה או דרכון לא הצמידו תמונה. ועוד — בנים יחידים לא גויסו לצבא. השתדלו איפוא משפחות מסוימות לגדל „בנים יחידים" (אם כי לעתים היו במשפחה חמישה או שישה). מה עשו? הרחיקו למקומות, בהם כנראה ניתן הדבר, ותמורת תשלום היו מקבלים תעודה על שם נפטר. והעיירה טראב היתה אחד המקומות שבהם אפשר היה להשיג תעודה כזו. כך נמצאו שניים או שלושה אחים בשמות משפחה שונים שהופיעו כ„בנים יחידים". הללו כונו בשם „המתים מטראב".

ועוד עיירה היתה במחוזנו, קרעווע שמה וקראו לקהילה: „קרעוועער מחילה". אותם בני קרעווע שפגשתי לא ידעו פשר הכינוי, אך ידעו על קיומו.

והרי אושמינה בכבודה ובעצמה היה לה כינוי, אמנם מכובד מאוד: „האצילים מאושמינה". הכינוי היה ממוצא פולני.

וכך לא נעדר כינוי גם מקהילת יהודי ז׳ופראן.

העיירה ז׳ופראן שכנה משני צידי הכביש שהוליך מאושמינה לתחנת הרכבת סאל (מרחק של 17 קילומטר), במרחק של 10 קילומטר מאושמינה. כל מי שרצה להגיע מאושמינה לתחנת הרכבת הקרובה ביותר צריך היה לעבור דרך ז׳ופראן. ברצון רב היו עוברים דרך זו ששימשה חניה לנוסעים המטלטלים עצמם בעגלות או בכרכרות (בחורף היו נוסעים בעגלות חורף). צריך היה לתת לסוסים אפשרות לנוח, הרי מדובר בתקופה שבה השתמשו בכוחות סוס ממש ולא של מכוניות וגם לנוסעים נתאפשר חילוץ עצמות מישיבה ממושכת ולרוב לא נוחה. עם הופעת האוטובוסים נשמה דרך זו, כי הנסיעה לווילנה הלכה בכיוון נגדי ממש.

על אם־הדרך נמצאו „בתי־תה" שעמדו לרשות הנוסעים והיו שני הצדדים נשכרים — אלה נהנו מכוס תה ואלה מהכנסה צנועה.

אדמת העיירה היתה פעם שייכת לרוזן (גרף) צ׳פסקי שהיה מקבל דמי חכירה. בימי שלטון הפולנים פקעה זכותו זאת. תושבי המקום נקראו „עירוניים" — והיו באושמינה יהודים שבתעודות שלהם נרשמו כעירוניים של ז׳ופראן.

העיירה קטנה היתה ובה כמה עשרות משפחות של יהודים, ופרנסתם: חנוונות, תגרנות, מלאכה, משקי עזר וגם כמה סוחרים ששלחו ידם בסחר יערות. גם טחנת הקמח היתה שייכת ליהודי ושמו אביליוביץ.

אף כי קטנה ודלה היתה קהילה זו, הרי חייה הצבוריים היו מאורגנים כהלכה. בראש הקהילה עמדו רב ושוחט ומלמד ואפילו בית־ספר לגיל הנמוך. בבית הכנסת היו בערבים יושבים כמה יהודים ולומדים תורה ומשניות ואומרים מזמורי תהילים. בעצם, כל מה שהיה קיים בקהילה הגדולה היה גם בקטנה, אלא בזעיר אנפין, בממדים קטנים ביותר, אך היה.

תהיינה שורות מעטות אלה זכרון מה לקהילה יקרה זו שנחרבה עד היסוד. יהי זכרם ברוך!

דער געלערנטער און שרייבער פיליפּ קראַנץ

פיליפּ קראַנץ (פּסעוודאָנים פון יעקב ראמבראַ) איז געבוירן געוואָרן דעם 13טן אָקטאָבער 1858 אין שטעטל זשופּראַן, אָשמענער קרייז, ווילנער געגנט. זיין פּאָטער, בער, אַן „אַקציזניק", איז שפּעטער אַריבערגעפאָרן קיין אָשמענע, ווו ק. האָט געלערנט ביי מלמדים חומש און תנ"ך. צו 14 יאָר איז ער אָנגעקומען אין דער ראַבינער־שול א יזשיטאָמיר, ווו ער האָט זיך אויפגעהאַלטן ביי זיינעם אַ רייכן פעטער. אַז די ראַבינער־שול האָט זיך אין יאָר 1873 פאַרמאַכט, איז ער אַריבער אין דער רעאַל־שול. ער שטודירט צוויי יאָר אין טעכנאָלאָגישן אינסטי־טוט אי ןפּעטערבורג.

נאָך אַלס שילער אין דער רעאַל־שול איז קראַנץ אַריינגעטראָטן אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג און אין 1877 איז ער אַרעסטירט געוואָרן אין כאַרקאָוו פאַר פּאָליטישער פּראָפּאַגאַנדע און געזעסן אַ יאָר אין טורמע. נאָכן מאָרד איבער אַלעקסאַנדער דעם צווייטן, איז ער צוליב זיינע פאַרבינדונגען מיט די אַטענטאַטער גריניעוויסקי, זשעליעבאָוו, סאָפיאַ פּעראָווסקאַיאַ, געצוווּנגען געווען צו אַנטלויפן פון רוסלאַנד און זיך באַזעצט אין פּאַריז, ווו ער האָט שטודירט אויף דירע סאָרבאָנע. אין יענער צייט האָט ער שוין אָנגעהויבן זיין ליטעראַרישע טעטיקייט מיט אַ גרעסערער אַרבעט וועגן שפּינאָזאַן („ראַזסוויעט" 1880), שפּעטער האָט ער מיט־געאַרבעט אין פאַרשידענע יידישע אויסגאַבעס (אויך אין דער רוסישער שפּראַך) און געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט באַרימטע פּערזענלעכקייטן פון יענער צייט, רעדאַגירט דעם ערשטן יידישן סאָציאַליסטישן זשורנאַל „אַרבעטער פריינט", און ווערט מיטגרינדער פון אַ סאָציאַל־דעמאָקראַטישן פאַראיין.

אין פעברואַר 1890 איז ער אָפּגעפאָרן קיין ניו־יאָרק, ווו ער איז שוין געווען גוט באַקאַנט. ער רעדאַקטירט דעם זשורנאַל „אַרבעטער־צייטונג", וואָס דערגרייכט אַ גרויסן טיראַזש; ער זעצט איבער אויך ווערק פון פרעמדע שפּראַכן אין יידיש. גלייכצייטיק שטודירט ער כעמיע און ווערט אויך רעדאַקטאָר פון דער אויס־גאַבעגאַבע „די צוקונפט, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1892, ווי אויך אַנדערע אויסגאַבעס. אונטערן פּסעוודאָנים „יעקב נעלם" פאַרעפנטלעכט ער אַרעבטן וועגן זיינע באַגעגענישן מיט יעקב דינעזאָן, י. ל. פּרץ, דוד פרישמאַן, מרדכי ספּעקטאָר, ד"ר חיים טשערנאָוויץ („רב צעיר"), מ. מ. ליליענבלום, ח. נ. ביאַליק, א. ל. לעווינסקי, י. ד. ראַבניצקי און יהודה שטיינבערג.

פיליפּ קראַנץ האָט אויך אָנגעשריבן אַ גאַנצע ריי פּאָפּולער־וויסנשאַפטלעכע ווערק און בראָשורן, וואָס האָבן געשפּילט אַן אומגעהויערע ראָל אין דער אויפ־קלערונג פון די יידישע פאָלקסמאַסן. אָט זענען עטלעכע פון זיי: „די קולטור־געשיכטע" (1900), „די געשיכטע פון דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע" (נייע אויפלאַגע, מאָסקווע 1918), „אַמעריקע פאַר קאָלומבוס", „יציאת מצרים" און אַ סעריע אויסגאַבעס וועגן באַרימטע יידישע היסטאָרישע געשטאַלטן, און פיל אַנדערע וויכטיקע ביכער.

אין זיין פּריוואַט־לעבן איז פיליפּ קראַנץ געווען אַ מוסטער פון גוטסקייט, ליבלעכקייט און פריינדשאַפט. ער איז געשטאָרבן דעם 27סטן נאָוועמבער 1922 אין אַמעריקע.

(זלמן רייזן: לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור — געקירצט)

יהודה לעווין

קרעווע

קרעווע האָט געציילט בערך 150 יידישע משפחות. די גאַסן זענען געווען אויף די נעמען פון די שטעטלעך, מיט וועלכע זי האָט זיך געגרענעצט, ווי סמאַרגאָנער, אָשמענער, באָגדאַנאָווער, לעבעדעווער, ווי אויך שלאָס גאַס — דאָס איז די גאַס פון באָגדאַנאָווער, לענג אויס נעבן שלאָס (אויפן נאָמען פון וולאַדיסלאַוו יאַגעלאָ, ביזן בית־הקברות). ניט ווייט פון שלאָס איז געווען די שול (בית הספר), נעבן וועלכע ס׳איז אויך געווען אַ באַנק; די פייערלעשער, וועמענס לאָקאַל האָט אויך געדינט אויף פאַרשטעלונגען, ווי אויך דעם רבס וווינונג.

אין מיטן שטעטל איז געווען דער מאַרק (פּלאַץ 3. מאַי). דאָ זענען געווען פאָלגנדיק געשעפטן: אין ווינקל פון דער אָשמענער גאַס — שוך־געשעפט פון מאָטל שפּירא; ווייטער נעבן טייכל, וואָס איז אַדורך אין מיטן שטעטל, אויך אַן אייזן און שפּייז־געשעפט פון די ברידער גרשון און יהודה מיליקאָווסקי מיט די משפּחות. גרשון פלעגט אין די שבתים און יום־טובים זיין אַ בעל־תפילה. דאַנעבן איז געווען אַן אייזן־געשעפט פון ברוך קאָזלאָווסקי; ווייטער אַ שוך־געשעפט פון פּיניע און קאַטיע קאַנטאָראָוויטש מיט דער משפּחה (פון זיי איז קיינער ניט געבליבן), ווי אויך אַ לעדער־געשעפט פון משה שקאָפ; אַנטקעגן מעלער — אַן אַפּטייק פון שמחה לעווין. אין מיטן מאַרק — אַ 2 שטאָקיקע הויז (דער 2. שטאָק אַ האָטעל, און אונטן — אַ געוויסע צייט — אַ שפּייז־געשעפט, ווי אויך בראָנפן פאַרקויף.

אַ זון פון אברהם לעווין איז אַוועקגעפאָרן אין 1936 אַלס סטודענט קיין ארץ־ישראל; דער צווייטער זון, יהודה, איז געווען אַ פּאַרטיזאַנער (היינט — אין ישראל).

אין צווייטן גאָניק איז געווען אַ פּערפומעריע־ און ספּירט פאַרקויף פון בתיה דעם רבס טאָכטער.

ווייטער איז געווען צביה באַסאָוויטשעס געשעפט פון מאַנופאַקטור. נעבן דעם האָט געוווינט גדליה דער שניידער. און ווייטער, נעבן טייכל — די משפּחה קאַפּלאָוויטש. משה, דער פאָטער, איז אַ מאָל געווען אַ סטאַראָסטע אין דער גמינע. זיין זון יצחק האָט חתונה געהאַט מיט בתיה אַבערמאַן (וווינט אין קרית־חיים) און אַ טאָכטער, יונה — אין תל־אביב.

די אַלע דערמאָנטע הייזער און געשעפטן האָבן זיך געפונען אויפן מאַרק.

אין סמאַרגאָנער גאַס האָבן זיך געפונען עטלעכע געשעפטן און יאַטקעס, ווי אויך ישעיהו — דער בעקער. אויך אין באָגדאַנאָווער גאַס — עטלעכע געשעפטן. אין אָשמענער גאַס זענען געווען אַ פּאָר געשעפטן, ווי אויך עסל דער בעקער.

אַ טייל יידן זענען געווען תבואה־ און פלאַקס־הענדלער, ווי: חיים־יודל פּערסקי און קלמן מיליקאָווסקי מיט די זון. אַ טייל זענען געווען דאָרף־הענדלער.

אין שטעטל זענען געווען אָרגאַניזאַציעס פון „השומר־הצעיר״, „בית״ר״ און אויך אַ „תרבות״־שול.

אין גימנאַזיע פלעגט מען לערנען אין אָשמענע אָדער ווילנע.

אין אָשמענע האָבן געלערנט לייבעלע פּערסקי, 2 זין פון שמחה לעווין (אברהם לעווין און יהודה)). אברהם האָט ביזן אָפּפאָרן אין ישראל געלערנט יורי אויך אין ווילנער אוניווערסיטעט. שמעון גורעוויטש האָט געענדיקט כעמיע אין אוני־ווערסיטעט.

אין שטעטל איז קיין קינאָ ניט געווען. פון צייט צו צייט פלעגט פאָרקומען אַ טעאַטער־פאָרשטעלונג. די הויפּט אַרטיסטן זענען געווען גנעסקע כץ, מרים גערשאָ־נאָוויטש, הערצל גורוויץ און אַנדערע. די יוגנט האָט בעיקר פאַרברענגט אין געשלאָסענע חברות.

פאַרנדיק פון אָלשאַן, 3 קילאָמעטער פון שטעטל, איז געווען פּאָפּיעלעווצ ס הויף. לייזער און מרדכי לעווין, ברידער פון שמחה לעווין, ווי אויך זייער פאָטער לייב, זענען דאָרט געווען ביז דער 2טער וועלט־מלחמה. ביי די פּריצים האָט לייב געהייסן לייבע דער לאַסטאָוור. ער פלעגט דינען די פּריצים ביי זייערע קאָנ־פליקטן ווי אַ בורר.

אויפן וועג קיין סמאָרגאָן איז אויך געווען אַ הויף (טענדינע) ווו עס האָט אויך געוווינט אַ יידישע משפחה.

פון אַלע פאַמיליעס איז כמעט קיינער ניט געבליבן. אַן אויסנאַם זענען: פּיניע קאָנטאָראָוויטש מיט דער פאַמיליע, די משפחה מעלער, גערשאָנאָוויטש טוביה, קאַמינסקי, חיים־דוד דער שוסטער און אביגדור דער לערער.

דאָס געטאָ איז געווען, אָנהייבנדיק פון שלאָס אויף דער באָגדאַנאָווער גאַס ביזן מאַרק. אין 1942, גלייך נאָך די יום־טובים, האָט מען איבערגעפירט אַלעמען אין אָשמענער געטאָ, ווו מען האָט גלייך 2 טעג שפּעטער אומגעבראַכט די עלטערן מיט אַלע אָשמענער. בעת דער אַקציע אין זיעלאָנקע, האָט מען אַלעמען געהאַלטן אין אַ שייער און שפּעטער ווען גערשאָסן, און וועמען לעבעדיקערהייט באַגראָבן אין אַלגעמיינעם קבר.

אַלע לעבנגעבליבענע האָבן זיך איינגעאָרדנט אין ישראל און אין אַמעריקע.

אַזוי איז חרוב געוואָרן אַ יידיש שטעטעלע פון 150 משפּחות, וועלכע האָבן אין זייער קרייז זיך אויסגעלעבט, געפרייט זיך אויף יעדער שמחה פון שטעטל און מיטגעפילט פון אַ צרה פון יעדן איינעם.

לא נשכח את כל אלה שציוו לנו את החיים במותם.

יהי זכרם ברוך!

חורבן

טבלת הזכרון במרתף השואה, הר הזכרון, ירושלים

אַנדענק־טאָוול אין מרתף השואה

Jeśli się tak szczęśliwie złoży, że przeżyję wojnę, to poświęcę wtedy dużo czasu na dokładne opracowanie swej dumki i historji naszego, oszmiańskiego ghetta.

To, co jest spisane w tym zeszycie, jest tylko krótkiem streszczeniem z opuszczeniem wielu epizodów i przeżyć.

Gdy mi przyszło na myśl spisanie tego, wykonałam to, jak najprędzej, z wyraźną obawą, że śmierć może mnie zaskoczyć w środku pracy.

Jeśli zginę - a co jest prawdopodobne - i ten zeszyt wpadnie do właściwych rąk to proszę bardzo przesłać go na ręce Mojżesza Golubka:

Adres

Ślę Ci moje przedśmiertne pozdrowienie.

Myślałam o Tobie.

Hinda Dzul

העמוד הראשון מתוך יומנה של הינדה דאזל הי״ד

די ערשטע זייט פון הינדה דעולס הי״ד טאגבוך

הינדה דאול הי"ד

חורבן אושמינה

אם יקרה בדרך המזל ואני אעבור את המלחמה ואשאר בחיים, אזי אקדיש זמן רב לעיבוד מדוייק של הגיגי וקורות הגיטו שלנו באושמינה.

הכתוב במחברת זו, אינו אלא קיצור מרוכז שבו פסחתי על הרבה מקרים וחוויות.

הינדה דאול

כאשר עלה בדעתי לכתוב על אלה, ביצעתי זאת בחיפזון רב, תוך פחד גלוי, שהמוות יכול להפתיעני באמצע העבודה. אם אמות — דבר האפשרי מאד — ומחברת זאת תיפול לידיים כנות, אבקש מאד לשלחה לידי משה גולובוק!

בטרם מוות אני שולחת לך את איחולי.

חשבתי עליך,

הינדה דאול

וכך החל „הדבר" באושמינה:

ביום 25.6.41 חדרו הגרמנים אל העיר. היהודים התגוררו אז בין האוכלוסיה הנוצרית ועדיין לא נשאו שום סימנים. על כן קיבל על עצמו הנוער הפולני המקומי את תפקיד הציצרונים והחל להצביע על יהודים ברחובות ולהוליך את החיילים על פני הבתים היהודיים. החיילים מילאו את כיסיהם בפריטים שונים, נטלו צרורות תחת בית שחיים וציצרו לקח לרוב לעצמו מקלט־רדיו. כאשר השלטון המתייצב

הורה לאחר שבוע על החרמת מקלטי הרדיו של היהודים — אלה כבר לא היו בנמצא אצל רוב רובם. יחד עם זאת נלקחו כל האופניים. הצבא שעבר את העיר היה זקוק לבשר — אז לקחו מהיהודים פרות. לקחו גם סוסים, נכנסו ונטלו בלי לנמק במאומה. ברחובות היו תלויות מודעות בשפה הרוסית:

„כל השודד — דינו מוות".

אבל זה לא היה נוגע ליהודים. בינתיים הוקמה מועצת היהודים. זה היה צריך להיות גוף מתווך בין המון היהודים לבין השלטון. הרב נקרא אל המפקד, שהורה לו לבחור ולצרף אל עצמו עוד 7 אנשים. כשהמועצה הכריזה על קיומה קיבלה מיד רשימה של דברים רבים שעליה לספק בו ביום. המדובר היה במספר רב של כלי מטבח, כלי שולחן, סבון רחצה ועור לשני זוגות מגפיים. חנויות פרטיות לא היו קיימות באושמינה עוד משנת 1939. את החנויות הממשלתיות בזזו ביום הראשון לפרוץ המלחמה — לפיכך חזרו חברי המועצה על פתחי היהודים כדי לאסוף את הדברים הנדרשים. ההזמנה בוצעה בזמן. המפקד בדק בדייקנות את הדברים לפי הרשימה ולאחר מכן הוציא מכיסו 10 מרקים והושיטם לרב: „השלטון הגרמני איננו לוקח דבר בחינם". ומיד הודיע על הזמנה שנייה. אבל הפעם הזאת לא הכל היה, כנראה, לטעמו, שכן במקום תשלום קיבל הרב בעיטת רגל. וכבר התייצב מין סדר כזה: בכל יום אחר הצהריים הביאה המועצה היהודית למיפקדה את הדברים המוזמנים ובו במקום קיבלה הזמנות חדשות. יחד עם זאת נודע לה שם לאן עליה לכוון למחרת את פועליה. תחילה חטפו ברחובות יהודים לעבודה, בעיקר לשם ניקוי בנינים לצרכי הצבא. אך לא פעם הם נשלחו לבתים פרטיים לשרותים ביתיים. (זו היתה מתנתם של חיילים ושוטרים למכריהם). המועצה היהודית היתה צריכה להנהיג סדר ותור בשטח זה. בשבוע השלישי קרה הדבר הבא:

שוטרים וחיילים פשטו על הבתים והחלו להריץ מהם למקום אחד את כל הגברים היהודים הצעירים. שם העבירו אותם בין שורות פולנים. ואם מישהו מהפולנים היה לו דבר נגד אחד היהודים היה מורה עליו באצבעו כעל בולשביק. יהודי זה הועבר אזי הצדה ונאלץ לכרוע על ברכיו. היו אלה חשבונות על סיכסוכים אישיים קטנוניים, שכן אלה שיכלו להיות חשודים על אהדה לבולשביקים עזבו את העיר מכבר. מיון זה התבצע בליווי שריקות, צחוק, דחיפות והתעללויות. לאחר הטקס הזה הועברו כמה מאות יהודים בליווי חיילים מזויינים אל בית־הכנסת המקומי. שם הם נשארו משך כל הלילה תחת מישמר. עם בוקר הובלו במכוניות לכיוון לידה. לאחר מכן הגיעו עליהם ידיעות מגרודנה ולבסוף אבדו עקבותיהם.

למחרת החלו להגיע לשלטונות המקומיים תלונות והאשמות לרוב על יהודים. ביניהם היה, למשל, מורה יהודי שבזמן הבולשביקים נתן לתלמידו הפולני ציון רע בלימודים. היה בעל בית, שבזמן שלטון הפולנים, פיטר ממישרתו את השוער ועובד הנקיון שלו וכו'. היו מאסרים המוניים. האסירים הובלו לווילנה. במשך זמן מסויים ישבו בבית הסוהר לוקישקי, וגם עקבותיהם אבדו.

חלף עוד שבוע.

ב־25.7.41 — היה זה ביום חמישי. המועצה היהודית הלכה כרגיל אחר הצהריים אל המפקד וחזרה משם עם כתב בעל תוכן פחות או יותר כזה:

„במשך יום מחר צריך להכין רשימה מדוייקת של כל הגברים היהודים מגיל 17 עד 65 המתגוררים בשטח העיר אושמינה. אם הרשימה לא תוכן בזמן או שמספר הכלולים בה לא יהיה מדוייק — מחציתם של חברי המועצה היהודית תוצא להורג בירייה". בערב התאספו ונועצו כיצד לערוך את הרשימה שלא לגרום לקרבנות וכן על מטרתה ותכליתה של הרשימה. למחרת נאספו עם השכמה לביתו של אחד מחברי המועצה. בחרו באנשים לרישום, חילקו את העיר לאזורים. השטופים בעבודה לא ידעו על המתרחש בעיר. ובינתיים הגיע בטליון ס.ס. ובחברת שוטרים מקומיים ומתנדבים הוצאו יהודים מבתיהם והובלו לכיכר השוק, היכן שהושכבו עם פניהם למטה. שם שכבו חציים עירומים, חלקם בלבניהם, אחרים בטליתות. כשהעיז מאן דהוא להרים ראשו הונחתה עליו קתו של רובה.

כאשר הכיכר נתמלאה, הועמדו כולם על רגליהם בשורות והובלו אל מחוץ לעיר. לאחר מכן עברו פעם נוספת בחיפוש בבתים. בשעה 12 היתה העיר „יודן־ריין" — נקייה מיהודים, אם מדובר במין זכר. אספו בחורים, נערים וזקנים ישישים. אספו גם את ה„יודנראַט" במלואו. הפתיעו אותו פתאום וחברי המועצה היהודית לא ידעו בכלל מהו הדבר...

רצחו אותם בסביבת באַרטל, בשלושה בורות גדולים שוכבים כשבע מאות אנשים. האיכרים מהסביבה סיפרו, שחילקו אותם לשלוש קבוצות. קבוצה אחת חפרה תעלות בשביל השניה. שכחתי להוסיף שציוו על כולם לקחת אתם אתים. את הבור האחרון כיסו אנשי הס.ס. בעצמם.

סיפרו שהתעללו מאד בנידונים. ציוו עליהם לשיר, לזחול על בטנם, לכרסם עפר והיכו אותם מאד. מעניין שהשלטון המקומי הכחיש למחרת את הידיעות האלו. הוא הודיע, שהאנשים האלה הובלו למחנות עבודה. הוא שלח שוטרים לכפרים, ולמחרת, אותם האיכרים שסיפרו קודם פרטים מדוייקים על הרצח, התחילו לספר כיצד העלו אנשים אלה על מכוניות שהסיעום לכיוונים שונים. והאמינו להם.

ועד עתה מצפות נשים רבות לשובם של בעליהן ובניהן. ומזמן לזמן מבקר בבית יהודי זה או אחר בחשאי איזה איכר המביא מעין דרישת שלום ממקום מרוחק, במקום שפגש יהודי מכר מאושמינה. הוא מבקש החזרת כסף שהילווה לו שם ומקריב את עצמו להביא לו חבילת בגדים. רבים נמתחו כך. היה זה זמן שבו נשלחו רצים בתשלום לכיוונים שונים לחפש אחר עקבותיהם של הנעדרים...

וכאשר נשאלו נציגי השלטונות מניין הקברים ההמוניים באזור באַרטל אם לא ירו ביהודים ההם, השיבו כי את היהודים האלה ניצלו לקבורתם של שבויים בולשביקים שהומתו בנוכחותם. וגם בכך האמינו. אבל לקראת האביב שטפו המים את הבורות וחשפו שיירי הגוויות. ושוב החלו בדיבורים על הרצח. נמצאו כמה נועזים שהחליטו לשים קץ לכל הערפל הבלתי ברור.

התגנבו מן הגיטו וחפרו באחד הבורות. למעלה מצאו גוויה של צעיר בלבוש אזרחי. חתיכת אריג ממכנסיו נמצאת ברשותו — זהו אריג חליפות שכיח בעירנו.

במשך החודש הראשון פורסמו הוראות המצוות על היהודים לשאת טלאי צהוב על החזה ועל הגב, האוסרות לעזוב את העיר וכל מגע עם האוכלוסיה הנוצרית.

האיכרים בשוק פחדו למכור ליהודים. מכרים פולנים פסקי מלברך לשלום. התעללו ביהודים עוברים ברחוב.

יהודי אחד ישב לו בגנו, קפץ מעל לגדר נוצרי ודקרהו בסכין. לא היה לו דבר נגדו. פשוט, היתה לו סכין וראה יהודי... ולא היה בפני מי להתלונן.

לאחר ה־26 ביולי נשארה עיר האלמנות והיתומים מופקרת בידי חוסר כל חוק.

כמפקד שירותי הסדר כיהן אז מורה כפרי, אחד סקשאַט. הגון ומתקדם אך אכול אש נקמה ביהודים על הגליית משפחתו לקזכסטן ע״י הבולשביקים. לתחום תפקידיו שייכת היתה הספקת ידיים עובדות של יהודים לשלטונות הצבאיים. כמה עשרות יהודים, שהצליחו להתחמק מידי הס.ס. נשארו במחבואיהם זמן ממושך. הזמין הוא, איפוא, איזו יהודיה שתקבל על עצמה להסדיר את בעיית הפועלים כדי להמנע משרירותם של השוטרים. אני התנדבתי. ויום יום בשעה מסויימת התחלתי להתייצב לפניו לשם קבלת הוראות. יחד עם זאת הייתי מקבלת ממנו גם ידיעות הנוגעות לאוכלוסיה היהודית. אספתי ממנה פניות ובקשות והבאתין אליו. בעיר רווחו אז שמועות עקשניות על הקמת גיטו ליהודים. לדרישתן של מספר נשים הצגתי לסקשאַט את השאלה בענין הגיטו. הוא השיב בשלילה מוחלטת. אך למחרת התחיל הוא עצמו לדבר בכך ויצר בי את הרושם כאילו אני בשאלתי גרמתי שהענין יהיה אקטואלי. הגיטו יקום. הקמתו היא בעייה של שבועות, אך צריך לעצור כל בהלה, ולא ליתן לחלק בקלות דעת רכוש יהודי למכרים נוצרים. העברת היהודים לגיטו תהיה מתפקידו. הוא ירשה לקחת הכל, פרט לשמנים, סוכר, רהיטי מותרות ובגדי מותרות. מהדברים והפרודוקטים שיועברו הוא יפתח מחסן משותף, יחלק הכל שווה בשווה בין האוכלוסיה היהודית ויאלץ אותה להנהיג תקנות חיים קומוניסטיות בהקפדה. ידיעות כאלה לא היה בהן, כמובן, כדי להשקיט את הרוחות הנסערות. אז, עלתה בדעתו של סקשאַט מחשבה אחרת. הוא הודיע לי, שענין הגיטו התעכב וכי הוא יכול לומר זאת אישית באסיפה. ובאסיפה של היהודים שהתקיימה בבית הספר „תרבות" לשעבר הודיע סקשאַט, בנוכחותו של טכנאי העירייה דז׳מיאשקביץ׳, שהשלטונות חזרו בהם מהקמת הגיטו. אך אם יקום גיטו הוא יהיה כזה וכזה ושוב פעם תיאר את תענוגות החיים הקומוניסטיים.

בינתיים נעשו כל ההכנות הטכניות הנחוצות להקמת הגיטו. זמן רב שקלו את ענין בחירת השטח. גיטו ברחוב פאבלינובסקה היה בו היתרון שהנהר היה מפריד אותו מן העיר, אך היה בו מן החסרון, שכן היה צורך להוסיף לבנות בתים. גיטו ברחובות קשיבה, פולנה, אפטצ׳נה וחלק של סדובה היה בו מספר מספיק של בתים, לא תבע פינויים של פולנים, אבל היה צריך להמצא במרכז העיר. אילו הועמדו היהודים בפני בחירה חפשית, היו כמובן מכריעים, כעל הרע במיעוטו, על גיטו בתחום הרחוב סדובה. את זה הריח סקשאַט וביום נאה אחד בשעות שלאחר הצהריים הודבקו בעיר מודעות המבשרות על הקמת גיטו ברחוב פאבלינובסקה.

היה זה רעיונם של סקשאַט ושל ראש־העיר אוברומפאלסקי, ורק להם ידוע כמה שקיבלו תמורת הצעתם — אנחנו איבדנו את החשבון.

באותו זמן עצמו נקראה לפעול מועצת היהודים השניה. את הקמתה זירז סקשאַט מבחינת הצורך בה — להכנות לגיטו. ושותף היה לו אוברומפאלסקי מבחינת הקונטריבוציה, קנס כספי, שהוטלה על האוכלוסיה היהודית. ומה שנוגע

לקונטריבוציה, היא הוטלה משום שקופת העיריה היתה ריקה ולא היה במה לשלם לפועלים ולפקידים.

הרכוש היהודי הוערך ב־800 אלף רובלים. רבע מזה, כלומר 200 אלף, היה עלינו לסלק תוך שבוע. סילוקו של סכום כזה, היה ממש בלתי אפשרי מבחינה פיזית. כמעט בכל המשפחות היו המזומנים בידי הבעל. הגברים שנרצחו בבארטל לקחו אתם את הכסף שהיה בבית. למכור, לעומת זאת, חפצים שהיו ברשותם היה קשה ביותר, שכן כל היחסים עם האוכלוסיה הנוצרית נפסקו. פנו, איפוא, לשם עצה לראש העיר אישית. והוא לקח לעצמו 10 אלפים רובל וכן יעץ להגיש לידיו הבטחה לסלק חלק הסכום הנדרש. שולמו 64 אלף רובלים.

הפחד בפני הגיטו היה כה גדול, שהנשים הפסיקו בכלל לדבר על בעליהן וילדיהן האבודים, שכן חשבו רק על דבר אחד — היכן למקם את חפציהן. להבטחותיהם של סקשאַט ושל ראש־העיר, שלא יילקח מהן דבר לא האמינו, שכן האנשים שקיימו אתם מגע, ואפילו אשת ראש־העיר, סיפרו להם, שבאופן זה רוצים למתוח אותם. והם מוכנים להסתיר חפציהם של יהודים עד יעבור זעם.

סופר שההעברה תבוצע ללא הודעות מוקדמות, שהמועברים יורשו ליטול עמהם צרורות נישאים בידיים בלבד, שלא ירשו לקחת לא רהיטים ולא מזונות. ורכוש יהודי זרם באפיק רחב לבתי נוצרים לשם מחבוא. אך בהלה זו לא היתה מבוססת. כאשר החלה ב־2 לאוקטובר ההעברה לגיטו ניתנו עגלות להובלת דברים, אף אחד לא בדק את תכולת העגלות. המשטרה שמרה על הסדר. לאחר המעבר הוגש למועצה חשבון מטעם המשטרה תמורת מדידת שטח הגיטו, בעד העגלות ובעד פיקוחם של השוטרים.

וביחס לדירות — חילקו 4 ממ״ר של שטח דיור לאדם מבוגר ו־3 ממ״ר שטח דיור לילד. בגבולות הגיטו הוצבו עמודים עם כתובת: „הכניסה ללא יהודים אסורה". והחלו להקים גדר. שילמנו בעד העבודה ובעד הפיקוח הטכני על העבודה. את שער הגיטו קבעו ברחוב פולנה. ליד השער הועמד תא בשביל שוטר. כל מי שעבד מחוץ לגיטו קיבל רשיון־מעבר חתום ע"י סקשאַט. וכה לשונה: היהודי פלוני רשאי להגיע בדרך הקצרה ביותר מן הגיטו ובחזרה למקום עבודתו ברחוב זה וזה בשעות אלו ואלו.

לגיטו העבירו גם את היהודים מהכפרים והעיירות שבסביבה. בתקופת זמן הקמת הגיטו לא היה קיים בעיר שום שלטון גרמני. סקשאַט היה הממונה היחיד עלינו. הוא לבדו חיבר הוראות וביטלן במחיר מסויים. הוא התעשר מאוד. על גב הגיטו תפחו גם השוטרים. בינתיים נעשו מאמצים לעצב צורה כלשהי לחיים הפנימיים של הגיטו: הוקמה משטרה עצמית. המועצה היהודית השתדלה לשוות לעצמה אופי של מוסד. היה זה מוסד צולע, בלתי מאורגן דיו, אך התאים את עצמו לתנאים החדשים וחיפש אפשרויות של חיים. חשוב היה שהאוכלוסיה הנוצרית חדלה מפחדיה הראשונים וחיפשה בחשאי שיטות של קשירת יחסים עם היהודים. מסחר החליפין פרח. בנובמבר שוב התעכבו בעיר חילות גרמניים. קמה מיפקדה צבאית. המפקד היה מוקקר. פרא אדם. הוא צרח כחיה וכחיית טרף צמא היה לדם. ושוב נפל על הגיטו העומס של חילופי השלטון. צריך היה לרהט את הדירה בשביל המפקד ופמלייתו, לצייד אותם בלבנים ובהתקרב החורף גם במלבושים

חמים. לכל אחד מהם היתה משפחה וצריך היה לספק נעליים ובגדים לנשותיהם ולילדיהם. הצבא שהתמקם בעיר היה זקוק לכמות עצומה של צלחות, קדירות, שמיכות, מיטות. ואם קרה שחסרו מזונות, אז חיפשו בגיטו קמח וסוכר. אני זוכרת, שפעם הגיע לגיטו חייל עם הוראה מהמפקד לקבל כמה עשרות זוגות של מגפי־לבד: אנשינו קופאים ואתם מתהלכים במגפיים — התריס. הערנו לו, שבעיר ישנן כמה סדנאות שבאפשרותן לספק לו את מבוקשו, בעוד שעלינו להוריד את המגפיים מן הרגליים ולהשאיר את האנשים יחפים. הסתכל בתמיהה: — האם הסדנאות הללו הן יהודיות? — לא. ובכן מה יש בכלל לדבר.

אינני זוכרת את מהלך הדברים, מבחינה כרונולוגית ובזמנו של מוקקר. אך נשארו זכרונות רבים מאד בלתי נעימים.

פעם הגיע בריצה שליח מהמפקדה: — המפקד קורא את מועצת היהודים לשעה מסויימת. כרגיל נותרו רק דקות ספורות עד למועד הזה. פרצו בריצה אל המיפקדה וכמובן אחרו. לבד מזאת אף פעם לא הופיעה כל המועצה בהרכבה המלא, לכן לא היה זמן לקרוא לכולם. הגיעו רק אלה שהשליח מצאם בבנין המועצה. היה זה גם בלתי אפשרי שכולם בהרכב המלא יישבו ויחכו לקריאה, שכן היו נאלצים לחזר בגיטו ולאסוף את הדברים הנחוצים למילוי ההזמנות. לפיכך הסתער מוקקר על חברי המועצה בצריחות אימה, מדוע לא הופיעו כולם ולמה אחרו. הוא הטיל בשל כך עונש כספי, ששוב צריך היה לסלקו במשך 10 או עשרים דקה. דהרו לגיטו לקחת כסף ואילו אחרו היו צריכים לשלם כפל כפליים. לאחר הקדמה כזאת היה נגש לענין — לרוב בדבר הזמנות חדשות — וגירשם ככלבים בצריחות: „ראוס!" בדחיפות ובעיטות. פעם קרא אליו את היודנראַט ותבע למסור לידיו את האנשים שפיזרו כרוזים קומוניסטיים בגיטו. אם עד למחרת היום לא יצביעו לפניו על העבריינים הוא ימית ביריה 25 יהודים ללא כל בחירה. הדבר הוכחש, כי למען האמת לא היו דברים מעולם. הוא הציג כעד טייס אחד שביום קודם עבר בגיטו וראה התקהלות גדולה בכיכר שע"י בית־הספר. חקירת המועצה העלתה שאומנם ביום, בזמן ובשעה המוזכרים פיזרו ילדים נירות וורודים שנתלשו משוברי־פנקסנות. אך כיצד להוכיח למפקד שהיה זה רק משחק ילדים, היאמין? אך כבדרך פלאים בא לעזרנו הטבח שלו עצמו (אשר כינויו בגיטו היה קוף). הוא בא ליודנראַט בדבר שעוז בשבילו. סיפרו לו על המקרה, והוא יעץ לאסוף את כל השוברים ולהביאם אל המפקד והוא הבטיח לדבר אתו אישית. מוקקר האמין והענין עבר ללא שפיכות דמים. שניהם קיבלו תמורה הגונה. שולם להם בזהב. בעיר שכנה גם „איינהייט" (אחדות) של הטייסים. שניים מהם התגנבו בלילה אל הגיטו וביצעו שוד. קוף זה, שהתחיל מאז המקרה לפקח עלינו, יעץ להודיע על כך למפקד. המפקד שמע, נהם משהו על חקירה והסכים להצעתו של קוף להתקין קשר טלפוני ישיר בין לשכתו ומשרד המועצה, כדי לאפשר לנו, לעת צורך, להזעיק עזרה. נדמה היה ברגע זה, שאדם זה בכלל אינו רע־לב כל כך.

למחרת היום הופיע מוקקר בגיטו בראש פלוגה של טייסים. התמימים סברו שהוא הביאם כדי לברר את זהותם של השודדים. אך לא כן היה. הוא נכנס למעון המועצה, הראה תצלומים של כמה מחברי הצלב האדום הסוביטי. ביניהם היו שתי נשים יהודיות מאושמינה. הוא תבע שאלו תתייצבנה מיד. אחת מהן באה. השנייה

לא היתה באושמינה מתחילתה של המלחמה. הוא שאל, האם יש מי מבני משפחתה? יש לה אם. לקרוא לה. האם יש לה עוד צאצאים? יש לה בת שנייה. שתבוא במקום אחותה. את השתיים הוא הוביל למגרש שלפני בית־הספר „יבנה" ושם חיכו לנו הטייסים. בדרך פגש בנערה בלי טלאי צהוב, לקח גם אותה. כל השלוש הועמדו ליד קיר. מוקקר הרים יד. רעמה יריה. נפלו שלוש גוויות. הטייסים הסתלקו מיד. הם בילו בגיטו לכל היותר 15 דקות. ואגב, בתצלום שהציג מוקקר היו גם פולניות מוכרות. להן לא קרה דבר. הטלפון שהתקין מוקקר עלה לנו דם רב. הפחד בפני גרמני זה היה כה רב, שכשצילצל הטלפון כולם ברחו לכל הצדדים. אף אחד לא העיז ליטול את השפופרת ליד. פחדו מפני הצריחה, פחדו שלא יתפסו בדיוק את הפקודה ובפני העונש על כך. הטלפון שימש למעשה לקבלת ההוראות מהמפקדה בלבד. בזמנו של מוקקר הונהג אצלנו האיסור ללכת במדרכות. הוא הוציא פקודה לקחת מן היהודים את הפרות. לאי אלה עוד נותרו וזאת לאחר שנעתר לבקשה והירשה להשאיר 10 ראשים לסיפוק הצרכים הכלליים — כלומר, בשביל הילדים והחולים זה היה הוא, שהנהיג לקחת קברנים מהגיטו. הוא שלח להביא אנשים עם אתים ואלה חפרו בורות למומתים ביריות. במשך זמן מסויים רצחו ביריות במיוחד שיירות צוענים. אחד מחברי המועצה שלנו היה נוכח פעם בהוצאה כזאת להורג. מזמן זה אנו יודעים שברצח המוני נקברים גם אנשים חיים ההמומים רק מהיריות או מתעלפים. שכן, כאשר כיסו בור, צועני אחד התרומם ובתפשו ברגל הקברן קפץ מן הקבר ופנה בריצה לחורשה הקרובה. ירו בו בגבו. פגעו. רק סחבו בחזרה את הגוויה, התרומם צועני שני וקרא: חכה! ירה עוד פעם! הוא פחד שייקבר בעודו חי. ירו בו באקדח ופגעו באפו.

פעם אחת ראה מוקקר נער יהודי קונה עתון. התנפל עליו והלם בו קשות באלת הגומי שלו. ידענו שליהודים אסור להתעסק בפוליטיקה, אך לא היה איסור לקרא עתונים. אך מאותו זמן קנינו עתונים במיסתרים. אבל לא תמיד אפשר היה להתחקות על הסיבות למכות, שכן פעם נחבלו על ידיו שני נערים יהודיים צעירים שהיו מטאטאים יום יום את הרחוב ליד המיפקדה.

בשבת מסויימת השכם לפנות בוקר — בטרם אור יום — בא בעצמו בלוויית פמלייתו לקבל את הפועלים לחטיבת עצים. הוא סידר הרצה כמו בצייד. ברגליו הארוכות והרזות רץ בגיטו בצריחות פרא. הוציא זקנים מבית־הכנסת, התפרץ לבתים, הציץ לעליות הגג, וכשהבחינו ביהודי ברחוב הקיפוהו מכל העברים. בידי כולם היו אלות גומי והרביצו. לאחר שהפועלים הלכו היו רחובות הגיטו מוכתמים בדם. במקום זה כדאי לציין שהחל מ־26.7 מספרם של היהודים הגברים גדל אצלנו במידה ניכרת. אי אלה הצליחו לחזור מהנכר, במקום שהיו באותו יום של מאורע הדמים. לבד מזאת הועברו לגיטו יהודים מכפרי הסביבה וממספר עיירות. בגיטו לא היה רופא. ענין קבלת עצות רפואיות מחוץ לגיטו לא היה מסודר. קוך עזר לנו לסדר בעייה זו. קבלנו רשיון מעבר ללא שם נקוב בשביל 2 אנשים המאפשר להגיע לרופא ולבית מרקחת. סקשאַט עוד המשיך לכהן כמפקד משטרת הסדר. משטרתו שמרה על הגיטו ובשעת תקריות לא ידענו אל מי לפנות עם ענינינו. למעשה חלוקת השליטה עלינו בין שני המפקדים עוד לא הוסדרה. היו אי הבנות ואנחנו סבלנו מזה. לסקשאַט היו הוראות של ה„גאביט־קומיסר"

המקנות לו זכויות שלטון יותר רחבות מאלו שמוקקר הכיר בהן. אך הוא פחד מפני הגרמני והפציר בנו לא לקבל את כל מרותו. זה התקבל כך, שכאשר קיבלנו הזמנה ממוקקר, היינו צריכים לומר לו שעליו להביא לנו הרשאה מסקשאַט.

סקשאַט הוציא רשיונות־מעבר, הגרמנים קרעו אותם. סקשאַט הוציא רשיון להנות מהשוק (לשעתיים), מוקקר ביטל אותו, רק משום שלא הוצא על ידו. מה שנוגע לשוק, אז כמה מחברי המועצה קיבלו רשיונות לקנות תוצרת חקלאית בימי השוק באיסור מפורש לקנות שומנים, עופות וכד׳. לעתים קרובות נטלו מאתנו זכות זו, כעונש, למשך שבוע, שבועיים או עד לחידושה, הכל לפי גודל העבירה. האשמה שעליה הענישו בצורה זו היתה בתפישתו של מישהו מהגיטו בקניית מזונות או בהברחתם.

מוקקר תבע מאתנו רשימת אוכלוסי הגיטו. לאחר קבלתה (היינו קרוב ל־1800 נפש) הודיע, שמעתה הוא יפקח על תנועת האוכלוסיה שלנו. במיוחד התעניין בגידולנו. והיה זה חשוב משום שבאותו זמן החלו בליטא הרציחות ההמוניות של יהודים והיו שהצילו את עצמם ע״י בריחתם אלינו לרוסיה הלבנה. פה עוד לא היו תקדימים כאלה. בתחילה החלו להופיע אצלנו בגיטו פליטים בודדים ולאחר מכן הגיעו המונים. לא היה לנו העוז להודיע על כך לשלטונות, אם כי עוד לא ידענו אז מה צפוי מזה. אך ההגיון לימדנו, שאם אסור לו ליהודי לעזוב גיטו ללא רשיון, אז בריחה ממנו חייבת להיות כרוכה במסקנות גריעות ביותר, יותר נכון, השתדלנו להחביא אנשים אלה.

אך קרה כך, שמשפחה אחת, מיניקס, טיפלה באשה שדעתה לא היתה שפוייה עליה — ציפה המשוגעת — קראו לה. היא החלה להטריד את המועצה שירשמו אותה. הרשמה כזאת היתה קשורה בקבלת פספורט מהעיריה. סירבו לה. אז החליטה לפעול באורח עצמאי. היא פנתה למיפקדה הגרמנית והלשינה עלינו: הגיעו אנשים מווילנה והיודנראט מסרב לרשום אותם. המפקד לא היה נוכח. השליש רשם את שם־המשפחה ופקד עלינו להביא מיד את הפספורטים של משפחת מיניקס ולהסדיר את כל ההליכים הפורמאליים בלשכת הרישום בעיריה.

לאחר ימים אחדים נתקבלה פקודה מהמיפקדה לשלוח לבית־הקברות היהודי קברנים לחפירת בור־קבר לשמונה אנשים. הבור היה צריך להיות מוכן לשעה שתים־עשרה, רצנו אל קוך והוא לא ידע למי הכוונה, וסבר שהמדובר באסירים.

פנינו לסקשאַט, כי הוא פיקח על בית־הסוהר, אבל בבית־הסוהר לא היו יהודים. בהלה הקיפה את הגיטו. ב־12 הודיעו למפקד שהבור איננו מוכן עדיין. האדמה קפואה. עבודת החפירה קשה. ובכן, להגדיל את מספר החופרים. בשלוש קראו לנו — לכל המועצה. התייצבנו שבעה. היכן השמיני? מיד יבוא. כולנו חכינו במירפסת. מזמר לעצמו יצא אחד מהפמליה, קרא שבוי אוקראייני (משרת), הושיט לו חופניים כדורים. ציווה לספור! יצא שני. פקד להכין אוטו. שורק לעצמו עבר במירפסת מוקקר בעצמו. שאל אם אנו מוכנים. במתח זה החזיקו אותנו כמחצית השעה. לאחר מכן שוב הופיע המפקד. הוא הודה שחמד לו לצון, שכן הפעם אין הכדורים מיועדים לנו. הוא מתכוון להעניש כמה יהודים שגרמו להגלייתו לסיביר של פולני אחד. הוא שאל, מתי הפועלים שלנו חוזרים לגיטו. אמרנו שבשעה שש. פקד עלינו, ובכן, לבוא עוד פעם לפני שש. עד שעה זו

נפגשנו עוד פעם עם קוך. הוא אמר להכין כמה טבעות. בערב נודעו לנו הפרטים. הוא הראה לנו תעודה. והענין הסתבר כך:

מאחורי אושמינה התגורר אצל אלמנה אחת תמהוני, חצי מטורף, וורופאי. סופר עליו, שאי־פעם שירת ברוסיה בצ׳רזוויצ׳איקה. לעומת זאת בפולין התלהב מאד מרעיון האנטישמיות. הוא מכר באושמינה עתונים אנטישמיים, הדביק כרוזים, התנפל על יהודים עוברים. מחוץ לעיר היה אורב להולכים בודדים, ידה בהם אבנים ושיסה בהם כלבים. לאחד הכלבים קרא סטאַלין ולשני וורושילוב. בשנים האחרונות הוא היה לנו פגע רע ממש. עם בוא הצבא האדום פנו ארבעה יהודים לשלטונות ותבעו להענישו. הוא נאסר והובל מן העיר. התעודה עם חתימותיהם היתה בידיו של מוקקר. אך הם עצמם כבר מזמן לא היו באושמינה. אך היו אחרים בשמות משפחה ואפילו שמות פרטיים דומים. כשראינו שמות אלה ביחד הבינונו במי המדובר: היו אלה ארבעה עובדים במשרד אחד. מוקקר לא יכול היה לדעת על כך וחיפש ומצא ברשימת התושבים את השמות המתאימים ואפילו את כתובותיהם. יחד עם ארבעת אלה היתה צריכה להיות מוצאת להורג גם משפחת מיניקס. מה לעשות? איך להציל את חייהם של אנשים אלה?

את הטבעות מסרנו. הוא הבטיח להשוות למחרת היום את החתימות בתעודה לחתימותיהם של החשודים. ומיניקס ומשפחתו? היינו מוכרחים לשוב לגיטו באיסור ולא לומר דבר למישהו. אלא לאסוף את כל השמונה בבוקר למשרד המועצה ולחכות לפקודה. ואם מישהו יספר — יחול העונש על חברי היודנראַט ועל משפחותיהם של אלה שברחו. היינו שמונה, אי אפשר היה לסמוך על שמירת הסוד של כל אחד. סיכמנו, איפוא, להשאר למשך כל הלילה בצוותא ולשמור על עצמנו הדדית. הסתגרנו בדירת המועצה. והגיטו כמרקחה. תעלומת הקבר לא התבהרה. הסתגרותם של חברי המועצה אף היא לא עוררה אמון. התדפקו על הדלת. ואנו ישבנו מסוגרים. נסינו להתייעץ, אך קשה היה. היה זה לילה איום. גם הבוקר לא הביא הקלה, כי כאשר הביאו את הנידונים למשרד היה בכי נורא. אחד ברח ובקושי מצאו אותו. גם האחרים ניסו להמלט, אך נגמר בטוב. בשעה 8 בא קוך בחברת גרמני שני ומתרגם, הישווו את החתימות, תוצאות הבדיקה הניחו את הדעת.

ומיניקס?

המיקוּת נסתיים. עוד טבעת אחת. בור הקבר לא נוצל. (רק מאוחר יותר מילאוהו בצוענים). כאשר קוך עזב את המשרד הגיעה מכונית מווילנה. היא הביאה עשרים וכמה בורחים. נהג מסוים הסכים להביא אותם תמורת תשלום. קוך הסדיר גם את זה. מוקקר היה שבע. הוא הניע ידו: שיהיה ככה! והכניסם לגיטו. דבר זה קרה זמן קצר לפני שעזב את המיפקדה.

במקומו בא ווייס. מוקקר הביא אותו לגיטו. הוא הציג לפניו את היודנראט. לאחד מחברי המועצה הוא סטר על לח׳:, לשאר פקד לרוץ. הזמין עוד הזמנה גדולה, שיבוא לקחתה לאחר שבוע ממקום תפקידו החדש.

לפני שהתחיל לכהן בתפקידו נקטנו באמצעי זהירות מסויימים. בעזרת המתרגם השגנו את הרשימה הישנה של האוכלוסיה. במקומה הנחנו אחרת שאליה צירפנו

את שמותיהם של כל הבורחים. המספר גדל ב־200 איש בערך. עתה נשארה עוד בעיית הפספורטים. העיריה המשיכה להוציא פספורטים. בהכרעתו של סקשאַט קיבלו פספורטים של אושמינה.

גם ווייס תבע, שיודיעו לו על כל יהודי חדש הנכנס לגיטו. וזה היה אקטואלי מסיבה זו שחזרתם של בורחים לא פסקה כלל. ניתנו להם דירות וקיום. אך לרשום אותם היה בלתי אפשרי. בזה היתה חוזרת כל ההתרחשות עם משפחת מיניקס. ברם, האנשים לא הבינו את הדבר. הם באו ליודנראט וביקשו פספורטים. מדוע רשמתם אחרים ואותנו אינכם רוצים לרשום ? עניים הטיחו בפנינו האשמות בקבלת שוחד. עשירים יותר הציעו זהב. והרי אי אפשר היה לגלות לכולם את כל פרשת רשימות האוכלוסיה.

— אינכם רוצים לרשום את אחי ? אסתדר בלעדיכם. אחפש עצה בעצמי — אמר נעלב אחד. פנה אל הגרמני שאצלו עבד. נתן לו שעון וזה קיבל על עצמו את שליחות ההרשמה. על מה הוא דיבר עם ווייס לא ידוע לנו (אך, בוודאי השתדל רק בענין הפספורט), מספיק שעוד בו ביום כוונו הקברנים שלנו לבית הקברות. ווייס היה הניגוד של מוקקר. שקט, שולט בעצמו, מדבר בקול שקט, ענה לאמירת שלום ולא גירש מעל פניו ככלבים בצריחת — ראוס ! אבל היה קיצוני ועקבי. כאשר תבע משהו, היה ידוע שלא ישכח וישמור על ביצוע הדבר. הוא הגיש את כל רשיונותינו לבקורת. אישר את הרשיונות לרופא, אך לקח את הרשיון לבית־המרקחת. לבד מזאת היה לנו מגע מועט אתו. לרוב לא היה נוכח במקום. את מקומו מילא גרמני נמוך ושמן בעל ארשת פנים שלווה, אבל מכונה אפילו בפי אחיו־רעיו „האלים מברלין". זה התעניין במיוחד באספקה לגיטו. הוא היה עוצר יהודים עם צרורות ברחוב, מביא אותם למשרד ומרביץ בהם. לאחר מזה היה שולל מהם את הזכות לקנות בשוק. בזמניו של ווייס כמעט שלא באנו לשוק. ופעם ביום ששי בערב תפש שבאותה עגלה שהובילו ארון מן הגיטו בשביל המיפקדה הובל גם חצי שק תפוחי אדמה. הוא הלך בעקבות העגלה. עצר אותה ליד השער. הזעיק את היודנראַט העמידו בשורה והחל סוטר בהם: לראשון, לשני, לשלישי עד לששי וחוזר חלילה. (היינו עוד שתי נשים, אך הוא היה אציל במידה כזאת, שציווה עלינו לעמוד בצד). פעולת עונשין זאת היתה נראית מוזרה. היה חושך, אי אפשר היה לראות דבר והוא האיר לעצמו בפנס־יד חשמלי. האיר בכל פנים לפני שסטר. סטר וצרח. לאחר מכן בעט חזק בחבר המועצה שהלך אחר העגלה וצעק: לוס !. ציווה לברוח מהר וירה בכיוון הבורחים. לווייס היה טעם אסטתי עדין. הוא דרש לרהט לו יפה את דירתו, שטיחים, כורסאות, כסאות בלכה... היתה לו אהובה, מורה פולניה — ורצה לקבל אותה יפה. וכן שוב, צלחות, סירים, לבנים, כלי מיטה. בשביל חייליו, דליים, קערות, אמבטיות. אך זמן רב לא שלט בנו, שכן השלטון האזרחי בעיר עבר למשטרת הבטחון — שוץ־פאָליציי — ז'נדרמריה. בידי ווייס נשאר השלטון הצבאי בלבד.

החלה תקופת דמים חדשה בתולדות הגיטו שלנו. באותו זמן, בערך, סולק סקשאַט, שכן בכל העמדות, שפולנים כיהנו בהן בעבר, הוצבו עתה רוסים־לבנים. בתחילה לא נראו הדברים נוראים. הודו אפילו על ריהוט דירה. מדי שבוע חודש הרשיון לשוק, הורשה אפילו לקנות עצים. (לאמיתו של דבר נאסר שוב הדבר מתוך

חשש שהאיכר המוביל את העצים יכול גם להבריח מזונות. לאחר הפסקה ממושכת הורשה הדבר שוב, ברם הפעם בתנאי שהעצים יושלכו ליד השער). לאחר שבועיים נסע לחופשה ראש הז׳נדארמריה ולאחר שובו היחסים השתנו באורח קיצוני. תהינו על הסיבה: האם קיבל הוראות חדשות ביחס ליהודים, או במצאו את עירו ומשפחתו מופצצת (סיפר על כך), רצה לנקום בנו כבמבעירי המלחמה, או שהרגזנו אותו במשהו, או שמלכתחילה היה כזה ודחה את התגלותו לאחר שובו מחופשתו. אך תהיה הסיבה איזו שתהיה — החלו העינויים. (גם פה לא אהיה צמודה למהלך כרונולוגי של מקרים). הוחל בלקיחה שיטתית של הכל מן הגיטו. כל האריגים, כל העורות (אם נמצא בבית כלשהו סמ״ר אחד של עור — שולם על כך בחיים) כל חפץ ממתכת, כל השעונים, קש, שחת, צבעים, שמנים, שמיכות וכו׳ וכו׳. וכן לפני עזיבת אושמינה החליטו להוציא את כל הרהיטים, אך הספיקו להוציא רק חלק. המישטרה היהודית עצמה ביצעה את החיפושים והעבירה את הדברים לז׳אנדרמריה. החיפושים נערכו במסירות, שכן לא כדאי היה לסכן ראשי בני־אדם בגלל סמרטוטים. והסכנה היתה גדולה. ואחר כך הוזמנו הזמנות ענק של אותם דברים אשר הוחרמו לפני כן. לשאלה מהיכן לקחת, הירשו לקנות מחוץ לגיטו. הזמנותיהם האישיות כללו דברי מותרות. מעילי פרווה לנשותיהם, שועלי־כסף, מעילי עור...

למשטרה הגיע נער חסר־בית, הוא נשלח לגיטו כדי להלבישו כהוגן מכף רגל ועד ראש ולהציע לו מיטה. שני אנשים שוחררו מבית־הסוהר, הם היו יחפים ולבושי קרעים — גם הם נשלחו לגיטו להלבישם ולהנעילם. לשוטרים נקרעו המגפיים — נשלחו לגיטו לקבל 16 זוגות מגפיים במצב משובח. כל מי שלז׳אנדרמים היו עמם מגעים בעיר — קיבל מהגיטו כל מה שחסר לו בביתו או בסדנתו. לבד מזאת חיטטו בבתים, הציצו לכל פינה. לקחו והוציאו כל מה שמצא חן בעיניהם. בשלג החבאנו דברי מאכל. ישבנו לשולחן רק כשלז׳אנדרמים היתה הפסקת צהריים ואעפ״י כן אחד עמד על המשמר. מספיק היה שיצעק: „הם הולכים״! והצלחות נעלמו מן השולחן. קרה שאת תכולתן זרקנו לבתי־הכסא. לקחו מאתנו את 10 פרותינו: „גם לילדינו אין חלב״... למען האמת לא הצטערנו כל כך על הדברים שנלקחו, כמו שגדול היה פחדנו בשעת לקיחתם והכאב על הזילזול. בחטטם באורוות מצאו הז׳אנדרמים שני כסאות ולרוע המזל נאים יותר מאלה שסיפקנו להם. זה הניע אותם לחשוב שהסתרנו בפניהם את כל הרהיטים הטובים. החלו להלך בבתים ולהשוות את הרהיטים „שלהם״ לשלנו. הוחל בריהוט מחדש של הז׳אדרמריה. ולסיום מיבצע זה ספגו שני חברי המועצה, גברים מבוגרים, ראשי משפחות — מלקות עונשין.

כל מיבצע הועבר בצורה כזאת במיוחד כדי להטיל עלינו אימה. למשל, עזרת חורף לצבא. בעיר הודבקו רק כרוזים על תרומות מרצון. אנחנו קיבלנו פקודה. הוצאנו שתי עגלות עם פרוות. זה לא השביע את רצון השלטון. ובבוקר נאה אחד הופיעו ז׳אנדרמים ושוטרים בגיטו. השער נסגר וכולם גורשו לכיכר. אימים אחזונו, כי ידענו מתיאורי הבורחים שכך נראית ההתחלה של טבח. הפחידונו ולאחר מכן ציוו על כולם לפשוט את הבגדים העליונים ולחזור הביתה. בכיכר נשארה ערימה של פרוות, מעילים, בתי־יד חמים, צאוורונים. פעם

חסרו בז׳אנדרמריה חומץ וסבון. קייל בעצמו, מפקד הז׳אנדרמריה, בעל גוף ושמן, דומה לברדלס — בא לגיטו בלוויית רוסי־לבן מזויין ברובה, קרא לנשותיהם של 3 חברי מועצה וילדיהן והודיע ששלוש הנשים תוצאנה להורג בירייה, אם במשך חמש־עשרה דקות לא יהיו בידיו שני סלים עם סבון וסל אחד עם בקבוקי חומץ. הוציא שעון וחיכה. החל מירוץ איום ונורא. אנשים רצו מבית לבית בצעקה: „מהר, מהר הצילו חייהן של נשים אלו!" ומכל צד הביאו חתיכות סבון ובקבוקי חומץ...

מעמסה חסרת מידות זו גדלה עוד יותר, כאשר התחלנו לשלם מס לגביטסקו־מיסריאַט בווילייקה. ראש העיר היה בזמן זה מורשקו. בתקופת הפולנים היה הוא פולני וכיהן כסגן מושל המחוז. עכשיו הסתבר שהוא רוסי־לבן. עלוקה טובת לב זאת חשה, כנראה, שהקריירה החדשה שלו תהיה קצרה והוא השתדל למצוץ מאתנו ככל האפשר יותר. ריהטנו למורשקו את דירתו, ציידנו אותו במצעים ובכל כלי הבית, הלבשנו והנעלנו אותו, את אשתו ואת ילדיו. ובכל שירות חדש שלנו שהיה עליו לאשר ניסה למשש, שמא יצליח למצוץ זהב. במיוחד הוא חמד שעוני זהב. ואכן מורשקו זה קיבל מכתב מווילייקה, שעליו לשלוח לגביטסקומיסאַריאַט את היודנראַט מאושמינה. הוא לא ידע במה הענין, אך במקום המציא, שבאותו משרד עובדים שני גרמנים העוינים במיוחד את הגיטו שלנו. זה יכול להוביל לאסון גדול, אך הוא יכול לרכך את הדבר, אם יקבל בשבילם כמה מאות אלפים רובלים. אך הוא לא קיבלם. סיכנו את עצמנו. הז׳אנדרמריה, גם היא לא ידעה את סיבת הקריאה. קייל צילצל לווילייקה ושאל לכמה אנשים עליו להכין רשיונות מעבר. השיבו לו שמספיק אם יבוא אחד. ואחד מאתנו נסע. הוא יצא כאילו לגרדום. צפינו לאסון חדש אם אמנם נכון מה שאמר מורשקו. גם את קייל עניינה הקריאה, ויצא במונית בעקבותיו. אי־האמון שרחשנו למורשקו הוכח כצודק. המדובר היה בקונטריבוציה חדשה: 200 אלף רובלים, וכן לאסוף את כל דברי הכסף והזהב בגיטו אושמינה, בזופראן ובהולשן ולהביאם לווילייקה תוך 10 ימים. לא היתה זאת משימה קלה, שכן לאסוף ערימה כזאת של כסף צריך היה למכור דברים רבים מחוץ לגיטו וזה הריח בכדור. והכי גרוע היה עם הזהב. בזמנו תחבנו לראש הז׳אנדרמריה קראוז 1 ק״ג של חפצי זהב מכל הזהב מאושמינה. לאסוף זהב נוסף, יתפרש שאז רימינו אותו ולא מסרנו הכל. ולעומת זאת לנסוע לווילייקה בלי הזהב פחדנו, שכן, כאשר נציגנו העיז לנהום שהזהב הוחרם אצלנו, זעקו עליו עד שקרס תחתיו. נותר רק דבר אחד: להיוועץ בקייל. הוא עצמו פחד מפני הגאביטסקומיסאר. מיד החויר אבל נתקף בחימה ולאחר מכן נקם. היתה זאת התחלה של הזמנות חדשות. קיבלנו בכל פעם כמה גליונות ניר כתובים בכתב משני הצדדים ומה לא היה שם, מלבושים מהיקרים ביותר בשביל כל אחד מהמפקחים לחוד, לו לאשתו, לילדיו ולסבתו.

לאשרנו החל הדבר זמן קצר לפני שהמחוז שלנו עבר לליטא, אחרת היינו נהרסים עד היסוד. עונש מוות היה אצלנו לדבר שכיח ביותר. הוציאו להורג בירייה בעד הברחת אוכל, בעבור בריחה מגיטו אחר, בשל אי דיוק במילוי פקודה. (למשל — על הסתרת שעון) וכן פשוט ללא סיבה, כך מתוך מצב רוח סתם. הגיעו שני רוסים לבנים מן האיינזץ־קומאנדו אל הגיטו. לקחו את הנידונים (באם

אלה לא נעצרו מחוץ לגיטו) והרגום. ליד השער פנו הקברנים שמאלה, ישר לבית־הקברות והנידונים ימינה אל הז׳אנדרמריה. לאחר חקירה קצרה הובילו את היהודי לתא הכלא (ואם היו יותר נידונים — אז לבית־הסוהר העירוני) ושם חיכו עד לכריית הבור. לאחר מכן הורידו מהם את בגדיהם ומנעליהם והובילום יחפים ועירומים אל קצם.

ההוצאה להורג בוצעה עם שחר. בבוקר חורפי אחד נשמעו היריות גם בגיטו. היינו מונים אותן. אחרי זה היה מגיע שוטר לגיטו לקחת פועלים לכיסוי הקבר... הפחדים והכאבים הגדולים ביותר גרמו לנו הבורחים. לא הצלחנו להסתיר את הימצאם בתוכנו. התגובות היו שונות. אחדים שלחו בשבילם לחם, אחרים כתבו הלשנות לשלטון. הידיעות עליהם הופצו בעיר ע״י השוטרים ששמרו על השער. אך לעתים קרובות נתפשו הבורחים כשניסו לחמוק אל הגיטו בפירצה שבגדר. היינו פודים אותם. ראש הז׳אנדרמריה קראוז ויד ימינו קייל התחקו בלי הרף על האמת. אמרנו שאיננו יודעים, אף בורח לא פנה אל המועצה.

הנערות שלנו שימשו כמשרתות בז׳אנדרמריה. הן הגיעו, תכופות בריצה וספרו שהאזינו לשיחה על חיפוש. במהרה הסתתרו אנשים אלה בעליות גג וכן גם הוצאנו אותם אל מחוץ לגיטו. פעם הביאו שני חברי מועצה לז׳אנדרמריה לבנים. שם נאמר להם שקייל וקראוז הלכו אל הגיטו לשם חיפוש. הם חזרו בריצה, כל עוד רוחם בם, — והסתבר שאין זאת אמת. ככה החזיקו אותנו במתיחות בלתי פוסקת.

לבסוף תבע קראוז רשימה של האוכלוסיה, כדי שיוכל להשוות אותה עם זו שקיבל מוויס. מובן שהרשימה לא הוכיחה זיופים. (חסרו רק אלה שנפטרו בינתיים) וכדי לשכנע אותו באמיתותה של הרשימה, צירפנו אליה כרטיסי הדיירים מכל בית, עם חתימתו של הדייר הראשי הערב לכך, שפרט לאנשים המצויים ברשימה לא גר בביתו שום אדם נוסף.

ונדמה היה כי האמין. אך זה נמשך רק עד שאותם האנשים עצמם לא נפלו לידיו. לבד מההלשנות על כך שבגיטו מסתתרים יהודים „בלתי ליגאליים״, הגיעו גם תלונות שפלוני או אלמוני, המתגורר בין נוצרים עם פספורט פולני או קראי, אינו אלא יהודי מסתתר. אסרו אותם. החשד הוכח לרוב כנכון. גזר הדין — עונש מוות. הקברנים שלנו חפרו בשבילם קברים בבית־העלמין שלנו.

ובכן, מפחד בפני מלשינות החלו יהודים, במצב דומה, לעזוב את מחבואיהם ולחפש מקומות סתר אחרים ולעתים נפלו בידי השלטונות. גורלם להבא היה תלוי בכך אם הגיעו לידיים גרמניות או לבית־הסוהר העירוני.

מפקד שירות־הסדר היה אז הרוסי־הלבן קולאַדקו. היה זה, בדרך כלל, בחור טוב ואם גרם לאסון גדול, הרי זה לא מרצונו הרע, אלא משום שהעריך מדי את כח שלטונו. (ששילמנו לו תמורת שירותיו — היה בתנאים שלנו פרט מבוטל ובלתי נחשב).

לאחר חקירה קצרה בבית־הסוהר היה שולח קולאדקו את היהודים אל הגיטו עם הפנייה ללשכת הרישום של העיריה. באיזה שהוא אופן נודע על כך גם למעוניינים והיו מקרים שיהודים, שחיו מחוץ לגיטו מסרו את עצמם לידי המשטרה. היודנראט שלנו היה במצב כזה, שלא ידע מה לעשות.

העיריה הוציאה פספורטים לפי החלטת קולאדקו, אך האם כדאי היה לקבלם? הבינונו כך: אם אנו בעצמנו נופיע לקבל פספורט בשביל יהודי לא־מקומי, יתקבל שידוע לנו על הימצאו בתוכנו ואין אנו ממלאים את חובתנו להודיע לז׳אדרמריה על שינויים ברשימת האוכלוסיה. למען האמת, במקרה של גילוי כזה אפשר היה לטעון שלא ידענו שקולאדקו מכריע ללא קשר עם הז׳אנדרמריה לכן ראינו כבלתי נחוץ להודיע על מה שהז׳אנדרמים היו צריכים לדעת. אך יכלה זאת להיות התחמקות בלתי מעשית וספק אם היה זה מציל את האנשים מעונש. זאת ועוד: האם להיות מצוייד בפספורט מבלי להופיע ברשימת האוכלוסיה ייחשב כרישום? האם לא מוטב במקרה זה לא להיות מצוייד בשום תעודה אישית? בכל אופן נשארת עדיין האפשרות להצטדק על כך, שזה עתה הגיע לגיטו ולא הספיק עדיין להרשם ביודנראט. על החבאת אדם בלתי רשום היו אחראים בראשיהם גם היודנראט וגם אלה שבתוכם התחבא. ההסתכנות היתה גדולה והתועלת שבפספורט כזה קטנה, שכן הז׳אנדרמים היו מחטטים ברשימת האוכלוסיה ומחפשים את שמו של כל יהודי שבאו אתו במגע כלשהו. ואנו הכרענו — לא להנות מפספורטים כאלה ואת הבורחים המגיעים להפנות לעיירות הסמוכות, במקום שעדיין לא נערכו רשימות אוכלוסין והיכן שכל הסידורים הפורמאליים בוצעו ע״י המוכתר המקומי. בעזרתו של מורשקו נמצא אפילו קשר אל המוכתר מאולשן שלא יכשיל אותם. וגם פה נתקלנו בהתנגדות בלתי מובנת מצדם של אותם הבורחים. לא אבו לעזוב את אושמינה. לשוא הסברנו להם שהימצאותם אצלנו כרוכה בסכנת מוות, בו בזמן שבאולשן או בקראבו יהיו בטוחים. לא זזו מהמקום. התחננו בפניהם, איימנו. לא ולא. מנוי וגמור אתם לא לזוז. רוצים אנו להפטר מהם, איננו מבינים אותם, שולחים אנו אותם לנדודים חדשים ואולי אף למוות. גם הם היו פעם בני־אדם עם בתים שלהם וכד׳. ידוע להם ממקור „מהימן", שיש באפשרותנו לרשום אותם ואיננו רוצים. זהו רצון רע מצדנו.

שכרנו בשבילם עגלות. לעניים נתנו סיוע בכסף ובלילה הוצאנום מן הגיטו, והם התחבאו בפנינו או שחזרו. היינו חסרי אונים, שכן צריך היה לבצע את הדבר בחשאי וללא רעש.

בדרך מקרה התגלתה סיבת התנגדותם והמקור „המהימן". אחד מחברי המועצה נתגלה כבוגד ובהעלימו את הדבר מפני השאר קשר מגע עם הבורחים ותמורת תשלום שמן הוציא בשבילם את הפספורטים מהעיריה. כאשר נתגלה הדבר הכחיש את חלקו בו ואחר כך הודה והתנפל עלינו שהוא לבדו מבין את מצבם של האנשים הללו ולכן הוא נחלץ לעזרתם ונאלץ היה לעשות זאת במיסתרים בידעו את התנגדותנו רעת־הלב.

ומיניה וביה הגיע בערב אחד למועצה קולאדקו ומיד העמידו כעד. וגם זה אישר שעלינו לנצל את ההזדמנות, שכן יכול הוא לעזוב ואז יהיה מאוחר מדי וזה יעיק על מצפוננו. ובו בערב, היה כבר חושך, הלכנו לבתים ורשמנו את שמותיהם של האנשים האלה. התכנית היתה מעין זאת: לחלקם לקבוצות קטנות ולמסור לחתימתו של קולאדקו, שכאילו עברו גם את בית־הסוהר והם נשלחים אל הגיטו בזכות להירשם. כראשונה הוגשה בקשתו של מהנדס אחד, שבמשך זמן הסתתר יחד עם משפחתו בכפר ולאחר מכן מסר את עצמו מרצונו לידי המשטרה.

כאשר באנו לקבל את הפספורט הודיעו לנו, כי הפיקוח על הוצאת פספורטים ליהודים עבר לז׳אנדרמריה והבקשה הועברה אליה. עינינו יצאו כמעט מחוריהן מרוב התרגשות. אך קרה דבר לא יאומן. הז׳אנדרמריה אשרה את החלטתו של קולאדקו. וזה שכיניתיו קודם כבוגד צהל: — האם לא אמרתי? מי צדק? הרגשנו את עצמנו מבויישים. ובינתיים היתה זאת מלכודת בכוונה תחילה או שלא במתכוון, או שכממלא מקום חתם אחד הפקידים הזוטרים ש״הסדרים״ לא היו נהירים לו היטב. שכן, מעודדים מהנ״ל — הגשנו לאחר שבוע בקשה לרישום עוד שמונה אנשים ונתקלנו בתגובה הפוכה. בין 8 אלה היו ארבע נשים, שבאמת הגיעו אלינו מבית־הסוהר, זוג אחד שבשבילו נתקבל רק אישור על בית־הסוהר, אשה אחת שבכלל לא ברחה — היא היתה רעייתו של פקיד בית־המשפט הסוביטי ובמשך כל הזמן הסתתרה. ועתה עם בואם של הבורחים מצאה את עצמה בדומה למצבם הם, ללא פספורט, כאשר אף אחד איננו מסכים להכניסה לדירתו — נאלצת היתה להצטרף אל חסרי־בית אלה. השמיני היה גבר חולה טיפוס. אתו כך היה הדבר: הגיע אלינו בורח שהתגולל משך זמן רב בכפרים ואצלנו חלה. הבאנו אליו רופא. עכשיו כבר לא ביקשנו רשיון־מעבר אליו. הוא היה מבקר אצלנו באורח סדיר פעמיים בשבוע. והרופא הרי לא ידע מי רשום ומי לא, ומשום כך לא ראינו כל סכנה בביקורו. בינתים, בלי לומר לנו דבר על הדיאגנוזה — הודיע לרופא המחוזי על מקרה טיפוס בגיטו. את החולה לקחו מיד לבית־החולים. עובדה זו אילצה לקבל גם בשבילו אישור על שליחתו מבית־הסוהר. קראָאוז, לאחר שקיבל את ההודעה מהעיריה קרא אליו את האנשים האלה. התייצבו לפניו שבעה, החולה נשאר בבית־החולים הם כבר לא חזרו הביתה. ירו בהם למחרת היום עם בוקר.

אני זוכרת אותו ליל חורף איום, כאשר לאור פנסים היכו בכילף באדמה הקפואה של בית־הקברות. זוכרת אני איכה ביקשנו רחמים בז׳אנדרמריה וכיצד גירשו אותנו באיומי אקדח. (בשל גילוי מקרה הטיפוס בגיטו הוטלה עלינו שמירת התבוננות מיוחדת. הודיעו לנו, שאם יחזור מקרה טיפוס תסגר הכניסה לגיטו. ובמקרה של פרוץ מגיפה יינקטו כל האמצעים שבתקנות. מאז לא ידע מהם אף אחד על מחלותינו).

לאחר שהבורחים בעצמם נפלו לידיו של קראאוז, עיבד הוא תכנית מפורטת לחיפוש בגיטו. לפי התכנית — יגרש את כל היהודים אל הכיכר. לאחר בדיקה אם מישהו לא נחבא בבתים או בבנינים המשקיים, יתחיל לקרוא בשמות כולם לפי התור, בהתאם לרשימת האוכלוסיה שבידיו ויעמידם בצד. כל הנשארים בכיכר לאחר סיום הרשימה ייאסרו. תכנית זו עיבד בתיאום עם האיינזאצקומאנדו של הרוסים־הלבנים. ואלה בגדו בו.

רצח השבעה ואיום הבדיקה הכריחו את הבורחים שנשארו אצלנו לעזוב את אושמינה. (לפני עזיבתם התגלו פרטי התרמית הקודמת: כולם תבעו בחזרה את זהבם שבשעתו מסרו לאותו חבר המועצה, שהבטיח להם לרשום אותם) ברם, הבריחה מאושמינה כבר לא היתה עכשיו בעתה. קראאוז, כנראה, חזה אותה מראש, שכן שיגר לשם את סוכניו ובאולשני נפלו לידיהם 26 אנשים. החזירו אותם לאושמינה וכאן ירו בהם. כרו בשבילם קבר גדול מאד. הבאנו לז׳אנדרמריה

ערימות של מתנות כדי להשפיע על שינוי ההחלטה. קייל נטל את הכל וצחק בציניות.

לאחר המקרה הזה הזר בו מתכנית הבדיקה בגיטו — היה סבור, כפי הנראה, ששטח הגיטו טוהר.

בחלוף כמה שבועות נזכר קראאוז באותו יהודי שהחלים מהטיפוס ועזב את בית־החולים. התחשק לו לראותו. אבל הוא כבר לא היה בגיטו. נעלם. קראאוז צרח, איים, אבל לא העניש אותנו על העדר פיקוח. אף הציץ בעצמו לדירתו של החולה, כדי להווכח בהעדרו. בהזדמנות זו של היותו בגיטו נבר באורוות ובמחסנים. נתקל בערימת ספרים ביידיש. חמתו התלקחה בו, שעד עתה לא הועלו באש, שכן בשעתו הוציא פקודה מתאימה. נאמר לו שאותה פקודה התיחסה רק לספרים שבבתי הכנסת. ובכן הוא הובן שלא כראוי. כל דבר דפוס באותיות יהודיות חייב להעלם. חלק מהם שרפנו אמנם בחגיגיות, נוכח בשעת מעשה שליח רוסי־לבן. חלק ניכר ובעיקר ספרים בעלי תוכן דתי הוסתרו בתוך קירות בנויים ע״י אנשים שהיה להם ענין מיוחד בכך.

האספקה לגיטו גרמה לקשיים גדולים. פתיחת השוק בפנינו לשעתיים בכל יום־שוק לא סיפקה את צרכינו. כל אחד נאלץ לדאוג לעצמו. בכל יום יצאו מהגיטו מאות פועלים לעבודה: לטאטא רחובות, לניקוי כבישים, לחטיבת עצים, לשירותים אישיים אצל גרמנים מסויימים, לשרת חיילים ועוד. בחוזרם הביתה הבריחו חבילות מזון. וכמויות גדולות יותר היו זורקים מעבר לגדר בערבים או בלילות.

בחורף זה היה השלג רב וליד הגדרות נשארו עקבות רגליים. על עקבות אלו הוטלו עונשים. פעם סילקנו בעדן 30.000 רובלים ואיימו עלינו שאם לא ייפסקו נשלם בדם. כדי למנוע זאת — הוטל חרם. זה הועיל. אנשים פחדו להתקרב לגדר. אך הכרח היה לבטלו, כי על הגיטו איים הרעב. בעיר ידעו על הצבת ז׳אנדרמים. כל נער שראה יהודיה עם חבילה סחב אותה לז׳אנדרמריה. על בקבוק חלב נגזר דין מוות. לעתים קנס של 3000 רובל. (בשוק ערכו של חלב זה היה 20 רובל). בשעות שבהן חזרו הפועלים מהעבודה היה קראאוז יוצא לקראתם לפגשם. הוא היה מחפש. כשראוהו מרחוק היו משליכים לתעלות כל שהיה אתם.

בעיית הזהב שבשעתו הוכרחו להחזיר לנו כדי להרגיע את הגאביטס־קומיסריאט לא פסקה מלהטרידם. נראה היה, שלא יכלו לסלוח לעצמם את קלות־דעתם: למה נבהלו מווילייקה, מדוע החזירו?

בשעת רוגז הם היו חושפים את עצמם. לבסוף הכריעו ותבעו איסוף מחדש של זהב. לא עזר התירוץ שכל הזהב נמסר כבר בפעם הראשונה.

זהב מוכרח להיות, אחרת יהיה רע!

התייעצות קצרה. האם לתת זהב ולגלות בכך שהפקודה הקודמת לא נתמלאה, ולפגוע באמון שלהם אלינו מה שנוגע למילוי כל הפקודות עד עתה — או לא לתת, לא להבהל מן האיומים ולהוכיח בכך שעד עתה היינו צייתנים בכל. הכריעה הדעה שצריך לתת זהב. אם יהיה הזהב אצלם לא יתחילו בחקירות על מה שהיה. אך את איומיהם, לעומת זאת, ביצעו — עד עתה. הסיכון היה רב. והודענו על האיסוף. ובאותו יום, שבו היה צריך למסור את הזהב נתפשה אשה אחת ב„רמאות״, בצאתה מבית נוצרי נמצאו בידיה 2 ק״ג דוחן.

והיה דבר נורא. נשלחו שוטרים לגיטו לקחת את משפחתה. היה לה רק בן אחד והוא בן 7. הכניסוהו יחד עם אמו לתא הכלא. אחרי זה שלחו להביא שלושה חברי המועצה (אשה אחת ושני גברים) ולאחר מכן קיבלו השוטרים זכות לבחור להם נוספים עד עשרה במספר. ויחד עם זאת כוונו הקברנים לבית־העלמין.

ראש הז׳אנדרמים נטל מכולם את הפספורטים, מצא את שמותיהם ברשימת האוכלוסיה, מחק אותם. שום חקירה לא ערך. אך ציין שהיודנראַט רימה אותו, וציווה גם אותם להכניס אל התא. לפנות ערב הוציא בכל זאת את שני הגברים מהיודנראַט ויחד עם קייל בא אתם לגיטו. נכנס לבתיהם, ציווה להראות את הדברים השדודים, חיפש בעוד מספר בתים, לקח את הזהב שנאסף וחזר יחד אתם לז׳אנדרמריה. שם בדק כל חתיכת זהב לחוד וציווה לחברי המועצה לחזור הביתה. ביתר ירו לפנות בוקר — ביום 7.3.42.

נוהגו זה של קראאוז ביחס לחברי המועצה האסורים, מספר המלים שאמר על פי כתובתם הצביעו שמישהו הלשין עליהם בפניו. מדוע אסר אותם ולא אחרים, מדוע חיפש בבתיהם ביזה, מפני שלא רצה להכשיל את ביצוע הזמנות הענק בשביל הגאביטסקומיסאר, שנתקבלו אז. אך ידוע היה שאין זו אלא דחיה עד שייספו ביחד עם הקרבן הבא. לאושרם עזבה הז׳אנדרמריה של קראוז את אושמינה זמן קצר לאחר מכן.

כחידה נשארה בשבילנו השאלה מי גרם למאסרם של חברי המועצה שלנו ובמיוחד עניין אותנו לדעת פשר יחסה של הז׳אנדרמריה לאותה אשה, חברת היודנראט לשעבר שנורתה. מראשית שלטונו של קראאוז ביקרה היא יום יום בז׳אנדרמריה. קיבלה את הפקודות. הביאה להם את ההזמנות. כל המתנות שקיבלו מידיה שלה קיבלון. כנראה, שהרגישו את עצמם חייבים לגביה, שכן בכל פעם שהתייצבה לטובת אסירים הוחלף להם גזר דין המוות בקנס.

ואחרי כן, לפתע, נצטוותה לפנות את מקומה במועצה וללכת לעבוד בכביש: — ומוטב לה להזהר.

„כשתתפש עם בקבוק חלב — היא תלך לאבדון, היא יחד עם זה שיבקש עליה״.

וטרם הספיקה לצאת לכביש, בטרם הספיקו לתפוש אותה בהברחת חלב נאסרה ונורתה.

על מה? מי הוציא עליה הלעז?

נוראים ומלאי אימים היו החיים בימי הז׳אנדרמריה של קראאוז, ואף על פי כן מוכנים היינו להתחנן בפניו שלא יעזוב את אושמינה. באימת בהלה פחדנו מפני בואם של הליטאים לשטח שלנו. עם צאתה של הז׳אנדרמריה הזאת היה צריך המחוז שלנו להצטרף לליטא. בליטא נרצחו כבר כמעט כל היהודים, נותרו רק קומץ פה, קומץ שם בכמה גיטאות (בווילנה, קובנה ובשאַוול).

הנשים צרו על היודנראַט: — הצילו אותנו! רוצו אליהם, בקשו רחמים, התחננו, שיקחו אותנו עמם! שירשו לנו לנסוע לרוסיה הלבנה! מסרו להם כל מה שברשותנו! אנו רוצים רק להשאר בחיים!

הגיע היודנראט מאולשן עם הרב שלהם בראשם. התייעצנו יחד. משלחת פנתה אל הז׳אנדרמריה. דובר על כך גם עם נציג הגאביטסקומיסאריאט שבאותו

זמן הגיע לאושמינה. תוצאות המאמצים האלה היו שכמה מאות יהודים מאולשן נסעו לוולוז׳ין, ומאושמינה יצאו 130 איש למולודצ׳נה.

הפרטים על צאתם של אנשינו למולודצ׳נה מצטיירים כך. במולודצ׳נה נרצחו כל היהודים. ה„איינהייטים״ הגרמניים נשארו בלי בעלי המקצוע היהודים וללא עבודה זולה. הגאביטסקומיסיריאַט החליט לכונן שם גיטו חדש. למטרה זו התחיל לשלוח לשם יהודים מן היישובים הקרובים. אפשר שהפטיציה שלנו השפיעה על החלטה זו, על כל פנים החישה אותה, שכן האנשים שלנו היו החלוצים הראשונים שהגיעו למולודצ׳נה. רק מאוחר יותר הגיעו לשם גם יהודים מעיירות אחרות. בהוראות שנתקבלו אצל קראאוז בקשר להגירה זאת נאמר שעליו לשלוח מהגיטו שלנו 70% בעלי מקצוע. בזמנו הגשנו לו רשימה של כוחות העבודה המקצועיים שלנו שנעשתה על יסוד הרישום הכללי של האוכלוסיה. הוא מיין אותם באורח מיכאני: ציין בצלבים מספר מסויים של אנשים בכל מקצוע והציבם בתור. כך נסע זה, ששמו קדם ונשאר זה, שהופיע בסוף. כל יוצא יכול היה לצרף אליו את אשתו וילדיו, הורים לא. אבל במקרה האחרון הצלחנו ליטול את היוזמה בידינו. בסוף רשימת שמות בעלי מקצוע היתה תוספת: חייטים, תופרות, כובסות וכובענים במספר גדול יותר. משום שלא היו לו שמות המשפחה ציין ראש הז׳אנדרמריה רק את מספרם, ביחד 11 אנשים. הכנסנו אמהות או אחיות כדי לא להפריד משפחות.

ומעניין שהגיטו שהיה נתקף ממש בתשוקה לנסוע — מהרגע שהדבר היה לאקטואלי חלפה ההתלהבות.

— אם הנסיעה היא בבחינת הצלה, על מה ולמה היודנראט עצמו אינו נוסע?

— הרי איננו בעלי מקצוע...

— אה, זוהי תחבולה.

נתקלנו בטענות ותרעומות רעות לב.

האנשים נסעו כאל האבדון. כמה אנשים לא התייצבו אפילו במקום האיסוף, הסתתרו. שלוש משפחות בורחים נעלמו לווילנה בלילה שלפני כן. (שם כבר החלו לטהר). עבר עלינו רגע של אימים כאשר קראאוז תבע לבדוק את נוכחות הנוסעים לפי הרשימות. השגיח בקפדנות, האם כל אחד משיב כאשר קוראים בשמו. אך לא תפש שבקריאה דילגו על שמות הנעדרים מהמקום.

לאחר שלושה ימים הז׳אנדרמריה של קראאוז עזבה את אושמינה. הם לקחו אתם שני חייטים, סנדלר, תפר, מסגר ועגלון עם משפחותיהם. אמרנו: להם בוודאי כבר לא יאונה כל רע בפיקוחה של הז׳אנדרמריה עצמה. אבל — — — — — — — אנשים אלה אבדו.

מחוז אושמינה צורף לליטא. האנשים התהלכו חוורים ומפוחדים. הנשים חזרו מלטאטא את הרחובות וסיפרו, כי פגשו בליטאי. תיארו את מראהו ואת פניו האיומים. המשטרה הליטאית נכנסה לשרות ובו בערב הכו שני שוטרים ליטאים חבר היודנראַט. חכינו ליום הדין ובינתיים חיינו השתנו באורח קיצוני לטובה. את הטון למצב הרוח החדש קבעה הז׳אנדרמריה החדשה בהנהגתם של ראשה טצלפם והסמל טהורמנם. אותם עניין רק זה מה שצרכו מן הגיטו, אך בכלל

לא היו סקרנים לדעת מה שמתרחש בו. והם הצטרכו להרבה מאד, ללא מידה. קודם כל רהיטים ומצעים, שכן הז׳אנדרמים הקודמים נטלו אתם את הכל ואפילו את הרשימות של האוכלוסיה היהודית. אחרי זה היו זקוקים למלבושים ולנעליים לעצמם, לנשותיהם וילדיהם. כן היו נוסעים לעתים קרובות לחופשות — היו חייבים, איפוא, להביא לקרוביהם מזכרות.

לקחו, אך רצו לגמול על כך בתמורה. התמורה התבטאה, לדוגמה, בכך, שכאשר נער נוצרי סחב והביא, לפי הנוהג הישן, אשה יהודיה מהרחוב עם בקבוק חלב — הז׳אנדרמים במקום להעניש את האשה כיבדו את הנער במכות באלת־גומי. או שכאשר הסמל בעברו בגיטו ראה בחור בגדר, תחילה יד האוחזת בבקבוק ולאחריה ראש אשה — היה מפנה את ראשו הצידה ומעמיד פנים כאילו לא ראה דבר.

בהשפעתם השתנו כולם. הזונדרפירר שבימיו של קראאוז רצה ליטול מאתנו את הזכות לקנות מיצרכים בשוק הוכיח את עצמו לפתע, אפילו, כאדם טוב מאד. בעת צורך התייצב אפילו להגנתו בפני הגאביטסקומיסר. מנהל ה„איינהייט" של הטייסים שאצלו הוכו לפני כן הפועלים קשות, גם כן היה עתה ל„ידיד". וכן ראש־העיריה והשוטרים הליטאים, אף אחד מהם לא גילה כלפינו רצון רע.

והיהודים החלו לשוטט בשלווה בעיר וקשה היה לראות יהודי ללא חבילה. סחבו שקים גדולים על שכמם.

דרך העיר עברו נציגים רמי מעלה של השלטון. מראות אלו הרגיזו אותם וראש הז׳אנדרמריה ספג על כך נזיפה. קרא אליו את היודנראַט וביקש לא להכשילו, שהיודנראט בעצמו ישתדל לבלום את אנשיו. ובמשך כמה ימים שלטה חומרה. המשטרה היהודית בדקה את הרשיונות ליד השער, לקחה את החבילות שהושלכו מעבר לגדר, נטלה את בקבוקי החלב, אם אלה לא הוסתרו תחת כנף הבגד. כל זה היה חוזר מדי פעם במידה שרצו בכך הז׳אנדרמריה, ראש־העיר מושל המחוז — תלוי בכך בפני מי מהם הושמעה הטענה בדבר העדר פיקוח על היהודים. אך זה לא נמשך יותר מיומיים. לכן גם התלוצצו:

למועצתנו כולה יש סימן:\
בתחילה לצעוק בקול גדול\
ואחר כך כל המתוכנן\
לשמור יום־יום וזה הכל.

יחסו של הגאביטסקומיסאריאט הווילנאי לא נבדל במאומה מיחסו של הגאביטסקומיסר מווילייקה אלינו. זמן קצר לאחר קבלת השלטון הטיל עלינו קונטריבוציה ענקית בסכום של מחצית המיליון רובלים, כן נתבענו למסור את „כל" הזהב. עם זאת איים, שאם לא יוכנס הכסף תוך 48 שעות „יעלו השמימה" מאה גברים יחד עם משפחותיהם. הסמל טהורמנם יעץ לנו „לעמוד על המקח" ועזר גם לחבר את הבקשה. הזונדרפירר העיד, שבשעתו מסרנו את כל הזהב.

דממת מוות נוראה השתררה בגיטו כאשר מאן דהו מהשלטון הווילנאי

הציץ אלינו. לפתע היו כולם נעלמים מהרחובות ופחד רווי ציפיה מילא את הלבבות: מה יגידו ואיזה הוראות ישאירו.

כך חלפו האביב והקיץ של שנת 1942, ללא מקרים מקומיים חשובים במיוחד. ואף על פי כן לא חיינו בשקט. במרחק של כמה עשרות קילומטרים מאתנו ולעתים גם פחות מזה אירעו דברים נוראים. ברוסיה הלבנה פרצה מגיפה של רציחות ביהודים. אנשים בודדים הצליחו להינצל, הגיעו אלינו וסיפרו פרטים. סיפרו איך קבוצות ס.ס. עלו על הגיטו, איך הקיפוהו בלילה, כיצד רצחו, איכה שרפו גוויות ביחד עם אנשים חיים, איך הכריחו אמהות להשליך את ילדיהן אל האש ואיך הילקו לפני המוות. הדרך מוילנה לרוסיה הלבנה עברה את אושמינה, וכאשר אנשי הס.ס. התעכבו בעיר, לא ידענו אם התעכבו ללינת לילה או לשם ביצוע הרג ורצח. חיינו בבהלת הפחד בפני המוות. אנשים הכינו לעצמם „מלונות". לא פשטו בגדים בלילות. חישבו תכניות בריחה ופחות מזה תכניות נקם. כל שטות הוציאה משיווי המישקל. לפעמים זה נשא גם אופי של גיחוך.

למשל, בלילה התהלך משמר נגד גנבים (שמחוץ לגיטו). שני שומרים כאלה אכלו פעם גזר שהוציאו מערוגה בגן ואת השייר זרקו מעבר לגדר ופגעו בדיוק במישמר גרמני. הגרמנים קפצו מעל לגדר ופרצו ברדיפה אחר היהודים הבורחים. הישנים התעוררו לקול שעטת המגפיים המפורזלים, קריאות בגרמנית וצעקות. ולאחר רגע כולם היו על רגליהם והחלו להתחבא בבהלה ולברוח. ובינתיים הגרמנים השיגו את השומר, היכוהו והלכו.

האווירה היתה מעצבנת וטראגית. האופטימיסטים התנחמו בכך, שבליטא רואים את הבעייה היהודית כנפתרת ולכן לא מאיים עלינו דבר. עם סוף הקיץ התחילו האיכרים להביא ידיעות „שמשהו" מתרחש בעיירות „הליטאיות" השכנות. הידיעות היו סותרות וכפי שהוכח לאחר מכן, מוגזמות מאוד במקרה זה. אך בכל אלה חזר דבר אחד: שאת היהודים יוציאו מן הגיטאות. לא הצלחנו לשגר מיד שליחים לבדוק את אמיתותם של הדברים, לכן היתה הבהלה גדולה. התברר, שכמעט באותה עת בוצעו שתי פעולות: העברתם של שוכני הגיטאות הקטנים לגדולים יותר וגיוסם של פועלים לעבודה במחנות של אירגון טודט.

זה הגיע גם אלינו. השטאבסלייטר סימונס ביקר בגיטו ולאחר שיחה קצרה תבע לספק לו 80 גברים ו־200 נשים. את הרשימה צריך היה לערוך במשך יומיים. ואחרי זה היה צריך לחזור ולבוא, כדי לראות אישית את המשלוח. „תהיינה פועלות — יהיה גיטו. לא יהיו פועלים לא יהיה גיטו". — הוסיף לפני נסיעתו. ישבנו משך כל הלילה על קביעת האנשים. איך שם לא לקחת את הבן האחרון מן הבית ולא ליטול ממשפחה את מפרנסה. אך למחרת הגיעה הודעה טלפונית: להכפיל את המיספר.

ואז כבר הכנסנו לרשימה את כל החפשים ללא בחירה וברירה. נזהרנו רק לא לקחת מילדים את אמם. ואף על פי כן לא הצלחנו להשלים את הרשימה — חסרו למעלה מעשרה אנשים. השטאבסלייטר הגיע. ספר את השורות: החסרון היה גדול יותר. חסרו שלושים וארבעה, שכן אי אלה הסתתרו. הוא חזר על איומו. מישהו מן ההמון צעק, שמאחורי השער הוצבה מכונת יריה. הכיכר מלאת האנשים התרוקנה בן רגע. המגוייסים על צרורותיהם ברחו בריצה מבעד

לשער. הגיטו דמם. הגרמני שלח אחר האיינזאצקומנדו של הרוסים הלבנים (היתה כזאת אצלנו). הוא פקד עליהם לגרש את כל התושבים מבתיהם ולהעמידם בשורה ברחוב. מהם בחר את מיספר החסרים, וכמובן ללא התחשבות כלשהי, אם הן אמהות או נשים חולות. המשלוח נסע. כך הוצא לנו כל הנוער, למען האמת בהבטחה שיחזרו עם הגיע הכפור וכן שאף אחד מהם „לא ילך השמיימה". (זה היה ביטויו המילולי של השטאבסלייטר סימונס).

שבוע ימים לאחר נסיעתם הגיעה ידיעה, שבמחנה השכן לזה של האושמינאים נורו 26 אנשים מסמרגון. הם נפלו במלכודת של פרובוקציה. הם התייצבו כאשר שאלו מי ברצונו לחזור הביתה מסיבת היותו בלתי מוכשר לעבודה. זה עורר פחד רב לגורל חייהם של הנותרים. אך עם הזמן נרגעו הרוחות, כי מקרים דומים לא חזרו. תנאי העבודה היו אפשריים. נתקבלו מיכתבים, הגיעו מכוניות אחר חבילות מזון ועם המכוניות אנשים בודדים לביקורים. אך בהגיע החורף לא חזרו הביתה. התנאים במחנה זה היו טובים יותר מאשר באחרים.

מה שנוגע להעברת גיטאות, אז כראשון הועבר אלינו הגיטו מגירביאַט. לְמַעְלה מעשר משפחות מן העיירה הקטנה המרוחקת מאתנו ב־40 ק"מ. ולאחר חודשיים הועברו לאושמינה בבת אחת היהודים מאולשן, מסמרגון ומקרעווע. בראש המיבצע עמד השטאבסלייטר סימונס המוכר. הוא עשה זאת חצי רשמית וחצי בחשאי. בעת ביקוריו פלט דברים שצריך היה לתת עליהם את הדעת. שמיניה וביה נקבל במתנה כמה אלפים איש, שבקרוב נפסיק להתאונן על מחסור בבעלי מקצוע וכו'. וזמן קצר לפני המאורע עצמו הכניס בסוד רעיון ההעברה את היודנראַטים של הגיטאות המעוניינים, אבל באיום מוות אסר עליהם לגלות את הדבר לאוכלוסיה.

אחר כך צירףְ אלינו שורה של בתים הרוסים קרובים לגיטו. היה עלינו לשפץ אותם במהירות רבה בשביל המועברים. בהזדמנות זאת שוב הפליט משפט שלא הובן מיד, אבל היתה זאת בשורה נוראה. הוא אמר, האם לא כדאי היה לרכז כבר עתה בבלוקים נפרדים של דירות את הנשים, הילדים והאמהות של אותם הגברים שהובלו לפני שנה בכיוון בלתי ידוע או „איך אתם שם חושבים עליהם". נשים וילדים אלה היו צריכים להיות לפי הערכתו כאחד ומחצית האלף נפש בקִירוב.

היתה זאת בשורה לדברים. כדי למקם בגיטו שלנו את היהודים מכל העיירות הרבות האלו צריך היה להקל על המעמסה של הגיטו. ואם כך הרי ההגיון מחייב, שבתור ראשונים ייצאו אלה שיש להם על מה לנקום.

כך הניחו. אך יצא דבר מה אחר, וזאת תודות לכך שביצוע התכנית הופקד בידי המשטרה היהודית של העיר ווילנה. בצהרי יום אחד בחודש נובמבר כאשר ההעברה כמעט ונסתיימה, הגיעה מכונית מווילנה עם למעלה מעשרה שוטרים עם מפקדם דסלר בראש בלוויית הגרמני ווייס מהגאביטסקומיסריאט. ווייס הסתגר עם היודנראַט בחדר מיוחד והודיע קצרות, שהְילדים הנשים והאמהות של כל הגברים שנעלמו בשנה שחלפה ייצאו למחנה עבודה שיוקם במיאדניקי קרולבסקה (25 ק"מ מאתנו). את ביצוע התכנית הוא מפקיד בידיו של דסלר. הוא הזהיר את היודנראַט בפני כל נסיון של התנגדות, חבלה וחתירה, ולאחר מכן נסע.

בגיטו היתה בהלה גדולה. לא היה ידוע נכונה במה המדובר. אך חשו אסון מתקרב.

למען השקטת הרוחות או לשם הסוואת מטרת בואם הוכרז על רישום כללי של האוכלוסיה. כולם היו חייבים לקבל „שיינים". מי שלא יתייצב לקבלו יפסיד את זכות המצאותו בגיטו של אושמינה. ברישום החלו אחר הצהריים, הוא נמשך כל הלילה ושוב למחרת במשך כל היום. הצפיפות של האנשים המבוהלים היתה רבה, בעזרת אלת־גומי נשמר הסדר. בינתיים הגיע שוב פעם ווייס, הפעם בלוויתו של גאנס — הדיקטטור של גיטו ווילנה. דסלר וגאנס עשו כל מה שהיה בכוחם. נשאו ונתנו עם הגרמני, עמדו על המקח על פי מאה. תמורת אריג לחליפה הסכים ווייס להפחית עוד יותר את המיספר. לאחר נסיעתו ידעו כבר שה„הידרה" תניח להשביעה במיספר של 600—700 חיי אנשים. היודנראַט שלנו היה במידה מסויימת בסוד המשחק הזה שמאחורי הקלעים. הוא ידע גם שבמקומם של אנשים צעירים יוכלו לבוא זקנים ולא־יוצלחים.

ביום 21.10 בשעות הערב קרא אליו דסלר את היודנראַט והכניס אותו בסוד מהלכה של האקציה:

מחר עם השכמה תוגבר השמירה ליד הגדרות וליד השער. יורשו לצאת לעבודה רק אלה, שעוזבים את הגיטו למשך כל היום. צריך יהיה להשגיח שמן הגיטו לא ייצאו זקנים. בשעה 8 יוכרז על אסיפת הבוגרים בכיכר ליד משרד המועצה. אוכלוסיתה של כל עיירה תוקף בנפרד ע"י המישטרה שלה. ועל כולם יחד תשמור המישטרה הווילנאית. בלוויית השוטרים יובלו כל הנאספים לבית־הכנסת. על יד בית־הכנסת ייעשה המיון. פנימה ייכנסו אלה שעליהם להשאר בחיים. הנידונים למוות יובלו לאחד הבתים ההרוסים הסמוך לגדר. לאחר מכן יינעל בית הכנסת והשוטרים יתחילו בחיפוש בגיטו. החולים יוצאו באלונקות המסתתרים יוצאו ממחבואיהם. ולבסוף יגיעו העגלות שהוזמנו כבר במיספר של 150. הנידונים יובלו בעגלות למקום אובדנם — אוגליובו — מרחק של ששה או שבעה קילומטרים מן העיר. לאחר שהעגלות תצאנה לדרך יותן לאנשים לצאת מבית־הכנסת. בשעה ארבע אחר הצהרים צריך הגיטו להזור „לחיים הנורמליים".

והכל התרחש לפי התכנית. ליד הדלת של בית־הכנסת, יהודי הניע ידו או הלם באלת־גומי ודחף יהודי אחר לבית הקברות. והפה שהחוויר מחלחלה לא הפליט קללות, שכן כל אחד השיג שהכל היה נראה הרבה יותר גרוע ואכזרי, אילו המבצעים היו זרים. אותו השוטר היהודי עצמו שהדף באכזריות אשה מפתח בית־הכנסת רץ אחר עגלה והחזיר אותה ממנה על זרועותיו, כשרק נודע לו שזאת אמא והיא תייתם ילדים. למרות זה לא ילד אחד התייתם. אי אפשר היה לראות בתוך ההמון הצפוף את כל האמהות ואלו שהבחינו בהן לא תמיד ניתן היה להוציאן. את המיבצע צריך היה להעביר בקצב מזורז, כי השוטרים הליטאיים הגיעו במוקדם עם העגלות. לעיניהם של זרים חייב היה הכל להיראות לגמרי אחרת...

שולם מס דמים. 400 איש בקירוב היו מוכרחים למות וביניהם רבים בריאים וחסונים — לא ידוע למה ומדוע. הובילו אותם אל מחוץ לעיר. סגרו אותם

באסם. הבכי והזעקות היו נוראים. אחר כך הפשיטו את כולם עד עורם. בקבוצות הוציאום אל השדה היכן שהוכן כבר בור גדול. את ההוצאה להורג ביצעה מחלקת עונשין ליטאית. שיכורים נכנסו התליינים בשירה בערב לגיטו. החזירו את האתים (ששאלו קודם לכן) האתים היו מוכתמים בדם.

בשכנות קרובה למקום הרצח נמצאת תחנה טלפונית מתגברת. עבדו שם יהודים מן העיר. אחד מהם, נגר צעיר — אביו היה בין הכלואים באסם. הוא לקח עמדו עוד צעיר אחד מהעיר, שגם ממנו נטלו את הוריו. הם הלכו יחד לאוגליובו. היו להם איזה תכניות להצלת אבותיהם. ובדיוק נקלעו לטווח ראייתו של ווייס. זה היה כבר לאחר ההוצאה להורג. ווייס ציווה עליהם להעמיס את בגדי הנרצחים על מכונית משא. לאחר שביצעו את העבודה המית אותם במקום.

זוהי תופעה פסיכולוגית טהורה שלאחר הקזת הדם התעורר בגיטו רצון עז לחיים. הגיטו החל לשקם את עצמו. ווילנה שנטלה על עצמה את השליחות הנוראה של תליינים, הרגישה חובה לגבינו ועזרה לנו להתאושש ברוחנו ולעמוד על הרגליים. ובתקופת זמן קצרה יחסית הגיטו שוקם. הוא קיבל אופי של עיירה קטנה מאורגנת היטב. הסתגל לתנאים הבלתי רגילים ועל פי דרכו החל בתקופת פרוספריטי. החיים הפנימיים של הגיטו הם כר נרחב ביותר לתיאור. בקיצור זה נראה היה כך: היודנראט ששכן במשרד של שני חדרים עבר לבנין בית־הספר לשעבר. הפעולה הכללית חולקה למחלקות מיוחדות. הצמידו אליו מנגנון. היתה, איפוא, מחלקה לעבודה, לשכת רישום, מחלקה טכנית, מחלקה לאספקה וכו׳. נפתחה מרפאה לחולים, מרפאת שניים. בית חולים קטן אבל מסודר באורח מצויין, פנימייה לפועלים תשושים מעבודתם במחנות־העבודה שליד אושמינה, בית־ספר, ספריה, מועדון, בית־מרחץ. פאר הגיטו היו הסדנאות, ששוכנו בבית־הכנסת לשעבר. הן ביצעו הזמנות אפילו למען הגאביטסקומיסריאט. המחלקה לעזרה סוציאלית הקיפה בהשגחה חמה את מחנות העבודה השכנים. בית־החולים והפנימיה עמדו לרשותם. באורח סיסטמתי נשלחה אליהן כמות לחם גדולה יותר וכסף. בסדנאות תפרו מגפיים בשביל מנהליהם. המחלקה לאספקה מילאה את חובתה ותודות לה והתנאים המסודרים להכנסת מזונות, הגיטו ניזון יותר טוב מאשר אשתקד. בגיטו לא היו רעבים. חמישה חדשים נמשכו החיים החדשים „הטובים" יותר.

לאחר הטבח של נובמבר אמרו לנו נציגי השלטון: „עד לאביב יכולים אתם לשבת בשקט". הם נהגו, כנראה, לפי תכנית.

הגיע האביב. קיבלנו הודעה רשמית: הגיטו של אושמינה יחוסל. עוד בימי החורף רווחה השמועה על כך ושטפה כגל את העיר והגיטו. גרמה להמולה ולפחד ונשתתקה. עתה היה הדבר למעשה. היו לנו אז אנשים משלנו במחנות־עבודה שונים: בוובאו, זסמרי, ששה מהם הועברו בחורף לווילנה, באוסטרוביץ, גודוגאַי, בקאַן וסמורגון. ואכן, לפי תכנית החיסול, אותן המשפחות שמישהו מהן נמצא בווילנה, בוובאֵי או בזסמרי עברו אליהם. כל המחנות הקטנים יותר חוסלו. ברגע האחרון חל שינוי ביחס לקאַן — הוא נשאר במקומו.

נשארו, לעומת זאת, יהודים שלא היה להם בן משפחה במחנה כלשהו —

אלה היו צריכים לפנות לקובנה או לפוניביז׳. ואם לפוניביז׳ אז עליהם לכונן שם גיטו חדש.

את מיבצע החיסול הפקידו גם הפעם בידי המינהלה של הגיטו הווילנאי. הגיעו למעלה מעשרה שוטרים לשם החזקת הסדר עד הסוף. ליום אחד בא גם המפקד גאֶנס. נאומו הרגיע איך שהוא את הרוחות המסוערים.

היו אלה ימים קשים. אנשי האמון ידעו שהאקציה הזאת ככל ההעברות עד עתה לא תסתיים בלי שפיכת דמים. אך לא היה להם מושג על המין והאופן של הטבח הזה; לא ידעו על כך לפחות בתחילה. אך חשדו, שזה יתרחש בווילנה וכי יפגע בזקנים. וכדי לדחות אפשרות זאת במקום אחר נמסרו למועצת היהודים ההוראות המתאימות. המדובר היה למהר ככל האפשר ולשלוח למחנות העבודה את אלמנות הנספים בבארטל (כדי שלא יחזור המאורע של נובמבר). ומה שנוגע למשלוח האחרון, אז נוכח האפשרות הזאת, שיהיה עליו לבנות גיטו חדש — צריך להרכיב אותו ממשפחות שלמות (עם האבות) — ולתת „להם״ חומר ללא דופי.

כראשון נסע המשלוח לוואֶבר. העיריה סיפקה כמות מתאימה של עגלות עד לתחנת הרכבת. גם מספר הקרונות היה מספיק. ילדים קטנים עם אמהותיהם נסעו ישר למחנה במכוניות. הלאגרפירר הגיש עזרה פעילה. האנשים יחד עם רכושם הגיעו בהצלחה למקום המיועד. זה הרגיע את הנשארים בגיטו. זה עמעם את הפחד בפני מלכודת.

השני בתור היה המשלוח אל זאסמרי. הוא נערך באותו אופן כקודמו. לווילנה נסעו ישר בעגלות. אי אלה שכרו מכוניות באורח פרטי. זה התרחש בשבוע האחרון. שבוע ימים חיכו הנותרים לקביעת מקום בשבילם. סימונס, שעוד הספיק לבקר בגיטו נשאל לאן יסע המשלוח האחרון והשיב: עוד לא ידוע. הגאביטסקו־מיסריאטים ייבחנו ביניהם את המשא ומתן עליכם. יש מהם הרוצים את כולכם ויש שאינם רוצים באף אחד.

לבסוף התבהר שנוסעים לקובנה. סגנו של סימונס, שנשאל בטלפון על תאריך היציאה אמר: זה יימשך עוד מספר ימים, כי הדירות אינן מוכנות עדיין.

סוף סוף בשבת 28 לאפריל סופקו בשבילם 500 עגלות. נסעו לתחנת הרכבת בסולי. כאשר העגלה האחרונה עזבה את הגיטו, נכנסו למכונית חברי היודנראט ונסעו בכיוון ווילנה.

הגיטו באושמינה חדל מלהתקיים. לפי הרשימות האחרונות בלשכת הרישום של גיטו אושמינה היה מספרנו ביום שנגשנו לחסל את הגיטו — 2880 נפש. אחר כך הגיעו מהמחנה המחוסל בסמורגון כ־100 נפש בקירוב. (לבד מזה היו לנו במחנות כמעט 1100 נפש). חלק נסע לסוסליי, לזאסמרי, לווילנה, לקאֶן ו־124 אנשים נסעו יחד עם הסדנאות אל נובה־ווילייקה. בין עשרה לעשרים נעלמו בכיוון בלתי ידוע.

לקובנה יצאו 713 אנשים. בתחנת הרכבת בסולו צירפו אליהם את גיטו סולי, את הלאגר מאושמינה, הגיטו מגודוגאַי ומאוסטרוביץ, יחד עם המחנות, הקרונות ממיכאלישקי ושבינצ׳אני. ביום ראשון אחר הצהריים יצא המשלוח לווילנה בלווית המשטרה הווילנאית. בתחנה בווילנה הצטרפו אליהם מרצונם הטוב אנשים

שנרשמו לנסיעה לקובנה ומלבדם כמה מחנות בהרכבם המלא. ביחד היו שם אל נכון 5000 איש בקירוב. הם לא הגיעו לקובנה. הם נקטלו בדרך — בפונאר. מספר אנשים הצילו את נפשם. הם מספרים פרטים המקפיאים את הדם בעורקים.

החפצים של הנרצחים, שנאספו בקרונות כמו גם משדה הטבח הובאו לווילנה. הטובים שבהם נשארו בגיסטאפו. הגרועים יותר נשלחו לגיטו. על החבילות פיענחנו את שמות משפחותיהם של מכרים.

(מתוך ארכיון „מורשת" — בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ')

משה סולץ / גבעתיים

זכרונות מתקופת השואה

בדרך לאושמינה

לאחר תלאות רבות, שפקדוני בראשית המלחמה, נמצאתי בסוף יולי 1941 בדרך למשפחתי באושמינה. רבות עברתי בימים ההם. עד הייתי למלחמה אכזרית כששלהבות אש מכלות ישובים שלמים, כלי משחית וקולות נפץ אדירים הטילו אימה על האדם והחי גם יחד. נדמה היה שהגיע קץ לתרבות האנושית. אך האדם הקטן לא בנקל מוותר על חייו, ובכל התנאים שואף להחזיק מעמד תוך תקווה ליום יותר טוב. קויתי למצוא את משפחתי בחיים, על כן, שמתי את פעמי לאושמינה.

בצאתי מגטו מינסק, הנני מוריד את הטלאי הצהוב והולך ברגל. בלילה אני ישן בין השיחים ביערות, או בנקיקי סלעים וביום הנני מתקדם למטרתי. עובר אני את העיירה ראַקוב לפנות ערב. היהודים סגורים ומסוגרים בבתיהם. דרך החלונות מציצים פנים שתלאות ימי הכבוש חרשו בהם עמוק והם מלאי פחד ואימה. אני ממשיך לעיירה בארון. בבארון אין רואים יהודים ברחוב, כולם סגורים בבתיהם. הגויים, שהכירוני שאני יהודי, הכבידו על לבי וספרו לי על השמדת כל יהודי אושמינה לפני שבוע ימים. הכונה ל„מענער אקציע".

לכפר פוביאז' הגעתי בשעות אחר הצהרים. נכנסתי לביתו של איצ'ע אולנסקי למנוחה קצרה. איצ'ע היה ידיד משפחתנו, הוא עבד שנים רבות בבית החרושת של גיסי ברוך בונימוביץ'. ממנו שמעתי לראשונה על מצב יהודי אושמינה. פחדתי להכנס לעיירה בדרך הרגילה, דרך רחוב בארון. עקפתי את העיירה, עברתי על יד בית הקברות הגרמני לשעבר ועברתי על פני הגשר האולשני וכך הגעתי לפנות ערב לבית משפחת פורט. משפחת פורט נמצאה בקשרי ידידות עם משפחתנו ונתקבלתי אצלם בחמימות רבה. אחד מבני המשפחה נגש מיד לאחותי דורה, שגרה בעלית הגג אצל בערל פטשניק ברחוב וילנה, להודיע על בואי. אני עצמי נזהרתי מללכת לבית אחותי, שגרה עם אמי, מכיון שבעיירה לא היו כמעט גברים יהודים ולא היה לי טלאי צהוב. חכיתי לחשכה שלא ירגישו בהליכתי. לאחר הליכה מיגעת של שלושה ימים הגעתי סוף סוף לחיק משפחתי.

באחד הבקרים פרץ לביתנו שוטר מהמשטרה הגרמנית ושאל את אמי איפה הגברים, אמי נבהלה ואמרה, כי בבית אין כלל גברים. אך השוטר, שנכנס לביתנו על פי הלשנה, עמד על דעתו שידוע לו כי בבית נמצא גבר. יצאתי אז ממחבואי ונסחבתי על ידו החוצה. ברחוב עמד אוטו ובו ישבו מספר גברים. הסיעו אותנו לקרקובקה, מקום שם סללו הגרמנים כביש מאושמינה לעיירה סולי. אנו עבדנו במקום בנפוץ אבנים. באחד הימים הגיעו למקום עבודתנו 4 משאיות שהביאו תגבורת לעבודה. היהודים ירדו מן המשאות מבוהלים, מוכים, פצועים ומלאי חרדה.

ביניהם הכרתי את מכס פוטשניק, את אחיו ישעיהו ואת חברי מוטל קאמינר. מפיהם נודע לי, כי באותו בוקר הקיפו שוטרים את הרובע היהודי באולשני, הוציאו בכוח את הגברים מבתיהם, העלו אותם על משאיות והסיעו אותם בכוון בלתי ידוע. יהודי אולשני, שידעו כבר על „המענער אקציע" באושמינה, חשבו כי הפעולה הזאת חוזרת באולשני ועל כן פחד רב נפל על היהודים בעיירה. הגברים התפזרו לכל עבר וברחו מהמקום כל עוד נפשם בם. הגרמנים רדפו אחריהם, ירו יריות רבות לעברם, רבים מהגברים נתפסו והוכו מכות רצח. כל אלה שנתפשו העלו אותם על המשאיות והסיעום. הגברים היו בטוחים כי זו דרכם האחרונה. בבואם לקרקובקה ובראותם אותנו עובדים על הכביש נרגעו. נגשתי למקס פוטשניק, שהיה ידידי מתקופת למודיו בבית הספר „תרבות" באושמינה, נחמתי אותו והסברתי לו ולחבריו, כי אנו עובדים זה מספר ימים בסלילת כביש אושמינה — סולי ואין נוגעים פה בנו לרעה. לאחר זה באה ארגעה לכל יהודי אולשני שבאו לעבודה.

איך נוצר הגיטו

מיד עם כבוש העיירה על ידי הגרמנים התהלכו שמועות על רכוז היהודים בגיטו. היו שאמרו כי הגיטו יהיה מעבר לגשר בארון והיו שאמרו, כי הגיטו יהיה בחלק היהודי של רחוב זסצניק. חלק של יהודי העיירה היה מעונין במקום הראשון, ברחוב פאבלינובי, תוך תקוה לקשרים עם אנשי הכפרים שבסביבה, קשרי מסחר להשגת מזון, וחלק אחר היה מעונין במקום השני, שלא יצטרכו להפסיד את דירותיהם, מקום שם גרו שנים רבות.

לבסוף קבעו השלטונות הגרמניים ואנשי העירייה את מקום הגיטו ברחוב סזצניק.

בערב ראש־השנה תש"ב באה הגזירה. כל היהודים קבלו הוראה לעזוב את בתיהם ולהכנס לגיטו.

נתנה הרשות לקחת לגיטו כל רכוש דניידי בלי הגבלה. בלב כ׳אב נפרדו היהודים מבתיהם ובמשך ימים אחדים עברו לגיטו. מסביב לגיטו הוקמו גדרות קרשים: א) לרוחב הרחוב שבו נמצאו „גמילות חסד" והבנק היהודי: ב) לרוחב הרחוב על יד בית וקס; על יד בית המרקחת של חמיצ׳בסקי; ד) בכניסה לסמטה שבה גרה משפחת דוידסון, כשבית ז׳ופרנר הצבע היה מחוץ לגיטו; ה) גדר קרשים נמשכה מרחוב וילנה עד לזסצניק; ו) גדר גבוהה הוקמה בפינת רחוב וילנה וזסצניק; ז) לאורך כל הרחוב הזסצניק השני, הכניסה לגיטו היתה מאחורי בית המרחץ. גדר נוספת הוקמה על יד בית רזניק הסנדלר.

כעבור כתשעה חדשים נסתם השער מאחורי בית המרחץ והכניסה לגיטו היתה על יד בית רזניק.

עבר הגל הראשון של ההתרגשות והתדהמה בקרב יושבי הגיטו והתחלנו להסתגל לתנאים החדשים ולארגן את חיי היום יום, כדי להמשיך את החיים בו. היו נוהגים בימים ההם לומר: מיר וועלן זיי איבער לעבן.

בראש הגיטו עמד יודן־ראט, שבראשו עמד יהודי, שלא היד מתושבי אושמינה, אלא אחד שברח מפולין עם פרוץ המלחמה ב־1939 ונקלע בדרך מקרה לאושמינה. הוא עבד בבית החרושת לסודה של קרינוביץ.

בגיטו נוסדה משטרה יהודית. השוטרים עמדו בשער והתהלכו בגיטו בלתי מזוינים ושמרו בו על הסדר. בזמן הראשון היה תפקידם של חברי היודן־ראט להיות מקשרים בין מפקד העיר הגרמני והגיטו. כמו כן, הם יצגו את הגיטו במוסדות העיריה.

כשבא מפקד גרמני חדש לעיר, ראשית עבודת היודן־ראט היה לספק לו ולחייליו את כל הדרוש להם לחייהם במקום. אנשי המשטרה היהודית היו פושטים בין אנשי הגיטו ואוספים כרים, שמיכות וכלי בית שונים. אך היו מפקדים שדרשו לספק להם גם דברי ערך: שעוני זהב, קשוטי זהב, פרוות וכדומה. מכיון שהמפקדים הגרמנים התחלפו לבקרים, נהפכו הפשיטות של אנשי המשטרה בבתי היהודים לדבר יום יומי. לאחר שהחיים בגיטו נכנסו למסלולם הרגיל, התחילו לחזור אליו גברים שברחו מאושמינה מפחד הגרמנים, כמו כן כאלה שלא נמצאו בעיר, אלא עבדו במקומות שונים מחוץ לעיירה.

בימים ההם ברוב עיירות ביאלו רוסיה נסגרו היהודים בגיטאות, אך כמעט שלא נעשו פעולות השמדה חוץ מאשר במולודצ׳נו. לא כן היה המצב בשטח מדינת ליטא. בליטא מיד עם כניסת הגרמנים התחילה פעולה טוטלית של השמדת היהודים ביריות המוניות, כדי להכחיד את היהודים מעל פני האדמה. מכיון שהמצב באושמינה היה באופן יחסי שקט, התחילו לבוא לגיטו אושמינה רבים מוילנה, ביחוד בני אושמינה שעזבו את העיירה עם בוא הרוסים ועברו לוילנה. ביניהם חזרה לאושמינה גם משפחת אברהם סטרוגץ׳.

רבים מאנשי הגיטו, גברים ונשים, הלכו יום יום לעבודה לפי דרישת הגרמנים למוסדות שונים בעיירה, כמו: בית החולים העירוני, המחלבה, נקוי הרחובות, סלילת כבישים ולבסיסי הצבא הגרמני. היהודים היו מעונינים, על פי רוב, לצאת לעבודה זו, כדי לקשור קשרים עם העולם מחוץ לגיטו ובכדי לעסוק בסחר חליפין על מנת לקיים את משפחותיהם. אני עבדתי בפוניבילישקי, אחוזתו של סטרוגץ׳, בעבודות חקלאיות. בצאתי לעבודה בבוקר הייתי לוקח אתי חבילת בגדים כגון: מגבות, סדינים וחליפה ובזמן העבודה הייתי מבקר בגנבה בבתי האכרים ומקבל תמורת החפצים מזונות, לחם, חלב, ביצים ועוד. כך נהגו גם אחרים.

אנשים שגרו סמוך לגדר נהלו סחר חליפין עם העולם החיצוני דרך הסדקים שבגדר. ואלה היו מוכרים מזונות ליתר תושבי הגיטו שלא יכלו לצאת מחוצה לו. היודן־ראט היה מקבל באופן רשמי משלטונות העיירה מנות מזון זעומות לחלוקה בין תושבי הגיטו. כל המזון שנכנס בדרכים שונות לגיטו יצר שוק מזונות פנימי שבו עסקו רבים והתפרנסו זה מזה.

רוב תושבי הגיטו היו נשים, שבעליהן ובניהן נלקחו עם ה„מענער אקציע״. תקוות רבות וספורים נרקמו בעיירה על גורלם של הבעלים והבנים. במשך ימים רבים השתעשעו הנשים בתקווה כי הבעלים נשלחו למקומות עבודה שונים, קרובים ומרוחקים, ויבוא יום והם יחזרו לחיק משפחותיהם. מדי פעם בפעם היו מופיעים אכרים ומביאים דרישות שלום „מדומות״ תמורת בגדים או חפצים אחרים. היו אכרים שספרו כי הם נוסעים למקום מסויים שידוע להם שימצאו

שם יהודים מאושמינה. בני המשפחה היו שולחים דרך „השליחים" הללו בגדים לקרוביהם.

פעם עמדתי בחצר היודן־ראט וראיתי את אברהם מינץ, מחזיק בידו פתק ובו דרישת שלום מדומה ליהודי אושמינה, ומסביב לו עמדו נשים הצמאות לקבל ידיעות ודרישות שלום מבני משפחותיהן. שמעתי מפיו של מינץ את המלים: דאס איז טאקע א גרוס.

בוילנה הופיע עתון גרמני בשפה הפולנית. העתון היה מוגנב לגיטו אושמינה ולעת ערב היינו מתאספים פעם בבית זה ופעם בבית אחר וקוראים בו את החדשות ועל המאורעות בעולם ובחזית. בין השורות חפשנו דברי עדוד לקץ המלחמה האכזרית ולעינויים שסבלנו ושעוד נכונו לנו.

פעם, בשובי מן העבודה בפוניבלישק, נכנסתי לגיטו ומיד הרגשתי כי דבר מה יוצא מהכלל התרחש בו. הנשים רצו מבוהלות, הקולות שנשמעו לא היו ברורים לי. ילדים לא נראו ברחובות. על יד בית היתומים ראיתי גויות מכוסות בבד. חיש מהר התברר לי פשר הדבר.

גויים הלשינו על ווירא קושלנסקי ועל אשה מפליטי פולין. המפקד הגרמני עם חייליו נכנסו לגיטו, מכיון שלא מצאו את ווירא, לקחו את ניוטה אחותה במקומה. בשעת ההליכה פגשו בדרך מקרה בליבעלע פרסקי שעברה במקום בלי הטלאי הצהוב. מיד אסרו גם אותה, הביאו את כולן לחצר בית היתומים וירו בהן. הדבר קרה בסתיו, בשבועות הראשונים לכניסה לגיטו. אימה ופחד נפלו עלינו והבינונו, כי ימים רעים באים עלינו.

בינתים נשתנו סדרי השלטון הגרמני בעיר. במקום המפקד הצבאי של הווערמאכט, שהיה ממונה על הגיטו, באו אנשי ס.ס. הגרמניים, המשטרה הגרמנית. ומיד התחילו בפעולות אכזריות נגד היהודים. בראשם עמד המפקד הגרמני, איש הס.ס. קייל, ששמו התפרסם לשמצה בעיר. איש אשר הטיל פחד ואימה על כל תושבי הגיטו. פעם נתן פקודה לפרידה שלובסקי, להביא על שכמה ארון בגדים למשטרה. הוא שנתן את הפקודה להוציא להורג את אברהם סטרוגץ' ואת אשתו. שוטר מבני המקום, שעמד על יד שער הגיטו ספר, כי ראה אותם לפנות בוקר מובלים יחפים בבגדי שינה לבית הקברות היהודי להשמדה.

ביום אחד בא אלי מיצקע דינרשטיין, וספר לי בסוד כי נתנה פקודה למשטרה להכין בבית הקברות קבר גדול. מתוך זאת הבנתי שעומדים אנו לפני מעשה רצח חדש. ובאמת כעבור זמן מה אספו הגרמנים כמה יהודים וביניהם ריבה קארפ ובריינע דעאול וגם אברהם זלמן סולודוכו ואת פרידה שלובסקי עם אמה, הביאו אותם לבית הקברות ולפי שסופר על ידי שוטר, שהיה נוכח בפעולה, בעמדה לפני הבור הפתוח פרצה ריבה קארפ בצעקות נגד הגרמנים שהיו נוכחים בבית הקברות ועמדו עם רוביהם נגדה במלים: „אל תחשבו שאתם תשלטו בעולם, יבוא יום נקם ושלם, ואתם תשלמו ביוקר בעד כל הפשעים שלכם ובעד כל מעשי הרצח". אלה היו דבריה האחרונים לפני השמדתה.

באחד הימים בסוף החורף הגיעו לאושמינה שמועות, כי העיירה והמחוז עוברים מבחינה אדמיניסטרטיבית מרוסיה הלבנה לליטא. משמעות גורלית היתה לשנוי זה. כי בליטא מיד עם כניסת הגרמנים הושמד הישוב היהודי בכל העיירות,

בה בשעה שברוסיה הלבנה היהודים המשיכו לחיות בגיטאות. השמועות הללו במשך הזמן הפכו למציאות מרה. אז פנו יהודי אושמינה לשלטונות הגרמנים דרך היודן־ראט בבקשה להעביר את הגיטו מאושמינה לעיירה אחרת, הנמצאת ברוסיה הלבנה. יהודי אושמינה חשבו שבדרך זו יוכלו להנצל מצפרני הליטאים שהיו ידועים לשמצה ביחסם האכזרי ליהודים.

השלטונות הגרמניים ענו כי אין ברצונם להעביר את כל יהודי הגיטו, אך חלק מהאנשים בעלי כושר עבודה הם מוכנים להעביר למולודצ׳נו, מקום ששם כל יהודי העיירה כבר הושמדו.

היודן־ראט ערך מפקד של כל אלה המוכנים לעבור למולודצ׳נו. נרשמו בערך 130 אנשים ואני ביניהם. בינתים התחרטו רוב הרשומים לנסיעה וסרבו לעזוב את גיטו אושמינה. בסוף אפריל 1942, בערב פסח, כשבאו הגרמנים להאיץ בנו לנסיעה למולודצ׳נו התחבאו רבים מאלה שנרשמו קודם לנסיעה. אף אני נשארתי בבית. אנשי המשטרה היהודית שנצחו על ההעברה באו לביתנו ואמרו שאם לא אתיצב, יקחו את אחותי דורה במקומי. באין ברירה יצאתי לדרך. הנסיעה היתה בעגלות חורף דרך סמורגון. שם לנו בגיטו. בבואינו למולודצ׳נו שכנו אותנו בגיטו, שהיה ריק מתושביו לאחר ההשמדה.

בשוק העיירה נערך מפקד של כל הראויים לצאת לעבודה על ידי ראש עירית מולודצ׳נו. למחרת יצאנו לעבודה במקומות שונים בעיירה, כגון: תחנת הרכבת, ביחידות גרמניות בנקוי הרחובות ועוד. בחלקי נפל לעבוד בחברת בנין צבאית. לרגל הבאת חומרי בנין ובעיקר עצים נסענו מדי פעם בפעם לוולוז׳ין. הנסיעה היתה במשאיות גרמניות תחת משמר של חיילים גרמנים. פעם עלה בידינו לשחד את אנשי המשמר שהסכים לנסוע לוולוז׳ין דרך אושמינה, אף על פי שדרך זו היתה בהרבה יותר ארוכה. בבואינו לגיטו אושמינה נוכחנו לדעת, כי הגיטו, לאחר שעבר לרשות ליטא, ממשיך להתקיים ואף הרוחות נרגעו בו. הנגישות וההשמדה נפסקו והיהודים נשמו לרווחה. בזמן ההוא התחילה השמדת היהודים בעיירות רוסיה הלבנה.

כשעברנו פעם דרך העיירה לעבעדאבע היינו עדים להשמדת היהודים בה. כשהאוטו שלנו תחת משמר גרמנים נעצר בלב העיירה, רצו לקראתנו אנשי המשטרה המקומית ורצו לסחוב גם אותנו להשמדה, אך החיילים הגרמנים שעבדנו ביחידתם הסתלקו חיש מהמקום.

יום יום הגיעו בשורות איוב על חיסול והשמדה בעיירות שבסביבת מולודצ׳נו, כגון: הורודוק, וישניבו ועוד.

במקרה נצלתי מהשמדת יהודי אושמינה אשר ישבו בגיטו מולודצ׳נו. באחד הימים נפצעתי בעבודה וקבלתי רשות לנסוע לרפוי לאושמינה. בזמן שהותי בחופשת רפוי באושמינה הושמדו בינתים כל יהודי אושמינה, שהיו בגיטו מולודצ׳נו.

ביום אחד, בסוף קיץ 1942 נדרשו יהודי אושמינה להעמיד לרשות הגרמנים 300—400 צעירים. הדרישה עוררה עצבנות בגיטו, מכיון שלא היתה ברורה מטרת המשלוח. הגרמנים אמנם הודיעו כי הצעירים ישלחו לעבודה מחוץ לאושמינה, אבל אנחנו התיחסנו לדרישה זו בחשד רב. הצעירים רוכזו בחצר הגיטו ובלווי משמר

חזק של המשטרה הגרמנית הובאנו ברגל לתחנת הרכבת בסולי. בדרך השוטרים התעללו בנו, הכו ואף גזלו את מעט הרכוש שהיה בידינו. כך, למשל, ממוטל סולודוכו הורידו את המגפים תוך כדי מכות. לאחר לינת לילה בגיטו סולי, בבוקר העלו אותנו לקרונות משא גדורים והובלנו למקום בלתי ידוע. לאחר נסיעה ממושכת ירדנו בתחנת הרכבת בז׳וסלי אשר בליטא ושם חכו לנו גרמנים מזוינים שהריצו אותנו ברגל 4-5 ק״מ למחנה מיליגן.

המחנה היה גדור בגדר תיל כפול גבוהה מאד. במחנה עמדו מספר צריפים, שבהם התגוררו יהודים מהעיירה סביר והסביבה. מפיהם נודע לנו, כי המחנה הזה הוקם כדי לסלול כביש צבאי וילנה—קובנו. הפחד והמתח ששררו בלבנו כל זמן הנסיעה פגו לאחר הפגישה עם היהודים שמצאנו במקום. המחנה היה תחת השגחת גרמנים מיחידת „אורג-סודט״, שתפקידה היה לבצע את סלילת הכביש. בין הגרמנים מנהלי העבודה היו גרמנים שהתיחסו אלינו ביד קשה ובעריצות כגון השאכט מייסטר אנטון, יזכר לשמצה, שהיה בזמן העבודה מכה. לעומתו היה אחד זקן לודויג, שהיה בזמן העבודה מכנס את הבחורות הצעירות, שעבדו בהשגחתו, והיה מנחם ומעודד אותן. במחנה היה מטבח מרכזי וכל אחד היה מקבל בבוקר קצת תה וחתיכת לחם קטנה בערך 200—300 גרם ליום. בצהרים היינו מקבלים מרק דליל עם חתיכה קטנה של בשר סוס. וגם בערב קבלנו קצת תה. מנות הרעב, כמובן, לא הספיקו להחיות את נפשנו ונאלצנו בזמן העבודה להסתלק בחשאי ממקום העבודה, לגשת לכפרים הסמוכים ולהחליף תכשיטים ובגדים שהבאנו מאושמינה במצרכי מזון. לאחר ששחדנו את מפקדי המחנה, העמידו הגרמנים לרשותנו אוטומובילים שנסעו לאושמינה עם כמה מיהודי המחנה להביא מצרכי מזון ובגדים. כשהאוטומובילים הופיעו בגיטו אושמינה היה היודן ראט אוסף מזון ובגדים מקרובי המשפחות שנמצאו במחנה ושולח אותם עם האוטומובילים למחנה מיליגן.

במשך הזמן נכנסו החיים למסלולם הקבוע. השתדלנו לשמור על רוחנו ועודדנו אחד את חברו. לפעמים, כששומרינו הגרמנים היו משתכרים ומסתלקים מן המחנה, ביחוד בלילות שבת היו הבחורים מצריף הבנים באים לצריף הבנות, שנקרא אז בפינו „די אינטעליגענטע פּאַלאַטע״ והיינו יושבים בצוותא ושרים שירי ארץ ישראל ושירים אחרים שלמדנו בתנועות הנוער ובבית הספר „תרבות״, יוכע אנצלביץ היתה מקריאה לפנינו את יצירותיה. תוך כדי אוירה חברית היה גם אחד מאתנו משמיע דברי עדוד ליום יותר טוב. וכך בשירה ובשיחת רעים היו עוברות עלינו השעות הקשות של המחנה.

אני הייתי נוסע מדי פעם בפעם עם הגרמנים לוילנה להביא מזון למחנה. בוילנה הייתי מצליח להתגנב לגיטו ולהפגש עם אחי לובה. ממנו ומחברים אחרים, שנפגשתי אתם, נודע לי על קיום ארגון מחתרת יהודי בגיטו ועל תנועה פרטיזנית ביערות שבסביבה. בשובי למחנה מיליגן בסתר ספרתי על כך לחברים, כדי לעודד אותם ולחזק את רוחם.

בסוף מרץ 1943 חוסל גיטו אושמינה. היהודים הועברו בחלקם לגיטו וילנה, לשם הועברו אמי ז״ל ואחותי דורה בונימוביץ עם בנותיה מלכה ומרים.

יהודי אושמינה שהיו להם בני משפחה במחנה מיליגן הועברו למיליגן. וחלק

קטן הולך שולל אחרי הבטחות שוא של הגרמנים. הבטיחו להם להעבירם לגיטו קובנו אך לאמתו של דבר הם הובאו לפונר ושם הושמדו על ידי אנשי ס.ס..

קבוצה קטנה מגיטו אושמינה שמה פעמיה ליערות, על מנת להצטרף לפרטיזנים.

בחודש אפריל 1943 התארגנה במחנה קבוצה קטנה של 4 חברים ואני ביניהם, שהחליטה לברוח מהמחנה ולהצטרף לפרטיזנים. התכנית נכשלה. כשהקבוצה עברה על יד המחנה ונתגלתה, פתחו עלינו הגרמנים באש. חבר אחד מז׳ופרני ושמו שמעון פורץ נהרג, יתר החברים התפזרו לכל עבר, חלק חזר בחשאי כעבור זמן מה למחנה ואני שמתי את פעמי לוילנה. בהכנסי לעיר הורדתי את הטלאי הצהוב ובאופן חופשי באתי לאחי לובה, שעבד כמנהל עבודה במפעל לתוצרת נייר ליטאי־גרמני. אחרי העבודה, בערב, הדבקתי לבגדי את הטלאי הצהוב ונכנסתי עם קבוצת יהודים שחזרו מן העבודה לגיטו וילנה. שם הצטרפתי למשפחתי.

בבואי לגיטו וילנה נפגשתי עם אותם האנשים מבני אושמינה, שאחרי חסול גיטו אושמינה הועברו לגיטו וילנה. עם אחדים מהם עבדתי יחד. כך, למשל, נפגשתי בנגריה שעבדתי בה עם שלמה גרופ ועם יוסף מינץ. כעבור ימים אחדים פגשתי את חיים זיסקנד ואת וולף רודניק, שהתידדתי אתו עוד בהיותי במחנה מיליגן. היינו שכנים בצריף אחד וישנו במיטה אחת. בגיטו וילנה נמצאו גם ליזה ולובה זיסקוביץ, ראלה גרשטור, הינדה דעאול, חוה גלזר ועוד.

בגיטו וילנה התארגנה במחתרת יחידה יהודית לוחמת (פ.פ.או.) אני הצטרפתי אליה.

באחד הימים פגשתי בחברה שלי מתקופת למודי בוילנה בבית הספר התכוני הממשלתי ושמה שושנה קופנסקי. שושנה היתה אתי בגדוד „כנרת" בשומר־הצעיר ושמחה לפגישה הזאת. ספרתי לה על כל מה שעבר עלי מראשית המלחמה. על השתתפותי בקרבות במלחמת העולם, על נדודי האחרונים, על החיים במחנה מיליגן ובריחתי ממנו. שושנה הפגישה אותי כעבור מספר ימים עם מפקד פ.פ.או. אבא קובנר, שהיה בנו של ישראל קובנר מאושמינה, ציוני ותיק ואיש רב פעלים בצבוריות היהודית בעיירה. את אבא קובנר הכרתי עוד באושמינה ואחר כך היינו נפגשים בקן השומר־הצעיר בוילנה. אבא הקשיב קשב רב לכל מה שספרתי לו על עברי. בהמלצתו צורפתי ליחידה היהודית הלוחמת פ.פ.או. ושם פגשתי כמה מבני אושמינה ביניהם לובה זיסקוביץ, שהיה חבר המפקדה ואת חוה גלזר.

בתחילת ספטמבר 1943 התחיל חסול גיטו וילנה. הראשונים לחסול היו כל בני העיירות שהועברו לגיטו וילנה, ביניהם אנשי אושמינה. הם נשלחו לעבודה יאסטוניה. ביניהם היו אחותי דורה ובנותיה, יוסף מינץ ואברהם מינץ, הינדה דעאול, ראלה גרשטור, שלמה גרופ ואחרים.

ביום כ"ג באלול תש"ב (23.9.43) חוסל גיטו וילנה סופית. כל היהודים נדרשו לעזוב את הגיטו עד שעה 11 בצהרים על מנת לעבור לאסטוניה ולמקומות אחרים. בין היוצאים היתה אמי בילה סולץ ז"ל ואחי לובה עם אשתו ליליה ובנו יחידו מרדכי. חלק מלוחמי פ.פ.או. עזבו את הגיטו שבועות אחדים לפני כן, ויצאו ליערות נרוץ׳ (ביניהם לובה זיסקוביץ), על מנת להצטרף לגדודי הפרטיזנים שפעלו בסביבה.

ביום חסול הגיטו עזבה את הגיטו הקבוצה האחרונה של לוחמי פ.פ.או. בראשותו של אבא קובנר. בקבוצה הזאת נמצאו מבני אושמינה חוה גלזר, ליזה זיסקוביץ ואני. היציאה היתה דרמתית תוך סכנה רבה. הגיטו היה כבר מוקף בשרשראות צבא גרמני ופלוגות ס.ס. ירדנו בצהרים לצנורות הביוב, שהיו מלאים מי שופכין עד לצוארנו. צעדנו בשרשרת ארוכה כמאה חברים בערך, כשנשקנו בידינו. לפנות ערב הגענו למוצא, שדרכו עלינו על פני האדמה ומשב שמנו את פעמינו לפושצ׳ה רודניצקה על מנת להתחבר לגדודי הפרטיזנים שפעלו בסביבה.

בפרטיזנים

ביער נמצאנו מסוף ספטמבר 1943 ועד 14 ביולי 1944, יום שבו פרצו גדודי הפרטיזנים יחד עם הצבא האדום וכבשו את וילנה.

אנשינו התארגנו ב־4 גדודים יהודיים, שבראשם עמדו מפקדים יהודים. הגדודים היו כפופים למפקדה הראשית של הפרטיזנים הליטאים שבראשה עמד הקומוניסט היהודי הליטאי יורגיס, שהוצנח ליער ממוסקווה.

תפקידנו היה להכות בגרמנים, לבצע פעולות חבלה, כגון: הורדת רכבות מן הפסים שהובילו תחמושת וחיילים לחזית הרוסית, הפלת עמודי טלפון, חסול מחנות קטנים של צבא גרמני, תפיסת מרגלים שעבדו לטובת הגרמנים ועוד.

אין בכונתי לתאר את חיינו ביער ואת כל פרטי הפעולות הקרביות שבצענו. ברצוני להזכיר רק את אותן הפעולות שבני אושמינה היו מעורבים בהן.

פעם הקיפו הגרמנים את יערות נרוץ׳, במקום שנמצאו גדודי פרטיזנים רבים. הפרטיזנים שנמנעו ממלחמה גלויה וחזיתית נסוגו ליערות אחרים. בקבוצה אחת נמצאו לובה זיסקוביץ ומיכאל קובנר, אחיו הצעיר של אבא, בני אושמינה. לפי שספרו אכרי הסביבה, באחד הימים, כשקבוצת הפרטיזנים היתה בדרך ליערות רודניקי היא הוקפה על ידי כח גרמני חזק ובקרב אכזרי הושמדה כל הקבוצה. בין הנופלים היו לובה זיסקוביץ ומיכאל קובנר.

אני הייתי בגדוד „המאבק" בתור מפקד כתה. אתי ביער היו מבני אושמינה ליזה זיסקוביץ׳ בגדוד „בעד הנצחון", חוה גלזר בגדוד „הנקמה", משה הירש מעסי בגדוד „מות לפשיזם". כולנו לקחנו חבל פעיל בכל הפעולות הקרביות. באותו יער ביחידה רוסית מרוחקת מאתנו נמצאה אמקה שרירא, בתו של זליק שרירא.

באביב 1944 נחלו הגרמנים מפלות קשות בחזית ונסוגו. החזית הרוסית הלכה והתקרבה לסביבות וילנה. ימים מספר לפני כבוש וילנה על ידי הרוסים הצטרפו הגדודים שלנו לצבא האדום ויחד נלחמנו על כבוש העיר. ב־14 ביולי נפלה העיר וילנה בידינו.

פרטים נוספים על חיי וחיי בני אושמינה ביחידה היהודית הלוחמת פ.פ.או. או בגיטו וילנה וביערות נמצאים בספרים:

א) „להבות באפר" — רוזקה קורצ׳ק.
ב) „ספר הפרטיזנים" — בהוצאת ספרית לכל.
ג׳) „חורבן ומרד" — חיים לזר.

באושמינה אחרי השחרור

כשבועיים אחרי השחרור נסעתי לבקר את עיר מולדתי אושמינה. הגעתי לעיירה בלבוש של פרטיזן כשהנשק בידי. ראשית דרכי היתה, כמובן, לביתנו שברחוב פילסודסקי 22. בלב פועם התקרבתי לחצר. מצאתי את ביתנו עומד שלם על תלו. נכנסתי פנימה, בפנים מצאתי את הרהוט, כפי שהיה בעזבי את הבית. אותו השלחן אותו המזנון, אותה המנורה תלויה ועל הקיר תלויה תמונת אבי מרדכי סולץ ז״ל שצייר אחי הושע לפני עליתו ארצה.

זכרונות רבים עלו בראשי ברגע הראשון. פה התגוררה משפחתי במשך 3 דורות, סבי ואבי נהלו את עסקי הדואר (פוסטה) בעיירה ובכל המחוז. פה עברו עלי ימי הילדות, פה שחקתי עם בני משפחתי וחברי: מנדלי אלקוניצקי, מנחם וחיים שוגול, ברלה שמס ואחרים. כאן על השולחן הזה הייתי סועד את ארוחותי ומכין את שעורי. הכל נעלם ואיננו, הכל התמוטט, נשאר רק כאב עמוק ודכאון, החורבן מלא וגדול.

להפתעתי מצאתי שבמיטה שכבה גויה זקנה. בהכנסי היא נבוכה, ושאלה אותי מה רצוני. חקרתי אותה על בני הבית, אך היא התנכרה והעמידה פנים שהיא תושבת הבית הזה שנים רבות. דמי רתחו בי, הרימותי את קולי ושלפתי את הנשק נגדה. רק אז היא שאלה אותי: טי סולצ׳יכי סין? לא יכולתי להשאר בביתנו החרב, יצאתי החוצה. הדמעות חנקו את גרוני. משם הלכתי לראות את המקום שם עמד הגיטו.

במקום שעוד לפני שנה היו חיי יהודים סואנים, הכל היה שומם. עברתי בחצר השול הויף בית המדרש הגדול נהפך למוסך לתקון מכוניות, בית הכנסת הגדול נשאר על מקומו. לא פגשתי אף יהודי. לפני נתגלה שטח של חורבות ברחוב וילנה. אמצע הרחוב הוילנאי לצד הזסצניק ועד סוף הרחוב כל הבתים היהודים נמחקו מעל פני האדמה. הלכתי לחפש את אחי היהודים.

הגויים שפגשתי הראו לי את ביתו של משה קולטון, שחזר לפני זמן מה מן היער. נכנסתי לביתו ומצאתיו בבית יחד עם אשתו סוניה ושני ילדיו. הפגישה היתה נרגשת מאד ולבבית.

משם הלכתי לבקר משפחות אחדות שנותרו בחיים והתגוררו באושמינה. בקרתי בבית דינה אפשטיק, שגרה יחד עם בתה לובה. אצלם התגורר גם אליעזר פורט. משם הלכתי לבקר את חברי שלמדתי אתו יחד בבית הספר „תרבות״ יוסף (יושקע) קפלן ואת אשתו סוניה לבית לוין. אחר כך פגשתי את ליזד זיסקוביץ. מפיהם נודע לי כי באושמינה מתגוררים פליטים מן העיירות הסמוכות. פגישה נרגשת עד דמעות היתה לי עם ירמע קורנצקי, שבא לאושמינה בלבוש של קצין מצבא פולין.

כל אלה שפגשתי היו שבלים בודדות מקהילה יהודית גדולה שהושמדה בתקופת הכבוש הנאצי. על נצולי המחנות עוד לא ידעתי דבר. התהלכתי ברחובות אושמינה וחשבתי, כי כל אלה שנפגשתי אתם הם שרידים של יהודי אושמינה, שנותרו בחיים אחרי השואה.

הייתי עד לחורבנה של קהילת אושמינה, ועתה עמדתי על חורבותיה של העיירה היקרה שלי.

רבקה לוינסון שפירא / כפר יהושע

הגטו באושמינה

לזכר בני משפחתי היקרים שנספו
בשואה: אבי אליעזר, אמי שינה
ואחי אייזיק, ליבה והרשלה הי״ד.

חלופי השלטונות בעירנו בשנת 1939, עם בוא הצבא הרוסי, הביאו לשנויים מרחיקי לכת לא רק בשלטון ובצורתו אלא גם לזעזוע עמוק בחיי היהודים. באין ברירה הסתגלנו איכשהו לתנאים החדשים. ידענו שזכינו רק להפוגה זמנית. באירופה השתוללה המלחמה, וכל מי שידע את המצב לאשורו חרד לבאית. ואמנם את אשר יגורנו, בא לנו. עוד זכורים לנו יפה אותם ימים של בראשית קיץ של שנת 1941, ובמיוחד אותו בוקר של ה־22 ביוני בו נתקדרו שמי עירנו, עם פרוץ המלחמה. כנחל איתן פרצו צבאות הנאצים ובעקבותיהם הופיעו ההרס והחורבן. כבר כעבור ימים עבר הצבא הגרמני בסערה, וחיל המצב שלו התבסס בתוך העיר ותפס את כל עמדות המפתח.

לא ארכו הימים והנאצים שהשתלטו על העיר החלו לרדות בנו ביד חזקה ובאכזריות גוברת והולכת. רחובות העיר שהמו כרגיל מאדם רב נתרוקנו, ותושבי העיר הסתגרו בבתיהם מפני פגיעתם הרעה של הגרמנים. אותם מקומות ציבוריים בהם התרכזו חיי העיר והיו מרכז לשמחה, עמדו ריקים ושוממים. כבר בימים הראשונים נפלו קרבנות ויהודים נרצחו בראש חוצות על לא עוול בכפם ומבלי שמישהו יצטרך לתת את הדין על כך. מפני כולם נשקף הפחד ומחשבותינו היו מכוונות ליום המחר. הפורענות הגדולה הראשונה באה עלינו ביום שבת, בסוף חודש יולי. ביום זה נלקחו רבים מהגברים בני עירנו ולא חזרו עוד. באזני מהדהדות עדיין פסיעותיהם הגסות של חיילי האס.אס. וקריאותיה הנואשות של אמי לעבר אחי איזיק: „החבא, הגרמנים באים!״ אך האזהרה לא הועילה. עוד בטרם הספקנו להתאושש נכנסו הגרמנים הביתה, ואחי הבכור נלקח. הגרמנים נצלו את ההזדמנות שאותו יום שבת היה, היקיפו את בית הכנסת ולקחו משם ישר את כל הגברים, וביניהם גם את אבי אליעזר ז״ל. דיירי הסביבה סיפרו לנו לאחר מכן כיצד אחי נפרד מאבי ז״ל.

לאחר שכל הגברים נאספו בכיכר המרכזית, התעללו בהם, העבירו אותם אל מחוץ העיר וצוו עליהם לכרות קברים לעצמם. לבסוף ירו בהם וקברום בו במקום. האמת המרה נתגלתה לנו רק למחרת בבוקר, בין המוצאים להורג באותה פעולה נמצאו גם דודי אליקום קולר ששמש כבן ערובה יחד עם שני שוחטי העיר שמואל וסנדר, וגם בני דודי יעקב ומרדכי אריוביץ. הדבר קרה בפתאומיות כזו שלא הבינונו את המתרחש והלב לא רצה להאמין למה שקרה. אך כשפשטה השמועה בעיר התאספו הנשים השכולות עם טפם והלכו לחפש את עיקבות בעליהן ובניהם. גוים דרי הסביבה הראו להם הכן נטמנו יקיריהם שנורו בידי חיילי האס.אס.

קריאות הסבל והזעזוע שהביעו את היאוש והזוועה של בני העיר הנותרים בקעו אל לב השמים. לא ארכו הימים וחוקי הנאצים נשתררו בעיר. הוטלה חובה לשאת טלאי צהוב, נאסר ללכת על המדרכות ונלקחנו לעבודת־פרך. רוב הפורענויות באו בעיקר בימי שבת ומועד. בהתקרב החגים הוכרז בצו מיוחד שעל כל היהודים לעבור לגור בגיטו ששוכן ברחוב סדובה, וכל התושבים נדחסו לתוכו. ביום הכיפורים היו כבר כולם בשטח הגיטו. תנאים קשים שררו בגיטו, הצפיפות היתה רבה וההסגר מלא. מדי יום נלקחנו בקבוצות לעבודה והיו גם קבוצות שנלקחו מדי פעם לחיסול ונורו בשטח בית הקברות. אך גם בתנאים אלה לא האמנו שהזוועות העיקריות עוד לפנינו ושעוד זרוע הרשע נטויה.

עד הקיץ של שנת 1942 התנהלו חיינו בשטח הגיטו, ואז נלקח חלק מאתנו, בעיקר הצעירים, והועבר למחנה עבודה „מיליגני" לשם עבודה בסלילת כביש. משפחתי נשארה בגיטו ואני הייתי בין היוצאים.

לעיתים רחוקות קבלנו מבני משפחתנו שוכני הגיטו מכתבים ולפעמים גם חבילות. גרנו בצריפים בצפיפות רבה. רובנו היינו בני נוער ולמרות העבודה המפרכת לא נפלנו ברוחנו והיינו מתכנסים בערבים בצוותא ולרוב משוחחים על מצבנו ועל המצב הפוליטי בכלל. היו גם בינינו צעירים שתכננו ארגון בריחה לשם הצטרפות לפרטיזנים, והיו גם כמה ניסיונות מעשיים שלא הצליחו וחלקם אף שלמו בחייהם בהיותם בלתי מנוסים ובהעדר קשר וארגון מתאים.

גם יחסם של הגויים שהיה עויין לא הקל את הבריחה, ואף סיכן אותה. היחס מצד הגרמנים לא היה עדיין כה אכזרי בתחומי המחנה, וכך נמשכו העניינים עד לחיסול הגיטו בסוף חורף 1943. אז הגיעו בני משפחתי שנותרו בחיים, אמי ושני אחי, אלינו למחנה העבודה. מהם נודע לנו שבזמן שהותנו במחנה זה נערכה פעולה בגיטו שבה חוסלו בעיקר הנשים, זקנים וקשישים, ולחרפתנו נודע לנו שגם המשטרה היהודית עזרה בבצוע פעולה זו. בפעולה זו נספתה גם דודתי אריוביץ ריבה ז"ל.

עם בוא המשפחות הנוספות למחנה גדלה הצפיפות ופרצו גם מחלות, בעיקר טיפוס ובעיקבותיו מקרי מוות, ושוב איכשהו התרגלנו לתנאים הקשים, והאמנו שלמרות כל התלאות נזכה לראות בהגמר המלחמה. גם מתוך מחנה זה נלקחו קבוצות לכל מיני עבודות מיוחדות קשות ומפרכות, למשל לכיסגרובה ולמחנה וילנה. בתחילת החורף הועברנו למחנה יונישקי בליטא. התנאים כאן היו הרבה יותר גרועים. גרנו בבית חרושת עזוב, בקור ובצפיפות רבה, והעבודה היתה קשה, סחבנו פסי רכבת ובנינו תוואי לרכבת. עוזר מפקד המחנה, שמיד שמו, שהגיע אלינו למחנה זה, התאכזר אלינו במיוחד, ואמי שהיתה אחראית לניקיון החדר סבלה קשות מתגרת ידו של רשע זה.

זכורני שיהודי אחד, פליט מלטביה ושמו שמחה, התקשר עם איכרי הסביבה והיה מספק מזון ליושבי המחנה ונתפס בקלקלתו. בעצם הלילה כינס שמיד את כולנו למסדר ולעיני כולם עונה והוכה שמחה קשות.

לאחר המיסדר הזה נכנס סדיסט זה לחדרנו ובראותו שנעלי הגרים בחדר לא מסודרים לפי רוחו הכה את אמי בפרגול לעיני כולם. אמי ז"ל לא הוציאה אפילו הגה וסבלה את יסוריה בדומיה ובגבורה. לא פעם קרו תאונות בזמן

העבודה. נוסף לנפגעים מתגרת ידם של מנהלי העבודה והשומרים, סבלו אנשינו גם מפגיעות בזמן פריקת קרונות הרכבת. נחמתינו היחידה היתה שעדיין בני משפחתי שנותרו בחיים נמצאו יחד ובימים קשים עודדנו איש את רעהו לאחר תלאות היום. בהגיע האביב נלקח משלוח של גברים לפורט. כולם הרגישו שלא נוסיף לראותם, והמקרה זעזע את כולם. לאחר זמן נודע לנו שהם נלקחו לשם שריפה גויותיהם של הנרצחים בידי הנאצים על מנת לטשטש את עיקבות הרצח, היות והגרמנים החלו בנסיגה. בחודש מאי נשלחנו לשדה התעופה של פוניביזש, ונשארנו שם כ־6 שבועות. שנת 1944 הלכה והגיעה לקצה, והנאצים שהלכו ונסוגו לאורך כל החזית העבירו אותנו למחנה ההשמדה שטוטהוף, שהיה גדול בהיקפו ואכזרי בסידוריו ושכן קרוב לעיר דנציג. הובלנו לשם מספר ימים בקרונות משמר, רעבים וצמאים, הרגשתנו היתה נוראה, מבלי לדעת לאן אנו מובלים ומה מצפה לנו. לפי השמועות וכל הסימנים סברנו שגורלנו נחתך, והננו מובלים לחיסול.

בכניסה למחנה ששכן בלב יערות פגשונו אנשי האס.אס. בפרצופים מטילי אימה וביחס אכזרי. במעמד זה התחוללו מחזות קורעי לב, אנשים בכו והחלו להפרד איש מרעהו. ביחוד גדלה הרגשת היאוש משהוכנסנו לאולם הגדול ובו מצאנו סמנים שהעידו שלפני הגיענו למקום זה עברו פה אנשים רבים. על הריצפה התגוללו חפצים שונים ותמונות. למחרת נלקחנו למרחץ, עברנו חפוש מדוקדק, הכל נלקח מאתנו והולבשנו בגדי מחנה. לאחר זאת קשה היה להכיר איש את רעהו. כל אחד מאתנו נרשם וקבל מספר. מאותו רגע לא היה חשוב שמו של האדם, כל אחד הפך למספר. החלו המסדרים מלווים התעללויות ועינויים מצד ה„קפו״ שהופקדו עלינו. חיות אדם אלה, רובם פושעים אוקראינים ופולנים, רדו בנו ביד קשה ועשו בנו כטוב בעיניהם. הרעב היה איום. פרוסת הלחם הזעומה שנזרקה לנו והמרק הדליל והמעופש לא יכלו להשביע את רעבוננו. במקום זה הופרד מאתנו אחי לייבה ונשלח עם יתר הגברים, כפי שנודע לי רק אחר כך למחנה דכאו. המשפחה שלנו שוב הצטמצמה ובלב נשאר רק צער הפרידה, מבלי דעת אם נזכה עוד להפגש. לאחר השחרור נודע לי על גורלו המר שמצאו במחנה ההשמדה האיום דכאו.

עצם צורת מחנה שטוטהאף המוקף גדר חשמלית וסדריו הנוראים דכאונו עד עפר. אנשים התהלכו מלובשים בבגדים מפוספסים, חלקם יחפים, ופניהם מבוהלים ומיואשים וכל צורתם החיצונית מזועזעת. כל זמן שאמי ואחי הקטן היו יחד אתי החזקתי מעמד. אך לא עבר זמן רב והאמהות וילדיהן הצעירים נלקחו ונשלחו לכיוון בלתי ידוע. בפעולה זו נלקחו ממני אמי ואחי הקטן הרשלה ולא הוספתי לראות אותם עוד לנצח. נפרדתי מהם בלב שבור וכאב עמוק ובתקווה שעוד אולי נזכה ליום השחרור, שנראה כה קרוב ונפגש שוב. נשארתי גלמודה, רצוצה ושבורה, והגורל התאכזר לי מאד. לא זכיתי שאחד לפחות מבני משפחתי ישאר בחיים. מאותו יום, כאילו הועם זוהרם של החיים ופג טעמם. תמיד הם עומדים כאילו לנגד עיני, כפי שהיו בחייהם. לעולם לא אוכל לשכחם. דמותם ניצבת תמיד לנגד עיני, אני שומעת את שיחתם, מרגישה בידה המלטפת של אמי, ושומעת לעצותיו של אבי ז״ל. רוחם מרחפת תמיד מסביבי ונמצאת בקרבתי.

עוד רבו הימים הקשים והתלאות והיסורים. גם בדרך שעברתי בה לבדי יחד עם חברותי.

ולבסוף ב־10 למרץ 1945 הגיע יום השחרור המיוחל. אך לא הרגשתי שמחה גם ביום הזה, שכה נכספנו לו כולנו. יום השחרור היה חדור עצב ומלווה דמעות וכאב עמוק, וצער על אלה שלא זכו להגיע עמנו עד הלום.

יהי זכרם ברוך.

שרגא פייבושביץ / רמת־גן

חורבן אושמינה

העיר נכבשה ע״י הגרמנים ביום 2 ביוני 1941. עם כניסת הגרמנים לעיר ניתנה פקודה לשים סרט לבן עם מגן דויד צהוב בגודל של 10 סנטימטר על היד הימנית. המפקד הראשון של העיר נקרא מוקקר. האקציה הראשונה היתה בערך שלושה שבועות אחרי כניסת הגרמנים. כל הגברים, היהודים והנוצרים, רוכזו במקום אחד ליד השדה של בית המטבחיים. כולם היו צריכים לעבור ליד שולחנם של קציני גסטפו ופולנים אחדים. כל אחד היה צריך לעבור על ידם וכל מי שהצביעו עליו הפולנים היה מוצא הצידה. בערך הוציאו כ־200 יהודים והובילו אותם למקום לא ידוע למחרת בבוקר, ולא חזרו משם. ביום כניסתם הם הרגו יהודים אחדים: מיום כבוש העיר עד כניסתנו לגטו עברו 3 חדשים, זה היה ערב יום הכיפורים שסגרו אותנו בגטו.

היהודים התפרנסו ממכירת כל מיני חפצים מבתיהם. היודנרט קם תיכף עם כניסתם של הגרמנים, הרב הלר, גרשון דוידסון, אלי ליב דאול, ומאיר גובר היו חברי היודנראט הראשון. בגטו ארגנו כמה בתי מלאכה שבהם עבדו בשביל הגרמנים מסגרים, חייטים, נגרים וסנדלרים. את מצרכי המזון היו מכניסים לגטו ע״י היודנראַט, ומצד שני של הגטו ע״י רשיון שהיו מקבלים ממשטרת הגסטאפו.

היו כאלה שנתנו כסף לחלק מהמזון שהקציבו הגרמנים בשביל היהודים וזאת היו מחלקים למשפחות שלא היה להם כסף לקנות לחם או תפוחי אדמה. נוסף לזה היתה זכות לכל משפחה שמצבה הכלכלי היה יותר טוב להקציב כל חודש 4 ק״ג לחם ו־6 ק״ג תפוחי אדמה, למשפחות שידם לא השיגה לקנות ולפליטים שלא היה להם מה למכור. היו כמה בתי כנסת שבהם היו מתפללים. בסתיו 1941 כשהיו כבר בגטו נגזר לתפור על הבגדים מצד שמאל של החזה ועל הצד הימני של הכתף טלאי צהוב של 10 סנטימטר. היו מטילים על הגטו כל מיני מיסים בזהב, יהלומים, צמידים וכסף. ובתור ערבון היו לוקחים כמה מנכבדי הגטו ואם לא השיגו את הכמות שדרשו, היו מוציאים אותם להורג.

הגבולות של הגטו היו: הרחוב של בית המרחץ וסימטאות מסביב. זה התחיל מיודל רזניק ועד רחוב ווילנה עד לאברהם קול. הגרמנים העסיקו את תושבי הגטו בנקיון הרחובות והכבישים וסלילת כבישים חדשים וכל מיני עבודות. כשהיהודים היו יוצאים מחוץ לגטו לעבוד היו עושים כל מיני חליפין עם הגויים. המשטרה היתה שומרת על הסדר בגטו והיתה מוציאה את הפועלים בשביל הגרמנים. בגטו היו כמה רופאים. אחד היה ד״ר אהרון דולינסקי מאולשן ואחד מסמורגון. בגטו היו שוטרים יהודים. בגטו היה ארגון מחתרתי שהתארגן לפני חיסול הגטו, 30—25 איש ביניהם היה הרופא דולינסקי, דוד ראויל, בנימין בולץ, קרפל אברהם ועוד, שיצאו עם חיסול הגטו לפרטיזנים.

האקציה הראשונה היתה בערך חודש אחרי הכיבוש של העיר. לפני שסגרו

את היהודים בגטו הוציאו את הגברים מגיל 13 ועד בכלל וגם זקנים וחולים. זה היה בשבת. הוציאום מחוץ לעיר והפרידו בין צעירים וזקנים. כ־800 איש בערך נרצחו בירייה ואף אחד לא הצליח לברוח. האקציה השניה התקיימה באוקטובר 1942, הוציאו כ־650 אנשים, לרוב נשים. הוציאום לז׳ילונקה בדרך שנוסעים לווילנה ורצחו את כולם, הגטו חוסל סופית במרץ 1943.

בזמן חיסול הגטו נשארו בערך כ־2500 אנשים, חלק מהאנשים נשלח בזמן חיסול הגטו למחנות עבודה וחלק יותר גדול נשלח לפנר שעל יד וילנה והושמד כולו. היה מקרה שגרמנים התפרצו לגטו בערב אחד והחלו לירות ולדרוש זהב, טבעות ושעונים. היהודים התלוננו אצל מפקד העיר של הגסטפו, המפקד הביא את החיילים, שהיהודים יזהו אותם. באותו זמן הוציאו שלוש בנות יהודיות: את ליובה פרסקי, את בתו של קושלנסקי ועוד אחת יהודיה מורה שהיתה פליטה בגטו, העמידו אותן לקיר של בנין, איפה שהיה החדר של יבנה, והרגו אותן ביריה.

היה מקרה שאברהם סטרוגץ ואשתו חזרו מגטו וילנה לאושמינה, הגרמנים החלו לחקור אותם איפה הזהב שלהם. בסוף הוציאו אותם מהגטו יחפים בחוץ, הובילו אותם לבית־הקברות והרגו אותם. היה מקרה שמפקד הגסטפו, ששמו היה קייל, צווה על פריידה סולודוכה לסחוב על גבה ארון בגדים. כשגמרה לסחוב את הארון נתן פקודה להוציא אותה לבית הקברות והרגו אותה. זה היה בחורף 1942.

היה עוד מקרה: אשתו של שמחה זופרנר יצאה לנקות את הרחובות. בדרך חזרה לגטו נכנסה לנוצרי לקנות איזה ק״ג גריסים, כי בבית היה ילד קטן. דרך החלון השקיף מפקד הגסטאפו וראה שהיא נכנסה לגוי, הוא נתן פקודה לשוטר שיביאו אותה אליו. המפקד שאל אותה מה היא עשתה אצל הגוי, כאשר ענתה למפקד, הוא ציווה להביא את הילד והוציא את שניהם להורג.

לאה אמנותי־לעווין / חדרה

חורבן אשמענע

שוין דריי טעג נאָכן דייטש־רוסישן קריגס־אויסברוך. די דייטשן פאַר־נעמען געביטן אַן אַ ווידערשטאַנד. איך און מיין מאַן געפינען זיך אין סמאָרגאָן. אַלע יידן זיינען דורכגענומען מיט פחד, און מיר ווייסן אַלע, וואָס אונדז דערוואַרט. די געקומענע פאַמיליעס פון רוסלאַנד עוואַקואירן, און עס איז אַ גרויסע פאַניק.

אונדז דראָט אַריינצופאַלן אין די רוצחישע הענט און מיר ווייסן ניט, וואָס צו באַשליסן, וואָס צו טאָן; עס איז ניטאָ קיין אויסוועג ווו צו אַנטרינען פון די רוצחים. מיין מאַן באַשליסט צו פאָרן קיין קורלאַנד, און אונדז נעמט מיט אַ רוסישע פאַמיליע. מיר נעמען נאָר מיט קליינע פעקלעך, איבערלאָזנדיק אַלץ אין שטוב.

די וועגן זיינען פול מיט יידן; ווער עס פאָרט מיט וועגענער, ווער עס גייט צו פוס — יונג און אַלט, מיט קליינע קינדער אויף די הענט. איך קלער, וואָס פאַר אַן אַבסורד איז אונדזער אַלעמענס לויפן, ווען די רוצחים זיינען אַזוי נאָענט. מיר האָבן פאַרשפעטיקט מיט דריי טעג. אָט זיינען מיר 30 קל״מ פון דער גרענעץ. אַ שטראַל פון האָפענונג: אפשר וועט אונדז געלונגען צו אַנטרינען. אָבער באַלד קומען אָן דייטשע עראָפּלאַנען, און מיר לויפן אַראָפּ פון אויטאָ. באַלד ווערט דער מאָטאָר פון אויטאָ צעשמעטערט. די רוסישע פאַמיליע נעמט אַן אַנדערן אויטאָ, אָבער אונדז נעמען זיי ניט מיט. מיר גייען צו פוס בערך 10 קל״מ. ווען מיר דער־נענטערן זיך צו יידישע פורן פון שטעטל מיכאַלישקי, הערן מיר, אַז זיי זיינען געווען ביי דער רוסישער גרענעץ, אָבער מען האָט זיי ניט אַדורכגעלאָזט. די גרענעצן זיינען זייער שטרענג באַוואַכט. אויף די וועגן זיינען אַ סך געהרגעטע, און די וואַנדערנדיקע יידן ווערן באַרויבט דורך פויערים מיר ווייסן ניט, וואָס צו טאָן און באַשליסן צו גיין צוריק — ניטאָ קיין אַנדער ברירה. עס פאַלט צו די נאַכט און מיר נעכטיקן אין אַ וואַלד. אויפן צווייטן טאָג זיינען מיר ווידער גע־גאַנגען ביי 20 קל״מ, און אַ מיליטערישער אויטאָ נעמט אונדז ווייטערע 10 קל״מ.

מיר באַשליסן צו גיין אין אַ דאָרף. דאָרטן האָט מייז מאַן אַ באַקאַנטן קריסט. זיין פרוי איז אַ יידישע. זיי דערלויבן אונדז צו זיין ביי זיי אַ פּאָר טעג. דער קריסט, וועלכער איז צוריק געקומען פון סמאָרגאָן,, דערציילט, אַז די פויערים האָבן אַלץ ראַבירט און ער עצהט אונדז צו וואַרטן ביז די דייטשן וועלן אַריין.

נאָך זיבן טעג איז אין דאָרף געקומען פוילישע פּאָליציי און באַקאַנט געמאַכט אַז ווער עס וועט אויסבאַהאַלטן יידן, וועט ווערן שטרענג באַשטראָפט. מיר האָבן קיין ברירה און מוזן שוין פאַרלאָזן דאָס דאָרף. מיר באַשליסן צו גיין אויף די קאָרקע — אַ יידיש דערפל, 2 קל״מ פון סמאָרגאָן. ווען מיר זיינען דאָרט אָנגע־קומען, האָבן מיר געטראָפן ליבע נאָוויקס. מיר האָבן זיך קוים דערקענט. זי האָט דערציילט, אַז אין אָשמענע איז דערוויל שטיל, און ביי אונדז אין שטוב איז אַלץ אין אָרדענונג; אַלע זיינען אין דער היים. זי איז געווען אין קאָמסאָמאָל און גע־

מוזט אַוועק פון אָשמענע. אַזוי ווי מיין מאַן איז געווען אַ לעשניצער און איך — אַ פאַרוואַלטערין אין אַן אַרטעל, עצהט זי אונדז צו גיין צוריק קיין אָשמענע — אָבער זיך ניט ווייזן אין סמאָרגאָן, ווייל די פּאָליאַקן וועלן אונדז איבערגעבן צו די דייטשן. זי וויל גיין אין די נאָענטע דערפער זוכן איר איינציקע טאָכטער.

אין קאַרקע הערשט אַ טויטע שטילקייט, דאָרט זיינען פאַרמאַכט טיר און טויער. מיר זיינען אַריין צו סימען אין שטוב און דאָרט דערזען אַ שרעקלעך בילד: סימעס מאַן זיצט אויף דער ערד מיט בלוט־פלעקן אויף זיין אויבערהעמד. ער ספּאַזמירט און רייסט זיך די האָר פון קאָפּ. די גאַנצע פאַמיליע וויינט. סימע דער־ציילט אונדז, אַז מיט 15 מינוט פריער האָט דער מאַן קובר געווען זיין 18־יעריקן זון, אַ פּאָליאַק האָט געבראַכט אַ דייטש, וועלכער האָט אים דערשאָסן. ער האָט זיך געמאַטערט אַ האַלבע שעה. אויפן באַפעל פון דייטש, האָט דער פאָטער געמוזט אַליין אויסגראָבן אַ גרוב פאַרן זון. זי האָט אונדז געבעטן, מיר זאָלן באַרואיקן איר מאַן... איך זאָג אים, אַז דער זעלבער גורל דערוואַרט אויך אונדז.

אין שרעק לאָזן מיר זיך מאַרגן אינדערפרי אין וועג אין מיין שטעטל אָשמענע. שרעקלעך איז אונדז געווען דורכצוגיין סמאָרגאָן, אַלע פּאָליאַקן קענען אונדז. מיר זיינען מיט מזל אַדורך סמאָרגאָן אָן שטערונגען, עס איז נאָך טונקל, שווער צו דערקענען אַ מענטש. עס שרעקט מיך דער טאָג. מיר גייען וואָס שנעלער, זיך צו דערווייטערן פון סמאָרגאָן. עס פאָרן די רוצחים, איניקע שטעלן אויס די ביקסן, און אַנדערע זאָגן „פאַרפלוכטע יודן".

אָט זיינען מיר שוין 6 קל"מ פון אָשמענע, עס קומען אָן צוויי דייטשן. מען הייסט אונדז שטיין. זיי פרעגן אונדז, אויב מיר זיינען יידן. איך ענטפער „פּאָליאַק". זיי גלויבן אונדז ניט און הייסן אונדז גיין אין שכנישן וואַלד. איך פיל ניט די ערד אונטער מיינע פיס. מיר גייען, מאָטל פאַרלירט זיך ניט, ער צלמט זיך. איינער פירט אונדז אין וואַלד און הייסט אונדז דאָרט זיך שטעלן נעבן אַ בוים. מיין מאַן פאַלט אויף די קני און צלמט זיך איבער, און איך טו אויך אַזוי. ער הייסט אונדז זיך אומקערן מיטן פנים צום בוים. מיר טוען אַזוי און ער שיסט. איך צעוויין זיך שרעקלעך, און דער דייטש צעלאַכט זיך און גייט אַוועק. מיין מאַן באַרואיקט מיך. דער דייטש האָט מסתמא געשאָסן אין דער לופט. מאָטלס איינפאַל האָט אונדז געראַטעוועט פון טויט.

מיר גייען ווייטער און קומען ענדלעך אין אָשמענע. מיר זיינען נעבן זיסקינדס שטוב; די לאָדן זיינען אַראָפּגעלאָזט און די טירן — פאַרשפּאַרט. די איידעלע דבורה בעט אונדז אַריין צו איר אין שטוב, אָבער מיר ווילן וואָס שנעלער זיין ביי אונדז אין דער היים.

פאַרלויפיק איז שטיל. די גאַסן זיינען ליידיק פון יידן. פּאָליאַקן און דייטשן דרייען זיך אַרום. ביי אונדז אין שטוב האָבן מיר געטראָפן די גאַנצע משפחה. מיין פרייד דויערט אָבער ניט לאַנג. דייטשן און פוילישע פּאָליציי מעלדן, אַז אַלע מענער זאָלן זיך אויפזאַמלען אויף א פּלאַץ — הינטער אָשמענע. איך לאָז מיין מאַן ניט גיין, ווייל קיינער קען אים ניט, אָבער באַלד קומען אָן צוויי דייטשן און נעמען אים אַוועק איך גיי מיט אים אויפן פּלאַץ. מיין מאַן ווערט פאַרהאַלטן און מיר דערלויבט מען ניט דאָרט צו בלייבן. 150 מאַן, מיין מאַן צווישן זיי, פירט

מען אַוועק אין בית־הכנסת. אויף מאָרגן פרי האָט מען זיי אַוועקגעפירט. איך דריי זיך אַרום פאַרצווייפלט. איך ווייס, אַז איך דאַרף זיך האַלטן צוליב מיין משפחה, אָבער איך קאָן זיך ניט באַהערשן. מיין משפחה פאַרשטייט מיך. איך פיל זיך ווי שולדיק אין מיין מאַנס טויט צוליבן קומען אין אָשמענע.

אַלע טאָג קומען איצט אַנדערע גזירות, מען הייסט אָנטאָן געלע לאַטעס, מען דערלויבט ניט גיין אויף די טראָטואַרן, יידן ווערן איזאָלירט.

דעם 2טן סעפּטעמבער, אַ שבת־טאָג, איז אָנגעקומען די געסטאַפּאָ און צוזאַמענגעטריבן 900 מענער אויפן מאַרק־פּלאַץ נעבן די קליינע קרעמלעך. ביי אונדז אויפן הויף האָט מען צוגענומען לייזער לעווינסאָן מיט זיין זון אייזיק; אויך יונה לעווין (שמואלס זון)„ און איך מיט שיינע לעווינסאָן גייען זען ווּהין מען פירט זיי, מיר קומען צום פּלאַץ. עס איז שרעקלעך, וואָס אונדזערע אויגן האָבן געזען, עס ליגן מענער אויסגעלייגט מיטן פּנים צום בריק, איינער נעבן דעם אַנדערן — אַ טייל אין טליתים. שיינע זוכט איר מאַן און זון. מיר זעען קיינעם ניט. די טרערן האָבן מיר פאַרטונקלט די אויגן. די כוליגאַנעס טרייבן אונדז אַוועק. עס זיינען אָנגעקומען פיל שטורם־פירערס און באַפעלן אַלע מענער אויפצושטיין. זיי ווערן אויסגעשטעלט אין רייען מיט רידלען און קירקעס אין די הענט, מען פירט זיי דורך זופּראַנער גאַס. די רוצחים טרייבן אונדז אַוועק. נאָענט פון שטוב הערן מיר געשרייען. מיר זעען ווי אַ פּאָליאַק פירט שלום זיסקינדן און האַקט אים איבערן קאָפּ מיט אַ שטעקן. שיינע זאָגט צום פּאָליאַק, אַז מען וועט אים נאָך אַמאָל אויך אַזוי פירן, ער לויפט צו איר מיטן שטעקן, קערט זיך אָבער גלייך צוריק, כדי שלום זאָל ניט אַנטלויפן.

אין שטוב זיצט די מאַמע, פאַרבראָכן די הענט. אַלע, זאָגט זי, זיינען ביי מאיר קריינאָוויץ אין פאַבריק. זיי אַרבעטן פאַר די דייטשן געטראַנקען. אַ דייטש האָט געזאָגט דער מאַמען, אַז זיי זיינען אויך געווען אויפן פּלאַץ, אָבער ער האָט מיט שוועריקייטן געפועלט ביים עלטסטן שטורם־פירער, מען זאָל זיי אָפּלאָזן. זיי באַהאַלטן זיך אויס אין אַ קעלער, מען זאָל זיי ניט ווידער צונעמען. פאַרנאַכט זיינען אַלע זיך צוזאַמען געקומען אין שטוב. אליהו קומט אַ היים אַ דענערווירטער. ער האָט געהערט אַ שמועס פון דייטשן, אַז זיי האָבן פאַרטיק געמאַכט אַלע יידן. אויף צו מאָרגנס קומט שרה שולעוויצעס און דערציילט, אַז זי האָט געהערט פון אַ קריסט, אַז מען האָט אַלעמען געבראַכט אויף אַ פּלאַץ, 3 קל״מ פון אָשמענע, און דאָרט זיי שטאַרק געמאַטערט. מער פּרטים ווייסט ער ניט.

עס האָבן זיך צוזאַמענגעקליבן עטלעכע פרויען: שרה שוליעוויצעס, שיינע לעווינסאָן, חיה לעווין (פון רעסטאָראַן), יענטע לעווין און מיין שוועסטער דישל און מען גייט זען אויף דעם פּלאַץ, אפשר וועט מען געפינען שפורן. ניט ווייט פון דאָרט האָבן פּאָליאַקן זיי אָנגעוויזן אויף אַ גרויסן שטח מיט פרישׂ צעגראָבענע גריבער, חיה לעווין געפינט אַן אָפּגעשאָסענעם פינגער. זיי געפינען שלמה לעווינס (פון אַפּטייק) אַ צעריסענע מאַטורע; בינטלעך האָר, צעריסענע טליתים און נאָך איניקע זאַכן. די פרויען וויינען, ספּאַזמירן און וואַרפן זיך אויף די פרישע גריבער. עס איז אָנגעקומען אַ פּאָליאַק און זאָגט, אַז ער האָט געזען, ווי מען האָט די מענער געפירט אויף אויטאָס אויפן סמאָרגאָנער וועג. די פרויען באַרויקן זיך אַ ביסל,

מען גייט אַהיים. מיין שוועסטער קומט און דערציילט אונדז אויך, וואָס דאָרט איז פאָרגעקומען. אַזוי גייען אַרום פאַרשידענע קלאַנגען, מען רעדט, אַז עס דאַרפן קומען שטורם־פירערס, זיי וועלן צונעמען די ווייבער פון די צוגענומענע מענער. נאָך אַ געוויסער צייט, רעדט מען וועגן אַ געטאָ. עס געפינען זיך פּאָליאַקן־אַפּע־ריסטן, וועלכע זוכן אויסצונאַרן געלט, אָדער זאַכן ביי די אומגליקלעכע, דערציי־לנדיק, אַז זיי האָבן געזען אייניקע מענער אַרבעטן אויף געוויסע פּלעצער. מען גלויבט זיי און מען גיט זיי געלט און זאַכן.

מען גרייט שוין צו אַ געטאָ פאַר אונדז אין יידישן, אָפּגעזונדערטן קוואַרטאַל. דאָס אָרט הייסט זאַסציעניק. פון יידן־ראַט מעלדעט מען אונדז, אַז יעדע פאַמיליע באַקומט אַ פור. מען גיט אונדז איין טאָג צייט איבערצוגיין אין געטאָ. מען הויבט אָן אריבערפירן די זאַכן. עס פאָרן וועגעלעך מיט האָלץ מעבל און פאַרשידענע זאַכן. ס׳גרופירן זיך אַ פּאָר משפחות צוזאַמען. מיר באַקומען אַ קליין שטיבל פאַר אונדזער משפחה אַליין. אונדזער שטיבל גרענעצט זיך מיט אַ קריסטלעכער פאַ־מיליע, כאמיציעווסקי (דער אַפּטייקער), זיין זון איז אַ שונא־ישראל. ער שרייט און ליאַרמט — ער וויל ניט זיין אין שכנות מיט ד „זשידעס". ער ברענגט אַפילו פּאָליציי. צוליב די גרויסע לעכער אין פּאַרקאַן, זיינען מיר אין שרעק, מען זאָל אונדז ניט הייסן אַרויסגיין פון שטיבל. אָבער מיר ליידן ניט לאַנג פון דעם אַנטי־סעמיט — ער ווערט קראַנק און שטאַרבט.

מען נעמט אונדז אַלע טאָג אויף אַרבעט. מיט דער געטאָ פאַרוואַלטעט אַ דייטשע קאָמענדאַטור. יידן קוקן דורך די שפּאַלטן צו זען אויף וואָס פאַראַ ריכ־טונג די דייטשן גייען: אויב זיי גייען אויפן ווילנער וועג, איז ניט גוט; פאָרן זיי צוריק — איז מעגלעך, אַז זיי האָבן געהאַט אַ מפלה. אָפּזייענדיק עטלעכע חדשים אין געטאָ, שמועסט מען, אַז די קאָמענדאַטור פאָרט אַוועק, און די געטאָ דאַרף איבערנעמען דער באַקאַנטער יידן־מערדער קייל.

די קלאַנגען ווערן פאַרווירקלעכט, קייל קומט אין אָשמענע, דער יידן־ראַט נעמט אים אויף חשוב. זיי מעבלירן אים אויס אַ צימער, לויט פרידע שעליובסקעס געשמאַק, זי איז אין יידן־ראַט. קיילן געפעלט ניט די פאַרצוימונגען, עס זיינען דאָרט פאַראַן צו גרויסע לעכער. ס׳איז צו ווייניק באַוואַכט. ער פאָדערט גאָלד און יעדער גיט אַוועק דאָס לעצטע, וואָס ער וואָלט געקאָנט פאַרטוישן אויף ברויט. ער פאָדערט שטיוול, שיינע מיליטערישע וואַליקלעך און קאָסטיומען. מען שטעלט אים אַלעס צו. ער באַפעלט דעם יידן־ראַט צוצונעמען ביי אַלעמען די מעבל. יידן אין געטאָ טאָרן ניט האָבן אַפילו איין בענקל צום זיצן. דער יודענראַט באַפעלט אַלעמען אָפּצוטראָגן דאָס מעבל אין בית־הכנסת. באַלד באַפעלט ער אַלעמען, אַז מען זאָל אָפּגעבן פעלצן, קאַראַקולענע פוטערס און פאַקענע מאַנטלען; מען גיט אַלעס אַוועק — מען וויל זיך אויסקויפן פון טויט. אָט גייען אַרום קלאַנגען אין געטאָ, אַז קייל האָט געזאָגט, אַז אין אָשמענער געטאָ זיינען גוטע יידן.

אָט אַזוי גייט אַוועק אַ געוויסע צייט. עס קומט אין געטאָ אַ פוילישער פּאָלי־ציאַנט און פירט אַוועק פרידע שעליובסקי פון יידן־ראַט; זי קומט ניט צוריק. שפּעטער ווערן דורך פּאָליציי אַוועקגעפירט: אהרן זלמן דער שמיד, אברהם סטרו־גאַטש, די פרוי ריווע קאַרפּ מיט די שוועסטער, שמחה ס. דעם טאָקערס פרוי

(פאַר אַריינברענגען אַ ביסל גרויפּן אין געטאָ, גייענדיק פון דער אַרבעט). אויך בנימין בונמאַוויצן (פון סמאָרגאַן) מיט זיין פרוי, נאָכן אָפּהאַלטן אַ פּאָר טעג, ווערן זיי שבת 12 אַזייגער אויפן בית־הקברות דערשאָסן.

עס איז זייער שווער עפּעס אַריינצוברענגען. די פּוילישע פּאָליציי גיט יעדן געכאַפּטן איבער די דייטשן. מען לעבט אין שרעק, ווייל מען ווייסט ניט, וואָס וועט זיין שפּעטער. קייל פאַרלאָזט די געטאָ און האָט מיטגענומען 4 גוטע פּאַכ־מענער: ראובן טיץ (דער שטעפּער) מיט זיין פרוי און קינד; גדליה קאַגאַן מיט זיין פרוי ליפּשע און 2 קינדער; וועלוול (דער שוסטער) מיט זיין משפּחה און משה קאָלטון מיט משפּחה. די געטאָ ווערט איצט באַוואַכט דורך די ליטווישע פּאָליציי און עס חזרן זיך איבער די זעלבע צרות. ווידער פאָדערט מען פון יידן־ראַט צירונג און פעלץ־מאַנטלען. עס איז שוין באַלד ניטאָ וואָס צו געבן.

דעם 18טן יוני 1942 איז פאָרגעקומען אַ פאַרזאַמלונג אין בית־הכנסת. שלמה גרופּ פון יידן־ראַט איז מודיע, אַז מען פאָדערט אַרבעטער פון געטאָ אין אַ לאַגער מיליגאַני — ביי ניט קיין שלעכטע באַדינגונגען. ער אַפּעלירט צו אַלע יונגע אַרבעטספעיִקע מענטשן, אַז מען זאָל זיך מאָרגן פרי פאַרזאַמלען אויפן הויף פון יידן־ראַט. מיר זיינען פיר אַרבעטערינס: שרה לעווינס צוויי טעכטער און שמואל דעם שטעפּערס טאָכטער, דער יידן־ראַט איז שרעקלעך אויפגערעגט. שלמה גרופּ זאָגט, אַז דער יידן־ראַט דאַרף אַליין אָנזאָגן יעדן באַזונדער. מען האָט געמאָלדן, ווער עס דאַרף קומען. ביי אונדז פאַרשרייבט מען חיענען, און איך גיי פאַר איר. עס קומען ווייניק אויפן פּלאַץ. עס ווערט אַ טומל: מען מוז צושטעלן די צאָל אַר־בעטער, וואָס די דייטשן פאָדערן.

די פּוילישע פּאָליציי ווערט פאַרשטאַרקט און עס ווערט אַ פּאַניק אין געטאָ. מען שלעפּט אַרויס אַלעמען פון די באַהעלטענישן. איך שטיי אַ צעשראָקענע אויפן פּלאַץ. אָט זע איך: מען פירט אויך היענען. מען האָט שוין אויפגעטריבן די צאָל, מען ציילט און צעשטעלט אונדז אין רייען. די פּוילישע פּאָליציי פירט אונדז צו דער באַן, 17 קל״מ פון אָשמענע. אַברהם מינץ איז אין יידן־ראַט; ער גייט אַרויס, אונדז אַ ביסל באַגלייטן. מען פירט אונדז אַרויס פון געטאָ. אַ פּאָליציאַנט פרעגט אברהמען, וווהין ער גייט. ער ענטפערט, אַז ער באַגלייט אונדז אַ ביסל, דער פּאָליציאַנט צעשלאָגט אים דערפאַר און ער קערט זיך צוריק אין געטאָ. די פּאָ־ליציי־לייט באַגייען זיך מיט אונדז אַכזריותדיק; זיי טרייבן און שלאָגן מיט די ביקסן און שיסן אין דער לופט.

אָט ברענגט מען אונדז צו דער באַן, עס וואַרטן שוין דאָרט דייטשן פון לאַגער מיליגאַני. דער שעף פון לאַגער זאָגט, אַז מיר וועלן ניט האָבן שלעכט ביי אים — מיר דאַרפן נאָר פלייסיק אַרבעטן. דער לאַגער מיליגאַני איז אַ גרויסער הויף מיט אַ סך באַראַקן, אינעווייניק — 3־שטאָקיקע פּריטשעס. דער קאָמענדאַנט באַשטימט וויפל פרויען עס דאַרפן זיין אויף אַ פּריטשע. דער קאָמענדאַנט און די בלאָק־עלטסטע נעמען יידישע מיידלעך צו באַדינען. אויף מאָרגן פירט מען אונדז צו דער אַרבעט צו בויען אַ וועג. אַ טייל אַרבעטן ביי שיטן זאַמד אין די וואַגאָנעטקעס, מיר לייגן שטיינער אָדער טראָגן שינעס. די שאַכטמייסטער באַגייען

זיך ניט שלעכט צו אונדז. אָבער די זאָרג וועגן דער היים אין געטאָ נעמט ביי מיר אַוועק די רויִקייט.

נאָך אַ פּאָר חדשים, אַרבעטנדיק אין לאַגער, באַקומען מיר דורך אַ געלעגנהייט טרויעריקע בריוולעך פון געטאָ: מען האָט צוגענומען 500 עלטערע מענטשן פון געטאָ, איינגעשפּאַרט זיי אין אַ שייער און נאָכן אָפּהאַלטן אָן עסן, אָן טרינקען — אַוועקגעפירט אין אַ וואַלד (זיעלאַנקע הינטער אָשמענע) און דאָרט אויסגעשאָסן, די זעלבע קוילן לעכערן אויך אונדזערע הערצער. עס גייען אַוועק טעג. מען נעמט ניט קיין עסן אין קיך. מיר אַרבעטן מיט די לעצטע כוחות און מוזן קעמפן קעגן אונדזער ביטערן גורל.

נאָך אַ געוויסער צייט איז געקומען צו אונדז יעליִן קריינאַוויצעס איידעם — דער יידן־עלטסטער — און מעלדעט, אַז מען ליקווידירט די געטאָ אין אָשמענע. די פאַמיליעס וועט מען ברענגען אין אַ לאַגער. ער הייסט אָנגעבן די נעמען פון אונדזערע פאַמיליעס. יעדער איינער פאַרשרייבט זיין משפחה, עס זיינען פאַרביי עטלעכע וואָכן, און די געטאָ ווערט ליקווידירט; אַ קליינעם טייל פון געטאָ פירט מען אין קאָוונע, און די איבעריקע אין לאַגער מיליגאַנע. עס קומען עטלעכע מאַ־מעס צו זייערע קינדער, שוועסטער, ברידער און יונגע פרויען מיט קליינע קינדער־לעך, מען פרייט זיך, אַז די פאַמיליעס זיינען צוזאַמען. צו מיר און מיין שוועס־טער קומט קיינער ניט. שיינע לעווינסאָן גיט מיר איבער, אַז זיישלען, עלען, פרומלען האָט מען אַוועקגעפירט אין לאַגער קענע. דאָרט אַרבעט לייבעלע דישלס זון. איך מיט מיין שוועסטער זיינען זייער פאַרביטערט, מיר באַקומען אַ צעטל פון עליען. ער שרייבט, מיר זאָלן ניט זאָרגן וועגן זיי; ער האָפט, אַז מיר וועלן זיך נאָך וועגן זען. מיט אַ פּאָר חדשים שפּעטער ליקווידירט מען דעם קענער לאַגער. אין דעם מאָמענט, ווען איך דערוויס זיך די טרויעריקע ידיעה, פאַרלאָזן מיך די כוחות. איך ווער קראַנק און ליג 2 וואָכן מיט פיבער. עס ווילט זיך מיר מער ניט לעבן, איין שוועסטער איז מיר געבליבן, היענע. זי האַלט זיך זייער שלעכט; פון צייט צו צייט פאַרלירט זי דאָס גלייכגעוויכט. עס איז מיר ביטער, אָבער איך מוז זיך שטאַרקן. מיין שוועסטער איז זייער הילפלאָז, און אָן מיר וועט זי אומקומען. איך גיי אַרבעטן מיט פיבער, דעם שאַכטמייסטער געפעלט ניט ווי איך אַרבעט. ער זאָגט, אַז אויב איך וועל ניט אַרבעטן שנעלער, וועט ער מיך שיסן. עס שרעקט מיך ניט מער דער טויט. מיין האַרץ איז מיר צעלעכערט פון מיינע צרות. איך קוק אויף מיין איינציקער שוועסטער, ווי זי שטייט מיטן רידל אין האַנט. איך ווער דורכגענומען מיט רחמנות: צוליב דיר, שוועסטער, מוז איך זיך שטאַרקן.

עס קומט אָן דער ווינטער מיט גרויסע פרעסט. אין באַראַק איז שמוציק און קאַלט. מיר קומען פאַרפרוירענע פון דער אַרבעט, מען קריכט אויף די נאַרעס, אָבער ווער קען שלאָפן. עס איז קאַלט, דער שניי גייט אַריין דורך די לעכער פון באַראַק, און די ברעטער זיינען קאַלט פון פראָסט, אַזוי דריי איך זיך אַ גאַנצע נאַכט. פאַרטאָג באַקומט מען אַ אַביסל קאַווע מיט אַ שטיקל ברויט און מען גייט צו דער אַרבעט, אָבער די אַרבעט אין לאַגער מיליגאַנע ענדיקט זיך. עס ווערט ווידער אַ שלעכטע שטימונג. די עלטערע פרויען וויינען פאר שרעק, אַז מען וועט

זיי שיסן. עס קומט דער שעף פון אונדזער לאַגער און מעלדעט, אַז מיר ווערן אי־בערגעשיקט אין אַן אַנדער לאַגער — יאַנישקי אין ליטע.

מיר זיינען אָנגעקומען אין דעם נייעם לאַגער יאַנישקי. די פּריטשעס זיינען אויף 3־שטאָקיקע, אַלע לויפן פאַרכאַפּן פּלאַץ. איך מיט מיין שוועסטער און מאַטליע, חנה מישקין, עטעלע אָבעלאָוויץ מיט איר קינד און סאָניע מיאַסניק לעווין לויפן ניט. מיר האָבן אויסגעפונען אַ קליין שטיבל מיט אַ ביסל ברעטער. פון איניקע שמאַטעס האָבן מיר זיך געמאַכט אַ פּלאַץ צום שלאָפן. אָט זיינען צו אונדז אָנגעקומען נאָך אַשמענער: שריל שולעוויצעס מיט צוויי קינדער און איר מוטער דינה; שיינע לעווינסאָן מיט דריי קינדער; רייזל קאָזלאָווסקי מיט צוויי קינדער און עטלעכע פאַמיליעס פון מיכאַלישקע. אַזוי איז געוואָרן פול דאָס קליינע באַראַקל. דער קאָמענדאַנט פון לאַגער איז אַריינגעקומען קאָנטראָלירן צי עס איז אונדז באַקוועם און זאָגט צו, אַז מאָרגן וועט ער פאַר אונדז מאַכן פּריטשעס. ער נעמט אונדז דורך מיט זיינע גזלנישע אויגן און גייט אַוועק.

פאַרביטערטע זיצן מיר אַלע אויף די ערטער. אָט קוק איך אויף עטלס קליינעם יינגעלע, ווי ער זיצט ביי זיין מאַמען אויפן שויס און עסט מיט אַפּעטיט אַ שטיקל ברויט. ער איז רויק און שטיל אַזוי ווי זיין קינדעריש הערצל וואָלט פילן אין וואָס פאַראַ רוצחישע הענט ער געפינט זיך. צומאָרגנס שטעלט מען אונדז אין די רייען און מען הייסט נעמען רידלען. מען טיילט אונדז איין ביי פאַרשידענע אַרבעטן: ווי גראָבן אָקאָפּעס און לאָדן שינעס אין די וואַגאָנעס. די אַרבעט איז זייער שווער און דאָס עסן — שלעכט. מען באַקומט 200 גראַם ברויט אַ טאָג און אַ ביסל שיטערע קאַרטאָפל־זופּ. ביי מיטיק־צייט — ווען די דייטשן עסן, — זיינען מיר ניט שטרענג באַוואַכט. מען כאַפּט זיך צו אין אַ נאָענטן דאָרף און שנאָרט עפּעס אויס ביי די פּויערים. אָבער מען דאַרף דאָס גוט אויסבאַהאַלטן, ווייל ווען די רוצחים כאַפּן, איז זייער ביטער. רייזל קאָזלאָווסקי, פישל דעם בעל עגלהס אַ טאָכטער, איז מיט צוויי קינדער אין לאַגער. זי קען ניט צוזען ווי די קינדער הונגערן, אָפּט געלינגט איר צו פאַרשווינדן פון דער אַרבעט, אָבער ערגער איז מיטן קומען צוריק. מען כאַפּט זי אָפּט און זי ווערט צעהרגעט ביז בלוט און דער־נאָך פאַרשפּאַרט אין אַ שטאַל, עס איז האַרצרייסנדיק, ווי די קינדער שטייען נעבן שטאַל און וויינען. אַזעלכע פאַלן קומען פאָר, בפרט ביי מענער; זיי גייען אַוועק אין ווייטערע דערפער און קומען ניט צוריק. קלמן, דער זון פוןביילע גאָלץ (עליע מאַטעס טאָכטער) איז אַוועק און צוריק ניט געקומען. ביילע איז גאַנצע נעכט ניט געשלאָפן און אַזוי לאַנג געוויינט ביז זי איז אומגעקומען. איר זון קלמן איז פאַר־שלעפּט געוואָרן פון אַ ליטווישן פּאָליציאַנט אין אַ צווייטן לאַגער. אַזוי טרעפן פאַרשידענע פאַלן.

איצט רעדט מען אין לאַגער אַז די דייטשן האָבן גרויסע פאַרלוסטן אויפן פראָנט, מען טרייבט זיי צוריק. דער פראָנט דערנענטערט זיך. מען נעמט צו די יונגע רוצחים, די היטערס, און מען שיקט זיי צום פראָנט. אין לאַגער ברענגט מען ליטווישע פּאָליציי. זיי באַגייען זיך זייער שלעכט מיט אונדז. נאָך אַ קור־צער צייט קומט אָן אַ באַפעל, אַז מען זאָל אַלע אַרבעטער אַריבערשיקן אין לאַגער פּאָניעוועזש. נאָך אַ פּאָר טעג אַרבעט מעלדעט מען אונדז, אַז 50 פרויען

בלייבן דערווייל אין לאַגער יאַנישקי, ווייל עס איז נאָך דאָ אַרבעט אויסצוענדיקן. יעלין לייענט איבער די רשימה, אַז איך מיט מיין שוועסטער זיינען צווישן די פופציק. די איבעריקע באַקומען שטיקלעך ברויט, און מען פירט זיי איבער אין לאַגער פּאָניעוועזש. מיר רייניקן אויס די באַראַקן און גלייכן אויס דעם שטח. אַ פּאָליציאַנט זאָגט אונדז, אַז דער פראָנט איז זייער נאָענט, היטלער האָט פאַרשפּילט די מלחמה, און מיר וועלן אין גיכן באַפרייט ווערן, אָבער מיר זיינען ניט זיכער, אויב מען וועט אונדז לאָזן לעבן.

אַזוי האָבן מיר אָפּגעאַרבעט צען טעג. אין אַ פּאָר טעג שפּעטער מעלדעט אונדז דער לאַגערפירער, אַז ער שיקט אונדז אין געטאָ שאַוועל (ליטע). אין אַ פּאָר שעה אַרום קומען אָן 2 ס.ס.־מענער מיט אַ לאַסט־אויטאָ און זיי פירן אונדז אין געטאָ שאַוועל. דאָרט האָבן זיי אונדז איבערגעגעבן צום שאַוועלער יידן־ראַט, וווּ מיר ווערן אויפגענומען דורך אַ פּאָר פרויען פון יידן־ראַט. מען פירט אונדז אין אַ צימער, און מיר באַקומען ברויט מיט טיי. שפּעטער דערוויסן מיר זיך, אַז מען ליקווידירט די שאַוועלער געטאָ. די ס. ס.־מענער קאָנצענטרירן אַלע דערבייאיקע לאַגערן אין שאַוועל, און מען שיקט קיין שטוטהאָף. אויף מאָרגן האָט מען געבראַכט אין געטאָ אַ סך מענער, פרויען און קליינע קינדער.

נאָך אַ פּאָר טעג, זייענדיק אין לאַגער, האָט מען אונדז סאָרטירט אין גומערירטע גרופּעס און געפירט צו דער באַן. מיר, די פופציק פרויען און מענער, זיינען צוגערעכנט צו דער שאַוועלער געטאָ. אויפן צווייטן טאָג האָבן מיר באַקומען פון שאַוועלער געטאָ ברויט און פאַרלאָדנט געוואָרן אין וואַגאָנעס פון בהמות. אויפן וועג האָט זיך דער צוג אַ ביסל אָפּגעשטעלט. ווען איך בין געשטאַנען ביים איינגאַנג אין וואַגאָן, איז צוגעקומען אַ ליטווישע פויערטע און געפרעגט, אויב איך האָב אַ פּאָר שיך. זי ווייזט מיר אַ קעזל פון בערך אַ 400 גראַם. איך גיב איר אַ צייכן מיט דער האַנט, אַז זי זאָל גיין ווייטער. זאָג מי זי, אַז איך דאַרף ניט זשאַלעווען, ווייל מען פירט אונדז אין די גאַז־קאַמערן. איך שפּיי איר דערפאַר אָן אין פּנים. ווען מיר זיצן שוין אויף די ערטער, קומט אַריין אַ דייטש און פרעגט ווער ס'האָט געשפּיגן אויף דער קריסטין. איך שטעל זיך אַוועק און זאָג, אַז איך האָב דאָס געטאָן און זאָג אויך צוליב וואָס. ער גיט מיר אַ פּאַטש און גייט אַוועק, אַלע זיינען צופרידן, וואָס איך בין אָפּגעקומען מיט אַזאַ קליינער שטראָף.

מיר פאָרן ווייטער און מיין שוועסטער פילט זיך זייער שלעכט. זי רעדט ניט צו דער זאַך; זי וויל, איך זאָל אַראָפּשפּרינגען פון צוג און גיין מיט איר צו אַ דאָקטאָר. עס טוט מיר וויי מיין האַרץ, קוקנדיק אויף מיין איינציק געבליבענע שוועסטער, איך באַוווּנדער זיך אַליין, ווי מען קען דאָס איבערהאַלטן אַזויפיל צרות. מיר זיינען אַרויס פון צוג און איינגעשטיגן אין אָפענע וואַגאָנעטקעס. מיר פאָרן דורך שיינע פעלדער און וועלדער. אַלץ איז גרין און שיין, אָבער עס איז ניט ליב צו קוקן דערויף.

פלוצלינג זעען מיר אין אַ וואַלד צעגראָבענע גריבער, אפשר איז דאָס צוגעגרייט פאַר אונדז... מען טרייבט אונדז אַריין אין אַ הויף מיט אַרומגעצוימטע שטעכעדיקע עלעקטרישע דראָטן. ס. ס.־פרויען מיט גומענע שטעקנס טרייבן

אונדז אַריין אין די באַראַקן, רעכטס און לינקס. אין די באַראַקן זיינען שוין געזעסן אויף דער ערד פיל מענער, פרויען מיט קליינע קינדער אויף די הענט. אַ קליין מיידעלע האָט וויינענדיק געבעטן אַ שטיקל ברויט ביי איר מאַמען, אָבער זי האָט ניט געהאַט, איך און חנה מישקין און נאָך אַנדערע אָשמענער פרויען האָבן איר געגעבן שטיקלעך ברויט.

אויפן אַנדערן טאָג האָט מען אונדז צוגעטיילט אויף גרופּעס און געבראַכט אויף אַ זאַמדיקן פּלאַץ, ווו עס שטייען קליינע באַראַקן. אין מיטן געפינט זיך אַ גרויסער באַרג מיט זאַכן. מען באַקומט אַ באַפעל אָפּצוגעבן דאָס גאַנצע צירונג, נאָכדעם פירט מען אונדז אין באָד, מען גיט זיך אַ שפּריץ מיט אַ ביסל קאַלט וואַסער, אוןביים אַרויסגיין גיט מען אונדז אַנדערע, ניט אונדזערע זאַכן. און דאָס וואָס מיר באַקומען, איז ניט צום מאָס, מיר זעען אַלע אויס ווי משוגעים, אַז די ס.ס.־פרויען לאַכן, קוקנדיק אויף אונדז. צוויי ס.ס.־פרויען פירן אונדז צו אַ פול געפּאַקטן באַראַק מיט ס׳רוב קאָוונער פרויען. זיי פאַרכאַפּן אַלע פּלעצער. איך, מיין שוועסטער, סאָניע מיאַסניק, חנה מאַליע מישקין און עטעלע מיטן קינד בלייבן אָן ערטער. צו מאָרגנס פרי שטייען מיר שוין אין די רייען צו באַקומען 150 גראַם ברויט מיט אַ ביסל קאַווע, פּלוצלינג הערט מען אַ געשריי: אַן אוקראַינקע, אונדזער אַ היטערין, איז געוואָרן געשלאָגן דורך אַ יידישער פרוי פון ליטע. אויב מען קען שטעלן אַ ווידערשטאַנד, דאַרף מען עס טאָן. די אוקראַינקעס זיינען אויך פאַרשיקטע פאַר פאַרשידענע פאַרברעכנס. זיי זיינען נאָך ערגער ווי די געסטאַפּאָ־לייט. איצט מעלדעט מען, אַז מען זאָל גיין נעמען מיטאָג, יעדער באַקומט אַ שיסעלע מיט אַ ביסל שפּינאַק־זופּ, ניט אַלע האָבן לעפל; מאַנכע גיסן אַרויס די זופּ, ווייל דער שפּינאַק איז פול מיט זאַמד. איצט קומט אַ באַפעל, אַז אַלע פרויען, וואָס האָבן קינדער — און קינדער בכלל — זאָלן אַרויס פון די באַראַקן. מען האָט זיי אַוועקגעפירט אין אַ צווייטן באַראַק, דער לאַגערפירער האָט דערלויבט זיך צו פאַראייניקן מיט די פאַמיליעס פון די צוגענומענע. אין דריי טעג אַרום זיינען געקומען לאַסט־אויטאָס און מען האָט זיי אַוועקגעפירט. שפּעטער דערוויסן מיר זיך, אַז מען האָט זיי געפירט אין אַ גאַז־קאַמער.

מיר זיינען שוין אַ וואָך צייט אין שטוטהאָף, אויף אַרבעט נעמט מען אונדז ניט. איין מאָל מעלדעט מען, אַז מען פירט אונדז אין אַן אַנדערן פּלאַץ אויף אַרבעט — אין באַראַק 20, צו מאַקסן. מאַקס איז אַ פאַרשיקטער פאַרברעכער פון אוקראַינע. ער האָט אונדז באַטראַכט, אויב מיר זיינען אַלע אין אָרדענונג נומערירט. אין באַראַק באַגעגנט אונדז אַן אונגאַרישער ייד און זאָגט, אַז מיר האָבן געהאַט גליק ביים דורכגיין דעם טויער אַנדערע ווערן גוט צעבלוטיקט דורך מאַקסן ביים אָנקומען. און אויב אים געפעלט ניט, ווי מען שטייט אין דער ריי מיט דער שיסעלע זופּ, נעמט ער די זופּ און גיסט זי אַריין אין פּנים. אַ פרוי איז אַריינגעלאָפן פון אַ צווייטן בלאָק, אַ פאַרווינטע, קוים וואָס זי רעדט. מאַקס האָט דערשטיקט אַ קליין מיידעלע, און די מאַמע פון דעם קינד האָט ער זייער שטאַרק צעשלאָגן. מען ווייס ניט, אויב זי וועט לעבן. די מוטער דערציילט, אַז זי האָט דאָס קינד אויסבאַהאַלטן פון אַלע אַקציעס, און דאָ איז זי אַריינגעפאַלן צו מאַקסן אין די הענט, און זי האָט דאָס געדאַרפט זען מיט אירע אויגן. איך בין גע־

גאַנגען נעמען אַ ביסל וואַסער. צוריק גייענדיק, האָט ער מיר געגעבן מיט אַ גומענעם שטעקן איבערן קאָפּ, אַז איך בין אַוועקגעפאַלן פון ווייטיק.

אָפּזייענדיק צוויי וואָכן אין באַראַק 20, האָט מען אונדז געשיקט אַרבעטן אויף אַן אַנדער פּלאַץ ביים ים. עס איז צוגעקומען אַן אָפּן שיפל צום ברעג, מען רופט אויס די נומערן. ביז מיין שוועסטערס נומער איז ניט דערגאַנגען. איך האָב מורא געהאַט מען זאָל זי ניט אַריינוואַרפן אין ים. מיר איז געלונגען, צווישן אַנדערע פרויען, זי אַריינצושמוגלען אין שיפל. מען האָט אונדז געבראַכט אין לאַגער שטיינגאַרט.

מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער ברענגט מען אונדז אין אַ צווייטן לאַגער. דאָרט איז ז אַרבעט נאָך שווערער און דאָס עסן איז זייער שלעכט. מען גייט זוכן אין די מיסטקאַסטנס עסן, וואָס די קעכינס וואַרפן אַרויס. איך האָב אַ מאָל געבראַכט אין באַראַק אַ פּאָר געפרוירענע קאַרטאָפל, וואָס איך האָב געפונען אויפן פעלד. גיאַניע קאַמיניעצקיס שנור — אַ פיינע און אידעלע נשמה, איז געווען די באַראַקעלטסטע ביי אונדז. זי האָט מיר דערלויבט אָפּקאָכן די פּאָר קאַרטאָפל, אָבער דער געסטאַפּאָ־פירער האָט, ווייזט אויס, דערשמעקט די קאַרטאָפל און איך האָב באַקומען אַ ביטערע שטראָף. מען האָט מיך צעהרגעט מיט אַ שטעקן ביז בלוט. אַ פאַרחלשטע האָט מען מיך געבראַכט אין באַראַק. מיישילס צוויי קינדער (לאהס פון דער טשיינע) באסיל און גדאַלקע, זייער פיינע קינדער, האָבן מיר אַ גאַנצע נאַכט געלייגט שמאַטקעס מיט קאַלט וואַסער צו מיינע ווונדן. צו מאָרגנס האָב איך געמוזט זיין ביי דער אַרבעט ביים גראָבן אָקאָפּעס. מיט מיינע לעצטע כוחות האָט מען מיך געבראַכט און אַריינגעלייגט אין אַ פאַרטיקע אָקאָפּע, אַזוי אַז די פּאָסטנס זאָלן ניט זען. ווען מען האָט די אַרבעט געענדיקט, האָט מען מיך געבראַכט צוריק אין באַראַק. סאָניע קאַרפּ און אַנדערע פרויען האָבן באַשלאָסן מיך צו נעמען אין דער קראַנקן־שטוב. דאָס איז אַ פערד־שטאַל מיט אַ ביסל צעפוילטע שטרוי. די קראַנקן־שוועסטער איז אַ מיכאַלישקער מיידל. זי מעסט מיר די היץ. אַלע קראַנקע, וואָס קענען אַרומגיין, זיינען צוגעקומען זען ווי מיין קערפּער איז געווען צעהאַקט. די קעכינס פון אַנדערע באַראַקן האָבן פאַר מיר געשיקט עסן. זיי האָבן געהערט פון דער ווייטנס מיינע שרעקלעכע געשרייען. איך ליג אַ חודש צייט אין שמוציקן קאַלטן פערד־שטאַל און וויל גערן, אַז דער טויט זאָל קומען וואָס גיכער. אָט ליגט נעבן מיר אַ פרוי, זי דערציילט מיר, אַז זי איז פון ראַטשילדס משפחה. און אין מיטן דערציילן — פאַלט זי אַוועק און שטאַרבט. איצט האָט מען געבראַכט מיין שוועסטער צו מיר מיט געשוואָלענע פיס און מיט דריי אָפּגעפרוירענע פינגער.

עס טומלט זיך ווידער אין באַראַק און מען ווייסט ניט וואָס עס דאַרף פּאַסירן. עס קומט אַריין אַן אונגאַרישע דאָקטאָרקע מיט צוויי ס.ס.־פּאָסטנס. אין האַנט האַלט זי אַ פלאַש מיט סם. מיר שרייען „שמע ישראל" און רייסן זיך די האָר פון קאָפּ. מען וויל אַנטלויפן, מען ווייסט ניט וואָס צו טאָן. איך פרוּוו אַנטלויפן אין אַ קליין צימערל און שטיי אונטער דער טיר. די דאָקטאָרשע איז אַרויס און מיך ניט באַמערקט. עס איז שטיל. מען הערט קיין וואָרט ניט. די ס.ס.־פּאָסטנס

פרעגן ביי דער דאָקטאָרקע ווען זיי וועלן זיין טויט, זאָגט זי זיי, אַז ווען דער גאַז וועט קומען צום האַרץ, וועלן זיי שטאַרבן.

מיין געוויסן פייניקט מיך פאַרוואָס איך בין ניט מיטגעגאַנגען מיט מיין איינ־ציקער שוועסטער, פאַר וועמען דאַרף איך לעבן, אַז מיין גאַנצע משפחה האָט מען שוין אומגעבראַכט? איך זוך מיט וואָס איך זאָל זיך קענען מאַכן אַליין דעם טויט. איך געפין אַ קליין העקעלע און איך דענק, אַז איך וועל דערמיט אָפּהאַקן די האַנט. איך הייב אויף די האַנט און די האַק פאַלט מיר אַרויס. עס לויפט מיר דורך אַ געדאַנק, אַז אפשר איז דער סם ניט קיין גוטער; אפשר האָט מיין שוועסטער ניט באַקומען קיין איינשפּריצונג. איך ווייס ניט וואָס מיט מיר קומט פאָר. אָט הער איך ווי מיין שוועסטער פרעגט: ווו איז לאה. איך צעוויין זיך שרעקלעך, מיר טרעפן זיך ווידער. זי פרעגט מיך, ווו איך בין געווען. איך זאָג, אַז איך בין געגאַנגען נעמען אַ ביסל וואַסער. איך פרעג אַלעמען, ווי זיי פילן זיך. אַלע זיינען שטאַרק הונגעריק. איין פרוי זאָגט, אַז זי האָט געהערט, אַז די דאָק־טאָרקע האָט געזאָגט, אַז עס קען זיין, אַז דער גאַז־סם איז ניט געווען קיין גוטער. אָט פאַלט צו די נאַכט. קיין ליכט אין איז שטאַל ניטאָ. יעדער איז פאַרנומען מיט זיינע ביטערע געדאַנקען. מיר הערן טריט. אַלע ווערן דערציטערט. יעדער גראָבט זיך אין וואַנט, אין די צעפּוילטע שטרוי; אפשר אַ דייטש, און מען וועט אונדז באַלד אַלעמען אויסשיסן?

עס עפנט זיך די טיר און עס גייען אַריין צוויי פּאָליאַקן מיט אַן עמער קאַווע און מיט אָפּגעקאָכטע קאַרטאָפל. זיי זאָגן, אַז מיר זאָלן זיין רואיק, און אַז מאָרגן וועלן מיר זיין פריי. אויפן צווייטן טאָג, 12 אַ זייגער, איז אַריין אַ רוסישער מיליטער־מאַן מיט אַ ביקס. מיר האָבן אים דערקלערט, ווער מיר זיינען, און ער זאָגט אַז מיר זיינען פריי. ער וווּנדערט זיך וואָס די דייטשן האָבן גענומען אַזעלכע אַלטע פרויען. ער זאָגט, אַז איך זע אויס, ווי איך וואָלט אַלט געווען 100 יאָר.

אויף צומאָרגנס נאָך דער באַפרייונג זיינען געשטאָרבן 4 פרויען, צווישן זיי — מיין שוועסטער כיענע ז״ל.

פעסיע קוסטין / אזור שבענה

אשמענער געטא

דער שטח פון אָשמענער געטאָ האָט פאַרנומען אַ האַלבע גאַס (זאַשטשאַנעק) ביז די גוֹיים אין דער לענג, און די ברייט אַרויף ביז משה דער באַלעגאָלע; אויך נאָכן וואָפּעלניקס גאָרטן ביז דער ווילנער גאַס, אין פון דער דריטער זייט — ביז וואַקס קראָם און אויך זיסקינדס וווינונג.

אין דעם שטח האָט מען אַריינגעזעצט אַלע יידן פון גאַנץ אָשמענע. עס זיינען בלויז געבליבן פרויען מיט קינדער, ווייל די מענער זיינען געוואָרן צוגענומען דעם ערשטן שבת, אידער די דייטשן זיינען אַריין אָפיציעל. אויך פאַר דער אַקציע, איז געווען אַ וויען־אַקציע. מען האָט אויפן וויען אַראָפּגעטריבן אַלע צוריקגעקו־מענע מענער, און אויך פון אָשמענע, אויף וועמען מען האָט אָנגעוויזן, אַז ער איז געווען אַ קאָמוניסט. מען האָט גענומען בערך 300 מאַן.

דאָס געטאָ איז געוואָרן פאַר די יום־טובים. אין דער צייט האָט מען אויך צו־נויפגעטריבן אַלע יידן פון די אַרומיקע דערפער; מען האָט זיי דערלויבט אַראָפּ־צונעמען פון די פעלדער די קאַרטאָפל און די פּאַרזייטע תבואה.

די איינוווינער פון דעם צוגעטיילטן געטאָ־שטח האָבן אויפגענומען די אַריינ־געטריבענע יידן. אין יעדן הויז איז געוואָרן צו פיל מענטשן. ביי אונדז האָט מען אַריינגעזעצט פון דער ווילנער גאַס זעלצערן (דעם בעדער) און ברוידעו־מיט דער פרוי און קינד. אין געטאָ איז געווען אַ פלאַץ, ווו דער יודענראַט פלעגט פון אויסער דעם געטאָ קויפן פראָדוקטן און עס צוריק פאַרקויפן אין געטאָ. מען פלעגט יעדן אין דער פרי צעטיילן מילך פאַר די ניי־געבוירענע קינדער. די פאַרטיילונג איז געווען אין די יאַטקעס.

דער מאַגאַזין, ווו מ׳פלעגט קריגן די פּראָדוקטן, איז געווען ביי שמואל גלעזער אין דער גרויסער וווינונג. דער פאַרטיילער איז געווען יאַשקע (ווישני־בערקעס זון). מענער זיינען געבליבן אַן ערך 20—25, אויסער יונגע יינגלעך. בעתן אַרויסגיין אויף אַרבעט פלעגט מען גלייכצייטיק עפּעס אויסבייטן און מיטן קאָשיק און בעזים אַריינטראָגן אין געטאָ. פרויען פלעגן רוימען די וווינונגען ביי די דייטשן, און אָפּט, ווינטערצייט, שיטן זאַמד אויף די פון פראָסט גליטשיק געוואָרענע גאַסן, ווי אויך קערן דעם שניי פון די שאָסייען.

ביי עפנטלעכער אַרבעט זיינען געווען באַשעפטיקט דערוואַקסענע און אויך אייניקע יינגלעך. צווישן די אַרבעטער זיינען געווען: וויגדערקע סווירסקי, וועלוול (דער שוסטער), מיישקע קאַלטון און יודקע לעווין (נאָך דעם ווי די דייטשן האָבן אָפּגעגעבן אָשמענע צו די ליטווינער, איז די זשאַנדאַרמעריע אַרויסגעפאָרן און זיי מיטגענומען. זיי זיינען אַנטלאָפן אין וואַלד און געפינען זיך היינט צווישן די לעבעדיקע. וויגדערקע האָט פאַרלאָרן זיין מוטער און יונגערן ברודער).

דער יודענראַט האָט שטענדיק געהאַט אויסצושטיין צרות פון די ניט שטענ־

דיקע קאָמענדאַנטן. אַלע ווײַלע פּלעגן זיי קומען מיט פֿאַרשידענע באַשטעלונגען, און די רשימות פֿון די באַשטעלונגען זײַנען געווען זייער גרויסע. דער יודענראַט פּלעגט אַרומלויפֿן פֿון שטוב צו שטוב און בעטן בײַ די יידן, זיי זאָל העלפֿן שאַפֿן דאָס וואָס מען האָט באַשטעלט. מען האָט אַרויפֿגעלייגט אויף יידן אַ קאָנטריבוציע פֿון הונדערט טויזנט רובל גאָלד און מען האָט דאָס געמוזט שאַפֿן.

די דײַטשן פֿאַרלאַנגען זייער אַ גרויסן קוואַנטום שמעקעדיקע זייף און פּאַרפֿום. יעדער איינער האָט געגעבן וואָס ער האָט געהאַט; דעם פּאַרפֿום האָט מען באַקומען בײַ די געוועזענע אַפּטייקער אין גרויסע פֿלאַשן. דאַן האָט מען אָנגעפֿילט די אויפֿגעזאַמלטע פֿלעשלעך, און ווען גרופּ האָט עס אָפּגעטראָגן די דײַטשן, האָבן זיי אָפּגעלאָזן זײַן פֿאַרהאַלטענע פֿרוי און קינדער. די גויים האָבן דענונצירט אין דער זשאַנדאַרמעריע, אַז די יידן האָבן אַ סך טעקסטיל־שטאָפֿן. איז מען געקומען מיט אַ באַפֿעל אַלץ אָפּצוגעבן. די פּאָליציי האָט רעווידירט פֿון שטוב צו שטוב און מיט ביקסן געשטאָכן אין די ווענט, צי עס איז ניטאָ קיין באַהעלטענישן. זיי האָבן גענומען וואָס מען האָט געהאַט, אויך בײַ קרעמער האָט מען געפֿונען און אַרױסגעפֿירט עטלעכע פֿאַרפּאַקטע וועגענער מיט שטאָפֿן.

איין מאָל איז דער דײַטש קייטל געקומען מיט אַ באַפֿעל צו שאַפֿן אַ זילבערנעם פֿוקס. אַזאַ פֿוקס האָט מען אין אָשמענע ניט געקראָגן, איז מען געפֿאָרן קיין ווילנע און באַצאָלט פֿאַר דעם 3000 מאַרק. דעם פֿוקס האָט געבראַכט פֿרידע שעלובסקי, ער האָט איר געבעטן אָנמעסטן, צי עס פּאַסט פֿאַר זײַן פֿרוי. אויפֿן צווייטן טאָג איז ער געקומען „אָפּדאַנקען" פֿאַר דער מתנה. ער האָט זי מיט נאָך 9 מענטשן אַרויסגעפֿירט פֿון געטאָ און אויפֿן אַלטן בית־עולם אַלע אויסגעשאָסן. ניט וויסנדיק די מערדערישע כוונה פֿון דעם דײַטש, האָט פֿרידע געוואָלט מיטנעמען סאָלאָדוכעס קינד (זיי האָבן צוזאַמען געוווינט אין יאָשקע לערנערס וווינונג), נאָר פֿרוי סאָלאָדוכע האָט עפּעס פֿאָרגעפֿילט און דאָס קינד ניט מיטגעגעבן. צווישן די 10 קרבנות זײַנען אויך געווען סטרוגאַטש מיט זײַן פֿרוי און סאָלאָדוכע (דער שמיד), געפֿירט האָט מען זיי באָרוועס ביזן גרוב.

אין געטאָ איז קיין בית־מדרש ניט געווען (עס איז ניט געווען ווער עס זאָל דאָרט דאַווענען). די דײַטשן האָבן געהייסן אַרויסנעמען אַלע ספֿרים און ספֿר תורהס און פֿאַרברענען. איז געוואָרן אַ בהלה. אַלע האָבן עס געכאַפּט און באַהאַלטן אין באָד. נאָר עטלעכע אַלטע ספֿרים האָט מען פֿאַרברענט, כדי צו ווײַזן, אַז מען פֿאַרברענט. אין געטאָ זײַנען אַ סך ניי־געבוירענע ייִנגלעך געוואָרן געמלט דורך אַ מוהל פֿון ווילנע. עס זײַנען דאָ אין דער גרויסער שול פֿאָרגעקומען בערך 40 בריתן. נאָכן נעמען דאָס יונגוואַרג אין לאַגער האָט מען אַרײַנגעטריבן יידן פֿון אָלשאַן, סמאָרגאָן, זשופּראַן און קרעווע און פֿון אַנדערע שטעטלעך. עס איז געוואָרן זייער ענג אין די הײַזער — בײַ 20 מאַן אין אַ שטוב. ס'איז אויך אויסגעבראָכן אַ שריפֿה אין געטאָ, דאָס איז געשען פּונקט בײַ אונדז אין שטוב. דער יודענראַט און די זשאַנדאַרמעריע האָבן געאַרבעט זייער פֿיל, אַז די שריפֿה זאָל זיך ניט פֿאַרשפּרייטן איבערן גאַנצן געטאָ. עס איז דערפֿון בלויז אַראָפּ אונדזער דאַך. שפּעטער האָט מען געבראַכט אַ נײַעם דאַך פֿון אויסערן געטאָ. צו אונדז האָט מען אַרײַנגעזעצט נײַע מענטשן.

דאַן איז געקומען די זיעלאָנקע־אַקציע. עס האָבן דעמאָלט געזאָלט אַוועק־גיין אַלע פרויען און קינדער. נאָך דריי טעג דינגען זיך מיט גענס פּאַרטרעטער, וועלכער איז אַראָפּגעקומען פון ווילנע מיט אַ גרויסער יידישער פּאָליציי־מחנה, האָט מען אָפּגעמאַכט אויף 300 מאַן, צווישן זיי זיינען אַריין די ניי־געקומענע עלטערע מענטשן, פרויען און קראַנקע. די בהלה איז געווען גרויס, מען האָט געכאַפּט יונגוואַרג און זיי פאַרשריבן אַלס דערוואַקסענע מענער.

אין געטאָ האָט זיך דאַן אויך געשאַפן אַן אַפּטייק. אויפן זעלבן אָרט איז אויך געווען אַ תרבות־שול. דאָרט האָט געאַרבעט צימבלער פון סמאָרגאָן. עס איז אויך געווען אַ שפּיטאָל, דער דאָקטאָר איז געווען דאָלינסקי און אידאַ מיכאַניק אַלס קראַנקן־שוועסטער. דאָס שפּיטאָל איז, דאַכט זיך, געווען ניט ווייט פון דער שניידער־שול. עס איז אויך געווען אַן אָפּרו־הויז אין בית־יתומים פאַר ביאַליס־טאָקער קרובים. זיי האָט מען אַרויסגעשלעפּט פון שטוב און געבראַכט אויף אַרבעט נעבן סאָל. דער יודענראַט האָט פאַראָרדנט, אַז די שוואַכע און קראַנקע זאָל מען ברענגען אויף דערהאָלונג אין דער שטוב, און ווען זיי פלעגן זיך אָפּרוען פלעגט מען ברענגען אַ צווייטע פּאַרטיע, אַזוי ביז דאָס געטאָ איז געוואָרן ליק־ווידירט און צוזאַמען מיט די איבעריקע פון אָשמענע אַוועקגעפירט אויף פּאָנאַר. אויך דאָס בית־מדרש מיט דער גרויסער שול זיינען דאַן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין וווין־הייזער און וואַרשטאַטן, ווו מען האָט געאַרבעט פאַר די ליטווינער, ווייל מיר האָבן דאַן געהערט צו זיי.

אין יודענראַט זיינען דאַן אויך אַריין יידן פון סמאָרגאָן, טשאַכטאַך און באַ־דאַנעס, פון דעם יונגוואַרג פון מיליגאַן פלעגן אָנקומען בריוו. אַלע זונטיק זיינען אָנגעקומען צוויי מאַשינען אָנצולאָדן פול מיט פעקלעך מיט זאַכן פאַר זיי אין לאַגער. אַזוי האָט זיך געצויגן ביז מען האָט גענומען אַרויסשיקן אין די לאַגערן. אויך איך בין אַרויס פון דער ערשטער גרופּע, ווייל מיך מאַמע האָט מיך גענומען צו זיך. איך האָב געהערט, אַז עס איז אויך געווען אַ פּאַרטיע קיין ווילייקע (דאָס האָט געהייסן פאַכמענער) און די איבעריקע האָט מען געשיקט קיין קאָוונע און זיי זיינען אומגעקומען אויף פּאָנאַר.

אידאַ גליק־בערמאַן / חולון

בעת דער דייטשישער אקופאציע

ווען די דייטשן האָבן באַזעצט אַשמענע, האָט דער קריג געבושעוועט איבער רוסלאַנד. יידן האָבן פאַרלאָרן די האָפענונג אויף שנעלע הילף. די דייטשן האָבן געגעבן אַ באַפעל צו טראָגן אַ געלן מגן־דוד אויף די מלבושים. די פוילישע און ווייסרוסישע פּאָליציי האָבן באַקומען פרייע הענט צו טאָן מיט די יידן וואָס זיי ווילן. זיי האָבן גערויבט, געשלאָגן און געטריבן צו שווערע אַרבעט. דערנאָך זיינען געקומען אַנדערע גזירות. אין אַ שבתדיקן טאָג האָט מען צוזאַמענגעקליבן אַלע מענער, יונג און אַלט אויפן שטאָטישן מאַרק און זיי פריער גוט געפּייניקט, גע־הייסן מיטנעמען רידלעס און זיי אָפּגעפירט צו פוס 3 קילאָמעטער אונטער אַש־מענע, אין דאָרף באַרטעל, און דאָרט זיי אויף אַ שרעקלעכן אופן אומגעבראַכט. קיינער האָט זיך ניט געראַטעוועט פון דער שחיטה. ס׳זענען דעמאָלט אומגעקומען פון מיין פאַמיליע: מיין עלטערער ברודער בנימין, דער זיידע שייע מיאַסניק מיט זיינע צוויי זין: מוליע און סאַלאָמאָן, דוד בעקער, מיין פאָטער אברהם בערמאַן און מיין יינגערער ברודערל ברוך זענען על־פּי־נס געבליבן אין דער היים. ווען די דייטשן זיינען געקומען נעמען די מענער, האָט מען זיי ניט באַמערקט, און אויף מיר מיט דער מאַמען האָבן זיי געמיינט, אַז מיר זיינען קריסטינס.

אין אַ קורצער צייט אַרום האָט זיך אָנגעהויבן דאָס שווערע לעבן אין אַשמע־נער געטאָ. מיין פאָטער און ברודער זיינען אַוועק צו גויים זיך אויסבאַהאַלטן, און איך מיט מיין מאַמען און באָבע מערע מיאַסניק זיינען געבליבן אין געטאָ. נעבן אונדז האָבן געוווינט פרומע בעקער מיט איר שוועסטער שרה און אויך פרומע־רחל קאַטשער. עס איז געוואָרן אַ שווערע לאַגע, איך בין געגאַנגען צו די דייטשן אויף פאַרשידענע שווערע אַרבעטן.

אין עטלעכע טעג אַרום איז געקומען אַ באַפעל אַרויסצושיקן די יוגנט אין לאַגער. עס איז געוואָרן אַ גרויסע פּאַניק. ס׳איז ניט געווען קיין ברירה און די גאַנצע יוגנט איז אַוועק. איך האָב דעמאָלט געאַרבעט ביי סטרוגאַטשן אין הויף. מיר זיינען געווען בערך 100 אַרבעטער. אַ דייטש האָט אונדז געזאָגט, אַז מען שיקט פון דאַנען אין די לאַגערן. איך האָב באַשלאָסן די נאַכט ניט צו גיין שלאָפן אין געטאָ און גענעכטיקט ביי גויים, אָבער ווען מען איז געקומען אין געטאָ מיך נעמען און מען האָט מיך ניט געפונען, האָט די יידישע פּאָליציי געוווסט ביי־וועלכע גויים איך געפין זיך. זיי האָבן צוזאַמען מיט אַ דייטשישן פּאָליציאַנט מיך אַוועקגענומען פון קריסט, אַזוי ווי איך גיי, אָן זאַכן. מען האָט אונדז אַוועקגע־פירט אין לאַגער „מיליגאַני“, 50 קילאָמעטער פון קאָוונע, צו בויען אַן אויטאָ־סטראַדע ווילנע—קאָוונע.

אין אַשמענער געטאָ האָט מען צוזאַמענגעקליבן פון אַלע אַרומיקע שטעטלעך, ווי אָלשאַן, קרעווע, סמאָרגאָן אאַז״וו און געשיקט אויף פאַרשידענע אַרבעטן. עס

האָט ניט געדויערט לאַנג און דאָס אָשמענער געטאָ צוזאַמען מיט די אַרומיקע שטעטלעך זיינען ליקווידירט געוואָרן. מען האָט סאָרטירט רעכטס און לינקס.

אין יאָר 1943 האָט מען אויסגעקליבן די עלטערע מענטשן אונטער אַן אויפזיכט פון דער יידישער פּאָליציי פון ווילנער געטאָ און געבראַכט קיין זיעלאָנקע, 10 קילאָמעטער אונטער אָשמיאַנע. זיי זיינען געוואָרן פאַרשפּאַרט אין אַ שייער און אַ גאַנצע נאַכט געוואָרן געמאַטערט און געפּייניקט. אויף צומאָרגנס האָט מען אַלע מערדעריש אומגעבראַכט אויפן ראַנד פון וועלדל. צווישן די קרבנות זיינען געווען: מערע מיאַסניק, פרומע בעקער און שוועסטער, אויך קאַטשערס פאַמיליע. איך האָב זיך דערוווּסט אין לאַגער, אַז מיין מאַמע האָט דעמאָלט געאַרבעט ביי קריינאָוויטשן אין הויף און אַזוי אַרום אויסגעמיטן די שרעקלעכע שחיטה. זי איז געקומען אין אָשמענער געטאָ עלנט ווי אַ שטיין און אַוועק זיך באַהאַלטן ביי די גויים. מיין פאָטער, ברודערל און שוועסטער רבקה האָבן זיך ניט געקענט ביי די גויים באַהאַלטן. מיין ברודערל ברוך איז געווען ביי די גויים אַלס פּאַסטעך און געפּאַשעט חזרים. ווען ער פלעגט זיין אויף דער לאָנקע, פלעגט ער זינגען יידישע לידער. דער קריסט האָט מורא באַקומען פאַר זיין גאַנצער פאַמיליע און ווירטשאַפט, און דער פאָטער האָט מיין ברודערל געמוזט אַוועקנעמען. זיי זיינען דאַן אַוועק אין זאַברעזשער געטאָ (נעבן וואָלאָזשין). דאָרט איז געווען אַ ביסל יידן און אויך אונדזער פאַמיליע. מיין פאָטערס שוועסטער מיכליע מיט צוויי קינדער, צוויי ברידער און מיין שוועסטער רבקה.

אין אַ פינצטערע נאַכט — דאָס איז געווען אין דעצעמבער 1941, איז דאָרט פאָרגעקומען אַ שרעקלעכע שחיטה. מען האָט די יידן לעבעדיקערהייט געוואָרפן אין פייער. עס איז פון זיי קיין זכר ניט געבליבן. לויט קריסטן דערציילן, איז מיין פאַמיליע געווען באַהאַלטן אין אַ בונקער, אָבער די מערדער האָבן אַלע געפונען. די שרעקלעכע שחיטה האָט געדויערט אַ טאָג מיט אַ נאַכט. די מאַמע איז דאַן געקומען אַליין אין אָשמענער געטאָ. אין אַ קורצער צייט אַרום איז אַרויס אַ באַפעל פון געביטס־קאָמיסאַר פון ווילנער געטאָ צו ליקווידירן די געטאָס אויך אין אַלע שטעטלעך. עס איז געוואָרן אַ גרויסע פּאַניק. מען האָט געטריבן אין ווילנער געטאָ, קאָוונע, עסטלאַנד און נאָך. עלטערן, וואָס האָבן געהאַט קינדער אין לאַגער, האָט מען געלאָזט זיך פאַראייניקן, צו טיילן דעם פינצטערן גורל.

מיין גאַנצע פאַמיליע איז שוין געהאַט אומגעקומען. דעם 27־סטן מערץ 1943 איז פאָרגעקומען די ליקווידאַציע פון קינדער אין גאַנץ ליטע. אויך ביי אונדז איז לאַגער האָט מען אַוועקגענומען אַלע קינדער. מאַמעס זיינען געגאַנגען צוזאַמען מיט די קינדער צום טויט. דעם טאָג וועל איך קיינמאָל ניט פאַרגעסן אין מיין לעבן. מען האָט זיי פאַרשפּאַרט אין וואַגאָנען און געפירט קיין דייטשלאַנד. דאָרט האָט מען פון זיי אַרויסגעצויגן דאָס גאַנצע בלוט ביז זיי זיינען אויסגעגאַנגען. אונדז האָט מען דאַן אַרויסגעפירט אין ווילנער ה.ק.פ. אַ טייל האָט מען אַוועקגעפירט אויף פּאָנאַר, ווו זיי זיינען גלייך געוואָרן דערשאָסן, עס זיינען געווען צוגעגרייטע גריבער. מיר מיט דער מאַמען איז געלונגען צו קומען אין ה.ק.פ., אָבער די יידן פון ה.ק.פ. האָבן אונדז ניט אויפגענומען. זיי זיינען געווען דאָרט

פאַרפעסטיקט, און אונדז לאַגערניקעס, דאָס ביסל אָשמענער, ניט געקענטליידן. אָבער אין יוני 1944 איז געווען פאַר אַלעמען דער זעלבער גורל.

אַזוי ווי עס האָט זיך גענומען דערנענטערן דער רוסישער פראָנט און די דייטשן האָבן געהאַט אַ מפּלה, האָט מען אָנגעהויבן אונדז ליקווידירן. יידן האָבן געמאַכט בונקערס און זיך באַהאַלטן. מענטשן האָבן געפּרווווט זיך צו ראַטעווען דורך אַנטלויפן, זיינען זיי דערשאָסן געוואָרן אויפן הויף. עס איז געוואָרן אַ שרעק־לעכע פּאַניק. איך בין צופעליק אַריינגעפאַלן אין אַ בונקער, ווו די ידישע פּאָליציי האָט מיך אַריינגעוואָרפן. איך האָב ניט געוווסט אויף וועלכער וועלט איך בין. איך האָב זיך צעשיידט מיט דער מאַמען אויף אייביק און מער זי ניט געזען. אין בונקער האָב איך געטראָפן אסתרקע זעלצער (היינט פּרובע). ווען זי האָט מיך דערזען, האָט זי שטאַרק גענומען וויינען און פרעגן אויף דער פאַמיליע. אַלע האָט מען אַוועקגעפירט אויף פּאָנאַר און דאָרט דערשאָסן. עס זיינען געווען פיל אָשמענער פאַמיליעס צוזאַמען, אויך מיין מאַמע.

אין בונקער האָבן מיר ניט געהאַט קיין עסן, קיין וואַסער און קיין לופט, מען האָט זיך געשטיקט. ס׳זיינען אויפגעדריסן געוואָרן פיל בונקערס נעבן אונדז, אָבער אונדז איז געלונגען אַרויסצוגיין. איך בין אַרויס און זיך אָנגעשטויסן אויף ס.ס.־לייט. זיי האָבן מיך ניט דערקענט, אַז איך בין אַ יידישע. איינער האָט מיך עפּעס געפרעגט, אָבער איך האָב ניט געענטפערט. ער איז געווען זיכער, אַז איך בין אַ קריסטין. אין דער צייט האָבן די גוים ראַבירט דעם לאַגער. אַזוי איז מיר געלונגען זיך צו מאַסקירן צווישן די גוים און זיך צו ראַטעווען.

מיט די לעצטע כּוחות, אָן עסן און אָן טרינקען, בין איך אַוועק הינטער ווילנע צו פוס, דורך וועלדער און פעלדער. אויפן וועג האָב איך געטראָפן די רוסישע אַרמיי — אונדזערע באַפרייער. זיי האָבן מיך לעגיטימירט, אָבער איך האָב מורא געהאַט צו זאָגן, אַז איך בין אַ יידישע. איך בין געבליבן עלנט ווי אַ שטיין און געקומען קיין אָשמענע און נאָך געטראָפן מיין פאָטערס שוועסטער חנה, וועלכע האָט זיך אויסבאַהאַלטן ביי קריסטן צוזאַמען מיט איר מאַן און אַ זון, וועלכן זי האָט געבוירן אין דער מלחמה־צייט. אין מיין האַרצן זיינען פאַרבליבן אייביקע ווּנדן, ביז מיין לעצטן אָטעם וועט מיטגיין מיט מיר די פּיין פון מיינע נאָענטסטע און ליבסטע אין זייער שוידערלעכן אומקום.

לאה רודאַשעווסקי (געב. אין אָשמענע — געוווינט אין ניעמענטשין)

אין די נעגל פון טויט

אין יוני 1941 יאָר, אַ פּאָר טעג נאָכן אויסברוך פון דער רוסיש־דייטשישער מלחמה, איז מיין מאַן אַוועק קיין רוסלאַנד. צוליב מיינע צוויי קליינע קינדער האָב איך ניט געקענט לויפן און בין פאַרבליבן אויפן אָרט. ענדע יוני איז אַריין צו אונדז די דייטשע אַרמיי. גלייך איז געקומען אַ באַפעל, אַז מען זאָל אַרעסטירן אַלע יידישע פרויען פון די מענער, וואָס זיינען אַוועק קיין רוסלאַנד. מיר איז געלונגען מיין מאַנס אַוועקגאַנג צו פאַרטושן.

באַלד איז געקומען אַ צווייטער באַפעל: יידן מוזן אָנטאָן שאַנד־צייכנס אויף די אָרבל: ווייסע לענטעס מיט געלע מגן־דודס. יידן איז פאַרבאָטן צו גיין אויף די טראָטואַרן און טאָרן זיך ניט גריסן מיט קריסטן און אַזוי ווייטער.

די אַלע נייע פאַראָרדענונגען האָבן אַזוי שטאַרק געווירקט אויף דער יידישער באַפעלקערונג, אַז מען האָט זיך פאַרשפאַרט אין די הייזער און כמעט אויף דער גאַס זיך ניט באַוויזן, כדי זיך ניט צו טרעפן פנים אל פנים מיט דער גרויזאַמער ווירקלעכקייט.

איין מאָל, ווען כ׳האָב אויפן מאַרק־פּלאַץ געוואָלט עפּעס קויפן פאַר מיינע קינדער צום עסן, האָט מיר אַ געסטאַפּאָוויעץ אַזאַ קלאַפּ געגעבן, אַז כ׳בין גע־פאַלן און געבליבן ליגן אַ פּאָר מינוט פאַרחלשט. שפּעטער האָב איך זיך, אַ צע־שלאָגענע און פאַרשעמטע, קוים דערשלעפּט אַהיים.

ביי אונדז אין שטעטל האָט זיך געפונען אַ ישיבה (אַנטלאָפן פון מעזריטש). מיט די בחורים פון דער ישיבה האָבן די דייטשן אויסגעפירט פאַרשידענע חוזק־הפּעקטאַקלען פאַר גרויסע פאַרזאַמלונגען פון פאַרבייגייער. איין מאָל האָבן זיי גענומען אַ גרופּע בחורים און געטריבן זיי ביזן האַלדז אין טייך ווילי̇ע. אַ צווייט מאָל האָבן זיי צונויפגעקליבן אַ גרופּע רבנים, זיי אויסגעזעצט אויפן הויף ביי דער סטאָלאָווע, געריסן די בערד און געשלאָגן מכות־רצח. די געשרייען פון די געפּייניקטע זיינען געגאַנגען עד לב השמים.

מערסטנטייל האָבן ביים צונויפשטעלן די ספּעקטאַקלען אָנטייל גענומען ליט־ווינער. איין מאָל, אַ פרייטיק, אַן ערך צוויי וואָכן נאָכן באַזעצן אונדזער געגנט, איז צוגעפאָרן צום בית־מדרש אַ טאַקסע מיט געסטאַפּאָוועס. זיי האָבן די ספרים און ספרי־תורהס אַרויסגעוואָרן פון שול אויפן הויף, אונטערגעצונדן, און די ישיבה־בחורים באַפוילן צו טאַנצן און זינגען אַרום דעם פייער.. „משה ברענט, משה ברענט!“

פון די אַרומיקע שטעטלעך זיינען כסדר אָנגעקומען ידיעות וועגן מאַסן־שחיטות איבער יידן. די שטימונג ביי אונדז איז געוועזן אַ געדריקטע. אַזוי האָבן מיר אין אימה און אין שטענדיקער טויט־שרעק זיך געמאַטערט אַ פּאָר חדשים.

פרייטיק (אַ טאָג פאַר ראש־השנה, אין יאָר 1941), איז אין שטעטל געקומען

צו פאָרן אַ טאַקסע מיט „שאַוליסן" (ליטווישע שיסער־אָרגאַניזאַציע) באַוואָפנט מיט מאַשין־געווער. צווישן דער יידישער באַפעלקערונג איז אויסגעבראָכן אַ שרעקלעכע פּאַניק. אַ דעלעגאַציע פון יודענראַט איז אַוועק צום ליטווישן בירגערמייסטער (טשערקאַוסקאַס), וועלכער האָט ביי דער געלעגנהייט, אויספּרעסנדיק ביי דער יידישער דעלעגאַציע אַ גרויסע סומע געלט — צוגעזאָגט, אַז ס'וועט די יידן קיין שלעכטס ניט געשען. מ'זאָל זיך ניט שרעקן. די יידן האָבן זיך אַ ביסל באַרואיקט. דערווייל זיינען די „שאַוליסן", 10 אַ זייגער אָוונט, פאַרפאָרן צו אַ היגן קריסט, רודקאָווסקי, אַ גרויסן אַנטיסעמיט. ביינאַכט האָט זיך מיר געחלומט, אַז אַרום מיר זיינען טייכן בלוט, דייטשן יאָגן מיך און ווילן מיך דערשיסן, כ'האָב זיך אויפגעכאַפּט. אין דעם מאָמענט האָבן מיר דערהערט ווי מען קלאַפּט ביי אונדז אין פענצטער. דאָס איז געווען פינף אַ זייגער פאַרטאָג. אָריענטירנדיק זיך וואָס דאָ קומט פאָר, זיינען מיר דורך אַ צווייטער טיר אַרויסגעלאָפן אויפן הויף און פון דאָרט געלאָפן הינטער דער שטאָט. אָפּלויפנדיק צוויי קילאָמעטער זיינען מיר געקומען צו אַ יידן, גדוד בערל. ער איז געווען מייסטער פון אַ סמאָלאַרניע און געווען זיכער, אַז צוליב דער וויכטיקער אַרבעט, וואָס ער פירט אויס, וועט מען אים לאָזן לעבן, נאָר דערוויסנדיק זיך, אַז די קריסטן פון די אַרומיקע דערפער האָט מען אַרויסגעטריבן צו גראָבן גריבער, האָט ער זיין פאַמיליע אַוועקגעשיקט אין וואַלד.

באַלד האָבן אונדז קריסטן אָנגעזאָגט, אַז פּאָליציי איז שוין אַהער געקומען, כדי צו זוכן יידן. דאַן זיינען מיר אַנטלאָפן אין וואַלד און דאָרט זיך דערפרעגט צו אַ באַקאַנטן קריסט. דער קריסט האָט, וויסנדיק שוין וואָס ס'קומט פאָר אין שטאָט, אונדז אַוועקגעפירט אין אַ זומפּיקן וואַלד ווו קיין מענטשן קומען ניט. אַ פּאָר שעה איז געווען רואיק. אַרום צוועלף אַ זייגער בייטאָג איז געווען אַ שטאַרקע שיסעריי אויסגעמישט מיט האַרצרייסנדיקע מענטשלעכע געשרייען. די שחיטה איז שוין געווען אין פולן ברען.

ס'איז צוגעפאַלן די נאַכט. פּלוצלינג האָבן מיר דערהערט נאָענטע טריט ביי אונדז אין וואַלד. אַ מינוט זיינען מיר פאַרבליבן אין דערוואַרטונג, נאָר געווען איז דער קריסט מיט אַ יידיש מיידל, שיינקע זור, וועלכע איז אויך געקומען צו אים זיך באַהאַלטן. זי האָט אונדז דערציילט דעם פאַרלויף פון דער שחיטה און דעם טאָג; די מערדער האָבן פאַרזאַמלט אין שול 1000 יידן — שפּעטער זיי אַוועקגעפירט צו די פון פריער צוגעגרייטע גריבער און דערמאָרדעט.

מיר זיינען אין וואַלד פאַרבליבן נאָך עטלעכע טעג, ביז ס'איז געקומען דער פויער אַן אונדז געהייסן אַוועקגיין, ווייל דאָ דרייט זיך אַרום פּאָליציי און זוכט יידן. אים האָבן די זעלבע פּאָליציאַנטן פאַרגעלייגט, קעגן אַ גרויסער באַלוינונג, אַרויסצוגעבן אַנטלאָפענע יידן.

מיר זיינען אַוועק אין וואַלד אין אַ צווייטער ריכטונג. גייענדיק האָבן מיר געטראָפן אַ קליין, ליידיק הייזל — דאָס איז געווען אַ באָד. מיר האָבן באַשלאָסן אַרויפצוגייך אויפן בוידעם, זיך צו באַהאַלטן. דער בוידעם איז אָבער געווען אַזוי נידעריק, אַז מען האָט דאָרט געקענט בלויז ליגן, נאָר אין יענעם מאָמענט זיינען מיר געווען צופרידן אַפילו מיט אָט דער באַהעלטעניש. אויך אויפן בוידעם זיינען מיר אַנטדעקט געוואָרן דורך אַ צווייטן קריסט, וועלכער האָט אונדז גע־

הייסן גלייך פאַרלאָזן דאָס אָרט, אין קעגנפאַל גיט ער אונדז איבער צו די דייטשן. מיר האָבן זיך ווידער געלאָזט אין אַן אומבאַקאַנטן וועג, ביז מיר זיינען דער־גאַנגען צו אַ מאָנאַסטיר. אויסצובאַהאַלטן אונדז האָבן זיך די מאָנאַשקעס אָפּגע־זאָגט. דאַן האָבן מיר זיי געבעטן, זיי זאָלן אונדז ווייזן דעם וועג קיין ווייסרוסלאַנד. מיר זיינען אַוועק מיט זייער אָנגעוויזענעם וועג און געקומען — אין אונדזער שטאָט ניעמענטשין. מיט זייטיקע וועגן האָבן מיר אויסגעמיטן דאָס שטעטל. נאָך דריי טעג גיין, ערב יום־כיפור, זיינען מיר געקומען קיין אָשמענע.

די אָשמענער יידן האָבן גאָרניט געגלייבט, אַז אַזעלכעס האָט פּאַסירט (דאָ זיינען די אַקציעס געקומען שפּעטער). אין אַ פּאָר טעג אַרום איז געקומען אַ באַ־פעל, אַז די יידן זאָלן גיין אין געטאָ. קיין מענער זיינען דאָ כמעט ניט געווען, ווייל גלייך נאָכן פאַרנעמען אָשמענע האָבן די דייטשן פאַרנאַרט, כלומרשט אויף אַרבעט, טויזנט יידישע מענער און זיי שפּעטער אומגעבראַכט.

שמחת־תורה איז ווידער געשען אַן אומגליקס־פאַל. די דייטשישע זשאַנדאַר־מעריע האָט געפונען אַ פאָטאָגראַפיע פון דריי יידישע פרויען — פאָטאָגראַפירט אויף אַ רוסישער דעפילאַדע. זיי האָבן דאַן דורכגעפירט אַ רעוויזיע אין גאַנצן געטאָ. צוויי פון די פרויען האָבן זיי דערקענט און פאַרהאַלטן, די דריטע האָבן זיי ניט געפונען. פירנדיק די צוויי אַרעסטירטע, האָבן זיי באַמערקט אַ יידיש מיידל, ליבע פערסקי (מיינס אַ קוזינקע), וועלכע איז צופעליק אַרויס פון שטוב אַן אַ שאַנד־לאַטע, זיי האָבן אויך זי פאַרהאַלטן און אַלע דריי אין געטאָ דער־מאָרדעט.

אין אַ קורצער צייט אַרום איז געשען נאָך אַ פאַל. דער שעף פון געטאָ, קייל, אַ באַוווּסטער מערדער, האָט באַמערקט ווי אַ יידישע פרוי מיט אַ קינד האָט געקויפט ביי אַ פויער צוויי קילאָ גרויפּן. ער האָט זיי גלייך גענומען מיט נאָך צען באַקאַנטע טוער פון יודענראַט, צווישן זיי די באַליבטע כלל־טוערין, פרוי סאָלאָדוכאַ, זיי אָפּגעפירט אויפן בית־עולם און דערמאָרדעט. אויפן וועג האָט דאָס קינד, פאַרשטייענדיק, אַז מען פירט זיי צום שיסן, כסדר געשריגן: „געטאָ, געטאָ, כ'וויל נאָך לעבן!".

אין אָשמענער געטאָ האָבן נאָך געלעבט אַן ערך 3000 יידן — אָשמענער און יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך, ווי: קרעווע, סמאָרגאָן, אָלשאַן און זשופּראַן, וועלכע מען האָט אַרויסגעטריבן פון זייערע וווינערטער און קאָנצענטרירט אין אָשמענע.

אָנהייב 1942 איז דאָ ווידער פאָרגעקומען אַ יידן־שחיטה. איך האָב געאַרבעט אויפן שאָסיי. איין מאָל, ווען מיר זיינען שוין געווען אויסגעשטעלט אין רייען אויף צו גיין צו דער אַרבעט, האָבן מיר פון דערווייטנס דערזען ווי באַוואָפנטע פּאָליציי טרייבט פון די הייזער אַלע יידן אויף אַ זאַמלפונקט. דאָרט האָבן זיי צע־טיילט די יידן אין צוויי רייען. איין ריי האָט מען געצוווּנגען אויפצוזעצן זיך אויף ד' פון פון פאָרויס צוגעגרייטע פורן, זיי אַוועקגעפירט דריי קילאָמעטער הינטער דער שטאָט, אין זיעלאָנקע, און דאָרט פאַרשפּאַרט אין אַ שייער. ביינאַכט האָבן צוויי פערזאָן (אַ מאַן און אַ פרוי) זיך אונטערגעגראָבן אונטערן פונדאַמענט און אַנטלאָפן. אַלע איבעריקע זיינען צוזאַמגנס דערמאָרדעט געוואָרן.

אַ יונגער בחור פון אָשמענע, אַ זועג־אַרבעטער, וועלנדיק ראַטעווען זיין פאָטער, איז אַוועק אין דער ריכטונג צום שייער. אויפן וועג האָט אים באַגעגנט דער ווילנער געביטס־קאָמיסאַר, מוראַ, אַ באַוווּסטער מערדער, און אים גלייך דערשאָסן. אין געטאָ זיינען נאָך פאַרבליבן אַרום צוויי טויזנט יידן. פון ווילנע פלעגן נאָך יעדן טאָג קומען אַנטלאָפענע יידן פון פאָנאַר, נאָר די זשאַנדאַרמעריע האָט זיי אַלעמען דערשאָסן. איינעם, אַ פאַבריקאַנט פון הייזון, אברהם סטרוגאַטש, האָט אַ היגער קריסט געמסרט, אַז ער האָט געשענקט אַ גרויסע סומע געלט פאַר פוילן אויף אַן עראָפּלאַן. האָט מען אים און זיין פרוי אויסגעטאָן נאַקעט (דאָס איז געווען ווינטער אין אַ גרויסן פראָסט) און אַזוי געטריבן ביזן בית־הקברות, ווו מען האָט זיי שרעקלעך געפייניקט און נאָך דעם דערמאָרדעט. דער מושל פון געטאָ איז געווען דער מערדער קייל. ער האָט פיל מאָל אַרויפגעלייגט גרויסע קאָנטריבוציעס אויפן געטאָ און פאַרפאָלגט די יידן.

אין 1942 יאָר, דריי וואָכן פאַר פסח, איז געקומען אַ באַפעל צו ליקווידירן דאָס אָשמענער געטאָ. דעם יודענראַט האָט מען באַפוילן צו רעגיסטרירן אַלע יידן פון אָשמענער געטאָ און אַנדערע נאָך עקזיסטירנדיקע לאַגערן — יעדן לויט זיין אייגענעם אויסוואַל. איך, צוזאַמען מיט אַ גרופּע פון 800 מאַן, זיינען מיר אַוועק קיין מעליגאַן, ביי זעזשמער (ליטע). אַזוי ווי אין מעליגאַן איז שוין געווען איבערפולט, האָט מען אונדז אָפּגעשיקט קיין וועוויע (אַ שטאָט אין ליטע). שפּעטער האָבן מיר געהערט, אַז די יידן, וועלכע זיינען געווען פאַרשריבן אויף קאָוונע, האָט מען גלייך געפירט אויף פאָנאַר און דערמאָרדעט. אין וועוויע זיינען מיר געווען אַן ערך 200 — מענער, פרויען און קינדער. מיר האָבן צוויי חדשים געאַרבעט ביי פאַרשידענע אַרבעטן. די עלטערן האָבן זייערע קינדער פאַרשריבן עלטער ווי זיי זיינען געווען, כדי זיי זאָלן זיך רעכענען פאַר אַרבעטספעאיקע, במילא האָבן די קינדער געמוזט אויספירן די שווערסטע אַרבעט, גלייך מיט די דערוואַקסענע. אויך אויף מיין עלף־יאָריקן זון שלמהלע, וועלכער איז נאָך דאַן געווען מיט מיר, איז אויסגעפאַלן אַזאַ גורל. צוויי וואָכן נאָך שבועות האָט מען אונדז אָפּגעפירט קיין זשעזשמער — 60 קילאָמעטער פון קאָוונע אין אַ לאַגער, וואָס איז געווען אַרומגעצוימט און שטרענג באַוואַכט דורך ליטווינער. די ערשטע צייט האָבן מיר דאָ געאַרבעט ביי די שאָסייען: געהאַקט שטיינער, געפירט טאַטשקעס מיט זאַמד און ברוקירט. איין מאָל, אין אַ זומער־טאָג, ווען מיר האָבן זיך געפונען ביי דער אַרבעט, איז צו אונדז געקומען אונדזערער אַ לאַגער־פירער, זעלינגער, אַ מאַן פון זעכציק יאָר, און געמאָלדן, אַז מיר מוזן זיך איצט אַלע פאַרזאַמלען אין לאַגער. אַ טויט־שרעק איז אונדז באַפאַלן, ווייל מיר האָבן געוווּסט מיט וואָס דאָס שמעקט. אויפן לאַגער־פלאַץ האָבן זיי, נאָכן אויסשטעלן אונדז אין רייען, אויסגעקליבן פופציק מענער און זיי אַוועקגעפירט. צווישן די פופציק איז געווען אַ יינגל פון 13 יאָר. מיר זיינען געווען זיכער, אַז מען פירט זיי צו דערמאָרדן. שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווּסט וועגן זייער גורל. ביי אונדז אין לאַגער האָט געאַרבעט דעם דרייצן־יאָריקן יינגלס מוטער און אַ שוועסטער. אין דריי חדשים נאָכן צונעמען די פופציק מאַן, איז איין מאָל ביי טאָג, ווען מיר זיינען געווען ביי דער אַרבעט, צו אונדז געקומען אַ קריסטין און גערופן דעם יינגלס שוועסטער.

הינטער די קוסטעס האָט אויף איר געוואָרט איר דרייצן־יאָריקער ברודער. ער האָט געהאַט אַ שרעקלעכן אויסזען — באָוואַקסן, שוואַרץ און אָפּגעריסן. וועגן די פופציק מאַן האָט ער אונדז דערציילט, אַז מען האָט זיי אָפּגעפירט קיין פּאָנאַר ביי ווילנע. דאָרט האָט מען זיי געהאַלטן אין אַ הייל, אַלע טאָג געשמידט אין קייטן און מיט שטריק אַראָפּגעלאָזט אין אַ טונעל, ווו זיי האָבן געדאַרפט צעלייגן אויף בעלקעס די געבראַכטע הרוגים, באַגיסן זיי מיט בענזין און פאַרברענען צווישן די פופציק מאַן איז געווען אַן אינזשיניער פון רוסלאַנד. ער האָט אָרגאַ־ניזירט אַ גרופּע פון 21 מאַן, וועלכע האָבן אין דער הייל געגראָבן אַן אונטערער־דישן אַרויסגאַנג. די ערד פלעגן זיי מיטנעמען אין די קעשענעס צו דער אַרבעט אין טונעל און דאָרט זי אַרויסוואַרפן. אין משך פון דריי חדשים איז דער אַרויס־גאַנג פאַרטיק געוואָרן און די 21 מאַן איז געלונגען צו אַנטלויפן. צווישן זיי איז געווען דאָס יינגל. אויסבאַהאַלטן אים אין לאַגער האָבן מיר מורא געהאַט, איז ער אַוועק צו אַ באַקאַנטן קריסט.

אין יאָר 1944, צוויי וואָכן פאַר פּסח, איז ביי אונדז אין לאַגער פאָרגעקומען אַ קינדער־שחיטה. גייענדיק צו דער אַרבעט האָב איך צעבראָכן אַ פוס. מען האָט מיך אָפּגעפירט אין לאַגער־שפּיטאָל. ליגנדיק דאָרט איז איין מאָל, אַ פאַרנאַכט, געוואָרן אַ שטאַרקער טומל. ס'איז אַריין צו אונדז דער דאָקטאָר גאָרדאַנאָוויטש פון ווילנע מיט דער קראַנקן־שוועסטער חיהלע באַראַן פון אָשמענע און גע־מאָלדן, אַז ס'איז געקומען אַ באַפעל, אַז מאָרגן אין דער פרי מוז יעדער, וואָס קען נאָר גיין אויף די פיס, אַרויסגיין אויף אַרבעט. מען זאָל אין לאַגער ניט בלייבן.

פינף אַ זייער פאַרטאָג איז דער לאַגער אַרומגערינגלט געוואָרן. דער יודענ־ראַט האָט גלייך באַקומען אַ באַפעל צוצושטעלן אַ ליסטע פון אַלע קינדער ווי אויך אַרבעטס־אומפעיקע. אויב עמעצער וועט אויסבאַהאַלטן ווערן, וועלן גענו־מען ווערן צען קעפּ פאַר איינעם. לויט דער צוגעשטעלטער ליסטע האָבן געפעלט צען קינדער וואָס די מוטערס האָבן אויסבאַהאַלטן. די באַנדיטן האָבן צוליב דעם געשאָסן יעדן איינעם וואָס איז זיי נאָר אונטערגעקומען. אין דער שחיטה איז אומגעקומען מיין עלף־יאָריקער זון שלמהלע. ער האָט פאַר מיר איבערגעלאָזן אַ געזעגענונגס־בריוול: „מיין ווונטש איז ניט דערפילט געוואָרן, זיך צו זען מיט מיין פאָטער. מיך פירט מען צום טויט, דו, מוטער, שטאַרק זיך צו קענען אויס־האַלטן די מלחמה און נעמען אַמאָל נקמה פאַר אונדזער בלוט". די קינדער־שחיטה האָט דורכגעפירט דער שעף קייטעל.

מען האָט מיר איבערגעגעבן ווי מיין שלמהלע האָט זיך געבעטן ביי די מערדער: „מיך וועט איר דערמאָרדן — האָט רחמנות אויף מיין מוטער, זי וועט ניט אויסהאַלטן". דערויף האָט אים דער מערדער קייטעל געענטפערט: „אויך דיין מוטער וועט ניט לעבן".

עס זיינען אומגעקומען העכער 200 מאַן — קינדער און עלטערע, ווייל פיל מוטערס, ניט וועלנדיק אָפּגעבן די קינדער, זיינען אומגעקומען צוזאַמען מיט זיי.

צוויי חדשים נאָך דער קינדער־אַקציע, אין מיטן זומער 1944, פרייטיק, דריי אַ זייגער נאָכמיטאָג, זיינען געקומען ס.ס.־לייט, אַרומגערינגלט דעם לאַגער און אַלע דריי הונדערט יידן פאַרזאַמלט אויפן פּלאַץ. מיר אַלע זיינען געווען זיכער,

אַז דאָס איז אונדזער סוף. נאָך אַ פּאָר שעה האַלטן אונדז אויפן פּלאַץ, האָט מען אונדז מיט לאַסט־אויטאָס אָפּגעפירט קיין קאָוונע אין אַ געפאַנגען־לאַגער. נאָך צוויי וואָכן אַרבעטן האָט מען אונדז איבערגעפירט קיין פּאָניעוויעזש אין אַ וואַלד, ווו מען האָט געבויט אַן עראָדראָם. דאָ זיינען געווען צוויי באַזונדערע לאַגערן, אַ יידישער מיט טויזנט יידן, און אַ ניט־יידישער — מיט זייער אַ סך קריגס־געפאַנגענע פון פאַרשידענע נאַציעס — אויך איטאַליענער. נאָך אייניקע וואָכן האָט מען אונדז ווידער איבערגעפירט אין אַ לאַגער אין שטוטהאָף, 30 קילאָמעטער פון דאַנציג. דאָס פאָרן האָט געדויערט צוויי וואָכן. דערביי זיינען פיל, וועלנדיק זיך ראַטעווען, געשפּרונגען פון צוג. עס זיינען געווען אַ סך קרבנות אויפן אָרט. אין שטוטהאָף זיינען מיר אָנגעקומען ענדע יולי 1944, צוועלף אַ זייגער ביינאַכט. מען האָט אונדז באַלד אויסגעשטעלט צו פינף אין אַ ריי, ביי יעדער ריי האָבן זיך גלייך געשטעלט ס.ס.־לייט מיט מאַשין־געווער און אַזוי רייענווייז אונדז אַריינגעפירט אין אַ זאַל. אין דער פרי האָט מען די מענער גרופּנווייז געפירט אין באָד. עס זיינען אַריבער אייניקע שעה און די מענער האָבן זיך ניט צוריקגעקערט. מיר האָבן גערעכנט, אַז זיי לעבן שוין ניט, ווייל ווי מיר האָבן זיך דערוווּסט, פלעגט מען אַהער ברענגען טאָג־טעגלעך לאַגער־מענטשן און זיי דאָ פאַרברענען.

ביי טאָג האָט מען די פרויען געפירט אין באָד. אויפן וועג צום באָד האָבן מיר באַגעגנט די מענער. מען האָט זיי צוריקגעפירט פון באָד אין אַרעסטאַנטן־קליידער. אין באָד האָט מען אונדז באַזוכט און יעדע ווערטפולע זאַך צוזאַמען מיט אונדזער קליידונג — צוגענומען. מיר האָבן באַקומען אַלטע, צעריסענע זאַכן, און יעדע איינע פון אונדז האָט מען אָפּגעצייכנט מיט רויטע קרייצן. אין אונדזער גרופּע זיינען געווען טויזנט מאַן; פרויען, מענער און אויך קינדער, וועלכע די מוטערס האָבן געהאַט אויסבאַהאַלטן בעת די קינדער־אַקציעס. אין שטוטהאָף זיינען מיר געווען צוויי וואָכן. דעם 15־טן אויגוסט 1944 האָט מען אונדז — פינף הונדערט פרויען — פאַרזאַמלט אויפן פּלאַץ. עס איז צווישן אונדז געוואָרן אַ שרעקלעכע מהומה. דערביי איז אונדז באַפאַלן אַ פּוילישער לאַגער־פירער (דער באַוווּסטער מערדער, מאַקס) און מיט בענק און אייזנס פיל פרויען דערמאָרדעט. די איבעריקע פאַרזאַמלטע פרויען האָט מען מיט אַ שיף אָפּגעפירט קיין שטיינאָרט (פוילן), און פון דאָרט קיין נוימאַרק (פוילן, פּאָמערן). דאָ זיינען מיר געווען פינף חדשים. געאַרבעט שווער און געלעבט אין די ערגסטע באַדינגונגען. אַ גרויסע צאָל פרויען זיינען ביי אונדז געשטאָרבן פון הונגער און קעלט. דאָס איז שוין געווען אין דער צייט ווען די רוסישע און אַליאירטע אַרמייען זיינען כסדר געגאַנגען פאָרויס און די דייטשן האָבן פאַרלאָזט געביט נאָך געביט. אונדז האָבן זיי דאַן זעקס וואָכן געטריבן צופוס, באָרוועס, נאַקעט און הונגעריק. פיל פון אונדז זיינען געפאַלן אין וועג און פיל אויך — אַנטלאָפן.

אָפּגעשטעלט האָבן זיי אונדז אין דאָרף ריבין ביי ביטאָף, ווו מיר זיינען, מיט פיר וואָכן שפּעטער, באַפרייט געוואָרן דורך דער רוסישער אַרמיי.

*

(הוספה צום גבית־עדות פון לאה רודאַשעווסקי)

ענטפער אויף פראַגן

— ווו זיינען די „שאַוליסטן" געווען ביז 10 אַוונט?

— אַרום דריי אַ זייגער בײַטאָג איז צום פּאָליציי־באַצירק פאַרפאָרן אַ לאַסט־אויטאָ מיט עטלעכע „שאַוליסטן". פון אויטאָ האָבן זיי דאָרט אויסגעלאָדן קוילנוואָרפערס, ביקסן און קעסטלעך אַמוניציע. דער בירגערמייסטער האָט דער יידישער דעלעגאַציע פאַרזיכערט, אַז דאָס האָט קיין שום שייכות ניט מיט די יידן. און שפּעטער זיינען טאַקע די „שאַוליסטן" אַוועקגעפאָרן. 10 אַ זייגער אין אָוונט איז אַן אויטאָ מיט אַן ערך 30 „שאַוליסטן" פאַרפאָרן צום קריסט רודאַקאָווסקי

— איז טאַקע דער פאַמיליע־נאָמען גדוד?

— דער ייד האָט געהייסן בערל גדוד.

— ווער איז געווען דער קייל, אַ ליטווינער?

— קייל איז געווען אַ דייטש. ער איז געווען מייסטער פון דער זשאַנדאַר־מעריע און שעף פון געטאָ.

— האָט דאָס קינד טאַקע געשריגן — געטאָ?

— דאָס קינד האָט געשריגן — „געטאָ, געטאָ, כ'וויל נאָך לעבן".

— האָט ביים דורכפירן די אַקציע ניט מיטגעהאָלפן די יידישע פּאָליציי פון ווילנע?

— די יידישע פּאָליציי פון ווילנע האָט מיטגעהאָלפן ביים דורכפירן די אַקציע.

— וועלכע פּאָליציי האָט געטריבן די יידן

— געטריבן פון די הייזער האָבן יידישע פּאָליציאַנטן מיט גומענע שטעקנס און נאַגייקעס אין די הענט. צוזאַמען אַן ערך 80 פּאָליציאַנטן, אַרום 60 פון ווילנע און אַרום 20 פון אָשמענע. זיי האָבן געדאַרפט איבערגעבן די צונויפגעטריבענע יידן צו דער ליטווישער פּאָליציי. באַקומענדיק צו הילף אַ גרופּע יידישע פּאָלי־ציאַנטן פון ווילנע, האָט דער יודענראַט צוזאַמען מיט דער יידישער פּאָליציי. געדאַרפט צושטעלן טויזנט יידישע קעפּ. זיי האָבן זייער אַרבעט אויסגעפירט.

— וואָס פאַר אַ פּונקט איז געווען זיעלאָנקע?

— זיעלאָנקע איז אַ פעלד, דריי קילאָמעטער פון אָשמענע, ניט ווייט פון אַ דאָרף. דאָרט האָבן זיי אומגעבראַכט די טויזנט יידן.

— איז דער פאַבריקאַנט ניט געווען פון לידע? ווען האָט מען אים געמסרט?

— אברהם סטרוגאַטש איז אַן אָשמענער. ער האָט געהאַט אַ הייזון־פאַבריק אויך אין לידע. ביים קריגס־אויסברוך, אין יאָר 1939, איז ער אַוועק קיין ווילנע און דאָרט פאַרבליבן ווינען. אין יאָר 1942, ווינטער־צייט, איז ער אַנטלאָפן פון ווילנער געטאָ און געקומען קיין אָשמענע. אַרום צוויי חדשים שפּעטער האָבן אים די קריסטן געמסרט. אין דעם טאָג, ווען מען האָט אים מיט זיין פרוי פאַרפייניקט צום טויט, איז געווען אַ שטאַרקער פראָסט, דאָס איז געווען אומגעפער אין חודש אדר 1942 יאָר.

— ווי רופט מען גענוי דאָס שטעטל ביי זעזשמער: מעליגאַן, מיליגאַן אָדער מעלעגאַן?

— דאָס איז ניט קיין שטעטל, נאָר אַ דאָרף, וואָס איז צעטיילט אויף קאָלאָניעס (כוטאָרן). אין יידיש הייסט דאָס דאָרף מעליגאַן, אין ליטוויש — מי־יאַנגוניס.*

באַמערקונג פון פּראָטאָקאָלאַנט:

— פון אָנהייב זיינען דערמאָנט צוויי קינדער. וואָס האָט פּאַסירט מיט דעם צווייטן קינד?

שבת, אין טאָג פאַר ראש־השנה, אין 1941 יאָר, ווען די דערציילערין איז אַנטלאָפן פון שטוב, האָט זי איר 4½־יאָריק טעכטערל, העניעלע, אָפּגעגעבן אירס אַ שכנה (אַ קריסטין) צום אויסבאַהאַלטן. די קריסטין האָט דאָס קינד צוגענומען, צוזאָגנדיק, אַז זי וועט דער מוטערס ווונטש דערפילן. די גאַנצע צייט איז פרוי רודאַשעווסקי געווען זיכער, אַז איר טעכטערל לעבט. ערשט נאָך דער באַפרייאונג האָט זי זיך דערוווּסט, אַז אויך דאָס קינד איז אומגעקומען. די קריסטין האָט זיך פאַר דער מוטער פאַרענטפערט, אַז אַ צווייטע קריסטין האָט זי געמסרט, אַז דאָס קינד איז אַ יידשס, דערפאַר איז עס אומגעקומען. אַ צווייטע קריסטין האָט אָבער דער מוטער איבערגעגעבן, אַז קיינער האָט דער פריערדיקער ניט געמסרט, נאָר זי אַליין האָט געזען ווי יענע האָט דעם זעלבן שבת (אין טאָג פון דער שחיטה) אַוועקגעפירט דאָס קינד און עס איבערגעגעבן צום דערמאָרדן.

אין פּראָטאָקאָל איז פאַרשריבן: ביז איין מאָל, אַ פרייטיק, אין טאָג פאַר ראש־השנה אין 1941 יאָר... לויט ווי די דערציילערין גיט איצט איבער, דאַרף דאָרט זיין: צוויי טעג פאַר ראש־השנה).

— וויפל לאַגער־פירער זיינען געווען?

— ס'איז געווען איין לאַגער־פירער. זעלינגער איז געווען דער אַרבעטס־לייטער, אַ דייטש.

— איז דער אינזשיניער געווען אַ ייד?

— דער אינזשיניער איז געווען אַ ייד.

— ווער איז קיטעל, ווו איז ער געווען שעף?

— קיטעל איז אַ דייטש, אַ געסטאַפּאָוויעץ, פון באַרוף אַ פילם־אַרטיסט. אַלס מיליטערמאַן אַ פעלדפעבל. ער איז געווען ניט קיין שעף, נאָר דער ליקווי־דאַטאָר פון די געטאָס אין די באַלטישע לענדער.

— גענוי אין וועלכן חודש איז דאָס געווען?

(פון פּראָטאָקאָלאַנט: די קינדער־אַקציע איז געווען צוויי וואָכן פאַר פסח 1943 יאָר (ניט 1944) אומגעפער אַ פּאָר חדשים נאָך דער קינדער־אַקציע, דאָס הייסט נאָך שבועות 1943 יאָר, זיינען געקומען ס.ס.־לייט און אַרומגערינגלט דעם לאַגער).

— ביי וואָס האָט מען דאָרט געאַרבעט?

— ביים עראָדראָם, אין אַ פלייש־פאַבריק, ביים זעגן האָלץ און ביי נאָך פאַרשידענע שוואַרצע אַרבעטן.

— ווו געפינט זיך שטיינאַרט? און נוימאַרק?

* דאָס דאָרף ווערט אין אַנדערע גבית־עדות גערופן: מילי גאַן (רעד.).

— שטיינאַרט איז אַ דאָרף, נוימאַרק — אַ שטאָט, ביידע אין דער אומגעגנט פון דאַנציק, אויף דער פוילישער זייט. אין נוימאַרק איז דער לאַגער געווען ניט אין שטאָט, נאָר 15 קילאָמעטער פון שטאָט. סיי אין שטיינאַרט און סיי אין נוימאַרק האָט מען געאַרבעט ביים בויען אָקאָפּעס.

באַמערקונג פון פּראָטאָקאָלאַנט :

(לויט ווי די דערציילערין גיט איצט איבער, קומט אויס צו ענדערן פיל דאַטעס אין פּראָטאָקאָל. די אויסבעסערונג איז : אַ פּאָר חדשים נאָך דער קינדער־אַקציע אומגעפער נאָך שבועות אין 1943 יאָר, האָט מען זיי אָפּגעפירט קיין קאָוונע. אין צוויי וואָכן אַרום — איבערגעפירט קיין פּאָניעווויעזש. אין פּאָניע־וויעזש געווען אומגעפער זעקס וואָכן, נאָכדעם איבערגעפירט געוואָרן קיין שטוטהאָף. דאָס פּאָרן אַהער האָט געדויערט צוויי וואָכן. אין שטוטהאָף זיינען זיי אָנגעקומען אין אויגוסט 1943 יאָר, געווען דאָ צוויי וואָכן, נאָכדעם איבער־געפירט געוואָרן קיין שטיינאַרט. אין שטיינאַרט געווען אַרום אַכט חדשים. אומגעפער אין מאַי 1944 — איבערגעפירט קיין נוימאַרק. אין נוימאַרק געווען אומגעפער זיבן חדשים. פון אָנפאַנג דעצעמבער 1944 יאָר ביז אומגעפער האַלב חודש יאַנואַר 1945 יאָר, האָט מען זיי געטריבן צופוס, נאָכדעם אָפּגעשטעלט אין דאָרף ריבין, ווו זיי זיינען געווען אומגעפער אַ פּאָר חדשים. געאַרבעט ביי גראָבנס. באַפרייט געוואָרן אין ריבין דורך די סאָוויעטן דעם 10־טן מערץ 1945.

היסטאָרישע קאָמיסיע אין באַד־זאַלצשליוף
אויפגענומען דורך פ. ק א ט ש י ק א ו י ט ש

ריווע מעכאַניצקאַ / תל־אביב

אין געטאָ און אין לאַגערן

ביי אונדז האָבן די דייטשן אַריינמאַרשירט דעם 25סטן יוני 1941 יאָר. די ערשטע צייט האָבן זיי באַלד אָנגעהויבן דראָען מיט אויסרופן: „יודע, קאַפּוט" און געשאָסן צו יידן, וועלכע פלעגן אַרויסקוקן דורך די פענצטער, אָדער זיינען געגאַנגען אין גאַס. די מהומה און מורא איז געוואָרן זייער גרויס. די יידן האָבן זיך באַהאַלטן אין די הייזער און ווינציק אַרויסגעגאַנגען אין גאַס. אָבער די דייטשן פלעגן גיין איבער די הייזער און אַרויסטרייבן די יידן צו פאַרשידענע שוואַרצע אַרבעטן, שלאָגנדיק זיי דערביי מיט די קאָלבעס פון די ביקסן.

נאָכדעם ווען די דייטשן זיינען אַריין, האָבן זיי אויסגעהאַנגען ספּעציעלע מעלדונגען פאַר די יידן, אַז פרייטיק, (בערך דריי וואָכן נאָכן אַריינמאַרש), זאָלן אַלע מענער זיך מעלדן אויפן וויען (דאָס איז געווען אַ גרויסער פּלאַץ אונטערן שטעטל). 600 מענער האָבן זיך דעם אָנגעוויזענעם טאָג צוזאַמענגעקליבן אויפן פּלאַץ, ווו מ׳האָט זיי אויסגעשטעלט צו 4 מאַן אין אַ ריי, און די דייטשע זשאַנדאַרן האָבן גע־הייסן די פּאָליאַקן, וועלכע זיינען אויך אַרויסגערופן געוואָרן אויף דעם טאָג, אָנצו־ווייזן אויף די יידן־קאָמוניסטן׳ פאַרשטייט זיך, אַז די קריסטן, וועלכע האָבן געהאַט אַ כעס אויף אַ יידן אָדער האָבן געוווסט, אַז דער ייד איז אַ רייכער — פלעגן זיי בכוונה אָנווייזן אויף זיי ווי אויף קאָמוניסטן. דאַן האָט מען צוזאַמענגענומען די אַלע אָנגעוויזענע יידן, בערך 300 מאַן, זיי באַוואַכט מיט זשאַנדאַרמעריע און אָפּגעפירט אין שול. די גאַנצע נאַכט זיינען זיי געווען באַוואַכט. די פאַמיליעס זיינען ניט געוואָרן צוגעלאָזט צו זיי מיט די פּעקלעך עסנוואַרג און וועש.

צומאָרגנס 8 אַ זייגער אין דער פרי, זיינען אָנגעקומען עטלעכע לאַסט־אויטאָס און מ׳האָט זיי אַוועקגעפירט אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. אין אַ פּאָר וואָכן אַרום זיינען געקומען קריסטן מיט „נייעס", אַז מ׳האָט כלומרשט די יידן אַוועקגעפירט קיין סוואַלק אויף אַרבעט. דאַן האָבן די יידן צוגעזאָגט גוט צו באַלוינען די פּאָליאַקן, אויב זיי וועלן פאָרן קיין סוואַלק און ברענגען בריוו פון די יידן. אָבער עס איז פון דעם גאָרנישט געוואָרן — קיינער האָט ניט געבראַכט קיין בריוו און מ׳האָט ניט געוווסט ווו זייער געביין איז אַהינגעקומען.

די פּאַניק צווישן די יידן איז דעמאָלט געוואָרן זייער גרויס. די יידן פלעגן זיך באַהאַלטן, און ווען די דייטשן זיינען געקומען נאָך אַרבעטער — פלעגן די פרויען אַרויסגיין אָנשטאָט די מענער. אין אַ וואָך אַרום, נאָך דער ערשטער אַקציע, האָט אַ דייטשער דאָקטאָר — לעגער — אַרויסגעפאָדערט פון ווילנע די ס.ס.־לייט, כדי זיי זאָלן אויספירן אַן אַקציע אויף די מענער. שבת אין דער פרי זיינען געקומען צו פאָרן מיט טעקסיס אַרום 500 זשאַנדאַרן און ס.ס.־לייט אויפן מאַרק־פּלאַץ און פון דאָרט זיך געלאָזן גיין איבער אַלע יידישע הייזער, זוכנדיק כלומרשט מענער אויף אַרבעט — פון 14 ביז 80 יאָר.

זיי האָבן באַפוילן אַרויסצוגיין אויפן גאַס. דאָרט זיינען שוין געשטאַנען די גרופּעס יידן אונטער דער שמירה פון ס.ס.־לייט, און מ'האָט זיי צוזאַמען אַרויסגעפירט אויף דער גאַס און דערביי געפּייניקט, ווי שטעלן זיך, פאַלן, קריכן אויפן בויך און געשלאָגן מיט די קאָלבעס און מיט די פיס. דאָס צוזאַמענטרייבן אַלע מענער האָט געדויערט אַ האַלבן טאָג. די דייטשן זיינען געווען שטאַרק אין כעס וואָס זיי האָבן געטראָפן ווייניק מענער, האָבן זיי אָנגעהויבן זוכן און ווען זיי האָבן געפונען אַ באַהאַלטענעם, פלעגן זיי אים אַרויסטרייבן אין די אונטערוועש און שלאָגן מכות רצח. ווען די משפחה־מיטגלידער פלעגן וועלן צוגיין צו די גרופּעס מענער און דערלאַנגען זיי עסן, וועש אָדער שיך — האָט מען אויך זיי שטאַרק געשלאָגן. נאָך מיטאָג האָט מען די יידן אַרויפגעטריבן אויף די לאַסט־וואַגאָנען און אַרויסגעפירט 5 קילאָמעטער אונטערן שטאָט, אין דאָרף באַרטעל. אין אַ וואַלד האָט מען זיי געהייסן אויסגרובן גריבער און זיי אַלע אויסגעשאָסן. דאָס איז געווען שבת, דעם 25סטן יולי, 1941. ס'זיינען דעמאָלט אומגעקומען אַן ערך טויזנט מענער.

די שרעק, ווייטיק און פּאַניק איז געוואָרן ניט צום באַשרייבן. צו די פאַמיליעס פון די אויסגעמאָרדעטע מענער פלעגן קומען קריסטן און דערציילן ווי אַזוי מ'האָט די מענער אויסגעשאָסן — זיי האָבן אין וואַלד אין דאָרף באַרטעל געפונען געלט לאַטעס און פאַרשידענע דאָקומענטן מיט פאָטאָגראַפיעס, אָפּגעהאַקטע פינגער, הענט און פיס אאַז"וו. די לאַגע איז געוואָרן ערגער פון טאָג צו טאָג. געבליבן זיינען דעמאָלט 30 יידישע מענער, וועלכע זיינען אין דער צייט פון דער אַקציע געווען באַהאַלטן, אָדער אויף אַרבעט. פון די 2500 יידן וואָס זיינען געווען אין אָנפאַנג קריג אין שטעטל אָשמענע, זיינען געבליבן אַרום 1200 פערזאָן.

נאָך דער אַקציע האָבן די דייטשן געשאַפן אַ יודענראַט מיט אַ מערהייט פרויען (ווייל קיין מענער זיינען שוין באַלד אין גאַנצן ניט געווען). די דייטשן האָבן דאַן אַרויפגעלייגט אויף די יידן אַ קאָנטריבוציע פון 100.000 זלאָטעס, וואָס דער יודענראַט האָט געמוזט שאַפן. אין קעגנפאַל האָבן זיי געדראָט מיט אויסשעכטן אַלע יידן. די מיטגלידער פון יודענראַט זיינען געגאַנגען איבער די הייזער און באַשטייערט יעדע משפחה מיט אַ געוויסע סומע, און מיט גרויס מי דאָס געלט געשאַפן און אָפּגעגעבן דעם קאָמענדאַנט פון שטאָט. דער יודענראַט האָט געהאַט אויך אויסצופירן פאַרשידענע באַפעלן ווי, צושטעלן ליילעכער, גאָלד, וועש, שיך אד"גל. דאָס אַלץ איז געשאַפן געוואָרן מיט גרויס מי

סעפּטעמבער 1941 האָבן די דייטשן געשאַפן דאָס געטאָ אויף די גאַסן ביים שול־הויף. דאָס זיינען געווען די קלענסטע און שמוציקסטע געסלעך פון שטעטל. נאָכן גרינדן פון געטאָ, וואָס איז געווען אַרומגעצוימט מיט אַ פּאַרקאַן פון דריט־האַלבן מעטער הויך, האָבן זיי אויסגעקליבן אַ נייעם יודענראַט פון 7 מענער און איין פרוי. די פרויען האָבן זיי געשיקט צו דער אַרבעט אויף פאַרשידענע פּלאַ־צוווקעס, ווי למשל אין דער זשאַנדאַרעמריע, קאָמענדאַנטור — אויפצורוימען, און אויך צו רוימען דעם שניי. די לאַגע איז געווען זייער שלעכט — מיר פלעגן הונגערן, ווייל קיין עסן האָבן מיר גאָרניט באַקומען. דאַן פלעגן די אַרבעטערינס מיטנעמען מיט זיך זאַכן און ביי די פּאָליאַקן אויסבייטן אויף שפּייז. אַז מ'פלעגט

כאַפּן די פרויען ביים בייטן, אָדער מיט פּראָדוקטן ביים טויער, פלעגט מען זיי דער־שיסן. ס׳איז געווען אַ פאַל — זיי האָבן געכאַפּט אַ פרוי מיטן נאָמען זשופּראַנער מיט אַ האַלבן קילאָ גרויפּן. זי האָט זיך פאַרענטפערט, אַז זי האָט אַ קליין קינד פון 8 יאָר און זי טראָגט דאָס פאַר אים. האָבן די זשאַנדאַרן זי געהייסן גיין נאָכן קינד און קומען דערמיט אין יודענראַט, און דער יודענראַט האָט געדאַרפט קומען מיט זיי אין דער זשאַנדאַרמעריע. זיי האָבן גערופן דעם גרעסטן גביר פון אָש־מענע (סטרוגאַטש מיט דער פרוי) און אויך אַ ייִד מיטן נאָמען סאָלאָדוכע און קאַרפּ — אַ מוטער מיט אַ טאָכטער, צו וועלכע ס׳פלעגט אַריינקומען דער שעף פון דער זשאַנדאַרמעריע און מקנא זיין זייער שיינע וווינונג, דאָס מעבל און דעם שיינעם אַרט לעבן — אויך די קאַרפּס אַ שוועסטער, בריינע דעאָול — און מ׳האָט זיי אַלע אַוועקגעפירט אויף דער זשאַנדאַרמעריע. דעם זעלבן טאָג איז די זשאַנ־דאַרמעריע געקומען אין יודענראַט און געהייסן אויסגראָבן אויפן בית־עולם אַ קבר פאַר די פאַרשפּאַרטע ייִדן. דאָס איז געווען אין דעצעמבער 1941 — ס׳איז געווען אַ גרויסע פראָסט. מ׳האָט די אומגליקלעכע באַרוועסרהייט אַרויסגעטריבן פון דער זשאַנדאַרמעריע צום ייִדישן בית־עולם מיט דער הילף פון דער ליטווישער פּאָליציי. ווען זיי זיינען פאַרבייגעגאַנגען דעם געטאָ און דאָס קליינע ייִנגעלע האָט זיך געריסן צום טויער פון געטאָ — האָבן אים די פּאָליציאַנטן געשלאָגן מיט די קאָלבעס און ווייטער געטריבן אויפן בית־עולם. פאַרן טויט האָט מען זיי געלאָזט זאָגן דאָס לעצטע וואָרט. דאַן האָט ריווע קאַרפּ,די מוטער, אַרויסגעטרעטן מיט אַ לאַנגער רעדע און זי האָט די מערדער געזאָגט, אַז אונדזער אומשולדיק פאַרגאָסן בלוט וועט ניט שווייגן, און זיי און זייער גאַנץ פאָלק וועט אַמאָל מוזן ענטפערן פאַר דעם וואָס זיי טוען אָפּ מיט די ייִדן. זי האָט אויך פאַרלאַנגט, אַז די ערשטע זאָל מען זי דערשיסן און דערנאָך די טאָכטער. אָבער די זשאַנדאַרן האָבן איר בקשה ניט דערפילט און זי האָט געמוזט זיך צוקוקן ווי מ׳פירט יעדן איינעם צו צום גרוב און ווערט דערשאָסן. אויך די טאָכטער; ערשט צו־לעצט האָט מען זי דערשאָסן. דאָס אַלץ האָבן מיר זיך דערוווּסט פון דער ליטווישער פּאָליציי, ביי וועלכע ס׳האָבן געאַרבעט ייִדישע מיידלעך. עס איז דערביי אָנוועזנד געווען אַ פּאָליציסט, וועלכער האָט אַכטונג געגעבן, מ׳זאָל זיי גלייך פאַרשיטן און די באַ־גראָבערס זאָלן ניט קאָנטראָלירן זייער „אַרבעט״, וואָס זיי האָבן געטאָן מיט די קרבנות.

די לאַגע אין געטאָ איז געווען אַ שלעכטע. זיי פלעגן אַרויפלייגן כסדר קאָנ־טריבוציעס און געבן פאַרשידענע באַפעלן, ווי, למשל, צוזאַמענקלויבן אַ קילאָ גאָלד, 5 קאַראַקול־מאַנטלען) 5 פּאָקענע מאַנטלען, זילבערנע פוקסן, גאָלדענע זייגערס אד״גל. ס׳איז געווען זייער שווער דאָס צוזאַמענצוקלויבן — אָבער מ׳האָט געמוזט דאָס שאַפן. אַזוי האָבן מיר איבערגעלעבט דעם ווינטער אין שרעק.

דעם 20סטן אויגוסט 1942 איז געקומען צו פאָרן אין געטאָ דער געביטס־קאָמיסאַר פון ווילנע, און אויך שעפן פון אַרבעטס־אַמט, און מ׳האָט די גאַנצע יוגנט פון 14 ביז 25 יאָר צוגענומען און אַוועקגעשיקט אין לאַגער מיליגאַני אין ליטע (אויפן טראַקט ווילנע—קאָוונע). ס׳זיינען געווען אַרום 500 מיידלעך. אין לאַגער האָבן מיר געטראָפן 15 ייִנגלעך פון לאָדזש. דאָס איז געווען אַ נייער לאַגער.

נאָך אונדזער אַוועקפאָרן אין לאַגער, האָט מען די יידן פון אַלע אַרומיקע שטעטלעך, ווי אָלשאַן, סמאָרגאָן, זשופּראַן צונויפגעטריבן אין אָשמענער געטאָ.

מיר זיינען אַריינגעפאַלן אין אַן אָפּטיילונג, וואָס איז געווען די אונטער־פראָנט־באַדינונג. מיר האָבן געבויט אַ וועג פון 16 קילאָמעטער פון זאסלא אויף קאָוונע. ס׳איז געווען ניט שלעכט אין לאַגער, ווייל מיר האָבן געהאַט אונטערגע־קויפט די לאַגער־פירערס. און אַלע צוויי וואָכן פלעגן זיי שיקן אַ ספּעציעלע מאַשין אין אָשמענער געטאָ נאָך פּעקלעך. אַ געוויסע צאָל מיידלעך פלעגן פאָרן זיך זען מיט די פאַמיליעס אויף אַ טאָג־צוויי. יעדע צווייטע וואָך פלעגט גיין אַזאַ מאַשין.

אַזוי האָבן מיר איבערגעלעבט דעם ווינטער ביז פרילינג. ענדע אַפּריל, אָנהייב מאַי 1942, האָט מען ליקווידירט דאָס געטאָ אין אָשמענע. דאַן האָט מען צוגענומען די פאַמיליעס, וועלכע האָבן געהאַט קינדער אין לאַגער און זיי געבראַכט אין לאַגער, נאָר מיט גרויסע פּעק, פּראָדוקטן און זאַכן. און די אַנדערע האָט מען צונויפגעטריבן און מ׳האָט זיי געזאָגט, אַז מ׳פירט זיי אין קאָוונער געטאָ. אָבער ווי מ׳האָט זיך דערנאָך דערוווסט, האָבן זיי דעם גאַנצן עשאַלאָן יידן פאַרברענט צוזאַמען מיט די וואַגאָנען.

דאַן האָבן אַלע גענומען גיין אויף אַרבעט, וועלכע האָט זיך פאַרגרעסערט. מ׳האָט געאַרבעט אין גרופּעס. יעדע גרופּע האָט געהאַט אַ מייסטער און אַ וואַך־פּאָסטן. מיר פלעגן אונטערקויפן די פּאָסטנס און גיין אין דאָרף האַנדלען. צו דער אַרבעט פלעגן מיר פאָרן מיט אַ קליינבאַן. מיר האָבן גוט געלעבט מיט די מייסטערס. ווען זיי פלעגן זען אונדזערע מענטשן מיט פּעק פון די דערפער, פלעגן זיי צוריקפאָרן מיט דער באַן און אַוועקנעמען די פּעק פון זיי, כדי דער שעף זאָל זיי ניט באַמערקן. אַזוי האָבן מיר געלעבט ביז האַרבסט 1943 יאָר. ווען ס׳האָט זיך געענדיקט די אַרבעט און מען האָט אונדז אַרויסגעשיקט אין גרופּן. אַ טייל האָט מען אַרויסגעשיקט קיין יאַנישקי, ניט ווייט פון שאַוול — און אַ טייל קיין עליי, ניט ווייט פון יאַנישקי און אַ טייל קיין זשעזמאַר.

איך בין געווען אין יאַנישקי. מיר זיינען געווען 250 פּערזאָן — פרויען, קינדער און אויך עטלעכע מענער. מיר האָבן געבויט אַ באַן־ליניע. די מאַטעריעלע לאַגע איז געווען אַ שווערערע ווי אין מיליגאַני. מיר האָבן געהאַט דעם לאַגער־פירער מייער, וועלכער איז לעצטנס געווען אין לאַגער מיליגאַני. ער האָט אונדז פאַרבאָטן צו גיין אין דאָרף צו די פּויערים. ער פלעגט שטיין ביים טויער פון לאַגער און רעווידירן צי מ׳טראָגט ניט קיין פּעקלעך. אויך אין אָוונט פלעגט ער אַריינקומען אין די באַראַקן און זוכן צי מיר האָבן זאַכן צו פאַרקויפן, און ווען ער האָט געפינען שפּייז, פלעגט ער שטאַרק שלאָגן ביז צום טויט און צונעמען אַלע זאַכן. אין דער צייט זיינען אין אַלע געטאָס און לאַגערן פאָרגעקומען די קינדער־אַקציעס. אונדזער לאַגער איז געווען דער איינציקער פון די אַלע אַרומיקע, ווו ס׳זיינען געווען אַן ערך 50 קינדער, וועלכע דער מייסטער האָט אויסבאַהאַלטן. ער האָט אויפגעקלערט די היצלעס, אַז ווען מ׳וועט אַוועקנעמען די קינדער, וועלן די פרויען ניט גוט אַרבעטן און די אַרבעט איז זייער וויכטיק און זיי אַרבעטן גוט.

אין דעם לאַגער זיינען מיר געווען ביז מאַי 1944. דערנאָך האָט מען אונדז אַרויסגעשיקט קיין פּאַניעוויעזש, ווו מיר זיינען געווען דריי וואָכן צייט. מיר האָבן

געאַרבעט אויף אַן ערעדראָם. ס׳איז אונדז געווען זייער שלעכט. מיר זיינען געווען צו 15 פּערזאָן אין איין בלאָק. ס׳איז ניט געווען קיין וואַסער צום וואַשן. דאָ האָבן מיר געטראָפן ייִדישע פרויען פון דייטשלאַנד. זיי פלעגן זיך צו אונדז טשעפּען און אונדז מקנא געווען וואָס מיר זיינען נאָך מיט די קינדער. :

דערווייל האָט זיך דערנענטערט דער פראָנט און מ׳האָט אונדז אַרויסגע־שיקט קיין שטוטהאָף.

דאָס איז געווען אין אויגוסט 1944. אַריינגייענדיק אין לאַגער האָט מען אונדז סאָרטירט — באַזונדער פרויען און באַזונדער מענער. די פּאַניק איז געווען גרויס. כ׳איז געווען אין אָוונט. די קינדער האָבן געגומען וויינען. די דייטשע ס.ס.־לייט האָבן געשלאָגן. אַריינפאָרנדיק אין שטוטהאָף האָט געהאָנגען אַ שילד „יודען־טאָט־לאַגער". דער לאַגער איז געשטאַנען אין אַ וואַלד. אויפן וועג צום לאַגער האָבן די פרויען אַוועקגעוואָרפן די פּעקלעך, ווייל זיי האָבן געטראַכט, אַז מ׳פירט צום טויט. און די ס.ס.־לייט האָבן זיי שטאַרק געשלאָגן, ווען זיי האָבן געזען וואַרפן און האָבן געצוווּנגען צו טראָגן דעם פּאַק ווייטער. זיי האָבן אונדז אַריינ־געפירט אין אַ גרויסן קלוב. דאָרטן האָבן מיר איבערגענעכטיקט. צומאָרגנס איז געקומען דער שאַרפירער, געהייסן נעמען די פּעק און זיך אויסשטעלן צו 4 אין אַ ריי און אַוועקגעפירט אונדז אין באָד צו אַנטלויזן. אויפן וועג האָבן מיר גע־טראָפן פּוילישע העפטלינגע, וועלכע האָבן געאַרבעט ביי די זאַכן און באָד און געזאָגט, מ׳זאָל זיי אַוועקגעבן ברויט, שפּעק, פּוטער, צוקער, גאָלד — ווייל מ׳נעמט דאָס אַלץ אַוועק. זיי האָבן צוגעזאָגט, אַז נאָך דער אַנטלויזונג וועלן זיי דאָס צוריקגעבן. אַ סך פרויען האָבן זיי אַוועקגעגעבן דאָס גאָלד. ווען די דייטשן פלעגן דאָס באַמערקן — האָבן זיי געשלאָגן סיי ייִדן און סיי די פּאַליאַקן. מ׳האָט אונדז צוגעפירט צום באָד, ווו ס׳זיינען שוין געווען פיל מענטשן, וואָס האָבן געוואַרט אויף דער אַנטלויזונג. שפּעט ביינאַכט האָט מען אונדז אַריינגעפירט. מיר האָבן געמוזט די זאַכן אָפּגעבן, אויך די מלבושים, און מיר זיינען געגאַנגען אויף אַן אונטערזוכונג צום דאָקטאָר (אַ פּוילישער דאָקטאָר), וועלכער האָט געזוכט גאָלד אין מויל און אין די האָר. זיי האָבן אַלץ צוגענומען. נאָר אַ קאַם, שפּילקעס צו די האָר און אַ בערשטל צו די ציין האָבן זיי איבערגעלאָזט. זיי האָבן אויך געדראָט, אַז ביי וועמען זיי וועלן געפינען גאָלד, בריליאַנטן אָדער געלט, וועלן זיי דערשיסן. אַלע האָבן אָפּגעגעבן דאָס געלט און די זאַכן.

נאָך דער קאַלטער באָד, וואָס האָט געדויערט פאַר אַ גרופּע 7—8 מינוט, האָבן זיי אַרויסגעגעבן העמדער, רייטוזן און קליידלעך. קליינע פּערזאָנען האָבן באַקומען לאַנגע קליידער און גרויסע — קורצע, כדי מיר זאָלן מיאוס אויסזען.

אַרויסגייענדיק פון באָד זיינען געשטאַנען אונדזערע שיך און יעדער האָט געדאַרפט כאַפּן אַ פּאָר שיך און לויפן זיך שטעלן אין דער ריי. פונוואַנען מ׳האָט גרופּנווייז אָפּגעפירט אין די בלאָקן. מיר זיינען געווען דריי וואָכן אין שטוטהאָף. מיר האָבן באַקומען אויף אַ טאָג 100 גראַם ברויט מיט אַ שטיקל מאַרגאַרין אָדער מאַרמעלאַד. אויף מיטאָג פלעגן מיר באַקומען אַ ליטער וואַסערדיקע זופּ מיט ביטערע בלעטער, אין אָוונט קאַווע. די מענטשן פלעגן ניט אויסהאַלטן דעם הונ־גער און האָבן זיך צו צוויי מאָל געשטעלט אין די רייען. זיי זיינען געכאַפּט געוואָרן

פון די בלאָקאָוועס און באַקומען געשלאָגן ביז טויט. זיי האָבן פאַרפייניקט פיל פרויען, וועלכע האָבן זיך געוואָלט זען ביי די דראָטן מיט די מענער אַנטקעגן אונדז, פון וועלכע מיר פלעגן באַקומען ברויט און בריוו, אָדער זיי פון אונדז. די קינדער מיט די פרויען האָט מען געהאַלטן אין באַזונדערע בלאָקן, פון וואַנען מ׳האָט זיי נאָך אַ קורצער צייט אַרויסגעשיקט קיין אוישוויץ.

אין זעלבן חודש, אויגוסט 1944, האָט מען געמאַכט אַן אַפּעל פון אַלע פרויען, און די יונגע און עלטערע, וואָס האָבן גוט אויסגעזען, האָט אַ דאָקטוירים־קאָנ־טראָל פאַרשריבן אויף אַרבעט. מ׳האָט אונדז צונויפגענומען אין איין בלאָק — ביי מאַקסן, אַ פּאָליאַק, אַ מערדער, ווו ס׳איז פאָרגעקומען אַ רעגיסטראַציע פון די אַרבעטנדיקע. דאָן האָט מען צעשיידט מאַמעס פון קינדער, שוועסטער פון שוועסטער, מומעס פון פּלימעניצעס — און מ׳האָט אונדז געגעבן צו אַ פּאַרציע ברויט און שטיקלעך מאַרגאַרין און אונטער דער אויפזיכט פון ס.ס.־לייט אַוועק־געפירט צו דער ווייסל און אויף שיפן אַוועקגעפירט אין פאַרשידענע ערטער אויף אַרבעט.

מיר זיינען געקומען קיין שטיינאַדט ביי עלבינג. דאָרטן האָבן מיר געאַרבעט ביי אָקאָפּעס. ביי דער זעלבער ראַציע וואָס אין שטוטהאָף. אַזוי האָבן מיר גע־אַרבעט 3 חדשים. שפּעטער האָט מען אונדז געשיקט קיין קוועזענדאָרף ביי טאָרון. דאָרט האָבן מיר אויך געאַרבעט ביי אָקאָפּעס. די לאַגע איז געווען שלעכט, ווייל אַחוץ הונגער, האָבן מיר געפילט די קעלט. אויף ווינטער האָט מען אונדז געגעבן שיך און מאַנטלען, און מיר האָבן געאַרבעט אויפן פעלד ביי אָקאָפּעס.

די אַנפירערשאַפט האָט אונדז געפייניקט און אויף די גרעסטע פרעסט אונדז געשיקט צו דער אַרבעט. דער פראָנט האָט זיך דערנענטערט און מ׳האָט אונדז גענומען טרייבן צופוס טיפער אין דייטשלאַנד. מיר פלעגן מאַכן הונגעריק און באָרוועס צו 25—30 קילאָמעטער אַ טאָג. מיר זיינען געגאַנגען דריי וואָכן צייט קיין פּראָדוקטן האָבן מיר ניט באַקומען, מיר פלעגן זיך דערנערן מיט אַ בוראַק וואָס מיר פלעגן געפונען אונטערוועגס. אַזוי האָט מען אונדז געבראַכט קיין אַלטהאַמער. פיל מענטשן זיינען אומגעקומען אויפן וועג, ווייל זיי האָבן ניט געקענט ווייטער גיין.

אין אַלטהאַמער האָבן מיר געאַרבעט דריי וואָכן ביי אָקאָפּעס — דאַן איז די רוסישע אַרמיי אָנגעקומען און האָט אונדז באַפרייט. די ס.ס., דערשפּירנדיק, אַז די רוסן דערנענטערן זיך, האָבן אונדז איבערגעלאָזט אַליין און זיינען אַנטלאָפן אין די וועלדער. זעענדיק וואָס דאָ קומט פאָר — האָבן מיר גענומען לויפן אין אַן אַנדער זייט. אין לאַגער האָבן מיר זיך שוין ניט אומגעקערט. מיר זיינען אַנט־לאָפן צו די פויערים. אין אָוונט, דעם 10טן מערץ 1945, זיינען מיר באַפרייט געוואָרן.

היסטאָרישע קאָמיסיע, נײַ־פרײַמאַן

סאָניע דרוזגעניצקי / חדרה

צום לעצטן מאל געזען מיין קינד

אין 1941 האָט זיך אָנגעהויבן דער קריג. מיט דריי וואָכן שפּעטער האָט מען צוגענומען מיין מאַן, און איך בין געבליבן מיט דריי קליינע קינדער. יעדן טאָג האָט מען זיך געגרייט אַריין אין געטאָ. פאַר ראש־השנה האָט מען אונדז פאַרטריבן אין געטאָ, און מיר האָבן אַדורכגעמאַכט פיל צרות. דער יודענראַט האָט גענומען פאַרשידענע צירונג פאַר די דייטשן אַלס אויסקויף־געלט. אין 1942, נאָכן ליקווי־דירן דאָס געטאָ, האָט מען אונדז איבערגעפירט קיין ווילייקע. דאָרט זיינען מיר געווען 6 חדשים. טאָג־טעגלעך פלעגן זיין „אַפּעלן", און דעם לעצטן טאָג פון ליקווידירן דעם לאַגער פון ווילייקע, האָט מען אונדז אויסגעשטעלט נאַקעט און באָרוועס און פאַרכאַפּט בעתן „אַפּעל"; אָן אַ ביסל וואַסער פאַר די קינדער האָט מען אונדז געפּאַקט אָן די לאַסט־אויטאָס און אָפּגעפירט צו דער באַן. די קינדער האָבן געוויינט און געשריגן, אַז מען פירט אונדז אויף פּאָנאַר. איך האָב זיך געטרייסט, אַז מיר זיינען אַלע צוזאַמען. ביי דער באַן־סטאַציע האָט מען אונדז געשטויסן און געוואָרפן אין די וואַגאָנען און אָפּגעפירט קיין עסטאָניע. דער ערשטער לאַגער האָט געהייסן „וואַרוואַרא", דאָרט האָט מען יעדע מינוט געזען דעם טויט פאַר די אויגן. אַ קורצע צייט זיינען מיר געווען צוזאַמען מיט די קינ־דער. דערנאָך האָט מען שוין ניט דערלויבט אַריין צו די קינדער, און איך פלעג זיך אַריינגנבענען איבערן פּאַרקאַן, און דערביי אָפּט געקריגן געשלאָגן. מיין קלענסטער יינגעלע איז דאַן אַלט געווען 3 יאָר, און — אינגאַנצן באָרוועס.

אין יענער צייט האָט מען געבראַכט ווילנער יידן און פון זיי אָראָפּגעריסן אַ באַרג מיט זאַכן. איך האָב זיך אָפּגעשמועסט מיט אַ פרוי צו גיין עפּעס קריגן פאַר די נאַקעטע און באָרוועסע קינדער. ביי דעם לאַגערפירער איז געווען אַ האָלענדער. ער האָט באַמערקט מיט וועלכן וועג מיר גייען, איז ער אַרויס און אונדז געטריבן אין באָד. דאָרט איז געווען אַ ספּעציעלער טיש צום שמייסן. מיט אַ שטעקן האָט מען אונדז געשלאָגן, אַז מיר האָבן וואָכן לאַנג ניט געקענט זיצן און געמוזט אַזוי גיין יעדן טאָג צו דער אַרבעט.

אין 1943 איז פאָרגעקומען די ליקווידאַציע פון די קינדער. ווען די מוטערס זיינען געווען ביי דער אַרבעט האָט מען פאַרכאַפּט די קינדער און זיי אָפּגעפירט אין לאַגער „עראַדאַ". דאָרט האָט מען זיי געהאַלטן אין אַ קעלער ביי הונגער און קעלט. מיט אַ פּאָר וואָכן שפּעטער האָט מען זיי אַוועקגעפירט פון דאָרט און זיי זיינען פאַרשוווּנדן. ווען איך האָב זיך דערוווּסט, אַז די קינדער זיינען אין „עראַ־דאַ", האָבן איך זייער געבעטן, מען זאָל מיך לאָזן זיין מיט זיי צוזאַמען. ווען איך בין שוין דאָרט אָנגעקומען, האָב איך דאָרט געטראָפן מיין עלטערן זונעלע. פון דאָרט האָט מען אונדז געפירט קיין שטוטהאָף. כדי צו שטילן דעם גרויסן הונגער, פלעג איך פאַרמישן אַ ביסל קלייען פאַר מיר מיטן קינד.

אין שטוטהאָף האָט מען אונדז גלייך געפירט צום אַנטלויזן און דערביי אַלץ צוגענומען. ס׳זיינען שוין אַוועק וואָכן און איך האָב מיין קינד ניט געזען. איין מאָל גיי איך צו די דראָטן און דערזע לייבעצקע לאַפּידוסן (זיין פאָטער האָט געאַרבעט אין באַנק), האָב איך אים געפרעגט, צי זעט ער מיין דודקען? ער האָט מיר געזאָגט: „אויב איר וועט מיר שיקן מיין מאַמען, וועל איך אייך שיקן דודקען". בין איך זי געלאָפן זוכן. עס איז ניט געווען לייכט צו געפינען צווישן טויזנטער פרויען, אָבער דאָך האָב איך זי געפונען און געגאַנגען גלייך צו די דראָטן. צוגייענדיק נעענטער, האָב איך באַמערקט, אַז עס שטייען צוויי יינגלעך, אָבער מיין דודקען האָב איך שוין ניט דערקענט. מען האָט זיי געביטן די זאַכן און זיי האָבן אויסגעזען אויסגעמאַטערט און שלעכט. אַז איך האָב געזאָגט לייבעצקען, אַז עס איז נישט מיין דודל, האָט זיך מיין קינד אָפּגערופן: „מאַמע, דאָס בין איך, דיין דודל". ווי איך האָב מיט אים אָנגעהויבן רעדן, האָט דאָס באַמערקט אַ רוסישע אויפזעערין. זי האָט זיך גלייך פאַרמאָסטן מיטן שטעקן צו שלאָגן. איך האָב גענומען שטאַרק וויינען און בעטן, זי זאָל מיר דערלויבן צו רעדן אַ פּאָר ווערטער מיט מיין קינד. איך בין שוין דאָ צוויי וואָכן, און נאָך ניט געזען און ניט גערעדט מיט אים. מיין געוויין און געבעט האָט גערירט איר שטיינערן האַרץ, און זי האָט מיר דערלויבט. איך האָב אים געבעטן, ער זאָל זיך סטאַרען אין קיך צו קריגן אַ קאַרטאָפל, אָדער אַ מערעלע, אויסצוהאַלטן דעם הונגער. האָט ער מיר געזאָגט: „איך וויל ניט גיין, מאַמע, איך האָב מורא". איך האָב זיך מיט אים אָפּגערעדט צו טרעפן אויף מאָרגן און אים ברענגען מיין שטיקעלע ברויט. ער האָט מיר צוגעזאָגט, און אויף מאָרגן פרי בין איך שוין צוגעלאָפן צו די דראָטן. ער איז שוין דעמאָלט געשטאַנען אויפן אַפּעל. איך האָב אים גערופן, און ער האָט געשאָקלט מיטן קעפעלע אויף ניין. אַז ער קען ניט. ניט קוקנדיק אויף דעם, האָב איך דאָס שטיקעלע ברויט אַריבערגעוואָרפן איבער די דראָטן און דאָס קינד איז צוגעלאָפן און עס געכאַפּט און צוריק געשטעלט זיך אויפן פּלאַץ. פון ווייטן האָט ער מיטן הענטעלע מיך געקושט פאַר דאַנקבאַרקייט.

דאָס איז געווען דאָס לעצטע מאָל, וואָס איך האָב געזען מיין קינד. ביינאַכט האָט מען זיי אַלע אַוועקגעפירט אויף שטענדיק. דאָס איז פאָרגעקומען אין יאָר 1944.

הינדע קאַגאַן

אין קלעם ביי די דייטשן

ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן דער צווייטער וועלט־קריג אין יאָר 1939, זיינען אין אָשמענע אַריין די רוסן און פאַרנומען די מאַכט ביי אונדז ביז 1941. דאָס לעבן איז דעמאָלט געווען נאָך צו דערליידן. איך בין נאָך געווען מיט מיינע עלטערן צוזאַמען — אַפילו מיט די אַלע קרובים. אָבער ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די דייטש־רוסישע מלחמה, זיינען אין צוויי טעג אַרום אַריין די דייטשן און גלייך דעם ערשטן טאָג האָבן זיי זיך שוין פאַרנומען מיט די יידן.

אין צוויי וואָכן אַרום האָבן די דייטשן צוזאַמענגעטריבן אַלע יידישע מענער, וואָס זיינען אַוועק אין בית־הכנסת דאַווענען. אין אַלע שטובן און אַפילו אין די קעלערן האָט מען די יידן געזוכט און געפיניקט. פון מאַרק זענען זיי געוואָרן אַוועקגעפירט אין נאָענטן דאָרף באַרטעל. דאָרט האָט מען זיי נאָך מער געפייניקט אין אַ גרויסער בלאָטע, דערצו האָבן זיי נאָך געדאַרפט גראָבן פאַר זיך קברים, ווו זיי זיינען געוואָרן דערשאָסן. צווישן די מענער איז אויך געווען מיין פאָטער, פעטערס און זיידע.

ס׳איז אַזוי אַריבער אַ קורצע צייט און מען האָט אַלע אָשמענער יידן אַריינגעזעצט אין אַ געטאָ, וואָס איז ניט געווען קיין גרויסע, ווייל עס זיינען שוין דעמאָלט געבליבן נאָר פרויען מיט קינדער. איך בין נאָך געווען יונג און זייער ווייניק פאַרשטאַנען דעם טרויעריקן מצב. געבליבן בין איך נאָר מיט מיין מוטער און שוועסטער.

דאָס לעבן אין געטאָ איז געווען זייער שרעקלעך. אַרויסגיין פון דאָרט האָט געדראָט מיט טויט.

אַרום די וווינונגען פון געטאָ און ביי די טויערן האָבן אונדז געהיטן ווייס־רוסן, אונטער דער מאַכט פון די דייטשן. עס האָט אויך פּאַסירט, אַז מען האָט עמעצן געכאַפּט אויסערן געטאָ, האָט מען נאָך אויך גענומען צען יידן פון געטאָ און זיי דערשאָסן. די דייטשן פלעגן קומען אַלע טאָג מיט נייע שטייערן אויף די געטאָ־יידן. זיי האָבן אויך גענומען דאָס גאַנצע מעבל, ווערטזאַכן און דאָס גאָלד. גאַנץ שווער איז געווען דאָס אויפזאַמלען, אָבער מען האָט געמוזט אויספירן זייער באַפעל. ס׳איז ניט געווען קיין טאָג, אַז די דייטשן זאָלן ניט קומען מיט אַ נייעם באַפעל. און דאָס אַלץ האָבן די יידן געמוזט אויספירן. אויך דער יודענראַט האָט זיך ניט גוט אויפגעפירט לגבי יידן.

ווען די ליטווינער האָבן איבערגענומען די געטאָ איז געוואָרן בעסער. מען האָט זיך שוין געקענט אַרויסגנבענען אויסערן געטאָ צו די פּויערים. די ליטווישע וואַך האָט זיך דאַן פאַרלאָזן אויף דער יידישער פּאָליציי, וועלכע האָט נאָך מער געהיטן ווי די דייטשן. פון געטאָ פלעגן מיר אַרויסגיין אַרבעטן אויפן שאָסיי און אויך געמוזט רוימען ביי די דייטשישע זעלנער. איין מאָל האָבן די דייטשן געגעבן

אַ באַפעל, אַז די גאַנצע יוגנט אין אונדזער געטאָ דאַרף פאָרן אין אַ לאַגער קיין ליטע. אַלע זיינען אַוועקגענומען געוואָרן אין אַ לאַגער אַרבעטן, און איך, אַ קליינע, בין נאָך דעמאָלט געבליבן אין געטאָ.

אין אַ קורצער צייט אַרום האָט מען צו אונדז אין געטאָ אַריינגעפירט יידן פון אַלע אַרומיקע שטעטלעך. עס איז דאַן פאָרגעקומען אַ גרויסע סעלעקציע אויף אַלטע. איך בין דעמאָלט געווען אויסערן געטאָ, ווייל איך האָב געדאַרפט רוימען ביי די דייטשישע זעלנער. ווען איך בין אַהיים געקומען, האָב איך געציטערט פאַר מיין מוטער. דער ייד איז דאַן געווען אַזוי פאַרצווייפלט, אַז מען האָט ניט געקוקט אויף דעם — ווער ביי וועמען איז אַוועק מיט דער אַקציע, אַפילו אַ מאַמע...

ווען איך בין אַהיים געקומען איז מיין גאַנץ גליק געווען ווען איך האָב גע־טראָפן מיין מוטער. זי איז דאַן נאָך געווען יונג.

דערנאָך איז געקומען אַ באַפעל צו ליקווידירן דאָס געטאָ. אַזוי ווי דער רוב האָט געהאַט אייגענע אין דעם לאַגער, ווו אונדזער יוגנט פון געטאָ האָט זיך גע־פינען, זענען געפאָרן נאָר די, וועלכע האָבן דאָרט געהאַט קינדער, און די איבע־ריקע זענען געפאָרן אויף פאָניעוויעזש אין ווילנע. אונדז איז געלונגען צו פאָרן אין לאַגער, ווייל מיין פאָטערס שוועסטער איז דאָרט געווען.

אונדזער געטאָ איז ליקווידירט געוואָרן אין יאָר 1942. די יידן פון די לאַ־גערן זענען די ערשטע אַרויס פון געטאָ, אָבער די פון פאָניעוויעזש, האָט מען אַוועקגעפירט אויף פאָנאַר און אַלעמען דאָרט אומגעבראַכט. איך בין דאַן געווען אין לאַגער און געאַרבעט שווער. מיר האָבן געדאַרפט אויסבויען אַ שאָסיי. דאָרט איז ניט געווען אַזוי שלעכט, ווייל מיר האָבן געהאַט אונדזערע זאַכן און געקענט גיין אויפן דאָרף צו די ליטווינער אויסבייטן אונדזערע זאַכן אויף ברויט.

אין איינעם אַ פרימאָרגן, ווען מיר האָבן געדאַרפט גיין צו דער אַרבעט, האָט מען אונדז פאַרהאַלטן און אַרומגערינגלט אונדזער לאַגער. מען איז אַריין צונעמען די יידישע קינדער, וועלכע האָבן זיך דאָרט געפונען. איך האָב געהאַט אַ קליין שוועסטערל און די דייטשן האָבן זי צוגענומען. זיי האָבן געפאָדערט 79 קינדער, צוזאַמען מיט די ניט אַרבעטספעיִקע. אַ סך קינדער האָבן זיך באַהאַלטן (איך בין געווען פאַרשריבן עלטער און האָב שוין געאַרבעט אין שאַכט). גלייכצייטיק האָט מען ביי איינעם געפונען געווער. מען האָט אים גלייך אויפן הויף, פאַר אַלעמען אין די אויגן געפייניקט און דערשאָסן.

דערפאַר האָט מען צוגענומען 180 מאַן, אַפילו 80־יאָריקע זקנים. צווישן די פאַרנומענע איז אויך געווען מיין מאַמע. געבליבן בין איך מיט אַ יינגערע שוועס־טער. מיין לאַגע איז געווען אַ שרעקלעכע, אָבער אַליין זיך נעמען דעם טויט האָב איך ניט געקענט.

אין אַ קורצער צייט אַרום — דאָס איז געווען אָנהייב 1944 — האָט מען אונדז אַרויסגעפירט אין טיף דייטשלאַנד אין לאַגער שטוטהאָף. דאָרט איז שוין געווען שרעקלעך. מען האָט אונדז אַריינגעפירט אין אַ באָד צו „עטלאַוזונג", אין דערציי צוגענומען אַלע זאַכן וואָס מען האָט נאָר געהאַט; אַפילו אַ בילדל פון די עלטערן האָט מען ביי אונדז צוגענומען. מען האָט אַלעמען אָנגעטאָן „שטרעפלינג"־זאַכן און געשיקט צו דער אַרבעט ביי די דייטשן.

געאַרבעט האָבן מיר דאָן זייער שווער און פיל געהונגערט, אָבער איך האָב אַלץ איבערגעליטן. ווען די רוסן האָבן זיך דערנענטערט האָט מען אונדז געטריבן טיפער אין דייטשלאַנד. מיר זענען געגאַנגען אַ חודש־צייט טאָג און נאַכט צו פוס. מען האָט אונדז געבראַכט אויף אַ פעלד אין אַ שייער. ס׳איז געווען ווינטער און די פראָסט איז געווען גרויס. באָרוועס און הונגעריק זענען מיר געלעגן אין שייער. דאָס איז שוין געווען אין יאָר 1945. דער הונגער און אומריינקייט זענען געווען אומדערטרעגלעך. די דערנערונג איז באַשטאַנען פון אַ קליינעם קוביקל וואַסער מיט צוויי קאַרטאָפל אין שאָלעכץ און 10 דעקאָ ברויט אויף אַ גאַנצע וואָך. יעדן טאָג האָט מען אַרויסגעטראָגן צענדליקער טויטע פרויען פון שייער. די ענגשאַפט און שמוץ איז געווען געפערלעך. אין שייער זענען מיר געווען זעקס וואָכן און דאָרט באַפרייט געוואָרן.

אַרייך אין שייער זיינען מיר 1500 פרויען, און געבליבן פון זיי זענען — 150. און פון די 150 זענען נאָך פיל אויך געשטאָרבן פון טיפוס.

(פון „ייוואָ״־אַרכיוו, ניו־יאָרק)

רבקה שפאץ / בת־ים

די שחיטה

אין יאָר 1941 איז ביי אונדז אין אָשמענע געשען דער שרעקלעכער יידישער חורבן. אין די פינצטערע טעג איז אַן אומבאַשרייבלעכע שרעק באַפאַלן די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג. די רויטע אַרבעטער לויפן אַרום ווי צעמישטע מיט זייערע פאַמיליעס אויף אויטאָמאָבילן און פאַרלאָזן שנעל דאָס שטעטל. די דייטשע עראָ־פּלאַנען וואַרפן באָמבעס. די פּאַניק שטייגט. אויפן דריטן טאָג האָט אריינמאַרשירט די דייטשע „ראַזיעדקע" אויף מאָטאָציקלען, און נאָך זיי — די אַרמיי. די פּוילישע באַפעלקערונג האָט אין זיי געזען זייערע אויסלייזער, און נאָך דער וואַרעמער אויפנאַמע, האָט זיך אָנגעהויבן אַ רויבעריי און כאַפּעריי. ווי ווילדע צעבושעוועטע בעסטיעס האָבן זיך די פּאָליאַקן געוואָרפן אויף די איבערגעבליבענע סאָוויעטישע קאָאָפּעראַטיוון. מען האָט געשלעפּט אַלץ וואָס איז געבליבן און באַזונדערס פון די יידישע הייזער, וועמענס בעלי־בתים זענען פאַר שרעק אַנטלאָפן.

נאָך עטלעכע טעג איז אַרויס אַ באַפעל, אַז די יידישע מענער זאָלן זיך צו־זאַמענקלייבן אויפן וויען. דאָרט האָבן די פּאָליאַקן אָנגעוויזן, אַז די יידן זיינען קאָמוניסטן, ספּעציעל האָט זיך אויסגעצייכנט אַ פּוילישער בריוועטרעגער, וועלכער האָט נאָכדעם דערפירט דאָס אומברענגען אַלטער קאַרפּס פאַמיליע פון שוויענטאָ־דוכאַ־גאַס, און נאָך זייער טויט צוגענומען פון דאָרט דאָס האָב־און־גוטס.

די אויפגעקליבענע יידן האָט מען צוערשט צייטווייליק אַוועקגעפירט און פאַרשפּאַרט אין שול. אין אַ חודש אַרום נאָך דער אַקציע אויפן וויען, האָט דער דאָקטאָר לעגער מיט זיינע פריינט אַרויסגערופן די געסטאַפּאָ, און מען האָט אויסגעשאָסן כמעט אַלע מענער. אויף אַ שטיל בערגל, באַוואַקסן מיט ביימער, ניט וויט פון שטעטל, וואָס האָט געהייסן באַרטעל, האָט זיך געגאָסן אומשולדיק יידיש בלוט. די פּוילישע פּאָליציאַנטן מיט די געסטאַפּאָווצעס האָבן זיך אַ לאָז געטאָן איבער די יידישע הייזער און געשלעפּט מיט גרויס פרייד די יידן צום טויט. דערצו האָבן נאָך צוגעהאָלפן די פּוילישע שקצים.

עס איז אַנטשטאַנען אַ גרויסער טרויער אין שטעטל. די הייזער זיינען גע־שטאַנען פּוסט און שטיל. דאָרט זענען געזעסן די איבערגעבליבענע פרויען און קינדער און געוויינט. פון אָנהייב פון דער אַקציע האָט מען געמיינט, אַז מען נעמט זיי צו דער אַרבעט, אָבער ווען מען האָט ווייטער גענומען, האָט מען פאַרשטאַנען, אַז עס איז געשען אַ גרויס אומגליק — מען האָט זיי גענומען צום טויט.

אין דער ערשטער גרופּע זיינען אַוועק די רבנים און די עלטערע מענטשן, וועלכע מען האָט געריסן און געשלעפּט פאַר די בערד און שרעקלעך געפּייניקט. אין דער דאָזיקער גרופּע איז אויך אַוועק מיין פעטער פון אָלשאַנער גאַס; זיין פרוי עלקע איז אומגעקומען מיט די מענטשן אין זיעלאָנקע. אין דער דריטער גרופּע האָט מען צוגענומען מיין אומפאַרגעסלעכן פאָטער און איינאונאיינציקן

ברודער אברהמלע, אַ 17־יאָריקער בחור, שילער פון דער פּוילישער גימנאַזיע. די אומגליקלעכע האָבן געמוזט אַליין אויסגראָבן גריבער. איין גרופּע האָט געמוזט פאַר־שיטן די צווייטע. איניקע האָבן פּראָבירט אַנטלויפן, נאָר מען האָט זיי נאָכגעשאָסן. די לעצטע גרופּע האָבן זיי אַליין אַ ביסל פאַרשאָטן, און נאָך אין עטלעכע טעג אַרום האָבן זיי געהייסן, אַז די גוים זאָלן די גריבער באַשיטן מיט קאַלך. פאַרן טויט האָט מען די יידן שרעקלעך געפּייניקט. די ערשטע צייט האָט מען דאָרט קיינעם נישט צוגעלאָזט און נאָכדעם האָט מען שוין לגמרי ניט געקאָנט גיין אַהין.

אין דער צייט פון דער מענער־אַקציע האָט זיך צופעליק איינגעגעבן מיין מומע צו באַהאַלטן איר מאַן בערל קאַרפּעל מיט די קינדער. נאָך דער ליקווידאַציע פון אָשמענער געטאָ, אַדורכמאַכנדיק ווילנער געטאָ און עסטאָניער לאַגער, זיינען זיי אומגעקומען אין שטוטהאָפער געפאַנגענלאַגער. דער פעטער מיט צוויי זין, די מומע מיט איר טאָכטער, — דורכמאַכנדיק דאָס גיהנום פון טויטן־לאַגער — זיינען געבליבן לעבן. און דער אַנדערער, אברהמלע, איז מיט אַ גרופּע, בעת דער ליקווידאַציע פון אָשמענער געטאָ, אַוועק אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער און דאָרט אויך אומגעקומען.

איך מיט מיין מוטער און שוועסטער, וואַנדערנדיק פון איין לאַגער אין צווייטן, זיינען אָנגעקומען אויף פאַרשידענע אופנים אין שרעקלעכן טויטן־לאַגער שטוטהאָף. מיך מיט מיין שוועסטער האָט מען אַוועקגעשיקט אויף אַרבעט, און אַזוי אַרום מצליח געווען און געבליבן לעבן. אונדזער אומפאַרגעסלעכע מאַמע איז אַן עלנטע אומגעקומען אין דעם זעלבן שרעקלעכן טויטן־לאַגער.

נאָכן קריג, ווען דאָס ביסל איבערגעבליבענע אָשמענער יידן האָבן זיך צוריק־געקערט אין שטעטל, האָבן די דערבייאיקע גוים דערציילט גענויער וועגן אומקום פון די מענער. מיר האָבן אַרומגעשאָטן די גריבער און צוזאַמענגעלייגט געלט צווישן זיך און געשטעלט אַ צוים מיט אַ מצבה, וואָס די פאַסטעכער פון די אַרו־מיקע דערפער האָבן באַלד צעבראָכן. ביים קומען יעדעס מאָל דאָרט, פלעגט מען געפינען און ווידער באַגראָבן צעוואָרפענע ביינער. אַלע אינטערווענצן ביי דער מאַכט האָט ניט געהאַט קיין דערפאָלג.

טובה לונגין (צפלינסקי) / תל־אביב

זכרונות

לזכר אבי יקירי צפלינסקי גדליהו ז״ל
ויתר קדושי אושמינה שנרצחו

ברצוני להעלות על הכתב זכרונות מיום שואה אחד מימי קהלת יהודי אושמינה — קהלה פורחת, שאיננה עוד — נוער תוסס, אבות ובנים, שהלכו כולם לעולמם בטרם עת, כשנרצחו בידי הנאצים ועוזריהם.

היה זה יום שבת קיצי רגיל. יום קודם לכן הודיע הרב, כי במקרה והגרמנים ידרשו יהודים לעבודה, עליהם ללכת ללא ויכוחים והתנגדות. אבא התלבש אותו בוקר מוקדם והלך לבית הכנסת להתפלל ואנחנו נשארנו במטות. גם אחותי היתה מוצבת אותו יום לעבודה אצל הגרמנים — לשטיפת רצפות. עודנו שוכבים במטות, פתאום שמענו בגרמנית קול המצוה לפתוח. נכנס איש ס.ס. בתביעה לגברים מתחבאים. אמי הסבירה לו כי אבי הלך לבית הכנסת להתפלל ויותר אין גברים בבית. הוא בכל זאת המשיך בחיפושיו, עלה על עלית הגג.

אחרי הבקור הבלתי צפוי הזה התלבשנו ויצאנו החוצה. למרות שהגרמנים גרשונו הביתה חזרה, הספקנו לראות איך הגרמנים מאיצים ומרביצים ליהודים שמצאום מתחבאים בבית. ראיתי את אליהו פרסקי יוצא מבוהל ופרוע שיער. למרות שצורת הלקיחה לעבודה נראתה משונה, אף אחד מאתנו לא העלה על הדעת, כי אכן זוהי דרכם האחרונה של היקרים ואהובים עלינו. אמהות הוציאו בנים ממחבואם ואלצום לצאת „לעבודה״ מפחד שמה ימצאום ויהרגום בבית. הפעילים בעבודה זו היו רוב הגויים השכנים שהראו מבית לבית איפה יש עוד יהודי. רוב היהודים היו אותו יום בבית הכנסת ולכן הוקלה העבודה על הקלגסים לאספם.

אחרי שהתגברתי על הפחד, לקחתי בידי דלי ומטלית ויצאתי החוצה כאילו לעבודה. הגעתי עד למגרש השוק ושם נתגלתה לנגד עיני תמונה מזעזעת ומחרידה: כל שטח השוק היה מכוסה ביהודים שכובים עם הפנים כלפי מטה, לבושי טליתות, וביניהם מטיילים הגרמנים עם רוביהם ביד. מדי פעם היו מביאים עוד יהודים וזורקים אותם עם הפנים כלפי מטה. הגרמנים לא הרשו להתערב ונאלצתי לחזור הביתה. כישצאתי פעם שניה כבר לא מצאתי את כל היהודים אלא קבוצה קטנה, אחרוני המתחבאים, שעמדו כשפניהם כלפי הקיר. עברתי סביב ונכנסתי לבית חברתי לאה (רודנר) מלרום, שהיה קרוב לשוק, בתקוה לראות מה יהיה הלאה ולאן יובילום. בזמן שהותי בבית החזירו את הרב מגיא ההריגה (בית הרב היה מאחורי בית רודנר), ראיתיו עובר פרוע שיער ללא כסוי על הראש. תיכף אחרי זה התחילה התרוצצות ליד הבית. הגרמנים הזמינו יינות ווודקה ועל הרב היה לספק להם את ההזמנה. אחרי שההזמנה הובאה נטלוהו חזרה לדרכו האחרונה. סופר שהרב הספיק להגיד: „יהודים — בוערת אש״. אחרי שיצאתי

ליד המצבה

בײ דער מצבה

מהבית כבר לא נשאר אף אחד מהיהודים והגרמנים בעיר. נגשתי אל חברתי חנה לובצקי ז״ל וגם צילה פיסמן (פרסקי), לקחנו חבילות אוכל ובגדים מהבית והחלטנו להביא לאבותינו. יצאנו בעקבותיהם. בדרך הצטרפה אלינו גם דינה לוין. לבשנו מטפחות גדולות על הראש על מנת לכסות את הטלאי הצהוב שענדנו על הגב ומצד שני להדמות לבנות האיכרים. עזבנו את העיר (שבוע קודם לכן יצאה פקודה אל היהודים האוסרת עליהם לעזוב את העיר והמפר פקודה זו יהרג). הרחקנו כ־2 ק״מ בדרך לזופרן כשראינו מולנו 2 או 3 מכוניות מלאות חיילים גרמנים ישובים עם הרובים ביד, חוזרים העירה ומאחוריהם ארגזים מלאי בקבוקים. ירדנו לתעלה שבצדי הדרך, חכינו עד שהתרחקו והמשכנו ללכת. הגענו לכפר ודינה הציעה, שהיא תכנס לכפר לשאול ואנחנו נשאר להמתין לה. חכינו בפאתי הכפר והנה מרחוק ראינו אותה מתקרבת בלוית גוי כשהיא מפרכת אצבעותיה ובוכה. כבר מרחוק הודיעה לנו את הבשורה המזעזעת, כי לדברי הגוי הרגו את כל היהודים. לא יכולנו ולא רצינו להאמין לאמת איומה זו. התחלנו למרר בבכי ולשאול את הגוי, שיראה לנו היכן הרגו את היהודים. הוא הביאנו לתל לא גבוה והצביע נגדו. ואכן מצאנו סביב לתל סימנים המעידים על שהות יהודים. מצאנו טלאים צהובים שענדו, שערות שנתלשו, כובעים, כמה נעלים, כמה נעלי בית. עלינו על התל. האדמה היתה תחוחה, ופה ושם מצאנו כמה סימני דם על עץ שגדל, אולם הדם נראה קרוש. לא רחוק מהתל ראינו כעין קבר. נסינו לחפור ומצאנו מעדרים טמונים. לקחנו מעדר ורצינו לחפור באדמה, ולפתע כאילו אלהים עצמו רצה להסתיר מעינינו — עיני ילדות תמימות — את הנבלה לה מסוגלים ברואי אדם, התקדרו השמים וניתך עלינו גשם שוטף. נוסף לכך גם הגוי לא הרשה לנו להשאר. מבוהלים, רטובים, רצוצים ומתיפחים רצנו הביתה בכוחות על אנושיים. בדרך חזרה החלטנו לא לספר לאיש ממה שהגוי סיפר לנו בתקוה כי אכן שקר הדבר, אלא לצערי ולצער כל האלמנות והאמהות שנשארו אחרי יתר התלאות היה אמת הדבר וכידוע הוצאו להורג אותו יום כמעט כל הגברים היהודים מאושמינה.

נותרו רק האלמנות וילדיהם ומתי מספר של גברים, שעבדו אותו יום אצל הוורמכט.

העניע זיגער־סווירסקי / תל־אביב

געטא, לאגער און וואלד

ווען דער קריג איז אויסגעבראָכן, בין איך אַנטלאָפן פון סמאָרגאָן, אָבער עס איז מיר ניט געלונגען. מיט גרויסע שוועריקייטן בין איך דערפאָרן ביז מינסק, אַריינפאָרן אין שטאָט איז געווען אוממעגלעך, אַן עסקאַדרילע פון דייטשע עראָ־פּלאַנען האָבן פאַרדעקט דעם בלויען הימל, אַזוי, אַז עס איז פינצטער געוואָרן ווי ביינאַכט. די שווערע באָמבעס זיינען געפאַלן און די געביידעס זיינען מיט אַ קרעכץ זיך צעפאַלן און באַדעקט די גאַסן. לענינסקע און סאָוויעטסקע איז ניט מער ענלעך געווען צו אַ גאַס, אויפן „פלאָשטשאַד סוואָבאָדי" האָבן זיך אַראָפּגע־לאָזן דייטשע דעסאַנטן. די גוייעס זיינען אַנטקעגן געלאָפן מיט בלומען און באַגריסט די דייטשן אויף רוסיש, און דער ענטפער איז געווען מאַשין־געווער...

אין אַ קורצער צייט אַרום האָט מען געכאַפּט אויף אַרבעט, געשאַפן דאָס געטאָ און געשאַפן די לאַגערן. איך בין אַריינגעפאַלן אין אַ לאַגער פון רעמאָנטירן אייזנבאַנען — זייער אַ שווערע אַרבעט. דער לוין איז געווען 100 גראַם ברויט מיט אַ ליטער וואַסער־זופּ, פאַרבראָקט מיט קאַרטאָפל־שיילעכץ. מיט דעם האָב איך געמוזט דערנערן מיין טעכטערל, וועלכע איך האָב מיט זיך געהאַט אין לאַגער. מיין מאַן (גוסל לעווינסאָן ז"ל) האָט מען דערמאָרדעט פון די ערשטע, און איך בין געבליבן אַליין נאָר מיטן קינד. איך האָב געטראַכט ווי אַזוי נקמה צו נעמען פאַר דעם פאַרגאָסענעם בלוט פון מיין גאַנצער פאַמיליע. און אָט וואָס ס'האָט פּאַסירט:

אין לאַגער האָבן אויך געאַרבעט: אַ קאַצגאַר, אַ קראַנקן־שוועסטער און אַ בוכהאַלטער צו באַדינען די פאַבריק־אַרבעטער. צוליב מיין אַרישן אויסזען האָבן זיי זיך גענומען צו מיר דערנענטערן, אַפילו דערציילט, וואָס עס איז געווען פאַרבאָטן אין יענער צייט. לאַנג האָב איך ניט געוואַרט און בין אַריין אין זייער קאַמפס־גרופּע. אייניקע קריסטן, צוויי ברידער טאַטאַרן — טימאָפי און סיאָמקאָ, ד'ער בוכהאַלטער סערגיי, די קראַנקן־שוועסטער מאַרוסיאַ, סערגייס פרוי (אַ יידי־שע) האָט געהייסן דעם זעלבן נאָמען ווי מיינעם (גיענקאַ האָט מען מיך דאַן גע־רופן) און נאָך אייניקע.

מיר פלעגן אויספירן פאַרשידענע סאַבאָטאַזש־אַרבעטן אין פאַבריק גופא און אויסערהאַלב דער פאַבריק. עס איז געווען ניט לייכט. אין איינעם אַ טאָג איז געווען אַ באַפעל, אַז אַלע מוטערס זאָלן אָפּגעבן זייערע קינדער. איך האָב מיין טעכטערל צוגעבונדן צו זיך און געבעטן, מען זאָל אונדז ביידע דערהרגענען. די דייטשן האָבן געזאָגט, אַז אויף דערמאָרדן מוטערס האָבן זיי ניט קיין באַפעל. מיך האָבן זיי שטאַרק צעשלאָגן און מיר צוגענומען מיין קינד. ווען איך בין צו זיך געקומען האָב איך זיך געפונען אין אַן אויטאָ מיט טויטע, וואָס מען האָט אַרויסגע־שטעלט אויף דער צווייטער זייט.

עס איז דאַן געווען אַ פינצטערע, האַרבסטיקע נאַכט. מיט גרויס מי בין איך אַראָפּ פון לאַסט־אויטאָ און דערשלעפּט זיך צו מיין קאַמפּס־גרופּע. זיי האָבן מיך ניט דערקענט, נאָר דעם פּאַראָל. איך בין געווען פאַרבלוטיקט, מיט צעריסענע קליידער. עס האָט לאַנג גענומען ביז איך בין געקומען צו זיך. פון דאַן אָן בין איך אַוועק אין וואַלד, נאַליפּאָווקער פּושטשע, אָטריאַד 25 יאָר ססס״ר״ (נאָמען פון מיין אָפּטיילונג). דאָרט האָב איך זיך צופעליק געטראָפן מיט מיין ברודער משהן. מיין פרייד איז געווען זייער גרויס, אָבער זי האָט ניט לאַנג געדויערט. בלויז דריי חדשים האָב איך זיך מיט אים געפּרייט. אין איינעם אַ זומער־טאָג, זיינען מיר אַוועק אויף אַן אַקציע און מיין ברודער איז געפאַלן. איך בין שוין ווידער אַליין. ער איז געווען דער לעצטער פון מיין פאַמיליע...

יהודית קולער־ראַזענטאַל / רמת־גן

פּרטים פון לאַגער מיליגאַן

אין יאָר 1943, נאָכן ליקווידירן דאָס אָשמענער געטאָ, זיינען צוויי גרויסע משפּחות מיט זייער גאַנצן „פאַרמעגן" און ווירטשאַפט איבערגעפירט געוואָרן אין לאַסט־וואַגאָנען פון דער סטאַציע סאָלי קיין מיליגאַן — אויפן וועג צווישן ווילנע און קאָוונע, ווו עס האָבן געאַרבעט אונדזערע יוגנטלעכע שוין פון פריִער — אין הילצערנע באַראַקן מיט דריישטאָקיקע נאַרעס אַזוי ווי די פריִער געקומענע יוגנט און די משפּחות, מייסטנס פרויען מיט קינדער, מיט אַלע פּעקלעך, וואָס מען האָט נאָר געקענט פאַרפּאַקן פון דער איבערגעבליבענער ווירטשאַפט פון געטאָ. אין זעלבן פּלאַץ האָט מען נאָך געבראַכט יידן פון פאַרשידענע שטעטלעך, רעשטלעך פון אַקציעס פון ווידז, סוויר און מיכאַלישאָק. די ענגשאַפט און סאַניטאַרע באַדינגונגען זיינען געווען שרעקלעך. אין אַ קורצער צייט אַרום איז אויסגעבראָכן אַ טיפוס־עפּידעמיע. צו דער זאָרג פאַר אונדזער געזונט־צושטאַנד איז נאָך געווען גרויס דער פּחד, אַז די דייטשן זאָלן זיך דערפון נישט דערוויסן, וואָס וואָלט גורם געווען אַן אַלגעמיינע פאַרניכטונג. צו אונדזער גליק איז עס געווען אַן אַרבעטס־לאַגער, נישט באַוואַכט פון ס.ס.־לייט, נאָר פון געציילטע ליטווישע פּאָליציאַנטן. די גאַנצע לייטונג איז געווען אין די הענט פון די דייטשע מייסטערס. עס איז געלונגען צו אָרגאַניזירן אַ וועלכע ס'איז הילף פאַר די יעניקע, וואָס האָבן זיך דערין געניייטיקט. אַ קליין צימער אין איינעם פון די באַראַקן איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן איזאָלאַציע־פּונקט און דאָרט זיינען געלעגן אונדזערע קראַנקע, ווו בײדע קראַנקן־שוועסטערס — דבורה זיסקינד (היינט אין אַמעריקע) און חיהלע באַראַן (וווינט אין ירושלים) האָבן זיי געפּלעגט, נישט נאָר מיט מעדיציניִשע הילף, נאָר אויך פּשוט באַדינט: געוואַשן, געראַמט און געקאָרמעט אַלעמען, אָן קיינעמס הילף, רויִק און שטיל מיט גרויס ענווּת. אַ שרעקלעכער געראַנגל איז געווען מיטן מלאך־המוות — אָן רפואות און אין באַדינגונגען פון שטענדיקן פּחד פאַר די דייטשן. אַ טייל שווער־קראַנקע איז געלונגען דורך פאַרשידענע קאָמבינאַציעס אַריבערצופירן אין ווילנער געטאָ, ווו עס איז געווען אַ שפּיטאָל. ליידער, זיינען נאָך אַ שווערן געראַנגל פיל געפאַלן.

עס איז מיר אויסגעקומען פון דער נאָענט נאָכצופאָלגן די שווערע אַרבעט פון די בײדע קראַנקנשוועסטערס בעת דער גרעסטער סכנה זיך אָנצושטעקן פון די קראַנקע. ביי טאָג און ביי נאַכט האָבן זיי געטאָן אַלץ, כדי צו פאַרלייכטערן די קראַנקע. ס'איז באַקאַנט אַ פאַל ווען נאָך אַ שווערן געראַנגל איז אַ קראַנקע געזונט געוואָרן, און ווען די משפּחה האָט, אַלס אויסדרוק פון דאַנקבאַרקייט, געוואָלט רעוואַנזשירן זיך מיט אַ מתנה, האָבן די בײדע קראַנקן־שוועסטערס עס אָוועקגעשענקט פאַר דער סאָציאַלער הילף.

געניאַ צעפּלינסקאַ

דער טרויעריקער סך־הכל

(גבית־עדות)

צוויי חדשים נאָכן אַריינמאַרשירן פון די דייטשן האָט מען אין אָשמענע געמאַכט דאָס געטאָ — —אין שול־הויף אויף סאַדאָווע און נאָך אַנדערע קליינע געסלעך. אַ חודש פאַרן מאַכן דאָס געטאָ האָט מען געמאַכט אַן אַקציע אויף אַלע מענער פון 14 ביז 60 יאָר — אַפילו אַרויסגעשלעפּט אַלטע און קראַנקע לייט פון די בעטן. מ׳האָט אַלעמען צוזאַמענגעטריבן אויפן הויף פון בית־מדרש — צוזאַמען אַן ערך 1000 מאַן און זיי אַוועקגעפירט דריי קילאָמעטער אונטער דער שטאָט. דאָרט האָט מען זיי באַפוילן אויסגראָבן פאַר זיך גריבער. די אַלטע יידן האָט מען פריער אָנגעטאָן פאַרשידענע צרות, ווי אַרויסרייסן די בערד, געצוואונ־גען טאַנצן אַרום פייער, אין וועלכן זיי האָבן פריער געמוזט אַריינוואַרפן די קליידער. נאָך דעם האָט מען די יידן דערשאָסן. דאָס איז געווען אין חודש אב (יולי). 1941 יאָר. צו מאָרגנס זיינען די פרויען געגאַנגען זוכן זייערע מענער און ברידער און האָבן געפונען פאַרשיטע קברים ביי די אָקאָפּעס. דער קאָמענדאַנט האָט געלייקנט, אַז דאָס זיינען זייערע מענער. נאָכדעם האָט מען פון די אַרומיקע שטעטלעך צונויפגעטריבן די יידן אין אָשמענער געטאָ. צוזאַמען זיינען געווען אַ 5000 יידן.

אין פעברואַר 1942 האָבן די ס.ס.־לייט געמאַכט אַ פרישע אַקציע איבער די אַלטע לייט. מען האָט באַדאַרפט צושטעלן אַ קאָנטיגענט פון 1000 מאַן, און אַזוי ווי מען האָט ניט געקענט צוזאַמענשטעלן די צאָל פון די אַלטע לייט, האָט מען אויך גענומען יינגערע און מאַמעס פון זויג־קינדער. מ׳האָט זיי אַוועקגעפירט אויף פורן און צופוס קיין זיעלאָנקאַ, אַ דאָרף נעבן ווילנע. דאָרט האָט מען זיי אויסגעשטעלט צו 30 מאַן און דערשאָסן. אין אַ חודש אַרום נאָך דער אַקציע, האָט מען אָנגעהויבן אַלע אויסזידלען — אַ טייל האָט מען געשיקט קיין ווילנע און אַ טייל — אין קאָוונער געטאָ.

די ס.ס.־לייט האָבן געטראָפן אויפן וועג די פאַרטיזע יידן, וואָס מ׳האָט געפירט קיין קאָוונע, און באַפוילן צו פירן די יידן גלייך אויף פאָנאַר. דאָרט האָט מען דערשאָסן 1000 יידן. די רעשט יידן האָט מען געפירט קיין ווילנע, און ווער עס האָט געהאַט קינדער אָדער פאַמיליע אין די לאַגערן — האָט מען דערלויבט אַהין צו פאָרן.

מיין מוטער און ברודער האָט מען געבראַכט צו מיר אין לאַגער מיליגאַן, ווו איך מיט מיין שוועסטער זיינען שוין געווען אַכט חדשים. דעם פאָטער האָט מען שוין געהאַט דערשאָסן אין דער ערשטער אַקציע. דער לאַגער־פירער האָט געהייסן הומעל — אַ גוטער מענטש. מיר האָבן געאַרבעט ביי די שאָסייען. אין

לאַגער איז געווען אַן ערך 2000 יידן. נאָכן אָנקומען פון מיין מוטער זיינען מיר געווען זעקס חדשים.

נאָוועמבער 1942 יאָר האָט מען ליקווידירט דעם לאַגער מיליגאַן און אונדז אַריבערגעפירט קיין יאַנישקי. דאָרטן האָבן מיר געאַרבעט ביי דער באַן־ליניע (1000 מאַן). דער לאַגער־פירער האָט געהייסן מאַיאר. נאָך די זעקס חדשים איז קיין אויסערגעוויינלעכס ניט פאָרגעקומען. נאָר איין מאָל האָט מען גענומען 50 מאַן אין די בונקערס צו די פאָרטן, אויסצוגראָבן די טויטע און פאַרברענען, כדי צו פאַרניכטן די שפורן פון די מאַסן־עקזעקוציעס איבער יידן. שפּעטער האָבן זיי די 50 מאַן אויך אומגעבראַכט, כדי עס זאָלן ניט בלייבן קיין עדות פון זייערע מערדערייען.

אין חודש יוני 1944 האָט מען אונדז געפירט קיין שטוטהאָף אין קאַצעט. דאָרט האָט מען אונדז צעטיילט צו לאַנדווירטשאַפט און שפּעטער געשיקט אויף אָקאָפּעס.

אין יאַנואַר 1945 האָט מען ליקווידירט דעם קאַצעט שטוטהאָף, און מיר זיינען געגאַנגען אין מאַרש.

(פון אַרכיוו יד ושם)

אויפגענומען אין די־פּי־לאַגער ניי־פרימאַו

דבורה קעסלגראָס-אַלפּעראָוויטש / נתניה

אנטלאָפן פון לאַגער

דאָס איז פּאָרגעקומען אין אַ יוני־טאָג 1942.

מיט מיר אויף איין נאַרע האָבן זיך געפונען צוויי שוועסטער פון וואַרשע. די עלטערע האָט געאַרבעט ביי די דייטשן אין ביוראָ און די יינגערע — מיט מיר אויף דער בוי־שטעלע. אַהיימקומענדיק פון דער אַרבעט האָט אונדז מיט אומגעדולד דערוואַרט די עלטערע שוועסטער און דערציילט, אַז זי האָט געהערט אין ביוראָ פון די דייטשן, אַז די נאַכט וועט מען אַרויספירן שיסן. זי האָט דערביי צוגעגעבן: „זעט, קינדער ווי אַזוי זיך אויסצובאַהאַלטן און ראַטעווען זיך". פאַר אונדז איז דער טאָג־טעגלעכער שרעק ניט געווען קיין נייס. נאָר וואָס מער מיר האָבן אַלע טאָג געזען דעם טויט פאַר די אויגן, אַלץ גרעסער איז געווען דער ווילן צו לעבן. און דערצו זיינען מיר געווען יונגע, פערצניאַריקע קינדער. אַז ס׳איז געוואָרן גוט פינצטער, האָב איך מיך מיט די יינגערע שוועסטער שטילערהייט אַרויסגעגנבעט פון לאַגער דורך אַ לאָך צווישן די דראָטן (פון וואָס די דייטשן האָבן ניט געוווּסט. דאָס לאָך איז געווען פאַרשטעלט מיט אַלטע וואַגאָנעטקעס, און מיר, קינדער, זענען צעשראָקענע, אָבער גליקלעכע, אַוועק בלאָנדזשען ביי נאַכט אין פעלד אַריין. ניט ווייט זיינען געווען וועלדער.

מיר האָבן געבלאָנדזשעט ביז מיר האָבן געפונען אַ קליין לאָנקעלע צווישן קאָרן, און פאַרמאַטערטע זיינען מיר איינגעשלאָפן. מיר האָבן זיך אויפגעכאַפּט ווען די הענער האָבן גענומען קרייען. דער ערשטער בליק איז געווען אויפן לאַגער: וואָס האָט פּאַסירט מיט אונדזערע נאָענטסטע, מיט אונדזערע פאַמיליעס, מיט אַלע יידן, וואָס זענען דאָרט געבליבן? מיר האָבן געקוקט און ניט געאָטעמט ביז מיר האָבן זיך דערוואַרט די מינוט, ווען ס׳האָט זיך געעפנט דאָס טויער פון לאַגער האָבן אויסגעמאַטערטע, אויסגעפייניקטע יידן גענומען אַרויסגיין קאָלאָנעסווייז צו דער אַרבעט. אונדזער פרייד איז געווען גרויס באַלד וועלן מיר זיך ווידער טרעפן אַלע ביי דער אַרבעט, אונטערגעיאָגט פון די דייטשישע אויפזעער, און אין דער זעלבער צייט פלעגן מיר רעדן און חלומען וועגן אַ גליקלעכן טאָג, ווען די זון וועט פאַר אונדז אויך שיינען. אַזוי האָבן מיר זיך צוריקגעקערט אין לאַגער.

מיכל דאַווידזאָן / בת־ים

דער וועג פון פיין

בעת דעם דייטשן אָנפאַל אויף רוסלאַנד דעם 22סטן יוני 1941 זיינען טויזנ־טער מענטשן געלאָפן טיפער אין לאַנד, אָבער דער שונא איז אַלעמען פאַרלאָפן דעם וועג, און הונדערטער דערשאָסענע האָבן באַדעקט דעם שאָסיי. צווישן די הרוגים זענען אויך געווען אַשמענער יידן.

איך בין דאַן אַלט געווען 12 יאָר. אַ שרעק איז באַפאַלן אונדזער שטעטל אָש־מענע. די פּאָליאַקן און די דייטשן האָבן אָנגעהויבן צו ראַבעווען ביי יידן. אַלץ וואָס מען האָט פאַרמאָגט און וואָס עס איז אויך איבערגעבליבן אין די סאָוויעטישע קאָאָפּעראַטיוון. גלייכצייטיק האָבן די דייטשן געשאָסן אויף די גאַסן.

די ערשטע יידישע קרבנות זיינען געווען: ווולקע לעווין, מאָטקע גערסטנער און מאָטע־לייבס זון. אויפן צווייטן טאָג האָבן זיי דערשאָסן דעם שניידער לאַזעוווניק. מען האָט מורא געהאַט אַרויסצוגיין אין גאַס.

מיט 10 טעג שפּעטער האָבן זיי מיט דער הילף פון די פּאָליאַקן אַרויסגעטריבן אַלע יונגע מענטשן אויפן וויען נעבן בוינע. דאָרט האָבן זיי אויסגעקליבן פופציק יונגעלייט, צווישן זיי איז אויך געווען מיין ברודער אישיקע, יאָסקע לערנער און חיימקע ראַבינאָוויטש. מען האָט זיי אַריינגעטריבן אין שול. די פיין איז געווען גרויס און די געוויינען און געשרייען — ביזן הימל. מען האָט זיי געוואָלט אויס־קויפן, די דייטשן האָבן צוגענומען דאָס גאָלד — און זיי ניט אָפּגעלאָזן. שפּעטער האָבן מיר באַקומען אַ ידיעה, אַז מען האָט זיי אַוועקגעפירט קיין לידע און, נאָך פיל פייניקונגען, דערשאָסן.

אין אַ קורצער צייט אַרום זיינען אין אַ שבת אינדערפרי אָנגעקומען אַ סך דייטשן (ס.ס.־לייט) און באַפוילן אַלע מענער אַרויסגיין מיט לאָפּעטעס אויף דער גאַס. מיט דער הילף פון די פּאָליאַקן האָט מען גענומען זוכן די באַהאַלטענע. מען האָט די יידן אויסגעלייגט אויף דער ערד נעבן קלויסטער. צווישן זיי איז אויך געווען מיין פאָטער, ברודער רובקע, פעטער פיניע דאַווידזאָן און גרשון דאַווידזאָן; אונדזערע קוזינען מיישקע, פיישקע ליובקע און אישיקע. מען האָט זיי אַוועקגעפירט קיין באַרטעל, געהייסן גראָבן גריבער און זיי אַלעמען אויסגעשאָסן.

קומענדיק אויף דעם פּלאַץ האָבן מיר דערזען דאָס גרויסע אומגליק, די ערד האָט זיך נאָך גערירט פון די ניט־דערשאָסענע, וועלכע זיינען פאַרשאָטן גע־וואָרן לעבעדיקערהייט. אין שטעטל זיינען געבליבן נאָר פרויען און קינדער און אַ קליינע צאָל מענער, וועמען עס איז געלונגען זיך אויסצובאַהאַלטן.

נאָך דעם אומגליק האָט מען געשאַפן דאָס געטאָ און אַלעמען אַריינגעטריבן, צווישן זיי אויך מיין מוטער ציליע און שוועסטער גיטעלע. עס איז אונדז ניט אויס־געקומען צו זיין לאַנג צוזאַמען אין געטאָ; מען האָט אונדז אַוועקגעפירט אין די לאַגערן, ווו עס זיינען אומגעקומען מיין מוטער און שוועסטער.

איך האָב געוואַנדערט פון איין לאַגער אין צווייטן, צוזאַמען מיט מיינע דריי חברים: מאיר לאַפּידוס, מאָטקע טראַפּאָטשניק און חיימקע שוטאַן, דורכמאַכנדיק אַ גיהנום פון פּיין, הונגער און קעלט, — ניט איין מאָל זעענדיק דעם טויט פאַר די אויגן. עס זיינען געווען מיט אונדז נאָך אַ סך אָשמענער: שמעון לעווין, מיישל לעווין, שמואל לעווין, אהרון פּערסקי, פייוול משה־אהרונס, לייבקע מיטשוק און אברהמקע לעווין. דער רוב פון זיי זיינען אומגעקומען.

מיר זיינען באַפרייט געוואָרן דעם 8־טן מאַי 1945 אין פאַרניכטונגס־לאַגער לייטמעליץ, דורך די רוסן. זיי האָבן אונדז אַוועקגעשיקט קיין וואָראָשילאָווסק (אוקראַינע), מיר האָבן דאָרט געאַרבעט זייער שווער ביזן 20סטן יולי 1946 דאַן זיינען מיר געפאָרן קיין אָשמענע. עס האָט אונדז געצויגן אַהין אין דער האָפע־נונג, אַז אפשר איז נאָך עמעצער פאַרבליבן. עס האָט אונדז שרעקלעך ווי געטאָן דאָס האַרץ, זעענדיק ווי די פּאָליאַקן האָבן זיך באַזעצט אין אונדזערע הייזער, די זעלבע פּאָליאַקן, וואָס האָבן געהאָלפן דערמאָרדן אונדזערע טאַטעס און ברידער. נאָך פּריש איז געווען דער קבר אחים.

מיר זיינען אַלע פיר געפאָרן קיין באַרטעל, דאָס אָרט פון דער עקזעקוציע און אַרומגעגראָבן די קברים און צוזאַמענגעקליבן די ביינער, וואָס חיות האָבן אַרויס־געשלעפּט. אין אַ קורצער צייט אַרום האָבן מיר געשטעלט אַ מצבה, ווו אָשמענער יידן פלעגן פאָרן צו דער יאַרצייט — ביז מיר האָבן פאַרלאָזן די סאָוויעטישע מאַכט. און היינט, דאַנקען גאָט, געפינען מיר זיך אין אייגענעם געליבטן לאַנד.

מיכל באַראַן / ניו־יאָרק

אַ סוף פון דער היים

אויפן גרויסן שליאַך צווישן מינסק און ווילנע איז געלעגן דאָס שטעטל אָש־מענע. געלעבט האָבן דאָרט יידן פול מיט האָפענונגען און חלומות אויף אַ בעסערער, שענערער וועלט. און דערווייל האָבן זיי דאָס שטעטל פאַרוואַנדלט אין אַן אָרט פון ידישן וויסן און פון תורה. אָשמענער יידן האָב געגלייבט, אַז זיי זיינען גע־בענטשט מיט אַ ברכה פון ר׳ מרדכילע, דעם הייליקן אָשמענער צדיק, און אַז קיין שם שלעכטס וועט ניט געשען דער קהילה.

נאָך מיט 300 יאָר צוריק איז שוין אין אָשמענע געווען אַ יידישע קהילה. פאַר־שידענע צייטן האָט דאָס שטעטל דורכגעמאַכט. קרוב אַכט טויזנט יידישע איינוווי־נער זיינען געווען אין דעם שטעטל. די יידן האָבן אויסגעהאַלטן אַ גרויסע ישיבה, אַ תלמוד־תורה, אַ העברעישע תרבות־שול, אַ יידישע שול פון ציש״אָ מיטן אומ־פאַרגעסלעכן לערער חיים פירער, מיט קרוב 250 קינדער; אַ דראַמאַטישן קרייז, אָנגעפירט פון סאָלאָרטשיק און שרירא. עס איז געווען אין אָשמענע אַ גרויסע ביב־ליאָטעק פון דער קהילה אונטער דער אויפזיכט פון ירמיהו קורינעצקי. עס זיינען דאָרט אויך געווען פאַרשידענע פאַרטייען און גרופּן, מיט וועלכע עס איז געווען פאַרבונדן די יוגנט.

אַזוי האָט געלעבט און זיך געראַנגלט דאָס שטעטל פאַר איר עקזיסטענץ ביז צו דער צווייטער וועלט־מלחמה.

דעם 22סטן יוני, 1941, קומט די דייטשע אינוואַזיע, און דאַן הייבט זיך אָן דאָס טרויעריקע קאַפּיטל פון מיין היימשטאָט אָשמענע.

אַ חודש נאָך דעם ווי די דייטשן, ימח שמם וזכרם, האָבן פאַרנומען אָשמענע, נאָך איידער דאָס געטאָ איז איינגעשטעלט געוואָרן, האָבן די מערדער, אונטערן אויסרייד פון גיין גראָבן טראַנשייען, צוזאַמענגענומען 1200 יידישע מענער אין עלטער פון 14 ביז 60 יאָר. נאָכן פּייניקן זיי אין מיטן מאַרק פון שטאָט, כדי צו שטילן דעם חיהשן אינסטינקט פון די פּאָליאַקן, האָבן די דייטשע מערדער, צוזאַ־מען מיט די פּוילישע הענקער, זיי פאַרשלעפּט הינטער דער שטאָט און זיי אומגע־בראַכט. זיי האָבן נאָך פריִער געמוזט פאַר זיך אַליין גראָבן די קברים. טייל פון זיי האָט מען באַגראָבן לעבעדיקערהייט. קיין איין איינציקער פון די 1200 איז ניט געראַטעוועט געוואָרן.

דאַן האָט זיך אָנגעהויבן אַ סעריע פון קלענערע און גרעסערע „אַקציעס״. מען האָט אָנגעהויבן ביסלעכוויז אַרויספירן די יידן אין פאַרמאַכטע וואַגאָנען אין די טרויעריק־באַרימטע קאָנצענטראַציע־לאַגערן, ווו די מערסטע זיינען אומגעקו־מען אין די קרעמאַטאָריעס.

ווינטער 1942, האָבן די רוצחים צוזאַמענגעקליבן די עלטערע תושבים פון געטאָ און מיט אַ בעסטיאַלישער אַכזריות פאַרשלעפּט זיי הינטער דער שטאָט,

לעבן דעם דערפל זיעלאָנקע און דורך אַ גרויזאַמען טויט דאָרט אומגעבראַכט די טייערע און ליבע זקנים פון אונדזער קהילה.

דאָס לעצטע קאַפּיטל איז געקומען אין יאָר 1943 אין חודש אַפּריל

די געסטאַפּאָ האָט דאַן ליקווידירט די אָשמענער געטאָ אונטערן אויסרייד, אַז די יידן העלפן די פּאַרטיזאַנער פון די אַרומיקע וועלדער. די יידן האָט מען פאַר־שלעפּט קיין פּאָנאַר (דער בית־עולם פון ווילנער יידנטום) וווּ מען האָט זיי געהייסן זיך אויסטאָן נאַקעט לעבן די צוגעגרייטע קברים. די יידן האָבן געשטעלט אַ פּאַרצווייפלטן און העלדישן ווידערשטאַנד. זיי האָבן זיך געוואָרפן מיט די פויסטן, מיט שטיינער און שטעקנס אויף די מערדער.

דאָ ווערט די געשיכטע פון דעם אָשמענער יידנטום אָפּגעשלאָסן. נאָר קברים זיינען דאָרט פאַרבליבן און זכרונות ביי אַ פּאָר צענדליק געראַטעוועטע פליטים, וועלכע זיינען צעזייט און צעשפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט

מיר, די פאַרבליבענע, דאַרפן אייביק טראָגן אין אונדזערע הערצער דעם אָנדענק פון אונדזער פאַרשניטן שטעטל, פון אירע ליבע און טרייע יידן, פון אונ־דזערע טאַטעס און מאַמעס, ברידער און שוועסטער, וועלכע זיינען אויסגעמאָרדעט און פאַרפייניקט געוואָרן.

דאס פארלאזן אשמענע

מיט פלאַנמעסיקער אָרדענונג, האָבן די אָשמענער יידן פאַרלאָזט זייער געטאָ. מיט אַ טאָג פריער האָט יעדער באַקומען פון יודענראַט אַ „פאַר־באַפעל", אויף וועלכן ס'איז אויך געווען אָנגעשריבן די צאָל באַשטימטע פאַר דער משפחה וועגענער — דורכשניטלעך איין פור אויף 2 פערזאָן. די פורן זיינען געווען באַ־שטעלטע אין די גמינעס דורכן געביטס־קאָמיסאַר. אין דער האָפענונג צו פראָפי־טירן זיינען די פויערים געפאָרן. אין געטאָ ביים טויער האָט יעדער באַקומען אַ רעגיסטראַציע־נומער און געזאַמלט זיך אויפן גרויסן פלאַץ נעבן דער „יבנה"־שול. דאָרטן האָט יעדער באַזיצער פון אַ פאַר־באַפעל באַקומען זיינע פורן. די וועגענער זיינען געפאָרן איבער די הייף און נאָכן אויפלאָדן זייערע פעק, זיך אויסגעשטעלט אין אַ לאַנגער ריי. אין דער לענג פון גאַנצן געטאָ זיינען די פורן איינע נאָך דער אַנדערער, אַרויס פון טויער. יעדע גרופע פון 30 פורן איז באַ־גלייט געוואָרן דורך אַ פאָליציסט. ביים פאַרלאָזן דאָס געטאָ האָט דער פויער אָוועקגעגעבן זיין נומער, און דער ייד — זיין „פאַר־באַפעל", און אַזוי האָט זיך געפירט אַ גענויע עווידענץ פאַר אָוועקגעפאָרענע און פאַרבליבענע. די יידן זיינען געפאָרן אין זשאסע און אין זשעזמארי, 17 קילאָמעטער ביז דער באַן־סטאַציע און דערנאָך מיט דער באַן. חוץ דעם זיינען צוויי טעג געגאַנגען לאַסט־מאַשינען מיט קליינע קינדער און מוטערס דירעקט אין לאַגער אַריין.

דער דראַנג צום פאָרן איז געווען אַ שרעקלעכער. עס איז געוואָרן אַ פסיכאָז, וואס גיכער צו פאַרלאָזן דאָס געטאָ. ווילד האָט אויסגעזען דער עולם ביים שטופן זיך צו דער מאַשין, מען האָט זיך געוואָרפן צו דער ערד און געגאַנגען מיט די פיס איבער די מענטשן. אין ווילנע איז מען געפאָרן דירעקט מיט פורן און מיט פריוואַט געדונגענע לאַסט־וועגענער.

ביים פאַרלאָזן דאָס געטאָ דורך דעם ערשטן ווילנער טראַנספּאָרט איז פאָר־געקומען דער פאָלגנדיקער פאַל: ווען די מענטשן זיינען שוין געזעסן אויף די וועגענער און געוואַרט אויפן עפענען דאָס טויער, זיינען אין געטאָ אַריין צוויי דייטשע נאַצי־פאַרטיי־מענטשן מיט אַ יונגן יידישן בחור, חאַנע לעווין פון קרעווע. ער האָט געאַרבעט אין קענער לאַגער. ווען ער האָט זיך דערוווּסט, אַז זיין מוטער, ברידער און שוועסטער פאָרן קיין ווילנע, האָט ער זיך אַרויסגעגנבעט פון לאַגער און אַוועק קיין אָשמענע, כדי צוזאַמען מיט דער משפחה פאָרן צום פאַטער. ער איז ניט געווען דער איינציקער; אַזוי האָבן געטאָן עטלעכע, אָבער יענע איז עס מער געלינגען. צו זיין אומגליק האָבן אים געטראָפן די צוויי דער־מאָנטע דייטשן. זיי האָבן אים געבראַכט אין געטאָ אַריין און אין די אויגן פון אַלע פאַרזאַמלטע יידן אים דערשאָסן. ביים פאַרלאָזן דאָס טויער פון געטאָ, האָבן די דייטשן מוראדיק צעשלאָגן צוויי אָנגעשטעלטע פון יודענראַט. דער טויטער קערפּער פונעם בחור איז ביים שוידערלעכן יאָמער פון דער מוטער און פאַר־בליבענע קינדער, אַריינגעטראָגן געוואָרן אין דער שכנותדיקער יאַטקע. די פורן זיינען אַרויס פון געטאָ. צוויי טעג איז געפאָרן דער ווילנער טראַנספּאָרט; די

איבערגעבליבענע האָבן נאָך געגוי ניט געוווּסט זייער באַשטימט אָרט — פּאָניעוויעזש אָדער קאָוונע. לעצטנס איז קלאָר געוואָרן, אַז אַלע פאָרן קיין קאָוונע.

אַ גאַנצע וואָך האָבן זיי געוואַרט און געוואָלט פאָרן וואָס גיכער, ווייל אומהיימלעך האָט מען זיך שוין געפילט אין פוסטן געטאָ, פון וועלכן עס איז שוין אַרויס דריי פערטל פון דער באַפעלקערונג. ביינאַכט פלעגן פויערים אויפברעכן די פאַרצאַמונג און ראַבירן די פאַרלאָזענע הייזער. פיל פאַרמעגן איז נאָך געווען אויף די ביידעמער, שטאַלן און וווינונגען. די ווילנער פּאָליציי, וועלכע איז געשיקט געוואָרן צו היטן די אָרדענונג, האָט אויפן באַפעל פון דער זשאַנדאַרמעריע געשלאָגן די געכאַפּטע קריסטן. עטלעכע קריסטן האָט דער זשאַנדאַר געשמיסן מיט די אייגענע הענט נאָכן כאַפּן זיי אין געטאָ מיט פולע זעק מיט געשיר.

ווען עס איז קלאָר געוואָרן דער טאָג פון אָפּפאָר, און עס זיינען שוין באַשטעלט געוואָרן די פורן פאַרן קאָוונער טראַנספּאָרט, האָט דער יודענראַט אויסגעקליבן פאָרשטייער פון צווישן די אָפּפאָרנדיקע, וועלכע זאָלן אונטערוועגנס זאָרגן וועגן די איבעריקע. בראש איז געשטאַנען מענדל לאַסקאָוו פון סמאָרגאָן, ער האָט באַקומען אַ באַגלייט־בריוו און 20 טויזנט רובל אויף הוצאות. ווען ער האָט זיך געזעגנט, האָט ער געזאָגט: טרעפן זאָלן מיר זיך אויף דער ערד". דער ווונטש זיינער איז אָבער ניט מקוים געוואָרן.

(פון „מורשת"־אַרכיוו)

געבליבן לעבן

(גבית־עדות פון ליובאַ בוגדאַר־האָכבוים)

אין יאָר 1941, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די ערשטע אָקופּאַציע, האָבן אונדז די דייטשע מערדער פאַרשפּאַרט אין אַ געטאָ. מיר זיינען דאָרט געווען מיט דער גאַנצער משפחה. אין עטלעכע חדשים אַרום האָט מען מיך מיט מיין שוועסטער צוגענומען אין לאַגער מיליגאַן — און מיין גאַנצע משפחה איז גע־בליבן אין געטאָ. מען האָט אונדז דערלויבט מיטצונעמען זאַכן, אָבער נאָכדעם האָבן די דייטשן אַלץ צוגענומען.

אין לאַגער האָבן מיר אויסגעפירט די שווערסטע אַרבעט (געבויט שאָסייען) און נאָך אַ יאָר שווערער אַרבעט האָב איך זיך אַמאָל אַוועקגעגנבעט אין אַ דאָרף צו אַ פּויער בעטן אַ שטיקל ברויט. ווען דער שאַכטמייסטער האָט דערזען, אַז עמעצער פעלט, האָט מען מיך געזוכט און געטראָפן עסנדיק ביי אַ קריסטין אין שטוב. דער דייטש האָט מיך שרעקלעך צעשלאָגן. ווען ניט דאָס געבעט פון דער קריסטין, וואָלט ער מיך זיכער דערהרגעט.

פון דעם לאַגער האָט מען אונדז געפירט אין לאַגער יאַנושעק, ביי נאָך פיל שווערערע באַדינגונגען. מיט די איינציקע זאַכן, וואָס זיינען אונדז נאָך פאַרבליבן, זיינען מיר מיט גרויס שרעק געגאַנגען זיך בעטן ביי די דייטשן, וועלכע האָבן מיט אונדז געאַרבעט, זיי זאָלן דערלויבן צו גיין אין דאָרף אויסבייטן די זאַכן אויף אַ שטיקל ברויט, און דערביי אויך צוגעזאָגט צו ברענגען פאַר זיי אַ ביסל שנאַפּס, אָדער אַנדערע זאַכן. איינציקע מאָל האָט די ליטווינקע זיך מיט אונדז געביטן די זאַכן אויף ברויט און נאָך דעם געמאָלדן וועגן דעם דעם לאַגער־פירער. מען האָט מיך און מיין שוועסטער דערפאַר פאַרשפּאַרט אין שטאַל, שטאַרק צע־שלאָגן און געדראָט צו שיסן. אַזוי ווי מיין שוועסטער האָט געהאַט פון איר מאַן אַן אָנצונג און אַ ביסל גאָלד, האָט מען אונדז אויסגעקויפט דאָס לעבן. ביי דעם לאַגער־פירער האָט געאַרבעט אַלס קעכין אַן אָשמענער פרוי, מאַניושאַ קאַמיע־ניעצקאַ, זי האָט זייער געבעטן דעם לאַגער־פירער, מען זאָל אונדז באַפרייען און צו אים געזאָגט: אויב דו וועסט זיי דערשיסן, בין איך גרייט צו זיין די ערשטע". אַ דאַנק די אַלע באַמיאונגען בין איך און מיין שוועסטער געבליבן לעבן.

(גביעת־עדות פון געניע צעפּלינסקאַ)

דעם 16־טן יוני 1942 יאָר, האָט מען די יוגנט פון אָשמענער געטאָ אַרויסגעפירט אין לאַגער מיליגאַן, צווישן קאָוונע און ווילנע, אַן ערך 360 יוגנט־לעכע. אין דעם לאַגער האָבן זיך געפונען בערך 1000 מאַן. מיר האָבן געאַרבעט ביים בויען אַ שאָסיי. די אונטערנעמונג האָט געהערט צו דער בערלינער פירמע „קאַרל באַרטעל".

ווען מיר זיינען אָנגעקומען, זיינען אין לאַגער געווען 26 יידן (מענער, וועלכע האָבן אויפגעשטעלט די באַראַקן און געמאַכט די פּאַרצוימונג. מ'האָט דאַן צוזאַ־

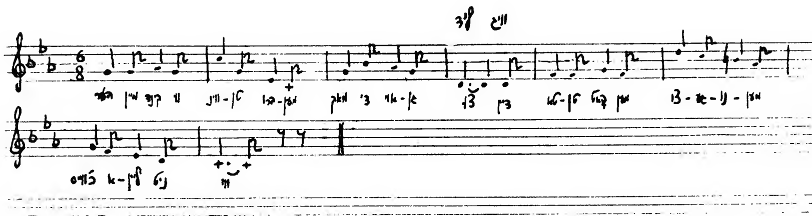
מענגעטריבן די ידן פון מיכאַליסקי, סביר, ווידז און אָשמיאַנע, אַרום 1000 מאַן, וועלכע האָבן געבויט דעם שאָסיי קאָוונע—ווילנע.

די לאַגער־שעפן זיינען געווען דעלינג און יופּ, און דער לאַגער־פירער — הומעל. די שטערבלעכקייט איז ניט געווען קיין גרויסע, ס׳איז געווען אַ טיפוס־עפּידעמיע. עטלעכע מאָל האָט מען אַרויסגעפירט פון אונדז ידן אין ווילנער געטאָ.

אין מערץ 1943 האָט מען דעם לאַגער ליקווידירט און אונדז פונאַנדערגע־שיקט אין פאַרשידענע לאַגער (1500 ידן) — אין עלאי־לאַגער, יאַנישקי, וועוויע, זעזשמע. די באַדינגונגען אין לאַגער זיינען געווען שלעכטע — 90 מאַן האָבן געוווינט אין איין צימער. ס׳זיינען אויך געווען פאַלן, ווען אין איין צימער האָבן געוווינט 150 מאַן.

(פון ארכיוו יד ושם)

אויפגענומען אין די־פּי־לאַגער ניי־פרימאַן

געטאָ וויג־ליד

הער, מיין קינד, ווי ווינטן ברומען —
מאַך די אויגן צו.
דיין טאַטע האָט מען צוגענומען,
כ׳ווייס אַליין ניט וווּ.

איך אַליין מיט דיר געבליבן —
ס׳איז מיר ווי און ווינד.
געווען זיינען מיר נפשות זיבן,
איצט נאָר מיט דיר, מיין קינד.

אויסגעביטן דיינע זאַכן —
ס׳טוט מיר ווי דאָס האַרץ;
ווער וועט דיר איצט נייע מאַכן —
די נאַכט איז לאַנג און שוואַרץ.

ניטאָ אין שטוב קיין זאַך, קיין ביסל,
ניטאָ קיין שטיקל ברויט.
דיינע שיך זיינען צעריסן
שלאָף, מיין קינד, אין נויט.

הער, מיין קינד, מ׳טאָר ניט וויינען —
דער פּאָסטן גייט דאָ אום.
שיסן קען ער — מיינען וועט ער,
אַז מען גייט אַרום...

מחבר — אומבאַקאַנט.
אויפגענומען אין געטאָ אַשמינע, 1942
איבערגעגעבן דורך **בתיה פּרוסאַק**

שיר ערש

שמע, ילדי, רוחות יגנחו,
נומה, בן, ישן.
את אביך כבר לקחו,
לא אדע לאן.

שבע נפשות היינו,
שבע, בן יקר.
ועתה נותרנו שנינו,
גורלנו מר.

את בגדיך כבר החליפו
ולבי אבל.
והאם אותם ישיבו?
כה שחור הליל.

ריק ודל, עזוב ביתך,
גם פת־לחם אין
וקרועות הן נעליך,
נום בצער, בן.

שמע, ילדי, אסור לבכות,
אויב אורב לך
הוא יודע טוב לירות
אם רק ישמע קולך.

מחבר בלתי ידוע
גיטו אושמינה, 1942

המתרגם: **נחומי הר־ציון**, חבר קבוץ ניר אליהו

צפורה קאַפּלאָוויטש־בדנס / ניו־יאָרק

כ׳האב דיין געשטאלט ווי דורך א נעפל געזען

אין פינצטערע נעכט ווען איינזאַם אַליין
אויף מיין האַרטער נאַרע כ׳ליג און איך טרוים,
הער איך דיינע ליפּן שעפּטשען אַ תפילה.
און דיינע הענט שטרעקסטו אויס,
ווי באַשיצן דו ווילסט
מיין נשמה וואָס גייט אויס ווי פאַר נעילה.

פאַראייביקן וועל איך דיין געשטאַלט אין מיין האַרץ,
איינקריצן אין האַרץ און נשמה
און משפטן זאָלסטו, אָ גאָט, נאָר דו אַליין,
די וואָס האָבן פאַרשניטן אויף אייביק
פון מיר מיין נחמה.

כ׳האָב דיין געשטאַלט ווי דורך אַ נעפל געזען,
אָ, מאַמע.

לאה גרשונוביץ לבית חדש / נתניה

הגיטו

מילים אלו הוקדשו לזכר הרוגי הגיטו

רחובות צרים
בתים רעועים
אנשים כצללים
ברחובות הגטו מתהלכים
הצפיפות והפחד
מעורבים ביחד

בכל עת בכל שעה
לגיטו מתפרצים
בתביעותיהם המוזרות
את כוחותינו מכלים
פתאום הם תובעים
פרוות ושעונים
כסף זהב ודברי ערך יקרים
כבני ערובה לוקחים עשרות גברים.

מעשה באשה שאת הגיטו יצאה
לחפש פת לחם לבנה
לאשה האומללה לא שיחק מזלה
באמצע הדרך נתפסה
לאן את הולכת יהודיה ארורה?
האם את שכחת שאת בגיטו כלואה?

ידעתי אף ידעתי
ענתה בלב נפעם
חפשתי פת לחם לבני הקטן,
את בנך הקטן הביאי לכאן
פקד הצורר זעף ורטן
ביד רועדת בנה מובילה,

אולי יקרה נס אולי תוושע,
אך אין רחמים בלב אכזרים
לירות צוה באם ובבנה.

פתאום הגיטו מתרוקן מאנשיב
הם הולכים הם באים,
לשער מתקרבים בבתים מסתגרים,
במקומות סתר מתחבאים,
אך אין מנוס אין מקלט
מהמרצחים הארורים

מאחת הסימטאות הסמוכות
הוציאו שלש בנות
זכות וטהורות
הפעם לא הסתפקו בשעונים ובפרוות
הפעם תבעו דם האומללות,
הס בגיטו, שקט ודממה
רק יריה חדה
את האויר פלחה
נעשתה המלאכה,
אדמת הגיטו בדמן רוותה.
דם טהורים דם קדושים

עד מתי נחיה
בזוועות ואימים
אין קול ואין עונה
הכל ריק מאדם
רק לבנו המעונה צועק לנקם

אוועק אין וואלד

אין די אָשמענער וועלדער זיינען קיין פּאַרטיזאַנער ניט געווען, דאָך, פון צייט צו צייט האָט אויך אַהער עמעצער פאַרבלאָנדזשעט. זומער האָבן דייטשן אויפן סמך פון אַ מסירה דורכגעזוכט אַ נאָענט וועלדל און געפונען אַ סאָוויעטישן קעמ־פער מיט אַ הונט און אַ פערד. דעם מענטש און דעם הונט האָט מען דערשאָסן און דאָס פערד איז געבליבן אין דער זשאַנדאַרמעריע. אויף צומאָרגנס נאָך דער אַבלאַווע איז אַ פאַרבייגייענדיקער פאַסטעך געוואָרן פאַרווונדעט מיט אַ קויל, וואָס איז געקומען פון זעלבן וועלדל, אָבער די נייע זוכענישן אין וואַלד זיינען געבליבן אָן רעזולטאַטן.

צו ניי־יאָר איז אַ גרעסערע גרופּע רויט־אַרמייער אָנגעפאַלן צום הויף נאָוואָסאלק, 7 קילאָמעטער פון אָשמענע, מיטגענומען שפּייז, דורכגעשמועסט זיך מיט די אַרבעטער און מיט דעם אינזשיניער־פאַרוואַלטער און אַוועקגעפאָרן צוריק אויף זייערע שליטנס. אַזוי, אַז קיין נאָענטן קאָנטאַקט מיט די פּאַרטיזאַנער האָט אונדזער יוגנט ניט געהאַט. דאָך האָט מען מיט נייגעריקייט אויפגענומען די קלאַנגען וועגן די אָנגעקומענע פון קראַסנע און ווישניעווע. ס'האָט זיך אָרגאַני־זירט אַ גרופּע יונגעלייט, וועלכע האָבן געוואַרט אויפן פרילינג, כדי אַוועקצולאָזן זיך צו די פּאַרטיזאַנער. בראש איז געשטאַנען אַ געוויסער צ. ק., וועלכער איז שוין נאָכן פּאָגראָם פון וואָלאָזשינער געטאָ געווען ביי די פּאַרטיזאַנער און פאַר־לאָזן זיי צוליב אומבאַוווּסטע פאַר אונדז סיבות. ער האָט פאַרגעלייגט זיי וויזן דעם וועג, דערווייל האָבן זיי געזוכט געווער.

ס'איז אָבער געווען אַ גרופּע פון אומפאַרמעגלעכע; קיין געלט אויף געווער־איינקויף האָבן זיי ניט געהאַט, און מיט גרויס מי איז זיי געלונגען צו שאַפן צוויי ר'עוואָלווערן — און טאַקע אין געטאָ גופא. ס'איז געקומען דער פרילינג, און צוזאַמען מיט אים אויך דער באַפעל צו ליקווידירן דאָס געטאָ. די יוגנט האָט באַשלאָסן צו לאָזן זיך אין וועג. אין טאָג פון דער אַלגעמיינער עוואַקואַציע איז גרינגער און נישט אויפפאַלנדיק. אין דער לעצטער מינוט זיינען צו זיי צוגע־שטאַנען עטלעכע מענטשן פון דעם אָשמענער נאָענטן לאַגער. זיי האָבן מיטגע־בראַכט צוגערויבטע ביקסן. אַרויס אויף אַקציעס זיינען זיי אין צוויי גרופּן. די ערשטע גרופּע איז אַרויס מיט צוויי טעג פריער און געשיקט פון אַן אָפּגערעדט אָרט אַן אָנזאָג צו וואַרטן. די צווייטע, אַפילו אַ גרעסערע, האָט גלייך פון אָנהייב ניט געהאַט קיין גליק. די ערשטע גרופּע האָט געדונגען אַ וועגוויזער, וועלכער האָט זיי אין מיטן וועג פאַרלאָזן, און די פור מיט געווער האָט זיך אומגעקערט צוריק אין געטאָ אַריין.

ס'איז געווען אַ גרויס געפאַר, צוליב דעם זיינען אַלע אַרויס מיט אַ טאָג שפּעטער. און ווידער האָט מען זיך פאַרלאָרן אונטערוועגס און די פור מיט געווער, עסנוואַרג און וואַרעמע זאַכן, איז אַוועקגעפאָרן אין אַ זייט. מען איז געבליבן נעכטיקן הונגעריקע און גרינג אָנגעטאָן אין וואַלד. ביינאַכט איז דער פרילינג־שניי צעגאַנגען און מען האָט זיך אויפגעכאַפּט אין לוזשעס וואַסער. אַ טייל

פאַרקילטע און פאַרצוויפלטע האָבן זיך אומגעקערט צוריק אין שטעטל און קוים באַוויזן צו פאַראייניקן זיך מיט דעם אָפּגייענדיקן טראַנספּאָרט; און דווקא די גרופּע איז אַוועק קיין קאָוונע צום טויט.

די איבעריקע זיינען אָבער אַוועק ווייטער, געטראָפן זיך מיט דער פור און געשיקט פון וועג אַ גרוס. ס'איז אויך אָנגעקומען אַ צווייטער גרוס, אָבער דאָס מאָל איז מען ניט דערגאַנגען ווער עס האָט דעם גרוס געבראַכט. 5 מאַן זאָלן זיין אַוועק מיט אַ געוויסער אויפגאַבע און אין אַ זייט געכאַפּט און דערשאָסן געוואָרן. חוץ די וואָס זיינען אַוועק מיטן ציל צו פאַראייניקן זיך מיט די פּאַר־טיזאַנער, זיינען אויך אייניקע אַוועק אין דאָרף צו באַקאַנטע קריסטן, אַנדערע מיטן ציל צו דערוואַרטן דעם אמתן פרילינג, און ערשט דאַן גיין אין וואַלד. אַנדערע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן ביי אַ קריסט. ס'איז צו אונדז שוין דערגאַנגען אַ קלאַנג, אַז איינע פון אַזעלכע משפחות איז דורך די פּויערים איבערגעגעבן געוואָרן אין די הענט פון די דייטשן און אומגעקומען ס'זיינען אַוועק נאָך עטלעכע צענדליק.

אינטערעסאַנט איז, אַז די סמאָרגאָנער, וועלכע האָבן זיך פאַראייניקט מיט די אָפּגייענדיקע, האָבן עס געטאָן אונטער דער ווירקונג פון אַ דייטשן צאַלמייס־טער. ער האָט זיי אַליין געשיקט אין וואַלד, ווייל קיין אַנדער אויסוועג פאַר די יידן האָט ער ניט געזען.

(פון „מורשת"־אַרכיון)

מחבר ניט אָנגעגעבן

רבקה יאקאָוו

רבקה יאקאָוו איז געווען איינע פון די קראַנקן־שוועסטערס — באַליבט און געשעצט דורך די קאָמאַנדירן און פּאַרטיזאַנער.

בעת די שווערע נאַכט־מאַרשן איז זי תמיד געגאַנגען ביים סוף פון דער קאָלאָנע, טראָגנדיק אויף איין זייט די פול אָנגעפּאַקטע סומקע מיט מעדיקאַמענטן (מיט דעם צייכן פון רויטן קרייץ) און אויף דער צווייטער זייט — דעם פּיסטאָלעט. אַזוי פלעגט זי קומען צו הילף די פּאַרטיזאַנער אין יעדן קראַנקן־פאַל.

בעת די פּאַרטיזאַנער־קאַמפן האָט ריטע — ווי מען פלעגט זי רופן תמיד — געהאַלטן די פּאַרטיזאַנער אויפן אויג, און ווען ס׳פלעגט עמעץ פאַרוווּנדעט ווערן איז זי אים גלייך געקומען צו הילף. ניט איין פּאַרטיזאַנער האָט זי אויף אירע פּלייצעס אַרויסגעשלעפּט אַ פאַרוווּנדעטן אונטער אַ האָגל פון קוילן. פאַר איר איז קיין זאַך ניט געווען שווער — אין יעדער צייט און ביי אַלע באַדינגונגען. ווי אַ מאַמע האָט זי אָפּגעהיטן דעם אויסגעצייכנטן „פּולימיאָטשיק״ (קוילנוואַרפער) לעווינסאָן, ווען ער איז שווער פאַרוווּנדעט געוואָרן און אים געראַטעוועט פון אַ זיכערן טויט.

ווען לעווינסאָן האָט מיט זיין האַנט־פּולימיאָט איינגעהאַלטן דעם אָנגריף פון די דייטשן, כדי צו געבן אַ מעגלעכקייט דעם אָטריאַד אָפּצוטרעטן, איז ער שווער פאַרוווּנדעט געוואָרן און פאַרלאָרן דאָס באַוווּסטזיין. די קויל האָט אים געטראָפן אין האַלדז און אַרויס דורכן מויל. אַ לענגערע צייט איז דער העלדישער יידישער פּולימיאָטשיק לעווינסאָן געווען באַוווּסטלאָז און ניט געקענט רעדן. ער איז געווען צוגעשמידט צום געלעגער אויף איינעם פון די וועגענער. קאָמאַנדירן האָבן פאַר אים געזאָרגט, און ער איז אָפּגעשיקט געוואָרן מיט אַן עראָפּלאַן אויף יענער זייט פראָנט (גערופן „נאַ באַלשוי זעמליאַ״) אין אַ שפּיטאָל. ריטאַ האָט אים באַגלייט צו דעם פּאַרטיזאַנער־עראָדראָם אין דעם לובענער ראַיאָן.

ראובן ליאוניד (לינדאָוו) / הרצליה

אריה ליובה זיסקוביץ

נולד ב־1912 באושמינה, משחר ילדותו בשורות „ביתר".

מיסד קן בית"ר באושמינה, ומפקדו הראשון. רב סמל בצבא הפולני, מפקד ומדריך בבית"ר ובארגון הלוחם בגיטו וילנה.

קצין המטה של הארגון הלוחם בגיטו וילנה. היה פרטיזן ביערות נארוץ, נפל בזמן פעולה.

נ. נ.

על שלשה מני רבים...

בחוקרי את גורל קרובי משפחתי ואת כל מה שעבר עליהם בזמן השואה, עלה בידי בין היתר להוודע מפי עדי־ראיה על גורלם של שתי בנות דודתי: מאשא ושרה קוניסקי ואחיהן הקטן לייבעלע מאושמיאני.

את כל מה שנודע לי עליהם החלטתי להעלות כאן בכתב, בכדי שהדבר ישמש כגל־עד וכמצבת זכרון לשלשת הילדים היקרים שמתוך הקרבה וגבורה עילאית בחייהם ובמותם לא נפרדו.

שתי בנות־דודתי, שרה ומאשא קוניסקי, הועברו על ידי הנאצים יחד עם אחיהן הקטן לייבעלע מגיטו אושמיאני לשטוטהוף בתוך קבוצה של עוד יהודים וילדים.

באותו זמן שתי האחיות היו כבר לבד בלי הוריהן, שנספו קודם לכן, והן שמרו על אחיהן הקטן האהוב כעל בבת־עינם. בשטוטהוף ערכו החיות הנאציות „סלקציה" והפרידו בין הילדים והמבוגרים. את הילדים הועידו להשמדה מידית. אך שתי הנערות האחיות לא הסכימו בשום פנים להפרד מאחיהן הקטן ולהשאר בחיים. הן הצטרפו מרצונן אליו ואל כל יתר הילדים וצעדו אתם יחד לדרכם האחרונה. לא הועילו כל השידולים של חברים וידידים שרצו להניען מכך.

יזכר מעשה גבורה והקרבה זה של שתי האחיות לעולמי־עד יחד עם כל גילויי הגבורה של מקדשי שם ישראל בעמדם מול מרצחים וזדים.

יהי זכרונם ברוך של שלשת הילדים הנאהבים והנעימים שבחיים ובמותם לא נפרדו.

שולמית דוברובסקי (פודולסקי)
נכדתם של משפחת וקס מאושמיאני

פרטיזנים יהודים

קיום הקשרים עם העיר ושיתוף הפעולה עם כוחות המחתרת שהתחילו להתארגן בתוכה, תבעו זהירות מיוחדת־במינה וידיעה יסודית במלאכת הקונספי־ראציה. היה הכרח במקשר תמידי בין העיר והגיטו. התפקיד הזה הוטל על ליזה מגון (ליזה קוראת). ליזה היתה פעילה ב„השומר הצעיר", עד להקמתו של הפ.פ.א. שהתה מחוץ לגיטו, מילאה במשך הזמן תפקידים חשובים באירגון. זה לא מכבר היא חזרה מהעיירה אושמינה, לשם נשלחה עת נודע למפקדה על האקציה שעומדת להתבצע במקום. היא העבירה את הידיעה ואירגנה את הנוער לבריחה מן הגיטו אל היערות הסמוכים.

למילוי התפקיד החדש שהוטל עליה, זקוקה היתה ליזה לתעודות בטוחות. בעיר החלו להוציא תעודות־זהות חדשות, ואלה שברשותה של ליזה פג תוקפן. ליזה החליטה להשיג תעודה חדשה, אשר תאפשר לה חופש תנועה ואפשרות פעולה. בתחנת־המשטרה, לשם הלכה במטרה זו, נעצרה (יש לשער שהלשינו עליה). היא הובלה ללוקישי, ומשם — לאחר עינויים קשים וחקירות — לפונאר. כל נסיונות האירגון לשחררה עלו בתוהו.

כמה ימים לפני ההוצאה־להורג, נתקבלה ממנה פריסת־שלום אחרונה:

„אבא יקר, ברור לי מה מצבי עתה וסיכויי, אלא שקשה לי להסכין עם הרעיון שאותי יובילו לפונאר. אני שקטה, אני יודעת לשם־מה אני נותנת את נפשי. ברור לי שעושים את הכל למען שיחרורי, אך עתה הכל כבר אבוד. אני מהרהרת ודואגת לאדק (הכוונה לביאליסטוק) מסור שלום לכל החברה. אני לוחצת ידיכם. חיזקו ואימצו — שלכם ליזה".

בשלושים למותה הוציא ברוך גולדשטיין מקלע מבונקר גרמני והכניסו לגיטו. לאוטומאט ניתן השם „ליזה". חברי „השומר הצעיר" אספו 18,000 רובל לרכישת נשק על שמה. בתקנות האירגון שפורסמו לאחר כמה ימים היה כתוב: „סיסמת הגיוס של הפ.פ.א. הן המלים „ליזה קוראת", לשמע מלים אלו חייב כל חבר האירגון להתייצב במק ם המיועד, מוכן לקרב ולהתגוננות"

בתחומי „וילנרלאנד"

בחודשים האחרונים של שנת 1942 ובמחצית הראשונה של שנת 1943 נמשכו החיים בגיטו כתיקנם. גנס, ראש הגיטו נתמנה לבא־כוחם הרשמי של הגיטאות בליטא ובביילורוסיה. לגיטו וילנה ניתנו זכויות מיוחדות והוא נקבע כגיטו ראשי, בו נקבעים החוקים לכל „וילנרלאנד" (כך נקראו השטחים שנכללו בתחומי סמכותו של גיטו וילנה).

בעיירות הקרובות חיו עדיין יהודים בגיטאות. על כולן עברו האקציות והשחיטות, אך עתה שררו גם בהן שקט ושלווה. מווילנה נשלחו אליהן פקידים, שוטרים ומומחים, על־מנת לארגן את הגיטאות הקטנים כדוגמת הגיטו המרכזי ולהשליט בהם חוקים, נוהג וסדרים דומים.

יהודי גיטו ווילנה היו מרוצים ממעמדם. הם הרגישו את עצמם בטוחים יותר. הגיטו אמנם המשיך להתפתח, לא היו בו עוד מחוסרי־עבודה, ערכו הכלכלי עלה מיום ליום. לגנס ולדסלר היו יחסים מצויינים עם השלטונות, והיהודים האמינו שאלה יוכלו להשיג הכל. המשטרה היהודית, שיצאה לגיטאות הקרובים, קיבלה מהגרמנים רשות לשאת מדים, סימן להוקרה מצידם ולשביעות רצונם מהגיטו, ובעיקר מפעולות המשטרה.

אף לאושמינה הגיעה המשטרה, יחד עם הנהלת הגיטו ומשרד העבודה, כדי לארגן בה את שיטת העבודה. לפי השמועות שפשטו בווילנה, אמר וייס (ראש הגסטאפו), שרב מדי מספר מחוסרי העבודה בגיטו זה המונה כ־4000 יהודים. הוסכם בין וייס ודסלר להוציא מהגיטו 500 איש, רובם זקנים. המשטרה היהודית מווילנה ביצעה את האקציה במו ידיה. קצין המשטרה נתן רינג „הצטיין" בהתנהגותו האכזרית אך רבים מהשוטרים היו משוכנעים, שהצליחו להציל את הגיטו (בשעת האקציה הזאת נמצאה באושמינה ליזה מגון, עליה דובר קודם לכן).*

לאחר האקציה הזאת, עליה נודע בגיטו רק לאחר שובה של המשטרה, כינס גנס אסיפה מיוחדת, אליה הזמין נוסף לבאי־כוח המשטרה וההנהלה, גם עסקני ציבור ידועים. הוא סיכם את האסיפה במילים אלו: „כפי שאמרתי, נוטל אני על עצמי את האחריות למעשים שנעשו. איני רוצה כל ויכוחים. אין איש רשאי להתווכח על מעשי אלה בעבר ובעתיד. קראתיכם כדי להסביר לכם, משום מה טובל יהודי את ידיו בדם. ואף לעתיד לבוא, כשנצטרך אנו השוטרים ללכת — נלך!".

כעבור זמן־מה, בראשית אפריל 1943, נתקבלה בגיטו פקודת גירוש, המכוונת לשרידי העיירות הסמוכות, שנמלטו לווילנה לאחר חיסול הגיטאות בעיירותיהם (האנשים הללו לא היו במשך כל הזמן אזרחים שווי־זכויות בגיטו, בידיהם היו תעודות מיוחדות, שונות מאלו שבידי התושבים הלגיטימיים). יהודי מיכאלישוק, סוויר, אושמינה והיהודים מה„לאגרים" (מחנות העבודה בסביבת ווילנה) ואחרים נקראו לעבור לגיטו קובנה, בו מורגש מחסור בידיים עובדות. בגיטו נמצאו אנשים אשר נרשמו לנסיעה זו מרצונם הטוב (ביניהם תושבי קובנה לשעבר), תוך תקווה שהתנאים בקובנה יהיו טובים בהרבה מאלה שבווילנה. רכבת מיוחדת הגיעה לעיר, כדי לקחת את כל אלה. ברכבת זו היו מרוכזים אלפי יהודים, רובם תושבי הגיטו סווינציאני. על הקרונות נתלו שלטים: לקובנה.

כמה ימים קודם־לכן הגיעה לסווינציאני קבוצת שוטרים יהודיים מווילנה. תיכף עם בואם הודיעו הללו, שהגיטו במקום עומד להתחסל ועל היהודים לעבור לקובנה. הם הראו את רשיונות הליווי, ובהם מצוינת העיר קובנה כתחנה האחרונה של המסע. לכל שוטר היתה תעודה כזו, והם שיכנעו והבטיחו שאמנם הכוונה היא האמיתית

---

* אחד השוטרים שהוציא את הקרבנות מהגיטו, מספר: ביום האקציה הוטל עלי לקבץ את האנשים לתוך החדר. כאן נערכו רשימות. היו אלה ברובם אנשים זקנים, בלתי־כשרים לחיים. אחר־כך הגיעו עגלות שוטרינו והטעינו את האנשים. אחר־כך נכנסתי לבית־המדרש ואמרתי לנאספים שם, שקשתה עלינו העבודה מאוד, אך היה גרוע לאין־ערוך אילו היא נעשתה בידי הליטאים.

בשעה 4 נסעתי עם העגלות. אתי נסעה אשה אחת שאמרה: „הריני בת 57 והקיץ הקץ על חיי. אין הדבר נורא כל־כך. אנו היהודים החיים בצלם של הגרמנים, כולנו נדונים למוות. ואני את שנותי כבר חייתי, אלא שאחד הולך מוקדם, והשני מאוחר יותר".

וכי לאנשים לא יאונה כל רע. הם פנו במיוחד לנוער ושידלו אותו לא לצאת ליערות (הם ידעו שמצויה במקום קבוצה מאורגנת, הפועלת במחתרת) ולא לסכן את שלום הציבור. כמה ימים נמשכה תעמולה זו וחזרו ונשנו דברי הפיתוי והשיכנוע. לבסוף בא גם גנס בכבודו ובעצמו הוא ערב אישית לבטחונם של היהודים. האנשים החלו להאמין, ארזו את חפציהם, העמיסום על עגלות ונסעו לתחנת הרכבת בסווינציאני החדשה (מספר צעירים מזויינים הצליחו לצאת ליער). כאן חיכו להם קרונות־משא ועליהם הכתובת — לקובנה. היהודים עלו לרכבת. המשטרה היהודית שמרה על הסדר ועזרה לזקנים. חלונות הרכבת היו משורגים תיל דוקרני, ובהתמלא הקרונות הם נסגרו מבחוץ בחוט־ברזל ונחתמו בחותם־עופרת. עד חצות־הלילה עמדה הרכבת במקום.

שלמה יחילציק מווידז, שנסע גם הוא מרכבת זו, מספר את קורותיו במסע הזה שנמשך רק לילה אחד:

„עמדתי בתחנה וראיתי את האנשים עולים ועולים, ופתאום החלטתי לא לעלות עמם, אלא לחכות. כאשר ראיתי כיצד סוגרים את הקרונות, עלו ספקות בלבי והתחלתי לחשוש לבאות. על ידי עמד חברי טוביק בילק. גמרנו אומר לעלות אחרונים".

„שנינו עבדנו בתחנת־רכבת זו ולכן הכרנוה היטב. הסתתרנו וחיכינו. עם חשיכה יצאנו מהמחבוא, זחלנו למקום הרכבת והחילונו לדפוק בקרונות ולקרוא לאנשים לצאת. אמרנו להם שהם כלואים הם ענו: „נסע לקובנה ואחר־כך נראה". המשטרה השגיחה בנו. הצלחנו להתחמק, ושוב חזרנו ודפקנו. אמרנו את שמותינו, היו לנו מכירים רבים בתוך הקרונות. חתכנו את התיל באחד החלונות. מספר אנשים יצאו (האחים פיגיל מווידז עם הוריהם, ברוך אולמאן מברסלב, ישראל וולפסון מסווינציאן). היתר לא זזו והתכוונו להמשיך. ידענו כי בקרונות מרוכז נוער רב. הצלחנו לפתוח עוד חלון. אדם אחד יצא. פתאום הופיעה המשטרה. היא תפסה את האנשים שברחו מהקרונות ועצרום. בילק ואני הצלחנו להתחמק. עקבנו אחר האנשים, ראינו שהשוטרים הכניסום לקרון ריק. לאחר זמן־מה התקרבנו אל הקרון הזה, פתחנו את הדלת ובאותו רגע הקיפונו שוטרים. ברחנו והם ירו עלינו. שוב ושוב הסתתרנו. ראינו כיצד מחברים את הקטר לרכבת והחלטנו לנסוע. לא היה מוצא אחר. היינו בלי נשק, וללכת ליער בלתי־מזויינים — לאחר שקיבלנו ידיעות על מצב הפרטיזנים לאחר המצוד — היה בלתי־אפשרי. הרכבת זזה, ואנו אוחזים בארובת הקרון. ארבעת הקרונות האחרונים היו מיועדים לווילנה. לאנשים שנסעו בהם היו קרובים בגיטו זה, אך למעשה היו אלה בעיקר בעלי־הממון, אשר הודות לשוחד הוכנסו הנה על־ידי המשטרה. ידענו שבהגיע הרכבת לווילנה ינתקו ממנה את הקרונות האלה וחשבנו לנצל את הדבר. אך העייפות, המתיחות, חוסר־השינה פעלו את פעולתם ונרדמנו בשעת הנסיעה. כשהתעוררתי עמד לידי פועל־רכבת פולני כשהוא מופתע ממראה עיניו. הוא שאל מי אנחנו ומה אנו עושים בארובת הקרון. השיבונו לו, שאנו יהודים הנוסעים מסווינציאן. האיש אמר, שהרכבת הזאת יוצאת עוד מעט לפונאר. ירדנו והתחלנו לזחול מתחת לקרונות. דפקנו, מסרנו לאנשים את דברי הפולני. שמענו בכי וצעקות. הרכבת עמדה בתחנת ווילנה, הכרתי היטב את המקום והסביבה. החלטנו לברוח מכאן ולהיוודע מה נשמע בגיטו".

„בצעדינו הראשונים נתקלנו בשוטר יהודי. הוא התנפל עלינו בצעקות ובאיומים, אך מפיו גם נודע לנו, שהאנשים אשר שוחררו נשלחו לגיטו ווילנה. הוא הוליך אותנו לקרון המשטרה. גנס ישב כאן אצל שולחן, מוקף שוטרים יהודים. כשהשגיח בנו פרץ בצעקות, כיצד העזנו לנסוע בלתי־כלואים. פנינו אליו שיעבירנו לווילנה. אמרנו לו, שאנו יודעים הכל. הוא לא השיב. ברגע זה נראה לנו נבוך ומדוכא מאוד, איש זקן ושבור. לידו עמד דסלר, שליו ואדיש. גנס פקד על השוטר דוידובסקי להוליכנו לגיטו. יצאנו את התחנה, ברגע שעלינו על הגשר הנטוי מעל לפסים, הספקנו עוד לראות כיצד מסתלקים השוטרים היהודיים מהרכבת בכיוון לרציף, כשאת מקומותיהם תופסים אנשי ס.ס. מזויינים מכף רגל ועד ראש. הרכבת זזה. ואנו שנינו העדים היחידים לדרכם האחרונה של יהודי סווינציאן, ווידז, ברסלב, אופסה, סוויר, מיכאלישוק, אושמינה ועוד — כל אלה אשר שרדו מן השחיטות הקודמות"...

עמ' 29־32

..."כעבור כמה ימים, כשהבחורים כבר למדו את מלאכת הפעולות הכלכליות, עזב מיצ'קה עם קבוצתו שמנתה כעשרה אנשים, את העיר. מפקד הקבוצה היה נתן רינג, קצין־המשטרה בגיטו. האיש היה במטה אירגון „יחיאל", אך לתושבי הגיטו הוא היה מוכר ממעשי נבלה רבים, ובעיקר מניהול האקציה באושמינה, הקבוצה מצאה קשר ליחידת הצנחנים של אלקו, וחשבה להצטרף אליה..."

עמ' 58

...„בהוכיחו את סטאנקוביץ הוא טען, שאם מבקשים להרשיע את רינג, מספיקים מעשיו בגילוי מחבואים של יהודים מסתתרים והסגרתם לידי הגסטאפו, וכן פעולתו הנפשעת בזמן האקציה באושמינה. מעשים אלה היו להם עדי ראיה, יאין כל צורך להוסיף עליהם דברים בדויים. תגובתו של סטאנקוביץ היתה זועמת למדי. „אנחנו — אמר קצין הנ.ק.ו.ד. — רשאים לדון אדם אם הלה היה סוכן האויב, ואת זה עלינו להוכיח, ואילו אתה כמפקד יהודי, אשר יודע את פשעיו של האיש רינג, אינך מוכן לסייע לנו במתן הוכחה פשוטה זו". אך קובנר עמד על דעתו שיש לדון את האדם על פשעיו האמיתיים..."

עמ' 113

הוועד הציבורי

...„תקופת „היציבות היחסית" בגיטו הגיעה לקיצה בתחילת 1943. סימן לכך היה חידוש גל הרציחות, שהגרמנים ביצעו אותו באותו זמן ושנכנס לתולדות־הגיטו בשם רב המשמעות „האקציה הסטאלינגראדית". בו־ביום שבגרמניה הוכרז „אבל לאומי" לרגל התבוסה הגדולה בחזית סטאלינגראד, ניתנה הוראה לאנשי ס.ס. בקובנה ולשוטרים ליטאים ששמרו על שערי הגיטו, לאסור כמה עשרות יהודים

באמתלות שונות: שוטטות בחוצות העיר בלי הטלאי הצהוב, מגע עם האוכלוסיה הליטאית, ספסרות במצרכי מזון בגיטו גופא וכיו"ב. נעצרו אז כחמישים יהודים עם בני משפחותיהם. למחרת, ב־4 בפברואר הועברו העצורים לפורט התשיעי, מקום ההשמדה המפורסם, ונרצחו שם באכזריות על־ידי אנשי הגסטאפו. בתחילת מארס 1943 הגיעו לגיטו ידיעות על מיבצעי־ההשמדה בסביבות ווילנה, שכתוצאה מהם חוסלו לחלוטין הגיטאות היהודיים באושמינה, סמארגון, אולשאן ועיירות אחרות..."

עמ' 206

..."הלוחמים התפזרו בין יחידות רוסיות שונות וגם שם בלטו בין הלוחמים. יעקב גרינשטיין פעל כחבלן בקו לידה־מולודצ'נה, אושמינה־סמורגון, ואחר־כך מונה כמפקד קבוצת חבלנים. ביחידת פונומארנקו היו מספר לוחמים יהודים. וכך גם ביתר הפלוגות הרוסיות..."

מתוך "ספר הפרטיזנים היהודים"
הוצאת הקיבוץ הארצי

פראטאקאל

(פון דער פאַרזאַמלונג, געווידמעט דער פראַגע „אַקציע״ אין אָשמענע דעם 27סטן אָקטאָבער 1942)

אָ נ וו ע ז נ ד: געטאָ־פאָרשטייער ה׳ י. גענס, קאָמ. דעסלער, לייטער פון דער געזונדהייטס אָפּטיילונג; מילקאָנאָוויצקי, שטעלפאָרטרעטער פון געטאָ־פאָר־שטייער פריד; ה׳ פישמאַן, פאַרבינדונגס־מאַן בראָודע, הרב יאַקאָבסאָן, ה׳ קאַל־מאַנאָוויטש, לייטער פון טויערוואַך ה׳ לעוויט, לייטער פון דער אַרבעטס־פּאָליציי — טאָווּבין, לייטער פון 1־טן פּאָליציי־ראַיאָן — רינג, נאַטאַנזאָן פּ. און גאָביאָנ־סקאָ מ.

ה׳ י. ג ע נ ס: מיינע הערן, איך האָב אייך היינט איינגעלאַדן כדי צו דערציילן איינע פון די שרעקלעכסטע טראַגעדיעס אין לעבן פון די יידן — ווען יידן האָבן געפירט יידן צום טויט. איך האָב האַלט אַן אַנדער מאָל צו ריידן אָפן.

מיט אַ וואָך צוריק איז געקומען ס.ד. און געגעבן אונדז אין נאָמען פון ס.ד. אַ באַפעל צו פאָרן קיין אָשמענע. אין אָשמענער געטאָ זיינען פאַראַן צירקאָ 4000 יידן און אַזויפיל קען מען אין אָשמענע ניט האַלטן. אַזוי־אַרום דאַרף מען דעם געטאָ פאַרקלענערן — אויסקלייבן די מענטשן, וואָס פאַסן ניט פאַר די דייטשן, אַרויספירן און שיסן זיי. אין דער ערשטער ריי אַרויספירן פרויען מיט קינדער, וועמענס מענער ס׳זיינען פאַראַיאָרן צוגענומען געוואָרן פון כאַפּונעס. אין דער צווייטער ריי פרויען און פאַמיליעס, וואָס האָבן אַ סך קינדער. ווען מיר האָבן דערהאַלטן דעם באַפעל, האָבן מיר געענטפערט: „צום באַפעל״.

ה׳ דעסלער און יידישע פּאָליציי זיינען אַוועקגעפאָרן קיין אָשמענע. אין 2—3 טעג אַרום האָט די יידישע פּאָליציי פעסטגעשטעלט און דערקלערט אין גע־ביטס־קאָמיסאַריאַט (אין ווילנע), אַז ערשטנס זיינען די פרויען, וועמענס מענער ס׳זיינען פאַראַיאָרן צוגענומען געוואָרן, באַשעפטיקט און מען קען זיי ניט אַרויס־פירן און, צווייטנס, זיינען קיין פאַמיליעס מיט 4—5 קינדער בכלל ניטאָ. מאַקסימום זיינען דאָ פאַמיליעס מיט 2 קינדער. מיט 3 קינדער זיינער נאָר עטליכע. אַלזאָ דאָס קען מען אויך ניט (איך האָב פאַרגעסן צו זאָגן, אַז מען האָט געדאַרפט אַרויס־פירן ניט ווייניקער ווי 1500 פּערזאָן). מיר האָבן געזאָגט, אַז אַזאַ צאָל קענען מיר ניט שטעלן. מיר האָבן זיך אָנגעהויבן צו דינגען. ווען ה׳ דעסלער איז געקומען מיט דער מעלדונג פון אָשמענע, איז די צאָל געפאַלן ביז 800. ווען איך בין אַוועקגעפאָרן מיט ווייסן אין אָשמענע איז די צאָל ווידער געפאַלן אויף 600. אין דער ווירקלעכקייט איז די לאַגע געווען אַנדערש. מיר האָבן זיך געדונגען ביז 600 און אין דער צייט איז דערוויל אָפּגעפאַלן די פראַגע פון פרויען מיט קינדער און ס׳איז געבליבן די פראַגע פון אַלטע מענטשן. אין דער ווירקלעכקייט איז אין אָשמענע צוזאַמענגעקליבן געוואָרן 406 אַלטע מענטשן. די אַלטע מענטשן זיינען געוואָרן אַרויסגעגעבן.

ווען ווייס איז געקומען צום ערשטן מאָל און גערעדט וועגן פרויען און

קינדער, האָב איך אים געזאָגט, מען זאָל נעמען אַלטע מענטשן. ער האָט געענט־פערט „די אַלטע וועלן דורכן ווינטער אַלץ איינס אויסשטאַרבן און היינט דאַרפן מיר פאַרקלענערן דאָס געטאָ״.

די יידישע פּאָליציי האָט גערֹאַטעוועט דאָס, וואָס מוז לעבן; די, ווּעמען ס׳איז געבליבן וויניק צום לעבן, זיינען אַוועק און זאָלן די אַלטע יידן אונדז מוחל זיין. זיי זיינען געווען אַ קרבן פאַר אונדזערע יידן — פאַר אונדזער צוקונפט.

איך וויל ניט ריידן וועגן דעם, וואָס ס׳האָבן איבערלעבט אונדזערע יידן פון ווילנע אין אָשמענע, היינט באַדויער איך נאָר, וואָס אין קימעלישעק און אין ביסטריץ זיינען ביי דער אַקציע ניט געווען קיין יידן. פאַריקע וואָך האָט מען דאָרט אויסגעשאָסן אַלע יידן — אָן אונטערשייד. היינט זיינען ביי מיר געווען צוויי יידן פון שווענציאָנים (אַלט־סוועמציאַן) און האָבן געבעטן זיי צו ראַטעווען. דאָרטן זיינען דאָ יידן פון סוועמציאַן, ווידז און אַנדערע אַרומיקע שטעטלעך. און היינט שטעל איך זיך ווייטער די פראַגע, וואָס וועט זיין ווען מיר וועלן דאַרפן נאָכאַמאָל דורכפירן די סעגרעגאַציע. מיין פליכט איז זיי צו זאָגן: גוטע יידן, גייט אַוועק איך וויל ניט שמוצן מיינע הענט און שיקן מיינע פּאָליציסטן טאָן די שמוציקע אַרבעט. היינט זאָג איך, אַז מיין פליכט איז צו באַשמוצן מיינע הענט, ווייל איצט לעבט איבער דאָס יידישע פאָלק שרעקלעכע צייטן. ווען 5 מיליאָן מענטשן זיינען שוין אַוועק, איז אונדזער פליכט ראַטעווען שטאַרקע און יונגע — ניט נאָר אין יאָרן, נאָר אויך אין גייסט, און ניט שפּילן אין סענטימענטן. ווען מען האָט אין אָשמענע געזאָגט דעם רב, אַז עס פעלט צו דער צאָל מענטשן און אין אַ „מאַלינע״ באַהאַלטן זיך אויס 5 אַלטע יידן, האָט ער געזאָגט, מען זאָל עפענען די „מאַלינע״ דאָס איז אַ מענטש מיט אַ שטאַרקן יונגן גייסט.

איך ווייס ניט, אויב אַלע וועלן דאָס פאַרשטיין און פאַרטיידיקן און אויב מען וועט דאָס פאַרטיידיקן אויך דאַן ווען מיר וועלן אַרויסגיין פון געטאָ. אָבער דאָס איז דער שטאַנדפּונקט פון אונדזער פּאָליציי; ראַטעווען אַלץ וואָס מען קען, ניט קוקן אויף אונדזער אייגענעם נאָמען און פערזענלעכע איבערלעבונגען

דאָס אַלץ, וואָס איך האָב דערציילט איז ניט געשמאַק פאַר דער נשמה און צווייטנס, פאַר אונדזער לעבן. דאָס אַלץ דאַרף מען ניט וויסן. איך האָב אייך אַריינגעצויגן אין אַ שרעקלעכן סוד, וועלכער מוז בלייבן אין אונדזערע הערצער. איך וויל ווייזן, וואָס ס׳האָבן געטאָן די פּאָליציסטן, וועלכע האָבן דורכגעפירט די שרעקלעכע אַרבעט, וועלכע האָבן סעגרעגירט מענטשן און האָבן געזאָגט „לינקס״ און „רעכטס״ — ווי צום ביישפּיל, לעוואַס און רינג; טאַוובין, וועלכער האָט גע־היט די יידן ביי דער קבורה־גרוב; דעסלער, וועלכער האָט די גאַנצע אַרבעט אָרגאַניזירט; גאָניאָנסקאָ, וועלכע האָט פאַרשריבן ווער ס׳גייט אַוועק אַזוי ווי מען פאַרשרייבט „סחורה״ (וויפל זעק זיינען אָנגעקומען) און פּאָליאַ ווּעמענס אַרבעט איז אויך געווען מיט דער זעלבער געשמאַקייט. דאָס איז קיין געריכט. איך וויל נאָר מענטשן פון געזעלשאַפט, מענטשן פון גמרא, וואָס ס׳איז געטאָ פון צווייטן זייט, וואָס ס׳איז פּאָליציי און וואָס ס׳זיינען די וועגן, אויף וועלכע ס׳קומט אויס אַנדערע יידן צו גיין.

פון אייך מיינע הערן וויל איך אַ מאָראַלישע אונטערשטיצונג. מיר ווילן אַלע

דערלעבן אַרויסגייך פון געטאָ. היינט, ווען מיר אַרבעטן פאַרשטייען, קען זיין פיל יידן ניט, דאָס גאַנצע געפּאַר, אין וועלכן מיר אַרבעטן. קיינער פון אונדז פאַרשטייט ניט וויפל מאָל טעגלעך קען ער אָ׳גיין אויף פּאָנאַר... מיר פערזענלעך איז אויס־געקומען צו זיין אויף דעם שלאַכטפעלד. דערשראָקן האָב איך מיך ניט דאָן, נאָר שפּעטער, ווען איך האָב וועגן דעם זיך דערמאָנט. דאָס זעלבע איז מיט אונדז. גוט איבערלעבן אַלץ וועלן מיר שפּעטער — נאָך דעם געטאָ. היינט ווילן מיר נאָר האָבן כוח. ווער גלויבט זאָל זאָגן: גאָט זאָל אונדז העלפן. דער וואָס גלויבט ניט זאָל זאָגן, אַז ס׳זאָל אים העלפן דער גייסט פון געזעלשאַפטלעכקייט און פון ייִדישן פּאַטריאָטיזם: אַלץ אויסהאַלטן און בלייבן נאָך דעם געטאָ אַ מענטש פאַר די גרויסע יידישע צוקונפט. ראָזענבערג האָט די טעג געזאָגט, אַז די אויפגאַבע פון די דייטשן איז אויסצוראָטן דאָס יידנטום פון אייראָפּע. איך ווייס ניט, וואָס ער מיינט. ווען ער וואָלט געקומען צו אונדז אין געטאָ, וואָלט ער טאַקע זיך דער־שראָקן פאַר אונדז: מענטשן פאַריאָגטע אין „מאַלינעס״, אין פּאָנאַר. פאַריאָגטע פון משפּחות האָבן אין משך פון איין יאָר אויסגעבויט אַ נײַ לעבן, אויפגעבויט פיל מער ווי די אַריער — און דאָס איז דאָס יידנטום: אַ שטאַרקער גייסט און גלויבן, אַז מיר וועלן לעבן. צוליב דעם, וואָס ראָזענבערגס ווערטער זאָלן ניט פאַרווירקלעכט ווערן, וועלן מיר היינט קעמפן און אין יעדן קאַמף באַרעכטיקט דער ציל דעם מיטל, און אַנדערע מאָל זיינען די מיטלען שרעקלעך. ליידער מוזן מיר קעמפן מיט אַלע מיטלען, כדי צו באַקעמפן דעם קעגנער

דאָס יידנטום האָט די גאַנצע 2 טויזנט יאָר ניט געזען קיין בלוט. מען האָט געזען פייער, אָבער בלוט האָט מען ניט געזען. היינט האָט דאָס געזען דאָס געטאָ. יידן זיינען געקומען פון פּאָנאַר מיט דורכגעשאָסענע פיס און הענט. איינמאָל זיינען געלעגן אין שפּיטאָל 5 פרויען מיט אַ קינד, געקומענע פון פּאָנאַר. היינט האָט זיך דאָס יידישע פאָלק באַקאַנט מיט בלוט און דאָן פאַרלירט מען די סענ־טימענטן.

איך וויל אייך אַ ביסל אַריינציען אין לעבן און געבן צו פאַרשטיין, וואָס ס׳איז דער נאַקעטער לעבן, דער נאַקעטער קאַמף. צוליב דעם האָב איך אייך, מענטשן, וואָס זיינען ווייט פון פּאָליציי, גערופן.

ה׳ דעסלער: ליידער בין איך קיין פּובליציסט און שרייבער. דאָס איז אַ שאָדן, ווייל מיין דערציילונג וועט זיין זייער טרוקן.

מיר האָבן באַקומען דעם באַפעל — ער איז געווען שרעקלעך. מיר זיינען אָבער געוווינט, אַז קיין דיסקוסיעס זיינען ניטאָ. איך האָב אויסגעקליבן די שטאַרקסטע פּאָליציסטן — 30 פּערזאָן און מיר זיינען אַוועקגעפאָרן מיט אַ מאַשין קיין אָשמענע. אויפן וועג האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט אין אַ דאָרף מיעדניקי. דאָרטן האָט מען געוואָלט קאָנצענטרירן אַלע אַרויסגעפירטע יידן פון אָשמענע און פון דאָרט פירן זיי שיסן.

דאָס אָשמענער געטאָ איז גרויס. ער ליגט אין מיטן פון שטאָט אַרומגעצוימט מיט דראָט. אַלזאָ דער ערשטער טאָג איז געווען לייכט: מען האָט זיך באַקאַנט מיט דער באַפעלקערונג, פאַרטיילט די פּאָסטנס, באַזאָרגט די פּאָליציסטן מיט וווינונגען און עסן. מיר פערזענלעך איז געווען שווער, ווייל קיינער פון מיינע מענטשן האָט

ניט געוווסט אויף וואָס ער פאַרט. מיט מיר איז געווען אַן אָנגעשטעלטער פון געשטאַפּאָ. ער האָט דערקלערט דעם אָשמענער יידן־ראַט, אַז מען האָט נויטיק 1200 פרויען און קינדער אויף אַרבעט. דער אָשמענער יידן־ראַט האָט געפרעגט, צי מען זאָל עס פאַרשטיין מער ווי ער פאָדערט. דער דייטש האָט געענטפערט, אַז דער גאַנצער יידן־ראַט מיט זייערע משפחות „קאָמט מיט" (פאַר דער פראַגע). מיר האָבן דאָס אָפּגעשריען, מאָטיווירנדיק, אַז אַן דעם יידן־ראַט וועט אונדז זיין שווער צו אַרבעטן. ער האָט געזאָגט, אַז ער לאָזט עס איבער אויף אונדזער אַחריות און ליידן וועט דאַן אין דער ערשטער ריי דער ווילנער געטאָ.

מיר איז די גאַנצע צייט געווען שווער אויסצוקלייבן פּאָליציסטן און פאָרן אין אַ נייער שטאָט צוצונעמען ביי מענטשן דאָס לעבן, דאָס איז שווער ניט נאָר פון מאָראַלישער פאַראַנטוואָרטלעכקייט. אָבער עס איז פאַרבונדן אויך מיט געפאַר. ווען מען קומט אין אַ שטאָט און מען וויל צונעמען עלטערן, קען די באַפעלקערונג זיך פאַרטיידיקן און 30 פּאָליציסטן אַן געווער מוזן קעמפן.

ביז היינט האָט די געשיכטע ניט געוווסט, אַז יידן זאָלן מורא האָבן פאַר יידן און יידן זאָלן צונעמען יידן, און איך בין געווען פאַר מיינע מענטשן פאַראַנט־וואָרטלעך. ווייס האָט מיר געזאָגט, אַז ווען איינער פון מיינע פּאָליציסטן וועט „בלייבן" דאָרטן, וועט ער פאַרניכטן דעם גאַנצן אָשמענער געטאָ און איך בין פאַר דעם פאַראַנטוואָרטלעך. מיינע פּאָליציסטן האָבן פון קיין זאַך ניט געוווסט. איך האָב אַזוי געמאַכט, אַז די באַפעלקערונג זאָל אויך קיין זאַך ניט פאַרשטיין

איך האָב פאַראָרדנט אַן אַלגעמיינע רעגיסטראַציע און במשך פון טעג. פון מאָנטיק אַן האָבן מיר אַרויסגעגעבן שיינען. היינט האָט עס אַ סטאַטיסטישע באַדייטונג. דאַן איז עס געווען אַ שלאַף־מיטל. דעם יידן־ראַט האָב איך אויך ניט געקענט זאָגן דעם גאַנצן אמת. איך האָב נאָר געבעטן פון זיי אַ ליסטע פון אַלטע מענטשן, איך זאָל זיי קענען פאַרבייטן אויף די געפאָדערטע פרויען און קינדער. דינסטיק האָב איך געזען, אַז איך וועל קענען צושטעלן נאָר 400 מענטשן. מען האָט געפאָדערט 600. מיטוואָך בין איך געווען אין געשטאַפּאָ און זיי אַלץ דער־קלערט.

איך האָב גענומען אין ווילנע נאָך פּאָליציסטן און איך האָב באַקומען בלומענ־שטעקנס אַלס דאָס איינציקע געווער. איך האָב געהאַט נאָך מיט זיך אַ צעבראָכע־נעם אַלטן רעוואָלווער. מען זאָל טראַכטן, אַז איך האָב געווער.

מיטוואָך פרי האָבן מיר געענדיקט די רעגיסטראַציע. 90 פּראָצענט פון דער באַפעלקערונג האָבן באַקומען שיינען. במשך פון אַרויסגעבן די שיינען זיינען געווען קאָמישע סיטואַציעס. זיי זיינען אָבער פאַר מיר געווען טראַגיש. מיר האָבן אַרויסגעגעבן ראָזע שיינען און ראָזע צעטלען. עס זיינען געווען מענטשן, וואָס האָבן געביטן שיינען אויף צעטלען און אומגעקערט. זיי האָבן אַליין ניט געוווסט וואָס ס'איז בעסער — און דאָס איז געווען מיין ציל.

דער יידן־ראַט האָט גענדאַרפט מיר צושטעלן אַ ליסטע פון אַלטע מענטשן, וועלכע מען וואָלט גענדאַרפט איבערגעבן. די זיצונג פון יידן־ראַט איז געווען שווי־ערלעך. אויף דער זיצונג זיינען בייגעווען רינג און לעוואַס, מיט וועלכע דער יידן־ראַט האָט זיך באַראַטן. ביזן לעצטן טאָג האָט קיינער ניט געוווסט צו וואָס

ס׳זיינען די רשימות. איך האָב באַקומען פון זיי 2 ליסטעס א׳ און ב׳. אויף א׳ — 150 מענטשן און אויף ב׳ — 143 (קראַנקע און אַלטע מענטשן). דער יידן־ראַט האָט צונויפגעשטעלט די רשימות אין משך פון 3 טעג און 3 נעכט.

מיטוואָך האָב איך דערשפּירט אַן איבערברוך אין דער שטימונג פון יידן־ראַט. פריער האָבן זיי געפרעגט: „אָבער מיר וועלן בלייבן לעבן״. מיטוואָך האָבן זיי שוין געפרעגט: „דאָס געטאָ וועט בלייבן״. איך האָב קיין זאַך ניט געוווּסט. מיטוואָך איז געווען ביי מיר ה׳ גענס מיט 2 הערן פון געשטאַפּאָ. איך האָב געזאָגט, אַז איך קען געבן 600 מענטשן. דער געשפּרעך איז געווען זייער כאַראַקטעריס־טיש: 100 קעפּ אַרויף און 100 קעפּ אַראָפּ. מען האָט גערעדט אַזוי ווי וועגן היגער. נאָך דעם געשפּרעך האָב איך שוין פאַרשטאַנען, אַז איך קען שוין געבן ווייניקער. פון 400 ביז 500. דאַן האָב איך געזאָגט דעם יידן־ראַט, אַז דאָס געטאָ בלייבט.

מיטוואָך האָט מען געפילט אין געטאָ אַ נערוועזע שטימונג ביי דער באַפעל־קערונג. מיר האָבן די גאַנצע נאַכט ניט געשלאָפן און געווען וואַך. מען האָט גערעדט פאַרשידענעס דאָס איז אַן אינערלעכער געפיל פון מענטשן, וואָס דאַרפן באַלד שטאַרבן. קיינער האָט ניט געוווּסט ווען און וואָס ס׳וועט זיין, אָבער די באַ־פעלקערונג האָט שוין אָנגעהויבן ריידן, אַז מאָרגן וועט עפּעס פאָרקומען.

מיטוואָך 10 אַזייגער האָב איך צונויפגערופן די העכערע אָפיצירן און מיט זיי באַרעדט ווי דורכצופירן די אַקציע. ס׳זיינען אַרויסגעשוווּמען פאַרשידענע טעכ־נישע פראַגן, למשל: וואָס וועט זיין, ווען מיר וועלן ניט קענען באַהערשן דעם עולם, ווען זיי וועלן ניט אַרויסגיין אויפן פּלאַץ. עס איז געווען אַ פאָרשלאַג, אַז מען זאָל קאָנצענטרירן די אַלטע מענטשן אין אַ בית־מדרש. אין אָשמענע זיינען דאָ 2 שולן, אַן אַלטע און אַ נייע. כאָטש איך בין ניט קיין גלויביקער, אָבער איך האָב ניט געוואָלט קאָנצענטרירן די מענטשן, וואָס מוזן שטאַרבן אין בית מדרש. איך האָב קאָנצענטרירט אין בית־מדרש די מענטשן, וואָס מוזן בלייבן לעבן. די מענטשן פון יידן־ראַט האָבן מיר דערציילט, אַז אין אַלע שטעטלעך ווו ס׳זיינען פאָרגעקומען אַקציעס, האָט מען דעם עולם פריער אויפגעזאַמלט אויפן פּלאַץ, דאַן געפירט אין בית־מדרש און שפּעטער אונטערגעצונדן. די מענטשן האָבן מורא פאַרן זאַמלען זיך און פאַרן גיין אין שול; מעגלעך, אַז זיי וועלן ניט אַרויסגיין אויפן גאַס און מען וועט מוזן קעמפן. נעמענדיק אין אַכט, אַז דער שטח פון אָשמענע איז גרויס, וועט עס זיין אוממעגלעך שנעל דורכצופירן און פרייטיק האָבן די מענטשן שוין געזאָלט צוגעשטעלט ווערן צו קבורה.

מיר האָבן פעסטגעשטעלט, אַז אַלע איינוווינער מוזן זיך צוזאַמענקלייבן אויפן פּלאַץ לויט די שטעטלעך: אָשמענע, אָלשאַן א. אַז. וו. בראש פון יעדן שטעטל דאַרף שטיין דער יידן־ראַט מיטן רב, ווייטער — אַנדערע מענטשן. קיינער טאָר ניט בלייבן אין שטוב.

די אַקציע איז געלונגען. אַלע זיינען אַרויס פון די הייזער און געגאַנגען צום שול פאַרטיעסוויז צו 50 פּערזאָן, כדי די לעצטע זאָלן ניט זען, וואָס מען מאַכט מיט די ערשטע.

מיר האָבן געגעבן אַ באַפעל, אַז קינדער ביז 16 יאָר האָבן געקענט בלייבן

אין שטוב, אויב די עלטערן האָבן געוואָלט זיי לאָזן. דאָס האָב איך געמאַכט, כדי די יידן זאָלן פאַרשטיין, אַז עס האַנדלט זיך ניט וועגן דער ליקווידאַציע פון געטאָ, אַז די ליקווידאַציע פון געטאָ קומט ניט אין באַטראַכט. ווען זיי קענען לאָזן אין שטוב די קינדער — הייסט עס, אַז דאָס געטאָ בלייבט.

עס זיינען צוגעגאַנגען 50 פּערזאָן צום שטוב. דאָרט זיינען געשטאַנען מיינע פּאָליציסטן און האָבן געקליבן. דאָרטן איז געשטאַנען אויך דער יידן־ראַט און געגעבן אַכטונג, אַז עס זאָל ניט זיין קיין טעות. איך האָב געוואָלט ראַטעווען די יונגע מענטשן, און די אינטעליגענץ, וועלכע זיינען אונדזער צוקונפט.

מיטוואָך פאַר דער אַקציע האָבן מיר יעדע פאַר שעה געפרעגט ווי איז די־ שטימונג ביי דער באַפעלקערונג. זייער כאַראַקטעריסטיש האָט מיר געענטפערט איינער פון דעם יידן־ראַט: די מענטשן זיינען גרייט אָפּגעבן אַ קרבן, אָבער מיט דעם זאָל זיך ענדיקן.

די שול איז געווען ווי אַ בינען־נעסט. אַרום דער שול האָט מען געקליבן מענטשן. אינעווייניק האָט מען געהערט געוויינען און געשרייען. יונגע מוטערס, וואָס האָבן געלאָזן זייערע קינדער אין שטוב, האָבן אָנגעהויבן צו צווייפלען, אויב זיי וועלן זיי נאָך געפינען. איך בין אַריין אין בית־מדרש און געזאָגט, אַז איך פאַרזיכער זיי, אַז זייערע קינדער וועט מען ניט אָנרירן. מיר האָבן די מענטשן ניט באַרואיקט. עס איז אויך געווען אַ שטימונג פון אַפּאַטיע.

ביי אונדז איז געווען נאָך אַ פראַגע, צי קענען מיר אַליין קלייבן מענטשן? אפשר בעסער ברענגען ליטווינער? ה׳ גענס האָט מיר דאָנערשטיק געשיקט זעקס ליטווינער פון זאָנדער־קאָמאַנדאָ און האָט געוואָלט, אַז זיי זאָלן שטיין ביי דעם בית־מדרש און פאַסיוו טאָן, וואָס מיר וועלן הייסן. אָבער עס זאָל הייסן, אַז ליט־ ווינער קלייבן. איך האָב די ליטווינער געלאָזן אין שטוב. ערשטנס, ווייל די יידן וואָלטן זיך דערשראָקן, און צווייטנס קען מען פאַר די מערדערס ניט גאַראַנטירן. זיי האָבן געקענט אָנהויבן שיסן, און מיר וואָלטן פאַר דעם ניט קענען זיין פאַר־ אַנטוואָרטלעך.

מיר האָבן אַליין אַלץ דורכגעפירט. די שול איז געווען געשלאָסן און מ׳יר זיינען אַוועק אויף דעם עקזעקוציע־פּלאַץ. מיר האָבן געקליבן מענטשן לויט אָנווייזונגען פון יידן־ראַט. פריער זיינען געגאַנגען אָלשאַנער יידן, שפּעטער סמאָרגאָנער און דאַן אָשמענער.

מיר האָבן צוזאַמענגעקליבן די מענטשן אויף דעם פּלאַץ און דאַן אָנגעהויבן זוכן די מענטשן אין די הייזער, וועלכע זיינען געווען באַהאַלטן. דער יידן־ראַט, וועלכער האָט געזען די סיטואַציע האָט אונדז געדאָלפן. אַפילו דער רב האָט אונדז אָנגעוויזן דעם אָרט, וווּ ס׳זיינען געווען באַהאַלטן אַלטע יידן. ס׳האָט צום ביישפּיל, פּאַסירט אַזאַ פאַל: מיר זיינען אַריין אין אַ שטוב, וווּ ס׳זיינען געווען 2 יונגע פרויען. אַז זיי האָבן אונדז דערזען, האָבן זיי אָנגעהויבן צו שרייען: „לאָזט אונדז לעבן, מיר זיינען יונג, 20 יאָר און מיר ווילן נאָך לעבן". איך האָב געזען, אַז דאָס איז אַ מיסטעריע און האָב זיי געגעבן אַ באַפעל צו גיין אין בית־מדרש. ווען דאָס האָט ניט געהאָלפן, האָב איך זיי געלאָזן אין שטוב.

אויף דעם פּלאַץ זיינען געקומען פורן. מען האָט געלאָדן די מענטשן און זיי

אַוועקגעפירט. דאָס איז געווען 13 אַזייגער. נאָך אַ פּאָר שעה האָב איך געהאַלטן דעם עולם אין בית־מדרש, כדי אַלץ זאָל זיך באַרואיקן. 15 אַזייגער האָב איך איבערגעריסן די אַקציע. די פּאָליציי האָב איך פאַרזאַמלט אין איין אָרט און שפּעטער געעפנט די שול. עס איז געווען אַ באַפעל, אַז אַלע מענטשן זאָלן גיין אַהיים און ניט זיין אויף די גאַסן

איצט זיינען פאַרבליבן מער פּאַטישע מאָמענטן:

עס איז געווען פינצטער. פון די שטיבער האָט זיך געהערט אַ געוויינעריי, ווען מען האָט אונדז (פּאָליציסטן) געזען, פלעגט מען לויפן פון אונדז.

אָבער אויפן צווייטן טאָג האָבן די מענטשן פאַרשטאַנען, אַז מען האָט זיי געראַטעוועט. פאַר אונדזער אַוועקפאָרן האָבן מיר געהאַט אַ זיצונג מיטן יידן־ראַט. דאַן האָבן זיי שוין געטראַכט אַנדערש — וועגן דעם ווי צו פאַרמירן דאָס לעבן. פרייטיק זיינען געקומען דייטשן און האָבן צוגענומען זייערע מענטשן.

איצט איניקע טראַגישע מאָמענטן: מיטוואָך פרי איז געקומען דער געביטס־קאָמיסאַר מיט אַ מאַשין אין געטאָ און געפאָדערט פון געטאָ לאָפּעטעס. איך האָב געמוזט געבן לאָפּעטעס. אויף וועלכן צוועק — איז נאַטירלעך פאַרשטענדלעך.

ביי דער נאַכט דערציילט מיר אַ פּאָליציסט, אַז דער ליטוויןביים טויער איז געווען שיכור און האָט אָנגעהויבן צו שיסן. דער ידישער פּאָליציסט האָט צו אים געזאָגט: „הער אויף". ווען דאָס האָט ניט געהאָלפן, האָט ער אים אַנטוואָפנט, פאַר־בונדן און פאַרמאַכט אין אַ קעלער. דאָס זיינען שטילע העלדן, פון וועלכע מען ווייס קיין זאַך ניט און מען דאַרף ניט ווייסן.

אויף מאָרגן איז געקומען אַ מאַשין פון ווילנע און האָט אונדז צוגענומען.

ה׳ טאָובין יצחק: אין טאָג פון דער אַקציע איז מיין אויפגאַבע גע־ווען איבערנעמען די מענטשן אין אַ שטוב. דאָרט האָט מען די מענטשן רעגיסטרירט און געמאַכט רשימות. דאָס זיינען אַלץ געווען אַלטע און צום לעבן ניט פּאַסיקע מענטשן. נאָך דעם זיינען געקומען פורן און אונדזערע פּאָליציסטן האָבן די מענ־טשן געלאָדן. נאָכדעם בין איך אַריין אין שול און געזאָגט, אַז עס איז אונדז זייער שווער דורכצופירן די אַרבעט, אָבער עס וואָלט געווען פיל ערגער, ווען דאָס וואָלטן דורכגעפירט ליטווינער. 4 אַזייגער בין איך מיטגעפאָרן מיט די פורן. מיט מיר איז געפאָרן אַ פרוי. זי האָט געזאָגט: „איך בין 57 יאָר אַלט און איך מוז אָפּגעבן מיין לעבן. עס איז ניט שרעקלעך. מיר יידן, וואָס לעבן דאָ ביי דייטשן זיינען אַלע פאַרמשפּט. איך האָב מיינע יאָרן שוין אָפּגעלעבט, נאָר איינער גייט פריער און דער צווייטער שפּעטער".

ה׳ לעוואַט מאיר: דער אָנהויב איז שוין באַקאַנט. מיר איז ער אָבער געווען ווייניקער באַקאַנט. איך פערזענלעך האָב׳ קיין זאַך ניט געוווסט. איך האָב געוווסט, אַז מען דאַרף אַרויסגעבן שיינען.

דער ערשטער טאָג אַז געווען זייער רויק, אָבער לויט די לייכטזיניקייט זיך צו וואַרפן מיט די צעטלען האָב איך אַלץ פאַרשטאַנען און ניט געפרעגט. דער אָשמענער יידן־ראַט האָט אונדז צוגעזאָגט צו געבן הילף, כדי דורכצופירן די אַקציע. ער האָט באַקומען די אויפגאַבע צוזאַמענצושטעלן די רשימות. איך און

רינג זיינען געווען דערביי. זיי האָבן זיך צוליב יעדן מענטשן געדונגען און אים געפרעגט. אויפן צווייטן טאָג איז מיר געוואָרן קלאָר, אַז זייערע ליסטעס זיינען ניט נויטיק, אָבער איך האָב געמוזט זיצן און אויפקלערן די פראַגן, וועלכע זיינען געווען ניט קלאָר. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז דאָס מוז מען מאַכן, אָבער לייגן אומזיסטע ענערגיע איז ניט געשמאַק.

מיטוואָך אָוונט איז געזעסן ה׳ דעסלער און האָט זיך געשפּילט מיט אַ רעוואָלווער. ביי דעם איז געווען ה׳ רינג. ה׳ דעסלער האָט צו אונדז געזאָגט: מיינע הערן, איך האָב אַ פּראַקטישן פּלאַן. און ער האָט אונדז פאַרגעלייגט אַזוי, ווי מען האָט דורכגעפירט. עס זיינען געווען איניקע מיינונגען אין טעכנישע פראַגן. מען האָט געלאָדן אַלע פּאָליציי־אָפיצירן און זיי געלערנט, ווי זיי זאָלן האַנדלען. דאַן האָט מען גערופן דעם יידן־ראָט און געפרעגט ווי טראַכטן זיי דורכצופירן די אַקציע. ביי אונדז איז דאָס שוין געווען באַשלאָסן, אָבער אונדז איז געווען אינטערעסאַנט ווי טראַכט דער אָשמענער יידן־ראָט דאָס צו מאַכן. זייער פּלאַן, וועלכן זיי האָבן פאָרגעלייגט איז געווען ענלעך צו אונדזערן. זיי האָבן נאָר פאָרגעלייגט אויפקלייבן יעדע שטעטל אויף אַ באַזונדער גאַס. אָבער מיר האָבן דערצו געהאַט צו ווייניק פּאָליציסטן.

ה׳ דעסלער האָט דאַן פאַרגעלייגט זיין פּלאַן: 6 אינדערפרי לאָזן מיר אַרויס פון געטאָ אַלע אַרבעטספעאיקע מיט אַ קאָנטראָל און נאָכדעם וועט דאָס פאַרקומען. דער אַרויסלאָז צו דער אַרבעט איז געווען ענלעך צו אונדזערן. מען האָט אַרויסגעלאָזן איינציקווייז. 7.30 זיינען שוין די איבעריקע מענטשן געווען אויפן פּלאַץ. 6 פּעריזאַן האָבן דעם פּלאַץ אַרומגערינגלט. איך און רינג זיינען אַוועק צום אָרט פון משפּט — צום שול. מיר האָבן געהערט דעם פּייף — אַ סימן, אַז עס קומט אָן די ערשטע פּאַרטיע. מיר פּאָליציסטן זיינען געווען ווי אויטאָמאַטן. די ערשטע פּאַרטיע איז געווען אַינגאַנצן ניט אין אָרדענונג. מיר האָבן געקליבן די מענטשן, מיר האָבן אָבער אַליין ניט געוווּסט, וואָס מיר מאַכן. די ערשטע האָבן ניט געוווּסט, וואָס מען מאַכט מיט די צווייטע. די מענטשן זיינען אַריין אין שול און די אַנדערע — אויסגעקליבענע — געבליבן. די אָשמענער האָבן אַמווייניקסטן געליטן — אפשר צוליב דעם, וואָס זיי האָבן געהאַט מער פּראָטעקציע, צווייטנס, ווייל זיי זיינען געגאַנגען צום סוף ביים ענדע זיינען מיר ניט געווען אַזוי עקסטרעם, ווייל מיר האָבן געזען, אַז די צאָל הויבט זיך. דער גורל פון די אָשמענער, וועלכע זיינען געגאַנגען די לעצטע איז געווען אַ בעסערער, ווייל מיר האָבן שוין ניט אַזוי געריסן. נאָך דעם ווי די צאָל איז דערגאַנגען ביז 360, האָט אונדז ה׳ דעסלער געגעבן דעם באַפעל צו זוכן אין די הייזער. דאָס איז זייער שווער צו דערציילן. מענטש האָט פאַר אונדז ניט געשפּילט קיין ראָל. אויף דעם פּלאַץ האָט מען רעגיסטרירט. אַ פּאָליציסט איז געקומען און דערציילט, אַז מען גיט געלט. ה׳ דעסלער האָט געזאָגט: מען זאָל ניט נעמען.

ה׳ דעסלער: ביי מיר איז געווען אַ פּראָבלעם. עס זיינען געקומען מענטשן און האָבן אָנגעבאָטן געלט. פון 2־טן זייט זיינען געקומען ליטווינער און האָבן געבעטן ראַטעווען יידן. איך האָב געהאַט דעם שטאַנדפּונקט, אַז קיינער קען ניט קויפן פאַר געלט אָדער פּראָטעקציע זיין לעבן. דער, וואָס איז שוין פאַרמשפּט

קען פאַר געלט אָדער פּראָטעקציע ניט באַפרייט ווערן. כ׳האָב געהאַט ביים טויער אַפּילו אַ שאַרפע דיסקוסיע מיט אַ דייטש און אים אַרויסגעטריבן.

ה׳ לעוואַט: אין משך פון דער אַקציע האָט אונדז זייער אויפגערעגט, וואָס די ליטווינער און די „איפּאַטניגא״ זיינען געשטאַנען אויפן פּלאַץ און רואיק צוגעקוקט זיך. אונדז איז פאַרגעקומען, ווי זיי קריטיקירן אונדזער אַרבעט. מאָראַליש האָט עס אויף אונדז געלאָזן אַ ניט קיין געשמאַקן שפּור. אַז די פורן האָבן געדאַרפט אָפּפאָרן פון אַשמענע, איז ביי דעם טויער געשטאַנען ה׳ בראַונ־שוויג און געציילט די פערזאָנען ווי קילאָגראַמען, 3־4 קילאָ א. אַז. וו. אַנדערש האָט מען ניט געקענט ציילן.

דעסלער: אַ שוידערלעכער מאָמענט איז פאַרגעקומען אין צימער פון דער פּאָליציי נאָך דער אַקציע. איך האָב מיטגענומען פון ווילנע שנאַפּס און איך האָב דאָס געגעבן, אַז מען זאָל זיך אַ ביסל פאַרגעסן. אָבער דאָס האָט געמאַכט אַ גאַנץ אַנדער ווירקונג. איינער האָט געחלשט, ביי איינעם איז געווען אַ היסטעריקע. ס׳זיינען געווען אַזוינע מאָמענטן, אַז איך האָב געטראַכט, אַז איך וועל די מענטשן ניט קענען איינהאַלטן. איך פּערזענלעך האָב געמוזט נעמען פאַרשידענע מיטלען אַפילו אַ שפּריץ און נאָר נאָך דעם האָב איך זיי באַרואיקט. מיר האָבן געפילט, אַז די מענטשן גייען אַראָפּ פון זינען.

רינג נחמן: אייניקע באַזונדערע איבערלעבונגען: מיטוואָך אין אָוונט. מענטשן גייען אין די גאַסן. זיי האָבן שוין געוווּסט, אַז עס וועט וואָס ניט איז פאַר־קומען און האָבן אָנגעהויבן באַהאַלטן זייערע עלטערן. ס׳קומט צו מיר צו אַ פרוי און זאָגט, אַז ווען מען וועט צונעמען איר מוטער, וועט מען אָפּנעמען איר דאָס לעבן, גיט מיר אַ ראַט, וואָס זאָל איך מאַכן״. איך האָב ניט געקענט איר גאָרניט זאָגן. איך האָב איר געענטפערט: „ווען איר האַלט, אַז די מוטער איז אין אַ גע־פאַר, דאַן טוט וואָס איר פאַרשטייט״. מסתמא האָט זי איר מוטער פאַרשפּאַרט, ווייל אויף מאָרגן האָט זי מיר דערציילט, אַז זי האָט די מוטער געשיקט מיט אַ פּאָליאַק אין שטאָט. אַזוינע פאַלן זיינען געווען אַ סך. מען האָט געוווּסט, אַז די אַלטע זיינען אין געפאַר.

די גאַנצע נאַכט האָבן די פּאָליציסטן ניט געשלאָפן. 6 אַזייגער, נאָך דעם עסן (ווי מען האָט געגעסן קען מען זיך פאַרשטעלן) איז מען אַרויסגעגאַנגען.

נאָך דער אַקציע 14 אַזייגער האָבן געפעלט מענטשן צו דער צאָל. עס זיינען געקומען פאַרשטייער פון יידן־ראַט און האָבן מיר געפרעגט, וואָס ס׳וועט זיין? איך האָב זיי דערקלערט די לאַגע און געבעטן דורכקוקן זייערע ליסטעס און מאַכן אין אָרדענונג. דער יידן־ראַט האָט דאַן אויסגעקליבן מענטשן. זיי האָבן זיך אויסער דעם דערוווּסט, אַז אין אַ „מאַלינע״ זיינען באַהאַלטן 6 אַלטע. זיי זיינען אַוועק צום רב און האָבן געפרעגט אַן עצה: די 6 אַלטע יידן זיינען באַהאַלטן, ראַט אונדז וואָס מיר זאָלן טאָן. דער רב האָט געזאָגט: „גייט און נעמט די מענטשן״, ווייל ער האָט געוווּסט מיט וואָס דאָס שמעקט...

אין שול איז געווען אַ געוויינערײ. איך בין אַריין מיט אַ פּאָליציסט און האָב געוואָלט באַרואיקן דעם עולם. עס איז געווען זייער שווער. אַ ביסל אָבער האָבן זיי זיך באַרואיקט. אונדזערע ווערטער זיינען געווען ווי שפּריצן. זיי האָבן נאָר

געפרעגט: וואָס איז מיט אונדזערע קינדער, וואָס זיינען געבליבן אין שטוב, זיינען זיי דאָ? מיר האָבן זיי פאַרזיכערט, אַז די קינדער זיינען אין אָרדענונג און זיי האָבן זיך אַ ביסל באַרואיקט.

דינסטיק פאַר דער אַקציע זיינען מיר אַריין אין בית־מדרש. דאָרט איז געזעסן אַן אַלטער ייד און האָט געלערנט. ער האָט זיך פאַר אונדז ניט דערשראָקן און גע־לערנט ווייטער. ער האָט צו אונדז געזאָגט: „איך פיל זיך זייער שלעכט, צי דאַרף איך זיך גיין רעגיסטרירן". מיר האָבן געזאָגט, אַז מיר וועלן אַליין קומען און אים רעגיסטרירן. דאַן איז צו אונדז צוגעגאַנגען נאָך אַן אַלטער ייד און געזאָגט, אַז ער איז אינגאַנצן קראַנק און קיינער טראַכט ניט וועגן אים. ער האָט זיך געווענדעט צו ה' דעסלער און געזאָגט: „הער, איך וויל שטאַרבן, העלפט מיר". די איינזאַמע אַלטע מענטשן זיינען געבליבן אַליין אַן אויפזיכט און האָבן גאַנצע טעג געהונ־גערט. וואָס קען מען אַזוינע מענטשן ענטפערן!? מיר זיינען אַרויס פון שול מיט צעבראָכענע הערצער. מיר זיינען נאָר מענטשן און מיר האָבן פאַרשטאַנען דעם מאָמענט.

איך בין אַריין צוזאַמען מיט לעוואַסן אין דער צווייטער שול. דאָרט איז גע־ווען אַ פרוי מיט אַ צעבראָכענע פוס און אַן אַלטער מאַן. די קראַנקע פרוי האָט אונדז געבעטן צו לאָזן איר מאַן, ווייל זי איז געבליבן אָן אויפזיכט. די אַלע מאָ־מענטן האָבן מיר געמוזט איבערלעבן, ניט וויסנדיק וואָס ס'וועט זיין. אַזוינע האָבז מיר געהאַט 4 טעג.

אין צייט פון דער אַקציע, אַז מיר זיינען געקומען צום פּלאַץ האָט געחלשט איינער פון אונדזערע פּאָליציסטן. דער דאָקטאָר וועמען מען האָט אַרויסגענומען פון שול האָט פעסטגעשטעלט, אַז דאָס איז פון אַ גרויסער אויפרעגונג. אַז איך האָב אים שפּעטער געפרעגט, ווי ער פילט זיך, האָט ער מיר געענטפערט: „גאָרניט, אַ סך מענטשן איז ערגער פון אונדז".

באַוווּסטזיניק האָט יעדערער פון אונדז געפירט מענטשן צו דער תליה. יע־דערער פון אונדז, רעליגיעזע אָדער ניט, ווען ער גייט אַריין אין בית־מדרש און דאָרט שטייען אַ סך פרויען, וויינען און בעטן גאָט, אַז זיי זאָלן בלייבן לעבן, ווייל זיי האָבן געטראַכט — אַז מען וועט אונטערצינדן די שול.

מיר איז זייער שווער צו ריידן וועגן דעם...

נ אַ ט אַ נ ז אָ ן פּ אָ ל י אַ: (אָנגעשטעלטע פון פּאָליציי־אַמט): וועגן מיינע פונקציעס. מיינע און גאָניאָנסקאָס פליכט איז געווען אַרויסצוגעבן שיינען. דאָס איז געווען ניט לייכט. מיר האָבן קיין זאַך ניט געוווּסט, אָבער מיר האָבן געפילט. ביינאַכט זיינען געווען זייער פיל מענטשן. און דאָס האָט אונדז אַ סך דערמאָנט. עס זיינען געקומען אַלטע מענטשן און געבעטן, אַז מען זאָל זיי שנעלער אַרויסגעבן שיינען, ווייל זיי קענען לאַנג ניט שטיין, אָדער מען פלעגט בעטן שיינען פאַר קראַנקע, אַלטע עלטערן, וואָס קענען אַליין ניט קומען.

די שרעקלעכסטע אָבער אַרבעט איז געווען די רעגיסטראַציע פון די מענטשן פאַר דער שחיטה. אַ טייל פון זיי האָט קיין זאַך ניט פאַרשטאַנען. איינע פון די פרויען האָט מיר געבעטן, איך זאָל אומבאַדינגט אַריינשרייבן איר פאַך — שניי־דערין. אַ צווייטע האָט געזאָגט: „איך האָב מיין שיך פאַרגעסן אין שטוב, איך וועל

אים גלייך ברענגען״. אַנדערע האָבן פאַרגעשלאָגן געלט. די מענטשן האָבן גע־פרעגט „וואָס וועט זיין מיט אונדז, צי וועט מען אונדז שיסן, ראַטעוועט אונדז!״.

גאַניאַנסקאַ מרים: מיר האָבן אַליין ניט געוווּסט צו וואָס מיר גיבן אַרויס שיינען. ווען ה׳ בראַודע איז געקומען אין אַשמענע, האָט ער געפרעגט: „האָט איר פיל פאַך־אַרבעטער, שרייבט אַריין אומבאַדינגט ריכטיק דעם פאַך״.

דעסלער: איינער פון מיינע פּאָליציסטן האָט אין לעצטן טאָג, בעת ער איז געווען שוין זייער נערוועז און האָט געפילט, אַז ער פאַרלירט דעם מוט, גע־זאָגט: „מאָמענטנוויז האָט זיך מיר געדוכט, אַז איך פיר מיין פאָטער״.

די געפילן האָבן אויסגעדריקט דאָס, וואָס אונדזערע פּאָליציסטן האָבן דורכ־געלעבט. איך אַליין האָב אַן אַלטן פאָטער און האָב דאָס איבערלעבט.

בראַודע אהרן: איך בין געווען אין אַשמענע 2 טעג פאַר דער סעג־רעגאַציע. איך געהער ניט צו דער פּאָליציי און האָב ניט געוווּסט, וואָס עס וועט דאָרט דאַרפן פאַרקומען און אין וועלכער פאָרעם דאָס וועט ווערן דורכגעפירט (מיט ריין יידישע הענט). איך בין אַוועקגעפאָרן מיט אַ געלעגנהייט, מיטן דייטשן „אַרבעטס־אַמט״. איך האָב געוואָלט אָנקניפּן באַציאונגען צווישן יידן און דייטשן אין אַשמענע. מען זאָל זען, אַז אין ווילנער אַרבעטס־אַמט, זיינען גוטע באַציאונגען צווישן יידן און דייטשן.

דאָרט האָב איך דערשפּירט מיט וואָס ס׳שמעקט, ווען איך בין צוריקגעקומען, האָב איך געהאַט אַ געשפּרעך מיט ה׳ גענס. אפשר זיך אַנטזאָגן פון דער אַרבעט? מיר האָבן ניט געהאַט די מעגלעכקייט צו וויסן די גזעלשאַפטלעכע מיינונג.

ווען מען באַטראַכט די גאַנצע זאַך, ווי די סיטואַציע איז געווען און ווען מ׳זעט דאָס אַלץ אויפן אָרט, האָט עס אַזוי אויסגעזען: אין אַשמענע זענען געווען 2800 יידן. די פאָדערונג איז געווען אויף 800 יידן. שפּעטער 600. עס איז גע־שטאַנען די פראַגע: אַשמענע האָט אויסער „כאַפּונעס״ קיין באַזונדערע איבערלע־בונגען ניט געהאַט. עקאָנאָמיש האָט דאָס געטאָ ניט זייער געליטן. מענטשן האָבן געהאַט זייערע זאַכן, וווינונגען און פּראָדוקטן מינדעסטנס אויף אַ יאָר. מענטשן האָבן דאָרט געלט און אַנדערע זאַכן. עס שטעלט זיך די פראַגע, ווי וועט אויסזען די זאַך, אויב מיר וועלן זיך אָפּזאָגן פון הילף, אויב עס וועלן קומען די ליטווינער. וועט זיי אינטערעסירן נאָר די צאָל, ניט יונגע און שטאַרקע אָדער אַלטע און שוואַכע.

דער צווייטער מאָמענט און אויסער דעם, ווען זיי וועלן נעמען די צאָל וועלן זיי חרוב מאַכן די עקזיסטענץ פון די איבעריקע יידן. די פראַגע איז געשטאַנען אויך פון עקאָנאָמישן לעבן. אפשר וואָלט עס פון מאָראַלישן שטאַנדפּונקט פאַר אונדז געווען לייכטער, אָבער מיר וואָלטן געהאַט דאָ היינט אַ גרויסע ווינטער־הילף־קאַמפּאַניע פאַר אַשמענער געטאָ און קיין הילף איז ניטאָ.

די לאַגע איז געווען זייער אַ שווערע, ווייל 70 פּראָצענט פון דער אַשמענער באַפעלקערונג זיינען פרויען. עס זיינען געווען אַ סך מאָמענטן, וועלכע האָבן באַ־רעכטיקט דעם גאַנג וועלכן ס׳האָט באַשלאָסן דער געטאָ־פאָרשטייער, וויסנדיק גלייכצייטיק, אַז דאָס וועט וואַרפן אויפן ווילנער געטאָ אַ שאָטן.

מיר פערזענלעך קומט פאָר, אַז די אַלע איבערלעבונגען אין פאַרגלייך צו

דעם, וואָס ס׳איז געוואָרן געראַטעוועט און די פאָרעם אין וועלכער מען איז גע־ראַטעוועט געוואָרן, נישט וויסנדיק, וואָס ס׳וועט פאָרקומען מיט אונדז אַליין איז אַ פּאָזיטיווע אַרבעט איך האַלט, אַז די אַרבעט פון ווילנער געטאָ פאַר אָשמענער יידן, איז געמאַכט געוואָרן נאָר לטובת די אָשמענער יידן.

ה׳ י. גענס: ה׳ בראַודע האָט ניט ריכטיק פאָרגעשטעלט די פראַגע. איך האָב שוין געזאָגט די פּאַליציסטן, אַז די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר דער אַרבעט נעם איך אויף זיך. איך וויל קיין דיסקוסיעס. עס קען קיינער ניט דיסקוטירן וועגן דעם, וואָס איך האָב געטאָן און איך וועל טאָן. איך האָב אייך גערופן, כדי איר זאָלט וויסן, וואָס די יידן מאַכן דורך און צוליב וואָס שטופּט דער ייד זיינע הענט אין בלוט. אַזוינע איבערלעבונגען האָבן מיר אין געטאָ ניט איינמאָל געהאַט. פאַראַ־יאָרן זיינען מיר געווען אין אַ פּסיכאָז ביי אונדז איז געווען איין איינציקער קאָש־מאַר. מיר האָבן ניט געהאַט קיין צייט צו טראַכטן. מיר האָבן אַלץ געמאַכט אינסטינקטיוו.

היינט איז די לאַגע אַנדערש. מיר לעבן שוין אַ גאַנצן יאָר אַ ביסל גייסטיקער. אונדזער גייסט איז שוין ניט אַזוי פאַרשקלאַפּט. היינט האָב איך געוואָלט עס איך ווייזן, אַז עס וועט קומען די צייט, אַז מען וועט דאַרפן וויטער פּאָליציסטן און איך וועל זען, אַז עס איז בעסער פאַר דעם כלל צו גיין אַליין, וועלן מיר גיין!

אָריגינאַל פון פּראָטאָקאָל — אין בית־עדות
„מורשת״ — ע״ש מרדכי אַנילעוויטש)

עדות מסייעת

[illegible]

פרשת השמדתם של יהודי אושמינה, [illegible]

[illegible]

1943

[illegible]

5-[illegible]-1962

דער טראנספארט אין ווילנער [illegible] די [illegible] איז געוו.
מיט פורן פון אשמענע [illegible]
בעתן אפגאנג פון טראנ[illegible] פון די
פרייטיק דעם 26-טן [illegible] איז מי
געווארן אין געטא [illegible]
[illegible] דער בחור [illegible] פון ווילנע [illegible]
[illegible] ארבעטס-לאגער (מיטפאן [illegible]
צווישן די [illegible] איז געווען
[illegible] משפחה), די נקום [illegible]
א גוססדיקער שעציק [illegible]
דעם 31-טן מערץ 1943 האט מען אונז מיטגעטיילט
א פליט פון בוראנאוויטש [illegible] די נאך אין געטא געבליבענע 723 "יחידות" ווערן
[illegible] האט אים געבראכט [illegible] איבערגעשיקט קיין קאוונע.
[illegible] ישראל אין שטעטל [illegible]
[illegible] פי שמיני כ"ז אדר ב' תש"ג לפ"ק-3 אנ[illegible]
[illegible] ארויס פון געטא-[illegible] 194[illegible] יאר. 2 הויגער [illegible] פון
[illegible] ראבן [illegible] געטראפן [illegible]
[illegible] ווייב - [illegible] - בליקן פון די [illegible] א-טויער די [illegible] פון טראנספארט
[illegible] ארטיקע אייננ[illegible] קיין קאוונע. באגלייט דורך די ווילנער יידישע פאלי-[illegible]

דף מתוך יומן הגטו של סופר סתם מאושמינה, נמצא ע"י המשורר אבא קובנר (נתקבל מאת „מורשת" — בית עדות על שם מרדכי אנילביץ)

אדורך דעם דיכטער אבא קאָוונער אָפּגעפונען זייטל פון דעם אָשמענער סופר־ס טאָג־בוך פון געטאָ (באַקומען פון „מורשת", אַרכיוו א. נ. פון מרדכי אַנילעוויטש)

אושמינה לאחר השואה

אשמענע נאכן אומקום

צפורה ראָזנטאַל־קאָזלאָווסקי / הרצליה

מיין באפרייאונג

„אַופשטעהען, אַופשטעהען!“ — שרייט דער דייטש, וועלכער איז געשטאַנען אויף דער וואַך, אין דער שוואַרצער קליידונג, מיט דעם טויטנקאָפּ און האַקנקרייץ אויפן אַרבל, „ראַוס, ראַוס, צום אַפּעל!“. אין דרויסן איז געווען נאַכט. מיר האָבן באַקומען דאָס ביסל שוואַרצע וואַסער, אַ ביסל אויסגעטרונקען און דערוואַרעמט די פאַרפרוירענע גלידער, און מיט דער אַנדערער העלפט — אַרומגעוואַשן דאָס פּנים. דער פראָסט האָט געסקריפּעט אונטער די פיס. מיר האָבן געציטערט פון קעלט און די צעבראָכענע ביינער האָבן וויי געטאָן פון דער טעגלעכער אַרבעט ביי די אָקאָפּעס און פון מאַרשירן 6 קילאָמעטער אַהין און צוריק אין די הילצערנע קלומפּערס, וואָס פלעגן זיך גליטשן און צעקאַליעטשען אונדזערע פיס ביז בלוט. דער אָבערשטורמפירער האָט אַרויסגעלאָזן אַ באַפעל, אַז אַלע שוצגראַבן, סיי די זיגזאַג־אָקאָפּעס, און סיי די טאַנקען־שוצגראַבנס מוזן היינט אומבאַדינגט אויסגע־רייניקט ווערן פון שניי. מען האָט אַפילו אַרויסגעפירט די קראַנקע און די שוואַכע, הגם זונטיק האָט מען ניט געאַרבעט.

מיר האָבן אונדזער אַקאָרד־אַרבעט געענדיקט ביז שפּעט אין דער נאַכט; צוריק געשלעפּט זיך פאַרמאַטערט, פאַרפינצטערט, מיט די פאַרבלוטיקטע פיס פון די שווערע אָנגעפרוירענע קלומפּערס, געקראָגן דאָס ביסל וואַרעמע פאַכלאָפּקע מיטן שטיקעלע ברויט, וואָס איז ביי מיר צעטיילט געוואָרן אויף דריי חלקים, ביז מאָרגן ביינאַכט. נאָר ניט יעדער איינער האָט געקענט אויסהאַלטן דעם נסיון. אַנדערע האָבן דאָס אַפילו נישט באַוויזן צו דערברענגען אין באַראַק אַריין, נאָר באַלד עס איינגעשלונגען, און אַ גאַנצן טאָג ווייטער געהונגערט. געקראָגן האָבן מיר אַ מיליטעריש לעבעלע ברויט פאַר פיר פרויען מען האָט דאָס געטיילט מיט אַ שטרוי, פּינקטלעך געשניטן — און דאָך האָט זיך געדאַכט, אַז יענע האָט באַקו־מען אַ גרעסערע פּאָרציע. דער הונגער איז שרעקלעך. אונדזער מעסער איז געווען אַ שטיקל בלעך וואָס מען האָט געפונען און עס אָנגעשאַרפט אויף אַ שטיין. אונ־דזער גאַנצער ווונטש איז געווען: בלייבן לעבן און קענען שניידן פון גאַנצן ברויט.

אויף אַ צעאַקערט פעלד זענען געשטאַנען אין אַ שורה 10 רונדיקע בודקעס פון דיקט, אין וועלכע עס איז געווען אויסגעבעט אַ ביסל פאַרפוילט שטרוי, ווי פאַר בהמות. מיר זענען דאָרט געווען גאַנצע 10 חדשים. דער רוב פרויען זענען געווען אונגאַרישע, וועלכע מען האָט נישט לאַנג געבראַכט אין שטוטהאָף. עס זענען אַפילו געווען צוויי שוואַנגערע צווישן זיי; די איבעריקע — אַ בודקע אַש־מענער מיט אַ פאָר ליטווישע פרויען פון שאַוועל און אויך אַ בודקע מיט ווילנער און פון נאָך פאַרשידענע פלעצער. צוזאַמען זענען געווען 500 פרויען.

ביינאַכט ווען מיר האָבן זיך אויסגעלייגט אַרוב אונדזער בודקע, האָבן מיר געהערט שיסערייען פון וויטן. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז דער פראָנט איז שוין ניט ווייט פון דאַנען. ווען מיר זיינען אינדערפרי אויפגעשטאַנען, זיינען אונ־

דזערע מערדערס אַרומגעלאָפן ווי פאַרסמטע. עס איז זיי שוין נ״ט געלעגן אין זינען דאָס שלאָגן אָן רחמנות צו 25 אָדער 40 שמיץ פאַר אָפּקאָכן אַ קאַרטאָפל, מען איז שוין צו דער אַרבעט ניט געגאַנגען, און שנעל געמאַכט דעם אַפּעל. יעדע איינע האָט באַקומען אַ גאַנץ ברויט אויף דריי טעג. דער אָבערשטורמפירער האָט געזאָגט, אַז מיר מאַרשירן פון דאַנען אַוועק. מען האָט אונדז אויסגעשטעלט צו פיר אין אַ ריי. ווער עס איז קראַנק געווען, האָט מען אַריינגעפירט אין חזרים־שטעלכל (דאָס אָרט פאַר קראַנקע. מען האָט פון די קראַנקע צוגענומען די שיך און באַלד האָבן מיר געהערט אַז עס איז אַרייס אַ באַפעל, אַז די דאָקטאָרשע זאָל די קראַנקע מאַכן איינשפריצונגען צום שטאַרבן. מען האָט דאָס קראַנקן־הויז פאַרשפאַרט.

מיר האָבן אויפמאַרשירט. דעם טאָג זענען מיר געגאַנגען 20 קילאָמעטער. ביינאַכט האָט מען אונדז געבראַכט צו אַ פויער אין אַ שייער, כדי דאָרט איבער־נעכטיקן און צומאָרגנס — ווייטער גיין.

אין שייער איז פאַר אַלעמען קיין פּלאַץ ניט געווען. איך מיט נאָך אַ פּאָר זענען אַרויף אויף אַ פּלאַץ, ווו פערד זיינען געשטאַנען. איך בין געלעגן נעבן פערע קלאָץ. די נאַכט בין איך ניט געשלאָפן. איך האָב באַשלאָסן, אַז מער וועל איך ניט גיין, גענוג. אויב עס וועט מיר באַשערט זיין צו לעבן, וועל איך דאָ אויך בלייבן לעבן — אויב נישט דאַרף איך זיך מער ניט מאַטערן. איך האָב געבעטן פערען, זי זאָל מיט מיר אויך בלייבן, נאָר זי האָט מורא געהאַט. איך האָב באַ־שלאָסן. אַז איך האָב מער ניט וואָס אָנצווערן. ווען עס איז נאָך פינצטער געווען, בין איך געגאַנגען זוכן אַ פּלאַץ ווו צו באַהאַלטן זיך, מיין פאַרמעגנס — דאָס פאַרפרוירענע לעבעלע ברויט — האָב איך געהאַט מיט זיך. ווען איך בין אַריין אין שייער, האָב איך געזען פאַרלייגט הויך שטרוי. צו די פרויען האָב איך גע־זאָגט: „עס איז מיר זייער קאַלט, העלפט מיר אַרויף אין דער הייך אַ ביסל אָנצו־וואַרעמען זיך״. אין דער הייך האָב איך זיך טיף איינגעגראָבן אין דעם שטרוי און זיך אַפילו צוגעדעקט דעם קאָפּ.

באַלד האָב איך געהערט ווי אַלע גייען אַרויס פון שייער, מען ציילט, דער אַפּעל! מיין האַרץ ווערט מיר צעטרייסלט, באַלד וועט מען מיך כאַפּן און דער טויט איז פאַר מיר גרייט. דאַן הער איך ווי דער דייטש גייט אַריין אין שייער און שרייט: „אַלעס ראַוס, קיינער ניט געבליבן, אַפּמאַרשירן!״ דער הונט האָט שטאַרק געבילט לעבן שייער. איך האָב נאָך געהערט פון ווייטן די פאַרמאַטערטע טריט פון די פרויען. זיי האָבן מאַרשירט, און דער שניי האָט געסקריפּעט פון פראָסט. און דאַן איז געוואָרן שטיל.

דעם טאָג בין איך געזעסן ווי פאַרשטיינערט: בין איך שוין דען פריי, האָב איך שוין נישט קיין דייטשן איבער זיך? מיין האַרץ איז געווען פול מיט גליק, קיינער היט מיך נישט, אַ פרייער מענטש...

איינזאַם, אַליין אין שטרוי — עס האָט זיך מיר גאַרנישט געגלייבט, אַז איך וועל בלייבן לעבן. דאָס ערגסטע איז געווען די נאַכט. עס האָט מיר געוואָרפן אַ צאַן אין אַ צאַן פון קעלט. איך האָב מורא געהאַט איינצושלאָפן, איך זאָל נישט פאַרפרוירן ווערן. ווען איך האָב דערזען אַ בליאַסק אויף טאָג, בין איך געווען די גליקלעכסטע אין דער וועלט.

צומאַרגנס האָב איך געהערט דאָס רוישן פון עראָפּלאַנען. דעם פּויערס קינד האָט געשריגן: „טאַטו, רוסקי סאַמאָלאָט!" דאָס האָט מיך נאָך מער גליקלעכער געמאַכט. אפשר וועט דאָס שוין לאַנג ניט דויערן. די צווייטע נאַכט האָב איך זיך שטאַרק צוגעקילט און אָנגעהויבן צו הוסטן. איך האָב זיך געוואָלט איינהאַלטן מיט די גרעסטע כוחות, אָבער ניט געקאָנט. דער פּויער פלעגט אַריין אין שייער, און אַרויס... אויפן דריטן טאָג הער איך ווי דער פּויער שרייט „קטאָ טאַם?" איך האָב געענטפערט: „יאָ, אַ זשידאָוקע, וואָס האָט ביי דיר אין שייער געגעכטיקט דריי טעג" אין אַ פּאָר מינוט שפּעטער האָט ער מיר געבראַכט אַ קוביק הייסע קאַווע. ווען כ'האָב דאָס אויסגעטרונקען האָט זיך אין מיר ווי אַ פייער אָנגעצונדן; אין מיין גאַנצן גוף האָב איך געברענט. דאָס הייסע טעפּל קאַווע וועל איך קיינמאָל אין מיין לעבן ניט פאַרגעסן. דאַן האָט ער מיר געבראַכט אַ שיסל מיט הייסע קלוסקעס, איך האָב דאָס שוין פיר יאָר פּאָר מיינע אויגן ניט געזען. ער האָט מיר געזאָגט, אַז אין אָוונט וועט ער צו מיר אַרויפקומען מיך אָנקוקן, ווי איך זע אויס. איך האָב זיך ביי אים געבעטן, אפשר קען ער מיך אַריינגעמען אין שטוב נאָר אויף ביינאַכט. דער פּויער האָט דערציילט, אַז ניט ווייט פון דאַנען שטייט אַ הויז מיט אַן אַנטענע, און דאָרטן געפינען זיך רוסן, אפשר וועלן זיי מיך אַריינגעמען. אין אַ פּאָר שעה שפּעטער האָב איך דערהערט דייטשן רעדן מיטן פּויער. איך האָב געטראַכט, אַז דאָ בין איך שוין פאַרפאַלן. נאָר דורך די שפּאַלטן פון שייער האָב איך געזען ווי דער פּויער פּאַקט איין די זאַכן, אויך די קינדער, און ער פאָרט אַוועק און די דייטשן גייען אַריין אין הויז. דאַן האָב איך זיך גענומען מיין שטיקל פאַרפרוירן ברויט, וואָס איך האָב געגריזשעט, און מיינע שיך, וואָס זענען פאַר־פרוירן געווען און צוריק אויף די פיס נישט אַרויף. איך האָב זיי גענומען אין די הענט און פון שייער־טויער זיך אַרויסגעשאַרט דורכן שניי אויף דער גאַס. באַר־וועסערהייט בין איך אַזוי געגאַנגען, ווער ווייסט וויפל קילאָמעטער. עס איז מיר גאָרנישט קאַלט געווען. די שרעק און דער אימפּעט האָט מיך געטראָגן. ביז איך בין דערגאַנגען צו דעם הויז מיט דער אַנטענע ווען איך האָב אויפגעעפנט די טיר, האָב איך דערזען אַ פולע שטוב מיט מענטשן וואָס האָבן גערעדט נאָר רוסיש. די פּליטע האָט זיך געהייצט און אין שטוב איז געווען אַ ליבע וואַרעמקייט. איך האָב געבעטן נאָר אַרויפצוליגן מיינע פאַרפרוירענע שיך אָנצוואַרעמען, אַז איך זאָל זיי קענען אַרויפשלעפּן אויף די פיס. איינע פון די פרויען, וואָס זיינען דאָרט געווען, האָט אויסגעזען ווי אַ יידישע. זי האָט גערעדט נאָר פּויליש. איך האָב זי אַרויסגערופן אין דרויסן און געבעטן, אפשר קען זי פּועלן ביי די רוסן. זיי זאָלן מיך לאָזן נאָר איבערנעכטיקן, זי האָט געזאָגט: „איך וועל דיר מיט גאָר־ניט העלפן". ווען די שיך זיינען שוין געווען אויף די פיס, האָב איך זיך געפילט ווי אַן אַנדערער מענטש.

איך האָב גענומען שפּאַנען ווייטער אין דעם טיפן שניי ביזן בויך. איך האָב געטראַכט, אַז ביינאַכט וועל איך זיך אונטערגראָבן אונטערן שניי. איך האָב אַמאָל געליינט, אַז אונטערן שניי איז וואַרעם. ביים סוף דאָרף, פון ווייטן אָפּגעזונדערט פון אַלע הייזער, איז געשטאַנען אַ קליין הייזל. דערנענטערנדיק זיך צום הייזל, האָב איך געזען פון ווייטן שטיין אַ פרוי און ברעכט מיט די הענט, שרייענדיק:

צו איר מאַן „יעזוס מאַריאַ". די עראָפּלאַנען האָבן געקרוישט וואָס אַמאָל שטאַר־קער. דערנענטערנדיק, האָב איך געהערט, ווי זי זאָגט צום מאַן, אַז באַלד וועט דער עראָפּלאַן אויף אונדז אַראָפּוואַרפן אַ באָמבע, און מיר וועלן אַלע דערהרגעט ווערן. איך האָב זיך אָנגערופן, אַז איך האָב נישט קיין מורא — די פּילאָטן ווייסן ווו צו וואַרפן באָמבעס. זיי וואַרפן נאָר אויף סטראַטעגישע פּונקטן, אויף אַזאַ הויז ווי איר וועלן זיי קיין באָמבעס ניט וואַרפן. ווען זי האָט דאָס דערהערט, זאָגט זי צום מאַן: „זי איז גערעכט" — און צו מיר: „קום אַריין אין שטוב. אַז עס וועלן אָנהויבן די אַטאַקן, וועסטו מיר כאַפּן אַ קינד אויף די הענט און העלפן לויפן. גיי אַריין!" איך האָב געענטפערט, אַז אַפילו צוויי קינדער, און בין נאָך איר אַריין אין שטוב — צוויי קליינע צימערלעך, ווו עס זיינען דריי קליינע צעשראָ־קענע קינדער געזעסן און זיך געשפּילט. עס איז געווען ריין און וואַרעם, אַ מחיה. זי האָט מיך ניט געפרעגט, ווער איך בין, נאָר צי איך בין הונגעריק. „ניין" — האָב איך געענטפערט. — זעסט דאָ אין זעקעלע האָב איך ברויט, וואָס איך האָב נאָך ניט געגעסן". ווען איך האָב אַרויסגענומען דעם פאַרפרוירענעם ברויט, האָט זי געזאָגט, אַז באַלד וועלן מיר עסן מיטאָג. איך האָב געקוקט אויפעסן אַלעס, וואָס איז געווען אויפן טיש, נאָר איך האָב געגעסן זייער ווייניק, ווייל די אָרעמקייט איז דאָ אויך געווען זייער גרויס. דאָס איז געווען מיין גליק, ווייל מענטשן, וועלכע האָבן מיט איין מאָל זיך צוגעכאַפּט צום עסן, זיינען באַלד געשטאָרבן. אין אָוונט ווען אַלע זיינען שוין אַוועק שלאָפן, האָב איך צו דער קריסטין געזאָגט, אַז איך וועל זיך לייגן אויף דער ערד. זי האָט מיך געהייסן זיך לייגן מיט אירע קינדער אין בעט.

ליגנדיק אין בעט נאָך פיר יאָר זיך וואַלגערן אויף דער ערד, האָב איך שטי־לערהייט געוויינט פאַר פרייד און געטראַכט, ווי אַזוי וועל איך די מענטשן קענען באַדאַנקען, דאָס זיינען דאָך געווען מלאכים. ווען עס זיינען געגאַנגען דייטשן איבערן דאָרף, האָט זי מיך שנעל באַהאַלטן אין שטעלכל, ביז עס איז שטיל געוואָרן

מיטוואָך, דעם 19טן יאַנואַר, 6 אַזייגער אין אָוונט, האָב איך דערהערט מאַר־שירנדיקע רוסישע זעלנער זינגען דעם „אינטערנאַציאָנאַל". איך בין געבליבן ווי פאַרשטיינערט. איך האָב אויסגעשריגן, אַז מיר זיינען באַפרייטע. דער פויער איז אַריין און געזאָגט: „רוסקי פשישעד", און אַז די דייטשן אַנטלויפן. איצט בין איך אַ פרייער מענטש! איך האָב זיך אָבער נאָך געגוג אָנגעליטן.

צומאָרגנס איז דער פויער געקומען פון דאָרף און דערציילט, אַז נישט ווייט פון דעם דאָרף געפינען זיך נאָך צוויי „זשידאָוווקעס", וואָס זיינען אַנטלאָפן. איך האָב זיך שוין ניט געקענט איינהאַלטן און באַלד מיטן פויער צוזאַמען אַוועק זען. דאָס זיינען געווען פערע קאַץ מיט באַשע ווידזער. זיי זיינען דעם צווייטן טאָג אַנטלאָפן. זעענדיק, אַז מיר איז געלונגען, האָבן זיי אויך געפּרוווט. זיי האָבן דער־ציילט, אַז רעסקע קאַגאַן (דעם וואָפּעלניקס איניקל), איז דערשאָסן געוואָרן, ווייל זי האָט זיך אויסגעגליטשט אונטערן שליטן; שרה עטל הירשקעס האָט אָפּגעפרירן זיך די פיס און מער נישט געקאָנט גיין. אויך זי איז דערשאָסן געוואָרן, און נאָך אַ סך, וואָס איך געדענק שוין ניט. מיר האָבן אָפּגע־

רעדט, אַז ביז זונטיק וועלן מיר דאָ זיין, און דערנאָך זיך נעמען אין וועג אַריין צוריק אַהיים.

די קריסטין האָט מיר זונטיק אינדערפרי געמאכט אַ פּעקל עסן אויפן וועג און מיר געגעבן צוויי גרויסע לאַבנס ברויט פאַר איר אַ שוועסטער, וועלכע געפינט זיך אין ראַוונע און הונגערט מיט די קינדער. איך האָב זיך געזעגנט מיט דער קריסטין ווי מיט אַן אייגענער מאַמען. איך וועל זי קיינמאָל ניט פאַרגעסן אין מיין לעבן. איך, פּערע און בתיה האָבן זיך געלאָזט אין וועג אַריק. ווען מיר זיינען נאָר אַריין טיף אין דאָרף, איז געשטאַנען אַ רוסישער פּאַטרול און געפרעגט וועגן פּאַספּאָרטן. עס האָט אונדז ניט געהאָלפן קיין טענות, אַז מיר זיינען ידישע פון די לאַגערן. ער האָט געזאָגט: „די יידן האָט מען אַלע אויסגעהרגעט, איר זייט שפּיאָנען!".

מיר זיינען פאַרהאַלטן געוואָרן צוזאַמען מיט פּוילישע, רוסישע און אויך דייטשן. מען האָט אונדז אויסגעשטעלט אין רייען און מאַרשירט צוזאַמען מיט אַלע פאַרברעכער. מאַרשירנדיק, האָב איך דערזען דעם פויער, ביי וועלכן איך האָב זיך באַהאַלטן. ער האָט אויף מיר געקוקט מיט רחמנות. איך האָב זיך שטאַרק געשעמט. אויף די וועגן זיינען געלעגן טויטע דייטשן, פאַרפּרווירענע אָן שיך. מיר האָבן דערביי געהאַט אַ ביסל נקמה פאַר אונדזער בלוט. פון אַלע זייטן זיינען געגאַנגען זעלנער מיט ביקסן און אויך אויף פערד. פּלוצלינג איז איינער פון די דייטשן אַנטלאָפן. די רוסן האָבן אים נאָכגעיאָגט מיט די פערד און געכאַפּט. ער האָט אויסגעזען זייער יונג, אפשר 17 יאָר אַלט. מען האָט אים באַלד דערשאָסן. צוקוקנדיק זיך„ האָבן מיר — אַנשטאָט נעמען נקמה — אָנגעהויבן וויינען. עס האָט זיך מיר דערביי פאַרגעשטעלט, ווי אַזוי מיין זיבעצן־יעריקער ברודער ווערט געשאָסן. ער איז אין 1943 צוגענומען געוואָרן מיט די 50 שטאַרקע מענער פון לאַגער יונישקעס.

אַלעמען האָט מען איצט געבראַכט אין אַ גרויס ליידיק הויז, און עס האָבן זיך אָנגעפאַנגען די אויספאָרשונגען. אין אַ טאָג שפּעטער האָט מען אונדז אַריינגעפירט אין אַ קעלער, וווּ עס זיינען געזעסן פרויען און פאַרברעכער פון כל המינים. איין מאָל אין טאָג האָט מען געבראַכט עסן. יעדעס מאָל פלעגט מען נעמען אַנדערע צו דער אויספאָרשונג. אויף צומאָרגנס האָט איינע פון די פרויען ביים אויספאָרשן דערציילט, אַז עס געפינען זיך אין קעלער דריי ידישע מיידלעך. (דער קעלער איז געווען זייער קליין און פול געפּאַקט, אַזוי אַז נאָר זיצן האָט מען געקאָנט). שפּעטער איז געקומען אַ זעלנער מיט דער ביקס און אונדז אַוועקגעפירט צו פאַרשן. ווען מיר זיינען אַריין, האָט דער אויספאָרשער געפרעגט: „דאָס זייט איר פון די לאַגערן? איך בין אויך אַ ייד. דערציילט וואָס איר האָט איבערגעלעבט!" ווען איך האָב געזאָגט, אַז איך בין צוואַנציק יאָר אַלט, האָט ער נישט געגלויבט — מיר האָבן אויסגעזען ווי פּופּציק. מיר האָבן מיט געוויין דערציילט אונדזערע צרות. ער האָט אונדז פאַרזיכערט, אַז מאָרגן וועלן מיר ווערן באַפרייט. מיר האָבן געוואַרט אַ טאָג, צוויי און דערווייל זיצן מיר צוזאַמען מיט אַלעמען. ווי איז דער צוזאָג? אויפן דריטן טאָג איז ענדלעך געקומען אַ זעלנער און געפרעגט וועגן די דריי „יעווריעיקעס" — דער אויספאָרשער האָט אונדז אַרויס־

געטראָגן אַ פּעקל קליידונג און געגעבן אַ בריוו פאַר זיין פרוי אין רוסלאַנד, און דערביי געזאָגט, אַז וועלכע מאַשין עס וועט אָנפאָרן, וועט אונדז נעמען אַהיים.

ענדלעך זיינען מיר, באַפרייטע, אַרויס אויפן וועג און ווידער גענומען מאַר־שירן. דערווייל זיינען מיר געוואָרן הונגעריק. ווען דאָס עסן האָט זיך געענדיקט, האָט בתיה מיר פאָרגעלייגט צו טיילן דאָס ברויט, וואָס איך האָב פון דער קריס־טין. האָב איך איר דערקלערט, אז ווען איך וועל אפילו אויסגיין פאַר הונגער, וועל איך דאָס ניט טאָן. מיר האָבן באַשלאָסן זיך אַוועקצושטעלן אין וועג און פאָרן מיט יעדן אויטאָ, וואָס וועט אַדורכפאָרן, ווייל פון הונגער און מידקייט קאָן מען שוין ניט אויסהאַלטן. מיר האָבן פאַרשטעלט דעם וועג און אַ מיליטע־רישער אויטאָ האָט זיך אָפּגעשטעלט. אַ זעלנער האָט געפרעגט ווער מיר זיינען. דערהערט: „דריי יעוורעיקעס פון די לאַגערן״, האָט ער געהייסן אַרויף אויפן אויטאָ. מיר זענען געווען די גליקלעכסטע. דער צווייטער ביים שאָפער, אַ הויכער־מיליטער־מאַן, האָט אונדז געזאָגט, אַז ער איז אויך אַ ייד און אַז דאָס ערשטע מאָל, זינט דער מלחמה, זעט ער יידישע פרויען, באַפרייטע פון די לאַגערן.

מיר זיינען געפאָרן ביז שפּעט אין דער נאַכט, ביינאַכט זיינען מיר אַריינגע־פאָרן צו אַ פויער אין שטוב, ווו עס זיינען געווען נאָך זעלנער. מיר האָבן באַקו־מען אַ גוטן אָוונט־ברויט, און דער יידישער מיליטערמאַן האָט באַפוילן, אַז די אַלע זעלנער זאָלן שלאָפן אויף דער ערד, און מיר דריי ביים פויער אין די בעטן. נאָכן דערציילן אים די צרות, וואָס מיר האָבן דורכגעמאַכט האָט ער געזאָגט, אַז ער פאָרט איצט צום פראָנט און וועט פאַר אונדז נעמען נקמה.

אויף צו מאָרגנס זיינען מיר דערפאָרן ביז ראָוונע. איך האָב אָפּגעגעבן די צוויי לאַבנס ברויט פאַר דער קריסטינס שוועסטער, זיי זיינען טאַקע געווען אָן ברויט. דאָן זיינען מיר אַרויס ווייטער אויפן וועג און ווידער האָט קיינער אונדז ניט געוואָלט אויפנעמען. מיר זיינען אַזוי אָפּגעגאַנגען ביז פאַרנאַכט ביז צו אַ טייך און ניט געקענט ווייטער גיין. פּלוצלינג הערן מיר פון ווייטן שרייען. אַ שאָפער פון אַ לאַסט־אויטאָ האָט אונדז געוויזן ווו דורכצוגיין. מיר זיינען אַרויף אויפן אויטאָ. דער מיליטערמאַן איז געווען אַן עלטערער מענטש, אַ יידישער־דאָקטאָר אין דער רויטער אַרמיי. דער אויטאָ האָט אונדז צוגעפירט ביז די ערשטע באַן־ליניע, וואָס האָט שוין געפירט ביז פאַר וואַרשע. דאָ זיינען שוין געזעסן מענטשן אַ גאַנצע וואָך און געוואַרט אַוועקצופאָרן. מיר האָבן געהאַט מזל, ווי מיר זיינען אָנגעקומען, איז דער צוג באַלד אָפּגעפאָרן.

מיר זיינען געפאָרן אַ פּאָר טעג, הונגעריק און פאַרמאַטערט. ווען מיר זיינען אָנגעקומען אין וואַרשע און אַראָפּ פון צוג, איז אַלעס געווען חרוב. הונגעריקע, זיינען מיר געגאַנגען בעטן אַ שטיקל ברויט אין די הייזער. און ווידער געוואַרט אויפן צוג, וואָס גייט קיין ביאַליסטאָק אין ביאַליסטאָק איז שוין געווען אַ רוסישער קאָנסולאַט. זיינען מיר גלייך געגאַנגען זיך פאַרשרייבן צו פאָרן קיין אָשמענע. דאָן האָט מען אונדז אַוועקגעפירט צום יידישן קאָמיטעט, ווו מיר האָבן באַקומען אַ פּלאַץ צו נעכטיקן. אין הויז זיינען געווען מענער פון גאָר דער וועלט. מיר זיינען קוים אַדורכגעזעסן די נאַכט, און צומאָרגנס האָבן מיר גענומען וויינען, מען זאָל אונדז געבן עפּעס אַ צימער צווישן פרויען. אַן עלטערער ייד האָט אונדז פאַרגע־

לייגט אַ גוט צימער. עס זיינען געשטאַנען צוויי בעטן מיט שעניקעס. אַ גאַנצער קאַסטן מיט פאַרפרוירענע קאַרטאָפל און אַ טאָרבע אַרבעס. מיר האָבן באַלד אָנגעצונדן די פליטע און געקאָכט אַרבעס מיט קאַרטאָפל. איך האָב באַלד געפונען אַ פּלאַץ ביי אַ שכנותדיקער פרוי, וועלכע האָט געהאַט אַ ניי־מאַשין און אָנגעפאַנגען צו נייען. מיר האָבן זיך געקויפט עסן און געלעבט גוט. דאַן האָט זיך בתיה אַרומגעזען, אַז זי קען אויך גיין אַרבעטן, זי האָט עפּעס אויסגעפונען אַ גרופּע, וואָס האָט געדאַרפט אַ קעכין, און זי איז צוזאַמען מיט זיי אַוועק אין אַ קליין שטעטל, און פערע קאַץ איז אַוועק אַרבעטן ביי אַ דאָקטאָר אין הויז. דערווייל זיינען אָנגעקומען נאָך אַ סך מענער. שמעון בער לעווין, דעם דרוקערס פרוי מיטביידע טעכטער, ציפּע קאָזלאָווסקע, זכריה דעם פּאָטאָגראַפטשיקס טאָכטער לאה און אַנדערע.

מען האָט דערציילט, אַז רחל און חיה לעווין מיט דער מאַמען זיינען פאָרנדיק קיין וואַרשע דערמאָרדעט געוואָרן אויף אַ באַן־סטאַציע דורך א. ק., וואָס האָט דאַן געבושעוועט אין פּוילן. און אין אַ פרימאָרגן האָט מען געבראַכט דערמאָרדעטע די גרופּע פון אַלע 6 מענער מיט בתיהן, און אויך אַ 4־יאָריק קינד.

דאַן האָב איך באַשלאָסן מיט לאהלן און מיט פערן פון דאַנען אַוועק. מיר האָבן געשפּרייזט איבער גרענעצן, איבער פאַרשידענע מדינות, געווען אין טשעכאָסלאָוואַקיע, אונגאַרן, עסטרייך און פון דאָרטן קיין אַמעריקע, און פון אַמעריקע — קיין ישראל.

גוטנדאָרף, 15 יאַנואַר 1945)

לאה גרשונוביץ / נתניה

אחר השחרור

1945. שמי אירופה התבהרו לאיטם וענניה התפזרו לכל עבר. שערי מחנות ההסגר נפתחו לרווחה ושלדי האדם נשמו זה עתה את אויר העולם החופשי.

השתחררנו.

מוכות בלב ובנפש מצאנו את עצמנו, כמה מבנות אושמינה, על אדמת גרמניה הטמאה

גורל אחד איחד אותנו — היתמות והבדידות.

כמובן, שדרכנו הראשונה בחיינו החדשים היתה לאושמינה, העיר בה גדלנו, הונכנו וחיי ילדות מאושרת עברה עלינו.

לא קלה היתה הדרך, קשה ועקלקלה. הדרכים המו מכל מיני בני אדם מפוקפקים ואת הרכבות מלאו חיילי הצבא האדום, שלא הצטיינו באדיבותם היתרה.

למרות הכל, נסענו כביכול הביתה.

בלילות הארוכים, בקרנות האפלים, ישבנו וחלמנו על אושמינה. היא נגלתה לעינינו בכל הדרה וזוהרה, אושמינה מלפני המבול: הקהילה היהודית המשגשגת, הנוער העברי הנפלא, החניכים ומחנכים, שלא חסכו כל מאמץ רוחני וגופני בכדי להקים דור עברי לתפארת.

צחוק הילדים החוזרים מבית הספר הדהד באזנינו, והנה נגלתה לעינינו אושמינה של ליל ששי: העירה לבשה הדרת חג, אחרוני הסוחרים סוגרים את עסקיהם, הילדים מצוחצחים ומלובשים בבגדי שבת. מחלונות הבתים מהבהבים הנרות ונראות המפות הצחורות.

האמא מברכת על הנרות ואבא עושה קידוש.

כל אחת, בלבה היא, חלמה על ביתה החם, על יד אמא מלטפת ואבא דואג, בית מלא אחים ואחיות על כל זה שהיה ואיננו עוד.

קוינו למצוא שריד מכל זה.

אויה לנו מה שראינו בדרוך רגלינו על אדמת אושמינה. אושמינה חרבה, תלי חורבות, אין זכר ליד אמא מלטפת ואבא דואג, הכל נהרס ונחרב ונסחף עם המבול הגדול שירד על יהדות אירופה.

במקום הבתים שעזבנום, מצאנו צמחים, ומכל הקהילה המפוארת התאספו כ־20 איש דוויים ומדוכאים. מכל הגברים והנוער שהיו באושמינה נותר בור עזוב, שבו מצאנו זקנים, שיניים, חגורות והרבה ערדליים.

שרידים דוממים אלו הם זכר לטרגדיה האיומה, שהתחוללה כאן.

במקום הזה הקמנו קבר אחים ובכל שנה היינו מתאספים בכדי להתייחד עם זכר קדושינו, ה׳ ינקום דמם.

נחרבת ונהרסת קהילת אושמינה, אבל בלבנו ובזכרוננו את חייה לנצח.

ליד קבר־האחים

ידידים ליד קבר־האחים

בעלאַ קאַרפּ־גרינשטיין / רעננה

נאָך דער באַפרייאונג

איך בין באַפרייט געוואָרן פון היטלעריסטישן גיהנום דעם 10טן מערץ 1945 — ניט ווייט פון דאַנציק — קראַנק, צעבראָכן און עלנט. באַפרייט האָבן מיך די רוסן: אין אַ לאַגער אויף צעפוילטן שטרוי זיינען מיר, די לעבעדיקע מתים, געלעגן אין שמוץ און אומריינקייט און געאָטעמט מיט די לעצטע כוחות. דאָס לייב איז געווען צעפרעסן פון כינים און אומריינקייט, און דערצו פיבער פון טיפוס. די רוסן, הערנדיק וועגן אונדזער שרעקלעכער לאַגע, האָבן יעדן איינעם קאָנטראָלירט. ביי וועמען עס האָט נאָך געקלאַפּט דער פּולס האָבן זיי אַראָפּגעריסן די שמוציקע מלבושים, די שמאַטעס, און אונדז, דייטשע געפאַנגענע, געטראָגן אויף נאָסילקעס אין אַ ריינעם באַראַק, וווּ מען האָט אָפּגעשוירן די האָר, אויסגעוואַשן און אָנגעטאָן ריינע מיליטערישע וועש. אין אַ צווייטן באַראַק האָבן די דאָקטוירים אונדז באַהאַנדלט, געגעבן איינשפּריצונגען און אַ זיסע פליסיקייט אויף די ליפּן. ווען מיר זענען געוואָרן אַ ביסעלע קרעפטיקער, האָט מען אונדז אַריבערגעפירט אין אַ צווייטן שפּיטאָל. ווען איך האָב דערפילט הונגער, און אַ רוסישע קראַנקן־שוועסטער האָט מיר אַריינגעגאָסן אין מויל אַ טיי־לעפל שיטערע מאַנע־קאַשע, האָב איך זיך זייער צעוויינט און געבעטן נאָך אַ ביסל. די קראַנקן־שוועסטער האָט מיר אָנגעוויזן אויף דער געפאַר פון צוכאַפּן זיך מיט אַמאָל צום עסן.

אין שפּיטאָל זענען מיר געווען אַ לענגערע צייט. אין אַ געוויסן טאָג האָט מען אונדז געזאָגט, אַז מען וועט אונדז פירן קיין קרים אויף דערהאָלונג. מיר זענען געפאָרן כמעט צוויי חדשים ביז מאָסקווע. דאָרט האָט מען אונדז סאָרטירט. אין דעם זעלבן מצב זענען געווען מיט מיר צוויי אָשמענער שוועסטער — איטע און זעלדע שניידער. האָט מען אונדז צעשיידט — זיי האָט מען געשיקט אין שפּיטאָל, און מיך — אין אַ לאַגער, שטרענג אַרומגעצוימט און באַוואַכט. דאָרט זענען געווען פאַרשידענע טיפּן, פאַרדעכטיקע אין קאָלאַבאָראַציע מיט די דייטשן. זיי זענען געהאַלטן געוואָרן אויף אַן אויספאָרשונג. צווישן זיי זיינען געווען בלויז עטלעכע אָפּגעשוואַכטע יידישע מיידלעך. דאָס עסן איז דאָרט געווען זייער שלעכט, מען האָט באַקומען ברויט מיט מעקענע און אַ זופּ פון קראָפּעווע. צוליב דעם, וואָס איך בין ווידער קראַנק געוואָרן, האָט מען מיך געשיקט אין שפּיטאָל און נאָך אַ בעסערונג אין געזונט — ווידער צוריקגעשיקט אין לאַגער.

אַזוי האָט מיט מיר פּאַסירט עטלעכע מאָל, און פון דער כסדרדיקער אָפּשוואַכונג האָב איך געבעטן אויפן טויט. די רוסן האָבן מיר פאָרגעוואָרפן, אַז איך סימוליר, כדי צו באַקומען בעסער עסן.

די קריסטלעכע פרויען פון דעם לאַגער פלעגט מען נעמען אויף אויספאָרשונגען וועגן קאָלאַבאָרירן מיט די דייטשן און דערווייל לאָזן אין תפיסה. אויך אונדז האָט מען געפאָרשט פון וואַנען און ווער מיר זיינען. מיט צוויי וואָכן שפּעטער

האט מען מיך ווידער געטראָפן אין „ענקאַווועדע" און דערקלערט, אַז די אינ־פאָרמאַציעס וועגן מיר און מיין משפחה זיינען גוטע, אָבער היות קיינער איז פון מיין משפחה ניט געבליבן, וואָס וועט זיין מיט מיר. איך האָב דערקלערט, אַז איך וויל פאָרן „דאָ ראַדינאַ", דאָס הייסט אין מיין געבורט־שטאָט, מחמת איך בין צו שוואַך צו אַרבעטן. זיי האָבן דערצו מסכים געווען און געגעבן אַ גוטן דאָקומענט, אַז איך בין אַ געליטענע פון די דייטשן. איך האָב אויך באַקומען אַ פּאַיאָק: אַ לעבל ברויט מיט אַ ביסל שמאַלץ, אַ ביסל שפּייז, צוקער און 75 רובל. אויף יעדער סטאַ־ציע דאַרף איך אויך נאָך באַקומען אַ קאָטיעלאָק מיט קיפּיאַטאָק (אַ טעפּל מיט געקאָכט וואַסער).

קומענדיק אויפן וואָקזאַל פון מאָסקווע האָב איך דערזען טויזנטער מענטשן וואַלגערן זיך אויף דער ערד און וואַרטן אויף זייער „אָטשערעד" (ריי), וואָס האָט זיך געצויגן קילאָמעטערס לאַנג, כדי צו שטעמפּלען דעם בילעט. זעענדיק, אַז עס פעלט צו די נאַכט האָב איך זיך פאַרקליבן אין אַ ווינקל פונעם וואָקזאַל אויף דער ערד צו באַקומען אַ פּלאַץ אויף ביינאַכט. פּאָליציי און מיליטערלייט פלעגן מיך פרעגן, ווער איך בין און צו האָב איך אַ דאָקומענט. פאַר מורא האָב איך זיי אויסגעמיטן, צוליב וואָס מ'האָט מיך געדראָט צו אַרעסטירן. שפּעטער האָט מיר אַ העכערער מיליטערמאַן, אויסהערנדיק וועגן מיין מצב, פאַרגעלייגט זיין גרייט־קייט צו העלפן שטעמפּלען דעם דאָקומענט. זעענדיק מיין חשד, האָט ער מיר דערקלערט, אַז ער איז אַ ייד און מיר אויפמערקזאַם געמאַכט, אַז איך דאַרף נישט פאַרלאָזן דאָס אָרט, אַנדערש וועט ער מיך נישט צוריקגעפינען — און אָן דאָקו־מענט וועל איך זיין אַ פאַרלוירענע. איך האָב ניט געהאַט וואָס צו פאַרלירן און אים געגעבן דעם דאָקומענט און געבעטן, ער זאָל וואָס שנעלער דערליידיקן. איך מאַך זיך שלאָפנדיק, אָבער דאָ קומט איינער מיט אַ בעזעם ריין מאַכן און הייסט מיך פאַרלאָזן דעם פּלאַץ. איך בעט זיך ביי אים רחמים, אַז איך מוז דאָ וואַרטן אויף עמעצן, יעדע מינוט דאַרף ער אָנקומען. ער וויל ניט הערן און טרייבט מיך ברוטאַל אַוועק. ערשט ווען איך פאַל צו זיינע פיס באַקומט ער רחמנות און לאָזט מיך זיצן. באַלד חזרט זיך דאָס זעלבע איבער מיט אַן אַנדערן אויפרוימער און דער מיליטערמאַן מיט מיין דאָקומענט איז נאָך אַלץ ניט צוריקגעקומען. איך האָב שוין באַקלאָגט מיין גורל מורא האָבנדיק, אַז מיט מיינע פּאַפּירן וועט אַן אַנדע־רער זיך באַנוצן.

פּלוצלינג איז געקומען דער מיליטער־מאַן מיט די דערליידיקטע פּאַפּירן און מיר פאַרגעלייגט צו גייז נאָך אים, מחמת זיין עשאַלאָן פאָרט אויף בערלין, און איך קאָן פאָרן מיט אים ביז מינסק, און פון מינסק — קיין ווילנע. נאָך פיל שוועריקייטן איז מיר ענדלעך, מיט דער הילף פונעם מיליטערמאַן, געלונגען זיך אַרויפצוכאַפּן אויפן פול־געפּאַקטן צוג. שפּעטער האָט ער מיך אַריבערגעפירט אויף אַ בעסערן פּלאַץ אין דעם וואַגאָן צווישן זיינע זעלנער, צו וועמען ער האָט זיך געווענדט, מיר בייהילפיק צו זיין. צוליב מיין שלעכטן מצב.

אַזוי בין איך אָפּגעפאָרן אין דעם וואַגאָן אַ גאַנצע נאַכט, די סאָלדאַטן האָבן געדעדט, געשריען און געכראָפּעט פון שלאָף, איך בין געווען אין אַ שרעקלעכן פּחד, כאָטש איך האָב ניט געהאַט קיין אויסזען פון אַ פרוי. אין דרויסן האָט

אָנגעהויבן ווערן ליכטיק. דער צוג האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף אַ סטאַציע, און הערנדיק אַז מען באַקומט דאָרט צו קויפן הייסע מילך, האָב איך געבעטן די זעל־נער פאַר מיין געלט צו ברענגען. אַ זעלנער האָט מיר געבראַכט אַ טעפּעלע מילך, אָבער נישט געוואָלט נעמען באַצאָלט. קיין טעם פון מילך איז מיר אין מויל ניט געבליבן, איך האָב מיין דורשט ניט געשטילט. יעדער האָט מיר פאָרגעלייגט עפּעס צו טרינקען. איך האָב גאָרנישט געוואָלט טרינקען.

מיר זענען דערפאָרן ביז מינסק. דער מאַיאָר האָט מיר געקויפט אַ בילעט ביז ווילנע און מיר געגעבן 50 רובל צו קויפן שפּייז אויפן וועג און געזאָגט, מיט וועלכן צוג איך דאַרף פאָרן. ער האָט זיך מיט מיר געזעגנט. איך האָב געזען אין אים מיין רעטונגס־מלאך, נאָך דער גרויסער פּיין פון קאַצעט, ווו איך בין לעבן געבליבן מיט גרויסע ניסים. און אַזוי בין איך אָנגעקומען קיין אָשמענע און עס האָבן זיך ווידער אָנגעהויבן נייע צרות.

שלמה בן־יהודה / קרית־שמונה

בקור באושמינה לאחר 27 שנים

למשך יממה אחת בלבד שבתי ובקרתי באושמינה עירי ביולי 1966. בכדי להגיע לאושמינה ולהפגש עם אחותי נחמה ומשפחתה, המתגוררת ברובע „זאש־ציענק" עד היום הזה, הייתי נאלץ לערוך טיול מאורגן ממושך מאיסטנבול בטורקיה, דרך נמל ורנה בבולגריה, אודיסה, מוסקבה, לנינגרד, ריגה, וילנה ולבסוף לאושמינה לעשרים וארבע שעות.

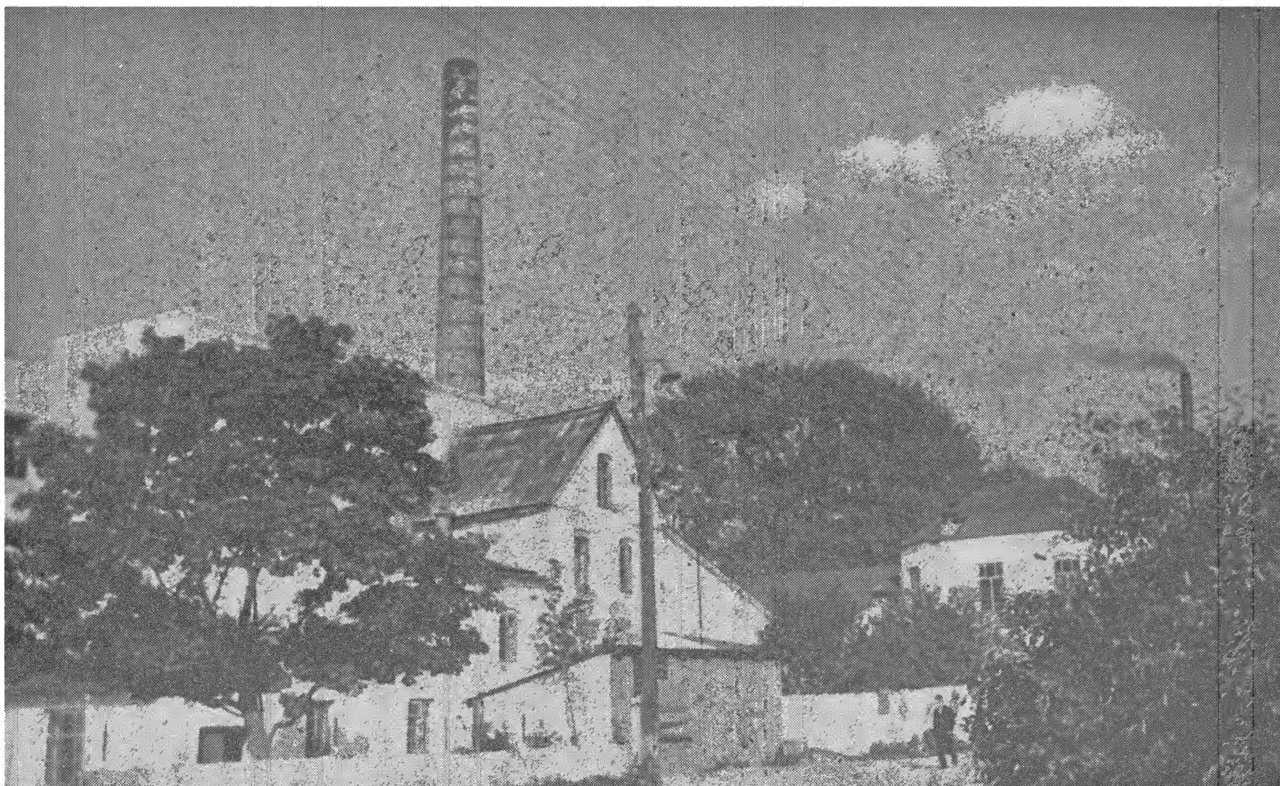
בהיותי בשגרירות ברית־המועצות ברמת־גן תבעתי ודרשתי בכל תוקף לאפשר לי בקור באושמינה ומרגע הגיעי לאודיסה לא הרפיתי מדרישתי: אושמינה! אושמינה! השכם והערב, בכל מקום ומקום ובכל הזדמנות, חזרתי על תביעתי ולא התיאשתי, למרות אבני הנגף שהיו בדרכי, עד שאופשר לי סוף־סוף הטיול; בקור חטוף למשך יממה, זאת לאחר דחיות והתחמקויות, בטענה שאושמינה אינה עיר תיירות, אין בה בית מלון לתיירים ואין בה מה לראות בכלל. טענתי שהנני מוכן לוותר על מלון „מטרופול" במוסקבה ולבלות חודש בבית העץ של אחותי ב„זאשציענק" ללא שירותים וברז מים בבית...

כשהגעתי לוילנה החלטתי לעמוד בתוקף ולא לוותר על הסיור באושמינה. טענתי שאני מוכרח לראות את עיר מולדתי ובית אחותי כדי להיווכח במו עיני שהיא חיה טוב ולא חסר לה מאומה, אחרת איני מאמין; אולי מעונינים להסתיר מעיני חיי סבל ותנאים קשים שהיא שרויה בהם? וכי מה יכולה להיות הסיבה שלא ירשו לי לבקרה?

אחותי נחמה היתה אמיצת לב יותר ממני ולא נרתעה מקשיים עצומים ושפעת אבני־נגף שנערמו בדרכנו, ולבסוף נצחנו: משרד התיירות בוילנה שלח לי מונית עם נהג צמוד שילווה אותי במשך יממה ולא יזוז ממני. הרהבתי עוז בנפשי ולא הסכמתי לגזירה זו, בטענה שאם לא מאמינים לי ושולחים מלווה (או זקיף) צמוד, ארגיש כאילו אני אסיר תחת משמר ופקוח. אמרתי שאוותר על הבקור ובהגיעי לארצי אפרסם בעתונות כיצד נוהגים בתייר: הסבל שעברתי בעטיו של משרד התיירות, אי מתן רשות לבקר בעיר הולדתי, וכמו־כן שמנעו ממני לבקר את קבר הורי ומשפחתי שנרצחו על ידי הנאצים. לבסוף גבר רצוני ונעתרו לבקשתי הצנועה שיסיעו אותי במונית לבית אחותי באושמינה. נקבע שאשהה באושמינה וסביבתה (ללא שום הגבלת מקום) במשך יממה ואשוב במונית אחרת לוילנה, אבל לא באוטובוס צבורי או ברכבת.

נסעתי בכביש הישן והידוע מוילנה עד אושמינה, שהוא טוב למדי כמחצית הדרך עד לגבול רוסיה הלבנה בשטח הליטאי. בהמשכו משובש הכביש בבורות ותעלות.

קשה לי לתאר את התרגשותי הרבה בהגיעי לעיר: אגלי דמע נגרו מעיני ורק בגלל נוכחותם של שני נהגי מוניות שאחותי הזמינה התאפקתי מלפרוץ בבכי.

בית החרושת של האחים אברהם ודוד סטרוגץ׳

די פֿאַבריק פֿון די ברידער אברהם און דוד סטרוגאַטש

(אויפגנומען בעתן באַזוך אין אָשמענע)

יצאתי עם משפחתי והצטרפו עוד כמה יהודים שכנים שהיו פנויים. בכל מקום צילמתי. את מרבית התמונות הצלחתי להביא ומסרתי אותן לספר אושמינה. לא עניינו אותי מוזיאונים, בניינים חדשים, גנים ציבוריים וכו׳, אלא זכרונות העבר שהייתי קשור בהם בכל נימי נפשי. לא יפעת נוף של נהרות ויערות חיפשתי, אלא אפר ורמץ שנותרו לפליטה מהשריפה הגדולה שאכלה את קהילת היהודים באושמינה וזכרונות בודדים שנותרו ומעניינים את כולנו. הרגשתי שאני בעיר חרבה ומבקר בבית קברות. אושמינה ללא יהודים, ללא המסחר היהודי, מתה לגמרי, עיר רפאים ושאול.

הבחנתי בארובה הגבוהה של ה„ברויז" — בית־החרושת לשמרים של סטרוגאץ, „הגביר" של עיירתנו. המפעל לא רק שנשאר שלם, אלא גדל וארובות חדשות מתנשאות אל על, אבל ארובת הלבנים המוכרת לנו מזמן היא הגבוהה והמרשימה ביותר.

מבית התפילה הקתולי, ה„קלויסטר", הורידו את הצלמים והמגדלים פורקו. הכנסיה נהפכה לאסם תבואה אזורי והיא נראית עלובה. את ה„צ׳רקבה" (הכנסיה הפראבוסלאבית) הורידו בכלל ואין ממנה זכר. לא נותר גם סימן משוק החנויות (עלמערלעך) שהשתייכו ליהודים. גם גינת ה„שוק הקטן" וגן מכבי־האש (פאַזשאַרנער סאַד) לא קיימים עוד. כמו כן לא קיים „שוק הסוסים" ובכלל לא מתקיימים יותר ירידים ושווקים ביום חמישי והמסחר מתנהל רק בצרכניות.

בית הכנסת הגדול שלנו נהפך למאפיה עירונית ועשן שחור מיתמר מארובה גבוהה ומכסה את השמים וגם את כל הסביבה.

מכון החשמל (עלעקטראָווניע) והסכרים הסואנים שהניעו את הטורבינות במי נהר אושמינקה ב„גשר בארוין" נדמו, יבשו, ומהכל נותרה רק שלולית מרופשת הזורמת מתחת לגשר רעוע. גשר העץ ברחוב אולשני חרב ונראה רקוב ותלוי על בלימה; חששתי שכל רגע יתפרק ויקרוס תחתינו. חיפשתי את פאר הנהר שהיינו מתרחצים ושוחים בו בחום הקיץ, מכבסים בו ומנסרים ממנו קרח לקרור ותעשית הגלידה וחוגגים לידו בטקס רב רושם את יום חג הים, כי בעינינו קודם דמה לים. ב„פאנווילישקי", הארמון של סטרוגאץ, פגשנו אנשים נכים, אלמים וחרשים. המקום משמש כעת כמוסד מיוחד להם.

מצאתי את בית הקברות היהודי חרב ומוזנח. אמנם פה ושם אפשר עוד למצוא מצבות שלמות עם כתובות ולפעמים פרחים, אבל נדמה שנותר רק עץ בודד והשאר נגדעו. צילמתי את המצבה על קבריהם של הרב מנשה שמואלזון, של סטרוגאץ ועוד כמה מצבות שנותרו שלמות.

משם נסעתי לגיא ההריגה בברטל. אחרי בית המטבחיים העירוני בין פולן וברטל נמצאים קבר אחים ומצבה לאלף ומאתיים גברים יהודים. נתנו להם אתי חפירה, כאילו לחפור תעלות הגנה — ובתוכן נורו ונקברו, כשרבים מהם עדיין חיים ופצועים; האדמה רעדה ממש מעליהם, מספרים הרועים והאכרים המתגוררים בסביבה. זה לא מנע מהם מלרעות את עדריהם בשטח זה ואפילו על הקבר עצמו נמצאו גללים של סוסים ובקר, ולא פעם השחיתו את המצבה. גם כעת הכתב מטושטש. אמנם המצבה מוקפת בשרשרת ברזל, אבל היא עזובה ומלאה קוצים. רק פעם בשנה, ביום הזכרון, באים לכאן שארית הפליטה, מנקים ושמים זרי פרחים.

רחוב ז'ופראני

זשופראַנער גאַס

מצב דומה שורר בז׳ילונקה־אגליבי על יד בית הספר של טלמינובי; קברן של יותר מאלף נשים יהודיות מקהילתנו שנקטלו כאן. על המצבה כתוב ברוסית: „קרבנות הפאשיזם שנפלו חלל במלחמת העולם השניה 1945—1941", ותו לא. הדמעות נגרו מעינינו ולא יכולנו לעצור בעדן. היינו כאילמים.

בארמון סטרוגאץ במיכאלקאן שהפך לבית יולדות ענק איזורי, בקרנו רופא יהודי שמנהל מוסד זה והוא נשוי לבתו של ליבע־ריווע מאושמינה.

עברתי על ידי ה„חדר" שלמדתי בו ובתי הספר „תרבות" העומד עדיין על תילו. שוכנים בו טכנאים וטרקטוריסטים שבאו לעיר מרחבי רוסיה ומתגוררים בשתי קומות בבנין העץ שהיה פעם שוקק חיים, המולה ולמודים. עתה שוררת סביב דממת מוות. צדקו חכמינו: „עיר ללא יהודים איננה עיר". בגדים כהים, אפלים, אפורים ולא מעט טלאים עליהם, עצבות ויגון בעיניים וגם בפנים, זה ראיתי באושמינה ולא חשתי בזה באודיסה, ריגה, לנינגרד ומוסקבה. יתכן והייתי נתון במצב רוח מיוחד בעירי וראיתי הכל דרך משקפיים אפלים וללא שמץ אור. אולי הרגשתי המיוחדת גרמה לכך.

בערב באו והתאספו בבית אחותי כמעט כל יהודי העיר. ישבנו על יד שולחנות ערוכים במעדנים ומטעמים מישראל. היו על השולחן גם מיני גרגירי גינה ויער (יאגדעס, פאָזשיעמקעס, פארעצ׳קעס, אגרעסן וכד׳). נדמה היה לי שגם טעמם תפל ולא ערב כמו שזכרתי מקודם מילדות. סיפרתי למסובים על ארצנו, עניתי על שאלות ורשמתי הרבה דרישות שלום ומשאלות לב.

תם ונשלם יום הבקור.

למחרת, ביום שני, השכם בבוקר, בקשתי לנסוע לראות את הגימנסיה, בית החולים העירוני, מבנים חדשים, בנינים חדישים, יפים ונאים, אבל בזה לא מצאתי ענין. החלטתי לחזור מיד לוילנה עוד טרם תמו עשרים וארבע השעות. הספיקו לי קברי האחים. בעיני אושמינה כולה בית קברות, תל חרבות של קהילתנו שהיתה ואיננה עוד.

חנה לובצקי (וינר) / הרצליה

ביקור אחרון באושמינה

כאשר עזבתי את אושמינה היתה היא עדיין שלימה, כמעט שאננה שליווה ואף בוטחת. החיים היהודיים בה זרמו באפיקיהם השונים והמגוונים והם תוססים ומלאים, ואולי אף עולים על גדותיהם. פסיפס של מוסדות ואירגונים מפכים, ערים ופעילים — בכל התחומים וגולת כותרתם מוסדות החינוך והתרבות ותנועות הנוער.

כשהשתחררנו מצבתות הכליון והמוות וכשגם מעל אושמינה עלתה שמש השיחרור מעקת הכובש הדורס — שמתי פעמי בשנת 1944 אליה לבקרה.

נרגשת, כשהלב פועם בחזקה מחשש הצפוי לי לראות באושמינה שלאחר מבול הדמים נכנסתי מהססת לעיר דרך ווילנער־גאַס.

דוממים שוממים ואבלים ניצבים בתים כשרידים מאובנים למה שהיה ואיננו עוד. כל בית מוכר, ידוע וחביב — אך היכן שוכני הבתים האלה? מה נורא לא לראות בהם אף פנים של יהודי אחד! בלב היבהבה עוד גחלת של תקווה שמא בכל זאת אשוטט ברחובות השוממים — אולי ימצא לי אחד קרוב, מודע, מכר. אך לשוא. אושמינה חרבה ויהודים אין בה!

עצמתי עיניים ובעיני רוחי חזיתי יהודים שכה כלתה נפשי לראותם.

...הנה מקבל את פני אייזיק גלובוק ז״ל גבה הקומה ושחור השיער, האיש שבחיק משפחתו מצאתי מחסה וחום בילדותי. הוא האיש אשר היה לי לאבא טוב, מגן ומושיע.

הנה מיכאל לובצקי, נמוך הקומה ותכול העיניים. הנה יענטל אמו הצנועה הצדקת ובעלה הענעך יוס׳ל העניו. ולפתע נצטלצל באזני קולה הערב של גיטל טובת הלב וצליליו הומים ושוברים את הלב.

המשכתי לשרך רגלי לכל אורכו של הרחוב וצילם של מאות אנשים שהיו ואינם עוד מלווים אותי...

ליד החסידיש־קלייזל עלתה לפני דמותו של איטשע דער שליפער ששימש בקודש כשמש בקלייזל ובזמנו הפנוי מצא את פת לחמו כמשחיז סכינים ומספריים. איטשע זה צדיק תמים היה ולא ידע רוגז וכעס מה הם. צנוע ופשוט, אחד מפשוטי העם של העיירה. כל ימיו חי לחם צר ומים לחץ, שומר על כבודו ומקפיד בכבוד הזולת. אולי מל״ו הצדיקים?

בזכרונות רוטטים נחפזו רגלי מאליהם כשקרבתי אל הזשצ׳ניק, למקום בו היה בית־הספר „תרבות״, שבו למדתי. באזני התהדהד צילצול פעמונו של בית־הספר וקול המולתם של תינוקות של בית־רבן שג הם אינם עוד. מבנין בית־הספר העזוב וההרוס עלו דמותיהם של המורים והמחנכים: המורה חדש ז״ל ופרסקי ז״ל המורה לתנ״ך עומד ליד השולחן בכתה ובידו ספר הספרים אשר כה אהב.

והנה הכרזה המעוררת — עברי דבר עברית!

באפי עלה הריח הנעים והמגרה של כעכים ולחם טרי הנודף מן המאפייה שממול לבית־הספר. בפתחה של המאפייה ניצבה דמותו של שמואל גלזר ז״ל.

זמן רב עמדתי במקום זה חולמת בהקיץ — עד שנטה היום לערוב והגיעה העת להתעורר ולחזור מעיר הצללים.

וכמו ללוותני מביקורי האחרון באושמינה חזיתי לצדי את דמויות הנפשות הקרובות והיקרות: אמי היקרה, האשה השקטה והצנועה המסתפקת במועט והאוהבת עד בלי גבול את בנה ובתה. ולצדה אחי אברהמ׳ל הנאמן והמסור, העליז וטוב־הלב. הנה הוא אץ לקראתי כאז בימים ההם. — אך הוזה אני. שכן ידוע אדע את סופו הטראגי של אחי היקר, שבימים הראשונים לכיבוש אוסטרוביץ על ידי הנאצים ימח שמם וזכרם, נקבר בעודו בחיים עם עוד תשעה קרבנות מהעיירה...

זכרון הנפשות היקרות לי מכל ומותו הנורא של אחי, החזירוני מהזכרונות אל המציאות בכל מערומיה.

בלב נשבר ובכאב צורב עזבתי את אושמינה ובלבי ההחלטה הנחושה לעזוב את הארץ רוויית הדמים ולשים פעמי לעלות לארצי ומולדתי.

בריינה קוזלובסקי־בורובסקי / **ירושלים**

באושמינה לאחר החורבן

קשר רב־חוטים קושר אותי לאושמינה, עיר מולדתי שבה עברו שנות חיי עד פרוץ המלחמה. הזכרונות על הימים ההם הפוקדים אותי אינם מתיחסים דווקא אל נוף הטבע של העיר, לא לריח הניחוח שנישא משדות השלף שלאחר קציר ולאוויר הצח שנשמנו במלוא החזה, ואף לא למרבדי הפרחים שהקסימו אותנו בצבעיהם המופלאים. הזכרונות המתפעמים בקרבי נסבים בעיקר אל אותם חיים יהודיים תוססים ששקקו אז ברחובותיה של עירנו ואשר ירדו לטמיון אל אותה חדוות־נעורים של הדור היהודי הצעיר שבין שתי מלחמות העולם אשר נשא נפשו לחלומות נשגבים, וצעד בעוז אל סף הגשמתם והנה נקפד לפתע פתיל חייו של דור זה ושירת חלומותיו באמצע נפסקה בידי הרוצחים צמאי דם נקיים. היום מצטלצל באוזני הד צחוקם הלבבי והכן של הבחורים והבחורות שפרץ מגרונותי־הם הצעירים בשמחת שנות חייהם היפות ביותר — ואשר נדם לפתע בצל הכליון האכזר ללא עוון...

לאחר חמש שנות שהותי בברית המועצות בתקופת המלחמה, הגיעה העת הנכספת לחזור למחוז מולדתי. בכל אותן שנים של חיי פליטים באזורים הפנימיים והמרוחקים של רוסיה, לא ידענו בדיוק על המתרחש בארצות הכיבוש הנאצי. הדים קלושים בלבד הגיעו אלינו על הזוועות — אך הלב סירב להאמין לשמועות האיומות. בשורות איוב לא נתקבלו על הדעת, והחושים מיאנו להשלים עם האפ־שרות הנוראה שאומנם עלה הכורת על היהודים רובם ככולם וכי משפחות שלמות נעקרו משורשיהם ולא נותר מהן שריד ופליט.

הנסיעה „הביתה" היתה ארוכה, קשה ומייגעת עד מוות. לעתים נדמה היה שנסיעה נסחבת זו לא יהיה לה קץ וכי לעולם לא אגיע למחוז חפצי. ימים יגעים ולילות ארוכים רבים מספור נתמשכו כמזפת בתחנות רכבת זרות בציפיה לסיכוי קלוש לקפוץ ולהאחז בכלי תחבורה כלשהו על מנת לזכות ולהתקדם עוד כברת דרך. קרונות הרכבות שעברו חלפו מפעם לפעם היו מלאים וגדושים חיילי הצבא האדום ומי שם לבו לסתם אזרח.

אך סוף סוף הגעתי באחד הימים לעיר פינסק, כחמישים קילומטרים מאושמי־נה. היתה זאת כבר הסביבה הקרובה „לבית". הלב פעם בהתרגשות רבה. ידעתי כבר שאני מתקרבת לביתי שאיננו. ידעתי כבר על גורל משפחתי שלא היה שונה מגורלן של אלפי המשפחות היהודיות האחרות. ידעתי כי גם אחותי חווה (כעת באוסטרליה) נותרה לפליטה ממחנות ההשמדה, ושהיא גרה יחד עם אחי אליעזר (כעת בארה"ב) בביתה של חיה בארן, שכן פלשו גויים מהסביבה לביתנו ואין בדעתם לפנותו.

בשעות ערב סתווי של חודש נובמבר 1945 הביאוני רגלי למבואותיה של אושמינה. השעה כבר היתה מאוחרת וכל העיר כולה היתה שרוייה בחשיכה. פה

ושם נראו אנשים ספורים חומקים, אך לא הכרתים. בכל שרר שקט שהטיל בי אימה. פניתי בצעדים מהירים לכיוון רחוב אולשני לביתה של חיה ברן. לא הייתי בטוחה שאני הולכת בכיוון הנכון, אך הקלויסטר והצרקבה שניצבו שלמים בדרכי היו לי לסימן היכר כי אכן נכון הוא הכיוון.

כשעמדתי ליד הבית נרתעתי ולא פניתי מיד לדלת. תחילה סובבתי את הבית שמחלונותיו ביצבץ אור, בקושי אזרתי עוז ודפקתי בדלת. בפתח ניצבה אִשה ושאלה לרצוני, שמא אני רעבה? אולי מבקשת לשתות? האשה שפתחה לי את הדלת היתה ביילה קרפ (מניצולות השואה, מתגוררת עתה ברעננה) שלא הכירה אותי בבגדים הרוסיים שלבשתי. פרצתי בבכי ובקול חנוק מדמעות זיהיתי את עצמי. אחותי ואחי לא היו בבית ומבלי לראותם שקעתי בשינה על משכבי שבחדר החדש בעליית הגג.

למחרת עם בוקר יצאתי לראות ולהכיר את המציאות החדשה בעירי הישנה. בשוק המרובע שבמרכז העיר שבו היו האיכרים משווקים את תוצרתם החקלאית היו רוב החנויות היהודיות, ה„אלמעלעך", הרוסים ופרוצים. אין זכר למה שהיה. הכול שרוי בעזובה ועטוף בדוק של יגון ועצב קודר. ברחוב זופרן, שדרכו היו נוסעים לעיר הסמוכה ז'ופראן, הבתים עזובים תריסיהם מוגפים ואזוב עולה בקירותיהם. בשבילים המובילים אל הבתים עולים עשבים שוטים, באין דורך בהם. הבתים הישנים הבנויים מעץ לא נשאו חן בעיני היורשים שלא מצאו בהם חפץ.

הנוף האנושי בעיר שונה לחלוטין. כל הנקרה ברחובות זר ובלתי מוכר מתמול שלשום. אך לא רק מראה העיניים זר הוא, גם משמע האזניים אחר הוא. צלילי היידיש העסיסית שהידהדו ברחובותיה של אושמינה נדמו. השפה הנשמעת — רוסית. מעט היהודים שניצלו וחזרו ממחנות ההשמדה ומהאזורים המרוחקים של רוסיה אינם ממתיקים את העובדה המרה והנוראה שאושמינה ריקה מיהודים. ילד יהודי ותינוק יהודי — לא זכו עיני לראות בעירי.

באחד הימים התאספנו, קומץ הניצולים, והלכנו דוממים ואבלים לפקוד את קבר־האחים המשותף של היקרים שניספו בקציר הדמים הראשון בימים הראשונים של הכיבוש הנאצי. הקבר נמצא במרחק של כ־5 ק"מ מהעיר. שרכנו רגלינו אליו דרך שדות. בין כמה עצי ליבנה בוכים מצאו פה את מותם ישישים וצעירים שנאלצו, לפי פקודת הס.ס., לכרות את קברם המשותף במו ידיהם לפני שמטר כדורי המוות פילח את גופותיהם. המקום לא היה מגודר, ללא מצבה וללא שלט, שיעידו ויספרו על מה שהתרחש פה.

דוממים עמדנו ליד קבר האחים הקדוש ובליבנו תפילה לנקמה ולעונש לשופכי דם הנקיים.

כשחזרנו מן הקבר ידענו כי מאדמת קברות המיליונים מוליכה הדרך אל המולדת הקמה לתחיה בארץ־ישראל — ושמנו פעמינו אליה.

י. שמולעוויטש / ניו־יאָרק

אויף קבר־אָבות אין א היים־שטעטל

אַ שמועס מיט מאַרעי (משה) בעקער

אַמאָל, ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז אָשמענע געווען ווירטשאַפטלעך און קולטורעל נאָענט פון ווילנע. די גאַנצע געגנט האָט דעמאָלט געהערט צו פוילן. איצט איז אָשמענע אײַנגעשלאָסן אין ווײַסרוסלאַנד. די הויפּט־שטאָט איז מינסק, און יענע גאַנצע געגנט איז איינגעשלאָסן אין סאָוויעט־רוסלאַנד.

איז מאַרעי בעקער, נאָך אין 1960, געפלויגן קיין מאָסקווע. ער האָט דאָרטן געמאַכט באַמיִונגען צו באַקומען אַ דערלויבעניש אַריינצופאָרן אין זיין היים־שטעטל אָשמענע. מען האָט אים אָבער אַזאַ דערלויבעניש ניט געוואָלט געבן. אין יאָר 1961 האָט ער ווידער פּרובירט אויפן זעלבן וועג. און ווידער איז ער צוריקגעקומען קיין ניו־יאָרק, ניט באַקומענדיק אין מאָסקווע די דערלויבעניש צו באַזוכן אָשמענע.

האָט אים עמעץ געגעבן אַן עצה, אַז ער זאָל ווידער פליִען פון ניו־יאָרק קיין מאָסקווע, און פון דאָרט קיין ווילנע. אין ווילנע האָט מען אים געזאָגט, אַז ס'איז בלויז קנאַפּע 50 מייל פון אָשמענע, און די רייזע מיט אַן אויטאָמאָביל דויערט בלויז 35 מינוט, וועט ער געוויס קענען אַריינפאָרן אין זיין היים־שטעטל.

איז דער ניו־יאָרקער ייד ווידער, אין 1962, געפלויגן קיין מאָסקווע און פון דאָרטן טאַקע קיין ווילנע. ווען ער האָט געבעטן אַ דערלויבעניש צו פאָרן קיין אָשמענע, האָט מען אים דאָס מאָל אויך אָפּגעזאָגט. מאָרעי בעקער האָט ניט גע־קאָנט דערגרייכן דעם ציל און אויספירן דעם צוזאָג, וואָס ער האָט געגעבן דער מוטער. דערווייל, אין 1963, איז זיין מוטער, חוה, געשטאָרבן. דער פאָטער, וועלוול בעקער, איז געשטאָרבן מיט צוויי יאָר צוריק.

אין יאָר 1965 ווען מאָרעי בעקער איז געווען אין ישראל, ווו ער איז אַן אָפטער באַזוכער אין פאַרבינדונג מיט זיינע ביזנעס. האָט אים עמעצער דאָרטן געעצהט, אַז ער זאָל אַריינפליען קיין מאָסקווע און פון דאָרטן קיין מינסק, וווער וועט אפשר באַקומען אַ דערלויבעניש אַריינצופאָרן קיין אָשמענע.

„איך האָב זיך צוגעהערט צו דער עצה — דערציילט מיסטער בעקער — און אַזוי געטאָן. ווען איך בין אָנגעקומען פון מאָסקווע קיין מינסק, האָט מען מיר דער־קלערט, אַז אַ צווייט מאָל, ווען איך וועל ווידער קומען קיין מינסק, וועט מען מיר געבן אַלע מעגלעכקייטן אַריינצופאָרן אין מיין אַמאָליק היים־שטעטל. און אַזוי איז טאַקע געווען".

משה בעקער האָט לעצטנס באַזוכט זיין אַמאָליק היים־שטעטל, אָשמענע, פון וואַנען ער איז אַוועק אַלס יינגל, אין יאָר 1923. אין אַ גרויסער מאָס, דערציילט ער, האָט ער דאָס צו פאַרדאַנקען אַ געוויסן אַנאַטאָל ליסאָווסקי, וועלכער איז דער הויפּט־דירעקטאָר פון סאָוויעטישן „אינטוריסט" אין מינסק, וואָס נעמט אַרום

גאַנץ ווייסרוסלאַנד. דער דאָזיקער ליסאָווסקי האָט זייער וואַרעם און פריינדלעך אויפגענומען דעם געקומענעם ייד פון ניו־יאָרק „ליסאָווסקי האָט מיך געפרעגט — דערציילט מר. בעקער — פאַרוואָס קומען אַזוי ווייניק אַמעריקאַנער יידן אַלס טוריסטן קיין מינסק און אין די אַרומיקע שטעטלעך? מיר וועלן זיי געבן אַ מעג־לעכקייט צו באַזוכן זייערע אַמאָליקע היים־שטעטלעך, זעען זייערע נאָענטע און פריינד. זאָלן זיי קומען".

און אָט, נאָך אַן איבעררייס פון קנאַפּע 44 יאָר, איז משה בעקער ווידער אין זיין היים־שטעטל, אָשמענע. די רייזע פון מינסק קיין אָשמענע מיט אַן אויטאָ דויערט בלויז אַ קנאַפּע דריי שעה. דער וועג איז בערך 150 מייל. אָבער ביי דעם ניו־יאָרקער ייד, וואָס איז אַוועק פון זיין היים־שטעטל אַלס קליין יינגל, האָט אָט די קורצע רייזע אויסגעזען ווי אַן אייביקייט. אגב, מר בעקער איז דער ערשטער ייד פון אַמעריקע און פון דער פרייער וועלט בכלל, וועלכער האָט איצט באַזוכט דאָס אַמאָ־ליקע היים־שטעטל אָשמענע, וואָס איז איצט איינגעשלאָסן אין סאָוויעט־רוסלאַנד.

„אויף דעם גאַנצן וועג — האָט בעקער צו מיר געזאָגט — פאָרנדיק אין אויטאָמאָביל, האָב איך ניט געוווּסט אויף וואָס פריִער צו קוקן. איך האָב פאַר זיך געזען די זעלבע פעלדער און וועלדער, די זעלבע ביימער און פויערישע כאַטקעס. אַלץ זעט אויס ווי אַ מאָל, ווען איך בין דאָ געווען אַלס קליין קינד; עס זעט אויס ווי אַ חלום אויף דער וואָר. איך האָב ווי געשוועבט אין אַ גאָר אַנדערער וועלט... איך האָב געטראַכט וועגן מיינע אַמאָליקע חברים אין אָשמענע — וועל איך זיי איצט טרעפן? איך האָב געטראַכט וועגן די יידן אין מיין היים־שטעטל. געוועזן דאָרט אַמאָל אַזוי פיל יידן... איך האָב געטראַכט וועגן די געסלעך פון אַמאָל, די הייזער — ווי זעט דאָס אַלץ איצט אויס, האָב איך געטראַכט, און ווען אונדזער אויטאָמאָביל האָט אָנגעהויבן אַריינפאָרן אין אָשמענע, האָט מיין האַרץ גענומען קלאַפּן מיט אַזאַ שנעלקייט — איך האָב געמיינט, אַז איך וועל דאָס ניט אויס־האַלטן..."

מאָרעי בעקער איז געגאַנגען איבער די גאַסן און געסלעך פון זיין אַמאָליק היים־שטעטל און דערקענט כמעט אַלץ פון אַמאָל. אָט איז די „מויער" אַנטקעגנ־איבער דער צערקווע אויף זשופּראַנער גאַס, ווו ער איז געבוירן געוואָרן. ער זעט נאָך די זעלבע ביימער דאָ, אַרום אין סאָד. אין זייער אַמאָליק הויז איז איצט אַ שולע פאַר מיידלעך.

און אָט איז דאָס הויז ווו עס איז געבוירן געוואָרן הערי(הענעך) זיסקינד, דער איצטיקער באַוווּסטער יידיש־פאָלקסטימלעכער קעיטערער פאַר יידישע באַנקעטן און שמחות, אין ניו־יאָרק. און אָט איז דאָס הויז, ווו עס האָט אַמאָל געוווינט די באַוווּסטע משפּחה גאָלובאָק. ניט ווייט פון דאַנען, אויפן באַרג, פלעגט מען ווינטער־צייט זיך שליטלען...

משה בעקער האָט שפּאַצירט אין זיין אַמאָליק היים־שטעטל, ער האָט געקוקט און כסדר זיך דערמאָנט. אָט דאָ, אין דער הייזקע, אויף באָרונער גאַס, האָט אַמאָל געוווינט אלחנן דער מלמד; דאָרט ווידער, אויף דער זעלבער גאַס, האָט געוווינט דער יידישער שמיד, און אָט איז קלמן דעם שלאָסערס הויז; די ווילנער גאַס, די

אָלשאַנער גאַס, אַמאָל זיינען דאָ געווען אַזוי פיל יידן. די זעלבע מערסטנס היל־צענע הייזער, די זעלבע סעדער, אַלץ ווי אַמאָל, אָבער איצט — אָן יידן...

אויף באַרונער גאַס איז משה בעקער אויך געווען ביים טייך, וואָס דרייט זיך איבערן גאַנצן שטעטל, ביז פראַנציסקאַן, ווו עס איז אַמאָל געווען די שנאַפּס־ברויערי פון סטרוגאַטש, און אין אָט דעם טייך פלעגט ער, בעקער, צוזאַמען מיט אַנדערע יידישע יינגלעך, זיך אַמאָל באָדן. איינעם פון זיינע אַמאָליקע חברים, וועלע לערנער, וואָס איז איצט אַ שאָפער אין אָשמענע, האָט בעקער געטראָפן ווינען אין אַ הויז אויפן שאָסיי, ניט ווייט פון שפּיטאָל.

גייענדיק אַרום פאַרטראַכט אין די גאַסן, קוקנדיק אויף אַלץ ווי אין אַ חלום, האָט משה בעקער זיך אָפּגעשטעלט ביי אַ קראָם, לעבן מאַרק, כדי צו קויפן אייז־קרעם. פּלוצלינג, ווען ער האָט געגעבן אַ קוק אויף דער פאַרקויפערין, האָט ער זי דערקענט אַלס די אַמאָליקע שיינע סאָנקע מיאַסניק...

*

אין אָשמענע, דערציילט מר. בעקער, וואָס איז אַמאָל געווען באַוווינט פון כמעט בלויז יידן, וווינען איצט אַרום 25 טויזנט מענטשן. צווישן זיי זענען דאָ בלויז אַ 25 יידישע פאַמיליעס. די מערסטע פון די דאָרטיקע יידן זיינען אָבער ניט קיין אָשמענער. אין גאַנץ אָשמענע איז ניטאָ קיין צייכן פון אַ יידיש לעבן. וואָרניט. אַלע יידן אַרבעטן, אַ צאָל פון זיי זיינען שוין אויך אויף פּענסיע.

„וואָס שייך יידיש לעבן — זאָגט מר. בעקער — ווייסט מען ניט אין אָשמענע פון אַזעלכער, דאָס איז אַ פאַרגעסענע זאַך. בלויז אין גאַסן, צווישן דער אַלגעמיי־נער באַפעלקערונג, קען מען נאָך דערקענען יידישע פּנימער".

אין דער אַלטער שול און בית־מדרש, אויף דעם „הייפל", געפינט זיך איצט אַ גרויסע בעקעריי. אָבער אויך די אַלטע צערקווע און דער קאַטוילישער קלויס־טער זיינען אָפּגעלאָזן און רויִנירט; דאָס ווערט מער ניט באַנוצט. אין אַלע קראָ־מען, וואָס יידן האָבן אַמאָל געהאַט אין פאַרשידענע גאַסן, וווינט מען איצט, אָדער דאָס זיינען מלוכה־געשעפטן. אין מיטן מאַרק, ווו עס זיינען געווען די קרעמלעך, וואָס האָבן אַמאָל געהערט צו יידן, איז איצט אַ קליינער פּאַרק. אין מיטן שטייט לעניגס דענקמאָל. די אַלטע יידישע באָד, גלייך הינטערן בית־מדרש אויפן „זאַ־שטשעניק", שטייט ווייטער ווי אַמאָל. איצט קומען אַהינצו זיך באָדן אַלע בירגער פונעם שטעטל.

„יעדער ייד אין אָשמענע — דערציילט מאָרעי בעקער — קאָן איינער דעם אַנדערן. מען טרעפט זיך אין דער פרייער צייט, איינער קומט צום צווייטן, מען שמועסט און מען לעבט־אויף די אַמאָליקע צייטן. מען רעדט אויך אָפט וועגן די היטלער־יאָרן"...

פאַר דער מלחמה האָט אין אָשמענע געלעבט אַ דאָקטאָר, לעגער, אַ דייטש. ווען די נאַציס זיינען אַריינגעקומען אין שטעטל, זיינען זיי גלייך אַוועק צום ד"ר לעגער, ווי זיי וואָלטן אים שוין געקענט יאָרן־לאַנג. אָט דער „דאָקטאָר" האָט יעדעס מאָל צוגעשטעלט די נאַציס אַ ליסטע פון אָרטיקע יידן, וועלכע זיינען אַרויסגעפירט געוואָרן הינטערן שטעטל, אויפן „וויהען", ווו עס איז געווען דאָס שעכטהויז, און

דאָרט האָט מען זיי דערשאָסן. אַנדערע יידן פון אָשמענע זיינען אַרויסגעפירט געוואָרן קיין ווילנע און אין אַנדערע פלעצער, אויף פאַרניכטונג...

די איינציקע זאַך פון אַמאָליקן יידישן לעבן אין אָשמענע, דערציילט מאָרעי בעקער, איז דער אַלטער בית־עולם.די גרעסטע צאָל קברים און מצבות זיינען שוין אָבער היפש איינגעפאַלן. אויף פיל מצבות איז שוין שווער איבערצולייענען די נעמען, וואָס זיינען אָפּגעריבן געוואָרן פון דער זון, ווינט און רעגן. אַנדערע קברים און מצבות זענען נאָך אין אַ גוטן צושטאַנד. באַזונדערס איז דאָס מיט דעם קבר און מצבה פונעם אַמאָליקן באַרימטן אָשמענער גביר, יהודה לייב סטרוגאַטש, וועלכער איז געשטאָרבן אין יאָר 1908.

זיין זון, אברהם סטרוגאַטש, האָבן די נאַציס געפירט אַ באָרוועסן ווינטער־צייט אויפן פראָסט, ביז צום יידישן בית־עולם, דאָרטן האָבן די רוצחים אים דער־שאָסן. מר. בעקער האָט אויפן יידישן בית־עולם געזען אַ פרישע מצבה אויף אַ קבר, מיט בלויז העברעיִשע אותיות. דאָס איז די מצבה פון דעם ייד משה בר טוביה שאַצמאַן, געבוירן אין אלול 1898, וועלכער איז געשטאָרבן אין חודש אלול 1960. ווי עס זעט אויס, קאָנען יידן איצט דאָרטן שטעלן אַזעלכע מצבות. אויפן אַלטן בית־עולם האָט ער אויך געזען די צוויי קברים און אַלטע מצבות פון זיינע אַמאָליקע צוויי פאַרשטאָרבענע שוועסטער. ער האָט געהאַלטן דעם צוזאָג, וואָס ער האָט נאָך מיט צען יאָר צוריק געגעבן זיין מוטער צו ברענגען דערפון פאָטאָ־גראַפיעס.

מאָרעי בעקער האַלט, אַז די היגע לאַנדסלייט וואָס שטאַמען פון אָשמענע דאַרפן העלפן אָפּהיטן דעם אַלטן יידישן בית־עולם אין זייער אַמאָליקן היים־שטעטל. מען דאַרף זען צו מאַכן אַ געהעריקן פאַרקאַן אַרום בית־עולם ווי אויך אויסצוגלייכן און ברענגען אין אָרדענונג די דאָרטיקע מצבות. „זאָל כאָטש דער יידישער בית־עולם זיין אין אונדזער שטעטל — האָט ער געזאָגט צום סוף פון שמועס מיט מיר — לאָמיר דאָס אָפּהיטן, מער איז דאָך ניט פאַרבליבן. זאָל דער בית־עולם בלייבן ווי אַ מאָנומענט נאָך אַן אַמאָליקער יידישער קהילה״...

פון דעם באַזוך אין זיין היים־שטעטל, האָט משה בעקער צוריקגעבראַכט צער און ווייטאָג וואָס עס טראָגט אין זיין האַרץ. ער האָט מיט זיך אויך געבראַכט אַ גרויסע צאָל פאָטאָגראַפיעס און קאָלירטע פילם־בילדער, וואָס ער האָט אַראָפּ־גענומען פון דער איצטיקער אָשמענע.

(„פאָרווערטס״, ניו־יאָרק)

ד מ ו י ו ת

געשטאלטן

זאב בקשט / ירושלים

יוצאי אושמינה בין ותיקי הישוב בארץ

ר׳ יעקב ספיר

לפני כמאה שנים (בשנת 1866) הופיע בליק שבגרמניה ספר מסעות בשם „אבן ספיר" — ספר ראשון, המוקדש ברובו ליהדות תימן, אורח חייהם, מנהגיהם וכו׳. הספר הופיע בהוצאת „מקיצי נרדמים" ועשה בזמנו רושם רב בעולם היהודי.

תיקף להופעת הספר הופיעו בעתונות היהודית דאז — מ„דער איזרעאליט" במאינץ ועד „הכרמל" בוילנה — סקירות מפורטות על הספר ועל מחברו. מה ידוע לנו על ר׳ יעקב ספיר — מחבר הספר?

הרב הנוסע, החוקר החכם המפורסם
מר יעקב הלוי ספיר ז״ל
בעל „אבן ספיר"
נולר באסמינא (פלך ווילנא) בשנת
תקפ״ב, עלה לאה״ק בשנת תקצ״ג.
נפטר בירושלם ביום ו׳ תמוז תרמ״ח.

ר׳ יעקב ספיר נולד באושמינה בשנת תקפ״ב (1822) לאביו ר׳ נתן השוחט ולאמו טויבע. לא ידוע אם שם משפחתו של אביו היה מלכתחילה ג״כ ספיר או שהוא אימץ לו את השם ספיר אח״כ בהיותו בארץ. בכל מקום שהוא מזכיר את אביו הוא מכנהו „ר׳ נתן הלוי", ומשום כך אין לנו ידיעות ג״כ אם נשארו בני משפחה באושמינה ומי הם.

ראוי לציין שבראשית המאה הזאת היה באושמינה שו״ב שנקרא ג״כ „ר׳ נתן דער שוחט" ושם אמו היה טויבע. בשנת 1905 — בערך — היגר עם כל בני

משפחתו לאמריקה, ובאושמינה נשארה רק אחותו, נחמה, שהיתה נשואה לר׳ אהרון סולודוכה שגרו כל השנים ברחוב הולשני. (אין להחליף עם „סולודוכה דער פעלדשער״ ששמו היה ג״כ אהרון סולודוכה).

בשנת 1832 עלו הוריו של ר׳ יעקב ספיר ארצה והביאו אתם את 2 ילדיהם, בנם יעקב ובתם שנישאה אח״כ בצפת לר׳ משה בוימגרטן מהונגריה. הם הגיעו ארצה בהושענה רבה תקצ״ג (19.10.1832) והתישבו בצפת. תוך שנתיים מהגיעם ארצה נפטרו הוריו של ר׳ יעקב ספיר, אביו ביום י״ג בחשון תקצ״ד ואמו ביום י׳ בכסלו תקצ״ה, ולנער טרם מלאו 13 שנה. רבני עדת הפרושים בצפת דאז שבראשם עמד ר׳ ישראל משקלוב, הכירו בכשרונות הנער, טיפלו בו ודאגו למחייתו כמידת יכלתם ולימדוהו תורה.

באותה שנה — בהיותו בן שלש עשרה — היה עד ל„הביזה הגדולה״, ז. א. למרד הפלחים במושל המצרי איברהים פחה שפגעו קשה ביהודים, ויהודי צפת נאלצו לברוח לעין־זיתים בעירום ובחוסר כול על מנת למלט את נפשם. וכה הוא מתאר בספרו „אבן ספיר״ את „הביזה״: „גויתנו ורכושנו היו לבזה ולשבי ביד הפראים המורדים, ואף נפשנו היתה לנו לשלל, שברחנו עירומים ויחפים בלי התמהמה לכפר עין־זיתון, מהלך שעה וחצי מהעיר, והרב הגאון תפארת ישראל זצ״ל * מצא חן בעיני שיך הכפר, וכל הנברחים עמו חיו בצלו. שלשה ימים לא אכלנו מאומה, ואחרי כן נתנו לנו עוגת רצפים קטנה ליום תמים אך לקיום הנפש. וישבנו שם ארבעים יום באימת מות בידי השודדים. רכושנו לנגדנו בידי זרים, ולא האמנו גם בחיינו, והציגונו עירום ועריה, כי גם בגדינו הפשיטו מעלינו והריקו כל אשר בביתנו. לא השאירו פכים קטנים דלת וחלון. עד אחר ארבעים יום באו חיל המלך מעם הדרוזים, והבריחו המורדים וחזרנו איש לביתו״.

בשנת תקצ״ו קמה תנועה בין עדת הפרושים בצפת לעלות לירושלים. ובר״ח אלול תקצ״ו עלה ג״כ ר׳ יעקב ספיר לירושלים.

בירושלים המשיך ללמוד בישיבת הפרושים שבראשם עמד אז הרב ר׳ יוסף זונדל מסלנט — שנוסף לגדולתו בתורה היה בקי ג״כ במדעים ובשפות, — והשפעתו על ר׳ יעקב ספיר היתה גדולה מאוד, ובמשך הזמן הפך לתלמידו המובהק.

חינוכו לא הצטמצם, איפוא, רק לתלמוד ולמפרשיו אלא רכש לו ג״כ בקיאות במקרא ושיטת לימודו היתה ביקורתית, וכל ימיו המשיך לחקור בעניני לשון ובתולדות היהודים.

בניגוד לגיסו ר׳ משה בוימגרטן הנ״ל, שנמנה על עדת הקנאים, הרי ר׳ יעקב ספיר, היה רחוק מקנאות, אע״פ שהיה שומר מצוות נאמן וכה הוא מתאר את עצמו: „המתחסדים יקראו אחרי מתחכם, והמתחכמים יחשבוני לפתי ולסכל ואני בעיני לא זה ולא זה״. בגיל צעיר — בהיותו בן 15 (בשנת תקצ״ב) נשא לאשה את פיגה־לאה בת ר׳ שלמה זלמן הכהן ואשתו אלקה.

---

* הכונה היא כנראה לר׳ ישראל משקלוב.

ר׳ שלמה זלמן הכהן, המכונה ג״כ ר׳ זלמן כץ, ר׳ זלמן הכהן ור׳ זלמן מוילנה, נולד בטיקטין, התחנך בוילנה ועלה ארצה בשנת תקס״ד (1804).

כנראה נפטר ר׳ שלמה זלמן הכהן זמן קצר אחרי חתונת בתו ונקבר בירושלים בהר הזיתים בחלקת הספרדים, כי טרם היה בית קברות מיוחד לעדת האשכנזים בירושלים. החלקה הראשונה לבית העלמין של האשכנזים בירושלים נקנתה אח״כ על שם אשתו של ר׳ יעקב ספיר והוא כתב את ההקדמה לפנקס החברה־קדישא לעדת האשכנזים שנוסדה בשנת תרט״ז.

בספרו „אבן ספיר״ הוא מספר ג״כ בשבחה של חמותו שהיתה „אשה חכמת לב והיתה לו לאם״, ועל שם חמותו נקרא בפי אנשי ירושלים „יעקב אלקס״. אחרי נישואיו המשיך ללמוד בישיבה ושנים אחדות אחר כך נתקבל ר׳ יעקב ספיר כמלמד בתלמוד תורה „עץ חיים״ שנוסדה בערך בשנת תר״א בחצר חורבת ר׳ יהודה החסיד, והוא היה אחד משני המלמדים הראשונים במוסד זה. לאחר מכן היה לסופר החברה־קדישא לעדת האשכנזים ויותר מאוחר סופר עדת הפרושים.

בין תפקידיו בתור סופר עדת הפרושים היה ג״כ לחבר שירים בשפת עבר יפה לכבוד אורחים חשובים שהגיעו ירושלימה וכן מכתבי בקשה ותודה לנדיבים מכובדים בגולה שתמכו בישוב.

בתוקף תפקידו זה כתב 2 שירים לכבוד השר משה מונטיפיורי בזמן ביקוריו בירושלים, האחד בשנת תקצ״ט 1839 והשני בשנת תר״ט 1849.

2 שירים אלה בצירוף 2 שירים אחרים לכבוד השר משה מונטיפיורי ורעיתו יהודית התפרסמו בשנת תר״ט בחוברת בשם „כתר שם טוב — כנף רננים״. ר׳ יעקב ספיר כתב ג״כ שירים אחרים בעברית נמלצת, מהם שנדפסו בעתונות העברית בגולה, ומהם שלא ראו אור.

את זה אנו לומדים מתשובתו לד״ר לודוויג אוגוסט פרנקל שבא לירושלים בשנת תרט״ז (1856) לפתוח את בית הספר למל. בהזדמנות זו חיבר ר׳ יעקב ספיר ג״כ שיר לכבוד האורח ובזמן שהגיש לו את השיר, הציג את עצמו כמשורר. ד״ר פרנקל שאל אותו אם אסף את שיריו לספר, ועל זה ענה כי מדי פעם בפעם בחברו שיר חדש „יתנהו למאהביו, וככה ידאה למרחקים או ישרפוהו באש, וככה יאבדו אחד אחד״.

בינתיים נולדו לר׳ יעקב ספיר 5 ילדים, 2 בנים ו־3 בנות, ומכל עבודותיו לא השתכר למחייתו אלא בצמצום רב. כאשר ביקר משה מונטיפיורי בשנת תר״ט (1849) בירושלים, פנה אליו ר׳ יעקב ספיר וביקש ממנו לקבל אותו לאחת המשרות וכה דבריו: „אינני רוצה חס ושלום לאכול לחם אנשים, ספקני לאכול פת לחם בזיעת אפי כי עובד אנוכי לא מתרפה במלאכתו, מעודי שכמי לעבוד נטיתי, במקרא בדקדוקיה, בתלמוד ויסודותיה ידי הדה. גם בעול דרך־ארץ צוארי משכתי, מן הבא בידי עורף לא פניתי... ובטחתי כי אעבוד אמונת אומן למען כבוד ה׳, ארצו, עירו ועמו, ולמען אכל לחם אני וביתי וארבעת ילדי הרכים״.

יש להניח שבגלל מצבו הדחוק, נאלץ לקבל עליו שליחות לארצות המזרח הרחוק מטעם עדת הפרושים בירושלים.

אבל מצבו הדחוק לא היה הסיבה היחידה לצאתו לשליחות זו, גם אם היתה הסיבה העיקרית.

בשנים ההן רווחו שמועות על קיום עשרת השבטים אי־שם במזרח, על שבט יהודים גבורים — יהודי כיבר — היושבים בתימן, ונוסף על זה הרצון לצאת מבין החומות ולראות את העולם, הרצון להפגש עם יהודי ארצות המזרח שכה מעט ידעו עליהם, — וללמוד את ארחות חייהם, התקוה לגלות את עשרת השבטים, כל אלה חברו יחד ונתנו את הדחיפה העזה לצאת למסעו מטעם האשכנזים והספרדים גם יחד.

לשליחותו הראשונה יצא ביום 25.6.1858, ולפי כתב השליחות היה עליו ללכת להודו ולאוסטרליה דרך מצרים. אבל בהיותו במצרים רימה אותו חלפן מצרי בזמן החלפת כספו, ונתן לו מטבעות נחושת נוצצות במקום מטבעות זהב, ומשום כך לא היה לו מספיק כסף להמשיך ממצרים להודו באנית־קיטור ונאלץ להפליג בסירת מפרש שהסיעה עולי רגל מוסלמים למכה, והוא היה היהודי היחידי ביניהם.

בדרך קמה סערה גדולה והמוסלמים נוסעי האניה קמו עליו להטיל אותו — את הכופר — הימה, על מנת לפיס את האלהים, ולהציל את הספינה מטביעה, ורק הודות לרב החובל שהתחייב בג׳דה לפני סוחר עשיר שישמור עליו, ומפחד הקונסול על רב החובל — שכן ר׳ יעקב ספיר היה עדיין בחסות הקונסול הרוסי — הגן עליו רב החובל, ולא נתן לנוסעי האניה לבצע את זממם, והצילו מידיהם.

שליחותו זו נמשכה קרוב לחמש שנים וחזר ארצה ביום 1.5.1863.

כשנה אחרי שובו — בשנת 1864 — יצא שנית בשליחות, מטעם „ביקור חולים" בירושלים, לארצות אירופה דרך מצרים, ובשלישית יצא בשליחות מטעם אותו מוסד, בשנת 1873 לרוסיה.

את מסעותיו לארצות המזרח, תימן, הודו וכו׳ תיאר בספרו „אבן ספיר" חלקים א׳—ב׳ שיצא לאור: חלק א׳ בשנת 1866 בליק, כפי שנאמר לעיל וחלק ב׳ בשנת 1874 במגנצא.

את מסעותיו לארצות אירופה תיאר ב„אבן ספיר" חלק שלישי, אבל באמצע הדפסת הספר נפטר ר׳ יעקב ספיר וכתב־יד הספר אבד, והספר לא יצא לאור.

ר׳ יעקב ספיר נפטר בשנת 1885 בירושלים, והשאיר אחריו משפחה ענפה. אחד מניניו הוא ר׳ יוסף ספיר, שהיה שר התחבורה בממשלת ישראל ומאז יוני 1967 נבחר כשר בממשלת הליכוד הלאומי מטעם סיעת גח"ל בכנסת.

הערה: החומר נלקט ממקורות שונים, אבל בעיקרו מסתמך על:

1) אברהם יערי — שליחים לתימן;
2) פרופ׳ יואל יוסף ריבלין — ר׳ יעקב ספיר (נדפס ב„מאזניים" מס׳ 11, תש"א־ב);
3) דוד תדהר — חלוצי הישוב ובוניו.

ר׳ יצחק כהן ז״ל

כידוע, נוסדה הסתדרות המורים בארץ ישראל באסיפת המורים שהתקיימה בזכרון יעקב, לפי קריאתו של הח׳ מ.מ. אוסישקין, ביום ה׳ באלול תרס״ג (28.8.1903) והשתתפו בה כ־60 מורים מכל חלקי הארץ.

בין המשתתפים באסיפת מורים זו היה גם ר׳ יצחק כהן שנבחר באותה אסיפה לועדה שתפקידה היה לעבד תכנית הלימודים לבית הספר העברי בארץ, ואמנם פורסמה אח״כ — בשנת תרס״ו — ה„הצעה לתכנית הלימודים של בתיה״ס העממיים בא״י״.

מה ידוע לנו על ר׳ יצחק כהן?

ר׳ יצחק כהן נולד באושמינה ביום הראשון של חג השבועות תרל״א (1871) לאביו הרב מאיר מיכל כהנא ולאמו מושה בת הרב אברהם הירש אייזנשטאט, שהיה רב באוטין (פלך קובנה) ומחבר הספרים „פתח תשובה״ ו„נחלת צבי״.

ר׳ מאיר מיכל כהנא היה רב בעיירות שונות במחוז אושמינה כגון ז׳ופרן, ינובה, וישניבה, ואחר כך באושמינה, ואשתו מושה היתה נשואה לו בזיווג שני.

מנישואיה הראשונים ידוע בנה, ה׳ יהודה (ליאון) רבינוביץ אשר התפרסם כפיזיקאי ועתונאי בכנויו הספרותי „איש יהודי״ בסידרת מאמריו המדעיים ב„המליץ״ החל משנת 1887, ואח״כ כעוזרו של ה׳ ארז (אלכסנדר צדרבוים), עורך „המליץ״, וכן בתור עורך ומו״ל של העתונים „די בלעטער״ ו„דער טאג״ ביידיש, ו„הטבע״ בעברית וכתבי עת אחרים.

יתכן שגם ה׳ יהודה רבינוביץ גדל והתחנך באושמינה היות וידוע שהוא נולד בברסטוביץ (פלך גרודנה) בשנת 1862, ובזמן שנולד ר׳ יצחק כהן באושמינה (1871) היה, איפוא, כבן 9, ומשום כך יתכן מאד שהתחנך בבית אמו — באושמינה.

את חינוכו קיבל יצחק כהן כרגיל בחדר ובישיבה, אבל כבר בגיל צעיר למד מפי אמו, שהיתה ידענית גדולה בתנ״ך — גרמנית ותנ״ך, והיא שנטעה בלבו עוד בשחר ילדותו אהבה רבה לשפה העברית, לתנ״ך ולארץ ישראל, ובהשפעתה החל כבר בגיל צעיר לקרוא את הספרות העברית החדשה.

באושמינה למד גמרא מפי הדיינים, הרב יושה והרב אליהו יונה, ואחר כך נסע לדודו, הרב ר׳ נפתלי אייזנשטאט, ומפיו למד תורה עד שנתפרסם כעילוי והיה נקרא בפי כל „העילוי מאושמינה״.

רצון הוריו היה, כמובן — להכשירו כרב, ובבוא הזמן ישב על כסא אביו, וכן שישמש בתור רב רשמי מטעם הממשלה — שלשם כך צריך היה לרכוש השכלה כללית, כדי שש מחלקות של בית ספר תיכוני ולעמוד בבחינות.

בהיותו כבן 18 הוסמך לרבנות, וביום הולדתו ברכה אותו אמו שיזכה לעלות לא״י להכין מקום ליתר בני משפחתו שיבואו אליו לאחר מכן.

בהיותו כבן 19, בחודש חשון תרנ״א, עלה לא״י, אחרי ויכוח ממושך בין ר׳ ש.י. פיין — ראש חובבי ציון בוילנה אשר טען כי „רב צעיר, משכיל וחובב ציון יכול לעשות בליטא לטובת רעיון יישוב א״י יותר מאשר פועל בא״י״, לבין הרב מוהליבר ומשה לייב לילנבלום אשר קבלו באהדה את רצונו לעליה ועודדוהו להגשמת רצונו זה.

בזמן הראשון הצטרף ל„אגודת הפועלים" ברחובות שעבדו אז בהנהלתו של הח' אהרון אייזנברג בנטיעת גפנים בכרמי המושבה רחובות, שרק לפני חדשים אחדים עלו המתיישבים על אדמתה. (רחובות נוסדה בשנת 1890 ע"י חברת „מנוחה ונחלה" של ציוני ורשה).

באותו זמן פתח הועד הפועל של חובבי ציון ביפו — שבראשו עמד הציוני הידוע נ. טיומקין, בהרשמת רווקים להתישבות בעבר הירדן המזרחי, ור' יצחק כהן נרשם גם הוא להתישבות זו ושילם 200 פראנקים בעד 200 דונם אדמה.

בקיץ של אותה שנה, בזמן הבציר, היה שומר בכרמו של ה' מרדכי לובמן בראשון לציון.

בי"ג בתמוז תרנ"ב (1892) נשא לאשה את מרים בת ר' אהרון רבינוביץ, שעלה לא"י בשנת תר"ן עם משפחתו מסמורגון.

ר' בנימין זאב הלוי ספיר, אחד מבניו של הרב ר' יעקב ספיר, הציע לו מטעם כולל וילנה להתפרנס מ„חלוקה", אבל ר' יצחק לא קיבל את הצעתו.

בשנת תרנ"ג (1893) נתקבל כמורה לבית הספר לבנות ביפו שנפתח באותה שנה ע"י „חובבי ציון" וחברת „כל ישראל חברים" בהנהלת רוזה כהן, ובין מורי בית הספר נמנו אז: יהודה גרנובסקי־גור, בלקינד ואחרים, אשר הניחו את היסודות של החנוך העברי בארץ ועיצבו את דמותו של ביה"ס העברי בשיטת הלימוד: עברית בעברית. ביתו היה אחד הבתים הראשונים בארץ ששפת הדבור בין כתליו היתה אך ורק עברית.

כשנתכנס הקונגרס הציוני הראשון בשנת 1897, שלחה הלשכה הראשית של „בני משה" ביפו מכתב לקונגרס בחתימת ראש הלשכה, ד"ר מ. שטיין, ומזכיר. הלשכה ר' יצחק כהן.

ביפו גר 5 שנים, ובשנת תרנ"ח (1898) חזר לרחובות על מנת להיות מנהל ומורה בביה"ס שבמושבה.

בשנת תרס"ד (1904) נענה לבקשת המושבה עקרון וקיבל עליו את עבודת ההוראה במושבה אשר התמיד בה במשך 17 שנה וזכה לחנך אלפי תלמידים ותלמידות.

בשנת תרפ"א (1921) עזב את ההוראה לאחר שעסק בה כשלושים שנה וחזר לרחובות. ברחובות רכש לו משק ובמשך שנים רבות היה חבר ועד המושבה, וכאשר הועד הוכר רשמית כמועצה מקומית, היה יו"ר המועצה הראשון.

ר' יצחק כהן נפטר ברחובות בשיבה טובה בג' בשבט תשט"ו (28.12.1954) והשאיר אחריו בת אחת בשם מיכל, שהיתה בוגרת המחזור הראשון של הגימנסיה „הרצליה". היא היתה נשואה לעובד אייזנברג, מראשוני המתישבים ברחובות, ובמשך שנים היתה עסקנית „ויצו", פעילה ויו"ר הסניף ברחובות.

ברחובות מתגורר כיום ה' ישי אייזנברג, בנם של מיכל ועובד אייזנברג.

מקורות: דוד תדהר — „חלוצי הישוב ובוניו".
The Jewish Encyclopedia.

זאב בקשט

יונה בערקמאַן / תל מונד

לומדים

זאָלן דאָ פון די אָפּגרונטן פון פאַרשווונדענעם לעבן אַרויסגעהויבן ווערן געשטאַלטן, וואָס זאָלן אונדז אין אונדזער טיפער אבילות, דערמעגלעכן אויפצוהייבן דעם קאָפּ און קוקן מיט שטאָלץ אויף די אַלע, וועלכע זענען ניט מסוגל אַפילו צו פאַרשטיין דעם אַרט פילן און דענקען, דעם גאַנצן שטייגער לעבן, פון וועלכן מיר, גרייז־גרויע יתומים, שעפּן אונדזער יחוס.

איך וואָרעם זיך נאָך עד־היום אין אָפּשיין פון זייער שלימותדיקן גאַנג, אין שיין פון זייערע גרויע, אָבער כשרע מעשים און... ס׳פּאַרקייקלט זיך אַ טרער צום אויג, אַ טרער פון בענקשאַפט נאָר זייער פשטות, וואָס זיינער צייט איז פון אונדז אַליין, אַזוי ניט אָפּגעשאַצט געוואָרן.

ר׳ פייווע מאַטוק

אַ מלמד. לערנען פלעגן ביי אים שוין גמרא־ייִנגלעך. ביים לערנען תנ״ך, האָט ער זיך נוהג געווען איינצוחזרן מיט דער כיתה דעם פרק מיט אַ ספּעציעלן, האַרציקן ניגון. און ס׳איז ממש ניט געווען קיין קינד, וואָס זאָל זיך ניט אַריינטאָן אין רוח פון תנ״ך, צוליב דעם אומעטיקן ניגון טאַקע. די מאָדערנע יידישע און העברעישע שולן האָבן נאָך ניט צוגעטראַכט קיין מעטאָד, וואָס זאָל פאַרבייטן ר׳ פייוועס שיטה פון לערנען, אַ דאַנק וועלכער, צום אַמוויניק־פעיקסטן תלמיד, איז דאָך דערגאַנגען דער מוסר פון די נביאים און דערוואָרעמט זיין נשמה.

פאַרטייטשט האָט ער די פּסוקים אין אַ יידיש, וואָס איז דאַן פרעמד געווען אויף דער יידישער גאַס, צו ניי. היינט איז זיין לשון אַ כשרער באַשטאַנדטייל פון מאָדערנעם יידיש.

איך וויס ניט קיין איין פאַל דער ייד זאָל זיך וועלן שאַפן אַ פרייע מינוט אויפן חשבון פון זיין לערנען מיט די קינדער ,ער האָט עס געהאַלטן פאַר גזילה. איך געדענק, אַז איין מאָל האָט ער אונדז פאַרטייטשט מיט אויפריכטיקער פשטות, אַז אַ רבי נעמט ניט קיין געלט פאַר לערנען, נאָר פאַר השגחה אויף די תלמידים.

פאַרמאָגט האָט ר׳ פייווע אַ חוש פאַר עסטעטיק. תמיד זויבער אַרום זיך און זיין טאַשנטיכל ריין און פריש. אין אַ שיינעם יידן האָט ער געזען דעם צלם אלוהים.

חוץ זיין מלמדות, איז זיין איינציקער צייט־פאַרטרייב געווען איבערזען אַ בלאַט גמרא, וואָס עטלעכע מנינים יידן פלעגן מעריב־צייט לערנען אין קלויז „חברה לומדי גמרא״.

ביי אים איז געווען דאָס איינציקע חדר, וווּ פון איינס ביז צוויי אַזייגער פלעגט קומען אַ לערער לערנען לשון־קודש, עברית. מיטן לערער האָט זיך ר׳ פייווע באַמיט רעדן עברית, אין דער דריטער פּערזאָן, כבודו, ווייל ער האָט געהאַט דרך־ארץ פאַר אַ קענער, זיין ייִנגערע טאָכטער, שרה, האָט אַ דאַנק זיין

שטיצע געענדיקט קאַגאַנס גימנאַזיע אין ווילנע (אַ זעלטענע כמעט דערשיינונג אין יענער צייט אין אָשמענע) און שפּעטער געוואָרן אַ געהילפס־פּראָוויזאָרין.

און זאָל דאָ דערמאָנט ווערן נאָך איין מעלה: טאָמער פלעגט טרעפן, אַז עמעצער האָט אין זיין אָנוועזנהייט גענומען רעדן פון אַ שכן, צי באַקאַנטן ניט צום גוטן, פלעגט ר׳ פייווע זיך אויפהייבן און אַוועקגיין. פאַר לשון־הרע האָט ער זיך אויסגעהיט ווי פאַר פייער, און אַזוי אויך מדריך געווען זיינע תלמידים.

געבענטשט זאָל זיין זיין אָנדענק.

ר׳ אידל ציזלינג

אַ מלמד פון זעלבן שניט, ווי ר׳ פייווע.

ווען הרב פיין האָט פאַרלאָזן אָשמענע, האָט ר׳ אידל געזאָגט דעם שיעור אין „חברה לומדי גמרא״. זייער אָפט פלעגט ער בעת אַן הפסקה ביים לערנען דערציילן פון די חז״ל, פון די אחרונים, פון ר׳ עקיבא אייגער, ר׳ אייזיקל חריף, ר׳ חיים בריסקער, פון ווילנער גאון אאַ״וו. און דערציילן פלעגט ער עס מיט אַ זיסן שמייכל, — אַן גוואַלדן. זיין התפעלות איז געווען אַן אינעווייניקסטע און אַ שפּרודלדיקע.

כ׳דערמאָן זיך, אַ מאָל אַ שימחת־תורה האָט ר׳ אידל פאַרבעטן צו זיך אַ פינף־זעקס בעלי־בתים לומדים אויף קידוש. און מיך, אַ יינגל פון אַ יאָר דרייצן־פערצן, האָט מיין טאַטע ע״ה מיטגענומען. מען האָט דערלאַנגט קיכלעך, לעקעך און בראָנפן און נאָך אַנדערע צובייסעכטס. מען האָט געמאַכט אַ כוסה, אַ צווייטע, ווי עס פירט זיך. מען איז געוואָרן לעבעדיק, יום־טובדיק, פאַרצויגן פאַרשידענע ניגונים, זמירות — ברוך אלוהינו, האדרת והאמונה א אַנד. איך האָב דאַן געטרונקען בראָנפן ס׳ערשטע מאָל אין לעבן. נאָך אַ פינף־זעקס קעלישקעס, שיכור ווערנדיק, אַזש אָנגעהויבן לאַכן. צוערשט האָבן די יידן גערעדט פון תורה, דערנאָך, מיטן גלעזל, פון גרויסע צדיקים, בעלי־מופתים, פון שמחות, אויף וועלכע זיי זענען בייגעווען. און ר׳אידל האָט דערציילט שטיל, עקזאַלטירט פון עפּעס אַ יידן, אַן אורח, וואָס איז אַמאָל פאַרבליבן אויף די אַנדערע טעג סוכות אין אָשמענע און ווי אַזוי ער האָט משמח געווען דעם קהל. צווישן אַנדערן האָט ער אָנגעצונדן אַ סך ליכטלעך, אויף די שטיינער פון שול־הויף, האָט זיך פאַרוויקלט אין טלית און מיטן פּזמון „האדרת והאמונה״, האָט ער גטאַנצט צווישן די ברענענדיקע ליכט און מיטגעריסן דעם גאַנצן עולם. ער געדענקט נאָך, זאָגט ר׳ אידל, דעם ניגון, און באַלד פאַרצויגן: האדרת והאמונה, אַך, לחי עולמים! „פונקע דאַנונקע דאַנונונו״, אַך, לחי עולמים!...

צו זיין דערציילן און זינגען האָבן זיך מיט אָפענע הערצער צוגעהאָרכט די האַלב־בגילופנדיקע לומדים און מיט התפעלות פאַרבינדן זייערע קולות צום זמרל פון „פונקע דאנונקע״...

און היינט, ווען איך טראַג זיך אַריבער צו יענער צייט און יענעם פרימיטיוון ניגון, פאַל איך כורעים פאַר דער טיפער אמונה פון ר׳ אידלען און זיינע חברים, וואָס האָט אַרויסגעשטראַלט פון אַלע זייערע אברים.

געווען איז ר׳ אידל אַ מתנגד מיט אַ חסידישער נשמה.

הרב פיין

אַ הויכער קאָרפּולענטער ייד, אַ ברייטער רבנישער שטערן, אַ הערצל־באָרד, נאָר אַ לענגערע. מיט איין וואָרט — אַ הדרת פּנים. נאָך ר׳ פּסח דעם ראש הישיבהס טויט, האָט ער געזאָגט דעם טעגלעכן שיעור אין „חברה לומדי גמרא״. אַ לייכטע תפיסה, אַ חריף. די קשיות פון די לומדים פלעגט ער געוויינלעך אָפּפרעגן מיט אַ בליציקער שנעלקייט. נאָר טאָמער האָט ער אויפן אָרט ניט געפונען וואָס צו ענטפערן, פלעגט ער זיך עלעגאַנט מאַכן ניט־הערנדיק און ממשיך זיין דעם שיעור. אַן עכטער דיפּלאָמאַט.

אַ רעדנער איז ער געווען פון די סאַמע בעסטע, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו הערן. זיינע דרשות, אין ענינים פון הלכה אַפילו, זיינען געווען פאַרכאַפּנדיקע און צוטריטלעך פאַר יעדן צוהערער. ווער רעדט, ווען ער האָט מספּיד געווען אַ בכבודיקן בעל־בית, איז ניט געווען ממש אין בית־המדרש קיינער, מיט ניט קיין רויטע אויגן... די מערהייט, מיט דער עזרת־נשים בראש, איז זיך פאַרגאַנגען אין אַ שטילן געוויין.

עד היום געדענק איך — דאַן אַ יינגל פון אַ יאָר ניין — מיט וואָס ער האָט אָנגעהויבן דעם הספּד נאָך ר׳ פּסחן. עס גייען מיר נאָך די ווערטער און זיין אָריגינעלער ניגון, אַ ניגון, וואָס איך האָב ניט געהערט פון קיין שום רב, אָדער מגיד ביזן היינטיקן טאָג.

יום־כּיפּור נאָך כּל־נדרי, אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען ער האָט גערעדט, האָסטו געזען פאַר זיך אַן אויסערגעוויינלעך גייסטיקן כּוח. אַז דער עולם איז שוין געווען גוט צעוואַרעמט, האָט ער אַ זאָג געטאָן: „איז לאָמיר אַ פאַל־טאָן צום רבונו של עולם!״ דערביי האָט ער זיך געגעבן אַ האַסטיקן דריי אויס צום ארון־קודש, בליץ־שנעל אַ צי געטאָן דעם פּרוכת, אַ פראַל־אויף געטאָן דעם אָרון און ממש אַריינגעפאַלן אין אים מיט טענות, אַז אַ שטיין וואָלט צעגיין. קליין און גרויס האָבן געהעשעט, געווען פאַלן פון חלשות צווישן די ווייבער. נאָר ער אַליין האָט קיין טרער ניט אַרויסגעלאָזן. אַן אַרטיסט פון גאָטס גענאָד.

נאָר צוויי מאָל האָב איך אים געזען וויינען. איין מאָל — ווען דער גבאי פון בית־מדרש האָט אים שווער באַליידיקט בפרהסיא, אין בית־מדרש גופא. געווען איז דאַן פּרשת משפּטים. האָט דער רב גערעדט וועגן משפּטים בערך אַ שעה צייט, ניט צוגעגרייט. פון מויל האָבן זיך געשאָן פּערל. מיר, אַ קינד, איז דאַן אויסגעקומען, אַז קיינער האָט ניט געאָטעמט... ווי דער גבאי האָט זיך געפילט אין יענעם מאָמענט — ווינטש איך ניט קיין גוטן פריינד.

צום צווייטן מאָל האָט ער געוויינט בעת ער האָט מספּיד געווען זיין מיטעלן זון, דוד, און די רביצין, וועלכע זענען געשטאָרבן אין איין וואָך פון פלעק־טיפוס.

איך בין ביים רב אין שטוב געווען אַ בן־בית. זיין יינגסטער זון, מרדכילע, איז געווען מיין חבר. דעם רב האָט מען געדאַרפט זען אַ שבת נאָכן טשאָלנט, ווען ער זינגט צוזאַמען מיט די בנים זמירות. ניט קיין פרומקייט, נאָר יידישקייט, אַ טיף־באַזינטע, אַ נשמה יתירהדיקע האָט געשמעקט אין דער לופטן, און געגעבן שפּייז אויף אַ סך יאָרן שפּעטער

ווער פון אונדזערע קינדער וועט מסוגל זיין דאָס צו פאַרשטיין ?...

סאַלאָדוכא דער פעלדשער

אַ שטיק אַשמענע. אַלע האָבן אים געקענט, און ער — אַלעמען, קליין און גרויס. אַ בעל מזג טוב. ליב געהאַט צו דערציילן און אויסצוהערן אַ וויץ. יעדערן געטראָגן דעם גוט־מאָרגן אַנטקעגן. כ׳האָב ניט געהערט, אַז סאלאדוכא זאָל זיך מיט עמעצן ווען עס איז צעווערטלען. און ווער האָט נאָך געהאַט אַזוי פיל סיבות אַרויסצוגיין פון די כלים? אַז געהאָרעוועט האָט ער טאָג און נאַכט, תמיד באַלאַגערט פון חולים, יידן ווי קריסטן. ער האָט געמוזט זיין די פּאָפּולערסטע פערזאָן אין דער גאַנצער געגנט. אַ זעלטענער דיאַגנאָסטיקער, און אין פאַל, ווען ער פלעגט אַליין פאָרלייגן רופן אַ דאָקטאָר, אָדער אַ קאָנסיליום, זענען, ווי געוויינלעך, באַשטעטיקט געוואָרן הן דער דיאַגנאָז, הן די רפואה

ער האָט קיינמאָל נישט אַריינגעקוקט אין האַנט צו זען די גרויס פון האָנאָראַר. צו אָרעמע קראַנקע פלעגט ער גייך, מוותר זייענדיק פאָרויס אויף אַ וועלכע עס איז באַלוינונג. געווען פאַלן, ווען ער האָט אָפּגעשיקט קיין ווילנע ניט־פּאַר־מעגלעכע חולים, וואָס האָבן זיך גענייטיקט אין אַן אָפּעראַציע פון אַ ספּעציאַ־ליסט, וואָס איז אין שטעטל ניט געווען, מיטגעגעבן אַ בריוו צום כירורג, און דער קראַנקער איז אָפּערירט געוואָרן ניט אויפן אייגענעם חשבון. אַן עכטער פאָלקס־מענטש. געפירט אַ יידישע שטוב אין ציונ־סטישן גייסט. זיין עלטערער זון, פּיחוע, איז געווען אַ טיכטיקער ציוניסטישער כלל־טוער. דער ייִנגערער, יהודה, אַ סטודענט פון מעדיצינישן פאַקולטעט אין ווילנע, איז פאַרשניטן געוואָרן פון שווינדזוכט אין מיטן שטודירן.

ווי גרויס ס׳איז געווען סאַלאָדוכאס בראָך, האָט זיך זיין געמיט ניט אָפּגע־שלאָגן אויף זיינע קאָנטאַקטן מיט מענטשן, מיט קראַנקע.

ער האָט ליב געהאַט פון צייט־צו־צייט אַריינכאַפּן אַ רעדע לטובת די נאַציאָ־נאַלע פאָנדן. גערעדט האָט ער פּליסיק, מיט וואַרעמקייט.

גערן וואָלט ער געווידמעט מער צייט די קהלשע ענינים, אָבער קיין פרייע מינוט דערצו ניט געהאַט.

וויפל זענען אונדז פאַרבליבן טייערע יידן פון זיין שניט?...

ר׳ אליעזר בערקמאַן

ר׳ אלעזר בערקמאַן איז געווען אַ סוחר, ניט לויטן באַרוף; געדאַרפט האָט ער זיין אַ ראש־ישיבה, אַ לערער, אַ שרייבער. זומערצייט, ווען ער פלעגט פאָרן מיט זיין שותף אויף אַ מאַרק, האָט ער מיטגענומען אַ משניות און זיצנדיק אויפן וואָגן, אַריינגעקוקט אין דעם, מיט אַ ניגון... ער האָט זיך מצער געווען, ווען אים פלעגט אויסקומען צו נעכטיקן אונטערוועגס און אַזוי אַרום פאַרפעלן אַ שיעור אין „לומדי גמרא״. אַ חריף. ווען ער האָט געלערנט, האָסטו געזען און געהערט, אַז קיין גליק־לעכערער פאַר דעם ייד איז אויף דער וועלט נישטאָ. ער האָט דעמאָלט פאַרגעסן פון אַלע צרות, פאַרדרוסן, אַנטוישונגען, וואָס האָבן זיך אים אָפּט געלייגט אין וועג.

כ׳געדענק אַ פאַל, ווען מיר, 15יאָריקע ייִנגלעך, האָבן אָנגעהויבן גיין צום שיעור, וואָס ר׳ אידל האָט געזאָגט. געלערנט האָט מען „עירובין״, דף ה־ו׳ אַן

ענין פון אויסמעסטונג, געאָמעטריע. אין מיטן האָט ר׳ אלעזר געשטעלט אַ קשיה. ר׳ אידל און נאָך לומדים האָבן די קשיה געמאַכט צו גאָרנישט און געלערנט ווייטער. רופט זיך אָן איינער פון מיינע חברים שטילערהייט, אָבער איך זאָל הערן — סתם מקשן עם־הארץ... מיר האָט דאָס זייער פאַרדראָסן. ער זאָל ניט וויסן וואָס ער פרעגט? ס׳גלייבט זיך ניט! נאָר ר׳ אלעזר לאָזט ניט לערנען ווייטער, זיין קשיה, טענהט ער, איז אַ קשיה. נאָך לענגערע וויכוחים האָט דער ערשטער פאַרשטאַנען יד קשיה ר׳ פּייווע מאטוק און דער צווייטער — ישראל קאָזלאָווסקי. אַרום און אַרום — אַ פינף־זעקס יידן מיט ר׳ אידלען בתוכם. רופט זיך אָפּ ר׳ אידל: אויב אַזוי, ר׳ אלעזר, קומט זשע, לערנט איר פשט!...

כ׳זע נאָך היינט ווי מיינע חברים זיצן מיט אַראָפּגעלאָזטע אויגן...

איך דערמאָן זיך ניט קיין איין מאָל ער זאָל רעדן מיט קנאה פון עמעצנס עשירות. תמיד זענען פאַר זיינע אויגן געשטאַנען דער ספר און די ידיעות. מיט דרך־ארץ פלעגט ער זיך אָפּרופן וועגן לומדים, וועגן קענער, באַלייענטע, געלערנטע. נאָכן פאַרלאָזן די וואָלאָזשינער ישיבה, און אַפשר נאָך זיצנדיק דאָרטן, האָט ער זיך אַריינגעטאָן אין די ספרים פון דער השכלה־עפּאָכע. צוליב אים טאַקע האָב איך געלייענט סמאָלענסקין און מאַפּו אין עלטער פון פערצן־פופצן יאָר. אין אַ צייט אַרום, ווען איך האָב דערציילט פון דער נייער יידישער ליטעראַטור, האָט ער מיך געבעטן, כ׳זאָל אים ברענגען עפּעס צו לייענען. ער האָט זיך דאַן טיילווייז באַקאַנט מיט בערגעלסאָנען, פּרצן, אַשן. פון אַשס „קידוש השם" איז ער געווען אַנטציקט, „די כישופמאַכערין פון קאַסטיליע" האָט אים לכתחילה פאַרכאַפּט. נאָר איין מאָל, פּלוצלינג, אין מיטן לייענען, טוט ער אַ שלידער זיין ביכל, ווי אַ שרץ... און אַ צעקאָכטער צעשרייט ער זיך: „אַזאַ אָשוסט!... אַזאַ אָשוסט!... אָן חרפּה! אָן בושה! די חן־גריבעלעך פון איר בויך". (אַ שורה פון אַשס באַשרייבן די כישופ־מאַכערין).

פון דעמאָלט אָן האָט ער די נייע ליטעראַטור אין האַנט ניט גענומען. מוקצה מחמת מיאוס. ווי שעמט מען זיך ניט צו רעדן אַזוי, און נאָך שרייבן?!

ער האָט פאַרמאָגט אַ גוטן געהער און געהאַט אַ שוואַכקייט פאַר „שטיקלעך" פון באַרימטע חזנים, אין ווישניעווע האָט ער געהאַט אַ באַקאַנטן זייגערמאַכער, ביי וועמען ס׳איז געווען אַ גראַמאָפאָן מיט פּלאַטן פון רויטמאַנען, קוואַרטינען, סיראָטאַן, פלעגט ער נאָכן מאַרק ספּעציעל צופאָרן צו אים הערן עפּעס פאַר דער נשמה. געשטאַמט האָט ער פון אַ מוזיקאַלישער משפּחה; זיין פאָטער איז געווען אַ באַקאַנטער בעל־תפילה; זיין ברודער — אַ משורר ביי אַ חזן, אַ קרוב. האָט שפּעטער פאַרענדיקט קאָנסערוואַטאָריע אין ראַטן־פאַרבאַנד. אָבער געזונגען האָבן אין דער פאַמיליע אַלע, אָן אויסנאַם.

ווען ער איז שטאַרק קראַנק געוואָרן און זיך געמוזט לייגן אין בעט, פון וואַנען ער איז שוין מער ניט אויפשטאַנען, האָט ער זיך אָפּגערופן: „אַבי איך האָב גע־מיינט נאָך עפּעס אויפצוטאָן אויף דער וועלט"..

...ואחד שלא זכה

ר׳ יהודה סולודוכה

ב„סאָוועטיש היימלאַנד", חוברת ינואר־פברואר 1964 (עמוד 157), נתפרסמה הכרוניקה הבאה: *

„אין לענינגראַד איז געשטאָרבן אין עלטער פון 85 יאָר דער וועטעראַן פון דער יידישער פובליציסטיק יעהודע סאָלאָדוכאָ. אָנגעהויבן אַלס פּעטער־בורגער קאָרעספּאָנדענט פון דער ,האַצפירא׳ האָט י. סאָלאָדוכאָ די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן געאַרבעט אין מיזרעך־אינסטיטוט פון דער וויסנשאַפט־אַקאַדעמיע פון פּססר. אינגיכן דערשיינט זיין פונדאַמענטאַלע אַרבעט ,די סאָציאַל עקאָנאָמישע געשיכטע פון איראַק אינם III—V יה. פון אונדזער ערע׳.

יעהודע סאָלאָדוכאָ האָט אויך אויפגעזאַמלט אַרייכן מאַטעריאַל פאַרן בוך ,גאָרקי און די יידישע ליטעראַטור׳. אין זיין אַרכיוו געפינען זיך ביאַליקס און פרעצעס בריוו וועגן גאָרקין, איניקע ניט פאַרעפנטלעכטע גאָרקיס בריוו און בריוו פון שאָלעם־אַליכעמען צו גאָרקין.

אין די ניזשעגאָראָדער סאַמאַרער צייטונגען פון סוף XIX יה. האָט סאָלאָדוכאָ אויפגעקליבן אַריי איבערזעצונגען פון פרעצעס און שאָלעם־אַלייכעמס ווערק, וועלכע האָבן זיך געדרוקט לויט דער איניציאַטיוו פון גאָרקין."

מתולדותיו

ר׳ יהודה סולודוכה נולד באושמינה בשנת 1881 לאביו ר׳ אהרן סולודוכה ואמו נחמה.

ר׳ אהרן סולודוכה היה בצעירותו חוכר אחוזות מאת הפריצים שבסביבה וחי בעושר ובכבוד.

נולדו לו 4 בנים ו־5 בנות, מהם בן אחד מת בילדותו. כאשר הילדים הראשונים גדלו, עזב ר׳ אהרן את חכירת האחוזות — מתוך דאגה לחינוך היהודי של ילדיו, ושלא יגדלו בין השקצים, רכש לו באושמינה בית (רח׳ הולשני 12) וחלקת שדה — כ־50 דונם — וכן עסק במסחר זעיר.

ר׳ יהודה סולודוכה היה הילד החמישי במשפחה ובילדותו למד ב„חדר" ואח"כ בישיבות.

בשנות 1900—1899 היה תלמיד ישיבת וולוזין שהיתה אז בהנהלת ראש הישיבה ר׳ רפאל שפירא.

יחד אתו למד בישיבת וולוזין אחיו הצעיר ממנו — שמואל יבלח"א (חי כיום

* כתיב המלים העבריות לא שונה.

בניו־הייבן שבארצות הברית), ושניהם היו במצב חמרי קשה. וכה הוא מתאר את מצבם באחד ממכתביו (מתאריך 19.12.1960):

„בחורף שנת התר״ס — הזמן האחרון ללימודי בוולוזין, ישבנו אני ושמואל יחד שבת אחים בחדר אחד פחות מארבע על ארבע. היום, עד שעה מאוחרת בערב, היה קודש ללימודי התלמוד ומפרשיו, לעיון ב„שאלות ותשובות״ של הראשונים והאחרונים, ובלילה ישבנו והגינו בספרים חיצוניים, בספרי השכלה, כל אחד ואחד לפי מעמד השכלתו וידיעותיו. שמואל, זה אך החל לזחול על עמודי מכתביו של יהודה־לייב גורדון (יל״ג) ועל עמודי כרך רחב ידיים של גליונות „המליץ״ משנות הששים מכורכים יחד, שהיו משמשים אז בתור „ספרי למוד״ למתחילים לטפס על שלבי ההשכלה ושואפים לרכוש ידיעת השפה. ואני — אני כבר עברתי פרק זמן כזה. אני התעמקתי ב„על פרשת דרכים״ של אחד העם חלק ראשון ובמחברות במעטפות כחולות של „השלח״, ב„ילקוטיו״ של „אחד העם״, בשיריו של ביאליק, מחשבות ומעשים של לוינסקי וכו׳ וכו׳.

ר׳ יהודה סולודוכה ורעיתו סוניה — לנינגרד, 12 במרץ 1959

לפעמים ישבנו והגינו עד עלות השחר. רעבים היינו לחתיכת לחם יבשה. אמנם בתיבת כל אחד מאתנו היתה מונחת פת לחם, אולם היא נועדה ל„ארוחת״ הבוקר, ומפני שיראנו שלא נעמוד בנסיון וניגע ב„קודש״ היינו סוגרים את התיבות על מסגר, ומפתח תיבתי נמצא בידי שמואל, ומפתחו הוא בידי... כן, רעבים היינו ללחם, אבל כמה תקוות מזהירות, שאיפות נהדרות, מגמות נעלות וחלומות נעימים תססו בקרבנו, עודדונו וחזקונו בימים ההם.

ביחוד נמצאתי אני אז במצב נפשי מרומם, הייתי נישא על כנפי הדמיון ורואה חלומות בהקיץ. בחורף ההוא נסיתי את כוחותי וכשרוני „למשוך בשבט סופר״. פתאום נתעורר בי רצון חזק או חולשה מיוחדת ל„כתיבה״ ואחרי נסיונות

שונים ערכתי מאמר על דבר התעוררות ישיבת וולוזין לחיים חדשים אחרי שנסגרה על ידי ממשלת הקיסר חמש שנים לפני זה. דברתי בו על דבר מנהגיה ודרכי הלימוד של תלמידיה הרבים ואברכיה. כמובן, שנסיתי לבקר איזה פרטים בחיי הישיבה.

המאמר הזה תחת הכותרת „חזרה עטרה ליושנה" נדפס בעתון „המליץ", שהופיע אז בפטרבורג, בשלשה המשכים בגליונות 15 (יום ד', א' אדר ראשון התר"ס), 17, 18. ומפני שראיתי מראש כי המאמר ישים את הישיבה למרקחה ויעורר את חמת ראש הישיבה ומשגיחיה, העלמתי את שם משפחתי והתמתי „יהודה אהרנזאהן" על שם אבי ז"ל. בכינוי ספרותי זה השתמשתי הרבה גם אחרי כן בשעה שחפצתי להיות „רואה ואינו נראה".

בחורף ההוא נחתך גזר דיני והוטל גורלי. אחרי פקפוקים לאין סוף החלטתי לעזוב את הישיבה ולנסוע לליבוי אשר בחבל הבלטי (כעת ארץ הלטבים אשר בברית המועצות) להשתלם בלימודים כלליים ולהתעתד לעמוד למבחן לפי התכנית של האינסטיטוטים למורים.

כמה אומץ לב דרוש היה אז בשביל לקבל החלטה כזו! ההורים התעצבו: „הנך הורס את אשר בנית בעמל רב במשך שנים רבות, טענה האם היקרה, כולם מהללים את ידיעותיך בתלמוד, ועתה נתפרסמת בתור יודע עברית, ואיך זה תעזוב את כל זה ותלך לנוע במקומות רחוקים ולרעוב מחדש כאשר רעבת עד כה? אולם עמדתי על דעתי. צר היה לי להעציב את רוח אמי שכל כך אהבתיה, אבל לסגת אחור לא יכולתי.

ההחלטה הזאת קבלתי אחרי מחשבות רבות ואחרי שקלא וטריה פנימית. ובמוצאי חג הפסח שמתי פעמי ליבויה. עשרה רובל דמי נסיעה נמצאו טמונים בכיסי, קבצתים מחסכון שנתקבל מצמצום המזון שהיה די צנום בלעדי זה".

במשך 7 שנים התגורר ר' יהודה סולודוכה בליבוי שבלטביה. על מנת לקבל היתר מגורים בליבוי, שהיתה „מחוץ לתחום", נרשם בתור שוליא לכורך. במשך השנים התפרנס משיעורים פרטיים לעברית וכן היה לכתב קבוע של עתון עברי (הזמן). באותן שנים היה פעיל ג"כ בפעולה ציבורית ובשנת 1901 נבחר ציר לקונגרס הציוני החמישי, וכן אנו מוצאים אותו מקבל את פני „שלום עליכם" 1905 כאשר בא לליבוי להשתתף בנשף ספרותי מוסיקאלי. (זכרונות מפגישה זו עם „שלום עליכם" פירסם בדו־שבועון לספרות ואמנות רזץ — ברוסית, במרץ 1938 במלאת 80 שנה להולדתו של „שלום עליכם").

בליבוי הכיר את אשתו לעתיד — סוניה (שרה דבורה בת אריה לייב) ונשא אותה לאשה בשנת 1910 בהיותם כבר בלנינגרד (ס"ט פטרבורג — אז). משהו מחייו בליבאו* באותן שנים אנו מוצאים במכתבו מיום 13.1.62:

„בעזבי באביב שנת 1900 את וולוזין השתקעתי בחבל הבלטי בעיר ליבוי ובאביב 1901 הוזמנתי על־ידי הוריה (הכוונה להורי אשתו לעתיד) בתור מורה לעברית, לה ולאחיה הצעיר ממנה. אותו לימדתי שנים אחדות, שעה בכל יום

* ברוסית ליבאוָה — כיום ליפאייה, עיר נמל בלטביה, על הים הבלטי.

ואותה רק שלש פעמים בשבוע במשך שנתיים וגם זה בסירוגין, כי היתה עסוקה מגיל של שמונה שנים בפירוט על הפסנתר ובלימודיה בגמנסיון, שגמרה אחרי כן באות־הצטיינות. אולם גם אחרי שחדלה להיות תלמידתי התעניינתי בה ואשתדל להשפיע על חינוכה והתפתחותה ברוחי ובכווני והיא מצדה התיחסה אלי בידידות ובהוקרה. אבותיה היו אז אמידים במידה מרובה. היא התחנכה בעושר רב על־ידי אומנות ומחנכות. ואני, בן ישיבה עני, אשר רק זה עתה החל להשתכר בהוראות־שעה ולטעום לא בצמצום טעם לחם חוקי. לכאורה איזה יחס אפשרי בין שתי קצוות כאלה? ובכל זאת הביעה ענין לי ולעתים תכופות היתה מזמינה אותי לשבת ולהאזין לפירוטה. בשנת 1906 עברה משפחת אבותיה ללנינגרד ובשנת 1907 עברתי גם אני ללניגרד. לעתים קרובות הייתי מבקר בבית הוריה וממשיך את ידידותי אתה. אכן אהבתנו גמלה רק בעת שמלאו לה תשע עשרה שנה. כשנודע הדבר להוריה הרימו קול צעקה ויתנגדו בכל תוקף להתחתנותנו. אמנם הם כבדוני ויאהבוני. הם גם ידעו את מצבי בחברה העברית בפטרבורג ופירסומי בתור עתונאי חרוץ. אולם חתן לבתם חפצו בסוחר עשיר או במהנדס בעל משכורת גבוהה ולא בעתונאי עברי מחוסר בסיס כלכלי בטוח. אך התנגדות ההורים היתה לשוא. סוניה עמדה על דעתה. ההורים ניסו להשפיע עליה לשנות דעתה באיומים, לשלול ממנה הנדוניה המוכנה לה בסך חמשה עשר אלף רובל ואת תכשיטי החתונה הראויים לה. אולם גם האיומים האלה לא הועילו, כי שנינו יחד לא התעניינו לא בנדוניה ולא בתכשיטים. אהבתנו ההדדית היתה יקרה לנו מכל. אחרי מלחמה של כמעט שנה שלמה אנוסים היו ההורים לענות לבסוף על כרחם: ‚אמן'.״ הם עמדו בדיבורם בנוגע לאיומיהם, אולם את החתונה ערכו ברוב פאר מפני „מה יאמרו הבריות״. אגב הצד המסורתי של חתונתנו (13.5.1910) התכונן בבית הכנסת הגדול בהשתתפות החזן הראשי והמקהלה שלו בלוית האורגן והדרשה מהרב הד״ר משה אלעזר אייזנשטט. כל זה לפי הוראת ראשי הקהלה. אחדים מהם, ובתוכן המלומד הברון דוד גינצבורג, נוכחו בבית הכנסת בשעה זו.״

באותן שנים עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה התקדם הן בעבודתו העתונאית והן בעבודתו הציבורית.

בשנות 10—1907 היה כתב קבוע של „הזמן״ ומאמצע 1910 עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה — כתב קבוע של „הצפירה״ ב„דומה״.

רושם רב עשו בציבור היהודי באותן שנים הראיונות שלו עם מנהיגי המפלגות ב„דומה״ ועם אנשי ציבור מפורסמים „משלהם ומשלנו״. כל ראיון שפורסם היה מעין סנסציה. באותן שנים שמש ג״כ המזכיר הכללי של „חובבי שפת עבר״ ברוסיה.

בשנות המלחמה ולאחריה, עם שינוי המשטר ברוסיה החל דואג להשלים את השכלתו הפורמאלית ובשנת 1938 הגיש את הדיסרטציה שלו על הנושא: העבודות בקרב הישוב היהודי בעירק ובסוריה במאה השניה לספה״נ.

מאז פירסם הרבה מאמרים מדעיים שהמשותף שבהם הוא שהם מבוססים על החומר שבתלמוד.

בין מאמריו:

— „חשיבות המקורות העבריים של ימי הביניים המוקדמים לתולדות המזרח הקרוב".
— „המבנה החברתי והכלכלי של הישוב העברי בעירק ובסוריה במאה השניה לספה"נ".
— „המצב המדיני של עירק במאה השלישית לספה"נ".
— „ריכוז האדמות ונישול האכרים הזעירים מאדמותיהם בעירק במאה השניה לספה"נ (לפי מקורות תלמודיים)".
— המלים הפרטיות בתלמוד וכו'.

בשנת חייו האחרונה מסר לדפוס כתב־יד של ספרו „ההתפתחות הסוציאלית־כלכלית של עירק במאות 5—3 לספה"נ".

ר' יהודה סולודוכה נפטר בקיץ 1963 בלנינגרד, שבע ימים ושבע רוגז שכן אשתו נפטרה ביום 13 בינואר 1961 ושני בניו: הבכור, עובדיה, שנולד בשנת 1914 נפל במלחמת רוסיה־פינלנד בשנת 1939, והשני, נחמיה, שנולד בשנת 1924 יצא מביתו ביום 1.2.1942 ובדרכו לאוניברסיטה נעלם ועקבותיו לא נודעו.

הוריו נפטרו באושמינה בראשית שנות השלשים, ושתי אחיותיו: בריינה בקשט וצירל קוזלובסקי שגרו כל השנים באושמינה, ניספו בשואה. ברוסיה היתה אחותו דבורה — רופאה, ובארה"ב חי אחיו שמואל, ייבדלו לחיים ארוכים.

זאב בקשט

דער אשמענער רב ר׳ מרדכי און אנדערע געשטאלטן

זיין נאָמען קלינגט איבער די גרענעצן פון אָשמענע, מען דערציילט פון אים ניסים ונפלאות, ער שמט פאַר אַ גרויסן חכם, און ניט נאָר יידן — אויך פריצים קומען צו אים האַלטן עצות. אַ גרויסער צדיק געווען, ניט קאָנענדיק פאַרטראָגן די פירונגען פון דער יוגנט, אַנטלויפט ער אין מיטן דער נאַכט קיין סלאָנים. זיין ליידיקע וווינונג ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ קלוב־הויז פאַר דער יוגנט. אין אַ ווינקל געפינען מיר אַ פּעקל ניט קיין געעפנטע בריוו, מן הסתם ניט געהאַט קיין צייט צו עפענען זיי. אומגליקלעכע זוכן היילונג, בעטן מען זאָל שיקן ברכות, קמיעות און עקרות בעטן אויף קינדער.

נאָך אַ ליכטיקע געשטאַלט האָט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון, חוה׳קע די סעלצערסקע פלעגן מיר זי רופן. אין מאַרק אויפן הויכן גאַנעק האָט זי געהאַט אַ קליינע קראָם, ווו זי פלעגט פאַרקויפן סאָדעוואַסער, סיגאַרעטן און אַנדערע קליי־ניקייטן. איר קרעמל איז אויך געווען די בירזשע, ווו אַרבעטער פלעגן זיך אָפט צונויפקלייבן, און חוה איז געווען אָפט ווי אַ מאַמע צו זיי, און ניט איין מאָל פלעגט זי געבן אַן אַרבעטלאָזן עסן און טרינקען און נאָך אַ פּאָר קאָפּיקעס אין קעשענע.

געווען אַ צייט ווען אונדזער יוגנט האָט געהאָפט, אַז מיר שטייען אויף דער שוועל פון אַ נייער תקופה, אָבער אויסגעלאָזן האָט זיך שפּעטער אַ שדים־טאַנץ פון ווילדע חיות.

פון יענער צייט איז מיר געבליבן אין זכרון סאָלאָדוכע דער פעלדשער. ער איז אַלע מאָל געקומען צו הילף אַפילו אין אַ הויז ווו די אָרעמקייט איז געווען גרויס און ניט דערוואַרט קיין האָנאָראַר פאַר זיין וויזיט. אַ הייסער ציוניסט געווען, זיין גאַנץ לעבן געהאָפט צו פאָרן קיין ארץ־ישראל, אָבער זיין האָפענונג איז ניט מקוים געוואָרן.

אויך קלמן דער וואַפּעלניק, אלאנסקי (איך האָב חתונה געהאַט מיט זיין טאָכטער ראַשל, זי איז אין יאָר 1962 געשטאָרבן אין ישראל). ר׳ קלמן ז״ל מיט זיין פרוי חנה. פון דער גרויסער משפחה זיינען נאָר צוויי געבליבן: מיכאל אלאנסקי און זעלדע פּוחאוויצקי (ביידע אין ישראל), צוויי זיינען צום אומגליק געבליבן אין אָשמענע און אומגעקומען צוזאַמען מיט זייערע פאַמיליעס, דער ערשטער, נתן אלאנסקי, איז געווען זייער געשעצט ביים עולם, מיט זיין פרוי גאָלדע און 5 קינדער — אומגעקומען; זייערע 4 טעכטער זיינען על־פּי־נס ניצול געוואָרן אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן. צביה וווינט אין אַמעריקע, מאַריאַשע, לאה און זעלדע — אין ישראל. די צווייטע אומגליקלעכע טאָכטער פון רב קלמן ז״ל, גנעסל (פאַרהייראַט מיט שמואל הירש קיוועלעוויטש) מיט זייערע 3 קינדער — אומגעקומען. אברהם לעווין דער וואַפּעלניק, ווי מען האָט אים גערופן. אַ הויז איז דאָרט געווען „כל דכפין ייתי וייכול״, אַ ספר־תורה אין הויז, אין די שבתים אַ מנין. ער, זיין פרוי, חנה, די טעכטער: חיה־ביילע, פייגל, אסתר און זון שמעון־

בער מיט זייערע פאַמיליעס האָבן אַלע געטיילט דעם גורל פון אומקום. נחום גערטנער, אין מיין צייט פלעגט ער פירן פאַסאַזשירן פון אָשמענע צו דער סטאַציע סאָל, אַ קלוגער מענטש געווען (זיין ערשטע פרוי מאַריאַשל איז פרי געשטאָרבן (זייערע צוויי קינדער, חיים און שרה, איצט אין ישראל).

וועלוול שוגאר / חדרה

לזכרו של אברהם סטרוגץ' ז"ל

„הגביר" היחידי בעירנו. איש עשיר היה. דור שני. עשיר בן־עשירים. לזכותו יאמר, כי לא נהג מנהג „גבירים" עשירים. לא התנכר לעירו, לקהילה היהודית שעמד בראשה. שמש כסגן ראש העיר מטעם האוכלוסיה היהודית והגן בכבוד על עניניה.

בהיותו בעל בית חרשת לספירט ושמורים העסיק הרבה יהודים, ככל שאפשר היה. יחסו היה טוב ודאג הרבה גם לעניניהם הפרטיים. בשעתו עמד בראש „הבנק העממי" היהודי ודאג לטפוחו ויציבותו. הקים ספריה בלשון יידיש, עברית ולועזית עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. הספריה שכנה בביתו והוא הוסיף עליה והכל על חשבונו הפרטי. לבסוף העבירה לרשותו המלאה של הצבור.

היה מעורב בחיי הקהילה בכל המישורים ומן הראוי לציין את הליכותיו העממיות. הפשטות בה שוחח עם אלה שהיו זקוקים לו. ואם כי היה בן־פלוגתא עם כל הזרמים הציוניים, היה מקובל על כולם.

ניתן למנותו בין יקירי קרתא. רצה הגורל האכזר שהוא ואשתו סוניה, בתו לידה ובעלה חנניה פרלמן ובתם הקטנה וכן בנם היחיד, עלו על מוקד ההשמדה בזמן השואה.

אותו גורל פגע גם באחיו דוד ובנו ולא נשאר שריד וזכר למשפחה מפוארת זו, גאות קהילתנו.

עם שורות ספורות אלו, יהי זכרו וזכרם צרור יחד עם נשמות כל יהודי עירנו שנספו בשואה.

מיכאל פלד

צום אָנדענק פון אברהם סטרוגאַטש ז״ל

דער איינציקער „גביר״ אין אונדזער שטאָט. אַ רייכער מענטש געווען. אַ צווייטער דור — אַ רייכער זון פון רייכע עלטערן. צו זיין זכות דאַרף געזאָגט ווערן, אַז ער האָט זיך נישט נוהג געווען ווי רייכע גבירים און נגידים. ער האָט נישט געמאַכט קיין אָנשטעל און זיך נישט פאַרלייקנט צו זיין שטאָט און צו דער יידישער קהילה, אין וועמענס אויבנאָן ער איז געשטאַנען. ער איז געווען וויצע־בירגערמייסטער פון דער שטאָט אַלס פאָרשטייער פון דער יידישער באַפעל־קערונג און האָט ווירדיק פאַרטיידיקט אירע אינטערעסן.

זייענדיק דער אייגנטימער פון אַ ספּירט־ און קאָנסערוון־פאַבריק, האָט ער באַשעפטיקט אַזוי פיל יידן, וויפל ס׳איז נאָר מעגלעך געווען. זיין באַציונג צו זיי איז געווען אַ גוטע — ער האָט אויך פיל געזאָרגט פאַר זייערע פּריוואַטע ענינים. איז ער געשטאַנען אין שפּיץ פון דער יידישער „פאָלקס־באַנק״ און געזאָרגט פאַר איר אַנטוויקלונג און סטאַביליטעט. ער האָט געגרינדעט אַ ביבליאָטעק פון יידישע, העברעישע און פּרעמד־שפּראַכיקע ביכער, נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. די ביבליאָטעק איז געווען לאָקירט ביי אים אין שטוב, און ער האָט אויך צוגע־קויפט ביכער — אַלץ אויף זיין אייגענעם חשבון. צום סוף האָט ער זי איבער־געגעבן אין פולער געזעלשאַפטלעכן אויפזיכט.

ער האָט זיך מיטבאַטייליקט אין אַלע געביטן פונעם לעבן אין דער יידישער קהילה, און ס׳איז כדאי צו באַצייכענען זיין פאָלקסטימלעכן שטייגער, די נאַטיר־לעכקייט פון זיין אַרט רעדן מיט אַלע וואָס האָבן זיך גענויטיקט אין זיין הילף. און כאָטש ער איז נישט תמיד געווען איינפאַרשטאַנדן מיט געוויסע ציוניסטישע שטרעמונגען, איז ער געווען אָנגענומען און געשעצט דורך אַלעמען.

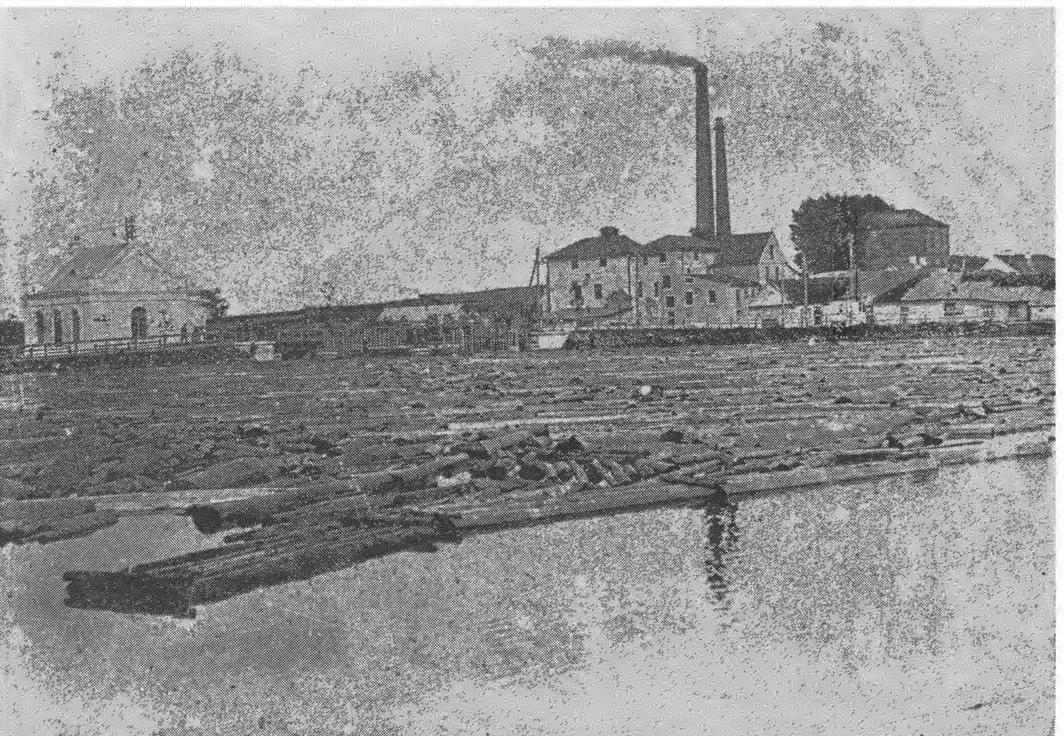
מ׳דאַרף אים זען צווישן די בעסטע יידישע זין. האָט דער אכזריותדיקער גורל געוואָלט, אַז ער און זיין ווייב טאַניאַ, זיין טאָכטער לידאַ און איר מאַן חנניה פּערלמאַן און זייער קליין טעכטערל, ווי אויך זייער איינציקער זון — אַלע זענען זיי אומגעקומען בעת אונדזער שווידערלעכן, נאַציאָנאַלן חורבן. דער זעלבער שיקזאַל האָט אויך געטראָפן זיין ברודער דוד און זיין זון, און ס׳איז נישט פאַרבליבן קיין איבערבלייב פון דער שיינער משפחה, מיט וועלכער אונדזער קהילה האָט שטאָלצירט.

זאָל מיט די שורות זיין און זייער אָנדענק זיין פאַרבונדן מיט די נשמות פון אַלע יידן פון אונדזער שטאָט, וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצי־מערדער.

מיכאל פעלעד

חוילתו של אברהם סטרוגץ׳

בית החרושת ליי״ש ושמרים של האחים אברהם ודוד סטרוגץ׳
די ספירט און הייוון פאַבריק פון די ברידער אברהם און דוד סטרוגאַטש

המצבה על קברו של ר' אריה לייב סטרוגץ'

על אב ובנו

אם בזכרונות עסקינן, הרי מוטלת עלי חובה קדושה ונעימה גם יחד להתייחד עם זכרו של רחימאי, הבלתי נשכח, מימים ימימה — מנוס קוטשביצקי.

טרם שהנני מקדיש את שורות אלה למנוס עמיתי, ברצוני להציג בפני הקורא את משפחתו, את בני ביתו — את צור מחצבתו. כי הא בהא תליה.

לפני יותר מחמישים שנה נולד מנוס להוריו: מרת גיטל ז״ל ור׳ משה־מוטל קוטשביצקי הי״ד. אביו, בעל ההופעה הנאה והאצילית, היה ציוני ותיק ועסקן ציבורי, גבאי בית־כנסת, חבר ועדת בית היתומים ועוד. אם הזכרתי פה את בית היתומים, אחטא לקולמוסי אם לא אזכיר ולא אעלה את זכרו של מנהלו הדינאמי ורב הפעלים, ר׳ שלום־קלמן שרירא הי״ד, אשר היה שאר בשרו של ר׳ משה־מוטל, בן אחות אשתו. הודות לו קם בעירנו בית יתומים לתפארת, אשר מצאו בו מחסה ומקלט עשרות יתומים. גם על אב יתומים זה עברה כוס התרעלה: טרוף טורף ע״י החיה הנאצית.

מנוס קוצ׳ביצקי ז״ל

יהי שמו מבורך.

אחרי שהעליתי את זכרו של מר שרירא, ולו על קצה המזלג, אחזירכם למשפחת קוטשביצקי. לא רק איש צבור היה ר׳ משה־מוטל, אלא גם אב מסור, שעיקר דאגותיו ומשאת נפשו היו חנוך בניו. לא חסך האיש מאמצים כדי לחנך את צאצאיו על התורה והעבודה.

לא כיתר אחיו היה מנוס: הוא היה יוצא דופן. עוד משחר ילדותו חש בלבו, ומחלה זו קיננה בתוכו ולא עזבתהו, עד אשר נוצח על ידה, ובהגיעו לשנתו העשרים כרע, נפל.

עם מנוס קשרתי אהבים בגיל רך, ואני עוד ילד, ועד יומו האחרון שמרתי לו אמונים. למרות שהרופאים אסרו עליו להמשיך בלימודים מפאת מחלתו, התקדם וקנה בכוחות עצמו תורה ודעת. שכלו היה חד. תמיד רציני. לא ידע מעשה

קונדס כיתר חבריו. הוא קורץ מחומר מיוחד במינו: מיושב בדעתו, היה מוכן להשיא עצה לכל הפונה אליו. גם עבדכם הנאמן, בעתות של דכדוך־נפש, אהבה נכזבת, לא היה לי מנוס כי אם לפנות לרעי מנוס ולשפוך לפניו את מרי שיחי. והוא, בבינתו כי רבה ובמתק שפתיו, היה מוציאני ממבוכתי.

על אף מחלתו, תמיד היה תוסס ובעל מרץ. מעולם לא התאונן ולא דבר על המחלה. להיפך, למרות סבלו רצה לשכוח ולהשכיח אותה.

עוד „מחלה" אחת היתה לו: „מחלת" הקריאה. הספר לא היה מש מידיו. לא פעם כשאחרתי בנשף ועברתי ע"י ביתו, עוד הבהב אור בחלון. ואני, חרש, חרש, הייתי מתרומם על בהונות רגלי ומסתכל דרך סדקי התריסים המוגפים, ומה חזו עיני? את מנוס יושב רכון על ספר, הופך בו והופך בו.

חשבנו שמא יתגבר על מחלתו, אך הוא שרה עמה — ולא יכול לה.

בבקרו של יום הובהלתי לביתו. לבי בישר לי רעות. ואשר יגורתי בא לי. בבואי הביתה מצאתי את מנוס מוטל על ערש דוי. הוא גסס. דיבורו ניטל ממנו. הוא נעץ בי את שתי עיניו הטובות אשר היו לו לפה. אנחה כבדה פרצה מלבו הדואב ושתי העיניים הנבונות נסגרו לנצח.

לא האמנתי למראה עיני. האמנם כל־כך מהר? אך בואם של אחיו שלום ושמואל מוילנה אישרו את מותו המר.

מנוס: מיום מותך עברו יותר משלושים שנה, ועדין לא שכחתיך. כל עוד ארבה ימים עלי אדמות דמותך תרחף תדיר לנגד עיני.

ירשני נא הקורא להנציח פה על הנייר דו־שיח ביני לבין אביו הי"ד, שהתקיים בביתו, חדשים מספר לפני פרוץ השואה.

בששי בין הערביים, עם שקיעת החמה נקלעתי באקראי ליד בית קוטשביצקי, ואמרתי לנפשי: הבה אכנס ואפרד מר׳ משה־מוטל, כי מקץ שבועיים ימים צריך הייתי להעפיל בדרך לא דרך למולדת.

הוא הסב אל השולחן לבד. קומתו התמירה והזקופה תמיד — כי היה האיש משכמו ומעלה — נראתה לי כפופה קמעה. אחרי שברכתיו לשלום, פניתי אליו: ערב שבת היום, ר, משה־מוטל, למה הנך יושב לבד? והוא ענני: מיום שמתה עלי אשתי גיטל, ומנוס הלך לעולמו, נשארתי ערירי. את כולם סחף האור, זה בכה וזה בכה — כמנהג דור ודור. אמנם אמר הוא לי — הערב רציתי לגשת לבני חיים, לעשות את השבת יחדיו, אלא, המשיך, אנוש מהרהר — והשטן מחרחר. ראשי עלי סחרחר הערב ולכן גמרתי אומר לשבות לבד, בביתי. מכיוון שנזדמנת הנה, בקשתי שטוחה לפניך כעת, עשה עִמדי חסד והבה נשיר יחדיו זמירות שבת כבימים ימימה.

הסכמתי.

תוך כדי שירה עצמתי את עיני: בדמיוני אנכי יושב בבית משפחת קוטש־ביצקי כבימים כתקונם. ליל שבת, השולחן ערוך להפליא, המפה צחורה. שני הפמוטים שתי החלות, המיחלות לקדוש, הבשר והדגה. ועל כל אלה ראש המשפחה, הלא הוא ר׳ משה־מוטל, בראש השולחן: לפניו יושבים צאצאיו — כולם — הבכור כבכורתו והצעירה כצעירותה, והבית מלא אורה ושמחה, ועל פני ר׳ משה־מוטל — נהרה.

גמרו לסעוד, ועם סיום ברכת המזון פצחו תשעה פיות ברנת זמירות השבת, „יום זה מכובד" — ו„צור משלו" הדהדו בבית ומחוצה לו. לא אחד מן העוברים והשבים שם את אזנו כאפרכסת כדי להאזין לשירה הערבה.

פקחתי את עיני. ומה הן רואות? האם זה מקסם שוא? אחיזת עינים? גם ר' משה־מוטל היושב מולי — עיניו עצומות. לרגעים פקחן, התאושש קמעה, והכרת פניו ענתה בו שהוא ראה בעיני רוחו את אשר אני חזיתי. נדמה לי שדבר לו אלי. אך שתק ולא יסף. רק שני אגלי דמע זלגו על לחייו והתגלגלו בין שערות זקנו המטופח. בלי אומר ודברים נפרדנו — לנצח.

כעבור זמן מה מצא את מותו בין מלתעות החייה הנאצית.

תהי נשמתו צרורה בצרור החיים.

צבי חדש / רמת־גן

ר׳ ליפא דער שמיד

בקצה הרחוב — חציו יורד לנהר, עמד בית ישן ישן. בכניסה, הנפחיה של ר׳ ליפא, יהודי בעל גוף מוצק וזקן לבן גדול, כולו אומר הדרת כבוד.

על חיי המשפחה קשה לכתוב. לאושרם, לסבלם ואמונתם לא היה גבול.

ר׳ ליפא אדם בא בימים מפרזל רגלי סוסים והפרנסה זעומה מאד.

אשתו פייגע צדקת גמורה, אף פעם לא היו המעות לצרכי הבית בכיסה. את עגלת העצים קנתה תמיד רטובים כי מחירם היה זול יותר. ענייה היו אדומות מעינוי הבערת העצים.

ביום ששי טרחה כל היום לקראת השבת, וביום השבת היה ר׳ ליפא בא מבית הכנסת עם „אורחים" אשר לא היה להם מקום לסעוד; מובן שכל המשפחה היתה סועדת רק את השיירים אשר נשארו. וכך היה הגלגל חוזר כל שבוע, אך תמיד ר׳ ליפא מאושר ומאמין בחלקו בעולם הבא.

למרות העוני גדל אצלם ילד — בן משפחה אשר במשך הזמן נסע לאמריקה.

גורל המשפחה היה כיתר בני העיירה. יהיו אנשים אלו ציון לנפשות הטהורות אשר לא נשאר זכר מהם ואשר סימלו את בני העיירה בטוהרם.

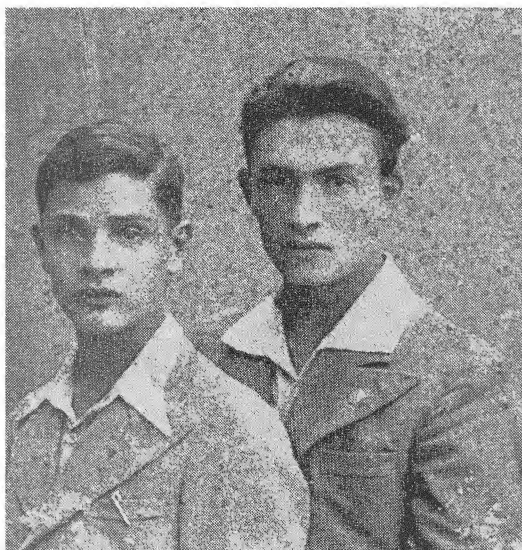
זלדה זיסקינד / רעננה

שני האחים

בן־אדם, בהעיפך מבט לעבר תמונה זו — מבלי משים, עינך תיזל דמעה. כי האחים יהודה־ליבל׳ה ויצחק סלוצקי, היו יוצאי דופן מיתר בני גילם. היד החמה והמלטפת של אם מסורה — חסרה להם, יתומים היו.

אביהם עזבם לאנחות, מרוב יגון וצער מתה עליהם אמם. אך בחשכת לילם האיר להם האור. ידם המלאה והרחבה של סבא וסבתא סייעה להם להאבק בגל החיים.

כך גדלו הנערים ולא ידעו מחסור, כאחרים מבני הנוער מצאו את דרכם בתנועת בית״ר. במהרה התבלטו בה במסירותם ונאמנותם, והיו לאחד מעמודי התווך של התנועה.

אם יצחק היה הסיפא, הרי יהודה־ליבל׳ה הוא הספרא. מלא וגדוש היה, ניחן בכח דבור מרתק, והוא עודנו עול־ימים. מפה לאוזן נלחש כי יהודה־ליבל׳ה לגדולות נוצר ויהיה לתפארת עמו וארצו.

אך הגורל רצה אחרת. שני האחים אשר האמינו בלב ונפש במדינה עברית ובטחו בה, לא זכו לחיות בה וללחום למענה.

כי צורר אכזר קפד את פתיל חייהם הרעננים.

יהא זכרם ברוך.

צבי חדש / רמת־גן

הירשעלע

הירשל איז געווען פון „פאַך" — אַ טרעגער, דער קאָפּ פאַרדרייט אָן אַ זייט, די אויגן געקוקט: איינס רעכט און דאָס צווייטע — לינקס. ביים זעען פלעגט ער פאַרדרייען דעם קאָפּ און פאַררייסן די אויגן צום הימל, הגם ער האָט ניט געקענט קיין עברי, פלעגט ער, ווי יעדער ייד, שבת און יום־טוב נעמען דעם טלית אונטערן אָרעם און גיין אין שול און שעפּטשען מיט די ליפּן, דאָס וואָס ער האָט געהערט פון זיין זייטיקן דאַווענער, און דערביי עס שטאַרק פאַרדרייט.

יעדן פרימאָרגן פלעגט ער אַרויס פאָרן מיט זיין 2 רעדלדיקן וואָגן אויפן מאַרק צו פאַרדינען די פּאָר גראָשנס; דאָס רעקל און די הויזן פאַרלאַטעט, און די אַרבל פון רעקל פאַרשמאָלצן פון ווישן זיין לאַנגע נאָז. די שטריק, וואָס איז געווען אַרומ־געגאַרטלט איבער זיין רעקל, האָט אים געדינט צו פאַרבינדן די משאות, וואָס ער פלעגט פירן פאַר די קרעמער. אָפט פלעגט הירשעלע אָפּשטיין פון פאַרטאָג ביז פאַרנאַכט און קומען אַ היים אָן אַ פּרוטה אין קעשענע. אַריינגייענדיק אין שטוב מיט זיין פאַרזאָרגטן פּנים, פלעגט זיין מאַמע און זיין ווייב אויפנעמען אים מיט אַ שמייכל, די מאַמע איז דאַן שוין געווען די פאַרזאָרגערקע, זי פלעגט זיך אַרויס־כאַפּן אויפן מאַרק מיט הייסע באָבעס (זי איז אויך געווען אַ תכריכים־נייערין). זיין פרוי פלעגט אים דערלאַנגען דאָס ביסל געקעכטס אין אַ ליימענער שיסעלע, מיט עסן, וואָס ער האָט מיט איין שלונג פאַרטיק געמאַכט.

אין דער צייט פון פאַר פּורים ביז פּסח — דער סעזאָן פון באַקן מצה — פלעגט ער אַרומבינדן דעם קאָרב מיט זיין גראָבער שטריק און די אָפּגעבאַקטע מצות פאַנאַנדערטראָגן אין די באַשטעלטע הייזער, מיט אַ שמייכל צוגעוווּנטשן, ביים אָפּנעמען זיינע פאַרהאָרעוועטע גראָשנס.

אַ שמחה איז געווען אין שטעטל, ווען הירשעלע האָט געדאַרפט חתונה האָבן, גרויס און קליין זיינען געלאָפן אָנקוקן די כלה, קיינער האָט ניט געגלייבט, אַז ער וועט באַקומען אַזאַ שיין מיידל, און טאַקע ווי קומט עס צו הירשעלען — האָבן אַלע גערעדט צווישן זיך. הירשעלע איז בעת דער חתונה אַרומגעגאַנגען אין זאַל אַ צופרידענער, וואָס זיין באַשערטע איז געקומען צו אים און ער איז ניט געבליבן קיין פאַרזעסענער בחור, עס זיינען ביי זיי געבוירן געוואָרן דריי קינדער: אַ מיידל מיט צוויי יינגלעך. דאָס מיידל איז געווען געראָטן ווי די מאַמע און די יינגלעך אַ קאָפּיע פון טאַטן. זיי האָבן געלעבט צווישן זיך אַ באַשיידן לעבן, ביז די דייטשן האָבן אים צוגענומען מיט אַלע מענער, און זי, די קינדער און זיין מוטער זיינען אַוועק אויף פּאָנאַר צום אומקום.

פעסע קוסטין / אזור

בני עירנו שהלכו לעולמם
ואלה שנפלו על הגנת הארץ

אונדזערע געשטארבענע און
געפאלענע לאנדסלייט אין ישראל

חיים צפלונסקי ז"ל

שורות לזכרו

חלפו 19 שנה מיום נתת נפשך על הגנת המולדת והקמת המדינה. הנך נמנה עם אלה שלא זכו לראותה קיימת, משגשגת ונאבקת על קיומה, אך אתה בין אלה אשר זיכו אותנו בחמדה זאת.

זוכר אני את ילדותך, נעוריך ובחרותך. לא קלים היו אך לא נמנית על המתלוננים. נפש שמחה היתה לך והשרית עליצות בכל חברה אליה נזדמנת. אופטימית היתה נשמתך ונשאת בעול החיים ללא טרוניות. בבוא שעת מבחן לעם ולמולדת לא הססת ובעמדת מגן מצאך גורלך. שזור אתה ברקמת תקומה וזכרך לא יסוף. שורות אלה נכתבו לקדשך בספר קהילתנו שנחרבה למענך, למען בנך ולמען כל אלה אשר ידעוך ואשר לא ידעוך.

יהי זכרך ברוך!

מיכאל פלד

לאה בת הרב מנשה שמואלזון ז״ל

נפגשתי לראשונה עם לאה בפולין בחורף 1933, בעת שסייעה בידי בקבלת תעודת נישואין שהייתה דרושה לעלייתי ארצה. לאה עצמה הגיעה לארץ בקיץ 1935 וסבלה רבות בתחילה היות ולא מצאה עבודה. אצל אביה, בפולין, עבדה כמזכירה, אך כאן לא יכלה למצוא עבודה. אחר כך נישאה לסוחר אמיד והגון, צבי גדוד שמו, ונולדו להם שתי בנות: מַשה ורינה.

לפתע פתאום חלתה ולמרות שהוקל לה לזמן מה, ידעה כי ימיה ספורים. היא נפטרה ב־ג׳ בניסן שנת תשי״ז (4.4.1957). בנותיה כיום מורות בישראל.

יהי זכרה ברוך!

טובה ברקמן / חדרה

לזכרו של אליעזר איצקוביץ

אדמה, אדמה, המעלה הרבה מחשבות, לפעמים משמחות ולפעמים כה
נוגות ומכאיבות, הסודות בוקעים מתוכה ומספרים על חיי שנים,
על אנשים קרובים, ועיננו נתקלת באבן החרוטה של שם נאהב עלינו.

אליעזר נולד בשנת 1915, קיבל חינוך יהודי מסורתי, קודם בחדר ואחר כך בבית הספר העברי „תרבות".

בבית הוריו התחנך באוירה ציונית משחר ילדותו.

אליעזר איצקוביץ ז"ל

ביחד גדלנו והתחנכנו בתנועת השומר הצעיר. היינו חבורה גדולה ועליזה. בתנועה היה חבר מסור וטוב לחבריו. תמיד נכון להאזין לרע ולהבינו. היה הרוח החיה. בית הוריו שמש אכסניה לכל באי העיירה.

ב־1934 עלתה כל המשפחה ארצה. בארץ המשכנו להפגש ולא היתה מסיבה שלייזר בעל ההומור לא היה מעלה זכרונות, טיפוסים מהעיירה, ושר בחן את כל השירים שלמדנו בימי הילדות.

את ביתו בנה ביד אליהו.

בעבודתו בבנק לאומי, כולם רחשו לו כבוד כי כל חייו התהלך ביושר ובאמת.

אליעזר הלך מאתנו והוא רק בן 47.

זלדה זיסקינד

לזכרו של דב איצקוביץ׳ ז״ל

עם מותו נעקר מנוף חיינו הצבוריים בארץ, אילן בעל שרשים עמוקים. לאושמינה הגיע בשנת 1914 כשנשא לו לאשה את בריינה בת ר׳ פנחס וולוזינסקי ז״ל. זוכרני את הופעתו בעירנו. אברך צעיר, יודע עברית ובעל הליכות נעימות. מהר מאד השתלב בפעילות הציונית על כל הנובע מכך ותפס מקום בין ההולכים בראש. כל שנותיו במקום, היה חבר הועד של הציונים הכלליים, מראשי „תרבות״ מפעילי הקק״ל ואף גילה ענין בשטחים צבוריים אחרים. מתוך בהליכותיו ידע להלך בין הזרמים השונים והיה מקובל על כולם.

הציונות של דב איצקוביץ לא היתה מן השפה ולחוץ, לא היתה ציונות של מועדון לויכוחים. כל ימיו נשא נפשו להגשמה.

דב איצקוביץ׳ ז״ל

בשנת 1934 בהיותו לא צעיר ועליו נטל משפחה של אשה, בן ובת קם ועקר ממקומו ועלה ארצה. עד היום לא אדע לומר מה חשב האיש בנושא: „כיצד יסתדר בארץ״, אך נדמה לי, כי שאלה זאת לא הטרידה אותו במיוחד, דיו, שהוא ומשפחתו נמצאים בארץ. זוכרני, (אני הקדמתי לעלות ארצה) לא קלים היו צעדיו הראשונים. תחילת חייו בכפר־סבא ואחר מכן בתל־אביב.

האיש קיים משפחתו בכבוד בתיתו חינוך טוב לילדיו. לא שמע איש תלונה מפיו וטרוניה לא עלתה על שפתיו. כזה היה האיש. נשא חייו בדומיה וכבוד. אף כשהוכה קשות במות עליו אשתו בריינה ז״ל שהיתה מלווה נאמנה בחומר וברוח, לא השמיע אנחתו בחוץ. וכשהמר גורלו שבעתיים במות בנו אליעזר ז״ל בדמי ימיו, בהשאירו אחריו אלמנה צעירה, בן ובת יתומים לא „ברך״ ה׳.

אך אין ספק שהאסונות שפקדוהו נספגו בנפשו ולווהו עד סוף ימיו.

בארץ היה ראש וראשון לבני עירו כשביתו פתוח לכל פונה. וכמוהו כן בריינה אשתו ז״ל. ידעו לחייך לקראת כל שוחר ביתם ולהרגיעו בשעת הצורך.

בתום מלחמת העולם השניה, בהודע תוצאות השואה, נבחר כיו"ר הראשון לארגון בני העיר. ביתו שמש כתובת, ארכיון, בית ועד לפעולות. בשנים האחרונות תש כוחו הגופני, ושוב לא היתה באפשרותו לקיים את הפעולות כמקודם, אך ערנותו ודאגתו נמשכו.

בשביל בני עירנו בארץ היה דב איצקוביץ' דמות שנארגה במסכת הפעילות הצבורית והחברתית ולא ישכח לעד. תהי נפשו צרורה בצרור הזכרונות של קהלתנו לעד.

מיכאל פלד

בית הכנסת אבל על מותו של ר׳ דב איצקוביץ׳ ז״ל

בצער ויגון רב קבלנו את הידיעה המרה על הסתלקותו הפתאומית של אחד מחשובי המתפללים וחבר טוב בלתי נשכח.

מהלומה כבדה ודכאון נפשי ירדו על כל חברי בית הכנסת, ידידים ומכירים, בית כנסת שלפני 30 שנה היית ממיסדיו העיקריים ומטובי חבריו.

לפני שנים רבות ארגנת שיעור ללימודי משניות — לפני התפילה, בכל שבת בבוקר והמשכת עד השבת האחרונה — וכשעברת ממקום מגורך הקרוב לבית הכנסת למקום מגורים אחר רחוק מבית הכנסת כיתתת רגליך מדי שבת בשבתו מרחק די גדול — בכדי לא להפסיק במה שהתחלת ברעיון הקדוש שלך.

ובאת ללמוד וללמד, והתכוננת לסכום משנה בעוד שבועיים ועוד הערת בשבת אחרונה שברצונך לגמור ולסיים — ולהתחיל מחדש להמשיך. ובפעם אחת נפסק הקשר החברותי והרעיון הקדוש שכל כך הרבה השקעת בו, שאין באפשרותנו וביכולתנו להשלים עם הרעיון שאתה נפרד מאתנו ללא שוב.

נתיתמנו ממך — ואין תנחומים — כי היית הכל וזכית אותנו בתורה ובחכמה ובעצה.

ולמרות זה שהיית עניו ופשוט ונוח לבריות ולא רדפת אחרי כבוד ולא דרשת כבוד אבל הכבוד רדף אחריך — כי כל החברים והמכירים והידידים נשאו בגאווה רבה בלבם את הידיעה שאדם כמוך נמצא ביניהם.

כשנפגעתי אני ושכלתי את בני היחיד במלחמת השחרור כאבת את כאבי ותמיד ביום הזכרון פנית אלי שברצונך להזכיר אותו — ובזה ראיתי את נדיבות לבך שאתה נושא בקרבך את סבלי וכאבי.

ולכן מי יכול לדעת כמוני את הסבל הכבד שהורד אליך מיום שנלקח ממך מחמד נפשך בדמי ימיו — ואחד הגורמים שקיצר את חייך — ותמיד כשקמת לאמירת קדיש אחרי לימודי משניות — ראינו את הסבל הזה משפיע על בריאותך ומקצר את חייך עד שנפסק פתיל חייך במיתת נשיקה, מיתת צדיקים.

אנו נמשיך ברעיונך הקדוש ולא נשכח אותך. אתה נפרד היום מאיתנו ותהיה מליץ יושר בעד משפחתך ובעד כל החברים והמכירים והידידים ותעמוד לכס בורא עולם ותמליץ טוב בעד כולם ובעד קיום המדינה וגאולה שלמה.

חבל על דאבדין ודלא משתכחין.

בשם בית הכנסת „אחוה"

דוד וויצפלד

תל־אביב

על קברו של ר׳ דב איצקוביץ׳ ז״ל

יש בגמרא שבת, „מפני מה מתים בניו ובנותיו של אדם כשהן קטנים״. מפני שלא בכה והתאבל על אדם כשר. „שכל הבוכה על אדם כשר מוחלין לו על כל עוונותיו״.

אנו עומדים על יד קברו של ר׳ דב איצקוביץ ז״ל. שהיה הרבי שלנו. ועל הרבי יש דין. „כדרך שקורעים על אביו ועל אמו כך חייבים לקרוע על רבו״. להתאבל על רבו כמו על ההורים. כשבאתי לבית־הכנסת בליל חג העצמאות ואמרתי „חג שמח״ ראיתי שהאנשים יושבים עם הראש למטה, וכמו ששמעתי את הבשורה הרעה נהפכה השמחה ליגון. והרגשנו כאילו אחד מן ההורים מת.

חכמינו אמרו: בשעת פטירתו של אדם לבית עולמו, נפרטין לפניו כל מעשיו, ואומרים לו כך וכך עשית במקום פלוני וביום פלוני, הוא אומר כן וחותם. „ואשרי מי שבא ותלמודו בידו״ ואם ישאלו אותך ר׳ דב איצקוביץ מה עשית, יש לך מה לענות, קמתי בשבת בבקר מתי שכולם ישנו ולקחתי כדורים והלכתי לבית־הכנסת, בדרך לקחתי עוד פעם כדורים, בשביל להגיע לבית־הכנסת, וזאת בכדי שאוכל ללמוד עם האנשים תורה. ומה עוד עשית? מתי שעשו סעודות מצוה בבית הכנסת אז תמיד אמרתי חידושי תורה, שלא יהיה שולחן מזבחי מתים. ועוד הרבה דברים טובים כאלה. ואנו יכולים לחתום ולהעיד שזה הכל נכון.

בזמן האחרון למד אתנו ר׳ דב איצקוביץ ז״ל „בטהרות״ והגיע אתנו לבנין בית המקדש, כמה כוחות השקיע כדי להסביר לנו כל דבר, ואם חשב שלא כולם הבינו טוב אז אמר בשבת הבאה נסביר יותר טוב. וככה הסביר לנו את כל חלק של בנין בית־המקדש וגם נכנס אתנו בלמוד לקודש קודשים והסביר לנו את כל מקום ומקום. ונשמתו יצאה מקודש הקודשים בקדושה ובטהרה. ולא כל אדם זוכה למיתה קדושה כזו.

כתוב „שלצדיקים אין בונים להם נפש על קברותיהם שדבריהם הם זכרונם״. כל הדברים ששמענו ממך ר׳ דב איצקוביץ ז״ל ישארו חתומים בלבנו לזכר עולם.

אנו נפרדים ממך בלב שבור ונדכא, ולך בשלום, ותבוא אל אבותיך בשלום, ושתהיה מליץ יושר בשבילנו ובשביל כל עם ישראל, ונשמתך תהיה צרורה עם כל הצדיקים שבגן עדן, אמן.

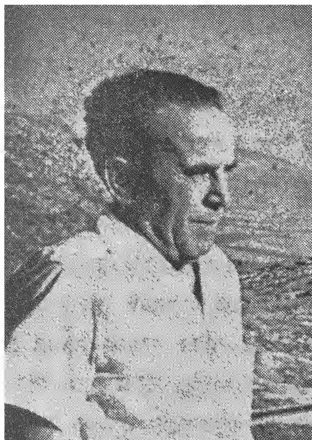
שטרן / תל־אביב

לזכרו של אברהם בן־צור (קאמינאר)

מי יגלה עפר עיניך וראית חלומך מתגשם. חלום הוצאת ספר — מצבה לקדושי השואה וחורבן קהילת אושמינה. היית בין ראשוני המציעים ובאמונתך הדבקת ספקנים. באותם הימים לא העלינו על הדעת שאתה המעורר והמדרבן, לא תזכה לראות בהופעתו! כמה צר וכמה דואב הלב.

הכרתיך משחר הילדות, כי יחד גדלנו ואצל אותם המורים חונכנו! בן למשפחת עמלים, נאבקת לפלס לעצמך דרך באבק הגלות המרודה. נער מוכשר היית, אך שאיפותיך התנפצו מול תנאים קשים. הרבה לבטים ופרפורי נפש ליוו את מאבקך כשקשיים חדשים לבקרים קדמו מאוויך.

יפה תואר היית ובעל מזג סוער. השתלבת בגיל צעיר בחברה הפעילה ומפעילה. חברת „תרבות" היתה סדן למרצך. ביחוד הקדשת מזמנך, כשרונך ומרצך להתפתחות הספריה. היית מוכר בעירנו ומקובל על חברים.

בגיל גבוה יחסית הלכת להכשרה חלוצית, בקבוץ בורוכוב אשר בלודז' ובעלותך ארצה, תקעת יתד בקבוץ עין חרוד. היה זה ענינך האישי, כשעברת העירה ולא העלינו ענין זה כנושא לשיחה. זכית להקים משפחה טובה ובית טוב. בעל ואב למופת. המשכת לטוות את חוטי חלומותיך על ימים טובים ומאושרים. חלף האכזבות הרבות שהנחילו החיים.

בועד ארגון עולי אושמינה תפסת מקום מכובד וללא פשרות נאבקת על דעותיך, כי איש מאבקים היית.

והנה, כאשר נדמה היה, כי הגעת אל המנוחה, תקפה אותך מחלה קשה ואיומה. ראיתיך בימי אימים אלה ואתה בעל אופי מחושל. ידעת לחייך, אף להתלוצץ ברגעי יסורים על־אנושיים. עמדת בגבורה עילאית ונשאת יסוריך בראש מורם ללא כניעה.

אך מי גבור ויעמוד באלה ובימים שנראה היה שהונח לך ואף תקוות עלו שתוכל להמשיך לחיות, הכריעך המות — כחתף.

אבלים אנו חבריך ובני עירך יחד עם בני ביתך על חיים שנכרתו!

יהי זכרך ברוך!

מיכאל פלד

דברים לזכרו של יוסף גולמבו ז"ל

(נאמרו על קברו ביום השנה לפטירתו)

יוסף גולומבו, זכר אדם ישר לברכה!

חלפה שנה מן היום המר והנמהר, שהלכת מאתנו. היום באנו להשתטח על קברך; רעיתך, בני המשפחה, ידידיך ומכריך, באנו להתיחד עמך.

ברצוני לצייר את דמותך, במשפטים אחדים, כפי שהכרתיך. נולדת בעיירה יהודית קטנה, ה' חנן אותך בכשרונות. גדלת צעיר בעל תבונה ומרץ, בעל אופי מגובש, צעיר היודע מה לפניו. לא טבעת בים השלווה העיירתית, אלא הפכת את כשרונותיך לשלבים לעלות בהם בסולם חייך, עשירי המעש, ועד מהרה היית לצעיר משכמו ומעלה גבוה מכל בני גילך בעיירה.

יוסף גולומבו ז"ל

במשך השנים הקמת לעצמך בית נאמן, בנית משפחה מכובדת. ילדיך היו לכבוד ולתפארת לך ולכל בני העיירה. אחרי השתלמויות רבות היית לאיש משפט מוכר, והתמסרת לתפקידך בכל להט מרצך ובכל תבונתך. ההצלחה האירה לך פנים, עשית חיל כעורך־דין, המקובל על הבריות, והעומד לצד החלש, המוכן לעזור לחסר הישע.

בני העיירה והסביבה ראו בך אדם, שאפשר לסמוך עליו בכל עת, ורבים פנו אליך בבקשת עזרה ועצה וביניהם הורי ז"ל, שבשליחותם בקרתי בביתך הנאה פעמים אחדות.

עבודתך בשדה המשפט וביתך הפתוח לכל עשו אותך לאיש העם וברבות הימים לנבחר העם. נבחרת למועצת העיריה באושמינה, למאגיסטרט. כאן מתחילה תקופה חדשה בחייך, תקופת הטריבון העממי, העומד בשער להגן על עניניהם של המוני היהודים, אשר שלחוך להיות להם פה באוזני שליטי העיר, המזלזלים ומפקירים את האינטרסים החיוניים של הצבור היהודי ולא פעם מתנכלים לו.

נאבקת קשות על במת העיריה, לפעמים בשתי חזיתות. פעם, כשפניך כלפי העולם הגויי, הזר, העוין לנו, ולא פעם נגד חבריך היהודים, ההולכים בתלם הממשלתי.

אזכיר רק פרט חשוב אחד, את מאבקך הגאה והבלתי מתפשר בענין העברת השוק ממרכז העיירה אל מחוצה לה.

היית איש התנועה הציונית. בחוש הלאומי הבריא הבנת, כי החזית העיקרית בתנועה הלאומית היא חזית החינוך. על כן העמסת על עצמך את הדאגה לביה״ס העברי „תרבות" באושמינה. מורי ביה״ס, צבור ההורים ותנועות הנוער ראו בך את עמוד התווך לביסוסו ולקיומו של המוסד העברי היחידי בעיירה.

פרצה מלחמת העולם השניה, גלי המאורעות עקרו אותך יחד עם רבים אחרים מעיירתך, ממשפחתך, וטלטלו אותך למרחקים, לחיים ללא חיים. עמדת במבחן הסבל העל־אנושי תוך תקוה לימים טובים יותר.

עם גמר המלחמה עלית ארצה, פגשנוך בשמחה ובכבוד. הצטרפת לועד ארגון עולי אושמינה בישראל והיית לנו במשך מספר שנים לראש ולחבר.

הסבל הרב, שעבר עליך בימי המלחמה, חרש קמטים בפניך ועשה חריצים בגופך, בריאותך התרופפה וכולנו הרגשנו, כי ימיך ספורים. שלשלת חייך נפסקה, אך זכרך ישמר עמוק בלבנו ימים רבים, כאדם ישר, כעסקן רב־פעלים, יהודי גאה, בעל נאמן, אח ורע.

יהי זכרך ברוך!

הושע סולץ

דברים לזכרה של דינה קפלנוביץ׳ ז״ל

בשמעך את השם דינה, לא היה כל צורך להוסיף את שם משפחתה. היה ברור למי התכוונו.

מיד נצבה לנגד עיניך דמותה המופלאה, הנמרצת, עיניים עירניות, חודרות, מביעות תבונה ופקחות.

דינה קפלנוביץ ז״ל

דינה, היא פרי מזיגה מוצלחת בין שתי משפחות, הרי היא משפחת בורובסקי מאושמינה, ומשפחת קפלנוביץ׳ שבאה לכאן מהחוץ.

דינה שלנו, כפי שקראו לה בין ידידיה הרבים, היתה גם פרי העיירה היהודית הברוכה ביהדותה וטפוסיה. אושמינה לא שגרה לעולם הגדול אישים ידועי שם על פני תבל רבתי, אך אצילות, שאר רוח, מדות טובות ועוד סגולות יקרות ערך, העניקה לילדיה.

חייה לא פנקוה. את דרכה בחיים פלסה במו ידיה. נדמה, מעולם לא הודרכה אלא על ידי עצמה. נדמה שנולדה עצמאית. אחרי פטירת אבי המשפחה, (האם נפטרה הרבה זמן קודם לכן) יהושע קפלנוביץ׳, לא התפוררה המשפחה ושלוש האחיות ודינה בראש, קיימו בית למופת, בית שהפך לבית ועד לטובי הצעירים והצעירות במקום. הפגישות בבית זה הוו חויה עמוקה של הליכות אנוש ותרבות.

כמה צר לציין, שמעטים ביותר נותרו בחיים מאותה תקופת נעורים מפוארת. את רובם המכריע בלעה השואה.

בהגיעה ארצה ב־2 בנובמבר 1933, התחילה דרכה מחדש. מראשית הדרך, חשלו את אישיותה שרשרת קשיי בראשית.

לא תלונה ולא אנחה, לא היא פנתה לעזרה בטפסה בשלבים. אותה מצאו ואליה פנו ולה פינו דרך עד הגיעה לראש הסולם במקצועה, בעבודתה. תכונותיה, מזגה, סגולות נפש ויכולת עשיה וכן מסירותה ללא שיור סללו את התקדמותה.

דינה היתה אישיות בעלת אופי מאוזן שלא רבים כמוה. שכל ורגש, שקול דעת ושימת לב, חזון ותחושת מציאות שכנו בה שלא בערבוביה. דבקות במטרה ונכונות לתקן, מאבק ללא לאות על התקדמות והשגים בשטחי פעולותיה והכשר לעורר ולהפעיל אחרים — גם לעורר לעתים רוגז, אך גם הערצה, כי כלם ידעו והעריכו את ישרה וכנותה שלא למען עצמה נאבקה אלא למען מפעלים ופעילות למען הציבור אותו שרתה.

לא רק כשרון, רצון, יעילות ומאמץ הערתה לכלי עבודתה, אלא את כל מלוא הרומנטיקה של אשה בעלת מזג סוער של מרץ בלתי נדלה שהיא שותה עד תום ומרווה סביבתה.

השקפת עולמה לא היתה מעטה שאול ולקוח מהשפעת חוץ — זאת היתה ישותה, הויתה, נשמתה, שכלה ונטיותיה.

זהות מלאה בין השקפה ומעשה — אין זה נחלת רבים — ומעל לכל מחנכת דגולה, תורה ומעשה בהרמוניה מלאה.

הרבה בתים בנתה, אך לא את ביתה היא — ההיה בזה כדי למנוע בטוי נוסף לערכי אישיותה? אין לדעת.

דמות מפוארת, נערצת הלכה לעולמה, כשבני עירה בארץ ובחוץ לארץ, אלפי מכיריה ומוקיריה מורידים דמעה על הסתלקותה.

יהי זכרה צרור בצרור החיים.

מיכאל פלד

דינה קפלנוביץ' ז"ל

כיום, כשרוצים להכשיר צוות של אחיות, צריכים לשבור חומות רבות של אי־הבנה. קשה המקצוע ורבות הדרישות בו. הרבה מאד הקדישה דינה קפלנוביץ למען שבירת מוסכמות ולמען חנוכן והכשרתן של אחיות. מרביתן של 30 שנות עבודתה בארץ היו קודש למשימה זו, ועל כך נבחרה כ„כלת פרס העבודה".

עם עלותה ארצה בשנת 1933, מפולניה, החלה לעבוד כאחות במושב עין־ורד ולאחר מכן בחיפה. עם יסוד בית החולים בילינסון בשנת 1936 הצטרפה לצוות העובדים שם וכעבור שנה נתמנתה לתפקיד האחות הראשית ולמנהלת הראשונה של בית הספר לאחיות שם. תפקיד בו כיהנה במשך 14 שנה בהן יצאו 14 מחזורים מתחת ידה.

כיום משמשת דינה קפלנוביץ כמפקחת ראשית על האחיות בבתי החולים של קופת־חולים וכן על בתי הספר לאחיות של הקופה. לאחרונה ארגנה במסגרת תפקידה קורסים לאחיות מבנות המיעוטים. ומספרת דינה: „היה עלי לנסוע לכפרי המיעוטים עם אנשי המחלקה הערבית של ההסתדרות ולבחור מועמדות לקורס השני לאחיות מבנות המיעוטים, לאחר שלפני שנתיים ארגנו קבוצה ראשונה שהשתתפה בקורס משולב לאחיות יהודיות וערביות כאחד. והתברר כי לאחרונה קשה להשתלב בקורס המשולב: החלטנו להדריכן בנפרד".

„בתוקף תפקידי ראיינתי את המועמדות, ביניהן נערות מוסלמיות. בחרתי במתאימות לעבודת האחות ופסלתי כאלה שנראה לי שלא תוכלנה לעמוד במשימה. ואכן נאלצתי להתוכח רבות עם אותם נכבדים שלא הבינו למה אין בנותיהם רצויות בקורס. הסברתי להם שלא כל אחת יכולה להיות אחות. ואתה תאר לך, זאת היה עלי לומר לאחר ש... שוכנעו קודם לכן, כי רצוי הוא לשלוח את בנותיהם לקורס".

במיוחד צר לה לדינה כי אחיות רבות עוזבות את המקצוע לאחר שנים ספורות של עבודה. היא אמנם מבינה היטב את מניעיהן, שכן קשה לאם צעירה לעבוד במשמרות כשהיא צריכה לטפל בילדה. „העזיבה היא כעין הפגנה פסיבית", היא אומרת.

בשנת 1950 הושאלה דינה למלב"ן לעזור בהכשרת צוות אחיות לבתי החולים שהוקמו אז ע"י המוסד. לפני כארבע שנים נשלחה לבורמה ביחד עם האחות רמי מנהלת בית הספר לאחיות בבית החולים בילינסון לפעול שם להקמת בית ספר לאחיות. גם בארץ רחוקה זו היה עליה לפעול ולהוכיח כי לעזור היא באה וע"י כך לנתץ עובדת היותה זרה שם ולעורר בהן אמון, והיא הצליחה במשימתה בזמן הקצר בו היתה שם. עד היום נמצאת היא בקשרי דואר עם חניכותיה בבורמה.

„כשבתך תגדל שלח אותה להיות אחות", אומרת היא לי. „אל תהיה כמו הורים אחרים, שבשום פנים אינם מוכנים שבתם תהיה לאחות". אכן לדינה זה כואב כי היא אוהבת את מקצועה ורואה בו אתגר מתאים לכל בת מוכשרת.

מאת א. אחי רונית

מתוך „באגוד המקצועי" 6.2.64

לזכרה של הח' דינה קפלנוביץ' ז"ל

כשלוינו את דינה בדרכה האחרונה לפני חודש, הרגשנו צער עמוק, וידענו כי ידיד נפלא הלך מאתנו.

כיום רגשותינו עמוקים בהרבה, כי רק עכשיו הבנו מה פירושו להיות בלי דינה. נלקחה מאתנו משענת רוחנית ומוסרית שקשה עד למאד לותר עליה.

דינה בקשה מאתנו לא להספידה, ולו היתה רואה אותנו כאן, היתה כועסת בדרכה המיוחדת לה, ואחר כך היתה סולחת לנו כרגיל. היא פשוט לא אהבה פרזות, ובענוותה הגדולה לא רצתה שירבו לדבר אודותיה. אך בודאי שלא היתה מתנגדת לו היתה שומעת אותנו מעלים זכרונות. אשתדל לתאר כמה חויות אשר אפינו את אישיותה הגדולה.

כשהיתה באה אלינו לביה"ס ידענו כבר מרחוק על בואה. הרי כולנו הכרנו את צעדיה המיוחדים, מלאי המרץ והקצב. (אני עדיין שומעת צעדים אלה כשהיתה מופיעה ב־5 בבוקר במחלקה, וב־12 בלילה. ואז היינו מהר מסתכלים מסביב אם הכל בסדר, כי בעיניה ראתה הכל).

בדרך לביה"ס היתה לרוב עוד משוחחת עם מישהו על עניני עבודה, וגומרת איזו שהיא עסקה, כי חבל היה לה על כל רגע.

לפני שהיתה נכנסת למשרד היתה דואגת לנהג, שישתה ושיהיה לו איפה לחכות, והיתה נפגשת עם אם הבית והמדריכות בחמימות ובעליצות המיוחדת לה. במשרד היתה פושטת את המעיל, כי לרוב היה לה חם, כאילו שמרצה חמם אותה יתר על המדה, עיניה השחורות היו בוחנות אותך, והשיחה היתה קולחת ישר לעצם הענין. היא תמיד הראתה הבנה מהירה ועמוקה לבעיות מקצועיות, ובגישה בלתי אמצעית ידעה ליעץ ולהחליט. כשנהלנו אתה שיחות על עניני תלמידות נסתה לתקן את חומרתה היתרה שהיתה נוהגת בה בשנות ההוראה הראשונות שלה. היא היתה מגינה על התלמידות, היתה חשה את התלבטויות הנוער, והיתה רגישה במיוחד לבעיות העדות. מי לא הכיר את אהבתה המיוחדת לעולי תימן, וגאותה על כל בת מעדות המזרח שגמרה את ביה"ס.

בשיחות אתה תמיד הפליאה בכנותה כלפי עצמה וכלפי אחרים. ביושרה ידעה לאמר לך את שגיאותיך, ולפעמים הביאתנו עד לבכי, והסיום היה חיבוק ונשיקה.

כשהיינו נפגשים אצלה בבית לישיבות המסורתיות היה זה חג עבור כולנו. בביתה החם והצנוע, מלא חפצים מרחבי עולם, שררה אוירה מיוחדת. ההכנות לכבוד נעשו ברוחב לב המיוחד לה ובטיב נפלא, קצת יהודי, קצת רוסי, קצת ישראלי ואפילו קצת בורמזי. כשהתחלנו להתרגז אחת על השניה, היתה מוצאת את הדרך כיצד להגיע לעמק השוה — וכיצד להרגיענו. היא היתה זורקת רעיון רענן וחדש וידעה להצית בנו את הרצון לנסותו. בכל הרעיונות האלה שמרה תמיד על הגורם האנושי, על בסיס איתן ומעשי, ועל החולה שהוא אמצעי ומטרת המעשה כולו. בלי „לדבר ציונות" התוותה לנו דרך כיצד לשמור אמונים למוסד ולעם, והקשר שלה לארץ היה מורגש בכל.

דוקא בזמן מחלתה, כשנאלצה לשבת בשקט והעבודה לא העיקה עליה למהר באו אליה חבריה בהמוניהם. לא באו מהכרח או מצורך פורמלי, אלא מהרצון הכן לראותה, ולהחליף אתה דעות על הכל. היא קבלה את זרם האורחים בהזדהות המיוחדת לה, ושתפה את עצמה כתמיד עם כולם וחיתה את חויותיהם.

בזמן מחלתה ראינו ביתר בהירות את גדולתה. היא היתה מדברת על בעיות ביה״ח, והיתה מביעה את דאגתה לחולה האלמוני, לזה שאינו מקבל טיפול מיוחד כמוה. היא היתה אסירת תודה עבור הכל ואבדה את סבלנותה כשהשליטה העצמית עזבה אותה.

ערב לפני פטירתה אמרה את המלים הבאות: „גמרתי להלחם, את תפקידי בחיים גמרתי, ואני מסתלקת לי בלי מרירות״.

עלינו מוטל התפקיד להוכיח כי תפקידה לא נגמר, כי נמשיך בדרכה הישרה ללא סייג, ללא מרירות, ובחריצותה הבלתי פוסקת. אנו מלאי רגשי תודה כי נתן היה לנו לרכוש ידיד כה נפלא ומסור, וללמוד במשך שנים ממורה כה יקרה.

דוגמתה האישית תלווה אותנו בכל.

יהי זכרה ברוך.

מרים סמיד

דברי אזכרה לדינה קפלנוביץ׳ ז״ל

(בית־חולים בילינסון 7.2.1967)

התאספנו חברים וידידים להתיחד עם זכרה של יקירתנו דינה קפלנוביץ ז״ל. לפני שלושים יום לוינו אותה בדרכה האחרונה למנוחת עולמים. כולנו ידענו כי קרב קיצה וימיה ספורים. אולם השלינו את עצמנו שמא יקרה הנס וזה לא קרה.

דינה קפלנוביץ עבדה וחיתה בתוכנו כחלק בלתי נפרד מהווי המוסד, המקצוע והחברה. היא היתה דמות ידועה ומקובלת ומוכרת אצל הכל כאיש מקצוע, כאדם וכמחנכת.

דינה קפלנוביץ היתה בת התקופה שאליה השתייכה. חלוצה במלוא מובן המילה שסימני ההיכר הם, הסתפקות במועט, הגשמה עצמית, התמדה, מסירות, נאמנות, אהבת המקצוע והאדם, כשהיא תרה ומחפשת את השלמות בעבודה ובין אדם לחברו.

כזאת הכרנוה, כזאת ידענוה ומאז ומתמיד ועד אחרית ימיה, שהיא משמשת דוגמה ומופת לרבים מבני־דורה ומקצועה.

דרכה וחייה לא היו קלים, הישגיה לא הוגשו לה על מגש של כסף. עמלה ושקדה, סבלה והחרישה, באורך רוח ונועם הליכות, כשהיא נושאת בחובה את חבלי ההסתגלות.

ארוכה הדרך מאחות בכפר נידח בתקופת המאורעות, מתקיימת בצנעה במשרה חלקית, בבדידות המיוחדת של עולה שמקרוב באה, ועד משרתה הרמה של אחות ראשית במוסד כולו.

מי יזכור ומי ימנה את הנפתולים, הקשיים והסבל שנשאה בדומיה ובהבלגה ללא ריטון ומרד, כל אשר אינה לה הגורל במלוי תפקידיה אלה.

בימי שלום כבימי מלחמה, בעיתות שקט כבשעת חירום, תמיד הראשונה נענית לצו־השעה ובאופיה המיוחד נטלה, קיבלה וביצעה בענווה וללא התבלטות את משימתה.

את גולת הכותרת ראתה בהכנת דור המשך לאחיות. בחינוך, בהכשרה מקצועית, בהנחלת גישה לאדם ולחולה, בכל אלה הקדישה את מיטב לבה ודמה.

לא תמיד הבינו אותה חניכותיה ולא תמיד ידעו להעריך נכונה כוונותיה, שיטותיה ודרכיה. בדרך הטבע קיימות אי־הבנות בין מחנכים ובין תלמידים, הבדלי גישה, דור וגיל ואף היא לא ניצלה מתופעה זו שלא במעט הכבידה על נפשה ורוחה.

רק מאוחר יותר, כשחניכות אלה התבגרו ונכנסו לחיי עבודה ואחריות לתפקידן, רק אז הבינו את מלוא ערכה של דינה בתורה ובעבודה ואת אשר רכשו הודות לקפדנותה ושקידתה, כי נתנה כל אשר יכלה.

אין דבר ניצחי וגורלו של אדם אינו בידיו. כולנו בני תמותה בבוא היום. משאדם פורש והולך, ובפרט ידיד ורע, כולנו מתאבלים עליו, מספרים בשבחו, מביעים צער ותנחומים. אולם מעל הכל זכרו של אדם נשמר ושמו נפקד כשמשאיר עדות בת־קימא בפועליו ומעשיו.

דומני שלא אטעה אם אומר שיקירתנו דינה השאירה לנו דור של ממשיכים ועיצבה אב־טיפוס של אחות קופת־חולים שעל־אף תמורות הזמן והתקופה, עדיין חזקים שורשי תקופת־בראשית שהמנוחה הטביעה חותמה עליה.

דינה היתה אשת־רעים, ובת־צחוק מרחפת על פניה, נטולת אשליות ומקבלת את החיים כמו שהם. גם בערוב ימיה, כשידעה את כל האמת האכזרית, לא איבדה מתכונות יסוד אלה שהיוו את אשיות חייה ודמותה ודומני עד שעתה האחרונה.

ליווה רבים בדרכה האחרונה, אבלים ומלאי צער. גמלנו לה חסד של אמת בכבוד ובהערצה ומאות חניכות שהתקבצו מכל קצות הארץ, הן עדות חיה לאותה הערכה והערצה שרכשו לה.

הלכה לבלי שוב. נזכור אותה באהבה כשותפה נאמנה, כאדם, כחברה, וכאשת רעים ושלום לעפרה.

משה סורוקה
(יו"ר מרכז ק"ח של ההסתדרות)

לזכרו של ר׳ אליעזר שמואלזון ז״ל

את אליעזר בן הרב ר׳ חיים מנשה שמואלזון ז״ל הכרתי מילדותו. ואם אמרו „גם במעלליו יתנכר נער״ הרי המשך חייו יעידו על כך.

הנער, שגדל בין ארונות ספרים ותורה, היה נאמן למסורת ביתו. בכל אשר פנה והלך היתה מורשת אבות נר לרגליו.

אינני מכיר רבים שקיימו בנפשם וגופם את הדבר: „כבד את אביך ואת אמך״ כפי שהוא קיים. לעת זקנה התגוררה אמו בביתו בהעלותו אותה ארצה, לאחר פטירת האב. כל שראה וידע, לא יכל היה שלא להעריץ את יחסו ומנהגו. בזאת יכל היה לשמש דוגמה ומופת: מעולם לא השאירה לבד בבית, פרט לשעות עסקים שהטרידוהו ואף על כך דאב לבו. לכל מקום שהלך בערוב יום לקח את אמו אתו. הרבה היו מתברכים אילו זכו לכבוד כזה ולטפול מלא והכל ברוח טובה ונפש חפצה. למה, איפוא, לא קויים בו המשכו של הכתוב המבטיח אריכות ימים?

אליעזר היה דבק במשפחתו והקיף רבים בדאגתו.

וכגודל יחוס אבות, כן היתה בו מן הענוה והפשטות. בכל דרכיו הקפיד על הגינות ויושר, ובתור כזה ידעוהו כל מכיריו ומוקיריו. ער היה למשאלות אח ורע. זכורני הימים הראשונים לעלותי ארצה. מצאתי בו מארח נעים וטוב מזג, מעודד, משפר ומקל לבטי עולה חדש בימים ההם.

יהי זכרו ברוך!

מיכאל פלד

ציון לזכרה של ברכה רוזינר (קריינוביץ') — לבית גולומבו ז"ל

דמעה שלא נשרה

מי יודע, הדמעה למי נועדה? להולך מאתנו לעולמו או להולך אחרי המטה של הנפטרת?

ברכה היקרה, ילדות של יתמות עברה עליך, מאבק ללא לאות על קיום, ואת באצילותך וטוב ליבך שלא ידע סייג עמדת בכל אלה.

השואה לא פסחה על משפחתך ודרך היסורים בה עברת היתה רוויה כאב וענות, ועל אף הכל לא נעלם החיוך מעל פניך ויחסך לבני אדם לא נפגם. סבר פניך היה למופת ומוצא פיך טהור וסלחני.

גם צעדיך הראשונים בארץ לא קלים היו. על הכל התגברת בחברת בעלך ושני בניך ראובן ודב יבדלו לחיים ארוכים. טפולך ודאגותיך לא היו לשוא וזכית לראות נחת בנים ובני בנים. הנה דווקא בזמן שרווח לך והגעת לכאורה אל המנוחה והנחלה נקטפת באכזריות הגורל. „וי להאי שופרא"...

והדמעה שלא נשרה, נישאת בחלל בין יקיריך ובינך, וזוהרת הדמעה ומשקפת יגון כל אלה שאהבוך והוקירוך. יהי זכרך ברוך!

מיכאל פלד

דב שנקמן ז״ל

דב שנקמן ז״ל, בנם הבכור של דובה לבית כגן ואברהם שנקמן, נולד בלודז ב־19.4.48. להוריו תעודה עם תמונתו על היותו יליד שנת המדינה.

הוריו, משרידי השואה, עלו בשנת 1957 לארץ ישראל, ואחרי טלטולים רבים התישבו בבת־ים.

דב גמר את למודיו בבית הספר „גאולים״, ולאחר מכן בחר במקצוע ליטוש יהלומים.

התגייס לצבא ב־3.5.66 ושירת בחטיבת „גולני״, גדוד „הבוקעים״.

במלחמת ששת הימים נלחם בגבורה ברמת הגולן ובקונטרה. באחרונה היה בחזית בית־שאן.

ביום 2.11.68, בחילופי אש בין הירדנים וחיילינו, נפגע דב בפגיעה ישירה.

מאות תושבי בת־ים וחבריו ליווהו בדרכו האחרונה. הוא נטמן בחלקה הצבאית בקרית שאול.

דב, הנחמד והעליז, טוב הלב והאהוב על הכל, ישאר בזכרוננו לעולם.

ההורים

ה מ ש ך

ארגון יוצאי אושמינה
בישראל

אשמענער לאנדסמאנשאפט
אין ישראל

מיכאל פלד

בני עירנו בעולם ובישראל

„צדקה עשה הקדוש ברוך הוא עם ישראל שפזרם לבין האומות".
(מסכת פסחים דף פז עמוד ב')

פרפרזה:
צדקה יתרה עשה הקדוש ברוך הוא לאלה שהביאם לארץ ישראל.

כבנים לעם היהודי, נאמנים לצו הגורל האכזרי שרבץ על „הנודד הנצחי", כן גם בני עירנו הלכו תמיד עם מקל הנודדים ביד.

סיבות כלכליות ופוליטיות אילצו את בני הנוער ואף מבוגרים בעלי משפחה לעקור ממקומות מגוריהם ולנדוד למרחקים.

היו שהשאירו אחריהם רק קברים בבית העלמין, אך היו שהותירו בביתם שבמכורה, הורים, אחים ואחיות שציפו בקוצר רוח לתמיכתם החמרית, לאחר שהתבססו במקום הגירתם. ואכן, רבות היו המשפחות שחכו בכליון עיניים למכתב החדשי בתוספת מספר דולרים שעל זה היה קיומם. אף החנוונים שנתנו ל„מצפים" בהקפה היו דורשים ושואלים, אם הגיע מכתב... ואם התמהמה המכתב להגיע ולא פעם אחת, אלא פעמים מספר, הרי היה „מקבל המכתבים" צפוי להקפאת הקרדיט, לבזיון ו„שפיכת דמים". ודאי וודאי שהיו חנוונים שלא דחקו ולא היו כנושים והאריכו אף בסבלנות, אף כי בעצמם היו לעתים במצוקה, יעלה כאן זכרונם לטובה.

היו מקרים שחנוונים בלשו אחרי מחלק המכתבים לדעת, אם פלוני קבל מכתב מאמריקה... אל נזכור אותם לרעה, כי קוצר רוחם, נבע ממצוקתם החמרית הם. אין לדעת אם נתנו הנתמכים דעתם, כמה קשה עמלים יקיריהם בנכר, כמה חוסכים הם מפתם ודלותם, כדי שיעמד להם כוחם לתמך בנזקקים בעולם הישן הדל והעלוב. וכי איך יכלו לתת דעתם על כך והם במרי חייהם התנהלו וחכו ליום גאולה, יום בו יוכלו להצטרף ליקיריהם ולעזוב לצמיתות את עמק הבכא. לימים הלכו רבים ואף משפחות שלמות בעקבות חיל החלוץ שלהם למקומות ההגירה. ראשון במעלה, כמקום הגירה ומקלט תפסה ארצות הברית של אמריקה. ואמנם, רבים מבני עירנו הגיעו לשם וראו עצמם מאושרים על שהצליחו לעזוב דלותם בה היו שקועים בערים ועיירות אירופה המזרחית. אם את עשרם החמרי לא תמיד מצאו בארץ הזהב, לפחות נשמו באוירה של חופש אזרחי שאותו ידע להעריך כל מי שחי בתחום המושב.

תחילה היגרו „הבורחים" וידועה היתה האימרה: „פלוני ברח לאמריקה". ואמנם היתה זאת בריחה, אם בגלל התקרב מועד הגיוס לצבא, אם בגלל פשיטת רגל שצפויה היתה בעסקים העלובים, אם משום שעמד להתפס למלכות עקב נטיותיו הפוליטיות ואם מפני שחסרה פת הלחם בבית, פשוטו כמשמעו. כך או אחרת „ברחו".

המהגרים הראשונים יצאו מבין השכבות העממיות ביותר. אלה, לא היה להם מה להפסיד. לאלה גם לא חסר אמץ לב לצאת לקראת הבלתי נודע, אנשים ללא ידיעת שפה זרה, לעתים ללא מקצוע וגם בעלי מקצוע שלא קוו לעסוק בו. ציודם־דלותם ומצוקתם היה הכח הדוחף. „בעלי בתים" מכובדים היו מתגאים בכך שממשפחותם לא „ברח" אף אחד. (וכך היו אומרים ביידיש: ביי אונדז איז קיינער ניט אַנטלאָפן קיין אַמעריקע).

לימים היה להם יסוד להצטער על כך, לרוב היה זה מאוחר מדי. כעבור שנים מספר, החלף הבטוי „ברח" במלה „הלך" (ביידיש: ער איז „אַוועק אין אמעריקע"). ואכן, שוב לא היו נעלמים בלילות, שוב לא היתה בריחה במפתיע, עתה לא התבישו. כל העיר ידעה שפלוני מכין עצמו ל„הליכה", אמנם, עדיין דברו על כך לא מתוך קנאה להולך, אלא מתוך השתתפות בצער, על כורח החיים המאלצים בני אדם הגונים לעקר. השכבה המהגרת עכשיו יצאה מבין הרואים עצמם מכובדים יותר מן הראשונים, אך אף אלו עדיין לא נמנו על העילית שבחברה. מספר „ההולכים" גדל משנה לשנה. „האידיליה" של ההגירה לארצות־הברית לא נמשכה זמן רב. שערי ארצות הברית החלו להנעל ודוקא עכשיו נדחפו רבים ליציאה. בולמוס תקף את בני עירנו. אך זרם המאושרים היה דק. מספר בני עירנו באמריקה הצפונית גדל, הקשרים עם המכורה נהדקו, אך הזרם כמעט ופסק.

ואז נפתחו שערי קובה, קנדה, ארגנטינה ואפריקה הדרומית. גם לשם הגיעו בני עירנו ויצרו „מושבות" קטנות בשמרם על הקשר עם המולדת. ניתן לומר שבשנים אחרונות, סמוך למלחמת העולם השניה הלכו למקומות לשם ניתן להכנס.

אך גדולה ורחבה הארץ אליה הגיעו והקשרים ההדדיים במולדת החדשה לא היו נוחים כל עיקר. לשבחם של בני עירנו יאמר, שעל אף הקשיים, מצאו והזדמנויות שונות להפגש ולהפגיש. את ההזדמנויות ספקה המולדת הישנה במצו־קתה המתמדת, שפנתה תמיד „לבניה המאושרים" בבקשת סיוע למוסדות הצבוריים במקום: בתי כנסת בתי ספר, בית יתומים, כל מיני מוסדות צדקה ועוד..

מן הראוי לציין בהוקרה שבני העיר במרחקים לא הכזיבו. תמיד נמצאו ביניהם פעילים ומפעילים. מזמן לזמן היו מופיעים אף שליחים „משם" שהביאו אתם תרומות ואף התענינו לדעת יעילות עזרתם.

לאט, לאט נסגרו שערי ההגירה ודכדוך נפש ירד על הנוער שנשאר תקוע במקום מבלי לדעת לאן לפנות.

בשעה זו הופיעה ברחוב היהודי הציונות החלוצית על כל זרמיה ופלגותיה. „החלוץ" הדליק באש הלאומיות ורגשי הגשמה ליבותיהם של צעירים רבים ששמו פניהם לארץ ישראל.

הפעם היה זה רצון עקירה לא רק גופנית, אלא, גם אידיאית. צעירות וצעירים רבים התחילו להתארגן בתנועות, לצאת לקבוצי הכשרה ומשם לארץ ישראל.

עוד לפני כן היו מקרים של עלית בודד או בודדים, אך עדיין, אי אפשר היה לראות בזאת תנועה.

הפגישה הראשונה של בני עירנו בארץ

ערשטער צוזאַמענטרעף פון אָשמענער אין ישראל, 1934

ועד ארגון עולי אושמינה בישראל בשנת תשכ"ד

עומדים מימין לשמאל: שרגא פייבושביץ, זלדה זיסקינד, הושע סולץ, רבקה שפירא, איטה פיטשניק, ליובה פיסטול, ראובן סולל, מלכה סולל, ליזה זיסקוביץ, חיים ברקמן.
יושבים: משה ציזלינג, יונה לבנה, מיכאל פלד, משה בקר, משה בינניסון.

תנועת עליה של ממש אפשר לראות רק מזמן שקבוצות צעירים קמו ושמו פעמיהם לדרך בסיסמת „לבנות ולהבנות בה".

בשנת 1924 הגיעה לארץ סנונית ראשונה — רחל יעקובוביץ לבית לאפידוס. בשנת 1925 הגיעה כבר קבוצה גדולה יותר: רבקה בת הרב ר' חיים מנשה שמואלזון זצ"ל, ראובן סולל (ממניחי היסוד לארגון עולי אושמינה בישראל), רבקה אבנר־כהן, אידה פורט ז"ל, יהושע שרירא, אריה אביליוביץ, כל משפחת קובנסקי, האחים נוביק ועוד. לאחר זמן קצר: אסתר קרצמר, יצחק הכהן סוויעט, מנחם שוגול, יונה ליבנה לבית בקשט, זאב בקשט, רחל גור לבית רודניק, משפחות שמואלזון, משה שלמה ציזלינג, רבקה שפירא, לובה פיסטול, חיים צעפעלינסקי, גולדה לייבמן, גולדה סבירסקי ועוד ועוד, לא בשנה אחת הגיעו. ציינתי את שנת 1925 כשנת התחלה לזרימת עליה ניכרת.

בשנת 1933 הגיעו אף שני מורים מביה"ס „תרבות" (אחד מהם אברהם גור), ביחד אתם הגיעה דינה קפלנוביץ ז"ל. ב־1934 גבר הזרם, הגיעו הושע סולץ, אברהם בן־צור ז"ל ו„אנשי רעננה" הלא הם: דובה ומשה בקר, זלדה ואליקים זייסקינד, משה בינגסן, פייוע אריוביץ ועוד, דבורה קאצער, ישראל זייסקינד, חיים גרטנר, חיים ברקמן ואשתו, משפחות איצקוביץ, האחיות פורט, דבורה קוצ'ביצקי ועוד ועוד שאין באפשרותי למנותם. הסליחה עם אלה שאת שמותיהם לא העליתי.

ברצוני היה לציין שמספר בני עירנו בארץ הלך וגדל והשמות שהוזכרו לעיל הם רק מעט מזער ממה שנמצאו בארץ עד ה־1.9.1939, יום בו פרצה מלחמת העולם השניה, שכתוצאה ממנה עלה הכורת על ששה מליוני יהודים באירופה ועל קהילת אושמינה. ביום פרוץ המלחמה מנו בני עירנו בארץ 96 משפחות בערך.

במשך כל השנים קויים קשר (אמנם רופף) בין יוצאי העיר, אך חברתי בלבד, ביחוד בין אלה שהכרותם בעבר היתה קרובה יותר. לא אורגנו מפגשים חברתיים מקיפים, אף לא בין המתגוררים בעיר אחת. יוצא מן הכלל היו אנשי רעננה, שגם במולדתם היו חברים או קרובים לכך.

היו אמנם מקרים שביזמתו של אחד או קבוצה קטנה, הוזמנו לפגישה לצורך הגשת עזרה כספית לזה או לאחר ששמעו עליו שאין ביכולתו לנצל את האישור לעליה בגלל מצוקה חומרית, אך לכלל ארגון לא הגיעו.

הדחיפה להתארגנות של ממש נתנו התוצאות האיומות של מלחמת העולם השניה. עם הגיע בשורות האיוב על השמדה ועל מה שעלה לקהילת אושמינה, נחרדו הלבבות. מיום ליום נעשה ברור שבני עירנו בארץ יצטרכו להגיש כל עזרה אפשרית לנזקקים בין אם עומדים להגיע ארצה ובין אם ישתהו בדרכי הענות.

אני מציין בסיפוק רב שנמצאו היוזמים, נמצאו המתגייסים לפעולה וכך החלה ההתארגנות הבלתי רשמית. ללא אספות כלליות, ללא בחירות וויכוחים נרתמו אנשים לפעולה אינטנסיבית.

בשנת 1946 הגיעה ארצה אחת השרידים, ב. ש. ק., ומפיה שמענו על זוועת החורבן והשרידים המתגלגלים עדיין במקומות שונים ללא עגינה.

הועדה היוזמת החליטה על אוסף תרומות ומשלוח חבילות לחו"ל לנצרכים. „איש כאשר ידבנו לבו" והלב נדב. עכשיו הוחלט לכנס את בני עירנו ולהתארגן

רשמית וכן לקבל החלטות על דרכים לפעולה ועזרה. בינתיים הגיעו עולים נוספים ומספרם הלך וגדל. שוב לא היה ספק שהתרומות החד־פעמיות וחלוקתן לא תגיש עזרה יעילה ואז (אחרי ויכוחים רבים) החליטו להקים את המוסד הקרוי „גמילות חסדים".

הפעם שוב לא יתנו קצבה ששעורה קטן ולא תמיד יש בה ממש, אלא יעניקו הלוואות ללא רבית ולזמנים ארוכים.

הוצא חוזר, נתקיימה פגישה כללית ביום ב׳ באב (יום חיסול הגיטו), היו בחירות ואושר ועד עולי אושמינה. אספו תרומות, הקימו קרן ואף פנו לבני עירנו בתפוצות, בעיקר לארצות הברית, ומשם הגיעו תרומות נכבדות. נאסף סכום ניכר והחלו בחלוקת הלוואות.

שוב אי אפשר היה לטפל בענינים ללא אישור רשמי מטעם השלטונות. הוגש תקנון ל„ארגון עולי אושמינה בישראל" ובקשה לאישור מיוחד לקיום מוסד כספי הקרוי „גמילות חסדים".

מן הראוי לציין, ש„הקופה" הגישה הלוואות בסכומים מתאימים ולצורך עזרה קונסטרוקטיבית שהביאו תועלת מרובה לנזקקים. עד היום חולקו כ־300 הלוואות. ההלוואות ניתנות בדרך כלל לזמנים ארוכים וגובה התשלומים לפי יכולת הלווה. אין גם מקום להתאונן על אי החזרת ההלוואות. אלה היו מקרים בודדים. כל סכום שהוחזר היה מוכנס מיד למחזור הלוואות חדשות.

לא רק בפעולות חומריות עסק ה„ארגון". לא מעט דאג לקשר מתמיד עם אלה שבארץ ועם כל בני עירנו המפוזרים ברחבי תבל. כיום אפשר למצוא בתיק הארגון רשימת שמות וכתובות של כולם, מלבד אלה שאולי לא הצלחנו לאתרם או שלא ענו. אין ספק שכאלה מעטים מאד, אפשר לאמר בודדים. כן חיפש הארגון דרכים להנצחת שמה של הקהילה. ומשהכריזה הקרן הקיימת לישראל על נטיעת „יער הקדושים" בהרי ירושלים, נאספו בארץ אלף לירות ונטעה חורשה על שם קהילת אושמינה. כמו כן לוח זכרון במרתף השואה על הר ציון בירושלים.

מאז ועד היום מתקיים שנה בשנה, ביום ב׳ באב, כנס אזכרה לזכר הנספים, ורבים רבים באים מכל קצוות הארץ. יום זה הופך למפגש מענין בין בני העיר שבכל ימות השנה אפילו אינם שומעים אחד על השני.

לצורך מפגש רעים יזמו גם מסיבות פורים. בשנת 1964 קוימה מסיבת פורים חגיגית שהוקדשה לדיון על הוצאת ספר זכרון לקהילת אושמינה.

בקשר עם הוצאת הספר חובה עלינו להזכיר את אהרון וסלמה בורובסקי מארה"ב. אהרון הינו בן למשפחה נכבדה ומכובדת. ר׳ בנימין ז"ל, אבי המשפחה, היה בעל בעמיו שדעתו שקולה והליכותיו נועם ותרבות. עסקן ציבורי ממדרגה גבוהה ומקיים בהקפדה את הכתוב: „ומי שנותנים נר למאור, ויין לקדוש ולהבדלה, ופת לאורחים וצדקה לעניים, וכל מי שעוסקים בצרכי צבור באמונה". האם ראויה לבעלה, בבחינת „איזוהי אשה טובה — שעושה רצון בעלה", אך היו לה זכויות אישיות משלה ובמעשים טובים לא נפלה ממנו.

ניתן לומר, שהיה זה בית שהשרה על כל הסביבה חום ויחס לבבי אנושי.

בבית זה, ששמר על מסורת אבות ויפיו של יפת, גדל והתחנך הבן אהרון. לא

יפלא איפוא שירש מהוריו את הטוב והאצילי. נוסף לתכונותיו וסגולותיו האישיות עבר נסיון חיים עשיר ורב, וזה הגביר אצלו את תחושת היחס האנושי לזולת.

מיד לקריאה הראשונה מועד ארגון עולי אושמינה בישראל, גייס עצמו ועמד בקו הראשון של פעולה והפעלה כשעל ידו פועלת במסירות אשתו סעלמא (סימה), שהיתה עזר כנגדו בכל אשר עשה ויזם.

יזמתם ועשייתם של הבעל ואשתו הניבו פירות מבורכים ורבים, המה אשר מזכירים את שמותיהם בברכה והערצה.

יהי רצון ויזכו לחיים ארוכים, בריאים ופעילים; ויהיו לברכה בקרב בני עירם, כאשר היו עד כה.

לא אבוא לתאר את המאמצים ללא לאות שהשקיעו בהגשמת ההחלטה. הבעיה הכספית היתה בלי ספק בעיה נכבדה וקשה. שוב נרתמו „עקשנים" ופנו אל בני העיר ואלה לא קפצו ידם. אך שאלת הכתיבה, היתה חמורה לאין שעור. מי יכתוב?

בסיפוק רב מותר לציין שנמצאו הכותבים וזכינו שהספר יופיע.

יבואו על הברכה כל אלה שנתנו ידם להצלחת ההנצחה.

כיום נמצאו בארץ כ־300 משפחות. כן ירבו!!!

ערב אזכרה לקדושי השואה

דאָס פּרעזידיום און אָנוועזנדיקע אויף דעם אזכרה־אָוונט אין ישראל

אירגון יוצאי אושמינה בישראל

(תבנית האגודה, בחירות וכו׳)

הצהרה בקשר עם יצירת אגודה

לכבוד תל־אביב, 25.6.1955
המינהל המחוזי,
תל־אביב.

א. נ.

אתכבד להגיש בזה הצהרה בדבר יסוד האגודה: „ארגון עולי אושמיאנה בישראל״, כפי שדרוש על פי סעיף 6 מהחוק העותומני לאגודות.

אני מצרף שתי העתקות מהתקנות והכללים של האגודה.

1) שם האגודה: „ארגון עולי אושמיאנה בישראל״.

2) כתובת האגודה: תל־אביב, רחוב אליעזר בן־יהודה 69 (ע״י ר. סולל);

3) המשרד הראשי של האגודה: תל־אביב, רחוב אליעזר בן־יהודה 69;

4) מטרת האגודה: לטפח יחסים חברתיים ולקיים מועדון חברותי ולעזור לחברים בהלוואות בלי רבית.

5) המנהלים האחראים (חברי ההנהלה):

	השם	משלוח־יד	הכתובת	התפקיד
א)	מיכאל פלד	מפקח במשרד החנוך	רח׳ מגידו 9, ת״א	יו״ר האגודה
ב)	הושע סולץ	מנהל בית־ספר	רח׳ אבן־עזרא 3, ת״א	סגן היו״ר וחבר ההנהלה
ג)	ראובן סולל	תעשיין	רח׳ אב״י 69, ת״א	גזבר
ד)	מיכאל ברן	פקיד	רח׳ מרכז מסחרי 85, תל־אביב	מזכיר
ה)	אברהם בן־צור	פקיד	אבו־כביר, שטח־הדרום 83, ת״א	חבר ההנהלה
ו)	גב׳ לובה פיסטול	עקרת־בית	רח׳ מלצ׳ט 33, ת״א	חבר
ז)	גב׳ יונה בזוזה	עקרת־בית	רח׳ מרכז בעלי מלאכה 6, ת״א	חבר

בכבוד רב
מיכאל פלד, יו״ר האגודה
מיכאל ברן, מזכיר

ערב אזכרה לקדושי השואה

דעם פּרעזידיום און פּובליקום בעת אַן אזכרה־אָוונט אין ישראל

תקנות של ארגון עולי אושמיאנה בישראל

א. שם האגודה: **„ארגון עולי אושמיאנה בישראל".**

ב. מקום האגודה: **משרדה הראשי של האגודה יימצא בתל־אביב; והאגודה רשאית לפתוח סניפים גם במקומות אחרים.**

ג. המטרות:

(1) **לארגן את החברים לצורך טפוח יחסים חברתיים ועזרה הדדית ולטפל בפיתוח רוחני של החברים ולקיים מועדון חברותי;**

(2) **להלוות לחברים הלוואות בסכומים לא גדולים ובלי רבית כנגד בטחונות וערבויות מתאימים וליצור קרן להלוואות כאלה ולעזרה הדדית.**

ד. החברות:

(1) **כל אדם בישראל שעלה מהעיר אושמיאנה ושגילו למעלה מעשרים שנה יוכל להתקבל כחבר לאגודה, בתנאי שיגיש לאגודה בקשה על כך ויתחייב לתרום כפי יכלתו.**

(2) **כל חבר יהיה רשאי לצאת מן האגודה בכל עת, בתנאי שיודיע על כך לאגודה בכתב. חבר היוצא מן האגודה יהיה חייב בצאתו לשלם את כל חובותיו לאגודה, כגון הלוואות וכו׳, אף אם טרם הגיע זמן פרעונם לפי תנאי ההלוואה.**

(3) **האגודה תוכל להוציא חבר מן האגודה באמצעות החלטה חוקית באסיפה כללית חוקית של האגודה.**

(4) **חבר היוצא מן האגודה או המוצא מן האגודה וכל מי שחדל מלהיות חבר בכל אופן שהוא, — לא יהיה זכאי לקבל בחזרה מן האגודה שום כספים ששלם לה בתורת תרומה או התנדבות.**

ה. הכנסות האגודה: **הכנסות האגודה תבאנה מתרומות החברים ומתרומות ומתנות של אחרים ומעזבונות.**

ו. הנהלת האגודה:

(1) **השלטון העליון של האגודה הוא בידי האסיפה הכללית.**

(2) **עניני האגודה יתנהלו ויבוצעו על ידי הנהלה נבחרת שתהיה מורכבת מחמישה עד שבעה חברים, שאחד מהם ייבחר על־ידי האסיפה הכללית ליושב ראש האגודה.**

ז. ועד ההנהלה:

(1) **ועד ההנהלה יתאסף כפעם בפעם לדון ולהחליט בעניני האגודה. קוורום חוקי באסיפות ההנהלה יתקיים באם יהיו נוכחים בראשית האסיפה לפחות שלושה חברים מועד ההנהלה.**

(2) **ועד ההנהלה יחליט בישיבותיו ברוב דעות רגיל. ובמקרים של דעות שקולות תהיה ליו״ר האגודה דעה נוספת מכרעת.**

(3) יו״ר האגודה ביחד עם חבר אחד נוסף לפחות יהיו רשאים לחתום בשם האגודה על כל מסמך או קבלה ולחייב את האגודה וליצגה. האגודה תהיה מוסמכת למנות עורכי־דין למטרות פעולות מסוימות.

ח. האסיפה הכללית:

(1) האסיפה הכללית תכונס אחת לשנה, בחודש אב של כל שנה. האסיפה תיקרא על ידי ההנהלה וההזמנה תודפס באחד העתונים העברים היומיים הנפוצים בתל־אביב לפחות 10 ימים לפני יום האסיפה. ההזמנה תכלול פרטים על המקום והשעה וסדר היום בצורה כללית. האסיפות הכלליות תתקיימנה בתל־אביב.

(2) קוורום חוקי באסיפה כללית יתהוה באם יהיו נוכחים בפתיחת האסיפה לפחות מחצית ממספר החברים; ואולם במקרה שלא יתאספו חצי ממספר החברים בשעה הקבועה, — אזי האסיפה נדחית לשעה אחת ובאותו מקום ובאותו יום, — ואזי תהיה האסיפה חוקית בכל מספר משתתפים שהוא.

(3) כל אסיפה תבחר את יושב־הראש של אותה אסיפה שהוא ינהל את האסיפה וישב בראשה ויחתום על הפרוטוכול ועל ההחלטות. ליו״ר האסיפה תהיה דעה נוספת מכרעת במקרה של דעות שקולות בהצבעה. כל החלטות תתקבלנה ברוב דעות רגיל. ואולם החלטה המשנה באיזה אופן שהוא את תקנון האגודה או איזו תקנה שהיא ממנו, תתקבל רק באם יצביעו בעדה לפחות שני שלישים ממשתתפי אותה אסיפה ואותה הצבעה.

(4) האסיפה תנהל פרוטוכול מקוצר של מהלך הדיונים ותרשום את ההחלטות במלואן. מזכיר האסיפה והיו״ר יחתמו על כל פרוטוכול ועל כל החלטה.

(5) לכל חבר יהיה קול אחד. חבר יוכל לייצג עוד חבר אחד לפי יפוי־כוח חתום.

(6) ההנהלה תוכל לקרוא לאסיפות כלליות בכל זמן, לפי החלטתה היא, או לפי דרישת 10% מחבריה שיציעו את דרישתם בכתב להנהלה ותפרט את הענין או הענינים העומדים על הפרק לדיון.

ט. ועדת בקורת:

האסיפה הכללית תבחר בועדת בקורת בת שלושה חברים, שתפקח ותבדוק את עניניה השונים של האגודה ותמסור דין־וחשבון בפני האסיפה הכללית.

י. שונות:

(1) יו״ר האגודה ישמור את חותמת האגודה ואת מסמכיה השונים והוא יהיה אחראי להם. חבר יהיה זכאי לעיין במסמכי האגודה בכל זמן מתאים ובלי כל תשלום לכך.

(2) החברים ישאו בהוצאות האגודה והוצאותיה המשרדיות השונות ולפי החלטות האסיפות הכלליות.

(3) שום חבר בהנהלה או בועדת־הבקורת לא יקבל שכר או משכורת או הענקה או טובת־הנאה כלשהי בקשר עם פעולותיו באגודה ולטובתה. פקיד או עובד שימונה יקבל שכר.

(4) כל שינוי בתקנון האגודה וכל הוראות ותקנות נוספות שנתקבלו כחוק על ידי האגודה יהוו חלק מתקנון האגודה והעתק מהם יישלח למשרד הרשות הממשלתית המתאימה.

(5) כל סכסוך בין חברים בינם לבין עצמם או/ובין חבר או חברים לבין האגודה, בעניני האגודה, — יימסר לבוררות בצורת זבל״א וזבל״א, והבוררים יבחרו בבורר נוסף. החלטות הבוררות פה־אחד או ברוב דעות רגיל תהיינה החלטיות.
אולם הותנה בפירוש כי האגודה בעצמה תהיה זכאית לתבוע כל חבר או חברים בכל ענין שהוא בפני בית־משפט רשמי או בפני בוררות, כפי בחירתה היא.

(6) האסיפה הכללית תוכל להחליט על פירוק האגודה וביטולה, בתנאי שסדר היום, שיתפרסם בהזמנה לאסיפה, יכלול סעיף מפורש בענין הפירוק ובתנאי שההחלטה על הפירוק תתקבל ברוב של $\frac{2}{3}$ לפחות ממשתתפי האסיפה.
האסיפה הכללית תחליט על אופן חלוקת נכסי האגודה וחובותיה במקרה של פירוק.

תקנון זה ייכנס לתקפו לאחר אישורו על ידי האסיפה המיסדת ולאחר שיירשם כחוק אצל הרשות הממשלתית.

תל־אביב, 25.6.1955

בערב אזכרה לקדושי השואה
פראַגמענט פון אַן אזכרה־אָוונט נאָך די אָשמענער קדושים

מדינת ישראל
משרדי המינהל המחוזי תל־אביב

כ״ו באב תשט״ו
14 באוגוסט 1955
מס׳ 1572/99

לכבוד

מר מיכאל פלד

יו״ר האגודה „ארגון עולי אושמיאנה בישראל״

ע״י ר. סולל

רח׳ בן־יהודה 69

תל־אביב

א. נ.,

הריני מתכבד לאשר קבלת מכתבכם מיום 28.6.55 בצרוף הודעה לפי סעיף 6 של החוק העותומני לאגודות לשנת 1909, על יסוד האגודה הבאה:

1. שם האגודה: „ארגון עולי אושמיאנה בישראל״.
2. כתובת האגודה: רח׳ בן־יהודה 69 (ע״י ר. סולל).
3. המשרד הרשום של האגודה: כנ״ל.
4. מטרת האגודה: לטפח יחסים חברתיים ולקיים מועדון חברותי ולעזור לחברים בהלואות בלי רבית.

בכבוד רב,

י. קופמן

הממונה על המחוז תל־אביב

משרדי המינהל המחוזי ת־א
13 באב תשט״ו
14 באוגוסט 1955 1572/99
לכבוד
מר מיכאל פלד
יו״ר האגודה „ארגון עולי אושמיאנה בישראל״ ע״י ר. סולל, רח׳ בן־יהודה 69, תל־אביב.
א. נ.,
הריני מתכבד לאשר קבלת מכתבכם מיום 8.6.55 בצרוף הודעה לפי סעיף 6 של החוק העותומני לאגודות לשנת 1909, על יסוד האגודה הבאה:
1. שם האגודה: **„ארגון עולי אושמיאנה בישראל״.**
2. כתובת האגודה: **רח׳ בן־יהודה 69 (ע״י ר. סולל).**
3. המשרד הרשום של האגודה: **כנ״ל.**
4. מטרת האגודה: **לטפח יחסים חברת־ם ולקיים מועדון חברותי ולעזור לחברים בהלואות בלי רבית.**

בכבוד רב,
חתום: י. קופרמן,
הממונה על מחוז תל־אביב

לתשומת לב:

בהתאם לסעיף 6 של החוק העותומני לאגודות הנך מתבקש לפרסם את הודעת הקבלה הנ״ל בעתון מקומי, וכן להודיעני להבא על שינוי כל שהוא בתקנותיה של האגודה או בהרכב הנהלתה.

תקנון לקופת גמילות חסד

1. כל אחד מיוצאי אושמינה הוא וצאצאיו רשאים לקבל הלואה מקופת גמילות חסד שע״י הארגון.
2. כל המעונין לקבל הלואה חייב להגיש בקשה לועדת הקופה על גבי הטופס הקבוע בחתימתו ובחתימת 2 ערבים יוצאי אושמינה.
3. האשור להלואה ינתן על פי החלטות ועדת הקופה המתכנסת לפחות פעם בחודש.
4. חבר שלא גמר לשלם את כל ההלואה שקבל אינו זכאי לקבל הלואה חדשה.
5. חבר המפגר בתשלומיו או מפסיק לגמרי לשלם, הועדה מחליטה באיזה אמצעים להשתמש נגדו.
6. חבר המפגר בתשלומיו או הפסיק לגמרי לשלם ערבותו לא תתקבל.

הוחלט בישיבת הועד ביום 24.9.64 ת״א.

פרטיכל מהאזכרה

20.7.1955

המקום: בבית החלוצות, רחוב המלך ג׳ורג׳ 37 תל־אביב

הפותח: א. מר גולמבו יוסף

ב. חזן מקצועי קורא פרק תהילים, ואל מלא רחמים

ג. מר איצקוביץ עושה קדיש

ד. מר סולל מציע לבחור חברי הנהלת הקופה

ה. בחירות להנהלת הקופה

שמות הנבחרים להנהלת הקפה:	זכות חתימה על הוצאת כספים:
1. גולמבו יוסף	ראובן סולל
2. פיסטול לובה	יונה ליבנה
3. יונה ליבנה	לובה פיסטול
4. סולל ראובן	חתימת שנים מהשלושה הנ״ל מחייבת.
5. סולץ הושע	חלוקת הלואות ואשורן רק על־ידי
6. שמידט יואל	ראובן סולל
7. ברן מיכאל, מזכיר	יונה ליבנה
מרעננה — בקר משה	לובה פיסטול
מחדרה — ברקמן חיים	
מחיפה — מיכניצקי רסיה פייגל	

ביקורת הקופה:

1. דינה קפלנוביץ
2. ציזלינג משה
3. שפירא רבקה
4. רוזנטל יהודית

כנוס ויום האזכרה

תל־אביב, 1.7.58

א. ג. נ.

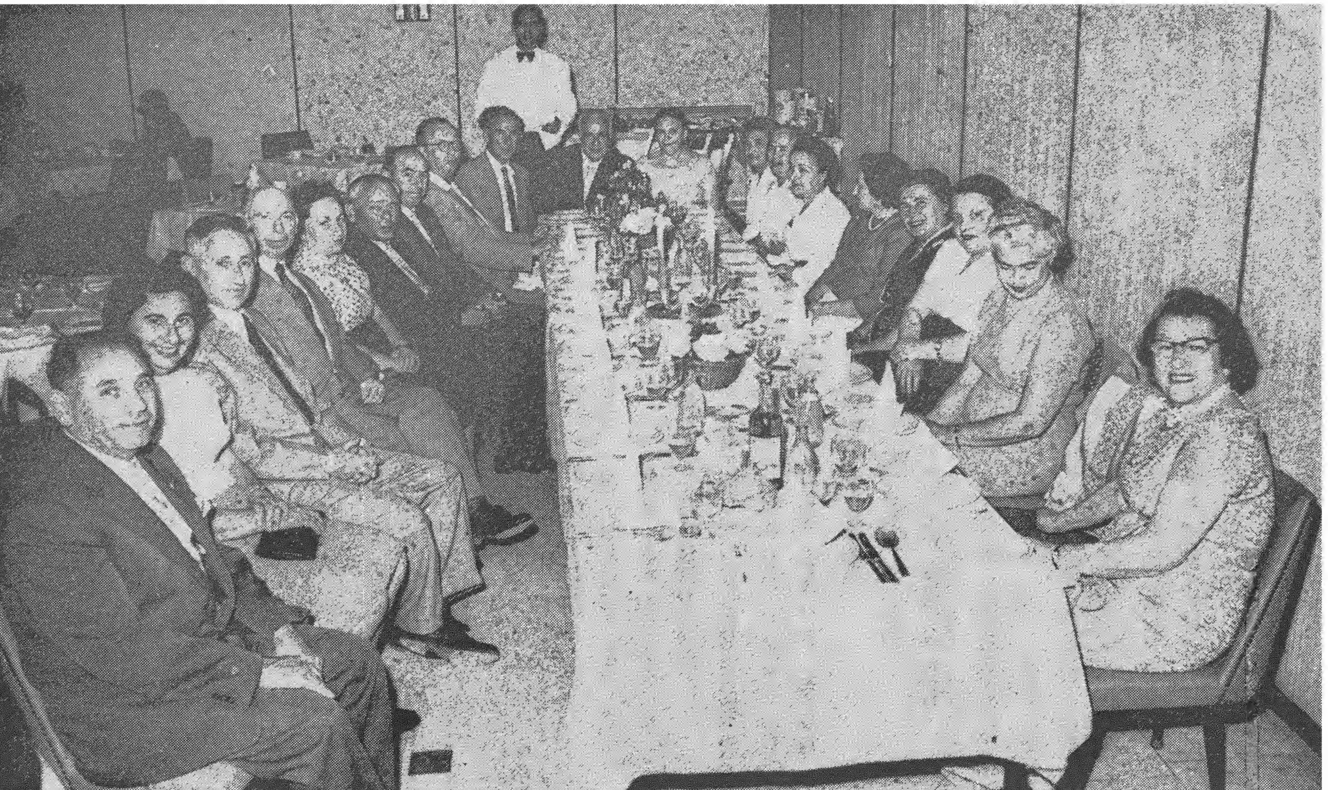
הרינו מתכבדים להזמינך לכנוס ול„יום האזכרה", שיערך ביום ראשון 20.7.58 בתל־אביב, בבית החלוצות, רח' המלך ג'ורג' 37.

סדר היום:

1) **פגישת חברים וידידים החל משעה 6 בערב.**
2) **האזכרה — מפי חזן בשעה 8 בערב.**
3) **דו"ח של קופת „גמילות חסד".**
4) **דו"ח מטעם הועד לנטיעת עצים ביער הקדושים.**

החברים מתבקשים להביא את תרומתם לקופת גמ"ח לשנת תשי"ח בסך 3 ל"י.
נא למסור את ההזמנה הנ"ל לכל בני עירנו שבסביבתכם.
להתראות בכנוס.

בברכה
הועד המארגן

קבלת הפנים בעת ביקורם הראשון של אהרון וסלמה בורובסקי בישראל

קבלת פּנים בעתן ערשטן באַזוך פון אהרון און סעלמאַ באָראָווסקי

ארגון יוצאי אושמינה
באמריקה

אשמענער סאסייטע
אין אמעריקע

די אשמענער סאָסיעטע אין אמעריקע

(אַנטשטייאונג און טעטיקייטס־באַריכט)

די געשיכטע פון די אָשמענער יידן אין אַמעריקע הייבט זיך כמעט אָן מיט דער איינוואַנדערונג פון מזרח־אייראָפּעישע יידן קיין אַמעריקע אין אָנהייב פון די 80־קער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט. שוין אין 1888 בילדעט זיך אין ניו־יאָרק די ערשטע אָשמענער חברה. ווי עס איז געווײנלעך געווען דער פאַל מיט אַלע אַנדערע ערשטע יידישע לאַנדסמאַנשאַפט־גרופּן, איז אויך די אָשמענער חברה, וואָס איז באַשטאַנען פון אָרעמע פשוטע רעליגיעזע יידן, געווען אָרגאַני־זירט אַרום אַ שול, אויף אַ פרימיטיוו־אַלטמאָדישן שטייגער.

דער איינגעוואַנדערטער יונגער ראַדיקאַלער עלעמענט, האָט זיך ניט גע־קאָנט אַריינפּאַסן אין דער עקזיסטירנדיקער אָשמענער חברה. עס ווערט דערי־בער געבוירן דער געדאַנק צו בילדן אַ נייע מער מאָדערנע אָשמענער געזעל־שאַפט, און דעם 23סטן יאַנואַר 1892, ווערט אין הויז פון יאָשע עפּשטיין (66 קאַנעל סטריט, ניו־יאָרק) אויף אַ פאַרזאַמלונג מיטן אָנטייל פון 13 אָשמענער אַרבעטער, געגרינדעט די „אָשמענער בראַדערס מיוטשועל אייד ענד בענעפיט אסס׳ן״. אין הסכם מיט די געזעצן פון שטאַט ניו־יאָרק, דער איינציקער נאָמען פון אַ מיטגליד, וועלכער געפינט זיך אויפן „טשאַרטער״, איז פון אייק בליטשטיין.

די ערשטע 13 גרינדער פון דעם פאַראיין זיינען געווען (לויטן א״ב): ה. אריהס, ל. אנטאוויל, א. בליטשטיין, איזידאָר גילבערט, מ. טשיפּקין, וו. טאַבאריצקי, י. סילווערשטיין, י. עפּשטיין, ה. קרעווער, מ. קרעמער, ל. קרעמער, וו. קרעמער און ל. פּ. קאָהען. דער ערשטער פּרעזידענט פון פאַראיין איז געווען מ. טשיפּקין און וו. טאַבאריצקי — סעקרעטאַר. די ערשטע קאָנסטיטוציע פון פאַראיין איז אויסגעאַרבעט געוואָרן פון וויליאַם באַקסט, וועלכער האָט פאַרנומען אַן אָנגעזען אָרט אין אַרבעטער־רינג.

שוין אין ערשטן יאָר פון איר עקזיסטענץ האָט די סאָסיעטע געקויפט אַ פּלאַץ פאַר אַ בית־עולם און אַזוי אַרום פאַרזאָרגט אירע מיטגלידער אויף לאחר מאה ועשרים שנה. דער מיטגליד־ביישטייער האָט צוערשט באַטראָפן סך־הכל איין דאָלאַר מיט 25 סענט אַ קוואַרטל. ווען אין דער קאַסע האָט זיך אָנגעקליבן די ערשטע דריי הונדערט דאָלאַר, האָט די סאָסיעטע אָנגעהויבן צאָלן קראַנקן־בענעפיט: 10 וואָכן אַ יאָר צו 5 דאָלאַר; איין דאָלאַר „קאָפּ־שטייער״ איז באַשטימט געוואָרן צו געבן דער פאַמיליע פון אַ פאַרשטאָרבענעם מיטגליד.

די ערשטע רעוואָלוציע אין דער סאָסיעטע איז אויסגעבראָכן ווען דער מיט־גליד יאָזעף בראַנדעס האָט אָנגעפירט אַ קאַמף, אַז מען זאָל ענדערן דעם נאָמען

פון „אָשמענער בראַדערס" אויף „אַמעריקען בראַדערס". געזיגט האָבן דאַן די אָשמענער און דער נאָמען „אָשמענער בראדערס" איז געבליבן עד היום הזה.

די צוויטע „רעוואָלוציע" אין דער סאָסיעטע איז אויסגעבראָכן קעגן דער פּרעזידענטשאַפט. די אָשמענער האָבן דעמאָלט אָפּגעשאַפט דעם אַמט פון פּרע־זידענט און איינגעפירט, אַז ביי יעדן מיטינג ווערט געוויילט צווישן די אַנוועזנ־דיקע אַ פאָרזיצער פון דעם אָוונט. דער דאָזיקער דעמאָקראַטישער מנהג איז פאַר־בליבן ביזן היינטיקן טאָג.

די סאָסיעטע האָט אָנגעהויבן וואַקסן פון יאָר צו יאָר און זיך גוט אַנטוויקלט. פון יאָר 1900 ציילט זי שוין 125 מיטגלידער. צוזאַמען מיט דער פאַרגרעסערטער טעטיקייט וואַקסן אויך די הוצאות און דער מיטגלידס־ביישטייער ווערט אין דעם דאָזיקן יאָר געהעכערט אויף איין דאָלאַר מיט 75 סענט אַ קוואַרטל.

אין יאָר 1907 פאַרמאָגט שוין די סאָסיעטע 268 מיטגלידער. די דאָזיקע פאַרטאָפּלטע מיטגלידער־צאָל ברענגט אַריין אין דעם פאַראיין אַ ניי לעבן. עס ווערן אָפּגעשאַפט אַלע אויסטערלישע פאָרמאַליטעטן, ווי אַ שטייגער די פאַרשי־דענע העוויות ביים באַגריסן, די ספּעציעלע משונהדיקע הלבשה, לענטעס אַאַז"וו.

די דאָזיקע רעפאָרמען האָבן געגעבן דער סאָיעטע אַ גאַנץ אַנדערן געזעל־שאַפטלעך־מאָדערנעם אויסזען, און אָנגעצייכנט דעם וועג פון איר ווייטערדיקער ברייטער אַנטוויקלונג וואָס טראָגט אַ דעמאָקראַטיש־פאָלקסטימלעכן כאַראַקטער.

אינעם זעלבן פּעריאָד, וואָס האָט זיך געצויגן ביז אַרום 1910, זענען אויך געמאַכט געוואָרן ווייטערדיקע רעפאָרמען אויפן געביט פון בענעפיטן און מיט־גלידס־אָפּצאָל. דער קראַנקן־בענעפיט איז געהעכערט געוואָרן אויף 7 דאָלאַר אַ וואָך און דער מיטגלידס־ביישטייער איז פאַרגרעסערט געוואָרן אויף צוויי דאָלאַר מיט 75 סענט אַ קוואַרטל.

אין יאָר 1917 הייבט אָן די אָשמענער סאָסיעטע צו שרייבן אַ גאָלדן קאַפּיטל אין איר געשיכטע, וואָס קאָן באַצייכנט ווערן מיט דעם נאָמען „דער רעליף־פּעריאָד".

ווען ביים סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און אין ברען פונעם בירגער־קריג אין רוסלאַנד, האָט זיך דערטראָגן קיין אַמעריקע דער יאָמערלעכער וויי־געשריי פון אונדזערע עלנטע ברידער אין דער אַלטער היים, האָט די אָשמענער סאָסיעטע געגרינדעט אַ „פאַראייניקטן אָשמענער רעליף, צו וועלכן עס זיינען צוגעצויגן געוואָרן אַלע אָשמענער חברות. דער אָשמענער ברידערלעכער פאַראיין האָט באַלד אַסיגנירט פון דער אייגענער קאַסע פינף טויזנט דאָלאַר און באַ־שטייערט אַלע אירע מיטגלידער מיט צען דאָלאַר פאַר דעם רעליף. אין משך פון די יאָרן 1918—1920 האָט דער אַלגעמיינער רעליף־קאָמיטעט, מיט דער אָשמענער סאָסיעטע בראש איבערגעשיקט קיין אָשמענע — אַריינגערעכנט די אינ־דיווידועלע הילף פאַר לאַנדסלייט און קרובים — העכער 150,000 דאָלאַר.

עס איז געגרינדעט געוואָרן אַ בית־יתומים, וועלכער ווערט נאָך ביזן היינ־טיקן טאָג אויסגעהאַלטן פון אַ ספּעציעלן „אָשמענען בית־יתומים־פאַראיין" אין ניו־יאָרק, פון וועלכן דער געוועזענער פאָרזיצער פון דער אָשמענער סאָסיעטע, י. סילווערשטיין, איז דער טרעזשערער. עס זיינען כובסידירט געוואָרן: די יידי־

שע פאָלקס־שול, אַ פאַך־שול פון „אָרט", די תלמוד־תורה און די ביבליאָטעק, די לייַ־ און שפּאָר־קאַסע פון „דזשאָינט" איז מיט דער הילף פון דעם אַשמע־נער רעליף אויסגעברייטערט געוואָרן, עס זיינען געקויפט געוואָרן פאַרשידענע מכשירים פאַר בעלי־מלאכות און קליינע סוחרים; עס זיינען פאַרריכט געוואָרן אַלע קהילישע אינסטיטוציעס; עס איז געעפנט געוואָרן אַ פרייע קיך אויף צו שפּייזן די אָרעמע, און עס איז געקויפט געוואָרן שטאָף, פון וועלכן מען האָט גענייט וועש פאַר זיי. 25 פאַרוואַרלאָזטע קינדער זיינען געפירט געוואָרן קיין ווילנע אויף היילונג; און צום סוף — עס איז כדאי צו פאַרצייכענען — זיינען אויסגעלייזט געוואָרן די בהמות, וואָס זיינען פון דער דעמאָלטיקער דייטשער מאַכט קאָנפיסקירט געוואָרן ביי די אָרעמע בעלי־בתים, ביי וועמען דאָס איז געווען אַ שטיקל קוואַל פון פרנסה.

אין פאַרבינדונג מיט דער דאָזיקער רעליף־טעטיקייט דאַרף פאַרצייכנט ווערן דער נאָמען איזידאָר בטריס, דער דעלעגאַט פון דעם רעליף־קאָמיטעט קיין אַשמענע, אונטער וועמענס פערזענלעכער אויפזיכט די דאָזיקע גרויסע אַרבעט איז אויפן אָרט דורכגעפירט געוואָרן. דאָ דאַרפן אויך דערמאָנט ווערן די הויפּט־באַאַמטע פון דעם „פּאַראייניקטן אַשמענער רעליף", וועמענס רעליף־טעטיקייט האָט דערגרייכט גלענצנדיקע רעזולטאַטן: מ. קאַמינסקי — פּאַרזיצער; אברהם י. דעניש — קאַסירער; ה. ליבערמאַן — סעקרעטאַר ל. אַקסעלראָד — פינ סעקרעטאַר. די קאָרעקטע געשעפט־פירונג פון דעם רעליף־קאָמיטעט האָט אין יענער צייט באַקומען אַן אויסצייכענונג פון דעם סטייט אינדוסטריעל קאָמי־שאָנער.

עס איז כמעט ניטאָ קיין אין ייִדיש־נאַציאָנאַלע באַוועגונג אָדער אַ ווערט־פולע ייִדישע אינסטיטוציע, צו וועלכער די אַשמענער סאָסיעטע זאָל ניט בייטראָגן יערלעך אַ באַדייטנדיקע סומע. פון נאַציאָנאַלע אָרגאַניזאַציעס זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן: דער „יונייטעד דזשואיש אַפּיעל", „קרן קיימת", „געווערקשאַפטן קאַמפּיין", „אַמעריקאַנער ייִדישער קאָנגרעס", „אָרט", „האַיאַס" אאַז״וו. פון פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס: „צדקה־פעדעראַציע", „דענווער און קאָלאָראַדאָ סאַניטאַריומס", „גן ילדים", „דעבאָראַ סאַניטאַריום", „לאָס אַנדזשעלעס סאַניטאַריום" און פיל אַנדערע. אין דורכשניט באַטרעפן די יערלעכע באַשטייערונגען אויף פאַרשידענע אַנשטאַלטן אַרום 1000 דאָלאַר.

באַזונדערס איז איז כדי צו פאַרצייכענען די פאָלגנדיקע פאַלן: אין 1922, בעת דער גרויסער ייִדישער נאָכמלחמהדיקער אויסוואַנדערונג פון מזרח־אייראָפּע קיין אַמעריקע און אַנדערע לענדער, האָט די אַשמענער סאָסיעטע געגעבן דעם „האַיאַס" אַן איינמאָליקע באַשטייערונג פון 1000 דאָלאַר (פון דער אייגענער קאַסע); אין 1929, נאָך די טרויעריקע געשעענישן אין ארץ־ישראל, האָט די סאָסיעטע בייגעשטייערט צום דעמאָלטיקן „עמוירדזשענסי פאַנד" די סומע פון 400 דאָלאַר.

די באַטייליקונג פון דער אַשמענער סאָסיעטע אין ייִדישן געזעלשאַפטלעכן לעבן דריקט זיך אויס ניט נאָר אין אירע באַדייטנדיקע באַשטייערונגען, נאָר אויך אין דעם אַקטיוון און לעבעדיקן אָנטייל פון אירע מענטשן אין דער אַרבעט

און אין דער אָנפירונג פון פאַרשידענע יידישע באַוועגונגען און אינסטיטוציעס. זאָלן ביי דער געלעגנטהייט דערמאָנט ווערן די מיטגלידער: מ. קאַמינסקי, סעם באַסין, פ. פליישמאַן, א. מאטעס, איזידאָר בוריז, א. י. דעניש, דוד בוריס, ח. ליבערמאַן א. אַנד.

אייניקע פון אירע מיטגלידער האָבן אַ נאַציאָנאַלע רעפּוטאַציע, ווי דער פאַרשטאָרבענער יוסף באראנדעס און דער פּאָפּולערער כלל־טוער און פירער דזשאַן ל. בערענשטיין און אַנד.

(פון דער יובל־אויסגאַבע „50 יאָר אָשמענע״, ניו־אָרק, 1942)

אַשמענער סאָסייטע אין אַמעריקע

(באַריכט פון אהרון באַראַווסקי, ניו־יאָרק)

דער אַשמענער קאָמיטעט פון יזכור־בוך

דעם ערשטן בריוו וועגן אַרויסגעבן אַ יזכור־בוך צו פאַראייביקן דעם היי־ליקן אָנדענק פון דער דורך די נאַציס אומגעבראַכטע יידישע קיהלה אין אַשמענע, האָב איך באַקומען אין חודש פעברואַר 1964 פון אונדזער לאַנדסמאַן אין ישראל — משה בעקער. אין דעם בריוו ווערט מיר באַקאַנט געמאַכט, אַז אין ישראל איז שוין צו דער אויפגאַבע פאַראַן אַ בוך־קאָמיטעט, צו וועמענס פאַרשטייער אין אַמעריקע איך בין אויסגעוויילט געוואָרן.

אין ניו־יאָרק איז באַלד געשאַפן געוואָרן אַ בוך־קאָמיטעט אין פאָלגנדיקן צוזאַמענשטעל:

פרעזידענט: אַהרון באַראַווסקי; וויצע־פרעזידענט — הערי גינזבערג; קאַסירער — הענרי זיסקינד; פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער: סעם בייס, פרידאַ גאָרדאָן, מאָריס קאַמינסקי, ליזאַ גאָפשטיין, אירמאַ קרעמער, מיכאל באַראַן און לואיס קאָזלאָווסקי.

צו דעם צוועק איז די פאַרזאַמלונג פאַרגעקומען דינסטיק, דעם 20סטן אַפּריל 1965. דער עולם האָט זיך געפילט יום־טובידק. וועגן דער באַדייטונג פון יזכור־בוך צו פאַראייביקן אונדזער חרובע אַלטער היים, האָבן גערעדט: אַהרון באַראַוו־סקי, הערי זיסקינד, הערי גינסבורג, מיכאל ביילין און ליובא גאָפשטיין. דעם זעלבן אָוונט איז געזאַמלט געוואָרן צו דעם צוועק 1600 דאָלאַר. אין די קומענ־דיקע חדשים איז דורך אונדזערע לאַנדסלייט, וועלכע האָבן ניט באַוויזן צו קומען אויף דער פאַרזאַמלונג, געזאַמלט געוואָרן ווייטערע 1000 דאָלאַר. אגב, איז שוין פריער געזאַמלט געוואָרן אין יאָר 1946 פאַר די קעמפּס, און אין 1959 פאַר דער גמילות־חסדים־קאַסע.

דער אַלטער דור ווערט קלענער, און דער נייער איז אויך ניט יונג. זיי זיינען אָבער אַלע אַשמענער לאַנדסלייט, ביי וועמען דער פונק פון דער אַלטער היים איז ניט פאַרלאָשן געוואָרן.

ביי דער געלעגנהייט איז כדאי צו דערמאָנען וועגן דער הילפס־טעטיקייט פון אונדזערע פרויען־לאַנדסלייט.

די גמילות־חסדים־קאַסע

אינעם באַריכט פון ישראל וואָס איז אונטערגעשריבן אין נאָמען פון אירגון, דורך: ראובן סולל, מיכאל פעלעד, טויבע באַקשט און הושע סאַלץ, ווערט אָנגע־וויזן, אַז אין ישרסאל איז געגרינדעט געוואָרן אַ גמילות־חסדים־קאַסע אויפן נאָמען פון די „קדושי אושמינה", צו וועלכער מיר זיינען געבעטן געוואָרן אַלס שותפים.

מיר האָבן דעמאָלט צו דעם צוועק געזאַמלט 3000 דאָלאַר, און אין יאָר 1961 — ווייטערע 3500 דאָלאַר.

מיטגלידער פון דער גמילות־חסדים־קאַסע זיינען דעמאָלט געווען: פרעזי־דענט — אהרון באָראָווסקי; וויצע־פרעזידענט — הערי גינסבורג; קאַסירער — הערי לערנער; פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער: הענרי זיסקינד, מאָריס קאַמינסקי, ווילי דאַווידסאָן, מיכאל באראן, הערי גינסבורג און בעלאַ סילווער — די לעצטע — אייגנטימער פון „עספלאַנדאָ"־האָטעל, ווו אַלע פאַרזאַמלונגען זיינען פאָרגע־קומען אָן געלט.

MARTYRS' FOREST

ב״ע - 2075

הורישת 1000 עצים ביער קדושי פולין-חורשת אושמינה
לזכר
קדושי קהילת אושמינה
שנספו במשטר הדמים הנאצי
ניטעה ע״י
ארגון יוצאי אושמינה בישראל

ירושלים כו תשרי תשך

רשימת הקדושים

רשימה פון אומגעקומענע

רשימת הקדושים

רשימה פון די דורך די נאַצישע מערדער אומגעבראַכטע אָשמענער יידן

א.

אברמוביץ ישעיהו
אברמוביץ חיה
אברמוביץ אסתר
אברמוביץ לאה
אברמוביץ דבורה
אברמוביץ אהרון
אברמוביץ זלמן
אברמוביץ גדליה
אברמוביץ כיענע
אברמוביץ לאה
אברמוביץ מנדל
אברמוביץ אברהם
אולנסקי רחל
אולנסקי ביילה
אולנסקי יצחק
אולנסקי נתן
אולנסקי גולדה
אולנסקי חנה
אולנסקי אטל
אולנסקי פרידה
אולנסקי הירשל
אולנסקי אברהם
אולנסקי רייזל
אולנסקי זונדל
אולנסקי גיטה
אולנסקי אברהם
אולנסקי הירש
אולנסקי קריינדל
אולינסקי בתיה
אריוביץ רבקה
אריוביץ מרדכי
אריוביץ יעקב
אריוביץ וועלוול
אריוביץ בערל
אנציליעביץ יוכבד
אנציליעביץ פראדל
אנציליעביץ אסתר
אנציליעביץ חנן
אנציליעביץ איטה
אנצילביץ ציפה
אפשטין ביינים
אפשטיין שושנה
אפשטיין חיים
אפשטיין רחל
אפשטיין פניה
אמאנט גיטל
אבידן טייבע
איינעס נוטה
איינעס יצחק
איינעס יהודה
איינעס ראובן
אלקניצקי שלום
אלקניצקי גיטל
אלקניצקי מנדל
אמסוביץ זכריה
איינשטיין חנה־אטל
אובשיוביץ דוד
אובשיוביץ מינה
אובשיוביץ רחל והילדים
אובשיוביץ פסיה
אובשיוביץ אליה
אבליוביץ הירשל
אבליוביץ ציפה עם 4 ילדים
אבליוביץ לשינקה
אבליוביץ חצקל
אבליוביץ הניה
אבליוביץ יהושע
אבלוביץ שמואל
אבלוביץ בתיה
אבלוביץ פייגה
אבלוביץ חסיה־הינדה
אבלוביץ פערעל'ה

אבלוביץ איטל'ה
אבלוביץ מלכה
אבלוביץ משה
אבלוביץ מרדכי
אבלוביץ אידל
אבלוביץ עטע
אבלוביץ זלמן
אפט מוטל
אפט פאני
אפט ישראל
אפט שלום
אפט לייבל
אובסיציק דבורה
אובסיציק נחמה
אובסיציק רסיה
אובסיציק לאה
אובסיציק מרדכי
אובסיציק ביניש
אייזיקוביץ געלע־מעבע
אייזיקוביץ איצ'ע־בר
אושרוביץ אברהם
אושרוביץ חיה־לאה
אושרוביץ גיטל
אושרוביץ ליבעלע
אושרוביץ חנה
אמילנר מרדכי
אמילנר משה
ארליוק ראובן
ארליוק ליובה
ארליוק מאשה
ארליוק שרה
איידלמן חוה
איידלמן אהרון
אגניסט שרה־רבקה
אגניסט זאב
אגניסט יוסף
אקסלרוד אליהו
אקסלרוד ישראל
אקסלרוד יהושע
אסינובסקי נתן
אסינובסקי זלדה
אברמסון חיה־בלומה

ב.

בלכר לייבה
בלכר לאה
בלכר נחום
בלכר חנה
בלכר חנוך
בלכר מרדכי
בלכר העניע
בוגדנובסקי יעקב
בוגדנובסקי שרה
בוגדנובסקי פריידל
בוגדנובסקי טוביה
בוגדנובסקי בן־ציון
בוגדנובסקי מוטל־לייב
בקר דוד־צבי
בקר פרומה
בקר שרה
בקר חיים
בקר מרים־אסתר
בקר שרה־זלטה
בקר מינה
בקר ישראל
בקר מאיר
בקר רבקה
בקר אלתר
בקר סוניה
בודגאר רוזה
בודגאר אליעזר
בודגאר בתיה
בודגאר אהרון
בודגאר הניה
בודגאר בענדעט
בוירסקי הירשל
בוירסקי רייזל עם 3 ילדים
ברן אהרון

ברן עקיבא
ברן חלוינע
ברן שמעון־דוד
ברן אסתר
ברן משה
ברן מאיר־יעקב
ברן שרה
ברן חיים
ברן שלמה
ברן סוניה
ברן חיה
ברן איטה
ברן הירש
ברן חנה
ברן רוזה
ברן גרשון
ברן אברמ'לה
ברן אברהם־יצע
ברן רחל והילדים
ברן זלמן
ברן בתיה
ברן פייבל
ברן יהודה
ברן חנה
ברן מאשה
ברן רבקה־אלטע
ברן מאיר־מיכל
ברן שפסל
ברן קיילה
ברן חיים
ברן הירשל
ברן רייזל
ברן אסתר
ברן אליהו
ברן קופל
ברן שמואל
ברן משערנע
ברן מינה
ברן מיכאל
ברן אליהו
ברן כלוינע
ברן איידל
ברן בוניה

ברן מינה
בנסקי אברהם ואשתו
בנסקי אטל
ברמן דב
ברמן אברהם
ברמן בתיה־הינדה
ברמן בנימין
ברמן רבקה
ברמן ברוך
ברמן גרשון
ברמן ברל
ברמן גולדה בתיה
בונימוביץ ברוך
בונימוביץ דורה (סולץ)
בונימוביץ מלכה
בונימוביץ מרים
בונימוביץ שושה
בונימוביץ אברהם זליג
בונימוביץ מאיר
בונימוביץ יעקב
בונימוביץ חסיה־ביילה
בונימוביץ ליובה
בונימוביץ רבקה עם 2 ילדים
בונימוביץ יואל
בונימוביץ דוד
בונימוביץ אליעזר
בונימוביץ לאה
ובעלה יצחק
בונימוביץ אסתר
ובעלה נחום
בונימוביץ העניה־ליבע
בונימוביץ הירש־לייב
בונימוביץ בתיה
בונימוביץ דוב'לה
בינינסון יחיאל־מיכל
בינינסון שרה והילדים
בינינסון אסתר
בינינסון גדליה
בינינסון יהודית והילדים
בינינסון ישעיהו
בינינסון רייכל והילדים
בינינסון יהושע
בינינסון אהובה והילדים

בונינר אסתר	בוגאד פסח
בונינר רבקה	בוגאד חנה
בונינר עקיבא	בוגאד מאיר־ניסן
בונינר יהודה	בוגאד מולה
בונינר שמעון־דוד	בוגאד שולה
בונינר משה	בוגאד ברוך
בונינר שמעון־יעקב	בוגאד רחל
בלאך שעפסל	בוגאד אסתר
בלאך משה	ברנשטין ברל
בלאך אידה	ברנשטין בלומה
בלאך רחל	בוטווינין אליעזר
בלאך דב	בורווין מרדכי
בלאך שרה	בורווין אידה
בלאך אליעזר	בוטווינין אליעזר
בלאך משה	בוטווינין נחמה
בלוך יצחק	בוטווינין יצחק
בלוך לאה	ברקוביץ יעקב
בלוך העניה־ליבע	ברקוביץ טובה
בלוך הירש־לייב	ברקוביץ פרומה
בלוך בתיה	ברקמן גולדה
בורובסקי זכריה	ברקמן שבח
בורובסקי מינה־לאה	ברקמן רפאל
בורובסקי חסיה	ברקמן פרומה
בורובסקי צביה	ברקמן חיים
בורובסקי צבי־דב	ביאללער לאה
בולבריסקי ליפה	ביאלער שלמה
בולבריסקי פייגה	ביאלער חנה
בולבריסקי חנה	בלוך יצחק
ברגר חנה	בקשט שמעון
בירגר אליעזר	בקשט פסיה
בדאנעם מלכה	בקשט חיים
בארטמן חיים	בקשט שרה
בארטמן פרומה	בקשט רישה
בארטמן רפאל	בקשט בריינה
בוגאד יצחק	בקשט שלמה
בוגאד סוניה	בקשט וולינקה
בוגאד שמואל	בקשט משה
בוגאד דב	בקשט קופל
בוגאד קיילה	בקשט אסתר
בוגאד חסיה	ברנשטיין פרידה
בוגאד אהרון	

ג.

גרשנוביץ פרומה
גרשנוביץ חיה
גרשנוביץ שלום
גרשנוביץ יעקב־אברהם
גרשנוביץ לאה
גרשנוביץ הינה־בלה
גרשונוביץ גולדה
גרשנוביץ חיה
הרב גרשונוביץ חיים פישל
גרשונוביץ רבקה
גרשונוביץ אברהם
גרשונוביץ שלום
גרשונוביץ חנה'לה
גרשונוביץ פייגלה
גרשונוביץ זליג
גרשונוביץ שלמה
גורביץביילה
גורביץ לאה
גורביץ אליהו
גורביץ רבקה
גורביץ דבורה
גורביץ אברהם
גורביץ יצחק
גורביץ מאטל
גורביץ אנצל
גורביץ מוטל
גורביץ עטל
גורביץ עקיבא
גורביץ חיה
גורביץ מאיר־לייב
גורביץ מרדכי
גורביץ יהושע
גורביץ אליהו
גורביץ סלובה
גורביץ נחמה
גורביץ חסיה
גורביץ יצחק
גורביץ שיינה־ביילה
גורביץ איטה
גורביץ אליהו

גורביץ סוניה
גורביץ עקיבא
גורביץ מרים
גורביץ מיכלה
גלובאק רחל
גלובאק מנדל
גלובאק אייזיק
גלובאק גיטל
גלובאק יהודית
גלובאק יהודה
גלובאק אהרון
גרודזינסקי יעקב
גרודזינסקי חיה
גרודזינסקי עזריאל
גרודזינסקי יצחק
גרודזינסקי פייגה
גורדון דבורה
גורדון שמואל
גורדון חסיה
גורדון חיים
גורדון שלמה
גורדון צפורה
גרופ שלמה
גרופ לאה
גרופ אמה
גרופ מנוחה
גרופ משה
גרופ יקותיאל
גרופ ליובה
גרופ דבורה
גרופ בנימין
גרופ שלמה
גרופ שמואל
גירזון יהודית
גירזון גרשון
גירזון רחל
גירזון ברוך
גורז לייבה
גורז פייגה בתיה
גורז יצחק

גורז ליובה
גולדשמיד יקותיאל
גולדשמיד חיים
גיטליץ שרה־דבורה
גיטליץ לאה
גיטליץ בתיה
גיטליץ יעקב לייב
גוכסיוביץ חיים יצחק
גוכסיוביץ ציפה
גוכסיוביץ פייבה
גוכסיוביץ עזריאל־לייב
גוכסיוביץ רסיה
גוכסיאוויץ דוד
גוכסיאוויץ מינה
גודזיניצקי חיים
גאלפערן רחל
גאלפערן מרדכי
גאלפערן דבורה
גאלפערן בתיה
גאלפערן פייבה
גרעבער וולוול
גרעבער מיכאל
גרעבער אריה
גרעבער חנן
גרטנר יעקב־אליעזר
גרטנר נחום
גרטנר ציביה
גרטנר ראדקע
גרטנר ינקעלע
גרטנר מאטקע
גרטנר מייערקע
גרטנר ינקל לייזר
גרטנר מאשע
גרטנר שלמה
גרטנר הירשל
גרטנר לייבקה
גרטנר גנעסל
גרטנר אסתר
גרטנר אליהו־אהרון
גרטנר רוזה
גרטנר חנן
גולמכו שרה
גולמכו רבקה

גולמכו סוניה
גולמכו ראובן
גולמכו מאיר
גולמכו ראשל
גולמכו רוזה
גולמכו ברוך ואשתו
גלזר ז'ניה
גלזר נחמה
גלזר סבינה
גלזר קיילה
גלזר רבקה
גלזר טייבע
גלזר ישראל
גלזר יעקב
גלזר יצחק־מרדכי
גלזר שמואל
גלזר דבורה
גלזר מאיר
גלזר מרים
גלזר רבקה
גלזר אלקה
גלזר יששכר
גלזר יוסף
גלזר אביגדור
גנדלר משה
גנדלר חנה
גנדלר פייגה
גלמן אברהם
גלמן רחל־לאה
גרשטר רפאל
גרשטר מרים
גאלץ ריוול
גאלץ אהרון
גאלץ שעבסל
גאלץ בנימין
גאלץ סארל
גאלץ רחל
גאלץ מייאיר
גאלץ אהרון
גופשטיין אמה
גופשטיין
גופשטיין לייזר
גובער מאיר

ד.

דרביצקי שמחה מיכל
דרביצקי שמואל
דרביצקי אריה
דעאול אליהו לייב
דעאול נחמה
דעאול חיים
דעאול הינדה
דעאול אסתר
דעאול בריינה
דעאול מיכאל
דעאול מיניה
דעאול נח
דעאול יענטע
דעאול אברהם
דעאול סוניה
דעאול גיטה
דעאול פרידה
דעאול ריבה־חנה
דעאול יהודה
דעאול יענטע
דעאול בריינה
דעאול פייגה
דעאול מלכה
דעאול ריבה־חנה
דאול צירה־גיטל
דנישבסקי נתן
דנישבסקי איידע
דנישבסקי יוכבד
דנישבסקי חסיה
דנישבסקי יוסף והילדים
דנישבסקי אידל
דנישבסקי חיה
דנישבסקי ברוך
דנישבסקי וועלוול
דנישבסקי בתיה
דנישבסקי נחמלה
דנישבסקי דב־ברל
דנישבסקי פריידל
דנישבסקי חסיה
דאווידסון יוסף
דאווידסון צילה
דאווידסון ישיקע
דאווידסון ראובן
דאווידסון גוטקע
דאווידסון גרשון
דאווידסון לייבקע
דאווידסון ישיקע
דאווידסון פיישקע
דאווידסון פיניע
דאווידסון גנעשל
דאווידסון לאה
דאווידסון הניה
דאווידסון מישקה
דאווידסון חנה
דובין בדנה
דובין משה
דרכובסקי שרה־זיידל
דרכובסקי קלמן
דינרשטיין מרדכי
דינרשטיין רחל
דינרשטיין סוניה
דינרשטין מיצקע
דינרשטין יעקב
דולגינובר משה
דולגינובר מערע
דולגינובר לאה
דולגינובר פרומה
דולגינובר מרים
דאנג צבי
דאנג אריה
דאך הירשל
דילון חנה
דילון לעסיה

ה.

היימאן דוד
היימאן הניה
היימאן בערעלע
היימאן אביגדור
היימאן וועלוול
היימאן דבורה
היימן עלע
היימן שרה־לאה
היימן שרה־דבורה
הלר הרב
הלר לאה

ו.

וילק ראובן
וילק שרה
וילק נחום
וילק אלטה
וילק גדליהו
וילק אליהו
ויסברוד הירשל
ויסברוד שרה
ויסברוד ליבה
ויסברוד חיים
ויסברוד נחמה
וילין ברל
וילין זאב
וילין מרים
וישינארעס מאיר
וישינארעס חנה
וישינארעס דב
וישינארעס פרומה
וסילסקי לאנע־שרה
וסילסקי הילדים
וקס מרדכי
וילנסקי שמואל
וילנסקי ראזע
וילנסקי לוליק
וולפגאנג זיגמונט
וולפגאנג חיה
וואקס רחל־לאה
וואקס אברהם
וואקס חסיה

ז.

זיסקאנד משה
זיסקאנד חוה־לאה
זיסקאנד נחום
זיסקאנד רייזל
זיסקאנד מרים
זיסקאנד גיטל
זיסקאנד חיים
זיסקאנד דוד
זיסקאנד נחמה
זיסקאנד ביילה
זיסקאנד וועלוול
זיסקאנד דבורה
זיסקאנד חיים
זיסקאנד אמה
זיסקאנד יהודית
זיסקאנד שלום
זיסקאנד כיענע והילדים
זיסקאנד איזיה
זיסקאנד רחל והילדים
זיסקאנד יעקב
זיסקאנד אלטה
זיסקאנד משה
זיסקאנד לאה
זיסקאנד מעכעלה

זיסקאנד מרישה
זיסקאנד בצלאל
זיסקאנד גולדה
זיסקאנד אריה
זיסקאנד הרש
זיסקינד דב
זוסמאנוביץ נתן
זוסמאנוביץ רודל
זוסמאנוביץ חיה
זוסמאנוביץ חנה
זלצר אהרון
זלצר אידה
זלצר אפרים
זלצר הירשל
זלצר זלדה
זלצר ליפה
זלצר בתיה
זלצר יוסף
זלצר אסתר
זלצר מאיר ומש'
זלצר יצחק
זלצר ראובן
זלצר גרשון־משה
זלצר רחל
זיסקוביץ אשר
זיסקוביץ זבולון
זיסקוביץ אריה
זיסקוביץ רבקה'לה
זיסקוביץ חיה

זיסקוביץ זאב
זוסקין שרה
זוסקין עזרא
זינגר חיה
זינגר אברהם
זינגר דינה
זינגר צבי
זינגער זיסל
זינגער אהרון
זקס יענטה
זקס סוניה
זקס יוסף
זוסמן יצחק
זוסמן גולדה והילדים
זוסמן משה
זופרנר קלמן
זופרנר משה
זופרנר בתיה
זופרנר יודל־לייב ואשתו
זופרנר שמחה ומש'
זופרנר ברל ומש'
זפראן לזר
זפראן אוסנת
זפראן טוביה
זפראן שלמה
זאבלוצקי ראובן
זאבלוצקי בתיה
זאבלוצקי יעל
זייגער אליהו

ח.

חדש אברהם־דוד
חדש מיכלה
חדש אליעזר
חדש עמנואל
חדש סימה
חדש יעקב־פסח
חדש חוה
חדש מרדכי
חדש אלטה
חדש שרה

חדש חנה
חדש יהושע
חדש רחל
חדש שיינה
חדש יהודה
חדש אליהו
חזן אברהם
חזן צביה
חזן אושר
חזן חצקל

ט.

טיומקין אברהם מרדכי
טרוקל נוטע
טרוקל השה
טרוקל דוד
טרוקל אסתר
טרוקל לאה
טרוקל אליהו־אהרון
טרוקל אליעזר
טרבסקי משל
טרבסקי פרומה
טרבסקי משה
טרבסקי חיה־ביילה
טרבסקי שמעון
טרבסקי הניה
טבוריסקי פרל
טבוריסקי רבקה
טבוריסקי מרים
טבוריסקי סוניה
טבוריסקי חיה־בילה
טבוריסקי נוטל
טבוריסקי חנה־ריבה
טבוריסקיביילה

טויזנר ברל
טויזנר רייזל
טויזנר שמואל
טרפוצניק יעקב
טרפוצניק דבורה
טרפוצניק חנוך
טרפוצניק מרדכי
טרפוצניק משה
טרפוצניק חיה
טרפוצניק זאב
טרפוצניק נעמי
טרפוצניק חנה
טרפוצניק מאשה
טרפוצניק מרדכי
טרפוצניק שמואל
טרפוצניק מלכה
טרפוצניק חנוך
טרקניצקי מאטל
טונבאכער
טקאץ מאטלע
טקאץ הבעל וילדיהם
טייץ דבורה־ינטה

י.

ירימובסקי שלמה
ירימובסקי דבורה
ירימובסקי מיכאל
יוחאי יעקב
יוחאי שרה
יוחאי מרישה
יוחאי אברהם
יוחאי מיכאל
יוחאי דבורה
יוחאי אליהו
יוחאי הינדה
יוחאי אברהם־יצחק
יוחאי יעקב
יוסלסון מיכאל
יוסלסון דבורה

יוטאן לייבה
יוטאן לייזר
יוטאן שמואל
יוטאן איידעל'ה
יוקוב בילה
יוקוב אברהם
יוקוב חנה
יוקוב משה
ינקיליביץ אברהם
ינקליעביץ יוסף
ינקליעביץ ראזע
ינקליעביץ קאפל
ילין רחל
ילין מיילה
ילין בצלאל

ילין לייבעלע
ילין נחמה
ילין אברהם
ילין הלל
ילין שמואל
ילין אברהם

ילין גולדה
יאלק פסח
יאלק פעסיע
יאלק אליהו
יאלק לייבע
יאלק שרה־דבורה והבנים

כ.

כגן זיידל
כגן פייגל
כגן רשל
כגן חיים דוד
כגן יוכל
כגן איטה
כגן פייבה
כגן מרים
כגן מוניה
כגן ישראל
כגן דינה
כגן הירש
כגן שלמה
כגן אייזיק
כגן פרומה
כגן גולדה
כגן בנימין
כגן איטה
כגן חיה
כגן רבקה
כגן בצלאל
כגן גולדה
כגן חנה
כגן חצקל
כגן חסיה
כגן אליהו־משה
כגן פייגל
כגן זיידל
כגן רסיה
כגן בערל
כגן מאטע־לייב
כגן נחום
כגן בצלאל

כגן משה
כגן לאה
כגן אליהו
כגן דינה
כגן בערל
כגן שמעון
כגן לייב
כגן דויד
כגן מלכה
כגן מאטע לייב
כגן ראסיה
כגן דוד
כגן דובה
כגן אהובה
כגן ישראל ו־3 ילדיו
כץ הרשל
כץ רבקה
כץ משה
כץ אברהם־זלמן
כץ שיינע
כץ יוסף
כץ דוד
כץ בתיה
כץ מאליע
כץ דוד־גרשון
כץ רבקה
כץ הירשל
כץ סוניה
כץ חיים
כץ פייגע
כץ יעקב
כץ בתיה
כץ יצחק

כץ מלכה
כץ שמואל
כץ מינה
כץ פרץ
כץ סלוה
כץ יעקב
כץ פריידל
כץ שמעון
כץ שרה
כץ שמואל
כץ עטל
כלמר שפרינצה
כלמר לייב
כגנוביץ רייזל

ל.

לווין אסתר־שיינע
לווין שלמה
לווין חיים
לווין שרה
לווין יעקב
לווין פנינה
לווין שמעון
לווין פרומה־רבקה
לווין שלום
לווין אסתר
לווין משה
לווין מיכאל
לווין רייזל
לווין אסתר
לווין רחל־לאה
לווין מיכאל
לווין רוזה
לווין רחל־לאה
לווין אסתר
לווין טויבה
לווין שמעון־בר
לווין דינה
לווין רחל
לווין חיה
לווין רפאל
לווין חסיה
לווין יצחק
לווין בתיה
לווין נחמה
לווין שמואל
לווין ינטה
לווין יונה
לווין משה
לווין פייבל
לווין רחל
לווין חיה'לה (בת)
לווין (בן)
לווין בנימין
לווין רפאל
לווין נחמיה
לווין מרים
לווין משה
לווין שמעון
לווין פרומה
לווין שלום
לווין אסתר
לווין ראובן
לווין חיה
לווין יצחק
לווין זבולון
לווין זבולון
לווין מיכאל
לווין ריינה
לווין אסתר
לווין רחל־לאה
לווין סנדר
לווין בתיה
לווין ראובן
לווין שמואל
לווין שמעון
לווין רפאל
לווין משה
לווין בלה
לווין חסיה

לווין נחום
לווין ליזה
לווין גיטה
לווין חיה
לווין נחמה
לווין מינה
לווין רבקה
לווין חיענע
לווין מאטלע
לווין. דישל
לווין מוטע
לווין בערל
לווין מעכל
לווין משה
לווין שעיה
לווין איטה
לווין שלום
לווין ליבה
לווין זלאטע
לווין משה
לווין שלמה
לובצקי מיכאל
לובצקי הינדה
לובצקי אברהם
לובצקי מיכלה
לובצקי אליהו
לובצקי פייווע
לובצקי שמואל־זאבל
לובצקי הינדה
לובצקי מנוחה
לובצקי סוניה
לובצקי פסח
לובצקי חנה
לובצקי קאפל
לפידום מנדל
לפידום חוה־גיטל
לפידום שלמה
לפידום יוכבד
לפידום בלומה
לפידום שרה
לפידום הענעך
לפידום ליבה
לפידום מיכאל

לפידום חנן
לפידום זונדל
לפידום יצחק
לפידום חיה
לפידום אברהם
לפידום לייב
לפידום מאיר
לפידום שרה
לפידום דב
לפידום לייבה
לפידום רחל
לפידום יוסף
לייבמן ליפה
לייבמן רישה
לייבמן מולה
לייבמן אהרון
לייבמן שלמה
לייבמן מינה
לייבמן רחל־מערע
לייבמן איסר
לייבמן רחל־לאה
לייבמן דבורה
לייבמן חנה
לייבמן אליעזר
לייבמן אהרון
לייבמן יוכבד
לייבמן יוסף
לייבמן פריידל
לייבמן אבא
לייבמן וועלוול
לייבמן מאשה
לייבמן מנה
לרנר אליעזר
לרנר חנה־יענטה
לרנר יוסף
לרנר יהודית
לרנר שלמה
לרנר שפרה
לרנר דורה
לרנר שמואל
לרנר לאה
לרנר בריינה
לרנר סוניה

לרנר גיטל	לווינסון הירשל
לרנר מוטל	לונברג משה
לרנר עטל	ליפייער אושר
לרנר שלום	ליפייער חיה־מערע
לרנר נחמן	ליפייער מאטל
לרנר רקלה	ליפייער חיה־בילה
לרנר נחמה	ליפייער רפאל
לרנר דב	ליפייער הניה
לרנר שלמה	ליפייער זלמן
ליפקוביץ יצחק	ליפייער טוניה
ליפקוביץ בילה	לסקם יעקב
ליפקוביץ בתיה	לסקם שרה
ליפקוביץ יהושע	לסקם רחל
ליפקוביץ יוסף	לסקם בילה
ליפקוביץ שלמה	לסקם מאיר
ליפקוביץ אידל	לסקם צבי
ליפקוביץ מאשה	לסקם מרדכי
ליפקוביץ שמעון	ליפשיץ הירשל
ליפקוביץ אברהם־יהושע	ליפשיץ סלוה
ליפקוביץ חסיה	ליפשיץ כלב
ליפקוביץ מרה	ליפשיץ רסיה
ליפקוביץ מרים	ליפשיץ
לווינסון אליעזר	לונינסקי אברהם
לווינסון שיינע	לויט
לווינסון אייזיק	לונברג לויבה
לווינסון לייבה	לונברג משה

מ.

מיסקין פייטל	מינץ שיינקה
מיסקין בתיה	מינץ שושקה
מיסקין טייבל	מינץ פסח
מיסקין מאטל	מינץ אברהם
מיסקין חנה	מינץ רבקה
מיסקין יצחק	מינץ 2 בנות תאומות
מלצצקי מישה	מינץ יוסף
מגידי פייבע יצע	מינץ לאה
מגידיי דוד יצחק	לינץ ליבה
מגידיי שיינה	מינץ זוסיה
מגידיי משה	מינץ יצחק
מגידיי פסיע	מינץ סוניה
מינץ ליבע־ריבה	מינץ אהרון

מינץ שיינע
מינץ שמואל
מינץ מיכלה
מינץ שרה
מינץ איטה
מכניק ליפה
מכניק לייבה
מכניק מאשה
מכניק לאה
מכניק משה
מכניק לאה
מיאסניק יענקל
מיאסניק שיעה
מיאסניק מערע
מיאסניק שמואל
מיאסניק שלמה
מאיסניק שרה
מרמוט חנן
מרמוט רוניה
מרמוט ישראל
מרמוט משה
מרמוט אהרון
מרמוט אברהם
מרמוט אייזיק
מרמוט יהודית
מוגילובקר לייבה
משי ליפה
משי מינה
משי דבורה
משי משה־צבי
מציז ישעיהו
מציז סוניה
מציז אלקה
מציז ישראל
מנדלוביץ דב
מנדלוביץ חיה
מילר צבי
מילר חיה
מילר יונה
מילר שרה
מילר איטה
מילר ישראל
מנדלסון חנה

מיליקובסקי יצחק
מיליקובסקי מיכאל
מיליקובסקי שאול
מיליקובסקי חיענע
מיליקובסקי בערעלע
מיליקובסקי מיכל
מיליקובסקי ברוך
מיליקובסקי יענקל
מיליקובסקי בלומה
מיליקובסקי דינה
מיליקובסקי דבורה
מיליקובסקי יצחק
מיליקובסקי ראובן
מיליקובסקי שמואל
מיליקובסקי חיה
מיליקובסקי חיים
מיליקובסקי רחל
מיליקובסקי מיכאל
מיליקובסקי חנה
מיליקובסקי נעכע
מיליקובסקי חסיה
מיליקובסקי זלאטע
מיליקובסקי צבי־הירש
מיליקובסקי נחמה
מיליקובסקי חיים־מאיר
מיליקובסקי שרה־עטל
מיליקובסקי שניאור־זלמן
מיליקובסקי שלום־פנחס
מרקוס ברוך
מרקוס עלקה
מרקוס אליהו
מרקוס בריינה
מרקוס שמעון
מרקוס בנימין
מכניצקי חיה
מכניצקי שלום
מכניצקי ברוך
מכניצקי שמעון
מכניצקי איטה
מכניצקי משה
מכניצקי בריינה
מכניצקי יונה

מכניצקי דובה
מכניצקי איטה
מרחשוביץ צבי
מלצר אסתר
מלצר לייבע
מלצר יהודית
מסטבלישקר ליבע
מסטבלישקר ראובן
מוסטבלישקר נתן נטע
מוסטבלישקר ישראל ראובן
מוסטבלישקר שרה־לאה
מוסטבליסקר חוה
מטוק פייבה
מאטוק אברהם
מאטוק דבורה
מאטוק ריבע
מלמד חיה
מלמד שמעון
מלמד נחמה
מלמד אפרים
מירסקי יהודה
מירסקי יוכבד
מירסקי ישעיהו
מירסקי שמואל
מירסקי צבי
מירסקי פסח
מירסקי בנימין
מאלעביץ ראובן
מגיד פייגל

נ.

נוביק מרדכי
נוביק לובה
נוביק רוזה
נוביק (הבן)
נובודבורסקי שאול
נובודבורסקי שרה
נלקין אלתר
נלקין הירשל
נלקין אליהו
נלקין יצחק
נלסון מאיר

ס.

פטשניק אברהם־מרדכי
פטשניק חיים־לייב
סולודוכה פייווה
סולודוכה פרידה
סולודוכה חסיה
סולודוכה יהודה
סולודוכה יוסף
סולודוכה אסתר
סולודוכה לייב
סולודוכה אלציק
סולודוכה ברל
סולודוכה מאטל
סולודוכה חיה־שרה
סולודוכה מערקע
סולודוכה ליפקה
סולודוכה בצלאל
סולודוכה חנה
סולודוכה נחמיה
סולודוכה חיים
סולודוכה נחמה
סולודוכה ליבע
סולודוכה ביילע
סולודוכה אברהם־זלמן
סולודוכה פייגה־רייזל
סולודוכה אהרון ובנו
סולודוכה אסתר אשתו
סולודוכה חסיה
סווירסקי פייבה־הירש

סווירסקי מערל
סווירסקי בצלאל
סווירסקי יוסף
סווירסקי שרה
סווירסקי ציביה
סווירסקי ראדל
סווירסקי אסתר
סווירסקי פנחס
סווירסקי משה
סווירסקי פייוועלע
סווירסקי פייגע
סווירסקי כלוינע
סווירסקי נחום
סווירסקי אליקים
סווירסקי ריווע־אלקה
סווירסקי בנימין
סווירסקי יוסף־אליהו
סווירסקי שמערל
סווירסקי פרומה
סווירסקי פייגה
סווירסקי חלוינע
סווירסקי נחום
סווירסקי זוסיה
סווירסקי בתיה
סווירסקי פריידל'ה
סווירסקי ברוך
סווירסקי רבקה
ובעלה ישעיהו
סווירסקי פרומה
סווירסקי שרה
סווירסקי אליהו
סווירסקי שרה
סאמובאר ומשפ'
סטרוגאץ אברהם
סטרוגאץ סוניה
סטרוגאץ ליובה
סטרוגאץ דוד

סטרוגץ ליובה
סעגלוביץ משה
סעגלוביץ מרה
סולץ בילה
סולץ ליאווא
סולץ ליליא
סולץ מאטעלע
סולץ שרה
סולץ דבורה
סביטוי אברהם
סביטוי זיסלה
סביטוי רחל
סביטוי בתיה
סביטוי חיים־זיידל
סביטוי שרה־לאה
סולרציק זליג
סולרציק גולדה
סקלרסקי בנימין
סקלרסקי שרה
סקלרסקי דבורה
סוורדזיאל זעליג
סוורדזיאל לענע
סוורדזיאל מאיר
סוורדזיאל רחלה
סוורדזיאל רות־מרגריטה
סוורדזיאל קריינע־רחל
סוצקובר חסיה,
בעלה ו־3 ילדים
סאראכאן ברוך
סאראכאן יוסף
סאראכאן זלמן
סלוצקי איצע־מרדכי
סלוצקי יהודה־לייב
סאַמאָוער ירמע
סאַמאָוער אמא
סאַמאָוער משה

ע.

עפל בענציע
עפל מוניסיה
עפל ליבה
עפל מינה
עלישקיעביץ מיכאל
עלישקיעביץ קיילה
עלישקיעביץ בתיה
עלישקיעביץ אליעזר
עלישקיעביץ גנעסיע
עלישקיעביץ ביילע
עלישקיעביץ שמעון

פ.

פטשניק זלמן
פטשניק חיענע
פטשניק אברהם־מרדכי
פטשניק שרה
פטשניק דב
פטשניק ראשל
פטשניק חיים־לייב
פטשניק אלכסנדר
פטשניק אניה
פטשניק אשר
פטשניק חנה
פטשניק רוזה
פטשניק טניה
פינגר מאיר
פינגר מנשה
פינגר רייזל
פינגר יוסף
פינגר שרה
פינגר שמואל
פינגר דוברה־רבקה
פינגר יצחק
פינגר מינה
פינגר מרים
פינגר בן־ציון
פינגר בלומה
פינגר מיכלה
פינגר אלתר
פינגר חנה
פרסקי ליבעלע
פרסקי יוסל
פרסקי נחמיה
פרסקי פייגל
פרסקי רבקה
פרסקי שלמה
פרסקי ליבע
פרסקי שרה
פרסקי אהרון
פרסקי ברוך
פרסקי איטה
פולאק חיים
פולאק שושנה
פערלים חיה
פערלים מיכלה
פערלים משה
פורמן אברהם
פורמן שרה־רחל
פורמן משה
פורמן שמרל
פורמן חנה
פורמן יוסף
פורמן איסר
פורמן שמואל
פישר יהושע
פישר העניה
פייגנבוים יעקב
פייגלסון חיה
פייגלסון בוריס
פאטשטר יוסף
פאטשטר פרומה
פאטשטר בערל
פאטשטר לייזר
פאטשטר טייבה

פאטשטר מאסיע
פידלר אברהם משה
פידלר אסתר
פידלר מאטל
פידלר לאווע
פידלר בלומה
פידלר אליה
פידלר מוניק
פרוסק חיים
פרוסק באשל
פרוסק ליבע
פרוסק יעקב
פרוסק יחזקאל
פרוסק פריידעלע
פרוסק קלמן
פרוסק אנשל
פרוסק שיינה
פרלמן איסק
פרלמן חנניה
פרלמן לידיה
פרלמן הלנה
פרלמן בלומה
פרלמן צפורה
פודברסקי יצחק
פודברסקי פרומה
פודברסקי פייגה־מרל
פודברסקי יעקב
פודברסקי אייזיק
פודברסקי רסיה
פודברסקי שלמה
פודברסקי הינדה
פריידים חיה
פייגעל שלמה
פייגעל מיכאל
פייגעל מנדל
פייגעל רייזל
פייגעל אפרים
פייגעל צפורה
פייגעל ראובן

פייגעל רחל
פרפל (המגיד) ומש׳
פרודז׳ינסקי יצחק
פרודז׳ינסקי פאני
פרוז׳ינסקי אמה
פרוז׳ינסקי איזיה
פרוז׳ינסקי פניה
פייבושביץ שרה־פייגע
פייבושביץ פייבל־הירש
פייבושביץ ליובה
פייבושביץ אברהם־לייב
פייבושביץ דובה
פייבושביץ אסתר
פייבושביץ אליהו
פייבושביץ מאשה
פייבושביץ בתיה
פייבושביץ יעקב
פייבושביץ חיה־מינה
פייבושביץ פייבל־הירש
פייבושביץ איסר
פייבושביץ מולה
פייבושביץ יוכבד
פייבושביץ ישעיהו
פייבושביץ חיים
אשתו וילדיו
פורט ראשל
פורט דובה
פורט בתיה
פורט ביילה
פורט חייה־לאה
פורט שמואל
פורט יהודה
פורט גיטל
פורט מרים
פורטה מינה
פדולסקי דורה
פדולסקי מקס
פודולסקי סוניה
פודולסקי פניה

צ.

ציזלינג פרומה
ציזלינג רחל־פייגל
ציזלינג אסתר
צורנוברודקי סולומון
צפלונסקי מערל
צפלונסקי גדליה
צימבלר ראובן
צימבלר לאווע
צימבלר יענטע
צ׳רחובסקי קלמן
צוקרמן איטה
צוקרמן לאה
צוקרמן יוסף

ק.

קוזלובסקי שמואל־אברהם
קוזלובסקי גמליאל
קוזלובסקי פישל
קוזלובסקי רחל
קוזלובסקי גיטה
קוזלובסקי רייזל
קוזלובסקי גולדה
קוזלובסקי יקותיאל
קוזלובסקי לייב
קוזלובסקי ביילה
קוזלובסקי שמואל־אהרון
קוזלובסקי רייזל
קוזלובסקי יהושע
קוזלובסקי אליעזר
קוזלובסקי צרנה
קוזלובסקי שלום
קוזלובסקי אריה
קוזלובסקי מרדכי
קוזלובסקי חיים
קוזלובסקי יהודה־לייב
קוזלובסקי יצחק־מרדכי
קוזלובסקי אברהם
קוזלובסקי ביילה
קוזלובסקי שיינה
קוזלובסקי יהודית
קוזלובסקי נחה
קוזלובסקי חנה
קוזלובסקי לייבה „הדוד"
קוזלובסקי בלומה
קוזלובסקי אלטה
קוזלובסקי לייבקה
קוזלובסקי הירש
קוזלובסקי יהודית
קוזלובסקי נחמה
קוזלובסקי לאה
קוזלובסקי חנה־רייזל
קוזלובסקי יעקב
קוזלובסקי שלום
קוזלובסקי רחל
קוזלובסקי רבקה
קוזלובסקי יצחק
קוזלובסקי מרדכי
קוזלובסקי ברוך
קוזלובסקי מיילה
קוזלובסקי גוטל
קוזלובסקי חיים
קוזלובסקי ראובן
קוזלובסקי צירל
קוזלובסקי חיים
קוזלובסקי סנדר
קוזלובסקי ישראל
קוזלובסקי שלום
קוזלובסקי ציפי עם 4 בנים
קוזלובסקי יצחק
קוזלובסקי רחל
קוזלובסקי סוניה
קאמין אשר
קאמין חסיה
קאמין אליהו

קאמין יצחק וחיים
קאמין בתיה
קאמין אהרון
קאמין אידה
קאמין סוניה
קאמין יעקב
קאמין ישראל
קאמין אליהו ומש'
קמין דישל
קארפ גרשון
קארפ ראובן
קארפ אהרון
קארפ רפאל
קארפ צודק
קארפ שולה
קארפ חיה
קארפ אלתר
קארפ רבקה
קארפ מרים
קומפ הירשל
קומפ רייזל
קומפ פייגל
קומפ שרה
קומפ שמואל
קומפ דובה
קומפ שולמית
קומפ לייבה
קומפ ברכה
קומפ יצחק
קומפ רחל
קומפ שרה
קפלן ראובן
קפלן חנה־ינטה
קפלן טשרנה
קפלן דבורה
קפלן אברהם
קפלן תמרה
קפלן דוד
קפלן דוד
קפלן שולמית
קפלן לייבעלע
קפלן מאיר
קפלן שיינע־מערע

קפלן יצחק
קפלן יצחק
קפלן רבקה
קפלן חיה
קפלן ישראל
קפלן ראובן
קפלן חנה־ינטה
קפלן טשרנה
קפלן דבורה
קפלן אברהם
קפלן שרה
קפלן תמרה
קרצמר משה
קרצמר דובה
קרצמר שלמה
קרצמר פרל
קרצמר ינטה
קרצמר אריה
קרצמר מרי
קרצמר איטה
קרצמר משה
קרצמר זרח
קרצמר מרים והילדים
קרצמר שמואל
קרצמר חיה
קרצמר נחום
קרצמר זליג
קרצמר מינה
קרצמר חסיה
קרצ'מר רחל
קגן פייגל
קגן זיידל
קגן זוסיה
קגן רסיה
קגן חיה
קגן רבקה
קגן יואל־משה
קגן פייווע
קגן מערע
קגן מאניע
קגן ישראל
קגן דינה
קגן הירץ

קגן חיים־דוד
קגן יאַכל
קגן איטה
קגן שלמה ומש'
קגן אייזיק
קגן פרומה
קגן גולדה
קגן בנימין
קגן איטה
קוצביצקי עטל
קוצביצקי פרומה
קוצביצקי פרומה
קוצביצקי רוזה
קוצביצקי משה־מוטל
קוצביצקי חיים
קוצביצקי מרים
קוצביצקי גיטלה
קוצביצקי שמעון
קצר אברהם־יצחק
קצר פרומה־רחל
קול הירשל
קוזיניעץ לאה־פרומה
קוזיניעץ דוד
קוטלארסקי לייבע־יצע
קוטלארסקי משה
קוטלארסקי סוניה
קוטלארסקי איטל
קוטלארסקי יוכבד
קיוואביץ סוניה
קיוואביץ שמואל ומש'
קובנר הירשל
קובנר נחמה
קולטון חיה
קולטון פייבה
קולטון שרה־דבורה
קלמנוביץ בתיה
קוזיאַל הענעך
קוזיאַל שיינדל
קוזיאַל חנה
קוזיאַל ראובן
קולר אליקים
קוניסקי הלל
קוניסקי חיה

קוניסקי שרה
קוניסקי מאשה
קוניסקי לייבה
קוריצקי מולה
קוריצקי מיכלה
קרבר חנה
קרבר בן ציון
קרבר צביה
קרבר חנה
קרבר יוסלה
קרבר אברהם
קרבר אסתר
קרבר דוד
קרבר לאה
קיט אלתר
קיט יוסף
קיט אברהם
קיט אלחנן
קמיניעצקי אליהו
קאמיניעצקי יהושע
קמיניעצקי שאול
קאמיניצקי בלומה
קאמיניצקי לויבה
קאצינוביץ לאה
קאצינוביץ דוד
קאצינוביץ ראובן
קאצינוביץ פייגה
קאצינוביץ אסתר
קאצינוביץ שושנה
קנטורוביץ שרה
קנטורוביץ משה־זלמן
קנטורוביץ שרה
קנטורוביץ חסיה־בילה (ברטה)
קנטורוביץ נחום
קנטורוביץ שלמה
קנטורוביץ שמואל
קרפל בערל
קרפל לייזר
קרפל אברהם
קרפל מולה
קרפל גרשון
קושלנסקי לייבה
קושלנסקי אסתר

קושלנסקי רעיה
קושלנסקי ניוטה
קושלנסקי ינקעלע
קאמינסקי אסתר
קמינסקי מאיר
קמינסקי מאשה
קמינסקי פרומה
קמיונסקי שלמה
קמיונסקי משה
קמיונסקי פסיה
קמיונסקי רוזה
קמיונסקי יעקב
קמיונסקי השה
קמיונסקי לאה
קמיונסקי יהושע
קמיונסקי נחום
קמיונסקי חיה
קמיונסקי מרים
קמיונסקי חנה
קמיונסקי נוניע
קמיונסקי ליסיע
קזדין יודע־זועלוול
קזדין אסתר
קזדין נחמה
קזדין אברהם
קוריניצקי אהרון
קוריניצקי לאה
קרינוביץ מאיר
קרינוביץ מערל
קרינוביץ אברהם
קרינוביץ רחל
קרביץ מנדל

קרביץ שרה־יהודית
קרביץ זלמן
קרביץ חיים
קגנוביץ חיה
קמינר מרים־לאה
קמינר גרוניה
קמניר חיה־ביילה
קמינר מרדכי
קמינר שמעון
קמינר פרומה
קמינר גרשון
קלצקו ליזה
קריזזובסקי שמואל
קריזזובסקי לאה
קרולביצקי נחום
קרולביצקי רחל
קרולביצקי ביילה
קלוק גרישה
קלוק ברטה
קרמר מרדכי
קרמר גרשון
קוריצקי אברהם
קוריצקי אסתר
קגנוביץ יצחק
קגנוביץ רייזל
קגנוביץ אליהו
קגנוביץ שלמה
קגנוביץ שפרינצה
קאַץ שיינע
קאַץ אברהם־זלמן
קאַץ יוסף־דוד

ר.

רודנר שמואל
רודנר משה צבי
רודנר אלתר
רזניק יודל
רזניק צירל

רזניק משה
רזניק בנימין
רזניק בתיה
רזניק ליבה
רודניק אלתר

רודניק פרומה
רודניק שרה
רודניק משה
רודניק שלמה
רודניק אליהו
רודניק חיה
רודניק מרדכי
רסקין חנה
רסקין שרה
רסקין ליבה
רוזנצווייג שולמית
רוזנצווייג שרה
רוזנצווייג פייגל
רוזאנסקי יהודה
רוזאנסקי דאבע
רוזאנסקי בערעלע
רבינוביץ מאיר
רבינוביץ מערל
רבינוביץ חיים
רבינוביץ בנימין
רבינוביץ לאה ו־3 ילדים
רבינוביץ אהרון
רבינוביץ רוזה ו־2 בנות

רבינוביץ שרה
רבינוביץ פרץ
רובינוביץ איטל
רבינוביץ רחל
רבינוביץ ברוך
רבינוביץ לייזר והילדים
רובינוביץ נחמיה
רובינוביץ ירחמיאל
רובניוביץ יעקב
רובינוביץ אסתר
רולניק מקס
רולניק גרשון
רולניק דבורה
רולניק מאשה
רזניקוביץ יודל
רזניקוביץ בריינה
רייכל סוניה
רובין ביילה
רובין אסתר
רובין סנדר
רובין שרה
רובין בדנה
רובין משה

ש.

שווארץ לייב
שווארץ אסתר
שווארץ שלמה
שווארץ אליהו
שווארץ שמואל
שווארץ מאשה
שווארץ פייגה
שולביץ דינה
שולביץ נחמה
שולביץ רייזל
שפירא דוד
שפירא חנה
שפירא ריקלה
שפירא רחל
שפירא אליהו

שפירא משה־יצחק
שפירא ישעיהו
שפירא חנה
שפירא רייזל
שפירא רחל
שפירא גנעסל
שפירא איטה
שפירא זיסלה
שפירא אסתרקה
שפירא יהושע
שפירא חנה
שפירא מאשה
שפירא אסתר
שפירא בצלאל
שפירא ציפע

שפירא שיינע	שרירא ליאון
שפירא זלמן (רופא־שיניים)	שרירא משה
שפירא רחל	שרירא חיה־לאה
שפירא אלי	שרירא זאב
שפירא רחל	שרירא ישראל
שפירא אליהו	שרירא שרה
שיינברג איתמר	שרירא פייגע
שיינברג זלמן	שרירא ראובן
שיינברג פרידה	שרירא רחל
שיינברג (בת)	שרירא אידל
שיינברג בלומה	שרירא לאה
שיינברג ניסן	שרירא משה־יצחק
שניידר אליהו־מרדכי	שרירא רחל
שניידר פרומה	שרירא זרח
שניידר שאול	שרירא ליפה
שניידר בתיה	שרירא משה
שניידר שרה	שרירא בערל
שניידר טילה	שרירא גרשון
שניידר חיה־לאה	שרירא זליג
שניידר יענטע	שרירא עטל
שניידר פסיה	שרירא פעשע־מינע
שניידר יוסף	שרירא אבא
שניידר נחמה	שרירא שלום־קלמן
שניידר יצחק	שרירא דאבע
שניידר אבא	שרירא נתן
שניידר אידל	שניט זלטה
שניידר שרה־לאה	שניט לייב
שניידר (ילדים)	שניט ישראל
שעלובסקי חסיה־ריבל	שניט ליובה
שעלובסקי אליהו	שניט זליג
שלובסקי ראשע־פייגל	שוטן נחמיה
שלובסקי ניוטה	שוטן לאה
שולמן ישראל	שוטן חיה־גיטל
שולמן דוד	שוטן זלמן־הירש
שולמן חיים	שוטן יצחק
שולמן יעקב	שוסטר חנה־גולדה
שרירא גרשון	שוסטר יהודה
שרירא פרידה	שוסטר אשר
שרירא נוחים	שוסטר רסיה
שרירא בנימין	שמש משה־אהרון
שרירא רבקה	שמש רחל
שרירא שרה	שמש אברהם
שרירא לושיה	שמש פייבל

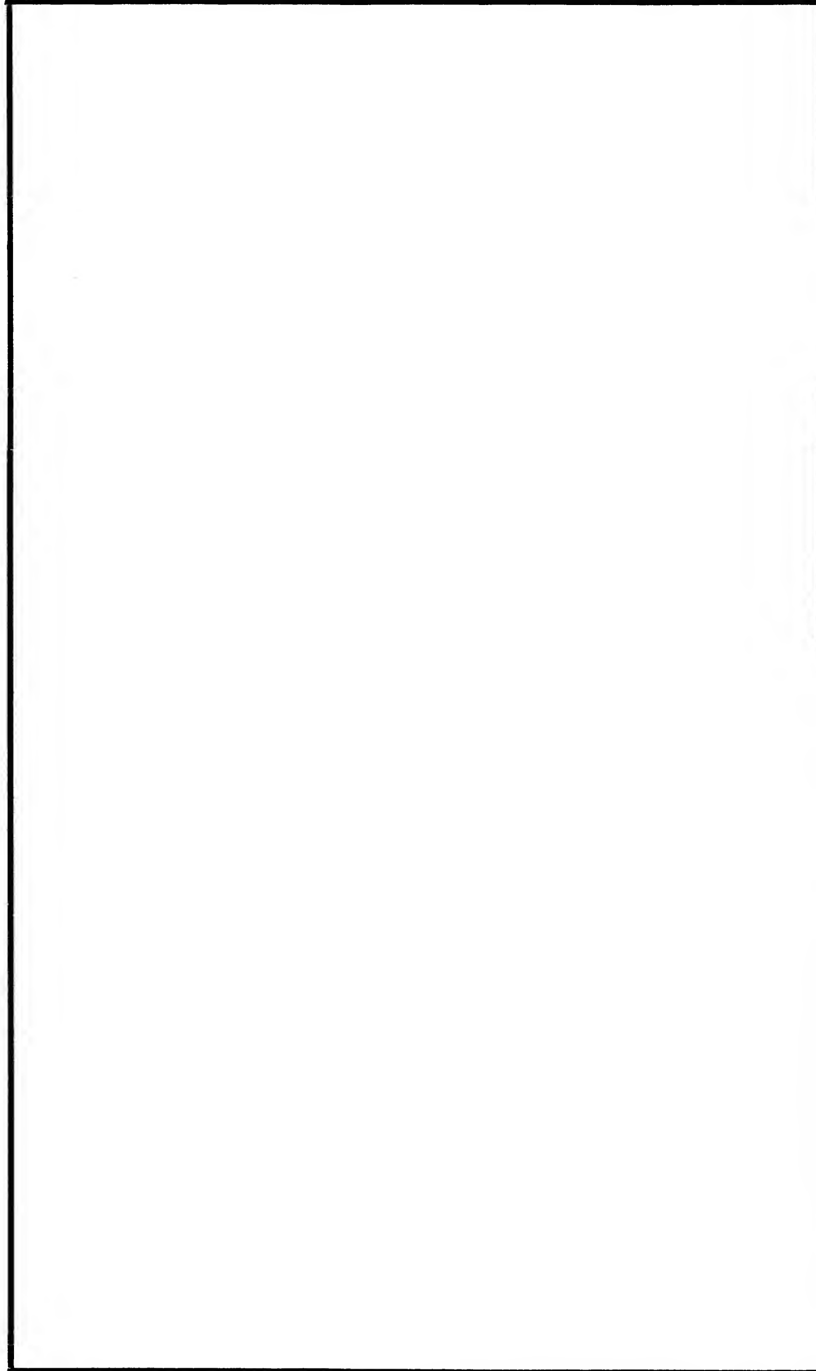
שמש נחמיה	שניצר רעיה
שורשר אהרון	שניצער אלינקה
שורשר בלה	שפרירגן רחל
שורשר מרים	שפרירגן יוסף
שורשר נתן	שפרירגן ישראל
שורשר אברהם	שרלוט יקותיאל
שוגול יצחק־דב	שרלוט צבי
שוגול שרה	שארלאט שרה
שוגול אריה	שארלאט שעיה
שוגול חיים	שארלוט שעיה
שוגול בלה	שטיינגארד חיים
שוגול מינה	שמרניצקי יהודית
שיבובסקי חנה	שמרניצקי הירשה־ליב
שרידר חנן	שמוקלר הענעך
שרידר גיטל	שמוקלר אהרון־דב
שרידר קאפל	שמוקלר נחום
שמידט משה	שמוקלר אסתר
שמידט רשל־לאה	שמוקלר דובה
שמידט איסר	שמוקלר לאה
שמידט איטה	שושאנסקי יוסף
שניצר הערשל	שושאנסקי שושה
שניצר ליזה	שמש דב
שניצר חיים	שמש ליובה

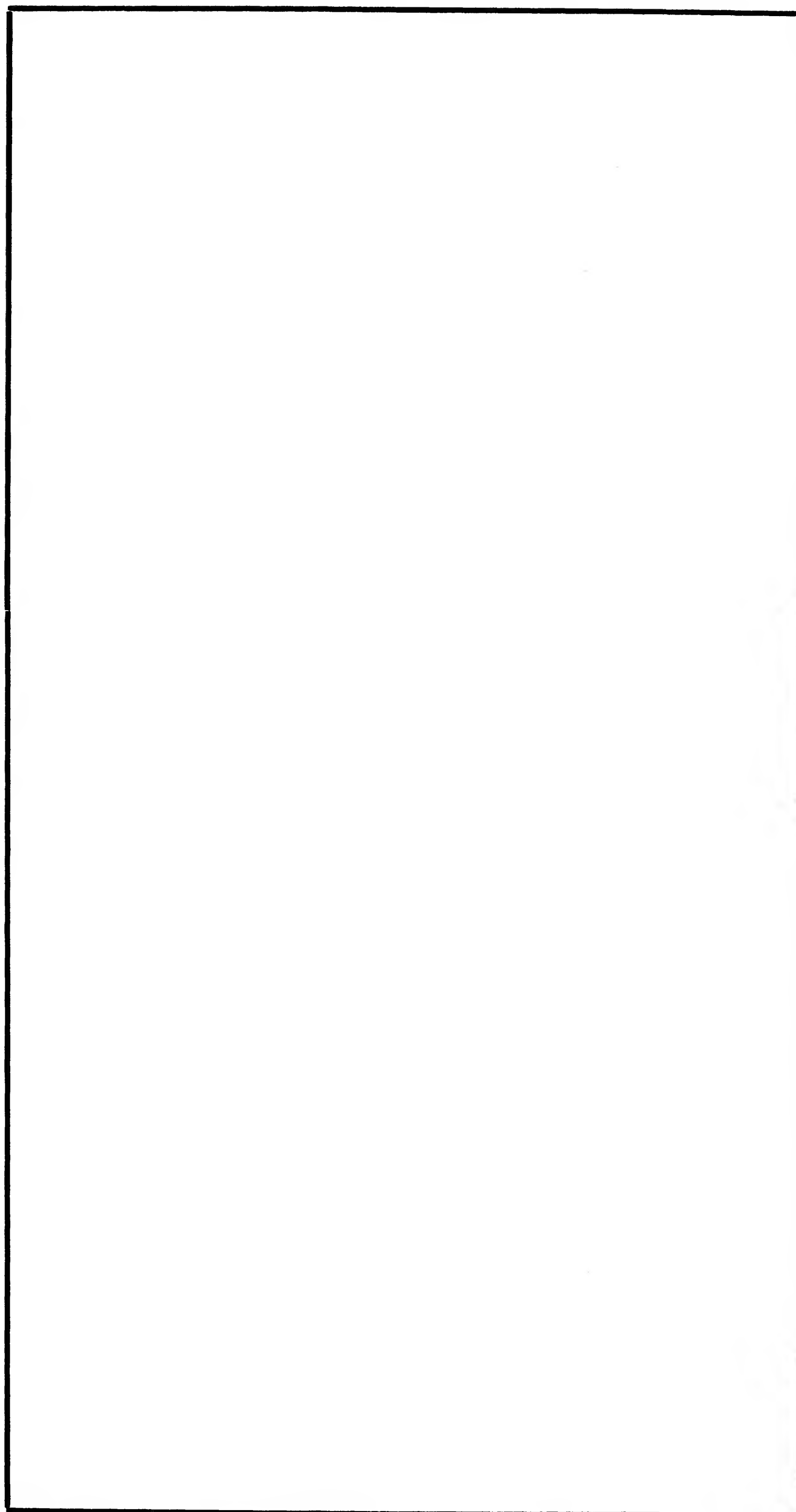
ת.

תושב טולה	תושב חנה
תושב אסתר	תושב רייזל

המשך רשימת הקדושים ששמותיהם לא נמצאו עד לסיום ספר הזכרון.

המשך פון דער רשימה פון די קדושים, וועמענס נעמען ס׳איז נישט געלונגען אויסצוגעפינען ביזן פאַרענדיקן דאָס יזכור־בוך.

נקרולוגים

נעקראלאגן

לזכר

משפחתי היקרה
שנספתה בשואה

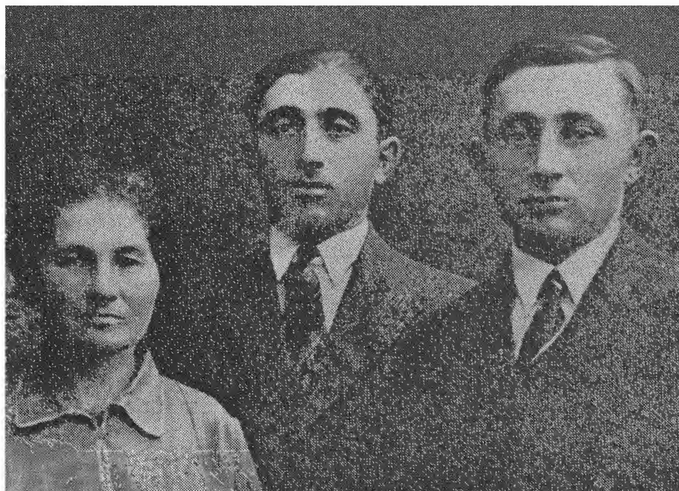
אמי **דבורה**
אובסייציק
נספתה בגיטו וילנה

אחותי **לאה**
נספתה בשטוטהוף

אחותי **נחמה**
ובעלה
שמעון מלמד

אחותי **רסיה** נספתה באסטוניה, בעלה **כלב ליפשיץ** ושני ילדיהם נספו בוילנה
אחי **מרדכי**, נספה באושמינה; אחי **ביניש**, נורה ברחובות רקוב

מנציח את זכרם
שמעון שיבולת-אובסיציק, קיבוץ עמיר

בחרדת קודש הנני
מעלה את זכרם של
היקרים והתמימים:

אבי **אהרון**
נפטר לפני המלחמה
בשנת 1924

אמי מרת **רבקה**
בת ר׳ אייזיק
אריביץ

ואחי **מרדכי ויעקב**, הי״ד — שנרצחו בעיירה אושמינה ע״י הנאצים ימ״ש

זכרם לא יסוף מאתנו לעולם

פייבל אריביץ

לזכר הורי

אבי ביינס אפשטיין
נספה באושמינה
בשנת 1941 בברטל

אמי דינה מרל אפשטיין
נפטרה באמריקה ב־1963

הבן **אפרים אפשטיין ומשפחתו**
הבת **ליובה שולמן לבית אפשטיין**

לזכר
משפחתנו היקרה
שנספתה בשואה

אבינו **אושרוביץ אברהם**
נספה באושמינה

אמנו **אושרוביץ גיטל**
נספתה במקום בלתי־ידוע

אחינו **לייבלה** נספה
כשהוצא ממחנה שטוטהוף

אחותנו **חנה** נספתה
כשהוצאה ממחנה
שטוטהוף

הסבתא נספתה בגיטו אושמינה חדשיים אחרי כניסת הגרמנים לעיר
הדודה **חיה־לאה**, אחות הסבתא, נספתה

מנציחים את זיכרם:
סימה ויצחק אושרוביץ

צום אייביקן אָנדענק

מיין דורך די נאַצי־מערדער אומגעבראַכטן ברודער

יצחק מענדל אַבראַמאָוויטש

אין טרויער:

גיטעלע ווייגדער
אַמעריקע

מיין מאַן און זון

אהרן און אברהם זינגער

פעטער **בערל בערמאַן**

מומע **גאָלדע בתיה בערמאַן**

שוואָגער **זיסל זינגער**

און זיין פרוי און קידער

אין טרויער:

רחל זינגער
אַמעריקע

צום אייביקן אָנדענק

מיין געשטאָרבענער

מ ש פ ח ה

אין טרויער:

שרה פערסקי

צום אייביקן אָנדענק

מיין געשטאָרבענער

מ ש פ ח ה

אין טרויער:

ל. באַרד
אַמעריקע

ל ז כ ר מ ש פ ח ת נ ו

אבי **יחזקאל** נפטר בשנת 1921
באושמינה
אמי **חסיה** נפטרה בשנת 1923
באושמינה
אחי **אהרון** נפטר בשנת 1963
בכפר מרדכי
אבי **צבי** נפטר בשנת 1956 בקרעוויע
אמי **דבורה** נפטרה ב־1953 בקרעוויע
ו ה י ל ד י ם

מתאבלים:

יעקב וצפורה אבלוביץ

לזכר משפחתי היקרה

בעלי **אברמוביץ מנדל**
בננו **אברמוביץ אברהם**
אשתו **קאצנוביץ פייגה**
אחי **קאצנוביץ ראובן**
הבנות **קאצנוביץ אסתר**
קאצנוביץ שושנה
אחות גיסתי **שרירה רחל,**
בעלה ושני בניה

א ב ל ה:

סוניה גולדהירש

ל ז כ ר
משפחתי היקרה
שנספתה בשואה

אמי **ב ק ר ח י י ם**
נספה ב־26.7.41
אמי **ב ק ר מ ר י ם ־ א ס ת ר**
נספתה ב־1943
אחי **ב ק ר י ש ר א ל**
נספה ב־26.7.41

מנציח:

ב ק ר א ר י ה

לזכר המשפחות

ב ק ר — ז י ס ק ו ב י ץ

ש נ ס פ ו ב ש ו א ה

מנציח:

ב ק ר א ר י ה

לזכר יקירי שנספו ונפטרו בטרם עת

אבי **שמחה־מיכל דרביצקי** — נספה ב־1941
אמי **פסיה דרביצקי** — נפטרה ב־1940
אחי **שמואל** עם בנו **אריה** — נספו ב־1941
אחותי **הניה** עם בעלה ובתה — נספו ב־1945
אחותי **רבקה** עם בעלה ובנה — נספו ב־1945
אחי **חיים פייבשביץ'** עם אשתו וילדיו, שנספו

זכרם לא ימוש מלבנו

דובה ומשה בקר

לזכר הורינו היקרים

אבינו **דוד־צבי** בר' אליעזר **בקר** דודתנו **שרה** לבית בקר
אמנו **פרומה** בת ר' אברהם סבתנו **חנה בקר**
הנאהבים בחייהם ובמותם לא נפרדו

דובה ומשה בקר
שרה קצ'ר לבית בקר

לזכר משפחתי היקרה שנספתה בשואה

אבי יחיאל־מיכל בינינסון אחותי שרה גרייס והילדים
אמי חיה לבית פרסקי, שנפטרה אחותי אסתר בינינסון
אחי גדליה, אשתו יהודית לבית יוטן וילדיהם
אחי ישעיהו, אשתו רייכל לבית בורובסקי וילדיהם
אחי הרב יהושע ואשתו אהובה וילדיהם

אבל: **משה בינינסון**

לזכר בני משפחתי שאינם עוד

בלוק דב
בלוק שרה
בלוק אליעזר
בלוק משה
בלוק רחל
בלוק שבתאי

זיסקוביץ אשר
זיסקוביץ רבקה
זיסקוביץ זבולון
זיסקוביץ חיה
זיסקוביץ רבקה'לה
זיסקוביץ אריה

אבלה:

ליזה בלוך

צום אייביקן אָנדענק

אונדזער אומגעקומענער משפּחה דורך דייטשע מערדער ימ״ש

עלטערן **אברהם** און **בתיה הינדע בערמאַן**

ברודער **בנימין**, שוועסטער **רבקה** און ברודער **ברוך בערמאַן**

אין טרויער:

אידא גליק-בערמאן — ישראל)

לזכר משפחתנו היקרה שנספתה בשואה

אבי **אליעזר ברקמן** נפטר ב־ג׳ טבת תרצ״ג

אמי **גולדה ברקמן** נספתה בזילונקה

אחי **שבח ברקמן** נספה בקרקוב

מנציח:

חיים ברקמן

לאה ושמואל קריזבסקי שנספו עם ילדיהם באוסטרוביץ

אסתר ויעקב רובינוביץ שנספו עם ילדיהם באוסטרוביץ

טיבה ויעקב ברקוביץ

מרדכי קרמר

גרשון קרמר

מנציחה:

טובה ברקמן קריזבסקי

לזכרון עד

אבינו **יצחק** בר׳ **בקשט** ז״ל היה איש משכיל, מחנך ומורה בעיירתנו, מכובד ואהוב על הכל. נפטר בצום גדליהו תרפ״ג.

אמנו **ברינה, בקשט** ז״ל נרצחה ע״י הגרמנים בניסן תש״ד, היתה אהובת משפחתנו וזכתה לחיבה והוקרה מכל בני עירנו.

היוותה מזיגה הרמונית שבהבנת הנפש של הדור שהולך והדור שבא. לבה החם, שפתחה לקרוב ולרחוק, הוא שמשך לה עמיתיה ורעיה אל מעונה.

ובמחנות ריכוז — השתתפות כנה בסבל הזולת ויחס לבבי, מלה טובה, מבט חם — כל אלה עשויים היו לחולל פלאים; להעלות חיוך על שפתי הנואש והפיחה אף אמונה חדשה בנוטה למות.

מוכנה היתה לעבודה בכל שעות היום והלילה. היתה בה תמימות־אמת שרק אנשי סגולה ניחנו בה.

את הקשר הנפשי האמיץ ואת אהבתה הרבה למולדת הגשימה בשליחת בניה אחד אחד לפי יכולתה, ואף למעלה ממנה.

זכר דמותה האצילה יישמר לברכה.

ואלו בניה ואחינו **שלמה ומשה** שלא זכו לעליה ואף לא לקבורת ישראל.

זאב בקשט וב״ב
יונה ליבנה וב״ב
דורה פיטרושקה וב״ב
סוניה בוכוולטר וב״ב

צום אייביקן אָנדענק

מיין פאָטער **מרדכי**
(געש. ז' באלול, 1925)
מוטער **אסתר**
(געש. ט"ז באלול, 1945)
באראן

מיינע ברידער **משה** און **מאיר יעקב**
(אומגעקומען 27.6.1941)
און שוועסטער **שרה**
(אומגעקומען אין לאַגער זעזמיר, 27.3.43)

אין טרויער:

חיה באראן

לזכר משפחתי היקרה

אבי **זכריה**, נספה באושמינה

אמי **מינה-לאה**, נספתה בגיטו וילנה

אחותי **חסיה**, נספתה עם
בעלה **סוצקבר** ושלושת ילדיהם

אחותי **צביה**

אחי **צבי-דוב** עם אשתו ובנו בוילנה

מתאבל:

פנחס בורובסקי

לזכר
הורי היקרים
שנספו בשואה

אבי **אליעזר בודגור**
שנספה ב־1941
באושמינה

אמי **בתיה בודגור**
שנספתה ב־1944
בשטוטהוף

המתאבלת מרה:

הבת **שפר צביה**
לבית בודגור

לזכר משפחתי

שהושמדה ע"י הנאצים ימ"ש

אבי **מאיר-מיכאל ברן**
נספה ב־1941

אמי **רבקה-אלטע ברן**
נספתה בשטוטהוף ב־1943

אחותי **חנה ברן**
נספתה ב־1945

אחותי **מאשה ברן**
נספתה בשטוטהוף ב־1943

מתאבלת:

שרה רובינשטיין (ברן)

לזכר משפחתי היקרה שנספתה בשואה

אבי אליהו ברן, נספה ב׳ באב, 1941
אמי אסתר ברן, נספתה במחנה, 1945
אחי קופל ברן, נספה ב׳ באב, 1941
אחי שמואל ברן, נספה במחנה, 1944

אבלה: **גליה פלוט (ברן)**

לזכר הורי היקרים

אמי

לנה בירגר

לבית שנדמן. נולדה בוילנה 25.12.1895, נפטרה בתל־אביב ביום כ״ד אלול תשכ״ו, 8.9.1966.

אבי

אליעזר בירגר

נולד בלכוביץ. נרצח ע״י הגרמנים באושמינה באקציה של הגברים, 1941.

אבלה:

בתם **סוניה גורפין (בירגר)**

ל ז כ ר

מ ש פ ח ת י ה י ק ר ה

ש נ ס פ ת ה ב ש ו א ה

אבי **צבי יהודה** בן יעקב מאיר **בונימוביץ**

אמי **שושה** בת זושע קגן — 1942

אחי **אברהם־זליג** — 1941

אשתו **רבקה** בת יעקב טבוריסקי — 1943

ילדיהם **יעקב, כאשע, ביילה, לובה**

אחי **מאיר** — 1.8.1945

אחותי **לאה בלוך** לבית בונימוביץ — 1943

בעלה **יצחק בלוך** — 1941

ילדיהם **הניה־ליבע, הירש־לייב, באשע** — 1943

אחותי **אסתר שמוקלר** לבית בונימוביץ — 1943

בעלה **נחום שמוקלר** מסמורגון — 1941

בתם **דובל'ה** — 1943

המנציחות:

רייזל ובוניה בונימוביץ

לזכר משפחתי

אבי דוד בן אליהו גאווסיעוויץ
אמי מינה בת הירש לעווין
אחותי רחל בת דוד ובעלה
פיבל לעווין
הבת חיה'לה בת פיבל והבן
אחותי פעסיע בת דוד ובעלה
פסח יאלק והילד
הבן אליהו בן דוד

שנספו בשואה

שרה אקסעלרוד־
גאווסיעוויץ

לזכר בני משפחתי

אבי זופרנר יהודה
דודי זופרנר נחמיה
אחות אשתי סוסנקא סוניה
בת דודי זופרנר בריינה
בת דודי זופרנר רחל־לאה
בן דודי זופרנר איסר
בן אמא החורגת מינץ אברהם
אשתו מינץ רבקה
והבנות שרה ומרים
מינץ יוסף, אשתו ושני ילדיו

שנספו בשואה

זופרנר משה

לזכר משפחתנו היקרה

אבינו טרפוצ'ניק יעקב
נספה ב־1941 באושמינה
אמנו טרפוצ'ניק דבורה
נפטרה ב־1945 בלמבורג
אחינו טרפוצ'ניק חנוך ומרדכי
נספו ב־1941 באושמינה
אחינו טרפוצ'ניק משה
נספה ב־1943 בפונאר
אחותנו טרפוצ'ניק חיה נספתה
ב־1944 בריגה קייזר־ולד
דודתנו שמרניצקי יהודית
נספתה ב־1943 בשטוטהוף
דודנו שמרניצקי הירשה־לייב
נספה ב־1944 בשטוטהוף

המנציחים:

פלדון מרים
טרפוצ'ניק אברהם־יצחק

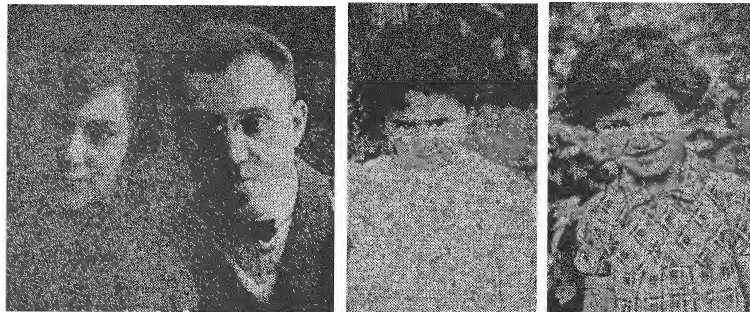
לזכר משפחותינו שנספו בשואה

האב **גאלין אלי מאטע,** אושמינה 1941
האם **גאלין ריוול,** פונאר 1943
הבן **גאלין אהרון,** אושמינה 1941
החתן **גרטנר עלארן,** אושמינה 1941
החתן **קאפינסקי חיים,** אושמינה 1941
הבת **לאפידוס ביילע,** ריגה 1943
הבן **גאלין שעבסל,** ימים אחדים לפני השחרור
הבן **גאלין בנימין,** בחיסול גיטו אושמינה 1943
הבת **גאלין סארל,** בחיסול גיטו אושמינה 1943
הבת **גאלין רחל,** בחיסול גיטו אושמינה 1943
הבן **גאלין מייאיר,** בחיסול גיטו אושמינה 1943
הבן **גאלין אהרון,** בפונאר
הבת **קאפינסקי רייזל,** פונאר 1943
הבן **קאפינסקי אבראשא,** פונאר 1943
הבת **קאפינסקי חיה,** פונאר 1943
הבן **קאפינסקי ישראל**
הבן **קאפינסקי קונע,** פונאר 1943
גרטנר נחום וציביה נספו ב־1942
גרטנר כאנקע באקצית הזקנים
ראדקע, יאנקעלע, מאטקע, מייערקע
גאלין חסיה נפטרה בארץ בגיל 37, כתוצאה ממחלה מהמחנות, ב־1.9.1963
גרטנר גנסל, פונאר 1943
גרטנר אסתר, פונאר 1943

אבלים: **רחל וחיים גרטנר**
פרידה מייבוים

לזכרון נצח

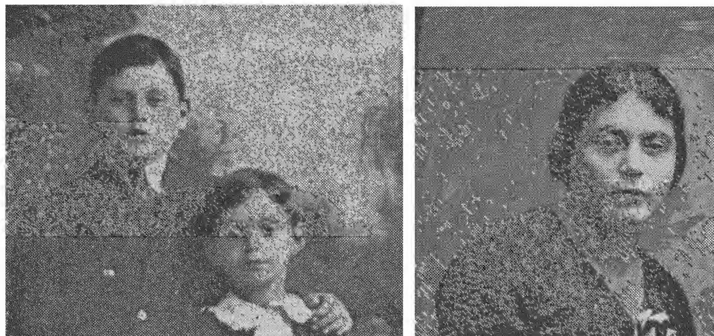

הורי **יהושע וכסניה קפלנוביץ** ז״ל
ואלה שנספו בשואה
אחותי **סוניה**, בעלה **יוסף לב** ובנותיהם **כסניה ואביגיל**
בתי **מרים** ואביה **רפאל גרשטר**

המנציחה:

רליה גולמבו
לבית קפלנוביץ

לזכרון נצח

סוניה גולמבו לבית קוזלובסקי נספתה בשואה
בניה ראובן ומאיר גולמבו נספו בשואה
הורי סוניה:
האם רשל נספתה בשואה
האב מאיר נפטר לפני המלחמה

מנציחה את זיכרם:
רליה גולמבו

יזכור למשפחתי היקרה

אבי שלום גרשונוביץ׳ — נספה באושמינה, יוני 1941
אמי ברכה גרשונוביץ׳ — נפטרה בתל־אביב, 1968
אחי אברהם־יעקב — נספה בליטה, קייזרוולד, ב־1944
אחותי חינה־בלה — נספתה ב־1943 בגיטו וילנה
אחותי לאה — נספתה במיליגן, 1943

המנציחה:
מרים טורונצ׳יק (גרשונוביץ׳)

צום אייביקן אָנדענק

אודזערע טייערע עלטערן, ברידער, שוועסטער, פעטערס, מומעס, קוזינען און קוזינעס

דאַווידסאָן

וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשן מערדער

פאָטער **יוסף** (אָשמענע 1941), מוטער **צילאַ** (שטוטהאָף 1943)

שוועסטער **איטקע** (שטוטהאָף 1943), ברודער **ישיקע** (אָשמענע 1941)

ברודער **רובקע** (אָשמענע 1941)

פעטער **פיניע** (אָשמענע 1941), פעטער **גרשון** (אָשמענע 1941)

מומע **גנעסל** (ווילנע 1944), מומע **חנה** (ווילנע 1944)

קוזין **לייבקע** (אָשמענע 1941), קוזין **ישיקע** (אָשמענע 1941)

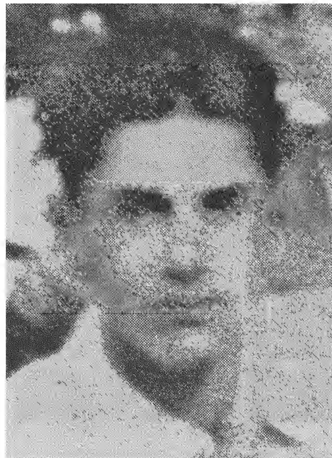
קוזין **פישקע** (אָשמענע 1941)' קוזין **מיישקע** (אָשמענע 1941)

קוזינע **לאהקע** (ווילנע 1944), קוזינע **הענקע** (ווילנע 1944)

אין טרויער:

מאָסיע דאַווידסאָן

צום אייביקן אָנדענק

אונדזערע טייערסטע — מאַן, פאָטער, קינדער, ברודער, שוועסטער, פעטערס און מומעס:

קאַרפל בערל, אומגעקומען אין שטוטהאָף 1944
קאַרפל לייזער, אומגעקומען אין מינסק 1941
קאַרפל אברהם, אומגעקומען נעבן בערלין 1945
קאַרפל מולע, אומגעקומען אין ווילנע 1944
קאַרפל גרשון אומגעקומען אין שטוטהאָף 1944
סאָלאָדוכע מאטל, אומגעקומען אין אָשמענע 1941
סאָלאָדוכע חיה שרה, אומגעק. אין אָשמענע 1944
סאָלאָדוכע מערע, אומגעקומען אין אָשמענע 1944
סאָלאָדוכע ליפקע, אומגעק. אין יאַנושקיס 1943
מאַרקוס ברוך, אומגעקומען אין אָשמענע 1941
מאַרקוס עלקע, אומגעקומען אין אָשמענע 1942

אין טרויער:

חיה־העניע קארפל
שרה קארפל דאַווידסאָן

לזכר משפחתינו היקרה שנרצחה ע"י הנאצים

ההורים נחמיה (נפטר באושמינה) וחיה דנישבסקי (נספתה בשטוטהויף, 194)
האחים יהודה־אידל וברוך, שנספו יחד עם הגברים באושמינה
ליובה, אשת האח יהודה, שנספה בגיטו וילנה
יחד עם ילדיהם בתיה, נחמל'ה ודוב־בערל
האחות שמש ליובה ובעלה פייבל שנספו עם הבן נחמיה באושמינה

המנציחות:

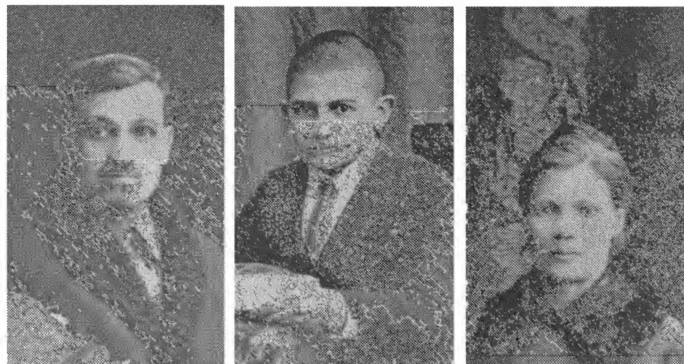
סלבה הלמן, משה רוכמן, שולמית גולד

לזכר בני משפחתי היקרים אשר נספו בשואה

אבי **אברהם דאול**, נספה ב־26 ליולי 1941 בגרמניה
אמי **גיטה דאול**, נספתה בשנת 1945 בגרמניה
אחותי **פרידה דאול**, נספתה בשנת 1945 בגרמניה

אריה דאול

לזכר משפחתנו היקרה שנספתה בשואה

האב **חיים דוידזון** (נפטר באושמינה, אמי **בריינה מרקוס** (נפטרה בגיטו באושמינה)
האח **בנימין מרקוס**, שנספה באֶסטוניה, קלוּקה, ב־1944)
ר׳ **אליהו מרקוס**, שנספה באקצית הגברים ב־26 ליולי 1941

המנציחים:
חיה ויוסף שפירא

לזכר הורי היקרים

אבא
וועלוועל־זאב בן שלמה דנישבסקי
נספה בשואה

אמא
אלטע לבית בוריס
נפטרה בגרמניה ב־1931

מנציח:

הבן בערקע־דב דנישבסקי
צרפת

לזכר משפחתי היקרה שנספתה בשואה

אמא שיינה־ביילה לבית יעקב לאנד — נספתה
אבא יצחק גורביץ בן וועלוועל — נפטר
אחות מריאשע
בעלה זרח קארצמער עם שני ילדים — נספו
אחות איטקע
אח אליהו — נספו בשואה

מנציח:

הבן חנניה גורביץ
צרפת

יזכור

לזכרון הקדוש של משפחותינו היקרות שנרצחו בשואה הי״ד

סבתנו **רחל־לאה וקס** — נפטרה באושמינה זמן קצר לפני פרוץ מלחמת העולם השניה

סבנו **מרדכי וקס** — נלקח ע״י הנאצים יחד עם הגברים באושמינה

דודנו **אברהם וקס** — נפטר באושמינה אחרי מחלה ממושכת בשנת 1940

דודנו ד״ר **חיים וקס** — נפטר באופן טרגי בארץ בשנת 1951

אמי ודודתי **מערא סעגלוביץ־וקס** — נספתה במחנות הנאצים

אבי ודודי **משה סעגלוביץ** — נלקח יחד עם הגברים מאושמינה

דודתנו **חיה קוניסקי־וקס** — נפטרה בגיטו אושמינה בשנת 1941 לאחר שיתוק שקיבלה בהיוודע לה על רציחת הגברים

דודנו **הלל קוניסקי** — נלקח יחד עם הגברים מאושמינה

ילדיהם **שרה קוניסקי**, בת 20

מאשא קוניסקי, בת 19

נספו בשטוטהוף יחד עם אחיהם הקטן **לייבעלע**, כיוון שלא הסכימו להפרד ממנו בעת האקציה של הילדים, והלכו עמו מרצונן הטוב על אף השידולים והמאמצים של ידידים וחברים להצילן.

אמי ודודתי **דורה פודולסקי־וקס** מסמורגון, נספתה בגיטו קרסנה ב־19 למרץ 1943

אבי ודודי **מקס פודולסקי** מסמורגון, נספה בגיטו קרסנה ב־19 למרץ 1943

אחותי **סאניא פודולסקי** מסמורגון, נספתה בגיטו קרסנה ב־19 למרץ 1943

אחותי הקטנה **פאניא פודולסקי** מסמורגון, נספתה בגיטו קרסנה ב־19 למרץ 1943

מנציחים את זיכרם ניצולי המשפחה:

ישראליק, לאלקע, סגלוביץ, מקסיקו
שולמית פודולסקי־דוברובסקי, ישראל
בערל וקס, ארצות־הברית

IN MEMORY OF

MY BELOVED PARENTS

BROTHERS AND SISTERS

MY FATHER

AVIGDOR AIZIC ZISKAND

MY MOTHER

DVERA ZISKAND

MY BROTHER

CHAIM

HIS WIFE AND CHILDREN

MY BROTHER

SHOLEM

HIS WIFE AND CHILDREN

MY SISTER

RIFKA

HER HUSBAND AND CHILDREN

MY BROTHER

IZIA ZISKAND

HIS WIFE AND CHILDREN

MY SISTER

BELLA

(U. S. A.)

From:

HENRY ZISKIN
U. S. A.

לזכר
משפחתנו
היקרה
שנספתה
בשואה

האב משה זיסקינד; האם חוה־לאה זיסקינד
האח לואיס, נפטר באנגליה; האחות רחל גאלפערן, בעלה ו־3 ילדים
האחות מאשא שאפירא ובתה אסתר;
האחות סוניה כץ, בעלה הירשל ובנם חיים
האח נחום זיסקינד, אשתו ו־3 ילדים
האחות הניה ובעלה דוד היימן ו־3 ילדים

המנציחים:

דבורה שפירא — ארה״ב
אביגדור וחיה זיסקינד — ארה״ב
עטל ועקיבא קרש — ארה״ב
אליקום וזלדה זיסקינד — ישראל, רעננה

לזכר משפחתנו היקרה
שנספתה בשואה

אבא שמואל־אברהם קוזלובסקי
נספה ב׳ באב, 1941

אמא פסיה קוזלובסקי
נפטרה בשנת 1936

האח גמליאל נספה בפונאר
והוא רק בן 17

תהינה שורות אלה מצבה לזכרם

מתאבלים:
הבן אליהו קוסלוף, קנדה
הבת זלדה ואליקום זיסקינד, רעננה
הבת צפורה ויוסף רוזנטל, הרצליה

לזכר

בעלי, אבינו, אמנו ואחותינו האהובים
שנספו בשואה

אברהם יצחק בר' יהושע **שפירא**
מאשה שפירא (לבית זיסקינד)
אסתר הבת

שנספו לפני השחרור

המנציחות:

דבורה שפירא, ארה"ב
מרים אייכנבוים ומשפ', ארה"ב
רבקה גרוסמן ומשפ', קנדה

IN MEMORY

OF

OUR BELOVED PARENTS

EMANUEL and BELLA SOBEN ZISKAND

FROM:
VICTOR and JUDY SOBEN

צום אייביקן אָנדענק

מיינע עלטערן יצחק און פייגע זיסקינד
מיין פרוי נחמה און זון פייוועו
מיין שוועסטער צירל, איר מאַן יודל רעזניק און
זייערע קינדער: משה־בנימין, בתיה און מרים
מיין ברודער ברוך מיט זיין טאָכטער מרים
מיין ברודער לייבע מיט זיין זון עזריאל
מיינע ברידער ראובן און גרשון

אין טרויער:

חיים זיסקינד (אַמעריקע)

לזכר משפחתנו
שנספתה בשואה

ל י י ב ו ב ר כ ה ק ו מ פ

האחיות ר ח ל ו ש ר ה ק ו מ פ

האח י צ ח ק ק ו מ פ

ת נ צ ב " ה

אבלים:

בתיה פישמן (קומפ)
בוניה זיצר, ארה"ב

צום אייביקן אָנדענק

אונדזערע טייערע עלטערן **אהרן** און **אידע זעלצער**
ברודער **אפרים**, פעטער **ליפּע** און מומע **רחל זעלצער**
קוזינען: **יצחק**, **ראובן** און **משה זעלצער**
פעטער **שלום**, מומע **גיטל** און קוזין **מענדעלע אַלקניצקי**
אַלע אומגעקומען דורך די נאַציסטע מערדער אין יולי 1944, אין ווילנע

אין טרויער:

אסתר פרובע (זעלצער) אין ישראל

צום אייביקן אָנדענק

מיינע טייערע עלטערן

הערשל און **זעלדע זעלצער**

אומגעקומען דורך די דייטשע מערדער

אין טרויער:

יוסף זעלצער — קאַנאַדע

לזכר

בעלי היקר **ומשפחתי** היקרה שנספו בשואה

אבי **יעקב זיסקנד** נפטר ב־1918

אמי **אלטה זיסקנד** נספתה באקציה עם הנשים הזקנות

אחי **משה זיסקנד** נספה עם כל הגברים

אשתו **לאה זיסקנד**

הבת **מערעלע זיסקנד**

אחותי **מריאשה זיסקאנד** נספתה בשטוטהוף ב־1944

הדוד **חיים לוין**

הדודה **שרה לוין**

בנם **יעקב לוין** עם אשתו וילד

בתם **פניה**

המנציחה:

רחל מוגילוב

לזכר

משפחתנו היקרה

שנספתה בשואה

אבא **מנדל גלובאק**

אמא **הניה**

אחות **רחל**

אח **אבא**

המנציחים:

פסיה ושלום גלובאק

לזכר משפחתנו היקרה שנספתה בשואה

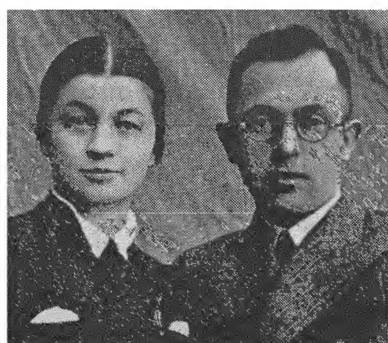

אבא **יעקב פסח** בן חיים אשר הלוי **חדש**

אמא **חוה** בת אליהו גאווסיאוויץ

אחינו **מרדכי** בן יעקב־פסח

אשתו **אלטע** בת משה חיים ז׳פרנר

והבנות **שרה וחנה**

אחינו **יהושע** בן יעקב־פסח ואשתו **רחל** בת יהודה דאול, והילדים: הבת **שינה חנה** והבן **יהודה**

אחותנו **בתיה** בת יעקב־פסח ובעלה **יצחק ליפקוביץ** והבת **מרים**

אחינו **אליהו** בן יעקב פסח (נפל בקרב במלחמה בצרפת)

המנציחים: **רחל רובינשטיין** לבית **חדש**
ליובה פיסטול לבית **חדש**
משה חדש

משפחתי

חפשתי וחטטתי באמתחתי
ומה העליתי? זכרונות ממשפחתי.
על היקרים; אבא ואמא,
שני אחי ואחותי סימה.

לך אבא מורי ומחנכי,
מבטיח בנאמנות אנכי,
כל עוד בי הנשמה וכחי,
זכרונך לא ימוש ממוחי.

ואַת אמא, המסורה והיקרה,
שעלית השמימה בסערה.
אויה לי! מה גדולה הצרה.
אזכרך, אבכך ואקונן מרה.

ואתה אליעזר אחי התאום,
איך אתא עליך המות פתאום?
ונטרפת בגסות בצהרי היום
תמיד אזכרך עדי אנשום.

ואתה עמנואל אחי הצעיר
שהייתה בקי במלאכת השיר
איכה ניגר דמך בחוצות העיר.
שמך ינון לעד, תדיר.

ואַת אחותי היקרה, סימה!
שלא עזבת בצרה את אמא,
ויחד השלכתן לתא הגז פנימה
כחותם אל לבי אותך אשימה.

זאת משפחתי ואלה הרוגי
שדמם נשפך בכר ובגיא
ולא קם מאן דהוא להגיד די!
אַללי לי... אַללי...

חדש צבי

לזכר משפחתי

אבי יעקב יוחאי 1942

אמי שרה יוחאי 1942

אחי אברהם יוחאי 1942

אחותי מרישה יוחאי 1942

שנספו כולם בשואה

מנציחה את זיכרם:

ליפא חסיה

לזכר

משפחתנו

אבינו יוחאי אליהו 1941

אמנו יוחאי הינדה 1944

אחינו אברהם־יצחק 1944

אחינו יעקב 1944

סבתא קרבר לאה 1943

שנספו בשואה

יהי זכרם ברוך

בתם חבלין חסיה יוחאי

בנם יוחאי נחמיה

לזכר משפחתנו

אבא כלימר משה

אמא כלימר שפרינצה

נספתה ב־1942

גיסי כלימר לייב

נספה ב־1944

אמי לוין בלה

נספתה ב־1943

אחותי לוין חסיה

נספתה ב־1943

אבלים:

לוין משה

לוין (כלימר) מלכה

לזכר

משפחתי היקרה

שנספתה בשואה

אבי יצחק מיליקובסקי

נספה ב־1944

אמי זלטה מיליקובסקי

נספתה ב־1944

אחותי בלומה מיליקובסקי

נספתה ב־1944

מתאבלת:

דורה טובבין

לזכרון עולם

טייץ ראובן ז״ל בן שמואל ודבורה־ינטה
נולד 1910 באושמינה ונפטר ג׳ אלול 1964.
האב שמואל נפטר בשנת 1922 והאם דבורה־ינטה נספתה בשטוטהוף שבגרמניה ב1944 ע״י הנאצים.

ראובן הצעיר בשנים ורב בכאבים הספיק עוד בגילו הצעיר להכיר שבילי העולם. את הטוב טעם מעט ומן הרע לא חסר.

כבעל מקצוע מגילו הרך, גיל 13 שנה, נפל בגורלו לפרנס את בני ביתו. הוא עשה זאת מתוך חיבה ללא ליאות, במרץ רב ורצה שהסמוכים לו לא יחסרו מאומה.

לאחר כיבוש אושמינה ע״י הרוסים ב־1940 גוייס לצבא האדום ושירת בעיירת סקידל, עד להתנפלות הרצחנית של הנאצים הגרמנים ביוני 1941.

אחרי 4—3 חדשים של נדודים הגיע ראובן הביתה שבור ורצוץ, אל אשתו ואל ילדתו, וסבור היה שלא ישובו שנית היסורים שנפלו בחלקו גם על בני ביתו, והנה באותו זמן הגיעו הבשורות הרעות על הנעשה בעיירה, הקמת גדר הגיטו בישרה עתיד אומלל ליושביה.

ראובן החל לרקום תכנית הצלה לבני משפחתו. ידיו הכשרוניות באו לו מנגד, והגר־מנים לקחוהו עם בני משפחתו, יחד עם בעלי המקצוע האחרים למיידל.

עם התנפלות הפרטיזנים על העיירה הביא את תכניתו למימוש ויצא עם בני משפחתו ליער. המשפחה כולה נצלה ביערות — ראובן, אשתו חוה ובתם רחל שתיבדלנה לחיים.

בסריקות שערכו הגרמנים ביערות, בחורף הקר, בשלגים ובכפור, סיפק ראובן את כל צרכי הפיות של כולם. בקיץ 1944 שב עמהם לאושמינה. גדול היה הצער והכאב עת הגיע הידיעה על מות האב ובמחשבה עברה כל האירועים של תקופת השואה. הנחמה היחידה היתה לו שאחיותיו נצלו, כמו כן אשתו וילדתו. הדבר הזה הביאו אותו לחדש את ימי נעוריו.

ב־1945 יצא הוא עם משפחתו מאושמינה והגיע ללודז, שהה שם עד קיץ 1946 והמשיך משם לפרנוולד שבגרמניה. בפרנוולד שב לכוחותיו, החל לבנות את ביתו מחדש וכל מכריו מצאו בביתו את חמימותו ואת הצעותיו.

בפרנוולד מצא ראובן משכן זמני. בתו למדה בבית־הספר, האשה עזרה לו במקצועו, וכך שב ראובן לנחלתו. באביב 1949 עלה ראובן עם משפחתו ארצה.

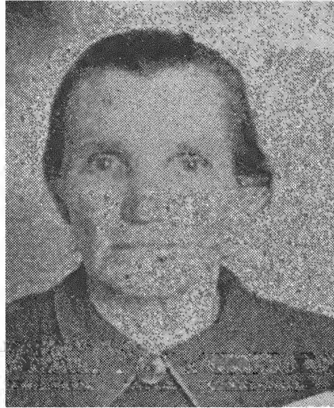
בעת עליתו ארצה ליווהו ידידים, מכרים, קרובים שנעזר על־ידם ושהשיגו משכן לבני משפחתו. עת הגיע תום הנדודים הסתדר בבית חדש והגיע לשלווה ולמנוחה. זכה לראות בנשואי הבת ולראות את צאציו הנכדים שהתפאר עמהם בפני כל. אולם ב־1962 תקפה אותו מחלה אנושה שלא עזבה אותו. ראובן נלחם בעקשנות עמה. תקופה ארוכה טען שיוכל לה ולא יקרה לו מאומה.

בשנת 1964, עת הגיע הזמן ליהנות מפרי עמלו, נפל למשכבו וכהרף עין לא עמדה לו הגבורה מן היערות ושל המלחמות ונקטף בעודו באיבו.

יהי זכרו ברוך. דמותו האנושית והחמימה לא תמוש מאתנו לעולם.

חוה טייץ

צום אייביקן
אָנדענק

אונדזערע
פאַרפייניקטע
ברידער, שוועסטער
און פאַמיליע
דורך די דייטשע
מערדער

מוטער **חיה גערשאָנאָוויטש**, שוויגער **דבורה־יענטע טייץ**
ברודער הרב **חיים־פישל** און שוועגערין **רבקה גערשאָנאָוויטש**
פלימעניק **אברהם גערשאָנאָוויטש**, שוועסטער **יוכבד**, שוואָגער **שלמה לאַפּידוס**
פעטער **שלום** און מומע **גאָלדע גערשאָנאָוויטש**
חנהלע, פייגעלע, זעליג, שלמה גערשאָנאָוויטש און **עלקע גאַנץ**

אין טרויער
חוה טייץ

לזכר משפחתנו היקרה שנספתה בשואה

אבי **חיים־דוד כגן**, נספה ב־1941
אמי **יאכל כגן**, נספתה ב־2.3.1944
אחותי **איטה כגן**, נספתה ב־2.3.1944
סבי **יואל־משה כגן**, נספה ב־1941
סבתי **איטה כגן**, מתה באושמינה ב־1937
דודתי **פרומה כגן (חדש)**, נספתה ב־1943

מנציחים את זיכרם:

הינדה גלינסקי (כגן)
גיטה בירגר (כגן)

לזכר בני משפחתנו היקרים שנספו בשואה

אבינו **מרדכי לייב** — נספה

אמנו **רסיה** — נספתה

אחינו **דוד אבא**

אחותנו **דובה**

אחותנו **אהובה** עם בעלה **ישראל** ושני ילדיהם

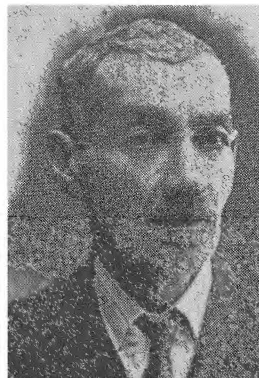
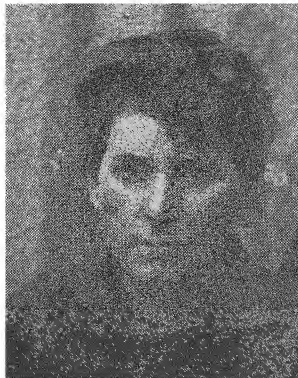
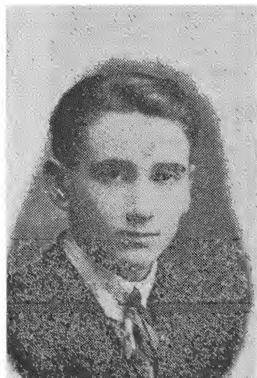
יהיה דף זה כמצבה על קבריהם הבלתי ידועים

המתאבלים:

נדב כהן

צפורה יעקובוביץ

לזכר משפחתנו שנספתה בשואה

האב יעקב לסקס
האם שרה לסקס
הבנים מאיר לסקס
צבי לסקס
מרדכי לסקס

הבנות ברטה קלוק
ובעלה גרישה
רחל קרולביצקי
ובעלה נחום והבת בלה

מנציחים: ליזה וסלוה

לזכר משפחתנו היקרה שנספתה בשואה

אבינו שמואל לוין, נספה באסטוניה ב־1944

אמנו ינטה לוין

אחינו יונה לוין, נספה באושמינה ב־1941

המתאבלים מרה:

רבקה כהנא לבית לוין
סוניה קפלן לבית לוין

לזכר משפחתי היקרה שנספתה בידי הרוצחים הנאצים

אבי לוין יצחק
אמי לוין בתיה
ילדי רפאל וחסיה
אחותי נחמה ובעלה צבי מרחשוביץ
אחי לוין שמואל, אשתו ינטה ובנו יונה
אחי לוין משה ובניו בנימין ורפאל
אחי נחמיה, אשתו מרים ובנו משה
אחי שמעון, אשתו פרומה וילדיהם שלום ואסתר
אחי ראובן, אשתו חיה וילדיהם יצחק וזבולון
אחי זבולון
אחי מיכאל, אשתו ריינה והילדים אסתר, רחל, לאה
קרצמר זרח, מרים, איטה, משה
גורביץ יצחק, שיינה, ביילה, איטה, אליהו

מנציחים את זיכרם:

יהודה ורסיה לוין

לזכר משפחתי היקרה שנספתה בשואה

אבי אליעזר לוינסון, נספה ב׳ באב 1941 באושמינה
אמי שיינע לוינסון, נספתה בשטוטהוף 1944
אחי אייזיק לוינסון, נספה ב׳ באב 1941 באושמינה
אחי אריה לוינסון, נספה י״ט בכסלו תש״ה, דכאו
אחי צבי לוינסון, נספה בשטוטהוף בקיץ 1944

אבלה:

רבקה שפירא (לוינסון)

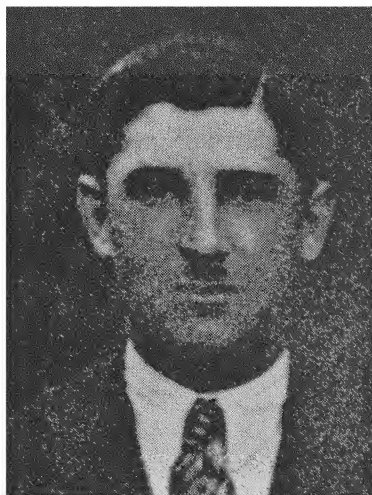
לזכר משפחתנו היקרה

אבי צבי־הירש מיליקובסקי נספה באושמינה בשבת 2.8.1941
אמי נחמה מיליקובסקי נספתה בשטוטהוף ב־1943
אחותי שרה־אתל מיליקובסקי נספתה בגרמניה ב־1944
אחי שלום־פנחס מיליקובסקי נספה באושמינה ב־2.8.1941
אחי שניאור־זלמן מיליקובסקי נספה בצבא הרוסי
אחי מאיר מיליקובסקי נספה באושמינה ב־2.8.1941

מנציחים: **מרדכי מיליקובסקי**
אחותי **צפורה מיליקובסקי, ארה״ב**
גיסי **זבולון לרנר ומשפחתו**

לזכרם של אבי ואחי
שנספו בשואה

אבי
יוסף אליהו סוירסקי
נרצח בידי הגרמנים

אחי
שמריהו סוירסקי
נספה בפונאר

מנציחים את זיכרם:

אברהם סוירסקי ומשפחתו

לזכר

אשתי
חיה מכניצקי

ובני
שלום מכניצקי

שנספו בשואה

מנציח את זיכרם:
אריה מכניצקי

לזכר המשפחה

אבי שמעון מכניצקי, נספה
אמי איטה מכניצקי, נפטרה ב־1936
אחי ברוך מכניצקי, נספה
דודי משה מכניצקי, נספה
אשתו בריינה, הבנות יונה ודובה נספו
הדודה איטה מכניצקי, נספתה
הדוד ראובן זבלוצקי, נספה
הדודה בתיה זבלוצקי, נספתה
ובתם יעל, נספתה

חסיה מכניצקי־זלוטו

לזכר משפחתי היקרה שנספתה בשואה

יהודה, יוכבד, ישעיהו, שמואל,
צבי, פסח, בנימין
מירסקי

המנציח:

שלמה בן־יהודה
(מירסקי)

לזכר משפחתי היקרה

אבי אברהם נפטר באושמינה א׳ תמוז, 1930
אמי שרה שנספתה
אחי שאול שנספה
אחותי אידה, נפטרה בטשקנט (רוסיה)
הבת־דודה לפידוס ומשפחתה
הבת־דודה חיה, בעלה יצחק והילדים אברהם ואריה־לייב

יהי זכרם ברוך

רחל נובודבורסקי

לזכר הורינו היקרים

אמנו **צפורה (פייגע)** לבית רודניק

אבינו ר' **מרדכי** בר' זאב הכהן **מוסטוילישקר**

הורינו היקרים, שיחק לכם המזל שיד הנוגש הנאצי הטמאה לא השיגה אתכם, טרם פרוץ השואה עליתם ארצה. טוב ליבכם ומסירותכם לזולת לא ישכחו לעולם.

נוקירכם תמיד וננצור אתכם בזיכרוננו עדי־עד

בנותיכם:

מינה (מוסטוילישקר) **לוינסון** ומשפחתה

רחל (מוסטוילישקר) **וייס** ומשפחתה

לזכר בני משפחתנו היקרים שנספו בשואה

אבי **אליהו מרקוס** — נספה באושמינה, 26 יוני, 1941

אמי **בתיה** — נפטרה באושמינה

אחי **שמעון**, שנספה; אחותי **רחלה** שנספתה

המנציחים:

צפורה ומרדכי מרקוס

לזכר משפחתנו היקרה

אבינו **נתן־נטע מאסטובליסקר** — נספה
אמנו **חוה מאסטובליסקר** — נפטרה
אחינו **ישראל־ראובן מאסטובליסקר** — נספה
אחותנו **מלכה מאסטובליסקר** — נפטרה בקנדה ב־1953
דודתנו **שרה־לאה מאסטובליסקר** — נספתה

לא נשכח את זכרם!

מיכאל וניסן מאסטובליסקר

אחותי מלכה

(לזכרה של מלכה מאסטובליסקר)

רועדת היד. האמנם כותב אני על אחותי המתה? כיצד אבוא לספר ברבים מה ומי היית? קשה לספר בך כאילו היית ואינך עוד. האמנם נשארת בחיים אחרי השואה הנוראה ואינך?

בדמי ימיך ובמיטב שנותיך, בא עליך האסון כחתף בקנדה בשנת 1953, מחלת לב הכריעה אותך בצורה אכזרית וטרגית והסתלקת מאתנו כה צעירה. קשה להאמין וקשה שבעתיים להשלים עם העובדה שלא לך, מלכה׳לה, אני אומר מה שבפי כי אם עליך אספר.

מה אהבתיך אחותי היקרה! טובת לב ומחוננת היית. במסירות ובאהבה מלאת כל תפקיד שהטלת על עצמך ובימי המלחמה בטלטולים המרובים ברחבי ברית־המועצות היית לי אחות נאמנה ומסורה.

דברי אלה ישמשו כמצבת זכרון לכל אלה שהיכירוך והעריצו את דמותך ומעשיך. תמיד ירחפו לנגד עיני דמותך הענוגה, נועם חיוכך וקולך המלבב.

הגזירה על המת שישכח מן הלב, לא תקוים הפעם. לא אוכל לעמוד בזה! זכרך לא ימוש ממני לעולם.

תהא נשמתך, אחותי היקרה, צרורה בצרור החיים.

מיכאל

לזכרון עד

מנציחים אנו את הורינו, אחותנו ואחינו היקרים, אצילי הרוח ויפי הנפש,
שהורו לנו את הדרך בחיים

אבינו מרדכי (מכס) בן יהודה-לייב סולץ, נפטר ב-א׳ ניסן תרכ״ב
ולזכר הנספים בשואה:
אמנו ביילה (בערטא) סולץ
אחותנו דורה סולץ-בונימוביץ, בעלה ברוך בונימוביץ
ובנותיהם מלכה ומרים
אחינו ליאווא סולץ, רעיתו ליליא ובנם מאטעלע
דודתנו שרה סולץ ובתה דבורה ומשפחתה

יהודית והושע סולץ
יוכבד ומשה סולץ

לזכר בני משפחתי

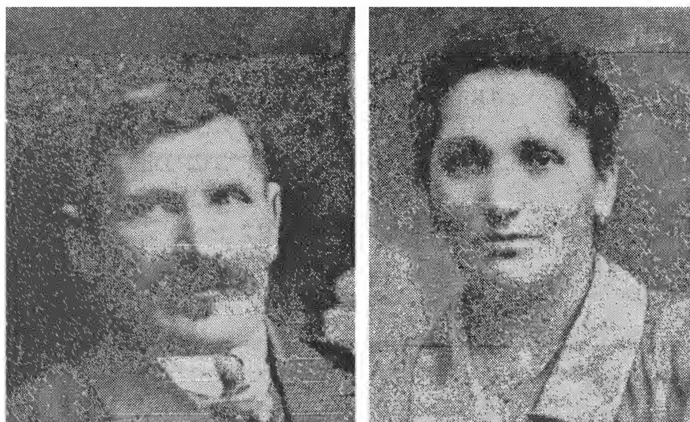
אבא אליהו סבירסקי — נפטר 11.6.1922;
אחי נחום והילדים זוסיה,
בתיה ופריידעלע
אחי חלוינה
אחי ברוך, אשתו ובתו

אמא פייגע סבירסקי — נספתה
אחותי רבקה, בעלה שייע
וילדיהם שרהלע ואליהו
דודה חסיה-בילה, נפטרה 1920
דוד אברהם הירש — נפטר

המנציחה:

גולדה פינחסוף

לזכר הורינו היקרים שנספו בשואה

אבינו —

אברהם־זלמן סולודוכה

אמנו —

פייגע־רייזל סולודוכה

לא נשכח את זכרם לעד

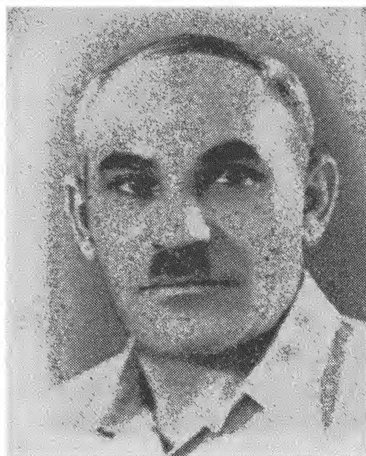
מנציחים:

מלכה וראובן סולל — **ישראל**

אסתר ומרדכי סולודוכה — **ישראל**

ליובה ויהושע סולודוכה — **ארגנטינה**

לזכרון נצח

בעלי ואבינו היקר

חיים סולודוחה ז"ל

עלה לארץ־ישראל בשנת 1935,
נפטר אחרי מחלה קצרה והוא רק בן 49 שנה

המוקירים את זכרו:

אשתו **דבורה סולדוחה**
בנו **מאיר סולל**
בתו **עליזה טנא**

לזכר משפחתנו היקרה

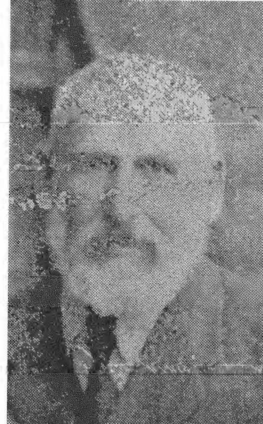
אבי **סבירסקי אליקים**
נספה באושמינה 1941

אמי **סבירסקי רבקה**
נספתה ביערות נארוטש 1943

אחי **סבירסקי בנימין**
נספה ביערות נארוטש 1943

מתאבלים:

סבירסקי אביגדור
סבירסקי דוד

לזכר משפחתי

ההורים ראסיה ואברהם פורט

האחיות דובה בתיה, בילה וחיה־לאה; האחים שמואל ויהודה

גיטל פורט (אשתו של אליעזר) ומרים פורט (בתו של אליעזר)

המנציחים: אליעזר פורט,

יהודית ומרים לבית פורט

לזכר משפחתי היקרה

אבי מג׳ר מכס | אחי איזיה

אמי אמה | אחותי פניה

פרוז׳נסקי

המנציח:

ד״ר יעקב פרוז׳נסקי

„על אלה אני בוכיה"
„עיני עיני יורדה מים"

אבי ר' יהודה־אידל ציזלינג שנפטר כ"ה שבט תרצ"ז, 1937
אמי שרה־ינטה ציזלינג שנפטרה כ"ד מנחם־אב תרפ"ד, 1924
אחיותי פרומה נספתה
רחל־לאה נספתה
אסתר נספתה
מאיר פינגר נספה
מנשה פינגר נספה
רייזל פינגר נספתה
שרה פינגר נספתה
יוסף פינגר נספה
בלומה־שרה שמשילביץ נפטרה
בלומה ברנשטיין נספתה
בן־ציון פינגר נספה
בלומה פינגר נספתה

אבל:
הבן והאח משה־שלמה ציזלינג
תל־אביב

לזכר

בעלי ואבינו

גדליה צפלינסקי

הורי

צסלר סימה

ואברהם חיים

אבלים:

מכלה צפלינסקי
גניה ווייס
טובה לונגין
חנן צפלינסקי

לזכר משפחתנו שנספתה בשואה

קנטרוביץ שלמה
קנטרוביץ שמואל
גרופ שמואל
גרופ מנוחה
גרופ יקותיאל
גרופ לובה

גרופ דבורה
גרופ בנימין
גרופ משה
מנדלביץ חיה (גרופ)
מציז' ישעיהו
מציז' סוניה

מציז' אלקה
מציז' ישראל
קנטורוביץ שרה
שפירא דוד
שפירא חנה (קנטורוביץ)
שפירא ריקלה

אבלים:

אטה בלייך
פרידה בר־נס

צום אייביקן אָנדענק

אונדזערע טייערע

עלטערן **ישראל** (געב. 1886, געשט. 1958 אין ישראל) און
חוה (געב. 1900, געשט. 1967 אין ישראל) **קאגאן**

ברודער **זישע** (געב. 1920, געפאַלן אין קאַמף קעגן די נאַציס נעבן ווילנע, 1945)

שוועסטער **מלכה** (געב. 1926, אומגעקומען אויפן וועג קיין ישראל אין 1950)

זיידע **אליהו** און באָבע **מינע באַראַן**

קוזין **מאָטל אַפּט**, פרוי און 3 קינדער — אומגעקומען

אין טרויער:

אדלה קולין
דבורה אמיתי
צפורה רוט
שלמה קאגאן

לזכר הורינו היקרים שנספו בשואה

קורנצקי אהרון

קורנצקי לאה

אבלים:

ריבה שפירא, ישראל שמעון קרמר, ארה"ב
ירמיהו קרמר, ארה"ב בלה קאופמן, ארה"ב

לזכרון עד למשפחתנו היקרה

אבינו אברהם קרינוביץ, נספה בשואה ברוסיה
אמנו ברכה קרינוביץ-רוזינר לבית גולמבו,
נפטרה בתשכ"ח
הסבא מאיר קרינוביץ, נספה
הסבתא מרים קרינוביץ, נספתה
הדודה רחל קרינוביץ, נספתה
אמא של ברכה שרה גולמבו נספתה
רוזה גולמבו ומשפחתה, נספו
ברוך גולמבו ומשפחתו, נספו
מיכלה קוריצקי ומשפחתה, נספו

מנציחים את זכרם:

הבנים ראובן קרינוביץ ומשפחתו
דב קרינוביץ ומשפחתו

לזכר משפחת קוצ׳ביצקי ז״ל

מתוך יראת כבוד, אהבה והערצה, אנו מעלים את זכרם של יקירינו ז״ל

אבינו ר׳ **משה־מרדכי** ז״ל, שנספה בשואה

אמנו **גיטל** ואחינו **מנוס** ז״ל

אחינו **חיים**, אשתו **מרים** וילדיהם

גיטלה ושמעון, שנספו כולם בשואה

הי״ד.

מיכאל ומשפחתו (בישראל)
שלום ומשפחתו (בישראל)
דבורה ומשפחתה (בישראל)
דוד ומשפחתו (בארצות הברית)
שמואל ומשפחתו (בארצות הברית)

לזכר משפחת קמנצקי ז״ל

באהבה עמוקה ובחרדת קודש אני מעלה את זכרם של יקירי שנספו כולם בשואה, הי״ד

אבי ר׳ **אליהו קמנצקי** ז״ל

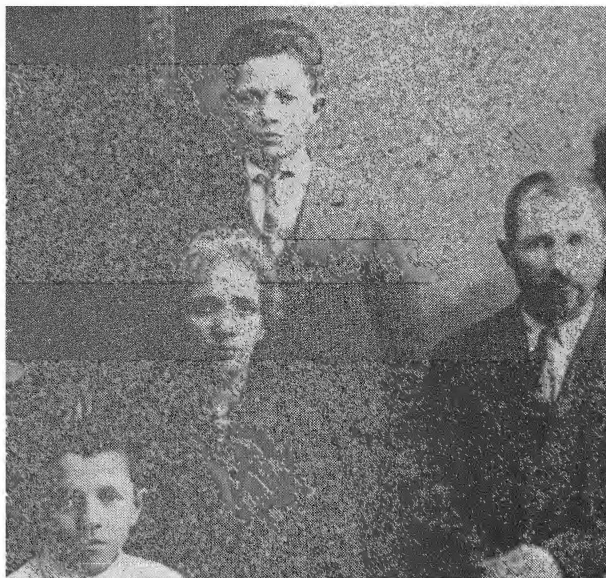
אמי **בלומה קמנצקי** ז״ל

אחי **אובסיי (הושע) קמנצקי** ז״ל

אחי **שאול קמנצקי** ז״ל

הבת **פניה פלד** (לבית קמנצקי)
ומשפחתה בישראל

לזכר משפחתי היקרה שנספתה בשואה ע״י הנאצים

אבי
חיים קרבר
אמי
חנה קרבר
אחי
בן־ציון קרבר
אשתו
צביה קרבר
ילדיהם
חנה ויוסל׳ה
אחי
אברהם קרבר
בעלי
גולדשמיד
יקותיאל
בני
גולדשמיד חיים

מתאבלת:
מטלה לוין

יזכור

נעלה את זכרם של בני משפחתנו היקרים

אבינו **לייב־אריה** בן חיים; אמנו **אסתר** בת שלמה; אחינו **שלמה** בן לייב
שנספו בשואה ע״י הנאצים

בתיה שורץ־קוזלובסקי — ישראל
חיה שורץ־אנצר — ישראל
בלה שורץ־יאקובס — ארה״ב
סוניה שורץ־פרידלנד — ארה״ב

לזכר
משפחותינו היקרות
שנספו בשואה

אבי **קלמן קולטון**, נפטר באושמינה
אמי **בתיה קולטון**, נפטרה באושמינה
אחי **פיבה קלמן**, נספה
אחותי **שרה־דבורה גיטליץ**, נספתה עם שלושת ילדיה: **לאה, בתיה, יעקב־לייב**
הדודה **סלובה גורביץ**, נספתה, וילדיה: **נחמה וחסיה**
הדודה **פריידל דנישבסקי** ובתה **חסיה**, נספו

אבי **ישראל קמיונסקי**, נפטר
אמי **רוזה קמיונסקי**, נפטרה ב־1918
אחי **שלמה קמיונסקי** נספה; אשתו **פסיה** עם ילדיהם: **רוזה, חנה עשה**
אחי **משה קמיונסקי**, נספה; אשתו **רוזה** עם ילדיהם: **נוניע, לויסיה**
אחי **יעקב קמיונסקי**, נספה; אשתו **לאה** ובנם יחידם
אחי **יהושע קמיונסקי**, נספה (היה מורה בביה"ס האידישאי); אשתו **חיהלה** ו ילדיהם: **נחום ומרים**
אחותי **רחל קמיונסקי ויוסף שפירא** וילדיהם: **ישראל** ועוד שניים

אבלים:
משפחות קולטון — קמיונסקי
משפחות קולטון — קמינסקי

לזכר

בעלי ואבינו היקר

אליקום קולר

אשר נספה ב׳ באב, 1941 עם כל
קדושי העיר בברטל

אבלים:

אשתו **לאה קולר**
הבנות **אידה פוטשניק** (קולר)
יהודית רוזנטל (קולר)
יוכבד בראונר (קולר)

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע עלטערן, ברודער און קרובים, וואָס זיינען אומגעקומען ביי די נאַציס

פאָטער **יודע וועלוול קזדין** — אומגעקומען אין אָשמענע, באַרטעל, אין י. 1941,
מוטער **אסתר קזדין** — אומגעקומען אין טויטן-לאַגעד שטוטהאָף, 1945
ברודער **אברהם קזדין** — 1941, אָשמענע, בארטעל
מומע **נחמה קזדין** — געשטאָרבן אין געטאָ, 1942.

די טרויערנדע קינדער:

רבקה און **דינה** — ישראל

צום אייביקן אָנדענק

מיין טייערע פאַמיליע

בערל קאַגאַן — אומגעקומען

שפרינצע קאַגאַן — געשט. אין ישראל

שמעון, לייב און דוד קאַגאַן —

אומגעקומען דורך די נאַציס

אין טרויער

דאָבע שיינקמאַן־כגן

ל ז כ ר

משפחתנו היקרה

אבי קנטורוביץ משה־זלמן
בן שלום
אמי קנטורוביץ שרה־רבקה
בת חיים־צבי הכהן
למשפחת וילק
אחי נחום בן משה־זלמן
אחותי חסיה־ביילה (ברטה)
בת משה־זלמן

י ה י ז כ ר ם ב ר ו ך

קנטורוביץ זאב, תל־אביב
אפל פרידה
ממשפחת קנטורוביץ,
מלבורן, אוסטרליה

לזכר משפחתי היקרה

שנספתה בשואה

אבי שניט לייב, במרס 1944
ביינישקי
אמי שניט זלטה, נפטרה בלודז׳
ב־18.3.1953
אחי שניט ישראל, ב־26.7.1941
באושמינה
אחותי לובה לונברג שניט
ב־26.7.1944 בשטוטהוף
בן אחותי משה לונבברג
ב־26.7.44 בשטוטהוף

המנציחה:

חוה שניט־סולובייצ׳יק

לזכר בני משפחתנו היקרים
שנספו בשואה

אבינו שוטן נחמיה
אמנו שוטן לאה
אחותנו שוטן חיה־גיטה
אחינו שוטן זלמן־הירש
דודתנו שוסטר חנה־גולדה
דודנו שוסטר יהודה
בן דודנו שוסטר אשר
בת דודנו שוסטר רסיה
דודנו שוטן יצחק

המתאבלים:

שופמן ברכה
שוטן חיים

לזכר הורי היקרים

אבי יעקב בן יצחק רודניק
אמי חיה רודניק לבית בונימוביץ' מרדכי

המנציחה:

רחל גור

לזכר משפחתי היקרה

עומדים (מימין לשמאל): מינה, אהרון מרמוט, בלה
יושבים (מימין לשמאל): חיים, יצחק־דב, שרה, אריה

אבי **יצחק־דב**, נספה בלידה 10.5.1942
אמי **שרה**, נספתה בלידה 10.5.1942
אחי **אריה**, נספה בלידה 10.5.1942
אחותי **בלה**, נספתה בלידה 10.5.1942
אחותי **מינה**, נספתה בלידה 10.5.1942

מנציח את זיכרם

מנחם שוגול

לזכר

ברוך ופייגה (צפורה) רינדזינסקי

ברוך בר' צמח **רינדזונסקי**, נולד באושמינה בשנת 1860
ונראה כי היה דור שלישי או רביעי בעיר זאת.

אשתו **פייגע (צפורה)** בת משה־יוסף, ילידת וולוז'ין באה לגור באושמינה.
למשפחה זו נולדו באושמינה שישה ילדים אשר כולם גדלו ולמדו בחדרים ובבתי־ספר של אושמינה.
ברוך בר' צמח ז"ל קבל בירושה ונהל בית־חרושת לטבק, אשר עמד ברח' ז'ופרן ותפס בנינים אחדים בסימטת זסצניק. עבדו בבית החרושת כ־20 פועלים. המכונות עבדו בכוח־סוס, כי טרם היה חשמל בעיר.
בשנת 1910 היגרה המשפחה מאושמינה לפנים רוסיה לעיר על נהר וולגה.
אבל הילדים קבלו בחייהם את ההשראה מהעיר אושמינה, מחיי תושבי העיר ומאורח החיים הנפלא שלהם, מנוף אושמינה והסביבה המקסימה.
כל זה נשאר חרוט עמוק בלבם.

ברוך בר' צמח ז"ל נפטר ברוסיה בשנת 1942

פייגע (צפורה) בת משה־יוסף ז"ל נפטרה ברוסיה בשנת 1939

כמו כן נפטר ברוסיה אחד מהבנים **מרדכי** בר' ברוך ז"ל בשנת 1964

שני בני המשפחה, **חיים ויונה**, נמצאים בארץ משנת 1922. המה בעלי משפחות מסועפות, לקחו חלק פעיל בבנין הארץ ועמדו בכבוד על משמר העבודה העברית והגנת הארץ.

חיים רינדזינסקי (רינת)

לזכר בני משפחותינו היקרים שנספו בשואה

אבי שרירו משה 1941
אמי שרירו חיה־לאה 1944
אחי שרירו זאב (ולולה) 1943
אחי שרירו ישראל 1944
אחותי שרירו שרה (שוריתקה) 1944
דודתי שרירו פייגה 1944
דודתי שרירו רחל 1944
בעל דודתי שנייק אידל 1941
דודי שרירו ראובן 1941
סבתי שרירו לאה 1942

מנציחה:

הבת **ליזרוביץ גניה**

אבי גרשון שרירו 1941 באושמינה
אמי פרידה שרירו 1941 בגיטו אושמינה
אחי נוחים 1941 באושמינה
אחי בנימין 1943 ביונישק
אחותי רבקה 1944 בשטוטהוף
אחותי שרה 1944 בשטוטהוף
בת אחותי שרה־לושה 1944 בשטוטהוף
גיסי ליאון 1941 באושמינה
דודתי אסתר בונינה 1944 בשטוטהוף
דודתי רבקה בונינה 1944 בשטוטהוף

מנציחה:

הבת **קריצר פייגה**

לזכר משפחתנו היקרה
שנספתה בשואה

אבי זלמן שפירא נספה ב־1942

אמי רחל שפירא נספתה ב־1942

דודתנו ליזה קלצ'קו נספתה ב־1942

סבתנו מנוחה שפירא נפטרה ב־1935

ילדי אלי בן יצחק שפירא נספה ב־1942

לא נשכח את זיכרם

תמרה מישה
אהובה ויצחק שפירא

לזכר משפחתנו היקרה

אבינו הרב ר׳ **מנשה־חיים שמואלזון** אב״ד דק״ק אושמינה, נפטר ב־1936 באושמינה
אמנו הרבנית **צביה שמואלזון**, נפטרה י״ב ניסן תשט״ז בישראל
אחותנו **לאה גדוד** לבית שמואלזון, נפטרה ג׳ בניסן תשי״ז בישראל
אחינו **אליהו** בן הרב מנשה חיים שמואלזון, נפטר ט״ז בסיון תשכ״ו, 4.6.1966, בישראל
אחינו **אליעזר** בן הרב מנשה־חיים שמואלזון, נפטר ביום ששי כ״ה בטבת תשכ״ח, 26.1.68

המנציחות: הבת **רבקה מלמוד** (לבית שמואלזון) **ומשפחתה**
הבת **אלה אבירם** (לבית שמואלזון) **ומשפחתה**

לזכר יקירי שנספו בשואה ע״י הנאצים

אחי **ישעיהו שרלוט**, נולד בלבדובה להורים **שמעון ופייגה־לאה שרלוט**
ונספה באושמינה ב־1942
אשתו **שרה** לבית **יקותיאל וחיה־בלומה אברמסון**, נספתה בגיטו וילנה
הילדים **יקותיאל וצבי שרלוט**, נספו בגיטו וילנה

אבלה: האחות **הינדה שדה**

אבי היקר

ר' אלעזר שמואלזון ז"ל

נפטר ביום שישי, כ"ה בטבת תשכ"ח,
26 בינואר 1968

על כל צעד ושעל ובכל רגע בחיי, עולה דמותו הטהורה של אבי לפני. דמות, שהיא סמל האהבה, האמת, הצדק והעמל. הוא היה בעל מסור לאשתו וכן אב מסור לבנו. מבין אלפי מקרי מסירותו אלי זכור לי ביותר אחד, שהשאיר בלבי פצע עמוק שלעולם לא יגליד: כשחזר אבי ביום אחד מעבודתו, הוצא מתיקו לחמניה. היות ומפיו נפלטו המים: „לא אכלתי כל היום, רעב אנוכי", שאלה אותו אמי: „מדוע לא אכלת את הלחמניה?" אך הוא השיב: „כשקניתיה חשבתי שטובה היא מאוד והשארתיה לאורי". אף על פי שהייתי אחרי הארוחה נטלתי ברטסט את הלחמניה ובמוחי המחשבות: אכן זוהי מסירותו של אבי אלי, ואכלתיה. היא ירבה מאוד לחכי אולי לא מפני טעמה המשובה, אלא מפני שהיא ספוגה היתה ברעבונו של אבי.

מסירותו היתה ללא גבול. אינני זוכר יום ששי אחד (מלבד אותו יום ששי המר והנמהר בו קיפח אבי את חייו), שלא היה קורא לי מלמטה ואומר: „אורי, רד לעזור לי", כשהצצתי במכונית נדהמתי, היא היתה כמעט מלאה עוגות, פירות, ירקות ושתיה. לא מעושר ולא מפזרנות נבע הדבר; המחשבה והרצון לספק לאשתו ובנו האהובים מכל טוב גרמה לשפע הזה.

אינני מכיר מצוה אחת שלא מלאה אבי המנוח בשלמותה. על אף האסור של רופאו לא לצום ביום הכפורים, שם את נפשו בכפו וצם. אבי היה חיוור מאוד באותו יום. בלבי התפללתי שיעבור בשלום את הצום. כשתם יום הצום נשמתי לרווחה. אך לא נשימה עמוקה היתה זאת. ביום ששי, כ"ח בשבת תשכ"ח, נספה אבי היקר בתאונת דרכים.

אבי היה הנפש החיה בביתנו. מאז עזב אותו נשאר ביתנו עזוב ושומם ובין כתליו מסתובבים אנו, אמי ואני, כסהרורים ומחשבותינו רק עליו.

אבא יקר! בי נשבעתי זכרונך יהיה עמדי לנצח!

בנך אורי שמואלזון

לזכר

משפחתי היקרה

שנספתה בשואה

אבי **יידל שניידר**
נספה ביוני 1941

אמי **שרה־לאה שניידר**
נספתה ב־1941

אחי **אבא שניידר**
נספה ביוני 1941

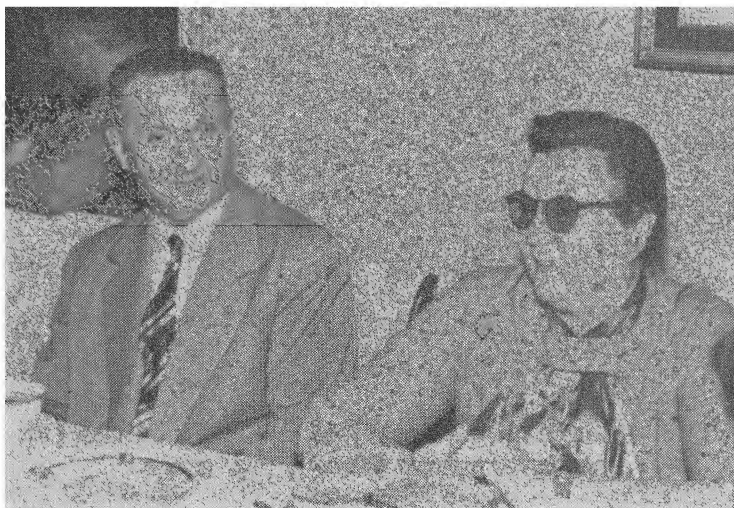
אחי **בני שניידר**
נפטר ב־1936

תנצב"ה

מנציחה את זיכרם

מכלה מיטלמן־שניידר

צום אייביקן אָנדענק

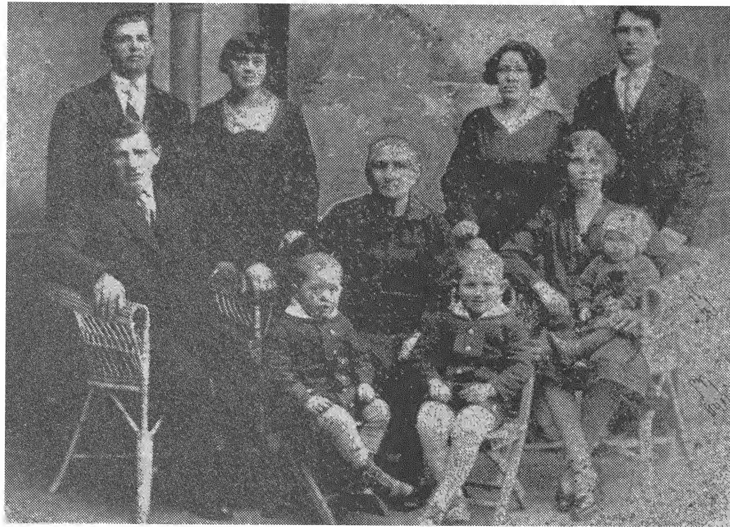

די עלטערן:

פישל גאבער — געשטאָרבן דעם 18.5.1967 אין אַרגענטינע
בתיה גאבער — געשטאָרבן דעם 24.12.1964 אין אַרגענטינע
זיידע ר׳ אליהו-צבי שוואַרץ
זיידע ר׳ אהרון גאבער
באָבע שרה גאבער, פון דער היים שוואַרץ
מומע און שוועסטער בוניע קאַפּלאַן פון דער היים גאבער —
אומגעקומען אין קאָסלאָבע־רודע וועלדער, 9.8.1944
פעטער און ברודער שמעון גאבער — געשטאָרבן אין רוסלאַנד
פעטער און ברודער מאיר גאבער — אומגעקומען אין אָשמענע, 1941,
בעת דער מענער־אַקציע

אין טרויער פאַרבליבענע

טאָכטער **לאה גאבער**, אַרגענטינע
שוועסטער **ליפשה כגן-גאבער**, ישראל

צום אייביקן אָנדענק

אונדזער דורך די נאַציס דערמאָרדעטע משפחה

מוטער **איידע**

ברידער: **לייבע, לייזער** און **שמואל יוטאַן**; שוועסטער: **יהודית ביינינסאָן**

שניר און קינדער

אין טרויער:

כאַצקל יוטאַן (אַרגענטינע)

צום אייביקן אָנדענק

מיינע עלטערן: **אברהם־לייב** און **שרה־פייגע פייוועשעוויטש**

ברודער **פייוול הירש**, זיין פרוי **ליבע**

און זייערע קינדער **אברהם־לייב, דאָבע** און **אסתר**

ברודער **אליהו**, זיין פרוי **מאַשע** און טאָכטער **בתיה**

מיין מאַן **סאַלאָמאָן טשערנאָבראָדקע**

מיין פעטער **בערל ליפקאָוויטש** און מומע **פעסע**

אין טרויער

רבקה נודל־פייוועשעוויטש

אַרגענטינע

צום אייביקן אָנדענק

מיינע טייערע עלטערן

פנחס (געשט. 27.6.1939) און **חיה** (געשט. 12.1.1961) **מאלעוויטש**

אין טרויער:

אלטע, אסתר און **ראובן**

אַרגענטינע

צום אייביקן אָנדענק

מיינע טייערע עלטערן

וועלוול און **איטע באראן**

(געשטאָרבן אין אָשמענע)

ברודער **משה יצחק** (געשט. אין אָשמענע)

מיין פרוי **העניע ראשע** (געשט. אין בוענאָס־איירעס דעם 24.1.1949)

אין טרויער:

מיכאל באראן

אַרגענטינע

לזכר משפחתנו היקרה שנספתה בשואה

ההורים **חיים־יצחק וציפה גובסיוביץ**
האחים **פייבה ועזריאל־לייב** והאחות **רסיה**
דבורה, ישראל־אליהו ומשה־הירש — נפטרו במלחמת העולם הראשונה

המנציח:

יהושע גובסיוביץ
ארגנטינה

צום אייביקן אָנדענק

מיין פאָטער
שמואל וואלבערג
(געשטאָרבן אין דרום־אַפריקע)

אין טרויער:

מאיר וואלבערג
פראטאריא

צום אייביקן אָנדענק

מוטער ריווע אַרלוק (געשטאָרבן פאַר דער מלחמה)

און פאָטער ראובן אַרלוק

שוועסטער איטע און שוואָגער שלום פּערסקי;

שוועסטער מאַשע און שרה אַרלוק

אומגעקומען דורך די נאַציס

אין טרויער:

חיים אַרלוק

(דרום אַפריקע)

צום אייביקן אָנדענק

מיין פאָטער **יענקל** און מוטער **גיימאן**

(געשטאָרבן פאַר דער מלחמה)

שוועסטער **חוה גיימאן**

(אומגעקומען דורך די נאַציס)

אין טרויער:

שמואל גיימאן

דרום אַפריקע

צום אייביקן אָנדענק

מיין משפחה

אליהו און פייגע גורוויץ

ברידער:

קלמן, שמואל און יהודה

שוועסטער:

באַשע

אין טרויער:

יעקב גורוויץ

דרום אַפריקע

צום אייביקן אָנדענק

מיינע עלטערן

מרדכי און **חנה לאוויט**

ברודער

משה, זיין פרוי און צוויי זין

שוועסטערן:

רבקה און איר מאַן **אשר זיסקאָוויטש**

חיה; זיסל זינגער און קינדער

און **שרה דעאול** מיט איר מאַן און קינדער

אין טרויער:

פרידאַ בערויץ

דרום אַפריקע

צום אייביקן אָנדענק

מיין מוטער

אסתר־רחל מעלצער

ברודער

לייב

און די אַנדערע משפּחה מיטגלידער
וועלכע זענען אומגעקומען דורך די
נאַצי־מערדער

אין טרויער:

הערשל מעלצער
(דרום אַפריקע)

צום אייביקן אָנדענק

אונדזערע דורך די נאַצישע מערדער אומגעבראַכטע עלטערן

אברהם איצע און **פרומע רחל קאַטשער**

ברודער **נתן** — געשטאָרבן פאַרן קריג

אין טרויער:

שרה און **אליהו קאַטשער**, דרום־אַפריקע
לעאָן בעאטריס דעאול, אַמעריקע
ראובן און **דבורה גאמזע**, ישראל

צום אייביקן אָנדענק

אונדזער פאָטער

שמעון כץ

(פון קאַמיענעלאג)

אין טרויער:

צילאַ כץ

פרידע און חנה גאָרדאָן

(אַמעריקע)

צום אייביקן אָנדענק

מיינע עלטערן:

יהושע און

ריוול שרירא

ברודער:

דוד און

זיין פרוי **עסיע**

אין טרויער:

יודל שרירא ז״ל

(דרום אַפריקע)

צום אייביקן אָנדענק

מיינע טייערע, אומגעקומענע דורך די נאַציס עלטערן

אהרן און **חנה באָגאַד**

ברידער: **מאיר ניסן** און **פסח**

אין טרויער: **יצחק באָגאַד**
אַמעריקע

צום אייביקן אָנדענק

די פאַמיליעס

אלחנן שריידער

און

ליפע מיליקאָווסקי

אין טרויער:

קרובים אין אַמעריקע

צום אייביקן אָנדענק

מיין אומגעקומענער

פאַמיליע

אין טרויער:

שרה וואַקסמאַן
(אַמעריקע)

צום אייביקן אָנדענק

אונדזער ליבע מוטער

מלכה בדנס

און אונדזער צוויי ליבע קינדערלעך

אַלע אומגעקומען דורך די נאַצישע מערדער

אין טרויער:

צפורה קופּלאָוויטש
פרידה סודעראָוויטש
(אַמעריקע)

צום אייביקן אָנדענק

שמואל און חנה יענטע לערנער
שמואל און מירל ראַבינאָוויטש
אונדזערע זיידעס און באָבעס
די דעול פאַמיליעס און די בערמאַן פאַמיליעס

אין טרויער:

הארי און סאָניע לערנער
אַמעריקע

IN MEMORY

OF

MY BELOVED HUSBAND

AND

OUR DEAR FATHER and UNCLE

Isaak Becker

FROM:

Wife: **ROSE BECKER**
Daughters: **FANNY KAPLAN**
SALLYand MEL GRINSPAN
EDITH and HERBERT GREENBERG
Niece and Nephew: MOISE and DOBA BECKER

IN MEMORY
OF OUR
BELOVED
PARENTS

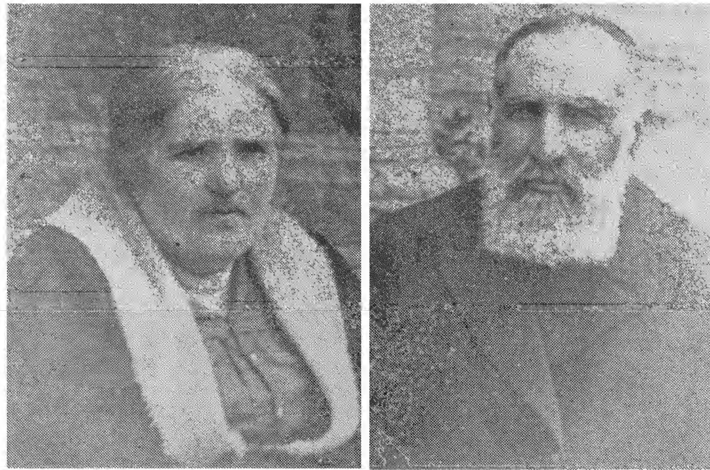
Helena and Max Baxt

FROM:
SONS JACK AND EDWARD

IN MEMORY
OF OUR BELOVED PARENTS

Rose and William I. Jacobs M. D.

FROM:
DAUGHTER AND SON

IN MEMORY OF OUR BELOVED PARENTS, BROTHERS AND SISTERS

Father: BINYAMIN BOROWSKY, *Oshmana*

Mother: CHAVA GITL BOROWSKY, *Oshmana*

Sister: SONIA BOROWSKY, *Oshmana*

Sister: ESTER LEVIN (BOROWSKY), *U.S.A.*

Sister: SARA BOROWSKY

Brother: BORIS BOROWSKY

Brother: MICHAEL BOROWSKY

SELMA and AARON BOROWSKY
U.S.A.

IN MEMORY

OF

OUR BELOVED PARENTS

Father:

Bere Yosl Beirock

Mother:

Riva Beirock

SELMA BOROWSKY
MACCIA KRAMER
GERTRUDE COHEN
ABRAHAM BEIROCK

צום אייבקן אָנדענק

מיין זיידע

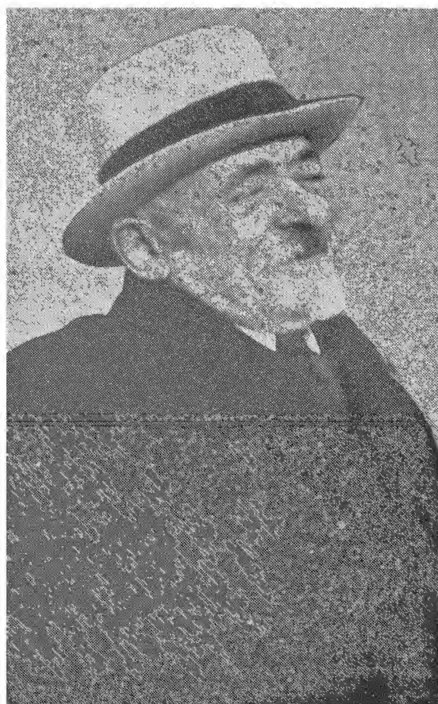
ר׳ לייב גינזבורג

דער איוויער

In memory

of my Grandfather

LEIB GINSBURG

מיינע עלטערן

ר׳ יהושוע זאב

און מוטער באַשע

גינצבורג

My Parents

JOSHUA ZEEV

and mother BASHA

GINSBURG

אין טרויער:

הארי גינזבורג

ניו־יאָרק

From:

HARRY GINSBURG

United States

צום אייביקן אָנדענק

אונדזערע עלטערן

מאַלאַ און **יצחק גאָלובאָק**

באָבע און זיידע

ישראל כ״ץ

קרובים

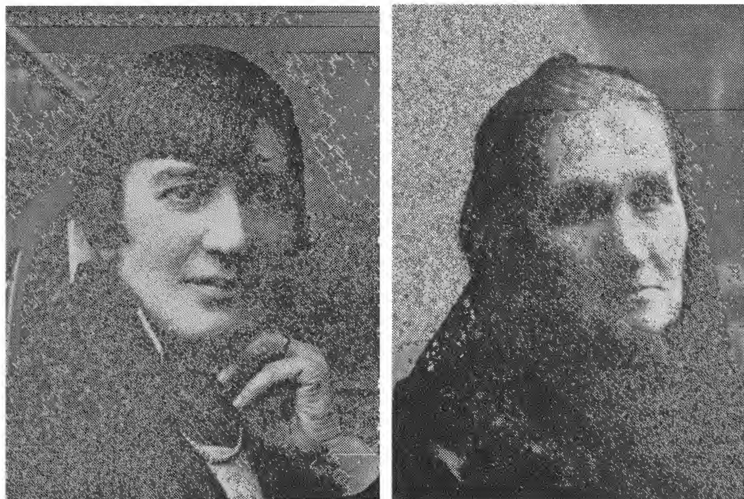
מענדל און **העניע גאָלובאָק**

און זייערע קינדער

אבא און **רחל**

אין טרויער:

משפחה גאָלוב־גאָלובאָק
אַמעריקע

IN MEMORY OF MY BELOVED

PARENTS, AUNTS AND UNCLES;
GRANDMOTHER MALKA DEUL,
AUNT BRAINE DEUL

From:
PEARL DOBRY RABINOWITZ
U.S.A.

IN MEMORY OF OUR FAMILY

Our Mother: ROSE LEVINE
Our Father: CHACKEL LEVINE
Our Sister: RACHEL LEVINE, Husband LABE,
Children FRUMA, ELKA
Our Brother: SHLOMO LEVINE, Wife ZISA,
Child CHACKEL

From:
RIWA — GENIA — BERNIE
U.S.A.

צום אייביקן אָנדענק

מיין טייערן מאַן און טאָכטער

אהרן און העניע בודגאר

מיין טייערע מוטער

רחל-אסתר

און **לייבע מעלצער**

פעטער **שמואל גאָרדאָן** מיט פאַמיליע

אין טרויער:

רבקה ראָזנצוויג
אַמעריקע

צום אייביקן אָנדענק

מיין טייערער מוטער

איטאַ באַראַן

אין טרויער:

יעטא באַראַן-פרייעד
אַמעריקע

צום אייביקן אָנדענק

ווי אַ מצבה פאַר אונדזערע
טייערע עלטערן

דוד און מערל לעווין

און ברודער **שלמה**

אין טרויער:

רוט און אירווינג לעווין
ברוקלין

צום אייביקן אָנדענק

מיין אומגעקומענע

משפחה
מאסטאווילישקער

אין טרויער:

שלמה מאסס
(מאסטאווילישקער, פון סאל)
אַמעריקע

צום אייביקן אָנדענק

מיינע עלטערן

נתן און גאָלדע אָלאַנסקי

אין טרויער:

צילא בערקאָוויטש
אַמעריקע

צום אייביקן אָנדענק

מיין פאַרשטאָרבענעם ברודער

שמואל לאפיק

אין טרויער:

סעם געווינט
אַמעריקע

צום אייביקן אָנדענק

אונדזערע עלטערן

משה און **נחמה טראבסקי**

די באָבע **רייזע** (די בעקערין)
ליפקאָוויטש מיט זייערע קינדער

די פעטערס:
אברהם עליע און **איטשע וועלוול**
(די סטאָלערס) מיט זייערע קינדער

אין טרויער:

שמעון טראבסקי
אויסטראַליע

צום אייביקן אָנדענק

אונדזערע עלטערן

פייוויש און **מערל סווירסקי**

אין טרויער:

בתיה און לאה
סווירסקי
אַמעריקע

IN MEMORY

OF MY

BELOVED

PARENTS

BROTHERS

and SISTERS

ELI DAVIDSON
U.S.A.

לזכרה של משפחת לפידוס

האב לפידוס מנדל
האם לפידוס חוה־גיטל
הבת לפידוס ראשל, נפטרה בארץ
הבת לפידוס אסתר־לאה

הבן לפידוס יוסף
הבן לפידוס שלמה
הבת לפידוס בלומה

מנציחה: **בוטשר, ארה"ב**

צום אייביקן אָנדענק

אונדזער טייערע מוטער **פייגע סווירסקי**
און אירע באַליבטע זין **יוסף אליהו, נחום** און **חלוינה סווירסקי**

אין טרויער:

סעם און **אפרים סווירסקי** (אמעריקע)

צום אייביקן אָנדענק

מיין שוועסטער **חיה שרה כ״ץ־גומניץ** און אין טאָכטער **עטל**
אומגעבראַכט דורך די נאַציס אין איוויע

אין טרויער:

פעסע פאָגאָדאַ־מאדלין (אַמעריקע)

יזכור!

מיט טיפער ליבע דערמאָן איך מיינע אומפאַרגעסלעכע אורעלטערן
פסח (געשטאָרבן אין קרעווע) און מירל **באָגדאַנאָוויסקי** (געשטאָרבן אין אָשמענע

אין טרויער:

גיטל קרוגמאן (אַמעריקע)

IN MEMORY

OF

OUR BELOVED PARENTS

Mali and Itzchak

From:

Son MORRIS and DOLLY GOLUB
Daughter NECHAMA and ZELIG GOLUB
U. S. A.

IN MEMORY

OF

JULIUS LERNER

From

MRS. IDA LERNER (SOLOMON)

IN

MEMORY

OF

MY FAMILY

HIRSH BLECHER

IN MEMORY

OF

MY FAMILY

MICHAEL BARAN

IN MEMORY

OF MY

BELOVED

PARENTS

From:

REBECCA BLOCK
and FAMILY
(CANADA)

IN MEMORY
OF MY
PARENTS

My Father
BEN ZION GUREVITZ

My Mother
BAT-SEVA GUREVITZ

The daughter
MARIE DANIELS — M.O.

IN MEMORY OF OUR DEAR PARENTS

Schmuel and Braina Lerner

BROTHERS
and
SISTERS

FROM :

RIVA, PESIA, BATIA
LERNER

צום אייביקן אָנדענק

מיין מאַן יצחק

מיינע עלטערן שמואל און חנה יענטע לערנער

שוועסטער פייגל מיט איר מאַן און קינדער

ברודער יוסף מיט זיין משפחה

די משפחות שעלובסקי און גערשענאָוויטש

און אַלע מיטגלידער פון די לעווין און לערנער
משפחות.

אין טרויער:

בערטאַ שולמאַן
(אַמעריקע)

צום אייביקן אָנדענק

מיין אומגעקומענער משפחה

אלטע חדש

שמחה זופראנער

און בערל זופראנער

מיט זיינע טייערע קינדערלעך

אין טרויער:

חנה און ירמיהו
קרעמער (קורענעצקי)
אַמעריקע

צום אייביקן אָנדענק

מיינע אומפאַרגעסלעכע עלטערן

הערש און גיטל נעלקין

און ברודער

אין טרויער:

ראָזאַ באגארסקי
אַמעריקע

צום אייביקן אָנדענק

מיינע דורך די נאַציס אומגעבראַכטע
פאַמיליע:

יצחק, קריינע רחל און יעקב
מיאַסניק

לענאַ, מאיר, רחלע, רות-
מארגאריט און קריינע רחל
סווערדז'אל

אין טרויער:

בתיה לאמפערט
אַמעריקע

צום אייביקן אָנדענק

מיין משפחה

אין טרויער:

תמרה בערמאַן
(אַמעריקע)

IN MEMORY OF

MY BELOVED

GRANDPARENTS

CHAJA BEILA KAMINAR AND GDALIA

From:

MONA and AL LIBIN

IN MEMORY

OF MY

BELOVED

Grandmother and Grandfather
ABRAHAM and CHANA LEVIN

Uncle
SIMON LEVIN and FAMILY

Aunt
FEIGL KAGAN and FAMILY

and my Brother
MOTL KAMINAR

From:

IDA DAMON, CANADA
and FRADA LASKIN, U.S.A.

IN MEMORY
OF
MY BELOVED HUSBAND
AND OUR FATHER

Harry Kessler

FANIA KESSLER
and SONS

IN HONOUR
OF THE MEMORY
OF THE

Kalmanowitz
Family

SHULIA and IRVING
BERNSTEIN

IN MEMORY OF OUR
BELOVED PARENTS
AND GRANDPARENTS

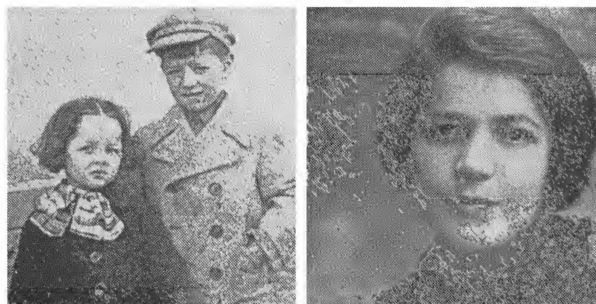
LOUIS B. LEVINE
MINERVA C. LEVINE

THE LEVINE FAMILY

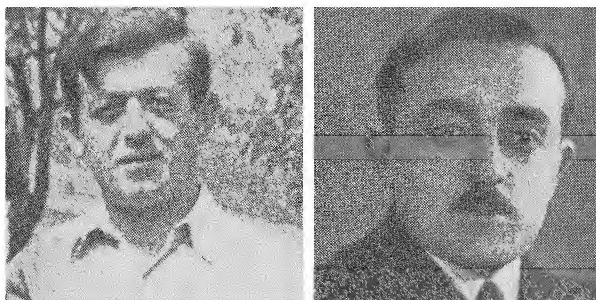
לזכר משפחתי היקרה שנספתה על ידי הנאצים

ההורים **ישראל וצירל קוזלובסקי** הי״ד

אחותי **מילע** וילדיה **נחמהלע ולייבעלע** הי״ד

אחי **סענדער וחיים קוזלובסקי** הי״ד

תמיד ישאר חרות בלבי זכרם הקדוש של הורי ישראל וצירל קוזלובסקי, אחי חיים ואלכסנדר, אחותי מילה וילדיה נחמה׳לה וליב׳לה שחייהם היו חיי עבודה ולימוד. את שעותיו הפנויות הקדיש אבי ז״ל לעבודה ציבורית, היה יושב־ראש חברת „לינת הצדק" שמטרתה היתה לעזור לעניים בימי מחלתם, היה חבר ועד ההורים ליד בית־ספר „תרבות" שם קבלו ילדיו את חנוכם והשכלתם, ולהרחבתו וקיומו תמיד דאג. בית־הכנסת היה המוסד השני בו בלה את זמנו הפנוי בלימוד דף גמרא. חייה של אמא היו תמיד קודש לגידול ולחינוך בניה ובנותיה. חייהם היו קשים ומלאי דאגה ככל משפחה בעיירה קטנה, שאת פרוטתם האחרונה מסרו לחינוך הלאומי מסורתי של בניהם והתנחמו בשכר הגדול שקבלו. הנחת הגדולה מבנם הבכור זיידל שהגיע לדרגת האמבסדור הראשון של רוסיה בסין ולמנהל המחלקה של המזרח הרחוק. ורוו נחת מכשרונותיהם והשגיהם של יתר הבנים והבנות. אך היד האכזרית של הרוצח ימ״ש שמה קץ לכל זה.
ברוך יהיה זכרם הקדוש לי, לבתם עליזה קוזלובסקי־גופשטיין.

המנציחה: **ליזה גופשטיין־קוזלובסקי** ארה״ב

IN MEMORY

I have escaped death, yet death is still with me,
The ghosts of the dead haunt my every dream,
I know that my memories will never let me free,
Each night I awake, on my lips a horrid scream;
Oh beloved parents, what love I had for thee,
Oh beloved sister, who lingers lovingly in my memory.

Dedicated to the memory of
ITZCHAK, ZLATA and
BLUMA MILEJKOWSKI

From: **RIWA SIERADSKI**
U.S.A.

IN MEMORY
OF MY
BELOVED

PARENTS
and
BROTHERS

From:

MARTA SCHNEIDER-DAVIDSON (U.S.A.)

IN MEMORY
OF MY

GRANDFATHER
and
GRANDMOTHER,
UNCLES and AUNTS

SOL N. LEVINE
U.S.A.

צום אייביקן אָנדענק

מיינע דורך די נאַצי-מערדער
אומגעבראַכטע פאַמיליע
הי"ד

אין טרויער:

רחל לעווין-שמידט
(אַמעריקע)

IN MEMORY

OF MY

HUSBAND

From:

BESSIE DIAMOND
U.S.A.

IN MEMORY

OF OUR SON AND BROTHER

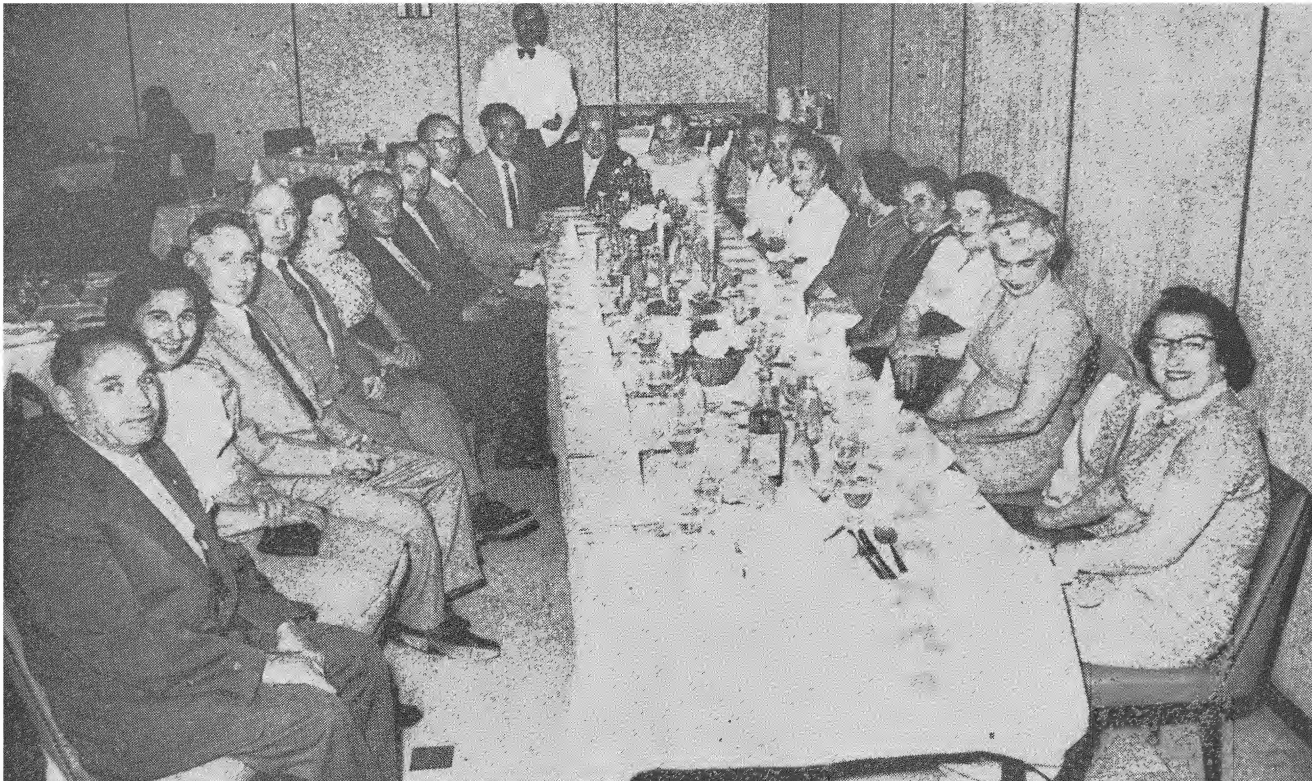
HIRSH KUL

From:

EILEN and LEON KASHUB (former CHAYA KUL)
RITA and PAUL EHRLICH (former RACHIL KUL)
ABE and GRUNIA KULL and THEIR CHILDREN
(U.S.A.)

החלק האנגלי

Reception in Israel for Mr. Aharon and Mrs. Selma Borovsky.

OSHMANA WOMEN RELIEF COMMITTEE IN THE U.S.

First row, from the left: Pesia Madlin, Bassia Becker, Martha Schneider, Sonia Lerner
Second row, standing: Bela Kaufman, Sara Kipensky, Jean Katc, Mársha Kramer, Selma Borowska, Hasha Speitz and Riva Svirsky

Third row: Mania Borowska, Sidel Galub, Fela Lerner and Mechanik

UNITED OSHMANA RELIEF COMMITTEE IN THE U.S.

From left to right: Aaron Borowsky, Harry Kreinovitz, Max Kaminsky, Elie Dawidson, Louis Koslowsky, Rachmiel Lewin and Harry Brever (sitting)

THE OSHMANA MEMORIAL-BOOK COMMITTEE IN THE U.S.

דער קאָמיטעט פון אָשמענער יזכור־בוך אין אַמעריקע

Harry Ziskin
הערי זיסקין

Aaron and Selma Borowsky
סעלמאַ און אהרן באָראָווסקי

Harry Lerner
הערי לערנער

Lisa Gofstein
ליזאַ גאָפשטיין

Yirmy Korinitsky
ירמיהו קוריניצקי

Sam Kutsevitski
סעם קוצעוויצקי

Bela Subin
בעלאַ סובין

MR. HARRY GINSBERG

Those lines are dedicated to a son of our home-town, to the highly esteemed Mr. Harry Ginsberg, Vice-President of the Oshmana Society in the U.S. Although a resident of the U.S. for some decades, having left his native country and home-town, he remains strongly attached to his origins. We still recall his visit to Oshmana after the First World War, showing his deep interest in public institutions, particularly contributing to the maintenance of the Orphanage.

Until this day, his interest in his townsmen and the problems of those saved from the Holocaust is still undaunted. He contributes to the "Gmilot Hessed" Fund of the Oshmana Association in Israel and has donated an important sum to the fund for the publication of the Oshmana Community's Remembrance Book.

Mr. Ginsberg is well-known to us for his activities as a businessman, as a generous and devoted Zionist, who has been one of the "HIAS" Directors, and is still actively taking part in all the campaigns on behalf of the State of Israel Bonds.

to help your less unfortunate Oshmaners in Israel who find it necessary to take advantage of the "Gmilas Chesed," the purpose of which we are here this evening.

W salute you and extend to you a hearty welcome!

Ladies end gentlemen, a big hand for the New Members of the Oshmaner Family.

It is my sincere pleasure, at this time, to direct a few words to our hostess, Bella Silver.

For two years and a half, and this evening, she had placed the facilities of this beautiful hall at our disposal. But, she was not satisfied with this alone and during the two years and a half she contributed money and shared with us her energy, her time, her talent and her experience.

Bella, you know and I know, that while you have not realized any monetary and material consideration, you have gained the satisfaction of your heart and soul, the justification, fulfilment and compensation of a free and clear conscience.

Ladies and gentlemen a vote of thanks to Bella Silver!

It was my good fortune to have been surrounded with several good and devoted workers in this Campaign, who have given me the fullest cooperation — without whose efforts this Campaign could not have been the success as it is at present, and as it will be, I am sure, by the time the evening will be over.

To all of them, and to the Members of the Refreshment Committee, my never forgotten gratitude.

And now, the last, but not the least, there is a little lady in this room, who is very close to my heart. When I received the Israel letter, asking me to organize this Campaign, I, at first accepted it, but as time went on I hesitated. There was so much to do and the more I thought of the work involved, the more I became scared and thought — suppose it will turn out to be a failure? But she kept on encouraging me, inspiring me with her confidence, words of wisdom and advice, promising to help me in every way possible. She is the one who instilled in me the desire to undertake it — I knew I couldn't fail!

Ladies and gentlemen — the first and only president of the Oshmaner Sisters — my wife, Selma!

Thank you all from the bottom of my heart.

these parcels and to carry them to the Post Office in order that they may reach their destination without any delay.

If you only knew how many of our homes were converted into warehouses and shipping centers in order to increase the efficiency, to expedite, not to waste any time.

Hundreds of letters were read and every one acknowledged, each one being told not to worry over the future, not to fear the present, not to consider themselves forgotten, neglected, abandoned — "The Oshmaner in America will not let them down." And the men, the husbands of the Oshmaner Sisters, encouraged by their wives, they too have reorganized and revitalized the *United Oshmaner Relief.* Together, with complete unity and the fullest cooperation, have raised and spent approximately $ 20,000.

$ 20,000.00! Quite a big sum, when you consider the so many small contributions.

And I remember very vividly, very clearly, the several men and women who come forward offering $ 1,00, $ 2,00, $ 3,00 and $ 5,00. Obviously, they couldn't afford, but nevertheless contribute they did, because they felt it was their duty to stand shoulder to shoulder. They too insisted on helping to bear, to carry the burden.

They had a GOAL to fulfil, and fulfilled they have, as evidenced by all the letters and acknowledgments.

All this could not have been accomplished without your support and cooperation, without your extending yourselves to the fullest and highest degree, without your sacrifice, without your efforts.

I see quite a few new faces in our midst, faces of new immigrants who arrived here in America during the past 10 years or so. To them I like to address a few words — Dear Oshmaner Friends! We are indeed happy that you are here this evening. We are happy because you are here of your own free will and accord, without pressure or coertion. You are here, even though you were informed of the appeal for funds that will take place this evening.

You are here, because it is your wish and desire to merge with us — the oldtimers — and to become part and parcel of the melting pot called Oshmaner Landsleit.

You are here because you are now willing and able

UNITED OSHMANER RELIEF

(An address delivered by AARON BOROWSKY on April 25th

I must confess that, as I stand here before you this evening, my mind travels and wanders in all directions, with crowded memories taking me back to the year of 1946.

For the benefit of the so many new visitors, I would like to take a minute or two, if I may, to reminisce with you and to review that era and the activities during that period.

A the beginning of 1946, as soon as we were informed by our Oshmaner Friends in Israel that several hundred of our Landsleit had survived the Nazi Massacre, a group of Oshmaner women banded together and organized the Oshmaner Sisters.

Each of these girls was endowed and blessed with a sense of loyalty and devotion, conscious of her duties and obligations, devoted and dedicated to an ideal, to a cause, the cause of their kin folks all over the globe, with one purpose in mind — to help, to assist, to aid and to stretch out a helping hand to all the Oshmaner across the sea.

For the two years and a half — once a month — they have met right here in this beautiful hall of the Esplanade Caterers and have planned their meetings, their activities, have mapped their strategy and consulted each other about the best method of soliciting funds.

And before the money was even deposited in the bank, it was spent and hundreds of parcels were on their way to Germany, France, Italy, Sweden and Israel — parcels of food, clothing, linen, medicine, tobacco, coffee, sugar and others — including cash.

Believe it or not, the raising of the funds was an easy matter compared to the tremendous task that lay ahead of them — the task of shopping, selecting and purchasing of these articlets, to assort them, to wrap, to pack, to address

was at that time awarded a special distinction by the State Industrial Commisioner.

There is hardly any Jewish-national movement or deserving Jewish institution to which the Oshmianer Society does not contribute considerable sums annually. Among the Jewish-national organisations one might mention the United Appeal, Keren Kayemet, Trade Unions Campaign, The American Jewish Congress, Ort, Hias, etc. As for philantropic institutions, there are the Tzdaka Federation, Denver and Colorado Sanatoria, a "Gan Yeladim" (Hebrew kindergarten), Debora Sanatorium, Los Angeles Sanatorium, and many others. The average annual contributions to the different institutions amount to $ 1000.

The following cases should be particularly stressed: in 1922, during the great post-War emigration of Jews from East Europe and other countries to America, the Oshmaner Society made a single contribution of $ 1,000 (from its own funds); in 1929, after the tragic events in Eretz Israel, the Society contributed the sum of $ 400 to the Emergency Fund.

The participation of the Oshmaner Society in Jewry's social life is reflected not only in its considerable contributions, but also in the active and dynamic part its members played in the day to day work and leadership of various Jewish movements andd institutions. In this connection one should mention the names of the following members: M. Kaminsky, Sam Basin, P. Fleishman, A. Mates, Isidore Boris, J. Danisch, David Boris, H. Lieberman, and others. Several members of the Oshmaner Society have gained a national reputation, such as the late Joseph Barandes and the popular John L. Berenstein, and others.

(*From the Jubilee Edition* "50 *years of Oshmana", New York,* 1942)

midst of the Civil War in Russia, the distress call of our unfortunte brethren in the old home reached America, the Oshmaner Society immediately established the United Oshmaner Relief Fund, to which all the Oshmaner groups, were affiliated. The Association of Oshmaner Brothers at once allotted $ 5000 from its own funds and put a tax of $ 10 on each of its members for the purpose of raising relief funds.

In the years 1919-1920 the General Relief Committee, with the Oshmaner Society in the lead, sent to Oshmana over $ 150,000 which included also individual aid for fellow-townsmen and relatives.

An orphanage was founded, subsidised up till this day by a special "Oshmana Orphanage Association" in New York, the treasurer of which is the former Chairman of the Oshmaner Brothers, J. Silverstein. The following schools have received subsidies: a Yiddish language primary school, an Ort Vocational school, a Talmud Tora and a library.

The "Joint" loans and savings fund has with the help of the Oshmianer Society extended the scope of its activities. Various tools were bought and provided for craftsmen and small tradesmen, all the communal institutions were repaired, a free kitchen to feed the poor was opened, quantities of fabrics were bought to provide the needy with linen, 25 orphaned sick children were sent to Vilna for treatment. Last, but not least, one should mention the fact that the cattle and farm animals requisitioned by the German authorities from poor Jewish villagers, for whom these animals were often the main source of livelihood, were ransomed and returned to their owners.

In connection with all the above-mentioned relief activities, one must mention the name of Isidore Batris, the delegate of the Oshmana Relief Committee under whose personal supervision those vast activities were being carried out on the spot. Nor may we omit to mention he names of the senior officers of the "United Oshmana Relief" whose untiring efforts in this field have produced splendid results: M. Kaminsky, chairman, Abraham I. Danish — treasurer, H. Lieberman — secretary, L. Axelrod — financial secretary. For the correct business management the Relief Committee

per quarter of a year. When the Society's funds reached the first $ 300, it started paying its members sick benefits: 10 weeks a year at the rate of $ 5 a week. Moreover, it was decided to grant a "head-tax" of $ 1 to the families of deceased members.

The first "revolution" in the Oshmaner Society broke out when member Joseph Brandes led the fight to change the name from "Oshmaner Brothers" to "American Brothers". The Oshmana members won the day and the original name "Oshmaner Brothers" has remained up till this day.

The second "revolution" that took place was directed against the Society's managing board. The Oshmianer members did away then with the office of President of the Society and decided that at every meeting a chairman for the evening will be elected amongst those present. This democratic custom has been kept up till now.

The Society began to grow from year to year and made very good progress. In the year 1900 it boasts already of 125 members. As the sphere of the Society's activities grew, so did its expenditure, hence the membership fee was raised in the same year to $ 1.75 cents per quarter of a year.

In the year 1907 the Society boasts 268 members already. This doubled membership put new life in the Oshmianer Society. All external formalities were abolished, as for example the different greeting ceremonies, the peculiar, rather queer way of wearing special bands, and so on. The above mentioned reforms resulted in a complete change of the Society's image, in making it more up-to-date and modern and in making way for further, far-going development of the Society, distinguished for its popular, democratic character.

The same period, which lasted till about 1910, also initiated further reforms concerning benefits and membership fees. The sick fund benefit was raised to $ 7 per week, and membership contribution to $ 2.75 cents per quarter annum.

The year 1917 saw the beginning of the glorious chapter in the history of the Oshmaner Society, a chapter that can be called "The Relief Period".

When, at the end of the First World War and in the

THE OSHMANER SOCIETY IN AMERICA

(A report on its origin and activities)

The history of the Oshmana Jews in America begins almost with the immigration of East European Jews to the U.S.A. in the 1880-ties. Already in 1888 do we witness the formation of the first group of Oshmiana immigrants. As all the other original Jewish landsmannschaft groups, so was also the Oshmianer Society made up of poor, simple orthodox Jews, grouped around a synagogue, in a rather primitive and old-fashioned pattern.

The younger and more radical elements amongst the new immigrants couldn't fit themselves into the framework of the existing group and thus the idea of founding a new, more modern Oshmaner society was born.

On the 23rd January, 1892, at the house of Jasha Epstein (66, Canal Street, New York), at a meeting in which 13 Oshmana workers participated, the Oshmaner Brothers' Mutual Aid and Benefit Association was founded. According to the New York State law, only one association member's name appears in the charter, and that is the name of Ike Blitstein.

The names of the 13 original founders of the Association are (in alphabetical order): H. Arichas, L. Antavil, I. Blitstein, Isidore Gilbers, M. Chipkin, W. Tabaritzki, I. Silverstein, I. Epstein, H. Krever, M. Krammer, W. Krammer, and L. P. Cahan. The first President of the Association was M. Chipkin, the first Secretary — W. Tabaritzki. The first constitution of the Society was drawn up by William Baxt, who held a prestigious position in the Workers' Circle (Arbeter-Ring).

Already in the first year of its existence did the Society buy a cemetary plot, thus providing its members with an amenity they might need on reaching the age of 120...

The membership fee amounted at first to $ 1.25 cents

every year, on the second day in Av, and great numbers of participants come from every part of the country. That day has become a day of reunion of great interest to our townsmen, who throughout the year do not even hear of one another.

The Purim Party, too, has been introduced for the purpose of enabling the sons of Oshmana to meet one another. In the year 1964 a festive Purim Party was held, dedicated to the discussion on publishing a Memorial Book of the Oshmana community.

I shall not dwell on the tireless efforts devoted to the execution of this decision. The financial problem was, no doubt, a serious and difficult one. Once again, the "stubborn ones" set to work and turned to the sons of Oshmana, and these responded generously. Then the problem of compiling the book presented most serious obstacles. Who will write it all down? It gives us great satisfaction to be able to say that writers have been found and we have lived to witness the publication of this book.

Our blessings and thanks are due to all those who contributed to the success of this work of perpetuating the memory of our community.

Today there are 300 Oshmana families in Israel — may they grow and increase!

the Committee even applied to our townsmen in other countries, especially in the U.S., and substantial contributions were received here. A considerable sum of money had been collected and the allotment of loans began.

One could not, however, deal with all these matters without the official approval of the authorities. A formal constitution of "The Organisaion of Oshmana Olim" was submitted as well as an application for a special permit to establish a monetary fund called "The Mutual Loan Fund". One should point out here that the "Fund" offered loans according to respective needs, amounts necessary to make the loan a real, constructive form of financial assistance, hence they proved of great unefulness to those to whom they had been granted. Up till today 300 loans have been allotted. The loan was generally given for a long period of time, and the instalments fixed in accordance with the ability of the borrower.

Nor is there any cause to complain about the non-repayment of the loans, though there may have been some isolated cases. Each sum returned to the Fund was at once put back into circulation for further loans.

The "Organisation" dealt not only with practical, financial matters: it did a great deal in the field of keeping in constant touch with our townsmen in Israel as well as with the natives of Oshmana scattered all over the world. Today one can find in the files of the Organisation a complete list of names and addresses of all of them, except perhaps those one has been unable to trace or those that did not answer. However, there are very few of such, one might say, isolated cases. Apart from that, the Organisation endeavoured to find ways and means of perpetuating the memory of the Oshmana community, and when the Keren Kayemet announced the project of planting "The Martyrs' Forest" in the Jerusalem hills, one thousand pounds was colleced in Israel and a grove planted, bearing the name of the Oshmana Community. Moreover, a memorial tablet was erected in the Holocaust Chamber on Mt. Zion in Jerusalem.

Since then and up till today, a memorial assembly to honour the memory of the victims of the Holocaust is held

that provided the stimulus for creating a formal organisation of Oshmana immigrants. When the tragic tidings of the holocaust reached Eretz Israel and it became known what had befallen the Oshmana community, everyone was shocked. From day to day it became clearer that Oshmana natives in Eretz Israel would have to assist the survivors requirng help to immigrate here or those remaining in the place of their torment.

It is with great satisfaction that I am able to say that initiators of such activities appeared, volunteers enlisting for the work to be done, and thus began the unofficial organising process, without general meetings, without elections ond discussions, people simply harnessed themselves to that intensive, urgent task.

In the year 1946 one of the survivors, B. Sh-k., arrived in Eretz Israel and told us about the horrors of the holocaust and the survivors still wandering about in different countries, without a place to call their own.

The Organising Committee decided to collect contributions and despatch parcels abroad to those in need of assistance. People were asked to give as much as their hearts told them to, and they gave freely.

It was then decided to assemble all our townsmen and get organised properly and officially, as well as pass resolutions on the ways and means of extending aid. In the meantime, more immigrants kept on arriving, and their number kept on growing. It had become clear beyond any doubt that the single contributions and their distribution would not provide effective help and it was then (after many discussions) decided to found the institution called "Mutual Loan Fund".

Now it was no longer a matter of giving a contribution, which might be rather modest and would not always be of real assistance; instead, the members would grant a loan for a long period, free of interest.

A circular was issued, a general meeting was held on the second day of the month Av (the day on which the ghetto was liquidated), elections took place and the Oshmana Olim (immigrants) Committee was elected and approved. Contributions were collected, a fund was started;

the year 1925 as the one, in which the great Aliyah stream started flowing.

In the year 1933 there arrived in Eretz Israel two teachers from the "Tarbut" school (one of them — Abraham Gur), together with them came Dina Kaplanovitz (deceased). In the year 1934 the flow increased. Then arrived Hoshea Soltz, Abraham Ben-Zur (deceased) and "the Ra'anana group", i.e. Doba and Moshe Becker, Zelda and Eliokim Ziskind, Moshe Beinenson, Faivel Arievitz and others. Devora Katzer, Israel Ziskind, Haim Gertner, Haim Berkman and wife, the Itzkovitz families, the Port sisters, Devora Kotchevitsky, Fania Kamenietzky and many, many others, whom I cannot mention here on account of lack of space, and who, I trust, will kindly excuse me for not having put down their names here.

I have meant to stress the fact that the number of our townsmen in Eretz Israel kept on growing, and the abovementioned names represent only a small fraction of those that were in Israel on the 1st September, 1939, the day on which the Second World War broke out, as a result of which six millions were annihilated in Europe, among them — the Oshmana community. On the day the War broke out, there were about 96 families of our townsmen in Eretz Israel.

There has been, throughout the years, constant (though fairly loose) contact among our townsmen, social relations mainly among those who knew one another more closely in the past. No general social gatherings were organised, not even among those residing in one town. The only exception were the Ra'anana people, who were bound by ties of friendship, or something approaching it, back at home, too.

True, there were some cases that an individual or a small group initiated a get-together for the purpose of extending financial help to someone or other, who, as they heard, was unable to take advantage of the certificate permitting him to enter Eretz Israel, on account of lack of funds, but no proper general organisation was then established.

It was the awful outcome of the Second World War

have always risen amongst them those that themselves carried on the good work and spurred on others to do it. From time to time even emissaries "from over there" appeared in Oshmiana, bringing contributions and eager to find out how effective their help was.

Slowly the gates of emigration lands closed all over the world and a deep depression descended upon the spirits of the young people left behind, stuck in the backwater and not knowing whither to turn.

At that time the pioneering Zionism with all its trends and shades entered Jewish life. The "Hechalutz" movement fanned the dormant national sentiments into a mighty flame and aroused the longing for action and fulfilment in the hearts of many of the young, who turned to Eretz Israel.

In this case it was a desire to uproot oneself from the old home not only physically, but also ideologically. Many young men and women began to organise themselves within a movement framework and started leaving for the "Hachshara" kibbutzim and from there — to Eretz Israel.

Before that time there had been isolated cases of Aliyah, but these could not be considered a movement. The proper Aliyah movement dates only from the time when groups of young people arose and set out for Eretz Israel with the watchword "to build the country and build up ourselves in it".

In the year 1924 the first swallow arrived in Eretz Israel — Rachel Yakobovitz, born Lapidus. In 1925 a larger group arrived already. Rivka, the daughter of the Rabbi Haim Menashe Shmuelson, of blessed memory, Reuven Solel, (one of the founders of the Oshmana Immigrants Association in Israel), Rivka Avner-Cohen, Ida Port (deceased) Jehoshua Shrira, Arie Abelovitz, the whole Kovansky family, the Novik brothers, and others. After a short time there arrived: Esther Karchmer, Haim Hacohen Swiet, Menachem Shugol, Yona Livneh, born Baksht, Ze'ev Baksht, Rachel Gur, born Rudnik, the families Shmuelson, Moshe Shlomo Zisling, Rivka Shapira, Luba Pistol, Haim Zepelinsky, Golda Leibman Golda Swirsky, and many others. They did not arrive all in one year — I have only wished to draw attention to

The mother matched her husband as a good wife is who acts accordingly to her husband's wishes; she had, however, her own, personal merits and did as many good deeds as her husband.

This was a home from which emanated warmth and cordiality which spread all over the neighborhood. In this home which cherished the tradition of the forefathers and fostered the beauty of Japhet, the son Aaro ngrew up and received his education. No wonder that he inherited from his parents their good and noble qualities and virtues, he acquired a rich life experience which strengthened the humane attitude towards his fellow-men.

Immediately after the first call from the Oshmana Immigrants' Committee in Israel had reached him, he mobilized all his resources, and placed himself in the first line of the activity. His wife, Selma-Sima aided him with devotion. Their initiative and efforts bore beneficient fruits and numerous are those who recall their names with blessing and admiration.

May God grant them health and long and active life among our fellow townsmen.

It was then that the gates of Cuba, the Argentina, Canada and South Africa opened. There, too, did our townsmen arrive and form small "colonies", keeping in constant touch with their old home. One might say, in fact, that in the last few years before the outbreak of the Second World War, they emigrated to any country that allowed them to enter.

However, the new lands they settled in were very large, and keeping up the mutual ties and contacts in the new country was not easy at all. Let it be said to the credit of our townsmen that in spite of these difficulties, they found various ways and opportunities to gather and meet one another. These opportunities were supplied by the "old home", forever in distress, always appealing to its "more fortunate sons" to contribute to Oshmana public institutions, such as synagogues, schools, orphanages, charitable foundations, etc.

One should mention here the fact, deserving our gratitude and appreciation, that Oshmana's sons scattered in the wide world have not let down their native town: there

without any knowledge of a foreign language, sometimes without a definite trade, as well as such who did not expect to practise their craft or trade over there. Their only equipment was their dire poverty, their spur — their distress. Respectable householders used to boast in those days that from their family nobody had "run away", (as they said in Yiddish: "Bei unz is kainer nit entlofen kain Amerike").

Later on, however, they had reason to regret this fact, but by then it was usually too late. After a few years, the expression "ran away" was replaced by "gone away" (in Yiddish: "Er iz awek noch Amerika"), and, in fact, people no longer disappeared in the night, there were no surprise escapes, there was no longer any need to feel ashamed. The whole town knew that a certain person was about to emigrate. However, those talking about it did not envy the prospective emigrant, but rather felt sorry for an honest man, forced by life's dire need to leave his home. These later emigrants came from a more respectable social stratum than the earlier ones, but even they did not belong to the elite of the town society.

The number of those "going away" grew from year to year. Free immigration into the United States of America did not last long, however: the gates of the United States began to close just at a time when many were compelled to emigrate. The town was caught in an emigration rush. Yet the flow of those permitted to immigrate into the U.S. soon became a trickle. The number of our townsmen in North America increased, the ties with the diaspora became closer, but the flow of emigrants had almost completely stopped.

Among those emigrants were also Aaron Borovsky and his wife Selma.

Aaron was born in a distinguished family.

Rav Benjamin of Blessed Memory, the father of the family, was a respected man. His opinions were always well balanced, his behavior pleasant and cultured. Highly active in public affairs he acted in accordance with the saying of the sages: "And those who give a candle to kindle the light, and wine for the benediction, and bread to the guest and charity to the poor and all those who deal honestly in public affairs."

from America. One must not think ill of them, since it was the financial straits they were in themselves that made these shopkeepers so impatient.

One wonders if those receiving assistance from abroad realised how hard their loved ones toiled in foreign lands, how much they skimped and skipped, trying to save enough from their modest income to be able to support those in need of their help in the poverty and misery stricken Old World. And how could one expect those left behind at home to think of all these things, when their existence was one of bitterness and constant longing for the day of deliverance, the day, when they would be able to join their dear ones, and leave this "Vale of sorrew" once and for all.

In due course, many people, even whole families, would follow in the footsteps of their pioneers and emigrate to the various distant lands.

At the top of the list of those countries, as a land of emigration and absorption, figured the U.S.A. And, as a matter of fact, large numbers of our townsmen went there and thought themselves fortunate that they had succeeded in escaping from the poverty in which they vegetated in the cities and towns of Eastern Europe. Even if they did not achieve material success in the land of gold, they could at least breathe the air of civic freedom, which those formerly living within the Czarist pale of settlement could well appreciate.

At the beginning it was the "runaways" that emigrated, and there used to be a well-known phrase "So and so has run away to America" It was, indeed, an escape, from the impending conscription into the Russian army or from the results of an expected bankruptcy in some miserable business, or again, because one was likely to get imprisoned for one's political leanings, or, last but not least, because there was simply not enough bread for all the hungry mouths at home. For one reason or another — they "ran away".

The first, earliest emigrants came out of the ranks of the most ordinary, simple folk, those that had nothing to lose by emigrating. Those were also the people, who didn't lack the courage to leave home and face the unknown,

MICHAEL PELED

OUR TOWNSMEN IN THE WIDE WORLD AND IN ISRAEL

"The Holy One (Blessed be He) did a favour to the people of Israel that He scattered them among the nations." **(The Book of Pesachim)**

Paraphrase of the above: A still greater favour did the Holy One, Blessed be He, grant to those he has brought to Eretz Israel.

As the other sons of the Jewish people, obedient to the command of ruthless destiny, which lay over the "eternal wanderer", so did our townsmen always move about with the wanderer's stick in hand.

Young, and even older people, family men, were forced by economic and political factors to abandon their home and wander abroad.

There were among them some that left only graves in the cemetary behind them, there were, however, others that left in their home parents, brothers and sisters, who looked forward impatiently to receiving some aid from those emigrants as soon as the latter managed to get settled in the new country. There were, indeed, many families waiting anxiously for the monthly letter, containing a few dollars on which they subsisted. Even the shopkeepers, who granted credit to the families "in waiting", would ask and enquire about the mail, if it happened that the letter was delayed, not once, but several times, then "the receiver of letters" would lose credit, which would lead to abuse and even "bloodshed". There were, of course, shopkeepers, who did not press too hard and would wait patiently, even though they were sometimes themselves sorely pressed for cash. They should be remembered kindly and let this be a tribute to their memory.

There were cases where shopkeepers tried to find out from the mailman whether so and so had received a letter

OUR PEOPLE IN ISRAEL AND IN AMERICA

Handicrafts-School after the First World-War

האַנטווערקער־שול נאָכן ערשטן וועלט־קריג

rew letters. It was erected over the grave of Moshe Bar Tuvya Shatzman, who was born in 1898 and died in 1960.

It seems that the Jews are allowed to erect tombstones in the old cemetery. Mr. Becker also found the graves and tombstones of his two sisters who died a long time ago. Thus he was able to fulfil the promise he had given to his mother to visit the graves and to photograph them.

In Murray Becker's view, the townsmen of Oshmana, should help preserving the Jewish cemetery in their old home-town. A proper fence should be erected and the tombstones kept in order. "Let there at least be a Jewish cemetery in our town", he said at the end of our conversation.

Nothing else is left. Let the cemetery remain as a memorial to the once existing Jewish Community.

While walking in the streets, Moshe was reminded on every step of the people who had once lived there, of Elhanan, the teacher, Kalman the locksmith, and others. So many Jews had once populated the Vilna Street, the Olshan Street. The same old wooden houses remained — but the Jews are there no longer. And there is the river winding itself through the town, where Moshe used to go bathing with other Jewish boys. He met one of them, Vule Lerner, who works as a driver in Oshmana. And when he stopped near the market place to buy ice-cream, he recognised the saleswoman. She had once been the pretty Sonka Miasnyk. Oshmana, Mr. Becker carried on, was once an almost purely Jewish town. Now there are only 25 Jewish families among the 25 thousand inhabitants, and most of the Jews are not natives of the town. They all have work. A few are pensioners.

There is no trace of a Jewish life, however. A big bakery is located in the old synagogue building; but the Orthodox and the Catholic church are ruined too. All the stores which were once Jewish are now used as living quarters or state stores. The old Jewish bathhouse is intact and serves all the inhabitants.

The Jews know one another and get together after working hours. They evoke the past and talk a lot about the years of the Hitlerite occupation.

A story was told about a certain Dr. Leger, a German who lived in Oshmana before the war. When the Germans came, he gave them the lists of local Jews who were soon arrested and shot near the slaughter house. Other Jews were deported to Vilna and other places — and put to death.

The only remnant of old Jewish Oshmana is the ancient cemetery. The majority of tombstones caved in, however. On many of them it is difficult to decipher the names, obliterated by rains, winds and the sun. Some of the tombs are quite well preserved, particularly that of the well-known wealthy Yehuda Leyb Strugach who died in 1908.

His son, Abraham Strugach, was shot by the Nazis in the same cemetery. The murderers dragged him there, barefooted in the winter frost.

Mr. Becker discovered also a new tombstone with Heb-

(Soviet Travel and Tourist Agency) branch in Minsk. Lisovsky received the Jew from New York friendly and warmly. He asked him why so few American Jews come to Minsk and the neighbouring towns. We shall enable them to visit their old home-towns, to meet their relatives and friends. Let them come, said Lisovsky.

After a lapse of 44 years Moshe Becker returned to Oshmana. The 3-hour trip by car from Minsk seemed to him long like eternity. By the way, he was the first Jew from America and the whole free world to visit Oshmana.

On the way, told Mr. Becker, I saw the same fields and forests, the same peasant huts and trees as in the distant past when I was a little child. I felt as if I were dreaming. I was thinking about my old friends and what would Oshmana's streets look like. When the car entered the town, my heart was pounding so fast that I was afraid it would burst. Murray Becker walked in the streets and lanes of his home-town and recognized almost everything from the past. Among the same old trees, he saw the house where he was born; now it is a girls' school.

And there was the house where Harry (Henoch) Susskind, the well-known New York caterer, was born. And the house of the Golub familiy, and the hill where the kids went sleigh-riding.

I. **SHMULEVICH** (NEW YORK)

A VISIT TO THE PARENTS' GRAVES IN THE HOME-TOWN

A talk with Murray-Moshe Becker
(This is a summary of an article which appeared in the "Forward")

Until the outbreak of the Second World War, Oshmana had close economic and cultural ties with Vilna. The whole area belonged to Poland. Now, Oshmana is in the Soviet Union, in the Republic of Byelorusya (White Russia); the capital of White Russia is Minsk.

Already in 1960, Murray Becker flew to Moscow where he tried to receive permission to visit Oshmana, his home town. But the authorities refused. He tried again in 1961, but met with no success. After his return to New York somebody advised him to fly again to Moscow and from there to Vilna. In Vilna, which is only 50 miles away from Oshmana, he would surely get permission to visit his home town. The Jew from New York flew in 1962 to Moscow and from there to Vilna; but in Vilna he was once more refused the permission. Thus he was unable to fulfil the promise he had given to his mother. In the meantime his mother Hava, and his father Velvel, passed away.

In 1965 Murray Becker went on a business trip to Israel, where he is a frequent visitor. There someone gave him an advise to fly from Moscow to Minsk where he could perhaps obtain the desired permit.

"I followed the advice," recounts Mr. Becker, "When I got to Minsk I was told that when I came there the next time I would be given every possibility to visit my native town."

Recently Mr. Becker visited Oshmana which he had left as a young boy in 1923. He owes it in a large measure to Anatol Lisovsky, General Manager of the "Intourist"

sage of time they assumed a very active part and became part and parcel of the melting pot called *"Oshmaner Landsleit."*

The rest of the story now belongs to history.

Over $20,000 was raised between these two groups. To the *"Oshmaner Sisters"* fell the task of supplying survivors in the Camps with the necessities of life: parcels of clothing, drugs, tobacco, parcels of food, and much, much, more. They corresponded with many of them informing them that we, the Oshmaner in America, had not forgotten them, that they were not to fear the present, nor were they to worry about the future.

In addition, we transmitted a substantial sum of money to the Israel Committee, so that they could lend assistance to the "Oshmaner Aliyah" the so called illegal immigration to Palestine.

Most of the Oshmaner in America have performed their duties with pride, with dignity, with devotion. They have fulfilled an obligation to their fellow brothers and sisters across the sea and, equally important, have discharged an obligation to themselves, with honorable deeds.

Yes, "I, Too, Could Have Been One of Them."

AARON BOROWSKY (NEW YORK)

"I, TOO, COULD HAVE BEEN ONE OF THEM"

I remember the day very vividly, the day which became crystalized in my mind, never to be forgotten — that famous day, early in January 1946, when the Postman delivered an envelope bearing a Tel Aviv postage stamp.

The envelope contained a list of 296 Oshmaner, who by the grace of God survived the Nazi massacre and who, at that time, were scattered throughout Europe. The same envelope contained a letter written by the Olei Oshmana Organization in Eretz Israel and was signed by the following members of the board: Dov Izkowich, Hosea Soltz, Reuben Soloducho and Luba Chodosh. These signers turned to me asking that I take the initiative in organizing a campaign for funds. An emergency existed, it required immediate attention — there was no time to waste.

I read the list of survivors and found many familiar names. The thought struck my mind, "I, too, could have been one of them."

After having made several contacts, I learned that the "Oshmaner Brothers", a society of Oshmaner "landsleit" formed some fifty years earlier had, during the First World War, organized a branch known as the "United Oshmaner Relief", but because of the prevailing conditions in the intervening years, had become inactive. I then persuaded several of the members to call an emergency meeting and as a result the group was reorganized and revitalized. Plans were formulated and within a short time the rescue campaign became a reality.

At later date some of the Oshmaner women met at the home of Harry and Sonia Lerner and they formed their own organization under the name of "The Oshmaner Sisters." Selma Borowsky was elected President, Sarah Kupansky, Treasurer and Masa Kramer, Secretary. With the pas-

There they were kept in cellars in cold and hunger. After a few weeks they were taken away and disappeared forever.

When I was told that the children were at Eroda Camp I requested to be allowed to stay with them. When I finally got there I met my oldest boy. Then we were sent to Stutthof concentration camp. The hunger was so great that I used to mix a bit of clover with water for myself and my child. When we arrived at Stutthof we were immediately sent to the delousing chamber and all our belongings were taken away from us. I was separated from my child and for weeks I did not see him. One day walking near the barbed wire I saw Leybele Lapidus, a boy who was together with my son. I asked him if he saw my David. He replied: "If you send me my ma I'll send you your Dudek". I ran as fast as I could to find her. It was not easy to find Leybele's mother among thousands of women, but I succeeded at last and brought her with me to the barbed wire. When I got close to the wire I saw two boys standing — but none of them looked like my David. It turned out that their clothes had been exchanged, and the children looked worn out and emaciated. When I told Leybele that I could not see my David, my child spoke: Mame, that's me, your Dudek. A Russian Kapo who noticed us as we were talking lifted up her stick to hit me. I began to cry and begged her to let me exchange a few words with my child whom I had not seen for two weeks. My crying and begging must have softened her callous heart and she allowed me to talk to him for a while. I told him to try and get from the kitchen a potato or a carrot to quiet the hunger. He answered: "I won't go there, mother, I'm afraid."

I told him to come to the barbed wire on the following day, so I could give him my bread-ration. In the morning I ran to the barbed wire and saw him attending a roll-call. I called him but he made a sign with his little head that he could not come. Nevertheless I threw him the piece of bread across the wire-fence. The child ran towards the bread, got hold of it and returned to his place. From the distance he sent me kisses with his little hand as a sign of gratitude.

That was the last time I saw my child. On the following night they were all taken away — forever.

SONIA DRUZGENITSKY (HEDERA)

THE LAST TIME I SAW MY CHILD

In 1941 broke out the German-Soviet war. Three weeks afterwards the Germans took away my husband, and I remained alone with three small children. Every day we were getting ready to move to the Ghetto. Before the Jewish New Year we were forced to enter the Ghetto. There we suffered very much. The "Judenrat" (the Jewish Council appointed by the Germans) took away from us the jewelry to give it to the Germans as ransom. In 1942 the Ghetto was liquidated and we were transfered to Vileyka. There we spent six months. Everyday there were roll-calls. During the last roll-call we were taken away from the Vileyka camp, naked and barefooted. Without even a little water for the children, we were herded onto trucks and taken to the railway-station. The children began to weep and to cry that we were going to be executed at the Poner camp. I consoled them by saying that we were all together. In the railway-station we were brutally pushed into railway cars. The train brought us to Estonia. Our first camp was called Varvara. Every minute we were facing death. For a short period we were together with the children, but later on we were not allowed to go to their barrack. I used to sneak across the fence and would often be beaten up for this. My little boy was at that time only three years old and completely barefooted. At that period arrived a transport of Jews from Vilna. They were robbed of their belongings which were heaped up in a big pile. Another woman and I made up our mind to reach that pile of clothes and take something for our naked and barefooted children. But a Dutchman, assistant of the camp commander, noticed us. He drove us into the bath-house; there stood a special table used for flogging. We were beaten up with sticks so strongly that for weeks we were unable to sit down; nevertheless we had to go to work.

In 1943 the children were murdered. While the mothers were at work, the children were taken to "Eroda" camp.

without a yellow badge, contact with the Lithuanian population, speculation in food products in the Ghetto, etc. About fifty Jews and their families were arrested. On the following day, February 4th, the arrested were transfered to the Ninth Fort, the well-known site of executions, and cruelly put to death by the Gestapo. At the beginning of March, 1943, information reached the Ghetto of extermination actions in the vicinity of Vilna, as a result of which the Jewish ghettoes in Oshmana, Smorgon, Olshan and other localities were completely liquidated.

The fighters dispersed among various Russian units and distinguished themselves. Jacob Grinstein was active as a saboteur along the railway-lines Lida-Molodechno and Oshmana-Smorgon, and later appointed commander of a demolition squad. In Ponomarenko's unit and in other Russian squads were a number of Jewish fighters.

was traveling with me, said: "I am 57 years old and this is the end of my life. It is not so terrible. We, the Jews living in the shadow of the Germans are all doomed. I have already lived the years of my life, but some go sooner and others go later".

pp. 29—32

Several days elapsed, and after the fellows had learned the art of economic sabotage, Mishka and his group, numbering ten persons, left the town. The leader of the group was Natan Ring, formerly a police officer in the Ghetto. The man was on the staff of the "Yehiel" underground organisation, but to the Ghetto inhabitants he was known because of his numerous wicked deeds, and particularly his leading role in the Oshmana action.

p. 58

Kovner rebuked Stankovich and claimed that if the aim is to convict Ring, then such of his actions, like uncovering the hiding places of the Jews and delivering them to the Gestapo as well as his criminal actions during the Oshmana "operation", are sufficient for this purpose. There were witnesses of those actions and there was no need to add to them fictitious deeds. Stankovich's reaction was quite angry. He said a N.K.V.D. officer, has the right to convict a man if he was an agent of the enemy. We must prove this and you, a Jewish commander, who knows the crimes of that fellow Ring, are not willing to aid us in giving us this simple proof. But Kovner remained adamant in his view that a man should be condemned for his real crimes".

The Stalingrad Massacre

The period of "relative stability" in the Ghetto of Kovno, came to an end at the beginning of 1943. It was ushered by a wave of murders perpetrated by the Germans at that time. In the Ghetto's history those murders were significantly called "The Stalingrad Action". On the day when "national mourning" was proclaimed in Germany, after the defeat on the Stalingrad front, the S.S. men in Kaunas and the Lithuanian police who guarded the gates to the Ghetto, received instructions to arrest a few scores of Jews on various pretexts. The pretexts were: walking in the streets

We replied that we were Jews traveling from Swienciany. The man said that the train would be leaving soon for the Ponar Extermination camp. We jumped down and started to crawl underneath the cars. We knocked on them and passed to the people inside the information we had received from the Pole. We heard weeping and crying.

The train was standing in the Vilna railway station. I knew well the place and also its vicinity. We decided to escape from there and to find out what was going on in the Ghetto.

We had hardly made a few steps when we bumped into a Jewish policeman. He shouted and threatened us. We learned from him, however, that those who were released were being transfered to the Vilna Ghetto. He led us to the police-car. Gens, surrounded by Jewish policemen, was sitting at a table. When he noticed us he burst out shouting how dared we to travel on the outside of the locked car. We requested him to take us to Vilna. We told him that we knew everything. At this moment he looked confused and very depressed, an old broken man. Next to him stood Dessler, quiet and indifferent. Gens ordered the policeman Davidovsky to escort us to the Ghetto. When we were on the bridge stretching over the railway tracks, we still had time to see the Jewish policemen hurriedly leaving the train in the direction of the ramp, and S.S. men, armed to their teeth, replacing them. The train moved and we remained the only witnesses of the last journey of the Jews from Swienciany, Vidz, Braslav, Svir, Michalishki, Oshmana and other localities — the survivors of earlier massacres."

One of the policemen, who escorted the victims out of the Ghetto, Itshack Tubin, recounts: On the day of the "action" I was ordered to assemble the people in a room where the registration took place. Those were mostly old people, considered by the Germans as "unfit for living". Afterwards arrived carts, and the people were put on them by our policemen. Then I entered the Beth-Hamidrash and told those who were assembled there that it had been very hard for us to carry out this task, but it would have been worse had it been done by the Lithuanians.

At four o'clock I went with the carts. A woman, who

to enter last. Since we had both been working in this railway station, we knew the place well. We hid ourselves and waited. At dusk we left the hiding place, crawled to the train, and began knocking on the cars and called on the people to get out. We told them that they were shut up. Their reply was: 'We'll go to Kovno, and then we'll see'. The police noticed us. We managed to evade them, then returned to the train and banged on the outside of the railway-cars. We called our names, for we had many acquaintances among the people in the train. After we had cut the wire in one of the windows, several people got out. They were the Figil brothers from Vidz and their parents, Baruch Ulman from Braslav and Israel Wolfson from Swienciany. The rest did not move deciding to stay. We knew that there were many young people in the train, and succeeded in opening another window, and one man got outside. Suddenly policemen appeared on the spot. They caught the people who had escaped from the train and arrested them. Bilk and I succeeded to escape. We looked out after the arrested men and saw how the policemen took them into an empty railway car. A short while later we approached that car and opened its door. At the same moment policemen surrounded us. We escaped once again. They shot in our direction. We decided to get aboard. There was no other alternative. We had no arms and it was impossible to go to the woods without weapons, especially after we had received information on the bad situation of the partisans after the big hunt carried out against them. As the train moved, we were clutching the car-chimney.

The last four cars were going to Vilna. Those who traveled in them had relatives there, but in reality the majority were wealthier people who thanks to the bribe given to the policemen, were put into those four cars. We knew that when the train arrived in Vilna those cars would be left there, and we intended to make use of it. However, the tiredness, the anxiety and the lack of sleep, were strong enough to make us fall asleep during the journey.

When I opened my eyes, a Polish railway worker with a look of surprise in his eyes, was standing next to me. He asked us who we were and what we were doing there.

would be considerably better from those in Vilna. In the train were herded thousands of Jews; the majority were inhabitants of the Ghetto of Swienciany. On the railway cars hung signs: "To Kovno".

A few days earlier, a group of Jewish policemen from Vilna arrived at Swienciany. Immediately upon their arrival they announced that the Swienciany Ghetto would be liquidated and its inhabitants transfered to Kovno. They showed the travel documents on which Kovno was marked as the end-station of the trip. Each policeman had such a document and they tried to convince and to promise the people that this was indeed the destination of he train — not an extermination camp; they added that no harm would be done to them. The policemen turned particularly to the youth and persuaded them not to leave for the forests and not to endanger the safety of the whole community; they were awere of the existence on the spot of an active, underground organization.

This propaganda campaign lasted for a few days. Words of persuasion and inducement were repeated over and over again. Finally arrived Gens himself and vouched personally for the safety of the Jews. The people began to believe, packed their belongings, loaded them on carts and went to the railway-station at New Swienciany. However, a certain number of armed young people succeeded in leaving for the forest. A goods-train with signs "To Kovno" on the cars was waiting at the railway station. The Jews boarded the train. The Jewish Police kept the order and aided the older people. The windows were barred by barbed wire. When the cars were filled they were closed on the outside with iron wire and sealed with a leaden seal. The train remained on the spot until midnight.

Shlomo Yechilchick from Vidz, who traveled on this train, related his story and the story of the trip which lasted for him only one night. "I was standing in the station, watching people enter the train; suddenly I decided not to enter together with them but to wait. When I saw how the railway cars were being locked, doubts arose in my mind and I began to be afraid of what was going to happen. My friend, Tuvya Bilk, was standing next to me. We decided

and of satisfaction with the Ghetto in general, and the activities of the police in particular.

The Police arrived also in Oshmana, together with the Ghetto Administration and the Labor Department, to establish a forced labor system. According to rumors which spread in Vilna, the Gestapo Chief, Weiss, said that there were too many unemployed in that Ghetto, which numbered four thousand inhabitants. An agreement was reached between Weiss and Dessler, the Jewish Police Chief, to remove four hundred, mostly older people, from the Ghetto. The Jewish Police from Vilna carried out the action with their own hands. Police Officer, Natan Ring, "distinguished" himself with cruel behaviour, but many policemen were convinced that they succeeded in saving the Ghetto. It may be added that Lisa Magon, which had been mentioned earlier, was in Oshmana during this "action".

The Vilna Ghetto learned about the "action" only after the policemen had returned; then Gens convoked a special meeting, to which he invited well known public figures in addition to the representatives of the police and the administration. His concluding words at the gathering were: "As I had said, I take upon myself the entire responsability for the things that were done. I do not want any arguments. Nobody has the right to argue about my actions in the past and in the future. I called you together in order to explain to you why a Jew dips his hands in blood. And in the future, when we, the policemen, will have to go — we shall go!"

Soon afterwards, at the beginning of April 1943, a deportation order was issued in the Vilna Ghetto; it concerned the remaining Jews from the neighbouring towns who fled to Vilna Ghetto after the liquidation of the ghettoes. in their towns. Those people did not have, throughout their stay in the Ghetto, equal rights with those of the "legal" inhabitants; their identity cards were also different.

The Jews from Michalishki, Svir, Oshmana, from labor-camps in the vicinity of Vilna, and others were told to move to the Ghetto of Kovno (Kaunas) where a shortage of manpower was felt. There were people in the Ghetto, among them former residents of Kovno, who registered voluntarily for the trip, out of the hope that the conditions in Kovno

thinking and worrying about Adek (Bielostock. Ed. note). Convey my greetings to all the friends. I shake your hands. Be strong and of good courage. Your Lisa."

Thirty days after her death, Baruch Goldstein filched a machine-gun from a German bunker and smuggled it into the Ghetto. The automatic weapon was named Lisa.

Members of "Hashomer Hatzair" collected eighteen thousand roubles to buy arms to honor her name.

In the Organization's Regulations, published a few days later, appeared the following sentence: The mobilization order of the United Partisan Organization is the code signal "Lisa is Calling". Upon hearing this password each Organization member must appear in the destined place and be ready for struggle and self-defence.

In the Vilna Region

During the last months of 1942 and in the first half of 1943 life in the Ghetto took its normal course. Gens, head of the Ghetto, was nominated as official plenipotentiary of the ghettoes in Lithuania and White Russia. Special rights were granted to the Vilna Ghetto, as the Central Ghetto in which the laws were fixed for the entire Vilnerland; that was the name given to the territory included within the jurisdiction of the Ghetto of Vilna.

In little towns adjacent to Vilna, there were still Jews in ghettoes. All of them had passed through "extermination actions" and massacres, but then quiet and tranquility reigned in them for a while. Policemen, officials and experts arrived from Vilna, to organize the smaller ghettoes according to the example of the Central Ghetto and to establish in them similar laws, procedures and order.

The Jews of Vilna Ghetto were satisfied with their status; they felt more secure. Indeed, the Ghetto continued to develop, there were no unemployed, its economic value increased daily. Gens and Dessler were on excellent terms with the authorities. The Jews believed that those two could achieve everything. The Jewish Police which left for the provincial ghettoes received permission from the Germans to wear uniforms — a sign of appreciation on their part

EXCERPTS FROM "THE BOOK OF THE JEWISH PARTISANS"

Published by "Hakibutz Haartzi"

The maintenance of links with the town and co-operation with the underground forces, which began to organize themselves within it, required extraordinary caution and a thorough knowledge of the art of conspiracy. It was necessary to secure continuous liason between the town and the ghetto. This task was imposed on Lisa Magon (Lisa is calling). She had been active in "Hashomer Hatzair" before the formation of the "F.F.O."; she stayed outside the ghetto and, in the course of time, carried out important missions for the organization. Shortly before that, she returned from the little town of Oshmana; she had been sent there after the Command had learned about the "liquidation action" to be carried out in that place. She passed the news, and organized the escape of the youth from the ghetto to the adjoining forests.

In order to fulfil her new task, Lisa needed safe documents. The authorities in the town began issuing new identity cards; the documents in Lisa's possession were valid no longer. Therefore she decided to acquire a new identity card which would enable her to move freely and to carry out her activity. She went to the police-station for that purpose but was arrested there; it may be guessed that she was denounced by an informer. She was taken to Lukishki prison and, after savage tortures and interrogations, sent to the Ponar extermination camp. All the attempts of the Organization to free her were unsuccessful.

A few days before her execution, arrived the last message from her: "Dear father. It is clear to me what my situation and chances are, but it is hard for me to get used to the idea that I'll be taken to Ponar. I am quiet, I know what I'm giving my life for. It is clear to me that everything is being done to free me, but all is lost now. I am

camps, a school, a library, a club and a bath-house. The Ghetto was proud of its workshops which even delivered goods for the provincial governor. Thanks to all this and to the regular supply of foodstuffs, there were no hungry people in the Ghetto. The "better" life lasted for five months.

After the November massacre we were told by the representatives of the authorities: "Till the spring you can sit quietly". The spring came and with it an official announcement that the Ghetto in Oshmana will be liquidated. At that time many people from Oshmana were in various labor-camps. According to the liquidation plan their families were to join them. Also those who had relatives in the Vilna Ghetto were to join them.

Nevertheless, there remained a hard core of people who had nowhere to go. They were to be moved to Kovno or Ponevesh.

Also this time the carrying out of the "action" was entrusted to the Jewish police from Vilna. The initiated knew that the action would not be concluded without bloodshed. But nobody had the slightest idea where and how it would happen. The Jewish Council was urged to send first of all the widows of the Bartel massacre to the camps, in order to avoid a repetition of last November's slaughter.

The first transports were well organized and arrived safely in the labor-camps and in Vilna. This diminished the fear of a new bloody trap.

The date of the departure of the last transport from the Ghetto was changed twice. Finally it was fixed for April 28, 1943, and its destination was Kovno. 713 persons went in horse-carts to the Solo railway-station, where they were joined by Jews from other ghettoes and labor-camps. They traveled to Vilna, and from there to Kovno. But they did not reach their destination. The transport was directed to Ponar Extermination Camp — and their fate was the same as that of the entire Lithuanian Jewry. There were very few survivors who escaped and told blood-curdling details of the slaughter. The belongings of the victims remained in the railway cars. The Gestapo took the lion's share. The rest was sent to the Ghetto. On the parcels were marked names — the names of our acquaintances.

gogue, be allowed to reenter the Ghtto. At 4 p.m. the Ghetto must return to "normal life".

Everything happened according to plan. At the entrance to the synagogue one Jew made a sign with his hand, or lifted his rubber baton, and pushed another Jew aside — to the cemetery. And the victim, pale with fear and terror did not utter a curse because everybody understood that if this had been done by non-Jews it would have been much more cruel. The same Jewish policeman who pushed aside a Jewess, ran after the carts and lifted her down in his arms when he learned that she had left children. However many orphans remained. It was impossible to save all the mothers. The "operation" had to be concluded fast, because the Lithuanian policemen arrived with the horse-carts early. In the presence of strangers everything had to appear differently...

The blood tax was paid. About 400 people had to die — among them many who were healthy and strong. They were led outside the Ghetto and locked up in a granary. Terrible cries and sobs were heard from there. Then they were led out in groups from the granary to the edge of a large pit which had been prepared earlier. Before shooting the victims, the Lithuanians ordered them to undress. In the evening the drunken henchmen entered the Ghetto singing. They returned the shovels they had borrowed earlier. The shovels were blood-stained.

It is psychologically a well-known truth that the desire to live strengthens after blood-letting. This applied to us too. The Ghetto began to reconstruct itself. Vilna, which had taken upon herself the terrible mission of acting as henchmen, felt it was their duty to help us overcome the shock.

Within a short period the Ghetto stood again on its feet and could be compared to a small, well organized community. Thanks to its productivity something like "prosperity" was reached. The council moved its office from the old two rooms to the former school building. The activity was divided among several departments, labor, the registration ,technical, supply, etc. A clinic and a small hospital in good working order were opened. There were also opened a boarding house for exhausted workers from the labor-

not know the contents of the conversation but they felt the impending catastrophe.

In order to quieten the spirits — or to camouflage the real purpose of their coming — the policemen announced that a general census would be carried out. Everybody had to appear to receive an identity card. Those who did not appear would lose the right of stay in the Ghetto of Oshmana. The registration began at noon time, continued during the night and on the following day. The place was packed with frightened people; order was kept with the help of rubber-batons. In the meantime Weiss arrived with the "dictator" of Vilna Ghetto, Gens. Gens and Dessler negotiated with the German and bargained for human lives. In exchange for the material for a suit he agreed to lower the number. After he had left the "Judenrat" knew that the Moloch would be satisfied with an offering of 600—700 human lives. They also knew that old men and sick people could be offered instead of the younger ones.

In the evening hours Dessler instructed the council how the action would be carried out. At dawn, the guards at the gate and along the fence would be reinforced. Only the labor-groups that work all day outside the Ghetto would be permitted to leave. Special attention should be given to prevent the old people from leaving the Ghetto. At 8 o'clock the entire population would be called upon to assemble near the offices of the council. The local Jewish police under the supervision of the Vilna policemen, would guard the population. All the assembled would be led under escort to the synagogue. Only those who were to stay in the Ghetto would be allowed to enter. Those sentenced to death would be escorted to one of the ruined houses near the fence. Then the synagogue would be locked and the policemen would carry out a thorough search in the houses. The sick would be taken out on stretchers, and the hiding dragged out of their hiding places. Finally 150 horse-carts would arrive with Lithuanian policemen. The victims would be loaded on them and taken to Ogliovo, the site of the execution, 6 or 7 kilometres away from the town. Only after the carts have left would the people, locked up in the syna-

mothers away from the children. Still we did not complete the lists. Ten persons were still missing. In the morning, when Stabsleiter Simons arrived, it turned out that the number of missing was larger — 34 persons. Some of them had fled during the preceeding night. The German repeated his threats. Someone shouted that a machine gun was placed outside the Ghetto gate. Panic ensued, people left the ranks and hid in the houses. A White-Russian police unit was ordered to chase everybody out of the houses and to line them up in the street. Then Simons chose the missing number of persons without any consideration if they were mothers or sick. The transport left the Ghetto; Simons gave a promise, however, that "they would not go up to Heaven". Those were the words he used. In fact, they were sent to a labor camp, where conditions were relatively good.

*

...Jews from other ghettoes, Olshan, Smorgon and Krawo were suddenly transferred to Oshmana. Simons suggested that the families of the men who were taken from the ghetto a year earlier in an unknown direction be concentrated in separate blocks of houses. Then a "logical" explanation followed. Since the Ghetto absorbed so many newcomers it would be desirable to "lighten the burden".

However, the events took a different turn. The Jewish police from Vilna was charged with carrying out the action. It happened on a November day in 1942. At noon over 10 Jewish policemen arrived from Vilna in an automobile. They were headed by the Jewish police chief, Dessler; a German official by the name of Weiss, from the Regional Governor's office accompanied them. Upon arrival he held a short conference with the Jewish council. He announced briefly that the children, the wives and the mothers of the men who had disappeared a year ago would be sent to a labor-camp in Miedniki Krolewskie, 16 miles away from Oshmana. The execution of the action, he continued, would be left in Dessler's hands. The council was warned against any attempt of resistence, sabotage or subversion. Then Weiss left.

The Ghetto was in the throes of panic. The people did

to us told us the details. We heard how the S.S. units encircled the ghettoes at night, how they murdered and how the corpses, together with people still alive, were burned, how they forced mothers to throw their children on fire and how people were whipped and beaten up before being shot.

Oshmana lies on the route leading from Vilna to White Russia. Whenever an S.S. unit stopped in town we lived in fear of death, not knowing whether they just came for a night's rest or to carry out an extermination action. People began preparing hiding places for themselves, did not undress at night, planned escapes and to a smaller extent, acts of revenge. Every slight incident upset us.

*

. . . The atmosphere was tense and tragic. The optimists consoled themselves, by saying that in Lithuania, the Jewish problem had been solved and therefore no danger was to be expected from that direction. At the end of summer 1942, the peasants brought contradictory messages from the Lithuanian towns. Something was happening there though the true nature of the happenings remained unclear. Some of the news turned to be an exaggeration but one feature was obvious. The Jews will be deported from the ghettoes. This theme wound itself through every account. We did not succeed in sending messengers to ascertain the facts; therefore the panic was great. At the same time Jews were being moved from smaller ghettoes to larger ones, and workers were mobilized for labor-camps supervised by the so called "Todt Organization". This action reached us, too. Stabsleiter Simons visited the Ghetto and demanded 80 male and 200 female workers. We sat all night to prepare the lists. We took care not to take the last son in order not to deprive the family of its breadwinner. But on the following day a message reached us by phone to double the demanded quota. A warning accompanied the demand: "If there will be workers there will be a ghetto, if not, there will be no ghetto."

Then we included in the list all the unattached persons without any selection. We only took care not to take

going to happen to them, under the protection of the gendarmerie, but those people disappeared.

*

...The Oshmana region was incorporated into Lithuania. The people went around pale and frightened. The women, who came back into the Ghetto from road-sweeping, told about the Lithuanian they met and described his frightening appearance. The Lithuanian police took over and in the same evening two policemen beat up a member of the "Judenrat". We were waiting for the Doomsday but, quite unexpectedly, the situation improved very considerably. This was due to the new head of the gendarmerie and the sergeant. They were only interested in what they could obtain from the Ghetto but did not interfere in its internal affairs. Their needs were great indeed, — particularly as far as furniture and household goods were concerned, because the previous garrison had taken away everything when it left. Then they needed clothes and shoes for themselves and for their children. They often went on leave and had to bring "souvenirs" for their relatives. They took, but also wanted to give back in return. This reciprocity took many forms. For instance, if a Christian youth, as it was customary in Krause's days, denounced a Jewess who carried a milk bottle in the streets, and brought her to the Police-station, the gendarms treated the fellow to a portion of blows with a rubber-baton instead of punishing the woman. If the sergeant witnessed barter-trade near the Ghetto's fence, he turned his eyes away from the scene. Under their influence everybody changed — the commander of the air force unit, the Lithuanian policemen and the S.S. officer. The Jews moved freely in town and traded in goods.

A new financial contribution was imposed upon us by the District Governor. "Our", local Germans helped us to get away with a smaller sum than demanded.

So passed by the spring and summer months of 1942. Nothing unusual occured in town, but we did not live in peace. Within a distance of a few scores of miles terrible things were taking place. A wave of massacres engulfed White Russia. Individual survivors who succeeded in coming

out the searches and transfered the goods to the Germans. The searches were very thorough because it was not worth while to endanger the lives of people because of rags and rubbish. On top of it there came gigantic delivery orders of objects that had already been confiscated. When asked how can we provide all these items, they allowed us to buy them outside the Ghetto.

And so went by the winter months of 1941-42. They were full of horrors, but when Krause, the head of the gendarmerie, was about to leave the town, we were ready to implore him to stay in Oshmana. We received with panic, the news that the Lithuanians were coming, and that our region was attached to Lithuania. By that time almost all the Jews in Lithuania had been killed, except those in the large ghettoes of Vilna, Kovno and Shavle. The women besieged the Judenrat. Save us! Go to them! Ask them to take us with them, ask for mercy! Give them everything in our possession. Let them allow us to go to White Russia! All we want is to remain alive.

Also the Judenrat from Olshan, headed by the local rabbi, arrived in Oshmana. We sat together and discussed the problem. A delegation was sent to the gendarmerie. The problem was also discussed with the regional governor's delegate. As a result of these efforts a few hundred Jews from Olshan left for Volozhin, and 130 people from Oshmana went to Molodechno, outside the region attached to Lithuania.

This is the story of the Molodechno affair. All the Jews in Molodechno had been murdered and the German units remained there without craftsmen and cheap labor. The Regional governor decided to establish a new ghetto there and sent Jews from adjoining towns, also from Oshmana, to Molodechno.

*

Three days later the German gendarmerie units left the town. They took with them a number of qualified workers, two tailors, a shoemaker, a locksmith, a coachman, and their families. We said to ourselves: Well, nothing is

Once on a Friday evening, he discovered half a bag of potatoes in a cart, returning to the Ghetto from the Command where it had brought a piece of furniture. He followed the cart to the Ghetto gate, then called the members of the Council to come; when they arrived he lined them up in a row and began slapping their faces from the first to the last and back. Us, the two female members of the Council, he treated in a gentlemanly manner. We were told to stand by the side. Since it was dark he directed the light of his electric lamp at the face of the man he was about to slap. Then he slapped and roared. Finally he kicked the Council man who had accompanied the cart, told everybody to scram and shot in the direction of the fleeing men.

Weiss had a highly developed esthetic taste. He wanted to receive his mistress, a Polish teacher, in pleasant surroundings, so he ordered us to furnish his apartment. Again were needed furniture, carpets, armchairs, beds, sheets, buckets, pots, etc. for himself and for his soldiers. But his rule over the Ghetto did not last long. The civil administration fell within the jurisdiction of the gendarmerie. Weiss remained the military governor of Oshmana.

A new period of blood-shed ensued. At that time also Skrzat was dismissed from his post and all the posts occupied till then by Poles were given to White Russians. At first the things did not look too bad. The new authority even thanked us for the furnishing of their premises. Every week permission was granted to go to the market-place. After a fortnight the head of the gendarmerie went on leave and upon his return his attitude had changed completely. We wondered why, but we could find no answer. Perhaps because he found his family bombed-out and blamed the Jews for it. Nobody really knows. At any rate the torments began. They began with a systematic taking away of everything from the Ghetto, and all the textiles and leather, were confiscated. If a piece of leather was found its owner had to pay with his life. Then came the turn of every metal object, clocks and watches, hay, straw, paint, oils and blankets. Before leaving the town the gendarmerie unit decided to take all the furniture, but managed to confiscate only a part of it. The Jewish policemen themselves carried

mana from various Lithuanian towns where massacres had taken place.

Then remained the problem of identity cards. Skrzat, with the help of a bribe, provided them with identity cards issued by the Oshmana municipality. Also Weiss demanded to be kept informed about every Jew who entered the town. That was a daily ocurrence because the stream of refugees did not stop. They received living quarters and work but it was impossible to register them. This would have brought an immediate danger to everybody but the people did not understand it. They used to come to the Judenrat demanding to be registered and issued with identity cards. Why did you register others and not us? — they asked. The poor accused us of receiving bribes, the wealthier offered gold. But it was impossible to tell everybody the whole story of the population register.

You don't want to register my brother? I'll manage myself, said one man who felt he had been wronged.

He approached the German for whom he was working, gave him a gold watch and the German promised to arrange the registration procedure for his brother. What the German talked about with Weiss was unknown to us, but the result of the conversation was that grave-diggers were sent to the cemetery. Weiss was the opposite of Mokker. Quiet, reserved, soft-voiced, he always returned the greeting and did not chase us away like dogs. But he was extremely persevering in everything. Whenever he demanded anything, it was known that he would remember every detail. All our permits were thoroughly examined. He prolonged the validity of the permit for going to the doctor outside the Ghetto but invalidated the permit for going to the pharmacy. Apart from that there was little personal contact between us. Most of the time he was absent. His chief assistant was a German with a placid face, but he was nicknamed by his companions "The Berlin Brute", and was mainly interested in the supplies reaching the Ghetto. In the streets, he would stop Jews carrying bundles, take them to his office and beat them up. Then he would take away from them the permits to buy in the market place. During Weiss's stay in town we hardly went there.

she arrived, Mokker led them outside towards an empty lot next to the "Tarbut" school buildings where the airmen were waiting. On the way he caught the sight of a young girl who did not wear the yellow badge. He ordered her to come too, and the three women were lined up at the wall.

After a while shots were heard. The airmen left immediately thereafter, leaving three corpses behind them.

The telephone which connected us with Mokker was a source of terror. When it rang nobody wanted to lift up the receiver, so great was the fear of this man. They were afraid of his bellowing, they dreaded lest they might not understand his orders and be punished as a result of this.

Two additional orders were issued at this time. The Jews had to deliver all the cows in their possession; they were also forbidden to walk on the sidewalks. After entreaties he allowed us to keep ten cows for the sick and the children. Then he ordered the Ghetto to provide grave-diggers with spades for various executions.

For a certain period the victims were mostly Gypsies. One of our Council members witnessed such an execution. Since that time we knew that in the course of mass-shootings many people were buried alive. When the grave-diggers were covering the pit, a Gypsy seized a grave-digger's leg, got up and ran towards the forest. He was shot in the back. When his dead body was brought back to the pit, another Gypsy got up and called: Wait! Shoot again! He was afraid to be buried alive. A pistol shot put an end to his life.

...In 1942 Mokker was replaced by a new military governor, Weiss. Mokker brought him to the Ghetto and presented to him all the members of the Jewish Council (Judenrat). He slapped the face of one of the members, and ordered the others to run. Then he gave us another large order and said he would come and pick it up from his new post. That was the end of Mokker's activity in Oshmana.

Before Weiss took over his new post we had undertaken certain precautions. With the help of the interpreter, we got hold of the old population register and prepared a new one for the use of the new commandant. The new list included two hundred refugees who had escaped to Osh-

few minutes left until the fixed hour. The members of the Council ran as fast as they could to the Command building, but naturally came too late. Besides not all the members were present; only those came who were at the Council's office when the messenger arrived. Therefore Mokker roared terrifying threats at the Council's members who did not appear on time, and imposed a fine on them. If they did not bring him the sum within twenty minutes the amount would be doubled. After this introduction he got to the point — the usual list of deliveries — and finally roared "Raus" (out), chasing out the men as if they were dogs.

Once he accused the Jews of spreading Communist leaflets and threatened them with killing 25 persons if the culprits were not found. It turned out that children had been playing in the street with rose-colored sheets torn out of a paper block. Mokker's cook had to be bribed with a watch so that he might convince his boss it was only a misunderstanding.

One night two Germans from an air-force unit stationed in town carried out a robbery in the Ghetto. The cook, who became our "protector", advised us to notify Mokker. The Commandant mumbled something about an investigation and agreed to the cook's proposal that a direct telephone line be installed between his office and the council, so that we might call him in an emergency. At that moment it seemed that the man was not so bad.

On the following day, Mokker, accompanied by a number of air-force men, entered the Council's rooms. The naive among us believed that the air-men were brought to help in the identification of the robbers.

But this was not so. Mokker showed us the photographs of several members of the Soviet Red Cross. Among them were two Jewish women from Oshmana. He demanded that they appear before him without delay. One of them came, the other one had not been in town since the beginning of the war. He asked if she left any relatives. Yes, her mother. Let her come, he said. She came. When asked if she had any more children in Oshmana she replied she had a daughter. O.K., said Mokker, let her come instead of her sister. When

German authorities. At that time a number of Jewish men who had escaped the round-up were still hiding. He needed someone to take care of the problem of Jewish manpower. I volunteered for the task.

...Rumors were spreading about the planned establishment of the Ghetto. Skrzat denied them, then affirmed them, but claimed that most belongings would not be taken away during the transfer. Finally the Ghetto became an accomplished fact, but the transfer was, in contrary to previous fears, quite orderly and everything could be taken there. The Poles and Skrzat "volunteered" to take many things for safekeeping until "the times changed".

A new Ghetto council was set up. Its first function was to collect a "contribution" of 200 thousand roubles to fill the empty treasury of the municipality. Since most of the money had been in the hands of the executed men, only 64 thousand roubles could be collected.

...In the meantime there was no German garrison in town and Skrzat was the real ruler of Oshmana. He signed the permits of those Jews who worked outside the Ghetto. The Ghetto was out of bounds for non-Jews. Skrzat took bribes for every favor and became rich in a short time. Also his aides, the policemen and their families, prospered at the expense of the Jews.

The Polish and White Russian population again established contact with the Jews, Barter-trade flourished. An internal Jewish administration was established in the Ghetto.

In November, 1941 a German unit installed itself in Oshmana.

A military command was set up. The commandant's name was Mokker. He turned out to be a wild, bloodthirsty beast, bellowing at every opportuniy. The burden of furnishing his flat and the quarters of his assistants fell, of course, upon the Ghetto. With the approach of the cold winter weather, they were also supplied with warm clothes.

I remember a few incidents in connection with Mokker's "rule".

Once a messenger came running from the "Kommandantur". Mokker demanded that the Jewish Council should appear at his office at a certain hour. There were only a

The authorities did everything to deny the information brought by the peasants. They ordered the same people who told us about the massacre to tell stories how the men were transported to labor-camps. Many women waited for a long time for the return of their husbands. A few peasants coaxed money out of them, purporting to bring a message from the husband who, so they claimed, loaned money from them: they also "expressed willingness" to take clothes for the Jew, who was allegedly hiding in a distant place. When the authorities were asked about the mass-graves near Bartel, they claimed that Bolshevik war prisoners were killed there. Many people believed in the purposely spread rumors.

In the spring, however, as a result of rains, some corpses were uncovered. A few courageous Jews decided to put an end to the fog of doubts. They sneaked out of the Ghetto, reached the site of the executions, started to dig in the ground till they found the body of an Oshmana boy.

*

In the meantime the Jews were ordered to wear a yellow badge on the chest and in the back; they were forbidden to leave the town and to have any dealings with the Christian population. The Poles ceased to greet their Jewish acquaintances in the street. Many Jews were beaten up.

*

A Jew who was sitting in his garden was suddenly stabbed by a Christian with whom he had never had any quarrel. The man simply had a knife in his hand, he saw a Jew — and that was all. There was none to complain to.

The town of widows and orphans remained in a state of lawlessness.

A Polish village-teacher by the name of Skrzat (Skshat) was put in charge of establishing order in the town. A decent and progressive man, he nevertheless blamed the Jews for the deportation of his family to Central Asia by the Soviets; a fire of vengeance was burning inside him. He was responsible for supplying the Jewish workers to the

the council had to supply: kitchen utensils, toilet soap and leather for two pairs of high boots. The order was delivered and the German commandant took 10 Marks out of his pocket, and gave them to the Rabbi saying: The German authorities do not take anything without paying. But the next delivery did not satisfy him, and he Rabbi was paid off with a kick. Everyday the council was told what to supply on the following day and where to send the Jewish workers, who worked mainly in buildings requisitioned by the Army.

Three weeks after the arrival of the Germans, soldiers and policemen entered Jewish houses and rounded up all the young men they could lay their hands on. The men were driven to one place where they had to run a gauntlet of Poles. If any Pole bore a grudge against the Jew, he pointed out the Jew and accused him of being a Bolshevik. Thus were settled many accounts, mostly of a petty, personal nature. In reality, people who could have been accused of pro-Bolshevik sympathies had left the town much earlier. This selection was accompanied by whistling, laughing, pushing and tormenting. Finally, when the ceremoney ended, several hundred men were taken under guard to the synagogue building. In the morning they were driven in trucks in the direction of Lida. Then their traces disappeared.

Many anti-Jewish accusations were reaching the authorities. Some of them were ridiculous, like the complaint of a parent that his son was given bad marks in class by a Jewish teacher. As a result of this there were many arrests. The arrested men disappeared too.

On July 25th the council was ordered to bring a list of all the Jewish males between the ages of 17 and 65. On the following day, an S.S. battalion, together with local policemen, rounded up all the Jewish males and brought them to the city square. 700 men were taken to the vicinity of Bartel, murdered, and buried in three mass-graves. The peasants told later how the 700 were divided into three groups. One group dug the grave for the other one. The third one was covered by the S.S. men themselves. We were told that the murderers maltreated the victims, ordered them to sing, to crawl on their bellies and beat them up.

THE HOLOCAUST

The Diary of Hinda Daul

Should I luckily survive the war I shall devote much time to writing a detailed history of our Ghetto in Oshmana.

The contents of this copy-book are but a condensed abridgement for I had to omit many events and impressions. Once it entered my mind to write all this, I did it very hastily, fearing that death might surprise me in the middle of my work. If I die, which is very probable, and this copy-book will fall into the hands of honest people, I request them very much to send it to Moshe Golubok.

Before I die I am sending you my greetings. Thinking about you, Hinda Daul.

*

Hinda Daul did not survive the war. Her copy-book, however, remained as a shattering document of great historical value. This is an abridgement of the original diary written by Hinda Daul, who was a teacher in Oshmana.

May God avenge her blood.

*

On June 25, 1941, the Germans entered the town. The Jews lived at that time in the midst of the Christian population; therefore the Polish youth took over the role of Cicerones guiding the German soldiers to the Jewish houses. The soldiers filled their pockets with various loot, and the Polish guides usually took the radio sets. Also all the bicycles were taken. The troops passing through the town took the carts and horses which belonged to the Jews.

A Jewish Town Council was formed to serve as intermediary between the authorities and the Jewish population. The rabbi was ordered to coopt seven other members beside himself. Then the Germans drew up a list of items which

DESTRUCTION OF OSHMANA

to remember you, as the town in which my brothers and sisters saw for the first time the light of the sun, grew up and learned and developed their great talents; the town where my sisters Tanya and Mila prepared their exams in the flickering light of a candle. I want to remember the paved streets where every evening echoed the steps of my father returning from the synagogue where he learned a page from the Gemara. I shall remember you in the wintry nights, when the whole town was asleep, and only my parents of Blessed Memory, were listening to the beating of hooves of horses harnessed to a cart in which my late brother Hayim and I were coming home from Vilna for our winter vacation. I shall remember you, my native town, during holidays and Sabbaths celebrated in a festive atmosphere. And so will you stay in my memory!

money to my father, Israel Kozlovsky, of blessed memory, who for many years was head of the "Linat Tzedek" (Hostel for the poor) Association. I still see the expression of happiness on my father's face. He knew that the collected money would enable him to fulfil the requests of every poor, sick man. I remember the faces of the needy, expressing gratitude to all those whose weekly contributions helped their sick child or their weak husband or themselves; some hesitated to request help for themselves.

Great were the sacrifices of a large part of the population to ensure Jewish education for their sons and daughters. Those people did not send them to the State elementary school, where tuition was free, but with their meagre resources founded a Hebrew school. This school became an example for the whole surrounding region. I see before my eyes, the worried parents from the Parents' Committee who used to gather in our house. Where would they find a place? Finally a corner was found in a religious school for the nine of us. The sacrifices were great indeed, since the graduates of the Hebrew schools were bound to encounter many difficulties after finishing school. The sacred devotion of our fathers and mothers enables me now to contribute to the Hebrew education of the American Jewish children. They are a shining example to me and to my pupils after total darkness had enveloped them together with one-third of our people.

Who can forget the man who devoted all his life to Hebrew education in Oshmana, Hadash of Blessed Memory. He used to spend the days and evenings in the school building, located in a lane parallel to the market-place in the centre of the town. I remember him sitting with his accordeon and preparing us for a Hanucca evening. Now I sing the same songs about the heroes of our people with my own pupils. I try to "infect" them with the same love and admiration which I had absorbed among the walls of the school.

Indeed, that is how I remember Oshmana. I do not desire to remember you destroyed, desolate, wallowing in the blood of its Jewish inhabitants, and among them my brothers, Hayim and Alexander of Blessed Memory. I want

OSHMANA — MY HOME-TOWN

by Aliza Gofstein (Lisa Kozlovsky)

30 years have passed since I left my home-town Oshmana. Who would have thought then that I was leaving forever and that fate would bring me to the capital of the world — New York. From a little town which lies on the shores of a tiny stream, Oshmanka, I came to a city surrounded by an ocean and mighty rivers on which ply ships from all over the world. But what are they to me in comparison with the little boats swinging on the quiet waters of the Oshmanka? What memories will leave the sirens and whistles of all the various vessels in comparison with the memories left by the strokes of the oars which sometimes disturbed the silence on the Oshmanka? What can the skyscrapers of New York tell me as compared with the story of the low houses of Oshmana, dispersed along its narrow lanes? Each one of them was full of Jewish content, of warmth and devotion of their inhabitants whom I remember with awesome reverence. I pay this great respect to them not only because of their terrible death, but also because of their hard life in unfriendly surroundings. And particularly here, in New York, where the number of Jews is almost as big as in the whole territory of Poland, can I appreciate the heroism inherent in that life, the sacrifices and devotion which found expression in aid to the poor and the sick, in caring for the Jewish education of the children and for the continuity of the national existence, in spite of the hatred which surrounded us.

I remember a man whose name I cannot recollect. He was short, hunchbacked and lived in the Vilna Street. On every Thursday, the market day, he would go around with a cloth bag and collect silver coins from the shopkeepers; by the way, some of the shops were so tiny that they looked like small cupboards; he would bring the collected

top of a hill, arrive there quite breathless and exhausted, in order to slide down in our sleigh, yelling and laughing at the top of our voices. Sometimes the heavy sleighs would in their descent bumb into a frozen earth clod, and we would all "fly" out, landing in the soft snow.

After a snowstorm that sometimes raged all the night, we would find the snow piled up to the height of the door-lintel and were unable then to leave the house in order to feed the cattle and other domestic animals. At such times the "mutual assistance program" would go into action: equipped with big hoes, we would clear the paths to the farm buildings and those leading from the farmyard outside.

One of these farms, called in Yiddish "der heifl", i.e. "the yard", belonged to my Grandfather, Reb Eliezer Becker, of blessed memory. On that farm dwelt my family as well as that of my Uncle. Every Saturday a "minyan" would gather for prayer in the big hall at the house of my Uncle, Reb Shayeh Miasnik, of blessed memory. All the neighbours would go there on Shabbat and my Uncle conducted the prayers (he was "Ba'al tefilah"), as he possessed a fine voice and a knowledge of the holy tongue ("Ba'al Ivri", as the neighbours used to say), he would also read out the portions of the Tora.

Those Jewish farms and villages were scattered like tiny islands in the sea of the native peasants. Yet between the two communities there were good neighbourly relations, there was even friendliness towards each other, until the ill winds began to blow in Poland, just before the outbreak of the Second World War.

The Jewish farmers were bound, body and soul, to their own community: they saw to it that their children received a traditional Jewish education, on festive days they would leave their farms in their neighbours' care, so as to be able to celebrate the Holy Days with all the Jewish community. Many of their sons and daughters were amongst the founders of the "Hechalutz" and "Hashomer Hatzair". They subsequently went to Eretz Israel and are carrying on the family tradition as farmers in the State of Israel.

trance and leave it, after the sheaves had been unloaded, through the other.

The corn would be placed on either side of the posts, in a certain order, each kind of crop separately. The long and narrow floor space was like a kind of road, made of clay mixed cut straw. This was evened out, pressed together, allowed to dry and it formed then a smooth, flat area, on which they used to thresh the corn.

In winter the farmer's main job was threshing the corn in the barn. The sheaves would be untied and spread on the threshing floor in two rows, with the ears of corn toward the middle, and then one would thresh with three or four sledges, rising and falling in time, beating the ears of corn. After the threshing, one would press out the grain to separate it from chaff.

Another task — the fodder mowing. This used to be mown in marshy places, where one could hardly gain foothold. One would drive wooden poles into the ground and lift the fodder onto them to let it dry, and only in the winter, when the ground froze, could one bring the fodder in carts to the farmyard.

Winter was also the time for fattening geese and when these were fat enough, one would take them with great ado to the shohet so as to be able to prepare fat for the Pessach "grivenes".

In the winter we, boys, used to "endure" the day-long studies in the "heder" and could hardly wait to see the welcome sight of the sleigh cart appearing to release us and take us home. The farmers used to build those sleighs by themselves. The would buy in town two young and thin tree trunks, of the sturdy kind, yet still tender, and would bend their ends into semi-circles to make it easier for the sleigh to glide on the snow, the two trunks would then be joined to a kind of ladder, 80 cm. to one metre wide, tree branches were cut and beaten with a hammer until they split into strips, which would then be braided into a strong and elastic rope, proof against cold and dampness; with this rope the crosspieces would be tied to the cart. In the bright and frosty winter evenings, when the snow crackled under our feet, we would carry the heavy sleighs to the

one would let them roam at will, while the men in their charge, both Jews and Gentiles, would gather, make a bonfire, sit around it. After a while someone would pull out the "garmoshka" (mouth-organ) and a melody filled the night-air.

As soon as the first bird-twitter was heard, the horses were untied and they would gallop home.

Harvest days were days of backbreaking toil in the heat of the long day. The smallholders had to do all the work by hand and all the members of the family, sickle in hand, would go out into the fields. And if there were not enough working hands at home, one would harness the horse to the cart and drive to the "Labour Exchange", in the Baroni Street, on the bridge, opposite the power station, in order to hire some women workers.

In that season groups of Gentile women would stand and wait to be hired for harvest-work. After a brief discussion concerning the wage to be paid, the women used to get on the cart, carrying in their hand their shining sickle and a bit of food wrapped in a piece of cloth — so equipped they would set out for the long and hard working day.

The men and women harvesters would stand in a line, at a suitable distance from one another, so as to ensure free movement of the sickle. The would cut a handful of corn-ears, bind them and stretch them out on the ground to form a kind of rope on which to place the next bundle of corn-ears, until there were enough of them to make a sheaf tied with the same "rope". Towards the evening they used to collect the sheaves, pile them up in rows of ten with the leaves pointing upwards, and the tenth sheaf spread like a cap, covering the stack — a protection against birds and rain. After a few days, when the sheaves were dry enough, they used to be taken by cart to the barn. The barn was a tall, long structure, in the middle of which there were two rows of high beans, set at a distance of 4-5 metres from one another. On these sturdy beams there rested the wooden roof covered with straw. On both sides of the barn there were two tall and wide gates (their width corresponding to that between the beams) so that a cart laden with the sheaves might enter the barn comfortably through one en-

After buying a plot of land, the Jewish farmer would build his farm and plan his farming following the ways of the local peasant, the "goy", he would fence off an area of a few dunam, using wooden poles and tree logs to make the fence. In the yard he would build his dwelling-house and farm-buildings, then dig a well for himself. The fields were in the shape of long narrow strips. It often happened that the field would be only 15-20 metres wide and several kilometres long. Between the different strips there was a path about 50 cm. wide, which was not cultivated and was therefore overgrown with all kinds of weeds, amongst them sorrel, which grew here wild and all sorts of berries. They used to pick them and make preserves for the winter, they had a sour-sweet taste (they were called "brusnices") and were usually served for dessert on Shabbat, after the cholent.

This strange plotting and division of fields originated in the old times, the days of serfs attached to the land, when the peasants were serfs of the Polish nobility and their huts were clustered around the huge mansion of the nobleman. After they were freed from their serfdom, the land was divided amongst the emancipated farmhands. The distribution of land was not properly planned or carried out: each peasant remained in his hut, behind which there stretched out into quite a distance his narrow allotment. This division of fields caused the peasant a considerable waste of time and manpower when, plowing and sowing, as well as in the harvesting and picking season.

Only in the thirties did the Polish Government begin organising a new land distribution so as to concentrate the fields round the dwelling and farm-buildings. The farming was of the extensive type and was based mainly on grain cultivation and animal husbandry. The farmer's working day began with dawn, and all the members of the family, young and old, would take part in the daily toil. The father and sons would go out into the fields, the mother and daughters worked in the household and in the garden, even the boys of the "heder" age had to do their share of work.

When dusk fell, they used to return from the fields and after supper they would take out the horses to nearby pastures for night-grazing. After tying the horses' front legs,

MOSHE BECKER (RA'ANANA)

JEWISH FARMERS IN OSHMANA

Dedicated to the memory of my father David Zvi and my mother Fruma, may the Lord avenge their blood.

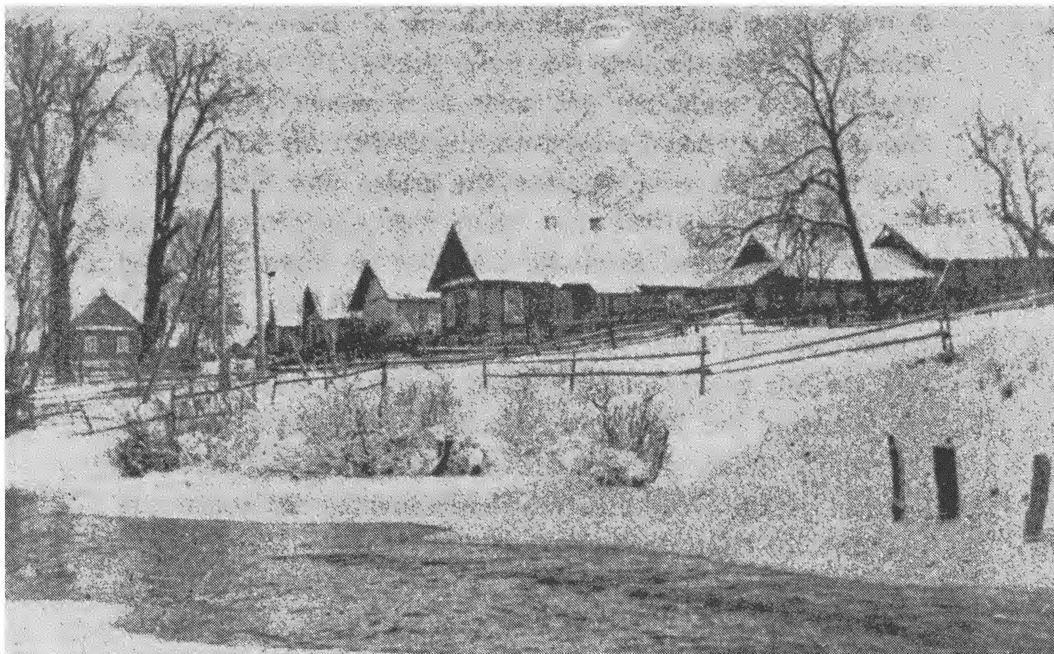
Oshmana was situated in a long, narrow valley, near the river Oshmianka. The soil was good, black soil, water was to be found at the depth of 2-3 metres. Most of the householders, who had small patches of land behind the house, used to grow vegetables or fruit-trees there, some kept a goat or cow, doing a bit of side-line farming to help out in making a living.

The fields around Oshmiana were situated mainly on soft hill-sides, furrowed by ravines. As soon as the snow melted, all the water-ducts would carry the water to the streams and these would empty themselves into the river Oshmianka. The river would then swell, overflow its banks and become a threat to the farmlands and buildings in its vicinity.

The soil was a light one, suitable for pine forests, which the local peasants had been cutting down for hundreds of years. If you climbed up a higher hill, you would see small pine-tree groves scattered among the ploughed fields — these groves were the last remnant of the vasts forests that in the olden days stretched over immense areas.

Those forests provided the basis for the production of turpentine, which they used to obtain from burning of the pine and firtrees, as well as the production of charcoals, which was mainly in the hands of Jewish farmers.

They also used to turn their hand to pealing the tree-bark, which after drying and flattening would be used for hide processing. In the numerous large tanneries in Oshmiana and in nearby Smorgon they employed hundreds of men, of whom only few were the above-mentioned owners of small plots. Both these and the others tried to remain in the vicinity of the town so as to be close to the life of the Jewish community.

Franciscan Village

דארף פראַנציסקאַני

A view of Oshmana

אָשמענער לאַנדשאַפט

it was frozen and we would skate on it. Before Passover, when the snow thawed, the river flooded its banks, more than once, I could not get home from school. There were also instances when I stayed overnight with my friend who lived beyond the river, because the bridge was flooded.

On the slope of the river, there was a fountain clear as crystal which water served for drinking. At night, we sailed boats and sang yearning songs to Israel. At the "Tarbuth" school, we acquired Jewish culture. Here was sown the love for our people and his past, and here was developed the yearning for Zion, proved some years later by joining the youth "Hashomer Hatzair" movement. These were the loveliest years of my life. We were educated for social life and love for Eretz Israel.

Once I remember that I had to escort as leader a group to a summer settlement where pupils were trained for scouting and a life of labour on an agricultural farm. However, owing to some reason, I couldn't go out on the appointed day and went the day after. It was on a Thursday afternoon, the weekly fair-day. I travelled in a cart, stepped out in the dark, I couldn't find the place, but suddenly in the distance, I could clearly hear the echo of a song. I was able to reach the place following the sound. On my way, I passed through courtyards, fences, dogs barked — until I reached at last the training farm.

On opening the door, they all assaulted me, and I was almost choked by the fourteen-fifteen year-old children, who even joined me in a stormy Hora. We were trained and trained others to a life of work and simplicity.

In my heart there surge memories of institutions and personalities, of children which dreamed to come to the Land of Israel and to join the builders of this Land, but the wick of their life was cut by murderers.

May these lines serve as a commemoration candle for their pure souls.

ZELDA ZISKIND (RA'ANANA)

MY VILLAGE AND MY STREET

As a matter of fact, this was not a street. I lived in a street called Water-Street because of its proximity to the river. I can't describe the beauty of the landscape and nature at this place. It was at the end of the Jewish dwellings, and for this reason we tasted antisemitism. If we had a booth on Sucoth the Gentiles destroyed it, drunkards sang us "Serenades" and we were afraid.

In the vicinity of the house there was a garden which extended on an area of dozens of dunams with lawns, a large number of paths and flowers, and beautiful trees which delicate blossoming scent in the early hours of the morning I remember to this day, and benches where "Romance" took place.

In this garden, which was called the 3rd of May, national festivals, folk dances and sportive events were held. The garden was located on a hill and we dwelt at its slopes. The neighbours were mostly Gentiles who lived in small houses. Near every house there was a garden with flowers of various shades.

The landscape was adorned by the Strogatz yeast and brandy Factory with two chimneys stretching high unto the sky.

The factory was working day and night, and a special monotonous machine ticking could be heard. A stranger to this vicinity would have been astonished and would have wondered how men could live surrounded by such noise. On Sunday, which was the Christians' rest day, when the factory ceased work, we missed the noise.

The portrait was completed by the river, which banks were decorated with wild herbs and trees, in which we were all swimming in summer. The river flowed quietly. In winter

broken phrases, but also a firm faith in the eternity, in the survival of Israel. And out of the prayer in our hearts there rises a tearladen hope that the rule of evil will vanish for ever from the face of the earth.

What monument, what memorial for the future generations to see, can a loving son raise for you, dear little town, except these few pages, filled with sorrow and regret, what else can one do but resurrect your memory for all those that have survived your awful destruction.

May your memory become one with the memories of the Eternal People, which has for times innumerable been martyred on the scaffold of evil, yet out of the flames of countless stakes has arisen forever as the victor!!!

MICHAEL PELED

A WORD OF PARTING...

Not a poet or a writer has penned these pages dedicated to the memory of our town and townsmen. You have no poet, nor great artist, our vanished community, to sing of you. No brilliant master of the language, or thinker has given here expression to the grief and mourning that fill his heart.

Whoever reads these pages of reminiscences may perhaps sense some of the bereavement that never leaves the minds and hearts of those whose childhood was spent in the streets and lanes of our town. In that town there existed, forever struggling for survival and for the unique Jewish way of life, the wonderful Oshmana community, blessed be its memory.

Simple, ordinary, but very loving people have bared their souls in this book. The lines they wrote down are not remarkable for their highflown style or analysis, since what mattered was to put down the last remnants of memories of the past and let them, in the form of writen word, speak and tell their tale.

The deep emotional need to pay that awful and immense debt to those, who were our fathers, mothers, brothers and sisters, acquaintances and friends, and all those that breathed the air of our common daily life there, compelled us to write.

In their own blood and tears they rose above the their personal experience, leaving behind all that was good and beautiful, dynamic and brilliant, to fulfil the old prophecy: "In thy blood thou shalt live, in thy blood thou shalt live!"

Great is our hope and deep our belief that it will be possible for the reader to participate in what did exist and happen and which is now no more, in that upon which curses instead of blessings were showered.

However, there are not only tears to be found in these

task allotted to him. A friendly fellow, easy to get on with. Blessed be his memory.

HERZL PERSKI, MEIR SELZER, SHMUEL MIASNIK, used to perform mainly comic parts in the "Tarbut" drama circle. Especially, the first two mentioned above distinguished themselves as comic actors and would always get enthusiastic applause from the audience. Blessed be their memory.

Forgive me, dear martyred friends. I have tried to mention the names of all of you, I devoted a few lines to those that I pressed themselves under my pen, but maybe that I have not been quite accurate or have not said enough, as each of you might think. You know better, no doubt, but then my pen is too poor an instrument to be able to express all I feel, to say all that should be said.

In putting down your names here, I meant to raise a memorial not only to you, but also to those whose names I have not mentioned. There are many, many of you, beloved martyrs, and how could I hope to mention you all ?

But now you are all, all of you, gathered and forever enshrined in this "Izkor Book" of the martyred Oshmana Community, so cruelly destroyed! Generations to come will be taught the greatness of Jewish martyrdom, from your graves, which are no graves at all, there will rise an eternal flame to nourish the new generation's faith in life, to fortify the young in their struggle for man's freedom and for the re-birth of the people of Israel in our own land — our State.

Together with the sounds of the Kadish prayer over your unknown, far and wide strewn graves, another song has arisen to Heaven, the joyful song of our people, which has lived to see Deliverance, the song of all the people, both in Israel and in the Diaspora.

May your memory be preserved forever, to the lasting glory of all the martyrs ! ! !

ABRAHAM KRAINOVITZ, of handsome, athletic appearance. His kindness of heart was reflected in the smile that hardly left his face. Both in public life and personal relations with friends ever ready to answer the call, to do whatever he could. He was active in all the branches of the movement and was one of the organisers of the "Tarbut" drama group. The hearty laugh, coming out of his mighty chest, had rung in my ears since our heder days.

His sons, Reuben and Dov, and their Mother, Bracha, are in Israel, they have realised their Father's dream. Honour and gratitude to his memory !

SHABTAI GOLDANSKI, lost his father at an early age and grew up fatherless, a most devoted son to his widowed mother, faithful unto death. He was one of the group, turned to business and did well. Although always overburdened with work and other duties, he would deprive himself of the rare moments of rest and leisure in order to devote himself to public activities and help in any way he could. No trace was left of his family.

SHMUEL and DOV BOGAD — had known some hard times in their lives, but their childhood was a good one and just before the outbreak of the War things began to look up for the two. They were loyal and devoted to the movement, involved in its daily activities. No trace was left of them. Blessed be their memory.

MILA KOZLOVSKI, came from a talented family and herself had her fair share of talents. She was a loyal member of the group and contributed her wide learning and intelligence. She raised a family — all perished in the holocaust. Blessed be her memory.

YOSEF DANISHEVSKI, a sensitive soul in a handsome body. His bearing and behaviour were rather hesitant. He could never hurt or in any way offend anyone, was beloved by his friends and companions. No trace was left either of his or of his parents' family. Blessed be his memory.

MORDECHAI CHADASH, son of Ya'akov Pesach, was a quiet, modest man, his voice low, his way of speaking gentle, moderate, but he carried out without murmur any duty or

family perished in the holocaust. May the Almighty revenge the blood spilt !

ITZHAK LIPKOVITZ, short of stature, his eyes — bright and smiling. A gifted man, noted especially for his remarkable analytical turn of mind. He was a leftist, active in the field of Yiddish schooling and champion of the Yiddish culture and literature. It was good to talk to him, he never raised his voice, nor belittled those that opposed his views — He married Batia Chadash, raised a family — they all vanished in the holocaust without a trace.

YOSEF ELIAHU SWIRSKI, one of town's merchants, a man of substance, who joined the Zionist camp of "Tarbut" and from time to time participated in its activities. Was always willing to lend a hand in time of need. Blessed be his memory !

YOSEF YANKELEVITZ, also one of the town's merchants. A person of considerable education and culture, well versed in the ways of the wider world, outside the small town. A loyal supporter of the cause of progressive Zionism, participating in its activities. He should be remembered especially as one of the inner circle of the more active members. His brothers, Abraham and Koppel, and his sister, Mathilda, who were my schoolmates, should also be mentioned. Blessed be their memory !

SHIMON MEKEL, an artisan, moderate in his ways and very slow in action, a dreamer. Straighforward and the soul of inteegrity, he hoped to climb up the social ladder. He used to read a lot and devoted himself wholeheartedly and earnestly to the Halutz Movement. He raised a family, they all perished in the holocaust, without leaving a trace behind them. Blessed be his memory !

YEHUDA RAPOPORT, a simple, sturdy fellow. He was a blacksmith and treated his trade with great respect. I knew him since my childhood and we were in the same company while doing our military service in the Polish army. He knew the meaning of true comradeship and I was always happy to meet him. Blessed be his memory.

BARUCH GOLEMBO, one of the group, should be mentioned and remembered kindly.

rally played comic parts, with remarkable success. Blessed be memory.

LIZA BOGAD-BIALER, Alte Zupraner-Chadash, Hana Miasnik, Mira Shelubski, Fruma and Roza Kochevitzki, Leah and Masha Mechanik, the flower of the town's girlhood, lovely in body and soul. There will be no trace left of those young lives, if we do not mention their names in this list. May their memory be blessed!

LEIB MECHANIK, son of Malka and Lipman. Grew up in a Zionist-minded home and remained true to the spirit he had been raised in. He was the kind of youth that is a blessing and pride to all. He has gone, without leaving any trace or mark behind him. Let us remember him kindly.

HAIM DEUL, a man of learning and character, worked for many years as a teacher in the "Tarbut" school, as did his sister, Hinda, who possessed a great literary talent and distinguished herself as a brilliant teacher. May they be remembered for ever together with the others that perished.

BRAINA DEUL, a model housewife, noted for her business acumen as well as for her high cultural standards. People loved her company, liked to meet her, talk to her and enjoy her charm and wit. Blessed be her memory!

RIVA KARP DEUL, of comely appearance, considerable cultural standards, she devoted her gifts to the amateur stage and achieved great success there. She was popular in the company and knew how to make and keep friends.

SHMUEL KIVOBITZ, pleasant in his ways, company loving and blessed with a gift for making friends. For many years active in the drama group, where he played many important parts with great success.

However, as his views were leftist rather than Zionist and he was an enthusiastic supporter of Yiddish and the Yiddishists, he became the leader of a Yiddish amateur drama group and was closer to other circles. His charming personality and friendly feelings towards his first drama group enabled him to remain on good terms, indeed, keep up his friendship with the members of the "Tarbut" group, although they did not share his views. Both he and his

May his brothers, Ya'akov and Eliahu, and his sisters be remembered here, together with him. They were all devoured by the holocaust. Blessed be their memory.

AHARON RABINOVITZ, the representative of the General Zionists on the "Tarbut" board, the Keren Kayemeth Committee, and other Zionist institutions. Simple and straightforward in his ways, innocent of heart, a man, who avoided all quarrel and strife and knew how to calm the spirits of others. Both he and his family perished. Blessed be his memory.

BEILA OLANSKI, young, black-eyed, high-spirited. A faithful member of the "Tarbut" group, where she found an outlet for her gifts and scope for spiritual activities. How it grieves one that all these were extinguished too soon!

ZELIG SHRIRA, simple in his bearing, moderate in his talk and sober in his approach to life. He had done a great deal for the "Tarbut" drama circle, he kept it going, in fact. One of the more important and active members of the group, talented and distinguished for his special intuition in creating stage characters. He also worked as the make-up man. One could hardly imagine the drama circle without him.

How it grieves one to think that he had to walk up the stage of the Nazi slaughter-house defenceless, exposed to the cruelty of the savage beast.

NAPHTALI TOSHAV, the eternal "rascal", even when he grew up. For this reason he played an important part in the drama circle, acting the comic parts, portraying the folksy characters, the "amcha" types. He spared no time or efforts, knew his place in the society, which he very much respected. No trace was left of his family. Blessed be his memory.

ABRAHAM KIT — quick of speech and movement, one of the loyal supporters of the Zionist cause. He never refused any duties or tasks laid upon him, and was prepared to serve the cause in any cultural Zionist activity. Younger than his fellow members, he kept pace with them and never fell behind. Blessed be his memory.

ZELIG SOLARCHIK, graduate of the Hebrew Teachers Seminar "Tarbut" in Vilna. In the drama group he gene-

and serene. If only we could blow away the dust covering your eyes that you might see the State of Israel, a living fact, your dreams come true. Honoured for ever be your memory!

SHIMON BER LEVIN, of short stature, but of lofty spirit, owner of a printing shop, willing to sacrifice his livelihood for the sake of his ideals. A man of many talents, a bit of a musician, a stage amateur, full of bright ideas. The love of his people and his land burnt in his soul, but not for that love did he lay down his life. He perished in the fire of the holocaust — blessed be his memory.

ZALMAN SHEINBERG, my childhood friend, blue-eyed and of noble spirit. A gentle soul, unprotected against life's abuses. Pure of heart and pleasant in his ways. He walked swaying slightly, always bent forward. He belonged to the race of dreamers, who dare neither name nor realise their dreams. May yours be the life of eternal perfection!

I also wish to mention his brother, Nissan, one of the "chavura" (circle of friends).

SHALOM KALMAN SHRIRA, tall, broadshouldered, loud in his talk and broad in his stride, yet in that tough body there dwelt the soul of an idealist. Zionism and the Hebrew language were his guiding lights, straightforward and staunch of heart as he was.

The holocaust consumed him and not a trace was left of his family. Blessed be his memory!

ESTHER ZISLING, soft and gentle, a spirit rich and blessed with artistic gifts. She had been the mainstay of the dramatic group of "Tarbut" for many years. The stage boards offered her scope for self-expression, she looked upon the parts she had to perform as something sacred and acted them superbly. She contributed a great deal to the cultural life of the community and should be remembered with respect and admiration.

Let us also remember her sisters, Feigl and Fruma.

ASHER KAMIN, wide awake, full of vitality and fruitful enterprise, both in his private business as well as in his social activities. Practical and shrewd, he used to contribute much to his group, as a generous giver, as one who has a lot to give.

their place in this written record: I have only good and pleasant memories of all of them. They all pass in a long row, parade before me. Every now and then I rise from my seat, bow my head before them, very, very low, full of reverence and humility before their saintliness. And a voice coming from the innermost recesses of my being calls to me: "Shed your shoes, for your feet are standing on Holy Ground, for they have hallowed Heaven with all their soul and being, and commanded us to live on and remember." A shiver passed through my body and even I saw their eyes again, the eyes of the days gone by, those good, eager eyes, burning with a thirst for life, for action.

The gaze of many, many of them rested on me and calmed me a little — in that frame of mind I began to write. Only a minute later I felt the pricks of doubt and hesitation again: for who am I? Am I worthy of commemorating them? But again the soft, bright caressing eyes fortified and comforted me: "You! You will be able to do it." Shall I indeed? I'll try!

FEIVE SOLODUCHO, tall, straight and proud of bearing. His large brown eyes inspire trust. A romantic in all his being and a Zionist without peer. Full of enthusiasm himself and a source of inspiration for others, firm in his faith in the ideal that burnt in his body and soul, the deep faith of a man of few words. His contribution to every kind of activity, whether Zionist, cultural or public, reflected the strong inner light of a radiant personality. He had striven to realise his dream of emigrating to Eretz Israel — (well do I know his fruitless efforts and attempts in this respect) — and he didn't live to see his dream come true. May his name never be lost in oblivion!

FRIEDA SOLODUCHO, born SHELUBSKI — full of charm, true to the ideas of her husband, Feive. She, too, strove to emigrate to Eretz Israel, but fate decreed otherwise: she perished on the stake of the holocaust. Blessed be her memory!

NOTL TABORISKI, Feive's faithful companion, whose friendship for Feive was unconditional, a modest, retiring man. He never put forward any demands for himself, his look — humble, his bearing — gentle, his voice — confident

THE GALLERY

A flood of dim memories sweeps over me, the mist of the distant past closes in on me, and out of that twilight there appears, without any order or logical sequence, a rich gallery, an endless gallery of names, faces, eyes, looks and smiles, expressions of sadness and bitterness. There walks the body of one, while the head on his shoulders belongs to someone else. But everywhere and above all, there are the eyes, eyes, eyes, without end. They surround me in a dizzying whirl, and I am unable to say whose eyes they are. They stare and penetrate through me, mute yet demanding, they beg and cry out. For whom are those looks, what is the request mirrored in the pupils of those eyes? They are crowding around me, they follow me wherever I may turn. There are some amongst them in which all life seems to have stopped, frozen.

And what are they beckoning at, winking at you cunningly, cleverly? And the serious, questioning eyes, what mute question is burning in them? Your heart goes out to them, your befogged brain tries to put in some order, to allot the eyes to their rightful owners. For a moment it seems that the veil of oblivion has been lifted and things begin to get clearer and clearer, taking shape in the rays of sunshine breaking through the rain and mist limiting your vision.

And I keep on looking at those eyes, speechless and straining my memory, trying to concentrate. Little by little the twilight disappears, the fog lifts, the oppressive drizzle melts away, visibility gets better and better, my own sight grows more and more confident as under my gaze, so full of love, and gratitude, respect and admiration, the figures begin to arrange themselves in a kind of line, and one after another they keep on forcing themselves under my pen. Not according to any special qualities or talents do they take

today is Friday and when I come back home it will be too late to go to the bath-house, and how will I appear for prayer? You ought to know that there is no prayer without a "ritual immersion". I made you participate in a good deed. And, of course, the people were appeased.

Those were the simple people, who would be called up to the Torah only on the Simhat Torah festival.

May they be remembered together with their destroyed Community.

Zuprany Street — זשופּראַנער גאַס

that the couple lived in happiness and harmony, and we remembered old Leah Nisan's words.

REB CHONE THE COACHMAN

He was a big, strong, heavily built fellow. His wife, on the contrary, was short, almost undersized. The town jokers made fun of him. In his wife's presence, so they claimed, he was very very small.

Reb Chone had a noteworthy habit. As we had mentioned previously, he gained his livelihood by taking people in his carriage to the railway station at Sol, ten miles away from Oshmana. But even had he been offered all the money in the world he would not have worked after sunset. Then he would wash, change his shirt and walk leisurely to the Talmud reading circle. I do not know what his scholarly achievements were. It seems to me that he was pretty ignorant, but when asked why he gave up work he needed so badly, he replied: "I drive the carriage because I am compelled to do it, but I learn the Torah willingly and joyfully. Perhaps the burden of my daily work will become lighter, since I took upon myself the burden of the Torah.

A. A.

Let us call the man A.A. Those were his initials, but in everyday life he had a nickname of his own. He was a coachman too. His usual route led from Oshmana to the railway station. On the road, 10 km. from Oshmana, lay a little Jewish town, Zupran. On Fridays, particularly in the winter, when the days are short, he used to make a stop at Zupran in the centre of the town. "Let me stop for two minutes only", he would say, "I'll only have a drink in the inn, to warm my frozen limbs". Well, two minutes, it's not worth arguing, thought the warmly dressed passengers. But over a half hour passed and the coachman did not return. The traveler who entered the inn to look for him did not find the coachman. It turned out that he had left by the backdoor and gone to the ritual bath. When he finally reurned, smiling and perspiring, his passengers would rebuke him violently — Robber! How could you do it? We'll miss the train! And he would reply disdainfully: Train, "shmain",

The old man used to turn his head in our direction and say: "Children, it is better to turn the wheel than to deceive people. Remember this. I am not angry with you because you are children. You had better go back to the 'heder', learn well and not do anything evil".

May these sentences serve as an apology of many children who have grown up since, the same children who once shouted "Dreher, Dreher!"

LEAH NISAN'S OF BLESSED MEMORY

She was Reb Itamar Sheinberg's mother-in-law and the grandmother of Zalman, Nissan and Rivkah. She gained fame in the town as being very clever and shrewd. A wise man's brain was stuck in her skull, the people used to jest, whenever her name was mentioned. When I met her for the first time, she was already very old. She lived alone — not at her childrens home. In the long and frosty winter evenings, we used to meet frequently at Sheinberg's home. She was there, leaning upon the hot stove and listening to the gossip and "shop-talk" of the youngsters. Though her eyes expressed understanding and wisdom, she seldom interfered in the conversation of the young people. We respected her greatly because of her old age and wisdom.

On one of the winter-evenings, as we were all sitting around the table, the door was opened and one of our friends burst into the house bringing with him a whiff of cold air. "Did you hear?, he shouted, X the old spinster was engaged to Y." The reaction was joyful. Finally she will get married. It was high time for her to hear the musicians play the wedding-tunes. Then voices of amazement were heard: "Is not the prospective bridegroom a good-for-nothing? It is bound to be a mismatch." And from the direction of the stove came the old woman's comment. "Children, she said, you have little experience and do not know the ways of life. A match is like a ladder. Only when a ladder is placed at a slant can you climb it up, but if it stands upright it is like climbing up a wall. It makes no difference if the match does not look right to you, your view of things is distorted." In the course of time we learned

with such ease as if they were tennis-balls. We, the "Heder" children loved him and the stories he used to tell us. He was one of the Jewish children caught by the Tsarist officials in the 19th Century and inducted forcibly into the Russian army.

As a child he was uprooted from his parents' home and did not remember his native town. He did not know the Hebrew letters in the prayer-book and had learned the prayers by heart. How did he get to our town? Well, this is his story. After having being taken from his home, he was sent to a Russian village where he stayed until he was 21. Then he served for 25 years in the Tsar's army, certainly a hellish experience. When he was discharged, he had to be registered in a Jewish community. Otherwise a discharged soldier was considered a "vagrant" and often banished from one place to another. The Jewish Community of Oshmana accepted the man and agreed to put him in the register, and that is how he became a resident of our town.

Since he had no relatives and did not want to depend on charity, he worked as long as he could and finished his life in a hostel for the poor.

REB SHIMON, "DER DREHER"

Reb Shimon's family name was never used and it is probable that the old man, himself had forgotten it and was satisfied with his nickname "der Dreher". He was named after his occupation. He used to turn a wheel in the only printing shop in town, which belonged to a man called Mechkel.

As children we used to stand in the entrance to the printing shop and watch Reb Shimon work. It is hard to say what drew our interest; after all his work was mechanical and simple. Perhaps it was the man himself, very tall and lean, bent like an interrogation mark and quiet — "terribly" quiet. The children tried to annoy him and shouted at him "Dreher, Dreher". This word meant not only a turner, but had also a derogatory meaning — "a cheat", "a lier", "a deceiver".

Reb Shlomo was very pleased and out of gratitude he pulled my ear. For a couple of days I could not touch it, for it hurt me so much. I remember well the affectionate ear-pulling. But it was worth while to have rendered and old Jew happy.

"YANKEL THE FISHER"

That is how he was called. Not that he was a fisherman (fisher in Yiddish), since also fish-mongers were called "fisher". The man and his wife were very, very old. The couple lived in the back of Shlomo Wolberg's house. They were lonely; their sons were faraway, in America, and from there they were sending letters. In every letter they enclosed a dollar or two and this was their main source of income.

Reb Yacob (Yankel) had a habit of buying on credit in the morning and of returning the debt on the same day, in the evening. Michla Ginzburg, in whose shop he used to buy, asked him once: Why do you take the merchandise on credit in the morning and return the debt in the evening. You can not say that you earn the money during the day, because you live from the allowance you get from your sons. So what is the use? Reb Yacob smiled and replied: Since you are a clever woman, Michla, you will understand me. All my life I was known as a straightforward and honest man and everyone granted me credit out of a feeling of security. Lest they forget that they may give me merchandise on credit, I continue to buy on credit from you and enjoy the fact that you do not refuse it to me. Michla smiled too, and replied: Congratulations! May you live till 120.

"DER PODMUROVSCHIK" (FOUNDATION BUILDER)

I do not remember his name and I suppose I never knew it. In those days I was learning in the "Heder" of Reb Leyser, behind the synagogue buildings, in Batya the milkwife's house. She was called so because she sold milk and other dairy products. The man, called "Der Podmurovschik", lived in the bath-house lane. "Podmurovschik" is a Russian work denoting the builder of stone foundation of wooden houses. The man was a strong, very old fellow and he rolled the heavy stones with his big, powerful hands

TYPES OF OLD MEN IN OSHMANA

REB SHLOMO "GALINISHKER"

Reb Shlomo came to Oshmana from Galinishki, when the Tsarist government forced the Jews to leave the villages. Nobody knew his real name. I was a child at that time and I only remember that he lived across the street, at Apt's inn. He claimed he was ninety, but people rumored he was getting close on 100. He lived in solitude, his wife had died much earlier, his children, brothers and other relatives were dispersed all over the world.

He was tall and lean and had unusually long legs. Every Thursday afternoon he used to ride on his little horse, and his legs almost touched the ground.

It is unknown to me how the man made a living. Apparently his needs were very modest.

Though all alone in the world, he was never embittered and could often be seen standing in the street, surrounded by adults and children. He used to tell stories about the Polish uprising against the Russian regime in 1863, and always found listeners. It was amazing how he remembered every detail — but one thing he could not remember. Once, on a late afternoon he approached Reb Shimon David Baron and asked him a question which apparently had been preying on his mind. "Tell me, Reb Shimon," he said somewhat vexed, "I had a brother in America but I have forgotten his name." Reb Shimon, however, did not remember his name either. Reb Shlomo was angry at Reb Shimon David why he did not reveal to him his brother's name. I was passing in the street at that moment and Reb Shimon called me and told me the whole story. "Read in the Book of Exodus," he said. I obeyed him and began reading, noting the various names, till I mentioned one of them which reminded him what his brother's name was.

In the rear: Henech Blecher, Sheine Kozlowski, Frida Minz, Ita Karchmer, Etele Abelovitz and others, and others and others... too numerous to be counted.

From another side came a bewildered group, the pupils of the Orphanage, pupils of the "Tarbut" school, and even those who learned at the "Zisho" school (a yiddish school), standing, leaning their bodies onwards and keeping silent. Listening, to what?

I am perplexed and cannot understand the reason of this happening, the strange behaviour and the silence.

Bewildered, bewildered eyes. Eyes of all shades and expressions are concentrated in you. Their lips are moving but their voices cannot be heard. Movements of the body and muscles of the face are all speaking silently. And perhaps, perhaps sounds are coming out, speaking and telling stories, only I, deaf-eared and slow-witted cannot perceive them.

I don't know how long this bewildering and depressing, very depressing vision went on.

Suddenly, everything broke loose, hearts opened and voices became audible, mouths spoke and all became clear... my teacher, we do not exist, we could not be seen, only in your memory. You are carrying our names in your heart, thank you, thank you.

A big host is beginning to retreat. Slowly, backwards, towards the horizon. Vision is fading, and the characters are disappearing. Mist starts flooding the place and nothing could be seen. And, nevertheless, I am quite sure that I saw them, heard their voices, and that they begged me to remember them for ever, for ever.

I awoke from my hallucination, and for an unknown reason, I continued to believe that the meeting indeed took place, that the silent dialogue took place, Yes took place...

Dreams haunted me. I felt the world had to go on existing to perpetuate their memory, the memory of these pupils.

"I am weeping for that beauty who is decaying in earth" (Brachot Tract. Talmud).

prehensively, but when I saw that even a muscle didn't move in their faces, I turned my head away from them surprised but without complaint.

Gronia Kaminer, Haim Kozlowski from Kozlinki the stammerer with a dull countenance, and you, Sender Kozlowski sitting near them, you who are clever, speak, tell me about yourself and your friends.

He bent his head as if ashamed and did not utter a word. I was astounded. What was the meaning of this silence since the meeting was exciting and moving ? perhaps did it only seem to me that they were listening. Was I not dreaming?

This time I spoke with excitement to a whole group: Mintz and Kite, Rachele Shapiro, Batia the daughter of Rabbi Gelbord, Haya Karp and Leah Group and Rachele Zuskin.

They looked at each other, speaking the dumbs' language, their voices did not reach me. But from their eyes grief could be seen.

This time I looked a long time at the serious faces of Zalman Abilowitz, Baruch Bobrovski, Shalom Lerner, Sara Finger, Hanale Liebman and Abraham Voronowski from Ulshan. They also looked at me, a tired and premature grown up.

Did I rightly understand? The meeting was agitated, causing a great excitement. There is what to say, my teacher, awful things occurred and nobody was able to speak, to tell, to converse. They were silent.

Still I kept on being cool-headed. The mere fact I was staying with them, fondled my soul.

I turned around on hearing sounds of foot steps. And look, they were coming closer and closer... not from one period, or one age, oh, God who gathered them together?

Here is Frumele Kuchevitzki of Volozin, from a side the brothers Ruben and Mayer Golemba are approaching, Ruben the open-minded with his radiant face. Treading behind there are: Haim Kravietz, Haim Kozlovski, the beloved pupils of the teacher Yoseph Lev, and still coming after them: Eliezer Hadash (son of the teacher Hadash), Eliahou Hadash, Leib Shugal and his sister Beila, Yoheved Isenberg and Mina Shugal, big and small are flowing and approaching.

Why did not somebody open his mouth? Perhaps they feigned to be strangers to each other ? Or perhaps were they stricken with astonishment of the unexpected meeting?

We were silent. We looked at each other and remained silent, contemplating each other's face as if examining each other's face. Maybe some changes took place in our appearance and we are trying hard to remember childhood and youth looks.

It is hard to establish how much time we spent in this silence, but sighs and groans began to come up — sighs of relief. No, the teeth of time couldn't overcome the memories, couldn't exterminate or anihilate them.

And suddenly there started confusion, commotion and tumult broke out and when they had calmed, then came the hour of conversation... good and quiet conversation. The enthusiasm of the unexpected meeting subdued.

In the meantime, we grew up, became adults, and a quiet and friendly conversation was possible.

I started it being the eldest.

But has there been indeed any conversation? Maybe those were halucinations? — Halucinations...

Mendel Ulkenitzki, Mendele, wearing spectacles, bright-haired and clear-eyed, how do you do? You have grown up and are very impressive, how and in what did your time pass? I have heard that you had been a soldier and to what did you arrive at?

Mendele, the boy, rólled his eyes which were serious, moved his eyebrows, but his mouth remained motionless.

And you, Zvi Leskes and Yankele Levin, what ails you? looking as if questioning? It's I who speak to you. I remember that you were a little bit unruly but innocent and good. They moved their heads and remained silent.

And you, Ettele Benski and Yudith Zusmamovitz it's a pleasure to look at you. You are radiant and certainly are living a nice and pleasant life. And... Ettele, with her narrow and deep eyes and Yudith Zusmanovitz the wise and smiling, but silent. Silent. Why?

Consequently I turned towards Shebah Berkman, the narrow-faced and profound thinker, and near him there was merry Berele Shames. They both looked at me it seems com-

IN FRONT OF A PICTURE ALBUM

Time stopped passing away. All the years retreated backwards. The present existed no more. The machine of life turned me back to bygone days. Is it true that there were such days ?

Had they been generally speaking, "those days" ? or is it not but a mockery of imaginaion ? A dream's play of a bygone world ? and perhaps are you carried on the wings of delusions and memories which do not want to fade ?

I took the album of "those days" and these pictures must testify as a hundred witnesses that indeed there was such a world, a shining and smiling world which is merrily shown to you through the shining faces and eyes of the centuries. And they, my pupils and yours, and those teachers who look at you likewise, all endeavour to convey, to prove to you, to themselves and to all others, that they are living creatures, living and working, that happiness and grief, tension and relaxation and human life spread out of them. They exist !

Do they exist indeed ? Yes, they do.

I am trying to speak with them and they respond. There is no need for an effort to make them speak. They willingly take part in the conversation, they even intervene in the speech of each other and slowly we sink down in memories and we rouse from oblivion many, common experiences. And the memories are heaped in piles, piles of things just as a heap, a hill or a mound.

Slowly we begin to restore order in the matter . . .

Then silence. A painful and a scorching silence.

After such a long and silent separation, speaking was by no means easy. First they were astounded to see me, to meet me. Much water had flowed in all the rivers of the world since we were separated. But silence did not only prevail between us, but also among themselves, a sort of stubborn silence.

from the christian "Big Paviage" some kilometres distant farther.

I don't know the history of the Jewish Village from its outset. It was clear that the village has been a remainder of a bigger and more populated village. Already during the years before the First World War the number of its inhabitants was small. Two ramified families are especially known to have formed its basis: the Olanski and Perski families, God avenge their blood. These two families carried on until the Holocaust, which fell on our Community and its neighbours.

It is noteworthy to point out that the lands belonged to the proprietors, but the areas were not vast and didn't supply a living for their labourers. Today, I would have called these farms as Auxiliary Farms. Not only were the areas restricted, but the Authorities didn't help to their development and rapid growth, they even put obstacles to their efforts. The men were compelled to work in town in order to maintain their families. They mostly worked in tanneries. The women and children worked on the small farm. The men did the hard work in their leisure time, or a salaried Gentile worker. Hence Paviage too was not considered to be an agricultural farm in all its meanings and aspects, though it formed a peg in the social order.

These few were also exterminated and there remained no trace or sign of Jewish labour and labourers. The attempt to be deeply rooted in land-work was eradicated. These also sanctified the name of the Jewish people. Let their memory be registered and sealed in the Remembrance Book of the Oshmana Congregation, which was exterminated and to which they had belonged. May their memory be honoured.

MICHAEL PELED (TEL-AVIV)

A SMALL JEWISH VILLAGE, OF BLESSED MEMORY

On passing through the tannery of Baruch Bunimovitz you well find, on its left side, Horvitz's house called "The Debeser" after the name of the village Debissy, from which they then moved according to the order of His Majesty the Emperor because they were Jews. This house, together with the adjoining buildings formed an apex which divided the road to a bifurcation — a junction. On the left side was the road to the "Baron" and indeed such was called the Road "Baroner Way" i.e. the Baron's Paved Road.

The right-hand road led to the small Jewish Village "Paviage", more precisely, the small Paviage to be discerned from the big Paviage, which was a Gentiles' village.

Up to this junction, you went through a settlement, and in addition to this a Jewish one (though poor indeed), there were no sidewalks, and the road was not particularly paved. It was a dust-road for carriages and men.

From here onwards, wide fields are revealed to your eyes (snow in winter), and loneliness. If you were a boy you would be glad to walk alone, without meeting a living soul — a Gentile, until you reach Paviage, as already said, was a small Jewish village.

At the end of the 19th century and the beginning of the 20th, the Jewish village-settlers were expelled from their houses and "immigrated" to the adjoining villages. Although they were not agricultural "settlers" in the full sense of the word. They rented lands from the landlord, and were even busy, at other occupations: Shopping, inn-keeping and way-farers lodging and others ... nevertheless a field odour spread out of them.

And look, there was a real Jewish village not far-off our town. It was called "Small Paviage", to be discerned

TO THE MEMORY OF RAV GERSHON GELBARD

The learned rabbi Rav Gershon Moshe Alter of Blessed Memory, died in 1926 at the age of 60.

In his youth when he studied at the Yeshivot of Volozhin, Telz and Slobodka, he was called "the genius from Troki", for Troki, near Vilna, was his native town. Then he became known as one of the most famous rabbis of his generation. Not only was he a great Torah scholar and a very righteous man, but he also possessed broad education and wordly knowledge; he had a great personal charm and and impressive appearance.

He came to Oshmana in 1921, having suffered greatly in the days of the First World War and the Russian Revolution; he had lost his wife and son, his house and property and was finally forced to leave his community which loved and admired him; even when he fled from Russia and became a refugee, this did not dim the brilliance of his personality and he captivated the hearts of all the people who knew him intimately.

His death was a shock to the rabbis, the Torah scholars and to everybody in the whole neighborhood of Oshmana. All the inhabitants men and women, old and young, participated in his funeral. In addition to them arrived hundreds of rabbis and religious students from Vilna and the entire region. When the news of his death arrived in Palestine, Hagaon Rabbi Iser Zalmen Melzer of Blessed Memory, who was in Jerusalem at that time, left immediately for Hebron to eulogize him at the Slobodker Yeshivah there.

J. GELBARD

containing questions and answers on Halacha (theory) and practice homilies and argumentations.

It is also known that he left a quantity of manuscripts, and it is not known to me whether they were published.

And finally I would like to mention that of Oshmina's people mentioned here, Reb Yehuda Aidel Cizling was known to me, with his honour-inspiring face, a great religious scholar, a "Rabbi" and an educator par excellence. And in my youth I was lucky enough to be one of his disciples.

ZEEV BAKST

It was only when the woman repeated her request for the third time that the Rabbi addressed himself to the child and asked:

My son, why do you not speak? and the child was silent.

Once more the Rabbi addressed himself to the child asking: My son, why do you not speak?

And than the miracle occurred.

The child observed his mother with his clever eyes, then turned towards the Rabbi, looked at him, opened his mouth and said:

Rabbi, what shall I say, that I am a bastard? and then the woman started weeping and cried: Rabbi, let him be silent, it's much better that he be silent all his life than speak! and she ran from the Rabbi's house.

There are many "ethical morals" in this story, but these I will leave to the reader.

His first-born son was the chairman of "Etz-Haim" Yeshiva which was established at the beginning of the nineteenth century, in which studied, in his days, more than four hundred disciples. This in addition to the Rabbinate's post which he held.

Rabbi Mordehele died in the days of the first World War (I don't know the precise year) and left two sons and two daughters.

His first-born son, Rabbi Asher Weizel, was the Rabbi of Drohichyn, and his second son, Rabbi Shmuel Yoshua Weizel was a great scholar on religion, but he worked in commerce, and was an honourable merchant in Slonim.

His two sons-in-law were also rabbis: the first was president of the Rabbinical Court of the Goldlieve Congregation (Sobelsk District) and the second also President of the Rabbinical Court of Boten (Grodno District).

Still in his youth he published a book about the argumentation in learning Talmud called "The Rose Leaf" and from his book's name, his teachers and friends called him "Rosenblatt", name in which he was known by all.

In 1899, while presiding on the Rabbinate's Chair, his book "Mordechai's Glory" appeared in Wilno in two parts

mina knew how to honour Rabbi Mordechai and did not easily part from him.

In my youth I heard from the elders of Oshmana, that when it became known in town that a delegation from Slonim had come, and that the Rabbi accepted to receive from them the appointment letter to the Rabbinate's post, they assigned watchmen on the Rabbi's house in order to prevent him from leaving our town, and it was only on a rainy and stormy night that the Slonim delegation managed to take out secretly Rabbi Mordechai from Oshmana. It seems that the Rabbi was also connected to Oshmana, for in Oshmana he married (his second marriage) the rich Abraham Greenberg's daughter, after the death of his first wife.

I have heard many legends and miracles from the elders of the village about Rabbi Mordechai-le, here is one of them:

It happened that a woman came to the Rabbi with a child about two years old in her arms. Since the Rabbi was still in Beth-Hamidrash (here Synagogue), the woman entered a neighbouring house and asked permission to rest there until the Rabbi returns. On being asked by her hosts, the woman recounted that she had been married to a man many years ago, and during all these years she could not bear children, and only two years ago she gave birth to the child in her arms: a lovely child, but he was dumb and did not speak, and that she came to the Rabbi in order to restore to him the capacity of speech.

After coming out from the Rabbi's house with her child, she went back her face wet with tears, in order to take the package left over with her hosts, and left their house in a great hurry, without telling anything.

After a time it became known in town, that when the woman came to the Rabbi and told him about her worry and affliction, the Rabbi asked her: maybe it is preferable that the child should not speak? Once more the woman told him that this was her only son, and that she didn't know whether God may give her once more an offspring, and that the only consolation in her life — was the child, and how should she not shudder when seeing her son dumb ?

And the Rabbi once more asked: "Perhaps is it better if the child does not speak?

gregations applied to him and proposed him the Rabbinate's Chair in their town but without success.

In this connection, we do find in the "Hamelitz" from 8th March 1896 the following correspondence:

"Oshmana — the owners of the printed message from Kobrin (Hamelitz No. 33 this year) in which it was stated that the Congregation of Kobrin elected as Rabbi the Renowned and Learned Rabbi Mordechai Botener now honourably residing in our town, I therefore say that writer only conveyed false rumours among Israel.

It is true that the Kobrin Congregation had sent men to deliver a Rabbinate's appointment letter to the Rabbi of our town, but our Rabbi didn't accept it, although they promised him much more money than that which he shall receive from our Congregation, and on hearing this, the writer of these lines found it right to make it known in the "Hamelitz" lest some Rabbis might think that the Rabbinate Chair in our town is vacant and might increase useless expenses in order to come to us. A Hebrew I am.

It seems that Kobrin's Congregation didn't lose hope in influencing Rabbi Mordechai to accept the Rabbinate Chair in their town by means of attractive offers.

As a matter of fact, in the Hamelitz No. 42 dated 19.2.1898 we find once more a correspondence in this connection, and here is the text:

"Our friend from Oshmana Judah Aidel Cizling informs us that many had vainly tried to sit on the Rabbinate's Chair at Oshmina, after having heard that the Learned and Renowned Rabbi of Oshmina finally accepted, after entreatment, to become the Rabbi of Kobrin, and that this rumour is without foundation. The Rabbi will not leave his Congregation, who knew how to honour him, for any other town which sought him earnestly, let alone Kobrin where the Rabbinate Post was desecrated in a deplorable manner, as is known to the readers of Hamelitz, and which is to be regretted owing to the diffamation of the Law, Religion and Heaven's name too, how would he personally fail in that? God forbid that I should suspect the Rabbi in such a matter".

From the above, we learn that the Congregation of Osh-

After being ordained as Rabbi he returned to his home-village Antapoli and was appointed as Assistant Rabbi to Rabbi Pinhas Michael — President of the Congregation Court of Antapoli, which loved him as a son and cherished him much.

During several years they both learned the Law of Moses, and consecrated a part of their time in learning practical Kabbalah (a mystic lore).

In 1870, he was appoined as Rabbi of Boten (Grodno District) and owing to a life of self-mortification which he led, and his perseverence in the study of the Law of Moses, he became known as a Pious and Miracle Performer. Multitudes of people flowed to him from near-by and far-off places, to seek advice from him and ask for his blessing, and not only Jews called on him but Christians also and the neighbourhood nobility.

In 1887 he was appointed as Rabbi of Korelitz (Pinsk District), and four years later, in 1891, as the Rabbi of Oshmana.

About this event, we find in the "Hamelitz" of 2.4.1891 the following correspondence:

"Oshmana — we publicly announce that his Honour our Renowned and Learned Master and Teacher Rabbi Mordechai Rosenblatt, may he live long and happily, Amen, was good enough to accept the post of Chief Rabbi in our town, and immediately after the coming Passover for good luck, will reside among us, and therefore may the seekers of this post desist from mollesting us with their orations and by their sending delegates here, because a Rabbi has already been appointed thanks to God. Signed Moshe, son of Reb Leib Shehira".

I remember from my mother that at the outset the Rabbi dwelt at Holshany Street in the house of Rabbi Moshe Sherira (which was known as Reb Moshe Der Bolvenishker) and in the days of Rabbi Mordechai, the Rabbi's was built, which is certainly remembered by Oshmana's inhabitants.

In Oshmana he sat on the Rabbinate's Chair until 1940, and in that year went to minister as Rabbi of the Slonim Congregation.

It seems that during his stay in Oshmana, many con-

RABBI MORDECHAI ROSENBLATT

(*Rabbi Mordchele*)

The Jewish Congregation at Oshmana was known to be a very honorable one, and Rabbis and well-versed in the Law of Moses, regarded it as a special privilege to sit on the Rabbinate Chair in Oshmana.

At the outset of this century there sat on the Rabbinate's Chair, the Congregation's Head Rabbi, Rabbi Mordechai Rosenblatt which was known in the Jewish World in different names as: The Pious from Botten (Der Bottener Zadiq), the Rabbi from Koralitz (Der Korelitzer Rab), the Good Jew from Oshmina (Der Oshminer Guter Jid) and Rabbi Mordchele from Slonim (Der Slonimer).

And here are some features of his descent and image as I succeeded to find out from different sources.

Rabbi Mordechai was born to his father, Rabbi Abraham Menachem Weizel, in the town of Antapoli (Grodno District) the 3rd of Iyar 1837. His father was an honorable merchant in Antapoli, and although he was well-versed in the Law of Moses and ordained to the Rabbinical post, he did not want to make the Law of Moses an axe to dig with and traded in commerce.

In his childhood he had distinguished himself by his outstanding talents, his enormous perseveration, and his activity in learning and work. Those who knew him in his childhood relate that his diligence and perseverence were beyond human power.

At an early age he already learned the Law of Moses from Rabbi Isaac Hirsch, the Congregation Head of Siatitz and when he was fourteen years old, he married one of Antapoli's girls.

In 1856, he moved to Pinsk and there served before the Renowned and learned Rabbi Morddechai Zakheim — President of Rabbinical Court of Pinsk — and was ordained by him to the post of Rabbi.

Vilna Street

ווילנער גאַס

Oshmana during the First World-War

אָשמענע בעתן ערשטן וועלט־קריג

After the First World War, Oshmana changed hands several times, in the course of the fighting between the Poles and the Russians. Both sides carried out pogroms against the Jews. Since the end of 1920 until September 1939 Oshmana belonged to Poland.

During the period between the two wars, Oshmana grew considerably. The Poles, who were interested in the increase of the Polish population, included many adjacent villages within the borders of the municipality.

The Jews participated actively in the life of the town and contributed greatly to its development and prosperity.

According to Mr. Golembo, there were 7 Jewish councillors in the municipal council. These are their names: Abraham Strugach (Vice-Mayor), Shlomo Grop, Joseph Golembo, Shaul Milikovsky, Ahoron Soloducho, Hanah Shreider, A. Katcher.

In 1939, soon after the outbreak of the Second World War, Soviet Russia occupied eastern Poland, as stipulated in the Molotov-Ribentropp agreement. Oshmana came under the Soviet rule.

On Sunday, June 22nd, 1941, Nazi Germany attacked Soviet Russia. Already on Thursday, June 26, the Germans occupied Oshmana.

Immediately upon their arrival began the tragic end of the Jewish Community. The Oshmana Community, many centuries old, with its learned rabbis, diligent merchants, generous, warm-hearted Jews and gentle, innocent children was annihilated.

In April 1943, the Ghetto was liquidated. Some of Oshmana's Jews were transferred to labor-camps and the Vilna Ghetto, the rest to the death-camp at Ponar.

The Olei Oshmana Organization in Israel fixed the 2nd day in the month of Ab, the day on which all the men were killed, as the Remembrance Day of our innocent victims.

Before the end of World War Two, in July 1944, Oshmana was recaptured by the Soviet army.

Now there live in Oshmana a few scores of Jews.

The Polish King, Stanislav Poniatowski acceeded to the request of the town-mayor and the municipal councillors and freed Oshmana from taxes paid to the land-owners. The inhabitants had since to pay municipal taxes only. Also a court of appeals was established in town.

It is difficult to fix the date of the arrival of the first Jewish families in town. According to the Jewish Encyclopedia, published in Petersburg, there were, in 1765, 376 Jews who paid the "head tax".

After Poland's partition in 1795, Eastern Poland was annexed by Russia. The Russian authorities carried out a russification policy. A Russian orthodox church was built in the market square and a Russian school opened. Oshmana became a district-town. Within its jurisdiction were the little towns of Zupran, Sol, Smorgon, Krawo, Olshan, Vishnevo, Volozin. In 1880 the population of the district was 162285 souls, among them 11131 Jews. At that time the economic situation of the Jews improved, as a result of the opening up of large markets in the Russian Empire.

The population censuses carried out in the middle and at the end of the nineteenth century bear witness to the speedy growth of the Jewish communities in the district.

These are the results of the censuses:

Community	1847	1897
Oshmana	1460 Souls	3803 Souls
Volozin	590 "	2452 "
Vishnevo	196 "	1463 "
Olshan	336 "	1049 "
Zufran	164 "	415 "

In 1897 there were 3803 Jews in Oshmana, the total number of inhabitants was 7214. According to the Great Russian Encyclopedia (Petersburg, 1914) there were in the town: 23 factories, mostly tanneriers, 276 workers, 704 craftsmen and artisans, 2 Russian schools and 2 Jewish schools.

During the First World War, in the fall of 1915, the town was taken by the German Army. The Germans remained in Oshmana for three years.

HOSEA SOLTZ (TEL-AVIV)

THE HISTORY OF OSHMANA

Oshmana was founded in the Middle Ages. The name in Polish is spelt Oszmiana and pronounced Oshmyana. The first houses were built on the shores of the Oshmanka, where today stands the village Franciszkany (Old Oshmana). Its name was first mentioned in a document from 1040. The name is of Lithuanian origin and means in Lithuanian " a sharp edge".

The Lithuanian Great Prince Jagiello (1350 — 1434) married the Polish Queen Jadwiga in his palace at Krevo, near Oshmana. This was the beginning of the personal union between Poland and Lithuania. Oshmana lay on the territory of the Lithuanian princedom of Krevo.

In 1384 the German crusaders attacked the princedom in order to destroy it. They established a fortified camp in the village of Miedniki and looted all the settlements in the vicinity. The inhabitants of Oshmana escaped from their homes which were looted and burned down.

In 1432 Oshmana again became a battlefield. At that time King Jagiello banished the Lithuanian Prince Swidrygiello, who resided near Oshmana, for his cruel and oppressive rule. During a heavy and bloody battle ten thousand men were killed. King Jagiello built a Catholic church as a token of gratitude for his victory. Soon afterwards began a period of growth and the locality became a flourishing town. Next to the church was a large square which served as a meeting place for the population. In the course of time the square became a market-place. Four streets ran from the market: Zofrany, Vilna, Olshan and Barony.

In 1537 the duties (payment of taxes) and the rights of the inhabitants were determined by a royal ordinance signed in Warsaw.

Great progress in the legal sphere took place in 1792.

OUR HOME-TOWN

to Hosea Soltz for his devoted work on the Editorial Committee, and particularly for translating the chapters dealing with the history of Oshmana and for drawing up a map of the town;

to Mrs. Zelda Ziskind for her endless devotion and for shouldering the burden of the daily work on the book.

to Zeev Bakst for his important work in gathering material about the people and the history of Oshmana's Community;

Finally, let me mention gratefully the activity of our friends Moshe Beininson, Yona Livneh, Luba Pistol, Rivka Shapiro, Yona and Haim Berkman, Aljokim Zyskind, Doba Becker who devoted much of their time to the book.

And last, but not the least, let us remember our "landsleit" who forgot their daily cares and preoccupations, and, in response to our appeal, wrote articles, sent pictures of great documentary value, thus helping to complete the great undertaking.

May they all be blessed!

*

This book is destined for all those who were born in our town, and there absorbed the atmosphere of their paternal homes and who carry in their hearts the memories of Oshmana.

Strong is our hope that also our children will read the book about their parents' native town, about a Jewish community which struggled for its life until the end, until its complete destruction.

MOSHE BECKER
Chairman of Oshmana "Landsleit"
Organization in Israel

Craftsmen from the Oshmaner Progressive Workmen's Branch also contributed funds for the Oshmana Memorial Book:

Louis & Rose Krasnastein, S. Rubinovitz, S. Slutzky, Louis Epstein, Sam Press, Sadic Shmagin and R. Chaikin.

problems relating to the book. Thanks to this activity, articles, reminiscences and other materials, as well as financial contributions, began to reach us in a slow but continuous flow. Our "landsleit" wrote about their experiences during the holocaust years. Their writings were shattering, written with blood — not with ink.

In the course of time began to arrive documentary articles on the life of the Jewish Oshmana Community before the war, and on its economic, educational and social institutions. This activity continued till we became convinced that we disposed of enough material and of sufficient financial means to begin the editing and printing of the book.

I should like to mention the praiseworthy activity of the members of the Oshmana Committee in America, and foremostly Mr. Aaron Borovsky who placed himself at the disposal of the Israel Committee, contacted all our fellow-townsmen in the United States, organized a meeting in New-York and contributed greatly to the success of the undertaking.

Mr. Harry Ginsberg of the U.S., for his generous financial help.

We thank our editor, the writer M. Gelbart, who, besides carrying out his professional duties, guided us in solving all the technical problems, and searched the archives for valuable and important material relating to the history of Oshmana.

We express our gratitude to: a native of our town, Mr. Hayim Rindzinsky, from "Heret" Zincography, Haifa, for his devoted effort in printing the illustrations and pictures of the book.

We thank the Mordehai Anilevitz "Moreshet" for their generous help in handing us important material about our town.

to Mr. Michael Peled who, in his writings, presented a faithful image of the Jewish Community's life;

to Reuven and Malca Solel for their devoted work. We are grateful for their important contribution — the paper for the printing of the book, in memory of Haim Soloducho and their painstaking work;

INTRODUCTION TO THE MEMORIAL BOOK

By publishing the Oshmana Memorial Book we perpetuate, to some extent, the memory of our fathers and mothers, sons and daughters, brothers and sisters — a whole community murdered cruelly by the Nazis and their henchmen. Their souls demand that we erect a monument to their memory in the shape of a Memorial Book.

May this book serve as a symbolic eternal lamp commemorating Our Martyrs.

For a long period, the Oshmana "landsleit" discussed at their meetings the subject of publishing a Memorial Book. However, practical steps in this direction were taken only in 1964. In January 1964, the Townsmen Committee held a meeting in which also participated several invited guests. After a detailed discussion, devoted to the problem of the contents of the Book and to the organizational matters, the Book Committee was chosen. Its members were: Moshe Becker, Moshe Beininson, Zelda Ziskind, Yona Livne, Hoshea Soltz, Reuven Solel, and Michael Peled.

First of all, a circular was sent to our fellow-townsmen in Israel and in the diaspora. The letter explained the great importance that ought to be attached to the task of perpetuating the memory of the Oshmana Community; information was given on the proposed contents of the Book, and we appealed to the "landsleit" to write articles, reminiscenses and to give a financial contribution to the undertaking.

Shortly afterwards, in March 1964, at a well attended meeting we announced our decision to publish a Memorial Book. The assembled expressed great satisfaction at the announcement and on the spot raised a considerable sum of money for this purpose.

We came to the conclusion that personal meetings with our fellow townsmen would be most helpful and effective. We visited numerous towns and villages where we arranged meetings with our "landsleit" and discussed with them the

CONTENTS

OSHMANA MEMORIAL BOOK

English Section

Published by the Oshmaner Organization in Israel
and the Oshmaner Society in the U.S.A.

Tel-Aviv, 1969

OSHMANA MEMORIAL BOOK

תיקון טעות — באַמערקטע גרייזן

עמוד — זייט	שורה מלמעלה — פון אויבן	שורה מלמטה — פון אונטן	במקום: — אַנשטאָט:	צריך להיות: — דאַרף זיין:
39	7		ספרי חודש	ספרי קודש
90		8	כמו זכות גדולה	כמה זכות גדולה
124	3		שאול פנחס רבינוביי	שאול פנחס רבינוביץ
125	8		ולמו סכורם הכסף	ולמסור סכום הכסף
135	1		נעמדות	עומדים
135	6		במקום השורה צ״ל:	הוא יום חמישי — יום השוק הגדול בו מתקבצים היו איכרי הסביבה על תו־צרתם
135		2	להתקתבל	להתקבל
154	20		אך	אף
271		9	בשומינה	באושמינה
289	14		אוף דורע	אויף דער
326		19	שהסכים	שהסכימו
336	7		לפנר	לפונאר
440		4	שג	שגם
477	6		ענייה	עיניה
495	15		לאחרונה	לאחרונות
541		4,5	דאנג	דאונג
548		5	לינץ לובה	מינץ לובה
621	8		היא ירבה מאוד	היא ערבה מאוד
621		4	כח׳ בשבת	כ״ה בטבת

חסר בתוכן: — ס׳פעלט אין אינהאַלט:

1 בין שורה 12 לשורה 13 מלמעלה: משה בקר: ר׳ אידל ציזלינג עמ׳ 73
1 בין שורה 10 לשורה 11 מלמטה: פסח אפרתי: אנשי הבנק עמ׳ 146
2 בין שורה 18 לשורה 19 מלמעלה: מיכאל פלד: ז׳ופראן עמ׳ 287

*PXW
(Oshmyany)
1969

ckd